

TÜRK ROMANINDA ORTA DOĞU

Hünkâr KARACA YALÇIN

Doktora Tezi

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK

2022

Her Hakkı Saklıdır

TC.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

Hünkâr KARACA YALÇIN
Orcid No: <https://orcid.org/0000-0001-6460-9972>

TÜRK ROMANINDA ORTA DOĞU

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK

ERZURUM-2022

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	VIII
ABSTRACT	1
ÖN SÖZ.....	2
GİRİŞ	5
I. ORTA DOĞU KAVRAMI VE ORTA DOĞU ÜLKELERİNİN YAKIN	
TARİHLERİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	5
A. ORTA DOĞU KAVRAMININ ORTAYA ÇIKMASI VE	
YAYGINLAŞMASI	5
B. YAKIN TARİHLERİYLE ORTA DOĞU ÜLKELERİ	13
1. Körfez Ülkelerinin Yakın Tarihleri	13
2. Suriye-Filistin ve Mısır Bölgesindeki Ülkelerin Yakın Tarihleri.....	18
3. Güney Arabistan Ülkelerinin Yakın Tarihleri	24
C. ORTA DOĞU COĞRAFYASININ GENEL ÖZELLİKLERİ	25
1. Mezopotamya ve Körfez Bölgesi	26
2. Nil Havzası ve Suriye-Filistin Bölgesi	31
3. Arap Yarımadasının Güneyi.....	35
D. KUTSAL ORTA DOĞU VE ÜÇ BÜYÜK DİN (MEKKE, MEDİNE VE	
KUDÜS ODAĞINDA)	36
1. Musevilik	36
2. Hristiyanlık	41
3. İslamiyet	44
a. Haricilik	46
b. Şiiilik	47
c. Sünnilik.....	50
d. Vehhâbilik	50
4. Orta Doğu’da Diğer İnanışlar	52
a. Yezidilik	52
b. Sâbiîlik.....	53
c. Zerdüştlük	53
E. ORTA DOĞU’YU GÜNDEME TAŞIYAN SEBEPLER.....	54
1. Sykes Picot Anlaşması ve Bağımsızlık Hareketleri	54

2. Petrol.....	55
3. Savaş.....	57
a. Haçlı Seferleri	59
b. Osmanlı Devleti'nin Bölgeye Hâkim Olmak Amacıyla Yaptığı Savaşlar	62
c. Orta Doğu'da Milliyetçilik Hareketleri ve Arap İsyanları.....	64
d. Arap-İsrail Savaşları	73
e. Körfez Savaşı	74
f. Değişen Savaş Anlayışı.....	74
4. Orta Doğu'da Terör ve Şiddet Olayları	75
a. Orta Doğu'daki İlk Terör Grupları	77
a.1. Sicarîler (Zelotlar).....	77
a.2. Haşhaşîler.....	77
b. İsrail Devletinin Kurulmasının Ardından Bölgede Başlayan Şiddet.....	78
b.1. Irgun, Stern ve Haganah	78
b.2. El Fetih.....	79
b.3. Filistin Kurtuluş Örgütü.....	79
b.4. Emel.....	81
b.5. Hizbullah.....	81
c. Sovyetler Birliği ve ABD Müdahalelerine Karşı Oluşan Örgütler.....	81
c.1. El Kaide.....	81
c.2. İşid.....	83
d. Bölgedeki Etnik Terör Örgütleri	84
d.1. Asala	84
d.2. JCAG	84
d.3. PKK	85

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTA DOĞU'YU KONU ALAN ROMANLAR VE TEMALAR

1.1. ORTA DOĞU'YU KONU ALAN ROMANLAR.....	86
1.2. ORTA DOĞU'DA MEYDANA GELEN SAVAŞLARIN TÜRK ROMANINA YANSIMASI.....	136
1.2.1. Haçlı Seferleri	136

1.2.2. Kербela Hadisesi	165
1.2.3. Çaldıran Savaşı.....	183
1.2.4. Mercidabık-Ridaniye.....	189
1.2.5. Bağdat Seferleri.....	203
1.2.6. Birinci Dünya Savaşı.....	228
1.2.6.1. Irak Cephesi/Kut'ül Amare Savaşı	229
1.2.6.2. Suriye-Filistin ve Kanal Cepheleri	255
1.2.7. Arap-İsrail Savaşları.....	281
1.2.8. Körfez Savaşı	285
1.2.9. Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak'a Saldırısı	286
1.2.10. Arap Baharının Ardından Yaşananlar	289
1.2.10.1. Mısır ve Suriye	291
1.2.10.2. Yemen.....	299
1.3. BÜYÜK TOPLUMSAL OLAYLAR.....	301
1.3.1. İsyânlar ve Şiddet Olayları	301
1.3.1.1. Arap İsyânları	301
1.3.1.1.1. Suriye-Filistin-Mısır Bölgesi.....	301
1.3.1.1.2. Irak Bölgesindeki İsyânlar.....	328
1.3.1.1.3. Hicaz.....	335
1.3.1.1.4. Yemen.....	357
1.3.1.2. Ermeni Ayaklanmaları.....	396
1.3.1.3. Terör Olayları	398
1.3.1.3.1. Haşhaşiler	398
1.3.1.3.2. Yahudi Devleti Kurmayı Hedefleyen ve İsrail'in Kuruluş Yıllarında Etkin Olan Örgütler	417
1.3.1.3.3. Diğerleri.....	431
1.3.2. Hicret/Göç Olayı	441
1.3.2.1. Habeşistan'a Göç ve Hicret	441
1.3.2.2. Nekbe.....	446
1.3.2.3. Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Yaşanan Göçler.....	449
1.3.2.4. Suriye İç Savaşı Sonrasında Yaşanan Göçler.....	454
1.3.3. Sürgün	456

İKİNCİ BÖLÜM

MEKÂN VE MEDENİYET

2.1. MEKÂN OLARAK ORTA DOĞU	462
2.1.1. Suriye-Filistin ve Mısır	467
2.1.1.1. Şam	467
2.1.1.2. Beyrut	481
2.1.1.3. Halep.....	491
2.1.1.4. Kudüs.....	497
2.1.1.5. Antik Kent Tedmür-Palmira.....	512
2.1.1.6. Diğer Şehirler	514
2.1.1.2. Mısır	520
2.1.1.2.1. Kahire ve İskenderiye.....	520
2.1.2. Irak (Mezopotamya) Bölgesi.....	544
2.1.2.1. Bağdat.....	544
2.1.2.2. Musul.....	554
2.1.2.3. Babil	558
2.1.2.4. Kut'ül Amare.....	565
2.1.2.5. Basra ve Diğer Yerleşim Yerleri	569
2.1.3. İran	575
2.1.3.1. Tebriz.....	575
2.1.3.2. Şiraz- Tahran- Alamut Kalesi ve Diğer Şehirler	581
2.1.4. Hicaz Bölgesi	589
2.1.4.1. Medine	590
2.1.4.2. Mekke	595
2.1.4.3. Taif	607
2.1.5. Yemen Bölgesi	610
2.1.5.1. San'a	610
2.1.5.2. Diğer Şehirler	612
2.1.6. Çöller.....	620
2.1.6.1. Çöl İklimi.....	622
2.1.6.2. Tih Çölü(Sina Çölü)	626
2.1.6.3. Tihame (Tehame) Çölü.....	630

2.1.7. Önemli Su Kaynakları (Deniz-Körfez-Kanal-Nehirler).....	636
2.1.7.1. Akdeniz.....	637
2.1.7.2. Kızıldeniz ve Kızıldeniz’e Bağlı Körfez, Liman ve Kanallar	641
2.1.7.3. Basra Körfezi ve Umman Denizi	657
2.1.7.4. Hürmüz Boğazı.....	660
2.1.7.5. Fırat ve Dicle Nehirleri.....	662
2.1.7.6. Nil Nehri	671
2.1.8. Sürgün Mekanları	676
2.1.8.1. Beyrut-Şam.....	676
2.1.8.2. Halep.....	680
2.1.8.3. Kahire ve İskenderiye	681
2.1.8.4. Taif	684
2.1.8.5. Yemen Bölgesi	686
2.1.8.6. Diğer Sürgün Bölgeleri.....	688
2.1.9. Eğlence ve Sefahat Dünyası ile Öne Çıkan Bazı Şehirler.....	690
2.1.9.1. Suriye-Lübnan Bölgesi.....	690
2.1.9.2. Mısır	701
2.2. MEDENİYET OLARAK ORTA DOĞU	702
2.2.1. Evler-Saraylar.....	702
2.2.1.1. Filistin-Lübnan Bölgesi	704
2.2.1.2. Hicaz.....	708
2.2.1.3. İran.....	710
2.2.1.4. Yemen.....	712
2.2.2. Camiler-Kiliseler-Sinagoglar	716
2.2.2.1 Hicaz.....	717
2.2.2.2. Suriye-Filistin	722
2.2.2.3. İran.....	738
2.2.2.4. Yemen.....	739
2.2.3. Türbeler	741
2.2.3.1. Irak.....	741
2.2.3.2. Suriye-Filistin	746
2.2.3.3. Hicaz.....	747

2.2.3.4. İran.....	748

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM KUTSAL ORTA DOĞU

3.1. ROMANLARDA YER VERİLEN DİN VE İNANÇ COĞRAFYASI	750
3.1.1. İslamiyet ve Mezhepler	750
3.1.1.1. Şiilik ve Sünniliğin Doğuşu ve Şii-Sünni Çekişmesi	751
3.1.1.2. Sünni Devletlere Karşı Ayaklanan Dürziler	794
3.1.2. Hristiyanlık	806
3.1.2.1. Kiptiler	807
3.1.2.2. Keldani-Süryani Hristiyan Cemaatleri	808
3.1.2.3. Marunilik	810
3.1.3. Yahudilik	811
3.1.4. Yezidilik	824
3.1.5. Zerdüştlük	832
3.1.6. Putperestlik	842
3.1.7. Mitolojik Tanrı, Tanrıça ve İlaheler	851

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM TARİH VE İNSAN

4.1. ROMANLARDA YER VERİLEN TARİHİ KİŞİLİKLER.....	862
4.1.1. Peygamberler	862
4.1.1.1. Hz. Âdem	862
4.1.1.2. Hz. İbrahim	872
4.1.1.3. Hz. Yusuf	878
4.1.1.4. Hz. Musa	885
4.1.1.5. Hz. İsa	890
4.1.1.6. Hz. Muhammet	892
4.1.2. Hükümdarlar	901
4.1.2.1. Selahaddin Eyyubi	901
4.1.2.2. Yavuz Sultan Selim	910
4.1.2.3. Şah İsmail	914

4.1.2.4. IV. Murat	916
4.1.3. Diğer Devlet Adamları	917
4.1.3.1. Nizamülmülk	917
4.1.3.2. Midhat Paşa	924
4.1.3.3. Mehmet Fazıl Paşa.....	928
4.1.4. Önemli Askerler	930
4.1.4.1. Fahreddin Paşa.....	930
4.1.4.2.Enver Paşa ve Cemal Paşa.....	937
4.1.4.3. Mustafa Kemal Paşa	950
4.1.4.4. Süleyman Askerî Bey	956
4.1.5. Diğer Tarihi Kişilikler	961
4.1.5.1 Hasan Sabbah	961
4.1.5.2. Kuşçubaşı Eşref	974
4.1.5.3. Şerif Hüseyin	980
4.1.5.4. Thomas Edward Lawrence	982
4.1.5.5. Mehmet Akif Ersoy	985
4.1.6. Orta Doğu’da Eş Hükümdar ve İlahe Olarak Kadın	989
4.1.6.4. Hz. Meryem	989
4.1.6.3. Hz. Hatice	991
4.1.6.2. Hz. Fatma	993
4.1.6.1. Hz. Ayşe	995
4.1.6.5. Semiramis	998
4.1.6.6. Sümer Ecesi-Bilge	1000
SONUÇ.....	1002
KAYNAKÇA	1006
ÖZGEÇMİŞ.....	1021

ÖZET

DOKTORA TEZİ

TÜRK ROMANINDA ORTA DOĞU

Hünkâr KARACA YALÇIN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK

2022, Sayfa: 1020

Jüri: Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK

Prof. Dr. Erdoğan ERBAY

Prof. Dr. Ahmet SARI

Prof. Dr. Murat KACIROĞLU

Prof. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ

Bu çalışmada Türk edebiyatında ilk örnekleri verilen ve çoğunlukla uzun hikâye olarak da kabul edilebilen eserlerin verildiği 1877 yılından postmodern edebiyat ürünlerinin verildiği 2021 yılına kadar yayımlanmış olan romanlarda Orta Doğu, Orta Doğu coğrafyasının edebi eserlere olan etkisi, Orta Doğu kültür ve medeniyetinin romanlara yansımaları ele alınmış, Türk romancılarının bu bölge üzerindeki izlenimleri ve bu izlenimlerin romanlardaki yeri üzerinde durulmuştur. Ayrıca çalışmada romanlarda edebiyat ve birey, edebiyat ve toplum, edebiyat ve coğrafya ilişkisi ele alınmış, coğrafya ve iklim koşullarının toplumların yaşamlarına kültür ve sanatlarına etkisine dikkat çekilmiş, mekân ve insan, mekân ve toplum arasındaki bağın, kültür ve nüfus farklılıklarının doğurduğu kültürel zenginlik ve yine kültürel çeşitlilikten doğan çatışmaların romanlara yansımaları incelenmiştir.

Dört bölümden meydana gelen çalışmada, öncelikle romanlarda yer verilen tarihi olaylar ele alınmış, bunların romanlardaki yansımaları irdelenmiştir. Savaşlar bunlar içerisinde geniş yer tutmakta, Haçlı seferlerinden başlayarak günümüze kadar gelen birçok mücadeleyi işlemektedir. Yine medeniyet olarak Orta Doğu, Orta Doğu bölgesinde doğan ve dünyaya yayılan dinler, bölge toplumları ve bölgede etkili olan tarihi kişilikler ele alınmış, mekân ve insan, mekân ve toplum arasındaki bağın romanlara yansımaları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk romanı, Orta Doğu, toplum, kültür, coğrafya, mekân.

ABSTRACT
Ph. D. DISSERTATION
THE MIDDLE EAST IN TURKISH NOVEL

Hünkâr KARACA YALÇIN

Advisor: Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK

2022, Page: 1020

Jury: Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK
Prof. Dr. Erdoğan ERBAY
Prof. Dr. Ahmet SARI
Prof. Dr. Murat KACIROĞLU
Prof. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ

The aim of the present study is to examine the effect of the Middle East and the Middle East geography on literary works with reference to a period from 1877, during which the literary examples mostly accepted as long stories were created for the first time in Turkish literature, until 2021, during which postmodern literary works were written. In addition, the reflections of Middle Eastern culture and civilization on novels, and the Turkish authors' impressions of this region and the place of such impressions within their novels are addressed in the study. Furthermore, the relationships between literature and an individual, literature and society, and literature and geography were examined. The effect of geography and climate conditions on communities' lifestyle, culture, and art was stressed and the reflections of the conflicts arising from the cultural wealth and diversity shaped with the correlation between space and person as well as space and community, in addition to cultural and population differences, on novels were highlighted.

In this study, composed of four parts, the historical incidents subject to novels were analyzed and their reflections on these novels were examined. Wars from the Crusades until today are predominantly referred to in these novels. Moreover, the Middle East as a civilization as well as the religions emerging in and spreading from the Middle East across the world, regional communities, and historical figures influential in the region were studied, and the reflections of the relationships between space and person and space and community in novels were investigated.

Keywords: Turkish novels, the Middle East, community, culture, geography, space.

ÖN SÖZ

Orta Doğu kavramı ilk kez İngiltere tarafından siyasi bir kavram olarak kullanılmış, daha sonra da birçok çevrede kabullenilmiştir. Dünya ticaretinin şah damarı sayılabilecek olan bu bölge hem maddeten hem manen her dönemde önemli olmuştur. Üç büyük dinin merkezi burası olduğu gibi, birçok azınlık inancı da bu coğrafyada hayat bulmuştur. Peygamberler tarihi açısından önemli olan bölge, su kaynakları, petrol, doğal gaz rezervleri ile de stratejik bir konumdadır.

Türklerin İslamiyet'i kabulü ile birlikte bu coğrafya Türk tarihi açısından da kıymetli olmuş, özellikle Abbasiler döneminde birçok Türk bölgeye göç etmiş, önemli merkezlerin koruyuculuğunu üstlenmiştir. Daha sonraki dönemlerde de bölgede hep olmuş, İslam halifesinin ve kutsal bölgelerin hamiliğini yapmış, birçok kültür eserleri ortaya koymuşlardır. Yine inanç eksenli bir sahiplenme sonucu bölgede olan savaşlar Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde zaferlerle sonuçlanmış, tarih sayfalarında yerini almıştır. Bu yönleriyle tarihi romanların vazgeçilmez konuları olarak birçok yazar tarafından tekrar tekrar işlenmişlerdir.

Orta Doğu'nun ticaret yolları ve güney Asya ile Hindistan bölgesi için öneminin farkında olan sömürgeci Avrupalı devletler, XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı'nın zayıf yönlerini kollayarak merkezi idareye uzak olan Yemen, Hicaz gibi bölgelerde isyanları desteklemiş, kendilerine yeni hâkimiyet alanları oluşturma yoluna gitmişlerdir. Böylece Orta Doğu üzerinde birçok millet hak iddia etmeye başlamış, dinde bir olmalarına rağmen birçok millet farklı devletçiklere ayrılmıştır. Bu kopuş elbette güç olmuş, Türkler uzun zaman boyunca yaşadıkları, eserler bıraktıkları bu topraklar için mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Osmanlı Türk toplumu, gönülden benimsediği bu dinin kutsal bölgelerinin koruyucusu unvanını kolayca terk etmek istememiş, manevi bir savaş da vermiştir. Dolayısıyla bu bölge Türk toplumu açısından maddi olanaklarından ziyade manevi olarak önem içermiş ve toplumun zihin dünyasında da bu yönüyle yaşatılmıştır.

Yazının icat edildiği, ilk dinlerin doğduğu, ilk medreselerin inşa edildiği, ilk ticari hareketliliklerin yaşandığı bu bölgenin etkisi doğal olarak sanat eserlerinde de görülmektedir. Edebiyat ürününü, yazarın ve yazarın yaşadığı toplumun ürünü olarak kabul eden eleştirmenler edebiyat ve toplumu, birbirine bağlı iki zincir halkası olarak varsaymaktadırlar. Yaşanılan ortam, bağlı bulunan ırk ve dönemden etkiler taşıyan sanat

eserinin de bütün bunların birleşiminden meydana gelmiş olduğunu düşünerek yola çıkılan çalışmamızda dönemler ve toplumların geçiş süreçleri de dikkate alınmıştır. Cumhuriyet döneminde Batılı anlayışla roman türünde eser veren birçok yazar, Orta Doğu bölgesinde doğmuş, bu kültürde yetişmiştir. Dolayısıyla bu kültürün izlerini eserlerinde bilerek ya da bilmeyerek yansıtmışlardır. Çünkü edebî eserin bir ürün olarak ortaya çıkması toplum ile iç içe geçmişiği sayesinde. Bu sebeptendir ki romancılar Orta Doğu'yu ele aldıkları romanlarında genellikle toplumsal meselelere yönelmişler, böylece adeta yeni Türk toplumuna bir yön çizmeye çabalamışlardır. Özellikle Arap isyanlarına karşı gösterilen refleks ilk dönem romancılarının konusu olmuş, bazı yazarlarca kimi zaman bu bölge koparılması gereken bir ur gibi algılansa da bölgenin toplumsal değeri edebi eserlerde çoğunlukla yadsınamamış; Mezopotamya medeniyetleri -Sümerler- ile Türklerin aynı kökten geldiği düşüncesi, Mısır seferi, kutsal bölgelerin korunması, İsrail'in kurulmasının yankıları, yakın dönemde yaşanan savaşlar ve göçler romanlarda en çok işlenen konular olmuştur.

Bu çalışma hazırlanırken Atatürk Üniversitesi, Seyfettin Özege Kitaplığı, Milli Kütüphane kitaplığında çalışmalar yapıldı ve yeni yayınlar devamlı olarak takip edildi. Nihayetinde 1877 yılından günümüze kadar mekân olarak Orta Doğu bölgesine yer verilen romanlar değerlendirmeye uygun bulundu. Çalışmada mekân-insan, mekân-toplum ilişkileri üzerinden toplumların yaşamlarında coğrafyanın, iklim şartlarının toplumsal ilişkilere etkisinin romanlara yansımalarının izi sürülmeye çalışıldı.

Dört bölümden meydana gelen çalışmamızda Giriş bölümünde Orta Doğu kavramının doğuşu, bu kavramın hangi anlamlara geldiği açıklanmış, Orta Doğu ülkelerinin tarihleri, bölgede doğan dinler, bölge coğrafyası ve Orta Doğu bölgesinin gündeme gelmesinin nedenleri incelenmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde Orta Doğu bölgesinde meydana gelen savaşlar ve bu savaşların Türk romanındaki yeri incelenmiş, bölgede uzun süreli yaşanan bu savaşların nedenlerinin romancılar tarafından nasıl ele alındığı değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu yapılırken bir düzensizliğe meydan vermemek için romanlarda kronolojik yayın sırası gözetilmiştir. İkinci bölümünde romanlarda yer verilen Orta Doğu mekânları ele alınmış, hangi şehirlere hangi mimari yapıların ne ölçüde ve ne sebeple romanlarda yer verildiği hakkında incelemeler yapılmış ve değerlendirmelere gidilmiştir.

Üçüncü bölümde Orta Doğu bölgesi için oldukça önemli olan din kavramı ele alınmaya çalışılmış; Musevilik, Hristiyanlık ve Müslümanlığın coğrafyaya dağılımı, toplumların yaşamlarındaki din etkisi, dinler uğruna verilen mücadeleler ve farklı inanç sisteminin toplumların yaşamlarındaki yeri romanlara göre değerlendirilmiştir.

Dördüncü ve son bölümde ise Orta Doğu bölgesinde yaşamlarını sürdürmüş olan tarihi kişilerin romanlardaki dağılımı ele alınmış ve tarihi olaylardaki yerleri incelenmiş ve Sonuç bölümünde ise incelenen romanlar ve kaynaklar sonucunda ulaşılan düşünceler ışığında değerlendirmelere gidilmiştir.

Türk Romanında Orta Doğu başlıklı çalışmamızın her aşamasında kıymetli desteklerini esirgemeyen değerli danışmanım Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK'e ve akademik eğitimlerim boyunca bana maddi manevi destek olan annem, babam, kardeşlerim ve eşime sonsuz teşekkürlerimle.

Erzurum-2022

Hünkâr KARACA YALÇIN

GİRİŞ

I. ORTA DOĞU KAVRAMI VE ORTA DOĞU ÜLKELERİNİN YAKIN TARİHLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

A. ORTA DOĞU KAVRAMININ ORTAYA ÇIKMASI VE YAYGINLAŞMASI

Coğrafi bir kavram olan “Orta Doğu” tarih boyunca stratejik öneme sahip güney Asya bölgesinin adıdır. İnsanlık tarihi boyunca bütün dünyayı etkileyen dini inançlar bu bölgede doğmuş, birbirinden farklı kültürler bu coğrafyada bir arada yaşamış, tarım ve ticaretin ilk hayat alanı yine bu bölge olmuştur. Süveyş Kanalı, Basra Körfezi, Aden Körfezi ve Hürmüz Boğazı gibi son derece önemli stratejik deniz geçiş sahalarının bulunduğu Orta Doğu, günümüz dünyası için de hâlâ büyük önem taşımaktadır.

Antik çağlardan itibaren bölgede, bugünkü İran, Mezopotamya ve Mısır arasındaki coğrafyada önemli kadim devletler kurulmuştur. Roma İmparatorluğu’nun da çok büyük önem verdiği bu topraklarda tek tanrılı dinlerin doğuşu, toplumsal yapılarda değişikliklerin oluşmasına ve yeni medeniyetlerin kurulmasına yol açmıştır. İnançlarının vaat ettiği dünya idealini gerçekleştirmek için mücadele veren bölge toplumları palimpsest savaşlar vermiş, farklı dinlerden birçok devlet bu topraklarda yaşama imkânı bulmuştur. Yine İslam dininin Mekke’de doğup bütün Arap yarımadasına yayılmasının ardından Eyyubiler, Abbasiler, Fatımiler, Memlükler, Büyük Selçuklu Devleti, Osmanlı Devleti gibi Müslüman devletlere sahne olan bu topraklarda İslam dini kökleşmiş ve çoğunlukla bu din ile birlikte anılmıştır.

XV. yüzyılda Osmanlı devletinin İstanbul, Kıbrıs ve Kuzey Afrika’daki önemli noktaları fethetmesi ile beraber kadim ticaret yolları Müslüman Türklerin eline geçmiş, Hristiyan Avrupalı güçler büyük askeri ve ekonomik kayıplar yaşamışlardır. Bu gelişmeler üzerine XVI. yüzyılda İspanya Kraliyeti ve Papalık tarafından desteklenen coğrafi keşifler başlatılmıştır.

“Mısır ve Suriye’de Kurulu olan güçlü Memluk egemenliğine ilaveten Osmanlı Devleti’ni kuran Türklerin önce İstanbul’u ele geçirmeleri ve ardından da Akdeniz’de kurmaya başladıkları hâkimiyet, bölgede ticari koşulların yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Biri Suriye ve Mısır’da diğeri Anadolu ve Balkanlarda hâkim iki Müslüman Türk devletinin meydana getirdiği güç, Hristiyan

Avrupa devletlerinin Doğu'nun zenginliklerine ulaşmak için geleneksel ticaret yollarını zorlama ihtimalini ortadan kaldırmıştır.”¹

Avrupalı devletler ise yeni ticaret yollarını keşifle ekonomik üstünlüğü ele geçirmek ve doğunun zenginliklerinden faydalanmak amacıyla doğudan altın, baharat, kumaş gibi ürünlere sahip olmanın yanında bilim, teknik ve kültürel açıdan da bu yeni yollar vasıtasıyla faydalanarak zamanla Reform ve Rönesans hareketleri ile güçlenmeye başlamışlar, sanayileşme faaliyetleri ile birlikte dünyayı adeta tek bir üstün kutba, Batı'ya doğru çekmeyi başarmışlardır. Öte yandan ekonomi, bu keşiflerin sadece bir yönüdür. İspanya'daki Müslüman Endülüs devletinin yıkılmasının ardından “reconquista” hareketine hız veren İspanyolların coğrafi keşiflerdeki hedeflerinden birisi de keşfedilen bölgelerde Hristiyan Katolik inancını yaymaktır. Bu sebeple din yayılcılığı da coğrafi keşiflerde itici bir güç olarak görülmektedir. Müslüman Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki fetihleri ile Akdeniz'de güç kaybeden Avrupalı devletler, keşifler sonucunda doğunun zengin ülkeleri olan Çin ve Hindistan'a ulaşmanın yollarını ararken Ümit Burnu'nu keşfetmişler ve böylece tarihî bir değişime de imza atmışlardır.

“Gine Körfezi ve Batı Afrika'dan gelen karabiber, fildişi, altın ve köle sayesinde zenginleşen Portekizliler keşiflere hız verdiler. Portekiz Kralı II. Joao'nun talimatıyla ünlü denizci Bartolomeo Dias, Hindistan'a giden bir yol bulmak amacıyla 1487 yılının Ağustos ayında üç gemilik bir filo ile denize açıldı. İşte bu yolculuk sırasında Dias 1488 yılında Afrika kıtasının güney ucuna ulaştı ve buraya 'Fırtınalar Burnu' adını verdi. Portekizli kaptan, burnu aştıktan sonra kuzeye doğru bir süre yol aldıktan sonra Rahip John hakkında herhangi bir bilgi edinemedi yorgun tayfaların ısrarı üzerine geri dönmek zorunda kaldı. Bu seyahat, Hindistan'a giden yeni bir yolun bulunması sürecinde son derece önemli bir yere sahiptir. Belki de bunun farkında olan Kral II Joao, keşifleri daha iyimser gösterebilmek için Fırtınalar Burnu adını 'Ümit Burnu' olarak değiştirdi.”²

¹ Uğur Akbulut, *Hindistan Yolu ve İngilizler-Fırat Nehrinde İlk İngiliz Vapurları*, Çizgi Yayınevi, Konya 2016, s.27.

² Akbulut, s. 31-32.

XIX. yüzyılın sonunda Osmanlı devleti gücünü yitirince milliyet esasına dayalı dünya devletleri sömürü faaliyetleri doğrultusunda dünyaya hâkim olmak adına “şark meselesi” olarak anılan birtakım projeler üretmişlerdir. Bunlardan en dikkat çeken Orta Doğu’nun Afro-Avrasya’nın merkezini oluşturduğunu hem kara hem deniz jeopolitiği açısından Orta Doğu’ya hâkim olan devletin dünyaya hâkim olacağı düşüncelerini içermektedir. Hindistan ve çevresini sömürgeleştirmeye başlayan batılı güçler, Osmanlı devletinin elinde bulunan Süveyş bölgesini “denge politikası” sonucunda ele geçirmeyi başarmışlardır. Akdeniz’i Kızıldeniz’e bağlama projesi olan Süveyş Kanalı projesinin tarihi MÖ IV. yüzyıla, antik Mısır’a kadar dayandırılrsa da, projenin günümüzdeki hali ile hayat bulması 1859’da Fransızlar ve İngilizlerin destekleri ile mümkün olmuştur. Bu bölge daha sonra İngilizler tarafından sömürgeleştirildiği için Süveyş Kanalı’ndan da en büyük kârı Birleşik Krallık elde etmiştir. Böylece deniz hâkimiyeti doğrultusunda Osmanlı devleti adım adım bir dünya gücü olmaktan çıkarılmaya başlanmıştır.

Doğu, Avrupalı devletler için her dönem ayrı ayrı anlamlar ifade etmiş, baharat, tuz, ipek ve pamuk ticareti ile ya da yer altındaki değerleri ile Batı’yı her zaman cezbetmiştir. Bu zengin toprakları Batılı devletler, Uzak Doğu (Far East) ve Yakın Doğu (Near East) olarak adlandırmışlar; sömürgeleştirme çalışmaları ile ele geçirdikleri bölgelere Batı kültürünü yerleştirerek yeni isimler vermişlerdir. Özellikle Hindistan, İngiltere’nin en önemli sömürge alanlarından biri haline gelmiştir.

“Büyük Oyun’un başlangıcından 20. yüzyılın ilerleyen yıllarına dek İngiliz liderlerinin başlıca kaygısı Doğu yolunun güvenliği idi. Kraliçe Victoria 1877’de Hindistan İmparatoriçesi unvanını aldığı anda İngiltere’nin çifte hükümdarlığı resmen onaylanmış oldu: Britanya İmparatorluğu ve Hindistan İmparatorluğu. Bunlar arasındaki çizgi bir can damarıydı ve bu damar üzerine çarların kılıcının gölgesi düşüyordu. İngiliz liderler, Rusların, Hindistan İngiltere ile hiçbir ilgisi olmayan kendi iç tarihi zorunlulukları yüzünden güneye ve doğuya doğru yayılamayacağını düşünüyorlardı. Oysa çarlar ve bakanları tıpkı aynı dönemde Amerikalıların Batı’yı fethetmelerinin kaderleri olduğuna inanmaları gibi güneyi ve doğuyu ele geçirmenin kaderleri olduğuna inanıyorlardı. Her iki durumda da aynı hayal vardı: Bir okyanustan diğerine koca bir kıtayı doldurmak.”³

³ David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış Modern Orta Doğu Nasıl Yaratıldı?* (Çev. Mehmet Harmancı), Epsilon Yayınları, İstanbul 2018, s. 31.

Kısacası Orta Doğu olarak adlandırılan bu bölge Avrupalı devletler için her dönem çok önemli olmuş, Orta Doğu adeta Batı kalesinin girişi olarak kabul edilmiştir. 1903 yılında İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Lansdowne, İngiliz Parlamentosu'ndaki konuşmasında şunlara dikkat çeker: “*Basra Körfezi'nde başka bir gücün deniz üssü veya ileri karakol kurmasını İngiltere'nin menfaatleri açısından büyük bir tehdit saymalıyız ve buna karşı bütün gücümüzle direnmeliyiz.*”⁴

Doğu, evvela yakın doğu ve uzak doğu olarak ele alınırken, deniz hâkimiyet teorisini ortaya koyan İngiliz denizci Alfred Thayer Mahan, 1902 yılında ilk kez *Studies in International Relations Naval and Political* kitabında yer alan “The Persian Gulf and International Relations”⁵ adlı makalesinde “Middle East” terimini kullanmıştır. Bu makalesinde dünya hâkimiyetine giden yolun stratejik kara parçalarına ve denizlere hâkim olmaktan geçtiğini ileri süren A. T. Mahan, İngiltere'nin Hindistan'ın güvenliğini sağlayabilmesi için Süveyş Kanalı'ndan başlayarak Basra Körfezi'nin doğusunu ve Aden Körfezi'nin batısını kontrol altına alması gerektiğini savunmuş ve özellikle Basra Körfezi çevresini Orta Doğu olarak nitelendirmiştir.⁶ Alfred Thayer Mahan'dan sonra *The Times* gazetesinin dış politika editörü Valentine Chirol, Basra Körfezi'nin stratejik önemini anlattığı makalesinde “Orta Doğu'nun Problemleri”⁷ ismini kullanmıştır.

İngiltere'de 1919 yılında kurulan, İngiltere dışındaki bölgeleri İngiliz hükümeti politikalarına uygun olarak adlandırmakla görevli olan *Coğrafi Adlar Daimi Komisyonu* (*Permenant Commission on Geographical Names*) Yakındoğu kavramı ile Orta Doğu kavramını yeniden tanımlamıştır.⁸ Bu tanıma göre geniş anlamda Orta Doğu'nun sınırları Türkiye, Mısır, Arap Yarımadası, Körfez bölgesi, İran ve Irak'ı kapsayan bir bölge olarak belirlenmiştir. Yakın doğu ise Avrupa için artık Balkanlar'ı içermektedir. Roderic H. Davison, “Where Is The Middle East?” isimli çalışmasını temel alarak açıklama yapan Davut Dursun, Orta Doğu olarak adlandırılan bölgeyi şöyle açıklar:

⁴ Ramazan, Özey, *Dünya Denkleminde Orta Doğu Coğrafyası*, Aktif Yayınevi, İstanbul 2004, s. 17.

⁵ Alfred Thayer Mahan, *Studies in International Relations Naval and Political*, Little, Brown and Company, Boston, 1902, s. 237.

<https://archive.org/details/retrospectprospe00maha/page/236>

⁶ Mahan, *Studies in International Relations Naval and Political*, Little, Brown and Company, s. 237.

<https://archive.org/details/retrospectprospe00maha/page/236>

⁷ Valentine, Chirol, *The Middle Eastern Question or Some Political Problems Of Indian Defence*, Publisher John Murray, London 1903.

<https://archive.org>

⁸ <https://www.gov.uk/government/groups/the-permanent-committee-on-geographical-names>

“(...) İstanbul Boğazı’ndan Hindistan’ın doğu kıyılarına kadar uzanan bölge ‘Orta Doğu’ olarak isimlendirilmiş oldu. İkinci Dünya Savaşı sırasında Kahire merkezli Middle East Air Command adıyla bir birim oluşturulmuş ve İngiltere’nin bölgedeki mandaları olan Filistin, Mavera-i Ürdün ve Irak’ın yanı sıra Aden ve Malta da buranın kontrolüne verilmişti. Daha sonra İran ve Eritre de bu komutanlığın kontrol alanına dâhil edilmiştir.”⁹

1939 yılından itibaren etkin bir şekilde varlık gösteren iktisadi teşkilat Middle East Supple Center da Orta Doğu kavramının yayılmasında etkili olmuştur. Bu etkiyi Sami Öngör şöyle anlatmaktadır:

“Middle East Supple Center, Orta Doğu deyimini o derece kullanılır bir hale getirmiştir ki yalnız İngilizler değil, Amerikalılar, Arap devletleri, Türkiye ve İsrail hatta Birleşmiş Milletler ve diğer milletlerarası teşekküller tarafından da benimsenmiştir.”¹⁰

Ancak Middle East Supple Center’ın kabul ettiği Orta Doğu, “Libya’dan Afganistan’a kadar uzanmaktadır.”¹¹ Orta Doğu’nun ülke olarak değil kıtasal olarak ele alındığına dikkat çekenler de kavramı çoğunlukla “Güney-Batı Asya” olarak adlandırmaktadırlar.

Coğrafyanın, sınırların aslında bütünüyle siyasi birer ön kabul olduğu gerçeği en çok şark ve garp ayrımlarında göze çarpmaktadır. Avrupa odaklı bakış açısına göre Orta Doğu karşıt kültürler ve dinlerin doğup yayıldığı alandır demek de mümkündür. “Batı merkezli tarih ve coğrafya yorumlarında bölgenin Doğu ve İslâm ile özdeşleştirilmesi, Orta Doğu’yu Doğu-Batı, İslâm-Hristiyan karşılaşmasının odağı haline getirmiştir.”¹² Edward Said’e göre Şark, Batı’nın sömürgelerinin mekânı, kültürel anlamda rakibi ve Avrupa’nın “öteki” imgelerinden birisidir.

“Ayrıca, Şark, onun karşıt imgesi, düşüncesi, kimliği, deneyimi olarak Avrupa’nın (ya da Batı’nın) tanımlanmasına yardımcı olmuştur. Ne ki, bu Şarkların

⁹ Davut Dursun, “Orta Doğu’nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, S. 50, 2010, s. 1236.

¹⁰ Sami Öngör, *Orta Doğu (Siyasi ve İktisadi Coğrafya)*, Sevinç Matbaası, Ankara 1964, s. 2.

¹¹ Öngör, *Orta Doğu (Siyasi ve İktisadi Coğrafya)*, s. 2-3.

¹² Gökhan Çetinsaya, “Orta Doğu”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, XXXIII, s. 404.

hiçbiri salt imgelemde yaratılmış değildir. Şark, Avrupa'nın 'maddi' uygarlığı ile kültürünün bütünleyici bir parçasıdır."¹³

Bu düşüncelere göre Garp her neye bürünmüşse Şark onun zıddını barındırmakta, adeta varlığı ile Garbın varlığını ortaya çıkarmaktadır. Bu ayrım Şark için de geçerlidir. Şarkın sınırları da Garb'ın ufkuna göre çizilmekte, Michelangelo'nun "The Creation of Adam" tablosunda olduğu gibi Şark ile Garp birbirlerini var etmektedir, ancak aralarındaki uzak-yakın mesafe ölçülemez nicelikte kalmaktadır.

Doğu'nun ve Batı'nın sınırları mitolojik bir çizgi ile çizilmiştir denilebilir. Dolayısıyla Orta Doğu'nun sınırları da dünyaya egemen olan ülkelerin tarihine ve dönemsel bakış açılarına göre değişmektedir.

"Orta Doğu sadece Mısır, İsrail, İran, Türkiye ve Asya'daki Arap devletleri değil aynı zamanda Sovyet Orta Asya'sı ve Afganistan'dır. Başka bir de işte İngiltere'nin Napolyon Savaşları'ndan başlayarak Hindistan yolunu önce Fransa'nın daha sonra da Rusya'nın saldırılarından korumak için savaştığı tüm bölgedir."¹⁴

Avrupa'ya göre Orta Doğu, Amerika Birleşik Devletleri'ne göre Orta Doğu, Rusya'ya göre Orta Doğu, Orta Doğu'ya göre Orta Doğu gibi çeşitli tanımları bulunan bu toprakların sınırlarını Azerbaycan, Ermenistan gibi Kafkas ülkelerine kadar götürenler de bulunmaktadır.

Sınırları kesin olarak çizilemeyen Orta Doğu kavramı genel olarak iki anlamda kullanılmaktadır. Dar anlamda, geçmişte "eş-Şarkül evsat" olarak ele alınan bölge, Doğu Akdeniz'e kıyısı olan Yunanistan dışındaki ülkeleri ifade etmektedir. Bu ülkeler: Türkiye, İran, Irak, Suriye, Suudi Arabistan, Kıbrıs, Mısır, Ürdün, Lübnan, İsrail, Kuveyt, Bahreyn, Katar, BAE, Umman, Yemen'dir. Geniş anlamda Orta Doğu kavramı ise;

"... Batıda Fas, Tunus, Cezayir, Libya, Somali, Etiyopya, Sudan ve Mısır'dan başlayarak, doğuda Umman Körfezi'ne kadar uzanan ve Irak, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman'ı içine alan kuzeyde Türkiye,

¹³ Edward W. Said, *Şarkiyatçılık*, (Çev. Berna Ülner), Metis Yayınları, İstanbul 2013, s. 11.

¹⁴ David Fromkin, *Barişa Son Veren Barış Modern Orta Doğu Nasıl Yaratıldı?* (Çev. Mehmet Harmancı), Epsilon Yayınları, İstanbul 2018, s.14.

Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini kapsayan, ayrıca İran, Afganistan ve Pakistan'ın da dâhil edildiği, güneyde ise Suudi Arabistan'dan Yemen'e uzanan Arap yarımadasını çevreleyen ve ortada Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistin'in yer aldığı bir coğrafya olarak tanımlanabilir."¹⁵

Tayyar Arı, ayrıca Orta Doğu kavramını ele alırken bu bölgenin özellikle Müslüman coğrafyası olmasını vurgulamaktadır:

*"Hangi tanım dikkate alınıralsa alınsın, Orta Doğu'dan söz edildiğinde daha ziyade dinsel anlamda Müslümanların etnik anlamda ise Türk, Arap ve Farşlıların çoğunluğu oluşturduğu bir bölgeden söz edilmektedir."*¹⁶

Orta Doğu ülkelerinin günümüzdeki sınırlarının çizilmesinde en önemli güç şüphesiz İngiltere olmuştur. İngiliz ve Rus mücadelesinden galip çıkan İngilizler, bölgeyi yıllardır yapılan benzetmeye göre cetvelle çizmişler, aynı kültüre sahip ve çoğunlukla aynı dine inanan toplumlara yeni ülkeler vaat etmişlerdir. Hindistan genel valisi Lord Kurzon bu bölgede kurulan ülkeleri, Rusya ile yapılan mücadeledeki piyon olarak nitelendirmiştir. Özetle "Orta Doğu" bir "İngiliz buluşudur":

*"(...) Orta Doğu ülkelerinin sınırlarının Avrupa'da çizildiği bir dönemdi, örneğin Irak ve Ürdün İngiliz buluşudur ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra boş bir haritada sınırları İngiliz politikacıları tarafından çizilmiştir. Suudi Arabistan, Kuveyt ve Irak sınırları 1922'de bir İngiliz devlet memuru tarafından belirlenmiştir. Suriye, Lübnan'da Müslüman ile Hristiyanlar arasındaki sınırlar Fransa; Ermenistan ve Sovyet Azerbaycan'ı sınırları da Sovyetler Birliği tarafından çizilmiştir."*¹⁷

Yirmi birinci yüzyılda ortaya atılan bir Orta Doğu tanımı da bulunmaktadır. Bu tanıma ise iki şehir girmektedir. Neom ve Masdar şehirleri. Bu şehirler kadim tarihlere beşiklik eden bu coğrafyada hafızasızlık şehirleri olarak da adlandırılan "yapay" şehirlerdir. Bu şehirlerden özellikle "robotlar şehri" olarak anılan Masdar şehri, dikkatleri çekmektedir ve bu projelere "Yeni Orta Doğu Projesi" denilmektedir.

¹⁵ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Alfa Akademi Basım, İstanbul 2017, s. 17.

¹⁶ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s. 17.

¹⁷ David Fromkin, *Barişa Son Veren Barış Modern Orta Doğu Nasıl Yaratıldı?* (Çev. Mehmet Harmancı), Epsilon Yayınları, İstanbul 2018, s. 15.

“Suudi Arabistan’daki Neom ve Birleşik Arap Emirlikleri’ndeki Masdar şehri örneklerine bakıldığında, akıllı şehir uygulamalarının bütün unsurlarına sahip olan bu şehirlerin, hatırlama ve kendilerine özgü şahsiyet sahibi olma gibi vasıflardan yoksun oldukları görülür.”¹⁸

Bütün bu farklı yaklaşımlar sonucunda bizim çalışmamızda, “Merkezi Orta Doğu”¹⁹ olarak adlandırılan Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Filistin, Irak, İran, İsrail, Katar, Kuveyt, Lübnan, Mısır, Suudi Arabistan, Suriye, Umman, Ürdün ve Yemen ülkelerini içine alan bölge esas kabul edilmiş ve değerlendirmeler buna göre yapılmıştır.

Harita 1. *Encyclopædia Britannica, Inc.-Middle East.* (britannica.com)

¹⁸ Ebru Burcu Yılmaz, *Edebiyat Şehir Hafıza, Türk Romanında Hafıza Mekânı Olarak Şehir*, Kesit Yayınları, İstanbul 2019, s. 28.

¹⁹ Daniel G. Bates- Rassam Amal, *Orta Doğu Halkları ve Kültürleri*, (Çev. Barış Gümüşbaş), Dipnot Yayınları, Ankara 2018, s. 18.

B. YAKIN TARİHLERİYLE ORTA DOĞU ÜLKELERİ

1. Körfez Ülkelerinin Yakın Tarihleri

Hız. Muhammed döneminde Medine İslam devletine bağlanan **Bahreyn**, - Emeviler döneminde- Basra idari yönetimine bağlanmıştır. Uzun yıllar boyunca Müslümanlar tarafından yönetilen Bahreyn, XVI. yüzyılda Portekizlilerin işgaline uğramıştır.²⁰ Osmanlı devleti, imparatorluk sınırlarını korumak amacıyla 1559'da Portekizlilerden geri almıştır. Bahreyn şeyhlikler ile yönetilen bir ülkedir. XVIII. yüzyılın ortalarında sömürge faaliyetlerine hız veren İngiltere için Bahreyn, Hindistan'a giden yollar üzerinde olduğu için önem arz etmektedir. Zamanla İran, İngiltere ve Osmanlı devleti için Bahreyn çatışma sebebi olmuş, Osmanlı devleti iç meselelerine karışıldığı gerekçesiyle İngiltere'ye nota vermiştir. İran ise Bahreyn'in kendi toprakları olduğunu iddia etmiştir. Örneğin "1870 yılında (...) Bağdat Valisi Midhat Paşa, Bahreyn'in Osmanlılar'a ait olduğunu ve çevresiyle birlikte Necid kaymakamlığına bağlı bulunduğunu açıkla[r]."²¹ İngiltere ise siyasi hamleler ile Bahreyn'in Osmanlı toprağı olmadığını kabul ettirmek, ardından bölgeyi işgal etmek amacıyla olmuş, bu siyasi çatışmalar Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir. 1913 yılında Sadrazam Hakkı Paşa ve İngiltere Büyükelçisi Edward Grey arasında imzalanan anlaşmayla Osmanlı devleti Bahreyn üzerindeki haklarından vazgeçmiştir. Uzun yıllar boyunca İngiltere tarafından sömürülen bu ülke İngiltere'ye karşı bağımsızlığını 1971 yılında ilan edebilmiştir.

XVI. yüzyılda Portekizliler tarafından saldırıya uğrayan bugünkü **Birleşik Arap Emirlikleri**, bu yüzyıl içinde Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Ancak Osmanlı merkez yönetiminden oldukça uzak olan bölge dış etkilere her zaman açık olmuştur. XIX. yüzyılda sömürge imparatorluğunu güçlendirmek isteyen İngiltere, 1820 yılında Birleşik Arap Emirlikleri'ndeki bazı yönetici şeyhlerle Osmanlı devleti aleyhine anlaşmalar yapmış, Almanya, Fransa ve İran ile yaşanan güç mücadelesini İngiltere kazanmıştır.

²⁰ Ülkeler alfabetik sırayla değerlendirilmiştir.

²¹ Mustafa L. Bilge, "Bahreyn", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, IV, s. 495.

“1892’de İngilizlerin sahil şeyhleriyle yaptığı yeni bir antlaşmayla İngiltere’nin emirlikler üzerindeki nüfuzu daha da arttı; iç işlerinde serbest olan emirlikler dış işleri ve savunmada İngiliz yönetimine bağlı kaldılar.”²²

İngiltere, 1947’de büyük sömürgesi Hindistan’dan çekilmiş olsa bile Birleşik Arap Emirlikleri’ndeki hâkimiyetini sürdürmüş; 1950’de bölgede İngiliz menfaatlerini korumak için “Uman Sahili Askerleri” (Trucial Oman Scouts) adıyla askeri bir güç oluşturmuştur. Suudi Arabistan ve Umman ile sınır sorunları yaşayan Birleşik Arap Emirlikleri 1961’de Bahreyn ve Katar’ın da katılımıyla Ebüzabi ve Dübey ile birleşme kararı almış, ardından 1968’de federasyon kurulmuştur. Bölgede artan Arap milliyetçiliği sebebiyle İngiltere bölgeyi terk etmek zorunda kalmış ve 1971 yılında Birleşik Arap Emirlikleri, İngiltere’ye karşı bağımsızlığını ilan etmiştir. Bugün Birleşik Arap Emirlikleri Ebû Zabî, Dübey, Şarika, Acman, Ümmülkayveyn, Re’sü’l-hayme ve Fuceyre gibi yedi emirlikten meydana gelen bir federal devlettir.

Irak, milattan önce olduğu gibi günümüzde de önemini korumuş bir bölgedir. Bu bölge Sümer, Akad, Babil, Asur, Pers ve Romalılara ev sahipliği yapmış; Hz. Muhammed (SAV) döneminden sonra da Müslüman Araplara kapılarını açmıştır. Bölgede Safeviler hüküm sürerken Irak, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetine girmiştir.

“Sanayi devriminin İngiliz dış politikasına olan yansımaları başta Hindistan olmak üzere bu ülkenin Uzak Doğu sömürgelerine giden kara ve deniz yollarının Boğazlar, Doğu Akdeniz, Irak ve Basra gibi stratejik ve ticari açıdan önemli bölgelerin önemini artırdı. Bu bölgelerin Osmanlı devletinin kontrolünde bulunuyor olması İngiltere’nin Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerine yeni bir bakış açısı ile ele almasını gerektirdi.”²³

XIX. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı devleti tarafından yönetilen Irak, sömürgeci devletlerin etkileriyle Osmanlı devletine karşı yapılan isyanlarda başrollerde olmuştur. Bu isyanlar sonucunda bölge İngiltere’nin manda ve himayesine girmiştir. İngiltere ise 1921 yılında isyanlarda çok büyük rol oynayan Şerif Hüseyin’in oğlu

²² Mustafa L. Bilge, “Birleşik Arap Emirlikleri”, TDV *İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, VI, s. 201.

²³ Nurcan Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Orta Doğu’ya Nasıl Girdi?*, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 27.

Faysal'ı Irak kralı ilan etmiştir. Kral Faysal'ın ölümünün ardından ise oğlu Gazi, kral olmuştur. Ancak Kral Gazi'nin erken ölümü üzerine dört yaşındaki oğlu tahta çıkarılmıştır. İngiltere tarafından açıkça sömürülen Irak'ta 1941 yılında İngilizlere karşı ilk tepki meydana gelmiş ve Irak bir kere daha İngiltere tarafından işgale uğramıştır. Yönetimde İngiltere tarafından seçilenlerin olduğu Irak, birçok çalkantılı siyasi dönem ve askeri darbe geçirmiştir. 1920 yılından itibaren otonomi peşinde koşan Kürtler de Irak'ta ordu ile silahlı mücadeleye girişmişlerdir. Kürtlerin en önemli aşiret liderleri ve temsilcileri ise Molla Mustafa Barzani ve KDP partisi olmuştur. Bağımsızlık istekleri bütün hükümetler tarafından reddedilmiştir. 1958'den sonra Irak'ta en etkili siyaseti Baasçılar sürdürmüştür.

“Baasçılık tek bir Arap milleti olduğu, bunun önce Osmanlılar, daha sonra Avrupa ve Amerikan emperyalizmi ve siyonizm tarafından suni biçimde bölündüğü varsayımına dayanan panarap milliyetçiliğinin bir çeşididir.”²⁴

1979 yılında ülke yönetiminde Saddam Hüseyin tek başına söz sahibi olmaya başlamıştır. Bu dönemde İran'da İslam devrimi gerçekleşmiş ve İran-Irak savaşları patlak vermiştir. Cezayir Antlaşmasına rağmen Kürt devleti kurulması fikri ise sıcaklığını her dönem korumaya devam etmiştir. Körfez Savaşlarından sonra bölgesel bir Kürt devleti kurma projesinin hamiliğini üstlenen Amerika Birleşik Devletleri'nin hamleleri ile Irak bugün parçalara ayrılmıştır. 11 Eylül saldırılarının ardından Amerika Birleşik Devletleri tarafından savaş açılan Saddam Hüseyin rejimi devrilmiş ve merkezi yönetime bağlı Kuzey Irak Kürt Yönetimi kurulmuştur. Bugün Irak'ta başkenti Bağdat olan merkezi Bağdat hükümetinin yanı sıra kuzeyde Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi (IKBY) de hüküm sürmektedir. Irak bölgesinde IŞİD terör örgütünün güçlenmesinin ardından meydana gelen boşluktan faydalanarak 2017 yılında merkezi hükümetin ve bölgedeki Türkmenlerin onayı olmadan bir referanduma giden IKBY lideri Mesud Barzani, Irak'ın kuzeyinde ayrılıkçı bir “devlet” kurma amacı gütmektedir.

İran, Medler'e, Romalılar'a, Persler'e, Sasaniler'e ev sahipliği yapmış kadim bir bölgededir. Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer dönemlerinde Sasaniler ile Müslümanlar ilk savaşları yapmışlar ve bölge İslamiyet ile böylece tanışmıştır. Emevi ve Abbasiler

²⁴ Marion Farouk Sluglet, Peter Sluglet, “Irak”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, C. XIX, s. 96-97.

döneminde hızla yayılan İslamiyet, İran’da da yerleşmeye başlamıştır. Büyük Selçuklu devletinin de önemli toprakları arasında bulunan İran’da Selçuklu devletinin yıkılmasının ardından Hasan Sabbah’ın kurduğu örgüt ve İsmaililer güçlenmiş, ancak bu örgüt çok uzun yaşamamıştır. XII. yüzyıldan itibaren de Selçuklu devletinin yıkılmasında etkili olan Moğol İlhanlılar, İran’da etkin olmaya başlamışlardır. XVI. yüzyılın başlarında ise bölgede Şah İsmail liderliğindeki Şii Safevi devleti hâkim olmuş, ancak bu yüzyılda Osmanlı İmparatoru Yavuz Sultan Selim ile girdiği mücadelede yenilmiştir.

XIX. yüzyıla gelindiğinde ise bölge Avrupalı güçlerin izlediği politikanın bir parçası olarak Rusya, İngiltere ve Fransa’nın etki alanına girmiştir. XIX. yüzyılda İran’da ortaya çıkan Bahailik hareketi ülkede iç dengeyi olumsuz etkilemiştir. Şahlar ile yönetilen ülke Batı etkileri ile dolu anayasanın kabul edilmesi ile birlikte yine iç karışıklıklara sürüklenmiş ve İran, 1909’da Rusya ile İngiltere tarafından paylaşılmış Tebriz, Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Sonuçta “1923 yılında Ahmed Şah’ı tahttan indiren Rıza Şah Pehlevi Aralık 1925’te kendini şah ilan et[miştir.]”²⁵

1923 yılından sonra İran tamamen modern Avrupalı dünyaya kapılarını açmıştır demek mümkündür. Ülkede Batı tarzı eğitim ve hukuk sistemi kurulmuş, ilaveten Almanya da etkili olmaya başlamış ve bu durum özellikle İngiltere’yi ve Rusya’yı rahatsız etmiştir. Bu iki devlet İran’daki üstünlüklerini kaybetmekten korkmuş ve Almanya ile yakınlaşmaya başlayan İran’ı 1941 yılında işgal ederek yönetici olarak Rıza Şah’ın oğlu Muhammed Rıza Şah’ı atamışlardır. Truman Doktrini’ne dâhil edilen ülkeler arasında olan İran’a bu kez de Amerika Birleşik Devletleri müdahale etmeye başlamış, özellikle petrol alanında milli oluşumlar içinde olan Muhammed Musaddık gibi yöneticiler darbe ile yönetimden uzaklaştırılmışlar, yerlerine onayladıkları şahları yönetici olarak atamışlardır. Sonuçta “Buna göre İngiliz, Amerikan, Hollanda ve Fransız firmalarından oluşan bir şirketler birliği İran Milli Petrol Şirketi adına petrol çıkar”²⁶[ma] imtiyazını elde etmiştir. Toprak reformu gibi yeniliklerden memnun olmayan halk Ayetullah Humeyni’nin, monarşinin İslam’a aykırı bir yönetim şekli olduğunu söylemesi üzerine, Humeyni öncülüğünde İran Şahlığına karşı ayaklanmaya başlamıştır. 1979 yılına gelindiğinde ise baskılara dayanamayan Şah, İran’ı terk etmiş ve

²⁵ İsmail Safa Üstün “İran”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, XXII, s. 402.

²⁶ Üstün, “İran”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, XXII, s. 403.

Ayetullah Humeyni öncülüğünde “velayet-i fakih” anlayışındaki İran İslam Cumhuriyeti kurulmuştur.

Osmanlı devleti için oldukça önemli bir bölge olan **Katar**, ilk önce Osmanlı Portekiz mücadelelerine, daha sonra Osmanlı İngiliz mücadelelerine sahne olmuştur. İngiliz sömürgeleri için oldukça stratejik bir bölge olan Katar’a İngilizler tarafından Bahreyn’e vergi ödemesi yönünde baskılar uygulanmış ancak Katar, Osmanlı devletinden yardım istemiştir. Osmanlı devleti Katar’a yardım etmeye çalışmışsa da nihayetinde İngilizlere yenilmiş ve Katar’daki bütün haklarını bölge şeyhliklerine bırakmıştır. Osmanlı himayesinin kalkmasıyla birlikte İngilizlerin petrol sömürgesi haline gelen Katar,²⁷ 1971 yılında İngilizlerin bölgeden çekilmesi üzerine bağımsızlığını ilan etmiştir.

Kuveyt bölgesinde yerleşim milattan önceye dayandırılırken Osmanlıların bölgeye hâkimiyeti XVI. yüzyılı göstermektedir. Osmanlı devleti diğer birçok Arap ülkesinde olduğu gibi Kuveyt’i de bölgedeki güçlü kabilelerden gelen valiler atayarak yönetmeye başlamıştır. XVIII. yüzyılda bölgeye olan ilgisi artan İngilizler hem Arap isyanı hem sömürge toprakları için önem arz eden Kuveyt’teki yöneticiler ile sıkı bağlar kurmaya başlamışlardır. Osmanlı’nın Bağdat valisi olan Mithat Paşa, İngiliz Arap yakınlaşmasını önlemeye çalışmış ve kısmen de olsa başarı elde etmiştir. Balkan Harbinden sonra Osmanlı devletinin Kuveyt’teki gücü iyice zayıflamaya ve bölge İngiliz himayesine girmeye başlamıştır. İngiltere, Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra Basra’yı ele geçirip Kuveyt’in kendi toprakları olduğunu duyurmuş ve ülke İngiltere’nin seçtiği valilerle yönetilmiştir. Kuveyt, XX. yüzyılın ortalarına kadar sömürge olarak varlığını sürdürmüş, İran ve Irak’ın hak iddialarına maruz kalmış ve Körfez savaşının nedeni olmuştur. Kuveyt, 1961 yılında bağımsızlığını ilan etse de Irak tarafından saldırılar baş gösterince İngiliz orduları tarafından 1971 yılına kadar kontrol altında tutulmuştur.²⁸

Suudi Arabistan, İbn-i Abdulvahhab ve Muhammed İbn Suud’un birlikte kurdukları Vehhabi mezhebine dayalı bir Arap devletidir. Osmanlı devletine karşı birlikte hareket eden bu iki ismin bir araya geldikleri tarih olan 1744 tarihini Araplar, Suudi Arabistan’ın kuruluş tarihi olarak kabul etmektedirler. Muhammed İbn Suud ittifak

²⁷ Zekeriya Kurşun, “Katar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, XXV, s. 31.

²⁸ Cevdet Küçük- Bilge, Mustafa L., “Kuveyt”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, XXVII.

yaptığı İbn-i Abdulvahhab'ın Vehhabilik görüşlerini tüm Arabistan'a yaymayı adeta görev edinmiştir ve bu görevinde de başarılı olmuştur. XIX. yüzyılın başlarına gelindiğinde Suriye, Irak bölgelerinde yayılan Vehhabilik, Osmanlı devletinin en kıymet verdiği beldelere, Hicaz'a da girmiştir. Bu yayılmayı tehlikeli bulan Osmanlı devleti Vehhabiler'i engellemeye çalışmış ve Suud ailesini Kuveyt bölgesine göndermiştir. Kuveyt emiri ile iyi ilişkiler kurarak buradaki kabile mücadelesinden de faydalanan Abdülazîz b. Suûd, İngiliz desteklerini elde ederek Riyad'a geçmiş ve 1902'de Osmanlı devletine karşı bağımsızlığını ilan etmiştir. Osmanlı devleti bu durumu kabul etmemiş ve ilişkileri sürdürmeye devam etmiş, bölgeye askeri müdahalelerde bulunmuştur. Ancak kabilecilik anlayışı sürdüren Suudlar, Mekke'de bulunan Şerif Hüseyin de İngiliz destekleri ile Osmanlı devleti aleyhine çalışmalar içinde olmuştur. Her ne kadar Medine'de bulunan Fahreddin Paşa komutasındaki Türk askerleri bütün bu isyan çalışmalarını durdurmaya çalışmışlarsa da çağın güçlü devletlerinin politik atılımları ile Osmanlı devletinin askeri güçleri bölgeden çıkarılmıştır. 1916 yılında kendisini "Arap ülkelerinin kralı" ilan eden Şerif Hüseyin de 1924 yılına gelindiğinde Türkiye Cumhuriyeti'nde halifeliğin ilgası üzerine kendisini halife ilan etmiş ancak bu çağrılarını destek görmemiş, aynı yıl Abdülazîz b. Suûd tarafından Şerif Hüseyin'in krallığına son verilmiştir. Abdülazîz b. Suûd, 1922 yılında Necid Sultanı ilan edilirken 1926'da Hicaz Hâşimî Krallığı'na saldırıp bu bölgeyi de elde etmiştir. Günümüz Suudi Arabistan'ı Abdülazîz b. Suûd'un torunları tarafından yönetilmektedir.

2. Suriye-Filistin ve Mısır Bölgesindeki Ülkelerin Yakın Tarihleri

Perslere, Romalılara, Araplara, Osmanlılara ev sahipliği yapan **Filistin**'in, adını milattan önce XII. yüzyılda Kavimler Göçü ile bölgeye gelen Filistlerden aldığı iddia edilmektedir. Bu bölgede Arapların ataları olarak kabul edilen Amâlikalılar daha sonra da Kenanlılar yaşamışlardır. "Süt ve bal akan belde" olarak nitelenen Filistin'de Yahudiler en parlak dönemlerini Hz. Süleyman döneminde yaşamış, bugün Müslümanlar için kutsal kabul edilen Mescid-i Aksâ bölgesinde Süleyman Mabedi'ni inşa etmişlerdir. Fakat Hz. Süleyman'ın vefat etmesinin ardından devletleri İsrail ve Yahuda olmak üzere ikiye ayrılan Yahudiler için Filistin çoğunlukla ana vatan olarak kabul edilmeye devam etmiştir. Roma döneminde Filistin'in Nasıra kasabasında Hz. İsa'nın doğumu ve

Hristiyanlığın Roma tarafından kabulü ile birlikte Filistin bölgesi Hristiyanlar için de kutsal sayılmaya başlanmıştır.

Miraç Hadisesi dolayısıyla Müslümanlarca çok büyük önemi olan Kudüs, Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında geçen Haçlı seferlerine sahne olmuştur. Hatta XX. yüzyılın başında işgal ettikleri Kudüs'e giren Mareşal Allenby, Haçlı Seferlerinin şimdi sonlanmış olduğunu söylemiş ve Kudüs'ün sembolik şehir özelliğinin her çağda devam ettiği fikrine dikkat çekmiştir.

XIX. yüzyılda dünyada toplam nüfusu iki buçuk milyon olan Yahudilerin yüzde doksanı Avrupa'da yaşarken bu durum tarihsel dönüm noktalarıyla birlikte tersine dönmüştür. Bu yüzyılda Avrupa'da özellikle Polonya bölgesinde ve Rusya'da yaşayan Yahudiler, Rusya'da 1882 yılında yayımlanan Mayıs Kanunları sonucu sürülerek gettolarda yaşamaya mahkûm kılınmışlardır. Bütüncül bir toplumdan uzak olan Yahudiler ABD'ye, Güney Afrika'ya ve "aliyah"a yani ana vatan olarak gördükleri çoğunlukla Arap Müslümanların yaşadığı Filistin'e göç etmeye başlamışlardır. Bu göçlerin başlangıçta plânsız olduğu belirtilmektedir.

*"1882 ile Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği 1914 arasında, yaklaşık iki buçuk milyon Yahudi'nin Rusya ve Doğu Avrupa'yı terk ettiği tahmin edilmektedir. 1903'e kadar bunların yaklaşık 25 bini Filistin kıyılarına ulaşmıştı."*²⁹

1897 yılında toplanan Birinci Dünya Siyonist Kongresi, Filistin bölgesinde bir Yahudi devleti kurulması fikrini dünyaya duyurmaya başlamıştır. İç sorunlarla mücadele etmeye çalışan Osmanlı devletinin XX. yüzyıl başlarında Filistin bölgesi üzerindeki hâkimiyetini kaybetmesinin ardından bölgede tamamen İngilizler güçlenmişlerdir. Başlangıçta plansız göçlerle bölgeye gelen Yahudiler, İngiltere'nin ve zengin Yahudi iş adamlarının destekleri ile Filistin bölgesine yerleşmeye başlamışlardır.

*"İkinci, üçüncü, dördüncü aliyah dalgaları sırasıyla 30.000(1904-1914), 37.000(1919-1923) ve 70.000(1924-1928) yeni göçmeni bu topraklara getirdi. 1929 yılında Filistin'deki Yahudi nüfusu 154.000'e yükselmişti."*³⁰

²⁹ Youssef M. Choueiri, *Orta Doğu Tarihi*, (Çev. Fethi Aytuna), İnkılap Kitabevi, İstanbul 2011, s. 322.

³⁰ Choueiri, *Orta Doğu Tarihi*, (Çev. Fethi Aytuna), s. 328.

Osmanlı devletinin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmasının ardından İngiltere, Milletler Cemiyeti'nin 1922 yılında aldığı karar üzerine bölgeyi resmen manda ve himayesine almıştır. Balfour Deklarasyonu ile Filistin bölgesinde bir Yahudi devleti kurulması konusunda destek bulan Yahudiler ise asırlardır bölgede yaşayan Müslüman Arapları yok sayarak yeni yerleşimler kurmaya devam etmişlerdir. Filistin bölgesini ana vatanları olarak gören Yahudi yerleşimciler, bölgede İngiltere ile de mücadele etmişler ve hem İngilizler ile hem de Müslüman Araplar ile çatışmış olan Irgun, Stern gibi örgütlerle saldırı faaliyetlerine başlamışlardır. İngiltere'nin Filistin'den askerlerini çekmeye başlamasıyla birlikte 14 Mayıs 1948 tarihinde **İsrail**'in resmen kuruluşu ilan edilmiştir. Birleşmiş Milletler'in 10 Kasım 1975 tarihinde aldığı 3379 sayılı karar ile dünyadaki bütün Yahudilere İsrail'e yerleşme hakkı veren "Geri Dönüş Kanunu" kabul edilmiştir. Bu karar Filistin'de yaşayan Müslümanlarca çok büyük tepkiyle karşılanmıştır.

İsrail'in kuruluşu ile başlayan Arap-İsrail savaşları 1979 yılına kadar devam etmiş ve kısa süreli de olsa Camp David antlaşması ile savaş süreci durdurulmuştur. Ancak İsrail 1980 yılında Kudüs'ü başkent ilan etmiş ve Filistin Kurtuluş Örgütü ile çatışmalar yaşamıştır. 1987 yılından 1992 yılına kadar Filistinli Müslümanların ayaklanmasıyla "intifada" gerçekleştirilmiş, Filistin Ulusal Konseyi de 15 Kasım 1993 yılında Filistin devletinin resmen kurulduğunu duyurmuştur. 1993 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin etkileriyle gerçekleştirilen Oslo görüşmeleri sonucunda Gazze Şeridi ve Batı Şeria'da Filistin'e özerklik tanınmıştır. İsrail'in de kabul ettiği antlaşma Filistin'e Gazze ve Eriha'da dar bir alanda yaşama imkânı tanımıştır ancak antlaşma geçerliğini uzun süre koruyamamıştır. İsrail ve Filistin devlet temsilcileri barış görüşmeleri için bir araya gelmeye çalışsalar da bölgede barış gerçekleştirilememiştir. İngiltere'nin himayesinde kurulan İsrail devleti bugün ABD'nin himayesindedir. Başkenti Doğu Kudüs olarak kabul edilen yüzölçümü 6.220 kilometrekarelik alan ile Batı Şeria'da, 365 kilometrekarelik alan ile Gazze Şeridi'nde varlık mücadelesi veren Filistin ise haritalarda gösterilmeyen bir "yok-ülke" durumundadır. 2017 yılında ABD Başkanı Donald Trump, Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıdığını ve ABD elçilik binasının Tel Aviv'den Kudüs'e taşınacağı kararını duyurmuştur. Bu karar dünyada tepki ile karşılanmış, BM'de Türkiye ve Yemen'in girişimleri ile ABD'nin bu tek taraflı kararı görüşülmüş, karar oy çokluğu ile reddedilmiştir.

Lübnan, Fenikeliler, Asurlular, Persler, Babiller, Bizans, Abbasiler, Emeviler, Osmanlı devleti gibi birçok farklı medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bizanslılar ile Müslüman Araplar arasında yapılan Yermük savaşından sonra İslam hızla bu bölgeye yayılmıştır. XVI. yüzyılda Osmanlı idaresine giren Lübnan’da bölgenin güçlü aileleri vali olarak tanınmıştır. XX. yüzyılın başlarında meydana gelen karışıklıklar sebebiyle Osmanlı devleti bölgedeki hâkimiyetini kaybetmiştir. 1918 yılında Lübnan, Fransızlar ve İngilizler tarafından denetim altında tutulmaya başlanmıştır. Daha sonra Şerif Hüseyin’e bağlı bir hükümet kurulmuşsa da İngiliz ve Fransızlar bu hükümeti tanımamışlardır. *“Nisan 1920’de yapılan San Remo Konferansı’nda Lübnan Suriye ile birlikte Fransa manda yönetimine devredildi. Fransa Eylül 1921’de Büyük Lübnan Devleti’nin kurulduğunu ilân etti.”*³¹ Fransız mandasına verilen ve ağırlıklı nüfusun Müslüman olduğu Lübnan’da 23 Mayıs 1926’da anayasa kabul edilip Cumhuriyet ilan edilmiştir ve Lübnan iç işlerinde bağımsız, dış işlerinde ise Fransa’ya bağlı bir devlet haline getirilmiştir. Çoğunluğun Müslüman olduğu ülkede Lübnan’ın ilk Cumhurbaşkanı Charles Debbas olmuştur. Müslümanlar yönetimden uzak tutulunca Müslüman Hristiyan çatışmalarına sebebiyet vermiş, Fransa bu çatışmalar üzerine 1937’de Lübnan’ı bir kez daha işgal etmiştir. Lübnan’da hâkimiyet kuran Fransızlar, 1946 yılında askerlerini bölgeden çıkartmıştır.

Medeniyet varlığı milattan önce 5000’e dayandırılan **Mısır** ise, İbranice’de “misrayim” kelimesi ile anılmaktadır ve sınır anlamına gelmektedir. Antik çağlarda firavunlar tarafından yönetilen Mısır bölgesi günümüze kadar gelen piramitleri ve anıtları ile bir gizemi de bünyesinde barındırmaktadır. Peygamberler ülkesi olarak anılabilecek mahiyette olan Mısır’ın, Akdeniz’i Kızıldeniz’e bağlayan Süveyş bölgesi her çağda önemini korumuştur.

XVI. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetine giren Mısır, XVIII. yüzyılda Osmanlı devletinin bölgede zayıflaması ile birlikte 1798’de Fransızlar tarafından Napolyon Bonapart öncülüğünde işgal edilmiş, ancak İngilizler bu işgale karşı kendi çıkarlarının tehdit altında olduğunu düşünerek Osmanlılara yardımcı olmuşlar ve Fransızlar böylece Mısır’dan çıkarılmıştır. Ardından Mısır, Osmanlı valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Bu mücadeleler sonucunda Kavalalı Mehmet Ali

³¹ Ş. Tufan Buzpınar, “Lübnan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, XXVII, s. 251.

Paşa'nın siyasi hamleleri ile babadan oğula geçen bir Kavalalı hanedanlığı kurulmuş; Mısır'da yöneticilik Kavalalı'nın oğluna, ardından torununa geçmiştir. Kavalalı'nın torunu olan Abbas Hilmi Paşa, Süveyş Kanalı projesinde İngilizlere imtiyazlar tanımış ve bölgede İngilizler ön plana çıkmıştır. Kavalalı Said Paşa hanedanlığın başına geçince İngilizlerin imtiyazlarını sürdürmeye ve onlara borçlanmaya devam etmiştir. Osmanlı idaresinden zamanla kopan Mısır, "hidiv" unvanı da alarak bağımsızlığını daha da güçlendirmiştir. Ancak Mısır'da dış borçlar arttıkça yerel yöneticilerin yönetimdeki etkinlikleri zayıflamaya başlamış, ülke 1882'de İngilizler tarafından fiilen işgal edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından da İngiltere'nin hükümrânlığına girmiştir ve varlık mücadelesi veren Osmanlı yönetimi bu duruma çok fazla ses çıkaramamıştır.

*"İngiltere ve Mısır arasında yapılan müzakerelerde bir sonuca ulaşılamamasına rağmen İngiltere 28 Şubat 1922'de tek taraflı olarak Mısır'ı bağımsız devlet ilân etti."*³²

Ancak bu bağımsızlık ilanı yerini bir ay sonra monarşiye bırakmış, Sultan Ahmet Fuad, Mısır kralı ilan edilmiştir. Kralın varlığının yanı sıra meclisin de bulunduğu yönetimde krala meclisi kapatma yetkileri de verilmiştir. 1923 yılından itibaren ise Sa'd Zağlûl ve Vefî Partisi Mısır'da ön plana çıkmaya başlamıştır. Kral yönetimine ve İngiliz işgalcilere muhalif olan bu parti, halk tabanında çok büyük destek elde etmiştir. Mısır parlamentosu bağımsızlığı vurgulayarak İngiltere'ye tepki gösterse de bu istekler karşılıksız kalmıştır. 1946 yılında Mısır, Arap Birliği'ni kurmuş bölgedeki Arap ve Müslüman ülkelerin bağımsızlığını hedeflemiştir. Bu birlik 1948 yılında kurulan İsrail'e karşı bir güç olarak görülmüştür. Bu dönemde Mısır'da Cemal Abdünnâsır ön plana çıkmıştır. Hür Subaylar grubu ile birlikte Mısır'da askeri darbe ile yönetimi ele geçiren Abdülnasır Mısır'da ve neredeyse bütün Arap ülkelerinde liderliğini kabul ettirmiştir. 1953 yılında Mısır'da cumhuriyet ilan edilmiş ve krallık tasfiye edilmiş, Müslüman Kardeşler yasaklı olarak kabul edilmiştir. 1981 yılına gelindiğinde ise demokratik çalkantılar geçirmeye devam eden Mısır'da Hüsnü Mübarek cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bu iktidar döneminde Enver Sedat döneminde olduğu gibi Amerika Birleşik Devletleri ile sıkı ilişkiler kurulmaya devam edilmiş ve dış borçlar silinmiştir. Günümüz Mısır'ında

³² Hilal Görgün "Mısır", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, XXIX, s. 571.

da tarih tekerrür etmektedir. 2013 yılında Abdülfettah es-Sisi, seçim ile iktidara gelen Muhammed Mursi'ye karşı bir askeri darbe düzenlemiş ve ülke hâlâ darbe güçleri tarafından yönetilmektedir.

Suriye ismi “Sûri” kelimesinden ortaya çıkmıştır ve Babilliler tarafından kullanılmıştır. Bu ismin “Süryani” kelimesinden veya “sur” kelimesinden ortaya çıktığını söyleyen kaynaklar da bulunmaktadır.³³

XVI. yüzyılda yapılan Mercidâbık savaşının ardından Osmanlı devletinin kontrolüne giren Suriye bölgesi XVII. yüzyıla kadar başta Memlûk komutanları olmak üzere Gazâlî isyanı, Canbolatoğlu, Ali Abaza Hasan gibi çeşitli isyanlara sahne olmuştur. Fakat bölgede Osmanlı devleti hâkimiyetini sağlamış ve bu bölge Şam vilayeti olarak adlandırılmaya başlanmıştır. 1794 yılında Fransızlar tarafından işgal edilmeye çalışılan Akka kalesinin savunmasını Cezzar Ahmet Paşa yapmış ve Şam valisi olmuştur. XIX. yüzyıla kadar Osmanlı idaresinde olan bölgede bu yüzyılda bir diğer isyan dalgası ise Vehhabilik mezhebi ile baş göstermiştir. Kavalalı Mehmet Ali Paşa ise Osmanlı devleti ile savaşmayı dahi göze alarak bu bölgede de kendi hanedanlığının hâkimiyetini sağlamıştır.

Birinci Dünya Savaşının başlaması ile birlikte egemen güçler gizli antlaşmalar ile Suriye topraklarını pay etmiş, Osmanlı devletinin 1918’de Mondros Mütarekesini imzalamasının ardından resmi olarak bölgedeki hâkimiyeti sona ermiştir. Şerif Hüseyin’in oğlu Faysal, Şam’a getirilerek yönetim Arap ve İngilizlerden oluşan yeni güçlere bırakılmıştır. Suriye, hâkim güçler tarafından şekillendirilmeye devam edilmiş, Lübnan-Beyrut bölgesi Fransızlarca, Ürdün nehrinin batısı İngilizlerce işgal edilmiş, gizli anlaşmalarla Şerif Hüseyin ailesine “vaat edilen sözler” böylece tutulmamıştır. Suriye böylece resmi olarak Fransa’nın manda toprakları arasına girmiştir. Bu dönemde Beyrut, Lübnan’a verilmiş; Suriye, Şam, Hama, Halep, Humus tek bir idare sayılarak yönetilmiştir. Ancak Fransızlar için Suriye zorlu bir alan olmuş, direnişle karşılaşmış, 1946 yılında ise Fransa, Suriye’den çekilme kararı almıştır. Suriye, 1945’te Arap Birliğinin kurucu üyelerinden biri olmuş, askeri darbelerle Baasçı, panarabist politikalar Suriye’de hâkim olmaya başlamıştır. 1958 yılında Mısır ve Suriye birlikte üç yıl sürecek olan Birleşik Arap Cumhuriyeti’ni kurmuşlardır. Suriye’nin siyasi tarihi askeri darbeler

³³ Ali Bademci, *Suriye’de Türkmenler ve Bayır-Bucak*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s. 4.

aracılığıyla yazılmıştır demek oldukça uygundur. Günümüz Suriye'sinde hüküm süren Esad ailesi de 1971 yılında gerçekleştirdikleri askeri darbe ile Suriye'de iktidarı ele geçirmiştir. General Hafız Esed'in 2000 yılındaki ölümü üzerine yerine oğlu Beşşar Esed geçmiştir.

Ürdün bölgesinin de diğer birçok Arap ülkesinde olduğu gibi günümüzdeki sınırları Arap Vehhabi isyanından sonra kesin olarak çizilmeye başlanmıştır. 1864 yılından itibaren Şam'a bağlanan Ürdün'de Vehhabi isyanlarını Kavalalı ailesi kısa bir süre de olsa durdurmuştur. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nda büyük güç kaybeden Osmanlı devleti bu bölgede hâkimiyeti İngilizlere bırakmak zorunda kalmıştır. Mekke Şerifi Hüseyin ile Suudiler arasındaki mücadele sonucunda Arabistan bölgesinde hâkimiyet elde edemeyen Şerif ailesi İngilizlerin desteği ile Ürdün bölgesinde krallık elde etmiştir. 1949 yılında ülkenin adı Ürdün Hâşimî Krallığı olarak değiştirilirken İngiliz askerleri 1950 yılında Ürdün'den çıkarılmışlardır. Arap İsrail savaşlarında İsrail'e karşı mücadele eden Ürdün, Doğu Kudüs'teki topraklarını kaybetmiştir. Arap Baharı hareketlerinden çok fazla etkilenmeyen Ürdün bugün hala anayasal monarşi ile Şerif Hüseyin'in torunları olan krallar ve onların seçtikleri ayan meclisi tarafından yönetilmektedir.

3. Güney Arabistan Ülkelerinin Yakın Tarihleri

İlk yerleşimlerin milattan önce üç binlere dayandırıldığı **Umman**'da Farslar, Emevi ve Abbasi devletleri varlık göstermiştir. Coğrafi Keşiflerin başlamasının ardından bölge Portekizliler için de önemli bir uğrak yeri haline gelmiştir. Hac bölgesinin güvenliğini sağlamak zorunda hisseden Osmanlı devleti bu sebeplerle bölgeye dikkatlerini yöneltmiş, Portekizliler ile bir mücadele içinde olmuştur. Piri Reis de bu bölgede Osmanlı saflarında mücadele eden denizcilerindendir. Fars yayılmacılığına karşı Osmanlı devletinin yanında olan Umman, hanedanlıkla yönetilmeye devam edilmiştir. I. Dünya savaşı sebebiyle Osmanlı devleti bölge ile ilgilenememiştir ve İngiliz, Fransız devletleri Umman'ın iç meselelerine dâhil olmuşlardır. Günümüzde Umman, monarşi ile yönetilmektedir.

Arabia Felix (Mesut Arabistan) olarak bilinen **Yemen**, Osmanlı devleti döneminde bölgede güçlü olan kabileler ile birlikte yönetilen bir vilayettir. Osmanlı'dan sonra da İngilizlerin işgal ettikleri alanlar hariç olmak üzere İdrîsîler ve Zeydiler olarak

iki gruba bölünmüş ve imamlar tarafından yönetilmiştir. İngilizler tarafından manda yönetimi olarak kurulan Güney Yemen 1967’de bağımsızlığını ilan etmiş, böylece Yemen iki ayrı devlet halinde 1990 yılına kadar devam etmiştir. Kuzey ve Güney Yemen olarak ikiye ayrılan ülke çok kültürlü, mezhepli bir yapıya sahip olduğu için birçok problem yaşamış, birçok iç savaş görmüştür. 1978’den beri ülke yönetimini elinde tutan Ali Abdullah Salih, 1999 yılında ilk kez yapılan doğrudan seçimle cumhurbaşkanı olmuş, 2012’ye kadar yönetimde kalmıştır. Arap Baharının da etkileri ile Yemen’de uzun süren mücadeleler, dış etkenler -İran destekli Husiler ve Suudi Arabistan’ın desteklediği gruplar- sebebiyle bir iç savaşa sürüklenmiştir. 2017 yılında Husilerin üstlendiği bir saldırıda devrik Cumhurbaşkanı Ali Abdullah Salih öldürülmüş, Suudi Arabistan’ın liderliğindeki koalisyon güçleri de başkent San’a’da bulunan cumhurbaşkanlığı sarayını bombalamışlardır.

C. ORTA DOĞU COĞRAFYASININ GENEL ÖZELLİKLERİ

Eski Dünya kıtalarının kesişim noktasını oluşturan Orta Doğu’nun önemi, ilk çağlardan günümüze değişiklik göstermemiştir. Her ne kadar siyasi tanımı müellifine göre şekil almış olsa da Orta Doğu, coğrafi olarak Arap yarımadası ve Mısır yarımadasının birleştiği alanı kapsamaktadır. Ramazan Özey, Orta Doğu’nun jeolojik yapısını üçe ayırarak değerlendirir: 1) Eski Kütle 2) Kıvrımlı Bölge 3) Geçiş Zonu.

Mısır ve Arabistan yarımadasının bulunduğu bölgeyi eski kütle olarak değerlendiren Özey, Arabistan yarımadasının Akar ve Akdeniz bölgesindeki dağlar hariç bir platolar ülkesi olduğuna dikkat çeker. Kızıldeniz ise Mısır ve Arabistan yarımadası arasında bir çöküntü alanı meydana getirir. Kıvrımlı Bölge olarak değerlendirilen bölge Türkiye ve İran’ı içeren “Yüksek Saha” olarak kabul edilen bölgeden oluşmaktadır. Geçiş Zonu’nu meydana getiren alan,

“Doğuda Umman dağlık kütlelerinden başlar, kuzeye doğru Mezopotamya çukuru ve onun doğusunda Zagros sistemine yamanmış Kürt dağları kıvrım sistemi ile devam eder. Daha sonra Yukarı Mezopotamya, batıda Akdeniz sahili ve Süveyş Kanalı’na kadar uzanır.”³⁴

³⁴ Ramazan, Özey, *Dünya Denkleminde Orta Doğu Coğrafyası*, Aktif Yayınevi, İstanbul 2004, s. 31.

En küçüğü beş yüz kilometrekareyi aşmayan Orta Doğu devletlerinin en büyük ortak özelliği çöllerden meydana gelmiş olmalarıdır.

“Arabistan’ın ve Mısır’ın çoğu yağmursuzdur; işin aslı, bu nedenden dolayı Orta Doğu’nun toplam kara kütlesinin en fazla yüzde 10’luk bölümü tarım yapmaya uygundur.”³⁵

Orta Doğu’da coğrafi olarak birbirinden farklı birçok ülke bir arada bulunmaktadır. Bu ülkelerin Akdeniz, Kızıldeniz, Basra Körfezi (Pers- Arap), Hazar Denizi, Hint Denizi gibi beş önemli denize sınırları bulunmaktadır.

“Bu denizlerin ve bağlantı suyuollarının varlığı sıklıkla bölgenin Avrupa, Asya ve Afrika’yı birbirine bağlayan ‘kara köprüsü’ olarak adlandırılmasına yol açmıştır.”³⁶

Orta Doğu ayrıca petrol ve doğalgaz rezervleri bakımından da günümüzde oldukça önemli bir konumdadır. Dünyanın bilinen petrol rezervlerinin %65’inden fazlası, doğal gaz rezervlerinin yaklaşık %30’u Orta Doğu bölgesinde bulunmaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde Orta Doğu coğrafyası üç başlık altında incelenmeye çalışılmıştır:

1. Mezopotamya ve Körfez Bölgesi

Mezopotamya dünyadaki ilk yerleşimlerin ve uygarlıkların görüldüğü bölgeler arasındadır. Irak’ın güneyindeki Fırat ve Dicle’nin birleşmesiyle oluşan Şattül Arap Mezopotamya’yı var eden kaynaktır. Bu bölge kuraklığın yoğun olarak görüldüğü Orta Doğu’da sulak bir bölge olması ve verimli topraklara sahip olması sebebiyle her çağda oldukça önem arz etmiştir.

“Tarih boyunca Mezopotamya ve Basra Körfezi’nin jeo-stratejik yapısı bölge ve çevresindeki siyasi ve ticari hayatı şekillendirmiştir. Güneyde Aden içeride Fırat’tan Yemen’e kadar uzanan bölgede Arap kabileleri kervanlarla birbirlerine bağlanarak Hindistan’da ticaret yapmışlar aynı şekilde Hindistan hatta Çin’den gelen mallar bu bölge üzerinden Avrupa’ya ulaştırılmıştır.”³⁷

³⁵ Daniel G. Bates- Rassam Amal, *Orta Doğu Halkları ve Kültürleri*, (Çev. Barış Gümüşbaş), Dipnot Yayınları, Ankara 2018, Dipnot Yayınları, s. 34.

³⁶ Bates- Rassam, *Orta Doğu Halkları ve Kültürleri*, s. 27.

³⁷ Nurcan Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Orta Doğu’ya Nasıl Girdi?*, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 13.

Arap veya Pers Körfezi olarak da anılan Basra Körfezi'nde İran İslam devleti de son dönemlerde etkin olmaya başlamıştır ve bu üstünlük mücadelesi çeşitli sebepler öne sürülerek günümüzde de sürdürülmektedir. Körfez ülkeleri başlığı altında ele alınan ülkeler şunlardır: Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Irak, İran, Katar, Kuveyt ve Suudi Arabistan.

Bahreyn, Basra Körfezi'nde otuz beş adadan oluşan ve 665 kilometrekare yüzölçümüne sahip bir Orta Doğu ülkesidir. Adını adaların en büyüğü olan Bahreyn Adası'ndan alır. Arapça'da "iki deniz arası" anlamına gelen Bahreyn'de yer altı suları oldukça boldur. Bu ada ülkesi petrol kaynakları açısından da zengindir. *"Ülkenin ekonomisi genelde petrol arıtma, tabii gaz üretimi ve hizmet sektörlerine dayanmaktadır."*³⁸ 1971 yılında bağımsızlığını elde eden Bahreyn'in toplam nüfusu. 1.492.58'dir.³⁹ Ülke nüfusunun %97'si Arap kökenlidir. Bahreyn Arap ülkeleri içerisinde ekonomik anlamda en güçlü ülkelerden birisidir. Bu sebeple Hindistan, Pakistan ve İran gibi ülkelere de göç almaktadır.

*"Bahreyn'de ayrıca hükümet tarafından resmî kurumlarda görevlendirilen ve petrol şirketlerinde çalıştırılan 15-20.000 civarında da İngiliz ve Amerikalı yaşamaktadır."*⁴⁰

Birleşik Arap Emirlikleri, yedi emirlikten oluşan bir federal devlettir. Basra Körfezi'nin güney kıyısında yer alan ülkenin yüz ölçümü 83.880 kilometrekaredir. Umman, Suudi Arabistan ve Katar ile sınır komşusudur. *"Çöllerle kaplı ülkenin sadece doğu kısmı tepeliktir. Söz konusu bu çöller, Rub'ül-Hâli çölünün bir bölümünü oluşturur."*⁴¹ Birleşik Arap Emirlikleri'nin iklimi son derece sıcaktır. Kaynaklarda ülkenin yaz sıcaklığının 54 dereceye kadar çıktığı belirtilir. Çöllerden meydana gelen ülkenin toprakları tarıma elverişli değildir. Toplam nüfusu 9.400.15⁴² olan Birleşik Arap Emirlikleri dışarıdan göç alan cazip Körfez ülkelerinden birisidir. Çalışan sınıf içerisinde de yabancılar nüfusun üçte ikisini oluşturmaktadır.

³⁸ Mustafa L. Bilge, "Bahreyn", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, IV, İstanbul 1991, s. 492.

³⁹ <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>

⁴⁰ Bilge, "Bahreyn", *TDV İslam Ansiklopedisi*, s. 492.

⁴¹ Ramazan Özey, *Dünya Denkleminde Orta Doğu Coğrafyası*, Aktif Yayınevi, İstanbul 2004, s. 158.

⁴² <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>

Arap yarımadasının kuzeyinde yer alan **Irak**'ın yüzölçümü ise 437.072 kilometrekaredir. Kuzeyde Türkiye ile sınırı bulunan Irak, doğuda İran, güneyde Suudi Arabistan ve Kuveyt, batıda Ürdün ve Suriye ile sınır komşusudur. Ayrıca Irak'ın Basra Körfezi'nde dar bir kıyı şeridi de bulunmaktadır. Irak coğrafi farklılıkları bakımından dört bölgeye ayrılmaktadır. Bu bölgeler Kuzey Irak, El Cezire bölgesi, Fırat'tan Ürdün'e kadar uzanan çöller ve Fırat ve Dicle'nin oluşturduğu Şattül Arap'tır. Irak'ın sadece batı yarısı çöldür. Diğer Orta Doğu ülkelerine göre akarsuları bol olan Irak'ta Fırat ve Dicle'nin (Şattül Arap) suladığı ovalar çoğunluktadır. Bu alana Mezopotamya denir.

“Fırat ve Dicle, Bağdat yakınlarında birbirlerine iyice yaklaşırlar. Bu yaklaşma noktasının güneyinde kalan bölgeye asıl Irak, kuzeyde kalan bölgeye El-Cezire (Ada) denir.”⁴³

Irak'ın tarım alanları ve petrol yatakları da oldukça geniş olup ülke dünya petrol rezervlerinin %5'ine sahiptir. Petrol yatakları özellikle Basra Körfezi, Musul ve Kerkük bölgelerinde bulunmaktadır. Irak hem petrol yataklarının varlığı hem de ticari ulaşım açısından bütün dünya ülkeleri için stratejik önemi olan bir bölgedir. OPEC'in kurucularından biri olan Irak, gelirlerinin %90'ını petrolden kazanmaktadır. Basra-Bağdat-Musul Demiryolu hattı kuzeyde Suriye'den geçerek Türkiye karayollarına ulaşır. Yine Basra, Fâv gibi birçok limanı uluslararası ticaret için vazgeçilmez alanlardandır.

İran, Hazar Denizi, Basra Körfezi ve Umman Denizi'ne sınırları olan ve 1.648.195 kilometrekarelik yüzölçümü ile Suudi Arabistan'dan sonra ikinci büyük Orta Doğu ülkesidir. Batıda, Türkiye ve Irak, kuzeyde Azerbaycan ve Ermenistan, doğuda Afganistan, Türkmenistan ve Pakistan ile sınır komşusudur.

Kuzey, güney ve batı bölgeleri yüksek dağlarla çevrili olan İran'ın önemli dağları arasında Alp kıvrımının da bir parçası olan Elbruzlar ve Zağroslar gelmektedir. İç kısımlara doğru kurak platoların arttığı görülen İran'ın *“Toplam yüzölçümünün %20'sine yakını (diğer bir ifadeyle 1/6'sı) çöller teşkil eder. Deşti Lut ve Deşti Kavir (veya Deşti Kevir), en büyük çöllerdir.”⁴⁴* Deşti Lut ve Deşti Kevir bölgeleri dünyanın en kurak bölgelerindendir ancak bu bölgeler tarihî bakımdan oldukça önem arz etmektedir.

⁴³ Özey, *Dünya Denklemi Orta Doğu Coğrafyası*, s. 222.

⁴⁴ Özey, *Dünya Denklemi Orta Doğu Coğrafyası*, Aktif Yayınevi, İstanbul 2004, s. 34.

“(...) ülkenin bütün tarihi boyunca dikkati çeken büyük şehirleri (Tahran, Hemadan, Kazvin, İsfahan, Şiraz) buralarda kurulmuştur. Orta Çağ’da doğuyu batıya bağlayan önemli kervan yolları da (İpek Yolu, Baharat Yolu) hep bu şehirler üzerinden geçmekteydi.”⁴⁵

İran’ın Arabistan’ı olarak anılan Kuzistan (Hûzistan) bölgesi yani Basra Körfezinin kuzeyi ise düzlük alanların arttığı bölgedir. İran, Abadan Limanı, Buşîr Limanı ve Hürmüz Boğazı gibi oldukça stratejik kıyı bölgelerine de sahipken bu bölgeler coğrafi olarak birbirlerinden farklı özellikler taşımaktadırlar.

“Kuzeydeki Hazar denizi kıyıları genelde alçak ve az girintili çıkıntılı düz kıyılardır. Kıyının hemen güneyinde yükselen Elbruz dağlarının yamaçları yağışların bol olması nedeniyle gür bir orman örtüsü ile kaplıdır. (...) Güney ve güneybatı Basra Körfezi ve Umman denizi kıyıları ise genelde dağların kıyıyı yakından takip etmesi nedeniyle dik falezli yüksek kıyılar olarak karşımıza çıkarlar. Bu kıyılarda kurak ve sıcak şartlar hâkimdir.”⁴⁶

Akarsu bakımından zengin sayılmayan İran’ın önemli iki akarsuyu bulunmaktadır. Bunlardan biri Şattül Arap’a karışan Karun nehri, bir diğeri ise Kızıl Uzun’dur. Karasal iklimin yaygın olduğu ülkede coğrafi yapı değişikçe iklimde de çeşitlik görülmektedir.

1908 yılında Mescidi Süleyman, Râmhürmüz daha sonra Bihbehân bölgelerinde bulunan petrol yatakları ile Kuzistan bölgesinin önemi daha da artmıştır. Petrol yataklarından sonra İran, %15,8’lik rezervleri ile Rusya’dan sonra dünyanın ikinci büyük doğalgaz yataklarına sahiptir.

Katar’ın yüzölçümü ise 11.437 kilometrekaredir. Yarımada şeklinde olan ülkenin güneyinde Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri doğusunda ise Basra Körfezi bulunmaktadır. Ülke toprakları çöllerden ve kıraç tuzlu topraklardan meydana geldiği için tarıma elverişli değildir.

⁴⁵ Selami Gözenç, *Güneybatı Asya (Orta Doğu) Ülkeler Coğrafyası*, Çantay Kitabevi, İstanbul 1999, s. 137.

⁴⁶ Gözenç, *Güneybatı Asya (Orta Doğu) Ülkeler Coğrafyası*, s. 138.

“Çok büyük petrol ve doğalgaz yataklarına sahip olan Katar son yıllarda sanayileşmeye de ayrıca önem vermiştir; kişi başına düşen gelir 2000 yılı tahminine göre 20.300 dolardır.”⁴⁷

299.300⁴⁸ nüfuslu başkenti Devha olan Katar’ın resmi dili Arapçadır. Neredeyse bütün Körfez ülkelerinde olduğu gibi en çok konuşulan ikinci dil İngilizcedir. Toplamda 2.268.000 kişilik nüfusu bulunan Katar’ın %40’ını Araplar, %36’lı dilimi ise Hindistan ve Pakistan’dan Katar’a çalışmaya gelenler, %10’u ise İran kökenliler oluşturmaktadır. Katar’da diğer Körfez ülkelerinde olduğu gibi İngiliz ve Amerikalı azınlık gruplar da yaşamaktadır.

Toplam nüfusu 4.136.53⁴⁹ olan **Kuveyt** diğer Körfez ülkeleri gibi oldukça çeşitli etnik yapıya sahip bir ülkedir. Ülke nüfusunun yarısını Kuveyt’in yerlisi olmayanlar oluşturmaktadır. Nüfusun %31,3’ünü Kuveytli olan Araplar, %27,9’u Araplar, %37,8’i Asyalı, %1,9’u Afrikalı ve İranlılar oluşturmaktadır. Başkent Kuveyt nüfus yoğunluğunun görüldüğü şehirlerdendir. Ülkede Arapçadan sonra konuşulan en yaygın dil İngilizcedir. 17.820 kilometrekarelik bir alanda kurulan Kuveyt, Arap yarımadasının kuzeydoğusunda Basra Körfezinin kuzeyinde yer alan bir Arap devletidir. Kuzey bölümünde Şattül Arap’ın oluşturduğu delta bulunur. Ülke adını Kuveyt şehrinden almaktadır. Bu şehir XVII. yüzyılda kurulmuştur ve Osmanlı Devleti’nin ticaret merkezlerinden birisidir. Kuveyt, Hindistan ticaretinde geçiş noktası olduğu için de ayrıca tarih boyunca stratejik bir öneme sahip olmuştur. Ülke ekonomisi petrolün değerlendirilmesi ile birlikte hızlı bir şekilde gelişmeye başlamıştır. Dünya petrol rezervlerinin %9’u Kuveyt’te bulunmaktadır.

“Bu büyük kaynak sayesinde Kuveyt, kişi başına yılda 15-20.000 dolar civarındaki millî geliriyle dünyanın en zengin ülkeleri arasında yer alır. Başlıca sanayi dalları da petrol ve petrokimya üzerine olup en önemli ihraç maddeleri ham ve işlenmiş petrol ile petrol ürünleridir.”⁵⁰

Suudi Arabistan kuzeyde Ürdün, Irak ve Kuveyt, doğuda Basra Körfezi, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri, güneyde Yemen, güneydoğuda Umman ve batıda Kızıldeniz

⁴⁷ Zekeriya Kurşun, “Katar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, XXV, s. 29.

⁴⁸ Mustafa Yetim, “Katar 2017”, *Orta Doğu Yılığ 2017*, Kadim Yayınları, Ankara 2018, s. 350.

⁴⁹ <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>

⁵⁰ Sırrı Erinç, “Kuveyt”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, XXVII, s. 36.

ile çevrelenmiştir. Coğrafi olarak dört bölgeye ayrılır: a. Batı Kıyı Düzlikleri, b. Kuzeybatı Dağlık Kuşak, c. Güneydoğu dağlık bölgesi, d. Plato ve çöl bölgesi (Necid Bölgesi). 1. 960. 582 kilometrekare ile Arap yarımadasının en büyük yüzölçümlü devleti olan Suudi Arabistan'ın %35'i çöllerle kaplıdır. Kuzeydoğu bölgesinde Suriye çölü ile bağlantılı olan Büyük Nefud Çölü bulunmaktadır. Doğu bölgesinde, İran körfezi boyunca kıyı ovaları bulunmaktadır. Yaz mevsiminde sıcaklığın 50 dereceyi bulduğu Suudi Arabistan'da kışları 15-25 derece arasındadır. Ülkede yağışın az olması sebebiyle şehirler vaha bölgelerinde kurulmuştur.

“İklim koşullarının etkisiyle sürekli akarsuların bulunmadığı ülkede su ihtiyacı, daha çok yer altı kaynaklarından karşılanır. Yer altı sularının bir kısmı, vahalarda kendiliğinden yeryüzüne çıkar. Bu nedenle vahalar önemli birer yerleşme alanıdır.”⁵¹

Basra Körfezi'nin kıyılarından çıkarılan petrol ise Suudi Arabistan'ı stratejik bir alan haline getirmiştir. Dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %25'ine sahip olan Suudi Arabistan, Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilâtı'nda (OPEC) en büyük ihracatı yapan ülkedir.

“...dünya petrol üretiminin yaklaşık %13'ünü tek başına gerçekleştirir. Petrol ve petrol ürünleri ülkenin toplam ihracatının %90'ını oluşturur; bu sebeple petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar ekonomiyi doğrudan etkiler. Petrol dışında diğer önemli yer altı kaynakları doğal gaz, altın, bakır, kükürt ve gümüştür.”⁵²

Suudi Arabistan doğal gaz rezervi bakımından da kendi ihtiyacını karşılayan bir ülkedir. Ülkenin doğal gaz rezervi 102,4 milyar metre küpe yakındır.

2. Nil Havzası ve Suriye-Filistin Bölgesi

Bu başlıkta ele aldığımız topraklarda bugün Mısır, Suriye, Filistin, İsrail, Lübnan ve Ürdün devletleri mevcuttur. Bu ülkeler Osmanlı döneminde Suriye toprakları veya Şam vilayeti olarak değerlendirilirken daha sonra toprakların genişlemesi ile bu bölgeye Arap vilayeti de denilmiştir.

⁵¹ Selami Gözenç, *Güneybatı Asya (Orta Doğu) Ülkeler Coğrafyası*, Çantay Kitabevi, İstanbul 1999, s. 203.

⁵² Halil Kurt, “Suudi Arabistan”, *İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, XXXVII, İstanbul 2009, s. 581.

Suriye kelimesi ilk olarak “Sûri” köküyle Babilliler tarafından MÖ. 3000 yıllarında doğuda Medya, batıda Toroslar, güneyde Babil, kuzeyde Ermenistan ile kuşatılmış alan için kullanılmıştır.⁵³ Bugün Suriye olarak adlandırılan devletin ise sınırları I. Dünya Savaşı sonunda çizilmiştir. Suriye, kuzeyde ve batıda Türkiye, doğu ve güneydoğuda Irak, güneyde Ürdün, güneybatıda İsrail, batıda Lübnan ile sınır komşusudur. Eski adlarından biri Aram olan Suriye’nin iç savaştan önceki sınırları 185.180 kilometrekaredir. Ülke topraklarının %60’ı çöllerden meydana gelir. Bâdiyetüşşâm, Şâmiye ve Bâdiye, Büyük Suriye Çölü veya Hamad çöl alanlarını oluşturur. Suriye, akarsu bakımından zengin sayılabilecek bir ülkedir. Türkiye’den doğan Asi, Lübnan’dan geçer, Lübnan’dan sonra Suriye’ye ulaşır. *“Lübnan’dan gelen Âsi ve Fırat’ın kolları Habur ile Belih Suriye’nin en önemli akarsularıdır. Akarsular tarımda sulama için büyük önem taşıdığından üzerlerine birçok baraj yapılmıştır.”*⁵⁴

Diğer Orta Doğu ülkelerine nazaran yer altı kaynakları bakımından fakir bir ülke olan Suriye’de az da olsa petrol ve doğal gaz çıkarılmaktadır.

1922 yılında İngiltere tarafından manda bölgesi olarak belirlenen **Filistin**’in siyasi sınırları Şeria ırmağının doğusundan Lübnan’a, Suriye’ye ve Ölü Deniz’den Akabe Limanı ve Sina yarımadasına uzanan 27.000 kilometrekarelik bir alan olarak belirlenmiştir. Filistin, toprakları işgaller ile gün geçtikçe azaltılmıştır, günümüzde kabul edilen sınırları ise 6. 220 (Batı Şeria), 365 (Gazze Şeridi) kilometrekaredir. Filistin, batıda Akdeniz kıyı şeridi, doğuda Şeria Vadisi, kuzeyden güneye doğru uzanan dağların bulunduğu orta bölgedeki yayla kısmı olarak üç alana ayrılmaktadır.

“Ortadaki dağlık kesim veya yüksek yaylalar kısmı, genellikle kuzeyden güneye olmak üzere Safed ve Nazareth (Nasıra) şehirleri ile Tabor dağının bulunduğu Galile bölgesi: ortada, Nablus şehrinin bulunduğu ve batıda Carmel dağına kadar uzanan Samaria (Samiriye) bölgesi; daha güneyde, Şeria nehrinin Ölüdeniz’e döküldüğü yerden başlayıp Kudüs, Beytelehem (Beytülahim) ve Hebron (Halilürrrahman) şehirlerinin [içinde] bulunduğu Judea (Yahudiye) bölgesi ve

⁵³ Şemsettin Günaltay, *Yakın Şark III-Suriye Filistin*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, s. 1.

⁵⁴ Cemalettin Şahin, “Suriye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, XXXVII, s. 545.

daha güneyde de Beersheba (Bi'rüssebi') şehrinin bulunduğu Necef çölü olmak üzere dört kısma ayrılır.”⁵⁵

Akdeniz kıyı şeridi yağışı bol olan bir alan iken Necef çölüne doğru yağış miktarı azalmaktadır. Şeria vadisi ise kış aylarında dahi ılık bir iklime sahiptir. Ölü deniz bölgesinden tuz elde edilirken Filistin'in güney bölgelerinden petrol ve fosfat çıkarılmaktadır.

İbranicede “Medinat Yisrail” olarak anılan **İsrail**'in günümüzdeki yüzölçümü 20.770 km²'dir. Kuzeyde Lübnan, güneybatıda Mısır ile ve Suriye, doğu ve güneyde Ürdün komşudur. Ülkenin güneyi çöllerden meydana gelen Necef Bölgesi'nden oluşur. Kuzeydoğusu ise Şeria Hendeğine açılır ve güneydoğusunda yükselti artar. Tarıma elverişli bölge olan Şaron Ovası, Akdeniz'e kıyısı olan bölgedir. Yine tarıma elverişli bir diğer bölge de Estradelon Ovası'dır. Kuzey ve doğu bölgeleri ise dağlık alanlardan meydana gelmektedir. Meron dağının doğusunda yer alan Gor çukuru dünyanın en derin fay hatlarından biridir. Yine Lut Gölü de bu çukurluk bölgededir. Lübnan sınırından doğan Şeria Irmağı da Lut gölüne dökülen önemli akarsularındandır. Ülkedeki diğer akarsular ise Akdeniz'e dökülen Yarkon ve Kişondur. İsrail'de yağış oldukça azdır ve tarım yapay sulama ile gerçekleştirilmektedir. İsrail'de sıcaklıklar yazları 25-30, kışları ise 15-20 derece arasındadır. Ülkenin kıyı kesimlerinde Akdeniz iklimi hâkim iken iç kesimlere doğru karasal iklim görülmektedir.⁵⁶

Yüzölçümü 10.400 kilometrekare olan **Lübnan** ise kuzeyinde ve doğusunda Suriye, güneyinde İsrail ile komşudur. Lübnan, Akdeniz kıyılarında Akdeniz Ovası, Lübnan Dağları, El Bekaa Vadisi ve Antilübnan Dağları olarak isimlendirilen dört farklı doğal bölgeden oluşur. Lübnan, oldukça dağlık bir ülkedir, “*dağların kapladığı alan ülkenin yaklaşık yarısına tekabül eder. Dağların en yüksek noktasını, kuzeyde Kurnet el-sevda tepesi teşkil eder.*”⁵⁷ Dağlar kuzey güney yönünde ilerlediği için Akdeniz iklimi kıyı kesiminde görülürken ülkenin iç kısımlarına kadar sokulamaz. Lübnan'ın dağlık alanlarının çoğunlukta olması çeşitli etnik köken ve dini inançtan toplumların bu bölgede yaşamasına da olanak sağlamıştır. Ülkenin Litani(Kasımiye) ve Âsi(Orontes) olarak

⁵⁵ Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1991, s.4.

⁵⁶ Selami Gözenç, *Güneybatı Asya (Orta Doğu) Ülkeler Coğrafyası*, Çantay Kitabevi, İstanbul 1999, s. 190-191.

⁵⁷ Ramazan Özey, *Dünya Denkleminde Orta Doğu Coğrafyası*, Aktif Yayınevi, İstanbul 2004, s. 125

bilinen önemli iki akarsuyu bulunur. Lübnan yer altı kaynakları bakımından fakir bir ülkedir. Ancak limanları uluslararası ticaret için stratejik bölgelerdir.

Batıda Libya, güneyde Sudan, kuzeydoğuda İsrail ile komşu olan Nil havzası ülkesi **Mısır**'ın bugünkü toplam yüzölçümü 1.001.450 kilometrekaredir. Mısır'ın yüzölçümünün %96'sını çöller ve kayalık dağlar oluştururken ülke Nil Vadisi ve Deltası, Arabistan Çölü, Libya Çölü ve Sina yarımadasından oluşan dört coğrafi bölgeye ayrılır. Mısır'ın iktisadi bölgesini ise Nil Vadisi ve Nil Deltası oluşturmaktadır. Nil nehri, Mısır da dâhil olmak üzere Nil havzası ülkeleri olarak adlandırılan on ülkeye hayat vermektedir. Hatta “Yunanlı tarihçi Herodotos onun hakkında, ‘Mısır Nil’in armağanıdır’ demektedir.”⁵⁸ Mısır’da bir diğer önemli bölge ise Süveyş’tir. Süveyş Kanalı, Atlas Okyanusu’na kıyısı olan ülkeler ile Hint Okyanusu’na kıyısı olan ülkeler arasındaki en kısa deniz yolunu sağladığı için Mısır ve dünya ülkeleri için oldukça önem arz eder.

*“Süveyş Kanalı 1869’da açıldığından beri, İsrail ve Mısır arasındaki savaş nedeniyle 1967’den 1975’e kadar sekiz yıllık bir kapalı kalma dışında, işlemektedir. Şu anda, dünya ticaretinin yaklaşık yüzde 6’sı her sene Süveyş Kanalı’ndan geçer.”*⁵⁹

Mısır diğer Orta Doğu ülkelerine nazaran petrol bakımından yoksuldur. Sînâ yarımadası ve Süveyş Körfezinden petrol elde edilmektedir.

92.300 kilometrekareden meydana gelen **Ürdün** ise “Mısır, Suriye-Filistin” başlığında ele aldığımız son ülkedir. Ürdün, kuzeyde Suriye, kuzeydoğuda Irak, doğu ve güneyde Suudi Arabistan, batıda Filistin (Batı Şeria) ve İsrail, güneybatıda Akabe körfezinde bir kıyı ile Kızıldeniz’e komşudur. Ülkenin yükseltisi doğu ve batıya gidildikçe azalmaktadır. Dünyanın en alçak çukuru olan Gor çukuru ve Lut gölü (-392 m.) de Ürdün sınırlarındadır. Ülkenin en yüksek noktasını 1750 metre ile Ram dağı oluşturmaktadır. “Ürdün’ün batı kesimlerinde Akdeniz iklimi görülürken ülkenin %75’ini meydana getiren kuzeydoğu ve güneydeki bölgelerde çöl iklimi görülmektedir.”⁶⁰ Çok az

⁵⁸ Eymen Fuâd Seyyid, “Nil”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, XXXIII, s. 122.

⁵⁹ Daniel G. Bates- Rassam Amal, *Orta Doğu Halkları ve Kültürleri*, (Çev. Barış Gümüşbaş), Dipnot Yayınları, Ankara 2018, Dipnot Yayınları, s. 27.

⁶⁰ Cemalettin Şahin, “Ürdün”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, XLII, s. 353.

yağış alan ülke çeşitli sulama projeleri ile sulama sorununu çözmeye çalışmaktadır. Petrol yatakları bakımından fakir olan Ürdün'ün en önemli yer altı kaynağı fosfattır, dünyanın en büyük fosfat üreticilerinden birisi olan Ürdün, fosfat ticaretini ülkenin tek limanı olan Akabe Limanı'ndan yapmaktadır.

3. Arap Yarımadasının Güneyi

Arap yarımadasının güneyinde günümüzde iki ülke bulunmaktadır. Bu ülkeler Yemen ve Umman'dır. 1970 yılına kadar Maskat ya da Umman Sultanlığı ismiyle anılan **Umman** (Uman), kuzeybatıda Birleşik Arap Emirlikleri, batıda Suudi Arabistan, güneybatıda Yemen ile komşudur. Yüzölçümü 212. 460 kilometrekaredir. Güneydoğu kıyılarında bulunan Masîre Adası da Umman'a aittir. Arap yarımadasının en büyük çölü olan Rub'ulhâlî'nin bir bölümü de bu ülkenin sınırları içindedir. *“Ülkede çöl iklimi hüküm sürer. Sıcaklıklar çok yüksek, gece-gündüz farkı da büyüktür.”*⁶¹ Birbirinden farklı iklimlerin bir arada görüldüğü Umman'ın kıyı kesimlerinde muson yağmurları etkilidir. Diğer Orta Doğu ülkelerine göre daha az petrol yataklarına sahip olan Umman'ın başlıca gelir kaynağını Masîre Adası'ndaki bakır yatakları oluşturmaktadır.

Dünyanın merkezinin Mekke olduğuna inanan Müslüman düşünürlerin, Kâbe'nin güneyinde (sağında-yemîn) kaldığından dolayı bölgeye **Yemen** ismini verdikleri belirtilir. Yemen, *“...konumu itibariyle Yengeç Dönencesi ile Ekvator arasında Tropikal kuşaktadır.”*⁶² Yüzölçümü 527.970 kilometrekare olan Yemen'in, batısında Kızıldeniz, güneyinde Aden Körfezi bulunmaktadır. Kuzeyde ise Rubü'l-Hali Çölü bulunur. Bab'ül Mendeb Boğazı, ülkenin en önemli stratejik noktasıdır ve ikinci Süveyş Kanalı olarak anılmaktadır. Boğazda bulunan Perim Adası da Yemen'e aittir. *“Boğaz, Kızıldeniz'den Akdeniz'e, Aden Körfezi ve oradan Hint Okyanus'una açıldığı için jeostratejik yönden, en az Süveyş Kanalı kadar önemlidir.”*⁶³ Yemen, diğer ülkelere nazaran yağmur alan bir Orta Doğu ülkesidir ve yağmur alması sebebiyle coğrafyacılar tarafından “Mesud Arabistan”⁶⁴ (Arabia Felix) olarak anılmıştır. Bu yağmurlar sayesinde bölgede kaliteli Yemen kahvesi üretilmiştir.

⁶¹ Ramazan Özey, *Dünya Denkleminde Orta Doğu Coğrafyası*, Aktif Yayınevi, İstanbul 2004, s. 178

⁶² Özey, *Dünya Denkleminde Orta Doğu Coğrafyası*, s. 185.

⁶³ Özey, *Dünya Denkleminde Orta Doğu Coğrafyası*, s. 185.

⁶⁴ Sami Öngör, *Orta Doğu (Siyasi ve İktisadi Coğrafya)*, Sevinç Matbaası, Ankara 1964, s. 183.

D. KUTSAL ORTA DOĞU VE ÜÇ BÜYÜK DİN (MEKKE, MEDİNE VE KUDÜS ODAĞINDA)

Musevilik, Hristiyanlık, İslamiyet gibi üç büyük dine inanan insanlar için bu coğrafya ayrı bir öneme sahiptir. Bu semavi dinlerin evvelinde ya da eş zamanlı olarak görülen, putperestlik, Mecusilik-Zerdüştlük gibi inançlar da yine bu topraklarda varlık göstermişlerdir. Bir inanç mozaïği olarak Orta Doğu geçmişten günümüze bu özelliğini korumaktadır.

1. Musevilik

İlk semavi din olan Musevilik, Mısır, Filistin, Mezopotamya bölgelerinde ortaya çıkmış ve buradan dünyaya yayılmıştır. Musevilik dinini diğer dinlerden ayıran özelliği ise etnik bir içerik taşıyor olmasıdır. Mezopotamya’da yaşayan Hz. İbrahim bu dinin ilk peygamberi ve atasıdır.

“Tevrat’ta göçebe bir İbrânî/Ârâmî şeklinde nitelendirilen (Tekvîn 14/13; Tesniye, 26/5) ve milâttan önce XXI-XX. yüzyıllar arasında Mezopotamya’da yaşadığı kabul edilen İbrâhim, Tanrı’nın vahyi doğrultusunda Ken’an (Filistin) topraklarına göç etmiş ve burada göçebe bir hayat sürmüştür (Tekvîn, 11/31; 12/9). Kalabalık bir nesle sahip olacağına dair ilâhî vaadin tecellisi olarak (Tekvîn, 12/2; 13/16) geç yaşta câriyesi Hâcer’den İsmâil, ardından karısı Sâre’den İshak doğmuş, bu iki oğlundan İsmâiloğulları ve İsrâiloğulları neşet etmiştir.”⁶⁵

Hz. Yakup, Yusuf, Musa, Yeşu, Davud, Süleyman peygamberlerin gönderildiği Musevilik dininde Filistin bölgesi-Ken’an toprakları, Hz. Yakup ve soyundan gelenlerce “vaad edilmiş topraklar” olarak kabul edilmiştir. Hz. Yusuf döneminde Mısır bölgesine yerleşen Museviler, Tevrat’a göre 400 yıl Mısır’da güçlü bir krallık halinde yaşamışlar, böylece on iki kabileli kalabalık bir topluluk haline gelmişlerdir.

Museviler, en parlak dönemlerini ise Süleyman Mabedi’ni inşa ettikleri Hz. Süleyman (MÖ X. y.y.) döneminde yaşamışlar ve ardından Yahuda ve İsrail

⁶⁵ Salime Leyla Gürkan, “Yahudilik”, TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, XLIII, s. 188.

devletleri olarak ikiye ayrılmışlardır. İsrail devleti Asurlular tarafından işgale uğramış, halkı ise zorunlu göçe tabii tutulmuşlardır. Yahuda devleti ise MÖ. 539'da Babil Kralı Nebukadnezar tarafından yıkılmış ve halk, Babil bölgesine sürgün edilmişlerdir. Ardından Yahudi kavmi politeist dinlere inananların artmasıyla birlikte parçalanarak yok olma eşiğine gelmiştir. Kayıp on kabile efsanesinin başlangıcı olarak bilinen bu sürgünler, İsrailoğulları tarihi açısından tanrıları Yahve'nin emirlerine uymadıkları için dini bir cezalandırma olarak da değerlendirilmiştir.

Persler'in, Babiller'i işgal etmesiyle birlikte Persler tarafından özgürlükleri verilen Yahudiler yeniden Filistin topraklarına dönmüşler ve yıkılan mabetlerini inşa etmişler ve önce Roma, ardından Büyük İskender'in hâkimiyeti altına girmişlerdir. Üçüncü ve yedinci yüzyıllar Yahudilikte Talmud döneminin başladığı dönemlerdir. Bu dönemde Yahudiler Filistin bölgesinin kuzeyinde Taberiye'de kurdukları akademilerde Tevrat'ı sözlü olarak yaşatmaya ve yorumlamaya çalışmış, sinagoglarda düzenli ibadet edebilmişlerdir. Hz. İsa'nın çarmıha gerilme hadisesi sebebiyle "tanrı katili" olarak anılan Yahudilerin dini yayılmaları zamanla daha da içe kapanık bir hale gelmiş, Sasaniler döneminde Filistin'in yerini Irak bölgesi almıştır. Putperest Roma yönetiminde ise başlangıçta baskılara uğrayan Museviler, zamanla imparatorlukta güç elde etmeye başlamışlardır. Özellikle yönetici sınıfında Yahudilik inancı destek bulmuştur. Ancak Roma'nın halkın inancına kısıtlamalar getirmesi sebebiyle Yahudiler, Roma'ya isyan etmiş, isyanlar sonucunda M.S. 70'te Kudüs yeniden Romalılar tarafından kuşatılmış ve Süleyman Mabedi yeniden yıkılmıştır. O zamana kadar Yahuda bölgesi olarak bilenen bu bölgenin adı Roma İmparatorluğu tarafından Filistin (Palaestina) olarak değiştirilmiştir.

Roma tarafından baskılara maruz kalan Yahudilerin Filistin bölgesinden Hicaz ve Yemen'e göç etmesiyle Yemen ve Hicaz'da Yahudilik yayılmıştır. M.S. IV. yüzyılda Bizans'ın Hristiyanlığı kabul etmesinin ardından misyonerler tarafından bu din Yemen'in San'a, Aden, Me'rib ve Zafâr gibi şehirlerinde yayılmaya başlamıştır. Zamanla Yemen'in kuzeyinde yer alan ve bugün Suudi Arabistan sınırları içinde kalan Necran şehri Hristiyanlığın en önemli merkezlerinden birisi haline gelmiştir. Bölgede Yahudiler ile Hristiyanlar arasında yaşanan rekabetin artmasıyla çatışmalar görülmüştür. Yemen'de güçlü olan Himyeri Yahudileri, Hristiyanların Yahudiliği seçmeleri için baskı yapmışlardır.

Yahudiler, Hz. Muhammed (S.A.V.) döneminde Arabistan bölgesinde hoşgörüyle karşılanmış olsalar da ortaya çıkan birtakım toplumsal huzursuzluklar sebebiyle bölgeden uzaklaştırılmışlardır. Ayrıca Yahudilere Hz. Ömer döneminde fethedilen Kudüs'e girme izni verilmiştir. Emevi ve Abbasi İslam devletlerinde de kendilerine yaşama alanı bulan Yahudiler, Irak, Suriye, Mısır, Filistin, Arap yarımadası ve Yemen'de, Vâdilkurâ, Hayber gibi şehirlerde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Sekizinci yüzyılda Abbasi döneminde, Irak ve Bağdat'ta başlayan Talmud ve Rabbilerin hâkim olduğu Rabbânî Yahudiliğine karşı çıkan Karâî Yahudiliği ortaya çıkmıştır. Bu grup sözlü Tevrat'ı ve Talmud'u reddederek sadece Tevrat'ı merkeze almaktadır. Karaim Yahudiliği olarak da bilinen bu inanç, Irak'tan Filistin'e, Anadolu'ya ve Kırım'a kadar yayılmıştır. Çoğunlukla Avrupa'da görülen Seferad Yahudiliği, Aşkenazi Yahudiliği gibi ayrışmalar da yaşayan Yahudiler İstanbul'un Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesinden sonra "zımî" statüsü kazanmışlar, İstanbul'da Bizans Yahudileri (Romaniyot), Karâî cemaati, Aşkenaziler, XVI. yüzyılda İspanya'dan sürgünden kaçan Seferadlar olarak Osmanlı'da varlıklarını sürdürebilmiş, devlet kademelerinde görev alma hakkı elde etmişlerdir. Aşkenazi Yahudileri kendilerini diğer Yahudi gruplardan daha üstün kabul etmektedirler. Bu gruptaki Yahudiler seküler görüşlere sahiplerdir; sanat ve bilimde diğer Yahudilere göre oldukça ileridedirler. Yiddiş dilini konuşan Aşkenaziler, Ladino dilini konuşan Seferad Yahudileri ile farklı ibadet usullerine de sahiptirler ve İsrail devletini yönetmek hakkına sahip oldukları inanışını taşırlar. Bu grupların dışında Mizrahim Yahudileri de Orta Doğu'da yaşayan bir Yahudi grubudur. Bu grup Fas, İran, Irak, Suriye, Mısır gibi doğu ülkelerinden İsrail'e göç etmişlerdir ve doğu Yahudileri olarak da anılmaktadırlar.

XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda oldukça hoşgörülü bir yaşama alanına kavuşan Yahudiler, çoğunlukla Edirne, Selanik, Kahire, Kudüs, Safed, Şam şehirlerinde yaşamışlardır. Musevilik dini için dört önemli kutsal şehir bulunmaktadır. Bunların hepsi de vaat edilmiş topraklar olarak gördükleri Filistin topraklarındadır. Bu şehirler şöyledir: Kudüs, Safed, Hebron, Tiberiya.

On yedinci yüzyılda ise radikal birtakım Yahudi inançları ortaya çıkar. Mesihlik iddiasında bulunan Osmanlı Yahudisi Sabatey Sevi'nin kurduğu Sabataycılık bu Yahudi inançlarından birisidir. Hasidilik de yine mesih inancına dayanarak Polonya'da ortaya çıkmış bir Yahudi inancıdır. On sekizinci yüzyıla gelindiğinde ise Aydınlanma Hareketlerinin de etkisiyle birlikte Yahudilik inancı yeni bir şekil alır.

Reformist, Muhafazakâr, Ortodoks Yahudi inançları olarak parçalara ayrılan bu inanç, seküler Yahudi milliyetçiliği hareketi olan Siyonizm ile daha farklı bir boyuta geçmiştir. Zamanla Siyonizm etkili bir hareket haline gelmiş ve Filistin bölgesinde bir İsrail devleti kurmayı başarmıştır.

Üç büyük dinin (Yahudilik-Hristiyanlık-İslamiyet) kutsal kabul ettiği Kudüs şehrinin Orta Doğu'da bulunması sebebiyle Filistin, diğer Orta Doğu ülkelerinden daha ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Avrupa'da 1880'den sonra güç elde eden ve Yahudi milliyetçiliğinden beslenen Siyonizm hareketi, Filistin'de bir Yahudi devleti kurulması amacı içindeydi. Theodore Herzl öncülüğünde 1897 yılında Dünya Siyonist Teşkilatı (World Zionist Organization) kuruldu. Teşkilatın başkanı İngiltere başbakanı David Lloyd George ve Dışişleri bakanı Arthur Balfour ile yakın ilişkileri olan Profesör Haim Weizmann'dı. Bu ilişkiler ağı 1917'de Balfour Deklarasyonu'nun kabul edilmesi ile sonuçlandı ve Filistin bölgesinde uluslararası bir yönetimin kurulmasına karar verildi. *"Bir Yahudi vatanın kurulmasını destekleyen 1917'deki Balfour Deklarasyonu açıklandığı zaman Filistin'de 84.000 Yahudi, 486.000 Müslüman ve 71.000 Hristiyan vardı."*⁶⁶ Böylece Siyonizm'in çabaları sonucunda Filistin bölgesinde Yahudi devleti kurma çalışmaları hızlandırıldı.

1937 yılında yayımlanan Peel Komisyonu raporu ile Filistin'in Arap ve Yahudi olarak ikiye bölünmesi teklifi yapıldı. Yahudi Cemiyeti Başkanı olan David Ben-Gurion *"homojen bir Yahudi nüfusa sahip gerçek bir Yahudi devleti"*⁶⁷ cümleleri ile bu teklifi kabul etti. Bu komisyon Filistinli Araplara bırakılan iç-kurak toprakların Ürdün'e bağlanmasını da önermektedir ve o dönemde Ürdün Kralı olan Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah bu teklifi onaylamıştır. 1800'lü yıllarda Filistin bölgesinde yaşayan Musevilerin sayısı 7000 kadarken bu rakamlar *"1914'te 690.000/94.000'e, 1931'de 1.035.154/175.000'e ve 1940 yılında 1.529.000/ 456.743'e yükseldi."*⁶⁸ Örneğin Teymanim olarak anılan 50 bin civarında Yemen Yahudisi *"Sihirli Halı Operasyonu ismi verilen seri uçuşlarla, 1949 ve 1950'de taşınmıştı[r]."*⁶⁹ Başlangıçta Arap Müslümanların sayısı

⁶⁶ Eugene Rogan, *Araplar Bir Halkın Tarihi*, (Çev.: Cem Demirkan), Pegasus Yayınları, İstanbul 2017, s. 138.

⁶⁷ Rogan, *Araplar Bir Halkın Tarihi*, s. 243.

⁶⁸ Sırrı Erinç "İsrail", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, XXIII, s. 182.

⁶⁹ Taha Kılınç, *Orta Doğu'ya Dair Yirmi Tez*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2018, s.171.

Yahudilerin sayısından fazla iken zamanla bu durum planlı Yahudi göçleriyle tersine dönmüştür.

İsrail devletinin kurulması bölgedeki Müslümanlar için olduğu gibi bazı Yahudi gruplar için de olumsuzluklar yaratmıştır. Bu gruplardan birisi de Yahudi Falaşa grubudur. Falaşa yersiz yurtsuz yabancı anlamlarına gelmektedir. Bu grup İsrail devleti kurulduktan sonra Etiyopya bölgesinden İsrail'e göç ettirilmiştir. Kendilerinin Hz. Süleyman'ın ve Sebe Kraliçesi Belkıs'ın soyundan geldiğine inanan siyahi Falaşaların İsrail'de birçok ırkçı muameleye maruz kaldıkları iddia edilmektedir.

İsrail'de birbirinden oldukça farklı olan bu Yahudi grupların çoğunluğunun Siyonizm'i benimsemelerinin arkasında II. Dünya Savaşı'nın var olduğu oldukça açık bir gerçekliktir. Alman Nazi yönetiminin ve destekçileri İtalya ve Fransa'nın politikalarıyla soykırıma tabii tutulan Yahudiler, Amerika Birleşik Devletleri'nin desteğiyle kendilerine vaat edildiğine inandıkları topraklara geri dönmeye başlamışlardır. 1948'de Filistin topraklarında İsrail devletini kuran Yahudiler böylece inançlarını ve kimliklerini yok olmaktan kurtarmışlar, ancak bu bölgede tarihin başlangıcından beri var olan Filistin halkına kendi tarihlerinde olduğu gibi sürgün ya da savaş gibi iki seçenek sunmuşlardır. Yahudiler günümüzde sadece İsrail devletinde değil Orta Doğu'da birçok devlette yaşamlarına devam etmektedirler. Bu devletlerden birisi de İran İslam Cumhuriyeti'dir. İran'da yaşayan Yahudilerin ana dilleri Farsçadır, kendi aralarında yaptıkları evlilikler ve farklı mahalleleri ile diğer dini gruplardan ayrılmaktadırlar. Çok eski zamanlardan beri İran'da var olan Yahudiler için Yezd, İsfahan ve Hemedan gibi bazı şehirler kutsal kabul edilmektedir. Yine *“önemli bir tapınak da Şuş'da bulunan Danyal Peygamberin mezarıdır.”*⁷⁰

İran'dan sonra Yahudilerin kutsal olarak kabul ettiği bölgeler ise günümüz Irak devleti sınırları içerisinde. Yahudiler, Mısır, Kenan bölgesi ve ardından Mezopotamya'da yayılmışlardır. Mezopotamya, Tevrat'ta Fırat ile Dicle arasında kalan ve Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın ilk yerleştikleri yer olarak kabul edilmektedir.

⁷⁰ Daniel G. Bates- Rassam Amal, *Orta Doğu Halkları ve Kültürleri*, (Çev. Barış Gümüşbaş), Dipnot Yayınları, s. 140

2. Hristiyanlık

Orta Doğu bölgesinde doğmuş olan ikinci semavi din Hristiyanlıktır. Hristiyanlık dininin mensupları sayı bakımından dünyada birinci sıradadır ve Katolik, Ortodoks ve Protestan olarak üç büyük mezhebe ayrılmıştır. Hz. İsa'nın peygamber olarak kabul edildiği Hristiyanlık, İslam dininde Nasranîlik olarak adlandırılır.

“Hz. İsa, Hristiyanlık adıyla anılacak dinî öğretinin tebliğine yaklaşık otuz yaşlarında başlar; toplam tebliğ süresi üç yıldır (Yuhanna, 2/13; 6/4; 11/55). Otuz üç yaşlarında Yahudilerin baskısı sonucu Romalı yetkililerce idama mahkûm edilir. Çarmıha gerilmek suretiyle idam edilen İsa, kilisenin tarihselliğinden vazgeçmediği bir konu olarak üç gün sonra dirilir ve şâkirdlere görünür.”⁷¹

Hiz. İsa'nın vefatı ile birlikte Hristiyanlık, Filistin bölgesinde putperestler ve Yahudiler arasında yayılmaya başlamıştır. Bu din M.S. I. yüzyılda ise Avrupa'da özellikle yoksul halklar arasında kabul görmüştür. Bu semavi din başlangıçta Roma İmparatorluğu için tehlikeli olarak kabul edilmiştir. Roma İmparatoru Neron döneminde ilk kez büyük zulümlere maruz kalan Hristiyanlar,

“249'da Roma imparatoru olan Decius, resmî devlet kültürünü güçlendirmek amacıyla bütün Hristiyanlardan imparator adına kurban sunmalarını istedi. 250'de Roma Piskoposu Fabian öldürüldü. Hristiyanların zorla Roma dinine döndürölme işlemi kısmen başarıya ulaştı ve bazı cemaatler putperest oldular veya öyle göründüler.”⁷²

313 yılında ise Roma İmparatoru Konstantin tarafından yayımlanan Milano Fermanı ile Roma topraklarında yaşayan Hristiyanlara özgürlükleri verildi.

“Konstantin'in Hristiyanlığı himayesine alması ile birlikte imparatorluğa doğudan gelen tehdit bir müddet için ertelenmiş görünüyordu. Konstantin, İstanbul'u Doğu Roma İmparatorluğu'nun başşehirli yapınca İstanbul da önemli kilise merkezleri arasına girmiş oldu.”⁷³

⁷¹ Kürşat Demirci, “Hristiyanlık”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, XVII, s. 330.

⁷² Demirci, “Hristiyanlık”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, s. 332.

⁷³ Demirci, “Hristiyanlık”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, s. 333.

Hristiyanlık 380 yılında Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olarak kabul edilmiş, bu tarihlerde meydana gelen Doğu ve Batı Roma ayrışması Hristiyanlık dininin de iki ayrı ana kola ayrılmasına sebep olmuştur. V. yüzyılda yıkılan Batı Roma'nın ardından Doğu Roma, Hristiyanlığın merkezi haline gelmiştir. XI. yüzyılda ise Katolik ve Ortodoks Kiliseleri olarak iki ayrı mezhebe bölünmüştür. XV. yüzyılda ise Martin Luther'in etkisiyle Protestanlık inancı yayılmaya başlamıştır. Zamanla birbirinden tamamen farklı dört gruba ayrılan Hristiyanlıkta;

*“İstanbul (Rum Ortodokslarına), Roma (Latin Katoliklerine), İskenderiye (Mısır Katoliklerine) Antakya (Suriye Katoliklerine), tarihi dönemlerde merkez olmuşlardır. Daha sonraki asırlarda bu gruplarda da parçalanmalar olmuştur. Ermeni Ortodoksları, Nasturi Katolikleri, Maroniler ve nihayet Protestanlar olmak üzere yeni yeni Hristiyan mezhepler ortaya çıkmıştır.”*⁷⁴

Günümüzdeki Hristiyan Katolikler yaklaşık %50, Protestanlar %30, Ortodokslar %17, diğer gruplar ise %3 olarak dağılım göstermektedirler.⁷⁵

Orta Doğu'da Hristiyanlık dininin yayıldığı alanlardan en önemlisi Mısır'dır. İskenderun da Roma ve Kudüs'ten sonra gelen kutsal şehirler arasındadır. Mısır'da Nil Delta'sında yaşayan halka Grekler tarafından “gypt”, “aiggyptos” kelimesi ile hitap edilmiştir ve zamanla “kıpti” kelimesi ortaya çıkmıştır. Yahudiliğin başlangıcından itibaren ilk yayıldığı topraklardan olan Mısır'da Kıptiler, Hristiyanlığı kabul etmeye başlayınca Roma tarafından yaratılan birçok zorlukla karşı karşıya kalmışlardır.

*“Geleneğe göre, Hristiyanlığı Mısır'a ilk tanıtan Aziz Markos'du. Bununla birlikte, Bizans Kilisesinde ayrılıkçı bir hareketin sonucu olarak ayrı bir ulusal Kıptî kilisesinin kuruluşu beşinci yüzyılı bulmuştu.”*⁷⁶

Zamanla Avrupa ülkelerine yayılan Kıptiler, monofizist inancını ön planda tutmaları sebebiyle Hristiyan Katolikler ile birtakım anlaşmazlıklar yaşamış, 1898 yılında ise Roma Kilisesine bağlanmışlardır. Daha sonra Protestan Kıpti cemaatleri,

⁷⁴ Ramazan Özey, *Dünya Denkleminde Orta Doğu Coğrafyası*, Aktif Yayınevi, İstanbul 2004, s. 52.

⁷⁵ Mehmet Aydın, “Hristiyanlık”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, XVII, s. 354.

⁷⁶ Daniel G. Bates- Rassam Amal, *Orta Doğu Halkları ve Kültürleri*, (Çev. Barış Gümüşbaş), Dipnot Yayınları, Ankara 2018, s. 51.

Ermeni, Keldânî ve Mârûnî Kiliselerine bağlı cemaatler ortaya çıkmıştır. Bugün Mısır'ın %10'u Hristiyan'dır ve 160.000 Kıpti'nin var olduğu kabul edilir. Böylece Orta Doğu'da tek başlarına en büyük nüfuslu Hristiyan cemaatini oluştururlar.

“Nüfusları hakkında 3 milyondan 8 milyona kadar farklı rakamlar verilen günümüz Kıptîler’i merkezi Kahire’de olan, başında bir patriğin bulunduğu bağımsız bir kiliseye sahiptir. Kahire’deki patrik eski İskenderiye başpiskoposluğunun unvanını taşımaktadır.”⁷⁷

Lübnan’daki (Trablusşam), Marunî cemaati, Mısır’daki Kıptilerden sonra Orta Doğu’daki ikinci büyük Hristiyan cemaatini oluşturmaktadır. Marunî cemaati diğer adıyla Uniat (Doğu Katolik Kilisesi) sadece Lübnan bölgesi ile sınırlı olduğu için aynı zamanda ulusal bir cemaat kabul edilmektedir.

“Uniate terimi Papa’nın otoritesini ve Latin ayinlerini benimsemiş olan Doğu kiliselerinin cemaatlerine verilen addır. Ancak bu kiliselerin kendi psikoposları ve özellikleri vardı. Örneğin Irak, Suriye ve İran toplamında sayıları yaklaşık 160.000 olan Keldani Hristiyanları, 1750 yılında Nesturî kilisesinden kopmuş Dominiken misyonerlerinin baskısıyla Katolik kilisesine katılarak inanç konusunda Papa’nın otoritesini kabul etmişlerdir.”⁷⁸

Lübnan’da bulunan Hz. İsa ve havarilerinin bir müddet kaldığına inanılan Sayda ve Sûr şehirleri de Hristiyanlar için dini önem taşımaktadır. Lübnan dağları dini baskılardan kaçan toplumların sığınağı haline gelmiştir. Bunlardan bir diğeri ise Hristiyan Marunî cemaatidir.

“Marunîler, yedinci yüzyıl sonlarında, Bizans İmparatorluğu döneminde, rakip Hristiyan mezheplerin baskılarından kaçarak Kuzey Lübnan dağlarına sığınmışlardı. Orta Çağ’da Haçlıları desteklemiş ve sonrasında da Vatikan’la yakın ilişkiler kurmuşlardı. 1584’te Vatikan’da Marunî Koleji açıldı ve buradaki yetenekli genç Marunîlere verilen teoloji dersleri sayesinde Marunîler ile Roma Katolik Kilisesi arasındaki bağlar güçlendirildi.”⁷⁹

⁷⁷ “Kıptiler”, TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, XXV, s. 426.

⁷⁸ Daniel G. Bates- Rassam Amal, Orta Doğu Halkları ve Kültürleri, (Çev. Barış Gümüşbaş), Dipnot Yayınları, Ankara 2018, s. 142.

⁷⁹ Eugene Rogan, Araplar Bir Halkın Tarihi, (Çev. Cem Demirkan), Pegasus Yayınları, İstanbul 2017, XXV, s. 40.

Lübnan'daki Marunîler ve Hristiyan Dürzilerden oluşan yapı, XIX. yüzyıla kadar sorunsuz bir şekilde yaşam alanı bulmuştur. 1830 yılında Marunîler ile Mısırlı yöneticiler arasında çeşitli ittifaklar yapılırken Dürziler bu durumdan rahatsızlık duymuşlardır. Bunun üzerine Marunî ve Dürziler arasında birtakım çatışmalar meydana gelirken İngilizler Dürzileri, Fransızlar ise Marunîleri desteklemişlerdir. Bu dönemde Lübnan dağı bu iki mezhebin çeteleşip saldırılar düzenlemesine sahne olmuş, köyler yakılıp yıkılmıştır. Ayn Dara muharebesi bu mücadelelerin bir örneğidir. Osmanlı Devleti'nin 1856 yılında ilan ettiği Islahat Fermanı sebebi ile de Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında eşitlik tartışmaları yaşanmış ve tartışmalar çatışmaya dönüşünce bu coğrafya adeta mezhepsel savaflara hazırlanmıştır. Lübnan ve Şam'da bu dönemde yine Hristiyan ve Müslümanların çatıştığı büyük hadiseler meydana gelmiştir.

Irak bölgesi de Hristiyanlar için oldukça önemli bir bölgedir. Özellikle Süryaniler başkent Bağdat başta olmak üzere Irak'ın birçok kentinde yaşamaktadırlar. Süryani topluluğunun çoğunluğu Nasturi kilisesine bağlıdır ancak Katolik ve Protestan kiliseler de Irak'ta varlık göstermektedirler.

Günümüzde Hristiyan nüfus Orta Doğu'da çoğunlukla Mısır, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Ürdün ve Suriye gibi ülkelerde azınlık olarak yaşamaktadırlar.

3. İslamiyet

Üç büyük semavi dinin sonuncusu olan İslamiyet, yedinci yüzyılda Mekke'de son peygamber Hz. Muhammed'e (S.A.V) gelen vahiy üzerine başlamıştır. Ancak Mekke'de o dönemde putperest kavimlerin oldukça güçlü olması sebebiyle, Müslümanlar, müşrikler tarafından çeşitli baskılara maruz kalmış ve Hz. Muhammed İslam dinini kabul edenlerden isteyenlere Habeşistan'a hicret etmelerini önermiştir. Müslümanlar 620 yılında ise Mekke'den o dönemlerde Yesrib olarak anılan Medine'ye hicret etmiştir. Zamanla Medine'de ticari ve siyasi güç elde eden Müslümanlar, savaflarda Mekkeli müşrikleri yenerek İslamiyet'in daha etkili bir şekilde yayılmasını sağlamışlardır. Hudeybiye antlaşması ile birlikte bütün Arap kabileleri tarafından siyasi olarak tanınan Müslümanlar, İslamiyet'i Hayber, Taif, Huneyn'e kadar yaymayı başarmışlardır. Hz. Muhammed (S.A.V.) döneminden sonra başlayan dört halife döneminde Bizans ve Sasani devletlerinin de yıkılma sürecine girmeleriyle birlikte İslamiyet, Suriye, Filistin, Irak ve Mısır, İfrîkiye (Tunus), Kıbrıs, İran ve Horasan'a kadar yayılmıştır. Emeviler ve

Abbassiler dönemlerinde ise İslamiyet Mezopotamya'dan Kuzey Afrika bölgesine kadar yayılımını sürdürmüştür.

İslam dini, bir etnik yapıya değil bütün insanlığa dair barış mesajları içermesi sebebiyle etkili bir şekilde yayılma göstermiştir. Ancak diğer semavi dinlerde olduğu gibi peygamberin vefatının ardından çeşitli anlaşmazlıklar, siyasi çıkar kavgaları dini inanca yansımış ve dini ayrışmalar, mezhepler ortaya çıkmıştır.

“Müslümanlar, önce Sünni ve Şii olmak üzere iki büyük gruba ayrılmış ve bu gruplar arasında çeşitli anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Bununla beraber Sünniler kendi içinde dört mezhebe, Şiiler ise on iki gruba ayrılmışlardır. Gruplaşmalar arttıkça anlaşmazlık boyutları genişlemiştir.”⁸⁰

Günümüzde Sünni Müslümanlar, tüm Müslümanların %90'ını oluştururken, Şii Müslümanlar ise %10'unu oluşturmaktadır.

Mezhep kelimesi “gidilen-benimsenen yol” anlamına gelirken, Müslümanlar Hz. Muhammed'in sünnetini yaşatmak adına birçok yola yönelmişler, bu da İslam dinine birbirinden oldukça farklı anlayışların ve geleneklerin yerleşmesine sebep olmuştur.

“İslamiyet, yaşanan zaman içinde bulunulan coğrafya ve iklim, siyasi, tarihi, iktisadi ve sosyal şartlar ve o toprakların tarihi boyunca var olmuş daha eski kültürlerin etkisiyle son derece değişik, renkli ve hatta zengin yorumlara, anlayışlara ve biçimlere dönüşmüştür. İşte Kitab ve Sünnet'in Müslümanlar tarafından yaşanan bu biçimine de Müslümanlık denir. Onun için de bir tek Müslümanlık değil, birçok 'Müslümanlık' vardır.”⁸¹

Ehl-i Sünnet olarak kabul edilen mezhepler şöyle sıralanabilir: Hanefilik, Hanbelîlik, Mâlikîlik, Şâfîlik. Siyasi mezhep olarak kabul edilen mezhepler ise Haricilik, Şia ve Vehhabilik mezhepleridir.

“Dört Sünni fıkıh ekolü, ya da madhab'i öğreti ve inanç konularında hemfikir olduklarından dört ayrı mezhep oluşturmazlar. Bunlardan her biri kendi

⁸⁰ Ramazan Özey, *Dünya Denkleminde Orta Doğu Coğrafyası*, Aktif Yayınevi, İstanbul 2004, s. 52.

⁸¹ Ethem Ruhi Fırlı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir 2014, s. 19-20.

hukukçu kurucusunun adıyla anılır ve herbirinin farklı bir bölgede ağırlığı vardır.”⁸²

Hanefilik, Türkiye, Irak, Suriye, Lübnan ve Mısır’ın aşağı bölgelerinde; Malikilik kuzey ve batı Afrika ile Sudan’da; Şafilik Suriye, Irak ve Türkiye’nin bazı bölümlerinde; Hanbeli mezhebi ise Arabistan’da görülmektedir. Ancak bunlar siyasi anlamda bir çatışma ve ayrılık oluşturmadığından çalışmamızın bu bölümünde siyasi mezhepler ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır:

a. Haricilik

Hiz. Muhammed’in vefatının ardından halife seçilen Hiz. Ebubekir ve Hiz. Ömer döneminde herhangi bir mezhepsel oluşum meydana gelmezken, Hiz. Osman ve Hiz. Ali dönemlerinde halifelik siyasi makam olarak birçok tartışmanın sebebini oluşturmuştur. İktidar mücadelesini sürdüren Haşimoğulları ve Emevilerin çatışması Hiz. Osman’ın öldürülmesi ile sonuçlanmıştır. Bu hadise sonrasında Müslümanlar taraflara ayrılmış, Cemel Vak’ası ve Sıffin Savaşı yaşanmıştır.

“Hiz. Osman’ın katillerinin bulunmasını isteyen taraflar Cemel Vakası ile ilk kez savaş durumuna gelirler. Sıffin Savaşı’nda ise Muaviye taraftarları ile Hiz. Ali taraftarları karşı karşıya gelirler ve Müslümanlar ikinci kez ayrılmaya başlar. (656) Kur’an-ı Kerim’in alet edildiği bu savaş sonucunda Harici adı verilen grup doğar. Hariciler kendilerinden olmayan bütün Müslümanları kâfir ve dolayısıyla kanı dökülebilecek düşmanlar olarak görüyorlardı.”⁸³

Zamanla Hariciler’in içinden de dört ayrı fırka ortaya çıkar: Ezrakiyye, Necdiyye, Sufriyye, İbadiyye. İbadiyye, Basra, Hicaz Yemen, Hadramut, Umman, Kuzey Afrika, Doğu Afrika’da yayılmıştır. “Günümüzde bütün İbadilerin sayısı kesin olarak bilinmemekle beraber 2-3 milyon civarında tahmin edilmektedir.”⁸⁴ Bugün İbadiliği benimseyen ülkelerden birisi de Umman’dır. Hiz. Peygamber zamanında Umman’a gönderilen İslam elçileri bölge liderleri tarafından hoş karşılanmış ve İslamiyet dini yedinci yüzyıldan itibaren burada yayılmaya başlamıştır. Ummanlılar, Haricilerden

⁸² Daniel G. Bates- Rassam Amal, *Orta Doğu Halkları ve Kültürleri*, (Çev. Barış Gümüşbaş), Dipnot Yayınları, Ankara 2018, s. 86.

⁸³ Ethem Ruhi Fırlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, s. 185.

⁸⁴ Fırlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, s. 195.

etkilenerek İbâdiliği benimsemişlerdir. Bu mezhep Basra tarafından da desteklenmiştir ve İbadi imamlığı bölgeye uzun zaman hâkim olmuştur. Umman'da bugün de birçok kabilenin mezhebi olan İbadilik, resmi din olarak kabul edilir.

“Son asırda Uman Sultanları, seçilen İbadi imamlarını kabile liderleri gibi değerlendirmişlerdir. 1992 yılı itibariyle nüfusu 1. 500.000 civarında bulunan Uman'ın %40-45'i İbadi'dir. Bugünkü (1999) Uman Sultanı Kâbus b. Said b. Teymur da İbadiyye mezhebine mensup olup 1749'dan bu yana idareyi elinde bulunduran hanedanın temsilcisidir ve 1970'ten beri hâkimiyetini sürdürmektedir.”⁸⁵

Harici İbadilerin bir diğer yayılma alanı ise Umman'ın komşusu Yemen olmuştur. Dört halife döneminde meydana gelen siyasi karışıklıklardan Yemen de etkilenmiş ve bölge Muâviye ile Hz. Ali taraftarları arasında geçen mücadelelere sahne olmuştur. Bu mücadelelerden başarılı çıkan taraf Muâviye olmuş, Yemen uzun bir süre Emevi devletinin atadığı valiler tarafından yönetilmiştir. VIII. yüzyıldan itibaren ise bölgede Harici İbazi hareketi etkin olmuştur.

b. Şiilik

Şiiler tarih boyunca üç kere güçlü devlete sahip olmuşlardır. Birincisi Şii Fatımi devleti, ikincisi Safeviler, üçüncüsü ise günümüz devletlerinden İran İslam Cumhuriyeti'dir. Şii mezhebinin doğuşu Hz. Muhammed'in vefatının ardından doğan siyasi mücadeleler sonucunda olmuştur. Hz. Peygamberin vefatının ardından başlayan hilafet mücadeleleri neticesinde Müslümanların bir grubu Hz. Ali'yi desteklemekte ve Hz. Muhammed'in kuzeni ve damadı olması dolayısıyla halifeliğin en baştan itibaren Hz. Ali'nin hakkı olduğuna inanmaktadırlar. Bu sebeple Emevi ailesi ile de karşı karşıya gelen Şiiler, Suriye valisi Muaviye ve Yezid ile bir savaşa girişecek ve Hz. Ali bu mücadelede bir Harici tarafından şehit edilecektir.

“Emevilerin Ali'ye karşı başarılı muhalefeti birçok yönden siyasi iktidarın merkezinin artık Arabistan'dan Suriye ve Irak'a kaydığını yansıtıyordu. O andan

⁸⁵ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, s. 192.

itibaren Mekke artık siyasi gücün merkezi değildi ve bu rolü önce Şam daha sonra Bağdat oynayacaktır.”⁸⁶

Şiilikte önemli bir diğer dönüm noktası da Kerbela olayıdır. Hz. Hüseyin’in 680 yılında Irak’taki Kerbela şehri yakınlarında Emevi askerlerince pusuya düşürülerek katledilmesi üzerine Müslümanlar bir kez daha keskin bir şekilde ayrışma yaşamışlardır.

Bugün Şiilerin çoğunluğu İmami veya On İkindiler olarak adlandırılan mezhebe bağlıdır. Bu inanç Musevi ve Hristiyanlıkta görülen “mesihçi” anlayışa oldukça yakındır. 874 yılında Irak’ın Samarra kentinde çocukken kaybolduğuna inanılan Muhammed el-Mehdi’nin bir gün dönerek dünyada barışı ve adaleti sağlayacağına inanılır. Yine Şiilikten beslenen farklı mezhepler ortaya çıkmıştır. Bunlar şöyle sıralanabilir. İsmaililer (Yediciler), Aleviler, Dürziler ve Zeydiler. İsmaililik İran’da Kazvin yakınlarında Alamut kalesinde kurulmuş, Suriye ve Bahreyn’de de etkinlik göstermişlerdir. İsmaililer, *“onuncu ve on ikinci yüzyıllarda Mısır’da bir Şii hanedanı iktidarı elde etmeyi başardysa da, Şiiliğin en önemli ve kalıcı siyasi başarısı Şah İsmail’in İran tahtını ele geçirdiği ve Şiiliği devletin resmi dini yaptığı 1502 yılında gerçekleşti.”⁸⁷*

Lübnan’daki Nusayriler, Irak’taki Şabaklar da Şiilikten türeyen mezheplerdendir. İran’daki Müslüman Şiî topluluk ise Zeydiyye, İsmailiyye, İmamiyye/İsna’aşeriyye olarak üç ana kola ayrılmış durumdadır. Meşhed ve Kum Şiiler için önem taşıyan şehirlerdendir. Irak’ta bulunan Necef, Kerbelâ, Kâzımeyn (Kâzımiye) ve Sâmerre şehirlerinde de Şiilerin altı imamının mezarları bulunduğu için bu şehirler Şiilere göre oldukça önemlidir. Sünnîler ise İran’da yaklaşık %8’lik bir oran ile azınlık durumundaki inançlar arasındadırlar.

“İran körfezi kıyısında yaşayan ve Arapça konuşan Şâfiî Araplar vardır. Hûzistan bölgesindeki Araplar ise Şiî’dir. Türkmenistan’a sınır olan ve Türkmen çölü olarak bilinen kuzeydoğu bölgesinde yaşayan Türkmenler ise Hanefî mezhebine mensuptur. Belûcistan ve Sîstan bölgelerindeki Belûcîler de Hanefî’dir. Bununla birlikte Farsça konuşan iki Sünnî topluluk vardır: Merkezî Fars’ta

⁸⁶ Daniel G. Bates- Rassam Amal, *Orta Doğu Halkları ve Kültürleri*, (Çev. Barış Gümüşbaş), Dipnot Yayınları, Ankara 2018, s. 96.

⁸⁷ Daniel G. Bates- Rassam Amal, *Orta Doğu Halkları ve Kültürleri*, s. 94.

bulunan Lâristan'daki Şâfiîler ile Afgan sınırındaki Türbeticâm, Havâf ve Tayyâbâd şehirlerinde yaşayan Hanefîler."⁸⁸

Şîî mezhepleri arasında kabul edilen Zeydiyye'ye (Husilik) ise Yemen'de rastlanılmaktadır. Osmanlı döneminden itibaren Yemen'de var olan Zeydiye inancına mensup olan Yemenliler Osmanlı ile de çatışmalara girmişlerdir. *"Zeydiliğin bugün devam eden en önemli kolu Yemen'in resmi mezhebi durumundaki Kasımıyye'dir."*⁸⁹ Zeydiler 1992 yılından beri Husiler olarak bilinmektedir ve bu isim Husiliğin kurucusu olan Hüseyin Bedreddin el Husi'den gelmektedir. Yemen'de görülen bir diğer mezhep ise İsmaililerden kaynaklanan Dai inancıdır. Daudi ve Süleymani olarak ikiye ayrılan bu mezhepte, Süleymanilerin merkezi de yine Yemen'dir.⁹⁰

Şîî İsmaili hareketten doğan bir diğer inanış ise Hristiyanlık ve İslam mezheplerinin de yansımaları bulunan Dürzilik. Dürzilik, Kahire merkezli bir inanç olmasına rağmen Suriye'nin orta bölgesinde, Ürdün'de yaygınlaşmıştır. Bekaa Vadisi, Lübnan ve Anti Lübnan Dağları, Cebel-i Dürüz (Havran Dağı), Dürzilerin yoğun olduğu bölgelerdir. Bugün, 1950'ler ve 1970'ler tahminlerine göre özellikle, Lübnan, Suriye, Filistin ve Ürdün'de yaklaşık 400-450 bin Dürzi mevcuttur. Yeni veriler *"Ürdün'ün el-Ezrak bölgesinde de 2000 dolayında Dürzi bulunduğunu kaydetmektedir."*⁹¹ İsrail'de de Dürzi inancına bağlı bir topluluk bulunmaktadır. İsrail'deki Dürziler genellikle Batı Galile ve Karmel Dağı eteklerinde yaşamaktadır.

*"İsrail'deki Dürzi topluluğu, hükümet tarafından Arap olarak görülmeyen ve Yahudi olmayan başlıca bir topluluktur. Bu sebeple, özellikle Firro gibi Dürzi entelektüeller için kimlik çekişmeli bir konudur. İsrail devleti Dürzi politikasında büyük ölçüde başarılı olsa da Fransızlar için durum öyle değildi, onlar başarısız oldular."*⁹²

İsrail'in bölgeyi 1948 yılından itibaren işgali ile Dürziler bölgelerini terk etmemişler ve İsrail devleti ile çatışmaksızın uyumlu bir ilişki kurmayı tercih etmişlerdir. *"Ayrıca İsrail devleti de, Dürzilere karşı son derece müsamahakâr hareket etmiş ve onları diğer Araplardan ayırmak için çok yakınlık göstermiştir."*⁹³

⁸⁸ Hamid Algar, "İran", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, XXII, s. 412.

⁸⁹ Ethem Ruhi Fırlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir 2014, s. 297.

⁹⁰ Fırlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, s. 307.

⁹¹ Fırlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, s. 436.

⁹² Michael Provence, *Büyük Suriye İsyanı-Arap Milliyetçiliğinin Yükselişi*, (Çev. Nidanur Yüksel), Pınar Yayınları, İstanbul 2020, s. 45.

⁹³ Fırlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, s. 437.

c. Sünnilik

Sünnilik adlandırmasından evvel kullanılan kavram “ehlisünnet” kavramıdır. Sünni kavramını ilk kez VIII. yüzyılda Said b. Cübeyr’in kullandığı tespit edilmiştir.⁹⁴ Bu mezhebe inanan Müslümanlar, Hz. Muhammed (S.A.V.) ve sahabelerinin dini esaslarına ve izledikleri yola sadık kalmayı amaçlamaktadırlar. Hasan-ı Basrî, Ebu Hanife en önemli ehlisünnet temsilcilerindendir. Günümüzde merkezi Orta Doğu ülkelerinde Sünni mezhebinin dağılımı şöyledir: Bahreyn %35, Birleşik Arap Emirlikleri %80, Suudi Arabistan Selefi Sünni %78 diğer Sünni %12, Suriye’de %75, Irak’ta %36, İran’da %9, Kuveyt %45, Lübnan %27, Umman %13 Sünni ve Şii.

d. Vehhâbilik

XVIII. yüzyıla gelindiğinde Müslüman coğrafya çeşitli etkenlerin birleşmesi sonucunda yeni bir mezhep olan Vehhâbilik ile tanışacaktır. Arabistan’ın Necd bölgesinden bütün Müslüman coğrafyaya yayılan bu oluşum ehlisünnet mezheplerinden olan Hanbeli mezhebinden etkiler taşımaktadır. Vehhâbiliğin kurucusu Muhammed bin Abdulvahhab’dır. Muhammed bin Abdulvahhab, Arabistan’ın orta bölgesi olan Necd’de 1703 yılında doğmuştur. Gençliğini Basra ve Medine’de Hanbeli mezhebine göre dini eğitim alarak geçiren Muhammed bin Abdulvahhab özellikle on dördüncü yüzyıl ilahiyatçısı İbn-i Teymiyye’den etkilenmiştir. İbn-i Teymiyye, Hz. Muhammed ve Dört Halife dönemindeki uygulamalar dışındaki uygulamaları kabul etmemekte ve Osmanlı devletinde etkin olan sufi tarikatları onaylamamaktadır. Başlangıçta yaşadığı şehrin emirleri tarafından desteklenen Abdulvahhab aşırı düşünceleri sebebiyle sürgüne gönderilmiştir. Ancak bölgede el-Diriyya vahasının emiri olan Muhammed İbn Suud onu onaylayarak desteklemiştir.

“Modern Suudiler, bu tarihi buluşmanın gerçekleştiği 1744-1745 yıllarını ilk devletlerinin kuruluş tarihi olarak kabul ederler. Bu görüşmede, Suudi yöneticisiyle müritlerinin İbn-i Abdulvahhab’ın vaaz ettiği ıslah edilmiş İslam’a göre hareket edecekleri konusunda anlaşıldı. Temel ilkeleri ‘Diriyya Antlaşması’yla belirlenen bu hareket, ileride Vahhabilik adını alacaktı.”⁹⁵

⁹⁴ Mehmet Kubat, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Kitap Dünyası Yayınları, s. 229.

⁹⁵ Eugene Rogan, *Araplar Bir Halkın Tarihi*, (Çev. Cem Demirkan), Pegasus Yayınları, İstanbul 2017, s. 68.

Vehhabiler için en önemli ilke Allah'ın birliği ilkesiydi. Bunu gerekçe sayıp evliyaların mezarlarına yapılan ziyaretleri ve bu vesile ile yapılan duaları Allah'ın birliği ilkesine karşı çıkmak olarak değerlendirdiler. “*Muhammed b. Suûd, onun fikri olan bid'atlarla savaşmak adına civardaki kabile ve yerleşim yerlerine cihad açarak nüfuz alanını büyüüttü.*”⁹⁶ Vehhabiler ele geçirdikleri bölgelerde ilk olarak türbe ziyaretlerini yasakladılar, kutsal ağaçları kestiler, ipek giyilmesini yasakladılar ve Osmanlı'da çok yaygın olan sufilerin düşüncelerine karşı çıktılar. Bu yasaklar daha sonra türbelerin tahrip edilmesine kadar götürüldü. Hatta sufi tarikatlarına mensup Müslümanlar, Vehhabilerce müşrik olarak ilan edildiler. “*Osmanlı İslam'ının büyük bir bölümünü şirk olarak tanımlayan Vahhabiler imparatorlukla ihtilafa düştüler.*”⁹⁷ Osmanlı devleti aleyhine çalışmalara devam eden İbn Suud'un oğlu Abdülaziz zamanında da Vehhabi yayılmacılığı devam etmiştir. 1811 yılında Vehhabiler temel kaynaklarda Vehhabi devleti olarak geçecek kadar güçlenmişlerdir. “*Vehhabi devleti, 1811 yılında kuzeyde Haleb'den Hind Okyanus'una, Basra Körfezi ve Irak sınırından doğuda Kızıldeniz'e kadar tanınmış ve görüşleri itibariyle büyük ölçüde yayılmış bulunuyordu.*”⁹⁸ Bu yayılmayı II. Mahmud zamanında Kavalalı Mehmed Ali Paşa durdurmuş ve Osmanlı devleti Vehhabiliğin yayılmasını önlemek için tedbirler almaya başlamıştır. Fakat Suûd hanedanından Muhammed b. Suud et-Turkî ve oğlu Faysal, Necd bölgesinde çalışmalarını sürdürmeyi başarmış ve Riyad'ı başkent ilan ederek ikinci bir devletleşme hareketini başlatmışlardır. 1802 yılında Vehhabiler Osmanlı'ya sefer düzenleyecek kadar güç elde etmişlerdir, Osmanlı Müslümanları için çok büyük önem arz eden Kerbela'ya saldırmış ve iki bin kişinin hayatını kaybetmesine yol açacak olayları meydana getirdikleri gibi Hz. Hüseyin'in türbesini yağmalayıp yerle bir etmişlerdir. 1803 yılının Mart ayında Suud bin Abdülaziz, Hicaz'a saldırmış ve 1806 yılında ise Mekke'yi ele geçirmiştir. Vehhabiler bu zaferle birlikte Osmanlı devletini küçük düşürdükleri gibi Osmanlı hacılarının Kâbe'yi ziyaret edip hac ibadetlerini yapmalarına da engel olurlar. İslam tarihinde ikinci kez bu derecede büyük sayılabilecek bu mezhepsel ayrışmaya karşı Osmanlı devleti Kavalalı Mehmed Ali Paşa'yı görevlendirir ve 1813 yılında Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu Tosun Paşa tarafından Mekke ve Medine yeniden Osmanlı devletine kazandırılır. Ancak

⁹⁶ Zekeriya Kurşun “Suûdiler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, XXXVII, s. 585.

⁹⁷ Eugene Rogan, *Araplar Bir Halkın Tarihi*, (Çev. Cem Demirkan), Pegasus Yayınları, İstanbul 2017, s. 69.

⁹⁸ Ethem Ruhi Fırlı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir 2014, s. 209.

bu kez de Abdullah bin Suud, Mısır'a karşı saldırı başlatır. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa onların saldırısını kırar ve Vehhabiler'i esir alarak Mısır'a götürür. II. Mahmud döneminde meydana gelen bu hadiseler sonucunda isyancı Vehhabiler İstanbul'da idama mahkûm edilmişlerdir. Ancak bu idamlar Vehhabiliğin yayılmasını engelleyememiştir.

XVIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise Vehhabilik Necd'den, Güney Irak ve Hicaz bölgesine kadar yayılmıştır. Osmanlı Devleti'nin 1918 yılında Medine'den çekilmesi ile beraber Vehhabilerin elleri daha da güçlenmiştir. İngiliz sömürgesi olan Hindistan'daki İngiliz desteğini de alan Vehhabiler, *"1921-1925 yılları arasında Hail, Taif, Mekke, Medine ve Cidde'yi ele geçirirler. Abdülaziz İbn Suud, Ocak 1926'da 'Necd ve Hicaz Kralı' olarak kabul edilir."*⁹⁹ Bugün Suudi Arabistan'da 2017 verilerine göre %78'i Selefi Sünni, %12'si Sünni, %10'u ise Şii olan Müslümanlar yaşamaktadır.¹⁰⁰

4. Orta Doğu'da Diğer İnanışlar

a. Yezidîlik

Irak bölgesinde var olan bir diğer dini grup ise Yezidîler'dir. Melek Tâvus'un (Azâzîl) Âdem'e secde etmediğini ancak bu isyanın Tanrıya duyduğu bağlılıktan kaynaklandığını savunan Yezidîlere göre Melek Tâvus daha sonra çok pişmanlık duymuş ve gözyaşı dökmüştür. Bunun üzerine tanrıları tarafından affedilmiş ve dünyanın yönetimini ona verilmiştir.

*"Bu yaratılış öyküsü, Yezîdîliğin gnostik gelenekten kaynaklanan ikinci tanrı (demiorgus) doktrinine kadar uzanır. Gnostik modele göre Tanrı yaratılışla ilgili görevleri ikinci bir tanrıya devredip kendisi mutlak egemenlik alanına çekilir."*¹⁰¹

"Abedetü'l-İblîs" (şeytana tapanlar) şeklinde anılan Yezidîler Osmanlı devleti tarafından aksini iddia etmedikleri takdirde kitap ehli sayılmamıştır. Yezidîler 1800'lerden itibaren ise İngiliz devleti tarafından himaye edilmeye başlanmışlardır.

⁹⁹ Fırlıklı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, s. 210.

¹⁰⁰ Muhittin Ataman-Akdoğan İbrahim, "Suudi Arabistan 2017", *Orta Doğu Yıllığı 2017*, Kadim Yayınları, s. 152.

¹⁰¹ Ahmet Taşgım, "Yezidiyye", *İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, XLIII, s. 526.

“Ancak Sultan İkinci Abdülhamid, 1890 yılında, Musul, Şam, Bağdat, Lübnan gibi yerlerde yaşayan Nusayri, İsmaili, Dürzi ve benzeri Sünni olmayan topluluklara uyguladığı siyaseti Yezidiler’e de uygulamak istemiştir.”¹⁰²

II. Abdülhamid Han, Müslüman olduklarını iddia veya inkâr etmeyen bu halkın yaşadığı bölgelere cami yaptırmış, Musul’a davet etmiş ve askerlikten muaf tutmamıştır. Bu gelişmeler üzerine Yezidiler dağlara kaçmış ve Osmanlı devletinin politikalarına uymamışlardır. Çoğunlukla Irak, İran sınırlarında kalan Sincar dağlarında yaşayan *“Yezidiler’in toplam nüfusları hakkında 100.000-275.000 arasında değişen çok farklı rakamlar verilmektedir.”¹⁰³*

b. Sâbiîlik

Mezopotamya bölgesi dinler araştırmacıları için oldukça zengin ve bir o kadar da gizemli bir bölgedir. Bu bölgede yaşam bulan bir başka inanç ise Sâbiî inancıdır. İslam âlimlerine göre Sâbiîler, Yahudilik, Hristiyanlık ve Mecusilik inançlarından etkilenmişlerdir. Tek tanrı inancını kabul eden Sâbiîler yaratıcılarını “Işık Kralı” olarak adlandırırlar ve inançlarını Hz. Âdem’e dayandırdıkları için peygamberlere inanmazlar.

“Orta Doğu’da Antik Dönem’e damgasını vuran Gnostik geleneğin cemaat halinde günümüzdeki son temsilcileri olan Sâbiîler, Güney Irak’ta Fırat ve Dicle kıyıları boyunca yer alan yerleşim merkezlerinde ve Fırat ile Dicle’nin birleştiği bataklık bölgede yaşayan küçük bir topluluktur.”¹⁰⁴

Başlangıçta Filistin-Ürdün bölgesinde bulundukları tahmin edilen Sâbiîler, Güney Mezopotamya’ya göç etmiş ve asırlardır bu bölgede yaşamışlardır. Bu sebeple Fırat ve Dicle nehirlerine hayat suyu anlamına gelen Yardna (Ürdün) ismini vermişlerdir. Bugün Yezidi ve Sâbiîler Irak’ın %1,4’ünü oluşturmaktadırlar.

c. Zerdüştlük

Orta Doğu ülkeleri içerisinde tarihsel anlamda en zengin ülkelerden olan İran’da İ.Ö. 1500 ila 1000’li yıllardan itibaren Zerdüştlük inancı görülmektedir. Zerdüştlük adını kurucusu olan Zerdüş’ten almaktadır ve Zerdüş bu dinin “peygamberi” kabul edilmektedir. Mazdeizm veya Mecusilik olarak da anılan bu inanış tek tanrı inancına dayanması bakımından dikkat çekicidir. Sasani İmparatorluğu’nun Zerdüştlüğü resmi

¹⁰² Ethem Ruhi Fırlı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir 2014, s. 547.

¹⁰³ Fırlı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, s. 547.

¹⁰⁴ Şinasi Gündüz, *Sâbiîler-Son Gnostikler*, Vadi Yayınları, İstanbul 2016, s. 29.

din olarak tanınması ile bu inanç İran bölgesinde oldukça etkin hale gelmiştir. Zerdüşter Sasani devletinin yıkılmasının ardından kurulan İslam devletlerinde de cizye vermek koşulu ile yaşama imkânı bulmuşlardır. Zerdüştlere göre “iyilik tanrısı” Ahura Mazdah her şeyi bilen bir tanrıdır. Kötülük tanrısı ise Ehrimen olarak da bilinen Angra Menyu’dur. İyi ile kötünün bir arada var oluşunu, insanların iyiliğin tarafında olması gerektiğini savunan Zerdüşlük inancının Hristiyanlık ve İslam dininin İsmaililik ve Müslimiyye gibi bazı mezheplerini etkilediği iddia edilmektedir.

E. ORTA DOĞU’YU GÜNDEME TAŞIYAN SEBEPLER

1. Sykes Picot Anlaşması ve Bağımsızlık Hareketleri

XIX. yüzyılda ortaya çıkan yeni düşünce akımları, milliyetçilik, üstün ırk tartışmaları en büyük yankıyı çok uluslu devletlerde bulmuştur. Osmanlı devleti de Çarlık Rusya gibi çok uluslu devletler arasındaydı. İngiltere Orta Doğu’daki hedeflerini gerçekleştirebilmek adına ilk önce Osmanlı devletinin aleyhine olacak şekilde Arap milliyetçiliğini desteklemiş ve halifeliğin, Türklerden Araplara geçmesi tezini savunmuştur. Bölgedeki ana çerçeveyi her zaman İngiltere tasarlamıştır demek mümkündür. Bir yandan İngiltere’nin Mısır valisi Mac Mahon, Hicaz emiri Şerif Hüseyin’e Suriye topraklarını vaat etmiş, bir yandan İbn Suud’u Osmanlılara karşı kışkırtmıştır. İngiltere aynı tarihlerde gizli antlaşmalarla Şerif Hüseyin’e bıraktığı toprakların Fransa’ya bırakılmasını da onaylamıştır. Sykes Picot antlaşması gerçeğine dünya, çarlık rejiminin sonlandığı Rusya’daki ifşalar sayesinde erişmiştir.

“Açıklandığında oldukça gürültü koparan bu antlaşmayla İngiltere Şerif Hüseyin’e söz verdiği bölgeleri Fransa ile paylaşmaktaydı. Çünkü söz konusu belgeye göre, Anadolu’nun güneyinden Suriye’yi içine alan ve Lübnan’ın güneyine kadar uzanan bölge Fransa’nın doğrudan, Suriye’nin iç kesimleri ise dolaylı denetimine bırakılırken, Irak’ın kuzey bölgelerinde doğrudan geri kalan bölgelerinde ise dolaylı İngiliz denetimi geçerli olacaktı.”¹⁰⁵

Sykes Picot aynı zamanda Filistin’de bir uluslararası yönetim önermekte idi. Şerif Hüseyin’e ise bazı kurak bölgeler “devlet” olarak verilmekteydi. I. Dünya Savaşı’nın

¹⁰⁵ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset Savaş ve Diplomasi*, Alfa Yayınları, İstanbul 2005, s. 135.

başlamasının ardından Yahudiler Filistin bölgesinde devletleşme çalışmalarına hız vermiş ve Kasım 1917’de İngilizler Balfour Deklarasyonu’nu kabul etmişlerdir. Böylece bağımsız Arap ülkesi bekleyen Arap isyancılar, bağımsız bir Yahudi devleti gerçeği ile ilk kez yüzleşmişlerdir. I. Dünya Savaşı’nın sonlanmasının ardından Paris Barış Konferansı, San Remo Konferansı Sevr ve Versay Antlaşmaları kararları doğrultusunda gizli Sykes Picot antlaşması yasal hale büründürülmüş ve bölge toprakları “manda ve himaye” adı altında sömürgeleştirilmiş, Suriye-Lübnan, Fransız mandası; Filistin-Irak ise İngiliz mandası olmuştur. Sykes Picot antlaşması günümüzde hala tartışılan bir anlaşma olması sebebiyle çalışmaya dâhil edilmiştir. İngiltere’nin bölgedeki her etnik unsura vaat ettiği bağımsız devlet fikri bugün hâlâ birçok sorunun sebebidir.

“Gerçekleşmesi mümkün olmayan bu vaatlerle özellikle Arap halklarının kandırıldığıнын sonradan ortaya çıkmış olması bir tarafa, sanki bütün bunlar savaş sonrasında Orta Doğu’nun yeni bir kaos ve kargaşa ortamına sürüklenmesi için bilinçli olarak yapılmıştır.”¹⁰⁶

2. Petrol

Dünya petrol rezervlerinin üçte birinin bulunduğu Orta Doğu sanayileşmiş ülkelerin ilk hedeflerinden olmuştur. 1888 yılında Osmanlı İmparatorluğu’nun elinde bulunan Musul ve Bağdat vilayetlerindeki petrol varlığının gelecekteki önemini anlayan II. Abdülhamid, bu bölgeleri has arazisi haline getirmiştir. Yine 1888 yılında, Alman Deutsche Bank tarafından kurulan Şark Demiryolları Şirketi, Bağdat demiryolunun yapımında petrol arama imtiyazını da elde etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu bu anlaşmayla “(...) şirkete demiryolunun iki yanındaki 20 km’lik bir şeritte maden ve petrol arama izni veriyordu.”¹⁰⁷

Osmanlı yönetimi dışında bölgenin bir diğer önemli ülkesi olan İran’da 1901 yılında bir İngiliz diplomat olan William Knox d’Arcy, İran’ın güneyinde petrol arama imtiyazı elde ederken, gelirlerinin %16’sını İran’a vermeyi kabul etmiştir. 1908 yılında ise Mescid-i Süleyman’da arama yapan W. K. d’Arcy’nin şirketi kutsal topraklarda ilk petrolü bulmuştur. “Bu sırada mali durumu iyi olmayan şirkete İngiltere Amirallik

¹⁰⁶ Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset Savaş ve Diplomasi*, s. 137.

¹⁰⁷ Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 123.

Dairesi paraca yardım”¹⁰⁸ eder ve İngilizler’in daha sonra %51 hisse sahibi olacağı Anglo-Persian Oil Company (APOC) böylece kurulmuş olur.

1912 yılında Osmanlı İmparatorluğu’nda, Alman yanlısı olan National Bank of Turkey, Deutsche Bank ve Shell birlikte Turkish Petroleum Company (TPC) adlı bir şirket kurmayı başarmıştır. APOC ve TPC şirketleri arasında -aslında İngiltere ve Almanya arasında- Osmanlı petrollerini paylaşmak için güç savaşları böylece başlamış olur. Şark Demiryolları Şirketi’nden sonra TPC de Irak’ta petrol aramaları yapma hakkını elde etmiştir.

Almanya ve İngiltere’nin Osmanlı toprakları üzerinde güç yarıştırmaya başladığı bu dönemde, 1912 yılında İngiliz Bahriye Nazırı olan Winston Churchill ve Amiral Fisher, İngiliz donanmasında sıvı yakıt kullanımının Almanya’yı denizde yenmek isteyen İngiltere için ileride sorunlara sebep olacağını ileri sürerek hazırladıkları raporda İngiliz devleti için petrol yataklarının önemini vurgulamışlardır. Bunun sonrasında İngiltere ile Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa arasında petrol imtiyazları konusunda bir antlaşma imzalanır. Antlaşma;

*“Türkiye-İran sınırını APOC imtiyazının yararına olacak şekilde değiştirmeyi öngörüyordu. İkinci madde demiryolu hatlarıyla ilgili nüfuz bilgilerini düzenlemekteydi. Bağdat-Basra hattı İngiliz sermayesinin kontrolünde inşa edilecekti. Üçüncü madde Kuveyt ve Muhammera (bugün İran’daki Kuzistan bölgesi) emirlikleri üzerinde İngilizlerin protektorasını tanıyordu ve dördüncü madde ile de Dicle üzerinde, Bağdat ve Basra arasındaki nehir taşımacılığı imtiyazı İngiliz sermayesine veriliyordu. Bütün bunlara karşılık, Osmanlı hükümetine gümrük vergilerini, ithal mallarında %11’den %15’e arttırma izni verilmekteydi.”*¹⁰⁹

Birinci Dünya Savaşından hemen önce İngiltere, National Bank Of Turkey’i hedef olarak Almanya’yı devreden çıkarmaya çalışır. 1914 yılında bu iki güç aralarında bir antlaşma imzalarlar ve İngiltere-İran ittifakı ile kurulan APOC, National Bank of Turkey’in %50 hissesini ele geçirir. “Diğer iki ortak, Shell ve Deutsche Bank %25’erlik

¹⁰⁸ Sami Öngör, *Orta Doğu (Siyasi ve İktisadi Coğrafya)*, Sevinç Matbaası, Ankara 1964, s. 101.

¹⁰⁹ Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 127.

hisselerini korur”lar.¹¹⁰ Birinci Dünya savaşının ardından Osmanlı’nın elinden alınan büyük petrol alanları İngiltere ve Fransa tarafından Sykes-Picot antlaşması ile sömürgeleştirilir. Musul bu antlaşmaya göre Fransa’ya bırakılırken San Remo Antlaşması ile Fransa bu haklarından vazgeçer ve böylece bütün gücü elinde tutan TPC olur. “1927’de ilk kuyu Musul’un biraz güneyinde açıldı. Kısa süre sonra bunu başkaları izledi ve nihayet asıl zengin merkez olan Kerkük keşfedildi.”¹¹¹

İngiltere tarafından adlandırılan Orta Doğu’nun, İkinci Dünya Savaşından sonra ABD, İngiltere gibi güçler tarafından çeşitli antlaşmalarla adeta eli kolu bağlanmış. 22 ayrı devletçiğe bölünen bu bölgede kurulan ülkelerin neredeyse her birinin ABD ile 2000’li yıllara kadar süren petrol antlaşmaları bulunmaktadır. ABD tarafından;

“1939’da Suud’la yeni bir anlaşma yapıldı. Buna göre Amerikan şirketleri 1 milyon kilometrekarelik geniş bir sahada 66 senelik bir imtiyaza sahip olacaklar, buna karşılık Suud’a peşin olarak 1,5 milyon ayrıca prospeksiyon devresi boyunca her yıl 750.000 dolar ödenecekti.”¹¹²

İran’da yönetime gelen Musaddık gibi bazı yöneticiler ise ülke petrollerini millileştirmek istediklerinde Amerika Birleşik Devletleri ile karşı karşıya gelmişlerdir. Bugün, bölgedeki bunalımlı sürecin sömürgeci petrol sözleşmelerinin sürelerinin bitmiş olması ile ilintili olduğu söylenebilir.

3. Savaş

İnsanlık tarihi, bir boyutuyla mücadelenin ve savaşın tarihidir. Savaş, kimi zaman insanın kendisi ile kimi zaman başkaldırdığı bir otoriteyle kimi zaman da Habil ve Kabil örneğinde olduğu gibi öz kardeşi ile sürdürülmüştür. Hz. Âdem ile Havva’nın ilk çocuklarından bu yana süren bu mücadele bir insan gerçeğidir. Savaşlar din, toprak, güç göstergesi gibi sebeplerle taraftar bulmuş ve günümüz devletlerinin de tarihini oluşturmuştur. İnsanlık için bir yıkım gösterisi olarak değerlendirilebilecek savaş, bir yanıyla da insanlığın bilim ve teknikteki gelişim aşamalarını göz önüne çıkarmaktadır. Savaşı çok kişilik düelloya benzeten Carl von Clausewitz’e göre savaş, “*düşmanı*

¹¹⁰ Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar*, s. 128.

¹¹¹ Sami Öngör, *Orta Doğu (Siyasi ve İktisadi Coğrafya)*, Sevinç Matbaası, Ankara 1964, s. 104.

¹¹² Öngör, *Orta Doğu (Siyasi ve İktisadi Coğrafya)*, s. 105.

irademizi kabule zorlamak için bir kuvvet kullanma eylemidir. (...) Kuvvet, kuvvete karşı koymak için bilim ve sanatın buluşlarıyla donanır.”¹¹³

Güç ve iktidarın peşinde olan insanoğlunun hedeflerine ulaşmak adına başvurduğu en ilkel “buluş” olan “öldürmek” eylemi ya da Sigmund Freud’un tespit ettiği “saldırganlık” güdüsü, insanoğlu ile birlikte var olduğu müddetçe savaşlar da kaçınılmaz hale gelmektedir. Bugün evrensel barış adına birçok sivil toplum kuruluşu ve devlet çaba harcamış olsa da yaşam farklılıkları, yoksulluk, aile yapısının parçalanması, değişen dünyada bireyin metafizikle yaşadığı kopuşlar ya da yanlış yönelişler, savaşı daha kolay hale getirmiştir.¹¹⁴

Öte yandan kültürel çatışmalar ve üstün ırk, üstün kültür mücadeleleri de savaşların sebeplerinden birisidir.

“İnsanlar genellikle kendilerini bizler ve onlar, bizim grup ve diğerleri, bizim medeniyetimiz ve barbarlar olarak ikiye ayırma eğilimindedir. Bilim adamları dünyayı Batı ve Doğu, kuzey ve güney, merkez ve çevre terimleriyle çözümlenmeye çalışmışlardır hep. Müslümanlar geleneksel olarak dünyayı barışın olduğu yer ve savaşın olduğu yer, yani Dar ül-İslam ve Dar ül-Harb olarak ikiye ayırmışlardır. Bu ayırım, Soğuk Savaş sonrasında Amerikalı bilim adamları tarafından dünya “barış kuşağı” ve “karmaşıklık kuşağı” olarak ikiye bölünerek bir anlamda tersine çevrilerek kabul edilmiştir.”¹¹⁵

Orta Doğu bölgesi insanlığın ilk mücadelelerinin ve savaşlarının yapıldığı bölge olması sebebiyle önemlidir. Bu bölgede Tanrıya sunduğu sunağı kabul edilmeyen Kabil’in, kardeşi Habil’i öldürdüğü ve kız kardeşi Aklîmâ ile birlikte Aden’e yerleştiğine inanılır.¹¹⁶ Varlıkları milattan önceye dayandırılan Asurlar, Sümerler, Babiller, Yahudi devletleri, Roma İmparatorluğunun birçok savaşı yine bu topraklarda bu topraklar uğruna olmuştur. Hz. Süleyman döneminde güçlü bir devlete sahip olan Yahudiler onun vefatının ardından MÖ 930 veya 922’de başkenti Kudüs olan Yahuda ve başkenti Nablus-Samiriye

¹¹³ Carl von Clausewitz, *Harp Üzerine*, Genel Kurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara 1984, s. 21.

¹¹⁴ Sigmund Freud, *Savaş ve Ölüm Üzerine*, Oda Yayınları, İstanbul 2018, s. 7.

¹¹⁵ Samuel P. Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, Okuyan Yayınları, İstanbul 2005, s. 33.

¹¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Ömer Faruk Harman, “Hâbil ve Kâbil”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, XIV.

olan İsrail devletleri olmak üzere iki devlete ayrılmışlardır. Bu bölünme ve sonrasında devam eden güç mücadeleleri günümüze kadar süregelmiştir.

Orta Doğu bölgesinde Yahudilerin olduğu kadar Hristiyanların da tarihi bağları oldukça kuvvetlidir. Hz. İsa'nın Beytullahim'de doğup, çarmıha gerilme hadisesine kadar (MÖ 30 yılı) Kudüs'te yaşadığına inanılmaktadır. Roma yönetimi ilk önce Yahudiliği daha sonra ise Hristiyanlığı reddedip mensupları ile mücadele etmiş, ardından bu dinleri benimsemiş ve Orta Doğu bölgesinde bu dinlerin yayılmasına olanak sağlamıştır. Hz. Yusuf, kardeşleri; Hz. Musa, Firavun; Hz. İsa putperest Roma ile mücadele etmiş, Hz. Muhammed doğduğu topraklardan göç etmek zorunda kalmış ancak yine de inancını korumak için savaşmaktan kaçamamış Bedir, Uhud, Hendek savaşlarına katılmıştır. İslamiyet'in ilk yıllarında kible olarak kabul edilen Kudüs şehri de bu coğrafyadaki savaşların bir diğer sebebidir. Elbette din, tek başına savaşların sebebi değildir. Dini sebepleri çok katmanlı bir piramidin ilk katmanı olarak kabul etmek mümkündür. 638 yılında Hz. Ömer tarafından Yermük savaşında fethedilen Kudüs için Haçlı Seferleri ancak 1096 yılında başlatılmıştır. Bu tarih aralığı da göstermektedir ki *“Harp, sadece politikanın başka araçlarla devamıdır.”*¹¹⁷

Çalışmanın bu bölümünde Orta Doğu'da meydana gelmiş olan ve günümüzde de etkileri hissedilen büyük savaşlara değinilmiştir:

a. Haçlı Seferleri

Papa II. Urbanus liderliğinde 1096 yılında başlayan bu savaşlar dokuz büyük seferle 1291 yılına kadar devam etmiştir. Savaşa katılanların üzerlerinde bulunan haç işareti sebebiyle haçlı olarak anılmaya başlamışlardır. Haçlı seferlerinin sebepleri hakkında araştırmacıların birleştiği nokta, savaşların din kaynaklı olduğu düşüncesidir.

*“Urbanus Haçlı seferi için çağrı yaparken aynı zamanda büyük bir hac yolculuğu olacağını belirttiği bu sefere katılacakların günahlarının affedileceğini, Hacıların şahısları ve malları için kilisenin daha önce hacca gidenlere vermiş olduğu koruma güvencesini tekrarlıyordu.”*¹¹⁸

¹¹⁷ Carl Von Clausewitz, *Harp Üzerine*, Genel Kurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara 1984, s. 35.

¹¹⁸ Işın Demirkent, “Haçlı Seferleri”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, XIV, s. 526.

Ancak bu seferlerin ekonomik boyutu da bulunmaktadır. Kilise tarafından yönlendirilen yoksul Avrupa halkları için bu seferler doğunun zenginliğine ulaşma amacı da taşımaktadır.

“Haçlı seferine katılanlara günahlarının affını ve uhrevi mükâfat vaad eden kilise siyasi amacını gerçekleştirmek için dini motiften faydalanmıştır. ‘Kutsal toprakları kurtarma’ sloganı. Haçlı seferlerinin hedefini açıklamaktan ziyade kamufle etmek maksadıyla kullanılmıştır.”¹¹⁹

I. Haçlı Seferi, Müslüman Selçuklu devletine karşı yapılmıştır ve Türklerin Anadolu’dan dolayısıyla Hristiyanlığın Doğu sınırlarından atılması hedeflenmiştir. Hz. İsa ve dindaşlarını Müslümanların egemenliğinden kurtarmak amacı ile seferlere katılan Haçlıların *“Avrupa’nın düşüncesi ve hedefi Anadolu ve Orta Doğu’yu ele geçirerek burada kendi hâkimiyetlerini kurmaktır.”¹²⁰* Seferlere katılan Avrupalı Hristiyanlar Avrupa’daki Musevilere de birçok kez saldırı düzenlemiş ve bu saldırıları adeta bu seferlerin bir parçası haline getirmişlerdir. İlk savaşta Selçuklular ile karşı karşıya gelen İngiliz, İtalyan ve Fransız Haçlı kuvvetleri bu savaşta galip gelmişler ve İznik’i, Antakya’yı Urfa’yı aldıktan sonra 1099’da Beyrut yakınlarında Kudüs’ü ellerinde tutan Fatımi devleti ile karşılaşarak Kudüs’ü kuşatmışlardır. Bu kuşatma çok büyük kıyımları ardı sıra getirmiştir. Kudüs’teki bütün Müslümanlar ve Müslümanlara yardım ettikleri gerekçesi ile Museviler acımasızca öldürülmüştür.

“Haçlılar’ın yaptığı katliam öylesine kanlı bir boyuta ulaştı ki Haçlı ordusunda bulunan ve Kudüs’ün zaptını anlatan tarihçiler bile bu katliam karşısında duydukları dehşeti ifade etmişlerdir.”¹²¹

1187 yılındaki Hittîn savaşında ise Kudüs, Selahaddin-i Eyyubi önderliğindeki Müslümanlar tarafından fethedilmiş, şehirdeki Yahudi ve Hristiyanlara da burada yaşama hakkı tanınmıştır. Ancak Müslümanların bu başarısı yeni Haçlı seferini hazırlamış, böylece I. Richard (Aslan Yürekli) ile Selahaddin Eyyubi, Kudüs için karşı karşıya gelmişlerdir. Bu savaşta da başarısız olan Haçlılar 1198’de yeni bir sefer düzenlemeye çalışmışlar ancak bu sefer İstanbul’un yağmalanmasına yol açmış, Haçlılar baştan

¹¹⁹ Demirkent, “Haçlı Seferleri”, TDV İslam Ansiklopedisi, s. 525-526.

¹²⁰ Demirkent, “Haçlı Seferleri”, TDV İslam Ansiklopedisi, s. 527.

¹²¹ Demirkent, “Haçlı Seferleri”, TDV İslam Ansiklopedisi, s. 530.

yenilgiye mahkûm olmuştur. 1212 yılında yapılan Haçlı seferi ise diğerlerinden oldukça farklıdır ve bu sefere binlerce çocuk katılmıştır.

“Yıllardan beri vaizler halkı yeni bir Haçlı seferine davet ediyordu. Çocuklar bile bu çağrılardan etkilendiler. 1212’de Fransa ve Almanya’dan binlerce çocuk kutsal toprakları kurtarmak üzere yollara dökülüp yaya olarak Marsilya, Cenova ve Brindisi limanlarına kadar ulaşılar. Bu limanlarda bindikleri gemiler ya battı veya kayboldu, çocukların bir kısmı köle olarak satıldı.”¹²²

Bu başarısızlıklar 1221 ve devamındaki savaşlara da yansımış, Haçlı kuvveti Müslüman devletlerce yenilmiştir. Osmanlı devletinin kurulmasından önce 1335 yılında yapılan son Haçlı seferi İskenderiye’nin yağmalanması ile sonuçlanmış ve Doğu-Batı ticaretini olumsuz etkilemiştir. Son Haçlı Seferi ise 1444 yılında II. Murad’ın iktidarındaki Osmanlı devletine karşı yapılmış, ancak Haçlılar Varna’da yenilgiye uğratılmışlardır. *“Daha sonra Türk İslam dünyasına karşı yapılan bütün savaşlar da Haçlı seferleri olarak değerlendirilmiştir.”¹²³*

Orta Doğu bölgesi milletlerin hafızalarının korunduğu bir bölge olması sebebiyle önemlidir. 1927’de sembol şehir Kudüs’ü Osmanlıların elinden alan General Allenby’nin söyledikleri ve Haçlı Seferi vurgusu bölgedeki yerel kodların uyandırılmaya çalışıldığını açıklamaktadır:

“31 Ekim 1917’de Mareşal Allenby kumandasındaki İngiliz ordusu Filistin’n Bi’rüssebi yöresini ele geçirdi. Kudüs’ü savunmak için Osmanlı cephesinde yeni bir ordu grubu kurulduysa da başarı sağlanamadı ve Allenby 11 Aralık’ta şehre girip etrafındakilere Haçlı seferlerinin ancak şimdi bittiğini söyledi.”¹²⁴

Günümüze kadar gelen süreçte Orta Doğu toplumları savaş ile anılmaktadır, ancak mücadelelerin iki tarafı olduğu gerçeği dikkatlerden kaçmaktadır. Bu gerçeğe Jean Paul Roux şöyle yer vermektedir:

“Kabul edin ya da etmeyin, Batı, Müslümanlarla, yani İslamla savaş halinde. Oysa tüm resmi nutuklarda medya organlarında, kamuoyunda İslam

¹²² Demirkent, “Haçlı Seferleri”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, s. 538.

¹²³ Demirkent, “Haçlı Seferleri”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, s. 525.

¹²⁴ “Filistin”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, XIII, s. 94.

dinine ve Müslümanlara yönelik hayranlık ve sevgi dolu mesajlar hiç eksik olmuyor; İslam dünyasını tanıma isteğinden ve kültüre duyulan hayranlıktan dem vuruluyor."¹²⁵

İslam kelimesi sulh, barış yapmak anlamına gelen (selm) kökünden türemiştir ve insanlığı buna davet etmiştir. Ancak mensupları diğer semavi dinlerde olduğu gibi birçok sorunla yüzleşmiş ve savaşmak mecburiyetinde kalmışlardır. İslam dininde barışçıl olmak savaştan yana olmaktan daha önemlidir ve barıştan yana olmak övülmüş, önerilmiştir. Buna en iyi örnek ise: *"Eğer onlar barışa yanaşırlarsa, sen de ona yanaş ve Allah'a tevekkül et. Çünkü O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir"*¹²⁶ ayeti kerimesidir. Din için savaşlarda kullanılan en etkili itici güçtür demek mümkündür ancak ekonomi, toplumsal konum elde etme isteği, macera arzusu da insanları savaşmaya yönlendiren diğer etkenler arasındadır.

Orta Doğu'da hak iddia eden üç büyük dinin mensuplarının çatışmalarına, milliyetçilik akımı etkisinde olan küçük çaplı toplulukların devletleşme çabaları, XIX. yüzyılda yıkılan Osmanlı devletinin topraklarında kurulan diktatörlüklerin veya manda yönetimlerinin ömürlerini doldurmuş olmaları, yer altı zenginlikleri, olumsuz propaganda faaliyetleri gibi birçok sebep Orta Doğu'nun ve özellikle İslam'ın savaş kavramı ile birlikte anılmasına yol açmıştır. Gerçekte İslam dininde var olan cihat anlayışı iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak gibi bireysel nefis mücadelesini içine aldığı gibi saldırı olduğu takdirde düşmanlara karşı direnmeyi de emreder.

b. Osmanlı Devleti'nin Bölgeye Hâkim Olmak Amacıyla Yaptığı Savaşlar

Merkezî Orta Doğu yaklaşık beş yüz yıl boyunca Osmanlı devleti tarafından yönetilmiştir. Bu çerçevede Osmanlı coğrafyasının dışında olan ve sonucunda Osmanlı devletinin önemli zaferlerinden sayılan, bu özellikleri nedeniyle tarihe mal olmuş, romanlara yansımış birkaç savaştan söz edebiliriz. Bunların ilki Yavuz sultan Selim ile Şah İsmail arasında olan Çaldıran Savaşı'dır. İran Şahının Anadolu'da Şiiliği yayma çabalarına kayıtsız kalamayan Yavuz Sultan Selim önce Anadolu'da Şiilikle mücadele etmiş daha sonra da İran üzerine düzenlenecek bir sefer kararı almıştır. *"Çaldıran Savaşı,*

¹²⁵ Jean Paul Roux, *Dinlerin Çarpışması*, (Çev. Lale Arslan Özcan), Kabalcı Yayınları, İstanbul 2014, s. 17.

¹²⁶ "Enfal: 8/61" *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003, s. 183.

23 Ağustos Çarşamba günü şahın emrindeki 40.000 seçkin süvarinin saldırısıyla”¹²⁷ başlamıştır. İki hükümdarın karşı karşıya geldiği savaşta İran hükümdarı savaşı bırakarak kaçmak durumunda kalmış, bu savaş sonucunda Cezîre, Rakka, Musul çevresi ve Tebriz Halep, Tebriz-Bursa İpek yolu Osmanlı devletinin eline geçmiştir.¹²⁸

Mısır ve Suriye bölgelerinin ele geçirildiği savaşlar ise yine aynı yıllarda yapılmış ve bu sebeple iki Müslüman devleti karşı karşıya getirmiştir. Bu savaşlardan ilki Mercidabık savaşıdır. Emeviler döneminde Müslümanların eline geçen bu alanda Hz. Davud’un makamının bulunduğu inanılmaktadır.

Safevi devleti ile mücadele eden Osmanlı devletinin boşluklarından faydalanmaya çalışarak Şah İsmail ile anlaşmalar yapan Memlükler, Osmanlı devleti gibi hem ticarî hem dini merkezlere hâkim olmak mücadelesi içinde olmuşlardır. Bu rekabet de savaş kaçınılmaz kılmıştır. 1516 yılında gerçekleşen savaştan sonra Halep, Şam, Hama, Humus şehirleri Osmanlı’ya teslim olmuş; Suriye, Lübnan ve Filistin Osmanlı devletinin eline geçtiği gibi Mısır’ın fethi de kolaylaşmıştır.¹²⁹

İkincisi Ridâniye/Reydâniye meydanında yapıldığı için bu adla anılan Ridaniye savaşıdır. 1517 yılında yapılan bu savaşın sonunda Memlük devleti yıkılmış, Osmanlı devleti Mısır’a hâkim olmuştur. Abbasilerin elinde olan hilafet makamı bu savaş sonucunda Yavuz Sultan Selim’e geçmiş ve tarihte bir ilk olarak Türkler halife unvanını almışlardır.¹³⁰ Yavuz Sultan Selim’in vefatının ardından tahta geçen Kanuni Sultan Süleyman’ın Şah Tahmasb’a karşı düzenlediği Irakeyn Seferi de bugün Orta Doğu’nun en önemli noktalarına Kuzeybatı İran kesimiyle Irâk-ı Acem ve Irâk-ı Arap bölgelerine yapılmıştır. Hz. Ömer döneminde Müslümanların eline geçen Bağdat, Emevilerden sonra Safevi devletinin eline geçmiştir. Doğu sınırlarını güvence altına almak isteyen Kanuni Sultan Süleyman bu savaşın sonucunda hem doğu sınırlarını koruma altına almış hem de

¹²⁷ Mustafa Çetin Varlık, “Çaldıran Savaşı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, VIII, s. 194.

¹²⁸ Varlık, “Çaldıran Savaşı”, s. 195.

¹²⁹ Feridun Emecen, “Mercidabık Muharebesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, XXIX, s. 174-176

¹³⁰ Feridun Emecen, “Ridâniye Savaşı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, XXXV, s. 87-88.

o yıllarda “cennet şehri” olarak anılan Bağdat fethedilmiş ve Bağdat Fatihî olarak anılmaya başlamıştır.¹³¹

Kanuni Sultan Süleyman’ın ardından Bağdat’a sefer düzenleyen bir diğer padişah ise IV. Murad olmuştur. IV. Murad döneminde Bağdat’ta baş gösteren en önemli sorun Bekir Subaşı isyanıdır. Bu isyan sonucunda Bağdat Safevîler’in eline geçmiş ve IV. Murad bu durum üzerine Bağdat’a bir sefer başlatmıştır. Bu savaşta Hüsrev Paşa, Genç Osman sayesinde zaferler elde etmiş olsa da seferden istenilen sonuç elde edilemeyince 1630 yılında IV. Murad Bağdat’a yeniden bir sefer düzenlemiştir. Bu sefer sonucunda Hüsrev Paşa görevinden azledilmiş ve yerine Hafız Ahmed Paşa getirilmiştir.¹³²

c. Orta Doğu’da Milliyetçilik Hareketleri ve Arap İsyanları

Osmanlı İmparatorluğu’nda Türklerin dışında Araplar, Rumlar, Ermeniler, Arnavutlar, Çerkezler, Kürtler gibi farklı etnik yapıya sahip insanlar bir arada yaşamıştır. Yaklaşık beş yüzyıl kader ortaklığı yapan bu milletler, milli devletlerin ortaya çıkmaya başlaması, ayrışmacı politikalar sebebi ile artık coğrafi sınırlarına ulaşmış olan Osmanlı merkezi yönetimine başkaldırmaya başlamışlardır. Balkanlarda Yunan ve Sırp azınlığın başlattığı milliyetçi isyanlar sonucunda bu iki toplum devlet sahibi olmayı başarmış ve kendi politikalarını ilerletmişlerdir. Bu iki isyanın başarılı sonuç elde etmesi, diğer azınlık ayrılıkçıların özellikle Arap isyancıların da güçlü bir faaliyet içine girmelerine yol açmıştır.

Osmanlı devleti ise önceleri azınlıkların merkezi otoriteye bağlanmaları için çeşitli düzenlemelere gitmiştir. 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanı ile başlayan yenilikler, devlet içinde yaşayan bütün azınlıklara birçok hak tanımaya başlamış, 18 Şubat 1856’daki Islahat Fermanı ile birlikte azınlıklar devlet içinde söz söyleme hakkı elde etmiş ve askere gitme yükümlülüğü ile karşılaşmışlardır. Ancak verilen bu haklar azınlık milletler ile devlet arasındaki bağı güçlendirmeyi sağlamamış, azınlıklar yine millî devletler kurmak arzusu içinde faaliyetlere devam etmişlerdir. Osmanlı devleti Osmanlıcılık politikası yürütmesine rağmen, bu politika da uzun ömürlü olamamıştır. Dikkat çeken bir husus da bu faaliyetlerin çoğunlukla üst tabakadan olan

¹³¹ Feridun Emecen, “İrakeyn Seferi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, XIX, s. 116-117.

¹³² Ziya Yılmaz, “Murad IV”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, XXXI.

kişiler ve askerler tarafından yönlendirilmiş olmasıdır. Sonuçta asırlık komşuluklar, toplumsal ve insanî değerler göz ardı edilmiş, binlerce insan yerlerinden edilmiş ve hayatlarını kaybetmiştir.

Arap isyanlarının ekonomik ve toplumsal yönleri bulunmakla beraber bu isyanların başarılı olmasının en önemli sebebi, Avrupalı devletlerin Arap isyancılara sağladıkları teknik olanaklardır.

İttihat ve Terakki yönetiminin uyguladığı politikaları kendilerine karşıt bir güç olarak kabul eden Araplar, Müslüman olmayan Almanya ile ittifak kuran Osmanlı devletine karşı İngiliz ve Fransızlardan destek almaktan geri durmamışlardır. Böylece Osmanlı devletinde dinde ve kaderde ortak olan milletler de kaderlerini kendileri çizmeye başlamışlar; farklı dinlerden hatta binlerce yıllık savaş geçmişleri olan Hristiyanlardan destek alarak “millî” devlet arzularını gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Hem Avrupalı devletlerden ekonomik olarak desteklenen hem de Osmanlı saflarında görünerek Osmanlı devleti hazinesinden beslenen Arap idareciler (Haşimi ailesi-Suudiler-Reşidiler) Arap halkını Osmanlı aleyhine karşı yönlendirebilmek için Almanya ile ittifak yapan Osmanlı devletini özellikle İttihat ve Terakki yönetimini “dinden çıkmak” ile itham etmişler; Türklerin hilafeti zorla aldığını, hilafetin sadece Arapların hakkı olduğu düşüncesini Arap halkı içinde yaymaya başlamışlardır. Bütün bu faaliyetlere rağmen Mekke Emiri Şerif Hüseyin’in başlattığı isyan çağrısı, kendisini Arap milletlerinin kralı ilan etmesi %40’ının Arap olduğu Osmanlı devleti topraklarında çok fazla etkili olamamış, Şerif Hüseyin sadece Hicaz’da belli bir güç elde edebilmiştir.

“Hüseyin isyan bayrağını açtığında, Osmanlı ordusundaki bütün Arap askerleri de dâhil yüz binlerce insanın akın edeceğini daha önce İngilizlere sürekli belirtmişti. Toplu firar hiç gerçekleşmemiş; hiçbir Arap birliği saflarına katılmadığı gibi Cafer el-Askerî hariç hiçbir önemli askeri ya da siyasi şahsiyet de yanında yer almadı. Kısacası, sözde Arap Ayaklanması Hicaz dışında destek yoktu ve Hüseyin ile oğlu Faysal’ın daha geniş Arap toplumunu temsili iddiası dayanaksızdı. Hüseyin’in Ekim 1916’da kendini Arap milletinin kralı ilan etmesi

İngiliz danışmanlarını bir hayli rahatsız etti; onların gözünde ‘Hicaz kralı’ unvanı yeterliydi.”¹³³

Şerif Hüseyin ve isyanlara destek olan Arapların, Osmanlı devletinin son dönemlerinde yok sayıldıkları iddiasını Şerif ailesi üyesi Emir Abdullah *Biz Osmanlıya Neden İsyan Ettik?* isimli eserinde ele alırken özellikle eşitlik ve dil konusunu şöyle anlatır:

“Türklerle ‘Hepimiz ehl-i İslamız’ diyecek olsak, ‘Öyle ama biz yöneticiyiz siz tebaasınız’ diyorlardı. Biz ne zaman ‘Biz ve siz...’ diyecek olsak, ‘Sizler ihanet edip isyan çıkardınız’ diye cevap veriyorlardı. (...) Bir Arap âlim, doğru dürüst Arapça bilmeyen, herhangi bir fıkıh kitabını okumamış kişinin arkasında saf tutmaya mecbur kalırdı.”¹³⁴

Araplar, Tanzimat, Islahat ve Meşrutiyet ilanlarıyla daha özgür bir alana kavuştuklarını düşünmüşlerdir. Ancak İttihat ve Terakki’nin bazı politikaları bölgede şartların Osmanlı devletinin bütünlüğünü korumanın aleyhine geliştiğini fark etmemiş veya gelişmeleri geçici bir heves olarak algılamıştır.

“İttihatçılar kendilerinin merkezileşme, Arapların ise tahakküm olarak gördüğü birtakım uygulamaları yürürlüğe koydular. Bilhassa Türkçeyi imparatorluğun resmi dili kabul edip Arap vilayetlerindeki okullarda ve kamu kuruluşlarında Arapçanın yerine kullanmaya başladılar. Bu politika Arapçayı kimliklerinin ayrılmaz bir parçası olarak gören Arap ideologlarını rejime yabancılaştırdı. Bu sırada İttihatçıların Arap vilayetlerini merkeze bağlamak için uyguladığı tedbirler tam tersine milliyetçi hareketleri daha da körükledi. 1910’lara gelindiğinde aydınlar ve zabitlerden oluşan gruplar Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılma amaçlı gizli cemiyetler kurmaya başladılar.”¹³⁵

Arap halkının isyanlara destek vermesinde en önemli sebeplerden bir diğeri de Cemal Paşa’nın Osmanlı ordusu içinde güçlenmeye başlayan Arap milliyetçiliğini fark etmesi ve bu düşünceye sahip Arap askerlerinin “El Fetat”, “El Ahd” isimli yapılar

¹³³ Roger Ford, *Cennetten Mahşere Orta Dou’da Birinci Dünya Savaşı*, (Çev. Nureddin Elhüseyini), Yapı Kredi Yayınları, s. 363.

¹³⁴ Kral Abdullah, *Biz Osmanlı’ya Neden İsyan Ettik?* (Çev. Halit Özkan), Klasik Yayınları, İstanbul 2017, s. 17.

¹³⁵ Eugene Rogan, *Araplar Bir Halkın Tarihi*, (Çev. Cem Demirkan), Pegasus Yayınları, İstanbul 2017, s. 177.

kurarak savaşlarda emirlerden bağımsız hareket ettikleri gerekçesiyle Arap askerlerini idam ettirmesi gösterilmektedir. Bunun üzerine “Genç Araplar”, “Genç Türkler”e karşı olan Şerif Hüseyin ile bağlantı kurmaya başlamış ve yeni bir yol seçmişlerdir.

“Haşimilerin, ayaklanmayı başlatmadan önce, El Fetat Cemiyeti ile kurdukları ilk bağlantı 1915 ilkbaharında gerçekleşmiştir. Yukarıda temas edildiği gibi cemiyet, Şam’da oldukça dikkatli hareket eden güçlü bir merkez kurmayı başarmıştı. Emir Faysal, bu grupta temasa geçti. Şöyle ki; bir yandan İngilizlerle teması sürdüren Şerif, diğer yandan İstanbul’un kendisi hakkındaki şüphelerini ortadan kaldırmak için gayret göstermektedir. Kendisini ortadan kaldırmak için bir komponun varlığını öğrendiğinde durumu henüz yeterince uygun bulmadığı için oğlu Faysal’ı İstanbul’a göndererek, İstanbul Hükümeti’yle ilişkilerini düzeltmek istedi. Ancak Faysal’ın bu yolculuktaki esas hedefi, Şam’da bulunan El Fetat ile irtibat kurmaktır. Nitekim Faysal, İstanbul’a geçmeden önce dört hafta kadar Şam’da kaldı ve bu süre içinde anılan cemiyet mensupları ile irtibat kurdu.”¹³⁶

El Ahd üyelerinden Mısır’da Arap isyanını destekleyen Aziz El Mısri, Kahire’de doğmuş büyümüş köken itibariyle bir Çerkezdir ve Enver Paşa’nın sınıf arkadaşıdır. Başlangıçta İttihat ve Terakki’ye bağlı olan Mısri, Yemen’deki isyanların bastırılmasında çok faydalı olmuştur. Ancak daha sonra İttihat ve Terakki ile yollarını ayırmış, El Ahd’a çok büyük bir destek vermiş ve isyanların başarılı olmasında katkısı olmuştur.

El Ahd, İstanbul’da kurulmuş bir gizli cemiyettir ve amaçları iç işlerinde bağımsız bir Arap devleti kurmaktır. Osmanlı hilafetine karşı olmayan El Ahd üyeleri, başlangıçta Osmanlı devletinden ayrılmak gibi bir amaç gütmemişlerdir. El Fetat, El Ahd ve El-La Merkeziye isimli bu örgütlerin amaçlarının Osmanlıcılıktan farklı bir ideoloji taşımadıklarını ileri süren araştırmacılar da bulunmaktadır.

“19. yüzyıl boyunca Batı meselesinin kazandığı büyük önem, Osmanlı-Arap siyasi gruplarının entelektüel faaliyetlerinin tamamını çevresinde toplayacak ölçüde önem kazandı. Önerilen her ideoloji, Müslüman Doğu’yu Hristiyan Batı

¹³⁶ M. Derviş Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015, s. 78-79.*

karşısında savunma ve haklı çıkarma problemini merkeze alıyordu. Bu açıdan Osmanlılık ya da Arap milliyetçiliği birbirinden pek farklı sayılmaz.”¹³⁷

Ancak bu gizli yapılanmalar daha sonra adım adım, açık açık Arap ayaklanmasına destek vermeye başlamışlardır. II. Kanal Seferinin ardından Cemal Paşa'nın aldığı idam kararları Arap milliyetçileri arasında çok büyük tepki uyandırmış, Şerif Hüseyin ile görüşen örgüt liderleri Osmanlı içinde özerk bir yapıya değil bağımsız ve büyük Arap devleti hayallerine destek vermeye karar vermişlerdir.

Arap isyanları, Osmanlı devletinin yıkılma sürecini hızlandıran en önemli olaylardandır. Bu isyanların sebepleri ise oldukça çeşitlidir. Arap isyanlarına dayanak olarak gösterilen birinci sebep olarak İttihat ve Terakki yönetiminin yürüttüğü Türkçülük faaliyeti gösterilmektedir. İsyânların nedeni olarak gösterilen bir başka etken ise Arapların, Osmanlı devletinde diğer kesimlere göre daha az oranla yüksek görevler elde ettiği iddiasıdır.

“Araplar, Osmanlı tarihi boyunca üst düzey devlet görevlerinde göze batacak kadar az bulunmuşlardı, Tanzimat Dönemi'ndeki atama süreci de daha önceden beri var olan bu eğilimi devam ettirdi. Danişmend'e göre 215 Osmanlı sadrazamından hiçbirisi Arap kökenli değildi, ancak 78 Türk ve 31 Arnavut sadrazama karşılık üçünün Arap kökenli olma ihtimali vardır. Kaptan-ı deryalar arasında Arap yoktur başdefterdarlar arasında bir reisülküttaplar arasında ise 4 Arap vardır. Müslüman Araplar İmparatorluğun adli yönetiminde geleneksel bir yere sahip olmuş olsalar da bu dini hiyerarşide daha üst kademelerinde yine İstanbul'da yetiştirilmiş ve yüksek idare mevkîilerle bağlı insanlar görev yapmaktaydı. Dahası Tanzimat'la birlikte yasal sistemin yavaş yavaş laikleştirilmesi ulemanın rolünü zayıflatmıştır.”¹³⁸

Yine, Âdem-i Merkeziyetçi bir devlet yönetimi isteyen Arapların bu isteklerinin reddedilmesi üzerine başlangıçta gizli bir şekilde, daha sonra da açıkça örgütlendikleri bilinir.

¹³⁷ Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, s. 73.

¹³⁸ Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar 1900-1918*, Çev. Türkan Yöney, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. basım İstanbul 2018, s. 24-25.

“1909'da yürürlüğe giren Cemiyetler Kanunu'nun ardından Araplar tarafından birçok cemiyet ve parti kurulmuştur. Aslında bu cemiyetler daha öncelere gizli bir şekilde kurulup faaliyet yürüten oluşumlardı. Ancak kanunun bütün Osmanlı vatandaşlarına kimseye önceden haber vermeden teşkilatlanma ve toplama hakkı vermesi hükmüne binaen bu cemiyet ve partiler resmi bir hüviyete bürünmüş oldu.

Kurulan bu parti ve cemiyetler gerek bağımsızlık hareketlerinde gerekse kurulan Arap Devletleri'nin fikri yapısının oluşumunda önemli görevler üstlenmişlerdir. Bunların bir kısmı resmi hüviyet altında faaliyet gösterirken diğer bir kısmı ise gizlice örgütlenmiştir.”¹³⁹

II. Meşrutiyet'ten sonra kurulan gizli Arap cemiyetleri şöyle sıralanabilir: El-Kahtaniyye Cemiyeti, El Ahd Cemiyeti (Yemin Cemiyeti), Cem'iyetü'l Arabiyyeti'l Fetat (Genç Araplar Cemiyeti), En-Nahdatü'l-Lübnaniye (Lübnan Kalkındırma Cemiyeti), Erze Cemiyeti, Cemiyet ü'l Cami'ul-arabiye (Arap Birliği Cemiyeti), Cem'iytü'l-İttihadi'l-Lübnani (Lübnanlılar Birliği Cemiyeti cemiyeti), Cem'iyetü-Sevriyyetü'l Arabiyye (Arap Ayaklanma Cemiyeti). Arap isyanlarında kurulan bu cemiyetlerin ve partilerin çok önemli etkisi olmuştur. 1913 yılında Lübnan'da düzenlenecek olan Arap Kongresi, Osmanlı devletince engellenince cemiyetler bu kez Paris'te bir araya gelmişler, bu kongrede başta âdemi-i merkeziyetçilik olmak üzere çok önemli kararlar almışlardır.

İsyanlarda öncü liderler ise El Fetat üyesi olan Nuri Said, Cafer El Askeri gibi isimlerdir. Toplumsal ve ekonomik birçok sebebe dayanan bu isyanlar Haziran 1916'da Mekke'de başlamış, ardından Mısır'da Aziz Ali El-Mısıri'nin desteğini alarak Suriye, Yemen ve Irak'a da yayılmıştır.

Şerif Hüseyin'in isyan etmede bu kadar cüretkâr davranmasının altında yatan bir diğer sebep ise İngiltere adına Mısır Yüksek Komiseri olarak görev yapan diplomat Sir Henry McMahon ile yaptığı yazışmalarda, Suriye ve Arap topraklarında İngiltere tarafından kendisine verilen büyük bir Arap devleti vaadine inanmasıdır.

¹³⁹ Ömer İshakoğlu, *Suriye Tarihi Osmanlı Dönemi Suriye'sinde Edebi ve Kültürel Hayat (1800-1918)*, Kabalcı Yayıncılık İstanbul 2012, s. 79.

“Temmuz 1915’te Mekke Şerifi Hüseyin bin Ali, Mısır’daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Henry McMahon’la yazışmaya başladı. Mart 1916’ye kadar süren sekiz aylık bir yazışma sürecinden sonra McMahon İngilizlerin Şerif Hüseyin ile onun Haşimi Hanedanı tarafından yönetilecek bağımsız bir Arap krallığını tanıyacağı ve bunun karşılığında da Haşimilerin Osmanlılara karşı isyan etmesini beklediklerini söyledi. İngilizler ayrıca Arap isyanını para, silah ve tahlil göndererek destekleyeceklerini de vadettiler.”¹⁴⁰

Ancak isyanlar başladıktan sonra Şerif Hüseyin aldatılmış olduğunu, Sykes Picot antlaşması ile Suriye’nin kendisine değil Fransızlara bırakıldığını öğrenecek; bununla da kalmayarak Arap topraklarında bir Suud hanedanlığı kurulacak; Haşimilere ise yalnızca Ürdün bölgesi ve Irak bırakılacaktır.

Mekke’de başlayan isyana ve İngiliz işgaline karşı ise Medine’de bulunan Hicaz Kuvve-i Seferiyesi Fahreddin Paşa şehri isyancılara ve İngilizlere karşı savunmuş ve bu savunma destansı bir hale bürünmüştür. Ancak daha sonra imzalanan Mondros Ateşkes Anlaşması üzerine yaklaşık iki yıl, yedi ay süren Medine savunması sonlanmıştır.

İsyan, Osmanlı devletinin güneydeki sınırı Yemen’e kadar dayanmış, hacı adaylarının güvenliğini sağlamak, Kızıldeniz ve Akdeniz’in güvenliğini korumak isteyen Osmanlı devleti, Yemen’e hâkim olmayı önemli kabul etmiştir. Yemen, Yavuz Sultan Selim döneminde Hicaz ile birlikte Osmanlı egemenliğine girmiş, 1539’da Osmanlı sancağı olmuştur. Bu bölge deniz yollarına açık bir alan olduğu için, sömürge faaliyetleri yürüten İspanya ve Portekiz de Osmanlı devleti ile Yemen için çatışmalara girmiştir. Daha sonra ise Yemen İngiliz casusların uğrak yeri olmaya başlamıştır. Osmanlı devleti de imamlar ile kontrol edebildiği Yemen’de isyanların önüne geçebilmek için 7. Ordu’yu görevlendirmiştir. 1839 yılında Aden, İngilizlerin eline geçince Osmanlı devleti bir yıl içinde Aden’i geri almayı başarmış ve Yemen’de isyanların önlenbilmesi için bir dizi çalışma başlatmıştır. Bu çalışmalardan en önemlisi bölgeye Arapça bilen memurların gönderilmesidir. Ancak bu çalışmalar Yemen gibi bir coğrafyada yetersiz kalmış Yemenliler imamlar önderliğinde Osmanlı devletine iki kere büyük isyan başlatmışlardır.

¹⁴⁰ Eugene Rogan, *Araplar Bir Halkın Tarihi*, (Çev. Cem Demirkan), Pegasus Yayınları, İstanbul 2017, s. 181.

Bunlardan birincisi 1889 yılında ikincisi ise 1895 yılındadır. Osmanlı devleti bölgedeki hâkimiyetini henüz kaybetmediği için bu iki isyanı bastırabilmiştir.

İngilizler için çok önemli olan Yemen’de 1905 yılında başlayan isyanlarda İmam Yahya ve İmam İdrisî ön plandadır. Bu isyanlarda Osmanlı devleti, Yemen’in günümüzdeki başkenti olan San’a’yı almak için 30.000 askerini kaybetmiştir. Osmanlı devleti daha sonra İmam Yahya ile Dean anlaşmasını imzalamış ve barışı bir süreliğine sağlamışsa da İmam İdrisî İngilizlerle iş birliği içinde Osmanlı devletine isyana devam etmiştir. Osmanlı devleti ise bu isyanları bölgedeki aşiret liderleri ile görüşerek ve onlara makam ve maddi destek vererek bastırmak istemişse de isyanlar engellenememiştir. Yemen isyanlarında ilk gösterilen sebep bölgedeki Osmanlı memurlarının keyfi davranışlar sergileyerek Yemen halkına zulmettikleri iddiasıdır. Ancak birçok araştırmacı Osmanlı devletinin bölgede sömürge maksadı gütmeyeceğini ve düzenli bir yönetim anlayışına sahip olduğunu belirtmektedir.

“İsyanların arka planında bölgeye gönderilen memurların suistimalleri gibi sebepler bazı çalışmalarda zikredilmişse de Osmanlı merkezi yönetimin Yemen’deki varlığının sömürgeci bir anlayışa sahip olmadığı açıktır. Öyle ki Osmanlı Devleti burada pek çok gözle görünür imar faaliyetini yapmaktan da geri durmamıştır. Kale, karakol binası, devlet kurum binaları, iskeleler, yollar, okullar, hastaneler, hamamlar, suyuolları, cami ve çeşmelerin arasında bulunduğu bu yapıların 71’i başkent San’a da kayıt altına alınmıştır. Eski San’a denilen bölgede ise 9 adet Osmanlı yapısı bulunmaktadır.”¹⁴¹

Trablusgarb ve Balkan savaşlarının, Hicaz isyanlarının başladığı bir dönemde Yemen’de İmam Yahya’nın desteğini alan ancak Yemen’in Ebha bölgesini elinde tutan İmam İdrisî’nin isyanını bastırmaya çalışan Osmanlı devleti, İngilizler için çok önemli bir bölge olan Laheç’i ele geçirmiş ve Yemen’de büyük bir mücadele örneği vermiştir. Bu mücadelede İmam Yahya’nın askerleri de İngiliz silahları ile destekli İmam İdrisî ile çatışmışlardır. Bölgede bulunan Mahmud Nedim Bey’in mücadelesi de Yemen için verilen önemli mücadelelerdendir. Mahmud Nedim Bey, Mondros Mütarekesi’nin imzalanması ile birlikte bölgeden çekilmek istememiş ve direnmekte ısrarcı olmuştur.

¹⁴¹ Ü. Gülsüm Polat, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yemen ile İlişkiler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 33(2), 2017, s. 117.

Ancak Mondros Ateşkes Antlaşması gereğince teslim olmuş ve Yemen’den binlerce şehit bırakarak çekilmek zorunda kalmıştır. Yemen bölgesindeki isyanlarda da temel sebeplerin mezhep çatışmaları ve hilafetin Türkler tarafından ele geçirilmiş olmasının propaganda aracı olarak kullanılması ve yoksul, cahil halkın, Bedevilerin İngiliz hazineleri ile aldatılmasıdır.

Arap isyanlarının görüldüğü bir diğer coğrafya Suriye’dir. Suriye, Mekke ve Medine’ye göre daha farklı demografik yapıya sahip bir bölgedir. Suriye; Halep, Beyrut ve Şam’dan oluşan üç vilayete ayrılarak idare edilmişken, Kudüs, sancak; Cebel-i Lübnan bölgesi ise mutasarrıflık olarak anılır. Vilayetler ve özerk idarelerle yönetilen bu bölgelerde devlet adına yöneticilik yapan bazı aileler, bölgede büyük güçler elde etmiş, çoğu zaman kendi başına buyruk, devlet adına hareket ederek yoksul halkı zor durumda bırakmışlardır. Bu zorlu yaşam sonucu halk da zamanla isyan hareketlerine destek vermeye başlamıştır. Suriye’nin Osmanlı devletinden kopması da çok sancılı olmuş, birçok Türk bu topraklarda can vermiş, birçok Türk de Suriye’den Anadolu’ya göç etmek zorunda kalmıştır. Araplar ise Mısır, Irak, Hicaz, Yemen ve Suriye’de Büyük Arap Devleti’ni kurma hayali içinde olmuş, ancak 1920’den itibaren başlayan Fransız işgaline karşı koyamamışlardır.

“Suriye 1922’de yeni bir ülkeydi. I. Dünya Savaşı’nın galibi olan Avrupalı devletler; Suriye’yi savaştan sonra yani 1918’de Osmanlı İmparatorluğu’ndan bir nevi oyarak çıkarmışlardı.”¹⁴²

Suriye, hem tarım arazisi bakımından çok verimli hem de işlek limanlara sahip bir bölgedir. Özellikle Havran’da yüzyıllardır tahıl üretimi yapılmaktadır. XVII. yüzyılda Havran’a yerleştikleri söylenen Dürziler hem çiftçilikte hem ticarete söz hakkı elde etmeye başlamışlar, bu güç ile birlikte merkezi otorite tarafından görevlendirilen aileler ile sorunlar yaşamaya başlamışlardır. Dürzilerin Osmanlı devletine karşı başlattıkları ayaklanmaların tarihleri ise 1890 ve 1910’dur. 1890 tarihli Havran isyanında Osmanlı devleti dışarıdan bölgeye yönetici atamak yerine bölge halkından birini yönetici olarak atamayı tercih etmiş ve isyanı bastırmıştır. 1910 yılında çıkan Cebel-i Lübnan isyanında da Osmanlı devleti çözüm yolu aramış ve Dürzi halkı da askere alarak devletçi bir politika

¹⁴² Michael Provence, *Büyük Suriye İsyanı-Arap Milliyetçiliğinin Yükselişi*, (Çev. Nida Nur Yüksel), Pınar Yayınları, İstanbul 2020, s. 22.

izlemiştir. Ancak daha sonra isyancı Dürzi liderleri idam edilmiştir. Bu idamlar da yine Mekke’de başlatılan Arap isyanının, Dürziler tarafından desteklenmesine yol açmış; Cebel-i Lübnan gibi zorlu bir coğrafyada Osmanlı devletine karşı Dürzi ve Marunîler de ayaklanmıştır. Bu önemli bölgede 1925 yılında Fransızlara karşı bir isyan başlatan Dürziler ile Marunîlerin yaşamları ise birbirlerinin aynasıdır ve Fransızların desteklediği Marunîler ile İngilizlerin desteklediği Dürziler de bu ayaklanmalarda yıkımlar yaşamışlar birbirleriyle de savaşmışlardır.

Arap isyanları sonucunda Orta Doğu’da hiçbir şey eskisi gibi olmamış, Sykes Picot Anlaşması ile paylaşılan bu topraklarda parça parça devletçikler kurulmuştur.

“Anlaşma Orta Doğu haritasını kırmızı ve mavi renklere boyuyordu: kırmızı renkli Bağdat ve Basra eyaletlerinde İngilizlerin ‘diledikleri şekilde doğrudan ya da dolaylı yönetim ve kontrol kurma’ hakları bulunacaktı ve mavi renkli Kilikya ile Suriye’nin kıyı bölgelerinde de Fransızlar aynı haklara sahiptiler. Kahverengiye boyalı ve istisnai bölge olan Filistin ise son şekline ileride karar verilecek ‘uluslararası bir idareye’ devredilecekti.”¹⁴³

Bu sırada bölgeye Yahudi göçleri de artmaya ve hızlanmaya başlamıştır. Teodor Herzl’in yaptığı kongreler ve Siyonizm teşkilatının kurulması ile birlikte Arap isyanlarının sonucunda, Arap topraklarında bir Yahudi devletinin tohumları atılmaya başlamıştır. En nihayetinde 1917’de Balfour Deklarasyonu ile birlikte Arap isyanları ilk meyvesini vermiş bulunmaktadır.

d. Arap-İsrail Savaşları

XX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Orta Doğu yine savaşlarla anılmaktadır. Bu savaşların başlıca sebebi ise bölgede kurulan İsrail devletinin yaşattığı huzursuzluktur. İsrail’e karşı olan devletlerin başlattığı ve dört kere yaşanan Arap-İsrail savaşlarının ilki 1948 yılında Mısır, Suriye, Lübnan, Ürdün, Irak ve İsrail arasında meydana gelmiştir. İkinci Arap İsrail savaşı ise 1956 yılında Mısır ile İsrail arasında gerçekleşmiş ve Mısır bu savaşta yenilgiye uğratılmıştır. Yine aynı yıl meydana gelen ve “Altı Gün Savaşı” olarak bilinen üçüncü savaş Mısır, Suriye, Ürdün ve İsrail arasında yaşanmış bu savaş

¹⁴³ Eugene Rogan, *Araplar Bir Halkın Tarihi*, (Çev. Cem Demirkan), Pegasus Yayınları, İstanbul 2017, s. 184.

sonucunda yine İsrail galip gelerek Sina yarımadası, Golan Tepeleri ve Doğu Kudüs'ü işgal etmiş, Süveyş Kanalı'na ulaşmıştır. Sonuncu Arap İsrail savaşı ise “Yom Kipur” adıyla bilinen 1973 savaşıdır. Mısır ve Suriye ile olan bu savaşta Sina Yarımadasının bir kısmını ve Süveyş Kanalı'nı İsrail'den geri almayı başarmıştır. Bu savaş sonucunda Mısır ve İsrail arasında 1974 yılında *Camp David* anlaşması imzalanmış, Mısır ile ABD ilişkileri yakınlaşmaya başlarken Orta Doğu'da SSCB'nin etkileri azalmaya başlamıştır. Mısır'ın İsrail ile yakınlaşan ilişkileri Arap dünyasında büyük yankılar uyandırmış, Bağdat'ta toplanan diğer Arap devletleri Camp David anlaşmasının iptalini istemişlerdir.

e. Körfez Savaşı

XX. yüzyıl Orta Doğu için adeta savaş yüzyılı gibidir. Darbelerle yönetilen devletler sınır sorunları yaşadıkları komşuları ile sorunlarını savaş aşamasına taşımışlardır. 1980 yılında Irak ve İran arasında yaşanan mezhep temelli savaşın ardından 1990 yılında Irak'ı yöneten Saddam Hüseyin, ekonomik güçlenmeyi hedefleyerek önemli petrol yataklarına sahip olan Kuveyt bölgesini işgal etmiştir. Bu işgale Ürdün ve Yemen destek verirken Suudi Arabistan, Suriye, Mısır, ABD, İngiltere, Fransa karşı çıkmış; Birleşmiş Milletler “Çöl Fırtınası” adını verdikleri operasyon ile Irak'a müdahale etmiş, 1991 yılında savaş sona ermiştir.

II. Körfez Savaşı olarak da anılan ABD'nin Irak'a müdahalesi ise bölge için büyük yıkımlara sebep olmuştur. Saddam Hüseyin'in kimyasal silahlara sahip olduğunu iddia eden ABD Başkanı George W. Bush, 11 Eylül saldırılarının ardından yaptığı 16 Temmuz 2001 tarihli konuşmasında Amerikalılara sabırlı olmaları gerektiğini ve bu saldırıya karşı ABD'nin yeni bir Haçlı seferi başlattığını söylemiştir. Bu savaşın ardından Irak parçalanmış, aranılan nükleer silahlar bulunamadığı gibi bölge istikrarsızlığın kucağına terk edilmiştir.

f. Değişen Savaş Anlayışı

Teknolojinin yayılması ve genç nesillerin bilgisayar oyunları ile yetiştiği bir dünyada piyasaya sürülen savaş oyunlarında –çoğu oyunda Müslümanlar terörist olarak kurgulanmıştır- insanların acımasızca katledildiği bir gerçeklik söz konusudur. Artık savaş anlayışı da değişmiştir. Bu değişime ilk örnek olarak özel güvenlik şirketleri gösterilebilir. 1997'de kurulan ve Amerikalılar ile birlikte Orta Doğu'da bulunan *Black*

Water gibi dünyanın en büyük özel güvenlik şirketleri Orta Doğu ülkelerinde Amerikan ordusuna destek sağlamakta, işgallerde insanlık dışı muamelelerde bulunarak Amerika'nın Orta Doğu'daki savaşında yasadışı görevleri üstlenmektedirler. Çoğunlukla macera yaşamak ve ekonomik sebepler adına dünyanın bir ucundan bir diğer ucuna hiç tanımadığı insanları öldürmeye gelen bu nesillere çağın “köle” oluşumlarıdır demek uygundur. Benzerini Suriye’de ve Libya’da gördüğümüz Rus özel güvenlik şirketi *Wagner* de aynı işlevi üstlenmektedir.

Çağımızda Orta Doğu’da süren savaşları, “hibrit savaş başlığı ile değerlendirenler de vardır. Hibrit savaş kavramı;

“politik amaçların gerçekleştirilebilmesi için özel “yöntemler” kullanarak tasarlanmış olan hibrit tehditler, çatışmanın birleştirilmiş ya da harmanlanmış yöntemlerinden oluşur.”¹⁴⁴

Hibrit savaş, politik, diplomatik evrelerden sonra hedeflerine ulaşmak için yerel güçleri kullanma, suikastlar düzenleme ve terörizm gibi çeşitli şiddet eylemlerini de içerirken, toplumlar yönlendirilebilmek için psikolojik baskı (yumuşak güç) dönemlerinden geçirilir. En son evrede de ekonomik saldırılar ile hedef ülke yenik düşürülmeye çalışılır.

4. Orta Doğu’da Terör ve Şiddet Olayları

Terör kelimesi Latince “dehşet ve korku yaymak” anlamına gelirken Türkçede bu kelime yerine yıldırı, tedhiş gibi kelimeler kullanılmıştır. “Terörizm” kavramının ise bugünkü anlamıyla 1789 Fransız İhtilali sırasında İngiliz siyasetçi Edmund Burke tarafından kullanıldığı belirtilmektedir.¹⁴⁵ Terörizmi, Haziran 1793-Temmuz 1794 dönemlerini ele alarak “regime de la terreur” yani “terör iktidarı” olarak değerlendiren Burke, bu dönemde yaşananları terörizm olarak kabul etmiştir. Meydan Larousse’da verilen terörizm tanımı da Edmund Burke’nin tanımı ile benzerlikler içerirken özellikle ikinci dünya savaşından sonra terör olaylarının arttığına dikkat çeker:

¹⁴⁴ *Savaşın Değişen Modeli Hibrit Savaş*, (Çev. Melih Arda Yazıcı); (Haz. Yücel Özel- Erdal İnaltekin), Milli Savunma Üniversitesi Basımevi, İstanbul 2018, s.1.

¹⁴⁵ Gus Martin, *Terörizm Kavramlar ve Kuramlar*, (Çev. İhsan Çapçıoğlu-Metin Bahadır), Adres Yayınları, Ankara, 2017, s. 51

*“Geniş boyutlu siyasal şiddet olayları önceleri belli ülkelerde (Fransa, Rusya, Avusturya, vb.) görülürken, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra yaygınlaşmaya başlayarak 1970’li yılların sonunda doruk noktasına ulaştı. Sosyalist blok dışındaki ülkelerin büyük çoğunluğunu derinden etkileyen terör olayları özellikle Güney Amerika, Orta Doğu, Batı Avrupa, Afrika ve Asya ülkelerinde yönetimleri zaman zaman çok güç durumlara düşürdü.”*¹⁴⁶

XIX. yüzyılda sanayileşmenin artmasıyla birlikte birtakım terörist yapılar alt sınıfların haklarını korumak adına faaliyet göstermiş -Ludditler gibi-¹⁴⁷ I. ve II. Dünya Savaşlarının ardından da toplumlar terörün yarattığı dehşet manzaralarına alışmaya başlamıştır. Terör olayları olarak adlandırılabilir çaptaki olayların başlangıcı VII. yüzyıla dayandırılmaktadır. Carl von Clausewitz, savaş üzerine yazdığı kitabında savaşı *“daima canlı iki kuvvetin birbiriyle çarpışması”*¹⁴⁸ olarak değerlendirir. Terör saldırılarının başlangıcında ise iki tarafta canlı kuvvetlerden söz etmek mümkün değildir. Güçlü bir tarafın karşısında -devlet ya da işgalci güçler- sesini şiddet yoluyla duyurmaya çalışan gerektiğinde ölü taklidi yapabilen, dini ya da etnik azınlıklar bulunmaktadır. Terör saldırılarının ana hedefinde çoğunlukla siyasi isteklerin varlığı dikkat çekmektedir ve bu yapılar dehşet verici eylemlere başvurarak elde edemedikleri istekleri için kitleleri yönlendirmeyi hedeflemişlerdir. Tıpkı Orta Doğu’nun tanımı gibi terör ve teröristin tanımı da ülkelerin politik bakış açılarına göre değişmekte, terör kavramı adeta her gün yeniden tanımlanmaktadır.

Bu bölümde Orta Doğu’da başlayan ve günümüzde de bu bölgede etkin olan terör ve şiddet gruplarına çalışmamızın çerçevesinde değinilmiştir.

¹⁴⁶ “Terör ya da Terörizm”, *Meydan Larousse-Büyük Lugat ve Ansiklopedi*, Meydan Yayınevi, İstanbul 1990, s. 844.

¹⁴⁷ Ludditler, 1800’lü yılların başında Sanayi Devrimi’nin başlıca sosyal ve ekonomik dönüşümlerine itiraz eden İngiliz işçileriydi. Başlıca itirazları, sanayileşmenin işlerini tehdit etmesiydi ve böylece yeni tekstil fabrikalarının makinelerini hedef almışlardı. Örneğin, el emeğiyle çorap üreten yetenekli çorap dokumacılarının yerlerini alan çorap üretim tezgâhlarına saldırmışlardı.”

Gus Martin, *Terörizm Kavramlar ve Kuramlar*, (Çev. İhsan Çapcıoğlu- Metin Bahadır), Adres Yayınları, Ankara, 2017, s. 53

¹⁴⁸ Carl von Clausewitz, *Harp Üzerine*, Genel Kurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara 1984, s. 24.

a. Orta Doğu'daki İlk Terör Grupları

a.1. Sicarîler (Zelotlar)

Orta Doğu'da terör saldırıları olarak adlandırılabilen ilk olayların M.S. I. yüzyılda Filistin bölgesinde gerçekleştirildiği iddia edilmiştir. Yahudi Sicarîler ya da Zelotlar olarak adlandırılan gruplar, Romalıların dini baskılarına karşı Galileli Yahuda önderliğinde örgütlenip topluluk yerlerine “sicca” olarak anılan kısa ve kıvrımlı hançerlerle saldırılarını düzenlemişlerdir. Sicarii “hançerle, kamayla öldürenler” anlamındadır.

“Zelotlar, Roma İmparatoru'na haraç ödemeyi ve onu Tanrı olarak tanımayı reddetmişlerdir. Onlar, İsrail'in Rabbi Yahve'den başkasını Rab edinmeyi dinden dönmek olarak değerlendirmiş ve ayaklanmışlardır. İsyanın bastırılıp Yahuda'nın öldürülmesi üzerine Zelotlar, Romalılar ile Yahudi işbirlikçilerine karşı gerilla direnişine geçmişlerdir.”¹⁴⁹

Ayrıca Zelotlar yaptıkları suikastlar ile de Roma İmparatorluğu toplumunda dehşet yaratmışlar ve büyük güç olarak gördükleri bu devlete karşı seslerini böylece duyurmayı başarmışlardır.

“Bunlar, Filistin'in Roma tarafından işgaline karşı çıkan Zealots (Yunanca azimli veya güçlü ruh anlamına gelen zelos kelimesinden) adlı bir gruba mensuplardı ve gerilla savaşı ile sembolik mülkleri tahrip etmede usta idiler. Günümüzde kökten değişim adına tavizsiz bir özveriyi tarif etmek için kullanılan bu terim, bu grubun isminden türetilmiştir. Suikast sık kullanılan bir taktiktir.”¹⁵⁰

a.2. Haşhaşiler

Orta Doğu toplumunun dehşete kapıldığı diğer büyük hadiseler ise Hz. Muhammed'in vefatının ardından Dört Halife döneminde meydana gelmiş, halifeler kimi uzmanlara göre bireysel terörist saldırılarda¹⁵¹ şehit edilmişler, ardından daha büyük hadiseler ve Kerbela olayı yaşanmış ve bir bütün olan İslam toplumu mezheplere

¹⁴⁹ Abdurraman Küçük-Tümer Günay, *Dinler Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2017, s. 299.

¹⁵⁰ Gus Martin, *Terörizm Kavramlar ve Kuramlar*, (Çev. İhsan Çapcıoğlu- Metin Bahadır), Adres Yayınları, Ankara, 2017, s. 51

¹⁵¹ Emre Kongar, *Küresel Terör ve Türkiye*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 78.

ayrılarak daha kolay şekillendirilebilir hale getirilmiştir. XI. yüzyılda ise Orta Doğu’da terör bahsinde en önemli yeri, liderliğini Hasan Sabbah’ın kurduğu Şii İsmailî mezhebinden doğan Haşhaşiler tutmaktadır. Haşhaşi üyeleri esrar kullanarak cinayet işlemleri ile ünlenmişlerdir, İngilizce’de suikastçı anlamına gelen “assasin” kelimesi de bu grubun etkisi ile doğmuştur. Haşhaşiler, Nizamülmülk, Melikşah ve Selahaddin Eyyubi gibi önemli kişileri hedef almışlar ve suikastları ile toplumda dehşet uyandırmak istemişlerdir. Ancak Haşhaşiler’den sonra Orta Doğu birçok savaşa sahne olsa da modern anlamdaki terörizmin karşılığı XVII. yüzyılın sonuna kadar görülmez.

“On yedinci yüzyılın ortalarında modern ulus devletlerin ortaya çıkmasına kadar, çatışmaların şiddet türü açık savaşılar ve modern çağın isyancılık, gerilla savaşı ve terörizm olarak tanımlayacağı davranışları içermeye başlamamıştı.”¹⁵²

b. İsrail Devletinin Kurulmasının Ardından Bölgede Başlayan Şiddet

b.1. Irgun, Stern ve Haganah

XVI. yüzyıldan XIX. yüzyılın başlarına kadar Orta Doğu’ya hâkim olan Osmanlı devletinin bölgedeki hâkimiyetinin zayıflamasının ardından bölge, Avrupalı devletler tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Kabileciliğin oldukça güçlü olduğu Orta Doğu’da devlet gücünün zayıflayıp yok olduğu bu dönemde çeşitli aşiretler silahlanarak birbirlerine karşı zor kullanmaya başlamışlardır. Toplumsal hiyerarşinin yeniden şekillendirildiği bölgede ilk aşırı saldırılar, yerli Yahudiler tarafından başlatılmıştır. Birleşmiş Milletler kararlarıyla Filistin’i manda ve himaye altına alan İngiltere’ye karşı saldırılara girişen Yahudiler, Irgun- Stern, Haganah gibi örgütleri kurmuşlar hem yerli Müslümanlara hem de sömürgeci İngilizlere karşı çeşitli ölümcül eylemlerde bulunmuşlardır.

“İngiltere 15 Mayıs 1948’de manda yönetimine son vereceğini açıkladı (1 Ocak 1948). Bunun üzerine siyonist terör örgütleri (Irgun, Stern), kararda Yahudilere ayrılan toprakları ve mümkün olduğu kadar daha fazlasını belirlenen gün gelmeden ele geçirmek için harekete geçtiler ve özellikle Nisan 1948’de iyice şiddetlenen çatışmalarda Arap halkını yok etmeye yöneldiler. Deir Yassin

¹⁵² Gus Martin, *Terörizm Kavramlar ve Kuramlar*, (Çev. İhsan Çapcıoğlu- Metin Bahadır), Adres Yayınları, Ankara, 2017, s. 51

katliamında (9 Nisan 1948) çoğu kadın ve çocuk 254 kişi öldürüldü. 14 Mayıs'a kadar siyonistler Taberiye, Safed, Samakh, Hayfa ve Yafa'ya hâkim oldular.”¹⁵³

b.2. El Fetih

Orta Doğu'da İsrail devletinin resmi olarak kurulmasının ardından bölgede İsrail işgaline karşı olan birçok yapı harekete geçmiştir. Bunlardan ilki El Fetih örgütüdür. El Fetih, Cemal Abdülnasır'ın karşı çıktığı Müslüman Kardeşler kökenli Yaser Arafat'ın Mısır'dan Kuveyt'e gitmesi üzerine kurulmuştur. 1959'da Kuveyt başta olmak üzere Orta Doğu'nun birçok ülkesine dağılmış durumda olan Filistinli mültecileri tek çatı altında toplamaya çalışan Yaser Arafat ve arkadaşları, Arapça tersten okunuşu “ölüm” “hatf”(حتف) anlamına gelen “feth” (فتح) yani el Fetih (Hareket El- Tahrir el-Watani el-Filistini) yapılanmasını kurmuşlardır. Başlangıçta Cemal Abdülnasır'ın destekleri ile kurulan ve başkan seçilen Ahmet Şukayri başkanlığındaki FKÖ'ne karşı çalışmalara girişen Yaser Arafat, bu mücadeleden galip çıkmış ve FKÖ'nün de alt yapısını desteklemiştir. 1968 yılında Karame savaşında İsrail güçlerine karşı büyük bir zafer elde eden el Fetih, Ürdün ve Lübnan'daki halklar tarafından da desteklenmeye başlamıştır. Lübnan iç savaşının ardından bölgeden çıkarılan El Fetih, Yaser Arafat'ın ve FKÖ'nün Filistin'in tek temsilcisi olmasının kabulü üzerine 1974'te eylemlerine son vermiştir.

b.3. Filistin Kurtuluş Örgütü

1948 yılında kurulan İsrail devletine karşı olan Filistinli yerli halkın tepkisi bu örgütün kuruluş sebeplerinden birisidir. Örgütlerden evvel İsrail'e karşı Arap devletlerinin başlattığı savaşların çözüm yerine çözümsüzlüğü artırması üzerine civar ülkelerde yaşayan Filistinli göçmenler tarafından desteklenen Filistin Kurtuluş Örgütü, 1964'te Ahmet Şukayri liderliğinde kurulmuş, 1965 yılında da ilk eylemini gerçekleştirmiştir. Başlangıçta Arap devletlerinin politikalarına güvenen Filistinliler gün geçtikçe toprak kaybetmeye devam etmişler ve artık Arap politikalarından koparak kendi yollarını çizmeye başlamışlardır. 1969'da yapılan kongrede el Fetih ile sıkı bağları olan Yaser Arafat, FKÖ'nün başkanı seçilmiş ve büyük destek almıştır.

“el-Fetih'in Filistin Kurtuluş Örgütü'ne hâkim olduktan sonra bütün örgütçe benimsenen ve resmi ideoloji kabul edilen felsefesi şu beş temel üzerine

¹⁵³ Davut Dursun, "İsrail", TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, XXIII, s. 184.

oturmaktadır: a) Filistin'i kurtarmak; b) Bu hedefi gerçekleştirmek için silahlı mücadele vermek; c) Filistin'in kendi öz teşkilatlanmasına dayanmak; d) Dost Arap güçleriyle iş birliği yapmak; e) Dost milletlerarası güçlerle iş birliği yapmak.”¹⁵⁴

Dünya kamuoyunda başlangıçta terörist olarak tanıtılan Filistin Kurtuluş Örgütü lideri Yaser Arafat, 1994 yılında eski İsrail Başbakanı İtzak Rabin ile birlikte Nobel Barış Ödülü'ne layık görülmüştür.

Filistin Kurtuluş Örgütü birçok yapı ile iç içe geçmiş bir örgüttür. El Fetih'in dışında Marksist ideoloji ile hareket eden, liderliğini Hristiyan olan George Habaş'ın yaptığı Filistin Halk Kurtuluş Cephesi ve yine benzer çizgide olan Nâif Havatme'nin liderlik yaptığı Filistin Demokratik Kurtuluş Cephesi ile birçok noktada birleşmektedir. FKÖ'nün içinde bulunan bir diğer yapı ise 1950'lerden beri Suriye'de etkin olan ve Marksizm'den etkilenen Filistin Halk Kurtuluş Cephesi Genel Kumandanlığıdır ve bu örgütlerin birleştiği düşüncelerden birisi emperyalizm karşıtlığıdır.

*“Bunlardan başka kayda değer iki grup da Suriye ve Irak Baas rejimlerinin açık denetiminde kurulan “Saika” (Halk Kurtuluş Savaşı Öncüleri) ve Arap Kurtuluş Cephesi'dir.”*¹⁵⁵

FKÖ, meclis, yürütme kurulu, ordu, gibi yapılar kurarak bir devlet gibi teşkilatlanmıştır. 1974 yılında Filistin Kurtuluş Örgütü Birleşmiş Milletler'in gözlemci üyeliğini elde etmiş- 1976 yılında ise Arap Birliğine üye olmayı başarmıştır. Filistin Kurtuluş Örgütü sadece Filistin bölgesinde değil Ürdün ve Lübnan'da da oldukça etkilidir. Ancak *“arkasında 150.000 ölü, 300. 000 yaralı, 750.000 sürgün bırak*¹⁵⁶*[an]* Lübnan iç savaşı (1975-1976) ve İsrail'in müdahaleleri sonucunda Lübnan ve Ürdün'den çıkarılan bu yapılanma, Suriye ve Tunus'a kadar bir dağılma yaşamıştır. 1970 yılında Ürdün, FKÖ'ne yönelik saldırılar düzenlemiş ve bu örgütü Ürdün'den çıkarmıştır ancak bu saldırılar “Kara Eylül” olarak anılan yeni bir örgütün doğmasına sebep olmuştur. 1986 yılında ise FKÖ, Lübnan'daki Şii Emel örgütü ile kendi aralarında bir üstünlük mücadelesine girişmiştir. Filistin Kurtuluş Örgütü'nü diğer gruplardan ayıran özelliği ise

¹⁵⁴ M. Lütfullah Karaman, “Filistin Kurtuluş Örgütü”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, XIII, s. 104.

¹⁵⁵ Karaman, “Filistin Kurtuluş Örgütü”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, s. 104.

¹⁵⁶ Hamit Bozarslan, *Orta Doğu Bir Şiddet Tarihi-Osmanlı İmparatorluğunun Sonundan El Kaide'ye*, (Çev. Ali Berkay), İletişim Yayınları, s. 181.

sadece silahlı yola başvurmaması ve Filistin'i diplomatik yollar ile kurma çabalarıdır. FKÖ, Birinci İntifada'ya katılarak Filistinlileri yeniden temsil etmiş ve Filistin topraklarında ikili devlet kurulması fikrine destek vermiştir. FKÖ, 1988 yılında ise Yaser Arafat'ı devlet başkanı, Doğu Kudüs'ü de başkent olarak kabul ettiğini duyurmuştur.

b.4. Emel

Emel hareketi 1975 yılında Lübnan'da kurulmuştur. Liderliğini İran'da eğitim almış olan Musa Sadr'ın yaptığı Emel'in isim açılımı Lübnanlı Direniş Grupları (Efuac-el Mukaveme el- Lubnaniye)'dir. İran'da gerçekleşen İslam devrimi tarafından büyük ölçüde desteklenen bu yapı Lübnan'da oldukça etkindir. Emel zamanla ikiye ayrılmış, 1982 yılında Hüseyin Musavi tarafından İslami Emel Hareketi kurulmuştur. Marksizm karşıtı olan İslami Emel'in, Filistin'in bağımsızlığı gibi amaçları bulunurken Emel'in böyle bir amacı bulunmamaktadır. Lübnan'daki Avrupalı devletlerin askerlerine karşı intihar eylemleri düzenleyen İslami Emel, daha sonra "İslami Cihad ve Hizbullah" hareketini meydana getirecektir.¹⁵⁷

b.5. Hizbullah

Hizbullah, 1985 yılında İslami Emel'in de kurucusu olan Hüseyin Musavi tarafından kurulmuştur. Bu örgüt Emel örgütü ile 1990 yılına kadar çatışmalar yaşamıştır. Ayetullah Humeyni'nin düşünceleri ile aynı doğrultuda olan Hizbullah, Lübnan'da etkin olmuş ve İsrail ile de birçok kez çatışma yaşamıştır. Şii mezhebi çerçevesinde hareket eden ve İsrail'in işgal ettiği Güney Lübnan'dan İsrail'i çıkarmak amacı güden örgütün 2000 yılında Güney Lübnan'dan İsrail'i çıkardığı belirtilmektedir.¹⁵⁸

c. Sovyetler Birliği ve ABD Müdahalelerine Karşı Oluşan Örgütler

c.1. El Kaide

1979 yılında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesinin ardından Afganistan'da Sovyetlere karşı savaşan Abdullah Azzam ve Usame bin Ladin gibi isimler, mücadelelerine Arap dünyasından insan desteği ve maddi güç toplamak

¹⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: Emin Demirel, *Dünyada Terör*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2000, s.56-58.

¹⁵⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: Demirel, *Dünyada Terör*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

için 1984'te Mektebül Hidemat'ı kurmuştur. “Yeşil Kuşak Projesi” doğrultusunda Afganistan'da savaşıyan benzer yapılar Sovyetlerin Afganistan'dan çekilmesinin ardından bölgeden ayrılmamış ve 1989 yılından itibaren El Kaide olarak anılmaya başlanmıştır.

“... Batı, özellikle de ABD, sol karşısında bir ‘yeşil kuşak’ oluşturulmasına öncelik vermekte, böylelikle devrimci Arap rejimlerini komünist tehdit karşısında bir tür ‘karantina kuşağı’ olarak görülen muhafazakâr rejimlerle kuşatmayı amaçlamaktadır.”¹⁵⁹

Amerika Birleşik Devletleri'nin başlangıçta Sovyet Rusya'ya karşı kullandığı bu yapı, dünyadaki birçok radikal kişi tarafından destek görmüş ve yön değiştirerek Amerika Birleşik Devletleri'ni hedef haline getirilmiştir. Bugün altmışa yakın ülkede gizli bir yapılanması olduğu iddia edilmektedir. El Kaide isminin ön plana çıkması ise World Trade Center'a yapılan saldırılar ile olmuştur. Aslında 1993 yılında da aynı bölgeye bir terör saldırısı yapılmıştır fakat 11 Eylül 2001 saldırısı kadar tepki çekmemiştir. 11 Eylül 2002'de iki yolcu uçağı New York'un simgeleri olan ikiz kulelerin kuzey ve güney cephelerine çarpmış, ardından başka bir uçak Pentagon'a bir saldırı yapmıştır. Bu saldırılarda 2.978 kişi hayatını yitirmiştir. Bu saldırının ardından Orta Doğu'da dengeler yeniden kurulmaya başlanmış, Amerika Birleşik Devletleri terör ile mücadele etmek adı altında Orta Doğu ülkelerine karşı bir “Haçlı Seferi” başlatmıştır.

“11 Eylül eşzamanlı orak teritoryal ve teritoryalötesi çifte bir savaşı tetikleyen hadise olmuştur: Radikal İslamcılarının komut almadan darü'l harbe ve onun Müslüman ‘cürüm ortaklarına’ karşı girdikleri savaş ve esas olarak İngiliz-Amerikan güdümünde ‘terörizme karşı’ yürütülen savaş.”¹⁶⁰

15 Eylül 2001 günü yaptığı Ulusa Sesleniş programında George W. Bush yeni türde bir düşmandan söz ederek Amerikan halkına savaşmak için yeni bir neden göstermeye çalışmaktadır:

“Bu yeni türde bir düşmana karşı verilecek yeni türde bir savaş olacaktır. Bu, savaş meydanlarının olmadığı, büyük çıkartmaların yapılmadığı bir savaş

¹⁵⁹ Hamit Bozarslan, *Orta Doğu Bir Şiddet Tarihi-Osmanlı İmparatorluğunun Sonundan El Kaide'ye*, (Çev. Ali Berkay), İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 134.

¹⁶⁰ Bozarslan, *Orta Doğu Bir Şiddet Tarihi-Osmanlı İmparatorluğunun Sonundan El Kaide'ye*, s. 323.

olacaktır. Kendisinin görünmez olduğuna inanan bir düşmanla çatışmaya giriyoruz.”¹⁶¹

11 Eylül’den sonra Amerika Birleşik Devletleri, ilk önce Afganistan’a, ardından Irak’a özgürlük getirme, terörizmden arındırma maksadı ile savaş açmış, aranan nükleer silahlar bulunamadığı gibi El Kaide lideri Usame bin Ladin’in cesedi de dünya kamuoyuna gösterilmemiş, adeta bir “arkası yarın” düzeni kurulmuş ve Orta Doğu’da terör hiçbir zaman sonlandırılmaya çalışılmamıştır. El Kaide günümüzde hâlâ etkindir. Suriye iç savaşında Ebu Muhammed el-Cevlani’nin liderliğindeki en-Nusra cephesinde El Kaide izleri vardır. Bu örgütün 2013 yılında Işid ile birleştiği yönündeki haberleri yalanlanmış ve Işid ile de çatışmalar yaşamıştır.

c.2. Işid

1999 yılında Afganistan’da Ebu Musab el Zerkavi tarafından kurulan Tevhid ve Cihad Örgütü, Işid’in alt yapısını hazırlamıştır. 2001 yılından sonra Irak’ta etkin olmaya ve Irak’taki ABD güçleri ile savaşılmaya başlayan örgüt, El Kaide ile bağlantıya geçmiş ve Irak el Kaidesi olarak anılmaya başlamıştır. 2006 yılında ise Irak İslam devletini kurduklarını duyuran bu yapı ABD’nin 2011 yılından itibaren Irak’tan çekilmesiyle güçlendirilmeye başlanmıştır. 2013 yılında örgütün lideri olan El-Bağdadi, Irak ve Şam İslam Devleti’nin kurulduğunu ilan etmiştir. Bu örgüt hilafet makamını ele geçirdiğini savunmuş, bunu basın yolu ile bütün dünyaya duyurmuştur. Ancak bu ilan El Kaide tarafından olumsuz karşılanmış ve bu iki yapı kendi aralarında çatışmalar yaşamıştır.

IŞİD’in dünyayı dehşete düşüren eylemleri günlerce televizyonlardan, ana haber bültenlerinden son dakika haberi olarak verilmiş böylece “Sicari” saldırılarında olduğu gibi “bıçaklı saldırılar” insanlık dışı videolar, TV ve internet yolu ile neredeyse canlı yayınlarla dünyaya yayılmış adeta bir mit yaratılarak toplumlar yine yeniden dehşete sevk edilmişler ve İslam dini ile terör kelimesi bir kez daha birlikte anılmaya başlamıştır. Bu propaganda faaliyetleri sebebiyle Orta Doğulu halklar yerinden edilmiş ve birçok göç dalgası yaşanmıştır.¹⁶² Yakın zamanda ortaya çıkan bilgilere göre ise Fransız şirketler

¹⁶¹ *Düşmanımı Arayan Savaş*, (Haz. Metin Sever- Ebru Kılıç) Everest Yayınları, İstanbul 2001, s.117.

¹⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz: Şemsettin Erdoğan, Ergün Deligöz, *Irak Şam İslam Devleti: Gücü ve Geleceği*, Savunma Bilimleri Dergisi, Mayıs 2015, C. 14, S. 1.

grubu Lafarge Orta Doğu'da terör estiren IŞID-DAEŞ'e finansal yardımlarda bulunmuştur.¹⁶³

d. Bölgedeki Etnik Terör Örgütleri

d.1. Asala

Osmanlı devletinin yıkılma döneminde 1887'de Kafkasyalı bir Ermeni olan Avendis Nazarbey tarafından kurulan Hınçak komitesi, zamanla İngiltere'nin desteklerini alarak ve Osmanlı'dan koparak bağımsız bir devlet kurmayı hedeflemişlerdir. Bu örgüt Halep'te bir şube açmışken Tiflis'te de Taşnak Komitesi açılmıştır. Bu Ermeni örgütleri Tehcir kararını da sebep göstererek 1921 yılında Talat Paşa'yı ve Sait Halim Paşa'yı, 1922'de Cemal Paşa'yı şehit etmişlerdir.

Hınçak komitesinin devamı özelliğini taşıyan ASALA terör örgütü ise 1975 yılında Beyrut'ta kurulmuştur. Agop Agopyan örgütün lideridir. Marksist-Leninist ideolojiye sahip olan bu terör örgütü yurt dışında yaşayan birçok Türk'ü hedef almış özellikle de diplomatları şehit etmiş, İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerde eylemler düzenlemiştir. Asala isminin açılımı ve anlamı (Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia-Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Ermeni Gizli Ordusu) olan bu örgütün amacı Türkiye'nin doğusunu da kapsayan bir Ermeni devleti kurmaktır. Başlangıçta Filistin Halk Kurtuluş Cephesi'nden de birtakım destekler alan ASALA, 1988 yılından sonra etkinliğini yitirmeye başlamıştır.¹⁶⁴

d.2. JCAG

1975 yılında Beyrut'ta kurulan bir diğer terör örgütü ise (Justice Commandos Against Armenian Genocide) Ermeni Soykırımı için Ermeni Adalet Komandoları JCAG örgütüdür. Bu örgüt de bir Ermeni devleti kurma iddiasındadır ve sözde soykırımın intikamını almayı hedeflemiştir. Bu örgüt ile ASALA arasındaki fark ise JCAG'ın Marksist ideolojiye sahip olmaması gösterilmektedir.

¹⁶³ Ahmet Arda Şensoy, "Lafarge Skandalı Batının Terörle Mücadelede İkiyüzlülüğünü Ortaya Koydu", Anadolu Ajansı, (13.09.2021).

(<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/lafarge-skandali-batinin-terorle-mucadelede-ikiyuzlulugunu-ortaya-koydu/2363317>)

¹⁶⁴ Ayrıntılı Bilgi için bkz. Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul 1974.

d.3. PKK

1978 yılında kurulan Partiya Karkeran Kürdistan (Kürdistan İşçi Partisi) ilk eylemini 1979 yılında gerçekleştirmiştir. Kurucusu, ismi Abdullah Öcalan olarak değiştirilen Artin Aramyan'dır. Amaçları Türkiye'nin doğu ve güneydoğu bölgelerinin de dâhil olduğu ayrılıkçı bir Kürt devleti kurmaktır. Suriye üzerinden Lübnan'a geçen PKK terör örgütü üyeleri buradaki diğer örgütlerle birlikte silahlı eğitim almışlardır. Türkiye'de yaşanan 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra örgütün merkezi Şam olmuştur. 1988'de Asala terör örgütünün liderinin ölmesi üzerine bu örgütün üyeleri de ideolojik yakınlık kurdukları PKK terör örgütüne dâhil olmuşlardır. Bu iki örgüt özellikle Kuzey Irak bölgesinden Türkiye'ye sızmış ve ülkede birçok terörist saldırı düzenlemişlerdir. Abdullah Öcalan'ın 1999 yılında yakalanıp tutuklanmasının ardından örgüt dağılma aşamasına gelmişse de küreselleşen terör kampanyaları yolu ile varlık sürdürebilmiştir. PKK, günümüzde özellikle Suriye ve Kuzey Irak bölgesinde PYD, YPG gibi benzer yapıdaki terör örgütleri ile birlikte kendisine yaşam alanı bulmuştur.¹⁶⁵

¹⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: Emin Demirel, *Dünyada Terör*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2000.

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTA DOĞU'YU KONU ALAN ROMANLAR VE TEMALAR

1.1. ORTA DOĞU'YU KONU ALAN ROMANLAR

Türk romanında ana mekânın genelde İstanbul olduğu tekrar edilegelmiştir. İstanbul, İstanbul'un Avrupaileşmiş mekânları ve Avrupa şehirlerinin dışında özellikle Millî Mücadele yıllarında yazarlar romanlarında Anadolu şehirlerine yönelmeye başlamışlar, böylece Anadolu da romanlarda yer almaya başlamıştır. I. Dünya harbinin ardından Misak-ı Milli sınırlarına çekilen Türk milletinin tarihinde mekânı Anadolu ya da İstanbul ile sınırlandırmak mümkün olmadığı gibi romanlarda da mekânı bir çerçeveye sığdırmak mümkün değildir. Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya harbinde yenilmesi ile binlerce yıllık Türk toprağı sayılan bölgelerden çekilen Türk askeri, bu çekilmenin yaşandığı sancılı süreç, Türk insanının yaşamına bir şekilde girdiği gibi, Türk romanlarına da zaman içinde aksetmiştir. Özellikle milliyetçiliğin yükseldiği dönemlerde yazılan tarihi romanlarda sıklıkla yer verilen Orta Doğu bölgesine günümüz romanlarında da çokça rastlanmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde romanların Orta Doğu ile olan bağlantılarına değinilerek romanların özetlerine yer verilmiştir.

Ahmed Mithat Efendi'nin *Süleyman Musli*(1877) isimli macera romanı XIII. yüzyılda geçmektedir. Romanda gerçek ismi Süleyman olan ancak Kudüs civarında bir Hristiyan köyünde yaşayan ve Baptisten olarak bilinen bir Müslüman çocuğunun maceraları ele alınır. Romanda on üç on dört yaşlarında olduğu söylenen Musullu Süleyman köydeki Hristiyanların güvenlerini sağlamış, Haçlı seferlerinde onlara yardım ediyor gibi görünerek onları tuzağa düşürmek suretiyle birbirlerini öldürmelerini sağlamıştır. Çok zeki bir çocuk olduğu anlatılan Süleyman'ın köyünde yaşayan ve âşık olduğu Maria'nın köylülerce intikam almak için tutulduğunu öğrenen Süleyman, onu kurtarmak için çabalar. Bu sırada Maria da Bâtınî fedaileri tarafından Alamut'a, Şeyhülcebel'e kaçırılır.

Musullu Süleyman bu kez de sevdiği kız için Haşhaşi lideri olan Hand Aleaddin ile mücadele etmeye, uzlaşmaya çabalar. Romanın sonunda da Alamut kalesinin Müslümanlar tarafından yıkıldığı anlatılır. Ahmet Mithad Efendi'nin bu romanı Türk

edebiyatındaki Haçlı seferleri ile ilgili ilk roman olarak da kabul edilir. Romanda, Mısır, Kudüs, Kerek, Halep, Alamut Kalesi olayların geçtiği mekânlar arasındadır.

Cezmi (1880), Osmanlı- İran, Sünni- Şii mücadelesini konu almakta ve olaylar III. Mehmed devrinde geçmektedir, XVI. yüzyılda Osmanlı devletinin genel siyasi durumunu ele alan yazar, daha sonra Kırım hanlığı ve İran sarayı hakkında bilgiler verir. Romanın ikinci ana bölümünde Cezmi tanıtılır ve onun İran savaşına nasıl dâhil olduğu işlenir. Yazar Cezmi'nin, savaştığı İranlılara dahi merhamet gösterecek bir yapıya sahip olduğunu anlatırken onun orduda dikkat çekmesi detayını da işler. Romanda daha sonra savaşta zor duruma düşen Osmanlı devletine Kırım hanlığından gelen destek ve Adil Giray ile Cezmi'nin dost olması ele alınmıştır. Osmanlı devleti bu savaşta zafer elde etmişken tuzağa düşürülür ve Adil Giray ve Tatar ordusu esir edilir. Romanın ilerleyen bölümlerinde ise Adil Giray'a âşık olan İran Şahı Şah Muhammed Hüdabende'nin kız kardeşi Perihan ve Şah'ın karısı Şehriyar'ın verdikleri aşk mücadelesine odaklanılmıştır. Romanın devamında yazar Şii Sünni mücadelesini de ele alırken Perihan'ın aslında Sünni olduğu gerçeğini de işler. Bu zaman diliminde Adil Giray dostu Cezmi'ye mektuplar göndererek yardım ister. Tiflis'de esir olan Cezmi de mektuptan haberdar olunca İran'da esir edilen Kırım Şehzadesi Adil Giray'ı kurtarmaya çalışır. Perihan ve Şehriyar arasındaki rekabet Şehriyar'ın Adil Giray'ın Perihan'ı sevdiğini öğrenmesi ile kıskançlık krizlerine dönüşür ve Şehriyar iki sevgiliyi ölümle tehdit eder. Ancak Adil Giray, Perihan'dan vazgeçmeyeceğini Şehriyar'a bildirir. Şehriyar da iki sevgiliye tuzak kurar ve onların öldürülmelerine neden olur ancak bu saldırıda kendisi de öldürülür. Cezmi ise yaralı olarak Türk sınırına doğru yola çıkar. Romanda yer verilen Orta Doğu mekânları ise İran'ın Şirvan ve Kazvin bölgeleridir.

Samipaşazade Sezai tarafından, *Bir Esirin Sergüzeşti* ismiyle yazılan ancak **Sergüzeşt** (1888) ismi ile yayımlanabilen roman, Kafkasya'dan çocuk yaşta kaçırılan Dilber'in İstanbul'da yaşadığı esir hayatı anlatılır. Köle tüccarları tarafından zengin bir aileye satılan Dilber'in hayatı evin genç oğluna âşık olması ile tekrar değişir ve bu kez de Mısırlı zengin bir tüccara satılır. Roman, Mısır'daki hayatına katlanamayan Dilber'in Nil'in sularına kendisini bırakması ile sonlandırılır.

Ali Kemal'in **İki Hemşire** (1898) isimli eseri, Halep'te yaşanan sefahat âlemlerine ışık tutar. Romanda Frenk mahallesinde yaşayan modern iki genç kız ile Şam'dan gelen

ve çocuk yaşlarda batakhanelere düşmüş kız kardeşlerin hayatları ele alınmakta, bu iki hayat tarzı karşılaştırılmaktadır. Romanda Şam ve Halep şehirlerine dair detaylara da yer verilirken yazar “eril” bakışı da sorgulamaktadır.

Ali Kemal’in *Çölde Bir Sergüzeşt* (1899) isimli romanında ise Suriye’nin Tedmür memlahasına bir nevi sürgüne gönderilen bir Osmanlı memuru ve ailesinin yaşamlarına odaklanılmaktadır. Sabuhi Efendi, eşi ve kızıyla birlikte İstanbul’dan giderek Suriye’de yeni bir yaşam kurmaya çalışır. Romanda dikkat çeken konu, Sabuhi Efendi’nin kızı Seher’in evliliğidir. Kızına Suriye’de uygun bir eş bulamayan Sabuhi Bey, ikinci eşini razı etmek için kızı Seher’i bir Bedevi ile de olsa evlendirmeye karar vermiştir. Romanda dikkat çeken bir diğer nokta ise Tedmur olarak bilinen Palmira harabelerinin tasvirleridir. Romanda bu yer özellikle Seher’in hayatında önemli bir yer edinir. Romanda Seher ile arkadaşının mektuplaşmalarına da yer verilmiş, böylece kahramanın iç dünyası okur ile buluşturulmaya çalışılmıştır.

İbnülemin Mahmut Kemal İnal’ın alt başlığında “Târihe müstenid hikâye” olarak nitelenen tarihi romanı *Sabih*’te (1316/1899) Şam’a az da olsa yer verilmiştir. Romanda Şam, romanın başkişisi Sabih’in doğup büyüdüğü ve babası tarafından Sabih’in, Halife Velid bin Abdülmelik’e takdim edildiği ve Türkistan’ın fethi ile ilgilenen Kuteybe’nin yanına gönderildiği şehir olarak yer alırken, Şam hakkında çok fazla detaya yer verilmez. VIII. yüzyıldan itibaren Müslümanların tüm dünyada yaptıkları fetih hareketlerine yer verilen romanda İbnülemin Mahmud Kemal İnal, daha ziyade Türkistan coğrafyasının Müslümanlaşma sürecini ele almıştır.

Fazlı Necib’in, *Dehşetler İçinde* (1325/1909) romanının ilk cildi ‘Müdhiş ve Mehib’, Rekabet-i Aşk’, ‘Baba-Oğul’ ve ‘Kahire’de Bir Gazanfer’ “Dehşetler İçinde” bölümlerinden oluşur. Roman üç cilt şeklinde yazılmış bir tarihi romandır. Romancı tarihi gerçeklik oluşturmak için Ahmet Cevdet Paşa tarihinden faydalanır. Romanın konusu III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde çıkan yeniçeri ayaklanmalarıdır. Konya’ya tayin edilen Abdurrahman Paşa’nın yeniçerilerle mücadelesi işlenir. İki ciltten meydana gelen romanın birinci cildi tez çalışmamız için önemli ayrıntılar taşımaktadır. Romanda Mısır ve Çerkez bir asker olan Şamil karakterinin Mısır’da başından geçenler önemlidir.

Fazlı Necip’in *Menfa* (1325/1909) romanında 1903 ve 1908 tarihleri arasında İstanbul’da yaşayan Ekrem’in hayatını anlatan yazar, Ekrem’in hayatının arkadaşı Bedri

ile mektuplaşmaları üzerine değişmesini konu alır. Bu yıllarda Avrupa’da yaşayan Bedri, Ekrem’e gönderdiği Meşveret gibi Jön Türk yayınları ile onu yanına çeker. Ekrem ise üvey annesinin ihbarı üzerine tevkif edilir ve Jön Türk faaliyetleri içinde olduğu gerekçesiyle Konya’ya sürgün edilir. Romanda Konya’da iken de Avrupa’ya kaçmaya çalışan Ekrem’in hapisane arkadaşları arasındaki konuşmalara, Osmanlı devletinin sürgün uygulamasına ve sürgün yerleri olan Yemen, Fizan, Şam ve Halep gibi bölge ve şehirlere dair önemli detaylar verilir.

Halid Ziya Uşaklıgil’in **Nesli Ahir** (1909) romanı Marsilya’dan dönen Süleyman Nüzhet ve kızı Azra’nın hayatına odaklanır. Süleyman Nüzhet iyi eğitilmiş ve kızı ile Türkiye’de yeni bir hayat kurmak için yola çıkan bir adamdır. İstanbul’da Büyükkada’ya yerleşen baba kızın aşk hayatlarına odaklanılan romanda, Osmanlı devletinin son yıllarında Suriye’de yaşanan savaşlar ile Jön Türklerin mücadeleleri konu edilir. Mekân olarak Orta Doğu’ya yer verilmesi de romanda yapılan doğu batı değerlendirmeleri ve Suriye’deki savaşın ele alınışı tez çalışmamız için değerli görülmüştür.

Ahmet Midhat Efendi’nin **Jön Türk** (1326/1910) romanında Akka’ya sürgün edilen bir gencin hayatı ele alınır. Roman İstanbul’da bir konakta, konak üzerine açıklamalar ile başlar. Daha sonra Dilşinas Hanım’ın kızı Ahdiye ile Kâşif Beyin oğlu Nurullah’ın evlilik planları ve kına gecesinin anlatımı ile devam eder. Nurullah Bey düğün gecesinde Jön Türk olduğu jurnali ile tutuklanır ve Akka’ya sürgün edilir. Daha sonraki bölümde geriye dönüş tekniği ile Nurullah’ın hayatı anlatılır. Komşularının kızı Ceylan ile olan münasebeti ve Ceylan’ın Nurullah’ı bir gece sarhoş edip, hamile kalmasının ardından onunla evlenmeye çalışması anlatılırken bu münasebetin onun hayatının dönüm noktası olacağı da ele alınır. Ceylan, Ahdiye Hanım ile evlenen Nurullah Bey’den intikam almak için babasının kütüphanesinden yasaklı kitapları Nurullah Beyin evine bırakır ve onu Jön Türklerle irtibatlı bir kişi olarak baş hafiyeye ihbar eder. Böylece Nurullah Bey hiç ilgisi olmayan bir suçla suçlanıp Akka’ya sürgün edilir. Ancak daha sonra ailesi ile birlikte bir başka Orta Doğu kenti olan İskenderiye’ye kaçan Nurullah Bey ve ailesi, hayatına mutlu olarak burada devam eder, 1908’de II. Meşrutiyet’in ilanı ile da affedilerek İstanbul’a geri döner.

Filibeli Ahmed Hilmi, *Öksüz Turgut* (1326/1910) romanını Yıldırım Bayezid’a ithaf etmiştir. İç kapağında “Millî ve tarihî bir eserdir” cümlesi ile başlayan romanda “Hasılât-ı sâfiyesi, Bursa Yetimler Mektebi’ne ihdâ olunmuştur” cümlesi dikkat çekmektedir. Roman anne ve babasını kaybetmiş olan Türk çocuğu Öksüz Turgut’un hayatını ele alır. Deli Mustafa’nın Öksüz Turgut’u evlat edinmesinin ardından onu bir Türk çocuğu olarak yetiştirmeye çalışması ile devam eden romanda Türk tarihi hakkında birçok bilgiye yer verilir. Romanda eski Türk tarihini, kültürünü öğrenen Turgut birgün bir cirit oyununda Yıldırım Bayezid’ın dikkatini çeker ve Osmanlı akıncılarına katılan Öksüz Turgut’un Osmanlı- Macaristan savaşına katılmasına yer verilir. Roman, Türklerin İran’a gelişleri, İran ve Mazenderan’da nasıl hâkimiyet kurduklarına yer verilmesi bakımından çalışmamızda dikkate alınmıştır.

Bekir Fahri İdiz’in *Jönler* (1326/1910) romanı Türk romanında Mısır’ı ele alan en değerli romanlar arasındadır. Jön Türklükle suçlanan Necip’in Mısır’a kaçışı ve orada kendisi gibi Jön Türklük ya da başka suçlarla cezalandırılan arkadaş çevresinin hayatına ışık tutan roman, dönemin Kahire, İskenderiye gibi şehirleri hakkında da önemli birçok bilgi verir.

Ebubekir Hazım Tepeyran’ın *Küçük Paşa* (1910) isimli romanı yirminci yüzyılın başında bir Anadolu köyünde başlar. Keleşoğlu Ali askere gitmek için çektiği kurada İstanbul’u seçmiştir ve eşi Selime ile birlikte İstanbul’a giderler. Romanın devamında bir konakta sütannelik için çağrılan Selime ve oğlu Salih’in dramatik hayatı ele alınır. Romanda askere alınan Ali’nin gittiği yer ise Yemen’dir. Yazar Yemen hakkında detaylı bilgi vermese de Yemen’e giden askerlerin yaşadıklarına değinmiştir. Bu bakımdan roman çalışmamıza dâhil edilmiştir.

Halide Edip Adıvar’ın *Seviye Talip* (1910) romanı, 1908-1909 yıllarında yaşanan doğu batı çatışması odağında kişilerin değişen duygu ve düşünce dünyalarını yansıtır. Romanda erken yaşlarda Numan Bey ile evlenen ancak daha sonra onu sevmediğini anlayarak boşanmak isteyen ve eşinden ret cevabı alan Seviye’nin âşık olduğu Macar asıllı Cemal ile yaşamaya başlaması konu edinilir. Kendi cemiyeti tarafından dışlanmaya başlayan Seviye aşkıdan vazgeçmez. Daha sonra romanda Seviye’ye ilgi duyan Fahir ve eski zihniyete bağlı eşi Macide’nin yaşamına odaklanılır. Seviye’ye hissettiklerini bir hastalık gibi gören ve bu hastalıktan kurtulmak için Fahir ve Numan’ın birlikte Mısır’a

gitmeleri çalışmamız için önem arz eder. Romanda Mısır'ın caddelerinden, değişen ve Avrupaileşen toplumun yaşamından bazı gözlemlere yer verilir.

Vodinalı Hüseyin Remzi tarafından kaleme alınan *Sevdâ-yı Medfûn yahut Safahât-ı İstibdâd* (1327/1911) isimli eser, bir şair olan İsmet Rebii'nin hayatını ele alır. İsmet Rebii, Jön Türk faaliyetlerinin içinde yer alan ancak kendisini gizlemeyi de başarabilen bir kişidir. Bir gün bir jurnal ile tutuklanan İsmet Rebii, önce İzmir'e, ardından da Kıbrıs'a sürgün edilir. Romanda Osmanlı yönetiminin sürgün bölgeleri olan Fizan, Şam, Akka gibi yerlere değinilirken sürgün cezasının yaygınlığına eserde sıklıkla yer verilir.

Madmazal Angel (1330/1914) romanı, İrfan isimli bir yazar tarafından yazılmıştır ve Ermeni asıllı bir yazar olan ve çeviri yaparak geçinen Sitrak'ın başından geçenleri konu edinir. Osmanlı Ermenisi olan Sitrak ile Matmazel Angel'in aşkını anlatan roman bu aşkı kıskanan Alber'in Sitrak'ı Hınçak ve Taşnak örgütü ile irtibatla olduğu gerekçesi ile jurnallemesi ve Sitrak'ın Akdeniz sahillerinde, Lübnan dolaylarında bir yere sürgüne gönderilmesi ile devam eder. Romanda Sitrak ile beraber buraya otuz kişinin daha gönderildiği anlatılırken dört yıl boyunca burada sürgün hayatı yaşayan Sitrak, gelen mektuplarla yaşama bağlanır ve bir gün af haberinin gelmesi üzerine İstanbul'a geri döner.

Güzide Sabri Aygün'ün *Yaban Gülü* (1920) romanı anne ve babasını kaybeden Leyla'nın evlatlık verilerek Beyrut'a götürülmesi ile başlar. Zengin bir ailede üvey babası ile Beyrut'ta mutlu bir hayat süren Leyla'nın mutluluğu üvey babasının evlenmesi ile bozulur. Romanda daha sonra İstanbul'a gelen Leyla'nın Mısırlı zengin biriyle evlenmesi ve Mısır'a yerleşmesi konu edilir. Roman Beyrut'ta ev içi yaşamları hakkında bilgi vermesi bakımından da kıymetlidir.

Halide Nusret Zorlutuna'nın *Küller'i* (1921) Meşrutiyet sonrasında Beyrut ve Roma arasında dayı yeğen mektuplaşması ile süren bir romandır. Ali Namık Bey, Beyrut sultanisini bitirdikten sonra üniversite eğitimi için İstanbul'a gönderilmiştir. İstanbul'da âşık olan Ali Namık Bey ve yiğeni Naime arasında geçen ve Ali Namık Bey'in özel yaşamını ele alan bu mektuplarda Beyrut'a dair bilgiye rastlanmaz. Romanda sadece mekân bilgisi olarak Beyrut verilir.

Reşat Nuri Güntekin'in **Çalikuşu** (1992) romanı küçük yaşlarda anne ve babasını yitiren Feride'nin hayatını anlatır. Romanda Feride'nin çocukluğunun ilk dönemleri Orta Doğu'nun önemli şehirlerinden olan Musul ve Beyrut dolaylarında geçmesi dikkat çekmektedir, yazarın buralarda yaşayan yerli halkın yaşamına dair dikkatlerine de çalışmamızda yer verilmiştir.

Ercüment Ekrem Talu'nun **Kan ve İman** (1925) isimli romanı Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki Osmanlı devletinin dağılma dönemini konu edinmiştir. Romanın olay örgüsü İzmir'de geçmektedir ve Yunan saldırılarına karşı Türk halkının, köylüsünün verdiği zorlu mücadele anlatılmaktadır. Romanda Irak ve Suriye'de işgalcilere karşı mücadeleden sonra İzmir'e dönen Sadık'ın hayatından da kesitlere ve Osmanlı devletinin geniş bir coğrafyada verdiği zorlu savaş anlatılır.

Abdullah Ziya Kozanoğlu'nun **Kızıl Tuğ** (1927) isimli romanı tesadüflerle ilerleyen bir eserdir. Otsukarcı karakterinin Alamut kalesine gitmesi ile başlayan olay örgüsü Otsukarcı'nın Şah İsmail'in oğluna benzerliği sayesinde onun yerine geçmesi ve Şah İsmail'in oğlunu öldürmesi ile devam eder. Şah İsmail'in kızının Otsukarcı'ya âşık olması üzerine ikisi birlikte Otsukarcı'nın ülkesine dönerler. Romanda yer verilen önemli mekân ise Alamut Kalesi'dir.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun **Hüküm Gecesi** (1927) romanında İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf fırkası arasındaki siyasi mücadele anlatılırken Ahmet Kerim isimli İttihat ve Terakki'ye muhalif yazarın da hayatını anlatır. Romanda anlatılan olaylar 1908-1911 yılları arasındadır. Romanda çalışmamız açısından değerli görülen kısımlar ise İttihat ve Terakki'nin Mısır'daki faaliyetlerine yer verilen kısımlardır.

Esat Mahmut Karakurt **Çölde Bir İstanbul Kızı** (1927) romanı Yemen'de varlık göstermeye çalışan Osmanlı devletinin yaşadığı güçlüklerle ışık tutan bir romandır. Çölün ortasında birçok aşiretle mücadele eden Osmanlı askerlerinin bu ortamda bir devlet düzeni yaratmaya çalışmasının mümkün olmadığı roman boyunca hissettirilir. Nazım Paşa'nın kızı Sermin Hanım'ın Yemen'de bir kadın olarak varlık gösterme çabasını konu edinen romanda yazar, aşiretler, bedeviler ve şeyhlerin hüküm sürdüğü bu coğrafyada devlet düzeni kurmanın imkânsızlığını beklenmeyen bir aşk hikâyesi ile birlikte ele alır.

Ercüment Ekrem Talu'nun **Meşhedi ile Devri Âlem** (1927) romanı bir gezi ve macera romanıdır demek mümkündür. Meşhedi isimli başkahramanın yaptığı dünya

turlarının anlatıldığı romanda Meşhedi'nin Avrupa ve Japonya seyahatlerinden sonra İran'a gelmesine yer verilir. Romanda bu bölüm 'İran'a Doğru' isimli ayrı bir bölümle anlatılır. Romanda Kum, Şiraz, İsfahan, Tahran gibi şehirler ve İran'ın kültürüne dair bilgiler verilir.

Fazlı Necip tarafından kaleme alınan **Saraylarda Mecnunlar** (1928) isimli roman cariyelik kurumu ve kölelik sisteminin yoğun bir şekilde işlendiği romanlardandır. On dokuz bölümden meydana gelen romanda yazar bir Macar kızı olan Katerin Konuş'un esir edilerek İstanbul'a getirilişini ardından Nurül'ayn ismi ile Mısır valisine cariyeye olarak satılışını, Kahire'de Kasr-ı Yusuf olarak anılan valinin sarayında yaşadıklarını anlatırken ayrıca saray yönetiminde kadınların etkisine de yer verir. Nuru'l Ayn'ın saraydan kaçışını anlatan yazar, daha sonra onun İstanbul'da Hümaşah olarak Osmanlı sarayındaki yaşamına da perde aralar. Romanda Kahire ve İskenderiye şehirlerine yer verilmekte, Osmanlı merkezi yönetimi ve Mısır valiliği arasındaki ilişkiler de ele alınmaktadır.

Nizamettin Nazif Tepedenlioğlu'nun **Kara Davut** (1928) romanında İstanbul'un fethi ele alınmaktadır. Fatih Sultan Mehmet romanın kahramanları arasındadır. Romanda Kara Davut karakteri önemli bir konumda gösterilir. Romanın ilerleyen kısımlarında Orta Doğu bölgesi olarak Tebriz'e yer verilir.

M. Turhan Tan'ın **Cehennemden Selam** (1928) isimli romanında IV. Murad dönemi ele alınmaktadır. Romanda halk ve Osmanlı devleti arasındaki farklılıklara dikkat çekilmeye ve saray yönetiminin bilinmeyen yönlerine değinilmeye çalışılmıştır. Romanın ana kahramanı Kör Mahmut, Kuyucu Murat Paşa tarafından öldürülüp bir kuyuya atılmış ancak tesadüf eseri kurtulmuş bir Türkmen çocuğudur. Fakat bir gözü kör olmuştur. Osmanlı toplumunda dergâhlarda yetişen Kör Mahmut, daha sonra büyük bir asker olma ideali için dergâhtan ayrılır ve Küçük Ahmet Paşa tarafından destek görür. Romanda daha sonra onun maceraları ele alınır. Önce IV. Murad'ın Bağdat seferine yer verilen romanda daha sonra da Yemen'e giden Kör Mahmut'un başından geçen hadiseler ve bazı Araplar tarafından Osmanlı devletine karşı başlatılan isyanlar ele alınır.

Burhan Cahit Morkaya'nın, **Yüzbaşı Celal** (1931) romanı, Halep'te bulunan Osmanlı askeri Yüzbaşı Celâl'in etrafında kurgulanır. Yüzbaşı Celâl romanda ilk önce sefahat âleminde karşımıza çıkar. Arap isyanları başlayınca bu isyanlarla mücadele etmeye çalışan Yüzbaşı Celal, daha sonra Birinci Dünya savaşında görev alır ve Arap

isyancılara karşı önemli bir cephe oluşmasını sağlar. Halep, Şam, Hama, Kudüs ve Lübnan'ın bazı bölgelerinde geçen roman, I. Dünya savaşında Milliyetçilik akımı etkisindeki Osmanlı askerlerinin orta doğuya bakışlarını vermesi hasebiyle dikkate değerdir.

İskender Fahrettin Sertelli'nin *Sakin Beni Okuma* (1932) romanı, Londra'dan arkadaşı Margerit'e mektup yazan Jülyet'in hikâyesini konu edinir. Eşinin annesi ile kendisini aldattığını öğrenen Jülyet, bu şok ile insanlardan uzak kalmaya karar verir ve önce evden kaçar. Daha sonra arkadaşı ile de mektuplaşmayı keser ve Suriye'de Hayfa'da bir manastıra kapanarak kendisini dine adamaya çalışır. Ancak Karmel dağındaki bu manastırda yaşadıkları da hayatını yoluna koymaya yetmez. Roman Suriye bölgesindeki manastırlarda yaşananlara dair ipuçları sunar.

İskender Fahrettin Sertelli'nin “Harbi umumide Hindistan'da cereyan etmiş, esrarengiz bir aşk ve sergüzeşt romanı” açıklaması ile yayımlanan *Hint Yıldızı Yogoda* (1932) romanı, I. Dünya Savaşı'nda İngilizlere esir düşmüş Ali Rıza isimli bir askerın yazara hatıralarını göndermesi ve ondan bu konuya dair bir roman yazmasını istemesi sonucu kurgulandığı bilgisi ile başlar. Romanda Seyit Ali'nin İngilizlere esir düşüp Thomas Edward Lawrence için ajanlık yapmasından söz edilirken, ayrıca Hindistan'ın İngilizler tarafından nasıl işgal edilişine, Mahatma Gandhi gibi kişilerin milli bir direnişini nasıl yönettiklerine, Aden Körfezinin İngiliz ticareti açısından ne kadar önemli olduğuna da değinilir. Ayrıca Osmanlı devletinin İngilizlere karşı kazandığı Kut'ül Amare zaferinden de söz edilmektedir.

Burhan Cahit Morkaya'nın *İhtiyat Zabiti* (1933) romanı da Orta Doğu'daki Türk geçmişine ışık tutan önemli romanlardandır. Roman Mülazım Cevdet'in tuttuğu not defterlerinden meydana gelmektedir. Suriye'nin dönüşen çehresini, özellikle Halep ve Şam'daki Avrupaî eğlence hayatlarını gözler önüne seren romanda İngilizlerin Filistin bölgesindeki amaçlarına, İsrail'in devletleşme aşamalarına da ışık tutar.

Vâlâ Nureddin'in *Leke* (1933) romanı *Aşk, Macera ve Fen Romanı* olarak adlandırılan bir romandır, İstanbul'da başlar. Jülide hanımın verdiği davette tanışan Vesime ile mühendis Fazıl Alkasdi'nin aşk macerasını içerir. Fazıl Alkasdi Mısır'da eğitim görmüş zengin ve sefahat âlemine düşkün bir adamdır. Vesime ile aralarında bir ilişki başlar ve Vesime hamile kalır. Evlenmek istekleri Vesime'nin ailesi tarafından

onaylanmayınca Vesime ailesi tarafından Beyrut'a gönderilir. Beyrut'a giderken yolda Ahmet Ferit isimli gençle tanışan Vesime onunla evlenir. Romanın bu bölümlerinde Şam, Beyrut şehirleri anlatılır. Vesime'nin önceki hamileliğinden olan bebeğin siyahi olduğu ortaya çıkınca Ahmet Ferit, Vesime'yi kendisini aldattığı gerekçesiyle öldürür. Fazıl Alkasdi ise bir kaza geçirir ve Nil'de timsahlar tarafından parçalanarak öldürülür. Romanda iki beyaz kişinin çocuklarının siyahi olup olmayacağı bilimsel verilerle tartışılmıştır; bu da romanın “fenni” kısmını oluşturur.

İskender Fahrettin Sertelli'nin kaleme aldığı *Sümer Kızı* (1933) isimli roman Mezopotamya bölgesinde yaşadıkları bilinen Sümerlere dayanan fantastik bir romandır. Yazar romanda Sümerler, Mısır ve Orta Asya Türkleri arasında bir akrabalık olduğu tezinden hareket etmektedir. İki ana bölüme ayrılan eserin ilk bölümünde Fırat nehri civarında yaşamış olan kraliçe Bilge'nin liderliğinde Sümerler'in Alamlılar'a karşı mücadelesi ele alınırken romanın ikinci bölümünde Kraliçe Bilge'nin kendi toplumuna yakın gördüğü Mısır'ı ziyareti ve burada başına gelenler anlatılmaktadır. Yazar ece olarak adlandırdığı Bilge'yi olağanüstü özelliklere sahip olarak tanıtmakta, Bilge gittiği her yerde güzelliği ve zekâsıyla dikkat çekmekte, girdiği bütün savaşları kazanmaktadır. Romanda ayrıca kadim Mezopotamya ile Mısır bölgesinde güneşin kutsal kabul edilmesinden de sıklıkla söz edilmekte bu iki toplum arasındaki inanç bağı da vurgulanmaktadır.

Burhan Cahit Morkaya'nın *Dükkülerin Romanı* (1934), Birinci Dünya Savaşı yıllarında Avrupa'ya eğitim amacıyla giden bir Türk gencinin yaşam hikâyesini konu alır. Romancı romanın başında “Bu roman 1908'de başlayan ilk Türk inkılabında yer alan komite neslinin macerasıdır” diyerek romanını tanıtır. Avrupa'ya giden Ahmet Reşit'in Türkiye'de kalan arkadaşlarından gelen mektuplara cevap vermesi ile sürdürülen romanda Arap isyanları ve milliyetçilik akımına kapılan toplumların değişen yaşamları konu edilirken bu yıllarda yaşamış olan bir Türk gencinin Arap isyanlarına ve Arap milliyetçiliğine bakışı roman boyunca işlenmiştir. Avrupai yaşam tarzının övüldüğü romanda Osmanlı devletinin geri kalmış müesseseleri eleştirilir ve eleştirilerin odağına da Arap coğrafyasında meydana gelen ayaklanmalar, savaşlar yerleştirilir.

Halide Edip Adıvar'ın *Sinekli Bakkal* (1935) romanı ilk önce “The Clown and His Daughter” (Soytarı ve Kızı) adıyla 1935 yılında İngilizce olarak basılmıştır. İki ana

bölümden oluşan romanda Osmanlı devletinin son yıllarında sıradan insanların yaşamlarına odaklanırken Jön Türk faaliyetleri de romanda önemli yer edinir. Tevfik'in orta oyunu sevgisi ile kızı Rabia'nın hayatı odağında romanın başlıca mekânı İstanbul'dur. Ancak romanda sürgüne gönderilen kişilerin gittiği yerlerden de söz edilir. Bu şehirler arasında Şam ve Beyrut'a romanda yer verilmiştir.

Niyazi Ahmet Banoğlu'nun *Zindancı Kaptan* (1938) romanı, "Genç ve değerli tarihçi arkadaşım Reşat Ekrem Koçu" cümlesi ile ona ithaf olunur. (Roman 1964'te Şahin Reis adıyla basılır.) Roman, kölelikten azledilen Yusuf'un hayatından yola çıkar. Romanın ana mekânı Kahire'dir. Yusuf, efendisinin kızı Zehra'ya âşıktır. Ancak efendisi Yusuf'u azat edince İskenderiye'ye gitmek zorunda kalır. İskenderiye'den gemiyle İstanbul'a gitmek üzere birçok Müslümanla yola çıkarlar ancak gemi karaya vurur ve ıssız bir adaya düşerler. Daha sonra başka bir gemide Zehra'yı görür, Yusuf Zehra'yı köle olmaktan kurtarır. Mısır'da başlayıp ıssız bir adada devam eden bu hikâyenin devamında Kör Yusuf'un oğlu olan Şahin Reis'in ve saf arkadaşı Diego'nun İspanya'daki maceraları anlatılır.

Samiha Ayverdi'nin kaleme aldığı 1938 basımlı *Aşk Budur* yahut *Aşk Bu* İmiş romanı Milattan önce Arabistan yarımadasında geçmektedir. *Aşk Budur* (1938) romanın yazarının başlangıçta Samiha Cemal olduğu, onun vefat etmesinin ardından romanı Samiha Ayverdi'nin devam etmiş olduğu konusunda bazı tartışmalar olsa da, romanın Samiha Ayverdi tarafından tamamlanmış olduğu kesindir. Romanda Hayre hükümeti olarak adlandırılan bir devletin sarayında geçen aşk hikâyesine yer verilir. Roman ayrıca bölgede oldukça yaygın olan putperestlik inancını da ele alır. Kur'an-ı Kerim'de de geçen Yusuf Kıssası'na göndermelerin bulunduğu romanda beşerî aşk ile ilahi aşk kavramları iç içe geçmiştir. Romanda Arabistan bölgesi, Irak, Mısır gibi ülkelere ve bölgede hâkim olan toplumların yaşayışlarına da değinilmiştir.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Bir Sürgün* (1938) romanı, II. Abdülhamid döneminde İzmir'e sürgün edilen Dr. Hikmet'in buradan Paris'e kaçmasını ve Avrupa'daki yaşantısını ve bütün hayatını sorgulayışını ele alır. Paris'e giden Dr. Hikmet'in siyasi çabalarından ziyade kişisel yaşamına odaklanılan romanda Mısır'daki Jön Türk faaliyetlerine de değinilir. Bu sebeple çalışmamız için gerekli görülmüş ve dâhil edilmiştir.

M. Turhan Tan'ın *Hint Denizlerinde Türkler* (1939) romanında Gücerat Sultanlığında vezir olan Sefer Reis ve onun başından geçenler anlatılır. Gücerat Sultanı, Portekizli amiralin kız kardeşi Jan'a âşık olur bu uğurda gözü körleşir. Yemen'den kaçan bir asker olan Sefer Reis de kendisini Osmaliya affettirmeye çalışır ve kendisine Gücerat Sultanlığını Osmanlıya kazandırma hedefi koyar. Bu amaçla bir plan kurar. Çeşitli entrikalarla kurulan roman. Sefer Reis'in Gücerat hanlığının hazinelerini Mekkeye yollatıp İstanbul'a da bir elçi göndermesi ve Gücerat hanlığını Osmanlıya sunmasıyla devam eder. Osmanlı bu durum üzerine Hadım Süleyman Paşa'yı harekete geçirir. Sefer Reis ise Portekizliler ve Şah ile mücadeleden sonra İsmi değiştirerek Mısır'a Süleyman Paşa'nın yanına gider. Sefer Reis Mısır'da Kaygusuz Yaşar olarak Hadım Süleyman'ın karşısına çıkar. Romanda daha sonra Piri Reise de yer verilir. Onun Hint seferi ve geri dönüşü anlatılır.

Refik Halid Karay'ın *Yezidin Kızı* (1939) romanı Marsilya'dan Orta Doğu'ya gelen Mariette Pache isimli bir gemide başlar. Bu gemide Hikmet Ali'nin dikkatini Kürtçe konuşan ve İspanyol zannedilen Zeli isimli bir kadın çeker. Bu kadının asıl adının Zeliha olduğu ilerleyen bölümlerde ortaya çıkacaktır. Bu yolculukta Zeliha'dan etkilenen Hikmet Ali'nin Zeliha'nın Yezidi olduğunu öğrenmesi ile anlatı devam eder. Hikmet Ali daha sonra bu kadının adeta etkisi altına girerek Yezidilerin yaşamlarına tanıklık etmeye, onları daha da tanımaya başlar ve onlar için kutsal olan bölgelere gider. Roman Suriye ve Irak'ta devam ederken romanda hem bu coğrafya hakkında hem de Yezidilerin tarihleri hakkında detaylı bilgilere yer verilmiştir.

Refik Halit Karay'ın *Çete* (1939) romanı, Beyrut'taki Suriye ve Lübnan Fransız Yüksek Komiserliği'nden Amanos dağlarına uzanan bir aşk hikâyesini ele almaktadır. Nina'nın kaçak yollarla Adana'ya gitmeye çalışması ve aslında Fransızca öğretmeni olan Nezih'in çeteci olduktan sonraki adıyla Kıran ile tanışıp âşık olmasının anlatıldığı romanda olay örgüsü 1921 yılından 1939 yılına Hatay'ın Türkiye Cumhuriyeti'ne katılmasına kadar devam ettirilir. Yüzbaşı Ernest'in eşi olan Nina'nın Beyrut'a ve Beyrut kadınlarına dair dikkatleri romanda önemli yer tutmaktadır.

Refik Halit Karay *Sürgün* (1941) romanında ise Birinci Dünya Harbi sırasında sırasında Suriye'ye sürgüne gönderilen Hilmi Efendi'nin buradaki yaşamını ele alır. Roman Osmanlı İmparatorluğunun yıkılma dönemine ve Arap İsyanlarına da ışık tutar.

Siyasi suçlu olarak başlangıçta Beyrut'a gönderilen Hilmi Efendi, tamamen yabancı olduğu bu şehirde yaşama mücadelesi verir. Daha vapurda iken bir yabancı olduğunu hisseden Hilmi Efendi, vapurdan inen Beyrutlulara imrenerek bakar. Yüzbaşı olarak Yemen'e giderken taburu ile birlikte daha önce bu şehre kısa süreliğine gelmiştir. Hilmi Efendi, içinde bulunduğu durumdan ötürü daha evvel cennete benzettiği Beyrut'ta bu kez bir "yaban" olarak yaşamını sürdürmeye başlar. Sürgün hayatında çaresizliği yaşayan, İstanbul'da bıraktığı ailesinden kopan ve kızını "sefahat" âlemlerinde bulan Hilmi Efendi, Şam, Halep, Beyrut gibi şehirlerin artık Türk şehri olmaktan çıkıp birer Arap şehri halini aldığını gözleriyle görür. Hilmi Efendi'nin kendisi gibi sürgüne gönderilenlerle (Deli Kenan, Ermeni Boğos Ağa, Binbaşı Şakir Bey, Şehzade Kerametdin), çoğunlukla Osmanlı devletine muhalif bir çevre ile bir aradaki yaşamına da değinen yazar, Hilmi Efendinin ruhi bunalımlarını, yalnızlığını ve Halep'in sefahat âlemini, Osmanlı toplumunun değişen, bozulan aile yapısını da işler.

Selâmi İzzet Sedes'in **Babil Melikesi** (1943) romanı İstanbul'da başlar. Doktor İhsan Haluk Bey'in davetinde Hint felsefesi, mitoloji, metafizik gibi konular konuşulurken Irak ataşemiliteri Muhsinülcivani Bey gelir. Kızı Samra'yı Irak'ta olağanüstü bir şekilde bulan ve evlat edinen Irak ataşemiliterinin hayatından yola çıkan bir dostları, Irak'ta bulunan Babil şehrinin girişini aramaya koyulur. Böylece roman fantastik bir hal almaya başlar. Roman daha sonra Samra'nın Babil'e götürülmesi ve onun tanrıça Semiramis olduğuna inandırılması ile devam eder. Babil Melikesi romanı fantastik bir roman olmasının yanı sıra bölgenin mitolojisi ile bilgiler vermesi bakımından dikkate değerdir.

Reşat Nuri Güntekin'in **Miskinler Tekkesi** (1946) romanı, meşrutiyet döneminde Osmanlı'da günlük hayatın içinde sıradan insanların hayatlarını, Kocabaşlar ailesinin konakları odağında ele alır. Romanda Sarıkamış harekâtı ve Suriye'deki isyanlara değinen yazar romanın başkişisi olan Kocabaş Şemsettin Molla'nın torununun askere çağırılması üzerine bu bölgelerdeki yaşamdan da kısaca söz eder. Askerlik görevi için Halep'e giden romanın ana kahramanı burada rahat bir askerlik geçirdiğinden söz eder. Askerde geçirdiği bir kaza sonucu malulen gazi olan roman kişisi Anadolu'ya döner. Yazar bu yolculuk sırasında Suriye savaşının Anadolu'daki yansımalarına da yer vermiştir. Romanda İstanbul'da yaşayan Araplar hakkında sık sık söz edilirken Orta Doğu bölgesi hakkında detaya yer verilmez.

Feridun Fazıl Tülbentçi'nin *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor* (1947) romanı, şah İsmail ve Yavuz Sultan Selim çekişmeleri ve mektuplaşmaları ile başlar. aldırın savaşından sonra Ridaniye ve Mercidabık savaşlarının ele alındığı romanda Hammer'den alıntılanan tarihi veriler dipnotlar ile verilir

Vedi Vecdet'in *Afrika'da Bir Türk Genci-Trablus llerinde* (1949) romanı II. Abdülhamit devrinde Trablusgarp'a sürgün edilen bir deniz talebesinin başından geçenleri ele alır. Romanda ben dili ile eserin kahramanı olan Nurullah'ın başından geçenler anlatılır. Roman Trablusgarp, Rodos ve Tanzanya gibi Afrika lkelerinde ve son kısımda ise Tanzanya'nın Darsselim kentinden deniz yolculuğu ile Mısır'a gelir.

Abdullah Ziya Kozanoğlu'nun *Seyit Ali Reis* (1950) romanı Anadolu'dan gelerek Basra Körfezi'nden Mısır'a donanma ile gitmeye çalışan ancak fırtınaya yakalanarak Gücerat'a sığınan Seyit Ali Reis ve Hindistan'a giden Türk denizcilerinin başından geçenleri ele almaktadır. Hindistan'daki Gücerat Hanedanlığı ve Seyit Ali Reis'in arasında geçen mücadelenin ele alındığı bu macera romanında onun İstanbul'a dönmek istemesinden de sık sık söz edilirken romanda yer verilen bir diğer önemli bölge de Mısır ve İran'dır. Romanda mekân çoğunlukla Hindistan'dır ancak eserde Akdeniz ve önemli limanlardan da sıklıkla söz edilmekte bu liman ve denizler için Portekiz ve İspanyolların da verdikleri savaşlara yer verilmektedir.

Refik Halit Karay'ın *Dişi rmcek* (1953) romanında da Sadun Bermek Bey'in Suriye'ye Türk konsolosluğuna atanması ile birlikte burada eşinin başından geçen maceralar anlatılmaktadır. Sadun Bermek'in eşi olan Nurper, etrafındaki erkekleri etkilemek üzere çabalayan bir kadındır ve evli olmasına rağmen birçok erkekle yakın münasebet içerisindedir. Ebu Ali, şoför Hayri, Bahtiyar Bey gibi kişiilerle yakın ilişkisi olan Nurper'in hedefinde ise kendisine yüz vermeyen Viskonsl Hayati Bey vardır. Romanın sonunda sekiz aylık bir sürede eşinden ayrılan Nurper, Hayati Bey ile evlenerek İskenderiye'ye gider. Romanda Suriye'nin ikliminden sıklıkla söz edilmektedir.

Refik Halit Karay'ın *Yer Altında Dünya Var* (1954) romanı I. Dünya Savaşı sıralarında Almanların Lübnan'da bıraktıkları bir definenin aranması ile ilgilidir. Kendisine halasından kalan mirası alan Nebil, Lübnan ile Suriye arasında Ferhan iftliği olarak bilinen bir çiftlik evinde, Beyrut'ta, Cebel'de eğlenceli bir hayat sürmekte iken bir gece evlerinin yakınında bekleyen bir araç görür. Bu araçta barlarda şarkıcılık yapan

Ravda diğer adıyla Nihan'ı gören Nebil ona âşık olur. O gece çiftlikte kalan Nihan, Nebil'den hazine hakkında bilgi edindikten sonra ertesi gün ortadan kaybolur.

Nebil hastalığının da etkisiyle bu kadın ve yanındaki kişilerin evlerinin çevresinde Alman ve Ermeni ajanların gömdüklerine inandıkları defineyi aramaya geldiklerinden şüphe duyar. Ancak bütün olanları hizmetlilerine anlatınca yaşadıklarının birer hayal ürünü olduğunu öğrenir ve avukat dostları eliyle hastanede tedaviye gönderilir. Daha sonra anlatılır ki bütün bu iç içe geçmiş anlatı Nebil'in yazdığı bir çerçeve romandan ibarettir. Ayrıca romanda Nebil'in "spleen" hastalığına yakalanmış olduğu da belirtilir. Romanda Suriye, Filistin, Lübnan bölgelerinin iklim ve coğrafyaları hakkında da bazı bilgilere yer verilmiştir.

Feridun Fazıl Tülbentçi'nin *Şah İsmail* (1956) isimli macera romanı, Şah İsmail'in tahta çıkışından Yavuz Sultan Selim ile olan ilişkilerine ve Şiiliğin yayılmasına yer verir. Roman Yavuz Sultan Selim veya Şah İsmail'in hayatına değil, İran'daki taht mücadelelerine ve Şii- Sünni mezheplerinin üstünlük kurma çabalarına odaklanmaktadır. Safevi devletinin faaliyetlerin ele alındığı romanda en dikkat çeken şehirler Tebriz ve Erdebil iken iç mekân olarak Heşt Behişt sarayına romanda sıklıkla yer verilmiştir.

Zuhuri Danişman, *Balak Gazi* (1957) romanında Büyük Selçuklu Sultanı Sultan Beryaruk dönemini ele alır. Romanda yirmi yirmi iki yaşlarında olan Balak Gazi milletin intikamını almak için yemin etmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Haçlılarla savaşıp Kudüs'ü fethetmek Balak Gazi'nin en büyük hedeflerindendir. Kudüs, Menbiç, Halep romanda geçen şehirlerdendir. Balak Gazi Kudüs'ü almak amacıyla birçok kez mücadeleye girişmesine rağmen başarısız olur ve bu amaçla çıktığı bir seferde şehitlik mertebesine ulaşır.

Zuhuri Danişman'ın *Kahramanlar Geçidi* (1958) romanında ise, 1664 yılında Mısır'a gitmek üzere yola çıkan kızlarağası Sünbül ağanın Malta'da korsan şövalyelere yakalanması ve korsanlarca öldürülmesi anlatılır. Romanda Mısır'dan sadece söz edilir.

Refik Halit Karay'ın *Nilgün* (1960) romanı 1936 yılında İtalyan askerlerinin yoğunlukta olduğu Conte Vorti adlı gemide yolculuk yapan Ömer ve Nilgün'ün aşk hikâyesini konu edinir ve olay örgüsü Osmanlı prensesi Nilgün Prenses imzalı bir mektup ile başlatılır. Ömer, Onu merak ederek yanına gider ve kadını sere serpe bir vaziyette görür ve onun bir sultan olamayacağından şüphelenir. Bu gemiyle Ömer ile Nilgün, Tac

Mahal'e gider ve orada lüks bir otelde kalırlar. Ömer ile Nilgün nişanlanırlar ancak lüks yaşam isteyen Nilgün'ü memnun etmek kolay değildir. Bu nedenle Ömer denizde bir iş bulur ve yaklaşık iki yıl uzak kalırlar. Bu sırada Nilgün de onu unutur ve Mapa Kralı ile evlenir. Daha sonra karşılaşan çift gizlice görüşmeye başlar. İkinci dünya savaşının başlamasının ardından Mapa Kralı olan eşi ile birlikte Cava'ya giden Nilgün Ömer'e izini kaybettirir. Ömer ise aşkın tutkusuyla Nilgün'ün Lübnan'da olduğunu duyar ver onu aramaya Lübnan'a gider. Ancak orada bulduğu Nilgün kendi sevgilisi değil gerçek Osmanlı Sultanıdır. Romanda Lübnan ile ilgili bölümler çalışmamız için önem arz eder.

Bekir Büyükarkın'ın **Bir Sel Gibi** (1961) romanında XVII. Yüzyılda Osmanlı devletinde meydana gelen siyasi karışıklıklar ele alınır. IV. Murad dönemini anlatan romanda mekân büyük oranda Anadolu'dur. Osmanlı devletinin iç meselelerinin işlendiği olay örgüsünde Cuma ve Uluğ Beylerin Osmanlı devletini yeniden güçlü bir devlet haline getirmek için verdikleri mücadelenin yanı sıra IV. Murad'ın Bağdat'a düzenlediği sefere ve burada yaşananlara da yer verilmiştir.

Reşat Nuri Güntekin'in **Son Sığınak** (1961) isimli romanı Birinci Dünya Savaşı sonrasında Kanal cephesinde İngilizlere esir düşen Osmanlı askerlerinin hayatını ele almaktadır. Romanda Mısır'daki esir kampı Zekazık Kampında esaret hayatı yaşayan Süleyman Azmi'nin hayata tutunmasına sebep olan sanat, tiyatro aşkı vurgulanırken İngilizlerin esirlere karşı yaptıkları muameleler de dikkat çekmektedir. Yazar Süleyman Azmi üzerinden savaşlarda gazi olarak yaşamlarına devam eden kişilerde meydana gelen psikolojik sorunları da işlerken romanda Mısır, Suriye Filistin bölgesi önemli yer edinmiştir.

Kemal Tahir'in **Kelleci Memet** (1962) romanı Çankırı cezaevinde başlar. Gönül meselesi yüzünden cinayet işleyen Memet'in çevresinde şekillenen olay örgüsü cezaevindeki diğer mahkûmların Memet'e muameleleri ile sürdürülür. Romanda Gazeteci Murat Bey'in varlığı da Memet'in kişiliğinde önemli bir rol üstlenir. Çalışmamızı ilgilendiren en önemli kısım ise Kelleci Memet'in babası olan ve köy koruculuğu yapan Rıfat Ağa'nın öyküsüdür. Oğlu cinayet işleyince koruculuktan çıkarılan Rıfat Ağa aslında bir gazidir. Seferberlik sırasında Süleyman Askeri Bey ile Irak cephesinde savaşmıştır. Roman oğlunu ziyarete gelen Rıfat Ağa'nın geriye dönüşlerle savaş anılarını özellikle de Kut'ül Amare cephesinde yaşananları anlatması ile devam

ettirilir. Romanın ilerleyen bölümlerinde Memet'in cinayeti işleme süreci ele alınırken, sonunda Kelleci Memet'in hapisten kaçtığı bildirilir. Romanda Orta Doğu şehirlerinden Basra, Nasırıyye ve Kut'ül Amare'ye yer verilir.

Suzan Sözen'in **Siyah Zambak** (1962) romanı Sultan Murat'ın saray dışında büyütülen Reşat isimli kardeşi ile başlatılır. Reşat, Kösem Sultan'ın oğludur ve Sultan Murat'a çok benzemektedir. Romanın bazı bölümlerinde bu benzerliği kullanan Reşat, Sultan Murat'ın yerine de geçirilir. Romanda çoğunlukla İstanbul'daki taht kavgaları, kadınlar arasındaki mücadele ele alınırken geçişlerle beraber Sultan Murat'ın İran ve Bağdat seferlerine yer verilmektedir.

Cevat Şakir Kabaağaçlı'nın **Uluç Reis** (1962) isimli biyografik romanı, 1557 tarihinden başlayarak Osmanlı denizcilerinden Uluç Ali'nin diğer adıyla Kılıç Ali'nin hayatını ele alır. Beş bölümden oluşan romanda Preveze ve İnebahtı(Lepanto-Neopahto) savaşına yer verilirken Osmanlı devletinin Akdeniz'deki geçmişine perde aralanır. Annesi İspanyol korsanlar tarafından kaçırılan Türk kökenli Uluç Ali daha sonra Türk korsanlara katılır ve Türk denizcileri ile birlikte zaferler elde eder. Romanda asıl mekân İspanya ve Akdeniz'dir. Özellikle Akdeniz'deki korsan savaşları romanın olay örgüsünü oluştururken merkezi Orta Doğu sınırları içerisine dâhil edilen Mısır'a da romanda yer verilmiştir.

İlhan Tarus'un *Var Olmak, Hükümet Meydanı, Vatan Tutkusu* isimli Kurtuluş savaşını konu edinen üçleme roman serisinden olan **Hükümet Meydanı** (1962) romanında Kuvayi Milliye'nin faaliyetlerine karşı gelen toplulukların Konya'da başlattığı ayaklanmaya yer verilirken, bazı roman kahramanlarının Kutul Amare'de Arabistan cephesinde savaştıklarından söz edilir. Kahramanların bu cephelerdeki hatıraları romanda dikkat çekmektedir.

Feridun Fazıl Tülbentçi'nin **Kanuni Sultan Süleyman** (1962) romanında Kanuni'nin padişahlık süreci baştan sona ele alınmaya çalışılırken Macaristan seferi, Mohaç Meydan Muharebesi gibi büyük savaşların ardından romanın IV. Bölümünde Bağdat seferi anlatılır. Romanda Şehzade Mustafa'nın öldürülmesi hakkında sık sık ayrıntılar verilirken, Kanuni Sultan Süleyman ve saraydaki siyasi ilişkileri de romanda önemli yer tutmaktadır. Romanda bir diğer önemli karakter ise Hürrem Sultan'dır, onun saray işlerine olan etkisine de önemli derecede yer verilmiştir. Tahta geçtiği günden

itibaren adil bir padişah olacağının işaretlerine değinilen romanda Şehzade Mustafa'nın ölüm emrini veren Kanuni'nin bundan dolayı çok üzgün olduğu da anlatılırken onun Akdeniz ve Balkanlardaki başarılarının yanı sıra İran ve Bağdat üzerine düzenlediği seferlerin de halk tarafından sevilmesini sağladığı belirtilmektedir. Romanda babası Yavuz Sultan Selim'i örnek aldığı belirtilen Kanuni'nin seferlerle geçen ömrünün de yine Zigetvar seferinde nihayete erdiğinin anlatılması da sultanın karakterini anlatmaktadır.

Samih Nafiz Tansu, *Çarlara Baş Eğmeyen Dağlı* (1963) romanı Sibiryâ, Tiflis ve Gürcistan bölgelerinde geçer çoğunlukla. Şeyh Şamil, önce Sultan Abdülaziz yönetimindeki İstanbul'a, ardından Hidiv İsmail Paşa'nın yönetimindeki Mısır'a gider. Romanın Son kısımlarında Şeyh Şamil'in Mekke ve Medine'ye gidişi ele alınır. Bu bölgelerin Müslümanlar için ne ifade ettiği de işlenir.

Tarık Buğra'nın *Küçük Ağa* (1963) romanı Osmanlı devletinin son yenilgisini ve Anadolu'nun işgaline karşı verilen mücadeleyi anlatır. Roman Akşehir'de başlamakta iken Osmanlı devletinin savaştığı cephelere de yer verilir. Kutul Amare savaşında kolunu kaybeden Salih'in Akşehir'e gelmesinin ardından yaşananlar anlatılırken Salih'in cephede yaşadıkları, kolunu nasıl kaybettiği de anımsamalar ile birlikte verilmektedir. Romanda Osmanlı devletinin topraklarının bir bir nasıl kaybedildiğine yer verilirken değinilen cephelerden biri de Yemen cephesidir.

Zuhuri Danışman'ın *Saraydaki Kadın* (1964) romanında Osmanlı'daki taht mücadeleleri, saray entrikalarına çoğunlukla yer verilmektedir. Osmanlı devleti ve komşusu İran ile münasebetlerine de yer verilen romanda Osmanlı İran savaşlarının sebeplerine de yer verilir

Oğuz Özdeş'in, *Yavuz'un Pençesi* (1964) romanı Yavuz Sultan Selim'in Tebriz'e Şah İsmail ile karşılaşmak için gitmesi ile başlar. Tebriz'e giden Yavuz Sultan Selim Şah İsmail ile satranç oynar, bu oyunda Şah İsmail'i yenen Yavuz, Şah İsmail'in hiddetine maruz kalır ve Şah İsmail romanda Yavuz Sultan Selim'e tokat atar. Daha sonra mezhep mücadeleleri ele alınır ve Çaldıran savaşı anlatılır. İran'daki sorunları çözen Yavuz Sultan Selim'in Şam'ı alışı, Ridaniye savaşı verildikten sonra Sina çölünü geçmesi ve Mercidabık savaşı anlatılmış, Hilafet makamının Osmanlı'ya nasıl geçtiği işlenmiştir.

Abdullah Ziya Kozanoğlu'nun *Arena Kraliçesi* (1964) romanı Bitik Uygur isimli roman kahramanının Bizans'a gitmesi ve orada Teodora ile karşılaşıp âşık olması ile

başlar. İstanbulda birçok macera geçiren Bitik Uygur ve Caberhan'ın yolu bu defa da romanda İzavriya olarak da geçen Suriye'ye düşer. Romanda kısa da olsa Şam şehrinden söz edilir ve Şam bir eğlence kenti olarak anlatılır.

Kemal Tahir'in **Yorgun Savaşçı** (1965) romanında Filistin cephesinde subay olan ve Cehennem Topçu olarak anılan Cemil'in yaşamı üzerinden mütareke yılları ele alınır. Romanda Cemil ve arkadaşlarının hayatları üzerinden geriye dönüşler yapılarak Filistin cephesinde yaşananlar, Arapların İngiliz kuvvetlerinin destekleri ile ayaklanmaları, Enver ve Cemal Paşa'nın yaptığı faaliyetler, Kanal cephesinde görev yapan Alman paşası Von Kress ve Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa arasındaki anlaşmazlıklar anlatılır. İttihat ve Terakki, Teşkilat-ı Mahsusa gibi yapılanmalar hakkında da yorumlamalara yer verilmektedir. Roman ilk olarak 1965 yılında Remzi Kitabevi tarafından basılır.

Hekimoğlu İsmail'in (Ömer Okçu) kaleme aldığı **Minyeli Abdullah** (1967) romanı, Mısır'ın Minye kasabasından Kahire'ye uzanan Abdullah'ın hayat hikâyesini konu alır. Romanda Avrupa medeniyetine yaklaşan Mısır'ın yaşadığı dönüşümler birer kimlik kaybı olarak kabul edilmiş ve bu dönüşümlere birçok noktada eleştiri getirilmiştir. Abdullah'ın Kral Faruk'a ve idareci kesime olan özgürlükçü bakış açısı ve İslam dinine olan bağlılığı onun işinden atılmasına ve hapse girerek ailesinden uzak kalmasına, ömür boyu sıkıntılar ile yaşamasına sebep olmuş olsa da roman boyunca Abdullah bunlardan şikâyet etmemiştir. Bu yönüyle romanın başkışisi idealleştirilmiş bir kişiliktir. Romanda Müslüman bir ülkede batılı, Hristiyanlaşmış bir yaşamın başladığı savıyla dönüşen, değişen kültürel, mimari ve dini yaşamlar da romanda sık sık eleştirilmektedir.

Necmi Onur'un **Kanlı Kerbela** (1968) isimli romanında Kerbela hadisesine ve bu hadisenin temelinde yatan sorunlara yer verilmektedir. Yazar, romanı anlatırken yer yer şiirlerden de faydalanmış ve Kerbela hadisesini böylece daha vurgulu ele almaya çalışmıştır. Romanın başlangıcında Mekke'de Ümeyye ve Haşimi ailelerinin tarihi düşmanlıkları, ardından Hz. Ali'nin ve Hasan'ın şehit edilmelerine yer verilir. Daha sonra ise Muaviye'nin saltanatı ve hilafeti bıraktığı Yezid ile Hz. Hüseyin'in mücadelesi, Hz. Hüseyin'in ve ailesinin Mekke'den Kûfe'ye oradan da Kerbela'ya gidişi ve çölde yaşadıkları zorluklar işlenir. Romanda mezhep ayrılıklarından ziyade kabile çatışmaları ön planda tutulmuştur.

Kemal Tahir'in **Kurt Kanunu** (1969) romanında İzmir Suikastı, İzmir İktisat Kongresi, Halifelğin ilgası ve İstiklal Mahkemeleri gibi konulara odaklanılmış, İttihat ve Terakki'nin yaptığı faaliyetler de romanda sıklıkla değerlendirilmiştir. Romanda Cemal Paşa bir roman kahramanı olarak yer almasa da onun Mısır'da Osmanlı ordusu içinde bulunan Arap askerlere karşı gösterdiği muameleler hakkında yapılan değerlendirmeler oldukça dikkat çekicidir. Bu bakımdan romana çalışmamızda yer verilmiştir.

Danış Remzi Korok, **Kerbela Şehitleri** (1971) romanının başında Kerbela hadisesini anlatan bir şiire yer verir. Ardından Hz. Ali'nin hilafetinin sona ermesi ve şehit edilmesi kısa bir şekilde ele alındıktan sonra, Hz. Hasan'ın hilafetini ilan etme ihtimaline karşı Muaviye'nin Şam'da kurduğu planlar anlatılır. Hz. Hasan'ın Muaviye'nin planları dâhilinde öldürülmesi anlatıldıktan sonra Hz. Hüseyin ve Yezid'in mücadelesine ve Kerbela hadisesine yer verilir. Romanda Şam, Medine ve Kûfe şehirleri önemli yer kaplamaktadır.

Attila İlhan'ın *Aynanın İçindekiler* roman dizisinin ilki olan **Bıçağın Ucu**(1973) romanında Ocak 1960'tan Mayıs 1960'a kadar olan süreç ele alınmaktadır. Her bölüm bir aylık süreci anlatan romanda geriye dönüşlere de yer verilmiştir. Romanda Binbaşı Ferid karakteri üzerinden geçmişe dönük muhasebeler yapılırken Hicaz, Gazze cepheleri hakkında ve Arap isyanı hakkında bazı değerlendirmelere yer verilir.

Emine Işınsu'nun **Tutsak** (1973) romanında olaylar, Erbil'den ailesi ile göç etmiş olan Orhan Erbilli eşi Ceren ve Ceren'in hayata bakış açısını değiştiren Tarık'ın çevresinde ilerler. Tarık, Irak Türkmenlerinin Türkiye'de sesi olmaya çalışan, Turan hayalleri için mücadeleye adanmış bir kişiliktir. Roman onun düşünce dünyasının gerçek dünyayla sert bir şekilde karşılaşması ve Ceren'in bu dünyadaki dönüşümü üzerine temellendirilmiştir. 14 Temmuz 1959'da başlayan ve 27 Mayıs 1960 tarihinde biten romanda asıl mekânlar İstanbul ve Ankara iken Musul, Kerkük, Erbil Altinköprü, Süleymaniye'ye de romanda yer verilmiş Irak Türklerinin ayakta kalma mücadelesi, Türkiye Cumhuriyeti'ndeki siyasi durum ve 1960 darbesi iklimi ele alınmıştır.

Attila İlhan'ın **Sırtlan Payı** (1974) romanı, Binbaşı Ferid Bey'in hayatı ile birlikte Türk tarihinde önem içeren iki döneme perde aralamaya çalışır. Roman 1919 yılında Suriye-Filistin Cephesinde görev almış olan Binbaşı Ferid'in 1960'ta İstanbul'da yaşadıklarını konu edinir. 27 Mayıs 1960 darbesinin gölgesinin de varlığını hissettirdiği

romanda geriye dönüşlerle Şam, Halep, Gazze, Kudüs'te yaşananlara yer verilmektedir. Binbaşı Ferid Bey'in aynı zamanda iç muhasebesinin yapıldığı ve verilen mücadelelerin nedenlerinin sorgulandığı romanda Osmanlı devletinin çekildiği Suriye bölgesindeki sefahat yaşamına da ışık tutulmaktadır.

Tarık Buğra'nın *Firavun İmanı* (1976) romanında kurtuluş savaşında olan Türk milleti ve Ankara'da verilen mücadele kaleme alınırken romanda Teşkilat-ı Mahsusa'da görev almış olan Mehmet Akif Ersoy'a da yer verilmiştir. Roman, Akif'in bu sahada yaptığı bazı çalışmalara ve Arabistan'da, Hicaz'da yaşanan isyanlara da kısaca değinilmesi bakımından çalışmaya dâhil edilmiştir.

Bekir Büyükarkın'ın *Gün Batarken* (1977) isimli romanı Osmanlı devletinin son yüzyılını ele alır. Roman İstanbul'dan Şam'a, Halep'e Kudüs'e kadar uzanır. Romanın ana kahramanı Ragıp'tır. İstanbul'dan Filistin cephesine İngilizlerle savaşmaya giden Ragıp'ın gözünden anlatılan romanda kahramanların savaş içerisindeki çaresizlikleri gözler önüne serilirken, cephe gerisindeki yaşamın da izleri romana yansıtılır. Osmanlı toplumunda başgösteren siyasi tarafların da belirginleştiği bir dönem olan Birinci Dünya Savaşı yılları, orduda ve toplum arasında görülen İttihat ve Terakki taraftarları ve karşıtlarının mücadelesine de romanda yer verilmiştir.

Attila İlhan'ın *Aynanın İçindekiler* roman serisinin dördüncüsü olan *Dersaadette Sabah Ezanları* (1981) romanı İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesiyle başlar. Romanda *Sırtlan Payı* romanında var olan roman kahramanlarına da yer verilir. Yahudi bir ailenin sahibi olduğu Mizrahilerin yalısı ile eski İttihatçı olan Abdi Bey'in hayatı romanda ele alınan asıl konudur. Romanda yozlaşmış bir cemiyet yaşamı anlatılırken İttihat ve Terakki'den de sıklıkla söz edilir. Orta Doğu özellikle Mısır hakkında bazı yorumlar çalışmamız açısından dikkate değerdir.

Kemal Bilbaşar, *Zühre Ninem* (1981) romanı 93 Harbi'nin ardından Balkanlar'da da başlayan karışıklıkları ele alırken, sıradan insanların savaşın acımasız yüzü ile karşılaşmalarına yer verir. Yüzlerce yıldır yaşadıkları toprakları Balkan topraklarını terk ederek İstanbul'a Anadolu'ya sığınan insanların hayatını anlatan yazar, Çanakkale harbinde de başarı gösteren ardından Filistin cephesine gönderilen Osmanlı gençlerine de Mustafa karakteri üzerinden yer verir. Romanda Orta Doğu olarak adlandırılan bölgesine çok fazla yer verilme de Enver Paşa'nın Filistin cephesi hakkındaki kararlarına ve

Resulayn'da savaşıyan Mustafa gibi Osmanlı askerlerinin hayatlarına ve şehadetlerine değinilmiştir.

Bekir Yıldız'ın *Ve Zalim ve İnlanmış ve Kerbela* (1986) romanı İslam dünyasında çok büyük etkileri bulunan Kerbela hadisesini konu alır. Romanda Emevi devletinin lideri olan Muaviye'nin yaşamını, Hz. Ali'nin suikasta uğraması ile başlayan hilafet tartışmalarını anlatan yazar, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in de hayatlarına yer verir. Hz. Hasan'ın eşi tarafından zehirlenmesi, Hz. Hüseyin'in davet edilerek Kûfe'ye ve daha sonra da Kerbela'ya gelişi orada Yezid ile savaşıması çevresinde Mekke, Medine ve Şam'ın yanı sıra Kûfe şehrine de sıklıkla yer verilmiştir.

Sevinç Çokum *Ağustos Başağı* (1989) romanının bir bölümünde Kut'ul-Amare savaşına ve o savaştan gazi olarak dönen Yusuf'un hayatına yer verir. İpek tüccarlığı yapan Abdullah Bey'i Bilecik'e götüren Yusuf, Bilecik'te havanın sıcaklığından dolayı Kut'u hatırlar. Yusuf'un Kut'ul-Amare savaşında yaşadıkları geriye dönüşlerle verilir.

Haldun Çubukçu'nun *Yıldızsayan* (1996) isimli romanı Büyük Selçuklu döneminde meydana gelen hadiseler üzerine kaleme alınmıştır. Bir müneccimin gördüğü rüyalardan oluşan romanda Büyük Selçuklu devletinin Haşhaşi fedaileri ve romanda Franklar olarak da geçen Haçlılar ile mücadelesine yer verilirken, müneccimin devlete hizmet etmek ve Bâtınlık arasında yaşadığı gelgitler de ele alınmıştır. Romanda Vezir Nizamülmülk de önemli kişiler arasındadır ve mekân çoğunlukla Bağdat'tır. Şehrin ikliminin bölgede yaşayanlara olan etkisine de değinilen romanda yer verilen bir başka önemli şehir Halep'tir.

Refik Özdek'in *Gece Yarısı Güneşi* (1997) romanı Ankara'dan Beyrut'a, Tahran'a uzanan bir seyahat romanıdır. Romanda bir gazetecinin Avrupa'ya gidişi, oradaki yeni kültürler ile teması, aşkı bulması, ardından Orta Doğu'ya doğru yönelen gezi ve İran Şahı ile görüşmesi anlatılırken, Doğu ve Batı kültürleri de karşılaştırılır. Romanda özellikle Tahran'ın nüfusu, kültürel yapısı ele alınmış, bölgede yaşayan Türkmenlerin hayatına yer verilmiştir.

Hıfzı Topuz, *Meyyale* (1998) romanında I. Mahmut, I. Abdülmecit ve Abdülaziz dönemlerini ve Osmanlı hanedanlığının son yüzyılını kaleme almıştır. Romanda padişahların kişisel yaşamlarına da yer verilirken devlet idaresinde meydana gelen önemli hadiseler ele alınmıştır. I. Abdülaziz dönemine oldukça fazla yer veren yazar bu dönemde

meydana gelen isyanlara ve Osmanlı devletinin özellikle Mısır bölgesindeki hâkimiyetini kaybetmesine yer verir. Romanda Süveyş Kanalı'nın açılmasının Osmanlı devletindeki yansımalarına değinen yazar, II. Abdülhamid döneminde Mithat Paşa'nın sürgüne gönderildiği Taif'e de yer vermiştir. Romanın sonlarına doğru ise Hasan Hilmi Bey'in hayatına yer verilmiş ve onun Hicaz'da valilik yaptığı yıllar anlatılmıştır.

Hıfzı Topuz'un *Taif'te Ölüm* (1999) romanı Mithat Paşa'nın yaşamını ve Taif'e sürgün edilerek burada meydana gelen hadiseleri konu edinir. Mithat Paşa'nın çocukluğu, memurluğa girişi anlatıldıktan sonra onun Fransa'ya gidişi ve oradaki yaşamı ele alınır. Mithat Paşa Fransa'da birçok değişim yaşar, Fransız İhtilali'nden etkilenir. Tuna'da Bağdat'ta, Suriye'de valilikler yaptığı ve halk tarafından çok sevildiği anlatılan Mithat Paşa, II. Abdülhamit ile anlaşamaz. Çünkü onun da Kavalalı Mehmet Ali gibi güç toplayıp ayaklanacağından korkulur. Saray içi güç çatışmalarının da anlatıldığı romanda Mithat Paşa, sarayın damatları ve eski Şeyhülislam, Yıldız Mahkemesi kararıyla Taif'te kalebentliğe sürgün edilirler. Romanda İzzettin vapuruyla bir aylık ve zorlu bir yolculuk yapan Mithat Paşa'nın sağlık durumunun kötüleştiği söylenir. Taif'te de rahatsızlanan ve sırtında bir çıban çıkan Mithat Paşa, sağlık hizmeti de alamaz ve romanda ona işkence edildiğinden söz edilir. İngiliz basınında Mithat Paşa hakkında çıkan haberlere de yer verilir ve Paşa'nın suçsuz olduğu, kaleden kaçırılacağı duyurulur. Daha sonra ise 1884 yılında Mithat Paşa'nın boğularak öldürülmesi ele alınır.

Reha Çamuroğlu, *İsmail* (1999) romanında Erdebil'de var olan tarikatın zaman içindeki gelişimi, Safevi devletinin nasıl devletleştiği, mezhepler arasındaki çatışmaların sebepleri anlatılır. İsmail'in çocukluğunda babası Haydar ve abisi Sultan Ali'nin öldürülmesi üzerine Safevi devletinin başına nasıl geçtiği mistik çizgilerle ele alınmıştır.

Ayfer Tunç'un *Aziz Bey Hadisesi* (2000) romanı İstanbul'da başlayıp Beyrut'a uzanan bir aşk hikâyesini konu edinir. Ermeni Mayram ile Aziz Bey'in İstanbul'da başlayan aşkları Mayram'ın ailesi ile birlikte Beyrut'a göç etmesi ile kopma noktasına gelir. Bunun üzerine aşkı için Beyrut'a gelen Aziz Bey bu ziyaretinde Mayram'dan umduğu ilgiyi göremez ve Beyrut'ta sefilane bir hayat sürmeye başlar. Roman Beyrut'un arka sokaklarına, eğlence kültürüne de ışık tutar.

Selma Fındıklı'nın *Saray Meydanında Son Gece* (2000) isimli romanı İstanbul, Erzurum ve Bağdat şehirlerinde geçmektedir. Romanın ana karakterinin II.

Abdülhamid'e karşı verdiği mücadeleye sıklıkla yer verilir. Kahraman daha sonra Bağdat'ta Kut-ül Amare'de verilen savaşta okurun karşısına çıkmaktadır. Romanda Orta Doğu bölgesinde yaşanan I. Dünya Savaşı'nı sorgulanır ve Osmanlı devletinin Arap isyancılar karşısındaki durumu ele alınır.

Fırat Dede, ***Derin Yara Kerbela*** (2002) isimli tarihi romanında Kerbela Olayını ve bu büyük olayın arkasında yatan sebepleri ele almaya çalışır. Roman tarafsız bir bakış açısıyla ele alınırken bu olayın arkasında var olan insani hırslar, entrikalar vurgulanır. Romanda Hz. Muhammed dönemini de anlatan yazar, onun vefatının ardından başlayan yönetim sorunlarını ve Muaviye aileinin Şam'da iki başlılığa neden olacak eylemlerini açıklar. Hz. Hasan ve Hüseyin'in trajedik bir şekilde öldürülmelerini çok boyutlu olarak anlatan yazar Mekke, Medine, Yemen, Şam, Kufe ve Kerbela gibi şehirler ve bu şehirlerde yaşayan toplumlar hakkında da detaylı bilgiler aktarmıştır.

Nazan Bekiroğlu, ***Yusuf ile Züleyha-Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*** (2002) isimli romanında Hz. Yusuf kıssasına dayanarak Hz. Yusuf'un hayatını romanlaştırmıştır. Yazar, neşe evi olarak gördüğü Yakup'un evinden kardeşlerinin kıskançlığı sonucunda kuyuya atılan, ardından köle olarak satılan Hz. Yusuf'un bu kayboluşunun ardından babasının evinin hüzünler evine döndüğünü söyler. Daha sonra çöl geçilir ve Hz. Yusuf bir köle pazarında satılmaya çalışılır. Köle pazarında güzelliği sebebi ile ünlenen Hz. Yusuf daha sonra Potifar isimli saray yetkilisi tarafından satın alınır böyle Hz. Yusuf saraya yanına girer. Ancak burada da Züleyha tarafından iftiraya uğrayan Hz. Yusuf zindana düşecektir. Zindandan Firavun'un rüyasını tabir etmesi sonucunda kurtulan Hz. Yusuf, Firavun tarafından üst düzey görevlere getirilirken Firavun da Hz. Yusuf'un dinine girer. Romanda daha sonra kardeşleri ile karşılaşan ve babasına kavuşan Hz. Yusuf, Züleyha ile evlenir ve roman nihayetlendirilir. Romanda önemli mekanlar ise Kenan ülkesi, çöl ve Nil nehridir.

Selma Fındıklı'nın ***Gecenin Yalnızlığında*** (2002) isimli romanında Türk müzisyen Kemâleddin Abdülkadir b. Gaybî el-Merâgi'nin yaşamı ele alınır. Roman, 1373 ve 1435 yıllarında geçer. Olay örgüsü İran'ın Meraga kentinde başlar ve burada anne ve babasıyla birlikte yaşayan Abdülkadir Merâgi'nin çocukluğundan gençliğine dair kesitlere yer verilir. Daha sonra yeteneğiyle saray çevresinde de ünlenen Merâgi'nin Celayir sultanı tarafından saraya davet edilmesi ile değişen yaşamı anlatılır. Romanın

devamında Meraga'dan Tebriz'e giden Merâgi'nin yaşamı odağında dönemin sosyal hayatı ve saray çevresi de verilmeye çalışılır. Romanda daha sonra Tebriz'dan Bağdat'a gitmek zorunda olan müzisyen buradan da Semerkant'a ve Herat'a uzanacaktır.

Faruk Duman'ın *Pîrî* (2003) isimli romanı Osmanlı paşası olan Yusuf'un askeri seyahatlerini konu edinir. Bir kuşatmaya giden Yusuf Paşa'nın "Karanlık Denizi"ne gitmesiyle roman fantastik bir boyut kazanmaya başlar. Romanda gerçek ile hayal, anımsamalar, hayaller iç içe geçse de Aden denizinden ve Portekizliler ile Osmanlı devletinin karşılaşmalarından da söz edilir. Romanda Kızıldeniz'in en önemli limanlarından olan Aden'e ve Kahire'ye yer verilmiştir.

İskender Pala'nın *Babil'de Ölüm İstanbul'da Aşk* (2003) romanı Fuzuli'nin yani romanda geçen ismiyle Hilleli Mehmet Efendi'nin hayatından yola çıkılarak Leyla ile Mecnun'un yazılma serüveni, Kanuni Sultan Süleyman'ın Bağdat'ı fethi ele alınır. Romanda Irak'ta yaşayan farklı dinlere mensup kişilerin yaşamlarına da yer verilirken roman boyunca bir gizem, bir muamma devam ettirilerek okurun ilgisi çekilir. Roman Orta Doğu kültürlerine ve Bağdat'a yer vermesi açısından önemlidir.

Gülseren Engin, *Yorgun ve Yaralı* (2004) romanında Zeliha Hatun ve ailesinin Balkanlarda başlayan yaşamlarının Bulgar çeteciler tarafından nasıl dağıtıldığından, ardından I. Dünya Savaşı yıllarında Anadolu'ya göçen ailelerin yaşamlarından söz eder. Romanda savaş ortamında kadınların yaşadıkları zorlu hayatın yanı sıra cepheden cepheye gönderilen Anadolu'nun genç neslinin dramı da ele alınır. Parçalanan büyük bir ailenin yaşadıkları çevresinde Orta Doğu bölgesinde Yemen ve Irak cephelerinden söz edilmiştir.

Mehmet Niyazi Özdemir'in *Yemen Ah Yemen* (2004) romanı askeri okuldan mezun olan Celaledin, Mehmet ve Rahmi'nin Yemen'deki görevlerini ele alır. Romanda San'a, Hudeyde, Ebha şehirlerine yer verilir. San'a'da Necati Bey'le tanışan Celalettin Bey, Necati Bey'in dedesinin daha evvelki Yemen isyanlarında görev yaptığını öğrenir ve Necati Bey'in dedesinin hatıra defteri üzerinden 1904-1905 Yemen isyanları, Tevfik Paşa'nın isyancılarla mücadelesi anlatılır. Daha sonra Yemen'de var olan ajanların faaliyetlerini ele alan Özdemir, Teşkilatı Mahsusa'nın Yemen'deki görevlisi Ahmet Hamdi Bey'in çalışmalarına ve Yemen'de Müslüman kimliğine bürünen Abdullah Mansur'un ajanlık hayatına yer verir. İmam Yahya ve Şerif Hüseyin isyanları üzerinden

de Osmanlı devletinin Arap coğrafyasındaki zayıflığı işlenir. Romanın sonunda Yemen'deki askerlerin çekilme kararı ve Türk askerlerinin İngilizlere teslim olup Mısır'daki esir kampına götürülüşleri anlatılır.

İsmail Bilgin, *Çöl Kaplanı Fahrettin Paşa Medine Müdafası* (2006) romanı Fahrettin Paşa'nın Osmanlı egemenliğinden çıkan Medine'den ayrılmasını konu edinir. Roman Fahrettin Paşa'nın Medine'ye gidişi ile başlar. Basri Paşa tarafından karşılanan Fahrettin Paşa daha sonra Medine'deki ayaklanmaları anlamaya çalışır. Şerif Hüseyin ve ailesi ile de tanışan ve Arap isyanını başlatan bu aile ile mücadele etmeye çalışan Fahrettin Paşa, İngilizlerin de desteklerini alan Arap isyancılara karşı güçsüz kalır. Hicaz Demir yollarının tahribi ve besin kaynaklarının da azalması sonucu Medine'de halk ile beraber açlıkla mücadele eden Fahrettin Paşa daha sonra Medine'den çekilmek zorunda kalır.

Mustafa Yıldırım'ın *58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına* (2006), romanı İskenderiye'de bulunan Seydi Beşir esir kampından, Golan Tepelerine, oradan Şam'a, Musul'a Adana'ya kadar bu geniş coğrafyada ölüm kalım mücadelesi veren Osmanlı Türklerini ele alır. Seydi Beşir'de esir düşen Osmanlı askerleri Fahri üzerinden anlatılırken geriye dönüşlerle Hicaz bölgesindeki Arap isyanlarına da yer verilir. Romanda "Kumandan" olarak anılan Mustafa Kemal Paşa ve Cemal Paşa'yla birlikte Filistin cephesinde Arap isyancıları destekleyen İngiliz, Fransız askerleri, yerli Yahudi ve Ermeni çetelerinin Türk ahaliye karşı gösterdikleri olumsuz tutumlar, saldırılar da anlatılmaktadır. Yazar, bu cephede meydana gelen savaşları verirken Orta Doğu coğrafyası, nüfusu, dinleri hakkında da detaylı bilgiler aktarır. Romanda Osmanlı ordusunun bölgeden çekilmeye başlamasını ele alırken Mustafa Kemal Paşa'nın Halep'teki direnişini onun güçlü kişiliğini, askeri dehasını da anlatmaya çalışır. 15 Eylül 1918'de başlayan roman 11 Kasım 1918'de son bulur.

Ömer F. Oyal'ın *Sürgün Ruhun Rüya Defteri* (2006) isimli postmodern romanı Orta Doğu'ya düş ile gerçek arasında yapılan seyahatleri konu edinir. Kentler ile insanlar, toplumlar arasındaki bağı ele alan roman meçhul bir cinayetin arkasında, Cihan Türkkan'ın kliniğinde anılarını anlatan Hüseyin Bey'in geçmişi, Musevi inancı ve Yahudilerin Hz. Musa'dan başlanarak tarihleri anlatılır. Mısır ülkesi, Kudüs, Sayda şehirleri, Zeytin Dağı ve Sin Dağı romanda yer verilen önemli mekânlar arasındadır.

Romanda MÖ Yahudilerin Filistin bölgesinden sürgün edilmesinden günümüze kadar bu coğrafyada meydana gelen önemli birçok olaya gönderme yapılmıştır.

Nihan Kaya ***Buğu*** (2006) romanında bir Filistinli ile bir İsraili Yahudi'nin evliliklerini konu edinir. Nur ve Yasef'in çocukluktan gelen tanışıklıkları onları gelecekte bir evliliğe sürükler. Ancak bu evlilik Nur için bir formaliteden ibarettir. İstanbul ve İsrail-Filistin arasında geçen romanda Nur üzerinden Filistinlilere yapılan baskı ve zulümlere yer verilir. Nur daha sonra paravan bir örgüt kurup Filistin'e yardım ettiği İmran ile birlikte olur ve ikisi de romanın sonunda öldürülür. Yasef ise bu ölümlerden sorumlu tutulacaktır.

Zekeriya Bican'ın, ***Azap Günlerinde Harput Yemen Sarıkamış*** (2008) romanı Anadolu'dan Rize, Elâzığ gibi şehirlerden Yemen'e isyanları bastırmaya giden Osmanlı askerlerinin yaşadıklarını konu alır. Romanda Hudeyde Limanının ardından gidilen Tehame çölü, Yemen'in zorlu iklim şartları ele alınırken imamların isyanları sonucunda bölgede şehit düşen askerlerin yaşadıkları anlatılır. Birçok şehit verdikten sonra askerlerin Anadolu'ya dönüşleri romanın diğer bir bölümünü oluşturmaktadır.

Lütfi Parlak'ın ***Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen*** (2008) romanı Erzincan'da başlar. Anadolu'nun bir köyünden Yemen'e askerlik yapmak için giden Mehmet Sait'in hayatı üzerinden Yemen'de Türk askerlerinin yaşadıkları zorlu mücadele ele alınmaya çalışılır. Romanda sadece Yemen bölgesi değil Halep, Beyrut gibi diğer önemli Orta Doğu şehirleri de ele alınır. Roman isyanlar, mezhep çatışmaları üzerinden devam ettirilirken savaşın sonunda esir düşen Mehmet Sait'in Türkiye topraklarına dönmesi ile roman sonlandırılır.

Nedim Gürsel'in ***Allah'ın Kızları*** (2008) romanında İslamiyet'in doğuş yıllarında Kureyşlilerin puta tapınmaları konu edilir. Romanda bölgedeki putperestlerin inandıkları üç dişi put Lat, Menat ve Uzza konuşturulmaya çalışılır. Romanda ayrıca Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı devleti ile bölgede sömürge faaliyeti yürüten İngilizler ile Osmanlı devletine isyan eden Arapların savaşlarına da yer verilirken, yazar bu noktada kendi biyografisinden yararlanır ve dedesinin Birinci Dünya Savaşı sırasındaki yaşamöyküsünü ele alır. Romanda mekân olarak büyük oranda Arabistan coğrafyasına yer verilmiştir.

Lütfi Parlak, *Genç Osman* (2009) romanında Koyun Bey'in oğlu Osman'ın, babasının gördüğü rüyaya binaen Osmanlı devletine yardım etmek için Abaza Mehmet Paşa'nın yanına Erzurum'a gitmesi ve daha sonra da Sultan Murat'ın Bağdat Seferine katılmasını ele alır.

Nazan Bekiroğlu, *Lâ- Sonsuzluk Hecesi* (2009) romanı yaratılışı, Âdem ve Havva'nın dünyaya indirilişini romanlaştırmaya çalışır. Roman altı ana başlığa ayrılmıştır. Hz. Âdem ile Havva'nın yaratılışları ve cennetten dünyaya gönderilişini hikâye eden yazar daha sonra onların yaratıcıya yakarışlarını yeniden kavuşmalarını anlatır. Romanda daha sonra Habil ve Kabil'in hikayesi üzerinde durulur. Yazar, romanda şiirsel bir dil kullanmıştır ve romanda kutsal kitaplara sıklıkla gönderme yapılmıştır. Yaratılışı anlatan romanda Orta Doğu bölgesinden bir tek Mekke'ye yer verilmiştir.

Sibel Eraslan, *Hz. Fatıma- Can Parçası* (2009) romanında Hz. Muhammed'in kızı Hz. Fatıma'yı kaleme almaya çalışmıştır. Romanda Cahiliye döneminde kadınların yaşadıkları zorluklarla İslam döneminde kadınlara verilen değere sıklıkla vurgu yapılırken, Hz. Fatıma ve babası Hz. Muhammet arasındaki derin sevgi de anlatılmaya çalışılır. İslamiyet için önemli olan savaşlar, göçler ve büyük tartışmaların da yer aldığı romanda bu dönemlerde kadınların toplum içindeki yerine Hz. Fatıma odağında dikkat çekilir. Müslüman kadının nasıl olması gerektiği sorularını da ele alan yazar, en önemli örnek olarak Hz. Fatıma'nın hayatını işaret eder.

Ece Temelkuran'ın *Muz Sesleri* (2010) romanının büyük bölümü Beyrut'ta geçmesi dolayısıyla çalışmamız açısından önemlidir. Romanda geriye dönüşlerle, mektuplarla 1982 yılına dönülmekte ve Şatilla kampında yaşayan göçmenlerin hayatlarına ışık tutulmaktadır. İsrail'in bu kampa yaptığı saldırılar ile masum insanların hayatlarını kaybedişleri romanda konu edilirken, küçük, sıradan insanların hayatları büyük siyasi kavgaların gölgesinde ele alınır ve bir aile dramı ya da bir insanî dram da anlatılmaya çalışılmaktadır. Romanda dönemin Beyrut'undan günümüz siyasetine de bölüm bölüm geçişler yapılmaktadır.

Faruk Duman *İncir Tarihi* (2010) romanında Zeyrek isimli bir kişinin başından geçen serüvenleri anlatır. Yazar romanda iç içe geçen bir yapı kullanır bu da romanda doğu masallarına has bir üslubun oluşmasını sağlar. Romanın asıl kişisi Zeyrek'in gezip gördüğü yerlerden biri de Şam'dır. “Şamlı Hüseyin'in Merak Uyandırıcı Acaib

Düşünceleri” isimli başlıkla ele aldığı bölüm çalışmamız açısından dikkate değer görülmüştür.

Batuhan İşcan’ın *Yolculuğun Gölgesinde Cinayetler* (2010) isimli romanı Yavuz Sultan Selim döneminde bir denizciyi denize götürmek amacıyla yola çıkan gizemli altı kişinin hayatını konu alır. Romanda Sedefkâr isimli kahramanın işlenen bazı cinayetlerin faillerini bulmaya çalışması anlatılırken aynı zamanda Yavuz Sultan Selim’in doğu seferi hakkında yapılan yorumlamalara da yer verilir ve bölge halkının tutumu verilir. Romanda Mecusilik hakkında bazı bilgilere yer verilirken Akdeniz ve Mısır roman kişilerinin bulundukları bölgeler arasındadır.

İskender Pala’nın *Şah ve Sultan* (2010) romanı Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selim arasındaki mücadeleyi konu edinir. Romanın her bölümünün başında olayların geçmiş olduğu tarihe de yer verilir. Şah İsmail’in izlediği politikaları beğenmeyen Yavuz Sultan Selim Şah’ın Sünnilerin yoğun olarak yaşadıkları Bağdat ve Tebriz illerinde halka işkence ettiğini duyması üzerine sefere çıkar. Bu yönüyle roman tarihi roman özelliği gösterir. Hıtayî mahlasıyla şiirler yazan Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selim’in mektuplaşmaları da romanda önemli yer kaplar. Roman Tebriz’de başlar, daha sonra Erdebil, Hoy, Bağdat, Şam ve Mısır’da bulunan Sina Çölü’ne de yer verilmiştir. Romanda tercih edilen mekânlar tarih akışına göre yapılan savaşlara uygun bir şekilde ele alınır.

Sibel Eraslan’ın kaleme aldığı *Çöl/Deniz Hz. Hatice* (2010) isimli biyografik roman çalışması Hz. Hatice’nin yaşamına odaklanarak yedinci yüzyılda Arap toplumunda kadınların hayatını yansıtır. Romanda Mekke’de dul bir kadın olarak ticari hayata atılan Hz. Hatice’nin düşüncelerinin yanı sıra Hz. Muhammed ile tanışması da verilmekte ve onun bu evlilik neticesinde Müslüman oluşu ele alınmakta, Hz. Muhammed’in peygamberlik yıllarında yaşadığı zorluklara bir eş olarak nasıl göğüs gerdiği anlatılmaktadır. Yazar romanda Mekke ve Yemen bölgeleri arasındaki kadim bir rekabete dikkat çekmekle beraber romanda çevre-insan-toplum ilişkisi çok sık görülmemektedir. Bununla beraber bu kutsal bölgelerdeki yaşamı Hz. Hatice’nin hayatı ile birlikte anlatmaktadır.

Sibel Eraslan’ın kaleme aldığı *Siret-i Meryem* (2010) Hz. Meryem’in hayatını anlatır. Yazar romana Hz. İsa’nın hayatı ile başlar ve geriye dönüşlerle Hz. Meryem’in yaşamını ele alır. Hz. Meryem’in annesinin hayatını anlatan yazar, onun doğumunu ve

anne babasını kaybetmesinin ardından Beytül Mukaddes'e adanmasını ele alır. Romanda daha sonra Hz. Meryem'in mucizevi bir şekilde Hz. İsa'yı doğurmasını ve Hz. İsa'nın öğretisini ele alır. Roma toplumunda kadınların yaşamlarının da vurgulandığı romanda Hz. Meryem ve ailesinin baskılar altındaki toplumda ilahi dinlerini yaymak için verdikleri yaşam mücadelesi dikkat çekmektedir. Kudüs ve çevresinde geçen romanda yer verilen bir diğer Orta Doğu bölgesi ise Mısır ülkesidir.

Emre Caner'in *Kaplumbağa Terbiyecisi* (2011) isimli romanı Osman Hamdi Bey'in hayatını ele alan biyografik romandır. Yazar Osman Hamdi Bey'in Paris'e hukuk eğitimi almak için gidişini ve orada sanat çevresi ile olan bağlantıları ve resme olan ilgisi ile birlikte değişen hayatını anlatır. Daha sonra aile çevresi sayesinde memuriyete giren Osman Hamdi Bey'in Osmanlı İstanbul'undan Bağdat'a uzanan hayatı ekseninde Bağdat'ta Mithat Paşa'nın yakın çevresine, Osman Hamdi Bey'in yaşamına odaklanır. Osman Hamdi Bey ile Ahmet Mithat Paşa'nın bir araya geldiği şehir olarak anlatılan Bağdat'ın sanatçıların bakış açısından ele alındığı bu romanda bölgede yaşanan isyanlara da yer verilir. Roman daha sonra Mithat Paşa'nın görevden alınması ile birlikte Osman Hamdi Bey'in de İstanbul'a dönmesi ve orada yaşadıkları ile devam eder.

İsmail Bilgin'in *57. Alay Filistin* (2011) romanı, Osmanlı devletinin Filistin cephesindeki son mücadelesini anlatmaktadır. Osmanlı askerlerinin yoksulluk içinde verdikleri destansı mücadelenin anlatıldığı romanda Arap ve Türkler arasında ortaya çıkan sorunların yanı sıra, bu sorunların arkasındaki gerçek sebebin Almanlar, Fransızlar ve İngilizlerin olduğu tezi de romanda belirtilir. Romanda Filistin köyleri, halkın yaşayışı, farklı dine mensup insanlar için bu toprakların önemi de ele alınmaya çalışılmıştır.

Reha Çamuroğlu'nun *Sultan Selahaddin el Kürdi* (2011) romanı, Selahaddin Eyyubi'nin Tikrit'te geçen çocukluğu ile başlar. Daha sonra Nureddin Zengi ile tanışması, verilen askeri görevlerle hayatının bu yönde ilerleyişi eseri şekillendirir. Önce İskenderiye'de Şii Fatimiler ve Haçlılar ile mücadele eden S. Eyyubi ardından Kudüs'ün fethi için çalışmalara başlar. Romanda yine onun Haşhaşiler ile olan mücadelesine mezhep çatışmalarına dikkat çekilir. Templar ve Hospitalier tarikatlarına mensup olan şövalyeler hakkında detaylı bilgi veren Çamuroğlu, Templar ve Hospitalier şövalyeleri ile yapılan mücadelelere, Hittin savaşına da yer verir. Kudüs'ü fetheden Selahaddin Eyyubi'ye karşı Akka'da düzenlenen yeni Haçlı saldırılarının ardından Haçlılar ve Kral

Richard ile yapılan üç yıl sürecek bir anlaşmadan söz edilen romanda, son olarak onun Şam’da vefat edişi anlatılmaktadır.

Sibel Eraslan’ın *Nil’in Melikesi Hz. Asiye* (2011) firavunun eşi olan Hz. Asiye’nin gençlik çağlarından Hz. Musa’nın öğretisini kabul ettiği yıllara kadar geçen zaman zarfını anlatan biyografik bir roman denemesidir. Yazar romanda onun Hanif olduğunu belirtir ve iyi ahlakından sıklıkla söz eder. Romanda bu dönemde Mısır’da bulunan katı kast sistemi ve İbranilerin Mısır’da yaşadıkları baskılara da yer vermeye çalışmıştır. Firavunun bütün erkek çocukları katlettirmesine, Hz. Musa’nın Asiye tarafından korunup büyütülmesine ve dinini yaymasına yer verilen romanda antik Mısır hakkında da ayrıntılı bilgiler anlatılmıştır. Romanda en çok ele alınan mekân ise Nil nehri ve Nil’in Mısırlıların yaşamına olan etkisidir.

Ahmet Turgut’un *Aşkın Şehidi* (2011) isimli romanı Kerbela hadisesini ve Hz. Muhammet’ten sonra İslam dünyasında meydana gelen siyasi karışıklığı ele alır. Roman Yezit tarafından hilafetinin kabulü için Hz. Hüseyin’e gönderilen mesaj ile başlatılır ve Mekke- Medine civarında meydana gelen dini tartışmalar ile devam eder. Romanda Şam bölgesinde oldukça güçlü olan Muaviye ailesinin İslam dinini Mekke ve Medine’den daha farklı yorumlama çabaları dikkat çekmekte iken, Kufeliler ve Kerbela halkının da isteğiyle bölgeye giden Hz. Hüseyin’in bu bölgede şehit edilmesi ile roman nihayetlendirilir.

Mehmet Coral’ın *Hümeysra’nın Anıları* (2012) isimli romanı Hz. Ayşe’nin hayatını onun bakış açısından ele alır. Yazar romana Hz. Hatice ile Hz. Muhammed’in hayat hikâyesi ile başlamakta, daha sonra Hz. Ayşe’nin Hz. Muhammed’e olan aşkını ele almaktadır. İslam dünyasının ilk fitnesi olarak kayıtlara geçen hadise de romanda dikkat çeken detaylardandır. Romanda Hz. Muhammed’in günlük ve insani hayatına odaklanılmışken, onun vefatının ardından başlayan tartışmalar ve halifelik seçimleri de romandaki önemli konular arasındadır. Romanda yer verilen mekânlar Mekke, Medine, Şam şehirleridir.

Orhan Yeniaras’ın *Kerbela Ateşi* (2012) isimli romanı, Kerbela olayını ve bu vakadan sonra meydana gelen gelişmeleri ele alır. Romanda Emevi ve Abbasiler arasında uzun yıllar boyunca süren düşmanlıkların nedenlerine yer verilirken, Hz. Muhammed’in vefatından sonra Orta Doğu’da ortaya çıkan diğer İslam mezhepleri hakkında da ayrıntılı

konulara yer verilmiş, Hz. Hasan ve Hüseyin'in vefatlarının ardından Şam ve Kufe bölgesinde yaşanan mezhep çatışmaları işlenmiştir.

Ekrem Hayri Peker, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kuşçubaşı Hacı Sami Bey* (2012) romanında Kuşçubaşı Eşref'in kardeşi Hacı Sami Bey'in hayatının merkezinde Osmanlı devletinin son yıllarında meydana gelen hadiseleri ele alır. Yazar, Hacı Sami Bey'in ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın faaliyetlerini Enver Paşa'nın ideallerini anlatırken Arap isyanlarına ve Osmanlı devletinin verdiği mücadeleye de kapı aralar. Yunanistan'da başlayan roman Orta Doğu ve Orta Asya'ya kadar geniş bir coğrafyada geçer.

Ahmet Alpan'ın, *Suriye 02.40* (2012) kitabında Semih isimli bir gazetecinin MOSSAD'a yardımcı olmak için tercüman olarak bulunduğu İsrail'de ve savaş bölgesi haline dönüşen Suriye'de şahit olduklarına yer verilir. Romanda sıcak tarih konu edilir. Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye arasında yaşanan gerginliğin nasıl ortaya çıktığına, bölgede etkin olan terör örgütlerine destek veren devletlere ve gizli servis örgütlerine yer verilirken Türkiye'nin iç siyaseti de gazete sayfalarından alınan bilgiler eşliğinde kitaba yansıtılmıştır. Romanda Tel Aviv, Şam, Lazkiye ve Halep şehirleri ön plana çıkmıştır.

Ahmet Alpan'ın *Dost Bombalar* (2012) kitabında da bir tercümanın hayatı ele alınmaktadır. Yazar Körfez savaşında tercümanlık yaptığı için kitapları da biyografik özelliklere sahiptir. Romanda Irak'ı işgale hazırlanan ABD askerlerinin Türkiye'ye gelişi ve oradan da İncirlik üssüne yerleşmeleri ve Cemil'in onlara tercümanlık için görevlendirilmesi anlatılır. Kitapta Irak'ın ABD tarafından nasıl işgale hazırlandığı ve bölgedeki karmaşık ilişkiler konu alınmıştır.

Ümit Aktaş'ın *Musa ve Yol Arkadaşı* (2012) romanında Hz. Musa'nın ve İsrailoğullarının yaşamları anlatılır. Yazar romana, Firavun döneminde mucize eseri olarak Nil'in sularında hayatta kalan Hz. Musa'nın hayatı ile başlar. Daha sonra Firavun'un sarayında yetişen Hz. Musa'nın gençlik yıllarını ele alır. Aynı zamanda da Firavun döneminde Yahudilerin yaşadıkları zulümlere de yer veren yazar, Hz. Musa'nın peygamberlikle müjdelanmesinin ardından Kenan bölgesine gidişini anlatır. Romanda mekân, Mısır ve Filistin bölgesidir ve Nil nehri de önemli bir yer edinmiştir. Yazar, romanın son bölümlerinde ise Mısır'dan kaçan Yahudilerin, Hz. Musa'nın dinine olan inançsızlıkları ve Hz. Musa'nın yaşadığı sıkıntıları anlatır.

Nazan Bekiroğlu'nun *Nar Ağacı* (2012) romanı büyükbabasının İran'dan gelmiş olduğunu öğrenen torununun İran'ın Taht-ı Süleyman kasabasına gitmesi ile başlar ve yolculuk boyunca İran'ın Tebriz, İsfahan, Yezd gibi şehirleri ve İran kültürü, burada yaşayan insanlar ele alınır. Roman daha sonra Azerbaycan ve Rusya'da devam eder. Balkan savaşları, I. Dünya Savaşı yılları romanda iç içe geçen insan hikâyeleri ile geriye dönüşlerle de verilmekte, İran'ın yakın tarihinin de sıradan insanların yaşamına yansımaları ile aktarılmaya çalışılmaktadır.

Ece Temelkuran'ın *Düğümlere Üfleyen Kadınlar* (2013) romanı Arap Baharı hareketlerinin odağında Orta Doğu bölgesinde kadınların yaşadıkları hayatları ele alır. Arap Baharı sırasında Mısır'da Tahrir'de yaşadıklarından dolayı kaçmak zorunda kalan Maryam, Madam Lilla ve gazeteci olan roman kahramanlarının özgürlük ve adalet arayışları, aşk hakkındaki düşünceleri ve sürgün yaşamı gözler önüne serilir. Romanda Mısır, Libya, Tunus ve Beyrut yer verilen Orta Doğu mekânları arasındadır.

İsmail Bilgin'in *Kût'ül Amâre Osmanlı'nın Son Zaferi* (2013) romanı dokuz bölümden oluşmaktadır. 1915 yılından 1916 yılına kadar süren zaman içinde Osmanlı devletinin İngilizlere karşı kazandığı Kut zaferini konu edilir. General Towshend, Arabistanlı Lawrence, Mareşal Von der Goltz, Nurettin Paşa romanda yer verilen tarihi kişiliklerdir. Romanda petrolün önemini, bölgenin coğrafi özelliklerini, çöl şartlarını ele alan yazar, Arap aşiretlerinin isyan etme nedenlerini de ele alır ve bütün Arapların isyanlarda payının olmadığını Osmanlı devletine bağlı aşiretlerin de var olduğunu dile getirir.

Ahmet Çevik'in *Tutsak Yollar* (2013) romanında Anadolu'daki Türk köylülerinin Yemen'e savaşmaya gitmeleri konu edilir. Romanın ana karakteri Hıdır, çocuğu olmadığı için kardeşi yerine Yemen'e gitmeyi kabul eder. Romanda Fırat nehri aşılarak başlanan yolculukta Osmanlı devletinin maddi olanaklarının zayıflığı ele alınır. Daha sonra Süveyş'e ulaşan askerler Yemen'e gönderilirler. Yemen'de isyanlar, mezhep çatışmaları ortasında kalan Türk askerlerinin en çok zorlandıkları konu ise iklime yabancı olmaları olarak gösterilebilir. Birçok çatışmaya giren Hıdır, nihayetinde zorlu şartları aşarak Türkiye'ye dönme fırsatı yakalarken birçok arkadaşını da ne için savaşmışlarını anlayamadığı Yemen topraklarında şehit olarak bırakmıştır.

Lütfi Parlak'ın, *Sudan Gelen Bir Hz. Musa Romanı* (2013) isimli eserinde Hz. Musa'nın hayatı ele alınır. Romanda II. Ramses dönemi Mısır'ına yer verilirken, Mısır'da bulunan toplumsal sınıf ayrımına, kölelerin hayatlarına da odaklanılır. Mısır ve çevresinin coğrafi özelliklerine de yer verilen romanda Yahudilerin tarihlerine de değinilir.

Ali Haydar Haksal'ın, *Sevgili'nin Hak Dilli Arkadaşı Hz. Ömer Radiyallahu Anh* (2013), kitabı bir anlatı olarak tanıtılır. Kitap roman tarzına çok yakın değildir. Birçok rivayet art arda sıralanmıştır. Önce Hz. Ömer tanıtılmaya başlanır. Anlatıcı hâkim bakış açısına sahiptir. Hz. Ömer'in Müslüman oluşu, Cahiliye Arapları ile ilk Müslümanların mücadeleleri, Hicret, Habeşistan'a göç, Bedir, Uhud, Hendek savaşlarını ele alan Haksal, Hz. Ömer'in halife oluşuna ve daha sonra yaptıklarına, Şam, Mısır ve Kudüs'ün fetihlerine yer verir.

İskender Pala'nın *Efsane* (2013) romanı Barbaros Hayreddin Paşa'nın hayatını ele almaktadır. Romanda iki ayrı bölüm vardır. Barbaros Hayreddin Paşa'nın dışında Billure isimli bir genç kızın hayatı da anlatılır. Akdeniz'de Midilli Adası'nda yaşayan Hızır, İlyas, İshak ve Oruç isimli dört kardeşin hayatından başlanarak Barbaros Hayreddin'in hayatına odaklanılır. Babaları Yakup çocuklarının denizciliğe olan meraklarını görür ve bu meraktan onları uzaklaştırmaya çalışır. Tacirliği öğrenmeleri için İskenderiye'ye giderler. Roman, bir gün İlyas ve Oruç'un denizde kaybolduğu haberini alması ile devam eder. Romanda Orta Doğu ve Avrupa için çok büyük önemi olan Akdeniz açık mekân olarak büyük bir yer kaplamaktadır. Akdeniz'e kıyısı olan birçok kente de yer verilen romanda Orta Doğu'nun önemli liman şehirlerinden olan İskenderiye ve Suriye'den söz edilir.

Ahmet Haldun Terzioğlu'nun *Alamut'un Piri Hasan Sabah* (2013) romanı Hasan Sabbah'ın hayatı odağında Selçuklu-Abbasi ve Fatımi mücadelesini anlatır. Romanda İslam dünyasındaki iki halifenin yarattığı sorunlar, mezhepsel çatışmaların kökenleri ele alınırken, Hasan Sabbah'ın da düşünce ve inanç yapısı okura anlatılmaya çalışılır. Hasan Sabbah'ın doğumundan ölümüne kadar yaşadıklarını anlatan yazar, romanda onun hakkında oluşan birçok efsaneyi de sorgular ve dipnotlarda bazı açıklayıcı bilgiler verir. Romanda özellikle Şii ve Sünni coğrafya haritası ön plandadır. Bağdat, Kûfe, Rey, Nişabur, İsfahan; Kahire, İskenderiye gibi şehirlere ve buralarda yaşayan nüfuslar

hakkında bilgiler verilmiştir. Yazar romanda ayrıca İslam âleminde çatışmaların kökeni olan olayları, Kerbela hadisesini de romanda ayrıntılı olarak ele almıştır.

Okay Tiryakioğlu'nun *Süleyman Han* (2013) romanı, *Kanuni* ve *Sultan* romanlarının devamıdır. Roman Kanuni'nin vefat haberi ile başlar ve geçmişe dönüşlerle ilerler. Şehzade Mustafa'nın öldürülmesinin hanedan üzerindeki etkisinin ele alındığı romanın devamında Osmanlı-Safevi ilişkilerine yer verilir. İran'ın Osmanlı üzerindeki hedeflerine ve doğu sınırında yarattığı güvensiz ortamı engellemek isteyen ayrıca Sünnilere hakaret eden Şii Tahmasb'ı cezalandırmak isteyen Kanuni'nin doğu seferine çıkması ile yaşananlar, Tahmasb'ın Osmanlı devleti ile barış imzalama çabaları ve Kanuni'nin Tebriz'i ele geçirişine yer verilir.

Sami Özbil, *Çöl Kimseyi Sevmiyordu* (2014) romanında İslam'ın ilk dönemleri, Hz. Muhammed'in ve arkadaşlarının İslam dinin anlatmak için yaşadıkları zorlukları anlatır. Bir çocuk olan Nevres'in gözünden Mekke ve Medine'de yaşananlara bakılır. Ukaz Panayırı, Kâbe, putperestlik, mezhep mücadeleleri ve köleciliğin dikkat çektiği romanda Nevres'in Suriye taraflarından getirilen yabancı köle bir kıza olan aşkı da dikkat çeker. İslam tarihine damga vuran tarihi savaşların da ele alındığı romanda Ebuzer Gıfari de önemli bir yer edinir.

Orhan Yeniars'ın *Alamut Kalesi* (2014) isimli tarihi romanı, Şii İsmaililerin en ünlü kalesi olan Alamut Kalesi üzerine kurulmuştur. Roman Moğolların Alamut Kalesi'ni yıkmak için verdikleri çaba ile başlarken bazı Haşhaşi fedailerinin romana girmesi ile konu Haşhaşiliğe ve mezhep mücadelelerine doğru evrilir. Hasan Sabbah'ın hayatının da ele alındığı romanda Orta Asya, Horasan şehirleri özellikle dikkat çekmekte iken, İsfahan ve Rey romanda olayların geçtiği başlıca mekânlar arasındadır.

İskender Pala'nın *Mihmandar* (2014) romanı Hz. Muhammed (SAV)'in ve ilk Müslümanların Mekke'den Medine'ye hicret etmesi ile başlar. Bu zorlu yolculukta Hz. Ebubekir'in Hz. Muhammed'e yol arkadaşlığı yapması üzerinde duran yazar, daha sonra Hz. Muhammed'in Ebu Eyyub'un evinde misafir olmasını anlatır. Muaviye liderliğindeki Arapların o zamanki adıyla Konstantinapolis'e yani İstanbul'a düzenledikleri seferi de ele alan yazar, bu sefere katılan Ebu Eyyub'a yer vermiştir. Romanda Orta Doğu şehirlerinden Mekke, Medine ve Dimaşk'a (Damascus) yani Şam'a yer verilir ve bu şehirlerin bazı özellikleri anlatılmaya çalışılır.

Sibel Eraslan'ın *Aiše* (2014) isimli biyografik romanı Hz. Ayşe'nin kendi bakış açısından hayatını ele alır. Roman okurlarla bir söyleşi şeklinde ilerler. Doğup büyüdüğü evi, babası Hz. Ebubekir'i Hz. Ayşe'nin gözünden anlatan yazar, daha sonra evlilik yaşamına ve Hz. Muhammed'e duyduğu sevgiye yer verir. Romanda ifk olayı ya da gerdanlık olayı olarak bilinen olaya da yer verilmiştir ve bu olay da yine birinci kişilerin bakış açılarından yansıtılmıştır. Romanın sonlarına doğru oldukça hızlı bir anlatımla hilafet devri ele alınmış ve Cemel vakasından da kısaca söz edilmiştir. Romanda VII. yüzyılda Mekke ve Medine bölgesinde kadın olarak yaşamının güçlüklerine daha fazla odaklanılmış, Hz. Ayşe'nin Hz. Muhammed'e duyduğu sevgi ve saygı ele alınmaya çalışılmıştır.

Ebubekir Subaşı'nın *Allah'ın Aslanı Hz. Hamza* (2015) romanı, Huseyfe ve Kurt kişilerinin konuşmaları ile başlar ve öyle devam eder. Romanda Hz. Hamza'nın Müslüman oluşuna, Hz. Muhammed'in Cahiliye devrindeki mücadelelerine, dinler arasındaki mücadelelere yer verilir.

İskender Pala *Bülbülün Kırk Şarkısı* (2015) romanında Hz. Muhammed (Sav)'in çocukluğundan itibaren hayatını ele almakla beraber bir siyer ya da biyografi olmayıp dil ve anlatım yönüyle daha edebi bir anlatıma sahiptir. Romanda Mekke, Medine, Taif, Şam gibi önemli Orta Doğu şehirleri hakkında birtakım bilgiler ve değerlendirmeler yapılırken, altıncı yüzyılda Orta Doğu Araplarının yaşayışlarına da yer verilir.

Hamdi Tayfur'un *Kusay'ın Mekke Devrimi* (2015) isimli biyografik romanında Hz. Muhammed'in atası olan Kusay bin Kilab'ın hayatı anlatılmaktadır. Yazar onun hayatını ele alırken Mekke ve Kâbe çevresinin Cahiliye dönemindeki portresini de çizer. Romanda Tebuk, Medine ve Yemen bölgeleri mekân olarak anlatılmakta iken, Araplar arasındaki kabilecilik anlayışı, Arapların yaşam ve inanç biçimlerine de yer verilmekte, Kâbe'den kabile savaşları sırasında götürülen Hacerül Esved taşını yeniden Kâbe'ye getiren Kusay'ın Kâbe'de yaşadıkları ele alınmaktadır.

İsmail Keskin'in *Kaktüs Ağacının Sürgünü* (2015) romanı Halepli Sabbar ailesinin dramını konu edinir. Arap Baharının başlaması ve Şam sokaklarının göstericilerin eylemleri ile karışmasının ardından Suriye yönetimi ile aralarında sorunların olduğu bu aile, evlerinin bombalanması ile birlikte büyük bir yıkım yaşar.

Romanda Halep'ten Türkiye'ye kaçan Sabbar ailesinin yaşayan üyelerinin göç hayatları, çocukların savaşta yaşadıkları büyük acı, yoksulluk ele alınır.

Leyla İpekçi'nin *Şehrim Aşk* (2015) romanı, umre ziyareti için Mekke ve Medine'ye giden bir çiftin İslam dinine bakışlarını, İslam'a yönelişleri ile birlikte değişen içsel yaşamlarını konu edinmektedir. Roman ben dili ve bakış açısı ile anlatılmaktadır. Romanda Hz. Muhammed (SAV) hayatından bazı kesitler ile birlikte Mekke ve Medine şehirlerinde bulunan kutsal mekânlar da anlatılmaya çalışılmaktadır. Romanda özellikle Kâbe'nin Müslümanlık ve insanlık için ne anlama geldiği duyurulmaya çalışılmakta, günümüz modern yaşam şartları ile modern insanın hayatı sorgulanmaktadır. Romanda söz edilen şehirlerarasında Kahire, İskenderiye, Şam ve Kudüs de bulunmaktadır.

Ebubekir Subaşı'nın *Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim* (2015) romanı Sencer ve Yavuz Sultan Selim'in soru cevap şeklindeki sohbetleri ile başlar, Tebriz'e Şah İsmail'in en güçlü olduğu bölgeye yolculuk ile devam eder. Derviş kılığında İran'a giden Yavuz Sultan Selim, burada Şah İsmail ile satranç oynamak için ünlü satranç oyuncuları ile yarışmalar yapar ve ününü Tebriz'de duyurur. Şah İsmail ile satranç oynayan Yavuz Sultan Selim onu yenince Şah İsmail bu duruma çok öfkelenir. Daha sonra Tebriz'e giden Yavuz Sultan Selim, yolda Sencer ile Şiilik ve Safevi devletinin tarihi ve Hasan Sabbah-Haşhaşilik üzerine sohbetler ederler. Yazar bu sohbetlerde vermek istediği ayrıntılı bilgileri rahatlıkla verir. Daha sonra Şii ve Sünni mezhepleri arasındaki çatışmaların sebeplerini ele alan yazar, Şah İsmail'in Osmanlı devletine olan düşmanlığına ve Memlüklerle birlik olup Osmanlı'ya cephe almaya çalıştıklarına yer verir. Osmanlı devletinin iç mücadelelerinin de anlatıldığı romanda, Yavuz Sultan Selim'in İran'a düzenlediği Çaldıran seferi ve Tebriz şehrinin Osmanlı'yı karşılayışına yer verilir. Yavuz Sultan Selim'in Suriye-Mısır seferi ve Memlüklerle olan savaşlar, hilafet makamını ele geçirmesi de anlatılmaktadır.

Kudret Ayşe Yılmaz'ın *Mühür Kuyusu* (2016) romanı modern Türk edebiyatında münazara tekniği ile yazılan romanlara örnek teşkil etmektedir. Romanda simge karakterlerin yanı sıra Hz. Muhammed, Hz. Nuh, Hz. Musa'dan da söz edilmektedir. Romanın simge karakterleri ise *Şerire, Katre, Zerre, Habibe*'dir. Mühür ve peygamberlik arasında bağ kurulan romanda mühür ve yüzük, peygamberliği ve kurtuluşu temsil etmekte iken, kuyu ise karanlığı dünyayı, nefsi simgelemektedir. Romanda tam olarak

Hız. Muhammed'in biyografisi verilmediği gibi içiçe geçen anlatılarla diğer peygamberlerden de söz edilmekte, bu da romanı diğer romanlardan farklı kılmaktadır. Romanda sıklıkla hadisi şeriflere atıflarda bulunulmakta, anlatı çoğunlukla *Şerire, Katre, Zerre, Habibe*'nin konuşmaları ile devam etmekte, İslam dininin mesajları okura sunulmaktadır. "*Romandaki 4 sembolik değeri, bir bakıma peygamber mührünü karanlık kuyudan çıkarıp insanların istifadesine sunma çabasında olan figürleri, âlimleri temsil eder.*"¹⁶⁶

Nurdan Damla'nın *Aşka Adanmış Bir Ömür Hız. Hatice* (2016) isimli biyografik romanı, Hız. Hatice'nin yaşamını konu edinir. Bir tüccar kadın olarak Mekke'deki yaşamının anlatıldığı Hız. Hatice'nin Hız. Muhammed ile tanışması ve evlenmesine yer verilir. Hız. Muhammed ile Şam'a gönderdiği kervandan kâr elde eden Hız. Hatice, ona hayranlık duymaya başlar ve daha sonra evlenirler. Romanda evlendikten sonra bütün ticari sorumluluklarını Hız. Muhammed'e bıraktığı belirtilir. Roman ayrıca Mekke'de diri diri gömülen kız çocuklarına karşın Hız. Hatice'nin ticaretle meşgul olan ve birkaç kez evlenmiş olan bir kadın olarak var olmasına, "Tahira" ismi ile anılmasına dikkat çekilir. Romanda daha sonra Hız. Muhammed'e gelen ilk vahyi eşi ile paylaşması ve akrabası Varaka'nın da etkileriyle bir peygamber bekleyen Hız. Hatice'nin ona çok büyük destek olması, daha sonraki yıllarda hastalanarak vefat etmesi anlatılır.

Haluk İnanıcı'nın *Aşkın Yedi Menzili* (2016) romanı, 13. yüzyılda geçer. Romanda Urmiye gölünden, Alamut kalesinden söz edilir. Roamnın başkışisi Taşbek, daha sonra Anadolu'ya gider ve romanın çoğu bölümü Anadolu'da geçer.

İlhan Akın'ın, *Hudeybiye'den İs Vadisi'ne* (2016) romanı Süheyl'in oğlu Ebu Cendel'in İslam dinini tercih etmesi ve Süheyl'in buna karşın çıkararak herkesin gözü önünde ona işkence etmesi ile başlar. Daha sonra İslam dininin öğretilerini anlatan yazar, Medine'deki Hız. Muhammed ve sahabenin Hac ibadetini gerçekleştirmek amacıyla Mekke'ye gitmesi ancak Mekke'deki inanmayanlar tarafından şehre alınmaması ile devam eder. Müslümanlar arasında gerçekleşen savaş nidalarına karşın barışın temsilcisi olan Hız. Muhammed'in barışta kararlı tutum sergilemesi ve Hudeybiye anlaşmasını yapmasına yer verilen romanda Mekke'de meydana gelen panayırlardan, putperestliğe

¹⁶⁶ Nurullah Çetin, "Kudret Ayşe Yılmaz'ın Mühür Kuyusu Romanı", *Türk Dili*, 2016, s. 74.

inanan Mekkelilerin yaşamlarına kadar birçok ayrıntıya yer verilir. Roman daha sonra Mekke'nin Müslümanlar tarafından fethedilmesi ile sonuçlanır.

Şebnem Pişkin'in **Kudüs Kırmızısı** (2016) romanı Kudüs'te yaşayan, Kudüs'e gelen turistlere rehberlik eden Uday Cemmal isimli bir Filistinli çocuğun yaşamından kesitleri anlatırken, yazar geriye dönüşlerle Kudüs'ün üç büyük semavi din için anlamını, şehrin tarih içindeki yerini verir. Romanda ayrıca Kudüs'te İsrail devletinin Filistinli halka uyguladığı şiddetten de söz edilmektedir. Eserde Kudüs'ün dışında Eriha'dan da söz edilmektedir.

Veysel Tekelioğlu **Yitik Balta** (2016) isimli romanında peygamberlerin izini süren Mehmet Manas isimli bir gencin macerasını konu alır. Romanda İstanbul'dan bir grup arkadaşıyla birlikte umreye giden Mehmet Manas'ın günümüzde yapılan ibadetleri sorgulamaya başlamasını ve ibadetlerin anlamını daha iyi kavramak için yola çıkıp, Hz. Muhammed'in yaşadığı zorlukları birebir yaşamaya çalışması anlatılır. Bu sırada Mekke, Medine, Cidde ve Hudeybiye gibi Suudi Arabistan hâkimiyetindeki şehirler ile ilgili gözlemlere de yer verilir. Bu şehirlerin dışında yer verilen bir diğer yer ise Yemen'in San'a şehridir.

Hüseyin Karatay'ın, **Selahaddin Eyyubi** (2016) romanı da Selahattin Eyyubi'nin Haşhaşilerle olan mücadelesine, mezhep savaşlarına yer verir. Roman Kral Amuri ile yapılan barış anlaşması ile başlarken Şii Fatımi devletinin Haçlılar ile yaptığı anlaşmalar ve mezhep çatışması da romanın önemli bir diğer konusudur. Fatımi Veziri Şaver hakkında birçok yorumun bulunduğu romanda, Haçlıların yapılan anlaşmalara uymamaları ve birçok Müslüman kentine yapılan saldırıların yanı sıra Papalık'ın Haçlı ordusu toplamak için yaptığı propaganda faaliyetlerine de yer verilir. Hıttın zaferinin ardından fethedilen Kudüs'ü anlatan yazar, daha sonra Arslan Yürekli Richar ile Selahaddin Eyyubi arasında geçen yazışmalardan söz eder ve roman Selahaddin Eyyubi'nin vefatı ile nihayetlenir.

Mürsel Gündoğdu'nun **Vezir Nizamülmülk** (2016) isimli biyografik romanında Büyük Selçuklu Devletinin veziri Nizamülmülk'ün çocukluğundan vefatına kadar geçen zaman ele alınır. Romanın bölümlerinin başında Siyasetname'den alıntılar yapılmıştır. Romanda babasıyla birlikte ilim öğrenmek için Belh şehrine giden ve gerçek ismi Hasan olan Nizamülmülk, başarıları sayesinde devlet adamlarının dikkatini çeker ve saraya

kadar yükselmesi ile ele alınır. Daha sonra Selçuklu devletinin daha fazla gelişmesi için yaptığı çalışmalara ve Nizamiye medreselerine yer verilir. Romanda Tuğrul Bey ve Alparslan dönemlerinde de görev alan Nizamülmülk'ün Melikşah döneminde Şii Fatimiler, Bâtınilerin yanı sıra saray entrikaları ile ve Terken Hatun ile de mücadele ettiği dönemlere de yer verilmiştir. Romanın son kısmında ise Hasan Sabbah'ın saraya sızma çalışması ve Vezir Nizamülmülk'e düzenlenen suikast ele alınmıştır. Romanda mekân olarak, Belh, Merv, Bağdat, Rey ve İsfahan gibi şehirlere yer verilmiştir.

Ebubekir Subaşı'nın *Diclenin Son Türküsü Kut'ül Amare* (2017) romanı tarihi belgelere neredeyse tamamen sadık kalarak kurgulanmıştır. Roman Amerikalı askerlerin Türk askerlerinin başına çuval geçirdikleri 4 Temmuz 2004 tarihinden 1914 yılına I. Dünya Savaşı sırasında Irak'ın Kut kasabasına kadar götürülür ve Osmanlı askerlerinin İngilizlere karşı direnişleri ele alınır. Romanda Süleyman Askeri Bey, Halil Kut, General Townshend gibi birçok tarihi karakteri yer verilmiştir. Kut kasabasının yanı sıra Kerbela, Bağdat, Fırat ve Dicle de romanda yer verilen önemli mekânlardandır.

Ebubekir Subaşı'nın *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyubi* (2017) romanında ise Haçlı seferleri ve mezhep savaşları ile mücadele eden Selahaddin Eyyubi'nin yaşamına yer verilir. Roman günümüzden 11. yüzyıla doğru geriye dönüşler ile ilerletilir. Melik Adil'in abisi Selahaddin Eyyubi'yi merak etmesi üzerine İbni Şeddad'ı Mısır'a çağırır ve onu sarayda ağırlayarak Selahaddin Eyyubi'nin hayatını anlattırır. Tikrit'te geçen çocukluğundan itibaren ele alınmaya çalışılan Selahaddin Eyyubi'nin yaşamı, Kudüs'ü fethine kadar verilir. Romanda Kudüs en önemli mekân olarak yer alırken Musul, Halep, Akka romanda yer verilen mekânlardandır. Hıttın savaşı gibi Haçlılar ile yapılan birçok savaşın yanı sıra Mısır'da yaşanan mezhep-taht savaşları ve Haşhaşiler ile yapılan mücadeleler de romanda önemli yer kaplamaktadır. Romanın son bölümlerinde Selahaddin Eyyubi ve Bağdat Halifesi'nin mektuplaşmalarına yer veren yazar Haçlıların yaptıkları zulümler ve Papalık'ın Haçlı Seferlerindeki yeri hakkında da birçok bilgi vermektedir.

Okay Tiryakioğlu'nun *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi* (2017) romanı, Selahattin Eyyubi'nin Haşhaşilerle ve Hospitalier Şövalyeleri ile olan mücadelesine yer verilir. Selahaddin Eyyubi'nin çocukluk döneminden büyük bir asker oluşuna kadar geçen süreyi anlatan yazar Nureddin Zengi ve Selahaddin Eyyubi'nin

amcası Şirkuh'un onun üzerindeki etkisini de anlatır. Romanda Kudüs'ü almak hedefi ile yaşayan Selahaddin Eyyubi'nin Mısır'da Şii Fatımiler, Haşhaşiler ve Haçlılar ile olan mücadelesi ele alınırken İslam dünyasındaki Şii ve Sünni olarak süren bu iki halifeli dönemin toplumsal tehlikelere nasıl yol açacağı da verilir. Hospitalier ve Templer şövalyeleri ile olan mücadelenin de oldukça önemli bir yer kapladığı romanda Tiryakioğlu, coğrafi açıdan stratejik önemi olan yerlere değindiği gibi Kudüs'ün fethinin İslam ve Hristiyan dünyadaki yankılarını da anlatır. Romanın sonunda Akka'nın Haçlılar tarafından işgal edilmesi ve Kutsal Haç'ın iadesinden söz edilmektedir.

İskender Pala'nın polisiye romanı **Abum Rabum** (2017) Tokyo'da işlenen bir cinayetin izlerinden Kudüs'e, orada İstanbul'a ve Amerika Birleşik Devletleri'ne uzanan bir romandır. Romanda Orta Doğu'da bulunmuş olan Sümer, Akad, Babil gibi medeniyetlere yer verilirken günümüz Orta Doğu kentlerinden Kahire, Kudüs, Halep ve Şam da romanda mekân olarak geçmektedir. Yazar bu kentlerin tarihi ile Yahudi, Hristiyan ve Müslüman inançları ile olan ilişkilerini anlatırken Hz. İbrahim'in öğretisinin bu üç dinde algılanış şekline değinerek romanda dinler arası bir kritik yapılmaya çalışılır. Yine istihbarat örgütlerinin mücadelesi de romanda polisiye havayı sağlamlaştırmakta, Orta Doğu'da varlıkları MÖ'ye dayandırılan Zelotların yirmi birinci yüzyılda yaptıkları eylemlere de yer verilmektedir. Romanda yer verilen önemli bir diğer konu ise Avrupalıların ve Amerikalıların Orta Doğu'da bulunan pek çok tarihi eseri çeşitli şekillerde kaçırmaları ve bunları müzelerde sergilemeleridir. Tarihi eser kaçakçılığının özellikle Körfez Savaşı yıllarında artış gösterdiğine de dikkat çekilmektedir.

Ebubekir Subaşı'nın tarihi romanlarından biri olan **Sultan IV. Murad Han** (2017) on yedinci yüzyıl Osmanlı devletinin iç siyaseti ile birlikte İran ile olan ilişkilerine odaklanır. Romanda taht mücadeleleri, Yeniçeri ayaklanmaları, Celali isyanlarının yanı sıra tarihten bu yana görülen mezhep mücadelelerine de yer verilir. Yazar Şiiilerin eline geçen Bağdat'ı ele geçirmek için harekete geçen IV. Murad'ın savaş yıllarını anlatır. Romanda Bağdat ve başta Tebriz olmak üzere İran'ın birçok kentine mekân olarak yer verilmekte ve bu şehirlerin Türk İslam dünyası için önemlerine dikkat çekilmektedir.

Ahmet Haldun Terzioğlu'nun, **IV. Murat** (2017) romanı, IV. Murat'ın tahta çıkmasının ardında Anadolu'da ve Osmanlı devletinin birçok eyaletinde baş gösteren isyanları ve devletin bu isyanlarla mücadele etmeye çalışmasını konu edinir. Romanda

Yemen isyanları, Celali isyanlarının yanı sıra Bağdat valisinin Osmanlı devletine isyan ederek İran ile yakınlaşması anlatılırken, padişahın Bağdat seferine çıkışına geniş yer verilir, haliyle Şii-Sünni çatışmaları da büyük yer kaplar. Romanda Bağdat'ın dışında Şam, Kahire ve San'a gibi şehirlere de yer verilmiştir.

A. Turan ismi ile yayınlanan **Selahaddin Eyyubi** (2017) isimli biyografik roman Selahaddin Eyyubi'nin hayatına, Haçlılara karşı verdiği mücadele sonucunda Mısır ve Kudüs'te kurduğu egemenliğe odaklanırken on birinci yüzyıl Orta Doğu'sundaki güç dengelerini de ele alır. Romanda, Dimaşk(Şam), Halep, Hama, Humus, Kahire, İskenderun ve Kudüs'e yer verilirken, bu topraklarda yaşamış olan farklı din ve milletten insanlar da anlatılmaya çalışılır.

Orhan Yeniaraş'ın **Fahreddin Paşa ve Medine Savunması** (2017) isimli romanında Osmanlı devletinin Birinci Dünya Savaşı'nda mücadele verdiği birçok Orta Doğu cephesine yer verir. Romanın isminin Fahreddin Paşa'yı içeriyor olmasına karşın romanda Fahreddin Paşa ana karakterler arasında sayılamaz. Teşkilat-ı Mahsusa'nın elemanlarının çalışmalarına odaklanılan romanda Kuşçubaşı Eşref ve Enver Paşa ana karakterler olarak görünür. Romanda Arap isyanları üzerinde sıklıkla durulmuş, nihayetinde Medine'de başlayan isyan ele alınmıştır. Romanın son bölümlerinde Fahreddin Paşa'nın Medine'yi kaybetmemek için verdiği mücadeleye yer verilir. Romanda Şam, Hicaz, Yenbu ve El Vech gibi iki önemli şehire de yer verilmiştir.

İsmail Bilgin'in **Kuşçubaşı Eşref** (2017) isimli romanı II. Abdülhamid döneminden başlanarak Kuşçubaşı Eşref'in hayatını ele alır. Askeri lise yıllarından itibaren zor ve isyancı kişiliği ile ünlü olan Kuşçubaşı Eşref'e bu isim de II. Abdülhamid tarafından verilmiştir. Daha sonraki yıllarda II. Abdülhamid karşıtı olan Kuşçubaşı Eşref'in Teşkilat-ı Mahsusa ile olan bağlarını, Enver, Cemal ve Talat Paşalar ile olan ilişkilerini anlatan romancı, Osmanlı devletine karşı ayaklanan Araplar ve İngilizlerin de iş birliğine perde aralar. Romanda Teşkilat-ı Mahsusa'nın Arap isyanlarını önlemek için aldığı kararlar, özellikle Kanal Cephesindeki yenilgi ve sebeplerine de yer verilir. Roman İttihat ve Terakki'nin, Teşkilat-ı Mahsusa üyelerinin de iç muhasebelerine değinir. Romanda mekân olarak geçen Orta Doğu şehirleri ise Medine, Taif ve Şam gibi önemli şehirlerdir.

Bahadır Yenişehirlioğlu'nun *Aşk Çölü* (2017) romanında sosyal medya üzerinden başlayan Nagehan ve Yemenli Tarık'ın arkadaşlıkları ve Nagehan'ın hocası ile birlikte Yemen'in San'a şehrine gidip orada olup bitenlere şahitlik etmeleri ile ortaya çıkan Yemen Türk bağları kaleme alınır. Romanda Tarık'ın anneannesi ile Nagehan'ın büyükbabasının kardeş olmaları üzerinden Yemen'in tarihine bir yolculuk yapılırken yazar Yemen'de Osmanlı devletine karşı yaşanan isyanları, savaşları da ele alır.

Ayşe Övür'ün *Sahra 1911* (2017) romanında, İstanbul'dan Mısır'a doğru yol alan bir gemide bulunan Osmanlı milis gücünden oluşan Sefer Bey ve Nazım Bey gibi askerlerin Mısır'da verdikleri mücadele ele alınır. İskenderiye'ye gidip orada yükselen Arap bağımsızlığı ve İngiliz sömürgecilerle mücadele eden askerler daha sonra Trablusgarp'a ve Cezayir'e giderler.

Coşkun Mutlu'nun *Hasan Sabbah Alamut Kalesi Dağların Asi Rüzgârı* (2017) isimli popüler tarihi romanında Hasan Sabbah'ın çocukluk yıllarından ölüm yıllarına kadar olan hayatı ele alınır. Romanda Hasan Sabbah'ın ailesinin mensup olduğu mezhepten nasıl ayrıldığı, Şii İsmaili mezhebine nasıl girdiğine yer verilirken Şiiliğin önemli merkezleri Rey, İsfahan gibi şehirlere de değinilir. Romanın ilerleyen bölümlerinde Büyük Selçuklu devletinin Şii İsmaili mezhebine karşı aldığı önlemler ve verilen mücadele de konu edilir. Romanda Alamut Kalesi ve Kazvin bölgesi de önemli yer tutmakta Haşhaşi fedailerin eğitimleri hakkında da bazı bilgilere verilmektedir.

Lütfü Parlak'ın, *Nasıralı-Meryem Oğlu İsa* (2017) romanı, Hz. İsa'nın hayatını anlatmaya çalışırken o dönemin özelliklerini de yansıtır. Yahudiler ve Romalılar arasında meydana gelen çatışmalar, Yahudi toplumunda oldukça güçlü olan din adamları ve kâhinlerin toplumsal yapıdaki yeri, Yahudi tarihinde Süleyman Tapınağı'nın önemi romanda ele alınan konular arasındadır. Romanda mekânın Filistin ve Mısır olması çalışmamız için önemlidir.

Can Orhun'un *Ex Libris ya da Pertev Efendi'nin Olağanüstü Yolculuğu* (2017) isimli romanında olay örgüsü İstanbul'da başlar ve Ege'de bir adaya, ardından Filistin topraklarına kadar sürer. Polisiyeyi andıran bir yapıda kurgulanan romanda İstanbul'da mücellit olan Pertev Efendi'nin bir gün sarayda çok eski bir yazma ile karşılaşmasıyla birlikte bütün hayatı değişir. Yazmanın üzerinde "ex libris" bölümünde bırakılan bir not daha doğrusu bir beddua gören Pertev Efendi bu kitabı bulunduğu yere götürmek için onu

saraydan çalar. Bu hırsızlık üzerine yeniçeriler de Pertev Efendi'nin peşine düşmüşlerdir. Bu yüzden İstanbul'dan kaçan Pertev Efendi Egede Kudüs olarak anılan Patmos Adası'na, ardından da Kudüs'e doğru yola çıkar. Kudüs'te de kitap hakkında ayrıntılı bilgi edinmeye ve kitabı ait olduğu kütüphaneye vermeye çalışır. Roman bir gizemi beraberinde büyütür okurun ilgisini çeker. Filistin bölgesi hakkında da birçok ayrıntılı bilgiye yer verilmesi bakımından çalışmamız için önem arz eder.

Samet Doğan'ın *Cuma Günü Uçmayan Kuş* (2017) isimli romanı Orta Doğu'da baş gösteren Arap Baharı olaylarını bir Türk gazetecinin bakış açısından yansıtmaktadır. İstanbul'dan Suriye'ye görevli olarak giden gazetecinin gözlemleri ve Suriye'de halkın yaşadıkları, birbirlerine nasıl düşman hale gelebildiklerini anlatan yazar, eserde insani olan ile insanlık dışı olanın sınırları arasında okuru bir savaş macerasına yöneltir. Romanda Şam ve Halep sıklıkla yer verilen Orta Doğu mekânları arasındadır.

Necati Kanter'in *Bürde-Bir Hırka-i Saadet Romanı* (2018) başlangıçta İslam'a karşı çıkan Kab. Bin Züheyr ile kardeşi Büceyr'in hayatından yola çıkarak İslamın ilk dönemini ve ilk Müslümanların Cahiliyye devrindeki mücadelesini anlatır. *Kaside-i Bürde* şiirinin yazılışının ele alındığı bu romanda İslam tarihinde geçen önemli olaylar kahramanlara anlattırılır.

Okay Tiryakioğlu, *Aslan Pençeli Şair Padişah Yavuz Selim Han* (2018) romanında da Yavuz Sultan Selim'in İran'a, Şah İsmail'e düzenlediği sefere yer verilir. Tebriz, Şiilik-Sünnilik arasındaki çatışmalara, mezhepsel çatışmaların tarihine değinen yazar, daha sonra Yavuz Sultan Selim'in Suriye üzerine düzenlediği seferleri ele alır. Suriye seferinden sonra Mısır seferini anlatan yazar Mercidabık savaşının ardından Hilafetin Osmanlı devletine geçişini işler.

Vahit Taha Kurutlu'nun, *Yemen'imde Aşk Var* (2018) romanı Arap Baharı ile başlar, Aziz ve Cahit isimli iki polisin Yemen'e istihbarat için görevlendirilmesi ile devam eder. Orada Prof. Muhammed Salih ve Ayşe ile tanışır. Katar'dan gelen Ayşe'nin dedesi Muhammet Hakkı'nın 1916 yılındaki Yemen isyanları sırasında Yemen'de bulunan Kastamonulu bir Türk olduğunu öğrenirler. Ayşe'nin getirdiği dedesinin not defteri üzerinden yapılan geriye dönüşlerle Osmanlı devletinin Yemen'de nasıl mücadele ettiği ele alınır ve romanın sonunda Ayşe ile Aziz'in uzaktan da olsa akraba oldukları ortaya çıkar.

Şükrü Altın'ın yirmi sekiz bölümden meydana gelen *Medine Müdafası-Fahreddin Paşa* (2018) romanı Fahrettin Paşa'nın isyancı Araplarla mücadelesi için Medine'de görevlendirilmesini konu alır. Roman onun kişiliğinde Osmanlı askerlerinin Arap Yarımadası'ndaki mücadelesini, Medine'yi terk etmemek için direnen Fahrettin Paşa'nın yaşadıkları, Şerif Hüseyin ve İbn Suud'un Osmanlı devletine karşı ayaklanmaları, Hicaz Demir yollarına yapılan saldırılar, İngilizlerin Araplara verdikleri destekler öyküleştirilerek verilir. Osmanlı devletinin Mondros ateşkes antlaşmasını imzalaması ile Mekke ve Medine'den çekilen Osmanlı devletinin yıkılış süreci de romanda gözler önüne serilmektedir. Romanda Fahrettin Paşa'nın direniş günlerinden Malta'da Salvador Kalesi'ndeki esaret günlerine kadar olan hayatı ele alınmaktadır. Mekke ve Taif romanda geçen diğer iki önemli şehirdir. Yazar eserinde bazı tarihi belgelere de atıfta bulunmaktadır.

Hasan Basri Bilgin'in *Son Zafer Kutul Amare* (2018) romanı da Kutul Amare savaşını konu edinen romanlardandır. Şuayyibe ve Selmân-ı Pâk muharebelerine yer veren yazar, bu dönemde büyük yankı uyandıran milliyetçilik akımının etkilerini, Arap isyanlarını, Kutul Amare zaferinin İngilizler tarafından nasıl karşılandığını da işler. Roman tarihi romanların çoğunda olduğu gibi tarihi vesikalar ve dipnot bilgileri ile zenginleştirmiştir.

Ebubekir Subaşı'nın *İmanın Sancağı Musab bin Umeyr* (2018) romanında Mekke'nin ünlü tüccar ailesinden olan Musab bin Umeyr'in hayatı, o dönemde Mekke'nin sosyal yaşamı bu biyografinin eşliğinde verilirken, İslam dininin yayılması, Müslümanların Mekke'den Medine'ye hicretleriyle birlikte verilir. Romanda Mekke, Medine ve Taif şehirleri hakkında ve İslamiyet hakkında birçok ayrıntılı bilgi de bulunmaktadır.

Ali Emre'nin *Selahaddin Eyyubi Şark'ın Kartalı* (2018) romanı Selahaddin Eyyubi'nin çocukluk döneminden başlayarak vefatına kadar olan mücadelesini anlatır. Küçük bir aşiretten büyük bir devlete giden yolda Nureddin Zengi'nin Selahaddin Eyyubi'nin hayatını değiştiren önemine, amcası Şirkuh ve babası Eyyub'un da Selahaddin Eyyubi'nin hayatındaki yerine göndermeler yapılmaktadır. Romanda Selahaddin Eyyubi'nin kardeşi olan Turanşah ile olan ilişkisine de değinen yazar, kardeşi ile zıt karakterlere sahip olduklarını anlatır. Mısır'da çıkan karmaşaya müdahale eden

Selahaddin Eyyubi'nin Frenklerle yani Haçlılar ile olan mücadelesi ise romanda asıl işlenen konudur. İslam birliğini sağlamak isteyen Selahaddin Eyyubi bölgede güçlü olan Haşhaşiler ile de mücadeleye girer. Romanda bu mücadele döneminde Haşhaşilerin suikastlerine de uğrayan Selahaddin Eyyubi'nin asıl hedefinin ise her zaman Haçlılar olduğu vurgulanır. Kral Reynald ve Haçlıların Hicaz'a yaptıkları saldırıların da ele alındığı romanda, Hıttın muharebeleri ile Haçlıların büyük bir yenilgi aldıkları belirtilirken, İngiliz Kral Richard ile S. Eyyubi'nin karşılıklı mücadelelerine de yer verilmiştir.

Nurettin Taşkesen, *Nekbe 1948* (2018) romanında Filistinli bir ailenin geçmişi üzerinden Kudüs'ün geçmişini anlatır. Roman bir tiyatro eseri gibi çoğunlukla diyaloglar üzerinden verilir. İsrail'in kuruluşu, Yahudi ve Filistinliler ile çatışmaları, katliamlar üzerinden Filistin'in adım adım yok edilişi ele alınırken İsrail devletinin resmen kurulduğu 1948 yılındaki gelişmelere ve ardından Filistinlilerin büyük dramlar yaşadıkları büyük göç olaylarına yer verilir.

Solmaz Kamuran'ın *Ceviz Ağacı* (2018) romanında Arto Usta'nın kızı Arşalyus'un Suriye'den Fransa'ya kadar uzanan hayatını, Terzi Beto'nun göçebe durumuna düşmesini ele alır. Romanın ana mekânı İstanbul'dur. Roman Paris'ten Edirne'ye ardından İstanbul'a gelen Garo'nun Saliha Hanım'ın evine gitmesi üzerine geriye dönüşlerle ilerletilmektedir. Romanda Ermeni Tehciri de yer alan önemli konulardandır.

Tecelli Sercan Sırma'nın *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı* (2018) romanı İngiliz asker Arthur'un Hindistan'dan Irak'a görev için gelmesi ile başlar. Romanda klasik bir askeri personelden ziyade insanlığa saygılı bir kişi izlenimi yaratılır Arthur ile. Mezopotamya'da araştırmalar yapan Arthur'un Fırat ve Dicle'nin kesiştiği Kurna şehrindeki "hayat ağacı" kavramı araştırmaları romana daha derin bir anlam yüklerken dağda çobanlık yapan kıza olan ilgisi ile de aşk konusu işlenir. Arthur romanın sonunda Müslümanlığı seçer.

Vejdi Bilgin'in *Enes'in Günlüğü* (2018) romanı belge roman olarak geçer. Romanda Enes bin Malik'in çocukluğundan itibaren yaşantısı verilir. Enes bin Malik'in annesinin Müslüman oluşu ile başlayan romanda Müslümanların dinlerini duyurmak için yaşadıkları zorluklar, Hicret olayı, Bedir, Uhud, Mute savaşları gibi Müslümanların

hayatlarını etkileyen önemli savaşlar anlatılırken, Ebuzer Gıfari de romanda yer verilen önemli karakterlerdendir.

Adnan Aydın'ın *Sessiz Çığlık Yemen* (2019) romanı Yemen iç savaşında sıradan insanların yaşadıkları zorlukları ve dramı konu edinir. Yemen'in yoksul köylerinden birinde yaşayan bir ailenin evlerinin savaş uçakları ile bombalanmasının ardından iki kardeş olan Seyfullah ve Ahmet'in anne ve babasını kaybetmesi, ardından bir sığınma kampına yerleştirmeleri ve ardından buradaki yaşamlarına yer verilen romanda Türklerin de Yemen ile bağlarına dikkat çekilmeye çalışılır. Romanda Osmanlı devletinin bölgedeki geçmişinden söz edildikten sonra, günümüz Yemen'inde Türkiye Cumhuriyeti ve Kızılay'ın bölgedeki faaliyetlerine yer verilmiştir.

Halit Payza'nın *Çöl Fedaisi Kuşçubaşı Eşref* (2019) romanı iki bölümden meydana gelirken Kuşçubaşı Eşref'in Orta Doğu'daki yaşamı ikinci bölümde anlatılır. Romanda Enver ve Cemal Paşalar ile Kuşçubaşı Eşref'in ilişkileri ve İttihat Terakki'nin Alman yanlısı siyaseti üzerine durulur. Arap isyanlarında İngiltere'nin rolü ve Arap milliyetçiliğinin de konu edildiği romanda Kuşçubaşı Eşref'in irşat heyeti oluşturup çöldeki aşiretleri isyana karşı örgütlemeye çalışması, Şerif Hüseyin ve ailesinin gizli bağlantıları asıl konuyu oluşturmaktadır. Mısır, Şam ve Hicaz romanda asıl vakanın geçtiği Orta Doğu mekânlarıdır.

Melike Çakmak'ın, *Zindandan Saraya Hz. Yusuf* (2019) romanı Hz. Yakup'un hayatı ile başlar ve onun hayatı ile devam eder. Daha sonra ikinci eşi Rahil'den olan Hz. Yusuf'un hayatı ele alınmaya başlanır. Cebail'den vahiy gelmesi üzerine Harran'dan yola çıkan Hz. Yakup, Kenan iline varır ve orada yaşamaya başlar. Romanın ilerleyen bölümlerinde Hz. Yusuf ile kardeşleri arasında yaşananlara yer veren yazar, onun kardeşleri tarafından kuyuya atılıp köle olarak satılmasının ardından Mısır'a gönderilmesini anlatır. Burada da Züleyha tarafından Hz. Yusuf'a atılan iftira ile roman ilerletilir. Romanda daha sonra hapse düşen Hz. Yusuf'a peygamberlik verilmesi ve vezir olması ile devam ettikten sonra ailesi ile karşılaşması anlatılır. Romanda en önemli mekân Mısır ve Kenan ülkesidir. Ancak bu bölgeler romanda ayrıntılandırılmamıştır.

Mustafa Sami Şepitçi'nin *Yemen Sızıstı* (2019) romanı yazarın aile büyüklerinden olan Mehmet Çavuş'un hayatını ele almaya çalıştığı bir eserdir. Mehmet Çavuş'un kişiliğinde Anadolu'dan Yemen'e askere gönderilen Türklerin burada yaşadıkları

zorluklara ve Mehmet Çavuş'un kişisel eşyalarının fotoğraflarına da yer verilir. Yemen'de çıkan isyanlar, açlık, şiddet olayları romanda ele alınan başlıca konular arasındadır.

İsmail Bilgin'in *Kudüs'teki Son Osmanlı-Iğdırlı Onbaşı Hasan* (2020) isimli romanı Osmanlı devletinin Birinci Dünya savaşında Filistin'de verdiği mücadeleyi Onbaşı Hasan'ın bakış açısından verir. Romanda Kudüs ve çevresindeki diğer bazı kasabalara yer verilirken Kudüs'ün tarihi, Haçlı Seferleri de romanda konu edilmiştir. Osmanlı devletinin Filistinden çekilmesinin ardından günümüzde de paylaşılamayan topraklar olan Filistin sorunu, İsrail'in Filistin topraklarında uyguladığı baskıcı ve yayılmacı politikalar roman kahramanı olan bir yazarın gözünden irdelenir.

Başak Sayan'ın *Nigahdar* (2020) isimli romanı Bağdat, İstanbul, New York, Horasan, Hindistan gibi mekânlar arasında geçişlerle sürdürülür. Bağdat'ta başlayan roman Hallac-ı Mansur'un yaşamını ve inancını ele alırken günümüz İstanbul ve New York şehirlerinde de dinlerin ve tasavvufun nasıl algılandığı çeşitli tartışmalar ile birlikte okura sunulur. Romanda Abbasiler döneminde Bağdat şehrine dair birçok ayrıntıya yer verilirken Hallac-ı Mansur'un yaşamında yer edindiği tahmin edilen birçok hadise ile birlikte arkadaşı olan Ebu Bekir'in halkın gözü önünde idam edilişleri anlatılır.

Ahmet Haldun Terzioğlu'nun biyografik romanı *Enver Paşa'nın Romanı* (2020) isimli çalışmasında Enver Paşa'nın doğumundan, gençlik yıllarına ve ünlü bir komutan olup vefat edeceği zamana kadar yaşamöyküsü anlatılır. Romanda Enver Paşa'nın düşünceleri ve görev yaptığı Balkan bölgeleri yer alırken daha sonra Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Orta Doğu bölgesinde Osmanlı devletinin verdiği savaşlar ele alınır. Enver Paşa'nın Turan düşüncesinin şekillenmesinde etkili olan bu bölgelerdeki savaşlarda Orta Doğu şehirlerinden Bağdat, Kudüs, İskenderiye, Mekke ve Medine ve Trablusgarp'a romanda yer verilmiştir. Romanda daha sonra ise Doğu Anadolu ve Kafkasya'da mücadele eden Enver Paşa'nın Orta Asya'ya geçişi ve oradaki mücadelesi ele alınmıştır.

İskender Pala'nın *Kervan* (2021) romanı XIX. yüzyılda Osmanlı devletinin Mekke'ye gönderdiği sürre alayının maceralarını konu alır. İstanbul'dan yola çıkan kafiye, liderlik eden Merkez Efendi, Yahya Efendi ve Hüdayi'nin anlattıkları ile ilerleyen romanda hac kafiyesi Anadolu şehirlerini dolaştıktan sonra Şam, Havran, Tebük,

Medâin-i Salih, Medine ve Mekke'ye ulaşır. Pala, romanda sürre alayının yolculuğunu anlatırken arka planda da Arap isyanlarını ele alır. Arap-Vehhabi isyancılarının Osmanlı hacı kfilesine yaptıkları baskınlara ve Arap isyanlarında dış ülkelerin desteklerine de yer verilir. Romanda daha sonra sürre alayının Mekke ve Medine gibi şehirlerde karşılanışına ve İslam dini önemli bir ibadet olan hac ibadetinin gereklerine yer verilir.

Okay Tiryakioğlu'nun *Nizamülmülk* (2021) romanında Selçuklu devletinin kuruluşu, Büyük Selçuklu Devleti ve Anadolu Selçuklu Devleti arasındaki ilişkiler ele alınırken romanın başlangıcından itibaren Hasan bin Ali olarak anılan gencin Nizamülmülk oluşu da anlatılır. Romanda daha çok Tuğrul, Çağrı Beyler ve Alparslan'ın hayatları ve onların yaptıkları savaşlar ön planda iken eğitimi tamamlayan Hasan bin Ali'nin Alparslan tarafından korunması ile birlikte hayatı da odak noktası olmaya başlar. Romanda Alparslan döneminde güçlenen ve Melikşah döneminde de gücünü koruyan Nizamülmülk'ün Şii Dai'lerle-Hasan Sabbah ile olan mücadelesine de yer verilir ve bu yapılar tarafından Melikşah ile aralarının açılması ele alınır. Romanın sonunda Nizamülmülk'ün uğradığı suikast ve vefatı anlatılmaktadır.

Turgut Güler'in kaleme aldığı *Son Cihangir Sultan Dördüncü Murad Han'ın Romanı* (2021) isimli eserde IV. Murad dönemini ve padişahıktan evvel Osmanlı toplumunda yaşananlar ele alınır. Roman İstanbul'da sultanın çevresinde bulunan kahramanların anlatımları ile ilerletilirken romanda Bağdat şehri oldukça önemli bir yer edinir. Anlatıcı, romanda Bağdat için Osmanlı padişahlarının Kanuni Sultan Süleyman ve Yavuz Sultan Selim dönemlerine kadar giden verdikleri mücadeleyi ele alırken bu şehir hakkında da ayrıntılı açıklamalar yapar ve şehrin önemini vurgulamak ister. Romanda Safeviler ve Şii İran devletleri ile Osmanlı devleti mücadelelerinin geçmişi anlatıldıktan sonra IV. Murad'ın Bağdat'ın fethi için yola çıkması ele alınır. Romanda Musul Halep, Kufe gibi şehirlerden de kısaca söz edilmiştir. Yazar, IV. Murat'ın kişisel niteliklerine de dini hassasiyetlerine de Bağdat'ın fethi sırasında yer vermiştir.

Müslim Akil Avcı'nın kaleme aldığı *Nizam-ı Alem Büyük Selçuklu* (2021) romanı günümüzden on birinci yüzyıla uzanır. Roman kişileri, Emre, Yağız ve Kübra'nın seyahatleri ile başlayan roman bu üç arkadaşın bazı belgeler bulmaları ile devam eder. Bu belgelerde Selçuklu devleti ile ilgili bilgiler bulan roman kişilerinin yazılanları okumaları ile roman devam eder. Başlangıçta Sultan Alparslan'ın padişah olmak için verdiği

mücadele ele alınır daha sonra ise Vezir Nizamülmülk'ün hayatı ve vezirliğe kadar yükselişi, vezirken aldığı kararlara yer verilir. Rey, İsfahan romanda yer verilen şehirlerdir ancak bu şehirler romanda ismen anılmaktan öteye gidilmez. Hasan Sabbah ve Ömer Hayyam'ın da anlatıldığı roman Melikşah dönemine kadar devam ettirilir. Vezir Nizamülmülk ve Sultan Melikşah'ın aralarının bozulması ve Nizamülmülk'ün de öldürülmesi ile roman nihayetlendirilir.

Çağlayan Yılmaz'ın kaleme aldığı *Böke Alamut'un Fethi* romanı XII-XIII. yüzyıllarda yaşanmış olan Moğol ve Haşhaşi mücadelesini anlatır. Romanda iki Türk ajanın Haşhaşi kalesi Alamut'a girmesi ve gelişmeleri takip etmeleri ile olay örgüsü başlatılırken böylece kahramanların bakış açılarından Alamut kalesi tasvirleri de yapılır. Romanda Hasan Sabbah'tan söz edilmezken Alamut kalesinin şeyhi olarak Alaaddin ve oğlu Rükneddin olarak anlatılmaktadır. Böke ve Yesuder gibi ajanlar sayesinde Haşhaşiler hakkında bilgiler elde eden Moğollar, Türkler ve dailerin yaşamlarının da anlatıldığı bir macera romanı olarak nitelenebilecek olan bu roman Hülagü Han'ın Alamut kalesini ele geçirmesi ile sonlanmaktadır. Romanda Bağdat'tan ismen söz edilirken Orta Doğu bölgesindeki herhangi bir şehir tasvirine rastlanılmaz Alamut kalesinin bulunduğu belli bir yer de bulunmamaktadır.

Azmi Nihat Erman'ın *Şehzadenin Son Aşkı (Tarihsiz)* romanında çok kısa da olsa Mısır'a yer verilir. Romanda Cem Sultan'ın hayatı ele alınırken Cem Sultan'ın Mısır'a gidişi anlatılır.

1.2. ORTA DOĞU'DA MEYDANA GELEN SAVAŞLARIN TÜRK ROMANINA YANSIMASI

*“Savaşı en doğru kim anlatabilir?
Asker, tarihçi, romancı.. Hangisi? Savaşı yaşayan mı?
Bilim adamı mı? Kurgucu mu?
Benim gibi çoğunuzun da başlangıç reyi ilk ikisinden yana olabilir.
Biri savaşı bizzat yaşamış, diğeryse ince ince araştırmıştır.
Tolstoy’u okuduktan sonra fikriniz muhakkak değişecektir.”¹⁶⁷*

1.2.1. Haçlı Seferleri

Haçlı Seferleri, dokuz büyük sefer şeklinde olmuştur. 1096 yılında başlayan ilk Haçlı Seferi’nin ardından bu savaşların iki yüz yıl kadar sürdüğü ve 1291 yılında son bulduğu bilinmektedir. Savaşlara katılan Hristiyan güçlerinin kıyafetlerinde taşıdıkları haç işareti sebebiyle askerler “Haçlı” olarak adlandırılmışlardır. Dini, ekonomik birçok sebebin ileri sürüldüğü bu savaşlarda, Papalık tarafından çoğunlukla Müslümanların elinde bulunan kutsal bölgeleri ve Hristiyan din kardeşlerini kurtarmak düşüncesi ileri sürülerek ordular toplanmıştır.

“Haçlı seferine katılanlara günahlarının affını ve uhrevî mükâfat vaad eden kilise siyasî amacını gerçekleştirmek için dinî motiften faydalanmıştır. ‘Kutsal toprakları kurtarma’ sloganı, Haçlı seferlerinin hedefini açıklamaktan ziyade kamufle etmek maksadıyla kullanılmıştır.”¹⁶⁸

On birinci yüzyıl, Türklerin Anadolu’ya tam anlamıyla yerleşerek Bizans’ı tehdit eder hale geldiği yüzyıl olarak görülür. Bunun üzerine Türkleri tehdit olarak gören Bizans İmparatoru, İstanbul’u Türklere karşı korumak için Papalıktan yardım istemiş ve Papalık da Türklere karşı hem İstanbul’u hem de din kardeşlerini korumak için çağrıda bulunmuş, böylece Haçlı Seferleri başlamıştır. Birinci ve İkinci Haçlı seferlerinde yenilgiye uğrayan ve Hıttin Seferi ile Müslümanlara Kudüs’ü bırakmak zorunda kalan Haçlılar, bunun intikamı için yeniden seferler düzenlemeye başlamışlardır. Kudüs’ün yeniden Müslüman yönetiminde olması Avrupa’da çok büyük etkiye sebep olmuş, Papa III. Urbanus’un üzüntüden hayatını kaybettiği söylenmiştir.

¹⁶⁷ Mustafa Özel, *Roman Diliyle İktisat*, Küre Yayınları, İstanbul 2020, s. 209.

¹⁶⁸ Işın Demirkent, “Haçlılar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, XIV, s. 525-526.

Türk romanında Haçlı seferlerinin yansıması çoğunlukla III. Haçlı Seferi üzerinden olmuştur. Romanlarda Selahaddin Eyyubi'nin Kudüs'ü Haçlıların elinden alması üzerine yapılan savaşlara, özellikle Hittin Seferi'ne sıklıkla yer verilmiştir. Hittin Seferi, 4 Temmuz 1187 tarihinde başlamış ve bu savaşın nihayetinde Kudüs, Müslümanların eline geçmiştir. Bu savaşta Haçlılar, kendilerine manevi desteği olacağına inandıkları “Kutsal Haç”ı da savaş meydanına getirmişler, ancak “Kutsal Haç” Müslümanların eline geçmiştir. Hittin savaşının sonunda Akka, Yafa, Beyrut, Gazze, Nablus, Askalan gibi çok önemli şehir, Selahaddin Eyyubi idaresine girmiş, en nihayetinde Kudüs fethedilmiştir.¹⁶⁹

Selahaddin Eyyubi'nin bu büyük zaferinin arkasından birçok Avrupalı kral yeni sefer hazırlıklarına başlamıştır. Bu kralların en bilineni Avrupa'da Arslan Yürekli Richard olarak kabul edilen I. Richard'dır. Richard bu fethin intikamını almak amacıyla önce Kıbrıs'a ardından da Akka'ya gelir. Burada Akka Kalesi'nin ele geçirilmesine destek olur. 1191'de Akka Kalesi'nde bulunan Müslümanları esir alan Richard, Kutsal Haç'ın geri verilmesi karşılığında esirlerin bırakılacağına dair Selahaddin Eyyubi ile bir anlaşmaya gider. Ancak sayıları 2700 olan Müslüman esiri serbest bırakmayarak aileleri ile birlikte öldürtür. Daha sonra yapılan anlaşmalarda Yafa'nın bir bölümü Hristiyanlara bırakılır.

Haçlı Seferlerinden ilk bahseden roman *Süleyman Musli*'dir. Ahmet Mithat Efendi romanında Haçlı seferleri için Avrupalıların bir bütün olarak destek verdiklerini ve Ehl-i salip dediği Haçlıların imkân bulurlar ise İslamiyet'i yeryüzünden kaldırmak isteyeceklerini söyler.

“Evlad-ı Âdem'den böyle bir cinnet-i müşterekeyle cihan berendazlığa çıkmış olan halk meyanında en gülünç komedyayı teşkil ve tesis etmiş olanlar ehl-i salib denilen cemaat addedilse şayandır. Tevârih-i şinâsân-ı ihvâna hafî olmadığı veçhile Pierre Lermite gibi cinnet-i mutlakası husûsunda tarihin asla şüphesi olmayan bir mecnunun sözüyle bütün Avrupa yerinden oynamış ve güya Kudüs-i Şerîf'ten ve hatta imkân müsaade edecek olsa bütün rûy-ı arzdan ehl-i İslâm'ı ihraç edip itikatlarınca zulemât-ı İslamiyye'yi envâr-ı diyânet-i Mesîhiyye ile izâle için ta

¹⁶⁹ Işın Demirkent, “Haçlılar”, TDV *İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, XIV, s. 535.

Avrupa'nın içerilerinden beri derlenerek Kudüs-i Şerîf'e kadar bir seyl-i belâ gibi akıp gelmişti."¹⁷⁰

Ahmet Mithat Efendi roman anlayışına uygun olarak Haçlılar hakkında birçok yorumda bulunur ve onlar hakkında okurunu aydınlatmaya çalışır. Avrupalıların birçok milletten, genç, yaşlı, çocuk her yaştan insanın hayatlarında ismini dahi duymadıkları bir coğrafyaya savaşmaya geldiklerini ve hatta bu kişilerin Kudüs hakkında herhangi bir bilgiye dahi sahip olmadıklarını; Macaristan, Bulgaristan'da bile karşılarında bir kubbe görseler burasının Kudüs olduğunu zannedeceklerini söylerken, bu seferleri Diyojen'in görmesi halinde yaşananları kahkahalarla karşılayacağını eklemeyi de ihmal etmez.

*"Terakkiyât-ı medeniyenin şimdiki sürat ve sühûlete nispetle binde bir sürat ve sühûleti dahi vaat temin edemediği bir zamanda Kudüs-i Şerîf'in fethi niyet-i mutaassıbanesiyle yüzbinlerce karı erkek, çoluk çocuk, ihtiyar genç, pir berna, sakat sağlam, kırık dökük, aç susuz, çırılçıplak sefelenin Almanya ve Avusturya ve Macaristan ve Bulgaristan ve Anadolu gibi hemen önlerinde isimlerini bile işitmedikleri garip memleketlerde sedd-i ramak edecekleri bir lokma ekmeği dilenerek ve soğuktan ve çıplaklıktan tir tir titreyerek sürüm sürüm sürüne geldiklerini ve mesela henüz Bulgaristan'dayken karşıdan bir kubbe görecekseler 'Kudüs-i Şerîf olsa olsa bu olmalıdır' diye hemen secde-i taarruza vardıklarını hangi akıl görse veyahut işitse gülmez ki hatta Diyojen dahi bu komedyaya kahkahalarla gülmesin?"*¹⁷¹

Romanda daha sonra Kerek isimli bir Hristiyan köyünden söz eden Mithat Efendi, bu köyün bir "mareke-i daime" yani cenk meydanı haline geldiğini, Müslümanlardan Frenklere geçtiğini söyler ve Ehlişalip şövalyelerin Müslümanlar ile savaşmak için yaptıkları kilise töreninden söz eder. Roman, Süleyman Musli'nin hayatı ile devam ettirilir. Onun Müslümanken Hristiyan olduğuna inanan Kerekliiler ona Baptisten ismi ile hitap etmeye ve güvenmeye başlarlar. Ancak Baptisten, Haçlılara oyun oynayan çok zeki bir Müslüman çocuğudur. Romanda onun Arapların Haçlı kıyafeti giyerek köye saldırı

¹⁷⁰ Ahmed Mithat Efendi, *Süleyman Musli*, (Haz. Erol Ülgen-Fatih Andı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 13-14.

¹⁷¹ Ahmed Mithat Efendi, *Süleyman Musli*, s. 14.

yapacağını söyleyip yanlış istihbarat vermesi ile Hristiyanları aldattığı ve Haçlıların birbirlerini öldürmelerini sağladığı konu alınmaktadır.

Zuhuri Danışman'ın kaleme aldığı *Balak Gazi* romanı da Haçlı Seferleri'ni konu edinir. Balak Gazi, yirmi, yirmi iki yaşlarında bir gençtir ve Türk milletinin intikamını Haçlılardan almak için savaşmaya yemin etmiştir. Romanda Haçlılar, Frenkler olarak da anılmıştır. Dönem, Büyük Selçuklu devletinin hükümdarı Sultan Berkıyaruk dönemidir. Tarih 1098 olarak verilir. Balak Gazi, Melik Rıdvan'ı görmek için yola çıkar, Suruç kalesini fetheder ve ardından Urfa'yı Haçlılardan kurtarmak için Halep emiri Rıdvan'dan yardım istemeye ve Kudüs'ü almaya karar verir.

Romanda Haçlı seferlerinde görev alan din adamlarının rolüne ve hedeflerine değinilmiştir: “‘Hepimizin en büyük dileği muhakkak ki Kudüs'tür. Bu cefakâr ve çilekeş halk, Aziz Piyer'in telkinleriyle ve ancak Kudüs'e erişmek, böylece bütün günahlarından temizlenmek emeliyle yola çıktı.’”¹⁷²

Haçlı unsurlarının ait oldukları milletler ise romanda şöyle sıralanmıştır:

“Nihâyet bir gün yeni bir Haçlı ordusunun sel halinde Anadolu'ya aktığını işittik. Almanlar, Avustralyalılar, Londbarlar, Fransızlar topyekûn, yüzbinleri aşan bir çılgınlar kafilesi halinde geliyorlardı.”¹⁷³

Romanda Haçlılar, yağmacı ve insanlık dışı tavırların yanı sıra yamyamlık gibi özellikleri ön planda tutularak verilirken, Balak Gazi'nin mücadelesinin Allah yolunda verilen bir mücadele olduğu vurgulanır.

“‘Antakya, İskenderun ve Halep tarafları kan ve ateş içinde yanıyor. Yağma edilmedik tek bir köy dahi kalmamış. Bütün mahsul daha tarlada iken Haçlı sürüleri tarafından çekirge gibi silinip süpürülmüş. Haçlı sürüleri neredeyse açlıktan birbirlerini yiyecekler. Richard le Pelerin (yani Hacı Rışar) Antakya destanında Haçlıların ellerine geçirdiği Türkleri yediklerini hiç sıkılmadan, ballandıra ballandıra anlatmaktadır.’”¹⁷⁴

Balak Gazi'nin asıl hedefi Kudüs'tür. Bu amaçla bölgedeki Türk beyliklerini bir araya getirmeye çalışır. Halep'te bulunan Balduk Bey ile görüşür. Menbiç valisi Hisan

¹⁷² Zuhuri Danışman, *Balak Gazi*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2010, s. 39.

¹⁷³ Danışman, *Balak Gazi*, s. 173.

¹⁷⁴ Danışman, *Balak Gazi*, s. 18.

ile anlaşmaya çalışır ancak bu anlaşma gerçekleşmez. Böylece Balak Gazi, Menbiç’e bin kişilik bir kuvvet gönderir.

*“Menbiç Kalesi’nin önü, yanan meşalelerin kızıl ışıkları ile aydınlanmıştı. Kalenin bütün burçlarında Türk bayrağı dalgalanıyor, içeride ve dışarıda sonsuz bir uğultu, zafer neşesi taşıyordu.”*¹⁷⁵

Menbiç’te mücadele eden Balak Gazi romanın sonunda asıl hedefi olan Kudüs’ü alamadan şehit düşer.

Reha Çamuroğlu’nun *Selahaddin el Kürdi* romanında ise Haçlı Seferleri’nin sebepleri olarak Türklerin İznik’i almaları, Kudüs’e yapılan akınlardan Hz. İsa’nın ruhaniyetinin rahatsız olması gösterilerek Haçlı Seferlerine asker toplanılmaya çalışıldığı işlenmiştir. Reha Çamuroğlu, Haçlı Seferlerine katılacak olanların Kudüs’e varsın ya da varamasınlar cennete gideceklerine inandırılarak yola çıkarıldığını belirterek, bu seferlerde din etkeninin ne kadar güçlü olduğunu göstermeye gayret etmiştir. Bu savaş birçok ayrıntıyla romanda geniş yer tutar.

“Kimi der ki, Türklerin İznik’i almaları çıldırtmış. Rum İmparatoru yardım istemiş ve demiş ki: ‘Eğer bizi bu Türk belasından kurtarırsanız biz de sizin kilisenizi en büyük kabul etmeye hazırız.’ Kimi der ki, bu Frenkler çok fazla birbirlerini yemeye başlamışlar. Bunun üzerine bu başpapaz demiş ki: ‘Bunlara uzaklarda bir mesele yaratayım ki, burada birbirlerini ve halkı kıracaklarına gitsinler, uzaklarda dinsizleri kahretsinler.’ Kimi de der ki, rüyasında Hazreti İsa’yı görmüş. O da papaza, ‘Kudüs kâfirlerin elinde, sen nasıl uyursun?’ demiş. Dedim ya, rivayet muhtelif işte. Toplamış bütün kâfirleri başına, uzun bir konuşma yapmış. Sonra da demiş ki: ‘Bu kutsal şehri alanlar, almak için yola çıkanlar, oraya varsın yahut varamasınlar, yaralanırlarsa, ölürlerse, sağ kalıp döner yahut orada yerleşirlerse cennetliklerdir. Hiçbir kapıda beklemeden doğrudan cennete gidecekler ve orada ebediyen huzur ve bolluk içinde olacaklar.’ Tabii binlerce, yüz binlerce kâfir delirmiş. Artık ne buldularsa, ellerine ne geçirdilerse, balta, orak, tırpan, kılıç, mızrak, toplanmış yola koyulmuşlar. Yüz binlerce kâfir. Atlara, katırlara, eşeklere, sığırlara, neye buldularsa binerek kimi de yaya, Konstantiniyye’ye kadar gelmişler. Rumların imparatoru akıllılık etmiş, bunları

¹⁷⁵ Danışman, Balak Gazi, s. 306.

hemen gemilere bindirip denizin bu yakasına göndermiş. Burada kurt gibi bekleyen Türk sultanı da bunları koyun boğazlar gibi bir güzel boğazlamış.”¹⁷⁶

Haçlı birliklerinin yenilgileri ve kayıplarından sonra bu savaşlarda ortaya çıkan şövalye birliklerinden romanda “Demir Adamlar” olarak söz edilmiştir. Bu kavramı ayrıntılı olarak işleyen yazar, giyinişlerinden dolayı “demir adam” olarak görülen Haçlı kuvvetlerinin başlarda Türkler tarafından çok önemsenmediğini, ancak başta gelen ayaktakımının ardından gelen özel eğitilmiş şövalyelerin zamanla hayali bir varlık gibi algılanmaya hatta efsanevi bir yaratığa, gulyabaniye dönüştürülmeye başlandığını söyler:

“Demir Adamlar işte bu olaydan sonra ortaya çıkmış. Sultanın kestikleri ayaktakımıymış. Ne doğru dürüst silahları varmış ne de nasıl savaşılacağını bilirlermiş. Müslümanlar bir ‘Oh’ demişler. Bu muymuş bu kadar büyütülen tehlike, diye düşünmüşler. Sultan da gurur içinde rahatlamış. Daha küçük bir kâfir güruhunun geldiğini duymuşlar, ama önemsememişler. Oysa bu gelenler kâfirlerin en zengin, en tecrübeli, en donanımlı beyleriymiş. Baştan aşağı demir zırhlar giyiyorlarmış. Savaşa girecekleri vakit, kafalarına sadece deliklerinden dışarısını gördükleri miğferler geçiriyorlarmış. Öyle ki Türkler bunların karşısında nasıl savaşacaklarını şaşırılmışlar. O kadar ustaca kullandıkları okları bunların zırhlarına çarpıp sapır sapır yere dökülüyormuş. Ağır ve uzun kılıçlarını çektiklerinde yanlarına bile yaklaşılamıyor, kılıçlarını her savuruşlarına yedi- sekiz kişiyi ot biçer gibi biçiyorlarmış. Her biri ölmek gibi savaşıyor korkunç naralar atıyor, karşılıklarına çıkanların iliklerini donduruyorlarmış. Hatta bunlarla savaşanların bir kısmı, bir süre sonra o zırhların içinde insan değil cinler olduğunu, bazıları da zırhların içinin boş olduğuna kötü ruhların doldurduğu boş zırhlarla dövüştüklerine inanmaya başlamış. Üstlerine tuhaf bir korku yerleşmiş Türklerin. Zırhların içinde kimin olduğunu görememek, gözlerine bakamamak ve korkup korkmadıklarını anlayamamak asaplarını bozmuş. Gulyabanilere karşı dövüştüklerini düşünür olmuşlar. (...) Ondan sonra Demir Adamlar önlerine geleni yok ederek ilerlemişler. Antakya’yı, Urfa’yı, Kudüs’ü, bütün sahili ele geçirmişler. Öyle ki, on bin Müslüman bir araya gelse bin Demir Adam’a saldırma cesaretini gösteremez olmuşlar.”¹⁷⁷

¹⁷⁶ Reha Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, Everest Yayınları, Aralık 2011, s. 27.

¹⁷⁷ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, s. 27- 28.

Romanda bu savaşlara katılan iki önemli şövalye grubundan söz edilir. Bunlar Hospitalier ve Templar şövalyeleridir. Orta Çağ'da İşlam tarihçileri tarafından “dâviyye” olarak anılan Templar şövalyeleri adını, 1119 yılında Kudüs'te kurulmuş olup adına (Templum Salomonis) dedikleri Süleyman Mabedi-Mescid-i Aksâ'dan almaktadır.

Hospitalier tarikatı ise başlangıçta bir “hayır kuruluşu”dur ve İtalyan tacirler tarafından Kudüs'e gelen yoksul ve hasta hacıları tedavi etmek maksadıyla hastane olarak kurulmuştur. 1099 yılında Haçlılar, Kudüs'ü ele geçirince bu hastanenin yanına büyük bir hastane ve katedral yaptırmışlardır. Bu katedral de Aziz Vaftizci Yahya'ya adanmıştır.

“Hugues de Payns Templier şövalyeleri tarikatını kurarken Raymond de Puy de Hospitalier'i bir şövalye tarikatına dönüştürmüş ve bu tarihten sonra tarikat daha çok Saint Jean şövalyeleri (daha sonra Rodos şövalyeleri, Malta şövalyeleri) adıyla anılmıştır.”¹⁷⁸

Romanın devamında Nureddin Zengi'nin Mekke ve Medine'yi ziyaretinden sonra Haçlılar üzerine daha fazla gidilmesi gerektiğı kararı ele alınır. Böylece Müşlümanlar ve Haçlılar, Harim'de bir savaşa başlarlar. Bu savaşta ön saflarda yine Templar ve Hospitalier şövalyeleri bulunduğı anlatılmaktadır.

“Davullar nabız atışı ritminde çalınmaya başlandı. Biraz sonra deve yürüyüşü, daha sonra da at yürüyüşü ritmiyle çalınacaklardı. Haçlı ordusu on bin kişi kadardı. Templar ve Hospitalier tarikatlerinden altı yüz kadar şövalye kırmızı ve beyaz haçlarıyla hemen seçilebiliyor, ovaya uğursuz bir görünüm veriyorlardı. Prens III. Raymond, III. Joselin gibi Haçlı soyluları, Bizans'ın Kilikya valisi ve Ermeni Kralı Thoros komuta ediyordu bu orduya. (...) O sırada Templar şövalyeleri hücumla geçtiler. Dayanamazlardı. Vahşi kanları onları sabırsız kılar, ilk onlar saldırırlardı.”¹⁷⁹

Templar ve Hospitalier şövalyelerinin özelliklerini anlatan Reha Çamuroğlu onların affedilmediğini, esir alınamadığını ve onlar için fidye istenemediğini söylerken, ölünce Kuzey Avrupa'da yaygın olan çok tanrılı dinlerinde inandıkları Valhalla'ya gideceklerini düşündükleri için “Valhalla'ya” diye bağırdıklarını anlatır:

¹⁷⁸ Ramazan Şeşen, “Dâviyye ve İşbitâriyye”, *TDV İşlam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, IX, s. 19.

¹⁷⁹ Reha Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, Everest Yayınları, Aralık 2011, s. 75.

“Teslim olan Haçlı soyluları köleler gibi zincirlendiler. Zevkle yerlerde süründürüldüler. Templar ve Hospitalier tarikatlerinin üyeleri hemen belli oluyorlardı ve onları esir almak, affetmek, onlar için fîdye istemek yasaktı. Onlar tek bir sona hazırdılar. Kılıç! Aralarında, ölürken hâlâ ‘Valhalla’ya diye bağırانلار vardı.”¹⁸⁰

Romanda Hospitalier ve Templar yani Tapınak Şövalyeleri ile yapılan çarpışmaları anlatan yazar, Selahaddin Eyyubi ordusunun zaferlerinin Haçlıların üzerinde oluşturduğu baskıyı da şöyle yansıtmaya çalışır.

“İlk çatışma Gökbörü’ye nasip oldu. Uzun süredir Selahaddin’e sadakatle hizmet eden bu Türk komutan keşif için Safuriye yöresine girmişti. Burada birden kendisine baskın veren şövalyelerle savaşa tutuştu. Hospitalier tarikatı üstadı bu çatışmada öldü, Templar üstadı son anda büyük zorlukla kaçabildi. İlk çatışmada yüzün üzerinde şövalye kaybetmek Haçlılar için şanslı bir başlangıç sayılmazdı.”¹⁸¹

1186 yılında Kahire’den Şam’a doğru yol alan bir kervanın yağmalanması üzerine Selahaddin Eyyubi, Kudüs Kralı olan Lusignanlı Guy’a uyarıcı bir mektup yazar ve bunu bir fırsat sayarak harekete geçer. Mısır’dan, Suriye’den, Cezire ve Yemen’den gelen askerler ile Haçlılar karşısında büyük bir güç oluşturmaya başlayan Eyyubi ordusu 1187 yılının ilkbaharında Haçlılar ile karşı karşıya gelmiştir. Reha Çamuroğlu, Haçlıların ise Eyyubi ordusunun çokluğu karşısında şaşkınlık yaşadıklarını ve “Gerçek Haç”tan güç alarak savaşa hazırlandıklarını söyler. Çamuroğlu, romanda Haçlı saflarında yer alan “Türkopol”lerden yani paralı Türk askerlerden de söz eder.

“Manastırlar dolaşılıyor, yarı deli keşişler, onların haç uğruna ölmeye can atan yarı aç yarı tok talebeleri sürüler halinde bir araya getiriliyordu. Bütün bu uğraş, sonucunda Outremer’in her zaman hissettiği en büyük zaafı olan nüfus yetersizliğini ortaya koyacak şekilde, bin iki yüz ağır süvari ve yirmi bin piyadeden oluşan bir ordu ve yine bin kadar paralı Türkopol anlamına geliyordu. Bütün bu ordu tam merkezine, Hazreti İsa’nın gerildiği çarmıh olduğu söylenen ‘Gerçek Haç’ı almış, Safuriya’da toplanmıştı.”¹⁸²

¹⁸⁰ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, s. 78.

¹⁸¹ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, s. 210-211.

¹⁸² Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, s. 211.

Romanın devamında Selahaddin Eyyubi, Nureddin Zengi'nin en büyük hedef olarak gösterdiği Kudüs'ü Haçlılardan almak için Haçlılar üzerine birçok taarruz düzenler. Savaşta haberleşmenin önemine dikkat çeken yazar, Selahaddin Eyyubi'nin istihbarat ağı sayesinde erken hareket ettiğini ve böylece Haçlı kuvvetlerinin savunmalarını kırdığını anlatır:

“3 Temmuz 1187 sabahı Haçlı ordusu yürüyüşe geçti. Bunu haber alan Selahaddin ordusunu Hattin Boynuzları denilen tepelere yerleştirdi. Taberiye kasabasında iyi mevzilenmiş bir birlik bıraktı sağ ve sol kanatlardan iki süvari birliğini hızla Haçlıların muhtemel kaçış yollarını tutmak için düşmanın gerisine yolladı.”¹⁸³

Tapınak Şövalyelerinin liderlerinden olan Girard de Ridefort'un öldürülmesine de yer veren Reha Çamuroğlu, Haçlıların Selahaddin Eyyubi ordusu karşısında devamlı olarak güç kaybettiklerini de ekler:

“Templar şövalyelerinin büyük üstadı, fazlasıyla cesur Girard Ridefort bu karşı saldırıda öldürüldü. Büyük şövalyenin ölüm haberi dalga dalga yayılırken, Akka'daki garnizon durumun vahametini görüp Haçlı siperlerine ve karargâhına ani bir saldırı düzenledi. Haçlılara her yönden saldırı başlamıştı. Bu kez panik onların içinde yayıldı. Binlercesi şuursuzca koşuyordu. Bu sırada Conrad kuşatıldı.”¹⁸⁴

Romanda daha sonraki Haçlı seferlerinin nedenlerinden birisi de “Gerçek Haç”ı ele geçirmek olarak gösterilmekte ve Hittin tepelerinde bu haçın Müslümanların eline geçtiğini gören Haçlıların manevi olarak büyük bir yıkım yaşadığı anlatılmaktadır:

“Müslümanları bile ürperten sahne ise ‘Gerçek Haç’ı ele geçirdiklerinde meydana geldi. Yüz, belki yüz elli şövalye güçlerinin sonuna gelmişler, yine de iki elle tuttıkları uzun kılıçlarını çılgınca savuruyorlardı. Sonra ‘Gerçek Haç’ı Müslümanların iterek ve çekerek hızla götürdüklerini gördüler. Dev gibi adamlar birden ellerindeki kılıçları, yıldırım çarpmış gibi sağa sola atmaya başladılar. Sonra kendilerini yere attılar. Ağlıyor, bağırıyor, dövünüyorlardı.”¹⁸⁵

¹⁸³ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, s. 21.

¹⁸⁴ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, s. 267.

¹⁸⁵ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, s. 215.

Reha Çamuroğlu Kudüs kralı olan Guy'un Hittin savaşı olarak anılan bu savaşı kazanabilmek için elinden gelen her şeyi yaptığını, "Gerçek Haç"ın kaybedilmesi ile de Kudüs'ün kaybını kabul ettiğini söyler:

*"Kudüs kralı Guy, Hattin'e, elinde avucunda ne varsa dökerek, ileri karakollardaki askerleri, daha büyük kalelerdeki garnizonları da getirerek gelmişti. Hattin'e getirip yığıldığı, Outremer'in bütün maddi ve manevi varlığıydı. Savaşı kaybettiğinde başta 'Gerçek Haç' olmak üzere hepsini kaybetmişti. Artık Outremer neredeyse savunmasız olarak Selahaddin'in önünde uzanıyordu."*¹⁸⁶

Selahaddin Eyyubi'nin Kudüs'ü fethini anlatmaya devam eden yazar, onun maddi olarak güçlü olan Sur gibi bir liman şehrini almaktansa "dostun ve düşmanın kalbi" olarak gördüğü Kudüs'ü fethetmeyi tercih etmesine ve vefat ettiğinde "kâfirlerden Kudüs'ü Hz. Ömer gibi kurtardım" demek isteğine yer vererek Kudüs'ün manevi bakımdan önemine vurgu yapar:

*"Beyrut, Sidon, Hayfa ve Arsuf hemen teslim oldu. Aşkalon direndi, düştü. Darum, Gazze, Ramla ve Ludd teslim oldu. Sur direnişe geçti. Selahaddin ağır tahkimat arkasında kendisini savunan bu liman şehrini görünce orada oyalanmamaya karar verdi. Onun hedefi daha büyüktü. Sur maddi yahut askeri olarak belki Kudüs'ten daha önemliydi, ama Kudüs düşmanın da dostun da kalbiydi. Tek hamleyle düşmanı kalbinden yaralayacak, dostu da Selahaddin'e koşturacak, onun tartışılmaz önderliğini sağlayacaktı. Askeri olmaktan çok siyasi karar aldı ve ordusunu Kudüs'e yöneltti. Kendisi için ise bu karar belki de ne askeri ne de siyasiydi. Öteki âleme, 'Ben Selahaddin Yusuf bin Eyyub, Kudüs fatihi, Kubbetüssahra'nın, Mescid-i Aksa'nın kurtarıcısı! Bu şehri kâfirlerden Ömer Faruk gibi kurtardım, onun gibi adaletle girdim, şimdi beni rahmetle kabul edin,' diyerek gururla girmek istiyordu. Bu başka her şeyden daha önemli değil miydi?"*¹⁸⁷

Reha Çamuroğlu, Selahaddin Eyyubi'nin Taberiye'yi Haçlı birliklerinden aldıktan sonra direnmeden şehirden ayrılmak isteyenlere mühlet verdiğini ise şöyle anlatır:

¹⁸⁶ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, s. 222.

¹⁸⁷ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, s. 222.

“Şehirde cizyenizi, ödeyerek bizimle birlikte barış ve güven içinde yaşayabilirsiniz. Bunu istemiyorsanız eşyalarınızı, kadın ve çocuklarınızı alıp şehirden çıkmak için size kırk gün süre tanırız. Bu kırk günde ve çıkarken sizin can ve malınıza bir zarar gelmeyeceğine yemin ederiz. Ama direnir ve şehri teslim etmezseniz, şehir üç gün yağmalanacak ve sizler de esir muamelesi göreceksiniz!”¹⁸⁸

Savaş sonunda Taberiye, Beyrut, Sidon, Hayfa ve Arsuf şehirleri Eyyubilere teslim olmuştur. Eyyubi ordusu en büyük hedefleri olan Kudüs’e doğru ilerlerken Çamuroğlu bu seferi şöyle anlatır:

“Bütün düzenlemeler yapıldıktan sonra 12 Ekim 1187’de Recep ayının 27’sinde, yani Hazreti Muhammed’in Mi’raç’a yükseldiği gecenin gününde Selahaddin şehre girdi. Bütün surlara önceden bayrakları dikilmişti. Şehrin içinde Darum, Ramla ve Gazze’den kaçmış binlerce mülteciyi görünce şaşkınlığa düştü.”¹⁸⁹

Romanda Kudüs’ün fethinden sonra Selahaddin Eyyubi’nin Mescid-i Aksa ve Kubbetüs Sahra’yı gül suları ile yıkattığı ve Nureddin Zengi’nin buraya koymak üzere yaptırdığı minberi de Emevi Camii’nden getirttiği anlatılırken, Gerçek Haç’ı kaybeden Haçlılarda bu haçın önemi ve kaybedilmesinin yankıları da anlatılmaya devam edilir:

“‘Ya’, dedi Yüce Peder, ‘ya bu savunma sırasında Gerçek Haç ne oldu?’ Kullanılmadı mı? Kimsenin aklına da mı gelmedi onu şehrin imdadına çağırmak? Anlamadılar mı karşılarındakinin şeytan olduğu? Bir şeytan karşısında Gerçek Haç dururken kılıç ne yapsın? Bir rahip de mi yoktu koca şehirde?’”¹⁹⁰

Kudüs’ün Müslümanlar tarafından fethedilmesinin ardından yeni bir Haçlı seferi düzenlenmeye karar verilir. Çamuroğlu, Papalık’ın Goliat’a¹⁹¹ karşı yeni bir Godfrei aradığı bu Haçlı seferindeki propaganda gücünü de şöyle verir:

¹⁸⁸ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, s. 222.

¹⁸⁹ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, s. 226.

¹⁹⁰ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, s. 235.

¹⁹¹“Kur’ân-ı Kerîm’de Câlût olarak adlandırılan bu kişinin ismi Ahd-i Atîk’te Golyat şeklinde geçmektedir.”

Abdurrahman Küçük, “Câlût”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, VII, s. 38.

“Papalık bildirisinde bu Haçlı seferine katılacakların, tüm itiraf edilmiş günahlarının bağışlanacağı, bu sefer sırasında ölenlerin ‘sonsuz hayata’ kavuşacağı, sefer sırasında haklarında hiçbir yasal sürecin işletilmeyeceği, borçlarına faiz uygulanmayacağı, geride bıraktıkları mallarının ve ailelerinin kilisenin koruması altında olacağı bildiriliyordu.”¹⁹²

Reha Çamuroğlu, propagandanın gücünü daha iyi vurgulamak için bu seferlerde kullanılan gezgin tiyatrolardan da söz eder. Haçlı seferlerinde ortaya çıkan bu tiyatrolara “trubadur” denilmiş ve savaşlar sırasında orduya güç verdikleri gibi iletişime de katkı sağlamıştır.

“Trubadurlar festival festival dolaşüyor, gittikleri her yerde kahramanları görev başına çağırıyorlardı. Gerçek Haç dinsizlerin elindeyken uyumak, çocuklarımızı sevmek, sevgilimizle sevişmek bize helal olamaz, diyorlardı. Bu konuyu işleyen yüzlerce beste çarşı pazarlarda dolaşıyor, rüyalarda tekrar tekrar çalınıyordu. Bu utançtan hemen ama hemen kurtulmalıydılar.”¹⁹³

Selahaddin Eyyubi’yi Goliat’a benzeten Papalık ona karşı duracak bir Godfrei aramakta iken bu dönemde bu sorumluluğu üstlenen bir kişi dikkatleri çeker. Adeta bir destan kahramanı olarak görülen Arslan Yürekli Richard’ın ortaya çıkışı romanda şu şekilde ele alınır:

“Aslan Yürekli Richard, Tours şehrinde III. Haçlı Seferi’nin haçını teslim alan ilk soylu oldu. Trubadurlar onu yeni bir Roland olarak ilan ettiler. Yeni bir destanın arifesinde olduklarını hissediyorlar, bu havayı her yere yayıyorlardı.”¹⁹⁴

Kudüs’ü kaybeden Papalık, şehri yeniden elde edebilmek için manevi olduğu kadar maddi desteğe de ihtiyaç duymaktadır ve halktan seferler için “Saladin Vergisi” adı altında bir vergi alınmıştır, romanda bu vergiye de değinilir:

“Kısa sürede diğer soylular da bir bir dirençlerini kaybettiler. Richard’a dizilen bütün övgülerin tam tersi bu büyük sefere katılmayanlar için gelmek üzereydi. Yine de sefere katılmaya karar vermekle yola çıkmak arasında çok önemli farklar vardı. Para bulmak gerekiyordu. Korkunç bir vergi uygulamaya konuldu.

¹⁹² Reha Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, Everest Yayınları, Aralık 2011, s. 237.

¹⁹³ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, s. 237.

¹⁹⁴ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, s. 237.

Bütün Hristiyanlar taşınır mallarının onda birini verecekler, vermeyenler aforoz edilecekti. Bu vergiye duruma yakışır bir isim verilmişti: Saladin Vergisi.”¹⁹⁵

Selahaddin Eyyubi, Kudüs’ü alınca geriye bir liman şehri olan Sur şehri kalmaktadır. Bunun için de yeni bir mücadeleye hazırlanır. Çamuroğlu, Selahaddin Eyyubi’nin Sur’u fethetmek için birtakım çalışmalar yaptığını anlattıktan sonra aynı zamanda şehrin özelliklerini ve Haçlıların bu şehri savunmak için yaptıkları çalışmaları da anlatır:

*“Sur bir ada üzerine kurulmuştu ve anakarayla bağlantısı ince bir doldurma köprü vasıtasıyla sağlanıyordu. Derin bir dış limanı vardı ve burası duvar ve zincirlerle korunan iç limandan ateş altına alınabilirdi. Selahaddin kasım başlarında şehrin önüne geldiğinde, tahmininden zor bir sınavla karşılaştığını hemen anlamıştı. Şehrin savunmasındaki gediklerin örtüldüğünü, çıplak gözle görebiliyordu. Ceneviz ve Piza gemileri limanı doldurup boşaltıyor, bu da şehrin kuşatma altındayken hiçbir şeyin eksikliğini çekmeyeceğini gösteriyordu.”*¹⁹⁶

Birçok taarruza rağmen Sur’u alamayan Selahaddin Eyyubi bu kez de Haçlılar için büyük önemleri olan Kerak ve Montreal kalelerine yönelir.

Romanda Haçlıların ölüm karşısındaki tavrını da ele alan yazar, bunu Selahaddin Eyyubi’nin düşünceleri üzerinden verir:

*“Bu Haçlılarda beni rahatsız eden şey, ölümü sevmeleri, el Fadıl. Ölümünden korkmamak ayrı bir şey, ölümü sevmek ayrı. Allah bize intiharı haram kıldı. Ama pek çok yerde gördüm, savaşlar uzadığında savaşçılar ölümü sever oluyorlar. Ölümüne âşık oluyorlar. Şirk gibi bir şey bu. Haşa! İlahları ölüm olmaya başlıyor.”*¹⁹⁷

1189 tarihinde Haçlılar Akkâ üzerine yeni bir saldırıya kalkışırlar. Romanda bu Haçlı kuvvetleri arasında İngiliz, Alman, Fransız, Danimarka ve Frizyalıların da bulunduğu bilgisi verilirken, bu mücadelede Templar şövalyelerinin büyük üstadı Gerard Ridefort’un öldürüldüğü anlatılmaktadır:

“Üstelik bu gelenler seçkin savaşçılardan oluşan on iki bin kişilik dinç bir kuvvetti. Hristiyanlığın tanrısı onlar için eski Yunanlıların Mars’ı, Vikinglerin

¹⁹⁵ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, s. 238.

¹⁹⁶ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, s. 244.

¹⁹⁷ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, s. 256.

Odin'i gibi bir tanrıydı ve savaşmak onlar için en az sevişmek kadar çekiciydi. Bu kuvvetin katılımından sonra Akka kuşatması Haçlı seçkinleri için bir vitrin halini aldı. Hepsi burada kendilerini göstermek için yarışmaya başladılar. 'Akka'ya ne zaman gidiyorsun?' diye soruyorlardı birbirlerine. Guy intihar gibi bir hamle yapmış, Selahaddin'in bir anlık tereddüdü sonucu bu hamle büyümüş, koskoca ve kalıcı bir kuşatma kilitlenmesine dönüşmüştü."¹⁹⁸

Akka'ya taarruza geçen Haçlı birlikleri zorlu bir mücadeleden sonra burayı ele geçirir ve "Gerçek Haç"ı geri almak isterler. I. Richard'ın da anlatıldığı bu bölümde esir düşen Müslümanların Haçlılar tarafından öldürüldüğüne yer verilirken, bu zaferden güç alan I. Richard'ın Kudüs'ü geri alma planlarının güçlendiği de belirtilmektedir. Bu amaçla bazı görüşmeler de yapılır. El-Adil, Gerçek Haç'ı, Haçlılara geri vermeyi kabul eder. Üç yıllık bir ateşkes taraflar arasında görüşülür. Yafa ve Sur, Haçlılara bırakılırken Hristiyan hacıların Kudüs'e hac için girebilmeleri onaylanır. Romanda daha sonra Selahaddin Eyyubi'nin Şam'a dönüşü ve vefatı ele alınır.

Hüseyin Karatay'ın *Selahaddin Eyyubi* romanının da konusu Selahaddin Eyyubi'nin hayatı ve Haçlı Seferleri'dir. Roman, Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün kralı olan Amuri'nin arasında yapılan sulh dönemi ile başlarken, Nureddin Zengi'nin İslam dünyasındaki birlik düşünceleri ile sürdürülür. Karatay, romanda Şii ve Sünni Müslüman devletlerin varlıklarına ve Müslümanlar arasındaki çatışmalara da yer vermektedir. Mısır'da bulunan Şii Fatımi devletinin Haçlılar ile yaptıkları ittifak da romanda ele alınan bir diğer konudur.

"Şii Müslümanlar, Mısır'da ayrı bir halifelik kurmuştur. Vezirler iktidar kavgasına düşmüştür. Vezir Şaver, saltanatını kaybedince Nureddin'e sığınmıştır. Nureddin'i Mısır üzerine yürümeye ikna etmektedir. Eğer makamını iade ederse. Mısır ordusuyla Nureddin'e katılıp Haçlıların üzerine gidecektir. Ayrıca Mısır gelirlerinin üçte birini Nureddin'in cihadına harcayacaktır. (...) Ordu geri döner Şaver de sözünden döner. Nureddin'i Haçlılardan tehlikeli gördüğünü öne sürerek Amuri ile yine anlaşır."¹⁹⁹

¹⁹⁸ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, s. 265.

¹⁹⁹ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, s. 17.

Romanda Nureddin Zengi ve Selahaddin Eyyubi'nin Mısır üzerine düzenledikleri seferlerden kısa bir şekilde söz edilir. Nureddin Zengi ile Mısır veziri Şaver arasında yapılan anlaşma bozulunca Kudüs Kralı olarak anılan Amuri Haçlı birliklerinden yardım alarak Mısır'ı işgal eder.

“Dört kasımda Bilbis'i kuşattı. Şehri ele geçirip müdafileri öldürttü, bir kısmını esir etti. Birleşik Frenk Donanması, kıyı şehri Tinnis'e girdi. Kahire hâlâ kuşatma altında. Başka bir Haçlı donanması da Dimyat'tan Nil'e girmeye çalışmakta. (...) Mübarek Mısır topraklarını çiğneten aciz ve dirayetsiz Fatımi Halifesi yine bizi bekler. Muhteris ve hasetçi Vezir Şaver yine kapımızda.”²⁰⁰

Hüseyin Karatay'ın romanında Vezir Şaver saltanat hastası ve zenginlik için İslam dünyasını öteleyen bir kişilik olarak tanıtılırken, Nureddin Zengi ve Selahaddin Eyyubi'nin vezirin ihanetlerine rağmen Müslüman Mısır halkı için Fatımiler'e yardım ettiklerine değinilir. Akka'yı savunan ve halkın gözünde kahraman olan Selahaddin Eyyubi ile Fatımi Halifesi arasında kurulan iyi ilişkiler ile Vezir Şaver'in Selahaddin Eyyubi'ye duyduğu kıskançlık romanda işlenen konular arasındadır.

“Efsaneleşen Selahaddin ismine sinirleniyordu Vezir Şaver. Halife el Adid'i kenara itip, Mısır'ın idaresini elinde tutmaya başlamışken, Haçlılar yüzünden sevmediği bu isme muhtaç olmuştu: Şimdi bu isim kahramanlaşırken, kendi ismi musibetli bir varlık gibi anılmaya başlamıştı.”²⁰¹

Vezir Şaver'in ihanetleri ve adaletsizliğinin anlatıldığı romanda daha sonra onun tutuklanması ve Selahaddin Eyyubi'nin Mısır'ın başkumandanı olmasına yer verilir. Devam eden bölümde Kral Amuri'nin önderliğinde yeni bir Haçlı birliği hazırlanır ancak Amuri'nin ölümü üzerine bu sefer durur ve romanda Amuri'nin yerine oğlu Cüzzamlı Baudoin'in geçişi anlatılır. Ardından Selahaddin Eyyubi'nin İslam birliğini sağlamak için Kudüs'e yönelişine ve İngiliz Kralı Arslan Yürekli Richard ile yaptığı anlaşmaya yer verilir. Bu anlaşmada şartlardan birisi de Gerçek Haç'ın, Haçlılar'a teslim edilmesidir. Gerçek Haç'ın, Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği düşünülen haçın kalıntılarından oluştuğuna inanılmaktadır ve Hristiyanlar için oldukça kıymetlidir. Karatay'ın da yer verdiği gibi, bu

²⁰⁰ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, s. 26.

²⁰¹ Hüseyin Karatay, *Selahaddin Eyyubi*, Bengisu Yayınları, İstanbul 2016, s. 32.

haç Hristiyanların birlikteliğini temsil eder. Romanda Haçlı birlikleri ile mücadele eden Müslümanların eline geçen bu haç ile birlikte Haçlılar, Kudüs'ü de kaybetmektedir:

*“Baronlar, dükler, kontlar, prinkepsler, Selahaddin’e karşı birliğimizin devamı için burada. Gerçek Haç’ın altında ve aziz rahiblerin idaresinde yemin edecekler.”*²⁰²

Hüseyin Karatay, romanda Haçlı Seferleri’nde uygulanan propaganda faaliyetlerine de dikkat çekmeye çalışır. Avrupa’dan Haçlı Seferlerine katılması için asker toplamaya çalışan kilisenin Hristiyanlık dinini nasıl kullandığı anlatılır. Romanda Hz. Muhammed’in Hz. İsa’ya şiddet uyguladığı iddiasıyla hazırlanmış olan bir tablo ile Avrupa’da Hristiyan halkın Müslümanlara karşı kışkırtıldığı da konu edilmiştir:

*“—Bütün bunlara sebep sizsiniz, deyip içini boşaltmaya başladı Kadı Fadıl. Siz ruhbanlar, şöhret ve toprak düşkünü krallarla, kontlarla, düklerle birlik oldunuz. Halkın zihnîni yanlışlarla doldurdunuz. Hazreti Muhammed’in, güya Hazreti İsa’yı dövdüğünü gösterir hayali resimlerini dolaştırıp, Avrupa halkını tahrik ettiniz. Haçlı Savaşları’na katılacak Hristiyanların günahlarından kurtulacağını söylediniz.”*²⁰³

Ömer Rıza Doğrul da *Hasan Sabbah Cennet Fedaileri* romanında Kudüs’ün ehli salib yani Hristiyan Haçlılar tarafından işgal edildiğini söyledikten sonra şehrin tarihi hakkında bazı bilgiler verir ve Hz. Ömer’in Kudüs’ü fethini anlatır. Yazar, romanda Haçlıların Kudüs’te Müslüman ve Yahudilere karşı uyguladıkları katliamlara da değinir:

*“100.000 Müslüman katledildikten ve Yahudiler havralarında yakıldıktan sonra istilacıların elinde bir sürü insan esir kaldı, bunlar ya menfaat ya hırs şevkiyle hayatta bırakılmışlardı. Ehli Salip’in bu vahşi şahsiyetleri bütün cinayetleri işledikten sonra papazların ilahiler eşliğinde Mesih’in lahdini örten taşları başı açık, yalın ayak öptüler ve mukaddes şehrin kurtuluşunu kutladılar.”*²⁰⁴

Ömer Rıza Doğrul, İsmailî olarak anılan Haşhaşilerin Selçuklu ve Eyyubiler’e karşı Haçlıları desteklediklerine de yer verir. Haçlıların, Beyrut, Cubeyn, Baniyas Sayda,

²⁰² Karatay, *Selahaddin Eyyubi*, s. 55.

²⁰³ Karatay, *Selahaddin Eyyubi*, s. 125.

²⁰⁴ Ömer Rıza Doğrul, *Hasan Sabbah Cennet Fedaileri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2015, s. 74.

Sur, Hama'yı ele geçirdiklerini, Kudüs'e yaptıkları saldırılar sonucu Hittin savaşı ile bertaraf edildiklerini anlatır:

“Esasen o sıralarda Hıristiyanlık âleminde İslam âlemine karşı tecavüz her bir hareket başladı. Endülü's Tuleytula ve başka şehirler onlar tarafından işgal olundu. Afrika havalisinden birçok yerler onların eline geçti. Hicret'in 491 senesinde ehli salıp Antakya'ya girdiler. Bir sene sonra Kudüs'ü muhasara ederek ellerine geçirdiler. Orada yüz binlerce Müslümanı kılıçtan geçirdiler bunu müteakip ehli salib o havaliye musallat oldular. Beyrut, Cubeyn, Baniyas Sayda, Sur, Hama gibi birçok şehirleri ellerine geçirdiler. Bunlar her girdikleri yerde her şeyi yağma edip Müslümanları imha ediyorlardı. Gerçi ara sıra Müslümanlar da onlarla uğraşıyorlar fakat onlara müessir bir darbe indiremiyorlardı. Ancak en sonunda iş değişti ve mütecavüzler ilk müthiş hamleyi Hattin Ovası'nda ve tepesinde yediler.”²⁰⁵

Ebubekir Subaşı da *Kudüs Fatihi Selâhaddin Eyyubi* romanında Haçlı seferlerine yer verirken Mısır'da başlayan sorunların Haçlı seferlerine nasıl kolaylık sağladığını, taht ve güç mücadelelerinin İslam şehirlerini işgale açık hale getirdiğini söyler.

Şii Fatımi yönetimi altında olan Mısır'daki sorunlara ve Haçlılar ile yaptıkları ittifaklara romanda sıklıkla yer verilir. Bu karmaşık siyasetin sonucunda Haçlıların Dimyat'ı işgale hazırlandıkları belirtilir. Dimyat'ta Haçlıları bertaraf eden Selahaddin Eyyubi ve ordusu Mısır'da büyük güç elde eder. Bu yenilgi karşısında Haçlılar ve Sicilya Kralı ise yeni bir saldırı planlamaya başlar:

“Böylece Haçlıların Dimyat'ı ele geçirme teşebbüsleri akamete uğrayınca, iki asır devam eden Şiî-Fatimî idaresi de zayıflamaya ve Mısır'ın Sünni kalmış olan halkı Selahaddin Eyyubi'yi desteklemeye başladı.”²⁰⁶

Romanda Selahaddin Eyyubi'nin Müslüman âleminde var olan Şii ve Sünni halifeliğine son vererek Müslümanları tek çatı altında birleştirmek arzusu içinde olduğu dile getirilirken bu sebeple Mısır'da böyle bir siyaset de izlediği ele alınmaktadır:

²⁰⁵ Doğrul, *Hasan Sabbah Cennet Fedaileri*, s. 211-213.

²⁰⁶ Ebubekir Subaşı, *Kudüs Fatihi Selâhaddin Eyyubi*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2017, s. 82.

“Bu sıralarda Mısır’da Abbasi halifesi adına hutbe okunması Abbasi halifesinin de çok hoşuna gitmişti. Artık Müslümanlar tek bir halifenin etrafında toplanabilirlerdi. Esasen, Selahaddin Eyyubi ve ailesi Sünni idi, yine Sünni olan Türkler de onu destekleyip, Nureddin Zengi de bu hususta kendisine destek ve kuvvet verince, Selahaddin Eyyubi burada Fatımi hanedanına son vermiş oldu.”²⁰⁷

Subaşı, Haçlı birliklerinin bölgede huzuru bozduklarını, Müslümanların en önemli şehirlerinden olan Mekke’ye saldırma hedeflerinin de olduğunu ve hacca giden Müslümanları öldürdüklerini anlatmaya çalışır:

“‘Efendimiz, Renaud’un bir müddetten beri Kızıldeniz’deki korsanlarla birlik olup, buralara gemiler göndererek, Mekke’yi ele geçirme niyetinde olduğunu daha önce görmüştük. Bu zalim bununla da kalmayarak, donanmasını Afrika sahillerine gönderip küçük şehirleri yağmalatmış, Ayzab’ı yakmıştı. Hindistan’a giden gemileri zapt edip, Medine’nin limanı olan Yenbu’daki gemileri ateşe vermiş, Cidde’ye doğru yol alan hacı gemisini batırmıştı.

Bilahare Mısır ordusu, üzerine gönderilince yenilmiş ve kendisiyle anlaşma yapılarak ülkesine gönderilmişti. Yine Sina çölünde Masada Kalesi yakınlarında yürüyen hacıları kılıçtan geçirmişti.”²⁰⁸

Haçlı Seferleri’nin çok uzun yıllar sürdüğünü ve İstiklal savaşında da bunun bir devamının yaşandığını söyleyen Ebubekir Subaşı, I. Dünya Savaşı’nda Selahaddin Eyyubi’nin kabrinin tekmelenmesi, Bursa’nın işgali ve Osman Gazi’nin kabrinin tekmelenmesi arasındaki ilgiye de dikkatleri çeker:

“‘...İstiklal harbinden önce Bursa’da Osman Gazi’nin türbesine gelen Yunan komutanı, çok büyük bir küstahlıkla Osman Bey’in kabrini tekmeleyerek, ‘Kalk ey Osman, kavmini kurtar!’ diye bağırırmıştı.’

İlginç!

‘Yine Fransız Generali Garo, Birinci Dünya Savaşı esnasında Şam’a girip, önce Sultan Selahaddin Eyyubî’nin mübarek kabrini tekmeledi ve onun ruhaniyetiyle âdeta alay ederek dedi ki; ‘Ey Selahaddin! Haçlı seferi şimdi bitti, işte biz döndük!’ Böylece Kudüs’ün yeniden fethi dolayısıyla Selahaddin Eyyubî’ye

²⁰⁷ Subaşı, *Kudüs Fatihi Selâhaddin Eyyubi*, s. 85.

²⁰⁸ Subaşı, *Kudüs Fatihi Selâhaddin Eyyubi*, s. 170.

karşı kabaran öfkesini ve kendi tarihine olan bağlılığını ve şuurunu bu şekilde dile getirdi.”²⁰⁹

Romanda Akka’ya saldıran Haçlılara karşı direnen Eyyubi ordusunun mücadelesine ve bedeviler ile Haşhaşi toplulukları tarafından desteklendiklerine yer verilirken, Haçlı isminin nereden geldiğine dair bazı bilgiler de okura sunulur:

“Efendim, kendilerine çoğunlukla ‘Franklar’ denen, ancak ‘Haçlı yemini’ etmelerinden ve elbiseleri üzerine haç işaret olan kumaşlar dikmelerinden dolayı kendilerine ‘Haçlılar’ denilen Hristiyan orduları, islam topraklarının bağına bir hançer gibi saplandıklarında, ne yazık ki onların en büyük destekçileri, bu mübarek beldelerde yaşayan bedeviler ve haşhaşiler oluyordu.”²¹⁰

Ebubekir Subaşı romanda Nureddin Zengi’nin vefatının ardından eşi İsmet Hanım’ın da Haçlı birlikleri üzerine savaşlar yaptığı bilgilerini verirken, Haleplilerin Eyyubilere karşı Haşhaşiler ile ittifak yaptıklarını anlatır. Romanda Haçlıların sadece askeri güç olarak faaliyette bulunmadıkları, ahilik ve fütüvvet benzeri yapıları gibi birtakım dini oluşumlar ile de hedefleri doğrultusunda yol aldıkları ve maddi güç topladıklarına da yer verilir.

Haçlıların saldırılarından sadece Müslümanların değil Yahudi ve Hristiyanların da olumsuz etkilendiklerini söyleyen Ebubekir Subaşı, birçok Hristiyan’ın Haçlılara destek olmayı reddettiğini belirtir. Papalığın Hristiyanları, Haçlı seferleri için yola çıkanlara destek amacıyla mallarına el koyarak, yeni vergiler getirerek maddi olarak da sömürdüğünü anlatır:

“Üstelik sadece buradaki yerli halk değil, Bizans krallığı topraklarında yaşayan Ortodoks halk da Haçlılardan alabildiğine rahatsızlardı. Asla kendi topraklarından geçmelerine razı olmak istemiyorlar ve haklı olarak da onlar da korkuyorlardı. Çünkü onları siyasi maksatlarla organize eden papa, bu kanlı seferlerin tamamen maneviyattan ve ruhtan yoksun olmasının iyi netice vermeyeceğini düşünüyorlardı.”²¹¹

²⁰⁹ Subaşı, *Kudüs Fatih Selâhaddin Eyyubi*, s. 6.

²¹⁰ Subaşı, *Kudüs Fatih Selâhaddin Eyyubi*, s. 131.

²¹¹ Subaşı, *Kudüs Fatih Selâhaddin Eyyubi*, s. 194.

Romanda Hittin savaşını anlatan yazar, Haçlı ordusunun savaş nizamı hakkında da bilgiler verir. Bu savaşta bölgenin bir gerçeği olarak su sorununun yaşandığını söyleyen Subaşı, komutan Renaud'un Haçlı ordusunu Taberiye gölüne ulaşacaklarına dair vaatlerle idare ettiğini belirtir. Bu mücadele sonunda komutan Renaud, Kudüs Kralı Guy de Lasigman ve Templar şövalyelerinin lideri Le Maitre'nin ancak onun kabul edilmediğini görünce onu öldürdüğünü anlatır. Miraç gecesine denk gelen Kudüs'ün fethi ile Kudüs'e giren Selahaddin Eyyubi ve ordusunun Kudüs'te karşılaştıkları manzaraları anlatan yazar, bölgedeki kıymetli mimari yapıların Haçlılar tarafından yağmalandıklarını, birçok tarihi değerin Avrupa'ya kaçıırıldığını da vurgular:

“Ne mezar taşları yerlerinde ne de güzelim sanat harikaları duvarlarda idi. Haçlılar götürebildiklerini almışlar, götüremediklerini kırmışlar ve kalan her şeyi ateşe vermişlerdi. Aralarındaki akıl sahiplerinin ricaları da bir işe yaramamıştı. Haçlıların aşırı uçları buralardaki eski mabetlerin altılarını delik-deşik etmişlerdi.”²¹²

Daha sonraki bölümde Akka'nın Haçlılar tarafından saldırıya uğramasını anlatan yazar, Kral Richard'ın da bölgeye gelip mücadele etmesini ve yenilgiye uğrayarak geri dönüşünü anlatır. Akka'da yaşanan savaştan sonra Haçlıların esir anlaşmasına uymayarak oradaki Müslüman halkı katlettiğini, kadın ve çocukların dahi bu katliama maruz kaldıklarını belirtir:

“Akka'da kalan Müslümanlar; kadın, erkek, çocuk, yaşlı... Kasaplık koyunlar gibi dizildiler. Fırtına öncesindeki sessizliğin dehşetini sezmiş olan çaresi babaların yanlarında dizilmiş olan eşleri ve çocukları, salıverilmek ve kaleden çıkmak için bekledikleriniz zannediyorlardı. Zira kendilerine daha önce böyle bir anlaşma yapıldığı söylenmişti. Ancak bir müddet sonra ön ve arkalarından sarılarak urganlarla bağlanmaya başladıklarından, ortalık ana-baba gününe dönmüştü.”²¹³

Okay Tiryakioğlu'nun *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi* romanı, hocası El Kuseyri'nin Selahaddin Eyyubi'ye verdiği askeri eğitimlerle ve onun günlük

²¹² Subaşı, *Kudüs Fatih Selâhaddin Eyyubi*, s. 247.

²¹³ Subaşı, *Kudüs Fatih Selâhaddin Eyyubi*, s. 321.

yaşamı ele alınarak başlar. Romanda Nureddin Zengi'nin Kudüs'ü fethetmek için yaptığı seferlere değinildikten sonra onun Selahaddin Eyyubi üzerindeki etkisi, gösterdiği hedeflerle birlikte verilir.

“‘Bilirsin ki Nureddin Zengi Hazretleri'nin üç temel hedefi vardır' dedi oğlunun alnına ılık elini yaslayarak ateşini tetkik eden Necmeddin Eyyub. 'İlki tıpkı babası İmameddin Zengi'nin Urfa'yı Haçlıların elinden kurtarması gibi, İslam'ın ilk kıblesi ve dahi Hazreti Ömer'in mübarek emaneti olan Kudüs'ü Haçlılardan geri almaktır. İkincisi, Mısır'daki Şii İsmaili Fatımi iktidarını ortadan kaldırarak dünya üzerinde İslam birliğini yeniden teşkil etmektir ki sırf bunun için tahtının arkasındaki ceviz panoya Enfal Suresi'nin şu ayetini yazdırmıştır: 'Allah'a ve Resulüne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin. Sabırlı olun. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.' Üçüncüsü ise Konstantiniyye bir gün elbet fetholunacaktır; onu fetheden asker ne güzel asker, onu fetheden kumandan ne güzel kumandan,' buyurmuştur.'”²¹⁴

Romanda yazar, İslam aleminin içinde bulunduğu durumu ve Haçlıların güçlerini şöyle anlatmaktadır:

“(...) Müslümanların bölünmüşlüğü, dahası Kudüs Haçlı Krallığı'nı iliklerine kadar kabullendikleri böyle bir dönemde, Haçlıların üzerimizdeki manevi egemenlikleri tartışılmaz. Bu da onlara her türlü hamle önceliğini tabii olarak sunuyor. Üstelik Antakya Krallığı'ndan toplanan Ceneviz denizcilerinin getirdikleri Afrikalı vahşi savaşçıların da pek yakında saflarına katılacakları söyleniyor.'”²¹⁵

Romanda verilen bilgilerde Sur merkezli Haçlı ordusunu, Halep'te tutuklu olan Renaud de Chatillion'un amcasının oğlu Kont Vincent de Chatllion'un idare ettiği verilirken Haçlı komutanlarının acımasızlığı, zalimliklerine de değinilir. Okay Tiryakioğlu romanda ayrıca en çok Haçlı-Fatımi ittifakı konusu üzerinde durmaktadır. Birbirinden farklı bu iki gücün birleşmesi sonucunda İslam dünyasının aldığı zararlardan şöyle söz edilir:

²¹⁴ Okay Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 56.

²¹⁵ Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, s. 17.

“Fatımilerin Haçlı seferlerindeki durumu ortada... İlk Haçlı seferi esnasında, her ne sebepten olursa olsun, hakimiyeteri altındaki Kudüs ve Filistin’i Haçlılara bırakarak Mısır’a çekilmeleri itibarlarını fena halde zayıflattı. İki yıl önce şimdiki Vezir Dırgam bin Amir’in Belbis Kalesi önündeki ağır yenilgi de cabası... Üstelik bu yüzden Hac yollarının daha güvenliği ortadan kalktı. Baskına uğrayan Hac gemileri yüzünden Frenk ülkelerinde zulme uğrayan sayısız Müslüman’ın vebalini de üstlendiler.”²¹⁶

Okay Tiryakioğlu, Fatımi devletinin önceleri İslam aleminde ikilik çıkarmadığını, mezhep kavgalarını körüklemeyi, hatta farklı mezheplerin devlet yönetiminde söz hakkı olduğunu, ordularının da Sünni kökenli Türklerden meydana geldiğini söyler ve problemlerin ilk Haçlı seferinden sonra başladığını belirtir. Romana göre Selçuklu ve Fatımi sınır anlaşmazlıklarının artması ve Haçlılar ile yapılan ittifaklar sonucunda Fatımiler ile Selçuklu devleti arasındaki sorunlar büyümüş ve bu kavga mezhepsel bir savaş halini almıştır. Selahaddin Eyyubi’nin Haçlılar ile ittifak yapan Fatımiler’in üzerine yürümesi işte bu sebeptendir. İlk hedef Belbis Kalesi’dir.

“Üstelik arada Sina Çölü gibi bir canavar uzanıyor. Bu yaz sıcağında o çölü nasıl aşacağız? Kale, Fatımi topraklarının tam merkezinde ve Kahire’nin elli mil kuzeydoğusunda... Bu sıcakta Fatımilerin bize böyle bir köprübaşını savaşmadan bırakmaları, Kahire ve bütün bir devletin güvenliğini düşmanlarına teslim etmeleri demektir.”²¹⁷

Selahattin Eyyubi, Belbis Kalesi’ni fethettikten sonra halka çok iyi davranmış ve kalenin çevresindeki bazı bölgeleri de bedevilere vermiştir. Bu da onun halkın desteğini almanın önemine dikkat ettiğini göstermektedir:

“Belbis Kalesi geride bin beş yüz kişilik seçkin bir Zengi muharip alayı bırakılarak Adil Melik Nureddin Zengi’ye bağlanmış oldu. Yusuf bununla da yetinmedi. Kalenin gelirlerinden hatırı sayılır bir kısmını bölgenin yakınlarında konuşlandığı Bedevi kabilelerine bıraktı. Böylece kalenin savunmasına dışarıdan bir emniyet şeridi daha çekiyordu.

²¹⁶ Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, s. 67.

²¹⁷ Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, s. 92.

Kale halkına son derece iyi davranıldı. Yakın civardaki köylülerin de katıldığı büyük bir ziyafet verildi ve serbest bırakılan Fatımi esirlerinin dahi yemeğe iştiraklerine izin verildi.”²¹⁸

Romanda Haçlılar ile Fatımilerin ittifakının da görünüşte olduğu, Haçlıların asıl hedeflerinin Fatımi Halifesi el Azid’i oyalayarak Mısır’ı ele geçirmek olduğu anlatılmaktadır.

Selahaddin Eyyubi, Belbis’i fethedince Şam’a çekilir ancak Nureddin Zengi onu yeniden Mısır’da görevlendirir. Bu kez “Nil’in mübarek çocuğu” İskenderiye hedefidir. Tiryakioğlu, Selahaddin Eyyubi’nin savaşlarını, mücadelelerini verirken Filistin-Mısır bölgesinin o günkü meselelerini de romana taşır.

İskenderiye’yi alan Selahaddin Eyyubi, Fatımi liderlerinin Haçlılar ile yaptıkları ittifaklar sonucunda neredeyse Haçlılar tarafından işgal edilen Kahire’ye doğru yola çıkar:

“Fatımi Halifesi Abdullah ibni Yusuf el Azid’in, Başveziri Şaver bin Mücir marifetiyle emniyetini bütünüyle Haçlılara teslim ettiği Kahire bir cadı kazanına dönmüştü. Halk şaşkındı. Bin kişilik bir Haçlı garnizonunun, kendi şehirlerinde bu kadar rahat edebilmesine ve üstelik korumakla vazifeli oldukları asayişî tümüyle kendilerinin yıkmalarına tahammül edemiyorlardı.”²¹⁹

Romanda daha sonra Nil kıyılarındaki Küçük Ezher, Sur şehirleri, Kus ve Hanf Kaleleri’ni ele geçiren Zengi birliklerinin ana hedefinin her zaman Kudüs olduğu anlatılır. Emir Nureddin Kudüs’e doğru bir sefere çıkmış ancak Haçlı birlikleri savaşmayı göze alamayarak geri çekilmişlerdir:

“Ancak Emir Nureddin hazırladığı yirmi bin kişilik seçkin bir muharip ordusuyla Kudüs’e yürümeye başlayınca Haçlılar, Fatımiler adına bu kararlı hamleye karşı çıkmayı göze alamamış. Deniz yoluyla Süveyş’e kadar gelen Haçlı donanması ve öncüleri de geri çekilmiş.”²²⁰

Okay Tiryakioğlu, romanda Haçlıların kendi aralarındaki sohbetleri üzerinden haçlı tarihini ve yapılan insan kıyımlarını da anlatır. Romanda I. Haçlı seferinde yapılan

²¹⁸ Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, s. 122.

²¹⁹ Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, s. 209.

²²⁰ Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, s. 109.

insanlık dışı muameleler ve Haçlı yamyamlığı tarihçi Radulfus Cadomensis'in eserinden alıntılarla şöyle anlatılmıştır:

“‘Dinle beni Baron Le Pierre! Diye homurdandı Kont Vincent. ‘Birinci Haçlı Seferi’ni dedemden işitmiştim, o da babasından dinlemiş; Müslümanların ve Yahudilerin Kutsal Topraklar’daki kökünü kazıman için nelere katlandık bilir misin?

‘Bilirim, ben de benzerlerini dinledim ama pek çoğunu da tarihçilerden okudum. Açıkçası tasvip edilecek bir giriş yapmamışız. Üstelik Müslümanlar Kudüs’ü Hristiyan hacılara her dönemde açık tutmuşken...(‘)

‘Fulcherius Tarihi’nden okuyacaklarım’ dedi ve önceden işaretlenmiş bir yeri açtı.

‘Yorgunduk. Binlerce milden gelmiş; denizde fırtınalar, karada hastalıklar, vahşi hayvanlar ve barbar Bedevi kabilelerinin saldırıları sonucu pek çoğumuz can vermiştik. (...) Kudüs’e ulaştığımızda yorgunluk ve hışım bizi tüm ahlak kurallarından sıyırmıştı. Kinimizi haklı görmeye başlamıştık!’”²²¹

Romanda Kahire ve İskenderiye’yi fetheden Zengiler, hem İslam alemindeki iki halifelik dönemine son vererek Müslümanları bir arada tutmayı hedeflemişler hem de Haçlıların İslam alemindeki hedeflerine engel olmuşlardır:

“Mısır’da, henüz Fatımi Halifesi’nin sembolik iktidarının korunduğu ancak Zengi Devleti’nin ve Sünnilerin mutlak hakmiyetinin başladığı yeni dönem işte böyle başladı. Ancak Nureddin Zengi derhal sert tedbirler alınması ve Halife’nin tahtından indirilerek iki yüz altmış yıldır süren Şii-Fatımi hilafetine son verilmesini emrediyordu. İslam dünyasındaki çift başlılık ancak bu şekilde giderilebilirdi. (...) Bunun için de Şaver bin Mücir’in kanı henüz kurumadan, tüm Mısır ileri gelenleri Bağdat’ta bulunan Sünni Abbasi Halifesi Müstencid Billah’a biat etmeli; mutlak şekilde bağlanmalıydı.”²²²

Selahaddin Eyyubi, amcası Şirkuh vefat edince Fatımi Halifesi el Azid tarafından Mısır sultanı ilan edilmiştir. Daha sonra Mısır’daki ikinci Vezir Sicaüddin’in isyanları ile meşgul olan Selahaddin Eyyubi, Kral Amalric ve Haçlıların yeniden Mısır’ı kuşatmaya

²²¹ Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, s. 151.

²²² Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, s. 299.

kalkışmaları üzerine onlar ile mücadeleye girişir ancak devrik halife el Azid vefat edince destekçilerini kaybeden Haçlılar geri çekilir.

Selahaddin Eyyubi'nin çocukluğundan beri zihin dünyasında yer eden Kudüs şehrini ele geçirmeden evvel gülmeyeceği ve başına siyah bir sarık sardığı yine romanda yer verilen detaylar arasındadır.

Romanda Kudüs'ü fethetmek amacıyla olan Selahaddin Eyyubi'nin Akabe Körfezi'nde bulunan Eyle(Eliat)'ı fethettiğini, ardından Haçlı kalesi Kerak ile mücadeleleri sürdürdüğü Nübye isyancıları ile mücadele ettiği de anlatılmaktadır. Nureddin Zengi'nin vefatının ardından Suriye'de Selahaddin Eyyubi'ye karşı başlayan muhalefeti susturmak maksadıyla Selahaddin Eyyubi'nin Nureddin Zengi'nin eşinin annesi ile “siyasi” bir evlilik yaptığı da romanda değinilen konulardandır. Daha sonra Abbasi Halifesi'nden Bağdat'tan sultanlığının onaylandığına dair bir menşur alan Selahaddin Eyyubi, Kudüs yolunu açan Halep'in fethiyle de Zengi beylerinden destek görmüş, Eyyubi devletini güçlendirmiştir. Kudüs seferinden evvel Doğu seferine de çıkan Selahaddin Eyyubi buralarda Musul, Erbil, Meyyafakirin gibi önemli bölgeleri de ele geçirir.

Okay Tiryakioğlu romanda Hospitalier Şövalye Tarikati'nin Haçlı seferlerindeki yerine de değinir:

“Bunların bir kısmı, göğüs ve sırt kısımları kızı haç işlenmiş ak tunikli Tapınak ve kara üstlük üzerine kırmızı haçlı Hospitalier şövalyelerinin oluşturduğu küçük topluluklardı. Kolların her biri iki bin atlı şövalye ve biner kişilik piyadeden müteşekkil alaylardan ibaretti. Kalkan, yedek kılıç, ok, uzun yay, yedek zırh parçaları ve sıhhiye donanımlarını taşıyan yamakları da her şövalyenin atının hemen yanında yaya olarak ilerliyordu.”²²³

Romanda daha sonra Selahaddin Eyyubi'nin, Hittin'da büyük bir zafer kazandığı ardından Akka, Askelon, Nablus ve Remle gibi yerleri fethedildiği söylenir.

A. Turan'ın kaleme aldığı *Selahaddin Eyyubi* isimli biyografik romanda da yazar Haçlı seferlerine ve bu seferlerin Papalık tarafından nasıl organize edildiğine, bu propagandanın Fransızlar üzerindeki etkisine yer verir.

²²³ Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, s. 15.

“Avrupa’da Papa II. Urban Fransa’yı şehir şehir dolaşıyor (...) Mallarınız ve aileleriniz size evlerinizde oturmaya meylettirmesin. Yurtlarınız sizi çevreleyen denizler ve etrafınızdaki dağlar yüzünden size dar geliyor. Topraktan yeteri kadar yiyecek çıkmıyor bu yüzden birbirinizi boğazlıyorsunuz, birbirinizi kırıp geçiriyorsunuz, iç savaşlar yüzünden birçoğunuz telef oluyor. Kalplerinizi kin ve nefret kirlerinden arındırın aranızdaki mücadeleye son veren kutsal kabre doğru yola çıkın. O toprakların murdar adamlardan alın siz sahip olun onlara Kudüs güzel meyveleri ile eşi benzeri olmayan bir şehir. Orası saadet yurdudur sizden yardım istiyor. Kudüs! Kalkın yola çıkın günahlarınızdan kurtulun bunu yaparsanız gökler katında en şerefli siz olursunuz’ diyor onu dinleyen Fransızlar ağlıyor üstünü başını yırtıyor kılıcına mızrağına koşuyor Kudüs yoluna düşüyor.”²²⁴

Romanda Haçlı seferlerinde oldukça etkili olan Hospitalier ve Templier şövalyelerinin daha sonra Malta Şövalyeleri ismini aldıklarını söyleyen yazar, onlar hakkında kısa bilgilere yer verir. Templier Şövalyelerinin acımasızlıkları ile ünlü olduklarını, Fransa kralı ve Papa’nın bile daha sonra bu şövalyelerden kurtulmaya çalıştıklarını anlatır.²²⁵

Haçlı seferleri devam ederken Batılılar dışında Selahaddin Eyyubi’ye zorluk çıkaran bir diğer yapılanma ise Haşhaşilerdir. Yazar, romanda onların zor durumda bulunan İslam dünyasını iyice zora soktuğunu söyler:

“İran’ın Suriye’nin Haçlılara komşu kalelerine kadar yüksek ve sarp yerlere yerleşen Haşhaşiler, para karşılığında suikastlar düzenleyerek İslam dünyasının zelzelesinin şiddetini artırıyor, yangının üzerine odun atıyor.”²²⁶

Ali Emre’nin Selahaddin Eyyubi Şark’ın Kartalı romanında Haçlı Seferleri, Frenk Seferleri olarak adlandırılmıştır. Romanın başında Hristiyan güçlerinin Haçlı seferlerini yapma gerekçelerinden biri olarak Müslümanların elinde olan Urfa’yı ele geçirmek ve Haçın intikamını almak olarak sıralanır:

²²⁴ A. Turan, *Selahaddin Eyyubi*, Festival Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 8.

²²⁵ A. Turan, *Selahaddin Eyyubi*, s. 9.

²²⁶ A. Turan, *Selahaddin Eyyubi*, s. 9.

“Dünyanın yarısı, kocaman bir halı gibi yavaş yavaş büzülüp toplanmış, ardından, içine öfke ve intikam sözleri üflenerek Müslüman Şark’ın üzerine doğru büyük bir hışımla yeniden açılmıştı:

“— ‘Pis Sarazenleri ayaklarımızın altında çiğneyeceğiz! Şehirlerinde oturacak yer bırakmayavcağız! Yürüyün!’ — ‘Tanrı böyle istiyor! Doğunun mabetlerini onların kelleleriyle dolduralım! Urfa’yı kurtaralım! Haç’ın intikamını alalım!’”²²⁷

Romanda Haçlı birliklerinin özellikle Reynald de Chatillon’ın komutanlığında Müslümanların kutsal şehirlerine ve Eyle, Yenbu gibi önemli limanlarına saldırılarından söz edilir:

“Bir ara Antakya’yı yöneten, Kıbrıs’ı istila ettiği için Rum İmparatorunun da hışmına uğrayan Reynald de Chatillon da serbest bırakılanlar arasındaydı. Bu kızıl çakal; serbest kaldıktan sonra güneyde yeni kaleler zapt edecek, Mısır’dan gelen kervanlara baskın yapacak, hac kafilelerine ve kervanlara saldıracak, Hicaz’ı işgal etmeye yeltenecek ve Kudüs kralını bile dinlemeyerek sayısız Müslümanın kanını dökecekti.”²²⁸

Haçlı seferlerinde büyük etkisinin olduğu kabul edilen Hospitalier ve Templer Tarikatlarından “Mabet ve Hastane Şövalyeleri” olarak söz eden Ali Emre de onların acımasızlığını vurgular. Eyyubi ordusunun öncü birliği olan Yezek’in Haçlılar hakkındaki istihbaratlarının rolüne de yer verilen romanda, Haçlıların elindeki Kerak Kalesi’nin önemine, Şövalyeler için “Kutsal Haç”ın ne anlama geldiğini de ayrıca değinir. Hittin savaşında Müslümanların Kutsal Haç’ı ele geçirmeleri ile Haçlıların büyük bir yıkım yaşadıklarını, bu zaferin Müslümanlar için çok önemli olduğu şöyle verilir: *“Halepli yiğit emîr, istilacıların canlarından daha değerli gördükleri ve İsa peygamberin üzerinde çarmıha gerildiğine inandıkları Kutsal Haç’ı ele geçirdi.”²²⁹*

Romanda Hittin zaferinin Avrupa için ne anlama geldiğini ise şu cümlelerle anlatır:

²²⁷ Ali Emre, *Selahaddin Eyyubi Şark’ın Kartalı*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2018, s. 10.

²²⁸ Ali Emre, *Selahaddin Eyyubi Şark’ın Kartalı*, s. 73.

²²⁹ Ali Emre, *Selahaddin Eyyubi Şark’ın Kartalı*, s. 247.

“Hittin, bir asırlık Frenk işgalinden bu yana Müslümanların kazandığı en büyük, en görkemli zafere tanıklık etti. Tekbirleri duyan Selahaddin yere kapandı, sevinçten ağlayarak Allah’a şükretti.”²³⁰

Hittin savaşından sonra birçok önemli kişinin Müslümanlara esir düştüğünü ve Kutsal Haç’ın da Kadı Şerafeddin İbn Ebî Asrun’un gözetiminde Şam’a götürüldüğü bilgisini de verir.

Romanda Avrupa’dan Kudüs’e gelen Haçlıların güzergâhları ise Antakya, Trablusşam ve Kudüs olarak gösterilir. Hittin savaşında Sur, Akka ve Yafa’ya saldıran Haçlılar ile Eyyubilerin verdiği mücadele anlatırken, Haçlıların esir aldıkları Müslümanlara zulmettiklerini, bu mücadeleden galip çıkan Selahaddin Eyyubi’nin ise her şeye rağmen merhametini kaybetmediğini özellikle belirtir.

“Frenkler, kendilerine yalvaran, feryat eden farklı din ve mezhepteki kadınların ağızlarına, boyunlarına kılıçlarını indirmiş; onları saçlarından sürükleyerek alıp götürmüş, kirletmiş, kucaklarındaki bebekleri bile sağ bırakmamışlardı. Selahaddin, Kraliçe ve diğer soyluların eşlerini nezaketle uğurladı, yaşlı kadınlar için yol azığı bile hazırlattı.”²³¹

Kudüs’ü kaybeden Hristiyanların büyük bir yıkım yaşadıkları, hatta Papa III. Urbanus’un kederinden öldüğü de yine romanda değinilen konular arasındadır. Kudüs’ü Müslümanlardan geri almak için Haçlılar yeni saldırılarda bulunurlar. Bu saldırılarda başrolde Arslan Yürekli Richard olarak bilinen İngiliz Kralı vardır. Romanda “Rişar” olarak anılır ve onun Selahaddin Eyyubi’nin yardımcıları ile olan mektuplaşmalarına yer verilir. Akka’ya saldıran Haçlılar güç elde edince Kutsal Haç’ın verilmesi karşılığında esir Müslümanların serbest bırakılacağını söylerler ancak bu anlaşmaya uymayarak Müslüman esirleri katletmeyi tercih ederler:

“Biraz sonra, sayısı bini geçen kadın ve çocuk; ölülerin, katledilen Müslümanların yanına getirildi. Manzarayı gören bu çaresiz insanların feryatları yeri göğü inletti. Koşup babalarının, kocalarının, yakınlarını cesetlerine kapandılar.”²³²

²³⁰ Ali Emre, *Selahaddin Eyyubi Şark’ın Kartalı*, s. 250.

²³¹ Ali Emre, *Selahaddin Eyyubi Şark’ın Kartalı*, s. 274.

²³² Ali Emre, *Selahaddin Eyyubi Şark’ın Kartalı*, s. 379.

İsmail Bilgin'in *Kudüs'teki Son Osmanlı-Iğdırılı Onbaşı Hasan* isimli romanında dokuzuncu bölüm "Haçlıların Kudüs'ü Ele Geçirmesi" olarak adlandırılmıştır. Romanda Kudüs'ün tarihi ve Kudüs'ü fethetmek için Müslüman ve Hristiyanların yaptıkları savaşlar hakkında açıklamalara yer veren yazar, Hz. Ömer döneminde şehrin Müslümanlar tarafından fethedilmesine ve Hz. Ömer'in şehirdeki farklı dine mensup toplumlara ve ibadet yerlerine zarar vermediğine değinir. Onuncu bölümde ise "Selahaddin Eyyubi Kudüs'ün Fatihi" isimli başlık altında Selahaddin Eyyubi ve Haçlılar arasındaki savaşı konu edinir. Onun Kudüs'ü almasının yankılarını ve düzenlenen Haçlı seferlerini değerlendiren yazar, Müslümanların bu savaşlarda Tapınak Şövalyeleri tarafından katledilmelerine, din değiştirmeleri istenen Müslümanların ailelerindeki kız çocuklarının alındığına, Mescid-i Aksa'ya gelen ziyaretçilerin de engellendiğine yer verir. Selahaddin Eyyubi ve Kerek kalesi hâkimi Renaud de Chatillion arasındaki mücadeleyi de anlatan yazar, Şam'da güçlenen Selahaddin Eyyubi'nin adaletli ve Kudüs'ü almak için kararlı kişiliğine de değinmiş, 1187 yılında gerçekleştirilen Hittin savaşını anlatmıştır.

*"Burada Kudüs Krallık Ordusu tamamen dağıtıldı. Koskoca ordu adeta yok edildi... Bundan sonra önünde çok önemli bir engel olmayan Selahaddin Eyyubi, ordusuyla hızla batıya ilerleyerek Kudüs üzerindeki bütün yerleşim birimlerini Taberiye, Aka, Nablus, Yafa, Sayda, Beyrut, Cübeyl, Askalan, Gazze gibi şehirleri tek tek ele geçirdi."*²³³

Romanda Kudüs'ü alan Selahaddin Eyyubi'nin Mescid-i Aksa'yı ilk ziyaretine de değinen yazar, bu caminin Haçlılar tarafından bir saray haline çevrildiğini öğrenen S. Eyyubi'nin Mescid-i Aksa'da bu sebeple namaz kılamadığını, avluda namaz kıldığını söyler.

Haçlı Seferleri belirli tarihlemelerle sınırlandırılmış olsa da tarihte meydana gelen birçok savaşın da Haçlılar ile yapıldığı kabul edilmiştir. Bu savaşlardan biri de 1538'de meydana gelen Preveze Deniz savaşıdır. Bu savaş Haçlı donanması ile Osmanlı devleti arasında yapılmıştır.

Cevat Şakir Kabaağaçlı *Uluç Reis* romanında Akdeniz'de Türklerin hâkim olmaya başlamasının ardından düzenlenen savaşları konu edinirken bunları da Haçlı seferleri

²³³ İsmail Bilgin, *Kudüs'teki Son Osmanlı-Iğdırılı Onbaşı Hasan*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020, s. 118

olarak niteler. Romanda Preveze ve İnebahtı savaşları anlatılırken Papalığın çok büyük ekonomilerle desteklediği bu savaşa katılmış olan Andrea Dorya'dan söz edilir. Romanda ayrıca deniz savaşlarında Uluç Ali Paşa'dan da yardım alındığına yer verilir ve Mısır'ın stratejik konumuna dikkat çekilir.

1.2.2. Kerbela Hadisesi

Kerbela, Irak'ın Necef şehri yakınlarındaki bir yerleşim yeridir. Bu şehir İslam tarihinde çoğunlukla olumsuz bir çağrışım taşır. Emevi Sultanı olan I. Yezid'in askerleri ile Hz. Hüseyin ve kfilesinin bu topraklarda karşılaştığı ve Hz. Hüseyin ve yanındaki kafilenin aç ve susuz bırakıldıkları yer olan Kerbela, daha büyük bir felakete sahne olur, Hz. Hüseyin'in başının kesilerek Şam'a kadar götürülmesi ile anılan bir yer haline gelir. Bu hadise sonucunda İslam dünyasında çok keskin kopmalar yaşanmış, mezhep ayrılıkları iyice gün yüzüne çıkmıştır. Bu hadisenin Türk edebiyatında da büyük yansımaları olmuştur. Divan edebiyatında çoğunlukla manzum olarak ele alınan Kerbela olayı günümüzde de romanlara konu edilmiştir.

Necmi Onur *Kanlı Kerbela* isimli romanında Kerbela hadisesini anlatmadan evvel bu hadisenin kökeninde yatan kabile mücadeleleri hakkında bilgiler verir. Ümeyye yani Emevi ailesi ile Haşimi ailesi arasındaki mücadeleyi, iktidar savaşını anlatan yazar daha sonra "Olayların Tarihi Akışı" isimli bölümle tarih içindeki kabile mücadelelerini anlatır. Ardından Hz. Osman'a düzenlenen suikasta ve Hz. Ali'nin şehit edilmesine, Hz. Ali'nin, Muaviye ile mücadelesine ve Mısır'da bulunan Amr İbni As'a düzenlenecek olan suikastlere yer veren yazar, Amr İbni As'ı öldürmeye giden Hz. Ebubekir'in oğlu Amr'dan da söz eder. Şam valisi olan Muaviye ve Mısır'da bulunan Amr İbni As'ın hayatta kalışlarına, buna rağmen Hz. Ali'nin öldürülmesinin sonuçlarına değinen yazar, Emevi ailesinin tarihin akışı içinde güçlenmesine de yer verir.

Daha sonra ise Kûfe halkı tarafından Hz. Hasan'ın halife seçildiği söylenir. Ancak Şam'da bulunan ve Hz. Hasan'ı engellemek isteyen Muaviye bu durumu savaş ile yanıtlar.

*“Çok geçmeden Muaviye’nin kumandanlarından Amir oğlu Abdullah, Medayin kasabasını kuvvetleri ile çepeçevre sardı. Hasan hiçbir kuvvet göstermedi. Muaviye’nin kumandanı ile müzakereye girişmeye razı oldu.”*²³⁴

Romanda Hz. Hasan’ın savaş yanlısı olmadığı, anlaşma yaptığı anlatılırken Muaviye’nin de politik davranarak onu öldürme planları yaptığına yer verilir. Hz. Hasan’ın eşi Cade’nin Muaviye tarafından aldatılmasına ve Hz. Hasan’ın zehirlenmesine de yer veren yazar, daha sonra Cade’nin Muaviye’nin yanına gidişini ve yeri bilinmeyen bir adaya sürgün edildiğini ya da bir fırtınada kaybolduğunun duyulduğunu söyler.

Muaviye’nin ölümü üzerine Yezid’in hilafetini kabul etmeyen Hz. Hüseyin’in, Kufeliler tarafından mektuplarla Kufe’ye çağrıldığını söyleyen yazar, onun Kufe’ye ardından Kerbela’ya gidişini anlatır.

“‘Her tarafından kötülük kaynayan bu yer neresidir?’ İmam Hüseyin’in sadık yakınlarından biri söylediği sözlerden korkan bir sıkıntı ile sorunun cevabını verdi: ‘Ya İmam!’

Kerbela denilen yer burasıdır!’

*İmam Hüseyin bu cevap üzerine bir kez daha bakışlarını etrafa dolaştırdı ve ‘Allahuekber’ diyerek ilave etti. ‘Burası Kerbela değil, Kerb ve belâdır...’”*²³⁵

Romanda daha sonra Yezid’in askeri olan İbn Saad’ın Hz. Hüseyin ve ehlibeyti Fırat kenarında susuz bırakması anlatılır:

*“Ömer ibn Saad’ın emrindeki asker sayısı, piyade süvari olmak üzere 7 bin kişi idi. İmam Hüseyin’in tarafındaki kuvvet ise, 42 kişiden ibaretti. Bu 42 kişi arasında, 70 yaşını aşmış ihtiyarlar vardı. Mekke’den hareketleri sırasında 321 kişi olan kafil, Kerbela çöllerine gelinceye kadar, Ehlibeyt hariç, 42 kişiye inmişti...”*²³⁶

Daha sonra ise Hz. Hüseyin ve ailesinin katli anlatılmakta ve Hz. Hüseyin’in başını kesen Şimr isimli katilin kurnazlığından söz edilmektedir.

Kerbela hadisesinin ele alındığı bir başka roman ise Daniş Remzi Korok’un, *Kerbela Şehitleri’dir*. Yazar, Kerbela hadisesini ilk başta bir şiir ile anlatır. Daha sonra

²³⁴ Necmi Onur, *Kanlı Kerbela*, Menteş Matbaası, İstanbul 1968, s. 69.

²³⁵ Onur, *Kanlı Kerbela*, s. 130.

²³⁶ Onur, *Kanlı Kerbela*, s. 141.

Hız. Ali'nin şehit edilişı ve Hız. Hasan'ın Muaviye ile olan mücadelesine geçer. Romanda Hız. Hasan'ın halife olmasından korkan Muaviye'nin yaptıkları üzerine ayrıntılı bilgiler verilir ve Medine'ye varmadan Hız. Hasan'ın zehirlendiğı ve Medine'ye gidince de ağırlaştığı söylenir.

“Yol boyunca derin bir sevinç içinde ilerleyen Ehl-i Beyt; Medine'ye yaklaştıkça birdenbire hastalanan ve gittikçe durumu kötüye giden İmam Hasan'ın bu haline üzülmeye başlamışlardı. Ve nihayet korku içinde düşünülen bir acıklı olay da gelip çatmıştı bir durak ve konak yerinde.”²³⁷

Yazar, Muaviye'nin Şam'da Ehl-i Beyt'e hakaretler ettirdiğini de anlatır, ancak romanda bir mezhepsel çatışmadan, savaştan söz edilmez.

“Bu zulüm ve işkenceler yetmiyormuş gibi, bir de herkesi peygamber soyuna ve sülalesine, Ehl-i Beyte... Küfür eylemeye zorluyorlar, Hazreti Ali'ye sövüp saymak istemeyen sayılı din büyüklerini birer birer ortadan kaldırıp, halka dehşet salmaya çaba gösteriyorlardı.

Hele Irak'a, Kûfe'ye, sonra da Hicaz'a seçip gönderdiği 'Ziyad Babasının oğlu' diye anılan piç bir valisi vardı ki Muaviye'nin her gittiğı yerde, en ileri gelen din ulemasına, bilgin ve büyüklerine son derece hakaret ediyor, onları İmam Ali'ye küfretmeleri için zorluyor, sonra küfretmeyenleri sonsuz bir vahşet ve işkencelerle hapsedip katlettiriyordu.”²³⁸

Romanda daha sonra Hız. Hasan'ın vefatının ardından Hız. Hüseyin'in hilafet ilan etmesinden çekinen Yezid'in Medine valisi Velid ile görüşmesine ve Yezid'in hilafetini Hız. Hüseyin'e onaylatmasına ve onun da bunu reddetmesine yer verilir. Kûfelilerin Hız. Hüseyin'i Kûfe'ye davet etmek için Medine'ye gelen kâfilelerden ve bu kâfilelerin davetine karşı Muhammed Hanefi'nin Hız. Hüseyin'in Kûfe'ye gitmesine karşı çıkmasından söz edilir.

“Bir gün ansızın yeni bir Kûfeli heyet gelmiş, beraberlerine Irak ve Basra halkından ve ileri gelenlerinden de haylice bir topluluk almışlardı. (...) Hız.

²³⁷ Daniş Remzi Korok, *Kerbela Şehitleri*, Yelken Matbaası, İstanbul 1971, s. 11.

²³⁸ Korok, *Kerbela Şehitleri*, s. 12.

Hüseyin'in Mekke'de değil, mutlaka Kûfe'de hilafet ilan etmesini ve orayı hilafet merkezi edinmesini istiyorlardı."²³⁹

Yazar daha sonra yola çıkan Hz. Hüseyin'in ve ailesinin Kûfe çöllerinde yaşadıkları dramdan söz edilir.

"İmam Hüseyin, bu candan tezahürü görünce, o da bütün kederini, yasını unuttur gibi olmuştu. Zira görüyordu ki yalnız erkekler değil, kadınlar ve genç kızlar bile, tam bir zevk ve heyecan içinde, onun yanında, onunla birlikte, olmadık görülmedik, duyulmadık bir cenk için kahramanca can atıyorlardı."²⁴⁰

Çölde susuz bırakılan Hz. Hüseyin ve ailesinin yaşadıklarından da söz edilen romanda Hz. Hüseyin'in ve aile üyelerinin katledilişlerinin ardından sağ kalanların Şam'a gönderilişlerine yer verilir. Daha sonra ise Şam'da hilafetini kutlayan Yezid'in Ehl-i beyte kendisini sevdireceğine inandığı belirtilerek olaylar verilir.

Bekir Yıldız'ın *Ve Zalim ve İnanmış ve Kerbela*, romanı da Kerbela savaşını ele alan dikkate değer romanlar arasındadır. Romanda Hz. Ali'nin suikasta uğramasının ardından Hz. Hasan ve Hüseyin'in Muaviye ve Yezid'e karşı verdikleri mücadele ele alınır. Romanın başlangıcında Hz. Ali'yi öldürmeye hazırlanan Mülcem Muradi oğlu Abdurrahman ve onu azmettiren Kuttame'nin planları anlatılır. Bu bölümlerde Kûfe şehrindeki iklim yansıtılmaya çalışılır. Daha sonra Şam'da bulunun Muaviye'nin planlarından söz edilir. Şam'da hilafetini ilan eden Muaviye, Hz. Hasan'ın Kûfe'de hilafet ilan etmesine fırsat vermek istemez ve Hz. Hasan ile savaşmak için hazırlıklar yapmaya başlar.

"Şam'da bulunan Ebu Süfyan oğlu Muaviye, Halife Ali'nin öldürüldüğü ve yerine oğlu Hasan'ın geçmekte olduğu haberini alır almaz, halktan biat etmelerini istedi. Şam halkı biata hazırlanırken, Kûfe'de Hazreti Hasan, babasından boşalan halifelik makamına seçilmişti bile."²⁴¹

Romanda siyasi çıkarlar hedefleyen Emevi ailesi Hz. Hasan ile savaşmaya hazırlanırken, İslam dininin parçalanmasını istemeyen Hz. Hasan onunla savaşmayı reddeder ve Muaviye ile bir anlaşma yapar. Bu anlaşmaya göre Muaviye ölene kadar

²³⁹ Korok, *Kerbela Şehitleri*, s. 41.

²⁴⁰ Korok, *Kerbela Şehitleri*, s. 95.

²⁴¹ Bekir Yıldız, *Ve Zalim ve İnanmış ve Kerbela*, İskele Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 23.

hilafet makamı onun elinde olacak, vefat edince Hz. Hasan'a devredecektir. Ancak tam tersi olmuş, Muaviye, Hz. Hasan'ı öldürmek için planlar yapmış ve anlaşmaya uymamıştır. Romanın devamında Hz. Hasan'ı öldürmek isteyen Muaviye ve Mervan'ın planları anlatılır ve Hz. Hasan'ın eşi Cade-Cude'yi, Yezid ile evlendirmek vaadiyle aldatmalarına ve Hz. Hasan'ı zehirlemelerine yer verilir.

“Kays oğlu Eş’as’ın kızı Cude’nin yastığı altında, Şam’dan Hekim İbnil’esal’inin gönderdiği zehir bulunmaktaydı. Defalarca denenmiş, bala, hurmaya karıştırılmış zehirler Hasan’a son darbeyi indirememişti.”²⁴²

Hz. Hasan yavaş yavaş zehirlendikten sonra Muaviye tarafından Şam'a getirilen Cude, burada Yezid'in bulunduğu söylenen Fil adasına gönderilir. Ancak romanda böyle bir adanın olmadığı ve Cude'nin Mervan tarafından bu olmayan adaya götürülürken denize atıldığı anlatılır. Yazar, daha sonra Muaviye'nin ölümünü ve Yezid'in halifeliğini ilan etmesine yer verirken, Hz. Hüseyin'in de bu duruma karşı çıktığını söyler. Romanda Kûfe şehri önemli bir yer edinmiştir.

Hz. Hasan'ı halife olarak tanıyan Kûfeliler Muaviye'den gelen baskılara boyun eğmiş ve bu kez de onun halifeliğini tanımışlardır. Savaş istemeyen Hz. Hasan ise tuzağa düşürülmüştür. Kûfe'de Muaviye yönetiminden memnun olmayan halk bu kez de Hz. Hüseyin'i hilafet için şehirlerine çağırarak ve hilafet için ona destek olacaklarını söylerler. Romanda Kûfeliler'in Hz. Hüseyin'e defalarca mektup yazıp onu çağırdıkları anlatılır:

“Ya Kûfeliler, ol şehrimiz ki kutsaldır ama cinayetlerin yatağı olarak da lanetlenmiştir. Hazreti Ali ile oğlu Hasan, sanki çevremizde dolaşmaktadır. Öldürüldükten sonra dirilmiş olup ciğerlerimizi parelemekte, boğazlarımızı, yağlı halatlar gibi kanlarıyla sıkırmaktadırlar. Diyeceğim, bir mektup yazıp ne Muaviye'ye ne de oğlu Yezid'e biat etmeyen Hüseyin'i şehrimize çağırıp ona biat edelim ve böylece alnımızdaki kan lekesini silelim.”²⁴³

Romanın ilerleyen bölümlerinde Kûfelilerin sözüne inanan Hz. Hüseyin'in Kerbela'da Kûfelileri beklemesi anlatılır. Kerbela'da yalnız bırakıldığını anlayan Hz.

²⁴² Yıldız, *Ve Zalim ve İnanmış ve Kerbela*, s. 23.

²⁴³ Yıldız, *Ve Zalim ve İnanmış ve Kerbela*, s. 76.

Hüseyin ve kafilesinin çöl sıcağında yaşadıkları zorluklar ise romanda çarpıcı bir şekilde ele alınır.

*“Suyun önünü tutmuş Yezid’in askerleri, böylesi bakışları, çölde bile yankılanan, ‘su, su...’ diye yükselen iniltileri duydukça, atlarını inat olsun diye Fırat’a doğru sürüyor, yükselen bin bir nakışlı su kabarcıklarıyla naralı oyunlar oynuyorlardı.”*²⁴⁴

Yazar, romanda mezhep ayrılıklarından söz etmez ve Kerbela’da yaşananların sebebinin siyasi çıkarlar olduğuna işaret eder. Romanda iktidar hırsı ile yanan hatta babasının ölümünü bile az bir üzüntü ile karşılayan Yezid’in Kerbela’da Şimr isimli birisi tarafından katledildiği anlatılan Hz. Hüseyin’e karşı gösterdiği saygısız ve insanlık dışı tavırların anlatımı da dikkat çekmektedir.

“‘Asanla oynadığın bu yüz, kimin yüzüdür bilmez misin ya Yezid? Dedi.’

Yezid, en coşkulu en güçlü anında kendisine sorulan bu soru karşısında çok öfkelendi. Ama belki de ilk kez, halife olduğundan beri ilk kez, babası Muaviye gibi, öfkesinin ardına sinebildi.

‘Bilmez olur muyum ya Eşlemi?’ dedi. ‘Hiç bilmez olur muyum? Hazreti Muhammed’in torunu, Hazreti Ali’nin oğlu Hüseyin’in yüzüdür, asanla oynadığım. (...)

*‘Doğru değildir yaptığın,’ dedi Ebu Berze Eşlemi. ‘O yüz ki, defalarca Peygamberimiz Muhammed tarafından sevgiyle öpülmüştür.’”*²⁴⁵

Ahmet Turgut’un *Aşkın Şehidi* isimli eseri de Kerbela hadisesini konu edinir. Roman Yezit’in hilafetini kabulü için Hz. Hüseyin’e gönderdiği mesaj ile başlatılır.

*“Mescid-i Nebevi o sabah her zamankinden daha kalabalıktı. İnsanlar sadece namazlarını eda etmek için değil, İmam’ın Yezid’e biat konusundaki tavrını öğrenmek için de gelmişlerdi. Nitekim mutat olan bittiğinde, tüm meraklı bakışlar Hüseyin’in üzerindeydi.”*²⁴⁶

Romanda Hz. Hüseyin’in Medine’den Mekke’ye gitmesi ve orada bulunan Yezid taraftarlarının yaşadıkları tedirginliğe de yer verilir. Daha sonra Hz. Hüseyin, Mescid-i

²⁴⁴ Yıldız, *Ve Zalim ve İnanmış ve Kerbela*, s. 104.

²⁴⁵ Yıldız, *Ve Zalim ve İnanmış ve Kerbela*, s. 134.

²⁴⁶ Ahmet Turgut, *Aşkın Şehidi*, Callisto Basım, İstanbul 2011, s. 24.

Haram'a gider ve orada hutbe verir. Bu hutbede inananları doğru yola çağırır ve bu durumdan Yezid taraftarı olan Medine valisinin rahatsızlık duyduğu belirtilir.

*"İslam'ı ters yüz edilmiş bir kürk gibi giyinenler var... 'Vali bu sözün kendi şahsında Yezid'e söylendiğinin farkındaydı. Gerilmişti. Zaten İmam'ın Mekke'ye geldiğini öğrendiğinden beri rahat edemiyordu."*²⁴⁷

Yazar, romanda Hz. Hüseyin'in Yezid'e biat etmeyeceğinin anlaşılması üzerine yaşanan iç karışıklık ve dini tartışmalara yer verdikten sonra Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye gidişini, susuz kalan kafilenin orada yaşadıklarını ele alır.

*"Muharrem'in yedinci güneşiyle birlikte Kerbela arzı yeniden kaynamaya başlamıştı; ama Ali Ekber diünden beri ara ara titremeye devam ediyordu. İşin kötüsü, aynı önce kız kardeşi Fatıma'da ve oğlu Hamza'da görülmeye başlamış, ardından halası Safiye ve amcazadesi Ebubekir'e sirayet etmişti."*²⁴⁸

Kûfe'ye gitmek için yola çıkan Hz. Hüseyin ve ailesinin yaşadıkları sıkıntıların ele alındığı bölümlerde Muaviye'nin ve oğlu Yezit'in bu bölgeyi bilinçli olarak seçtiklerinden ve Hz. Hüseyin'in ziyaretinden evvel tuzak kurup suyu kestirdiklerinden söz edilir.

*"Sıffin da Kerbela misali Fırat kenarındaydı. Muaviye açısından orası bilinçli bir seçimdi. Kendi ordusu birkaç günde Sıffin'a varıp suyu tutmuş, İmam Ali'nin birlikleriyse haftayı aşkın bir yolculuktan gelebilmişti."*²⁴⁹

Romanda Fırat kenarında sıkıştırılan ve susuz bırakılan Hz. Hüseyin'in yanındakilerin, insanlardan umudu keserek yağmur duası etmeye başladıkları iddiasıyla yaşanan vahamette dikkat çekilir.

*"—Hem hiçbir yere gidemeyeceğimizi söylüyorlar hem de boykotun kati olduğunu... Elde kalan yiyeceğimizin ve suyumuzun bu gece biteceğini de biliyorlar. Şimr, Fırat'ı unutup yağmur için dua etmemizi önerdi."*²⁵⁰

²⁴⁷ Ahmet Turgut, *Aşkın Şehidi*, s. 59.

²⁴⁸ Ahmet Turgut, *Aşkın Şehidi*, s. 371.

²⁴⁹ Ahmet Turgut, *Aşkın Şehidi*, s. 16.

²⁵⁰ Ahmet Turgut, *Aşkın Şehidi*, s. 381

Yezid ve askerlerinin Hz. Hüseyin ve ailesine karşı gösterdikleri kötü muameleye dikkat çeken yazar, Hz. Hüseyin'in ve ailesinin Hz. Muhammet tarafından çok sevildiğine vurgu yaparak, yaşananların dini boyutunu Abbas karakteri üzerinden ele alır.

“Abbas, ‘Kendinize gelin!’ diyerek seslenmeye başladı. Kampı işaret ediyordu: ‘Başucunuzda Resul’un oğulları ve kızları susuzluktan çatlamak üzereler. Bilmez misiniz, O Nebi ne buyurmuştu? ‘Beni şahsınızdan ve ehli beytimi kendi ailenizden daha çok sevmedikçe, iman etmiş sayılmazsınız...’ Hesap Günü onların dedelerinin yüzüne nasıl bakacaksınız.”²⁵¹

Fırat Dede'nin *Derin Yara Kerbela*, romanında ise Hz. Osman'ın öldürülmesinin ardından Hz. Ali ve Hz. Ayşe taraftarlarının arasındaki sorunlar ele alınırken Hz. Muhammed sonrası iktidar kavgaları ve Hz. Ayşe hakkında ortaya atılan “ifk” hadisesi hakkında da açıklamalar yapılır. Hz. Ali ile Hz. Ayşe arasındaki asıl problemin bu hadiseden sonra başladığı belirtilir. Muaviye ve Hz. Ali arasında geçen Sıffin savaşını da anlatan yazar, Hariciler adlı grubun doğduğu karmaşa ortamını ele alır ve Hariciler grubunun oluşmasının Muaviye'nin işlerini kolaylaştırdığını söyler.

Romanda ilk önce Hz. Hasan'ın babasının öldürülmesi üzerine hissettiği üzüntü ele alınır.

“Ali oğlu Hasan Medayin de Kasrı Abyad'da (Beyaz Saray) gözyaşı döküyordu. Gözyaşları bedenindeki yaraların acısından çok Kûfe halkının vefasızlığından kaynaklanıyordu. Şunun şurasında İslam devletinin başına geçeli altı ay olmuştu. Babası Talipoğlu Ali'nin öldürülmesinden sonra onun vasiyetine uyarak yönetimi ele almıştı.”²⁵²

Yazar daha sonra Emevi ailesinden gelen Muaviye'nin Şam valiliği ile yetinmek istemeyerek İstanbul'un da dahil olduğu büyük bir Emevi imparatorluğu kurmak ve oğlu Yezid'i bu devletin başına geçirmek gibi hayallerine yer verir:

“...Şam hâkimi Süfyanoğlu Muaviye yeni düzenini kurmanın zamanının geldiğini fark etti. Yapacağı çok iş vardı. Kuracağı imparatorluğu düşledi; merkezi Şam olan imparatorluk, Suriye'nin kuzeyindeki Bizans toprakları bütün

²⁵¹ Ahmet Turgut, *Aşkın Şehidi*, s. 393.

²⁵² Fırat Dede, *Derin Yara Kerbela*, Yurt Kitap Yayın, Ankara 2011, s. 51.

zenginlikleri ile onu bekliyordu. Ardından Bizans'ın başkenti Konstantinopolis! Dillere destan zenginlikler. Diğer tarafta Mısır; Mısır da geçmişi ve Nil'in suladığı bereketli topraklarındaki geleceği ile onu bekliyordu. Ama her şeyden önce arka bahçesi Arabistan'ı güvence altına almalıydı."²⁵³

Romanın devamında Şam valisi Muaviye'nin emelleri ile Hz. Hasan'ın varlığı çatışınca Muaviye'nin Hz. Hasan ile savaşmak için hazırlıklar yaptığı anlatılır. Ancak Hz. Hasan Müslümanların birbiri ile savaşmasını istemediği için Muaviye ile anlaşma yapar:

"Muaviye için hedefte Ali oğlu Hasan vardı artık. Muaviye altmış bin kişilik ordusu ile Kûfe üzerine harekete geçmişti. Ok yaydan çıkmıştı. Hasan da omuzlarına yüklenen sorumluluk gereği oluşturduğu kırk bin kişilik ordusunun başında yola koyuldu. (...) Ali oğlu Hasan yakınlarına çoğu zaman söylediklerini molada da tekrarladı. 'Kendi isteğimle hiç kimseyle savaşmaya kalkışmam. Dünya sultanlığı için kimseyle kavgaya girmem.'"²⁵⁴

Romanda Hz. Osman'ın halife olması ile birlikte valilik elde eden Muaviye'nin Hz. Ali döneminde iktidarını korumak isteğinden söz edilirken, Hz. Hasan'ın iktidar hırsı ile hareket etmediği belirtilir. Hz. Hasan'ın en çok üzerinde durduğu ve üzüldüğü konu Kûfelilerin Hz. Ali'ye ihanet etmiş olmalarıdır. Hz. Hasan ile Muaviye arasındaki anlaşmadan söz eden yazar, Hz. Hasan'a Medine'de oturmak kaydıyla her yıl beş bin gümüş ödeyecek olan Muaviye'nin valiliğini bir imparatorluğa çevirmek istediğine yer verilir.

"Ali Muaviye için her zaman korku kaynağı olmuştu. (...)6 ay önce Kûfe'de öldürülen Ali'nin ruhu omuzlarına binmiş onu rahatsız ediyordu. Bu ruh haliyle Hasan'a anlaşma teklif etti. Anlaşmaya göre Hasan yandaşları ile birlikte Kûfe'den ayrılıp Medine'de oturacak ve Muaviye ona her yıl beş bin dirhem gümüş ödeyecekti. Bunun karşılığı olarak da Muaviye ömür boyu hükümrانlığını sürdürecektir yerine vekil belirlemeyecekti; buna göre ölümünden sonra Hasan hükümrان olabilir.

²⁵³ Dede, *Derin Yara Kerbela*, s. 52.

²⁵⁴ Dede, *Derin Yara Kerbela*, s. 53.

Hasan babasının ölümünden sonra görevi devralmadaki isteksizliğini düşündü. Bir de Kûfelilerin ihanetini.”²⁵⁵

Romanda yazar, Muaviye’nin Hz. Hasan ile yaptığı anlaşmaya uymayarak oğlunu iktidara getirme hazırlıkları yaptığına değinirken ülkenin sınırlarını da şöyle çizer:

“Muaviye oğlu Yezid’i saltanata hazırlamaya başlar. Muaviye bu dünyadan göçtüğünde Mayıs (680) ardında sınırları güneyde Yemen’den kuzeyde Suriye ötesine Bizans topraklarına batıda Mısır’ın ötesinde Trablusgarp’tan doğuda Asya içlerindeki Ceyhun ırmağına kadar uzanan bir imparatorluğu oğlu Yezid’e bırakmıştı.”²⁵⁶

Derin Yara Kerbela romanında İslam devletinin iki başlı bir döneme girdiğine ve iki başkentinin var olduğuna, bunlardan birinin Şam birinin Mekke olduğuna dikkat çekilirken, Hz. Hasan’ın eşi Cade tarafından zehirlenerek öldürülüşü, bunun üzerine Hz. Hüseyin’in Emeviler ile karşı karşıya kalışından bahsedilir. Romanda Hz. Hüseyin’in Mekke’ye giderek orada taraftar toplama ihtimalinin Muaviye tarafından tedirginlikle karşılandığından söz edilirken, Mekke valisi, Mervan’ın da Muaviye tarafında yer aldığı ve onun propagandasını yaptığına yer verilir. Daha sonra Kûfeliler tarafından çağrılan Hz. Hüseyin’in bu çağrıya kulak vermesi ve kervanıyla birlikte yola düşmesi ele alınır. Romanda “kerb” kelimesinin tasa ve kaygı anlamları üzerinde duran yazar, bu bölgenin ismi ile müsemma bir yer olduğunu işaret ederek, susuzluktan zorluklar yaşayan Hz. Hüseyin ve kafilesinin yaşadıklarına ve Fırat nehrinin önünü kapatan Yezidi askerlerin yaptıkları insanlık dışı muamelelere yer verilir.

“Evet, burası kerb (tasa kaygı) ve bela (sıkıntılı ve zararlı durum) yeri idi. Hüseyin ve efradının çadırı kaderleri ile birlikte bu çölde kuruldu. Kûfe’den bu çöllere gönderilen binlerce askerin onları bulması zor olmadı ve Fırat’la çadırlar arasına etten duvar örüldü. 680 yılı Muharrem ayının 7. günü) bu şartlarda çadırlardaki yaşam 4 gün sürdü. (10 Muharrem) Çölün kavurucu sıcaklığında dört uzun gün. Rivayet olunur ki... Çadırlarda Hüseyin ve efradı 84 canlı. 4 gün içinde bunlardan 73 ünü kanı kızgın kumlara akıtıldı. Her birinin adı yazılarak hesabı tutuldu. Kanları akıtılanlardan hesabı tutulmayanların sayısı ise elbette bilinmiyor.

²⁵⁵ Dede, *Derin Yara Kerbela*, s. 53-54.

²⁵⁶ Dede, *Derin Yara Kerbela*, s. 90.

Kanı akıtılan son er kişi Ali oğlu Hüseyin oldu. Ve kuzeye son yolculuk burada noktalandı. Son er kişinin de kanının akıtılmasının ardından çadırlar yağmalandı. Tutsak kadınlarla çocuklar develerin sırtında özel kapalı mekânlarda Şam'a doğru yola çıkarıldı. Bir kılıç darbesi ile gövdesinden ayrılan Hüseyin'in başı, ölümüne tanıklık etmek üzere aynı kervanla Şam'a götürüldü. ”²⁵⁷

Fırat Dede, romanın ilerleyen bölümlerinde “rivayet olunur ki” cümlesi ile birlikte susuz kalan kafilenin yaşadıklarına inanılan birçok anlatıya yer verir. Bunlardan biri de Hz. Hüseyin'in gösterdiği yerden su çıkmasıdır:

“Rivayet olunur ki... Muharrem ayının 8. günü susuzluk hat safhaya yükselince Hüseyin bir yer gösterdi. Kazılan bu yerden güzel bir su kaynağı çıktı. Herkes bu kaynaktan kana kana içtikten sonra pınar kayboldu. Bu olayı haber alan Zübeyt çemberi daraltmak için çöle 7000 asker daha gönderdi. ”²⁵⁸

Kerbela'da susuz bırakılan Hz. Hüseyin'in Fırat nehrine ulaşp su içmeleri ile kendilerini yeneceklerini bilen Yezid'in askerlerinin bu korkusu da romanda ele alınır:

“Rivayet olunur ki Hüseyin sözlerinin ardından sevinçle öyle bir haykırdı ki heybetinden bütün ordu titredi Kerbela toprağında deprem oldu. (...) Susuzluk nedeniyle acı içinde kıvranan Hüseyin atını Fırat'a sürdü. Bir damla su içtiğinde karşısında durmanın mümkün olmayacağını bilenler Hüseyin ile Fırat arasına insan bedeninden duvar çektiler. ”²⁵⁹

Coşkun Mutlu'nun *Hasan Sabbah Alamut Kalesi Dağların Asi Rüzgârı* romanında da Kerbela olayına kısaca yer verilmiştir. Romanda Kerbela hadisesinin başlamasına neden olan hilafet mücadelesine, Muaviye ile Hz. Ali arasındaki çatışmaya değinilir. Bu çatışmalar sonucunda Hz. Ali'nin ordusunda oluşan Harici gruplar tarafından şehit edilmesi anlatılır.

“Muaviye ile yapılan savaşın sonucunda yaşanan hakem olayının başarısız olması ile Hazreti Ali'nin ordusunda karışıklıklar çıktı. Böylece hariciler adıyla bir grup ortaya çıktı. Bu grup ne Hazreti Ali'yi ne de Muaviye'ye tanıyordu. Bu grup

²⁵⁷ Dede, *Derin Yara Kerbela*, s. 106.

²⁵⁸ Dede, *Derin Yara Kerbela*, s. 111.

²⁵⁹ Dede, *Derin Yara Kerbela*, s. 138.

ortaya çıkmadan önce Hz. Ali Muaviye üzerine bir sefer düşünüyordu. Mecburen bu seferi iptal edip haricilerin üstüne yürüdü.

Yapılan savaşta haricilerin büyük çoğunluğu öldürüldü. Hariciler, Hz. Ali, Muaviye ve Amr Bin As'ı öldürmeye karar verdiler. Üç fedai seçtiler. Sabaha karşı üç fedai üçünü de öldürecekti. Muaviye ve As'ı öldürecek olan fedailer yolda amaçlarından vazgeçtiler. Ancak Hz. Ali'yi öldürmekle görevli olarak seçilen Abdurrahman İbni Mülcem, zehirli kılıcını camide namaz kılmakta olan Hz. Ali'ye sapladı. Zehirli kılıçla yaralanan Hazreti Ali birkaç gün içinde hakka yürüdü.”²⁶⁰

Romanda Kerbela hadisesinin arkasında yatan tarihi sorunlara değinildikten sonra Hz. Hüseyin'in Kerbela'da yaşadıkları anlatılır. Hz. Hüseyin'in siyasete mesafeli olduğu, Müslümanların barış içinde yaşamasını istediği belirtilirken Kûfe halkının ona mektuplar göndermesi, Kûfe'ye davet etmesi anlatılır:

Romanda daha sonra Kûfelilerin istekleri üzerine ailesiyle birlikte yola çıkan Hz. Hüseyin'in tuzağa çekildiği ve Yezid'in ordusu ile karşı karşıya kaldıktan sonra ailesi ile birlikte zulme maruz kalarak şehit edilmesi şöyle anlatılır:

“Nihayet İmam Hüseyin ve o zalimlerin eliyle feci bir şekilde şehit edildi. İmam Hüseyin'in çocukları şehit oldu. Bu katliamın en küçük şehidi ise İmam Hüseyin'in henüz altı aylık olan oğlu Ali Asgar'dı. Ali Asgar babasının kucağındayken atılan okla vuruldu. Sağ kalanlar esir edildi. İmam Hüseyin'in kız kardeşi Zeynep bu olayı her yerde anlattı. En sonunda da Zeynel Abidin Müslümanların dört imamı oldu' dedi.”²⁶¹

Orhan Yeniaraş'ın *Kerbela Ateşi* kitabında da Kerbela hadisesinden sonraki gelişmeler ele alınır.

“İrak'ta Emevi karşıtı bir hareketin başarılı olabilmesi için şartlar yeterince olgunlaşmamıştır. Durumun kısa ve orta vadede değişeceğini de sanmıyorum. Emevi ailesine karşı topyekûn bir kıyamın başarıya ulaşabilmesi için en uygun yer Horasan'dır. Yemen, Kufe ve Basra değil. Oralarda Ehlibeyt yanlıları çoktur ama İslam dünyası genelinde etkili olabilecek bir kıyam için gerekli asabiyet

²⁶⁰ Coşkun Mutlu, *Hasan Sabbah Alamut Kalesi Dağların Asi Rüzgârı*, Lopus Yayınevi, Ankara 2019, s. 150.

²⁶¹ Mutlu, *Hasan Sabbah Alamut Kalesi Dağların Asi Rüzgârı*, s. 158.

olmadığı gibi, sosyal yapı da buna uygun değildir. Şu an yüzlerce aşiretten oluşan Arap dünyasını birleştirebilecek asgari müşterekler yok gibidir. Emevilerin başlattığı kabilecilik, eşitliğe dayalı İslam kardeşliğinin yerine geçmiştir. Bu da birlik ve dayanışmandan çok ayrılıkçılığı beslemektedir.”²⁶²

Romanda Yezid’in egemen olduğu bölgelerdeki camilerden Ehlibeyte hakaret edildiği, böylece Müslümanlar arasındaki kardeşlik bağının koparılmaya çalışıldığı anlatılır.

“Durum günden güne kötüye gitmektedir. Ehlibeyt’i sevmek suç haline geldi. Her gün camilerde Hz. Peygamber ve Ehlibeyt’ine salat ve selam okuyanlar, dışarı çıkınca onlara küfre zorlanıyorlar. Müslümanları münafıklığa iten bu düzenin arkasında maddi çıkar hırsı ve kabilecilik vardır.”²⁶³

Yazar, romanda Emevilerin Ehlibeyt’ten korkmalarının sebeplerini ele alırken Muhammed Bakır’ın da tıpkı Hz. Hasan ve Hüseyin gibi savaşa niyetli olmadığı halde Emeviler tarafından öldürüldüğünü ve iktidar arzusu sebebiyle Caferi Sadık’ın da ölüm tehlikesi içinde olduğunu anlatır.

“Ebu Müslim, yiğit adam! Emeviler, Ehlibeyt’i öncelikli tehdit olarak görüyorlar. Onlara göre zulme dayalı sultanlıklarının devam edebilmesi için evladı resulden tek bir kişinin hayatta kalmaması lazım. Uygun zaman ve ortam bulunca da bunu gerçekleştiriyorlar. Kardeşim Muhammed Bakır’ı kıyama kalkışmadığı halde zehirleyerek öldürdüklerini bilmeyen yoktur. Sırada ben, oğlum ve Caferi Sadık vardır. Emeviler için Ehlibeyt’in en iyisi ölü olanıdır. Evladı resulden hayatta kalan son kişi de öldürülünceye kadar bu cinayetler devam edecektir. Zulme ve haksızlığa karşı kıyam ateşini canlı tutmak zorundayız.”²⁶⁴

Romanda Alper Tunga tarafından yaptırıldığı düşünülen Merv kentinin de Emevilerin elinde olduğu ve bu kentte de kışkırtıcılıkların yapıldığı belirtilir.

“Emevlerin Horasan Emirliği’ne getirdikleri Nasır Bin Seyyar, Merv kentinde oturuyordu. Kentin kuruluşuna ilişkin çeşitli rivayetler olmakla beraber

²⁶² Orhan Yeniars, *Kerbela Ateşi*, Panama Yayıncılık, Ankara 2018, s. 29.

²⁶³ Yeniars, *Kerbela Ateşi*, s. 31.

²⁶⁴ Yeniars, *Kerbela Ateşi*, s. 32.

çoğunluk, ünlü Saka Başbuğu Alper Tunga tarafından yaptırıldığına inanıyordu.”²⁶⁵

İmam Zeyd’in taraftarları ile Kûfe emiri Yusuf bin Ömer arasında çatışma yaşanır ve imam öldürülür. Romanda onun ölümünden sonra da Ehli Beyt ile Yezid arasındaki mücadelenin devam ettiğinden ve Türklerin de Ehli Beyt’e destek verdiklerinden söz edilir.

“İmam Zeyd’in şehadetinin üzerinden iki yıl geçmişti. Fakat Ehlibeyt’in zulme ve haksızlığa karşı hukuk mücadelesi devam ediyordu. Zeyd oğlu Yahya, Cüzcan’a gelerek babasının başlattığı hareketi sürdürürken çeşitli Türk boyları babasına olduğu gibi ona destek verdiler.”²⁶⁶

Romanda Zeyd ve Zeyd’in oğlu Yahya’nın da Emeviler tarafından öldürülmesinin ardından, Cafer-i Sadık ve Ebu Müslim Horasani’nin Ehli Beyt savunucuları arasında ön plana çıktıklarını ve Abbasilerin de güçlendiklerine yer verilir.

“Abbasi hareketinin boyutlarını tahmin edemeyen Emeviler ise Zeyd’in oğlu ve torunuyla birlikte öldürülmesinden sonra kısmen rahatlamışlardı. Gerçi İmam Caferi Sadık hayattaydı, ama onun silahlı mücadele yanlısı olmadığını, hatta Zeyd ve Yahya’yı uyardığını biliyorlardı. Buna rağmen onun varlığını Emevi saltanatı için gizli bir tehdit olarak görmeye devam ediyorlardı.

Bugünlerde Emevileri en çok uğraştıran Ebu Müslim Horasani’ydi. Onun halife ya da sultan olma gibi bir kaygısı yoktu ama Ehlibeyt davasının ateşli bir savunucusuydu. Bölgede başlattığı Emevi karşıtı hareket, ciddi bir güvenlik sorunu yaratıyordu.”²⁶⁷

Nusaybin savaşının anlatılmasının ardından Ebu Müslim’in düşüncelerini ele alan yazar, Abbasilerin Ebu Müslim Horasani’yi şaşırttığını ve onların da Emevilerden farklı politikalar izlemeyeceğini anladığı için üzgün olduğunu, Abbasiler döneminde de Ehlibeyt’in yönetimde yine söz sahibi olamadığını anlatır.

“Abbasileri tanıdıkça onların da Emevilerden farklı olmadıklarını görüyordu. Abbasiler, başlangıçta Ehlibeyt adına çalıştıklarını, onlardan bir talep gelirse hilafeti hiç düşünmeden kendilerine devredeceklerini söylemişlerdi. Fakat

²⁶⁵ Yeniaras, *Kerbela Ateşi*, s. 35.

²⁶⁶ Yeniaras, *Kerbela Ateşi*, s. 113.

²⁶⁷ Yeniaras, *Kerbela Ateşi*, s. 114.

aradan zaman geçip halifeler yerlerini sağlamlaştırdınca Ehlibeyt'e değil hilafeti vermek onları başkente bile yaklaştırmadılar. Gerçi camilerde Ehlibeyt'e küfredilmiyordu ama üzerlerindeki baskılar tam olarak kalkmış sayılmazdı. Hz. Hasan'ın torunlarından İbrahim ve Muhammed, Ebu Cafer'e biat etmemişlerdi. Halife her tarafta onları arattırıyordu. Ya biat edecek ya da öldürüleceklerdi. Oysa İslam hukukunda biat etmemenin cezası ölüm değildi. Fakat söz konusu iktidar olunca hukuk pek işe yaramıyordu.”²⁶⁸

Romanda daha sonra roman kişilerinden İhtiyar Yakup'un dilinden geri dönüşlerle Kerbela hadisesi anlatılır. Yazar, Hz. Hüseyin'in fiziki güzelliklerini ele alır. Daha sonra ise Hz. Hüseyin ve Muaviye'nin yaptıkları anlaşmaya değinilerek, Emevilerin izledikleri “mevali” politikası hakkında bazı bilgilere yer verilir.

Ahmet Haldun Terzioğlu *Alamut'un Piri Hasan Sabbah* romanının önemli bir kısmını Kerbela Olayı'na ayırmıştır. Başlangıçta Hz. Muhammed dönemini ve dört halife dönemini anlatan yazar bu dönemlerde herhangi bir sorun olmadığını, daha sonra hilafet mücadelesinin siyasi mücadeleye dönüştüğünü belirtir.

“İslam'da ilk ayrılıklar Hz. Muhammed'in vefatı ile başlamıştı. Gerekçe halifenin kim olacağı sorunuydu.”

Hz. Muhammed İslam inancının özünde son peygamberdi ve halefi başka bir peygamber olacak değildi. Ancak çoğalan yayılan Müslümanların Kurulu devletlerinin yöneticisi dinin de başı olacak birine ihtiyaçları vardı.”²⁶⁹

Sorunların Hz. Osman'ın suikaste kurban gitmesi ve katillerinin bir türlü bulunamaması ile başlamış olduğu anlatılan romanda, Hz. Peygamberin eşi Hz. Ayşe ile sahabeler Talha, Zübeyr gibi kişilerin bulunduğu grup, bu bilinmezlikten Hz. Ali'yi sorumlu tutmuşlardır. Aralarındaki ayrılık da Cemel Vakasına kadar büyümüştür. Romanda bu hadise şöyle anlatılır:

“Böylece Cemel Vakası adı verilen olay yaşandı. Hz. Ali taraftarları ile Hz. Ayşe'nin içinde olduğu Ali karşıtları arasında kanlı bir savaş olmuş, Hz. Ali bu

²⁶⁸ Yeniaras, *Kerbela Ateşi*, s. 489.

²⁶⁹ Ahmet Haldun Terzioğlu, *Alamut'un Piri Hasan Sabbah*, Panama Yayıncılık, Ankara 2020, s. 66.

savaşı kazanmıştı. Ancak aralarında Talha ve Zübeyr in bulunduğu çok sayıda sahabe bu olay sırasında canını yitirmişti.”²⁷⁰

Terzioğlu, İslam tarihinin bu acı olayını kronolojik olarak ve ayrıntıları ile vermeyi seçmiştir. Cemel Vakasının yaşanmasından sonra Ali taraftarları ile onu istemeyenler iyice gruplaşmaya başlamışlar; Şam valisi olan Emevi ailesinden Muaviye, Hz. Ali’ye biat etmekten vazgeçtiğini duyurmuş ve Hz. Osman’a karşılık kısas talep etmiştir. Bunun üzerine Hz. Ali ve Muaviye arasında bir savaş yaşanmıştır. Bu savaş mezhepsel ayrılıkların ayyuka çıktığı bir savaş haline gelmiştir. Harici adı verilen grup bu savaşta ortaya çıkmıştır.

“Ali ve Muaviye’nin orduları Siffin’da karşı karşıya geldiler. Ali bu savaşı da kazanmak üzereyken zora düşen kurnazlığı ile ve oyunları ile ünlü Muaviye askerlerinin mızraklarına Kur’an-ı Kerim sayfalarını taktırarak Ali ordusunun saldırısını ancak durdurabildi. Yapılan barış görüşmelerinden bir sonuç çıkmayınca Ali taraftarları arasında da ayrılıklar başladı. Hariciler diye adlandırılan bir başka fırka çıktı ortaya.”²⁷¹

Hz. Ali taraftarları içinden çıkan Hariciler daha sonra Hz. Ali’ye suikast düzenleyecek ve onu camide öldüreceklerdir.

Ahmet Haldun Terzioğlu, Sabbah’ın Hz. Ali’ye yapılanlara katlanamadığı, bunun üzüntüsünü ömrü boyunca taşıdığı belirtilir. Romanda “Gezgin” kişisi, olanı biteni daha iyi anlamak için Kerbela kentine gitmeye karar verir. Gezgin’in bölgede karşılaştığı bir ayrıntı ise önemlidir. Buralarda acı kelimesinin yerini “Kerbela” kelimesi almış durumdadır.

“Vardığı yerlerde acılar Kerbela sözü ile seslendirilmekteydi. Ali adının yanında oğulları Hasan ve Hüseyin’in adı anılıyor, onların başına gelenleri anlatan acı yüklü öyküler susmak bilmiyordu.”²⁷²

Romanda Müslümanlar arasında Emevi döneminde başlayan ayrımların iyice güçlendiği belirtilir ve Şia isminin bu dönemde kullanılmaya başlandığı söylenir.

²⁷⁰ Terzioğlu, *Alamut’un Piri Hasan Sabbah*, s. 67-68.

²⁷¹ Terzioğlu, *Alamut’un Piri Hasan Sabbah*, s. 68.

²⁷² Terzioğlu, *Alamut’un Piri Hasan Sabbah*, s. 70.

Emevilerin Hz. Fatıma'ya, Hz. Ali'ye hakaret etmeye başladıklarını söyleyen yazar, Şiilerin de Kûfe kentinde güçlenmeye başladıklarını söyler:

“Emevilerin etkinlik dönemi sürerken Hz. Ali'nin soyundan gelenler ve onlara bağlananlar ki Şia adı ile anılmaya başlamışlardı. Hak ettiklerine inandıkları halifeliliği yeniden elde etmek için mücadele etmekteydiler.”

Muaviye Şiayı düşman bellemişti. Çünkü Emevi yönetimine karşı en büyük tehlikeydi. Ali sevgisini söndürmek onun soyuna karşı düşmanlık üretmek amacıyla düzenlere girişmişti. Olmadık işler yapıyor, camilerin minarelerinden Hz. Ali'ye lanetler okunuyordu.

Ali sevenlerinin de yapacakları vardı elbette. Sayı olarak azdılar ama Ali ve onun emaneti çocuklarına karşı sarsılmaz bir sevgi ile bağlıydılar. Kûfe kentinde kuvvetle kök salmaya başlamışlardı.”²⁷³

Romanda daha sonra Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hasan'ın Şiiler tarafından “imam” kabul edilmeye başlaması ve Hz. Hasan'ın da Muviye'nin iktidarını tanımaması üzerine önce Hz. Hasan ile bir anlaşma yapmasına, daha sonra da Hz. Hasan'ın Muaviye tarafından yönlendirilen eşi Cade tarafından zehirlenerek öldürülmesine yer verilirken Cade'yi oğlu Yezid'e eş yapacağı vaadiyle kandırdığı söylenir. Hz. Hasan ile Muaviye arasındaki anlaşma şöyle anlatılır:

“Aralarında yapılan anlaşmaya göre Muaviye devleti yönetmeye devam edecekti, ancak kendisini ‘müminlerin Emir'i’ olarak tanıtmayacaktı. İmam Ali ve soyuna kötü sözler edilmeyecek camilerde onun adına ve soyuna hakaret yapılmayacaktı.”²⁷⁴

Hz. Hasan'ın öldürülmesinden sonra Muaviye'nin onun Hz. Muhammed'in yanına gömülmesine engel olduğu, düşmanlığının bu dereceye vardığı yine romanda anlatılır. Hz. Hasan'ın ölümü üzerine Hz. Hüseyin, Şiilerce “imam” olarak kabul görmeye başlamıştır. Ancak o, Hz. Hasan ile Muaviye'nin aralarında yaptığı anlaşmayı bozmamış, Muaviye'nin ölümünü beklemiştir. Ancak Muaviye ölmeden evvel oğlu Yezid'i yerine geçirerek Hz. Hasan ile yaptığı anlaşmayı bozmuştur. Yezid de babası ölünce kendisini halife olarak ilan etmiştir. Romanda Kûfe, Kerbela olayında önemli bir kent olarak geçer.

²⁷³ Terzioğlu, *Alamut'un Piri Hasan Sabbah*, s. 70.

²⁷⁴ Terzioğlu, *Alamut'un Piri Hasan Sabbah*, s. 71.

Kûfe'den Mekke'ye giden Hz. Hüseyin, bu şehirdeki yanlıları tarafından çağrılınca çağrılara cevap vererek Kûfe'ye doğru yol almaya başlamıştır. Kûfe yolunda kervanı ile durdurulan Hz. Hüseyin'in karşısına ağırlıkla Kûfelilerden oluşan bir ordu çıkarılır ve Yezid'e biat etmeler istenir. Bunun üzerine Hz. Hüseyin bu çağrıyı kabul etmeyerek direnir. Aç ve susuz bırakılan kabile zor zamanlar yaşamaya başlar. Romanda bu bölüm şöyle anlatılır:

“İmam Hüseyin ve yanındakiler çölün ortasında susuz bırakıldılar. Yezid'in adamları suya yaklaşımlarını izin vermiyordu. Küçük çocukların bulunduğu kafilenin susuzluğa çok fazla dayanamayacakları ortadaydı.

İki gün sonra hiç suları kalmamıştı. Onlarla suyun arasında çok kalabalık bir ordu vardı. Ya savaşarak şehit olacaklar ya da Yezid'e biat edip inandıklarından amaçlarından taviz vereceklerdi. 10 Muharrem Hicri 61 cuma...”²⁷⁵

Hz. Hüseyin ise orada bulunanlara yapılanların yanlış olduğuna dair bir konuşma yapar. Romanda bu konuşma şöyle verilir:

“‘Ey Kûfe halkı, Allah'ın gazabı Yahudilere, ‘Aziz Allah'ın oğludur!’ Dedikleri zaman son şiddetini bulmuştu ve yine Allah'ım kahri Hristiyan kavmine ‘Mesih Allah'ın oğludur’ dedikleri zaman indi. Allah'ın gazabı bugün de Al-i Resul'e ehlibeyte kastettiğiniz için size erişmektedir.”²⁷⁶

Öyle ki bu konuşma sırasında Yezid'in ordusunda bulunan komutanlardan Hur, Hz. Hüseyin'in saflarına geçerek mübarezede şehit olur:

“İmam Hüseyin'in konuşması Yezid'in ordusundaki komutanlardan Hur'u öylesine etkilemişti ki içinde bulunduğu kalabalık orduyu terk edip İmam Hüseyin'in bir avuç ordusuna katıldı.”²⁷⁷

Romanda Kerbela'da önce mübarezelerin yapıldığı, Yezid'in ordusunun bu mübarezelerde önemli kayıplar verdiği, daha sonra da savaşın başladığı ve Hz. Hüseyin'in acımasızca şehit edildiği anlatılır:

²⁷⁵ Terzioğlu, *Alamut'un Piri Hasan Sabbah*, s. 79-80.

²⁷⁶ Terzioğlu, *Alamut'un Piri Hasan Sabbah*, s. 83.

²⁷⁷ Terzioğlu, *Alamut'un Piri Hasan Sabbah*, s. 82.

“Durumun kötüye gideceğini düşünen Şimr bin Zilcevşen, topyekûn saldırı için emir verdi. Kalabalık Yezit ordusundan ok ve mızrak yağdı, İmam Hüseyin’in küçük ordusuna. İmam Hüseyin yaralandı. Onu sevenlerin çoğu şehit düştü.

Zalimlerden birisi başını kesti peygamber torununun. Mübarek başını bir mızrağın ucuna taktılar. Üzerinde değerli ne varsa soyup yarı çıplak bıraktılar. Başsız kalmış bedenini. Nasıl bir kinse nasıl bir zalimlikse yaptıklarıyla yetinmeyip atlarla çiğnediler. Sonra da çadırların arasına dalıp adet çapulcular gibi yağmaya başladılar.

Tam yetmiş iki Ali sevdalısı Kербela’da can vermişti.

Bu kanlı savaşın sonunda İmam Hüseyin’in oğlu Zeynel Abidin kadınlar tarafından yataklara yorganlar sarılarak saklanmıştı.”²⁷⁸

Romanda daha sonra Hz. Zeynep’in Şam’da Yezid’in mahkemesinde yargılandığı bilgisi verilirken Şii, Sünni ayrımının Kербela ile keskinleştiği ve Emevi devletinin yıkılmasının da bu ayrımı ortadan kaldıramamış olduğu ifade edilir.

Yazar, Abbasilerin de başlangıçta Şia’dan faydalandıkları, sonra da onlara düşmanlık göttüklerini söyler. Romanda Şii mezhebinde var olan imamet geleneğinin de Kербela’dan sonra sürdüğü anlatılır.

1.2.3. Çaldıran Savaşı

Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail’in yaşadığı çatışmalar 1514 yılında büyük bir savaşa dönüşmüştür. Günümüz İran devletine bağlı olan Maku kenti yakınlarındaki bir yer olan Çaldıran’da gerçekleşen savaş sonucunda Şah İsmail yenilmiş ve Yavuz Sultan Selim bu savaştan zafer elde ederek çıkmış ve doğu sınırlarını koruma altına almış, Memlükler üzerindeki hedeflerini daha kolay bir şekilde gerçekleştirmeye başlamıştır.

Türk romanında da Çaldıran savaşına yer verilmiştir. Özellikle Yavuz Sultan Selim’in biyografisini ele alan romanlarda bu savaş anlatılmıştır. Ele aldığımız ilk roman Oğuz Özdeş’in *Yavuz’un Pençesi* romanıdır. Roman, Yavuz Sultan Selim’in Şah İsmail üzerine bir sefer düzenlemeyi düşünmesi ve bunu divan toplantısında duyurması ile başlatılır.

²⁷⁸ Terzioğlu, *Alamut’un Piri Hasan Sabbah*, s. 85.

“–Şah İsmail üzerine seferim vardır! İşitmez müsünüz? Divandakiler, ne cevap vereceklerini şaşırmışlardı. İran gibi zamanın en büyük, en kudretli ve en zengin devletiyle durup dururken savaşa karar vermek, gerçekten zor bir işti.”²⁷⁹

Oğuz Özdeş, Osmanlı- Safevi savaşını anlatırken iki devletin bu savaştaki teknik üstünlük durumlarına yer verir. Romanın ilerleyen bölümlerinde ordusu ile doğu sınırına kadar gelen Yavuz Sultan Selim’in ordusu ile Şah İsmail’in ordusu karşılaştırılır. Osmanlı ordusunun uzun bir yolculuktan dolayı yorgun düştüğünü söyleyen Özdeş, Safevilerin durumlarının da oldukça iyi olduğunu belirtir. Ancak romanda, Osmanlı devletinin teknik bakımdan Safevi devletinden daha güçlü olduğuna, piyade askerlerinin oldukça fazla oluşuna ve dünya savaş tarihinde ilk defa kullanıldığı iddia edilen fitili muska isimli ağır silahlara da dikkat çekilmektedir.

“Şahın Bağdat, Meşhed, Horasan ve Hemedan valileri de harbe iştirak etmişti. O güne kadar yaptığı 14 muharebede zaferden zafere koşan ve büyük bir imparatorluk kuran 27 yaşındaki genç ve kahraman Şah İsmail’in ordusu, er meydanlarında pişmiş ve dini bir heyecanla yetişmişti. Hemen hemen hepsi süvari olan askerlerinin büyük bir kısmı Türk ırkındandı. Ordusu, Selim’in askerleri gibi aç ve yorgun değil, bilakis bolluk içindeydi. (...)

Osmanlı ordusu, dört aydır bütün Anadolu’yu geçerek batıdan doğuya iki bin beş yüz kilometre yol kat etmiş, türlü mahrumiyetler içinde, bozuk un ve ham yemişlerle geçinerek yabancı bir ülkeye gelmiş, üstelik dinlenecek vakit bile bulamamıştı. Ama bunların yanında Osmanlı ordusunun savaş gücü hayli fazlaydı. Safevi ordusunda bir tek top bulunmamasına karşılık, Osmanlı ordusu, İstanbul’un fethinin sağlamış olan muhteşem bir topçuluğun varisiydi. Şahın askerleri tüfekten bile mahrumdu. Hasını yenmek için okundan ve mızrağından başka hiçbir silahi yoktu.”²⁸⁰

Çaldıran savaşından sahnelerin de tasvir edildiği romanda, Safevilerin Osmanlı devletinin gücü karşısında çaresizliğe düştükleri belirtilir. Savaş sırasında Şah İsmail’in bacağından yaralandığını anlatan yazar, daha sonra onun savaş alanından kaçtığını, bu

²⁷⁹ Oğuz Özdeş, *Yavuz’un Pençesi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1964, s. 55.

²⁸⁰ Özdeş, *Yavuz’un Pençesi*, s. 75.

sebeple de Safevi ordusunun dağıldığını, böylece Osmanlı ordusunun da Tebriz'i ele geçirdiğini söyler.

“Şah İsmail'in bindiği at, Tebriz'e doğru uçarcasına yol alırken, akşam olmağa başlamış, İran ordusu, tamamen dağılmıştı.

Safevi güneşi, gerçekten batmaya yüz tutan güneş gibi, soluyor ve sönüyordu. Osmanlıların kılıcından, ateşinden ve mızrağından kurtulup kaçan İran süvarileri, bir an evvel hükümdarlarına ve Tebriz'e ulaşmak için, atlarını çatlatırcasına sürüyorlardı.”²⁸¹

Çaldıran savaşına yer veren romanlardan biri de Feridun Fazıl Tülbentçi'nin *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor* romanıdır. Roman, Şah İsmail ordusu ile Yavuz Sultan Selim'in ordusunun Çaldıran'da karşılaşması ile başlatılır. Romanda İran elçisinden savaş haberi alan Yavuz Sultan Selim'in bu habere çok mutlu olduğu ve elçiye hediyeler verdiği söylenir.

“Nihayet ordu Kazlıgöl'e yaklaştığında, Şah İsmail'den gelen bir elçi, İran ordusunun Çaldıran'da Türk ordusunu beklediğini bildirdi. Yavuz o kadar sevindi ki utanmasa elçinin boynuna sarılacak, şapır şupur öpecekti. Aylardır beklediği meydan savaşına nihayet kavuşuyordu. İran elçisinin kuşağını altınla doldurdu. Zavallı adam, Türk ordugâhına gelirken hayatından ümidi kesmiş, kellesini koltuğuna alarak buralara kadar gelmişti.”²⁸²

Romanda, savaş öncesinde güneş tutulmasının yaşandığı anlatılır. Güneş tutulmasının neye alamet olduğunu merak eden Yavuz Sultan Selim'in bu olayı müneccimlere danıştığı ve müneccimlerin de güneşe tapmış olan İranlıların bu savaşı Yavuz Sultan Selim'in kazanacağına dair açıklamalarda bulundukları ve cevaplarına karşılık ödüllendirildikleri romanda ele alınan konular arasındadır. Yine bu bölümde Çaldıran savaşının ilk zaferi olan Beyazıd kalesinin de fethedildiği söylenir.

“19 Ağustos 1514'te güneş tutuldu. Yakup ve arkadaşları bu olayı falihayır addederek Padişah'a müreccatta bulundular:

—Efendimiz, bu Selim'in necmi şaşaadârı önünde İran'ın küsuf edeceğini ifade eyler, dediler. (...)

²⁸¹ Özdeş, *Yavuz'un Pençesi*, s. 82.

²⁸² Feridun Fazıl Tülbentçi, *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2008, s.309.

Kâhin ve müneccimler düşünmeye lüzum görmeden mütalaalarını söylediler:

—*Bu seferde şemsin mübeddeli küsuf olması efendimizin necmi fîruzanî saltanatı karşısında İran şaşaasını zavale duçar olacağına alamet telakki edilmelidir. (...)*

Kâhinlere, müneccimlere altın dağıttı. Müneccimler henüz çadırdan çıkmışlardı ki Şehsüvaroğlu Ali Bey'in adamlarından biri gelerek Bayezîd Kalesi'nin fethedilmiş olduğu müjdesini getirdi. Bu Çaldıran seferinin ilk başarısıydı."²⁸³

Ebubekir Subaşı'nın *Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim* romanında Osmanlı devletinin doğuda Şah İsmail ile mücadele etmesi ele alınırken batıdaki düşmanlarının da zaman bularak Osmanlı'ya karşı güçlendiklerine hatta Endülüs'te Müslümanlara saldırmakta daha rahat olduklarına da göndermeler yapılmıştır.

"Osmanlılar arşa asılmış silahları indirerek gelmişler ve şimdi İsmail'in kuvvetleriyle iki azametli dev gibi elleşiyorlardı. İlâhi takdirin şivesine rıza göstermekten ve hakkı hâkim kılmak üzere silaha sarılmaktan başka çare yoktu. Sanki cihana bir denge koymak isteyen kader, Osmanlıları doğuda meşgul ederek batıda kendisini parçalamaya çalışanlara nefes alma fırsatı veriyordu. Frenkler İran'ı da ne yazık ki, kendilerine müttefik olarak bulacaklardı. Artık bu nefes sayesinde rahatça sömürü ve kan dökebilirler, Endülüs sahasında istedikleri zulmü icra edebilirlerdi. 22 Ağustos Salı gününün gecesi idi. Ordu Tebriz'in batısındaki Çaldıran sahasında İsmail'in muazzam kuvvetleriyle artık karşı karşıya bulunuyordu, vakit hayli geçti, akşam olmuştu."²⁸⁴

Çaldıran savaşının Osmanlı devleti tarafından kazanılmasının ardından yaşananları anlatan yazar, bu savaşın önemine vurgu yapar ve Şah İsmail'in de Sünni bir düşman tarafından böyle bir yenilgiye ilk kez uğradığı belirtilir.

"Artık İran'ın taht şehri, güzel şehri Tebriz muzaffer Osmanlı Ordusuna kucakını açmıştı. Osmanlılar hiçbir zaman ne Yıldırım ve ne de Fatih zamanına bu kadar doğruya ilerleyebilmişlerdi. O zamana kadar 'na-mağlub' şöhretini muhafaza

²⁸³ Tülbentçi, *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*, s. 310.

²⁸⁴ Ebubekir Subaşı, *Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2015, s. 233.

etmiş olan İsmail, yalnız mağlup değil, aynı zamanda perişan edilmişti. Hazinesi, tahtı, haremi, başkenti şimdi Sünni Osmanlıların veya onun iftiracı tabiriyle Yezidlerin elinde idi. Ama ne gariptir ki, kan dökmekle şöhret bulmuş olan Yezit sadece bu şöhretiyle aslında tam da İsmail'e benziyordu."²⁸⁵

Romanda daha sonra Şii-Sünni çatışmalarının simgelerinden olan Uzun Hasan camisinin Şah İsmail tarafından cephaneliğe çevrilmiş olmasına ve Yavuz Sultan Selim'in camiye tekrar ibadete açmasına da yer verilir.

"Yavuz Han buradaki Heşt Behişt sarayını gezmiş ve Şah tarafından cephanelik olarak kullanılan Uzun Hasan Camii'ni, dedesi Fatih'e karşı Frengistan ile iş birliği yapmış olmasına rağmen temizlettirmişti. Daha da garibi, onun aziz hatırası öz torunu İsmail'in hakaretinden kurtararak ibadete açıp etrafını şenlendirmişti."²⁸⁶

Daha sonra Çaldıran savaşını kazanan Yavuz Sultan Selim'e verilen Sultan-ı İklim-i Rumî unvanına değinilir ve Şiilerden Sünnilere geçen Tebriz'de yaşananlara yer verilmiştir.

"Eylül'ün sekizinde kılınan Cuma namazında milyonluk Tebriz taht şehrinde Cuma hutbesi Ehl-i Sünnet ve'l-cemaat denilen Sünni akidesine göre ve Sultan-ı İklim-i Rum Selim b. Bayezid b. Mehmed Han adına okundu. Tebriz şimdi mahrum bırakıldığı eski muhteşem Sünnilik günlerini hasretle yâd ediyordu."²⁸⁷

Romanın sonunda Yavuz Sultan Selim'in Tebriz'den ayrılması ile birlikte şehrin yine Şah İsmail tarafından saldırıya uğradığı ancak Şah İsmail'in eskisi kadar güçlü olmadığı da söylenir.

"Osmanlı Ordusu Tebriz'den çekilince buralar yeniden İsmail'in eline geçti, ancak ne İran ne de Sünni ağırlığın büyük olduğu Doğu Anadolu'da hiçbir şey Çaldıran'dan önceki gibi değildi artık."²⁸⁸

²⁸⁵ Subaşı, *Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim*, s. 248.

²⁸⁶ Subaşı, *Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim*, s. 257.

²⁸⁷ Subaşı, *Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim*, s. 258.

²⁸⁸ Subaşı, *Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim*, s. 280.

Okay Tiryakioğlu'nun *Aslan Pençeli Şair Padişah Yavuz Selim Han* romanında da Çaldıran savaşına yer verilir. Romanda “Kenan Paşa'nın Seyahatnamesi” başlığında Yavuz Sultan Selim dönemine tanıklık etmiş olan Kenan Paşa'nın dönemle ilgili anlattıklarına da yer verilir. Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selim arasındaki gerginliğin ele alınmasının ardından Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran'a gitmesi ve savaş meydanında yaptıkları anlatılır.

*“Osmanlı ordusunun merkezinde kurmaylarıyla birlikte Yavuz Sultan Selim bulunuyordu. Veziriazam Hersekzade Ahmet Paşa, Dukakinzade Ahmed Paşa, Mustafa Paşa ve diğer vezirler kanatlara gönderilecek emirleri organize ediyor, gerekli noktalara emirlerindeki küçük taktik-destek birlikleriyle artçı olarak yetişmek üzere hazır kıta bekliyorlardı.”*²⁸⁹

Okay Tiryakioğlu da Çaldıran savaşında Osmanlı devletinin teknik bakımdan Safevilerden üstün olmasını romanda ele alır ve Safevilerin ateşli silahlarının bulunmamasını çok büyük bir zayıflık olarak belirtir.

*“Safevilerin, ateşli tek bir silah bile bulunmayan ordularının merkezini, Sadrazam Nimetullahzade Mir Abdülbaki komutasında, Bağdat, Meşhet, Horasan ve Damgan valileri ve diğer kurmayları oluşturuyordu. Her biri yetkin ve namılı savaşçılardı. Şah İsmail sağ kanadın, Ustacalı Mehmet Han ise sol kanadın kumandasını almıştı. Osmanlı ordusu geride bıraktıkları ve çetin yol şartları yüzünden zayi olanlarla birlikte seksen bin civarında muharip askere sahipti. Şahın ordusu da o kadardı, ancak çok güvendiği o namılı, atak ve zinde süvarileri ordusunun ağırlığını teşkil ettiğinden daha hızlı ve avantajlı durumdaydı. Osmanlı ordusu bilindiği üzere ateşli silahlar bakımından üstündü, ancak bugüne kadar bu üstünlük, topyekûn, büyük bir meydan savaşında tecrübe edebilmiş olmadığından avantaj Safeviler'de görünüyordu.”*²⁹⁰

Romanda daha sonra geleneksel harp silahlarına bağlı kalan Şah İsmail'in pişmanlığı ele alınırken savaş alanından kaçan Şah İsmail'in hem Tebriz'i hem de eşi Taclu Hanım'ı düşmanına bıraktığına vurgu yapılır.

²⁸⁹ Okay Tiryakioğlu, *Aslan Pençeli Şair Padişah Yavuz Selim Han*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018, s. 134.

²⁹⁰ Tiryakioğlu, *Aslan Pençeli Şair Padişah Yavuz Selim Han*, s. 134.

“Şah İsmail, aldığı ağır yenilgiyle ordusunun, gözü gibi sakındığı ve gururlandığı ağırlıklarını yitirmiş, hazinesini, altından meşhur tahtını ve çok değerli kumandanlarını kaybetmiş, fakat hepsinden önemlisi, gözünün nuru, Tacılı Hanım olarak bilinen güzelliği dillere destan Bihruze Hatunu Osmanlı’ya esir vermişti.”²⁹¹

Savaşın sonunda Tebriz’e giren Yavuz Sultan Selim’in burada Sultan İklim-i Rumi unvanını almasına yer verilirken şehrin yağmalanmasına müsaade etmediği de belirtilir.

“Yağma korkusundaki ahali şehrin dışına karşılayıcı olarak çıkmıştı. Şehrin ileri gelenleri, halk adına ‘tazarru-u hâl’ ettiler ve merhametle karşılandılar. 8 Eylül günü, Cuma namazlarında hutbeler camilerden, ‘Sultan-ı İklim-i Rum’ Yavuz Sultan Selim Han adına irat edildi.”²⁹²

Osmanlı devletinin şehre zarar vermeden geri döndüğüne yer verilen romanda Tebriz’in ileri gelen sanatçı ve zanaatkârının da İstanbul’a götürüldüğü anlatılır.

1.2.4. Mercidabık-Ridaniye

Mercidabık savaşı iki Müslüman devletin Osmanlı ile Memlükler’in karşı karşıya geldiği savaşlardan biridir. İki Müslüman devlet birçok kez karşı karşıya gelmiştir ancak Mercidabık ve Ridaniye savaşları güç dengesini değiştirecek kadar önem arz eden savaşlardır.

“Memlüklüler ile Osmanlılar arasındaki askeri çatışma, her bir ülkenin ana hedeflerine varabilmek için var olan güç dengesini değiştirmeye çalışmasıyla birlikte uluslararası siyasal bir arenaya da genişliyordu.”²⁹³

Yavuz Sultan Selim’in de doğu politikasının ve bu savaşların sonuçlarından İslam dünyası da oldukça etkilenmiş ve Suriye ve Mısır, Osmanlı devletinin eline geçmiştir.

“Mercidabık zaferiyle Osmanlılar, Suriye’nin hâkimi oldular. Yavuz Sultan Selim herhangi bir direnişle karşılaşmadan Halep’e girdi ve yine mücadelesiz bir

²⁹¹ Tiryakioğlu, *Aslan Pençeli Şair Padişah Yavuz Selim Han*, s. 144.

²⁹² Tiryakioğlu, *Aslan Pençeli Şair Padişah Yavuz Selim Han*, s. 144.

²⁹³ Shai Har-el, *Orta Doğu’da Hâkimiyet Mücadelesi (Osmanlı Memlük Savaşı 1485-1491)*, (Çev.: Gül Çağalı Güven), Alfa Basım Yayım, İstanbul 2019, s. 211.

şekilde Şam'ı ele geçirdi. Yenilginin haberi savaştan üç hafta kadar sonra 14 Eylül'de Kahire'ye ulaştı."²⁹⁴

Oğuz Özdeş, *Yavuz'un Pençesi* romanına Yavuz'un Mısır seferine çıkmak için fetva alması ve savaşın sebeplerini sıralaması ile başlar.

*"Sizi buraya toplamaktaki muradım, Mısır üzerine yapmak istediği sefere fetvanızı almak içindir. Haber alırsınız ki, Memlûk Sultanı Kansu Gavri, kuvvet toplayıp 50 bin kişilik bir orduyla Şam'a hareket etmiştir. Aynı zamanda yeğenim Kasım'ı bana karşı tehdit vasıtası olarak kullanmak ister. On beş yaşındaki yeğenime mahsus sancaklar açtırıp Osmanlı tahtına namzet göstermeyi tasarlar..."*²⁹⁵

Romanda Mercidabık savaşının yapıldığı Dabık bölgesi ise şöyle tanıtılmaktadır:

*"Kölemen Sultanı, Halep'ten hareket ederek dört fersah mesafedeki Merc-i Dâbık mevkiinde yer almış bulunuyor. Dâbık çayırılığına varmadan evvel, burada suret-i cengi tamamen kararlaştırmak gerekir."*²⁹⁶

Oğuz Özdeş, romanda savaşıacak olan iki tarafın asker sayısı ve niteliklerini sıralar. Altmış bin kişilik Osmanlı ordusunun karşısında, seksen bini bulan Kölemen ordusunun varlığını söyler. Her iki sultanı da özellikle askerler arasında tasvir etmeye çalışır.

Mercidabık savaşının büyüklüğünü anlatan yazar, iki tarafın da Müslüman oluşuna, iki tarafın da öldükleri zaman cennete ulaşacağına inandıklarını belirtir.

"Birden irili ufaklı 500 Türk topunun sesi Dâbık çayırlığını ve semasını doldurdu. Top gülleleri, merkezden hücum eden Kölemen süvarilerinin tam ortasına düşüyor, at kişnemelerine 'Allah, Allah!' seslerine çığlıklar da karışarak, ortalığa dehşet saçıyordu.

Kansu Gavri, simsiyah atının üstünde ve süvarilerinin arasında, top mermilerinin etrafa saçtığı cehennem ateşine aldırmandan ileri atılmak istiyordu. Bembeyaz sakalı, güneşten yanmış ve yer yer katmerleşmiş yüzünde ilahi bir mana

²⁹⁴ Eugene Rogan, *Araplar Bir Halkın Tarihi*, Pegasus Yayınları, İstanbul 2017, s. 22.

²⁹⁵ Oğuz Özdeş, *Yavuz'un Pençesi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1964, s. 116.

²⁹⁶ Özdeş, *Yavuz'un Pençesi*, s. 122-123.

kazanıyor, sakalı gibi gür ve bembeyaz olan kalın kaşları, alnından boncuk boncuk dökülen terlerin yüzüne akmasına engel oluyordu:

– *Askerlerim! Korkmayın, top ateşinden çekinmeyin! Mekânımız cennettir!*”²⁹⁷

Yavuz Sultan Selim’in zaferi ile sonuçlanan Mercidabık savaşının ardından Sultan Selim’in son Abbasi Halifesi Üçüncü Mütevekkil ile karşılaşmalarını şöyle anlatır:

*“–Rahatınız yerindedir inşallah muhterem pederim? Abbasi Halifesi Yavuz’un gözlerine muhabbetle bakıp cevap verdi: – Sayenizde rahatımız pekiyidir Sultan Hazretleri...”*²⁹⁸

Oğuz Özdeş romanda savaştan sonra Haleplilerin, Yavuz Sultan Selim’i hoş karşılamalarına vurgu yapar. Romanın bu bölümünde Yunus Paşa’nın kimliği dikkatleri çekmektedir:

“Halepliler, Mercidabık zaferinden dört gün sonra Yavuz Sultan Selim’i şehrin dışında tezahüratla karşıladılar. Selim, bin altın değerinde ve gülkurusu rengindeki altın işlemeli kaftanını giymişti. Başında, tuğlu Selimi serpuşu vardı... Bu serpuş, onun zevkinin ve buluşunun zarif bir örneği idi.

Halep şehri on kilometre ötede idi. Buna rağmen halk, Yavuz’u karşılamak için yollara dökülmüştü. Humus’tan gelen yol, bir kilometre ötede Dâbık-Halep yoluyla birleşiyordu. Sultan Selim, kavşak noktasına iyice yaklaşmıştı ki Humus yolundan Yunus Paşa kuvvetlerinin geldiğini gördü.”²⁹⁹

Mercidabık’ta zafere ulaşan Yavuz Sultan Selim ordusu tarafından Halep hazinesi de ele geçirilmiş ve bu hazine İstanbul’a götürülmüştür, yazar romanda bu detaya da yer verir:

“O gün ikindi vakti Halep’e giren Yavuz’un ilk işi Halep hazinesini teslim almak oldu. Bir milyon Mısır altını ile iki yüz okkadan fazla külçe altın ve bir o kadar kıymetteki mücevher, çeşitli kumaş ve kürkleri, Merc-i Dâbık’ta Mısır

²⁹⁷ Özdeş, *Yavuz’un Pençesi*, s. 125-126.

²⁹⁸ Özdeş, *Yavuz’un Pençesi*, s. 130.

²⁹⁹ Özdeş, *Yavuz’un Pençesi*, s. 133.

Sultanının karargâhında ele geçirilen hazineyle birlikte, bizzat mühürlediği sandıklar içinde İstanbul'a muhafızlarla yollattı."³⁰⁰

Feridun Fazıl Tülbentçi ise *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor* isimli romanında Yavuz Sultan Selim'in Antep'ten Tilhaneş mevkiine olan seyahatinden başlayarak savaşın adım adım geldiğini haber verir:

"Yavuz, 22 Ağustos 1516'da ordusuyla Antep'ten hareket etti. (...) Yavuz, baskın ihtimallerini düşünerek askerin uyumaması için tedbirler aldı. (...) Ordugâhı Dabık Ovası civarına soktu. İleriye kuvvetli müfrezeler çıkardı. Ertesi günü belki Mısır'ın istikbali belli olacaktı. Yavuz Sultan Selim o gece hiç uyumadı. Huzuruna Veziriazam Sinan Paşa, Erzincan valisi Bıyıklı Mehmet Paşa, Yunus Paşa, Şehsuvaroğlu Ali ve Ramazanoğlu Mahmut Beyler, Anadolu Beylerbeyi Zeynel Paşa ve Kemal Paşazade, İdris Bitlisi vesaire kimseleri davet etti."³⁰¹

Romanda Mısır lideri Kansu Gavri'nin Yavuz Sultan Selim'e karşı yaptığı görüşmelere de yer verilmiştir. Feridun Fazıl Tülbentçi, ayrıca Davut Peygamberin kabrinin de bu bölgede olduğunu söyleyerek bölgenin dini açıdan önemine dikkat çekmeye çalışmıştır.

"Mısırlılara gelince; ihtiyar Kansu Gavri, Yavuz'un Antep'ten ayrıldığını haber alır almaz derhal bir savaş meclisi toplamış, Halep, Şam valileri ve diğer kumandanlarla beraber savaşın Mercidabık ovasında kabul edilmesine karar vermişti. Kansu Gavri'nin arkadaşlarına itimadı yoktu. Hayırbay'ı esasen sevmezdi. (...) Bununla beraber ordusuyla Halep'ten ayrılarak Mercidabık Ovası'nda ordugâh kurmuştu. 24 Ağustos 1516 Pazar günü iki ordu karşı karşıya geldi. Türkler güneye ilerlerken Mısırlılar da şimale doğru çıkmışlardı. Mercidabık ovası Halep'ten 54 kilometre uzakta bulunuyordu. Davut Peygamberin kabri buradaydı. Ordular şu şekilde savaş nizamına girmişlerdi."³⁰²

Tülbentçi romanda Kansu Gavri'nin vefat edişine de yer verir. Mısır ordusunun durumunu ele alan Tülbentçi, ordunun dağıldığını anlattıktan sonra Canberdi Gazali ve Hayırbay gibi isimlerin kaçışına ve Hayırbay'ın da teslim oluşuna yer verir:

³⁰⁰ Özdeş, *Yavuz'un Pençesi*, s. 133.

³⁰¹ Feridun Fazıl Tülbentçi, *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2008, s. 391.

³⁰² Tülbentçi, *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*, s. 392.

“Bu sırada savaşın şiddetine dayanamayan seksenlik ihtiyar Kansu Gavri nüzul isabetiyle ölmüştü. Bu olay Mısır ordusunu oldukça sarsmıştı. Dağılma belirtileri baş gösterdi.

(...) Yalnız Canberdi Gazali ve birkaç kumandan kaçabilmişlerdi. Bunlar da Şam’a sığınmak istiyorlardı. Yunus Paşa, Halep kapılarına gelince, Hayırbay’a, Yakup ve arkadaşlarını göndererek teslim olmasını talep etti.”³⁰³

Romanda Yavuz Sultan Selim’in Halep’e girişinden de söz edilir. Diğer romanlarda olduğu gibi bu romanda da Halep halkının Yavuz Sultan Selim’e olan desteğine dikkat çekilmekte ve Halep şehrinin ele geçirilmesinin Mısır’ın kapılarının Türklere açtığı vurgulanmaktadır.

“Diğer taraftan Yavuz’un gelmekte olduğunu haber alan şehir halkı, Padişah’ı karşılamak için yollara düzülmüştü. Selim, askerlerinin ve halkın gökleri yırtan alkışları arasında büyük törenle Halep’e girdi. Burada Mısır Sultanı’na ait önemli bir hazineyi ele geçirdi. Hazineye nakit olarak bir milyon duka altını vardı. Selim, Mısır’a yürümek için burada ordusunu bir kez daha gözden geçirdi. Kaybedilecek zaman yoktu. Mısırlıların tekrar toplanmasına imkân vermemek lazımdı. Şehrin yönetimini süratle tanzim etti. Karaca Paşa’yı vali, Çömlekçizade Kemal Çelebi’yi kadı yaptı. Oğlu Şehzade Süleyman’a ve yabancı devletlere zafernameler gönderdi. Halep’in zaptı, Suriye, Filistin ve hatta Mısır’ın kapılarının Türklerin eline geçmesini sağlamıştı.”³⁰⁴

Feridun Fazıl Tülbentçi, Yavuz Sultan Selim’in Mısır seferine giderken geçtiği güzergâhını Halep, Hama, Şam olarak verir. Halep’ten sonra Şam’ın da savaşmadan alındığına dikkat çeker.

“27 Eylül 1516’da Şam’ın kapılarına geldi. Şehre dövüşerek girmek istemiyordu. Bu hem şehri harap edecek ve hem de orduyu fazla yoracaktı. Vaktiyle Emevi halifelerinin ve nice büyük hükümdarların ikametgâhı olan Şam’da İslam âleminin en ünlü üstatlarının da mezarları bulunuyordu. Selim, affa mazhar olduktan sonra teveccühünü de kazanan Halep Valisi Hayırbay’ı huzuruna davet

³⁰³ Tülbentçi, *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*, s. 396.

³⁰⁴ Tülbentçi, *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*, s. 396.

ederek şehrin anahtarlarını getirmesi için Şam Muhafızı Emir Nasrettin'e gidip nasihat vermesini tebliğ etti. (...) Selim on bir gün sonra Şam'a törenle girdi."³⁰⁵

Romanda daha sonra Kansu Gavri'nin ölümü üzerine Memlüklerin, Tomanbay'ı tahta geçirdiği söylenir ve Mısır seferine devam eden Yavuz Sultan Selim'in Tih çölünü geçmesi gibi büyük bir olayın yankılarına yer verilir.

*"Mısırlılar, Cengiz ve Timur'un geçmeyi göze alamadıkları Büyük İskender'in deniz yolunu tercih ettiği Tih Sahrası'ndan Yavuz'un büyük bir meydan savaşı vererek yorulmuş olan ordusunu geçireceğine inanmıyorlardı. Tomanbay tahta çıktığı gün, bunu bütün Mısır halkına ilan etmekten çekinmemiştir."*³⁰⁶

Yavuz Sultan Selim'in Tih çölünü geçmek için gösterdiği kararlılığı anlatan yazar, onun bu uğurda şehit olmayı göze aldığını söyler ve bu sahranın tarihini de anlatır:

*"—Bunlar bizim kudret ve kuvvetimizi hala anlamazlıktan gelirler. Billah Kahire Camiikebirinde Cuma namazını eda etmek isterim. Bu uğurda şehadet şerbetini nuşetmekten zerrece tereddüt etmem. İnsan dilinin altında gizlidir. (...) Yavuz gerçekten Tih Sahrası'nı geçmeye karar vermişti."*³⁰⁷

Yavuz Sultan Selim'in Tih çölünü geçme düşüncesinin ardından bu çölü geçmek için aldığı önlemleri ele alan romancı, Yavuz Sultan Selim'in çölde su sıkıntısı yaşanmaması için binlerce deve satın aldığını söyler.

*"Vezirler bunun misalini Çaldıran seferi esnasında görmüşlerdi. Padişah, orduyu Mısır fethine teşvik için her nefere iki bin akça dağıtmıştı. Çölde su naklini sağlamak maksadıyla binlerce deve satın alınmıştı. Mısır'dan gelen son haberler Tomanbay'ın Suriye ve Filistin'i geri almak için ordu topladığını bildiriyordu."*³⁰⁸

Yavuz Sultan Selim'in ordunun Tih çölünden geçemeyeceğini söyleyen Hüseyin Paşa'yı idam ettirmesini romanda işleyen yazar, Sultan Selim'in çölü geçme çalışmalarını ise şöyle verir:

"Yavuz, ordusunun başında olduğu halde 9 Ocak 1517'de Tih sahrasında yürüyüşe geçti. Sahil yolu takip olunarak ilk gün yirmi üç kilometrelik bir yol kat

³⁰⁵ Tülbentçi, *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*, s. 396-397.

³⁰⁶ Tülbentçi, *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*, s. 397-398.

³⁰⁷ Tülbentçi, *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*, s. 398.

³⁰⁸ Tülbentçi, *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*, s. 398.

olundu. Ertesi gün otuz beş kilometre gidildikten sonra Raad'da konaklandı. Burada az olmakla beraber su vardı. 11 Ocak'ta Elariş'e varıldı. Burada ufak bir istirahat verildi. (...) Ordu, çölde günde yaptığı bazen kırk elli kilometrelik çetin ve meşakkatli yürüyüşten sonra 16 Ocak 1517'de Nil sahillerinde Salahiye'ye gelmişti."³⁰⁹

Feridun Fazıl Tülbentçi, Tih çölünün tarihte kimler tarafından ve hangi yollara başvurularak geçildiğini de verir.

"Asurlular, İranlılar, Hazreti Ömer, Mısır'a taarruz etmek için buradan geçmiştir. Mısır'da hükümet süren Çerkeş hanedanı bu çölden Suriye'ye yürümüştür. Napolyon buradan Akkâ Kalesi'nde hücum etmiş, fakat tarihin sayılı sillelerinden birini Cezzar Ahmet Paşa'dan yiyerek ters yüzü dönmüştür. Mısırlı İbrahim Paşa buradan Suriye'ye yürümüştür. Fakat hiçbir kahraman, hiçbir hükümdar ve fatih Tih Sahrası'nı Yavuz Sultan Selim gibi geçmemiştir."³¹⁰

Feridun Fazıl Tülbentçi Gazze savaşından önce Yavuz Sultan Selim'in Şam'da kaldığını, buradan da Celculiyye'ye gittiğini söyler. İdris-i Bitlisi'nin de ismi bu bölümde geçer.

"Yavuz, daha Gazze savaşı başından önce, 15 Aralık 1516'da ordunun büyük kısmıyla Şam'dan kalkarak on iki gün yürüyüşten sonra Celculiyye'ye gelmişti. Burada Sinan Paşa'nın Gazze zaferini haber aldı. Orduda şenlikler yapıldı. Yavuz, 30 Aralık 1516'da yanına nedimi Hasan Can ile tarihçi İdris Bitlisi'yi alarak Kudüs'e geldi."³¹¹

Ebubekir Subaşı da *Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim* isimli romanında Mercidabık savaşından söz ederken Yavuz Sultan Selim'in Halep'e yani Mercidabık'a doğru yolculuğunu ve sefer boyunca yaşananları özet biçiminde verir.

"Tarihin en manidar hadiselerinden birine şahitlik etmiş olan Mercidabık'ta iki gün kalan Sultan Selim Han adalet ve merhamet ordusunun kahramanlarıyla yola çıktı ve yine iki gün sonra da nice savaşlar ve sultanlar görmüş Halep'e yürüdü. (...)

³⁰⁹ Tülbentçi, *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*, s. 402.

³¹⁰ Tülbentçi, *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*, s. 402.

³¹¹ Tülbentçi, *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*, s. 400.

Haleb, Kuzey Suriye Beylerbeyliğinin merkezi oldu ve Karaca Paşa ilk Haleb Beylerbeyi olarak tayin edildi.”³¹²

Romanda Ebubekir Subaşı, Yavuz Sultan Selim’in Mısır’a sefer düzenlemesinin nedenlerini bir tarihçi üslubuyla sıralar:

*“Sultan Selim Han haberleri aldığı anda öfkeliydi. Artık bir Mısır seferi kaçınılmaz görünüyordu. Fakat şimdi Mısır idarecilerinin bundan sonra kararlarının ne olacağını beklemeye başladı. Gerçekten de bir müddet sonra gelen haberler arasında şunlar da vardı: Sultan Toman Bay Emir Allan’a, ‘Niçin böyle uygunsuz bir iş işledin!’ demiş. Emir de bu suale başka bir suale karşılık vermiş: ‘Sen bana hutbe ve sikke hakkında ne cevap vereceğimizi söyle!’”*³¹³

Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim romanında Mısır’a sefere giden Yavuz Sultan Selim’in Kudüs’e gidişine de değinilir ve Kudüs’ün İslam dünyası için önemi Kuran-ı Kerim’den örneklerle açıklanır:

*“Selim Han, aralık ayının otuzunda mübarek Kudüs’e vardı, 12.000 kandille aydınlatılmış olan Mescid-i Aksa’da iki rekât hacet namazı kıldı, mukaddes mahalleri gezdi. Tarif edilemeyecek derecede ihsanlarda bulundu. Ziyaret ettiği yerler arasında Rumman-ı Davud Nebi, Nahl-i Hamza ve Kubbetü’s-Sahra vardı. Buralarda ikişer rekât namaz kılmayı da ihmal etmedi. Buralara kadar gelip de Kur’an’dan şu mealdeki ayeti hatırlamamak mümkün müydü? ‘Bir gece, kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulu Muhammed’i Mescid-i Haram’dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa’ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir. O gerçekten işitendir, görendir.’”*³¹⁴

Ridaniye savaşından Oğuz Özeş’in *Yavuz’un Pençesi* romanında da söz edilmiştir. Yavuz Sultan Selim’in ordusunun Memlükler hakkında bilgi toplamasına yer veren Özdeş bu savaşın Osmanlı ve Memlükler için öneminden bahseder.

Romanın başlangıcında bölgenin coğrafyasının Mercidabık’tan oldukça farklı olduğuna dikkat çekilir, Nil nehri ve El Mukaddem dağının iki doğal engel olduğu belirtilirken, bölgedeki Kölemenlerin gücüne vurgu yapılır.

³¹² Ebubekir Subaşı, *Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2015, s. 374-375.

³¹³ Subaşı, *Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim*, s. 393.

³¹⁴ Subaşı, *Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim*, s. 399.

*“Ridaniye hiç de Merc-i Dâbık’a benzemiyordu. Kölemenler tarafından tamamen tahkim edilmiş olan mevziin sağında El Mukaddem dağı, solunda da Nil nehri vardı. Böyle iki tabiî engel arasında uzanan cephe tamamen Kölemen askerleriyle tutulmuş ayrıca barikatlar meydana getirilmişti.”*³¹⁵

Özdeş, romanda iki ordunun elinde bulunan silahlardan söz eder ve Kölemenlerin Haçlılardan silah sağladıklarını bildirirken Yavuz Sultan Selim’in de Tomanbay’ın savaş planı hakkında bilgi sahibi olduğunu söyler:

“Kölemenler, Frenklerden temin ettikleri iki yüz topla, İskenderiye’deki toplarını Ridaniye’yi naklederek mevzilere yerleştirmiş, ayrıca Avrupa’nın muhtelif memleketlerinden tüfekçi ve topçu ustaları getirmişlerdi.

*Osmanlı ordusunun başkumandanı Yavuz Sultan Selim, casuslarıyla yaptırdığı keşiflerle, düşman cephesinin durumunu ve Tomanbay’ın harp planını tamamen öğrenmişti.”*³¹⁶

Coğrafya savaşın kaderini belirleyen en önemli etmenlerdendir. Bu noktada Özdeş de Ridaniye savaşında coğrafyanın etkilerine sıklıkla yer verir. Romanda Yavuz Sultan Selim’in Nil nehrini aşamayacağını anlaması üzerine El Mukaddem dağına aşmaya karar vermesi de anlatılır:

“Nil nehrinden aşmak hemen hemen imkânsızdı. Çünkü düşman ordugâhı nehrin hemen kenarında kurulmuştu. O halde, yapılacak tek şey, El Mukaddem dağına usta bir manevra ile dolaşarak, düşman mevzilerinin gerisine ulaşmaktı. Böylece, Kölemen ordusu hem iki yandan sıkışacak hem de pek güvendiği ve büyük paralar vererek Frenklerden temin ettiği toplarını kullanamayacak hale düşecekti.

*Yavuz bu müthiş planını harp meclisinde açıkladığı zaman, bütün vezirler ve kumandanlar en ufak bir itirazda bulunmadılar.”*³¹⁷

Bir kuşluk vakti başladığı söylenen savaşın dehşeti ise romanda şöyle anlatılmaktadır:

“İki İslam ordusu, birbirine öyle kıyasıya saldırıyordu ki, okların vızılıtlarından, topların gümbürtüsünden, mancınıkların yılan ısılığına benzeyen

³¹⁵ Oğuz Özdeş, *Yavuz’un Pençesi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1964, s. 149.

³¹⁶ Özdeş, *Yavuz’un Pençesi*, s. 149.

³¹⁷ Özdeş, *Yavuz’un Pençesi*, s. 149.

ürpertici seslerinden, at kişnemesinden, nal seslerinden sanki yer-gök inliyordu.”³¹⁸

Memlüklerin komutanı olan Tomanbay’ın savaş meydanında Yavuz Sultan Selim’i öldürmeye çalıştığını söyleyen yazar, bu girişimin çok geçmeden başarısızlıkla sonuçlandığını da belirtir:

“Askerler öyle kahramanca harbediyor, Kölemen süvarileri Osmanlıların üzerine öyle korkusuzca saldırıyordu ki, bundan cesaretlenen Tomanbay, Yavuz Sultan Selim’i öldürmek ve Osmanlı ordusunu başsız bırakarak yenmek için, yanına en meşhur beylerinden Alanbay ile Kurtbay’ı onlar kadar cesur yüz süvarisini alarak, müthiş bir hamle ile Osmanlı karargâhına saldırdı. Çok geçmeden Tomanbay, süvarileriyle birlikte yıldırım gibi Osmanlı ordugâhına girdi.”³¹⁹

Binlerce Müslümanın birbirini öldürdüğü Ridaniye savaşının dehşeti ve Yavuz Sultan Selim’in başveziri Sinan Paşa’nın Ridaniye savaşında vefat etmesi de romanda ele alınmaktadır:

“Ertesi sabah, harp sahasını gezen Yavuz Selim gördüğü manzaranın dehşetinden adeta ürperdi. Kölemenlerin ölü sayısı 25 bini buluyordu. Türk ordusu 10 binden fazla şehit vermişti. Şehitlerin arasında, Yavuz’un Başveziri Sinan Paşa, kumandanlarından Mahmut ve Yunus Beyler, Başhazinedarı Ali Ağa da vardı. Kölemenlerden de birçok devlet adamları ve kumandanlar maktul düşmüştü.”³²⁰

Ridaniye savaşı halkın da orduya destek verdiği savaşlardan biridir. Bu savaşta kadınların ve çocukların bile Memlükler yanında savaştığı belirtilir. Yazar bu mücadeleyi halkın ülkesini işgale gelen bir devlete karşı gösterdiği bir isyana benzetir. Romanda bu mücadeleye şöyle yer verilmiştir:

“Kahire, Kahire olalı böyle dehşet saçan bir savaşa sahne olmamıştı. Bu, yalnız bir savaş değil, şehirlerini işgal eden yabancı bir devletin ordusuna isyan eden halkın karşı durması, direnmesiydi.

³¹⁸ Özdeş, *Yavuz’un Pençesi*, s. 149.

³¹⁹ Özdeş, *Yavuz’un Pençesi*, s. 150.

³²⁰ Özdeş, *Yavuz’un Pençesi*, s. 151.

(...) Yatsı namazına kadar devam eden savaş sonunda Kahire sokakları, artık cesetten geçilmez hale gelmişti. Muharebe durdu ama o gece sabaha kadar feryatlar, hıçkırıklar, inilti ve gözyaşları hiç dinmedi.

Sabah olunca, o gece ordugâhında kalan Yavuz Sutan Selim, yeni piyade ve süvari kuvvetleriyle şehre girdi. Artık kendisine karşı gelecek hiçbir Kölemen kalmadığını sanıyordu. Fakat hiç de umduğu gibi olmadı. Evlerinde müdafaya çekilen Kölemenler, askerlerin üzerine tüfekte, okla ve kızgın yağlarla ölüm saçmaya başladı.”³²¹

Yavuz Sultan Selim, Ridaniye savaşından sonra halife olmuştur. Romanda hilafet makamının tarihi hakkında bilgi veren yazar, bu makamın Abbasiler döneminde etkisiz bir hale getirildiğine vurgu yapar.

“1258 yılında, Abbasi Halifesi Mustasım’ın Moğol Hükümdarı Hülagü tarafından öldürülmesi üzerine, İslam âleminde Halifelik ortadan kalkmış duruma düştü. Bu vaziyet karşısında, Memlük Sultanı Baybars’a, Bağdat’ı zapteden Moğollardan kaçıp kendisine iltica eden Abbasi ailesinden Ahmed’e biat ederek, Kahire’de Halifelik unvanını verdi. Böylece Baybars, kendi emrinde Halifelik müessesini diriltip devam ettirirken, öbür yanda, siyasi emellerini de tahakkuk ettirmek yollarını arayarak, Mekke ve Medine’yi içine alan Hicaz bölgesini hâkimiyeti altına geçti”³²²

Yavuz Sultan Selim’in halife oluşunu da anlatan yazar, onun kendisini bir Cuma namazında ilan ettiği üzere Mekke ve Medine’nin hâkimi değil hizmetçisi olarak gördüğünü dile getirir:

“Yavuz Sultan Selim, Kahire’ye parlak bir alayla girişinin ilk cuma gününe rastlayan 20 Şubat 1517’de, Kahire’nin en büyük camii olan Melik Müeyyed’e gitti.

Minbere çıkan hatip, Osmanlı Padişahının unvanını ‘Hâkim-ül Haremeyn-i Şerifeyn’ şeklinde zikredince, Yavuz büyük bir tevazu ile:

– ‘Hâkim değil, Hadim’! Diye seslendi.

³²¹ Özdeş, Yavuz’un Pençesi, s. 154.

³²² Özdeş, Yavuz’un Pençesi, s. 158-159.

Böylece Sultan Selim, İslam âleminin hâkimi değil, hizmetkârı olduğunu söylemek istemişti.”³²³

Yavuz Sultan Selim’in Mısır Seferi’nden dönerken elde ettiği savaş ganimetlerine de yer veren romancı Hayır Bay’ın da Yavuz Sultan Selim tarafından Mısır’a vali olarak atandığı bilgisini verir:

“Mısır’da 7 ay 20 gün kalan Yavuz da Kahire kalesine 5.000 süvari ve 500 piyade kuvveti bırakarak, Mısır seferinde ele geçirdiği 1.000 deve yükü altın ve gümüşle beraber, 10 Eylül 1517 Perşembe sabahı, ordusunun başında, Kahire’den hareket etti.”³²⁴

Romanda ayrıca Süveyş Kanalı projesinin Yavuz Sultan Selim tarafından düşünüldüğüne de yer verilmiştir:

–“Mısır’ın tek eksiği nedür, bilir misin?
– Nedir, Sultanım?
– Kızıldeniz’i Akdeniz’e bağlayacak bir mecra yapmak gerek...
– Pek yerinde bir fikir Sultanım. O zaman Türk donanması, Hind diyarına kolaylıkla gidebilir...
–Yalnız Hind diyarına mı? Bütün Doğu’nun kapıları bize açılır... Gönlüm Nil’i burada bırakıp İstanbul’a dönmeyi bir türlü istemez... Nil şelalelerinin ta ötesinde gitmeyi arzularım...”³²⁵

Mısır’ın alınması sırasında Sinan Paşa’nın savaşta ölmesi üzerine sultanın büyük üzüntü yaşadığı da romanda belirtilmektedir: “—Lala, diyordu, Mısır’ı aldık ama ne çare ki Sinan’ı kaybetwwwztik.”³²⁶

Feridun Fazıl Tülbentçi de *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor* romanında, Yavuz Sultan Selim’in çölü geçerek Mısır’a girişini ve Kahire yakınındaki Ridaniye’ye varışını anlatırken Memlüklerin de Osmanlı’ya karşı koymak için Venedikliler’den silah satın aldığını belirtir.

“17 Ocak 1517’de Salahiye’den hareket eden Türk ordusu, birer günlük iki istirahatten sonra Kahire’nin on beş kilometre kadar uzağında bulunan Ridaniye mevkiine gelmişti. Mısırlılar ülkelerinin mukadderatını tayin edecek olan bu son

³²³ Özdeş, *Yavuz’un Pençesi*, s. 159.

³²⁴ Özdeş, *Yavuz’un Pençesi*, s. 172.

³²⁵ Özdeş, *Yavuz’un Pençesi*, s. 169.

³²⁶ Feridun Fazıl Tülbentçi, *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2008, s. 408.

savaş için hazırlanmışlar. Venediklilerden yüksek fiyatlarla toplar satın almışlardı. İskenderiye’de bulunan toplardan da istifade düşünülmüş ve iki yüz kadar topun bir araya toplanmasına muvaffak olunmuştu. Yabancıardan para ile topçular ve tüfekçiler temin edilmişti.

(...) Tomanbay’ın seçtiği mevzi Elmukaddam Dağı ile Nil arasında ilerisine hâkim bir mevkide bulunuyor, Türk ordusunun çölden gelen yolunu kapıyordu.”³²⁷

Savaşın nasıl yapıldığına dair bilgiler veren Tülbentçi, Canberdi Gazali ile Sinan Paşa’nın mücadelesine yer verirken Mısır kölemenlerinin savaş becerilerini de anlatmaya çalışır:

“At ve silah kullanmakta mahir olan Mısır kölemenleri hakikaten cesaret ve fedakârlıkla dövüşüyorlar, taarruzun bir baskın şeklinde inkişaf etmesine rağmen fütur getirmeyecek pervasızca ileri atılıyorlardı. Bir aralık Mısırlılar bir sıklet merkezi teşkiline muvaffak oldular. Canberdi Gazali kumandasında, Sinan Paşa’nın idare ettiği sağ kanadımıza şiddetle yüklendiler.”³²⁸

Kahire’ye girmek isteyen Osmanlı askerlerinin karşılaştığı savunmayı anlatan Feridun Fazıl, bu mücadelenin Memlük halkının da dâhil olduğu adeta bir sokak savaşı haline döndüğüne dikkat çeker:

“28 Ocak sabahı Kahire’ye karşı Türk taarruzu başlamıştı. Yunus Paşa, Yeniçeri Ağası, Beylerbeyi Mustafa Paşa askerin önünde dövüşüyordu. (...) Fakat Mısırlılar, kolay kolay teslim olmuyorlar, şehri sokak sokak, ev ev savunuyorlardı. Bu belki tarihin en korkunç sokak muharebelerinden biriydi. Evlerden taşlar, yanar yağlı paçavralar atılıyor, bazen kadınlar, hatta çocuklar bile savaşa katılıyorlardı.”³²⁹

Yavuz Sultan Selim Ağlıyor romanında 30 Ocak 1517’de Mısır’ı ele geçiren Yavuz Sultan Selim’in, şehri Kasr-ı Yusuf’tan seyrettiği detayı ile anlatan Feridun Fazıl, fetihten sonra yapılanları ise şöyle verir:

“Ufak tefek mücadelelerden sonra, mukavemete cesaret eden birçok çerkes beyleri imha veya esir edildi. Mısır’ın Sultanı Tomanbay da Yeniçeri Ayas tarafından yakalanarak Kahire’ye getirildi. Tomanbay tabii sadaları ve top gürültüleri arasında huzura kabul oldu. Selim, mağlup hükümdara iyi muamele

³²⁷ Tülbentçi, *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*, s. 403.

³²⁸ Tülbentçi, *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*, s. 405.

³²⁹ Tülbentçi, *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*, s. 410-411.

gösterdi. Vaktiyle gönderdiği elçilerin idam edilmesinden dolayı serzenişte bulundu.”³³⁰

Tomanbay, amcası Kansu Gavri’nin yerine tahta geçen Memlük lideridir. Mısır için Yavuz Sultan Selim’e karşı yoğun bir mücadele vermiş, savaştan sonra esir düşmüş ve daha sonra Yavuz Sultan Selim tarafından idam edilmiştir.

*“Tomanbay 12 Nisan 1517’de idam edildi. Bu suretler 1382’de Seyfettin Berkuk tarafından kurulan Mısır Çerkeş Memlukları devleti nihayet bulmuş oldu. Selim, Tomanbay’ın cenazesini hükümdarlara layık bir ihtiramla kaldırttı. Kendisi de cenaze namazında bizzat bulundu. Mısır’da ikamet eden son Abbasi Halifesi Mütevekkil’i huzuruna kabul etti. Mütevekkil, o zamana kadar Memluk hükümdarının elinde bir oyuncaktan başka bir şey değildi. Bütün halifelik hukukunu alenen ve törenle Yavuz’a terk ederek İstanbul’da ikametine müsaade buyurulmasını istedi. Bu suretle halifelik Osmanogulları’na geçti. Biraz sonra Hicaz da elimize geçmişti. Selim, Kahire ve civarında sükûnu sağladıktan sonra Mısır’ın idaresini Veziriazam Yunus Paşa’ya verdi.”*³³¹

Romanda Mısır valisi olan Yunus Paşa’nın görevinden alınmasına ve idam edilmesine de yer verilirken, idamına sebep olarak Mısır seferini eleştirip boşa kan döküldüğünü söylemesi gösterilir: *“Bu tartışma, Veziriazamın felaketini doğurdu. Hemen o akşam solaklar kethüdası tarafından idam olundu.”*³³²

Tülbentçi, *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*’da tarihçi Hammer’den birçok alıntı yapmış, Yavuz Sultan Selim’n Yeniçerilerin istekleri üzerine Mısır seferine son vermesi ise bir türkû ile dile getirilmiştir.

*“Yeniçeriler, Padişah’ın en çok hürmet ettiği Kemal Paşazade’ye müracaata karar verdiler. (...) Nemiz kaldı bizim mülk-i Areb’de/Nice bir dururuz Şam ü Halep’te/Cihan halkı kamu ıyş ü tarabde/Gel ahi gidelim Rumellerine”*³³³

³³⁰ Tülbentçi, *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*, s. 412.

³³¹ Tülbentçi, *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*, s. 414.

³³² Tülbentçi, *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*, s. 422.

³³³ Tülbentçi, *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*, s. 420

1.2.5. Bağdat Seferleri

Osmanlı devleti Doğu'daki önemli toprakları elde etmek, özellikle Bağdat ve Tebriz gibi iki önemli şehri ele geçirmek için Osmanlı devletinin verdiği savaşların en önemlilerinden biri Kanuni Sultan Süleyman'ın 1533-1536 yılları arasında Safevilere karşı düzenlediği Irak-ı Acem ve Irak-ı Arap (Irakeyn) savaşıdır. Bu sefer sonucunda Amasya anlaşması imzalanmış, Osmanlı doğu sınırlarını güvence altına almıştır.

Bir diğer önemli Bağdat kuşatması ise IV. Murat döneminde yaşanmıştır. 1623 yılında Bağdat'ta Bekir Subaşı isyanı başlamış ve Osmanlı bu isyanları bastırmak için birçok sefer düzenlemiştir. Bağdat'ın Şii Safeviler tarafından ele geçirilmesi üzerine Sultan IV. Murat'ın da katıldığı 1638-1639 yılları arasında Bağdat'a bir sefer düzenlemiştir. Sefer Kasr-ı Şirin anlaşmasının imzalanması üzerine sona erdirilmiştir.

Bu seferler Kanuni Sultan Süleyman ve IV. Murat'ın biyografilerinin ele alındığı romanlarda ele alınmaya çalışılmıştır.

a) Kanuni Sultan Süleyman'ın Bağdat Seferi (Irakeyn)

Feridun Fazıl Tülbentçi'nin *Kanuni Sultan Süleyman* romanında Bağdat seferine yer verilmiştir. Batıdaki sorunları halletmek niyetinde olan Kanuni Sultan Süleyman'ın önce doğudaki sorunları halletmeye çalıştığına yer veren yazar, Ferdinand ve Kanuni arasındaki görüşmelere yer verir.

*“Bükemediği eli öpmesini çok iyi bilen Ferdinand, artık Osmanlılarla kat’i olarak anlaşmak kararını vermiş ve bir sefaret heyeti göndermişti. (...) Sultan Süleyman, doğu hudutlarını bir hale yola koymak ve altıncı seferini İran üzerine yapmak için hazırlanıyordu. Bu yüzden Ferdinand’ın talebini mülayim karşılamıştı.”*³³⁴

Romanda Safeviler üzerine sefere çıkan Osmanlı devletinin gizli yürüttüğü siyasetle de savaşta işlerini kolaylaştırmaya çalıştığına yer verilir.

*“Kış Haleb’te geçiren İbrahim Paşa bir taraftan ordusunun hazırlıklarını tamamlarken diğer taraftan da İranlılara tabi kalelerin beylerini gizlice elde ederek ilkbaharda yapacağı yürüyüşü kolaylaştırmış bulunuyordu.”*³³⁵

³³⁴ Tülbentçi, *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*, s. 209.

³³⁵ Tülbentçi, *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*, s. 231.

Yazar, Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle bölgede faaliyetler yürüten İbrahim Paşa'nın kişisel hedefinin de Bağdat'ı almak olduğunu vurgular.

*“İbrahim Paşa, Musul üzerinden Bağdat’a gitmek ve İslamlığın bu en büyük merkezini ele geçirmek istiyordu. İskender Çelebi ise İran Şahı Tahmasb’ın Tebriz’den ayrılmış olduğunu ileri sürerek İran başşehrine gidilmesini tavsiye ediyordu.”*³³⁶

Romanda Yavuz Sultan Selim ile Çaldıran savaşında savaştığı söylenen Genç Osman bu savaşa da katılmak ister ve şehzadeler ile bu konuda görüşmeler yapar.

*“Genç Osman, Tebriz’e gidildiğini duyduğu zaman hiç memnun olmamıştı. Başdefterdar İskender Çelebi’yi çok sevmekle beraber ordunun böyle bir rekabete alet edilmesine taraftar değildi. İranlıların harp usullerini bilirdi. Çaldıran meydan muharebesinde vuruşmuş, Yavuz Sultan Selim ile beraber Tebriz’e girmişti. İranlıların bu şehirde ordu toplayıp bir müdafaa hattı yaratmalarına imkân yoktu. Ordu boş yere oralara gidecekti. Fikrini veziriazama söylemek istedi. Fakat sonra vazgeçti. Çünkü son günlerde İbrahim Paşa da İran fatihi unvanını almak hayaline kapılmıştı.”*³³⁷

Feridun Fazıl Tülbentçi, İran’a sefere çıkan Osmanlı ordusunun karşısında büyük bir güç bulamadığını ve kalelerin birer birer fethedildiğini anlattıktan sonra bu başarıların sahibinin İbrahim Paşa ve Şehzade Mustafa olduğunu da ekler.

“İbrahim Paşa süratle ilerliyor. Yol boyunca birçok kalelerin beyleri gelerek itaatlerini arz ediyorlar ve kalelerinin anahtarlarını veriyorlardı. Beyazıt, Oltu ve Pasin bu arada idi. Fakat yolda ne İran Şahı Tahmasb’a ne kumandanlarına ve ne de ordusuna tesadüf edilmemişti.

Osmanlı ordusu 13 Temmuz’da muzaffer bir yürüyüşten sonra İran’ın başşehri Tebriz’e girmişti. Şehrin yağmasına izin verilmemişti. İbrahim’in sevinci iki kattı. Birincisi İranlılara karşı savaşmadan bir zafer kazanarak Tebriz’i fethetmişti, ikinci zaferi ise padişahın sevgili zevcesi Rokselana karşıydı. Padişaha

³³⁶ Tülbentçi, Yavuz Sultan Selim Ağlıyor, s. 234.

³³⁷ Tülbentçi, Yavuz Sultan Selim Ağlıyor, s. 234.

yazdığı bir arıza üzerine Şehzade Mustafa, Anadolu'nun muhafazasına memur edilmişti.”³³⁸

Romanda sefere çıkan Yeniçerilerin Kanuni Sultan Süleyman'ı da seferde görmek istediklerini “Asker: Şaha şah gerek! Diyerek Sultan Süleyman'ın bir an evvel gelmesini arzu ediyordu”³³⁹ cümleleriyle anlatır.

Romanda daha sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın da içinde olduğu orduyu hümayunun Hankin mevkinde beklediği ve bu sırada Bağdat muhafızının şehri Yavuz Sultan Selim'e teslim edeceği anlatılır.

“Orduyu Hümayun 16 Kasım 1534'te Hankin'de konakladığı zaman Bağdat muhafızı Mehmet Bey'in bir mümessili çıkageldi. Üzerinde padişaha hitaben yazılmış bir de mektup vardı. Elçi huzura kabul edildi. Padişahın ayaklarını öptükten sonra şu müjdeyi verdi: —Bağdat Muhafızı Mehmet Han teşrifinize muntazırdır. Sadık bir kulunuz olarak Bağdat'ın kapılarını orduyu hümayuna açacaktır.”³⁴⁰

Feridun Fazıl Tülbentçi, Kanuni Sultan Süleyman'ın Bağdat'ı fethettikten sonra şehrin yağmalanmasını istemediğini ve bu tarihi şehri korumak için bir dizi önlem aldığını hatta ordunun şehrin dışında kaldığını da anlatmaya çalışır.

“Ertesi sabah, otağın önünde veziriazam ile beraber oturan Sultan Süleyman, yürüyüş planında yaptığı değişikliği anlatıyordu. İbrahim Paşa bir miktar kuvvetle önden gidecek ve orduyu hümayundan evvel şehre girerek Burcu evliya denen Bağdat'ta herhangi bir yağmaya mâni olacaktı. Muhteşem saraylar ve tarihi türbelerle dolu olan bu şehirde en ufak bir hasar olmasını istemiyordu.

—Tarihin bizi Hulagu Han gibi yazmasını asla istemem.

Diyordu. İbrahim Paşa yaltaklanıyordu, efendisini memnun etmek için dil döküyordu.

—Tarih sizden en adil hükümdarı olarak bahsedecektir. Sultanım. Siz irşatlarınızla cihanı aydınlatıyorsunuz. Bir padişahı cihansınız.”³⁴¹

Bağdat İslam mezheplerinin güç gösterilerine şahitlik eden bir şehirdir. Bu sebeple Kanuni Sultan Süleyman da dini hassasiyetleri önemseyerek şehirde İmam

³³⁸ Tülbentçi, *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*, s. 235.

³³⁹ Tülbentçi, *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*, s. 237.

³⁴⁰ Tülbentçi, *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*, s. 243.

³⁴¹ Tülbentçi, *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*, s. 243.

Azam'ın kabrini buldurmuş ve diğer din büyüklerinin kabirlerini de temizletmiş, türbeler kurdurtmuştur. Yazar, romanda bu ayrıntılara da yer verir.

“7 Aralık'ta padişah kışı geçirmek üzere şehre çekildi. Bununla beraber boş durmuyor, Hanefî mezhebi müessisi İmamı Azam Ebu Hanîfe Numan bin Sabit'in kabrini buldurup ziyaret ediyor. İmam Musa Kazım'ın ve diğer İslam büyüklerinin türbelerini dolaşıyor, tamire muhtaç olanları tamir ettiriyor hem Sünni hem de Şiileri memnun bırakıyordu. Burada da arazi tahriri zeamet ve tımar teşkilatı yapıyordu.”³⁴²

13 Mart 1535 tarihinde Kanuni Sultan Süleyman'ın Tebriz'e sefer düzenlemeye karar verdiğini söyleyen yazar, bu kararının arkasındaki sebepleri ise İran'ın doğu sınırını tehdit etmesi ve Osmanlı'nın batıda ilerlemesine engel olması olarak gösterir.

“Avrupa'da, karada ve denizde zaferler birbirini kovalarken, doğu hududundaki emniyet biraz zayıflamış gibi idi. Ordunun Rumeli'de bulunmasından istifade eden İran Şahı, sık sık hududu geçerek tecavüzlerde bulunuyor, katliam yapıyordu.”³⁴³

Romanda Kanuni Sultan Süleyman'ın doğu seferi için yaptığı hazırlıklar anlatılırken Roksalan olarak anılan Hürrem Sultan'ın Kanuni'yi bu sefere göndermeye niyetli olmadığı da belirtilir.

Rüstem Paşa'nın ordunun bir kısmını terhis ederek İstanbul'a döndüğünü anlatan yazar, Şah'ın ise Kanuni'nin karşısına çıkmaya cesaret edemediğini anlatırken Halep'te dinlenen Kanuni'ye bu şehrin ikliminin çok iyi geldiğini söyler.

“Halep'in mutedil havası padişaha pek çok yaramıştı. Manevi ıstırap altında ezilen vücudu yavaş yavaş iyileşti. Yakınları ona açık havada eğlenmesini tavsiye ettiler. (...)

Halep'te bahar erken idrak edilir. Meyve ağaçlarının çiçek açması, sefer mevsiminin gelmek üzere olduğunu anlatıyordu.”³⁴⁴

³⁴² Tülbentçi, *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*, s. 246.

³⁴³ Tülbentçi, *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*, s. 384.

³⁴⁴ Tülbentçi, *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*, s. 406.

Yazar, romanda daha sonra Kanuni döneminde imzalanan doğu sınırları anlaşmasını ele alır. Amasya anlaşması olarak bilinen bu anlaşma ile Tebriz, Irak ve Doğu Anadolu Osmanlı devletine bırakılmıştır.

“Erzurum’da iken Şahın hassa kumandanı Şah Kuli Aka gelerek hükümdarı namına sulh talebini tekrar etti. Padişahın huzuruna çıkarak el öptü. Bir mütareke imzalandı.

Sultan Süleyman kışı Amasya’da geçirdi. İran’dan yeni bir sefaret heyeti geldi. Uzun müzakerelerden sonra 29 Mayıs 1555’te meşhur Amasya sulh muahedesi akdedildi. Muahede hükümlerine göre, Azerbaycan ile merkezi olan Tebriz, Doğu Anadolu ve Irak’ı Arap Osmanlılara kalıyordu.”³⁴⁵

Ahmet Haldun Terzioğlu’nun *Sultan Genç Osman* romanında iç sorunlarla mücadele eden sultanın yaşadıkları, kardeş katli üzerinde durulurken, İran’ın Osmanlı devletine karşı yürüttüğü yıkıcı siyasete de yer verilir.

Romanda İran’ın Osmanlı devletinin zayıflamasını beklediği ve bulduğu fırsatlarda da Osmanlı’ya zarar vermekten geri durmadığı belirtilir.

“Aynı zamanlarda, Sultan Ahmet’in vefatı, sonrasında Sultan Mustafa’nın tahta geçişi ve halli ile Sultan Osman devrinin başlaması haberleri birbiri ardına gelmişti İran’a. Şah Abbas, konuk tuttuğu Şahin Giray’a bütün bunları kendisi haber vermişti. ‘Osmanlı’da değişim oldu. Zaman eski zaman değil artık. Bir şeyler yapmanın çağıdır.’ İran her devirde böyleydi. Fırsatları değerlendirmeyi severdi.”³⁴⁶

Yazar, İran’ın Osmanlı devleti ile savaşmayı ise göze alamadığı ve savaş durumunda geri çekildiğini söyler.

“İran şahı Osmanlı ordusunun Tebriz üzerine yürüdüğünü öğrenince Tebriz’i boşalttı, geri çekildi. Ordusunun yönetimini Azerbaycan Valisi Karçakay Han’a bırakmıştı.”³⁴⁷

³⁴⁵ Tülbentçi, *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*, s. 408.

³⁴⁶ Ahmet Haldun Terzioğlu, *Sultan Genç Osman*, Panama Yayıncılık, Ankara 2002, s. 43.

³⁴⁷ Terzioğlu, *Sultan Genç Osman*, s. 48.

Romanda İran'ın Osmanlı ile savaş durumu karşısında barışı kabul etmeye hazır olduğu anlatılırken Osmanlı devletinin ise İran'ın kadim şehirlerine zarar vermeden şehirleri ele geçirmeyi hedeflediği belirtilmektedir.

“Erdebil kutsal bir kentti. Evliya mezarları ile doluydu. Onun yakılıp yıkılması kabul edilemezdi ki bu gidişle sonu öyle görünüyordu.

Artık barış arıyordu İranlılar. Bunun için yeniden elçi gönderdiler.

İran elçisi ile görüşme Serav'da yapıldı. Bu adeta İran'ın teslim olma görüşmesiydi. Uzun tartışmaların ardından Halil Paşa barışı kabul etti. Savaşın ilk başladığı zamandan önceki şartlar yeniden uygulanmaya konulacaktı. Yani başa dönmüştü. Yalnızca İran'ın vermesi gereken iki yüz ipek verdi, yüz yüke indirilecekti.

(...) Her seferinde böyle oluyordu. Osmanlı ordusu yakında ise İran barışçı yanını takınıyor, Osmanlı ordusu uzaklaşınca hemen barışı bozacak hareketlere ve saldırılara başlıyordu. Sonuçta iki yan da zararlı çıkıyordu.”³⁴⁸

Romanda daha sonra Kanuni Sultan Süleyman döneminde Amasya anlaşması ile belirlenen sınırların yeniden gündeme geldiği ve Serav anlaşması ile doğu sınırlarının yeniden İran ve Osmanlı tarafından düzenlendiği belirtilir.

“Serav anlaşmasının olmasını sağlayan İran elçisi Yadigâr Ali Sultan İstanbul'a geldi. (...)

Bu anlaşma ile Sultan Süleyman zamanında belirlenen sınır iki devlet arasında geçerli sınır olacaktı. Sınır düzeltmeleri ile Ahıska eyaleti Osmanlılarda kalacak, Bağdat eyaletinin Derne ve Dertenk sancakları İranlılar'da kalacaktı. İranlılar her yıl verdi olarak yüz ipek kumaş ile çeşitli armağanlar gönderecekti. Tutsaklar karşılıklı iade edilecekti. (...) Ayrıca artık camilerde Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ayşe'ye sövüp saymayacak, hakaretlerde bulunmayacaktı.”³⁴⁹

Okay Tiryakioğlu'nun *Süleyman Han* romanında da Şah Tahmasb'ın İran'da uyguladığı baskılara yer verilirken Tebriz'i de Osmanlı devletinden geri aldığı belirtilir.

³⁴⁸ Terzioğlu, *Sultan Genç Osman*, s. 50.

³⁴⁹ Terzioğlu, *Sultan Genç Osman*, s. 58.

“Beş aydır burada ve Tahmasb, onun yokluğunu fırsat bilip yalnızca Tebriz ve Van’ı almakla kalmadı, Sünni Şirvan halkına baskılarını artırdı.”³⁵⁰

Romanda Kanuni Sultan Süleyman’ın doğuda sürekli sorun çıkartan İran’a sefer düzenlemesine ve bunun için Yeniçeriler ile konuşmasına yer verilirken Osmanlı devletinin asıl hedefinin Batı’ya doğru sefer düzenlemek olduğu vurgulanır.

“Evet, zihninizden geçenleri biliyorum evlatlarım. Ayrıca hiçbir zaman Doğu’ya ilerlemekten hazzetmezsiniz. Bilin ki biz dahi böyleyiz. ‘Kızıl Elma’ dururken buralarda çile doldurmak hepimize zül gelir. Lakin biz bu yola kendi nefsimiz adına düşmüş değiliz. Hazreti Ayşe’ye, Hazreti Ebubekir, Ömer ve Osman’a edilen hakaretlerin bedelini ödetmek üzere her daim atımız eyerli, kılıcımız zağlıdır. Biz İslam askeriyiz.”³⁵¹

Romanda Kanuni’nin sefere çıktığını ve Kars yakınlarında olduğunu duyan Şah Tahmasb’ın pişman olup barış çağrısı yaptığına da yer verilir.

“Şaban’ın 12’sinde hiçbir direnişle karşılaşmadan Revan’a ve 27’sindeyse Nahcivan’a girdik. Karşımızda Safevi ordusunun öncüleri dahi yoktu. Süleyman Han’ın bu bölgelerde gazabı büyük oldu ve hamd olsun Doğu illerimizin intikamı alındı.”³⁵²

Yazar daha sonra Doğu’da kesin bir barış imzalamak isteyen Kanuni Sultan Süleyman’ın İran’la barış için öne sürdüğü Amasya anlaşmasının maddelerine yer verir. Bu maddelerde Sünni âlimlere ve Hz. Ayşe’ye hakaret edilmemesi şartı dikkat çekmektedir.

“İran’la barış ancak tek bir büyük şartın kabulü karşılığında kabul edilecekti. Ya Şiiler, Hazreti Ayşe ve üç büyük halifeye küfretmeyi terk edecekler ya da sınırlarımıza müdahaleden çok daha büyük bir suç olarak kabul ettiğimiz bu melanetten vazgeçmezlerse, yaşadıkları bu yıkım önümüzdeki bahar yeniden yaşanacaktı. Ta ki İran toprakları yaşanmaz, Safevi iktidarı ayakta kalamaz hale gelene kadar. Bu şartla Amasya Anlaşması 11 Recep 962’de imzalandı. Anlaşmanın

³⁵⁰ Okay Tiryakioğlu, *Süleyman Han*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 19.

³⁵¹ Tiryakioğlu, *Süleyman Han*, s. 157.

³⁵² Tiryakioğlu, *Süleyman Han*, s. 159.

diğer hükümlerine göre Tebriz merkezli Azerbaycan'ın batısı ve Irak bize bırakılıyordu."³⁵³

b) IV. Murat'ın Bağdat Seferi

Osmanlı devletinin doğu sınırlarını korumak için zaman zaman savaştığı iki önemli şehir bulunur. Bu şehirler Bağdat ve Tebriz şehirleridir. M. Turhan Tan'ın *Cehennemden Selam* isimli romanında IV. Murat'ın Bağdat Seferine yer verilirken sultanın bu şehir için verdiği savaşa ve gerektiğinde de gösterdiği acımasız tavra değinilir.

"Hünkâr, hayalinde açılan ceriha-i inkisârı ancak kan dökmekle avutuyordu. Bağdat'ın istirdâdından sonra etrafa dağıttığı takip kollarının getirdiği üserayı saklatıyor, adetleri bini bulunca karşısına dizdirerek hepsini birden kestiriyordu. Bin kellenin ân-ı vahitte yere düşmesi nadide bir manzaraydı ve hünkâr kendi eser-i icadı olan bu şekl-i siyasetteki fevkalâdeliğe hayran olarak bir an için, beşuş ve mahzuz bir sima takınırdı."³⁵⁴

Romanda IV. Murat ve Neron'u kıyaslayan yazar, IV. Murat'ı ona kıyasla daha acımasız bulur.

"Neron bütün Romalıları birden kesmediği için üzölmüşü. Payitahtındaki halkın tek bir boyuna mâlik olmasından yani Roma sekenesinin yüz bin başlı ve tek boyunlu bir mahlûk suretinde yaratılmadığından dolayı izhâr-ı telehhüf etmişti. Murad-ı rabi', ondan daha ibda'kâr bir dimağa yahut daha ciddi ve kuvve-i teşebbüsiyeye mâlik imiş ki, bin kelleyi bir anda düşürmek hususunda ibraz-ı acz etmiyordu."³⁵⁵

M. Turhan Tan, padişahın para ve güç düşkünlüğü iddialarına romanda yer verir. Bağdat Seferi sırasında vefat eden Sadrazam Bayram Paşa'nın daha cenazesi yerdeyken padişahın onun çadırına koşup mallarına el koyduğu iddiası da romanda şöyle verilir.

"Hünkâr haberi alır almaz, cenaze peşinde koşan bir dilenci hırsıyla hemen müteveffanın çadırına koşmuş ve bir kassam kâtibi gibi emvâl ve eşyasına bizzat vaz'-ı yed etmişti. Vezirin hazine çadırında birçok sandıklar vardı. Dördüncü

³⁵³ Tiryakioğlu, *Süleyman Han*, s. 157.

³⁵⁴ M. Turhan Tan, *Cehennemden Selam*, İktisad Matbaası, İstanbul 1928, s. 422.

³⁵⁵ Tan, *Cehennemden Selam*, s. 422-423.

Murat cesedin gasl ve tekfinini bile beklemezsiniz o sandıkları birer birer açtırmış ve çok kıymetli birtakım eşyayla karşılaşınca:

—Allah rahmet etsin-demişti- bu eşyayı benim için ihzar ettiği anlaşılıyor. Ne kadirşinas vezir imiş.”³⁵⁶

Bekir Büyükarkın'ın *Bir Sel Gibi* romanı büyük ölçüde Anadolu'da geçmektedir ve Osmanlı'nın iç sorunları ele alınmıştır. Romanın ilerleyen bölümlerinde ise IV. Murat'ın Bağdat seferine yer verilir. Bağdat seferine çıkan IV. Murat'ın önce Halep'e uğradığı, yanındaki askerlerin kimliklerine ve özellikle de Köprülü Mehmet Paşa'ya dikkat çekilen romanda sultanın İmam Azam türbesine gösterdiği hürmete yer verilirken otağını bu türbeye yakın bir mevkide kurdurttuğu belirtilmektedir.

“Sekiz gün dinlendikten sonra ordu tekrar harekete geçti. Elli beşince konakta Halep'e varıldı. Mısır kuvvetleri ile Çorum Sancak Beyi Köprülü Mehmet Paşa da orduya katıldı.

Halep'te on altı gün kalındıktan sonra yeniden ola çıkıldı. Celap mevkiine gelindiği zaman Vezir-i azam Bayram Paşa öldü. Mühr-i hümayun Musul'da bulunan Diyarbakır Beylerbeyi Tayyar Mehmet Paşa'ya gönderildi...

Diyarbakır ve Musul geçilerek yüz doksan iki günde Bağdat'a gelindi...

Padişah'ın otağı, İmam-ı Azam türbesinin önünde, Dicle nehrinin kenarına kuruldu.”³⁵⁷

Romanda Bağdat seferinin çöle yakın olması sebebiyle şehrin en zayıf noktası olarak gördükleri Akkapı mevkisinden başlatıldığı belirtilmektedir.

“Sultan Murat vakit kaybetmek istemiyordu. Derhal toplanan harb meclisi, esas taarruzun kalenin en zayıf kısmı olan çöl tarafındaki Akkapı yönünden yapılmasına karar verdi. Bu suretle Vezir-i âzam Tayyar Mehmet Paşa, Yeniçeri Ağası Hüseyin Ağa, Rumeli Beylerbeyi ve Kapıkulu askerleriyle birlikte Akkapı tarafında metrise girdi...””³⁵⁸

³⁵⁶ Tan, *Cehennemden Selam*, s. 477-78.

³⁵⁷ Bekir Büyükarkın, *Bir Sel Gibi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2010, s. 105.

³⁵⁸ Büyükarkın, *Bir Sel Gibi*, s. 141.

Bağdat seferinde kullanılan topların Birecik'te döktürüldüğünü söyleyen yazar, Bağdat'ı savunmaya çalışanların korku içinde olduklarını söyler.

Romanda Bağdat'ın fethedildiğini ancak IV. Murat için çok önemli bir sadrazamını da bu seferde kaybettiğini öğrenmesi üzerine çok büyük bir üzüntü yaşadığı ve Tayyar Mehmet Paşa'nın Bağdat'tan daha önemli olduğunu söylediği iddiası da ele alınmıştır.

“Dördüncü Murat’a, Tayyar Mehmet Paşa’nın şehit düştüğü haberi gittiği zaman, savaş bütün şiddetiyle devam ediyordu. Hünkâr bakışlarını bir noktaya dikerek gelen yeniçeriye dinlemiş, vezir-i âzamını karşısında görür gibi olmuştu. ‘Tayyar kulun korkmaz padişahım.’ Diyen bir ses kulaklarında çınlıyordu. ‘Tayyar kulun ölmekle bir şey eksilmez ki...’ Hünkâr birden silkinmiş, ellerini yüzüne götürmüş, hıçkırık dolu bir sesle:

‘—Ah Tayyarım’ diye fısıldamıştı. ‘Bağdat gibi yüz kaleye değerdin!..’”³⁵⁹

Lütfi Parlak'ın *Genç Osman* romanında da Osmanlı İran sınırlarında meydana gelen sorunlara yer verilmiştir. Roman, Koyun Bey'in oğlu Osman'ın babasının gördüğü rüyaya binaen Osmanlı devletine yardım etmek için Abaza Mehmet Paşa'nın yanına, Erzurum'a gitmesi ve daha sonra Sultan Murat'ın düzenlediği Bağdat Seferine katılması ile başlar.

“İsyan belasını savuşturan Sultan Murat, rahatlamış ve Bağdat Seferine katılacak ordusunu hazırlamaya haz vermişti. Paşalarını çağırıyor, emirler veriyor, ikaz ediyordu. Ne gecesi belliydi ne gündüzü... Huzura girenin-çıkanın haddi hesabı yoktu.”³⁶⁰

Roman daha sonra Bağdat valisi olan Bekir Subaşı'nın Osmanlı devletine isyan etmesi ve Şiiilerin, Sünnileri katletmesi üzerine yaşanan sıkıntılar ile devam eder.

“—Hünkârım! Bağdat Valisi Subaşı Bekir'in ikiyüzlü davranışlarına karşılık durumumuz fena değildi. Ama Derviş Mehmet'in şahla anlaşıp Bağdat'ı düşürmesinden sonra işler çok kötü oldu. Sünnilerin birçoğu katledildi. İstanbul yolu kapatıldı. Ancak be bir yolunu bularak kaçabildim.”³⁶¹

³⁵⁹ Büyükarkın, *Bir Sel Gibi*, s. 133.

³⁶⁰ Lütfi Parlak, *Genç Osman*, Popüler Kitaplar, İstanbul 2009, s. 264.

³⁶¹ Parlak, *Genç Osman*, s. 267.

Romanda Bağdat'ın idari yapısına da değinilir ve şehrin bir Arap sivil valisinin yanında bir de beylerbeyi tarafından idare edildiği anlatılır. Yazar, romanda sivil vali olan Bekir Subaşı'nın oğlunun Şii lideri Abbas ile olan ilişkilerine de değinir ve ülkede olanı biteni Şah Abbas'a bildiren Derviş Mehmet'in yaptıkları sonucunda Bağdat'ın neredeyse Şiiler tarafından işgal edilmiş bir duruma düşürüldüğünü ve Sünni âlimleri İmam Azam ve Abdülkadir Geylani'nin türbelerinin de yıktırıldığını anlatır.

“Bir iki yutkunan hoca:

—Peki efendim... Bağdat'ın farklı bir idari yapısı vardı. Şehrin sivil valisi Arap, askeri valisi ise, Osmanlı beylerbeyi idi. Sivil vali Subaşı Bekir, yörenin büyük aşiretlerinden birinin lideriydi. Beylerbeyi Yusuf Paşa ile bir yandan rekabet ediyor diğer yandan da 1200 yerli muhafızını tetkikte tutuyordu.

Oğlu Derviş Mehmet ondan beş beterdi. Saraydan aldığım habere göre Bekir'in sur dışına çıktığı bir sırada şahın casusu Cem gelmiş ve Derviş Mehmet'e; ‘Şahın selamını getirdim. Babanla bir türlü anlaşamayan Şah Abbas, senin valiliğinde Bağdat'ı eyalete dönüştürmek istiyor. Ancak babandan da Osmanlı'dan da kurtulmak istiyor. Eğer isteklerini kabul edip kıyam edersen arkanda kendisi olacak. Cevabını tezce bildir.’ demiş.

Derviş Mehmet, zaten fırsat kolluyordu. El altından bazı Acemlerle görüşüp duruyordu. Hazır babası da kalede yoktu. Dolayısıyla Acem casusuna: ‘Şaha selamımı götür ve hemen kıyam edip emrine giriyorum.’ demiş. Ertesi sabah da isyanı başlatmış.

*İdareyi eline geçiren Derviş Mehmet, Safevilerin isteği doğrultusunda şehirde kalan Sünnileri kılıçtan geçirdi. İmam-ı Azam ve Abdülkadir Geylani'nin türbelerini yıktırdı ve...*³⁶²

Bağdat'ı düzene sokmak ve son durumu öğrenmek için Bağdat'a gönderilen Diyarbakır Beyler Beyi Hafız Paşa'nın Bağdat'ta düzeni sağlayamadığına yer verilen romanda Bağdat kalesi kuşatmasında Derviş Mehmet'e Şah Abbas tarafından destek gönderildiği ve Osmanlının kuşatmasının başarısız olduğu anlatılır.

³⁶² Parlak, *Genç Osman*, s. 268.

“Oturduğu yerden fırlayıp kalkan genç padişah:

—Hafız Paşa, Hafız Paşa... Bırak bunları! Bağdat’ın hali nicedir bana onu söyle.

Beylerbeyi bir iki yutkunduktan sonra:

—Ben kulunuz, Bağdat’ı iyice sıkıştırdım ama alamadım. Çünkü Derviş Mehmet, huruç hareketleriyle bize hayli kayıp verdirdi. Şah Abbas da yardım için 30 bin askeriyle Safi Kulu Hanı Bağdat üzerine gönderdi.”³⁶³

Romanda, IV. Murat döneminde isyan eden Bekir Subaşı ve oğlu Derviş Mehmet’in yaptıkları geniş yer kaplar. Başlangıçta isyana destek veren Bekir Subaşı bundan vazgeçince oğlu Derviş Mehmet, Şah’ın yanında kalarak babasına da isyan eder, onu tutuklatır. Derviş Mehmet’in bunlarla da yetinmeyerek şehirdeki Sünni âlimlerini, Hz. Ömer ve Hz. Osman’ı övenleri de idam ettirdiği romanda anlatılan hadiseler arasındadır.

“—Hünkârım! Şehirdeki muhbirlerimden aldığım habere göre Bağdat karmakarışıkmiş. Bekir’in oğlu Derviş Mehmet, isyan ederek babasını tutuklayıp şehri Şah Abbas’a teslim etmiş. Tellallar çıkararak; ‘Bağdat Şahındır. Safevi şahı, bütün halkı bağışlamıştır.’ dedirtmiş. Ertesi gün Bekir, oğlu tarafından yargılanıp cezalandırmış. Bunun üzerine babasının hazineleri kendisine verilmiş.

Bu durum, halkı rahatsız etmiş. Çünkü nüfusun çoğunluğunu teşkil eden Sünniler, Şiî hâkimiyetinden rahatsız almış ve çatışmalar başlamış. Bunun üzerine vaiz Nuri ve Ömer Efendiler, Hz. Ömer ve Hz. Osman’ı methettikleri gerekçesiyle asılmış.”³⁶⁴

Romanda Sultan Murat’ın Bağdat’a girmeden önce Kösem Sultan’ın kuklası olduğunu düşündüğü siyaset adamlarını idam ettirdiği ve saraydan sonra da Anadolu’daki Celali isyanlarını dindirmeyi hedeflediği belirtilir.

“Bağdat seferini bahane ederek Anadolu’yu eşkıyalardan, Celalilerden arındıracaktı.

³⁶³ Parlak, *Genç Osman*, s. 272.

³⁶⁴ Parlak, *Genç Osman*, s. 273.

Şimdiye kadar hizmetinde ve sadakatinde hiçbir eksik görmeyen padişah; Genç Osman'a oldukça itibar ediyor, çocuk yaşta olmasına rağmen yanından ayırmıyordu. Her ne kadar sefer için fermanındaki 'bıyığında demir tarak durmalı' kuralına uymasa da şimdilik onu ayırmayı düşünmüyordu. Dolayısıyla 10 Haziran günü Üsküdar'da sancağı öperek ömrünün yeni bir dönemine girmesine yardımcı oluyordu. Böylece Genç Osman Destanı başlıyordu."³⁶⁵

Romanda daha sonra Bağdat'a sefere gitmek isteyen Genç Osman'ın rüyası anlatılır.

"Rüyasında kendini, Bağdat'a gitmek için Üsküdar'da toplanan askerlerin arasında buldu. Bir taraftan hazırlanırken diğer taraftan da boğazın üzerine inen efsanevi buluta bakıyordu. Hayret içinde 'Hayırdır inşallah' diyordu."³⁶⁶

Sultan Murat'ın Bağdat seferinin anlatıldığı bölümlerde ise onun ilk önce Musul'a gittiği ve bu şehri denetlediği, yerli halkın başıboşluktan faydalanan İranlıların tarafına geçmeye başladığı ve Osmanlının güçlü ordusu karşısında şaşkınlık yaşadıkları söylenir.

"Sultan Murat 23 Eylül'de, ordusuyla Musul'a girdi. Dicle'nin boynuna vurulmuş bir gerdanlık gibi duran şehir, Osmanlının önemli bir sancağıydı. Üç bin metre uzunluğundaki tuğladan yapılmış yüksek surlarında; 18 burç ve 12 kapı bulunuyordu. Emevilerden kalma bu taş yapı, iç ve dış kaleden oluşuyordu. Yarım daire şeklinde Dicle'ye yaslanan surların etrafında su dolu geniş ve derin hendekler bulunuyordu. Fakat bu korumalı şehrin her tarafı casus kaynıyordu.

Yerli halk, Osmanlının zayıfladığına inanmış olacak ki güçlü olan İran'dan yana tavır almıştı. Bilhassa Türk olmayan Müslüman unsurlar, her gün cephe değiştiriyordu. Ama karşılarında, dinç bir ordu görünce şaşırılmışlardı."³⁶⁷

Savaş için hazırlık yapan Osmanlı devletinin önemli bir askeri ve sadrazamı olan Hüsrev Paşa'nın düşünceleri ile devam ettirilen romanda, onun İran halkı hakkındaki düşünceleri anlatılırken İranlıların iyi savaşçı ve hilekâr oldukları söylenir.

"Sadrazam aslında düşmanını çok iyi biliyordu. Çünkü komşularıydı. Eski bildiklerini zihninde tekrarlıyordu: 'İranlılar; kahraman ve savaşçı bir millet... Şiire, felsefeye düşkünler. Hilekâr ve ikiyüzlü oldukları için çıkarlarına göre hareket etmeyi

³⁶⁵ Parlak, *Genç Osman*, s. 279.

³⁶⁶ Parlak, *Genç Osman*, s. 281.

³⁶⁷ Parlak, *Genç Osman*, s. 299.

severler. Dalkavukları çok. Soylu geleneklere sahip olmalarına rağmen ahlaksızlığın bütün çeşitlerini onlarda görmek mümkündü. İklimi sert olan bu ülkenin insanları zayıf, ince; ama güçlüler. Ata binmekte ve silah kullanmakta ustalardı...”³⁶⁸

Romanda daha sonra Zor Mustafa Paşa tarafından korumaya alınan Genç Osman’ın savaşa katılması, İranlılar ile mücadele etmesi ve çocuk yaşta savaşa katılan Osman’ın yüzünden Zor Mustafa Paşa’nın padişah karşısında sıkıntı yaşamasına neden oluşu anlatılır.

“Zor Murtaza Paşa sadrazamın ordusuna dâhil edilince onun gizli himayesinde olan Genç Osman da sefere katılmış oldu. Ama bundan hiç kimsenin haberi yoktu.

İlerleyen Osmanlı ordusu, Mihriban Kalesi önünde İran ordusuyla karşılaştı ve çok kanlı bir savaş başladı. Düşman atlılarının Husrev Paşa’nın çadırına kadar geldiğini gören Genç Osman, saklanmaktan vazgeçip siyah ve gür takma bıyıklarıyla düşman üzerine atıldı. Elindeki kılıçla vurduğunu ikiye bölüyordu. Çölün kumları, bir anda kırmızı kökboyası ile renklendirilmiş kumaş gibi oluyordu.(...)

Neyse ki İranlılar yenilerek çekildiler. Kolundan yaralandığı için sargılar içinde kalan Husrev Paşa geçmiş olsuna gelen beylerbeyine;

—Paşam! Allah’a şükür zaferi kazandık. Kazandık amma ben zor durumdan kurtaran genç yiğidi kaybettim. Onu gördün mü?

Olup biteni gizlediği için yüzü kızaran Zor Murtaza Paşa:

—Görmedim devletlüm.”³⁶⁹

Çamahal savaşını kazanan Hüsrev Paşa’nın da gizlice savaşa katılan Genç Osman’ın padişah’tan habersiz Bağdat’a geldiğini öğrenmesini anlatan yazar, sadrazamın da padişah karşısında güç durumda kaldığını belirtir. Romanda daha sonra IV. Murat’ın Genç Osman ile karşılaşması ve onu dinledikten sonra Bağdat’ı fethetmek için daha da ümitli olduğu ve onu cezalandırmaya kıyamaması diyaloglar halinde anlatılır.

³⁶⁸ Parlak, *Genç Osman*, s. 309.

³⁶⁹ Parlak, *Genç Osman*, s. 310.

“Bağdat’ın fethini görmek dilerim.’ Cümlesi, Sultan Murat’ın dikkatini çekti ve gözlerini irileştirdi, şaşkınlığını arttırdı. Sanki bu söz, verilen bir müjde gibi geldi ona. (...)

—Efendim Hızır, babama rüyasında; ‘Senin oğlun büyüyünce atına binsin ülkeler fethetsin. Sıkışınca Abdülkadir Geylani’den yardım istesin’ demiş. O gün bugündür beklerim:

Bağdat Allah’ın izni ve yüce şeyhin yardımıyla alınacaktır.

Hünkârın hayranlığı giderek artıyordu. Birden dışarıdaki yaverine seslenerek:

—Siyami Ağa... Bu delikanlıyı sadrazama götür. Onu akıncı bölüklerinden birine kumandan yapsın, dedikten sonra yanında duran üzeri işlemeli tahta kutuyu uzatıp:

—Genç Osman! Al bunu, sakla ve canın pahasına koru. Bu benim şerefimdir.

—Baş üstüne.”³⁷⁰

Lütfi Parlak romanda, IV. Murat’ın Bağdat seferinde iken Mekke emiri olan Zübeyd’in de ona destek verdiğini ve Kâbe’nin anahtarını IV. Murat’a gönderdiğini söyler.

“—Yiğidim, bu kutunun içinde Mekke Emiri Zübeyd’in gönderdiği Harem-i şerifin anahtarı var. Emir’in rüyasına giren Peygamber Efendimiz; Kâbe’nin anahtarını, harem-i şerifin imamı ile Sultan Murat’a gönder ki Acem seferine çıktığında bu anahtarı yanında taşıyın.’ Demiş. Ben bu emir üzerine üzerimde taşıdığım kutuyu sana emanet ediyorum.”³⁷¹

Romanda daha sonra aldığı desteklerle manevi olarak da kendini güçlü hisseden IV. Murat’ın Bağdat kalesini ve şehrin kapılarını kuşatmasına yer verilir.

“Bizim Bağdat’ı kuşatmamız halinde Kasr-ı Şirin’de bekleyen İran ordusu harekete geçecektir. Öyleyse Şahın ordusu gelmeden şehir kuşatılıp alınmalı. Onun

³⁷⁰ Parlak, *Genç Osman*, s. 321.

³⁷¹ Parlak, *Genç Osman*, s. 323.

için her kapıya bir paşa hücum edecek. Yani; Hafız Ahmet Paşa Karanlık Kapıya, Husrev Paşa İmam-ı Azam Kapısına, Tayyar Paşa Akkapı'ya saldırarak ve Şah Kapısı'nın karşısında da toplar yerleştirilecek."³⁷²

Romanda Bağdat'ın Osmanlılarca fethedilmesinin ardından, şehirde fener alaylarının düzenlendiği, halkın neşe içinde Osmanlıyı karşıladıklarına yer verilirken IV. Murat'ın da ilk önce İmam Azam'ı ve Abdülkadir Geylani'yi ziyaret ettiği belirtilir.

"Artık Bağdat tamamen düşmüş; burçlara Osmanlı sancağı ile paşaların tuğları dikilmişti. Yeniçeriler bayram ediyor, şehir halkı kendince eğleniyordu. Destan okuyan falcıların, yılan oynatan kavalcılarının etrafında halka olan meraklılar, azalıp çoğalıyordu. Şairler methiye dolu kasidelerini okuyor, fener alayları sokakları dolaşıyordu.

(...) Nihayet şafak attı. Abdestini alıp sabah namazını kılan Sultan Murat, verdiği sözü hatırlamış olacak ki Genç Osman'ı çağırttı. Zaferden sonra İmam-ı Azam'ın türbesini birlikte ziyarete gideceklerdi."³⁷³

Okay Tiryakioğlu'nun *IV. Murat Gürz ve Zafer* romanında da IV. Murat dönemi ele alınır. Romanda iç karışıklıklar anlatıldıktan sonra sultanın Bağdat'a düzenlediği sefer ele alınmaktadır.

Romanda Sünni âlimlerin türbelerinin Şii Safeviler tarafından yıkıldığını anlatan yazar, bu haberleri duyan IV. Murat'ın çok üzüldüğünü söyler.

"Duymamış gibi devam etti Murat Han, 'İmam-ı Azam ve Abdülkadir-i Geylani Hazretleri'nin kabirleri, bu ehl-i sünnetin düşmanı Safevi çapulcularının eline düşmüştür Salih... Önce soyulmuş sonra da yakılıp yıkılmıştır daha ne söyleyeyim?'"³⁷⁴

Romanın devamında ise Sadrazam Lala Hüsrev Paşa'nın Bağdat seferi için yaptığı çalışmalara yer verilir.

³⁷² Parlak, *Genç Osman*, s. 340.

³⁷³ Parlak, *Genç Osman*, s. 360.

³⁷⁴ Okay Tiryakioğlu, *IV. Murat Gürz ve Zafer*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 138.

Romanda IV. Murat'ın Bağdat'ın Safevilerce işgal edilmesini sürekli dert edindiği ancak iç sorunlarla uğraşmak zorunda kaldığı için sefere bir türlü kendisinin katılamadığı da belirtilir.

*“Doğru söylersin Paşa; ama Bağdat, Safevi elinde kaldığı müddetçe ülke asayişinde sağladığımız bunca başarının hiçbir ehemmiyeti kalmaz. Devlet kurumlarını temizlemek, hepsini muma çevirmek dediğin gibi hiç de zor olmayacaktır. O kadar aman vermez ve sert olacağım ki, bir daha rüşvetin lafı bile kor ateşler yağdıracak yüreklerine. Acele edeceğim zira bizim öncelikli hedefimiz Bağdat'tır.”*³⁷⁵

IV. Murat'ın İran'a düzenlenen seferlerde kendisinin de kılıç kuşanması gerektiğinin bilincinde olduğu belirtilirken romanda İran ve Osmanlı mücadelesinin tarihi de verilir.

*“Murat Han duymamış gibi devam etti, ‘Muhteşem atalarım gibi ordumun başına geçmeden Safevilerin bu amansız tacizlerinden de kurtulamayacağımızı adım gibi biliyorum.’”*³⁷⁶

Yazar, IV. Murat'ın Safevi liderini savaşa çekmek için İran'ın önemli şehirlerini ele geçirdiğini ancak hasta düşünce İran seferinin aksadığını belirtir.

*“Kendisi de Safevi Şahı Safi'yi iyiden iyiye tahrik etmek ve harp meydanına getirmek amacıyla, Rebiülevvel'in başlarında, Maku, Merend, Hoy şehirlerini zapt etti; fakat aniden şiddetlenen ağrıların o güçlü bedenini ilk defa yatağa düşürmesiyle herkesi bir endişe sardı.”*³⁷⁷

Romanda daha sonra IV. Murat'ın iyileşmesi ve seferlerin başına geçerek Tebriz'i ele geçirmesine yer verilirken şehirdeki camilere zarar verilmediği de belirtilir.

“On Eylül'de Tebriz'e gidip taş üstünde taş, ileri gelenlerin de omuzları üzerinde başlarını koymadı. Bir tek Cihanşah ve Sultan Hasan Camilerini salimen bıraktı. Böylece Tebriz, Osmanlılar tarafından altıncı defa ilhak edilmiş oluyordu.”

³⁷⁵ Tiryakioğlu, IV. Murat Gürz ve Zafer, s. 256.

³⁷⁶ Tiryakioğlu, IV. Murat Gürz ve Zafer, s. 257.

³⁷⁷ Tiryakioğlu, IV. Murat Gürz ve Zafer, s. 289.

Murat Han, Şah Safi'ye bir zamanlar atası Yavuz'un, şah İsmail'e yazdığı mektupta, hiçbir karşılık bulamadı."³⁷⁸

Romanda sefere katılan Salih Paşa'nın Ruznamesi bölümlerinde ise Salih Paşa'nın şahit oldukları anlatılmaktadır. Bu seferde IV. Murat'ın kıyafet değiştirdiği ve askerin içinde gezdiği de bu ruznamede anlatılır.

*"Hünkâr, sefer esnasında dahi tebdil-i kıyafet askerin arasına karışmaktan geri kalmaz. Bu yüzden neredeyse konaklanan her menzilde gizlice tütün içenlerden beş onunun kellesi gidiyor."*³⁷⁹

Bağdat'ın ele geçirilmesi üzerine IV. Murat'ın İmam Azam'ın kabrini ziyaret etmekten çekindiği romanda verilen ayrıntılardandır. Bu çekingenin sebebi olarak ise askerler arasında yayılan sultanın sarhoş olduğu gibi söylentiler gösterilmiştir.

*"Bektaş Ağa, ömrünce lafını kimseden çekmemiş insanların özgüveniyle devam etti, 'Sultan Murat Han, hemen yakındaki İmam-ı Azam Ebu Hanife Hazretleri'nin kabr-i şerifini ziyaret etmekten çekinirmiş, buna asker mana veremez Muslihiddin Ağa. Onun yine sarhoş olduğu için utancından Hazret'in yanına varamadığını söylerler."*³⁸⁰

Ebubekir Subaşı'nın *Sultan IV. Murat Han* romanı Osmanlı devletinin iç sorunlarının yanı sıra Bağdat için verdiği mücadeleyi konu almaktadır. Romanda IV. Murat döneminden önce de Bağdat'ın oldukça önemli bir şehir olduğu anlatılırken, IV. Murat döneminde baş gösteren isyanlar ve Bağdat önemi, Bağdat'ın İran'ın eline geçmesi üzerine Osmanlı devletinde yaşanan üzüntü ele alınır.

*"Manzarasıyla gönülleri çelen saraydaki bu sıkıntının sebebi, günlük bir mesele değildi, daha önce hilekâr Şah Abbas'ın eline geçmiş olan Bağdat'ın yeniden fethine Serdar olarak tayin edilmiş bulunan Hüsrev Paşa muvaffak olamamış ve azledilmişti. Yeni Vezir-i Azam Hafız Paşa ise henüz duruma hâkim olabilmiş değildi."*³⁸¹

³⁷⁸ Tiryakioğlu, *IV. Murat Gürz ve Zafer*, s. 290.

³⁷⁹ Tiryakioğlu, *IV. Murat Gürz ve Zafer*, s. 311.

³⁸⁰ Tiryakioğlu, *IV. Murat Gürz ve Zafer*, s. 319.

³⁸¹ Ebubekir Subaşı, *Sultan IV. Murat Han*, Çelik Yayınları, İstanbul 2017, s. 6.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde imzalanan Kasr-ı Şirin anlaşmasına da göndermeler yapılan romanda Şah Abbas'ın bu anlaşmayı bozmaya çalıştığı, bunun için de Papa ile görüşmeler dahi yaptığı ileri sürülmektedir.

*“Bu arada Kanuni zamanında İran’la akdedilmiş olan ahitname neticesi, doğu hududunda az çok bir sükûnet husule gelmişti. Fakat Osmanlılara karşı batıda yardımcı arayan şah, Papa Greguvar’la ve daha sonra diğer devletlerle anlaşmak istiyordu. Yetmezmiş gibi manevi nüfuzuyla Anadolu kızılbaşlarını da zaman zaman tahrikten geri kalmıyordu. İran’ın bu siyaseti eskiydi, ona göre uyanık bulunmalıydı, İran’ın doğusundaki Sünni hükümetlerle anlaşma yolu aranmalıydı.”*³⁸²

Romanda Bağdat şehrinin tarihi ve stratejik önemine sık sık yer veren yazar Bağdat halkı ile Kûfeliler arasında benzerlik kurar ve her ne kadar sorunlu bir yer olsa da Osmanlı devleti için Bağdat'ın çok önemli bir yere sahip olduğunu belirtir.

*“Devletin bu sıralarda en zor, mühim ve sıkıntılı meselesiyse, Bağdat idi. Bağdat şehri eski halifelerin taht yeri olup Osmanlıların olarak Medinetü’-l Hulefa dedikleri güzel bir şehirdi. Ayrıca büyük ve sayılı evliyanın yüksek burcuydu. Sultan Süleyman Han’ın Safevi elinden kurtarmış olduğu mübarek bir şehirdi. Ancak Bağdat halkı inatçı ve kendi dediklerinden dönmeyen kimseler olup, eski Kufeliler gibi nifak ve şikak ehli kimseler olarak tanınıyorlardı. (...) Ve şimdi Bağdat taraflarında oldukça sıkıntılı haller meydana geliyor gibiydi.”*³⁸³

Romanın devamında Bağdat beylerbeyi olan Yusuf Paşa ile Osmanlı'ya karşı başkaldıran Bekir Subaşı arasında meydana gelen mücadele ele alınır. Osmanlı'ya isyan eden ve Bağdat şehrinin liderliğini isteyen Bekir Subaşı İran'dan yardım alır ve İran ordusunun şehre girmesine müsaade eder. Romanda onun bundan dolayı daha sonra pişman olacağı ve Şah'ın askerlerinin şehri terk etmelerini isteyeceğini anlatılır.

*“1623 senesi Ekim ayının sonlarında Şah Abbas Bağdat hisarını istila etmek üzere kararını vermiş bulunuyordu. Zira tam da: ‘Bağdat’ı bedavaya elime geçirdim!’ diye sevinirken Bekir Subaşı taç verip gönderdiği adamlarını Bağdat’tan çıkarıp atmıştı.”*³⁸⁴

³⁸² Subaşı, Sultan IV. Murat Han, s. 141.

³⁸³ Subaşı, Sultan IV. Murat Han, s. 142.

³⁸⁴ Subaşı, Sultan IV. Murat Han, s. 142.

Subaşı'nın şehri terk etmesini istediği Şah'ın bu duruma çok öfkelenildiği ve Bağdat'ı ele geçiremeyeceğini anlayınca şehirde katliama başladığı romanın ilerleyen bölümlerinde ele alınırken Osmanlı devletinin de bu sorunu çözmek adına bölgeye Hafız Paşa'yı göndermesine yer verilir. Bağdat sorunu büyüyünce Hafız Paşa'nın sefere çıktığını söyleyen yazar onun bu savaşlarda askerle beraber mücadele verdiğini söyler.

“Hafız Paşa buna karşı tabyalar yapılmasına, toprak sürmeye ve lağım atmaya çalışıyor siperde yatıp kalkarak askere ihsanlarda bulunuyordu.”³⁸⁵

Bağdat'ta isyanın uzun sürmesi üzerine Yemen ve Hicaz'da da isyanların başladığını belirten yazar, 1647 yılında padişahın sefere çıkmaya karar verdiğini söyler. Romanda yine benzer romanlarda olduğu gibi IV. Murat'ın Bağdat şehrine verdiği öneme ve Sünni mezhebinin önemli isimlerinden olan İmam Azam'a verdiği değere vurgu yapılır ve şehri ele geçirene kadar, onun kabrini ziyaret etmeye utandığı belirtilir.

“Murad Han'ın bir hassasiyeti daha vardı: ‘Mezhebimizin reisi İmam Azam ziyaretine fetihsiz ve zafersiz girmekten utanırım!’ deyip o mübarek mezara girmedir.”³⁸⁶

Romanda ayrıca Bağdat kuşatması sırasında Hicaz'da da Osmanlı devletine karşı ayaklanmaların baş gösterdiği belirtilmektedir.

“Bu sırada Hicaz'dan da bazı tatsız haberler geliyordu, daha önce Mekke Şerifi olan İdris geldiği mübarek soyun izzet ve merhametine uygun hareket etmeyen zalim bir şahıstı. Hemen kaldırılıp, yeri şerfi Zeyd bin Muhassin'e verilmişti.”³⁸⁷

Romanın devamında İran Şahı Abbas'ın öldüğü ve yerine Şah Safi'nin geçtiği söylenir. Yazar uzun savaş tasvirlerinden sonra şehrin Osmanlılarca ele geçirildiğini söyler ve bu noktada da şehrin önemli simgelerinden olan Abdülkadir Geylani'nin mezarının yakınındaki camide kılınan namaza dikkat çekmek ister. *“Ramazan'ın on altıncı günü Abdülkadir Geylani mezarı yakınındaki camide ilk Cuma namazı kılındı.”³⁸⁸*

³⁸⁵ Subaşı, Sultan IV. Murat Han, s. 208.

³⁸⁶ Subaşı, Sultan IV. Murat Han, s. 512.

³⁸⁷ Subaşı, Sultan IV. Murat Han, s. 248.

³⁸⁸ Subaşı, Sultan IV. Murat Han, s. 538.

Romanda IV. Murat'tan ziyade onun vezirlerinin Bağdat için verdikleri mücadele ve Bekir Subaşı isyanı üzerinde durulmuştur.

Ahmet Haldun Terzioğlu'nun IV. Murat romanında da Bağdat seferi ve Bağdat'ta başlayan Subaşı ailesinin isyanı ele alınmaktadır. Yazar, başlangıçta İran'da valilik yapan Bekir Subaşı'nı ve görevlerini tanıtmaktadır.

*“Bağdat'ta Yusuf Paşa valilik yapmaktaydı ki kendisi vezirlik payesi de taşıyordu. 12000 yerli kulun ve kale azaplarının başında ise Bekir Subaşı adında biri vardı. Çok uzun zamandan beri aynı görevdeydi. Çok da zengin olduğu için itibarı artmış sözü dinlenir bir kişi durumuna gelmişti. Ordu yönetimine kendi adamlarını getirdiği için güçlüydü.”*³⁸⁹

Yazar, Osmanlı devleti adına İran'da isyanı bastırmaya çalışan Yusuf Paşa'nın verdiği mücadeleyi ele alır. Yusuf Paşa'nın isyanları bastırmak için verdiği mücadele sonucu ölmesi üzerine Bağdat şehrinin tamamen Subaşı Bekir'e kaldığını anlatan yazar, onun şehirde Sünni halka karşı bir katliam başlattığını söyler.

“Artık Bağdat'ın tek egemeni Bekir Subaşı'ydı. İç kaleye girdi. Devlete ait olan hazineyi ve cephaneyi kendi adına zapt etti. Büyük bir katliama girişmeyi de ihmal etmedi. Kendisine karşı gelen kim varsa öldürttü.

*Halk olanlara bir anlam vermeye çalışırken bir padişah hattı geldiğine dair söz dolaştı çevrede. Güya payitahttan ferman gelmiş Bekir Subaşı Paşa olup valiliğe getirilmişti. Sahte bir söylentiydi...”*³⁹⁰

Romanda IV. Murat dönemindeki Bağdat halkının mezhepsel açıdan İran'a daha yakın olduklarına yer verilirken bu durumun Osmanlı devletinin işlerini zorlaştırdığı da belirtilir.

“Söylenenler üzerine anladı ki Bağdat halkı İran'a meyillidir. Mezhep olarak da çoğunluğu Şii olup bir savaş anında tereddüt etmeden İran yanında yer alacaktır. Bekir Subaşı da sıkıştığı zaman İran'dan yardım isteyecektir. Derne ve Dertenk bölgeleri İran şahının elinde iken yapılacak bir hareket Osmanlı'nın

³⁸⁹ Ahmet Haldun Terzioğlu, IV. Murat, Panama Yayıncılık, Ankara 2018, s. 23.

³⁹⁰ Terzioğlu, IV. Murat, s. 27.

aleyhine olacaktır. Bu durumda Bağdat üzerine orada çıkarmak çok çok tehlikelidir. Sonuç beklenmedik bir durum alabilir.”³⁹¹

Romanda Hafız Ahmet Paşa’nın Bağdat isyanını bastırmak için görevlendirildiği ve Kuşlar Kalesini kuşattığından da söz edilmiştir.

*“Hazırlıklar tamamlandıktan sonra Osmanlı ordusu Dicle ırmağına karşıya geçti ve Bağdat’a saldırdı. Daha uygun olacağını düşünerek Kuşlar Kalesi tarafından zorlamaya başladı.”*³⁹²

Yazar, Şah Abbas’ın Bağdat’taki bu karışıklıktan faydalanmak istediğine yer verir ve Bekir Subaşı’nı yanına çektiğini söyler.

“İran Şahı Abbas için bundan güzel bir fırsat olamazdı. Onun gözü her zaman Bağdat’ın üzerindeydi.

*Otuz bin kişilik ordu hazırladı Sadık beylerinden Karçıkay Han’ı başına verdi. Bağdat’a doğru yola çıkardı. Bu arada bir elçi heyeti hazırladı. Abbas ağa ya da bir taç ve Berat vererek Bağdat’a Bekir Subaşı’ya gönderdi. Ona han unvanı veriyor ve Bağdat üzerine yetkili kılıyordu. Osmanlı’nın Bağdat’ını çoktan sahiplenmişti.”*³⁹³

Romanda, Hafız Ahmet Paşa’nın geldiğini duyan Bekir Subaşı’nın tedirgin olduğu ve bu kez de pişman olup Osmanlı’dan yana tavır takınmaya başladığı belirtilmektedir. Fakat İran Şahı Abbas Bağdat’ı kuşatmaya niyetlidir ve gönderdiği askeri birlikler Bağdat’ta Sünni halka karşı bir katliam başlatmıştır.

*“Şii olmayan herkesi buldu ölüm. Kaçmak isteyenlerden pek azı kurtulabildi. Katliam günlerce sürdü. Bağdat kan oldu kan koktu.”*³⁹⁴

Yazar, Şah Abbas’ın Sünni halkı katlettirmesinin yanı sıra İmam Azam ve Abdülkadir Geylani’nin türbelerini de tahrip ettirdiğini anlatır ve bu iki türbenin mezhep kavgalarında birer sembol olduklarını işaret eder.

³⁹¹ Terzioğlu, IV. Murat, s. 29-30.

³⁹² Terzioğlu, IV. Murat, s. 32.

³⁹³ Terzioğlu, IV. Murat, s. 33.

³⁹⁴ Terzioğlu, IV. Murat, s. 55.

“İranlılar günlerce süren işkenceler ve ölümlerle sağ olan Sünnilerden öç aldıkları gibi ölümlere de rahat bırakmadılar. İmam Azam Ebu Hanife ve Abdülkadir Geylani’nin türbelerine soyduktan sonra yıktılar.”³⁹⁵

Bağdat’ın Şah’ın orduları tarafından işgal edilmesinin ardından bölgedeki yerel yöneticilerden memnun olmayan Musul halkının da Şah’tan yardım istediğini söyleyen yazar, bütün bu gelişmelerin Şah’a cesaret verdiğini belirtir.

“Bağdat düşünce Musul halkından bir heyet şahıs ziyaret etti. Onlar da Hüseyin Paşa’nın kendilerine zulmettiğini söyleyip yardım istediler. Şah bu işi görev bildi kendisine. Cüreti artmıştı. Bağdat’ı almış Osmanlı’ya kafa tutmuştu. Durmak istemiyordu. Nasılsa savaş başlamıştı.

Bu kez adamlarından Kasım Hani görevlendirdi. İran ordusu önceki Kerkük üzerine yürüdü. Buranın yöneteni olan Bostan Paşa gelen kalabalık İran ordusuna karşı gelemeyeceğini bildiği için Diyar Bekir’e çekildi. Böylece Kerkük korumasız kaldı. İran dolar kısa zamanda işgal ettiler Kerkük’ü. Ardından Musul’a yöneldiler.”³⁹⁶

Yazar, Sultan Murat’ın da ataları gibi Bağdat şehrine çok önem verdiğini belirtir ve İran’ın hâkimiyetinde olan Bağdat’ı almak için bizzat ordunun başına geçtiğini söyler.

“Sultan Murat İran seferine çok önem veriyordu. Asıl amacı uzun zamandır İran’ın elinde olan güzel Bağdat’ı kurtarmaktır. Ordusunun başına geçecek ve ikinci kez doğuya ilerleyecekti. İran şahının ordusunu alıp karşısına çıkması en büyük dileğiydi.”³⁹⁷

Romanın devamında ise ele geçirilen Bağdat’ın sembollerinden olan İmam Azam türbesinin IV. Murat Han tarafından ziyaret edilmesine ve Şeyhülislam Yahya Efendi önderliğinde türbelerin onarılmasına yer verilmiştir.

“Sultan Murat fethin ardından mezhebinin imamı İmam Azam’ın kabrini ziyaret etti. ‘İşte şimdi mezhebimizin başı İmam Azam Hazretlerini ziyarete yüzümüz oldu.’ Otağını Azamiye’ye naklettirdi.”³⁹⁸

³⁹⁵ Terzioğlu, IV. Murat, s. 57.

³⁹⁶ Terzioğlu, IV. Murat, s. 57.

³⁹⁷ Terzioğlu, IV. Murat, s. 377.

³⁹⁸ Terzioğlu, IV. Murat, s. 407.

IV. Murad'ın Bağdat seferlerinin ele alındığı bir diğer roman Turgut Güler'in *Son Cihangir Sultan Dördüncü Murad Han'ın Romanı* isimli eseridir. Yazar, romanda tarihi dönemleri hicri takvime göre verirken “*Adı güzel kendi güzel görklü Muhammed Aleyhisselam*”³⁹⁹ cümlesi ile bölümleri devam ettirir. IV. Murad'ın doğumunun anlatıldığı ilk bölümden sonraki bölümlerde Osmanlı devletinde yaşanan taht mücadelelerine değinilir. Romanda “Bağdad, Ah Bağdad” bölümünde ise Bağdat şehrinin önemine ve Osmanlı devletinin bu şehir için verdiği mücadeleye yer verilmiştir. II. Osman döneminde baş gösteren Bekir Subaşı isyanının da anlatıldığı romanda bu isyan roman kişilerinden olan Behram Ağa ve Hüseyin'in Abdüsselam'ın kahvesindeki konuşmaları sırasında verilir.

*“Tacir karındaşlar Behram Ağa ve Hüseyin Ağa'nın kahveci Abdüsseşam'ın Dicle yalısındaki kahvehanesine sığındıkları vakit, İki Cihan Fathri Muhammed Mustafa Aleyhisselam Efendimiz'in Mekke-i Mükerrreme'den Medine-i Münevvere'ye hicretlerinin bin otuz üçüncü senesi Rebiülevle ayının yirmi birinci Cumartesi günü idi. Gece boyunca duyulan gürültü ve patırtıların sebebi anlaşılıyordu. Acem Şahı Abbas, Cuma'yı Cumartesi'ye bağlayan gece, Bağdad'a girmeye muvaffak olmuş ve bu görmüş geçirmiş şehirler gözeline hükümü altına almış idi.”*⁴⁰⁰

Romanda IV. Murad'ın şehri ele geçirmesinden evvel çıkan isyanlara ve Osmanlının fetihlerine yer verilmiştir. Bekir Subaşı isyanına değinildiği romanda onun isyan edebilecek cesarete sahip olmasının nedeni Osmanlı devletinin zayıflığı olarak Behram Ağa'nın düşünceleri üzerinden verilir.

*“Behram Ağa Bağdad'ın da aynı şirâze kopmasından hisse kaptığını biliyordu. Acem Şâhı Abbâs'a cesaret veren şey de hep bu Âli Osman perişânlığı olmalıydı. (...) Bağdad içinde Kahire'deki Memlük mütegalibesi gibi bir taife vardı.”*⁴⁰¹

Romanda Bekir Subaşı'nın şehirde o kadar güç elde ettiği anlatılırken Yusuf Paşa'nın da onun gücünden çekindiği ve isyanlarda hiçbir şey yapamadığı anlatılır.

³⁹⁹ Turgut Güler, *Son Cihangir Sultan Dördüncü Murad Han'ın Romanı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2021, s. 19.

⁴⁰⁰ Güler, *Son Cihangir Sultan Dördüncü Murad Han'ın Romanı*, s. 116.

⁴⁰¹ Güler, *Son Cihangir Sultan Dördüncü Murad Han'ın Romanı*, s. 120.

Bağdat'ta çıkmış olan isyanlar ele alındıktan sonra Sultan Murad'ın Revan Seferi'nin anlatılır. Bu seferde onun Tebriz'e doğru yürüyüşü ardından Şah Safi ile mücadelesine yer verilir.

“Şah Safi'den hem Bağdad'ın hem de Revân'ın hesabını sormak için Diyârbekir'de kışlamakta olan Ordu-yı Hümayûn'un başına, yeni Sadr-ı Âzam Bayram Paşa Serdâr-ı Ekrem olarak tâyin edildi.”⁴⁰²

Şah Abbas'ın Bağdat'ı ele geçirmesinin ardından “Ey Gaasıb-ı Diyar-ı Bağdat bekle vaktini!” Diyen 4. Murat'ın Bağdat'ı Fethi ise “Bağdat seferi Hümayunu” olarak adlandırılan bölümde ele alınır. Romanda bu sefer kararı şöyle anlatılır:

“... Anadolu yollarında gidip gelmekte olan Sadr-ı Âzam ve Serdâr-ı Ekrem Bayram Paşa buyruğu altındaki askerle Padişah'ın huzûruna geldi ve iki Âl-i Osman ordusu birleşti. Artık bilmeyenler bilenlerden duyup belledi ki Sultan Murâd Hân Hazretleri Bağdad üstüne yürümektedir.”⁴⁰³

Yazar, Sultan Murad'ın Bağdat seferinde geri planda kalmadığını askerleri ile sıkı bağının olduğunu da vurgular. Bu noktada romanda Bağdat seferine katıldığına inanılan Genç Osman'a da yer verir. Orduyu teftiş eden IV. Murad, bıyığı dahi terlememiş olan Genç Osman'ı görünce önce onun bu sefere katılmasına kızsza da nihayetinde onunla gurur duyacaktır:

“Bağdad'taki Safevi Vâlisi Bektâş Han'ın emri altında kırk bin kadar asker vardı. Etrâfı çok sağlam surlarla çevrili olan Bağdat kal'asındaki bu asker, hiç de az sayılmazdı. Ayrıca bunlardan on bini Mazenderân'dan gelmiş usta nişancı tüfenk-endâz askerlerdi. Safevi Şâhı Sâfî de, o sırada Kasr-ı Şîrin'e gelmiş, olacakları beklemekte idi.

Sultan Murâd Hân, yaralı askerler kadar, muhaârib askerleri de yakından görmek istiyor sık sık onların arasına katılıyor, hattâ asker saflarına teftişe gidiyordu.”⁴⁰⁴

⁴⁰² Güler, *Son Cihangir Sultan Dördüncü Murad Han'ın Romanı*, s. 320.

⁴⁰³ Güler, *Son Cihangir Sultan Dördüncü Murad Han'ın Romanı*, s. 327.

⁴⁰⁴ Güler, *Son Cihangir Sultan Dördüncü Murad Han'ın Romanı*, s. 335.

Yazar, Safevi valisi Bektaş Han'ın mücadelesinin yanı sıra Bağdat'ta bulunan Safevi halkının da Osmanlı askerlerine karşı kadın-çocuk mücadele ettiğini hatta kadınların erkeklerin savaşmalarını beğenmediklerini söyler:

*“Şaban-ı Şerifin on ikinci pazar günü, bu gelen yeni topları da hesap eden Sultan Murat çok şiddetli bir hücum başlattı. Altı gün süren bu hücum sırasında Bağdad içindeki Safevi kadınları da erkeklerin yanında cenge girdiler ve evlerinden getirdikleri kaynar su dolu kova ve bakraçları Osmanlı askerinin üstüne boşalttılar. Safevi kadınları erkeklerin ceng edişlerini beğenmediklerinden onlara cesaret verecek sözleri yüksek sesle sıraladılar.”*⁴⁰⁵

Daha sonra Genç Osman'ın, Tayyar Mehmet Paşa'nın şehit olduğu büyük mücadele sonucunda Osmanlı Devleti'nin şehri ele geçirdiği anlatılır. IV. Murat'ın *“İşte şimdi, ser mezhebimiz olan İmâm-ı Âzam Hazretleri'ni ziyârete yüzümüz oldu’* diyerek, *merâsimle ve kurbânlar kestirerek Ebû Hanîfe'nin muazzez türbesine girdi.”*⁴⁰⁶ Cümlesi ile de fethin gerçekleştiği belirtilir. Romanda ayrıca Sultan Murat'ın Topkapı Sarayı'nın önemli bölümlerinden biri olan Bağdat Köşkü'nün bu seferden sonra bu isimle adlandırdığı söylenir.

1.2.6. Birinci Dünya Savaşı

Osmanlı devletinin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi ve Almanya ile müttefik olmasının ardından zaten çok hareketli olan devlet topraklarında açık bir savaş yürütülmeye başlanmıştır. Yıllar boyunca birçok savaş görmüş olan Türk milleti doğuda, batıda, güneyde birçok cephede büyük Osmanlı topraklarını korumak için çeşitli cephelere dağılmıştır. Orta Doğu'da, Irak'ta, Kanal ve Hicaz-Yemen gibi cephelerde Osmanlı devleti gerek teçhizat eksikliği gerek iklim koşulları sebebi ile çoğunlukla yenilgi almış, bu savaşlarda yüzbinlerce insanını kaybetmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nda Orta Doğu'da, özellikle taarruz cephesi olarak kabul edilen Kanal ve Suriye Filistin cephesinde büyük yenilgiler alan Osmanlı devleti Hicaz'da ve Irak'ta ise düşmanlarını şaşkınlığa uğratacak zaferler elde etmiştir. Irak'ta

⁴⁰⁵ Güler, *Son Cihangir Sultan Dördüncü Murad Han'ın Romanı*, s. 337.

⁴⁰⁶ Güler, *Son Cihangir Sultan Dördüncü Murad Han'ın Romanı*, s. 345.

Kut'ül-Amare, Hicaz'da Medine Müdafaası, kahramanlarını ölümsüzleştiren mücadeleler olmuştur.

Orta Doğu'da geçen Türk romanlarında Birinci Dünya Savaşı'nda bu cephelerde geçen mücadelelere sıklıkla yer verilmiş, yenilgi ve zaferler nedenleri ve sonuçları ile birlikte değerlendirilmiştir.

1.2.6.1. Irak Cephesi/Kut'ül Amare Savaşı

I. Dünya savaşında birçok cephede sürdüren Osmanlı devleti Irak cephesinde de uzun soluklu bir savaş vermiştir. Irak bölgesi sömürgecilik çalışmalarına hız veren İngiltere için Hindistan yoluna giden önemli nokta olduğu için ayrıca önem taşımıştır.

İngiltere, 6 Kasım 1914'te Fav'a asker çıkarmış ve Kurna kentini işgal etmiştir. Bölgeyi geri almak için Süleyman Askerî Bey, mücadele etmiş, Şuayyibe yenilgisinin ardından intihar ettiği söylenmiştir. Daha sonra Albay Nureddin Bey ile Halil Paşa'da burada sorumluluk üstlenmişler ve İngilizler Selman-ı Pak savaşında yenilgiye uğratılmışlar, Kut'ül Amare'de kuşatılmışlardır. Kuşatılan İngilizler açlıkla mücadele etmiş binek hayvanları beslenme amaçlı kullanmışlardır. Nihayetinde General Townshend liderliğindeki 13.000 İngiliz askeri 29 Nisan 1916'da Halil Kut'a teslim olmuştur.

Bu savaş Türk edebiyatında bazı romancılar tarafından işlenmiş, kimi romanlarda konu olarak kısaca değinilmişse de savaşın gündeme gelmesiyle birlikte başlıca bu savaşı konu edinen yeni birçok roman yazılmıştır.

İskender Fahrettin Sertelli'nin *Hint Yıldızı Yogoda* isimli romanında Kut'ül Amare savaşından söz edilmektedir. İngilizlere esir düşen Seyit Ali'nin başından geçenlere yer verilen romanda, Kut'ül Amare savaşında İngilizlerin içinde bulunduğu psikolojik durum ve savaşta esir alınan İngiliz askerlerinin sayısı hakkında bilgi verilir. Romanda ayrıca Hint milliyetperverlerinin İngiliz karşıtı olduklarından ve Kut'ül Amare zaferinden memnuniyet duyduklarından da söz edilerek, Mahatma Gandhi'nin Hintlileri, İngilizlere karşı savaşılmaya çağırdığına yer verilir:

“Bilhassa o günlerde Hindistan'da şayi olan bir galibiyet haberi göğsümü kabartmıştı: Kutülammare'de İngilizlerden bir general, sekiz, on kolonel ile büyük rütbede birçok zabıt ve külliyetli asker, Türklere esir düşmüşlerdi.

Türk ordusunun temin ettiği bu şanlı zafer, bilhassa İngiliz aleyhtarı olan Hint milliyetperverleri tarafından gizli gizli alkışlanıyordu."⁴⁰⁷

Romanda İngiliz ajanı Lawrence ile de karşılaşan ve İngilizlere çalışmaya mecbur bırakılan Seyit Ali'nin, Kut'ül Amare zaferinden dolayı büyük mutluluk yaşadığı ancak hayatta kalmak için mutluluğunu gizlemek mecburiyetinde olduğu, emrinde olduğu generalin de onun Türk olmasından rahatsızlık duyduğu belirtilir.

"Ordumuzun Kutülammare muzafferiyeti, Hindistan'daki İngilizleri yeis ve matem içinde bırakmıştı.

Bu haberin Bombay'da şayi olduğu akşam Yüzbaşı (Tomson) benim yüzümü görmek istemiyordu.

Bütün düşüncelerin ve arzuların fevkinde, onlar için çok acı bir hakikat vardı: Türk ordusu Kutülammare'de büyük bir muzafferiyet kazanmıştı... Ve ben de bir Türktüm. Tomson elbette benim yüzüme bakmak istemezdi. İngiliz gurur ve azameti buna mâni idi."⁴⁰⁸

Kemal Tahir'in *Kelleci Memet* romanında da Kut'ül Amare savaşından söz edilmektedir. Anlatıcı, Süleyman Askerî Bey'in birliklerinde savaşmış olan Kelleci Memet'in babası Rıfat'tır. Romanda bu savaşta ön plana çıkan kumandanlardan Süleyman Askerî Bey ve Halil Paşa'dan söz edilirken savaşın başında Süleyman Askerî'nin birliklerinden olan Bedevilerin savaşın ilerlemesi ile birlikte İngilizlerin safına geçmesine ve Osmanlı devletinin de Selman-ı Pak savaşında zafer elde etse de bu sebeple savaşta yenilgiye uğramasına yer verilir. Kut'ül Amare bölgesinin öneminden söz edilen romanda Kut'ül Amare'nin Bağdat'ın kapısı olduğu belirtilir.

"—Bedevi başladığı kaçmaklığa... Fukara Süleyman Askeri Bey yattığı yerden yetinip doğruldu, 'Bire din kardaşları... Elimde halifemizin fermanı var!.. Beri bak ulan yâ bedeviler' diye bir iki seslendi. Gördü ki duyan işiten yok. (...) gâvur ardımızda gelip önce Ammare'yi sonra Nasırıye'yi aldı. 'bre aman!' demeye kalmadan duyduk ki Kütülamare'yi de almış... Akli erenler: 'Heyvah!...' Dediler. Çünkü Kutülamare demek, Bağdat'ın kapısı demek... Irmağın kıyısında, bir koca

⁴⁰⁷ İskender Fahreddin Sertelli, *Hint Yıldızı Yogoda*, Şirketi Mürettebiye Matbaası, İstanbul 1932, s. 33.

⁴⁰⁸ Sertelli, *Hint Yıldızı Yogoda*, s. 33-34.

kasaba ki, Mekke'den sonra üçüncü... Kutülamare'nin düştüğü haberi Bağdat'a erişince, Alamanın Golç Paşası 'Vay vay!' diye hoplamış."⁴⁰⁹

Kemal Tahir, bir askerin gözünden savaşı anlatır. Süleyman Askeri'ye büyük hayranlık duyan Rıfat, bu kez de Osmanlı devletinin ittifakta bulunduğu Alman General Golç Paşa'dan söz eder. Golç Paşa'ya karşı da olumlu izlenimleri olan Rıfat, onun da tıpkı İngiliz kumandan gibi kral damadı olduğunu anlatır. Romanda daha sonra İngilizlerin tarihi yenilgileri olan Selman-ı Pak muharebesinden söz edilir ve bu savaşın Bağdat'ı almak için harekete geçen İngilizlerin en büyük hatalarından biri olduğunu söylenir.

"Golç Paşa bizim ordunun kumandanı... Sen Allahın işine bak ki Golç Paşa da Alaman kralının damadı... Peki, kurban olduğum Allahın iki kral damadını çöle salıp tokuşturmasına ne demeli? Bana kalırsa, İngiliz kralının damadı Kutülamareyi alınca edebini bilip otursaydı bizim durum kötüydü. Bereket versin oturmadı. Bir gün duyduk ki Kutülamare'den çıkmış kudurup... Niyeti Bağdat'ı almak... Golç Paşa, beriden bizi başına topladı. 'Günah bizden gitti yiğitler!' dedi. 'Bana kalsa öcümüzü gelecek bahara almak iyiydi ama' dedi. 'İngiliz edepsizlendi madem...' dedi 'haydi marş marş...' diyerek bizi gâvura saldı. Bu sefer, Selmanpak meydanında kavuştuk. İlk vuruşmada bozduk. Kovarak getirdik. Kutülamare'ye soktuk."⁴¹⁰

Kut'ül Amare savaşını anlatan yazar, bölgenin iklim özelliklerine de yer verir. Romanda çöl sıcaklarının askerleri çok zorladığı anlatılırken "ter olup aktıktan sonra yeniden et topladık" diyen Rıfat askerlerin yaşadıkları zorlukları anlatmaya çalışır.

"—Sıcağı hiç sorma!... Sıcaktan yana haller kötü... Biz ter olup aktık da sonra yeniden yeniye et topladık... Çölün gündüzü inadına sıcaktır da gecesi inadına soğuktur. Allahın bir işi canım! Gece olmaz mı, titremesini bilmezsen donarsın."⁴¹¹

⁴⁰⁹ Kemal Tahir, *Kelleci Memet*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1962, s. 140.

⁴¹⁰ Kemal Tahir, *Kelleci Memet*, s. 140-141.

⁴¹¹ Kemal Tahir, *Kelleci Memet*, s. 144.

Romanın ilerleyen bölümlerinde ise Kut'ül Amare savaşında esir düşen askerlere ve İngilizlerin safında savaşan Müslüman Hintli askerlere yer verilirken İngilizlerin esir Osmanlı askerlerine uyguladıkları muamelelere değinilir:

“İngilizin Hintli askerleri Müslüman olduklarından bize acımışlar. Baktım ‘carcar! carcar! Diye bağırıyorlar...

— Ne demek?

—İngiliz dilinde esir demektir. Allah biliyor ya ben önce anlayamadım. Altındaki hayvan vurulmuş... Yaya kalmışım... Hintçeyi bırak Türkçe söylemeler Ne dediklerini çıkaracağım şüpheli... Neyse ki Hint dilinden bilir bir yedek subay, ‘teslim diyorlar’ dedi de yüreğimize biraz su serpildi. Olduk mu sana carcar... Bizi bir meydanda dize getirdiler. Sonra duyduk ki on yedi binden aradığımız varmış da eksiklerimiz yokmuş... Bizi meydanda toplayınca bulaştılar subaylarımıza sopa çekmeğe...’”⁴¹²

Kemal Tahir romanda, intihar eden Süleyman Askerî Bey’in orduya destek kuvvet istememesini hayati bir hata olarak ele alır. Ona göre eğer asker istenmiş olsaydı Basra yeniden Osmanlı’nın eline geçebilirdi. Yine yazar, bu savaşta da Bedevilerin İngilizlerden altın alarak Osmanlı’ya ihanet ettikleri tezini romanda işler.

“—Rahmetli Süleyman Askeri Bey subayların sözünü tutup Enver Paşa’dan biraz daha asker isteseydi iyiydi ya inada bindirip istemedi. Bedevi şeyhlerinin avurt zavurtlarına güvendi besbelli. ...Bedeviler şuncacık dayan- saydılar Beyim biz o yürüyüşle Basra’mızı kahpe İngiliz’den çeker alırdık. Sonradan duyduğumuz doğruysa Bedevi şeyhlerine İngiliz torba torba altın vermiş...”⁴¹³

Kemal Tahir romanda İngilizlerin Kut'ül Amare cephesinde Hintli ve Bedevi askerleri piyon olarak kullandığını belirttikten sonra Osmanlı devletinin de Türkleri öne sürmesini eleştirir.

“— Evet, biz beriden su boyunca at oynatarak Basra’ya doğru inmekte olalım... Meğer hayın düşman da alttan yukarı sürüp gelmekte değil miymiş? Gelirmiş ama bizim gibi işe yaramaz Bedevi sürüsünü önüne katıp gelmiyor: Gelenler süt be süt İngiliz askeri... Oysa İngiliz böyle amansız yerlere

⁴¹² Kemal Tahir, *Kelleci Memet*, s. 152.

⁴¹³ Kemal Tahir, *Kelleci Memet*, s. 138.

kendi askerini hiç sürmez. Böyle yerlere sürdüğü asker Hint'ten mintten Arap'tan çingeneden devşirme askerdir. Peki, bu kez neden öz askerini getirmiş şu kadar aylık yoldan? Kumandayı kralın damadı ele aldığından getirmiş..."⁴¹⁴

Sırtlan Payı romanında Binbaşı Ferid Bey'in hayatından kesitler veren yazar, onun Gazze Cephesi'nden hatırladıklarını okur ile paylaşır. 1960 yılından 1919 yılına yapılan geçişler ile verilen romanda Gazze Cephesinde görev alan Von Kress Paşa hakkında bazı bilgiler verilirken, Osmanlı devletinin durumu, İngilizlerin Bi'r-üs-sebî'deki üstün durumu da gözler önüne serilir:

*"Fakat o ne, 19. Fırka'nın Süvari Bölüğüyle Kabatepe'deki Anzac çıkartmasının dağıttığı kıyı koruma birliklerini ararken, güneşin erimiş cam gibi aktığı Gazze Cephesi'nde, kendini birden 3. Kolordu'ya bağlı 3. Süvari Fırkası'nın Karargâhı'nda buluyor: zayıf bu fırka, iki alaylı, bölüklerindeki mızraklı sayısı sekseni geçmez, kolordunun Kumandanı Miralay İsmet Bey, ordunun Kumandanıysa Kress Paşa. Bi'r-üs-sebî, çın çın öten aydınlığın çiğ parıltıları altına, eli ayağı bağlı kurbanlık bir deve gibi uzatılmış: üstünde pul pul İngiliz keşif uçakları, sağında solunda düşmanın şimşek hızı ve yalınlığıyla çakı çakıveren süvari öncüler. Allenby saldırısının eli kulağında! Başladı, başlayacak."*⁴¹⁵

Attila İlhan, Binbaşı Ferid'in hayatı ile birlikte I. Dünya savaşında görev alan bir askerin cephe dışındaki yaşamının da nasıl olabileceği hakkında ipuçları vermektedir. Yazar böylece anımsamalarında ve rüyalarında sürekli savaştığı cepheleri, şehirleri gören Binbaşı Ferid'in geçmişi ile Gazze Cephesi'nde yaşananlara değinmektedir:

"Binbaşı Ferid, yatar yatmaz, öyle kalın, öyle dağdağalı bir uykuya dalmıştı ki, gözlerini yummasıyla kendisini Gazze Cephesinde bulması bir oldu: İngilizler, yıpratıcı keşif çatışmalarından sonra, hatırı sayılır bir saldırıya geçmiş, olanca güçleriyle yükleniyorlardı. Cephe Komutanı Von Kress Paşa, düşmanı, karşı saldırılarla durdurmak emrini vermişti. Binbaşı Ferid, bir yandan kan ter içinde sahra telefonuna böğürüyor: bir yandan da çölün taş, kum ve güneş olarak en

⁴¹⁴ Kemal Tahir, *Kelleci Memet*, s. 139.

⁴¹⁵ Attila İlhan, *Sırtlan Payı*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1974, s. 328.

katlanılmaz biçimiyle somutlaştığı bu Allahın belası cephede, nasıl olup da dalga sapırtıları, istimbot solumaları işittiğini anlamaya çabalıyordu.”⁴¹⁶

İngilizlerin Filistin cephesinde zafer elde ettikleri savaşlardan biri de Bi'r-üssebi'de meydana gelmiş, Osmanlı devleti bu savaş sonrası geri çekilmeye başlamıştır. Romanda bu bölgedeki bir hastanede malarya hastalığından yatan Binbaşı Ferit Bey'in düşünceleri aktarılmaktadır.

Romanda Binbaşı Ferit Bey'in hatırlamaları ile Bir'üs-sebi'deki savaş ve İngilizlerin Gazze'ye doğru ilerleyişleri şöyle verilir:

“Şafak, çöl alacasını, pembeye çalan morumsu bir aydınlığa bulamıştı. Hamsin Vahası iskelet hurmaları, kuyusu ve yoksul yeşilliğiyle, tan kızılığının önünde belirivermiş bir serabı andırıyordu. Az sonra büyü bozulacak, sanki her şey göz açıp kapayıncaya kadar ortadan kaybolacaktı. Oysa Almanların çok seyrek uçak keşifleri, İngiliz birliklerinin bu vahada üstlendiklerini rapor ettiler. Bir'üs-sebi'nin doğusuna geçen İngiliz süvarisinin, su bulabileceği tek kuyu burada olduğuna göre, vahada en azından bir koruma birliğinin bulunması akla yakın. Bütün iş hepsini sabah uykusunun en tatlı yerinde bastırıp, soluk aldirmeden...”⁴¹⁷

Selma Fındıklı'nın *Saray Meydanında Son Gece* isimli romanında Osmanlı devletinin mücadele ettiği Irak cephesi ve Kut'ül Amare savaşına yer verilir. Romanda bir Osmanlı askeri olan Kumandan Tevfik'in gözünden cephede yaşananlar anlatılmakta, yıllar boyunca düşmana karşı verilen mücadelenin sonunda yenik düşen askerlerin psikolojisi anlatılmaya çalışılmaktadır.

“İnce bir hilal belirmiş karşı kıyıda. Yeni kapanmış yaralarımızın saçtığı irin kokusuyla yıllardır üstümüze sinmiş barutun birbirine karıştığı bölük çadırına dönmenin; teslim hazırlığı yapan neferleri denetlemenin zamanıdır. Adım adım indiğimiz çöllerden, vahalardan yüzümüz yerde, kaçarcasına çekileceğiz Anadolu'ya doğru. Irak cephesindeki-sözde- en sağlam kalemizi, Bağdat'ı yarın sabah İngilizlere resmen terk edeceğiz. Üç kez yitirip üç kez geri aldığımız Kut'ül Amâre'yi de. Tüm sıcak toprakları. Silahlarımızı yığacağız uzun suratlı sarışın

⁴¹⁶ İlhan, *Sırtlan Payı*, s. 139.

⁴¹⁷ İlhan, *Sırtlan Payı*, s. 340.

kumandanların ayağı dibine. Sonra sırtımızdan asker elbisesini çıkaracağı. Sonra delik postallarımızı...”⁴¹⁸

Romanda dört yıl boyunca cephede savaşan ancak yenik düşen askerlerin kapıldığı umutsuzluk gözler önüne serilirken Tevfik Fikret’in “Sabah Olursa” şiirinin onların duygularına tercüman olduğu mevzu bahis edilir.

“İki çıplak tepe arasında kurulu bölük karargâhına döndüğümde, neferlerin çadır malzemeyi sandıklara yerleştirmiş olduğunu görüyordum. Hazır olda bekliyorlar. Sağıma soluma göz attıktan sonra ‘rahat’ işareti verip yine dışarı atıyorum kendimi. Hilal, Dicle suyuna düşmüş. Koyu gecede titrek bir kandil sanki...

‘Hele o şiiri bir daha okusan Kumandanım... Hani senin adaşın Fikret Efendi’den... Ne dediğini sökemiyor ya cahil kafam... ‘Bu memlekette de bir gün sabah olursa...’ deyişi hoşuma gidiyor...’

Sabah hiç mi olmayacak bu memlekette? Gözünü yumduğu güne dek şafağı boşuna bekledi Tevfik Fikret. Aziz Çavuş da... Umduğu tansık da gerçekleşmedi. Dicle baş yukarı akmadı hiç... Basra körfezine alıp götürmüştür sular kanlı bedenini. İngiliz askerlerinin her gün kulaç attığı- yetmezmiş gibi bir de işlediği sıcak sularda yüzüyor olmalı şimdi parçaları. Hayır, sabah olmayacak. Neredeyse dört yıldır, can pahasına tutunmaya çabalıyoruz, çoktan altımızdan çekilmiş pis topraklar üzerinde. Oysa tan ağardığını hiç görmedim. Hiç...”⁴¹⁹

Yazar, Osmanlı ordusunun Irak’ı İngilizlere bırakmamak için verdiği zorlu mücadeleyi anlatmaya devam ederken yapılan planları da yine askerlerin konuşmaları üzerinden okura sunar. Bu planlar arasında önce Basra’yı almak, Selman-ı Pak’ta İngilizlere ağır bir darbe vurmak olduğu belirtilir.

“Bağdat’la Kut’ül Amare arasında bir yerdi gösterdiği. Az daha eğilip yakından bakınca, Selmanpak kasabasının kırmızı mürekkeple çember içine alınmış olduğunu gördüm.

‘Bağdat fatihi olmaya ant içmiş General Townshend’le askerleri burada alacak ağzının payını...’

⁴¹⁸ Selma Findıklı, *Saray Meydanında Son Gece*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s. 124.

⁴¹⁹ Findıklı, *Saray Meydanında Son Gece*, s. 130.

*‘Mevcudumuz çoğalacak Yüzbaşı... Devlet-i aliyye ne pahasına olursa olsun, Irak cephesindeki en sağlam kalemizi, Bağdat’ı bırakmamak kararındadır... Kafkas cephesinden çekilen kuvvetlerle, merkezi Şam’da bulunan Beşinci Ordu kıtalarından da destek gelecek bizim Altıncı Ordu’ya... Fırka kumandanlığından aldığım habere göre otuz bine yaklaşacakmış sayımız...’*⁴²⁰

Romanda Kumandan Fikret’in savaş hakkındaki sorgulayıcı tavrı da dikkat çekmektedir. Yazar, onun bu sorgulayıcı tavrı üzerinden İngilizlerin Orta Doğu’daki çıkarlarını da gözler önüne sermektedir.

*“Arap çöllerinde İngiliz ordusuyla çarpışıyorduk. Onların çıkarı neydi bu işte? Bir yandan yüzyıllardır sıcak iklimin uyuşturduğu Bedevileri –bugüne dek akıllarına gelmemiş- Arap milliyetçiliği kıvılcımı ile uyandırıp Osmanlı’ya karşı isyan etmeye zorluyor, bir yandan da o topraklara sahip olabilmek için ata yurdunu savunurcasına kanların akıtıyorlardı. Bizlerse, ateşi hiç azalmayan bir humma içinde çırpınır gibiydik?”*⁴²¹

Kumandan Tevfik, İngilizlere karşı Osmanlı safında yer almasını beklediği Arapların Osmanlı’ya düşman olmasını da hayal kırıklığı ile karşılamakta, Anadolu’dan gelerek ölmeyi neşeyle bekleyen erlere de üzülerek bakmaktadır. Yazar Kumandan Tevfik kişisi üzerinden yaşananlara dair eleştirilerini sunmaktadır.

“Ölüm bir yanda, açlık bir yanda... Hem de ne için? Daha çok kazanır mıyız hevesiyle, deli Enver’in oynadığı kumarda, yüz binlerce can gittiği gibi, elde olan toprakları da verip çekiliyoruz işte. Dört yıl boyunca kan akıttıktan sonra sağladığımız kazanç bu... Sonra... Yine aklıma düştü o lanet olası sözcük...

*Peygamber otağı diye yüzyıllardır altınla donattığımız, gül suyu ile yıkadığımız bu diyar, Yemen’den Medine’ye, Basra’dan Bağdat’a kadar İngiliz mülkü sayılır artık. Kavm-i necip sanıp da hep sırtınız sıvazladığımız, gönlünü okşadığımız Araplar da onların kölesi olmayı bize yeğledi. Ama neferlere bakıyorum da onca bitkinliğe karşın neşeli görünüyorlar.*⁴²²

⁴²⁰ Fındıklı, *Saray Meydanında Son Gece*, s. 132.

⁴²¹ Fındıklı, *Saray Meydanında Son Gece*, s. 133.

⁴²² Fındıklı, *Saray Meydanında Son Gece*, s. 134.

Romanda Irak cephesini uzun bir mezara benzeten yazar, Nurettin Bey liderliğinde kazanılan Selman-ı Pak zaferinin ardından onun beklentilerinin arttığını söylerken, Kumandan Tevfik'in ise İngilizlerin kolay kolay Irak'tan vazgeçmeyeceklerini düşündüğünü anlatır.

“Upuzun bir mezardaydık sanki... Ne başı belliydi ne ucu. Parmaklarımız tetikte kasılı; sırtımızı Dicle'ye vermiş bekliyorduk. Tepeden top ateşi açılmayalı bilmem kaç dakika olmuştu.

(...)

Kut ül Amare'yi nehir boyunca kuşatmıştık. Ama akşama dek üstümüze aralıksız boşanan şarapnel yağmuru altında kaçış kalabilmişti?

Birliklere kumanda eden Miralay Nureddin Bey, yirmi gün önce Selmanıpak'ta kazandığımız zaferin coşkusuyla yeni bir başarı elde edeceğinden kuşkusuzdu. Oysa bu kez, General Townshend emrindeki İngiliz ordusunun savunması kırılacağı benzemiyordu? Ne yaparsak yapalım düşmüyordu Amare.”⁴²³

Romanda yer verilen önemli ayrıntılardan biri de Kut'ül Amare savaşı sırasında Bedevi isyancılar tarafından yapılan ani baskınlardır.

“Daha adım atmadan sağımızda, çalıların arasında bir hışırtı duydum. An geçmeden de akları parıldayan bir çift göz belirdi karanlığın içinde. Sonra biri daha. Biri daha... Bedevi isyancıları. Sık sık yaptıkları gece baskınlarından birine yakalanmıştık yine. Hem canımıza hem silahlarımıza kastetmek üzere gelmişlerdi ateş kesilir kesilmez.”⁴²⁴

Arapların İngilizlerin safında Osmanlı devletine karşı ayaklandığının sık sık anlatıldığı romanda, Osmanlı askerlerine yardımda bulunan Arap hastabakıcıya, bir Türk askerinin bakış açısındaki değişiklik de konu edilmiştir.

“Arap hastabakıcı çorba kabını alıp yanıma sokuldu. Bizi arkadan hançerleyen o pis ırkın bir parçasıydı, sözde karnımı doyurmaya çalışan adam. Bir anda kabaran öfkemle başımı hızla yana çevirince, sıcak çorba yüzüme aktı.

⁴²³ Fındıklı, *Saray Meydanında Son Gece*, s. 134-135.

⁴²⁴ Fındıklı, *Saray Meydanında Son Gece*, s. 136.

Doktor, gözleriyle geri çekilmesini işaret etti adama. Bir yandan da tepsideki ıslak gazlı bezle bulaşık tenimi silmeye çalışıyordu."⁴²⁵

Romanda isyan eden Araplar nedeniyle isyan etmeyen hatta Osmanlı askerine yardım eden Arap hasta bakıcıyı da aynı kefeye koyan Tevfik, artık "din kardeşliği"ne inanmadığını ve Arapların Türkleri sevmediğine inandığını dile getirir.

"Kapıyı aralayıp Arapça bir şeyler söyledi. Bu kez sedyeyle iki Arap dikilmişti karşıma. Az önce gelen içlerinden biri miydi? Bilemiyordum. Hepsinin suratı aynıydı çünkü. Kuşum yok, düşünceleri de değişmiyordu. Sevmiyorlardı bizi. Din kardeşliği palavrası yalnızca Türk halkının yüreğini kıpırdatan bir duyguydu. Bu uyuşuk kafaları hiç mi hiç ilgilendirmiyordu Müslüman oluşumuz. Osmanlı'dan kurtulmak için Hristiyan kölesi olmaya hazırlanıyorlardı. Sonunda da olacaktı istedikleri."⁴²⁶

Osmanlı-Alman ittifakının da eleştirildiği romanda Alman Mareşal'ın kendisinden beklenenlerin aksine Kudüs'ü de İngilizlere teslim ettiği söylenir.

"Geçen son bir çarpınısla Alman generallerine kurdurulan Yıldırım Orduları Grubu da lağvedilmiş... Sözde bizim yapamadığımızı onlar yapacak; Suriye, Filistin cephesinden başlayarak Bağdat'a kadar geniş bir bölgeyi kurtaracaklardı. Falkenhein hazretleri, üç günde Kudüs'ü teslim etti İngilizler'e; Von Sander de Şam'ı elden kaptırınca, her şeyi Mustafa Kemal Paşa'ya bırakıp soluğu Adana'da almış...

'O miralay başımızda olsaydı, belki boynumuz böyle bükülmezdi değil mi Kumandanım?'"⁴²⁷

Yazar, romanda Kumandan Tevfik üzerinden Birinci Dünya Savaşı'nda Almanlara güvenilerek hata edildiği tezini savunur ve Almanların asıl niyetinin Osmanlı topraklarını paylaşmak olduğunu iddia eder.

"Karargâhtan karargâha koşarak gizli görüşmelerle kalelerin birer birer düşmesini sağlayan Bedevileri başından beri bize karşı örgütleyen Lawrence'ın da hakkını vermek gerek doğrusu... Zaten pos bıyıklı, çakır gözlü Alman paşalarının

⁴²⁵ Fındıklı, *Saray Meydanında Son Gece*, s. 140.

⁴²⁶ Fındıklı, *Saray Meydanında Son Gece*, s. 141.

⁴²⁷ Fındıklı, *Saray Meydanında Son Gece*, s. 143.

da bütün derdi, müttefikleri Osmanlı'nın yitirmek üzere olduğu sıcak toprakların kurtarmasına yardım etmek filan değildi. Çöllere kan akıtmakta da, 'Berlin dran Bağdat' yaygarasıyla yeri göğü inleterek demiryolu döşemeye girişmelerinde de tek amaç vardı; köstebek gibi Arabistan'dan girip zenginlik diyarı Hindistan'a ulaşmak, oradaki hazır lokmayı İngilizlerle paylaşmak. Onu da beceremediler ya... Altıncı Ordu'nun başına getirilen Goltz Paşa, ikinci kuşatma sırasında tifüse yakalanıp ölmeseydi, yerine atanan Halil Paşa da Lawrence'ın Arap entarisi altında- Amare'ye karşılık sunduğu- iki milyon sterlini bir çırpıda reddetmeseydi o savaşı da kazanacağımız yoktu. Hoş kazandık da ne oldu? Bir kale için yirmi beş bin asker can verdi Dicle boyunda; yine Bağdat'ı kurtaramadık."⁴²⁸

Tarik Buğra'nın *Küçük Ağa* romanında da Irak cephesinden ve Halep'ten gelen Osmanlı askerlerinden söz edilirken, Osmanlı devletinin içinde bulunduğu zor şartlar tasvir edilir. Romanda Arabistan cephesinde savaşan askerlerin geri dönüşü anlatılırken cepheye sağlam giden ve oradan artık Çolak Salih olarak dönen bir askerın hayatına odaklanılır. Kut'ül Amare'de savaşan askerlerden ve onların yaralı bitkin Anadolu'ya dönüşlerinden söz edilir. Çolak Salih Kut'ül Amare'de savaşmış ve kolunu bu savaşta yitirmiştir:

"Salih yavaş yavaş eriyen ve bir defa daha göremeyecek olduğu bu yüzlere öyle kııldamadan bakarken o büyük, o yürekler paralayıcı bozgun için dikilmiş bir heykelden başka bir şeye benzemiyordu.

El sallamak, güle güle diye bağırarak isterdi. Bahtınız açık olsun demek isterdi. Fakat el sallayamazdı, bir eli bütün koluyla birlikte Kütülmamare'de, bir kum tepesinde kalmıştı, öbür eli de pis, sefil fakat kocaman torbasını tutuyordu."⁴²⁹

Tarik Buğra romanda Çolak Salih'in yaşamını ve onu sakat bırakan savaşın etkisini verirken Kut'ül Amare savaşlarına Demmer Tepesi savaşı denildiğini de belirtilir. Yazar, Çolak Salih'in yaşamına devam ederken bu savaşların izlerini de bir ömür boyu taşıyacağına sıklıkla vurgu yapar:

"Çolak Salih de dâhil, dört elle sarıldığı tatlı hayat artık dul ve ihtiyar bir kadınla sakat oğlunun karşısında, günleri hatta saatleri sıra dağlar, yalçın yarlar

⁴²⁸ Fındıklı, *Saray Meydanında Son Gece*, s. 144.

⁴²⁹ Tarik Buğra, *Küçük Ağa*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 13.

gibi dizecek, her günü bir Kütülmare veya Demmer Tepesi savaşına döndürecekti.”⁴³⁰

Ebubekir Subaşı da *Dicle'nin Son Türküsü Kut'ül Amare* romanında Kut'ül Amare savaşını işler. Roman 2004 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak'taki Türk askerinin başına çuval geçirmesi olayı ile başlar ve Kut'ül Amare'de İngilizlerin büyük yenilgi yaşamış oldukları gerçeği de bu olay sonrasında anılmaya başlanır.

Enver Paşa'nın Süleyman Askeri Bey'i, Basra'yı geri alması için görevlendirdiğini anlatan yazar, bölgede İngiliz ve Hintlilerin omuz omuza vererek Osmanlı devletine karşı saldırdıklarını söyler. Daha sonra İngiliz birliklerinin Hille'ye saldırımları ve buradaki yerel halkın, isyancılara ve işgalcilere destek çıkmayarak ve devletten yana tavır almalarıyla isyanın bastırıldığı bilgisine yer verilir. Yazar, İngilizlerin Irak'ta bulunmalarının nedenini şöyle anlatır:

“İngilizler petrole giden yolları kanla yıkayıp sulayarak insan yüreğiyle beslenen birer canavar gibiydi. Gökleri çatlatacak kadar büyük günahlarıyla kararmış yüzlerini petrolden mamul makyaj malzemesiyle kapatmaya çalışsalar da olacak gibi değildi. (...)

Bağdat'ı ele geçirmeleri aynı zamanda güney Irak'ta İngiliz himayesinde bulunan Arap şeyh ve emirleri üzerindeki kontrolleri devam ettirmelerine yarayacaktı. Hatta Hicaz- İran, Afganistan ve Hindistan'daki Müslümanların İngiltere'ye karşı cihada kalkışmalarına da mâni olacaklardı. Üstelik Basra'nın Alman denizaltıları tarafından kullanılmasının yolunu da kesmiş olacaklardı.”⁴³¹

Yazar, romanda Süleyman Askeri Bey'in faaliyetlerine ayrıntılı olarak yer verirken onun Mehmet Fazıl Paşa ile olan mektuplaşmalarını da ele alır.

“İlk işi ocak ayı başlarında Fırat ve Şattülarap'ın batısında toplanan yaklaşık on bir Arap gönüllünün teşkil ettiği 35. ve 38. Tümenlerden sekiz kadar taburu Basra'ya doğru ilerletmek oldu.”⁴³²

İngilizleri durduramayan Süleyman Askeri Bey'in intiharının ardından Şuayyibe muhaberelelerinin anlatıldığı romanda yapılan muharebelerin kaybedilmesinin en önemli

⁴³⁰ Buğra, *Küçük Ağa*, s. 22-23.

⁴³¹ Ebubekir Subaşı, *Dicle'nin Son Türküsü Kut'ül Amare*, Çelik Yayınları, İstanbul 2017, s. 33.

⁴³² Subaşı, *Dicle'nin Son Türküsü Kut'ül Amare*, s. 31.

nedenleri arasında Arapların bazılarının İngilizlere yardım etmeleri gösterilir. Yazar, romanda sadece cepheyi değil, cephe gerisinde Arap köylerinde yaşanan zorlu hayat şartlarını da anlatmaya çalışmıştır.

“Bu sırada asırlardan beri düşman yüzü görmemiş bulunan Arap köyleri kara yazılarının üzerine beyaz bayraklarını çekmiş bulunuyorlardı. Korku belası, can ve mal endişesiyle birlikte garip bir merakın sevkiyle erkek, kadın ve çocuklarıyla sahile gelmişler, kaderlerine boyun bükerek olup biteni seyre dalmışlardı.”⁴³³

İngilizlerin Amare’yi ele geçirmeleri üzerine kasabada kargaşa yaşandığı ve bazı Arapların devlet dairelerini yağma etmeye başladığı anlatılır. General Townshend’in ise karaya çıkarabilecek asker sayısının az olduğu için bu karmaşayı önlemek maksadıyla Comet isimli gemi aracılığıyla makineli tüfeklerle yağmacılar üzerine ateş açılmasını emrederek yağmayı durdurduğu belirtilir.

“Ne yazık ki şehirdeki Araplar, Osmanlı resmi daireleriyle hastane, erzak ve sair ambarlarını yağma etmeye başlamışlardı. Belli ki henüz nasıl bir felaketle karşı karşıya bulunduklarından zerre kadar haberleri yoktu. (...) Birden namlular canları yakmak üzere mermileri kumaya başlayınca, yağma-gerlerin üç dört tanesi ot gibi biçilerek devrilir.”⁴³⁴

Yazar, iklim ve coğrafi şartların iki tarafın da orduları üzerinde yarattığı olumsuz etkilere yer verirken Kut bölgesinin stratejik öneminden söz eder.

“Kut, Irak denilen geniş sahanın merkezi demek olup nehirden Basra ile Bağdat’ın ortasında yer alıyordu. Askeri çıkarmaya elverişli olması onun belki de hem güzel bahtı ve hem de bedbahtlığıydı. Mevzii olarak müdafaa kabiliyeti olup tabya inşasına müsait olmasıyla da mühimdi. Uzaktan müdafaa için sol sahilde Süveyce bataklığıyla Dicle arasındaki boğazdan istifade etmek mümkündü.”⁴³⁵

Yazar, İngiliz ordusunun içinde bulunduğu durumu yazışma örneklerini vererek anlatır. Selman-ı Pak muharebelerinde özellikle Hintli Müslüman askerlerin İngiliz cephelerinden kaçtıkları da belirtilmektedir. Bu muharebelerde İngilizlerin yaşadıkları

⁴³³ Subaşı, *Dicle’nin Son Türküsü Kut’ül Amare*, s. 80.

⁴³⁴ Subaşı, *Dicle’nin Son Türküsü Kut’ül Amare*, s. 85.

⁴³⁵ Subaşı, *Dicle’nin Son Türküsü Kut’ül Amare*, s. 116.

yenilgiyi anlatan yazar, İngiliz ordusunun da iklim şartları dolayısıyla zorlandığından söz eder ve İngilizlerin, askerlerinin %33'ünü kaybettiklerini belirtir.

“Townshend’in bizzat kendisi Kut’a çekilmesini mükemmel olarak görüyordu. İşin gerçeği bunda haksız da sayılmazdı. Ancak Selman-ı Pak’taki çarpışmalara başlamasından Kut’a çekilmesine kadar savaşçı kuvvetinin yüzde otuz üçünü kaybetmişti. Bu elbette az bir rakam değilken, General bunu pek de hesaba katmak istemiyordu. Hâlbuki bütün kayıpların piyade sınıfından verildiği göz önüne alınmalıydı. Bu takdirde İngiliz savaşçı kuvvetinin yarısından fazlasının kaybedilmiş olduğu gerçeği ortaya çıkacaktı.”⁴³⁶

Ebubekir Subaşı savaşta istihbarat bilgilerinin önemli olduğunu vurgularken bazı Bedevilerin da yanlış istihbarat vererek savaşın seyrini etkilediklerini söyler. Ancak bu yanlışlıkların bilinçli bir şekilde olmadığını belirtir:

“Ne yazık ki bu da yine sözleri dinlenilmeye değer zannedilen diğer bir Arab’ın zihinleri yanlış tarafa sürmesinden başka bir şey değildi. Arapların bu yanıltıcı ifadeleri elbette ki ihanet ve fikirleri saptırma düşüncesinden tamamen uzaktı. Ancak bedeviliğin getirdiği cehaletin ve yanlış telakkinin kötü bir eseri idi.”⁴³⁷

Romanda Osmanlı devletinin Irak’taki istihbarat yöntemi hakkında da bazı detaylar verilmeye çalışılır ve istihbarat sağlayan kaynakların sabit ve seyyar olarak ikiye ayrıldığını belirtir.

“Irak cephesindeki Osmanlı İstihbarat Merkezinin haber alma vasıtaları esas itibarıyla sabit ve seyyar olmak üzere iki kaynaktan ibaretti. Sabit kaynaklar: istila altındaki köy ve kasabalarda sakin olup Osmanlılığa sadık görünen bazı şahıslardan teşekkül ediyordu. (...) Seyyar kaynaklar ise: Yerli Araplardan seçilip az bir maaş karşılığında düşman tarafına ve gerilerine gönderilen şahıslardı.”⁴³⁸

Kut’ül Amara’nın doğrudan Dicle vadisine ve Şattül Hayy da denilen Garraf Kanalı vasıtasıyla Fırat’a hâkim olmasından dolayı İngilizlerin bölgeye çok önem verdiği

⁴³⁶ Subaşı, *Dicle’nin Son Türküsü Kut’ül Amare*, s. 170.

⁴³⁷ Subaşı, *Dicle’nin Son Türküsü Kut’ül Amare*, s. 198.

⁴³⁸ Subaşı, *Dicle’nin Son Türküsü Kut’ül Amare*, s. 198.

söylenen romanın önemli bir kısmı Enver Paşa, Goltz Paşa gibi komutanların sundukları askeri raporların yayınlanmasından meydana gelmektedir.

Nurettin Paşa'nın görevden alınıp yerine Halil Bey'in gelmesini anlatan yazar, bunun ardından General Townshend'in Kut'ül Amare'de çembere alınmasına yer verir. Yazar, açlıkla mücadele eden İngiliz askerlerinin at ve katır eti yemekte güçlük çekmediklerini, ancak Hintli askerlerin bu durumu onur meselesi saydıklarını, bazılarının geleneksel kaygılarla bazılarının da dini gerekçelerle at ve katır eti yemeyi reddettiklerini anlatır. Bu durumu değerlendiren General Townshend ise açlıktan, sıtmadan, beriberiden binlerce askerin hayatını kaybetmesini göze alamayıp kendi yönlendirmelerindeki din adamlarından at ve katır etinin yenilebileceğine dair bir fetva çıkarttırır.

*“İngilizler bu meseleyi Hint dini inanışının bir ifadesi olarak anlamışlardı. Townshend Hintli din adamlarından; kuşatma altında at eti yemenin caiz olduğuna dair bir fetvayı daha önce almıştı. Nitekim Delhi'deki Hinduların üstadı İmam Jumma Muscid de Müslüman ve Hinduların at eti yemesinde bir mahzur olmadığına dair yeni bir fetva vermişti.”*⁴³⁹

Daha sonra Osmanlı devletinin Felahiye'de zafer kazanması ele alınır. General Townshend'in son umudu olarak gördüğü Julnar isimli iâşe ve silah yüklü geminin Kut'ül Amare'ye ulaşamayarak batırılmasını anlatan yazar, İngiliz generalin Halil Paşa'ya para teklif ettiğini ancak Halil Kut'un reddetmesi üzerine İngilizlerin tarihi yenilgilerini kabul etmek zorunda kaldıklarını belirtir. Görüldüğü gibi aynı savaşı işleyen romanlarda, birçok benzerliği yakalamak da mümkün olmaktadır.

Sevinç Çokum'un *Ağustos Başağı* isimli romanında asıl tema olarak Kut'ül Amare savaşından söz edilmese de roman kahramanlarından olan Yusuf'un başından geçen hadiselerle yer verilirken Kut'ül Amare savaşından bahsedilmektedir. İpek tüccarlığı yapan Abdullah Bey'i, Bilecik'e götüren Yusuf, havanın sıcaklığından dolayı susamış ve geçmiş günlerini hatırlamaya başlamıştır. Sevinç Çokum, geriye dönüş tekniği ile anlattığı bu bölümde Kut'ül Amare savaşına yer vermekte, çöl görmemiş, çöl iklimine yabancı Türk gençlerinin vagon vagon taşındıkları savaş coğrafyasında yaşadıkları

⁴³⁹ Subaşı, *Dicle'nin Son Türküsü Kut'ül Amare*, s. 481.

zorlukları tasvire çalışmaktadır. Romanda bu zorluklar Yusuf ve arkadaşının mataralarında bir damla su aramaları ve o tek damlayı paylaşmaları ile vurgulanır:

“‘Üç yılım vardır oralarda... Ama otuz yılım var gibidir. Ramazan Bayramı’ydi yola çıktığımızda. Bir kara vagona tıktılar bizi. Ondan sonra gâh trenle, gâh yürüyerek Dicle kenarlarında vardık. Ben diyeyim otuz vagon. Her birinde altmış er...’

Durdu. Sigaradan bir nefes çekti. Tütün kokusu, ter kokusu. Bayrama gider gibi bir asker kalabalığı. Demek insan ölüme giderken de gülebiliyor, şakalaşabiliyor. Hepsi, birbirinin kolu bacağı... Ahmet, Mehmet, Hüseyin... Hepsi bir o kara vagonlarda.

‘Bizi bu kara vagonlar almış götürüyordu beyim. Hangi dağa, hangi çöle varacağımızı bilmeden gidiyorduk. Sonra Cizre, Musul, Tikrit, Samarra, Bağdat, Kut’ül Amare... Biz bir ateşe girip çıktık, diyeceğim o. Hani Hazreti İbrahim’in girdiği Nemrut ateşi aklıma gelir. Nemrud’un ateşiydi o, başka ne olabilir?’

Durup durup belirsiz bir noktaya daldı. Sigara parmaklarının arasında küçülmüştü.

‘Bir gün düşmanın beş yüz süvarisiyle çevrilivermiştik... Geri çekiliyorduk. Tepemizde güneş... Derken düşman topları ateşe başladı. Mataramda su kalmamış... Ortalık toz duman. İstihkâmlar üstümüze göçüyor. Geri çekiliyoruz. Sanki bir ateşin içine girmişiz, eriyoruz... Yanımdakinin matarasına yapıştım. ‘Bir yudum.’ dedim. ‘Dudağımı ıslatayım.’ Arkadaşım matarayı çıkarıp şöyle bir salladı. Bir iki yudum su kalmış içinde. Düşündü bir. Sonra ‘Al..’ dedi. Helâl olsun... ’”⁴⁴⁰

Yazar, Irak cephesinde savaşan Yusuf’un duygularını ele alırken “su” metaforu üzerinden savaşın acımasızlığı ve zorluklarını anlatmaya çalışır. Yusuf için savaş, susuzluktur. Bu sebeple kendisi ile birlikte düşmana karşı koyan ancak son damla suyunu Yusuf ile paylaşan arkadaşı ile su arasında bir bağlantı kuran Yusuf, bu anımsamayı ömrü boyunca taşıdığını anlatır:

“‘Sonrası beyim... Biz ateş ediyoruz. Süvariler kılıçlarıyla yaklaşıyor. Üstümüzden geçiyorlar. Nal sesinden kulaklarımızın zarları delinecek. Kimisi

⁴⁴⁰ Sevinç Çokum, *Ağustos Başağı*, Kapı Yayınları, İstanbul 2017, s. 15-16.

vurulup düşüveriyor yanımıza... Hintliymiş bunlar. Çoğu esir alındı o gün. Çok sürmedi, düşman taarruza geçecekmiş denildi. Tabur kumandanı takviye istemiş. İstihkâmdan çıktık. Yanımda bana su veren arkadaşım da var. Elli metre kadar gittik. Baktım, üzerimize bir mermi geliyor. Kendimi yere attım yakınım da bir patlama oldu. 'Yüzümü kaldırdığımda arkadaşımı gördüm. Yatiyordu yerde. Koşup sarıldım. Acısı yüzünde bir gülüşe dönmüş. Ölüverdi kollarımın arasında... Ben bunu unutmam beyim. Sular bana ömrüm boyunca hep o askeri hatırlatacak.'⁴⁴¹

Romanda Orta Doğu bölgesine gitmiş ve orada açlık ve susuzluk ile karşılaşmış düşman ile savaşmış olan Yusuf, geri kalan hayatı boyunca burada verdiği savaşın izlerini ruhunda taşımaya devam eder. Yusuf, karşılaştığı mektepli gençlere Tikrit'in yerini sorar ve Fransızca konuşan gençlere, Tikrit'in yerini bilmedikten sonra Fransızca bilmelerinin marifet olmadığını söyler. Yusuf'un gördüğü trenler de ona Kut'ül Amare'den dönerken bindikleri kara vagonları hatırlatır. Sevinç Çokum, romanda Yusuf'un her şeye rağmen ümitvar olduğunu, Türk vatanının düşmandan arındırılacağına inandığını da belirtir.

"İşte kara vagon... Yusuf bir an Kut'ül Amare'den dönüş sıkıntısını yaşar gibi oldu. İtalyan askerleri gözlerinin önüne belirdi. İtalyanlar şimdi memleketlerine dönüyorlardı değil mi? Yavaş yavaş her şey eski çizgilerine kavuşuyordu. Yunanlılar da gideceklerdi elbet..."⁴⁴²

Hasan Basri Bilgin'in *Son Zafer Kut'ül Amare* romanı da Kut'ül Amare savaşını ana konu olarak ele almaktadır. Roman, 29 Nisan 1917'den yani Kut'ül Amare zaferinin birinci yıldönümünden geriye dönüşlerle başlatılır. Barış döneminde Bursa'da bulunan İngiliz general ile Kut'ül Amare'de zafer kazanan komutanlardan Yüzbaşı Sıtkı'nın konuşmaları ile devam eden romanda iki askerin konuşmaları ile savaş yıllarına geri dönülür. Roman, Yüzbaşı Sıtkı'nın Bağdat'a ulaşmaya çalışması ile devam ederken yazar, eserde sıklıkla Kut'ül Amare'nin stratejik önemini vurgular.

"— (...) Kut'ül Amare düşer de; İngilizler oraya yerleşirse Bağdat düşer, Bağdat düşerse işte o vakit; vay Devleti Aiyye'nin haline! Hiçbir şey düşünmeden, aklınıza kötülük getirmeden siz beni takip edin."⁴⁴³

⁴⁴¹ Çokum, *Ağustos Başağı*, s. 16-17.

⁴⁴² Çokum, *Ağustos Başağı*, s. 263

⁴⁴³ Hasan Basri Bilgin, *Son Zafer Kut'ül Amare*, Hayat Yayınları, Ankara 2018, s. 15.

Basra Körfezi'nde kurulan İngiliz karargâhından General Townshend'in ve İngilizlerin durumunu aktarmaya çalışan yazar, onların Türklere ve Almanlara duydukları nefreti anlatır ve hem Türklerin hem de Almanların bu topraklardan silinip atılacağı düşüncesine yer verilir. Yazar, General Townshend'in geçmişi hakkında da bazı bilgilere yer verir:

“Gerçekten de General Townshend, İngiliz ordusundaki generallerden daha çok savaş görmüş, çeşitli etkin mevkilerde bulunmuştu... 1873'lü yıllarda, ünlü Gordon Highlanders Alayı'na girmesinden bu yana çeşitli kıta ve kurmay hizmetleriyle sürekli yükselmişti. Afganistan ve Kuzeybatı Hindistan'da birçok savaşa katılmış, örneğin I. Boer Savaşı'ndaki kahramanlığından ötürü Victoria Haçı nişanına aday gösterilmişti.”⁴⁴⁴

Romanda İngiliz komutanlarında bir hafta gibi kısa süre içinde Kut'ül Amare'yi alacakları düşüncesinin var olduğu işlenir. Yüzbaşı Sıtkı ve askerlerinin Süveyce bataklığını geçerek Kut'ül Amare'ye Osmanlı askerlerine yardım götürmeleri anlatılırken Bağdat'tan Osmanlı devletine yardım ulaşamadığı da belirtilir.

Diğer taraftan savaşan askerlerin Almanlar tarafından aldatıldığı Almanların kendi siyasetlerine Türkleri kurban ettikleri düşüncesine de yer verilir. Kut'ül Amare'de önemli görevler elde eden Alman Goltz Paşa'nın Türk askerleri üzerindeki etkisi de romanda ele alınan konular arasındadır.

“Nitekim Yüzbaşı Sıtkı'nın 'Sakallı Nureddin'in elzem emrine itaatle, ölümüne bir savaş için yeni yoldaşlar bulmaya gelmiş idik Bağdat'a. Lakin gördük ki, Alaman gâvuru Türk milletini kendi savaşına basamak olarak kullanıyor. Tıpkı Çanakkale'de olduğu gibi İngilizler rahatlıkla karaya çıksın diyor. Biz onlarla cebelleşirken kendisi Avrupa cephesinde rahat ediyor zira... (...) Kut'ül Amare'ye yardım yollayın, Kut'ül Amare savaşın seyri bakımından çok önemli, önce orayı koruyalım, üstelik sizden alacağımız güçle İngilizleri Basra'nın karanlık sularına gömelim' dedik, sanki Kut'ül Amare'deki asker gücümüzü bilmezden gelip adam açıkça 'Olduğunuzla yetinin, ölün öldürün! Hem bırakın karaya çıksınlar, Irak

⁴⁴⁴ Hasan Basri Bilgin, *Son Zafer Kut'ül Amare*, s. 33.

*topraklarında yayılsınlar, karada bir şekilde onları haklarınız' demeye getirdi. Ne garip bizimkiler Alman Goltz Paşa'nın yanında dut yemiş bülbül''*⁴⁴⁵

Romanda Irak'ta bulunan aşiretlerin İngilizlere yaptıkları yardımlar da Seyyid Haşim kişisi üzerinden verilir. Aynı zamanda bu savaş boyunca İngiliz askerleri tarafından yerli halka uyuşturucu dağıtıldığı iddiası da romanda yer bulur:

*“—Ha, bir de Bay Chity! Bir de yanına levazım Subayı Albay Taylor'u al. Elimizdeki uyuşturucu hapları halka bir şekilde dağıt, uyuşuk kalsınlar! Ellerindeki stok yiyecekleri mukabili satın al! Ne olur ne olmaz? Stoklarımızı artıralım.”*⁴⁴⁶

Hasan Basri Bilgin'in romanda yer verdiği tarihi isimlerden biri de Mehmet Fazıl Paşa'dır. Nureddin Paşa ile Fazıl Paşa'nın sohbetlerine ve Kut'ül Amare'ye destek gelmeyişinin ele alındığı bölümlerde Fazıl Paşa'nın tecrübeli kişiliğiyle Nurettin Paşa'ya destek olduğu anlatılmaktadır. *“Fazıl Paşa, Birinci Dünya Savaşı başladığından beri orduya doğu cephesinde katılmıştı.”*⁴⁴⁷

Romanda Mehmet Fazıl Paşa'nın Süleyman Askerî hakkındaki görüşlerine de yer verilir ve Fazıl Paşa'ya göre Irak kapısını İngilizlere açan kişinin Süleyman Askerî olduğu anlatılır ve onun intihar etmesi hakkındaki fikirler ele alınır:

*“— Dediğim gibi o, savaş tarihimize iyi örnek olmadı! Her şeye rağmen yaşamına son vermek yerine mücadeleye devam etmesi gerekirdi... 'Müşkülata düştüm' diye ağlayıp sızlamak ve hele canına kıymak Türk askerine yakışmaz...”*⁴⁴⁸

İngilizlerin Selman-ı Pak muharebelerini kolayca aşıp Kut'ül Amare ve Bağdat'ı ele geçirecekleri düşüncelerine karşın, Selman-ı Pak'ta yenilgiye uğramalarının yankıları romanda önemli yer etmiştir. Bağdat'tan yani Alman müttefiklerden destek alamayan Osmanlı askerleri kahramanca mücadele vererek Selman-ı Pak muharebelerinde İngiliz askerlerini yenilgiye uğratmış ve Kut'ül Amare'de sıkıştırmışlardır. Romanda Nurettin Paşa'nın düşünceleri üzerinden Osmanlı'nın son durumu ve Almanların Osmanlı devletindeki yeri şöyle anlatılmıştır:

⁴⁴⁵ Hasan Basri Bilgin, *Son Zafer Kut'ül Amare*, s. 51.

⁴⁴⁶ Hasan Basri Bilgin, *Son Zafer Kut'ül Amare*, s. 174.

⁴⁴⁷ Hasan Basri Bilgin, *Son Zafer Kut'ül Amare*, s. 85.

⁴⁴⁸ Hasan Basri Bilgin, *Son Zafer Kut'ül Amare*, s. 125.

“Kut’ül Amare’de kendi bizzat yaşamıştı faciayı ve Goltz Paşa’nın Bağdat’tan yardım göndermemesi sebebiyle; bırak İngilizleri Basra körfezinden kolaylıkla söküp atmayı, göz göre göre Kut’ül Amare’yi düşmana kendi eliyle teslim etmek zorunda kalmıştı... Selman-ı Pak’daki zafer dahi Bağdat’ın yardımı olmaksızın bizzat kendi askerlerinin yiğitliği ve bazı mücahit Arapların gayretiyle olmuştu... Açık seçik belliydi ki, Almanların niyeti; Osmanlı ordusuyla İngilizleri uzun süre karada çarpıştırıp İngilizlere buralarda zaman ve kan kaybettirerek Avrupa’da rahata kavuşmaktı...”⁴⁴⁹

Romanda Irak cephesinde yaşanan başarısızlıkların sebebinin Almanlar olduğu sık sık tekrar edilir ve Alman Genelkurmay Başkanı olarak anılan Goltz Paşa, Sakallı Nureddin olarak bilinen Nureddin Paşa ve Mehmet Fazıl Paşa tarafından suçlanır.

“—Bu Goltz Paşa var ya; Bağdat’ta altıncı orduyu kurdurup başına geçti. Genel Kurmaya orduyu çift başlı yapıyorsunuz bu asker içinde karmaşa ve en sonunda yenilgiye sebep olur diye itiraz ettik, dinlemedikleri gibi ‘Biz senin pozisyonuna dokunmadık sen yine Irak komutanısın’ diye ağızımıza bir parmak bal sürüp oyaladılar.”⁴⁵⁰

Romanın ilerleyen bölümlerinde Almanlara itiraz eden Nurettin Paşa’nın görevden alınarak yerine daha sonra Kut soyadını alacak olan Halil Paşa’nın görevlendirildiği anlatılır.

Kut’ül Amare’de sıkıştırılan İngilizlerin yazışmalarına da yer verilen romanda onlar için son umut olarak görülen Julnar gemisinin Kut’a İngilizlere yardım götürmeye çalışmasına yer verilir.

“İkincisi bize yardım getirmek üzere Körfez’de Julnar isimli büyük bir gemi hazırlanıyor. İçi bize altı ay yetecek erzak ve Türkleri yerle bir edecek silah dolu... O geldiğinde kurtulduk demektir ki zafer bizim say!”⁴⁵¹

Ancak büyük umutlarla beklenen Julnar isimli gemi Osmanlı askerleri tarafından batırılmıştır. Romanda bu mücadele şöyle anlatılmıştır:

⁴⁴⁹ Hasan Basri Bilgin, *Son Zafer Kut’ül Amare*, s. 197.

⁴⁵⁰ Hasan Basri Bilgin, *Son Zafer Kut’ül Amare*, s. 245.

⁴⁵¹ Hasan Basri Bilgin, *Son Zafer Kut’ül Amare*, s. 298.

“Fakat fenerleri sönük vaziyette ve son hızla savunma hattı hizasını geçip Kut’ül Amare’ye doğru yöneldiklerinde hiç ummadıkları bir ateşle karşılaştılar! Gece karanlığı içinde etrafa azim ve haşmet saçan bir ifrit gibi tehdit edici homurtularla Dicle üstünde olanca hızıyla seyreden vapur, her iki sahilden topçu ateşiyle karşılanıyor.”⁴⁵²

Romanın sonunda ise beklenen Julnar gemisinin yardım getirememesi üzerine yenilgiyi kabullenen General Townshend’in Halil Paşa’ya bir milyon İngiliz lirası vermeyi teklif etmesi ve bu rüşvetin reddedilişi ele alınırken Kut’ül Amare’de zafer kazanılmasına rağmen, Osmanlı birliklerinin Mondros Mütarekesi ile birlikte bu topraklardan çekilmek durumunda kalışına değinilir. Romanda, savaşın arka planına ve Almanların bu savaştaki rollerine odaklanılmış, Osmanlı askerlerinin ise yalnız bırakılmalarına rağmen zafer kazandıkları vurgulanmıştır.

İsmail Bilgin’in *Kut’ül Amare Osmanlı’nın Son Zaferi* romanı dokuz bölümden meydana gelmektedir ve romanın sonunda “Yararlanılan Kaynaklar” başlığı verilmiştir. Roman Irak’ın Ali Garbi kasabasında 1915 tarihinde İngiliz komutan General Townshend’in çadırında başlar. Romanda Türklerin zor durumda oldukları ve gelebilecek yardımların İngilizler tarafından önlendiği anlatılırken İngilizlerin bakış açılarından Türklere olan düşmanlık verilir. Romanda öne çıkan bir diğer İngiliz ise Arabistanlı Lawrence’dır. Arapları isyana teşvik eden bu ajanın asıl amacının petrol yataklarını ele geçirmek olduğu da romanda ele alınır.

Romanda İngiliz karargâhındaki durumdan sonra Osmanlı cephesine, Nurettin Bey’in karargâhına geçiş yapılır. Bu bölümler bir alt başlık altında belirtilir. İlk önce ordunun Nasariye’deki yenilgisi ele alınır ve bin askerinin İngilizlere esir düştüğü anlatılır. İngilizlerin Kut’ül Amare’yi işgal etmeleri durumunda kendilerine Bağdat’ın yolu açılacağı belirtilen romanda Nurettin Paşa’nın ve askerlerinin içinde bulunduğu zor durum yansıtılmaya çalışılır. Yazar, romanda Nurettin Paşa’nın Kut’ül Amare’ye gelişine ve önceki görevlerine de yer verir.

Yazar, romanda Selman-ı Pak kasabasına düzenlenen saldırı üzerinde de durur. Bu şehrin Müslümanlar için önemli olduğunun farkında olan İngilizlerin kentin adını

⁴⁵² Hasan Basri Bilgin, *Son Zafer Kut’ül Amare*, s. 314.

Hintli Müslüman İngiliz askerlerine karşı, Ctesiphon olarak değiştirip, kullandıkları romanda belirtilir.

“Çok kolay... Biz de askerimize Selman-ı Pak'ta değil de Ctesiphon'da savaşacaklarını söyleriz. Şehir ele geçtikten sona her şeyi öğrenebilirler. O saatten sonra bence bir sakıncası da yok açıkçası... Ama şehri alıncaya dek orduda Selman-ı Pak isminin kullanılmasını yasakladım. Eski tarihi ismini Ctesiphon'u zikredeceğiz.”⁴⁵³

Yazar romanda Selman-ı Pak savunmasına oldukça önem verir ve Albay Nurettin Paşa'nın hazırlıklarını anlatır.

“Albay Nurettin Bey, Selman-ı Pak önlerinde savunma yapabilmek için her yeri kazdırıyordu. Her türlü tedbiri almaya ne yapıp ne edip İngilizleri durdurmaya kararlıydı. Aksi halde Bağdat yolu İngilizlere açılmış olacaktı. Burada ya ölecekler ya da İngilizleri durduracaklardı.”⁴⁵⁴

Bu bölümde Halil Kut'un Bağdat'a geldiği ve İngilizlerin bu durumdan hoşnut olmadıkları ve Kutuniye ile Selman-ı Pak işgalini başlattıkları anlatılır. Selman-ı Pak muharebelerini anlatan yazar, iki taraftan da kayıplar verildiğini ve bu muharebelerde yenik düşen İngilizlerin Kut'ül Amare'ye kaçtıkları belirtilir.

“Basri Bey ile olan konuşması neredeyse bir saate yakın sürdü. Tam o anda süvari birliklerinin komutanından da İngilizlerin Kut'ül Amare'ye doğru kaçtığı, malzeme ve mühimmattını yaktığı haberini alınca Nurettin Bey olan biteni anladı. İyice rahatladı. Üzerindeki gerginlikten eser kalmadı. Yüzüne sevinç haleleri yayıldı.”⁴⁵⁵

Romanda meydana gelen muharebeler alt başlıklar halinde tarihleri ile belirtilir. Bu muharebelerden biri de Delebaha Muharebeleri'dir. Bu muharebelerde Osmanlı devleti 44. Alay'da oldukça büyük bir kayıp vermiştir.

“Güneş yürekleri yakan bir tablonun üzerine doğdu. İngiliz bombardımanından dolayı pek çok şehit ve yaralı sağda solda yatıyordu. Atlar ve

⁴⁵³ İsmail Bilgin, *Kut'ül Amare Osmanlı'nın Son Zaferi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018, s. 46-47.

⁴⁵⁴ İsmail Bilgin, *Kut'ül Amare Osmanlı'nın Son Zaferi*, s. 47.

⁴⁵⁵ İsmail Bilgin, *Kut'ül Amare Osmanlı'nın Son Zaferi*, s. 54.

toplari çeken öküzler parçalanmış haldeydi. Hele ön saflara gidildiğinde 44. Alay'ın hepsi şehit olduğu halde yan yana yatıyordu.

İngilizlerin verdiği zayıat büyüktü, durdurulmuşlar ve geriye çekilmeye başlamışlardı. Bu başarı için ne yazık ki 44. Alay feda edilmişti.”⁴⁵⁶

Romanda Kut'ül Amare savaşı ele alınırken bir yandan da Çanakkale savaşının devam ettiği hatırlatılır. Osmanlı devleti neredeyse bütün cephelerde büyük bir mücadele içindedir. İngilizler ise Irak'ı, Körfez'i ele geçirmek amacıyla Basra'ya yığınak yapmaya devam etmektedirler. Romanda bu durum General Alymer'in Aligarbi kasabasına gelişi ile anlatılır.

“General Alymer, dün Hindistan'dan uzun bir yolculuk yaparak Aligarbi'ye gelmişti. Emrine bir piyade tümeni, bir süvari ve bir piyade tugayı, dokuz vapur ve römorkör, üç istimbot ve on altı duba tahsis edilmişti.

Artık İngiliz Hükümeti Kut'ül Amare'de sıkışan General Townshend'in bu yardımla kesinlikle kurtulacağını düşünüyordu.”⁴⁵⁷

Kut'ül Amare'de çembere alınan İngilizlerin bu zor durumdan çıkacaklarını düşünerek General Alymer önderliğinde saldırıya geçmelerine ancak Şeyh el Said mevkisinde 3.000 kayıp vermelerine de romanda değinilmiştir.

“En büyük şaşkınlığı General Alymer yaşamaktaydı. Ancak Townshend'in ümitlerinin kırmamak için, ona kısa bir not yolladı.

‘Türkler inatla direndiler, ama bizi yapacağımız yardımdan alıkoyamayacaklardır. Kısa sürede Kut'ta görüşmek dileğiyle...’”⁴⁵⁸

Alman Paşa Mareşal Von der Goltz'un Bağdat'a gelişi, Nurettin Paşa'yı görevden alarak daha sonra Kut soyadını alacak olan Halil Paşa'ya 35, 38. ve 42. Tümenlerde tüm yetkiyi vermesi, burada Kazım Karabekir ve Saffet Arıkan ile görüşmeleri de romanda ele alınır. Romanda Felahiye muharebelerine de yer verdikten sonra İngilizlerin ateşkes istediklerini anlatan yazar, Arap bedevilerinin Osmanlı'ya karşı ayaklanmalardaki rollerini de ele alır ve Osmanlı devletine bağlı kalan Semmar aşireti hakkında bazı bilgilere yer verir. Yazar, çembere alınan İngilizlerin karşılaştıkları zorluklara ve baş

⁴⁵⁶ İsmail Bilgin, *Kut'ül Amare Osmanlı'nın Son Zaferi*, s. 67.

⁴⁵⁷ İsmail Bilgin, *Kut'ül Amare Osmanlı'nın Son Zaferi*, s. 121.

⁴⁵⁸ İsmail Bilgin, *Kut'ül Amare Osmanlı'nın Son Zaferi*, s. 123.

gösteren dizanteri, iskorpit gibi hastalıklara da değinir. Aç kalan İngilizlerin atları besin kaynağı olarak görmeye başlamaları romanda anlatılan bir diğer konudur. Yazar, Müslüman olan Hintlilerin at eti yemek konusundaki tereddütlerini de ele alır ve bu nokta da İngilizlerin hile ile fetva aldırarak Müslüman Hintlileri at eti yemeye ikna ettiklerini anlatır:

“Geçen gün Müslüman olan Hintli nefer, kaçmak isterken İngiliz subayını yaralamış, subay, akşam her türlü müdahaleye rağmen kurtulamayarak ölmüştü. Verilen idam cezası bugün uygulanmıştı. Townshend neferin vuruluşunu kayıtsız gözlerle izlemişti. Muhayyilesinde binlerce atın böyle vurulduğunu görünce, irkilmeden, ürpermeden edememişti...”

Ertesi gün etleri askere dağıtılmak üzere tam 1. 100 at öldürüldü.”⁴⁵⁹

Daha sonra İngilizlerin Kut’ül Amare’deki yenilgiden kurtulmak için rüşvet teklifleri ele alınan romanda bu teklifi kabul etmeyen Halil Kut’un tutumu ve Bağdat düşleri kuran İngilizlerin yenilerek Kut’ül Amare’den çekilmeleri anlatılır.

Tecelli Sercan Sırma’nın *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı* romanında İngiliz askeri olan Arthur’un Irak’ta İngiliz haberleşme teşkilatında çalışırken gezip gördüğü yerleri anlattığı kısımda, arka planda da devam eden Kut’ül Amare savaşına yer verilir. Yazar, romanda bir İngiliz asker olan Arthur’un bakış açısından bu savaşı ele alırken, savaşın başında İngilizler için olumlu gelişmeler yaşandığı da anlatılır:

“Hazırlıklar mayıs sonunda bitirilince birliklere hareket emri verildi. Önemli bir çatışma olmadan, haziran başında Dicle üstündeki Amara kasabası ile temmuz sonlarında da Fırat üstündeki Nasiriye şehrini ele geçirdiler. Her iki nehir kolunda kendini güvenceye alan Birleşik Krallık ordusu artık Bağdat’a doğru ilerleyebilirdi. Hazırlıklar da tamamlanmıştı. Sadece harekât için karargâh merkezinden emir gerekiyordu.

Beklenen emir 23 Ağustos 1915’te geldi. Amara’nın üstündeki Kut kasabasının işgali isteniyordu. Eylül başında El Kurna’dan onlarca gemi, yüzlerce kelebek (nehir botları), piyade ve atlı birlikleri, keşif uçakları öncülüğünde Amara’daki birliklerle birleşmek için yola çıktılar.”⁴⁶⁰

⁴⁵⁹ İsmail Bilgin, *Kut’ül Amare Osmanlı’nın Son Zaferi*, s. 187.

⁴⁶⁰ Tecelli Sercan Sırma, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 60.

Romanın ilerleyen bölümünde Kut'ül Amare'de sıkıştırılan İngilizlerin direnemeyerek teslim oldukları anlatılır.

“Kuşatmadan tam yüz kırk üç gün sonra, 29 Nisan 1916, saat 13.20’de General Towshend’den İngiliz karargâhına acil iletilmek üzere posta ofisine gelen bu mesaj bütün umutları bitirdi:

‘Bugün 13 general, 481 subay ve 13. 300 askerle Osmanlı kuvvetlerine teslim oldum.’”⁴⁶¹

İsmail Bilgin’in, *Mehmet Fazıl Paşa*, romanında ise II. Abdülhamit tarafından Halep’e, daha sonra da “Bağdat Sol Kanat Aşiret Komutanlığı”na atanan Mehmet Fazıl Paşa’nın hayatı ele alınır. Romanda önce Amare kasabasının sonra Kut’ül Amare’nin İngilizlerin eline geçtiğini anlatan yazar, Mehmet Fazıl Paşa’nın İngilizlerin bölgede hâkimiyet kurma çabalarının farkında olduğunu ve bunu engellemek için aşiretler ile görüşmeler yaptığını anlatır. Fazıl Paşa, sıcak iklimde atı Ubeyyan’ın üstünde aşiretlerle görüşüp kendi saflarına çekmeye çalışmasına rağmen, İngilizlerin de hemen sonra aşiretleri altın ile aldattığına yer verilir.

“Mehmet Fazıl Paşa daha çok gönüllü toplayabilmek için aşiretleri ziyaret etmeye başlamıştı. Bazı Arap kabile reisleri ve şeyhleriyle görüşüyor, Osmanlı’ya destek istiyordu. Bu arada İngilizler Paşa’yı sıkı sıkıya takip ediyor, çalışmalarının engellenmesi için her yolu deniyorlardı. Onun gittiği aşiretlere, kabilelere daha sonra gidip altın ve yiyecek vererek İngiliz taraftarı olmalarını sağlıyorlardı. Büyük bir propaganda yaparak artık Osmanlı’nın dağılma sürecine girdiğini, Araplara özgür bir geleceği sadece ve sadece İngilizlerin vereceğini söylüyorlardı.”⁴⁶²

Roman, Mehmet Fazıl Paşa’nın hayatına odaklandığından Kut’ül Amare’de verilen mücadeleye bölüm bölüm değinilmiştir. Bu bölümlerden birinde İngiliz komutan General Townshend’in Selman-ı Pak mücadelesinin sonunda düştüğü zor durum şöyle anlatılır.

“Townshend için artık her şey tersine dönmüştü. Bağdat Fatihi olacağı günlerin düşünüyü kurarken Selman-ı Pak’ta durdurulmuş, hızla geri çekilmiş ve

⁴⁶¹ Sırma, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı*, s. 73.

⁴⁶² İsmail Bilgin, *Mehmet Fazıl Paşa*, Timaş Yayınları, İstanbul 2019, s. 213.

Kut'ül Amare'ye gelmişti. Şehri tahkim ettirmişti ama dört bir yanını Osmanlı kuvvetleri çevirmişti.”⁴⁶³

Nureddin Paşa'nın Kut'ül Amare'de verdiği mücadeleye rağmen teknik bakımdan güçlü olan İngilizlerin karşısında başarılı olunamadığı da romanda vurgulanır:

“Osmanlı tarafındaysa büyük bir moral vardı. Albay Nurettin Bey kısa zamanda şehre saldırı başlatarak şehri düşürmeye çalışıyordu. Ancak İngilizlerin tahkimatı o kadar kuvvetliydi ki büyük zayıat vererek gerçekleştirilen hücumlardan bir netice alamıyordu. Osmanlı birlikleri her yeni saldırıda kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalıyordu.”⁴⁶⁴

Yine Kut'ül Amare'de sıkıştırılan İngilizlerin açlık sorunu ile baş edebilmeleri için atları ve katırları kesmelerine bu romanda da değinilir.

“General Townshend yine de şehirdeki kıtlığı önleyebilmek için 1.100 atın kesilmesine onay vermişti. Bir yandan da Rus Generali Baratof'ın Irak'a ne zaman geleceğini soruşturuyor, Alymer'in de artık kendisine 10-20 km mesafede olmasına rağmen önündeki Osmanlı birliklerini geri atarak Kut'ül Amare'ye gelmesini istiyordu.”⁴⁶⁵

Bütün hayatı boyunca cephelerde mücadele eden Mehmet Fazıl Paşa, Irak'ta Kut'ül Amare'de savaşırken şehit düşmüştür. Onun atı Ubeyyan ile birlikte Sabis Tepelerinde düşman karşısında iken göğsüne gelen bir şarapnel parçası sonucu yaralanıp vefat ettiği romanda şöyle anlatılır:

“Alymer işte çok ümit ettiği saldırının kırıldığını görünce birliklerine hücum emri verdiğinde Sabis Tepeleri'ne doğru ilerleyen İngilizlerin karşısına ilk önce Mehmet Fazıl Paşa komutasındaki süvariler çıktı.

İngilizlerin hücumuna karşı süvariler atlarıyla dörtlü hıza ilerliyordu. İngiliz birliklerinin kurduğu makineli tüfekler gelen süvarileri biçiyor ama onlar yine de ilerlemeye devam ediyorlardı. Savaşçıların arasında Mehmet Fazıl Paşa Ubeyyan'ı makineli tüfekler üzerine koşturuyordu. Şimdi yaklaşık 1.000 aşiret

⁴⁶³ İsmail Bilgin, *Mehmet Fazıl Paşa*, s. 238.

⁴⁶⁴ İsmail Bilgin, *Mehmet Fazıl Paşa*, s. 239.

⁴⁶⁵ İsmail Bilgin, *Mehmet Fazıl Paşa*, s. 248-249.

gönüllüsü birbiriyle adeta yarış edercesine son hızla İngilizlere doğru saldırıyordu.”⁴⁶⁶

İlhan Tarus’un *Kurtuluş Savaşı Üçlüsü* isimli serisinin ikincisi olan *Hükümet Meydanı* romanında da Kut’ül Amare savaşına değinilir. Romanda Kut’ül Amare’de ve Zagazik esir kamplarında mücadele veren Faruk’un askerler ve hükümet adamları hakkındaki düşüncelerine yer verilir. Bu düşüncelerde yenilmişliğin ve acı çekmişliğin verdiği öfke hissedilmektedir.

“Faruk ona baktı:

‘Bizden satın almışlardır emmi, ihtiyat zabitleri satmışlardır. Neferler, bölük kumandanları satmışlardır.’

‘Hiç sanmam!’

‘Siz, Kût-ul Ammare’de Zagazik esirler kampında, o çöllerde, o hayın, o duygusuz Araplar arasında çektiklerimizi biliyor musunuz? Parasız, pulsuz... Ekmeksiz, azıksız... Donsuz, çorapsız... Salıverildiğimizi duydunuz mu? Yıkılmış askerini, ciğeri açlıktan çürümüş zabitini yük vagonuna doldurup memleketine göndermesini dahi beceremeyen bir hükümetin elinden, cephesinden nasıl ayrıldığımızı biliyor musunuz? İnsanoğlu anasını satar, karısını satar, gene canını kurtarmaya bakar. İşler o raddeye gelmişti zerre...’⁴⁶⁷

1.2.6.2. Suriye-Filistin ve Kanal Cepheleri

Birinci Dünya savaşında kaybettiği toprakları geri almak ve kaybedilme tehlikesi altındaki topraklarında da yeniden emniyeti sağlamak amacıyla olan Osmanlı devleti, Suriye Filistin cephesinde de mücadele etmiştir. Bu cephe Mustafa Kemal Paşa ve Cemal Paşa gibi iki önemli komutanın da oldukça etkin olduğu bir cephe olması sebebiyle de dikkat çekmektedir. Osmanlı devletinin müttefiki olan Almanya’ya destek olmak ve Süveyş Kanalı’nı aşarak Mısır’ı ele geçirmek amacıyla iki defa Kanal cephesinde savaşan Osmanlı askerleri yenilmiş, Cemal Paşa’nın taarruzları başarısız olmuştur. Daha sonra Mustafa Kemal Paşa’nın Filistin cephesinde görevlendirilmesi ile birlikte daha ağır kayıplar verilmeden Osmanlı askeri savaştan çekilmiştir.

⁴⁶⁶ İsmail Bilgin, *Mehmet Fazıl Paşa*, s. 250.

⁴⁶⁷ İlhan Tarus, *Hükümet Meydanı*, h2okitap, İstanbul 2019, s. 71-72.

Çok önemli savaşların yaşandığı bu cephe Türk romanlarında da oldukça fazla konu edilmiştir. Bu romanlardan ilki Burhan Cahit Morkaya'nın *Yüzbaşı Celal* romanıdır. Morkaya, *Yüzbaşı Celal* romanında Halep şehrinin genç erkân-ı harbi Yüzbaşı Celal'in karargâhını Hama üzerinden Şam'a taşımak istediği esnada Şam'ın düşmesinden söz ettikten sonra dağılan ordunun Halep'te toplanışı üzerinde durarak Halep şehrinin dinler ve devletlerin tarihindeki önemine değinir. Romancı, Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Türklerinin bu topraklardan çekilmesi ile bir devrin kapandığını söyler:

*“Halep bir mahşer halinde idi. Dört harp senesi cenuba akan Türk kafileleri bir hafta içinde ve bir insan ve eşya yığını halinde şehri istila etmişti. Bu bir mağlup ordunun ric’atı değil, tarih dolusu varlığını kaybetmiş bir milletin hicreti idi. Asırlar geri dönüyordu.”*⁴⁶⁸

Karargâhını Hama üzerinden Şam'a taşıyan genç erkânı harp Yüzbaşı Celal, Hama'ya vardığı zaman Şam'ın işgal edildiğini öğrenir.

*“Kaymakam Celal'in kumandasındaki yıldırım kıt'ası sabaha karşı (Hama) bahçelerine vasil oldu. (...) İleride hareket eden Yüzbaşı Rifat şifahi raporunu kumandana gün doğarken verdi: ‘düşman Şam'ı işgal etmiş, fakat süvari takip hareketini gevşetmişti. Hama ve Humus istikametine ric’at eden muhtelif sınıflara mensup kıt'alar ancak (Halep)'te tanzim edilebilecektir.’”*⁴⁶⁹

Burhan Cahit Morkaya *İhtiyat Zabiti* romanında da I. Dünya Savaşında bu cephe meydana gelen savaşlara ve İngilizlerin Gazze'ye verdikleri öneme değinilmiştir:

*“—İngilizler dört fırka ile taarruz ettiler, dedi. Herhalde cepheyi sökmek, Gazze'yi tutmak istiyorlar. Sağ cenahımızda serbest değiliz. Geri çekilmek imkânı bile yok.”*⁴⁷⁰

Morkaya, Osmanlı devletinin yaptığı Mısır seferi ve Kanal Harekâtından söz ederken, bu seferlerin ne amaçla yapıldığını anlayamadığından ve burayı fethetmekten ziyade “Don Kışotluk” yapıldığından söz eder ve Anadolu'nun çöl görmemiş, çöl

⁴⁶⁸ Burhan Cahit Morkaya, *Yüzbaşı Celal*, Köroğlu Kütüphanesi, İstanbul 1931, s. 153.

⁴⁶⁹ Morkaya, *Yüzbaşı Celal*, s. 139.

⁴⁷⁰ Burhan Cahit Morkaya, *İhtiyat Zabiti*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1933, s. 155.

iklimine yabancı çocuklarının buralarda ölüme sürüklendiklerini, sefalet yaşadıklarını Yüzbaşı Celal'in düşünceleri üzerinden anlatır:

“Bu Kanal seferinin lakırdısı ne zaman açılrsa Yüzbaşı'nın gözleri kanlanır:

—Biz Mısır'ı zaptetmeye değil, Don Kişot gibi çölde hücum edecek yel değirmeni aramaya gittik. Hiç bu iklimle ülfet etmemiş efradı çöle sürdük. Menzil, levazım tertibatı berbat. Çöl muharebelerine mahsus vesaitin hiçbirisi yok. Yalnız deve katarları ile yüzbinlerce çuval kum.

—Bunlar ne için Yüzbaşım!

—Kanalı doldurup üzerinden Mısır'a geçmek için!

—Mükemmel!

—Maatteessüf Kanal'a yalnız kum torbası değil, bir o kadar da Mehmetçik gömdük. Ne ise. Asıl fecaat dönüşte başladı. Susuzluk, açlık kendini gösterdi. Efrat çöldeki pis su birikintilerinden içip de hastalanmasınlar diye süngülü nöbetçi koyduğumuz kuyular bize Taşdelen menbaası gibi geldi. (...)

Açlıktan develeri, beygirleri kestik. Zaten kesmesek onlar açlıktan ölecekti. Velhasıl bir macera ki başından sonuna kadar facia.”⁴⁷¹

Kemal Tahir de *Yorgun Savaşçı* romanında Milli Mücadele günlerini anlatırken öncesinde roman kişilerine Filistin cephesinde bulunmuş kahramanlar üzerinden savaş kritiği yaptırır. Filistin cephesinde yaşananları bir konuşma esnasında Binbaşı Nuri Bey anlatır. İrbid'e giden Osmanlı ve Alman askerlerinin zor şartlardaki durumu ve cephenin çöküşü bazı ayrıntılarla verilir.

“Lut denizine Fransızlar La mer Morte diyorlar. Biz bunu da almışız. ‘Ölüdeniz deriz.’

—Binbaşı Nuri Bey biraz düşündü, sarılı bacağının yerini değiştirdi:

‘—İngilizler bize iki kere saldırdılar. Meğer bunlar şaşırtma saldırılarıymış... Doğrusu ben, o zaman kesin sonucu, bizim cephede arıyorlar, sanmıştım. Eriha köprüsünden geçerek Salt-Amman üssünden çevirme yapacaklar gibi geldiydi bana... Oysa iki kere var gücüyle Gazze'ye saldırıp sağ kanattan sonuç aradıldardı. Bazı ordu komutanları ordular grubu komutanlarının dikkatini çekmişler ama Liman Von Sanders Paşa aldırmamış... (...) Biz solumuzu Gerek

⁴⁷¹ Morkaya, *İhtiyat Zabiti*, s. 315-316.

dağlarına ardımızı Havran'a vermiştik yedinci sekizinci ordularla bizi Şeria ırmağı ayırıyordu. Bizim sol kanadımızın denize açıklığı 60 kilometreydi. Bu 60 kilometreyi aslında üç tümen gücünde olan üç ordu tutuyordu. Tutuyordu dedimse siz anlarsınız... Nitekim ilk vuruşta 22. kolordumuzu ezdiler. Atlı bir tümeni de arkamızda düşürdüler. Az kalsın Nasıra'daki ordular grubu komutanını esir alacaklardı. Bu yüzden Filistin cephesi bir iki gün başsız kaldı. 7. orduyla 8. ordu Şaria ırmağı üstüne gerilerken dağlara vurduk. Dar'a ya doğru çekilmeye başladık.”⁴⁷²

Ercüment Ekrem Talu'nun *Kan ve İman* isimli romanı Birinci Dünya Savaşı yıllarında Irak ve Suriye Filistin cephelerinde savaşmış, daha sonra da İzmir'e gelerek vatanını düşman işgalinden korumaya çalışan Sadık'ın hayatını konu alır. Romanda Bağdat, Halep ve Şam bölgelerinde görev yaptığı bilinen Sadık'ın buralarda yaşadıklarından ziyade Anadolu'da verdiği mücadele anlatılmıştır. Yazar, onun uzak cephelerden evine dönmüş, ailesine savaş hatıralarını anlatırken tasvir eder.

“Ana oğul uzun bir ayrılığı müteakip kavuşmuş olmaktan mütevellit sürurla hayli kucaklaşıp, öpüştükten, birbirlerine doya doya bakıyorlardı. Sadık, buradan Irak'a nasıl sevk olunduğunu, Şam badiyelerini, Halep'in bahçelerini, Bağdat'ın hurmalıklarını, Dicle'yi, Fırat'ı, meşhed-i Hüseyin'i, çölü, şimdi mecruh Müslüman gönüllerde hatıra ve hicranı müebbedden yaşayacak olan güzel beldeleri, İran'daki serencamını birer birer hikâye ediyor; Şaziment Hanım da müşfik nazarlarını yavrusunun dudağına dikmiş dinliyordu.”⁴⁷³

Mustafa Yıldırım'ın *58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına* romanında, Birinci Dünya savaşı yıllarında büyük Osmanlı coğrafyası içinde önemli bir uğrak yer olan Şam'ın sakinlerinin savaşın kendilerinden çok uzak olduğunu hatta bu savaşın şehre bir ticari hareket getirdiğini düşünmeleri konu edilir.

“Şam kentinde yaşayanlar için savaş, Balkanlar'dan, Anadolu'dan, trenle ve yaya olarak getirilip, Bağdat, Filistin, Sina, Hicaz, Asir ve Yemen'e yollanan yüz binlerce asker demekti. Bu o denli kötü de değildi. Dükkânlar, özellikle tathici

⁴⁷² Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, Remzi Kitabevi, 1965, s. 462-463.

⁴⁷³ Ercüment Ekrem Talu, *Kan ve İman*, (Haz. Rahim Tarım) Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988 Ankara, s. 25.

dükkânları işleyip duruyordu. Şam şehri, muşmula suratlı pezevenklerin eline düşmüş olan ve genç askerlerle bir tayına yatmak zorunda kalan kadınlar dışında savaşı yok saymıştır."⁴⁷⁴

Savaşın başlaması ile birlikte eğlenceleri ile ünlü olan Şam'ın eski mesut günlerinden eser kalmadığı da romanda belirtilir.

"Şenlikli gecelerin kenti Şam, dar sokaklarında ırmak kıyısındaki ağaçlıklar arasında gürültüsüz işlenen cinayetlere tanıklık ederken suskundu, ıssızdı. 'Ölüm Sessizliği' dedikleri durum bu olmalı."⁴⁷⁵

Romanda Beyrut'ta bulunan Protestan Kilisesi'nin Osmanlı devleti aleyhine faaliyet gösteren Nili gibi örgütlere ve devletlere desteğine yer verilirken, Amerikan konsolosluğunun bu şehirdeki etkinliğine da dikkat çekilir.

*"Feldmann hem Almanlarla hem de İngilizlerle görüşürdü. Arkadaşlarını Türklerden kurtarmak için yapardı bunu. Bu işler için Beyrut'taki Amerikan konsolosuyla da, Akdeniz'de demirleyen Amerikan zırhlısının kumandanıyla da görüşürdü. Hatırlayın bir! Sakallı Cemal Paşa, Aliye kasabasında kurulan Harp Divanı'nda adam asarken, birçok arkadaşımız da Beyrut Protestan Kilisesi'nde saklanmadı mı? Aynı kilise, Yahudilerin gizli teşkilatı Nili'nin yardımıyla bizimkileri de korumadı mı? Biz de Nili teşkilatının azaları Şam'a sürüldüğünde yardım etmedik mi? Esas olan vatandır. Biz daha dün Şam'ın tüccarlarıyla, kilise cemaatlerinin papazlarıyla kararlar almadık mı?"*⁴⁷⁶

Romanın bazı bölümleri Beyrut'ta geçmektedir. Romanda Beyrut'ta yaşayan bir kesimin özellikle azınlık cemaatlerinin ve tüccarların Fransız idaresini istediği belirtilir.

"İngilizler Beyrut'a her an girebilirler. Karadan gelmelerine bile gerek yok, açıklardaki zırhlılardan bir saat içinde limana asker çıkarırlar. Zaten bir şehir teslim olmaya niyetli ise onun hiçbir güç koruyamaz."⁴⁷⁷

⁴⁷⁴ Mustafa Yıldırım, 58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına, Ulus Dağı Yayınları, Ankara 2006, s. 242.

⁴⁷⁵ Yıldırım, 58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına, s. 194-195.

⁴⁷⁶ Yıldırım, 58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına, s. 201.

⁴⁷⁷ Yıldırım, 58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına, s. 262.

Suriye'nin Der'a kentinde bulunan Der'a tren istasyonuna sıklıkla yer verilen romanda bu tren istasyonunun Birinci Dünya savaşında ulaşımı sağladığı, Hicaz-Demir Yolu için çok önemli bir yer olduğu ele alınırken Arap isyanlarında Der'a tren istasyonunun hedef olarak seçilme ihtimali ve bu bölgenin stratejik açıdan önemi de belirtilir. O günlerin Suriyesi yukarıdaki anlatıda da görüldüğü gibi, Osmanlı ve Batılı güçlerin mücadele ve çekişme alanıdır.

Romanın önemli bir kısmı da Tulkerim'de geçer. İngiliz ordusunun Tulkerim'e girişinin anlatıldığı romanda Osmanlı'nın VIII. Ordusunun dağılması kararı kahramanların konuşmaları içinde yer verilir.

“O anda kapı açıldı, yeni bir rapor getirdiler. Sedat Bey raporu hızla okuyup Kumandana uzattı. Kumandan mırıldanarak okumaya başladı.

‘İngilizler Tulkerim’e girdi. Sokak savaşlarında çok sayıda şehit verildi. Suriyeli askerler savaşmadan şehirden ayrıldılar. 8. Ordu karargâhı son anda kaçırıldı. 8. Ordu dağıldı.’”⁴⁷⁸

58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına romanında, roman kişilerinden Manuel ile Remzi'nin sohbetleri üzerinden Filistin cephesinde yaşanan savaş değerlendirilir. Romanda Müslümanın Müslümanı öldürdüğü üstelik bir tarafın İngilizler tarafından desteklendiği bu savaşın iç yüzü aydınlatılmaya çalışılır. Pakistanlı Remzi'nin savaşa katılma sebebi ise, Türkler ile Almanların İslam'ı yıkmak için birleştiği gibi aslı olmayan bir İngiliz propagandasıdır.

“‘Asker olmanı anladım da Müslümanlara karşı savaşa neden geldin?

‘O gün aniden karar verdim İngiliz Karakolu'na gittim ve ‘süvari olmak istiyorum’ dedim. Bizi eğitime aldılar sonra da Kızıl Denizi geçip Akabe limanına getirdiler.’ ...

‘Türklerle Almanlar İslam'ı yıkmak için birleşti dediler.’

‘Hiç düşünmedin mi bunları söyleyenler başka bir dinden...’

‘Düşünmez olur muyum hepimizin Allah'ı bir diyorlardı.’

‘Bunun böyle olmadığını geçen yıl Kudüs'e girdiğinizde anlayamadın mı?’”⁴⁷⁹

⁴⁷⁸ Yıldırım, 58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına, s. 67.

⁴⁷⁹ Yıldırım, 58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına, s. 15.

Manuel'in kişiliğinde Pakistanlı Remzi ile Mehmetçiklerin birbirini öldürdüğü bu savaş sorgulanırken İngilizlerin Kudüs'ü işgal etmeleri, Osmanlı devletinin Kudüs'ten çekilmesi ve General Allenby'nin Kudüs'e girişi de anlatılır. Bu savaşta Osmanlı ordusundan kaçan Arapların hürriyet elde etme sevinci içinde oldukları da söylenir.

“Remzi bu soruyu beklemiyordu. Yere çömeldi tüfeğini yana uzattı.

Türkler Zeytin dağının ardında yitip giderken bizi Osmanlı ordusundan kaçan Filistin'de askerler sevinçle karşıladı. Asker oldukları belli olmasın diye üstlerine başlarına bitpazarından ne buldularsa geçirmiş yoksul göçebelere benziyorlardı. Neden sevindiklerini anlayamamıştık.

Hürriyet geleceğini sanmışlardır ya da açlık ve harp bezginliği...

Kudüs'teki meydanda kurtarıcıları General Allenby'i dinlerken gerçeği çabuk anladılar.

'General Alenby kente büyük imparatorlar gibi girmiştir.'

Remzi şaşırdı.

'Bay Manuel orada mıydınız?'

'Yok, canım İngilizlerin fetih alışkanlığı... Rütbeleri ne olursa olsun yabancı ülkelere girdiklerinde kendilerini kral yerine koyarlar.'"⁴⁸⁰

General Allenby, Osmanlı'nın çekilmek zorunda kaldığı Kudüs'e bir “zafer” girişi yapmış ve bu zaferi de haçlı zaferi olarak nitelemiştir. Romanda General'in yayımladığı beyannameyi başlangıçta sevinerek dinleyen Kudüs halkının konuşmada geçen haçlı zaferi nitelendirmesinden sonra şaşkınlık yaşadıkları şöyle anlatılmaktadır:

“Remzi Manuel'in bu yorumu başıyla onayladı 'beyannameyi Allenby yazdı mı yazmadı mı orasını bilmem' diye başlayıp ekledi.

'Papaz beyannamenin sonunda öyle bir söz etti ki Müslümanlar donup kaldı.

'Ne söyledi ki'

'Ne mutlu ki Haçlılar geri döndü' dedi.

'Gerçeği söylemiş.'

⁴⁸⁰ Yıldırım, 58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına, s. 15.

Meydandakilerin küçük bir bölümü alkışladı. Geri kalanlar başları önlerinde dağıldılar.’’⁴⁸¹

Romanda yüzyıllar boyunca birlikte yaşayan Müslüman, Yahudi ve Hristiyanların dışarıdan gelen, başta İngiliz ordusu olmak üzere diğer devlet orduları ve farklı unsurların kışkırtmalarıyla dostluklarının bozulduğuna da değinilmektedir. Bu örgütlerden en dikkat çeken ise romanda “Zionist” olarak adlandırılan örgütlerdir. Bunun yansımaları yine kişilerin konuşmaları üzerinden verilir.

“Remzi birden heyecanlandı: ‘Şimdi anlıyorum. Yahudilerle Arapları ayırmak için bizi de kullanmışlar.’

Manuel gülümsedi.

‘Ne sandınız ya!’

‘Yahudi ve Müslüman delikanlılar, Harem-i Şerif’e birlikte gider birlikte dua ederlermiş.’

‘Ne var bunda?’

‘Bir şey yok da... İngiliz komutanlar ‘Bundan böyle Harem-i Şerif’e yalnızca Müslümanlar girecek diye emir verdiler.’’’⁴⁸²

Romanda Osmanlı Türklerinin Suriye-Filistin’den çekilmesi ile bölgede sürüp giden savaşın bölge halklarından çok bu bölge ile ilgili emelleri olan büyük devletlerin işine yaradığı, gelecekte de onların kazançlı çıkacakları şöyle aktarılır:

“‘Şimdi ne yapacaksınız? Remzi bir şey demedi Manuel sesini alçalttı: ‘Asker dolu gemiler hep Yafa ya gidiyor. Herhalde Türklere son darbeyi indireceksiniz. Ondan sonra uzak ülkelerden getirilen sizin gibi askerler yurtlarına dönecek. Londra’nın generalleri petrol lordları baronları zionist tüccarlarda buralarda hüküm sürecek.’’’⁴⁸³

Romanda Birinci Dünya savaşında bölgede bulunan Mustafa Kemal’in Nablus sokaklarında dolaşarak halk ile sohbet ettiği de anlatılır. Balkan göçmeni olan Buşak Efendi ya da Rahmi Efendi olarak anılan kişi ile Mustafa Kemal Paşa arasında geçen

⁴⁸¹ Yıldırım, 58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin’den Anayurdun Dağlarına, s. 19.

⁴⁸² Yıldırım, 58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin’den Anayurdun Dağlarına, s. 16.

⁴⁸³ Yıldırım, 58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin’den Anayurdun Dağlarına, s. 19.

konuşmada Nablus ve çevresinin tarihi önemine ve toplumların yaşamlarındaki yerine değinilir.

Buşak Efendi Filistin'deki son durumu sorunca M. Kemal de durumun kötü olduğunu isterse buralardan gitmesini salık verir. Bunun üzerine Buşak Efendi Gerizim dağı ve Ebal dağlarını şahit göstererek buralarda inanılan dinlerin ne kadar canlı olduğunu ve bu dinlere mensup olan insanların kolay kolay bölgeyi terk etmeyeceğini söyler:

“Allah göstermesin’ Gitmek zorunda kalırsanız, az telefata vermelisiniz. Anavatanı korumak için asker gerek?”

Bu söz, sayfalarca askeri rapora bedeldi. Mustafa Kemal, hastalıktan iyice solmuş yüzünde, ayrıksı ışıltılar oluşturan mavi gözlerini yaşlı adamın gözlerine dikti. Sesinde hem saygı hem de bir babayı rahatlatacak ılıklik:

“Siz de ailenizi toplayıp bizimle gelseniz...”

Rahmi Efendi, bastonunu kaldırıp, Gerizim dağına uzattı, ‘Allah, işte orada, Hazreti İbrahim’e ‘Oğlunu kurban etme, sana bir kurban yolladım’ diye seslendi.’ Dedikten sonra, soluna döndü, bastonunu Sikhem’e doğru uzattı ve ‘Hazreti Yakup kuyuyu orada açtı. Hazreti İsa, Samarit kadınının elinden bir tas suyu işte o kuyunun başında içti’ diye ekledi.

Bu kez ters yöne, Tulkerim yoluna döndü.

‘Peygamber Efendimiz ise, işte o yollardan geçti deve kervanlarının ardı sıra.’

Yaşlı adamın sesi buğulanmıştı. Yutkundu, Ebal dağına baktı bir an. Sesi kısılmıştı:

‘Paşa Hazretleri! Zeytin ağaçlarımızı, buralarda edindiğimizi dostlarımızı, akrabalarımızı koyup gidivermek kolay değil!’”⁴⁸⁴

Romanda ayrıca Fahri’nin gözünden İskenderiye şehrindeki Seydi Beşir esir kampında yaşananlar da anlatılır.

“Kampın tam adı “Seydibeşir Kuveysna Dört Numaralı Osmanlı Üserayı Harbiye Kampı”dır. Kızılhaç heyeti tarafından 6 Ocak 1917’de ziyaret edilen Seydibeşir kampı, İskenderiye şehrinin 15 km kuzey doğusunda, deniz kenarıyla kumul tepeliklerinin kesiştiği küçük bir vadide kurulmuştu.”⁴⁸⁵

İskenderiye şehrinin yakınlarında bulunan Seydi Beşir Usare Kampı’nda 1918 yılında Filistin cephesinde esir olan 16. Tümen tutulmuştur. Romanda da bu kampta esir

⁴⁸⁴ Yıldırım, 58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin’den Anayurdun Dağlarına, s. 59.

⁴⁸⁵ Mahmut Akkor, “Çanakkale Cephesi’nden Mısır’a Götürelen Türk Esirleri”, *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl/Vol. 3, 2018, s. 18.

olan askerlerin yaşadıklarına yer verilir. Birinci Dünya Savaşında kurulan bu kampta tam on beş bin Osmanlı askerinin tutulduğu, çoğunun gözlerinin kasten kör edildiği iddia edilir.

“Seydibeşir kampında 13 tanesi subay olmak üzere toplam 500 esir vefat etmişti. Ölen esirler için İngilizler tarafından bir kabir inşa edildi. 1941 yılında kabrin bulunduğu yerde ölen esirlerin anısına bir şehitlik inşa edildi. Zaman içerisinde tahrip olan ve bakıma ihtiyaç duyan şehitlik, 1968 yılında büyük bir onarımdan geçirilmiştir.”⁴⁸⁶

Romanda bu kampta esir tutulan Osmanlı askerlerinin gördükleri muamele ise şöyle ele alınır:

“Askerler, esirleri beşer beşer aralarına alıp masanın önüne getirmeye başladılar. Kayıtları yapılan esirler, iki asker arasında karantina barakasının hemen yanındaki havuza götürülüyordu. Havuz süt beyaz seyreltilmiş asit-fenik dolu. Esirler soyunup havuza giriyor, havuzdan çıkanlar kara sıvı dolu kovlara yanaşılıyor, İngiliz askerleri ellerindeki fırçayı kovalara daldırıyor, inceltilmiş katranı esirlerin koltuk altlarına ve başlarına sürüyorlardı. Bedeni sarmış olan mantara ve bilimum haşarata böylece veda ediliyordu.

‘Ne garip dedi, arkadaş hasreti de bir başka oluyor. Arkadaşının esirler arasında olmasını bile diliyordun.’⁴⁸⁷

Bu savaşta İngiliz ordusunda askerlik yapmakta olan Müslüman askerler de vardır ve Seydi Beşir kampında böyle birçok askere rastlanmaktadır. Romanda Muntazır ve Fahri’nin konuşmalarından hareketle bir İngiliz askerinin esirlerle konuşmasının cezası da anlatılır.

“Fahri Derin bir of çektikten sonra bir eli ile Muntazır’ın dizine vurdu:

‘Anzak, Hindu, Yahudi, Arap, Kıpti and English all to Yafa...’

Muntazır bakışlarını yeniden kaçırıldı. İngiliz ordusundan bir askerinin tutsaklarla konuşmasının cezası çok basitti: Gazze’ye siper kazmaya gitmek!

⁴⁸⁶ Akkor, “Çanakkale Cephesi’nden Mısır’a Götürülen Türk Esirleri”, s. 21.

⁴⁸⁷ Mustafa Yıldırım, 58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin’den Anayurdun Dağlarına, Ulus Dağı Yayınları, Ankara 2006, s. 391.

‘Güneş altında siper kazmak 100 sopa yemekten daha beter diye düşünen Muntazır başını kamyonun arkasına çevirdi.’⁴⁸⁸

Mısır’da Seydi Beşir Kampı’nda sadece Türk esirleri bulunmamaktadır. Bu esirler arasında yaşı altmış olan Manuel de vardır. Manuel burada esir tutulan Türk askerlere Fransızca ve İngilizce öğreten bir savaş esiridir. Malta’da İngilizlere karşı halkı örgütlediği gerekçesi ile İngilizler tarafından esir edilerek İskenderiye’ye, Seydi Beşir esir kampına getirilmiştir.

Manuel romanda aydın-bilge kişiyi temsil etmekte ve esir kampındaki askerler ve esirler ile sohbetlerinde onlara bazı bilgiler vermektedir. Ona göre İngilizlerin ve Almanların Orta Doğu’ya gelmekteki asıl amaçları romanda kara yağ (pet-oil) olarak adlandırılan petroldür.

“‘Bak arkadaş İskender ve Sezar buralara neden geldilerse Napolyon ve İngilizler de ondan gelmiştir. Eski zamanlarda Mısır firavunları Filistlerin ülkesini neden işgal ettiyse...’

‘İyi de Almanlar neden İngilizlere karşı?’

Onların ötekilerden bir farkı yok ki! Alman Kayzerleri de işte o nedenle Yakın Doğu’yu istemektedir. İngilizler Hindistan’da ne yapmışsa aynısını Mısır’da, Filistin’de, Suriye’de ve Mezopotamya’da yapacaklar!’

‘Uygarlık getirecekler! Baksanıza çok geri kalmış buraları...’

Manuel ayakkabısının topuğu ile yere birkaç kez vururken öğrencisini azarlayan bir öğretmen gibiydi:

‘Hangi uygarlık? Onların istediği yerin altındaki kara yağ! Kral George’un da Alman Kayzeri Wilhelm’in de. Hatta Avusturya İmparatoru Charles’in de anladığı kara yağdır.’⁴⁸⁹

Refik Halit Karay’ın *Yer Altında Dünya Var* romanında, Birinci Dünya Savaşı’nda Lübnan bölgesinden çekilen Almanların bıraktıklarına inanılan definelerin aranması konu edilir. Nebil’in hayatı çevresinde geçen romanda arka planda da savaş ele alınır. Gazze muharebelerinden söz edilen romanda Osmanlı devletinin bu bölgedeki

⁴⁸⁸ Yıldırım, 58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin’den Anayurdun Dağlarına, s. 8.

⁴⁸⁹ Yıldırım, 58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin’den Anayurdun Dağlarına, s. 14.

cephelerde kaybetmelerinin sebebi olarak müttefik oldukları Almanlar gösterilmektedir. Türk ordusu ise üzerine düşeni fazlasıyla yerine getirmiştir.

“Otuz bir sene evveline dönüyoruz, 1918 yılına. Birinci Dünya Harbinin son yıllarına.

Filistin cephesi çökmüştür.

Bu çöküntünün sebeplerini gerek Türk ordusu erkânı gerek karşı tarafa mensup kumandanlar gerekse çöküntüyü hazırlayan Alman zabitleri, sonradan neşrettikleri eserlerinde kendi zaviyelerinden uzun uzadıya izaha çalışmışlardır. Muhakkak olan cihet şudur: Mes’uller en baştakilerdir, bilhassa Alman heyetidir. Üst tarafı dünyanın en çetin şartları içinde tâ Kanal bölgesine birinci ve ikinci taarruzdan başlayarak Sina cephesi hareketlerinde, birinci ve ikinci Gazze muharebelerinde, Bürüssebi meydan muharebesinde, nihayet Şam önlerine kadar her yerde İngiliz Generali Wavel’i de hayran bırakan bir kahramanlar ordusu halinde cenk etmişlerdir...”⁴⁹⁰

İsmail Bilgin’in 57. *Alay Filistin* romanı Galiçya’da savaşan askerlerin Filistin’e gönderilmesini anlatır. Romanın başında Halep’e gelen askerler ile Halep’te yıllarca savaşmış askerlerin ruh halleri karşılaştırılır. Halep’e gelen askerlerdeki inanç Halep’te ve bu bölgedeki diğer askerlerde bulunamayınca bir şaşkınlık yaşanır:

“Halep’e geliyoruz. Tarih 26 Temmuz 1917... Buradaki hareketlilik ve askerin çokluğu beni olduğu gibi diğer komutanlarımızı da şaşırtıyor. Askerin hep güneye, Şam’a, Kudüs’e doğru aktığını işitiyoruz. Bize donuk ve heyecansız gözlerle bakıyorlar. Hâlbuki biz onları gördüğümüz için sevinç duyuyoruz. Ümidimiz artıyor. Bu coşkuyu karşı tarafta görememek bizi hayal kırıklığına uğrattıyor. (...) Hayal âleminde yaşıyor gibiler.”⁴⁹¹

İsmail Bilgin’in 57. *Alay Filistin* romanında Osmanlı devletinin Filistin topraklarında verdiği son mücadele ele alınır. Yazar, tarih ve yer belirterek bölgedeki hareketliliği verir önce. Galiçya ve birçok cephede savaşan askerlerin ruh hallerine odaklanılmaya çalışılırken, bu savaşlar sırasında askerden kaçan, savaşmaktan yorulan

⁴⁹⁰ Refik Halit Karay, *Yer Altında Dünya Var*, Çağlayan Yayınevi, İstanbul 1954, s. 121.

⁴⁹¹ İsmail Bilgin, 57. *Alay Filistin*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 60.

askerlere de yer verilir. Bilgin, 57. Alay'dan firar eden askerlerin varlığını anlatırken, Osmanlı devletinin düştüğü vahim durumları da okurun gözleri önüne serer:

“‘Alay karargâhından 4, 1. Tabur’dan 395, 2. Tabur’dan 343 ve 3. Tabur’dan 259, ağır makineli tüfek bölüğünden 66, hafif makineli tüfek bölüğünden 7, hücum kıtasından 27, istihkâm takımından 21, telefon takımından 4 ve küçük topçu akımından 6 olmak üzere 1. 238 erin firar ettiği anlaşılmıştı.’

Bütün komutanlarımız şaşkınlık içindeydi. Her birimiz sanki 1.238 vurulduk, yaralandık. Dayanılmaz bir acıydı. 57. Alay’ın şanına halel getirmemek, en küçük bir kara leke sürdürmemek istersek tam 1.238 kişi bizi, silah arkadaşlarını bırakıp kaçmıştı. Bu vatan için düşmanla çarpışmaktan vazgeçmişlerdi. Bizim öğündüğümüz ve gurur duyduğumuz 57. Alay ne hale gelmişti. Hem de yolculuğumuzun başında...”⁴⁹²

Bu olumsuzluğun ardından Filistin cephesinde savaşan askerlerin bölgesel şartlarından, bakımsızlıklarından ve yaşadıkları imkânsızlıklardan da söz eder. Hayatlarında ilk kez çöl iklimi ile karşılaşan askerlerin yaşadıkları zorlukların başında da susuzluk gelir.

“Burada büyük ihtiyaç duyduğumuz şey su idi. Saka Ömer su taşımaktan, etraftaki kuyulara gidip gelmekten bitap düşmüştü. İlk günlerde getirdiği sudan Arnavut Badur’a vermişti.”⁴⁹³

Romanda iklim şartlarının da burada savaşmayı güç bir hale getirdiği anlatılmaktadır:

“Miraba vadisini geçip doğu kıyısında ihtiyat düzeni alacaktık. Ancak vadi içine girilmeye başlandığında dışarıda 40-45 derece olan sıcaklık, iç kısımlarda daha da arttı. Soluk alamaz hale geldik. Bu halde yürümek ne kadar zordu. Giysilerimiz terden sıırıslam olmuştu.”⁴⁹⁴

Yazar, cepheden cepheye gönderilen Osmanlı askerlerinin, Anadolu çocuklarının yoksulluklarını sorgular şekilde ele alır.

⁴⁹² İsmail Bilgin, 57. Alay Filistin, s. 51.

⁴⁹³ İsmail Bilgin, 57. Alay Filistin, s. 53.

⁴⁹⁴ İsmail Bilgin, 57. Alay Filistin, s. 63-64.

“Aklımda binlerce soru peydahlanıyor. Cephe yollarına düşenler ve canlarını bu topraklara düşürmeyi göze alanların neden ayağında sağlam potin olmaz? Neden suyu daima kıttı? Ekmeği daima taş gibi sert, katığı da kurtlu mu olur?”⁴⁹⁵

Devamında Filistin cephesinde teknolojik üstünlüklere sahip İngilizlere karşı imkânsızlıklarla verilen savaşın durumunu ele alır:

“Bazı tümenlerin sayısı yarı yarıya azalmış, taburlar bölük seviyesine inmiş. Bir de psikolojik üstünlük İngilizlere geçmiş. Çünkü Çanakkale Muharebelerinde yaptıkları gibi, Akdeniz kıyısındaki gemileriyle karayı sıkça bombardımana tutuyorlardı. Bizler ise hep bu bombardımandan korunmak durumundaydık. Bir yandan da her türlü imkâna sahip İngilizlerin ilerlemesini durdurmak zorundaydık. Filistin’e geldiğimden beri anladığım buydu.”⁴⁹⁶

İsmail Bilgin romanda askerlerin karşılaştığı bir başka zorluk olarak askeri sevk ve takviye için hazırlanmış trenlerin kömür yokluğu sebebiyle çalıştırılmadığından söz eder. Yazar, kömür olmayınca odunun yakıt olarak kullanıldığını, ancak odunun da Filistin bölgesinde çok fazla bulunamadığını belirtirken, İngilizlerin Huç’tan Et-Tine’ye kadar uzanan birçok stratejik bölgede tren yolu ağı kurduklarını ve kömür bolluğu sayesinde de çok rahat bir ulaşım sağladıkları anlatılır:

“İki tümenimizin sınırını Tellü’l-Şeria’den kuzeye doğru El-Ramle’ye kadar uzanan demiryolu oluşturuyordu. Bu demiryolunun Musa Halil’den güneye kadar olan kısmını kullanamıyorduk. Ancak kuzeyden yararlanmak mümkün oluyordu. Demiryolu Farm El-Baka’da doğuya, Kudüs’e kadar devam ediyordu. Kudüs’te Yıldırım Orduları Karargâhı bulunuyordu. Bu tren hattından askeri sevk ve takviye etmek düşünülebilirdi; ama trenlerin kömürsüzlükten zaman zaman çalışamaması ulaşımı sekteye uğratıyordu. (...)

Askerlere çevreden toplattırılan odun ve çalı çırpı sayesinde zaman zaman ulaşım işler haline getirilse de yük katarları çok yavaş ilerliyor ve yolda kalıyorlardı. Böylece pek çok iş yarım kalıyor, zamanında yetişmesi gereken birlik ve mühimmat maalesef istenilen yere ulaşmıyordu. İngilizlerin ise çölde

⁴⁹⁵ İsmail Bilgin, 57. Alay Filistin, s. 59.

⁴⁹⁶ İsmail Bilgin, 57. Alay Filistin, s. 71.

sevkiyatlarını kolaylaştırmak için Huç'tan başlayıp Et-Tine'ye dek cepheye ulaşan bir demiryolu yaptıklarını duymuştuk. Malzemeleri bol olduğu için Akdeniz'den getirdikleri kömürü kolayca trenlere yüklüyor ve onların rahat bir şekilde ilerleyişini sağlıyorlardı."⁴⁹⁷

Kemal Bilbaşar'ın *Zühre Ninem* romanında Enver Paşa'nın Çanakkale cephesinde başarılı olan çavuşları Filistin ve Sarıkamış cephesinde görevlendirmesinden bahsedilirken, Osmanlı devletinin askerî açıdan karşılaştığı olumsuzluklar ve roman kahramanı Mustafa'nın cepheye, savaşıma gönderilecek oluşunu ironik bir benzetmeyle "piyango" olarak ifadesi dikkat çekmektedir.

"Resulayn'da bir hafta karantinada kaldıktan sonra kızgın güneş altında kimi zaman kağı arabalarıyla, kimi zaman güneş altında, kimi zaman yaya olarak Mardin'e oradan da Diyarbakır'a geldik. Bu şehirde lotaryo vurdu bana... Enver Paşa buyurmuş: Çanakkale'den gelen piyade taburunun iyi sicilli çavuşları muharebeye ayrılacakmış. Sarıkamış Cephesi'nde savaşan kitalarımız muhaberece noksanlığı yüzünden çok zayıf veriyormuş. Her neyse... İşte bu yüzden dört çavuş muhabereye ayrıldık. İki ay kurs göreceğiz burda... Ondan sonra cepheye gideceğiz."⁴⁹⁸

Ayşe Övür *Sahra 1911* romanında yıkılma dönemine girmiş olan Osmanlı devletini kurtarmak için doktor kılığında Mısır'a giden Sefer Bey'in mücadelesini anlatır. İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesine yer veren Ayşe Övür, bu dönemde İngilizlerin silah kaçakçılığı yaptıklarını ve şehre gizli de olsa silah girmesine izin verdiklerini söyler:

"Doğrusu Mısır'ı işgal edip, verdiği onca söze rağmen bölgeden ayrılmayan İngilizlerin kibarlığı şaşırtıcıydı. Yardımlarından dolayı gümrük memurlarına teşekkür ederek yola koyulduk ama nezaketlerinin sebebi daha sonra ortaya çıktı. Meğer yasak olmasına rağmen büyük paralar karşılığında kaçak malzeme, özellikle silah geçişine izin veriyorlarmış. Doktor'un değil ama Nazım Bey ile benim Osmanlı olduğumuzu bilen görevlilerin olağanüstü kibarlığının

⁴⁹⁷ İsmail Bilgin, 57. *Alay Filistin*, s. 92.

⁴⁹⁸ Kemal Bilbaşar, *Zühre Ninem*, Can Yayınları, İstanbul 2015, s. 167.

nedeni böylece ortaya çıkmış oldu. Savaşın kirli yüzü her adımda kendini belli ediyordu."⁴⁹⁹

İsmail Bilgin'in *Kudüs'teki Son Osmanlı-Iğdırlı Onbaşı Hasan* romanında Kudüs'ün düşüşü sonrasında resmi dairelerde bulunan Türk bayraklarını toplayan Türk askerlerinin psikolojilerine yer verilir ve Kudüs'ün Türkler için önemi ele alınır.

*"Hristiyanlar 730 yıl sonra Kudüs'e tekrar hâkim olmuşlardı... Teslimat tutanağını yine iki parmağı arasında tutan Hüseyin Bey öylece kalakalmıştı. Şimdi üzerinde bir granit ağırlığı vardı. Yerin dibine geçmişti sanki."*⁵⁰⁰

Osmanlı askerinin Kudüs'ü terk etmeye başlamasıyla birlikte şehirde bulunan Türk düşmanlarının bayram havası içinde Yafa Kapısı'ndan şehre girecek olan General Allenby'nin gelişini coşkuyla beklediklerini, hatta onu "el Nebi" olarak adlandırdıklarını söyler:

*"Yafa Kapısı'nda pek çok insan bir araya gelmişti. Şehirde Türklerin gitmesini isteyen ne kadar insan varsa, Türklere karşı olan, Türklere hainlik eden, Türkleri düşman belleyen herkes orada toplanmıştı. Elllerinde büyük Davud yıldızının olduğu Yahudi bayrakları vardı. En önde papazlar, hahamlar en renkli elbiselerini giymişlerdi."*⁵⁰¹

Kudüs'ün İngilizler tarafından ele geçirilmesinin Avrupa'daki yankılarına da yer veren Bilgin, İngiltere'deki Wensminster Katedrali'nde üç yıl aradan sonra büyük çanın çalındığı Paris'teki Notre Dame Katedrali'nde bir tören düzenlendiğini Roma'da T. Onoforio Tasso Türbesinin ziyaret akınına uğradığına yer verir.

Yazar, Kudüs'ün Yahudi ve işbirlikçi halkının İngilizleri coşkuyla karşıladıklarını belirttikten sonra, bu sevinçlerde asıl zaferin Yahudilerin olduğunu, Müslümanlardan boşalan yerlere göç edip yerleştiklerini söyler.

"Boşalan evlere gelmeye başlayan yeni göçmenleri yerleştirdikleri gibi durmadan da dünyadaki Yahudilere çağrıda bulunarak Filistin'e gelmelerini istediler. Buraya gelecek olanlara para yardımı yapılacağı, ev ve toprak sağlanacağını duyurdular. Her bir Yahudi ailesinin üretim yapmasını ve mal

⁴⁹⁹ Ayşe Övür, *Sahra 1911*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2017, s. 64-65.

⁵⁰⁰ İsmail Bilgin, *Kudüs'teki Son Osmanlı-Iğdırlı Onbaşı Hasan*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020, s. 147.

⁵⁰¹ Bilgin, *Kudüs'teki Son Osmanlı-Iğdırlı Onbaşı Hasan*, s. 148.

satmasını ön görüyorlardı. Hatta üç beş kişi bir araya gelip iş kuruyor ya da işsiz olan başka bir Yahudi'ye iş sahası açıyor, maddi yardım yapıyordu. (...) Aralarında müthiş bir dayanışma vardı.”⁵⁰²

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı devletinin taarruza geçtiği cephelerden olan Kanal cephesi büyük bir yıkımla sonuçlanmıştır. Sina çölünü aşan Osmanlı askerleri sayıca çok fazla olan İngiliz askerlerine yenilmişlerdir. Bu cephedeki yenilgiden ise Cemal Paşa sorumlu tutulmuştur. Türk romanlarında Kanal cephesinde meydana gelen mücadele sıklıkla değinilen konular arasındadır. Romanlarda çoğunlukla Cemal Paşa'nın aldığı karar sonucu Anadolu'nun çöl görmemiş gençlerinin ölüme terk edildiği anlatılır. Bazı romanlarda Cemal Paşa'nın yenilgiyi başından beri bildiği ve bu kararı müttefik olan Almanlara destek vermek amacıyla açtığı iddialarına da yer verilir.

“Özellikle Süveyş Kanal Seferi, aynı anda Mısır'da bir ayaklanma başlayacağı varsayımıyla planlanmıştı. Lojistik açıdan 30 bin askerin Sina çölünün ortasından geçmesi etkileyici bir başarıydı ama bu gücün kanalı aşıp Mısır'daki İngiliz mevzilerini zorlamak için çok zayıf olduğu daha baştan belliydi.”⁵⁰³

Reşat Nuri Güntekin'in *Miskinler Tekkesi* isimli romanında Kocabaş Şemsettin Molla'nın torununun Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye bölgesine, Halep'e görevlendirilmesine ve yolda karşılaştığı manzaralara yer verilir.

“İlk hedef Mısır'dı. Yollar emin olaydı ve İngilizler kanalı müdafaaya kalkmasalardı Kocabaşların son torunu hiç şüphesiz bu memleketin ikinci fatihleri arasında yer alacaktı.

Gönüllü Mevlevi alayını götüren trenin kırk kişilik vagonlardan birine yükletilmiştim. Değil mi ki yürümek yoktu; vagonumun fazla yumuşak ve aydınlık olmaması neşe kaçırarak bir şey sayılmazdı. Hatta yerimden kımıldamadığım halde etrafımdaki sarsıntılar ve demir gürültülerinden, tahta köprüleri geçtikçe altındaki boşluğun verdiği seslerden uçan bir kartal gururu duyuyordum.”⁵⁰⁴

Yazar romanda savaş hakkında ve Suriye hakkında ayrıntılara yer vermez ve romanın kahramanının dar çevresini ve zihin dünyasını aktarır. Yazısı güzel olduğu için

⁵⁰² Bilgin, *Kudüs'teki Son Osmanlı-Iğdırılı Onbaşı Hasan*, s. 159.

⁵⁰³ Erik Jhan Zürcher, *Birinci Dünya Savaşı'nda Cihat ve İslam*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019, s. 8.

⁵⁰⁴ Reşat Nuri Güntekin, *Miskinler Tekkesi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1946, s. 42.

okul yaşantısında rahatlıkla ders geçen kahraman bu yeteneği dolayısıyla savaş ortamında da nispeten rahat bir görev ifa eder ve Halep’e yazıcı olarak görevlendirilir.

“Önündeki bir masa dolusu evrakın eğri büğrü yazıları karşısında şaşalamış bir sakallı binbaşı o meşhur yazımla özene bezene yazdığım birkaç satıra öyle âşık oldu ki beni hemen yanına aldı ve iki seneden fazla bir zaman Halep’te yazıcı neferliği ettim. Yerim rahat, işim hafifti.”⁵⁰⁵

Romanda daha sonra Suriye savaşında alınan yenilgiden söz edilir ve ayrıntıya yer verilmeden Anadolu’ya gelen Osmanlı birlikleri anlatılır.

“Bilmiyorum kaç hafta yahut kaç ay sonra dalga beni büyük bir şehre attı. Sordum. Konya dediler. Suriye’deki bozgun içerdeki mütareke bozgunu ile karışıyor, memleketi barınılmaz bir hale getiriyordu.”⁵⁰⁶

Kemal Tahir ise *Yorgun Savaşçı* romanında Kanal cephesinin kaybedilme sebeplerine değinirken Osmanlı devletinin teknik anlamdaki geriliğini bu cephenin kaybedilme sebeplerinden biri olarak gösterir:

“Savaş yalnız yürek işi değil de ondan galiba... Biz, Kanal’a suyu tulumlarla develerin sırtında götürdük! Topları 50 adımda bir geriden alıp ileriye koyduğumuz kalasların üstünde sürükledik. Onlar Gazze önüne kadar su boruları döşediler belim kalınlığında... Toplarını trenlere koyup getirdiler. Gazze’de bizi ne topçu yendi ne atlı birlikler ne sayı üstünlüğü... Bizim cepheyi su borusuyla tren yolu çökertti, boğa yılanları gibi kafalarına vura vura... Geçmişe yanmayı bırakalım da bundan sonrasını düşünelim!”⁵⁰⁷

Romanda İskenderiye’deki Seydi Beşir esir kampından ve Süleyman Askerî’den de söz edilir. Bu kamp, esirlerine yapıldığı iddia edilen kötü muamele ile ünlenmiştir. Seydibeşir esir kampında Süleyman Askerî ile birlikte bulunmuş bir askerin geçmişte karşılaştığı kötülüklerin izlerini bir ömür boyunca taşıdığı anlatılır:

“—Zorluk çıkarmak yok binbaşı... ‘Ne o salvarsan mı bu?’ dedim. ‘Hayır, kinin iğnesi’ dedi. ‘Yemin et askerlik şerefın üstüne’ dedim, etti. Bu hayvan Türk, hayvan Türklüğü ile beni aldatacak... ‘Binbaşı ile görüşürüm ben... O salvarsanla

⁵⁰⁵ Güntekin, *Miskinler Tekkesi*, s. 43.

⁵⁰⁶ Güntekin, *Miskinler Tekkesi*, s. 44.

⁵⁰⁷ Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1965, s. 55.

git, başka zavallıyı gebert' dedim. Sırıttı. Burası barınma evi... Biliyorum burada silah taşınmaz. Ama silahımızı alanlar bize bu hayvanların hakaret etmesine meydan vermemelidir. Uğradığım hakareti sana aktarıyorum binbaşı... Resmen de 'yazıklar olsun' diyorum! Cemile döndü:

—4 yıl kaldım Seydibeşir esir kampının ümera kısmında... İngilizler'de böyle davranış görmedim... Tanıksınız! 'Yazıklar olsun' diyorum. Rütbeniz?

Cemil boş bulundu:

-Yüzbaşı...

-Yüzbaşı?

- Yüzbaşı Tosun?

- Tosun... Tavana bakarak düşündü:

- Bilemedim bulunduk mu aynı birlikte?

Karşılık beklemedi:

— Irak'ta?

Hayır yarbayım...

—Süleyman Askeri ile beraberdik. Süleyman öldü ben esir gittim. Elim kolum tutarken aklım başımda gittim sanma! Kafamdan yaralıydım... 7 ay 9 gün adımlı doğumumu doğum yerimi Arnavut olduğumu hatırlayamadım.⁵⁰⁸

Kemal Tahir, *Kurt Kanunu* romanında da Osmanlı devletinin dağılması ile birlikte hilafetin kaldırılmasına ve Mısır'ın bu konudaki girişimlerine yer verir. Mısır kralı Fuat'ın halifelik istemesinden söz edilen romanda Orta Doğu bölgesinde hilafetin kalkmasının Avrupalı ülkelerin işine çok fazla yarayacağına dair yorumlar yapılır:

“—Evet... Ben de öyle söyledim. Gülümsedi rahmetli... 'O zaman da halifelik kalkmış olmaz. Millet Meclisine geçmiş olur, eğer mesele eşyalardaysa... Dedi. 'Başkaca Mısır Kralı Fuat halife olmak istiyor çoktandır' dedi. 'Hem de İngilizlerin sömürgesi... Her zaman eli altına, hükmü altında bulunacak bir halifelikti bu... Ayrıca, Peygamberin torunları olan Hicaz Kralı Hüseyin'le oğulları da halifeliği istiyorlar. Yakışır da biraz, akrabalık bakımından' dediydi ayrıca... 'Halifeyi indirip bindirmek Büyük Millet Meclisi'nin hakkıysa Mecit'in halifeliği nasıl yok oldu böyle' dediydi.

⁵⁰⁸ Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, s. 189.

—Gerçek!

—Neymiş peki?

—Dedi ki... ‘Bu halifeliğin kaldırılması işi görünürde, bizden çok Müslüman sömürgeleri olan büyük devletlerin işine gelse gerek’ dedi...’’⁵⁰⁹

Reşat Nuri Güntekin’in *Son Sığınak* romanında Kanal Seferi’nden söz edilmekte ve bu seferden sonra İngilizlere esir düşerek Zekazık kampında hayatta kalmaya çalışan Türklerin yaşamlarına odaklanılmaktadır. Romanda esir kampına giden bir askerin düşünceleri şöyle verilir:

“Yolculuğa idmanım eskidir. Aynı yolu bir kere de çok eskiden kırk kişilik bir asker vagonu içinde Kanal seferine giderken geçtiğimi hatırladım. Benim gibi birkaç İstanbul çocuğu, başka bir şey değil de pisliğe dayanamadığımız için ağlaştık. Sonra, onlardan sağ kalmış bir tanesiyle Mısır’daki (Zekâzık) kampında İngilizlerin bizi on beş gün kapadıkları bir nevi kuyu içinde bunu birbirimize anlattığımız hiç hatırımdan çıkmaz.

Yaşımın artık o yaş olmamasına rağmen bu kara saplanmış posta trenindeki köşemi de yine bir lüks gibi görmek lazımdır.”⁵¹⁰

Bu esaret yaşamından sonra özgür yaşama kavuşan roman kişinin bu zorlu esaret günlerinde “agora fobi” gibi bir rahatsızlığa yakalandığına da değinilir:

“—Burası daha rahat, dedim. Benim büyük kalabalıklara karşı bir nevi ürkekliğim vardır. Doktorların galiba ‘Agora fobi’ dedikleri açık meydanlardan ürkmeye hastalığına benzer bir şey... Bu, bana Mısır dönüşünden sonraki hayatımda yavaş yavaş gelmiş bir haldir.”⁵¹¹

Romanda esaret günlerinden kurtulan Süleyman, Azmi, Servet Bey gibi askerlerin İstanbul’da özgür bir yaşamın içindeki hayatları da ele alınır. Ancak bu kişilerin geçmiş yaşamlarının onlarda ayakta aksaklık, dilde tutukluk, kalabalık içine çıkamama birtakım fobiler, olumsuz izler bıraktığı da belirtilir. Zekazık kampında tiyatro kurmak için büyük emek harcayan Azmi, Kanal muharebesinde başından yara almış ve kamptaki şartlarda bir gözünü kaybetmiştir.

⁵⁰⁹ Kemal Tahir, *Kurt Kanunu*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1969, s. 372.

⁵¹⁰ Reşat Nuri Güntekin, *Son Sığınak*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1979, s. 6.

⁵¹¹ Güntekin, *Son Sığınak*, s. 13.

“Şimdi hepimiz kaymakamın yanındayız. Azmi, yine Zekazik kampından bahsediyor. Bir arkadaşıyla beraber kaçmaya savaşırlarken nasıl yakalandıklarını ve kazılmış bir çukurun içinde İngilizler tarafından üç gün nasıl oturtulduklarını anlatıyor, ‘Arkadaşımın ayağındaki aksaklık, benim dilimdeki tutukluk onun yadigârıdır’ diyor.

Hoca’nın o zaman garip bir söz sarf ettiğini: ‘Vatanın içinde başka, dışında başka... Nereye kaçmalı, Yarabbi!’ dediğini işitiyorum.”⁵¹²

Bu esaret günlerinde roman kişinin psikolojik durumunu anlatan yazar, onun hayata bağlanması için sanata, tiyatroya olan bağlılığını ön plana çıkarır. Süleyman’ın esaret günlerinde tiyatroyu bir yaşama umudu olarak görmesi ve zihnini bununla meşgul etmesi şöyle anlatılır:

“Mısır’daki hayatımın ara sıra aradığım tek tarafı vardı... Çölün ortasında dikenli teller ve kolonyal şapkalı İngiliz nöbetçileri ile çevrili kampla sert bir yaşama hırsı duyardık ve kafalarımız istampa makineleri gibi durmadan hayaller döktürdü. Hatta gariptir ki Azmi ile en ümitli zamanımızı İngilizlerin bizi kapattıkları o kuyudaki günlerimizdi. Doğrusu aranırsa bizim için asıl Zekazik kampı mütareke senelerinin İstanbul’u oldu. Çünkü artık kaçacak kurtulacak bir yerimiz kalmıyordu.”⁵¹³

Ben anlatıcı tarafından anlatılan romanda Zekazik Kampında yaşananlar geriye dönüş tekniği ile anlatılmaktadır. Bu esir kampında Türk askerlerinin gördükleri muamelelere de romanda yer verilmiştir.

“Azmi, Mısır dönüşünde buraya yerleşmiş, bir eczahane açmıştı. Etrafindakilerin muamelesinden kasabanın hatırlı bir adamı olduğu anlaşıyordu.

Azmi, Generale benim bir kahraman olduğumu söyledi. Gülecekler, diye korktum. Kahramanlık diye anlattığı şey dipçikle arkadaşımı vurmaya kalkan bir İngiliz nöbetçisini yere yatırarak elinden tüfeğini almış olmamızdı. Onun için ikimizi de on beş gün dar bir mahzene kapamışlardı.”⁵¹⁴

⁵¹² Güntekin, *Son Sığınak*, s. 24.

⁵¹³ Güntekin, *Son Sığınak*, s. 33.

⁵¹⁴ Güntekin, *Son Sığınak*, s. 23.

Zekazik Kampında esaret altında yaşayan insanları sanatın nasıl bir araya getirerek onlara umut olduğu romanda vurgulanırken, burada yapılan tiyatro oyunlarına İngiliz askerlerinin de hayran kaldıkları belirtilmektedir. Zekazik Kampında bulunan Osmanlı askerlerinin yokluklar içinde ezbere de olsa Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre* oyununu oynadıkları bilgisi de verilir.

Bekir Büyükarkın'ın *Gün Batarken* romanında Birinci Dünya Savaşından önce IV. Ordu'ya daha sonra VIII. Ordu'ya görevlendirilen Ragıp'ın başından geçenler ele alınmaktadır. Ragıp, Kanal harekâtına katılmak için Kudüs'e ulaşır ve orada savaştan dönen, savaşa giden Osmanlı askerlerinin hallerine şahitlik eder. Romanda yazar, düşüncelerini Ragıp üzerinden aktarır ve Osmanlı devletinin sömürge toprağı olarak görmediğı bu topraklarda büyük kayıplar verdiğini ve kendi halkının acılar içinde olduğunu söyler.

*“Kudüs'te Ragıp'ın önünden yine yorgun askerler geçiyordu; Adana'dan beri yaya geldiklerini söylüyorlardı. Onlar da Tih Sahrasına gideceklerdi. Ragıp anlıyordu ki, Osmanlı sağmamış, sağılmıştı! Şimdi ise sütü bitmek üzereydi memeleri pörsümüştü, durmadan soluyordu...”*⁵¹⁵

Romanda Tih çölünü aşmaya giden askerler arasındaki konuşmalara da yer verilirken bu çölü daha evvel aşmaya çalışan komutanlardan ve bölgenin tarihinden söz edilir. Yazar, Tih çölünü geçmenin imkânsızlığı üzerinde dururken askeri stratejik noktalar hakkında da bilgilendirmeler yapar.

“İyi dinle beni; çölde Kanal'a giden üç yol vardır. Birincisi kuzeydeki Akdeniz kıyısı boyunca uzanan Gazze-Elariş-Katya-Kantara... Eski kervan yoludur bu. Su nispeten bulunur. İskender de Yavuz da bütün fatihler bu yoldan geçmişler. Ama biz geçemeyiz, donanmamız yok. Denizlere hâkim değiliz. Düşman gemileri topa tutarlar sonra bizi. İkinci yol çölün güneyindedir. Maan-Akabe-Nahil-Süveyş... Mısır hacıların yoludur bu. Burada da su bulunabilir. Yine de işimize yaramaz; Akabe civarındaki İngiliz donanması canımıza okur. Geride üçüncü yol kalıyor, çölün ortasından geçen yol yani burası. Birüssebi-Hafir-Celcafe-İsmailiye. Yol demek lazımsa diyelim. Hep kum, rüzgâr esti mi ciğerlerin bile kum dolar. Biri-Hasana'dan ötesinde ise su arama. Bedeviler buldukları iki avuçluk suyu bile

⁵¹⁵ Bekir Büyükarkın, *Gün Batarken*, Ötüken Yayınları, Ankara 2010, s. 93.

gizlerler. Zaman zaman nereye gideceğini ne yapacağını şaşırır, dönüp dolaşıp aynı yere gelirsin. Çünkü çölde ayak izleri çabuk kaybolur. Şaştın mı? Belki de bana Musa'nın ayak izleri ne oldu diye soracaksın? Onu da git Musevilerden öğren.”⁵¹⁶

Yazar romanda İngilizler ile bölgede savaşan askerlerden biri olan İsa'yı konuşturarak savaş şartlarını ve bölgede etkili bir güç olan bedevilerin yaptıklarını anlatır.

“İngilizlerle çarpıştık Ragıp Ağabey. Çok kalabalıktılar. Altlarında kısırakları vardı. Tüfekleri alev kusuyordu. Aniden bastırdılar bizi. Arkadaşların hepsi öldü. Çavuş da öldü. Nasılsa ben kurtuldum. Günlerce yürüdüm, bilmeden yürüdüm. Bu ağacın dibinde kendimden geçtim. Bedeviler soydu beni, neyim varsa alıp götürdüler. Tüfeğimi, anamın göğsüme yerleştirdiği Kur'an'ımı bile. Hakkını helal et Ragıp Ağabey...”⁵¹⁷

Romanda Cemal Paşa'nın Kanal Harekâtına katılacak olan askerleri teftiş edişi ve askerlerin onu karşılamaları da ele alınır ve askerlerin zafere olan inançlarına dikkat çekilmek istenir.

“Biraz sonra bütün asker hazırды, Cemal Paşa'nın teftişini bekliyorlardı Nitekim Cemal Paşa da gözüktü.

Bir taraftan da dilenciler sarmıştı Birüssebi iyi. Hep bir ağızdan inlercesine dua edercesine bağıryorlardı.

‘Allah Cemal’dir ve Cemali sever!’

Araplar da bu yalvarmaya başka türlü cevap veriyorlar

‘Haydi zafere. Cemal Paşa gir Mısır’a. Haydi zafere!’

Sonra birden arka tutarcasına sesleniyorlardı,

‘Ey büyük Cemal Paşa Ey Şam valisi... Bizim ırzımız namusumuz çok pahalıdır... Irzımız sana emanettir Ey büyük Cemal Paşa...”⁵¹⁸

Gün Batarken romanında Kanal Harekâtına katılan askerlerin günlük tayınları hakkında bazı bilgilendirmeler ise şöyle verilir:

“Bir er için günde ‘Çöl Tayını’ adı altında 600 gram peksimet, 150 gram hurma veya zeytin, 23 gram şeker, 9 gram çay ayrılmıştı. Asker günde 4 kilo,

⁵¹⁶ Büyükarkın, *Gün Batarken*, s. 99.

⁵¹⁷ Büyükarkın, *Gün Batarken*, s. 116.

⁵¹⁸ Büyükarkın, *Gün Batarken*, s. 139.

beygirler 18 kilo, develer 5 kilo su içebilecekti. Sahra ve obüs toplarının tekerleklerine 35 santim genişliğinde taban takılacaktı.”⁵¹⁹

Romanda Kanal harekâtının bir başlangıç olduğu ve Süveyş Kanalı’nın geçilmesinin ardından Mısır’daki İngiliz karşıtlarının Osmanlı ordusuna destek olacakları inancı da vurgulanır.

“Kanalı geçince bizim geldiğimizi haber alan Mısır vatanseverleri ayaklanacak. İngilizlerin savunma hatları kışlaları yerle bir olacak. Kahire’yi alacağız bütün Mısır elimize geçecek yoksa siz inanmıyor musunuz bu asker neden bağırıyor?””⁵²⁰

Romanda Üsteğmen Eşref ile Ragıp’ın düşünceleri üzerinden Kanal harekâtının çok iyi hesaplanmış bir harekât olmadığı ve orduda ikilikler yarattığı, askerlerin dâhil olacakları bu mücadeleden emin olmadıkları da belirtilir. Ayrıca Kanal harekâtında, Tih sahrasının geçilip geçilemeyeceği hakkındaki şüpheler de Yavuz Sultan Selim’in Tih sahrasını geçmesi örneği ile ortadan kaldırılmaya çalışılmış, Ragıp’ın şüpheleri üzerine onun ordudaki görevinden alınması ile tehdit edildiğine de dikkat çekilmiştir.

“Üsteğmen Eşref yerinden fırlayıp adeta bağırmaya başladı, ‘Gececeğiz yeneceğiz kazanacağız! Yavuz Selim nasıl geçmişti?’ Üsteğmen Eşref iman tazelemeye çalışıyordu evvela kendisi inanmak istiyordu. İçindeki şeytanı kovup atmak hatta onu bulmak için çırpınıyordu. ‘Beni dinle Ragıp Efendi şüphe ile karşında durursan seni geri gönderir Hasan çavuşu yeniden takımın başına geçiririm.’””⁵²¹

Romanda en önemli ayrıntılardan biri de su sıkıntısıdır. Osmanlı askerleri su sıkıntısı içinde yaşarken bedevilerin su bolluğu yaşadıkları da yer yer belirtilir. Süveyş Kanalı’nda savaşmadan önce Ketibetü’l Hayl bölgesinde bekleyen Ragıp’ın düşünceleri üzerinden verilen su sıkıntısı ve onun Kanal mücadelesinin sonucunda ödül olarak Nil’in sularından içmek gibi bir hayal içinde olması da dikkat çekmektedir.

⁵¹⁹ Büyükarkın, *Gün Batarken*, s. 140.

⁵²⁰ Büyükarkın, *Gün Batarken*, s. 141.

⁵²¹ Büyükarkın, *Gün Batarken*, s. 143.

*“Şimdi de adeta seviniyordu. Belki iki gün içinde kanalın sularıyla elini yüzünü yıkayacaktı. Hatta sulara başını bile sokardı. Ayrıca şu çölden de kurtulmuştu. Hele Kanalı geçip Nil’e varırlarsa orada avuç avuç su içerdi.”*⁵²²

Romanda Ragıp’ın başından beri Kanal harekâtının başarısı konusunda şüphe içinde olduğu anlatılırken Kanal’dan karşıya geçen yaralı bir Osmanlı subayının anlattıkları da onun haklılığını ortaya çıkarır.

*“Yaralı subay güçlükle konuştu. Hayal kırıklığına uğramış bir insanın umup da bulamayan bezginliği gizliydi Sözlerinde ‘yenildik! İngilizler bizi taradı karşıya geçenlerin bir teki bile dönmedi. Tombozların hepsi delindi yalnız otobüslerimiz Hardinç kruvazörünü batırmış. Timsah Gölü’nde. Öyle diyorlar bilmiyor muydun bunları?’”*⁵²³

Ahmet Çevik’in *Tutsak Yollar* romanında da Kanal Harekâtına ve Cemal Paşa’nın bazı hedeflerine yer verilmektedir. Yazar, Cemal Paşa’nın Kanal seferinde başarılı olduktan sonra Mısır’da İngilizlere karşı bir ayaklanma hazırlığı içinde olduğunu belirtir. Ancak buna imkân bulamadığı gibi bu cephede çok sayıda askerin şehit olduğu yorumunu yapar:

*“‘(...) Şevval ayında başlayan Cemal Paşa’nın Kanal harekâtına katılmanız için götürüyorlardı. Sizden önce gelen vapurdaki sivil kıyafetli askerler, silahlandırılıp karşı kıyıya indirildiler. Eğer Cemal Paşa karşı kıyıya geçebilseydi, Mısırlıları da ayaklandırıp kanlı İngilizlerin elinden alacaktı. Ne yazık ki buna muvaffak olamadı ve karşı kıyıda askerlerin büyük bir kısmı ya şehit oldu ya da esir edildiler.’”*⁵²⁴

İsmail Bilgin, *Kuşçubaşı Eşref* romanında Mısır’ın İngilizler tarafından bir karargâh haline getirilmesine ve gizlice Mısır’a giden Kuşçubaşı Eşref’in gözlemlerine yer verir ve Mısır’da bir haritalama merkezinin olduğunu ve Orta Doğu’nun gelecekteki düzeninin burada çizildiğini anlatır:

“Mısır artık bir karargâh yeri olmuştu. Kendisine gelen haberlerde Lawrence’in Savaş Bakanı Lord Kitchener ile Mısır’da görüşükten sonra Atina’ya

⁵²² Büyükarkın, *Gün Batarken*, s. 150.

⁵²³ Büyükarkın, *Gün Batarken*, s. 159.

⁵²⁴ Ahmet Çevik, *Tutsak Yollar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 253.

hareket edeceği belirtiliyordu. Bu görüşmeden sonra Lawrence İngiltere'nin Atina Büyükelçiliği'ne gelmişti. Buradaki Yunan tüccarlarla görüşecek ve onlardan maddi anlamda yardım isteyecektir. Artık gayet iyi biliyordu Lawrence merkezi İskenderiye'de bulunan bir haritalama ünitesinde çalışıyordu. Sık sık buraya gelip gidiyordu. Biraz da bazı toprakların yeniden belirlendiği harita çizim çalışmalarının yapıldığı haberini de aldı. Demek ki Osmanlı topraklarında yeni devletler için yeni harita çalışmaları çoktan başlamıştı."⁵²⁵

Çöl Fedaisi Kuşçubaşı Eşref romanında ise Cemal Paşa'nın Kanal operasyonundaki amaçlarına yer verilirken, Kuşçubaşı Eşref'in bunlardan haberdar olmadığı, yenilgi sonrasında gerçekleri öğrendiği, askerlerin bilerek ölüme gönderildiğini öğrenen Kuşçubaşı ile Cemal Paşa'nın aralarının açılmasından söz edilir. Romanda Cemal Paşa'nın asıl amacının müttefiki olan Almanların batı cephesinde başarılı olmaları için İngilizleri Süveyş Kanalı'nda oyalamak olduğu belirtilir. Kanal Harekâtının başında sadece bir gün durduğu, ardından Kudüs'e döndüğü söylenen Cemal Paşa'nın yanlış tutumundan, yirmi beş bin Türk askerine karşılık iki yüz bin üç yüz bin İngiliz ordusunun varlığı belirtilir ve Paşa'nın yenilgiyi çoktan kabullendiği başarılı olma ihtimalini de beklemediği ifade edilir:

*“—Eşref Bey hakikatleri yalnızca kendinizin bildiğini mi sanıyorsunuz biz bunun farkında değil miydik? Ben de bu kuvvetlerle Süveyş'in geçilemeyeceğini biliyordum. (...) Bu harekât asıl amacımız aracılık eden bir harekâttı. Bizim istediğimiz amaç gerçekleşmiştir. Yirmi beş bin kişilik bir kuvvetle iki yüz iki yüz elli bin kişilik kuvveti yenemeyeceğimiz ortadadır. Burada asıl düşündüğümüz bu kuvvetleri yenmek değil onları burada tutarak kımıldayamaz hale getirmektir.”*⁵²⁶

İsmail Bilgin Kudüs'teki Son Osmanlı-İğdırlı Onbaşı Hasan romanında ise Kanal cephesinde başarısız olan Osmanlı ordusunun Filistin'i savunmak için buraya gelişlerine, aldıkları yenilgiler ve Mondros ateşkes anlaşması gereğince Filistin'i ve Kudüs'ü terk etmek zorunda kalışlarına yer verir ve bu cephelerde Türklere karşı savaşıyan Yeni Zelandalı askerlerden de söz eder. Yine Yahudilerin ilk yerleşim yeri olan Lyon Gara civarında çok büyük çatışmaların yaşandığı anlatılır.

⁵²⁵ İsmail Bilgin, *Kuşçubaşı Eşref*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 404.

⁵²⁶ Halit Payza, *Çöl Fedaisi Kuşçubaşı Eşref, Tarihçi Kitabevi*, İstanbul 2019, s.151.

“Tesadüf müdür değil midir bilinmez ama Gazze çarpışmaları esnasında en şiddetli çarpışmalardan biri de Lyun Gara civarında yaşanmıştı. Bu arada Yeni Zelandalı askerlerle Türk askerler Çanakkale’den sonra bir kez daha karşı karşıya gelmişlerdi. Burası Yahudiler için çok önemliydi. Çünkü Yahudilerin 1882 yılında ilk kurdukları yerleşim yeri idi. Çarpışmalar sürerken Yahudiler, Yeni Zelandalı askerlere durmadan yiyecek, su, hatta mühimmat dahi taşımışlardı.”⁵²⁷

Ahmet Haldun Terzioğlu’nun *Enver Paşa’nın Romanı* isimli eserinde de Kanal Harekâtına yer verilir. Romanda Mısır halkını İngiltere aleyhine örgütlemek için bölgeye giden Enver Paşa’nın yaşadıkları anlatıldıktan sonra Kanal harekâtı hakkında bilgiler verilir ve bu harekâta Osmanlı askerlerinin neden yenik düştükleri incelenirken başarılı olunduğu takdirde Çanakkale harekâtının da gerçekleşmeyeceği anlatılır.

“Kanal Harekâtı başarılammıştı. Eğer başarılı olunsaydı İngilizlerin Çanakkale Boğazı için düşündükleri harekât gecikecek belki de yapılamayacaktı. Cemal Paşa kalan kuvvetleri ustalıkla geri çekti. İngilizler, izleme harekâtı yapamadı. Bu kuvvetlerin bir kısmı Hicaz’a bir kısmı da istek olduğu için Çanakkale’ye kaydırıldı. İngilizlerin önü açılmış düşünceleri ve hedefleri değişmişti.”⁵²⁸

Romanda bu muharebeler sırasında Süveyş’i geçen Osmanlı askerlerinin nasıl şehit oldukları anlatılırken çok fazla askerin de İngilizlere esir düştüğü belirtilir.

“İster suda isterlerse bekleyip kıyıya geçen gencecik Türk çocuklarına acımasızca kıyıyorlardı. Üzerine bindikleri dubaları tombazları taramak ve batırmak çok kolaydı. Karşı kıyıya ulaşmak büyük başarı ile ancak ulaşanların şansına ya şehitlik düşüyordu ya da Esaret. O gece binden fazla şehit verildi. İki yüz kadar da esir.”⁵²⁹

1.2.7. Arap-İsrail Savaşları

Mısır, Suriye, Ürdün, Filistin ve İsrail arasında 1947-1948 yılları arasında meydana gelen savaş sonucunda İsrail bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. Daha sonraki Arap İsrail savaşları, Altı Gün Savaşı olarak bilinen 1967 Savaşı ve Yom Kipur Savaşı olarak da bilinen 1973 senesinde başlayan savaştır. Bu savaş ilk Arap-İsrail savaşından

⁵²⁷ İsmail Bilgin, *Kudüs’teki Son Osmanlı-Iğdırlı Onbaşı Hasan*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020, s. 103.

⁵²⁸ Ahmet Haldun Terzioğlu, *Enver Paşa’nın Romanı*, Panama Yayıncılık, Ankara 2020, s. 420.

⁵²⁹ Terzioğlu, *Enver Paşa’nın Romanı*, s. 421.

daha farklı bir savaştır ve çoğunlukla İsrail ile Filistin arasında geçmiştir. Bu savaşlar romanlarda da konu edilmiştir.

Ece Temelkuran'ın *Düğümlere Üfleyen Kadınlar* romanında Arap İsrail savaşına kısa da olsa değinilmiştir ve Mısır'da Ümmü Gülsüm isimli şarkıcının Altı Gün Savaşları'nda halk ve ordu üzerindeki etkisine yer verilmiştir. Roman kahramanlarından Maryam bu şarkıcıdan nefret ettiğini dile getirir.

*“Mısırlı İslamcı bir imam vardı... Mısır'ın İsrail'e Altı Gün Savaşı'nda Ümmü Gülsüm yüzünden yenildiğini söylüyordu. 'Onun şarkıları bütün erkeklerimizi sarhoş edip yumuşatmışken nasıl savaş kazanılır!' diye bir konuşması vardır. Sanki Ümmü Gülsüm'ün o kalın sesi herhangi birini yumuşatabilirmiş gibi!”*⁵³⁰

Nureddin Taşkesen, *Nekbe 1948* isimli romanında taraflarının Mısır, Suriye, Ürdün ve Irak ile İsrail'in olduğu Arap İsrail savaşlarını konu edinir. Yazar, Birinci Arap İsrail savaşı olarak adlandırılan 1948 savaşından, İsrail'e karşı bir güç gösteremeyen ve başarısız olan bu devletlerin kendi aralarındaki sorunlara ve rekabet ilişkilerine yer verir. Taşkesen, Arapların tarihten gelen kabile anlayışını sürdürdüklerini, Osmanlı devletine isyan eden Haşimi ailesi tarafından yönetilen Irak ve Ürdün'ün ise Haşimi tarafını temsil ettiğini, Mısır'ın ise geri kalan Arapları temsil ettiğini söyler.

*“—Tabii. Daha ötesini söyleyeyim. Aslında Filistin'e ordu göndererek yardım eden beş Arap ülkesi bile cephelere ayrılmış, birbiriyle rekabet içine girmişti. Ürdün ve Irak Haşimi cephesini temsil ederken, Mısır Arapların lideri rolünü üstlenmişti. Suriye ve Lübnan da Filistin'in kuzeyinden bir pay kapma yarışındaydı. Bu yüzden tarihin en kötü ve düzensiz askeri koalisyonu kurulmuştu. Şerif Hüseyin'in oğlu Ürdün Kralı Abdullah, bütün politikasını diğer Arap ülkelerinin başarısızlığı üzerine kurmuştu.”*⁵³¹

Nureddin Taşkesen, 1948 Arap İsrail savaşında Ürdün Kralı Abdullah'ın gizli bir şekilde İsrail başbakanı Golda Meir ile görüştüğü iddialarına da yer verir. Bu savaşın sonunda İsrail, Kudüs'ün batısını ele geçirmiştir.

⁵³⁰ Ece Temelkuran, *Düğümlere Üfleyen Kadınlar*, Everest Yayınları, İstanbul 2013, s. 13.

⁵³¹ Nurettin Taşkesen, *Nekbe 1948*, Mihrabad Yayınları, İstanbul 2018, s. 102.

“—Bir de Kral Abdullah ile Golda Meir’in gizlice görüştüğü ve bir anlaşmaya vardığı söylentisi var. Bu konuda bilgisi var mı?

—Birincisi 17 Kasım 1947 tarihinde Naharayim’de, ikincisi geçtiğimiz günlerde 10 Mayıs’ta Amman’da yapılan iki gizli toplantıda bir araya geldiler. Detaylarını daha geniş bir zamanda anlatırım, İnşaallah.”⁵³²

Yazar, romanda Osmanlı devletine isyan eden Haşimi ailesinin daha sonra İngilizler tarafından Irak ve Ürdün’e kral olarak tayin edildiğini ve bu ülkelerin İngiltere’den bağımsız olmadıklarına yer verirken, Büyük Arabistan Krallığı hayallerinin de Kral Abdullah tarafından devam ettirildiğini söyler.

“—Ürdün Kralı Abdullah, Yahudilerle savaşmak istemiyor muydu? Şu bahsettiğin Golda Meir’le görüşmelerinde ne konuştular acaba?

—Ah kardeşim! Osmanlı’nın bu bölgeden çekilmesinden sonra masa başında oluşturulan devletçiklerin hepsi uzun yıllar, ya İngiliz veya Fransız mandası olarak idare edilmişlerdi. Ürdün’de Kral Abdullah’ı tahtına oturtan İngilizler ordunun başına Glubb Paşa’yı getirdiler. Ayrıca orduya çok sayıda İngiliz subayı da tayin edilmişti. Bu şartlar altında Abdullah, babasının Osmanlı’ya isyan edip İngilizlerle iş birliği yapmasına sebep olan Büyük Arabistan Krallığı rüyasını farklı şekilde yeniden görmeye başlamıştı.”⁵³³

Taşkesen, Arabistan devleti kurmak maksadıyla Osmanlı’ya isyan eden Şerif Hüseyin’in bu isyanların sonucunda umduğunu bulamadığını ve devlet kurma yetkisinin İngilizler tarafından İbn Suud’a verildiğini; Haşimi ailesine ise önce Suriye’de bir devlet kurdurulduğunu ancak Fransızların karşı çıkmaları üzerine Ürdün’de bir Haşimi krallığı verildiğini belirtir. Romanda 1948 Arap-İsrail savaşının sonucunda İsrail’den sonra toprak kazanarak kârlı çıkan bir diğer ülke olan Ürdün’e dikkatleri çeker ve Ürdün krallığının geçmişini ele almaya çalışır. Romanda Mısır ve Haşimi ailesinin çıkar çatışması Kral Faruk ve Kral Abdullah ilişkileri üzerinden yer verilir.

“—Tabii İngilizler Şerif Hüseyin’i aldatıp, yedekte tuttıkları İbn Suud’u Arabistan’ın başına getirdiler. Oğulları Faysal’ı önce Suriye kralı yaptılar.

⁵³² Taşkesen, *Nekbe* 1948, s. 104.

⁵³³ Taşkesen, *Nekbe* 1948, s. 111.

Fransızlar istemeyince bu sefer Irak tahtına oturtular. Abdullah'a da Ürdün Emiri olarak başka bir krallık ayarladılar.

—Ağzına sağlık İmad Haşim, çok doğru söyledin. İşte Suriye, Lübnan ve Filistin'in bir kısım topraklarını ilhak etmeyi hayal ederek kendini büyük Arap Kralı olarak gören Abdullah, İngiliz manda yönetiminin sona erecek olmasının ve BM'nin Filistin taksim planının kendisine yeni kapılar açacağına inanıyordu. Kral Faruk'un ise Mısır'ın Arapların liderlik rolünü Abdullah'a kaptırmaya hiç niyeti yoktu. Filistin'e yardıma gelen her devlet kendi menfaati ekseninde yaptığı planlarla hareket ediyordu. Baş Müftü Hacı Emin ise kendi liderliğini korumak için hiçbirini istemiyordu. Araplardan istediği şey sadece para ve silahtı.”⁵³⁴

Romanda daha sonra Mısır kralı olan Faruk'un Büyük Arap devleti hülyasından vazgeçerek İsrail ile yaptığı görüşmelerden söz edilir. Ancak Mısır kralı bu görüşmelerin bedelini çok ağır ödeyecek ve içlerinde Cemal Abdülnasır'ın da bulunduğu Hür Subaylar hareketinin darbesi ile tahtından indirilecektir.

“Gerçekten çavuşun dediği doğru çıkmıştı. Ocak ayı başlarında İsrail-Mısır barış görüşmeleri BM gözetiminde Rodos Adası'nda başlamıştı. Kral Faruk kendi ülkesini kurtarabilmek için Filistin davasından ilişkisini kesmeye karar vermişti.”⁵³⁵

Leyla İpekçi, *Şehrim Aşk* isimli romanında Filistinlilerin yaşamlarını anlatır, yer yer Orta Doğu toplumuna yerleşmiş ve sıradan hale gelmiş olan çatışma kültürüne de eleştiriler getirir. Romanda 1967'de Mısır, Ürdün, Suriye; İsrail arasında yaşanan Altı Gün Savaşları'na yer verilmiştir. Bu savaşın sonucunda İsrail, yine topraklarını genişletmeyi başarmış, Golan Tepeleri ve Gazze Şeridi ve Batı Şeria'daki toprakları ele geçirmiştir. Romanda bu konu şöyle anlatılmıştır:

“Filistinliler İsrail yönetiminde yaşıyor ama ondan önce de Ürdün ve Mısır'ın tahakkümündeydiler. Bu devletlerin, Altı Gün Savaşları'nda nasıl dış güç baskıları sonucu kendi çıkarları için Filistin aleyhine davrandıklarını henüz resmi tarih yazmıyor ayrıntılarıyla. Masum kitleleri direniş adına katletmek veya buna göz yummak gibi yöntemlerin Müslümanlar arasında bir mücadele biçimi olduğuna

⁵³⁴ Taşkesen, *Nekbe* 1948, s. 112.

⁵³⁵ Taşkesen, *Nekbe* 1948, s. 139.

hükmetmek bizim için çok sorunlu. Müslüman bir coğrafyadan gelmek, kimliğinde Müslüman yazması, İslami kurallarla halkı yönetme iddiası taşımak... Bunların hiçbirisi kalbin Rabbine teslimiyet oranını göstermiyor. Selim bir kalp zulmetmez! Hükümdar da olsa, mazlum da olsa.”⁵³⁶

1.2.8. Körfez Savaşı

Irak'ın 1990 yılında Kuveyt'i işgali ile başlayan Körfez savaşı İngiltere ve ABD öncülüğündeki Suudi Arabistan, Suriye ve Mısır birliklerinin Irak'a müdahalesi ile neticelenmiştir.

Bu savaşa İskender Pala'nın *Abum Rabum* romanında yer verilmektedir. Birinci Körfez Savaşı, 1990-1991 yılları arasında, ABD, İngiltere, Fransa, Suudi Arabistan, Suriye, Mısır ve diğer 28 devlet ile Irak arasında yapılmıştır. Romanda savaşın ayrıntılarından çok savaş sırasında Irak'tan Avrupa ve Amerika'ya kaçırılan arkeolojik eserlere özellikle vurgu yapılır. Yazar, kaçırılan bazı eserlerin de İstanbul'da kaldığını söyler.

“Yüzyılın başında değil Bayan Stone daha geride 19. yüzyılın ortasında başlıyor her şey Fransız arkeolog Botta, Musul'a konsolos atandırılıp Dur Şarrukin'de yani bugünkü Horsabat'ta Sargon'un sarayını bulunca da kopuyor kıyamet. Arkasından İngilizler sonra İtalyanlar. Oryantalizm ve şarkiyat bütün dünyada popüler bir eğitim alanı oluveriyor. Sonra güneyden kuzeye Uruk senin, Nikpour benim, Babil senin Ninova benim paylaşp paylaşp çıkarıyorlar. Ne varsa taşıyarak. Okumaya araştırmaya vakit bile yok. Sonra okuruz sonra bakarız diyerek kurdukları yeni yeni müzelerin kütüphanelerin ambarlarına doldurdukça dolduruyorlar. Bu arada bazı eserler de -çoğu yurt dışına çıkarılırken yakalananlar elbette- İstanbul'da kalıyor. Biraz da Bağdat Müzesi'nde. Müdür Bağdat adını andığı sırada Süslü'nün aklından Körfez Savaşı sırasında tarihi eser devşirmesi için bölgeye gönderdiği ajanların isimleri geçiyordu.

On kadarını çok net hatırlıyordu. (...) ‘Sümer yağmasında maalesef araziye en son girenlerden biriydik biz 1888'de’”⁵³⁷

⁵³⁶ Leyla İpekçi, *Şehrim Aşk*, H Yayınları, İstanbul 2017, s. 249.

⁵³⁷ İskender Pala, *Abum Rabum*, Kapı Yayınları, İstanbul 2017, s. 161.

İskender Pala, bu eserlerin Bağdat'tan kaçırılışını büyük bir yağma olarak işlerken uluslararası kanunların yürürlükte olduğunu ancak birçok ülkenin bu durumu göz ardı ettiklerini de vurgulamaktan geri durmaz.

*“Körfez Savaşı yıllarında Bağdat'tan kaçırılan tarihi eserlerin el yazması kitapların kültür varlıklarının sayısı o kadar çok ki. Batı müzelerinde kaç yıldır envanteri bile tamamlanamıyor. Üstelik savaş sırasında tarihi eser kaçakçılığını yasaklayan uluslararası sayısız kanun hükmü yürürlükte iken.”*⁵³⁸

1.2.9. Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak'a Saldırısı

ABD'nin Orta Doğu ile ilgilenmeye başlaması Birinci Dünya Savaşı'nda yayınlanan Wilson İlkeleri ile başlatılır. Bu dönemde yayınlanan Wilson İlkeleri ile birlikte birçok etnik yapı ayrıışmış, çoğu devletin bugünkü sınırları düzenlenmiştir. Bazı araştırmacılar ise Amerika Birleşik Devletleri'nin bundan çok daha evvel bölgede faaliyet içinde olduklarını söyler. Bu faaliyetlerde başrollerde elçilerin bulunduğu iddia edilir.

*“ABD'nin I. Dünya Savaşı'na doğrudan karışması yüzünden Amerika'nın, Orta Doğu'nun uluslararası meseleleriyle alakasını Woodrow Wilson dönemiyle ilişkilendirir[ler.] Hakikatte farklı türden elçilerin neredeyse bir yüzyıl evvel bölgeye gitmiş ve böyle bir diplomatik müdahaleye zemin hazırlamış olduklarına ilişkin farkındalık cüzi miktardadır.”*⁵³⁹

ABD'nin Orta Doğu'ya açıktan en önemli müdahalesi ise 11 Eylül saldırılarının ardından olur. Bölge bu saldırının ardından ABD'nin açık hedefi haline gelir. Bu gelişmeler farklı ilgilerle bölgeyi konu edinen romanlarda ele alınmıştır.

Ahmet Alpan da *Dost Bombalar* isimli eserinde ABD'nin Irak'ı işgalini ele almaktadır. Romanda tercüman olarak İncirlik üssünde görevlendirilen, daha sonra da esrarengiz bir şekilde ortadan kaybolan Cemil'in şahitliğinde işgalin bazı detayları anlatılır. Yazarın kendisi de Körfez savaşı sırasında tercümanlık yapmıştır ve romanda biyografik unsurlar dikkat çekmektedir.

⁵³⁸ Pala, *Abum Rabum*, s. 382.

⁵³⁹ Samir Khalaf, “New England Pürtenliği ve Orta Doğu'da Liberal Eğitim: Bir Kültür Nakli Olarak Beyrut Amerikan Üniversitesi”, *Orta Doğu'da Kültürel Geçişler*, Ed. Şerif Mardin, (Çev. Birgül Koçak), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2019, s. 78.

İncirlik üssüne götürülen Cemil'in buradaki yaşama uyum sağlamaya çalışması ve ABD'nin Irak'a saldırısı şöyle anlatılır:

“Artık savaş resmen başlamıştı. On beş dakika sonra televizyonda George Bush'un televizyon konuşması naklen yayımlanıyordu. Saatler sabahın 02.30'unu göstermekteydi. Bush, Amerikan halkına savaşın terörle mücadelede ne kadar gerekli olduğunu anlatıyor, bulabildiği ve kendince mantıklı olan bütün gerekçeleri sıralıyordu. Daha sonra bu gerekçelerden birçoğunun zaten var olmadığı anlaşılacaktı; Saddam'ın gizli silahları olduğu yalanı gibi.”⁵⁴⁰

Yazar, romanın devamında Saddam Hüseyin'in aranmasına ve ABD'nin Irak'ın petrol bölgelerine el koymak için Saddam Hüseyin'in gizli silahları olduğu yalanını dünyaya yaydığına yer verilir. Romanda daha sonra da Irak'ı işgal eden ABD askerlerinin Iraklılara yaptıkları ağır işkencelerden söz edilir:

“Her yerde Saddam aranıyordu. İki lafın arası Saddam'ın yerini bildirenlere çok büyük ödüller vaat ediliyordu hep. Ancak Saddam'ın Kuzey Irak'ta olmayacağı da kesin gibiydi. Savaş teröre karşı yapılıyordu ancak her ne hikmetse Amerikan birlikleri Kuzey Irak'taki petrol tesislerinin çevresinde konuşlanmıştı.

‘Savaş esirlerine çok müthiş işkenceler yapıyorlar’ Süleyman'ın bu sözleri Cemil'in yüreğini acıttı. ‘Bazı Amerikalı kadın askerler adamların önünde oynuyor, anadan doğma olarak onların üzerine işiyor’ dediğinde Cemil, ‘O kadar da değil. Eminim bu adam yalan söylüyor diye geçirdi aklından. Ne yazık ki yıllar sonra gazetelerden bu ve çok daha kötü işkencelerin yapıldığı gerçeğini öğrenecekti.’⁵⁴¹

Ebubekir Subaşı da *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyubi* romanının başında ABD'nin Irak'a saldırısına değinir. Tarihi romana giriş yapmaya hazırlanan anlatıcı, Irak'ta yakın zamanda meydana gelen bu hadiseden yola çıkarak anlatıyı devam ettirirken, Irak'ta meydana gelen çatışma ortamını televizyondaki El Kaide örgütü lideri Usame Bin Ladin'in görüntüleri ve Bağdat'ta patlayan bombalar üzerinden romana taşır.

“... Irak'ta bugün kimliği bilinmeyen şahıslar tarafından öldürülmüş altmış ceset bulundu. Amerikan ordusuna, tuzaklanmış mayınla saldırıda bulunuldu. El-Kaide lideri ise; elindeki tüfeğiyle mağarasının önünden, yine

⁵⁴⁰ Ahmet Alpan, *Dost Bombalar*, Destek Yayınevi, İstanbul 2012, s. 39.

⁵⁴¹ Alpan, *Dost Bombalar*, s. 55.

Amerikan devletini ve halkını tehdit etti. Ve maalesef yine Bağdat'ta bir pazar yerine düşen havan mermisi ortalığı savaş alanına çevirdi, ceset parçaları...’’⁵⁴²

Subaşı romanda daha sonra Saddam Hüseyin'in ABD tarafından yakalanarak yargılanışına değinerek onun bir bayram sabahı gerçekleşen idamından söz eder.

“... Irak'ın devrik devlet başkanı Saddam'ın Kürt bir hâkim tarafından muhakemesine devam edildi. Hakkında idam hükmü verilen Saddam'ın Tikrit'te başlayan hayatı ipe son bulacak gibi görünüyor. ’’⁵⁴³

Dicle'nin Son Türküsü Kut'ül Amara romanında da Ebubeki Subaşı Irak'ın işgaline ve bölgede ABD tarafından gerçekleştirilen kısmi işgale yer verir. Romanda ayrıca ABD askerlerinin 4 Temmuz 2003 tarihinde Irak'ın Süleymaniye kentinde Türk askerlerinin başına çuval geçirmesine de değinilir ve Irak'ta binlerce şehit vermiş olan Türklerin onurlarının zedelendiği ifade edilir. Olayı yaklaşık yüz yıl önceki Kut'ül Amare ile ilişkilendirir ve yenilgiye uğratılan İngilizlerin bu yenilgiyi unutamadıklarını, bir öç alma eyleminin yaşandığını, “çuval hadisesi”nin Kut'ül Amare kahramanı olan Mehmet Emin Bey'in kemiklerini sızlattığını söyler.

“Tarih 4 Temmuz 2003 ve yer can evimize pek yakın olan Irak... Amerikan ve İngiliz'in başını çektiği kuvvetler, tıpkı Çanakkale'de olduğu gibi: 'Kimi Hindu kimi yamyam kimi bilmem ne bela' olarak yeniden işgal için buralarda idiler. İstihbarat oyunları, petrol, kardeşi kardeşe kırdırma tezgâhları iç içe ve beraber yürüyordu. Yazık ki en fazla Irak'ı yakıp kavurarak külünü, dumanını semalara üfüren bu ateş, komşuları için bir düğün-bayram daveti olamazdı. Nitekim oraya hiç de irak durmayan Türk askerinin başına işte o gün çuval geçirilmesi gibi zehirli bir duman genizlerimizi pek yaman sızlatıyordu.

Asil başlara sefil çuvallar geçirme düzenbazlığı çok uzaklardan gelmiş olan işgalcilerin hazırladığı bir ihanetti. Ve yazık ki bu cansız muameleye bir cuma günü Süleymaniye şehri sahne oluyordu.

(...)

Amerikalılar bununla da kalmayıp başlarına çuval geçirerek onları etraflarını göremez hale getirmişlerdi. Akıllarınca buraların en kuvvetli askerini

⁵⁴² Ebubekir Subaşı, *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyubi*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2017, s. 7.

⁵⁴³ Subaşı, *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyubi*, s. 9.

sindiriyor, güçlerini gösteriyor ve onları ruhen baskı altına alıyorlardı. İlk götürüldükleri yer Amerikan karargâhı olarak kullanılan Kerkük havaalanıydı. Şimdi marifetmiş gibi iki kamyonunda tam yirmi dört esirleri bulunuyordu. Aralarında iki sivil Türk, dört Kürt muhafızı, iki Türkmen erkek, iki Türkmen kadını, bir Kürt, bir Türkmen çocuğu ve bir de Michael Todd adında bir İngiliz bulunuyordu.”⁵⁴⁴

Kutsal Topaloğlu da *Tanrının Temsilcileri* romanında Amerika Birleşik Devletleri’nin Irak’ta bulunduğunu iddia ettiği kimyasal silahları yok etmek maksadıyla ülkeyi işgaline yer verir. Romanda yazar, turistik amaçlarla bölgeye gelen Amerikalı bir ziyaretçinin, Ur şehrine girerken güvenlik kontrolü yapan Amerikalı askerleri görünce şaşkınlık yaşamasını ve aranan silahların bulunup bulunmadığını yanındaki Türk hocaya sorması şeklinde bir kurguyla işler.

“‘Girişte Amerika Birleşik Devletleri askerlere güvenlik kontrolü yapıyorlardı. Birleşik Devletler ve İngiltere terör amaçlı biyolojik ve kimyasal silahlar üretildiğini gerekçe göstererek birkaç yıl önce Irak topraklarını işgal etmişlerdi.

(...) Askerin yanından ayrıldıktan sonra hoca ile birlikte tarihi kalıntıların bulunduğu bölgeye doğru yürümeye başlayan Joshua ‘Irak’ta Biyolojik ve Kimyasal silah üretildiği tespit edilebildi mi?’ diye sordu.

‘Hayır, edilemedi ama şimdi başka gerekçeleri var’. Nasıl?

‘Büyük balıkların küçük balıkları yutacak gerekçeleri hiç bitmez.’”⁵⁴⁵

1.2.10. Arap Baharının Ardından Yaşananlar

2010 yılında Tunus’ta başlayan ve Arap Baharı/Arap Uyanışı olarak adlandırılan süreç, Suriye’de iç savaşa dönüşmüş ve uzun yıllar sürececek bir dramın başlangıcı olmuştur. Bazı araştırmacılar bunun Orta Doğu’daki Westphalia⁵⁴⁶ modelinin çöküşü olduğunu belirtirler.

⁵⁴⁴ Ebubekir Subaşı, *Dicle’nin Son Türküsü Kut’ül Amara*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2017, s. 5-6.

⁵⁴⁵ Kutsal Topaloğlu, *Tanrının Temsilcileri*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2019, s. 371.

⁵⁴⁶ “Avrupa’da kilise-devlet ayrışmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan ve Protestanlar ile Katolikler arasında 1618’de Orta Avrupa’da patlak veren ve 1648’de sona eren Otuz Yıl Savaşları, ulus-devlet anlayışına dayanan Westphalia sisteminin ortaya çıkmasına yol açmıştır. “Westphalia-Sistemi” modern

“2011 sonrasında Orta Doğu’da Westphalia modeline uygun olarak kurulmuş olan düzen ve devletlerden bazıları çökmekte ya da toplumlarının bir kısmını düşman olarak gören milis kuvvetlerine dönüşmekteydiler.”⁵⁴⁷

Suriye bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya gibi büyük devletlerin vekâlet savaşları verdikleri bir alan olmaya başlamış ve bu süreçte rejime karşı ayaklanan sivil halk çatışmalarda öldürülmüş, hayatta kalanlar ise çevre ülkelere göç etmek zorunda kalmışlardır.

Orta Doğu’da bulunan petrol alanları bölgeyi Avrupalı devletler için vazgeçilmez yapmıştır ve çeşitli siyasi çalışmalar, oyunlar ile petrol yataklarının kontrolünü sağlama, günümüzde de aynı güçler tarafından sürdürülmektedir. Onların yönlendirmesiyle sık sık ayaklanmalar meydana gelmektedir. Fernand Braudel de Orta Doğu’daki toplumsal yapının Avrupalı devletler tarafından nasıl kontrol edildiğine değinirken, halkın “iktidara” isyanına, yoksulluğa ve sınıf çatışmalarının ortaya çıkmasına sebep olacak düzenlemelere nasıl müdahalede bulunulduğunu şöyle özetler:

“Küçük bir ayrıntıyı ekleyelim. Yalnızca petrolün yabancılar tarafından işletilmesi gündemde değildir. Royalty’ler Müslüman ülkelerde toplumsal ayrıcalıklar yaratmaktadır. Bu para eşit dağıtılmamakta, bir kastın yararsız lüksünü beslemekte ve bu lüks yerli üretimi harekete geçirmenin uzağında kalmaktadır. (...) Suudi Arabistan yeni kentlerini, yeni yollarını, demiryollarını, hava alanlarını ve aşikâr olan gelişimini petrole borçludur. Ama aynı zamanda, krallık ailesiyle başlıca aşiret reislerinin çılginca ve anakronik lükslerini de ona borçludur. Bu durum ne Mısır devrimine coşkuyla bakan gençliği ne de kamusal işlerden pay almak isteyen burjuvaziye memnun etmemektedir. (...) Petrol her halükârda, Yakın Doğu’nun çok sayıdaki kavgalarının nedenidir ve öyle kalacaktır.”⁵⁴⁸

anlamda uluslararası ilişkilerin başlangıcı olarak ele alınmakta olup, uluslararası ilişkilerin kuramsal okuması, Avrupa’da ortaya çıkan ve Avrupa dışına taşan “Westphalia-Sistemi” üzerinden üretilen kavramlarla izah edilmektedir.”

Kemal Çiftçi, “Westphalia-Sistemi”ne Karşı “Millet-Sistemi” Söylemi ve Soğuk Savaş Sonrası’nda “Uluslararası Siyaset”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Sonbahar 2018, Y. 10, S. 19, X, s. 686.

⁵⁴⁷ Hamit Bozarslan, *Lüks ve Şiddet (İbn Haldun’da Tahakküm ve Direniş)*, (Çev. Melike Işık Durmaz), İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 11.

⁵⁴⁸ Fernand Braudel, *Uygarlıkların Grameri*, İmge Kitabevi, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara 2017, s. 138.

1.2.10.1. Mısır ve Suriye

Ece Temelkuran'ın *Düğümlere Üfleyen Kadınlar* romanında kahramanların hayatlarının kesişim noktası Arap baharıdır. Romanın başkişilerinden olan Maryam'ın hayatında önemli yeri olan Tahrir olaylarına romanda sıklıkla yer verilir. Yazar, Mısır'da Tahrir meydanında başlayan Hüsnü Mübarek protestolarına değinir ve romanda isyan döneminde sosyal medya ve internetin etkisini ele alır. Romanda Arap baharındaki atmosfere ve protestocu halkın birliktelik ruhuna da yer verilmiştir.

“Bir olmak gibi mi? Diye sordum.

‘Aynen. Bir olduk. İnsan kendinden çıkınca... Kadın, erkek, hep birlikte, kardeşçe bir namaz gibi. Yıkıp dua etmek gibi. Sığınmak gibi’ diye devam ediyor Maryam. Başının üzerinde sihirli bir hüllye fanusu konuşurken:

‘Korku da kalmıyor tabii. Günah kalmıyor... Öyle olunca ben de Tahrir’de, bir gece...’⁵⁴⁹

Yazar, Maryam'ın hayatını ele alırken Tahrir Meydanı'nı da anlatır. Halkın büyük bir coşku içinde olduğunu belirtir ve Mısır'daki Arap Baharı ayaklanmalarında Tahrir Meydanı'nın önemine değinir:

“Tahrir Meydanı. Sarı ışıklar yanıyor. Mübarek'in düştüğü gün. Kamera bir arabanın içini gösteriyor. Bir erkek var yanımda. Bir arkadaş... Arabadayız. İçmişiz, neşeliyiz. Ne olurda olsun Tahrir’de olmak istiyoruz. Bağımlı gibiyiz. Meydan’a varmak için acele ediyoruz. Orada olmadık mı kanımızın akışı tökezliyor. Tahrir’de olmadığımız her an uzaya düşecekmişiz gibi korkuyoruz. Tahrir’de olunca yeryüzüne tutunuyoruz.”⁵⁵⁰

Romanda daha sonra Arap baharına Avrupalı devletlerin müdahalesi ele alınmaktadır. Başlangıçta Arap baharını başlatan eylemleri yapan göstericilerin yerini çıkar ilişkileri güdenlerin aldığı anlatılan romanda, isyanlarda etkin rol oynayanların daha sonra yalnız bırakıldığı ve Arap Baharı hareketleriyle görevi bırakmak zorunda kalan Hüsnü Mübarek'in yerini darbe ile başa geçen askeri vesayetin aldığı, bu askeri vesayetin de ABD tarafından desteklendiği söylenir.

⁵⁴⁹ Ece Temelkuran, *Düğümlere Üfleyen Kadınlar*, Everest Yayınları, İstanbul 2013, s. 10.

⁵⁵⁰ Temelkuran, *Düğümlere Üfleyen Kadınlar*, s. 37.

“‘Biz Mübarek’i gönderdik, askeri de göndeririz! ‘Gönderemezsiniz. ABD’nin desteğini aldılar. Geçmiş olsun! Uluslararası TV kanalları seçimler başladığı anda çekip giderler Tahrir’den. Siz de orada kalırsınız.’”⁵⁵¹

Romanda, İskenderiye’de dolaşan Maryam’ın bakışından Tahrir meydanında olanlar ele alınırken Arap baharının İskenderiye’de büyük bir yankısının olmadığını, en büyük etkinin Tahrir Meydanında yaşandığı ve Tahrir’deki ayaklanmaların daha sonra samimiyetini kaybettiği iddia edilir.

“‘O da var. Tahrir’de işin cılkı, devrim kendi popüler yüzlerini yarattığında çıktı. Gerçek insanlar sokağın sütünden kesildiler. Biri onlar adına çıkıp televizyona konuşmaya başladığında Tahrir’in sonu geldi. Hiyerarşi kuruldu sanki.’”⁵⁵²

Leyla İpekçi’nin *Şehrim Aşk* romanında da Arap baharının ardından Mısır’da yaşanan iç çatışmalardan ve askeri darbeden kısaca söz edilmekte yazar, bu eylemlerin diktatörlere karşı olan halk tarafından başlatıldığını belirtmektedir:

“‘Rabiatül-Adeviyye gibi gerçek bir kul olmaya gayret göstermedikten sonra bizler... Darbeciler, diktatörler, işbirlikçiler yönetiyor halkları. Nitekim memlekete döndükten kısa bir süre sonra Rabiatü’l-Adeviyye’nin adı, darbe karşıtı Mısırlı halkın direnişine sahne olacak. Çünkü onların toplanacakları ve şiddet uygulamaksızın itirazlarını dile getirecekleri, kimi zaman da üzerlerine direkt ateş açan cuntacılar tarafından şehit edilecekleri meydanın adı da Rabiatü’l-Adeviyye!’”⁵⁵³

Samet Doğan’ın *Cuma Günü Uçmayan Kuş* romanında da Arap baharına yer verilir. İstanbul’dan Suriye bölgesine görevli olarak giden bir gazetecinin bakış açısından Suriye’deki olayların konu edildiği romanda, sıradan insanların savaşta yaşadıkları güçlüklerle yer verilirken, bölgede etkin olan terör örgütlerinin halka yaşattıklarından ve ideolojilerinden de söz edilmiştir. Romanda Suriye’de olayların başlangıcının protestocu gençlerin üzerine gerçek mermilerle ateş açılması ve Arap baharının başladığı ilk günlerde Suriye’nin dünyada uyandırdığı yankı şöyle anlatılır:

⁵⁵¹ Temelkuran, *Düğümlere Üfleyen Kadınlar*, s. 48.

⁵⁵² Temelkuran, *Düğümlere Üfleyen Kadınlar*, s. 330.

⁵⁵³ Leyla İpekçi, *Şehrim Aşk*, H Yayınları, İstanbul 2017, s. 254.

“Hızla bütün her şeyi okumaya başladım. Etrafıca anlamaya çalışıyordum olanları. Medyada yazılıp çizilenler kafaları daha fazla karıştırmaktan başka bir işe yaramıyordu. Kimileri ayaklanmaların ardında Amerika’nın olduğuna inanıyor kimileri de tamamıyla halk ayaklanması olduğunu düşünüyordu. Bu arada isyan dalga dalga yayılıyordu. En son Suriye’de patlak vermişti. Sokaklarda gösteri yapan gençler, onları gerçek silahlarla bastıran askerler... Kırk yıllık diktatörlükler çöküyordu. Bütün herkes aslında ‘Bundan sonra ne olacak?’ sorusunun cevabını arıyordu. Bu soru cevapsızdı. Ancak dalgalanmaların yaşandığı ülkelerdeki insanların kilitlendiği tek nokta vardır: Özgürlük.”⁵⁵⁴

Doğan’ın romanında yer verdiği hususlardan biri, savaş ortamından kaçan mültecilerin hayat sürdürdüğü kamplardaki yaşantıdır. Yazar, kadın ve çocukların bu zor şartlardaki yaşantısını şöyle yansıtmaya çalışır:

“Asi Nehri’nin yamacına kurulmuş Boynuyoğun Mülteci Kampı simetrik bir şekilde dizilmiş yüzlerce çadırla karşımda duruyordu. (...) İleride, su birikintisiyle oynayan çıplak ayakları bir çocuk koşarak yanıma geldi. Çamurlu ellerini uzatıp para istedi. Yalınayaktı ve üzerindeki kazak çamura bulanmış durumdaydı.”⁵⁵⁵

Romanda yazar, Arap baharından daha evvel bölgede kurulmuş bir başka mülteci kampı olan Yermük Mülteci Kampı’yla bu yeni kampı karşılaştırarak bir değerlendirmede bulunulur.

“Suriye’ye ilk gittiğim 2006 yılında, Filistinli mültecilerin yaşadığı Yermük Kampı’nı da görmüştüm. Artık orası bir kamp olmaktan çıkmış, neredeyse bir şehre dönüşmüştü. Beş yüz bin Filistinli ülkelere dönemeyeceklerini anladıklarında gecekondulara başlamışlar ve böylece Şam’ın kırsalında büyük bir kent oluşturmuşlardı. Sefaletin, yokluğun ve kimsesizliğin kol gezdiği sokakları hatırladım. Burası oraya göre tatil köyü gibiydi ama ne olursa olsun mülteci kampıydı.”⁵⁵⁶

⁵⁵⁴ Samet Doğan, *Cuma Günü Uçmayan Kuş*, Profil Kitap, İstanbul 2017, s. 11.

⁵⁵⁵ Doğan, *Cuma Günü Uçmayan Kuş*, s. 29.

⁵⁵⁶ Doğan, *Cuma Günü Uçmayan Kuş*, s. 31.

Romanda IŞID terör örgütünün Suriye sokaklarında kol gezdiğine de dikkat çeken yazar, halkın Beşar Esed yanlısı ve Esed karşıtı olarak nasıl bölündüklerine de dikkat çekmek ister.

“Gençlerle tanıştık, birinin adı Salih diğerininki Ömer’di. Salih, Suriye askerlerinin her zaman çalıştıkları bir grup kaçakçının aracına saldırdığını ve yüklü miktarda mallarının heba olduğunu anlatıyordu. ‘El birliğiyle ülkeyi yaktılar abi, her gün onlarca kişi ölüyor’ diye iç geçirdi. ‘Şu gördüğünüz yaşlı adamın üç oğlu dün Azez’de şehit oldu. Oğulları Suriye askerlerine karşı savaşıyan grubun içindeydi. İhtiyar buradaki kamplarda kalıyordu ama şimdi cesetleri ortada kaldığı için oğullarını kendi elleriyle gömmeye gidiyor.’”⁵⁵⁷

Cuma Günü Uçmayan Kuş romanında iç isyanlar sonucunda Orta Doğu’da çatışmaların geldiği boyut camilerin karargâh olarak kullanılması ile yansıtılır. Romanda cami minarelerinden halka ateş açan Esed askerlerine karşı, muhalif halkın verdiği mücadele şöyle anlatılır:

“Çok şehit verdik ama Esed’in şebbihalarına da mezar oldu burası. Şu camiyi görüyor musunuz? İşte orası onların karargâhıydı. Minarede keskin nişancılar vardı. İnsanları avlıyorlardı. Minarenin altına bomba döşemek zorunda kaldık ama hepsini de öldürdük.’

‘Minareyi siz mi yıktınız?’ diye sordum molozlara doğru yaklaşırken. İnanamamıştım.

‘Evet’, dedi, ‘minarede keskin nişancılar olduğu için yıkmak zorunda kaldık. Zaten camiyi de Azez’de meşhur şebbiha yaptırmıştı. Başlarına yıktık. Yenisini yaparız.’”⁵⁵⁸

Esed rejimine karşı toplanan halkın bir kesimi romanda Ebu Ali isimli komutanın çevresinde toplanmış olarak anlatılır. Romanda dikkat çeken bir ayrıntı ise Arap baharı hadiselerinin Suriye’de nasıl başladığıdır.

“Her şey Der’a kentinde çocukların okul duvarına ‘Halk sistemin yıkılmasını istiyor’ diye yazmasıyla başlamamış mıydı? Slogan yazan öğrencilerin cezaevinde ağır işkence gördüğünün ortaya çıkması üzerine Dera halkı, sokaklara

⁵⁵⁷ Doğan, Cuma Günü Uçmayan Kuş, s. 73.

⁵⁵⁸ Doğan, Cuma Günü Uçmayan Kuş, s. 94.

dökülmüştü. Yine kanlı bir şekilde bastırılınca, rejim karşıtı gösteriler başkente sıçramış, her şey kontrolden çıkmıştı.”⁵⁵⁹

Romanda, Orta Doğu’da bitmek bilmeyen savaşların son bulmasının da yine son büyük bir savaşa ve Mesih İsa’nın gelişine bağlı olduğuna inanıldığına da yer verilir. Arap baharı hadiselerinin de bu savaşın bir parçası olduğu iddiası dikkat çekilir.

*“‘Son ve büyük bir savaş. O savaş çok yakında olacak. Hadislerde Dabık Savaşı diye geçer. İşte orası Halep’i de içine alan bu bölgelerdir. Göreceksin, çok yakında burada kâfirlerle büyük bir savaş başlayacak. Müslümanlar aralarında bölünecek. Müslüman ordusundan çoğu kaçacak. Kaçmayanlardan pek çoğu şehit olup cennete gidecek. Kalanlar ise savaş kazanacak. Sonra İstanbul’u fethedecekler. Bu ordu Deccal’e karşı savaşmak için Şam’a gelecek ve orada saf saf namaza duracaklar. Ardından gökten Meryem oğlu İsa inip bu orduya namaz kıldırarak. Deccal bu ordu karşısında yok olup gidecek. İşte biz bu ordunun neferleri olacağız.’”*⁵⁶⁰

İsmail Keskin de *Kaktüs Ağacının Sürgünü* isimli romanında Suriye savaşını ele alır. Suriye iç savaşından evvel halkın yaşamını sunan yazar, roman kahramanların yaşadıkları şehirlere ve o şehirlerin tarihlerine de yer verir.

*“Savaş hayatları ve okulları yıkmadan önce Kamal’ın annesi Najla sınıf, babası Tarık bilgisayar öğretmeniydi. Najla doğma büyüme Halepliyken Tarık’ın memleketi Halep’in kuzeyindeki Al Bab, yani ‘Kapı’ kasabasıydı. Tarık, orta halli sayılabilecek köylü bir aşiretin okuyan ve diplomasıyla bir devlet kurumunda işe girerek Halep şehrine yerleşmeyi başaran ilk evladı olmuştu. (...) Böylece Tarık’ın öğretmenlik maaşına memleketteki malların gelirlerinden hatırı sayılır bir para ekleniyordu.”*⁵⁶¹

Romanda geçen şehirler Halep ve El Bab’tır ve roman kişilerinin memleketleriyle gurur duydukları söylenir. Romanda Tunus’ta Arap baharının başlamasının Suriye’deki yansımaları ve isyan ile ilgili detaylar verilirken, Suriye’de günlük yaşamın nasıl sürdüğü de gözler önüne serilir.

⁵⁵⁹ Doğan, *Cuma Günü Uçmayan Kuş*, s. 100.

⁵⁶⁰ Doğan, *Cuma Günü Uçmayan Kuş*, s. 269.

⁵⁶¹ İsmail Keskin, *Kaktüs Ağacının Sürgünü*, Hayy Kitap, İstanbul 2015, s. 30.

“13 Mart 2011 Pazar günü, sabah sekizde kalkacak uçak için Sabbar, ailesinin üç ferdi yani Najla, Târik ve Kamal Sabbar, saat beşte Halep havalimanında hazırladılar. Bir önceki gün Kamal’ın kız kardeşleri Rima ve Hadil’in nineleri Hiba ile birlikte Halep’in kuzeyindeki küçük bir kasabada olan memleketleri Al Bab’daki amcalarına bırakmışlardı. (...) Tunus’ta kışın başlayan hareketlilik baharı bulmadan diğer Arap ülkelerine de sıçramış, Mısır’da Mübarek’i koltuğundan etmişti. Suriye’de de işlerin karışmasının eli kulağındaydı ve her şey küçük bir kıvılcıma bakıyordu. Târik tüm bu gelişmelerden ülkesi adına olduğu kadar ailesi adına da kaygılıydı. Çünkü Al Muhaberat kardeşi Kasım’ı çoktan fişlemişti.”⁵⁶²

Arap baharının başlamasında internet ve sosyal medya uygulamalarının ve kullanıcılarının etkisi de roman kahramanları Kamal, Necla ve Tarık’ın İstanbul’a bir tur ile gezmeye geldikleri ayda öğrendikleri ve yaşadıkları ile birlikte verilir.

Romanda Suriye istihbarat örgütü El Muhaberat ve onun halka uyguladığı muamelelerine de yer verilmekte, ailenin üyesi olan Kasım’ın Arap baharı eylemlerine katılmasının ailenin hepsini tehlikeye attığı belirtilmektedir.

“Oysa şimdi vaktinde Suriye’ye dönmezse şüphe çekecek ve kızları Al Muhaberat’ın insafına kalacaktı. Târik dün geceki huzurlu uykusunun aksine bu gece gözlerini kapamaya bile cesaret edemiyordu. Yatağında sağına doğru dönüp kafasında bir kurtuluş planı kurmak istedi. Sonra huzursuzca soluna döndü çünkü burada yapacağı hiçbir planın onu kurtaramayacağını farkına varmıştı. Daha doğrusu, Suriye’ye dönmezse yaşamak ve burada iyi kötü bir hayat kurmak için bir şansı olabilirdi ama bunu kızları ve Hadil’i tehlikeye atma pahasına yapamazdı.

‘Keşke kardeşim Kasım bu kadar aptal olmasaydı. Kim bilir bugünkü gösterilerde neler yapmıştır... Kahraman olacağını sanıyor ama tek yaptığı hepimizi tehlikeye atmak...’ Târik, Esad’dan ve onun apartheid rejiminden Kasım’ın nefret edip edebileceğinden çok daha fazla nefret ediyordu.”⁵⁶³

⁵⁶² Keskin, *Kaktüs Ağacının Sürgünü*, s. 35.

⁵⁶³ Keskin, *Kaktüs Ağacının Sürgünü*, s. 41.

Romanda iç savaşın başlama şekli ise Suriye’de sokak gösterilerinin başlaması ile birlikte verilir. Bu gösterilerin ardından yaşanan tutuklamalar, El Muhaberat’ın gösterilere katılanların ailelerine yaptığı muameleler roman boyunca işlenir.

“‘Büyük gösteriler geçen salı Şam’da başladı ve her yana yayıldı. Al Muhaberat gösteriye katılanların ailelerinden mutlaka bir ya da iki erkeği alıp götürdü. Çoğunu sadece dövdüler ama döverken öldürdükleri de oldu. Dövülerek öldürülenlerin aileleri intikam yemini içti, bir iki aile silah bulup çocuklarının öldürüldüğü karakolu taradılar. Ondan sonra o karakolda ölenlerin aileleri, orduyla bir olup karakolu tarayanların mahallesini taradı, mahallede ölenlerin yakınları intikam yemini etti ve şimdi hepimiz bir ateş çemberindeyiz. Bunların hepsi bir haftada oldu. Allah bilir daha neler neler olacak. En iyisi bir an önce kaçmak.”⁵⁶⁴

Romanda zulme maruz kalan insanların kaçıktan başka çare bulamadıkları iddialarına da yer verilirken, Türkiye Cumhuriyeti Devleti de Suriyeli göçmenlerin gidecekleri ilk ülkelerden biri olarak anlatılır.

“Burada beklesek de bir şey yapamayız. Durdukça hiçbir şey düzelmeyecek, belki daha da kötü olacak. Hemen kaçmamız gerek. Türkiye sınırı yakın, yüz kilometre. Hep birlikte gidemeyiz ama parça parça Kabasin üzerinden Al Gandurat’a geçeriz. Orada bir araya geldikten sonra ben bir çoban bulurum, gözetlemenin az olduğu bir yerden Türkiye’ye geçeriz. Ben her şeyi ayarlamaya çalışıyorum, gelecek hafta hazır olmamız gerek...”⁵⁶⁵

Keskin, isyanların ve baskılama sürecinin nasıl yaşandığını da romanında işler. Kaçma planları duyulan aileyi ise büyük bir felaket beklemektedir. Ailenin evleri Esad askerlerince bombalanır:

“Târık, Kasım ve Majid artık ‘kayıp insanlar’ listesindeydiler. Karakollar, ‘Biz gözaltına almadık, nerede olduklarını bilmiyoruz’ deseler de Esad’ın orduya verdiği yetkiler sadece ‘kayıp insanlar’ın değil, ailelerinin de toptan kaybedilmesini teşvik ediyordu. O yüzden bölgedeki Al Muhaberat Sabbar ailesinin reisi konumundaki en büyük erkek kardeş Ayman’ın Suriye’den kaçış planları

⁵⁶⁴ Keskin, *Kaktüs Ağacının Sürgünü*, s. 49-50.

⁵⁶⁵ Keskin, *Kaktüs Ağacının Sürgünü*, s. 49-50.

yaptığı raporlanınca, ‘teröristler’i hedef alan bir bomba Kaktüs ailesinin çiftliğine düşüverdi.”⁵⁶⁶

Romanda iç savaşta kullanılan silahların, bombaların yanında vakum bombasının kullanıldığına da dikkat çekilirken, bu bombayı ilk önce Rusya’nın Afganistan ve Çin’de kullandığından da söz edilir.

“Suriye ve Suriyelilerin elbette bu ikisinden kastedilenlerin başında gelen Esad ailesinin en büyük övünç kaynağı Suriye Ordusu’nun sahip olduğu hava birlikleriydi. Kaktüs ailesinin çoğunluğunu buhar ve küle çeviren vakum bombası da bu övünç kaynağı uçaklardan atıldı. Tabii kabul etmek gerek ki bu övünmede Rusya’nın da payı büyüktü çünkü öncelikle vakum bombası Rusya’nın en sevdiği bombalardandı. Çin’den Afganistan savaşına kadar bir dolu savaşta kullandıkları gibi, en modern versiyonlarını Çeçenistan’da gökten büyük bir mutlulukla yağdırmışlardı ve elbette Rusya’nın desteği olmaksızın Suriye ordusunun vakum bombası gibi ‘tertemiz’, ‘temizleyici’ ve ‘modern’ bombalara sahip olması mümkün değildi.”⁵⁶⁷

İsmail Keskin, Suriye iç savaşında kullanılan vakum bombasının ne olduğunu ve etkisini romanda ayrıntılarıyla verir. Bu bombanın isminin neden vakum olduğunu açıklamaya çalışan yazar, romanda vakum bombasını atom bombasına benzetmiştir.

“Vakum bombası nedir? Vakumlu ev süpürgeleri kadar masum değildir ilk olarak. Gerçi ev süpürgeleriyle ortak noktaları vardır. Mesela ‘temizlemek’ ve ‘temiz iş görmek’ gibi. Vakum bombası uçaktan paraşütle atılan bir düdüklü tencereye benzer ama etkisi bu kadar sempatik değildir. Çalışma biçimi olarak ve öldürme usulünce atom bombasına benzer. Buna göre uçaktan atılan bombanın ilk haznesi belli bir yükseklikte patlar, bu patlamanın amacı yanıcı tozu imha edilmek istenen alanın üzerine serpmektir. Böylece ölüm bir evin, hatta bazen koca bir mahallenin üzerine görülmez bir battaniye gibi seriliverir. (...)”

Ortaya çıkan geniş vakum dalgası, patlama alanındaki basıncı aşağıya doğru çeker. İşte o noktadan sonra bombanın etki alanındaki canlılar için yaşam şansı kalmamıştır. Çoğu daha ilk anda basınçtan ciğerleri parçalanarak can verir.

⁵⁶⁶ Keskin, *Kaktüs Ağacının Sürgünü*, s. 49.

⁵⁶⁷ Keskin, *Kaktüs Ağacının Sürgünü*, s. 49-50.

Ciğerleri parçalanmayanlar çoktan aşırı derecede yanıcı olan serpintinin aleviyle tutuşmuş ve yanarak can vermiştir. Bu ikisinden de kurtulmayı başaran varsa, serpintideki zehirli gaz solumanın sonucu da ölümdür.”⁵⁶⁸

Yazar, vakum bombası ile hedef seçilen, evleri küle dönen aile bireylerini kaybeden kahramanın yaşadığı dehşeti ve duygularını yansıtmaya çalışır. Ninesi ile markete alışverişe giden Kamal ve kız kardeşi, şans eseri hayatta kalmıştır ancak Kamal, annesi ve babasını bu saldırıda kaybetmiştir:

1.2.10.2. Yemen

Arap baharına ve iç savaşa yer veren romancılardan birisi de Bahadır Yenişehirlioğlu’dur. *Aşk Çölü* isimli romanında internet aracılığıyla tanışan iki gencin sohbetleri üzerinden Arap baharından etkilenen Yemen’de çıkan iç mücadeleye ve olaylara yer verilirken, Yemen’deki bu olayların arkasında mezhep mücadelesinin olduğu da vurgulanır:

“‘Neyse hatamı telafi edeyim de konuyu değiştireyim hemen. Tarık, Yemen’de neler oluyor?’

‘Karışıyoruz’

‘Senin için sıkıntı yaratacak bir durum yoktur umarım.’

‘Yok da ortalık gergin. İnsanlar ayaklandılar, yüz binlerce insan sokaklara döküldü. Silahlı gruplar hükümet güçleriyle çatışıyorlar. Aşiretlerin oluşturduğu Yemen Aşiretleri İttifakı’na bağlı militanlar bazı kasaba ve semtleri kontrolü altına aldılar, anlayacağın ortalık gergin; bütün dünyada olduğu gibi klasik bir Sünni-Şii gerilimi. Hâlâ anlamış değilim biliyor musun? Sanıyorum işin içinde içten ve dıştan pek çok güç var. Basından takip ediyorsundur.’”⁵⁶⁹

İnternet üzerinden konuşan iki gencin sohbetleri ile ilerletilen romanda bölgede yer alan terör yapılanmalarından da söz edilirken, o dönemde yönetimde bulunan Ali Abdullah Salih’in icraatlarından halkın memnun olmadığı belirtilir:

“‘Güney Yemen Hareketi’nin bu ayaklanmaları fırsat bilip saldırılar yapması ülkemi daha da karıştıracak gibi görünüyor. Zaten pamuk ipliği ile ayakta

⁵⁶⁸ Keskin, *Kaktüs Ağacının Sürgünü*, s. 52.

⁵⁶⁹ Bahadır Yenişehirlioğlu, *Aşk Çölü*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 137.

duran hükümetin en büyük baş ağrısı El Kaide Örgütü'nün, ayrılıkçı yapıya müsait sahil bölgelerindeki yükselişi ciddi tehlike arz ediyor. Ama bunun altında Ali Abdullah Salih rejiminin yolsuzluk ve yoksullukla tükettiği bölge halkının, örgütü mecburiyetten sahiplenmesinin de payı büyük. Salih'in yardımcılığından, cumhurbaşkanlığına geçen Abdurabbu Mansur Hadi'nin seçim sonrası verdiği 'El Kaide ile mücadele edilmeye devam edilecek' mesajı örgütü daha da azdırıyor doğal olarak. Kanlı eylemlerden endişeliyiz. Güney bölgesinde yaşıyorum, bu yüzden karışıklığı daha çok hissedenlerdenim. ''⁵⁷⁰

Vahit Taha Kurutlu'nun *Yemen'imde Aşk Var* romanında da yine Arap baharı ele alınmıştır. Romanda Kurutlu, Arap baharının başlamasına sebep olarak gösterilen Tunuslu seyyar satıcı Muhammed Buazizi'den söz eder.

"Tunuslu seyyar satıcı Muhammed Buazizi'nin kendisini yakması ile Orta Doğu ülkelerinde başlayan halk ayaklanmaları her geçen gün dalga dalga yayılıyordu. Bu büyü dalganın yanı sıra tıpkı bundan yüz sene evvel olduğu gibi kadim coğrafyada karışıklık çıkartmak isteyenler de ortalığı bulandırmaya, olayları körüklemeye devam ediyordu. ''⁵⁷¹

Arap baharının arka planında Avrupalı ülkelerin müdahaleleri ve kışkırtmalarının yanında ülkelerde uzun süre yönetimi işgal eden darbeci yöneticilere karşı gösterilen isyan da vardır. Yemen'de de yöneticilerin istifasının istendiği romanda şöyle anlatılmaktadır:

"Arap Baharı denilen hadisenin etkileri Yemen'de de ışık hızıyla yayılmış, kırsal bölgelerdeki çatışmalar şehir merkezlerine taşınmıştı. Sokaklar her gün büyük eylemlere ve çatışmalara sahne oluyordu. Yemenliler özgürlük sloganları atıyor, tıpkı Mısır ve Tunus'taki gibi diktatör Abdullah Salih'in görevini bırakmasını istiyorlardı. Bütün bu talepleri baltalamak için yapılan ve şehrin muhtelif noktalarında başlayan bombalı saldırıların önü alınamıyordu. ''⁵⁷²

Bölgede başlayan iç savaştan sonra birçok ülke gibi Türkiye Cumhuriyeti de Yemen'deki elçiliğini kapatmıştır. Buna romanda da değinilir.

⁵⁷⁰ Yenişehirlioğlu, *Aşk Çölü*, s. 137.

⁵⁷¹ Vahit Taha Kurutlu, *Yemen'imde Aşk Var*, Vadi Yayınları, İstanbul 2018, s. 17.

⁵⁷² Kurutlu, *Yemen'imde Aşk Var*, s. 181.

1.3. BÜYÜK TOPLUMSAL OLAYLAR

1.3.1. İsyânlar ve Şiddet Olayları

Orta Doğu coğrafyasında sıklıkla görülen toplumsal olaylardan birisi isyanlardır. Bu isyanlar günümüzde, Osmanlı devletinden sonra kurulan devletlerdeki çoğunlukla otokrat yönetimlere karşı halkın gösterdiği başkaldırıları şeklinde iken, Birinci Dünya Savaşında meydana gelen Arap isyanlarının çok boyutlu sebepleri bulunmaktadır.

Yine bu coğrafyada görülen isyanlar arasında Dürzi ve Ermeni azınlığın isyanları romanlara konu edilmiştir. Bu bölümde Arap isyanlarının nedenlerine ve romanlarda Arap isyanının yansımalarına yer verilmeye çalışılacaktır.

1.3.1.1. Arap İsyânları

1.3.1.1.1. Suriye-Filistin-Mısır Bölgesi

Osmanlı'nın son dönemlerinde ortaya çıkan Arap isyanlarının birçok sebebi bulunmaktadır. Ancak şu açıktır ki bütün Arap halkı olmasa da Arap liderleri kendileri için bir gelecek tasarlamışlar ve bu gelecekte de Türklerin liderliğini istememişlerdir. Hilafeti elinde tutan Osmanlı devletinden kopmaya başlayan Arapların bu istekleri yüzyıllar boyunca ümmetçi bir bakış ile yönetim sağlayan Osmanlı devletinin bir kesimi için şaşırtıcı olmuşsa da bu istekler dönemin doğurduğu bir sonuç olmuştur.

Orta Doğu bölgesinde geçen Türk romanlarında Arap isyanları konusu sıklıkla ele alınmıştır. M. Turhan Tan'ın *Cehennemden Selam* isimli romanı, 1600'lü yıllarda Osmanlı döneminde küçük yaşta yetim kalan Kör Mahmut'un yaşamı anlatılır. Kör Mahmut'un Küçük Ahmet Paşa tarafından destek görmesine, Bağdat seferine katılmasına ve ardından Suriye bölgesinde çıkan Dürzi isyanlarında görev almasına yer verilen romanda özellikle Küçük Ahmet Paşa döneminde, Şam vilayetinde sükûtin sağlandığı bunda da Kör Mahmut'un da katkısı olduğu anlatılır.

“Küçük Ahmed Paşa'nın Şam'daki icraatı az zaman içinde dillere destan olmuştu. Merkez-i vilayette değil, civar badiyelerde bile şerr u şûr erbâbı perde-i salâha bürünmek mecburiyetine düşmüşlerdi. Paşa'nın seyf-i meslulü mevkiinde bulunan Kör Mahmud, beş on gün içinde Şam külhanbeğlerini, kabadayılarını, hırsız ve ırsızlarını daire-ibede irca ettiği gibi çöllerde yer yer türeyen erbâb-ı

tagallübü de ani ve mütevali baskınlarla tedip ve tenkil edivermişti. Şam-ı cennet meşamın şimdiye kadar cehennemi bir şûrişle kaynayan muhitinde artık sükûnet ve emniyet takarrür etmişti. Şehirler ve urban Küçük Ahmet'i sükûtundan titriyor ve hele Kör Mahmud ismi önünde şakk-ı şefe edemiyordu.”⁵⁷³

M. Turhan Tan, romanda Suriye’de baş gösteren isyanların sebeplerini de anlatır. Romanda Manoğlu Fahreddin’in, Dürzi isyanlarındaki etkisini ve bu isyana karşı Küçük Ahmet Paşa’nın tavrı ele alınırken yazar, okurundan müsaade isteyerek, “sırası gelmişken Fahrettin Paşa’nın hayatını anlatayım” diye araya girer. Romanda Manoğlu Fahrettin’in günümüz Suriye’sinin oluşmasında etkisi olan ilk ayaklanmaları başlattığı ve Avrupa’dan bu isyanlar sırasında destek gördüğü, daha sonra da Avrupa’ya kaçtığı anlatılır.

“Küçük Paşa’nın işte bu âmiyane hüsn-i zanlarla da kuvvetlenerek tesis ettiği nüfuz-ı hâkimane, mütezayif bir ittisa ile Cebel-i Duruz’a kadar yayılmış ve orada Manoğlu aileinin mukavemet-i mütegalibanesiyle karşılaşmıştı. Dürzi Beği Fahrettin, kendi hudud-ı tahkimi dâhilinde başka bir nüfuzun cereyan edemeyeceğini ve Şam valisinin emr ve nehyini Cebel-i Duruz’a teşmil etmemesi lazım geldiğini kısaca anlatıvermişti.

Manoğlu Fahreddin’in ültimatoma benzeyen bu ihtar-ı mağruranesi Küçük Ahmet Paşa’yı son derece igzap ettiğinden derhal hareket-i askeriye icrasına kıyam etmişti.

Kari’den burada küçük bir istitrata müsaade dileriz: İmparatorluk devrinde ecnebi yardımını iptida arayan ve kabul eden Dürziler’dir ve şenî ve hatveyi atan da Manoğlu Fahreddin’dir.

Suriye’nin bugünkü tarihi işte bu Dürzi emirinin gafil eliyle ihzar olunmuştu. Fakat ne garip cilve-i şuundur ki Suriye’ye Fransız hırs ve harsını aşulamakta pişva olan Dürziler, o harsını üç asır sonra muvaffakiyetle tatmin olunmasını müteakip ilk ihtilâl bayrağını çekmek celâdetini de göstermişlerdir.

İmparatorluğun alelade bir memuru, Safed sancağı mirlivası bulunan Fahreddin, Şam vilayetiyle ufak bir geçimsizliği bahane ederek isyan yoluna sapmış ve tedip olunacağını hisseder etmez Fransa’ya kadar savuşmuştu. Esasen ilan-ı isyan etmezden evvel, Toskana dükaliğiyle muahede akte edecek kadar cür’etkârlık

⁵⁷³ M. Turhan Tan, *Cehennemden Selam*, İktisad Matbaası, İstanbul 1928, s. 303.

göstermişti. Fakat Fransa'dan ve papalık makamından terfîk olunan kuva-ı askeriye, kendisinin umduğu netayici temin edemedi. Suriye sevhiline gelen bir donanma münhezimen avdete mecbur kaldı. Ancak o iltica ile bu yardım, tarihin sinesinde beslene beslene bugünkü vaziyeti tevlit etti. Birkaç senedir dağlarında müstevlilerle çarpışa çarpışa ölen Dürziler, Fahreddin'in üç yüz sene evvelki hayât-yı siyasiyesini tashih için feda-yı hayat ediyordu... ”⁵⁷⁴

Romanda Manoğlu Fahreddin'in hayatı özetlendikten sonra Küçük Ahmet Paşa'nın Manoğlu Fahreddin hakkındaki düşüncelerine yer verilir ve onun bu isyanının küçümsenmemesi gerektiğine inandığı anlatılır.

“Küçük Ahmed Paşa, yirmi seneden beri devlete karşı vaz'ı temerrüt takınan ve Frengistan'a kadar gidip yardım toplayan Manoğlunun ihanetiyle mütenasip surette cezalandırmayı suret-i katiyede kararlaştırmıştı. Fahreddin ne Dereli Halil Ağa'ya ne de İlyas Paşa'ye benzerdi. Onu binlerce halkın metbu-ı hakikisi ve aşılması müşkül cibâl ve tilâl arasında yurt tutmuş bir Arap emiri idi. Binaenaleyh işi çok ciddi ve çok etraflı tutmak lazım geliyordu. ”⁵⁷⁵

M. Turhan Tan romanda Dürzi isyanını ele aldıktan sonra Dürzi inancı hakkında da bazı bilgilere yer verir. Romanda Dürzilerin reenkarnasyona inandıkları için ölümden korkmadıklarını bu sebeple de zorlu bir düşman oldukları belirtilir.

“—Manoğlu tam boy ölçüşecek bir hasımdır. Habisin aslı Mühenna oludur ki meşahir-i Arap'tandır. Cem'an Kelbî ve Dürzi taifesi emri altında feda-yı cana müheyyadır. Şurasını bil ki Dürziler öldükten sonra ruhlarının yine kendi kavim ve kabileleri arasına avdet edeceğine inanırlar. O sebeple ölümden perva etmezler. İsimlerine bakıp da zinhar kendilerini Müslim kıyas etme. Onlar Allah'ın her yıl bir kalbe girdiğine iman ederler, savm u salatı münki olup yerine dili temiz tutmak, kardeşleri kayırmak düsturunu koymuşlardır. Hülâsa bir acip taifedir. Ukalası perhizkârdır ama cühelası hatayât ile meluftur. Hele Nasrî takımı zinayı dahi mübah tanır. ”⁵⁷⁶

⁵⁷⁴ Tan, *Cehennemden Selam*, s. 305-306.

⁵⁷⁵ Tan, *Cehennemden Selam*, s. 306-307.

⁵⁷⁶ Tan, *Cehennemden Selam*, s. 307.

Dürzi isyanında mücadele eden romanın başkişisi Kör Mahmud'un ise bu savaşta Manoğlu Fahreddin'e esir düştüğü, oğlu Emir Ali ile dostluk kurduğu ve kızı Zeynep'e âşık oluşu anlatılır.

“Kör Mahmud bir ay kadar Emir Fahreddin ile dolaştı. Mezirip'den Deza'ya oradan Suveydiye'ye ve bilahare Safed'e gitmişlerdi.

Safed' Fahreddin'in dârülemaresiydi. Haremi ve pek sevdiği yegâne kerimesi orada oturuyordu.”⁵⁷⁷

Romanda daha sonra barış olduğu için serbest kalan Kör Mahmut'un yolda karşılaştığı manzaralara yer verilir.

“Kör Mahmud, birkaç Dürzi süvarisinin delalet ve refakatiyle Şam yolunu tutmuştu. Safed ovası, Cebelüşşeyh'in zirvelerinden yere atılmış büyük bir peştamal gibi kıvrım kıvrım uzanıyor ve bu peştemalın bir ucu Taberiye gölünün sakin sinesine, diğer ucu Akdeniz'n mütemevviç sahillerine temas ediyordu.”⁵⁷⁸

Küçük Ahmet Paşa'nın Dürzi isyanını bastırmak için verdiği mücadelenin anlatıldığı romanda Cebel-i Şuf olarak bilinen dağın çevresinin Küçük Ahmet Paşa'nın emri ile yakıldığı böylece isyanın sindirilmeye çalışıldığı ifade edilir.

“Küçük Ahmed Paşa tasavvurunu muvaffakiyetle mevki-i tatbiki koymakta gecikmedi. Cebel-i Şuf üzerindeki mağaralara ve savl için mümteniülumur bir mâni halinde yükselen elli metre irtifaındaki kaya parçasını, bir azm-i müşkülküş ile eritmeye başladı. Bütün ordu günlerce odun taşıyarak o sengpare-i mehibin etrafına yığılmışlardı. Bu suni ormana câbecâ ateş verildiği zaman Cebel-i Şuf'un eteğinde hakiki bir cehennem vücuda gelmişti.”⁵⁷⁹

Burhan Cahit Morkaya da *Yüzbaşı Celal* isimli romanında Osmanlının son zamanlarındaki isyanlardan, Osmanlı'ya ihanet etmeye hazır bulunan aşiretlerden söz eder ve Avrupalı devletlerin saldırıları durumunda Osmanlı sahillerinin de bu sebeplerle güvende olmadığını vurgular:

“—Size bunların mevkilerini harita üzerinde göstereceğim. Anlayacaksınız ki ta Halep'ten Süveyş'e kadar devlet kuvveti olan sahil mıntikasına hemen hemen

⁵⁷⁷ Tan, *Cehennemden Selam*, s. 309.

⁵⁷⁸ Tan, *Cehennemden Selam*, s. 313.

⁵⁷⁹ Tan, *Cehennemden Selam*, s. 326-327.

mütevazı olarak kuvvetli askerlikçe ne kadar tehlikeli olduğuna şüphe yok değil mi? Türkiye bir Avrupa devleti ile muharebe edecek olsa sahilleri müdafaa edecek filo olmadığı için bütün Akdeniz sahillerini beğendiği yerden bombardıman edebilecek... Bu hücumu da Anadolu kıyılarından ziyade Suriye sahillerinde yapmayı tercih edecek... Çünkü Avrupalı bilir ki Suriye’de mamureleri birkaç kilometre gerisinde Türk’e düşman ve onun her zaafından istifade eden müsellâh kabileler aşiretler vardır.”⁵⁸⁰

Osmanlı devleti topraklarında çok çeşitli etnik yapılar bir arada yaşamaktadır. Bu etnik yapıların en çok bir arada olduğu bölgelerden biri Suriye-Lübnan bölgesidir. Mısır ve Kıbrıs XIX. yüzyılda İngiltere tarafından işgale uğramış, Lübnan ise Osmanlı devletinden neredeyse bağımsız bir hale gelmeye başlamıştır.

“1864’te yapılan düzenlemelerle ayrı bir eyalet haline getirilen Lübnan, Babıali’ye bağlı Hristiyan bir asker ve vali tarafından yönetiliyordu. Babıali Lübnan’la ilgili bir kararı ancak altı Avrupalı güce danışarak alabiliyordu. Rusya ile Fransa’nın imparatorlukları Ortodoks ve Katolik halkı koruma hakları vardı. Ayrıca diğer bazı güçlerin de temsil ettikleri gruplar adına Osmanlı Devleti’nin iç işlerine karışma hakkı bulunuyordu. Bu nedenle sultan hükümetinin ülkeyi, Avrupalıların hükümet ve yönetim anlayışlarına göre yönettiği iddiası gerçeğe uymuyordu. Osmanlı İmparatorluğu’nda gelecek olan yerellik de gerçek politik bilim saltanatı sadık bir aşiret bir mezhep ya da bir kentti.”⁵⁸¹

Arap isyanları sırasında yine özellikle Suriye-Lübnan bölgesinde yaşayan Dürziler de isyanlara destek vermişlerdir. Bölgedeki İngilizler tarafından açıkça desteklenen Dürziler, bu isyanlarda Fransızlar tarafından desteklenen Maruniler’e karşı ve Araplarla birlikte Fransızlar karşı da ayaklanma başlatmışlardır. Bu isyan düşüncesinin arka planında ise XVIII. yüzyılın başında Lübnan’da kurulan misyonerlik okullarının olduğu iddia edilir. Özellikle Cizvit okulları, Amerikan Üniversitesi’nin Lübnan ve Suriye’de çok etkili olduğu ve Arap milliyetçiliğinin yayılmasına katkı sağladıkları belirtilir.

⁵⁸⁰ Burhan Cahit Morkaya, *Yüzbaşı Celal*, Köroğlu Kütüphanesi, İstanbul 1931, s. 45.

⁵⁸¹ David Fromkin, *Barişa Son Veren Barış Modern Orta Doğu Nasıl Yaratıldı?* (Çev. Mehmet Harmancı), Epsilon Yayınları, İstanbul 2018, s. 36.

“Lübnan XIX. yüzyılda Osmanlı yönetimine karşı gelişen Arap milliyetçiliği akımının önemli merkezlerinden biri olmuştur. Misyonerlerin en yoğun bir şekilde faaliyet gösterdikleri alanların başında da bu bölge gelmektedir. 1831 yılından itibaren Cizvit Okulları açılmış, Amerikan Protestan Kilisesi çeşitli şehirlerde kolejler açarak faaliyete geçmişti. Misyonerler tarafından açılan bu okullarda Arapça yerine Fransızca ve İngilizce eğitim verilmeye başlamış, birçok Müslüman ve Dürzi’nin Hristiyan olması sağlanmıştır.”⁵⁸²

Ahmet Bağlıoğlu çalışmasında 1925 yılında Suriye Dürzilerinin Fransa’ya karşı Araplarla birleşerek isyan başlatmalarına rağmen, Lübnan Dürzilerinin tam aksi hareket ettiklerini ve Fransız mandasını kabul ettiklerini söyler.

“Suriye’de Araplar ve onlara katılan Dürziler 1925 yılında Fransız manda rejimine karşı bir isyan başlattılar. Lübnan’da ise Dürzi ve Müslümanlar Fransız manda iradesiyle iş birliği içinde bulundular.”⁵⁸³

Burhan Cahit Morkaya da romanda 1909 yılında Havran’da meydana gelen Dürzi isyanını da konu edinir. Romanın ana karakteri *Yüzbaşı Celal*’in bakış açısından Arapların ırkçı bir yaklaşıma sahip oldukları belirtilirken Osmanlı devletinin, Arapları kendinden addettiği ancak devletin ihanete uğradığı anlatılır:

“Sonra asıl mesele bunların birleşip devlete karşı açıktan isyan etmeleri, gaile çıkarmaları ve devletle adeta muharebe etmeleridir. En yakın (Havran isyanı) bunun taze bir misalidir. Hükümet Havran isyanını bastırmak için iki fırka asker göndermeğe mecbur olmuş ve nihayet iş gene af ve sulh ile bittikten başka yeni yeni imtiyazlar da verilmiştir.

*Yüzbaşı Celal asabileşmişti. Haritaları toplarken alını buruşarak ilave etti:
—Ve netice itibari ile arkadaşlar. İş nihayet bir Türk ve Arap meselesidir. Biz onları kendimizden farz ediyoruz. Onlar ırklarını bırakmıyorlar. Ve bizim bu şekli idaremiz de hiçbir zaman onları bize ısındıramaz.”⁵⁸⁴*

⁵⁸² Ahmet Bağlıoğlu, *Orta Doğu Siyasi Tarihinde Dürziler*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018, s. 65-66.

⁵⁸³ Bağlıoğlu, s. 67.

⁵⁸⁴ Burhan Cahit Morkaya, *Yüzbaşı Celal*, Köroğlu Kütüphanesi, İstanbul 1931, s. 46.

Romanda Tedmür bölgesindeki Bedevilerden de söz eden yazar, düzenli bir hayatları olmadığı için onları kontrol etmenin devlet için oldukça zor olduğunu belirtmektedir:

*“Tedmur şeyhinin manevî idaresi altında olan bu yerlerde seyyar aşiretler pek çoktu. Fırat ile Hama arasında olan bu çöl parçası üzerinde belli başlı bir mamure olmadığı için bu seyyar aşiretler diledikleri yerlerde çadır kuruyor, mevsime, vaziyete göre yer tutuyorlardı. Bunlar ne kadardı, nasıl geçinebilirlerdi, resmen malum değildi. Yüzbaşı Celal’in muntazam teftişleri bile kâfi bir malumata esas olamamıştı.”*⁵⁸⁵

Havran isyanında Dürzi Arapların esir düşen Türklere büyük işkenceler yaptıklarını anlatan Burhan Cahit, romanda bu isyanı “İslam dini karşıtlığı” temelli bir düşünceye dayandırarak isyanlarda görev alan Araplara “Hacılar” diye hitap etmeyi uygun bulur. Oysa bu isyanların azınlık bir mezhep olan “Dürzi mezhebi”ne bağlı kişiler tarafından başlatıldığı bilinmektedir.

“—Ve emin olun bu mübarek tebaanın düşmanlığı en kuvvetli devletin müsamahasından daha fenadır. Daha tehlikelidir. Bir devletle harp ederken harp kaideleri tatbik edilir. Bunlar sulhte nankör oldukları kadar isyanda da zalim ve hilekârlardır... Havran isyanında esir düşen Türklerin gözlerini oyanlar, kızgın demirle dağlayanlar bu Müslüman araplar, hatta halifenin neslinden geldiklerini söyleyen o başı kefiyeli mel’un şeriflerdir.

*—Temizlemeli bu hacıları! Diye bağırdı mülazım Sedat.”*⁵⁸⁶

Romanda bedevi Araplar “seyyar Arap” olarak nitelendirilir ve onların resmi olarak herhangi bir kayıtlarının olmadıkları vurgulanır:

*“Genç erkânıharbin tahminine göre bu havalideki binden fazla seyyar Arap dolaşıyordu. Küçük köylerde ve kasabalardaki nüfusu da resmen kayıtlı değildi. Fakat bunların mevcudu da beş, altı binden fazla yoktu.”*⁵⁸⁷

⁵⁸⁵ Morkaya, *Yüzbaşı Celal*, s. 98.

⁵⁸⁶ Morkaya, *Yüzbaşı Celal*, s. 49.

⁵⁸⁷ Morkaya, *Yüzbaşı Celal*, s. 99.

Burhan Cahit Morkaya, Arap aşiretlerinin isyanlarda nasıl bir yol izlediklerini ve Anadolu'dan isyanları bastırmaya giden Türklerin verdikleri mücadeleyi de romanda işler:

“Nüfuzlu Arap şeyhleri kuvvetli aşiretlerle dâhile, çöle çekilmişlerdi. Bunların üzerine ciddi bir hareket yapmak için cepheyi boşaltmak lazımdı. Ve orada tıpkı bir düşman memleketinde imiş gibi cepheden uzak mıntikalarda bile emniyet tertibatı alarak çalışıyordu. Düşmanın casus teşkilatı ahalisi Arap olan kasabalarda çok kuvvetliydi.

Ve Anadolu'nun bakir köşelerinden toplanıp bu cehennem deryasına akan Türk gençleri Türk hududu içindeki bu çöl ve deniz arasında cenuptan ilerleyen kuvvetli düşman ordusuna karşı adım adım mücadele ediyor. Elarış'ten, Gazze'ye, Nablüs, Kudüs ve Kanaytray'a doğru kan dökerek boğuşa boğuşa çekiliyordu.”⁵⁸⁸

Morkaya, Arapların bir bütün olarak Türk milletine ihanet içinde olduklarını ve birçok Anadolu Türk gencinin de bu isyanlarda can verdiğini söylerken Arapların Türklüğe ve Türk kültürüne yabancı bir toplum olduğunu da iddia eder. Romanda dikkat çeken bir diğer husus ise Arap kelimesinin çoğunlukla küçük harflerle başlatılmış olmasıdır.

“Şimdi bu nokta üzerinde tevakkuf etmeme müsaade buyurunuz kumandanım. Bizim mücadele ettiğimiz, her karış toprağı için binlerce Anadolu evladının kanını döktüğümüz şu mıntika elimizdeki vesikalara göre düşmanla tamamı ile teşriki mesai eden bir ırkın yaşadığı ve uzun asırlara rağmen Türklükle imtizaç etmeyen bir milletin yerleşmiş bulunduğu, Türkiye'ye yabancı ve hatta düşman bir ülkedir. Daha dün eski Şam yolunda bir levazım kolumuza hücum eden Araplar iki zabitimizle on yedi neferimizin kanına girdiler. Ve asıl cenuptan gelen düşman karşısında mukavemete çalışan kuvvetlerimize bile vakitli vakitsiz çöl aşiretlerinin sarkıntılık ettiğini her gün tebliğlerimizle ilan ediyoruz.”⁵⁸⁹

Burhan Cahit, Şam şehrinde meydana gelen Arap isyanlarının arkasında İngilizlerin olduğunu da belirtir.

⁵⁸⁸ Morkaya, *Yüzbaşı Celal*, s. 110.

⁵⁸⁹ Morkaya, *Yüzbaşı Celal*, s. 116.

Arapların Türk askerlerini esir aldıklarını buna cevap olarak El'arış bölgesinden Şam'a kadar mücadele ederek esir olanları kurtarmaya çalışan Türk askerinin durumu da romanda ele alınır:

*“Ta El'arış'ten vuruşa vuruşa buraya kadar gelerek hıyanet tuzağına düşen bu yüreğinden hançerlenmiş Türk askerinin yüzünde alınmamış bir hursın sönmemiş bir kinin ne hazin bir ıstırapı vardı. Kaymakam Celal kum çölüne boşanıp akan bu taze Türk kanlarını tırnaklarına kadar titreyerek seyretti.”*⁵⁹⁰

Burhan Cahit, İngiliz ve Fransızların Arapları desteklemeleri yanında hemen hepsinde var olan Türk düşmanlığının ve yine Arapların kültürlerinde var olan şeyhlik, seyyitlik gibi dini kavramların da isyanlarda taraftar bulmada etkili olduğunu belirtir.

“Cenup muntıkalarındaki Arap aşiretleri bu sefer de İngiliz ve Fransız altınları ile maaşa bağlanmışlardı.

Hacılar, şeyhler şimdi de Şam'da Halep'te eski Mısır'ın şehvet ve sefahat âlemlerini yaşayan Fransız zabıtlarına hizmet ediyorlardı.

*Bütün bu havalide bu toprakları işgal eden Avrupalı askerlerin yalnız bir düşmanı vardı: Türk. Ve hakiki Türk-Arap muntıkası üzerindeki aşiretler, halifenin cihat ilan edip ecnebi ordularına karşı harekete getirmek istediği bu Arap kabileleri neye Türklere karşı Gazve yapıyor, Türk köylerini talan ediyor, şeyhler, seyyitler sülâlei tahireye mensup şerifler bu nankör çöller içinde Mekke'ye kadar şimendifer yapan, susuz Arap çöllerine Darende, Niğde, Erzurum köylüsünün bakırını satıp su getiren Türk'e karşı lanet kasideleri okuyorlardı.”*⁵⁹¹

Burhan Cahit Morkaya'nın *Dünkülerin Romanı* isimli eseri ise Avrupa'ya eğitim için giden Ahmet Reşit'in Orta Doğu'daki gelişmeleri arkadaşlarından gelen mektuplarla takip etmesi ile ilerletilir. Ahmet Reşit, Avrupa'da eğitim almaya çalışırken Orta Doğu'da patlak veren Birinci Dünya Savaşı ve milliyetçilik hareketleri bir neslin milli isyanlara bakış açısını da yansıtır. Nitekim Morkaya da romanı *“Bu roman 1908'de başlayan ilk Türk inkılabında yer alan komite neslinin macerasıdır”* cümlesi ile tanıtmıştır.

⁵⁹⁰ Morkaya, *Yüzbaşı Celal*, s. 133.

⁵⁹¹ Morkaya, *Yüzbaşı Celal*, s. 177-178.

Romanda “hürriyet” kavramı da tartışılır. Ahmet Reşit Türkiye’de bulunan arkadaşına gönderdiği mektupta hürriyetten birlik ve kardeşlik kavramlarını beklediğini ancak tam tersine ayrılıkların arttığını belirtir.

“Ahmet Reşit cevap verdi:

—Şimdi hürriyet var, hep kardeş olduk dedik amma daha hürriyetinin ilk gününde Araplar Elmüntediyüledebî diye siyasi klüp açtılar. Arnavutlar Başkım lavhasını koca bir binanın üzerine asıp içeride kumpas kurmaya başladılar. Kürtler bile şurada burnumuzun dibinde, ‘Kürt Teali Cemiyet’ diye kulüp merkezi açtılar. Ermenilere gelince Hınçaklar, Taşnaklar gizli, aşikâr hemen her mahallede siyasi maksatlar için çalışıyorlar.”⁵⁹²

Romanda bir Arap şeyhinden söz edilir ve şeyhin çok zengin olmasından dolayı Türk Ocağı’na bağlı olan Ahmet Rıfki, Arap şeyhine damat olmayı düşünüp itibar kazanmaktan söz ederek ironi yapar. Türklerin idare ettikleri milletlerden geri kalmış olmaları bu nesil tarafından öfkeyle karşılanmaktadır, yazar romanda bu hissiyatı yansıtmaktadır.

Romanda Orta Doğu’da Osmanlı devletine karşı çıkan ayaklanmalara karşı direnmek için giden Türklerden ve onların güzergâhlarından söz edilir.

“O sırada Trablusgarb’taki milli mücahitleri idare etmek üzere Paris yolundan Cezair’e geçmek isteyen birkaç fedakâr Türk zabiti ile görüşen Ahmet Reşit onlardaki memleket aşkına, milliyet ateşine hayran kalmıştı.”⁵⁹³

Ahmet Reşit, Trablusgarp’a Osmanlı için savaşmaya gidecek olan bir Türk genci ile sohbetinde, Avrupa’daki yaşamı görmüş bir genç olarak içinde bulunulan duruma eleştiriler getirir ve Osmanlı devletinin saltanat şeklindeki yönetimini yanlış bularak, Mekke ve Şam odaklı yönetimin gelecekte bir yeri olmadığını söyler.

“Osmanlı devleti hâlâ ilahi saltanat usulünü terk etmiş değildir.

Türk gençleri için ilim kapısı hâlâ şarkta görünüyor. Ve Osmanlı devletinin siyaseti hâlâ Mekke ve Şam havası içinde idare edilmektedir. Avrupai düşünüşün aydınlığı önümüze düşmedikçe ecnebi tazyikinden kurtulmamıza imkân yoktur.

⁵⁹² Burhan Cahit Morkaya, *Düinkülerin Romanı*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1934, s. 10-11.

⁵⁹³ Morkaya, *Düinkülerin Romanı*, s. 27.

Yarın Trablusgarb'a gideceğim. Müslüman kabileleri İtalyan kuvvetlerine karşı idare edeceğim. Fakat bu vazifem bu aşiret serkerdeliğinden farklı değildir. Tarihin bu gününe ne kabile hayatına imkân vardır ne de aşiret reisine fırsat... Medeniyetin top ve tüfeği ile girdiği yerde ona ancak aynı medeni hayatın bütün şeraiti ile mukabele etmek kabildir. Trablusgarp'a gidip böyle bir vazife almak sırf memleketteki heyecana bir yol vermek içindir."⁵⁹⁴

Romanda Osmanlı köylüsünün siyaset meydanında neler olup bittiğinden haberdar olmadıklarını, günlük yaşam içerisinde eski yaşantılarını sürdürmeye çalıştıklarını ancak savaşın soğuk yüzüyle karşılaştıkları zaman gerçekleri fark ettikleri de dile getirilir.

"Türk köylüsü olan biten şeyleri hayretle seyrediyor. Ona göre değişen bir şey yoktur. Aşar mültezimi onun gene bakırını satıyor, jandarma kendisini gene ona besletiyor ve komşu Rum, Ermeni, Arap köyleri mektepler açar, bağlar, bahçeler kurarken o gene Yemen'e, Asir'e, Arnavutluk'a gidiyor. Türk köylüsü Havran'da Araplarla boğuşuyor."⁵⁹⁵

Romanda Arabistan "hörgüçlü deve"ye ve Anadolu insanını yutan bir timsaha benzetilirken Orta Doğu'da büyük hedefleri olan İngilizlerin planlarının durdurulamamasına ve Arapların da bu planlara ortak olmasına karşı bir öfke sezdirilir.

"Ah bu koca Arabistan! Ah bu hörgüçlü deve! Bu arzın öyle lanet bir toprağı ki yeşil Anadolu'ya doğru ağzını açmış, tıpkı aç bir timsah gibi mütemadiyen gürbüz Türk evlatları yutuyor.

Rumeli gittikten sonra Arabistanla teselli bulanlar dünyanın en kör ve en sersem insanları olsa gerek.

İngiliz, Hindistan'a para döker. Fakat döktüğü para bire beş yüz veren bereketli bir toprağa düşmüş gibi Londra'ya katmerleşip öyle gelir. Düşünmeli ki Medine'ye kadar Türk'ün parası ile serilen demiryoluna bile Türk neferi bekçilik ediyor."⁵⁹⁶

⁵⁹⁴ Morkaya, *Düinkülerin Romanı*, s. 28-29.

⁵⁹⁵ Morkaya, *Düinkülerin Romanı*, s. 33.

⁵⁹⁶ Morkaya, *Düinkülerin Romanı*, s. 49.

Ahmet Reşit, Türkiye’yi dolaşan ve gelişmeleri ona mektup yoluyla aktaran arkadaşı Cemil Hakkı ile ülkenin geleceği üzerine yorumlamalar yapar. Bu mektuplarda din adamlarının halkı aldattıkları, azınlıkların da Türklerden çok daha imtiyazlı bir yaşantı sürdürdükleri iddiaları sıklıkla dile getirilirken Arapların isyanlarda mücadele eden Türklerin maddi gücüyle keyif sürdüğü iddia edilir.

“Rum, Arap, Ermeni ve Arnavut bütün bu küçük unsurlar istibdat devrinde gene imtiyazlı gidiydiler. Kimi vergi vermez, kimi asker vermez, kimi hükümet tanımazdı.

Hele Araplar bütün imtiyazlarından başka Türk’ün parasını da kendi çöllerine çeker, altınlar içinde yaşarlardı. Bir Mekke, Medine uğruna bütün Anadolu hayvanını bakracını satardı.

İstibdat devrinde Aynizübeyde suyolları için Türk köylüsü, Türk şehirlisi varını yoğunu dökmüştü. Hicaz şimendiferi Türk’ün bağrından dökülen paralarla yapılmıştı. Bu devir geçti. Hürriyetin daha ilk gününde Havran’da Araplar isyan etti. Meşrutiyet hükümetleri de aynı politikayı tuttular. Arap şeyhlerini- altınlara, nişanlara gark ettikten sonra soyları, soplaları belirsiz çöl Araplarını meclise aza diye getirip baş sedirlere geçirdi.

Hristiyan unsurlar zaten ticaret ve iktisat işlerinde memleketi inhisar altına almışlardı. Meşrutiyet hükümetleri bu inhisarları teşvik etmekten başka ne yaptı.”⁵⁹⁷

Romanda Osmanlı meclisindeki gelişmelere de yer verilir ve mecliste Türkçe dahi konuşmaya lüzum görmeyen Yemen, Asir, Bağdat ve Rum mebusların varlıklarından duyulan rahatsızlıklar dile getirilir.

“Ahmet Rifki en son yazdığı bir mektupta meclisteki Rum mebuslardan birinin Türkçe bilmediği için kendisine bir tercüman tuttuğunu, Yemen, Asir, Bağdat mebuslarının ise buna da lüzum görmeyip mecliste Arapça konuştuklarını söylüyordu.”⁵⁹⁸

⁵⁹⁷ Morkaya, *Düinkülerin Romanı*, s. 65-66.

⁵⁹⁸ Morkaya, *Düinkülerin Romanı*, s. 69-70.

Fransa’da gazete şubesinde görev alan Ahmet Reşit burada gazetelerin Doğu’ya çok önem verdiklerini görür ve bu bölgelerde bulunan gazetecilerin gelişmeleri titizlikle aktardıklarını belirtir.

*“Şark şubesi şefi onu bekliyordu. Bugünlerde gazetenin Şark ve Uzak Şark şubesinde büyük bir faaliyet verdi. Gazetenin Mısır’da, Suriye’de, İstanbul’da, Hindistan’da Çin’de bulunan muhabirleri muntazam mektuplar gönderiyorlardı.”*⁵⁹⁹

Bu gazeteci mektuplarının birinde ise Arapların Fransa ile çok yakın temasta bulundukları ve çöldeki bedevi kabilelerle dahi Fransa’nın bağlantı kurduklarından bahsedilir. Bu da romanda Fransa gibi Avrupalı devletlerin isyanlardan evvel bölgede kültürel anlamda etkin olmaya başladıklarının bir göstergesi niteliğindedir.

“Muhabir mektubunda garip şeylerden bahsediyordu.

*Ona göre Şam’da ve Beyrut’ta Lübnan’da Fransız kültürünün pek müessir olmağa başladığı, Araplar arasında Fransız dostluğunun kuvvetlendiği ve hatta çöldeki kabile şeyhlerinin bile Fransızlarla temas ettikleri muhakkaktı.”*⁶⁰⁰

Refik Halit Karay ise *Sürgün* romanında Şam’da Arap milliyetçiliğinin artmasını şımarıklık olarak tanımlar ve isyancıların kendilerini boyunduruktan kurtulduklarını saydığını söyler:

*“Hâlbuki sade mesafe itibariyle değil, asıl ruh, huy, duygu cihetinden şimdi yurduna tamamiyle uzak ve aykırı bir yerdedir. Şam’da azılı bir Arapçılık şımarıklığı hüküm sürüyor, kendilerini bir boyunduruktan kurtulduk sananların ülkesindedir ve idraksiz düşmanlarla çevrilidir.”*⁶⁰¹

Kemal Tahir de *Yorgun Savaşçı* romanında Arap isyanlarına geniş yer verir. Romanda Arap köylerindeki halkın Müslüman Osmanlı askerlerine ve müttefikleri olan Almanlara karşı tutumları ve bölgeden çekilen Osmanlı güçlerine ateş açılması kabul edilemeyecek durumlar olarak değerlendirilir.

“—Her birinde yüz elli atlı var, yok... Aclun ilçe merkezi İrbit’e, 26 Eylül sabahı vardık. Yıldırım Orduları grubunun İrbit’teki ambarlarında bir milyon

⁵⁹⁹ Morkaya, *Düinkülerin Romanı*, s. 106-107.

⁶⁰⁰ Morkaya, *Düinkülerin Romanı*, s. 107.

⁶⁰¹ Refik Halit Karay, *Sürgün*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1941, s. 80.

kilodan fazla arpa, bir o kadar buğday, yarım milyon kiloya yakın kuru sebze vardı. Bunların hepsi birkaç kurşun atımı aralıkla bizi çevirmiş bizimle beraber yürüyen arap çapulcularına kalacaktı. İnsanlar da hayvanlar da tıka basa doydular. İnsanlara üçer günlük yiyecek hayvanlara üçer günlük yem alındı. Gece yola çıkılacaktı. Akşama doğru kasabaya bir kalabalık girdi. Beş yüze yakın insan anadan doğma çıplak... Hepsinin elleri apış aralarında... Bunları araplar soymuş donlarına varıncaya kadar her şeylerini almış. Dört yüz kadarı er, yedi sekizi subay, yedi tanesi de Alman... Herkes davrandı yardıma koştu. Çıplaklar edep yerlerini yarım yamalak örttüler. Akşamüstü Müzeyrib'e doğru yola çıktık. Havranlılar sağdan soldan önden arkadan arada sırada kurşun sıkıyorlardı. Havranlıların bu konukseverliğine bugün bile kızanlar vardır.”⁶⁰²

Romanda İttihatçı askerlerin sohbetlerinin konusu olan Arap isyanları değerlendirilirken, bu toplumun bir İslam halifesine karşı ayaklanmaları da sorgulanır. Avrupa’da meydana gelen iç savaşlardan örnek veren yazar, bu ayaklanmaların dünya tarihinde benzerleri olduğu için kabul edilebilir olduğunu ancak romanda silah bırakıp çekilen askerleri anadan doğma soyup, üzerlerine ateş açmalarının izahının bulunmadığına vurgu yapılmakta yaşananların insanlık suçu olduğuna dikkat çekmektedir:

“—Burda ayıplanacak bir yön varsa insanları kızgın çöl güneşinin altında anadan doğma soymak, bir de düşe kalka çekilen yenilmiş insanlara uzaktan ateş etmek... Esirlikte öğrendim ki o günlerde çapulcuların sayısı on beş binden artmış... O günlerde 4. 7. 8. ordularımızın tutarı bu sayıdan azdı. 27 Eylül'de öndeki mızraklı alayın kolbaşı Tafaş denilen kara taştan yapılmış büyücek bir Arap köyünün batısında yaklaşmıştı ki apansız köyden ateşe tutuldu. Alay attan inip Avcıya yayıldı. Biz biraz gerileyerek yere çöktük. Gözümüzün önünde bizimkiler vuruşuyordu. Hiçbirimiz de davranıp yardıma koşmak isteği uyanmadı. Sanki bizler bir hafta öncenin savaşçıları değildik. Ömrümüzde ellerimize silah almamış harem kadınlarıydık. 3. atlı tümen, topu topu 300 kişilik iki alayını yere indirip çeşitli düzenlerle savaşa sürdü. Önden sıçrayarak düşmana sokulmak istiyorlar, iki yanımızdan geçerek köyü çevirmeye uğraşıyorlardı.”⁶⁰³

⁶⁰² Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1965, s. 467.

⁶⁰³ Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, s. 467.

Kemal Tahir, romanda Şam'dan çekilen Osmanlı askerlerinin durumunu anlatırken ayaklanan Araplara, Emir Faysal'a General Allenby'e ve ajan Lawrence'a da yer verir. Romanda Osmanlı ordusunun hem sayıca hem de silah gücü bakımından İngiliz ve Fransız destekli Araplardan zayıf durumda olduğu belirtilir:

“7. ordu ile 8. orduda sola kaydıkları için Yıldırım Orduları Grubu birbirine karışmıştı. Binlerce insan, hayvan, taşıt Şam'a doğru sendeleye düşe, çekiliyordu. Sağ yanımızda bizi kollayarak ilerleyen düşman atlı birlikleri, solumuzda her çalı dibinden üstümüze kurşun sıkın İngiliz Lavrens'le peygamber torunu Emir Faysal'ın çeteleri, önümüzde on binlerce silahlı çapulcu, ardımızda General Allenbi'nin bire kırk sayı bire bin silah üstünlüğünde taze çevik yendikleri düşmanı kovaladıkları için keyifli Filistin ordusu, tepemizde öldürücü güneşte uçak filoları vardı. Kimin aklına geldi bilmem bana bir yaya alay komutanlığı verdiler.”⁶⁰⁴

Attila İlhan *Sırtlan Payı*'nda Arap milliyetçiliğine ve Suriye'de bulunan bazı yerlilerin İngilizler ile iş birliğine yer verirken Şam'da meydana gelen olayları “büyük Suriye bozgunu” ve Şam'ı da “rezil şehir” olarak nitelendirir:

“Binbaşı Ferid, ağzında gıcır gıcır kum çiğneyerek, karargâh çadırından giriyor ki, Allah Allah, Bi'r-üs-sebi'de değil, artık Şam'dadır. Hem hangi Şam'da, büyük Suriye bozgununun orduları darmadağın eden karanlık günlerinde silahlı Arap milliyetçilerinin, akrep kuyruğu hançerlerin, İngilizlere çalışan Marunî papazlarının kaynaştığı o rezil şehir var ya, onda.”⁶⁰⁵

Sırtlan Payı romanında Attila İlhan, Orta Doğu'da meydana gelen isyan, ayaklanma, iç savaş vb. hadiselerin sömürgeci devletler tarafından desteklendiğini belirtirken, çarpıcı bir tezi dikkatlere sunar. Hilafetin ilgası ile Osmanlı'nın bölge halkı üzerindeki nüfuzunun yok olduğunu ve emperyalist devletlerin Orta Doğu'daki petrol bölgelerinde daha kolay hareket etmeye başladıklarını söyler.

“—...aslında mesele basit, diyerek sürdürdü, —emperyalizm için, (daha o zamandan) önemli olan petrol, petrolü ele geçirmek ise Arap ülkelerinin Osmanlı'nın hâkimiyetinden kurtarmakla mümkün! İnkıraz halinde filan ama asrın

⁶⁰⁴ Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, s. 12.

⁶⁰⁵ Attila İlhan, *Sırtlan Payı*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1974, s. 328-329.

başında Osmanlı taa Yemen içlerine kadar hükmünü sürdürüyor. Şimdi bakın, bu hükmün azalışı, yani bu toprakların elimizden çıkıp emperyalistlerin eline geçişiyle, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki inkılap hareketlerinin inkışafı ters orantılıdır: muvaffak olan her inkılap hamlesi, aşağı yukarı, bize bir eyalete mal olur. O kadar ki Abdülhamid'in sukutu bir despotluğun sonucu olmuştur ama sonraki on yıl içinde imparatorluk diye bir şey kalmamıştır.

Biraz duraksadı, daha ağır, galba hüznölüce bir sesle?

—...Ankara'nın hilafeti ilgası, şüphesiz muasır bir devlet olmamızı temin ediyor, lakin ne pahasına? Türkiye'nin Orta Doğu üstündeki yüzlerce yıllık nüfuzundan vazgeçilmesi pahasına değil mi? Miralayın saf saf inkılap sandığı tahavvülâtın büyük bir kısmı, hakikat halde, Türkiye'yi Müslüman maziinden, dolayısıyla Araplardan, yani petrol bölgesinden tecrit eden radikal tedbirlerdir.”⁶⁰⁶

Attila İlhan, *Haco Hanım Vay* romanında Arap isyanlarının ve Arap milliyetçiliğinin yükselişini çarpıcı bir dikkatle ortaya koyar. Artık camilerden Müslüman ezanı değil de Arap ezanı okunduğunu söyleyen İlhan, Hayfa ve Akka'nın Osmanlının elinden çıkışını anlatırken isyanlarda İngilizlerin rolüne de vurgu yapar.

“... Sokaklarda rastlaması, zaten ‘muhal’: saldırı başlayalı, şehir, gizli bir hummayla titriyor; meydanda, çarşı esnafı, anlamlı anlamlı bakıyorlar; konuşulacak şey kalmadı ki! Hayfa ve Akkâ'nın düştüğü doğrulandı. İngiliz süvarisinin öncüleri, Rayak yolunu tutmuş bugüne yarına, Şam-ı Şerif'e vasıl olacaklardır. Emeviyye Camii'nin şerefelerinden, damların üzerine, sanki başka ezanlar yağıyor: Müslümandan ziyade, Arab!”⁶⁰⁷

Attila İlhan isyanların toplum düzeni üzerindeki yıkıcı etkisini sokak ve hastane tasvirleri üzerinden verir.

“El Amarra taraflarında devriyeler, isyancılara silah götüren bedevileri yakalamışlar; ikisi, sabaha karşı kurşuna dizildi. Sûk'larda heyecan! İstasyon, yasak bölge: Hilal-i Ahmer trenleri, sabahlara kadar, cepheden yaralı taşıyor:

⁶⁰⁶ İlhan, *Sırtlan Payı*, s. 250-253.

⁶⁰⁷ Attila İlhan, *Haco Hanım Vay*, Altın Kitaplar Yayınevi, 1984, s. 75.

hastanelerde boş yatak kalmamış, çoğunda ikişer kişi, 'bakiyesini' bahçeye yatırıyorlar: kimin öldüğü, kimin kaldığı belirsiz."⁶⁰⁸

Arap isyanlarının Şam'daki yansımaları düzensizlik ve bedevilerce yapılan yağma olmuştur. İngiliz askerlerinin şehirdeki gücüne yer veren İlhan, artık Türklerin etkisiz bir güç hale geldiğini anlatır:

*"Şehrin içi dışı bedevi. Yüze çıkan bazı belirtilerden, haftalardır sezdikleri dip dalgası, dün sabahtan beri Şam-ı Şerif'i çalkalıyor. Düzen alt üst oldu. Türklerindir gerekçesiyle, 'urban' bazı dükkânı yağma etmiş. Her tarafta, Arap ve İngiliz 'bandıraları'. Hayrettir, bu kadar çok bayrağı, bu kadar kısa zamanda, nereden bulmuşlar?"*⁶⁰⁹

İngilizlerin Şam'daki ayaklanmalarda etkilerini sıklıkla belirten İlhan, ordu içindeki parçalanmaya da yer verir ve Osmanlı askerlerine karşı açıkça direnen halktan söz eder. Daha sonra ise General Allenby'nin Şam'ı işgal planlarını anlatır:

"Çekilmekte olan Osmanlı askerine Araplar ateş mi açtılar, düzenli birlikler arasında çatışma mı çıktı? İkincisi doğruysa, Şam-ı Şerifin İngilizlerce işgali başlamış sayılır.

Vahanak Mahcupyan, dazlağının terini mendiliyle kurularken, buna hararetle itiraz edecekti:

*'...Yoo hayır, kat'iiyyen! General Allenby, şehrin işgalini, Emir Nasır'a bırakmış, evet! Yani, abd-i acizin istihbaratı, bu merkezdedir. Müstakbel Arabistan'ın payitahtını, Arap kuvvetlerine istirdat ettirmezlerse, bir mana-yı tarihi ifade etmez ki! Şahsen Doktor Bey, keyfiyet beni dehşete sevk ediyor...' "*⁶¹⁰

Romanda Türk askerlerinin Araplar tarafından sıklıkla saldırıya uğradıklarına ve bu duruma bölgede yaşayan Ermenilerin bile şaşkınlıklarına yer verilir. Bunlar Vahanak Mahcupyan'ın ağzından yansıtılır:

⁶⁰⁸ İlhan, *Haco Hanım Vay*, s. 75.

⁶⁰⁹ İlhan, *Haco Hanım Vay*, s. 132.

⁶¹⁰ İlhan, *Haco Hanım Vay*, s. 115.

“‘ne günlere kaldık, Vahan? Şam-ı Şerif’te, Arapların Türk zabitlerini öldüreceği, aklına mı gelirdi? Eee, kendileri ne demişler; ‘alma mazlumnun ahını, çıkar aheste aheste!’”⁶¹¹

Romanın ana karakteri olan Feridun Hakkı da bir gece bombalı saldırıya uğrar ve bu saldırıdan sonra kendisini güç de olsa kabul eden Ermeni dostunda kalmaya başlar.

“O günlerde gece geç vakit iç mahallelerde dolaşan bir Osmanlı subayı öldürüldü: ‘meçhul şahıslar tarafından, cenbiyye ile delik deşik edilerek’. Genç bir Mülazim’e de ateş etmişler, yürüyerek İstasyon’dan dönüyormuş. Nereden, kim etmiş, öğrenilemiyor. Türkler arasında, heyecan: şehirdeki düşmanlık, giderek silahlı eyleme yozlaşmaktadır. Feridun Hakkı yönünden, bunun hiç beklenmedik bir sonucu oldu: Arşaluys, ‘vaziyetin vehametini öne sürüp, geceleri otele dönmesini tehlikeli buluyor: konakta kalmalıymış, ya ne idüğü belirsiz biri onu da vurursa? Vahanak Efendi, kızının kaygısını paylaşıyor. Yukarı kattaki, atlas yorganlı misafir yatak odasını ona ‘tahsis ettiler’, yemeğe kaldığı akşamlar, orada yatacak.”⁶¹²

Attila İlhan, Feridun Hakkı üzerinden kaybedilen Şam’daki Arap hâkimiyetine karşı Osmanlıların düşünce ve duygularını aksettirmeye çalışır. Anlatıcı, bir bölümde Şam’dan çekilen Osmanlı askerlerinin bıraktığı eşyalarına odaklanır ve terk edilen Şam’ı oldukça olumsuz bir şekilde tasvir eder:

“Dışarıya adımını atar atmaz, şehirdeki ‘gayr-ı tabiiliği’ fark edecekti: ekmeksiz, susuz, ışısız; günlerdir sımsıkı kapıların, sık kafeslerin ardına kilitli duran Şam halkı, sokaklara dökülmüş; bölük bölük, Hükümet Konağı’na doğru akıyor. Kimler kimler kimler! Çocuğu kucağında, çarşafı taze’. Eli bastonlu, iki büklüm, sarıgı yeşil ihtiyar. Yağlı saçları bitli, ayakları yalın entarileri yırtık, kenar mahalle veletleri. Havada yangın isi. Hicaz demiryolunun bittiği yerde, kalın bir sütun halinde göğe yükselen; yoğun, katmerli siyah, duman bulutu: istasyon yanıyor.

Ne tarafa dönülse, çekilen askerin bıraktığı döküntü, göze çarpmaktadır. ‘Yürekler acısı perişanlık.’ Devrilmiş mekkâre arabası, kolu kırık, beygirlerinden

⁶¹¹ İlhan, *Haco Hanım Vay*, s. 96.

⁶¹² İlhan, *Haco Hanım Vay*, s. 69.

*birisi kaçmış, öbürü ölü: leş karasinek bulutlarından görünmüyor; bir de kokuyor ki!”*⁶¹³

Haco Hanım Vay romanı Osmanlı askeri Feridun Hakkı’nın bakış açısından o döneme ışık tutar. Şam’da dolaşan askerin, yüzlerce yıl Türk hâkimiyetinde kalan şehirde Türkçe konuşabilecek tek kişi dahi bulamayışı üzerinden olaylar ele alınır.

“Aslında Şam halkı, Arap ordusunu karşılamak amacıyla toplanmıştı. Herkesin ağzında, Şerif Hüseyin adı, Emir Faysal, Emir Nasır. Acaba geçtiler mi, geçecekler mi? Yarım yırtık Arapçasına güvenemediğinden, Feridun Hakkı kimseye bir şey soramıyor. Bir Türkçe bilen olsa! (...)

*‘Türkçe konuştuğu anlaşılmasın diye, belirgin bir çaba sarfediyor: sesi, bazen yorgun bir mırıltı; bazan göğüs geçirmeyle soluma arası, fısıldama:’”*⁶¹⁴

Arap isyanlarının ortaya çıkardığı Türk düşmanlığını iki Ermeni’nin kendi aralarındaki konuşmaları üzerinden veren İlhan, Ermeni Vahanak Mahcupyan’ın Cemal Paşa’nın dışçisi olarak anılmasından dolayı yaşadığı tedirginliği de şöyle verir:

*“Doktor Şemikyan’ı uğurladıktan sonra, Vahanak Mahcupyan kızına dedi ki: ‘... Vaziyet vahimdir Arşaluys, hakikaten vahimdir! Arabları Osmanlı korkusu zaptediyordu, bu korku kalktı mı, ne olacağı meçhul: şehri yağma edebilirler, İngilizler buna bigâne kalır. Namımız ‘Cemal Paşa’nın dışçisi’ne çıkmış, topun ağzında biz bulunuyoruz. Bütün gün çarşıdaydım, kuyumcu esnafı dehşet içindedir, kara kara düşünüyor? Nerses, Hrant ve ben, kıymetli taşları muayenehaneye taşıdık, oradaki kasa daha emin, daha mahfuz. Altınları da...’”*⁶¹⁵

Hıfzı Topuz’un *Meyyale* romanında Ahmet Cevat Paşa’dan bir mektup alan ve Hicaz’a gönderilen Hasan Hilmi Paşa’nın hayatı üzerinden Arap isyanları ele alınır. Romanda Osmanlının devlet otoritesinin yavaş yavaş yok olduğu gösterilir.

“Hasan Bey’ dedi, ‘sizi çok önemli bir göreve gönderiyoruz. Hicaz’da durum çok gergin. Bu adamlar, Mekke Emirliğini ellerine geçirmek için ellerinden geleni yapıyorlar. Devlet-i Aliyye’nin otoritesi sarılıyor. Oradaki vali ve kumandan Ahmet Ratıp Paşa’yı geri almak zorunda kaldık. Sizin ne kadar başarılı, nazik ve

⁶¹³ İlhan, *Haco Hanım Vay*, s. 118.

⁶¹⁴ İlhan, *Haco Hanım Vay*, s. 120.

⁶¹⁵ İlhan, *Haco Hanım Vay*, s. 98.

kibar bir yönetici olduğunuzu biliyoruz. Padişah efendimiz Mekke Emiriyle Vali'nin uyum içinde çalışmalarını istiyorlar. Siz devletin otoritesini sarsmadan bu esnekliği gösterebiliriz. 'İdare-i Mahsusa'nın (Demir Yolları'nın) Bahr-i Cedid vapurunu özel olarak emrinize veriyoruz."⁶¹⁶

Yazar, romanda Hicaz'ın önemli bir bölge olmasına rağmen çok zorlu bir bölge olduğunu da belirtir ve Hicaz olarak adlandırılan bölgenin sınırlarını açıklar.

"Hicaz Valiliği o dönemde en önemli valiliklerden biriydi ve belalı bir işti. Hicaz, Kızıldeniz'in doğu kıyılarında Yemen'den Ürdün'e kadar uzanan, Cidde'yi, Taif'i, Mekke'yi ve Medine'yi içine alan bir vilayetti."⁶¹⁷

Romanda Mekke emirlerinin soyunun Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan'a dayandığını söyleyen yazar, Berakatoğulları ile bu ailenin Mekke emirliği için uzun yıllar boyunca tartışmalar yaşadıklarını belirtir ve daha sonra Vehhabi hareketinin başlangıcını ve onların ne istediklerini anlatır.

"On dokuzuncu yüzyılın başında Arabistan'da bir de Vehhabi sorunu çıktı. Vehhabiler bölgenin en tutucu ve şeriatçı toplumlarından biriydi. On sekizinci yüzyılda Riyad'ın bulunduğu Necid yaylasında Muhammed bin Abdülvehhab adında birinin yarattığı Vehhabilik İslamiyet'te her türlü yeniliğe kapalı, koyu şeriatçı bir tarikat olarak ortaya çıktı. Necid Emiri ya da Sultanı olan Suudiler bu tarikatı bölgeye yaymaya çalıştılar. Necid Sultanı 1808'de Mekke'yi ele geçirdi Osmanlılar bundan hiç hoşlanmadılar Kavalalı Mehmet Ali Paşa 1813'te Mekke'yi işgal ederek Vehhabi egemenliğe son verdi ve Mekke yeniden Osmanlı yönetimine bağlandı."⁶¹⁸

Romanda ayrıca Süveyş Kanalı'nın açılması ile birlikte Mekke ve Medine'nin daha fazla öneme sahip olduğunu söyleyen yazar, İngilizlerin de bu sebeple Mekke emirlerini II. Abdülhamit'e karşı kışkırtıp isyana teşvik ettiklerini iddia eder.

"İngilizler Mekke emirlerini Abdülhamit'e karşı kışkırtarak bölgede güvensizlik yaratıyor ve 'işte halife bu ülkelerde huzuru ve güveni sağlayamadığı

⁶¹⁶ Hıfzı Topuz, *Meyyale*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1998, s. 180-181.

⁶¹⁷ Topuz, *Meyyale*, s. 181.

⁶¹⁸ Topuz, *Meyyale*, s. 182.

için hiçbir işe yaramaz halifeye boyun eğmek zorunda değilsiniz' diyerek başkaldırı tohumları saçıyorlardı."⁶¹⁹

58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına romanında Der'a kentinde çıkan isyanlara da yer verilir. Bu isyanlarda özellikle Tefs köyündeki olaylarda Osmanlı askerlerinin Araplar tarafından acımasızca katledildiği belirtilirken Avrupalı güçlerin başarılı propagandaları sayesinde bu bölgelere "özgürlük" getirdikleri yalanının da tarih kitaplarına geçirileceği ifade edilir.

"Der'a binlerce yıl içinde sayısız katliama tanık oldu. (...) Oysa 1918'in o gününde Der'a'da olanları hazırlayanlar böyle yapmayacaklardır. Çünkü onlar o topraklara uygarlık taşıyıcıları ve özgürlük bağışlayıcılığı olarak gelmişlerdir. Tarihi de buna uygun yazacaklardır. Türk askerlerinin bu geri çekilişte katliamlar yaptıklarını 3. Süvari'nin Tefs köyünde çocukları bile katlettiğini, kadınları kirlettiğini yazmaktan çekilmeyeceklerdir. Bu arada Tefs ve çevresinde Faysal kuvvetlerinin yapıp ettiklerini de yok sayacaklardır."⁶²⁰

Romanda Arap isyanlarında dikkat çeken bir diğer yapılanma ise "el-Fetat"-Cemiyet'ül Arabi yetul Fetat yani "Genç Araplar Cemiyeti" örgütüdür. Bu gizli örgüt İzzet Derveze tarafından 1911 yılında Paris'te kurulmuştur. Amaçları Osmanlı devletinde yaşayan bütün Arapları birleştirip bir Arap devleti kurmaktır.

"Cemiyet Osmanlı dönemindeki Arap bağımsızlık faaliyetlerini Faysal döneminde açıkça yapmıştır. Cemiyet 5 Şubat 1919'da merkezi programını Arap bağımsızlığı parçası ile açıklayıp ilan etti. Kısa sürede Suriye'deki siyasi üyelerin en büyükleri ve yükselenleri Arap Fetat cemiyetinde idi. Bu cemiyet üyeleri Suriye idaresi ile siyasetine hâkim oldular. Faysal da bu cemiyetin üyesiydi."⁶²¹

Bu örgüt el-Ahd ile de dirsek teması içinde olmuştur. Mustafa Yıldırım da romanında bu yapılanmaya ve Şam'daki faaliyetlerine yer verirken Enver Paşa'nın bu örgütlerle mücadele etmesine değinir:

⁶¹⁹ Topuz, Meyyale, s. 182.

⁶²⁰ Mustafa Yıldırım, 58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına, Ulus Dağı Yayınları, Ankara 2006, s. 176.

⁶²¹ Ömer Osman Umar, Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004, s.417.

“Korkusunu yenmek için koşar adım medrese sokağına geçti. El fetat örgütüne bağlı gençlerin birer ekip oluşturdıklarını sokak aralarında yakaladıkları askerleri boğazladıktan sonra cansız bedenlerini Barada ırmağının kanalların attıklarını elbette biliyordu. 4. Ordu karargâh subayları bunları konuşurken Yasin Hilmi ‘Fesuphanallah! Yapılır mı böyle? Halifemiz Padişah Hazretlerinin askerlerine dokunan Müslüman olamaz! Diye söze karıştı.’”⁶²²

Mustafa Yıldırım bu örgütlerin İngilizlerin Şam’a girmesi için gösterdikleri faaliyetlerini anlatırken, Şam’da yaptıkları toplantılara da yer verir:

“Tartışmalar kısa sürede yumuşadı ve toplantı, İngiliz kuvvetleri Şam’a girmeden önce yapılacak işlerin görüşülmesiyle sonuçlandı. El-Ahd, Cemiyet el-Arabia ve el-Fetat’ın ortak toplantısından ayrılan gençler, bahçede vedalaştılar.”⁶²³

Romanda İngiliz ve Fransız destekli el-Arabia, el-Ahd ve El-Fetat gibi örgütlerin Türkleri Şam’dan çıkarmak için yaptıkları çalışmalar anlatılırken bölgede bulunan Türk kadın ve çocuklarının bu karmaşa içinde yaşadıklarına dikkat çekilmeye çalışılır:

“Şam kışlasındakiler de şehrin dışında ne olup bittiğini bilemeden savaşıyorlardı. Eski kale ve Bab el-Hadid tarafından dalga dalga gelen aşiretler, el-Arabia, el-Ahd ve El-Fetat örgütlerinin silahlı militanları kentten doğuya çıkışı kapatmışlardı.

Türk mahallelerinden kaçmayı başaran yaşlılar, kadınlar ve çocuklar, bulabildikleri katırlara, eşeklere yükledikleri üç beş eşya ile Halep caddesinden Barada boğazına koşuyorlardı.”⁶²⁴

Mustafa Yıldırım romanında, Rekabizade Ali Rıza Paşa’nın, Cemal Paşa tarafından Şam’da Arap milliyetçiliği güden bu gizli örgütler ile mücadele etmesi için görevlendirildiğini ancak başarılı sonuç elde edilemediği gibi Osmanlı ordusu içinde kurulan bu gizli yapılanmanın Türklere acımasızca saldırılar, suikastlar düzenlediklerini söyler.

⁶²² Mustafa Yıldırım, *58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin’den Anayurdun Dağlarına*, Ulus Dağı Yayınları, Ankara 2006, s. 194.

⁶²³ Yıldırım, *58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin’den Anayurdun Dağlarına*, s. 201.

⁶²⁴ Yıldırım, *58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin’den Anayurdun Dağlarına*, s. 226.

İngilizler, Türklerin Şam'daki on iki günlük direnişini *Son Süvari Zaferi* olarak tanımlamışlardır. Bu direnişin ardından romanda Şam'daki isyanların arkasında bulunan Hüseyin Haşimi'nin oğlu Faysal'ın İngiliz destekleri ile Osmanlı devletini Şam'dan çıkardıktan sonra şehre gelişi de anlatılır. Faysal'ın yanında dikkat çeken bir isim ise Arabistanlı Lawrence olarak bilinen ünlü İngiliz ajanıdır. Romanda dikkat çeken bir diğer ayrıntı ise İngiliz ordusundaki Anzak birlikleridir. Yazar, onların Müslüman ve Hristiyanları Türklerin elinden kurtarma propagandasıyla sömürgelerden getirildiklerini ve bölgenin toplumsal yapısından, güncel siyasetten habersiz olduklarını söyler.

“Şam'daki son Türk direnişi de böyle sona erdi. Karabbini yolunun oradan tüfeklerini ve kılıçlarını yukarılara kaldıran asker giysileri sarı beyaz siyah kefiyeli çığlıklar atan Faysal bin Hüseyin bin Haşimi askerlerinin arasında hecini ile ilerliyordu. Devenin hörgücünde başını kaldırmış beyaz ipekten kefiyesi ve sırtında albay giysisi ile ilgi çeken Lawrence sağa sola bakıyor sırtıp duruyordu.

Victoria Otel'i'nin önüne geldiklerinde tüfeklerini yukarı kaldırıp olanca güçleriyle Lawrence'a doğru sallıyor ve gırtlaklarını yırtarcasına bağırıyorlardı. Şamlı yaşlılar ve çocuklar olanları uzaktan şaşkınlıkla izliyorlardı. Bu gürültü arasında kışla avlusunda yerlere serilmiş askerlere ve hastalara koşan Gureba Hastanesi'nin iki hemşiresinden biri çevrelerinde dönüp duran İngiliz subayına baktı ve boğazını yırtarcasına 'neden izin verdiniz neden'?

Bu sorunun yanıtını o genç Anzak subayı bilemeyecekti. Onlar Türklerin elinden hem Hristiyanları hem de Müslümanları kurtardıklarına inanıyorlardı.”⁶²⁵

Romanda Arap isyanlarının arkasındaki birçok sebebe de değinilir. Yazar, isyanların sebeplerinin çok boyutlu olduğu, liderlerinin Mekke ve Medine'de değil Londra'da olduğunu söyler. Yıldırım, bu isyanlarda rolü olanların Şam'da bulunan Victoria oteline arkeolog gibi yasal kimliklerle girip ajan olarak çıktıklarına yer verirken bu çatışmalardan en çok Yahudi tüccarların karlı çıktıklarını iddia eder.

“Victoria otelini uzun yıllar mesken tutan Avrupalı ve Amerikalılar konsoloslukların kapı arkasına geçtiklerinde arkeolog kimliklerinden sıyrılıp toplumsal sorunları etnik ayrılıkları, aşiret içi gizleri istihbarat şefinin masasına döküverirlerdi.

⁶²⁵ Yıldırım, *58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına*, s. 253-254.

(...) Silahlar patladıktan sonra çoğu Kahire'deki misyonun kapısından arkeolog olarak girmişler, üniformalı askeri danışman eğitimci ya da tüccar olarak çıkıvermişlerdir. Tüccarlar her devrin adamı ne oynarlar savaşta. 'Ah, Savaş Bir bitse! Biz milletlerarası ticaret ile uğraşıyoruz, savaştan çok zarar görüyoruz' diye ağlaşırlar. Büyük savaşta bir İngiliz ya da Fransız tüccarın Türk topraklarında dolaşması olacak şey değildir ama Yahudi tüccar her yana kolayca ulaşabilir."⁶²⁶

Romanda isyancıların Halep'te yaptıklarına da yer verilirken, yüzlerce yıldan beri Halep'te yaşayan halkın bu savaşta tedirginlikleri de ele alınır. Arap milliyetçisi el-Fetât örgütünün Halep'teki isyanlarda yaptığı gizli çalışmaların anlatıldığı romanda, cami ve diğer mabetlerin de bu çatışmalardan etkilendiği, şehrin eski huzurlu günlerini yitirdiği anlatılır:

*"Bu arada el Fetatın elemanları surlardaki giriş kapılarına karakol kuran Türk askerlerinden sıyrılmak için duvar yıkıntılarından eski mahallelere sızıyorlardı. Altın Çarşısı'ndaki Ermenilerle tütün Çarşısı'ndaki Yahudi tüccarlar ile medreselerin ve camilerin çevresindeki mahallelerde Selçuklu döneminden beri yaşamakta olan Türk ve Arap komşu kadınlar bunca gürültüye karşı bir şeyler olacağını içten içe sezinlemekteydiler."*⁶²⁷

Halep şehrinde Arap milliyetçisi el-Fetât'ın ve Ermenilerin, İngilizlerin de destekleriyle Türklere saldırılar başlatmasını anlatan yazar bu dönemde şehirde bulunan Mustafa Kemal'in de verdiği mücadeleye değinir.

Tarık Buğra'nın *Küçük Ağa* romanında ise bir aşiret lideri üzerinden Arap isyanlarına yer verilir. Romanda Osmanlı devletinin güçlü ve adil bir yönetime sahip olduğu dönemlerde Araplarla iyi ilişkiler kurduğunu, ancak gücünü kaybettiğinden dolayı ve nispeten adaleti sağlayamadığından, Arapların da İngilizleri desteklediklerinden söz edilirken Arapların uzun yıllar boyunca Osmanlılık için kendi milli özelliklerinden vazgeçtiklerine yer verilir.

"Doktor Bey. Biz Arabız ve Müslümanız elhamdülillah... Osmanlı Devleti de Müslümandır. Dedelerimiz asırlarca bu din kardeşliği için Araplıklarını hatırlamadılar. Osmanlılardan ayrılırsalar dinlerini mi kaybederlerdi? Hayır

⁶²⁶ Yıldırım, 58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına, s. 243.

⁶²⁷ Yıldırım, 58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına, s. 313.

elbette. Hallerinden memnundular ve ondan hatırlamadılar. Fakat hatırlamak vazgeçmek değildir Doktor Bey. Dediğim gibi onlar memnundular. Çünkü Osmanlılar adildi ve kuvvetliydi. Adalet ve kuvvet! Bunların ikisi bir arada olunca mesele kalmaz. Ama bir başka ırkı veya kavmi elde tutabilmek için bunlardan biri lazımdır. Hem de tam olarak olması lazımdır. Osmanlı devleti ise uzun zamandır ne adil ne de kuvvetli. Bir fırsat bekledik, İngilizler, refah vaat ettiler. Siz şimdi yalnız aldığımız paraları düşünüp bize hain hem de din haini gözüyle bakıyorsunuz. Bu ayı büyültüp küçültün, bu milyonlarca yıldızı ve bizi yaratan Allah adına yemin ederim ki, biz hain değiliz, biz yaşamanın, ayakta kalmanın tek yolunu keşfetmiş bulunuyoruz. Allah yanıltmış olmasın!”⁶²⁸

Romanda bölgede sadece İngilizlerin değil özellikle Almanların da istihbarat faaliyetleri ile bölgeyi etki altına almaya çalıştıkları bildirilir.

Mısır’da bulunan İngiliz Yüksek Komiserliği olarak bilinen yapılanmanın casusluk faaliyetlerindeki etkisi de yine Ebubekir Subaşı tarafından romanda işlenir. Bu teşkilat Osmanlı ajanlarını takip ederek izledikleri politikaların başarısızlığına neden olmuştur. Subaşı bu teşkilatı ahtapota benzetir:

“Nitekim Kahire’de bulunan İngiliz Yüksek Komiserliği Cenevre’deki İngiliz ya da yerli casuslar sayesinde Osmanlı casusların neredeyse adım adım takibe almış bulunuyordu. Ahtapotu andıran İngiliz istihbaratının çöle uzanmış olan kolu ise şu malumatı veriyordu: ‘Bedevileri kazanmak için gönderilen Mümtaz Bey şu sırada Şam’da bulunmaktadır. Sina’nın en mühim casusu Eşref Bey ise bir müddet evvel on bin altınla İbn Reşid’i İbn Suud’a karşı savaşmaya ikna etmek üzere gitmiştir. Bu arada Irak’a gönderilmiş olan Süleyman Askerî Bey’i de takip ediyoruz. Onun yerini almak üzere İstanbul’dan gönderilen Kâzım Karabekir Bey’le aralarında sürtüşme vardır.”⁶²⁹

Ebubekir Subaşı, roman boyunca Osmanlı devletinin istihbarat konusundaki zayıflıklarına dikkat çeker, Teşkilat-ı Mahsusa elemanlarının İngiliz ajanları tarafından kolaylıkla takip edildiğini ve ajanların Osmanlı devletinin lehine atılan adımları böylece engellediklerini söyler.

⁶²⁸ Tarık Buğra, *Küçük Ağa*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 64.

⁶²⁹ Ebubekir Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kut’ül Amare*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2017, s. 25-26.

Ebubekir Subaşı'nın *Sultan IV. Murad Han* romanında ise Orta Doğu'daki önemli isyanlardan olan Manoğlu Fahreddin isyanına yer verilir. Romanda Bağdat'ın Şii İran devleti tarafından ele geçirilmesini anlatan yazar, Suriye bölgesinde de baş gösteren isyanı ve bu isyana karşılık Osmanlı devletinin yaptıklarına ve bölgedeki isyanla mücadele için Hafız Paşa'yı göndermesine yer verir. Romanda bu isyanın uzun süreli olmasının nedenlerinden biri olarak bölgenin zor coğrafi şartlarının olması gösterilirken Maanoğlu olarak da anılan Manoğlu Fahreddin'in Avrupa'ya kaçıışı anlatılır.

*“Ancak Maanoğlu da boş durmuyordu; o bir cihan pehlivanının omurgasında kenetlenmiş kemikleri andıran sarp dağlarda sağlam kaleleri olan biriydi. Buralardaki Dürzilerden binlerce tüfekli sekban tutup Şakaş, Banyas ve Deyrû'l-Kamer gibi kalelere yerleştirdi. Kuşatma sırasında dışarı çıkan sekbanların kelleleri yuvarlanıyordu ama kaleleri dağ tepelerinde olup harp aletleri mükemmeldi. Bu yüzden de fetih ümidinin kapısı kapalı olup uzun zaman kuşatmaya ihtiyaç olduğu gibi erzak meselesi de ayrı bir dertti. Ancak Hafız Paşa'nın bütün zorluklara rağmen kalelere böylesine yüklendiğini gören Manoğlu canını kurtarmak için Frengistan'a sığındı. Hatta Fransa askerinin Kudüs havalisini istilasına yardım şartıyla iltica talebinde dahi bulundu.”*⁶³⁰

Manoğlu Fahreddin'in liderlik ettiği Dürzi isyanının Hafız Paşa'nın mukavemeti ile sindirildiğini anlatan yazar, isyanın Avrupalılar tarafından desteklendiğini anlatırken bu isyanlarda önemli mekânlar olan Şuf boğazı ve Deyrû'l Kamer kalesine de yer verir.

“... Frenkler beş kalyonla bu kalelere konulmak üzere toplar getirdiler. Maanoğlu'nun kethüdası da gelip onları karşıladı ve topları kalelere yerleştirmesi teşebbüsünde bulundu. Hafız Ahmed Paşa durumu haber alınca bir miktar askerle Hasan Paşa'yı gönderdi ve Dürziler yine dağa firar ettiler. Frenkler de gemilerine can atıp ellerine bir şey geçiremeden demir alarak gittiler. Ancak yine de kış mevsiminde on bin kadar Dürzi kaleleri ellerinde tutup Şuf'taki bazı boğazları zapt ettiler. Paşa Dürzilerin toplandığı Ayn-ı Rahle'ye vardı ve büyük harpten sonra kılıçtan kurtulabilenler yine dağlara firar ettiler.

⁶³⁰ Ebubekir Subaşı, *Sultan IV. Murad Han*, Çelik Yayınevi, Nisan 2017, s. 69.

Hafız Paşa her şeye rağmen vazgeçmiyordu: bazı yerleri ele geçirdiyse de Deyrû'l Kamer kalesinin fethi müşkildi.”⁶³¹

Romanda Mısır'ın Türk tarihindeki yerine de değinilir. Yavuz Sultan Selim döneminde ele geçirilen Mısır'ın Osmanlı devletine hilafeti getiren bir yer oluşu da vurgulanır. Romanda aynı zamanda “kavm-i necip” olarak kabul edilen Araplar arasında başlayan milliyetçilik hareketlerine de yer verilir. Mısır'da Rifa Rofi el Tahtavi öncülüğünde başlayan “Vatanseverlik Hareketi”ne de romanda değinilirken Arap Milleti Beyannamesi'nden de birçok bölüme yer verilir. Bu beyanname başta “Ey Müslümanlar” olarak başlarken daha sonraki bölümlerde “Ey Arap milleti” olarak devam eder ve Osmanlı Hanedanı ve Türklerin Arapları ikinci plana attığından, yapılan savaşlarda Arapların ön saflarda savaşmalarına rağmen onlara devlette üst rütbelerde görevler verilmediğinden, taltif görmek yerine şüpheli gözlerle bakıldığından söz edilerek Arap milliyetçiliği hedeflenir:

“Osmanlı Arapları kavmi necip olarak kabul etti. Gerileme döneminde devlet Arap dünyasındaki denetimine getirmeye başlayınca Araplar arasında ayrılıkçı fikirler oluştu. Arap milliyetçiliğinin doğuşunda Osmanlıların merkezi ve yerel yönetim bozukluğu iç sorun, Avrupa'nın şark meselesi olarak ortaya attığı paylaşım iştahı da dış sorun olarak ortaya çıktı. Kırılma noktası Napolyon Bonapart'ın 1798 de Mısır'ı işgal etmesi oldu. Mısır'da Rifa Rofi el Tahtavi ile 'vatanseverlik hareketi' başlatıldı. Yıllar sonra 'Arap milleti beyannamesi' adı altında bir beyanname yayımlandı. Beyannamenin altında 'fi 7 Rebi'ul-Sani Fi 98' tarihi ve imzası atılmıştı. Beyanname 'Ey Müslümanlar' diye başlıyordu.

'Ey Arap milleti!'

'Malumunuzdur ki geçende vuku bulan Rusya ve Sırp ve Karadağ muharebeleri sizlerin kan ve malınız ile olup (1877-78 Osmanlı Rus Savaşı) esnasında evladınızı ileri sürmüş ve mükâfat sırasında gerüye bırakılmışlardır. Belki onlara cibanelik ve hıyanet nisbet ederek 'Fellahlar, yani Araplar harbdan firar etmek için parmakları katederler idi' demişlerdir. Ve şimdiye kadar bizlerden feriklik ve livalık ve miralaylık rütbesine nail olmuş yoktur. Ancak bu rütbeler kendi

⁶³¹ Subaşı, Sultan IV. Murat Han, s. 69.

vatanlarına ihanetlik eden ve şeref-i namuslarını düşmana fûruht eyleyen Türklere hasredilmiştir.”⁶³²

1.3.1.1.2. Irak Bölgesindeki İsyanlar

Ebubekir Subaşı da *Diclenin Son Türküsü Kut’ül Amare* romanında Arap isyanlarına yer vermiştir. Romanda Osmanlı devletinin zayıflaması ile birlikte var olan toplumsal düzenin bozulmaya başladığı ve ardından Arap kesimin isyana başladığı belirtilir. Bu isyanların başladığı bölgelerden biri de romanda Hille olarak gösterilir.

“Bu arada bazı eşkıya ruhlu Arap aşiretleri Osmanlıların İngilizler karşısında bozulduğunu veya yenildiğini görür görmez birliklere ve malzeme depolarına saldırmaya başlamışlardı. Bu da yetmemiş, Osmanlı idaresinde bulunan ve onları destekleyen diğer Arap kasaba ve kabilelerine de zarar verme marifetini göstermişlerdi. Necef ve Kerbelâ hadiseleri buradaki hükümeti sarsmışken 26 Ağustos’ta Hille’de asker kaçaklarının tahrikiyle yine ayaklanma çıkmıştı. Bunun üzerine Fırat Grubu, İngilizleri bırakıp bütün süvari kuvvetleriyle 27 Ağustos’ta Hille’ye geldi ve kasabanın giriş yerleri ve sokaklarını kontrol altına aldı. Yazık ki burada sekiz saate yakın bir zaman sokak çarpışmaları meydana gelmişti. Asiler hızlarını alamayıp evleri yağmalamaya başlayınca, halk hükümet kuvvetlerinin yanında yer almış ve askeri püskürtmüştü.”⁶³³

Hille’de çıkan isyanın asiler tarafından başlatıldığını belirten Subaşı, bu isyanlarda halkın ve bazı önemli aşiret liderlerinin devletin yanında yer aldığını iddia eder:

“Hille halkı asilerle uğraşırken, Necef’te de benzer hareketler görülmüştü. Jandarma çekilip kışlasına kapanmış ve kaymakam ilçeyi terk etmek zorunda kalmıştı. Bunun üzerine Irak’ta gerçek bir sadâkat numunesi olarak bulunan Müntefek Şeyhü’l Meşâyihî Uceymi Sadun Paşa meseleye müdahil oldu. Yanında kendi adamlarından üç yüz ve aşiretlerden altı yüz mücahitle 38. Süvari Alayının 1. Bölüğünü de alarak 30 Ağustos günü yardıma koştu ve isyan ateşinin söndürülmesinde büyük işler gördü.”⁶³⁴

⁶³² Halit Payza, *Çöl Fedaisi Kuşçubaşı Eşref, Tarihçi Kitabevi*, İstanbul 2019, s. 117.

⁶³³ Ebubekir Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kutül Amare*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2017, s. 20.

⁶³⁴ Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kutül Amare*, s. 20-21.

1789 yılında Fransa’da başlayan milliyetçilik akımı Avrupa’da mutlak monarşilerin yıkılması ile son bulmuştur ve bu akım bütün dünyada yankı uyandırmıştır. Araplar da Orta Doğu’da Osmanlı imparatorluğunun yıkılma sürecinde bu akımın etkisinde kalan ya da “etkilenen” etnik kesimlerdenidir. Artık Müslümanlık, Osmanlı toplumunu bir arada tutan bir düğüm olmaktan çıkmış ve her etnik yapı kendi kaderini çizmek hayali ile isyana başlamıştır. Ancak Orta Doğu’da yaşanan bu isyanlar kendiliğinden değil Avrupalı devletlerin yönlendirmesi ile yakından ilgilidir. Ebubekir Subaşı da bu akımı ve yansımalarını romanında ele almıştır.

“İşin gerçeği, Osmanlı Türkleri için cihâd ilan edilmiş veya edilmemiş; onlar için pek bir şey değişmiyordu. Zira onlar sadece kuru bir emir dahi verilse hiçbir fedakârlıktan çekinmiyorlardı.

Diğer taraftan henüz askerî olarak zapt u rapt altına alınamamış olan topraklardaki Kürtler ve Araplar için durum farklıydı. Zira bunlar için de cihad ilan edilmiş veya edilmemiş; içinde bulundukları zor şartlar altında bir fedakârlığa girecek halleri yoktu. (...) Bunun da ötesinde, savaş patlayınca Enver Paşa büyük Arap aşiret reislerine birlikte hareket etmek üzere birçok ricalarda bulunmuş ise de netice alamamıştı. Tıngırtıları tatlı İngiliz altınlarının prangasına ram olmuş bazı leîm kabile reislerine güzel sözle nasihat etmenin karşılığı ya hırlama veya horlamadan başka bir şey olamazdı.”⁶³⁵

Özellikle İngilizlerin Irak’ta yaptıkları propagandalar, Arap milliyetçiliğini körüklemiş, Osmanlı devleti ise bu siyaseti iyi yönlendirememiştir. Romanda Ebubekir Subaşı, Osmanlı devletinin eksik kalan bu politikasına ve cihat düşüncesinin toplumda etkisini yitirdiğine dikkatleri çeker:

“Irak cephesine gelince; buradaki Arap kabilelerine ve ilan edilen cihada güvenilerek sekiz bin gibi az sayıda Türk askeri bulundurmaktaydı. Ancak İngilizlerin buradaki propagandaları eski ve köklüydü, şimdi de gayet iyi çalışıyorlardı. Nitekim Arap kabilelerinin mühim bir kısmını kendi yanlarına çekmeyi başarmışlardı. Bundan dolayı da Osmanlı ordusu silah ve teçhizat bakımından güçlü İngilizler karşısında tutunamıyordu.”⁶³⁶

⁶³⁵ Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kutül Amare*, s. 27.

⁶³⁶ Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kut’ül Amare*, s. 29.

Ebubekir Subaşı romanda, isyanların arkasındaki devletlerin başında İngilizlerin olduğunu ve casusluk çalışmalarıyla isyanları körüklediklerini tekrarlar. Bu casusluk teşkilatlarından birinin de Bağdat'ta olduğunu belirtir:

“Bu isyanlar meselesinin kaynağının ne olduğu önce anlaşılamamıştı. Sonradan icra edilen tahkikat neticesinde Necef, Kerbelâ ve Hille'deki bu huzursuzluğun Bağdat'ta faaliyet gösteren gizli bir teşkilatın işi olduğu anlaşıldı. İpin ucu çekilince de altından İngiliz istihbaratı çıkmıştı. Ne yazık ki buralardaki İngiliz casusları Irak aşiretleri ve halkı üzerinde yaman bir çalışma yürütüyorlardı. Bir kere daha ve pek acı şekilde anlaşılmıştı ki, Osmanlılar burada ancak idarî ve askerî olarak varlardı, üstelik eskisi kadar kuvvetli de değillerdi. Şiîler bir tarafa, Sünnîler üzerinde bile en azından bir ıslah faaliyetinde bulunamamışlardı. Bu şartlar altında yeraltı faaliyetlerine nasıl müdahil olabileceklerdi?”⁶³⁷

İsyanlarda çok büyük etkisi olan istihbarat örgütlerinin faaliyetlerine de yer veren Ebubekir Subaşı, Osmanlı devletinin de *Türk Milli Müdafaa Komitesi* adıyla bir istihbarat örgütü kurduğunu ancak yapılan çalışmaların yetersiz kaldığını belirtir.

“Osmanlıların bütün mücadele sahalarına gönderdiği istihbaratçılara dair bilgiler ne yazık ki İngilizlerin malumuydu. Bunlar hakkındaki malumat daha çok tarafsız ülkelerdeki elçilerin istihbaratından temin ediliyordu. Sonra da bunlar İngiliz makamları arasında farelerin peyniri taksim etmesi gibi paylaşılıyordu.”⁶³⁸

Tecelli Sercan Sırma'nın *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı* romanında I. Dünya Savaşı'nda Arapların isyanlarda gösterdikleri gerekçelerden oldukça farklı düşünen Arapların var olduklarına değinir. İngiliz askeri olan Arthur ile yerli halk arasında geçen konuşmada yerli halkın Bağdat'ta bulunan İngilizlerin bu toprakları terk etme temennisi ile karşılaşılır. Romanda, Türklerden rahatsızlık duymak yerine genel anlamda haksızlık eden yöneticiler eleştirilir ve İngilizlerin “kâfir” olarak tanımlanıp Bağdat'ı işgal ettikleri dillendirilir:

“Arthur sandukaya yaklaştı. Birkaç saniye asker duruşunda bekledi. Onunla beraber türbenin başında dua eden adama selam verdi. Adamı konuşmaya meyilli görünce sohbe başladı. Bir ara ne dua ettiğini sordu. Adam, ‘Allah

⁶³⁷ Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kut'ül Amare*, s. 21.

⁶³⁸ Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kut'ül Amare*, s. 24.

Bağdat'ı İngiliz kâfirlerinden kurtarsın,' diye dua ettiğini söyledi. Beklemediği bu yanı karşısında biraz duraksadı. Çünkü bugüne kadar hiçbir Arap İngilizlerden rahatsız olduğunu söylememişti. Aksine onları Türklerin zulmünden kurtardıkları için minnettar olduğunu üzerine basa basa söylüyorlardı. Renk vermemeye çalışarak, 'Aslında İngiliz veya Müslüman fark etmez. 'Allah insanları zalimlerden kurtarsın,' demek daha iyi. Bak Türkler de Müslümandı. Zulüm yapmadılar mı' diye itiraz etti.

*'Şivenden senin Basralı olduğun belli. Bağdat kutsal bir yer. Çok âlimi ve evliyası var. Halifeleri var. Kâfirlerin topraklarda efendi olarak dolaşması doğru değil. Haklısın Türkler de zulüm yaptılar. Vergi aldılar. (...) Buna rağmen onlar öyle yaptı diye kâfirlerin işgaline razı olmak imandan değil.'*⁶³⁹

Romanda yine Arap isyanlarının başrolünde olan Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'dan ve isyanlardaki amaçlarından, onların Osmanlı'dan koparak Sünni bir Arap devleti kurma hedeflerinden de söz edilmektedir.

*"Irak kralı Faysal, Yahudiler yanında ne Hristiyanlar ne Kürtler ne de diğer azınlıklar hakkında iyi şeyler düşünüyordu. Şiaları da aynı grupta görüyordu. Kafasında sadece Sünni bir Arap devleti vardı."*⁶⁴⁰

Hasan Basri Bilgin ise *Son Zafer Kut'ül Amare* romanında Arap isyanlarını İngilizlerin altınlarına aldanan Araplara dayandırır:

*"Yiyecek yok, silah yok!. Bugüne değin bu topraklarda özgür yaşamış, bundan sonra yine her haliyle 'özgür' yaşaması gereken bu toprakların ortak sahibi olan Araplar ise İngilizlerin çil altınlarına kanmış, ülke geleceğini düşünmekten çok uzak..."*⁶⁴¹

Romanda Kut'ül Amare'de mücadele eden Osmanlı Türk askerlerinin konuşmalarına yer veren Bilgin, Osmanlı-Türk askerlerinin yükselen Arap milliyetçiliğinden şikâyetçi olduğunu şöyle yansıtır:

"Daha kötüsü ne biliyor musunuz? Bazı Arap kabilelerinin tutumu içimi acıtıyor. Biz onların namusunu, izzetini ve ikbalini müdafaa için buradayız, onlar

⁶³⁹ Tecelli Sercan Sırma, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 114.

⁶⁴⁰ Sırma, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı*, s. 164.

⁶⁴¹ Hasan Basri Bilgin, *Son Zafer Kut'ül Amare*, Hayat Yayınları, Ankara 2018, s. 48

*ortalıkta yoklar! Kutulamare'den Bağdat'a kadar düşmana karşı çıkmaya hazırlanan hiçbir aşiret, akli başında hiç kimse yok... İki nehir arası tümüyle boşalmış, şaşkınlık içindeyim; Allah aşkına nerede bunlar?"*⁶⁴²

Hasan Basri Bilgin, Irak halkının Osmanlı'nın son döneminde yalnız bırakıldığını ve halkın cehaletin kollarına atıldığını söyleyerek isyanların arka planında yatan bazı gerçekliklere dikkatleri çeker:

*"Vatanseverlik, suyun dibindeki zümrüt gerdanlık gibidir. Evlat, suyu bulandırırsan onu asla bulamazsın! Evvelden sahipsiz bırakılmıştı Irak halkı; eğitilmedi, öğretilmedi! İngiliz ajanları bu topraklarda rahatça at oynatıp kolayca suyu bulandırdılar... O kıymetli mücevherler, o vatana lazım iyiler de haliyle görünmez oldu!"*⁶⁴³

Askerlerin konuşmaları üzerinden Arap isyanlarını değerlendiren Hasan Basri Bilgin, Osmanlı devletine ihanet eden toplulukların gelecekte başarısız olacaklarını belirtirken, Irak'taki bazı aşiretlerin Osmanlı devletine bağlı olduklarını ancak dönemin şartları gereği merkeze bağlı kalmak için ellerinden fazlasının gelmediğini iddia eder. Bu aşiretlerden biri de romanda Şeyh Hanîf'in aşireti olarak geçmektedir.

Yazar, ayrıca Arap isyanlarına destek vermeyen Türkmenlerin ise İngilizlere karşı çıkmak yerine farklı yerlere göç etmek zorunda kaldıklarına değinir.

"—Ne şeyi Sıtkı? Araplar düşmana karşı yanımızda yer alacak mı almayacak mı?"

*—Maalesef şu an çoğunluğu savaş mahallinden uzaklaşmış durumdalar. Çoluk çocuğunu alan ilçelere, İngilizlerin uğraması mümkün olmayan yerlere göçmüşler. Bir tek Türkmen Beyi Menduh Ağa'dan bir avuç mücahit getirdik, hepsi bu kadar!"*⁶⁴⁴

Romanda yine bütün Arapların isyana katılmadıkları düşüncesi ileri sürülür. Türkmenlerin göç etmesi gibi Osmanlı yanlısı Arap aşiretlerinin de ne yapacaklarını bilemedikleri için göç ettikleri anlatılırken, isyanların, İngilizler tarafından hazırlanan "Türk baskısından Arapların kurtarılacağı" propagandası ile desteklendiği belirtilir:

⁶⁴² Hasan Basri Bilgin, *Son Zafer Kut'ül Amare*, s. 53

⁶⁴³ Hasan Basri Bilgin, *Son Zafer Kut'ül Amare*, s. 56

⁶⁴⁴ Hasan Basri Bilgin, *Son Zafer Kut'ül Amare*, s. 93.

“Ortalıkta dolaşan Arapların gerçek yüzlerini gözlerimle gördüm... Gerçek Arap mücahitler, sahipsizlik ve akıllı bir lidere sahip olmadıklarından ıssız dağlara, ulaşılmaz kuytulara çekilmiş durumdalar. Yanımızda kalıp da bizimle zannettiklerimizin önemli bir kısmı ya çift taraflı oynuyor ya da gizli ihanet içinde!

Görevli olarak Bağdat’a gidiş ve gelişlerde bu kanısını doğrulayan birçok olayla karşılaşmıştı Yüzbaşı Sıtkı. Uzun yolculuk sırasında bir Türk askeri olarak beldesini terk etmemiş olan ahali tarafından genelde soğuk karşılanmışlardı. İngiliz ajanlar gizliden gizliye kabul görür el üstünde tutulurken hiçbir Iraklı aile kendilerine misafir ikramında bulunmamıştı... Kendisi bizzat rastlamamıştı lakin bir şekilde aç kalan Türk askerlerine ekmek su verilmediği gibi, ‘Sizin esaretinizden bizi İngilizler kurtaracak, hür ve güven içinde yaşayacağı onların sayesinde!’ diyenler bile olmuştu yüzlerine... Ve namus bezirgânlığı dâhil şimdi aklına getirmek, dillendirmek istemediği daha nice tatsız olaya şahit olmuştu.”⁶⁴⁵

Hasan Basri Bilgin, İngilizlerin bakış açısını da romana yansıtır. İngilizlerin Osmanlı toplumu içinde birçok politika izlemesine rağmen kolay kolay din bağına çözümediklerine vurgu yapar ve isyana teşvik için Araplara verilen vaatlerin daha fazla olması gerektiği vurgulanır:

“Ne yazık ki öyle! Çok uğraştık, dünyanın masrafını yaptık; Türklerle Arapların irtibatını kopardığımızı zannetmiştik, yanılmışız. Demek ki; verdiğimiz az buldular, bir kısım Arapları kandıramadık.”⁶⁴⁶

İsmail Bilgin’in *Kut’ül Amare* romanında, General Towshend’in Nasariye’de yaptığı saldırı sonucunda Osmanlı ordusunun düştüğü güç durum ele alınır ve bu durumun sebebi olarak Arap aşiretleri gösterilir. Bu aşiretlerden birisi de romanda Müntefik Aşireti olarak geçer. Böylece Müslümanların kardeşliği roman boyunca sorgulanmaya başlanır.

Romanda İngilizlerin Arap isyanlarını nasıl finanse ettikleri ve halkı Osmanlı’ya karşı nasıl isyana sevk ettirdikleri anlatılır. Yine romanda Osmanlı’ya isyan edenler çoğunlukla çölde yaşayan bedeviler olarak gösterilir ve bu kişiler “urban” olarak nitelendirilirler.

⁶⁴⁵ Hasan Basri Bilgin, *Son Zafer Kut’ül Amare*, s. 105.

⁶⁴⁶ Hasan Basri Bilgin, *Son Zafer Kut’ül Amare*, s. 162-163.

Romanda Lihye aşiretinden de söz edilir. Bu aşiret daha sonra İngilizlerin safına geçerek Osmanlı'ya büyük zararlar verecektir.

“Bizi uğraştıran, bize zarar veren Lihye denilen bir aşiret var. Bu aşiretin eli silah tutan bütün adamları acımasız. Merhametleri yok. Yaralı askerlerimizi öldürüyorlar. Atlarımızı bile vuruyorlar. Talan ediyorlar. Altına çok düşkünler. Lawrence onları bol altınla besliyor. Bu adamların etkisiz hale getirilmesi gerek... Zorlu görev de sana düşüyor... Söz konusu aşiretin nerede olduğunu, nerelerde baskınlar düzenlediğini Üsteğmen Selahattin size ayrıca anlatacak...”⁶⁴⁷

İsmail Bilgin, romanda Semmar aşiretinden de Osmanlı yanlısı olarak bahseder ve Lawrence'ın aşiretleri altın ile nasıl satın aldığını anlatır:

“Evet, bizi destekleyen ve Osmanlı'ya gönülden bağlı Semmar Aşireti'nin yanında kalacaksınız. Orada dinleneceksiniz. Sonra aşiretin adamları size çölde nasıl avlanılır, nasıl saklanılır, nasıl yön bulunur, nasıl tuzak kurulur, kısacası çöle dair bildikleri ne varsa her şeyi anlatacaklar.”⁶⁴⁸

İsmail Bilgin, *Mehmet Fazıl Paşa* romanında Mehmet Fazıl Paşa'nın Arap isyanları karşısında verdiği mücadeleye değinir. Romanda Mehmet Fazıl Paşa'nın İngilizlerin niyetlerini çok önceden anlayıp aşiretleri Osmanlı safına çekmeye çalıştığı anlatılmaktadır:

“Balkanlarda bu hezimetler yaşanırken özellikle 1913 yılına doğru bölgede Basra Körfezi girişindeki Fav'da, İngilizler kendileri için bir destek merkezi kurmuşlardı. Buraya çeşitli petrol depoları ve boru hatları inşa ederek Hindistan ile İngiltere arasında çalışan gemilerine ikmal sağlıyorlardı. Bu güzergâh İngilizler için çok önemliydi ve asker getirerek tesisleri korumak istiyorlardı. Gelişmeleri Mehmet Fazıl Paşa, Osmanlı Devleti yetkililerine bildiriyor ve buradaki İngilizlerin hareketliliğine dikkat çekerek tedbir alınmasını istiyordu.”⁶⁴⁹

Romanın devamında İngilizlerin petrol yataklarını elde etmek amacıyla bölgedeki aşiretleri kendi saflarına çekmeye çalıştığını anlayan Bağdat Sol Kanat Aşiret Komutanı

⁶⁴⁷ İsmail Bilgin, *Kut'ül Amare*, Timaş Yayınevi, İstanbul 2018, s. 164.

⁶⁴⁸ İsmail Bilgin, *Kut'ül Amare*, s. 165.

⁶⁴⁹ İsmail Bilgin, *Mehmet Fazıl Paşa*, Timaş Yayınları, İstanbul 2019, s. 181.

Mehmet Fazıl Paşa'nın bazen silahlı mücadele yolunu bazen de siyaset yolunu izleyerek çıkabilecek ayaklanmaları önlemeye çalıştığı anlatılır.

*“Bağdat'ta, Basra'da İngilizlerin yoğun faaliyetler içinde olduğunu anlamıştı. İngilizler Fav'a asker çıkardıktan sonra Dicle Nehri boyunca kuzeye doğru yürüyüşe geçmişlerdi. Öncelikleri Basra Körfezi'ndeki petrol bölgesini, depolarını ve boru hatlarının güvenliğini sonradan fikir değiştirmişlerdi.”*⁶⁵⁰

Romanda Lihye aşiretinin bölgesine giden Mehmet Fazıl Paşa'nın bu aşiretin silahlı güçleri ile karşı karşıya geldiklerine de değinir. Fazıl Paşa'nın kuyudan su içmesine izin vermeyen Lihyeliler bu toprakların artık Osmanlı toprağı olmadığını söylerler: *“Buralar Osmanlı Devleti'ne aittir. Biz de Osmanlı askeriyiz.”* *“Buralar artık Lihye aşiretinin! Osmanlı'nın değil.”*⁶⁵¹

Medine, Yemen'de Osmanlı devletine karşı çıkan ayaklanmaları bastırmak için önemli bir üs vazifesi görmektedir. Fakat Medine'de de isyanların baş göstermesi üzerine Yemen'e destek gönderilemediği de romanda belirtilir.

1.3.1.1.3. Hicaz

Hıfzı Topuz, romanda Arap isyanlarına engel olmak isteyen II. Abdülhamid'in Hicaz Demiryolları Projesi'ni başlattığını bu sayede Hicaz'a asker sevkini kolaylaşacağını ve isyanların da azalacağına inandığını ve bu inancında da ısrarlı olduğunu anlatır. Romanda bu görevi üstlenen kişilerden birisi ise 1892 yılında Hicaz'a vali olarak atanan Ahmet Ratip Paşa olarak gösterilir ancak onun iki yıl sonra görevden alınarak Arapların çok katı buldukları Hasan Hilmi Paşa'nın görevlendirildiği de eklenir.

“Bu sıralarda Abdülhamid Hicaz sorununa bir çözüm bulmak için kafasına Hicaz demiryolu projesine taktı. Demiryolu yapılırsa hacı adayları yollarda bedevilerin ve eşkıyaların saldırısına uğramadan Mekke'ye gidecekler ticaret ve ulaşım kolaylaşacak bölge kalkınacak sağlık sorunları çözülecek asker hızla bölgeye ulaşabilecek ve Araplar artık Osmanlılara başkaldırmayacaklardı. (...)

Abdülhamit ‘Hicaz Demiryolu benim rüyamdır’ diyor da başka bir şey demiyordu. Arabistan petrolleri daha o zamanlar Abdülhamid'in rüyalarına

⁶⁵⁰ İsmail Bilgin, *Mehmet Fazıl Paşa*, s. 209.

⁶⁵¹ İsmail Bilgin, *Mehmet Fazıl Paşa*, s. 215.

girmiyordu. Abdülhamit zaman zaman Necit Kralı İbni Suud'u da Osmanlı çıkarlarını korumak için kullanmaya çalışıyor ama İbni Suud'un ileride Osmanlıların başına ne büyük bir bela kesileceğini bilmiyordu."⁶⁵²

Mustafa Yıldırım'ın *58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına* romanında, Osmanlı devletine karşı çıkan Arap isyanları sırasında, bölgede bulunan Fahri ve Muntazır'ın düşünceleri üzerinden yaşananlar verilirken, eserde önce Şerif Hüseyin'in ihtişamlı yaşantısına dikkat çekilir.

"1915'in Kurban Bayramı'nda Mekke'deydi. Bayram namazını kılıp Kâbe'den çıkmışlardı. Mekke Şerifi Hüseyin bin Haşimi altın sırmalar ile süslenmiş kefiyesini düzeltmiş, iki büklüm eğlen kölenin kenetlenmiş ellerine basarak kır atına binmişti. Galip Paşa da atı ile onun yanına gelmişti. Hüseyin bin Haşimi sol elini Arafat dağına doğru uzatınca yürüyüşe geçmişlerdi.

İki dağ topunu çeken süslü kadanalıların nal seslerine, süvari bölüğünün arkasından yürüyen ayrı ülkelerden gelmiş hacıların uğultusu eşlik ediyordu. Hüseyin bin Haşimi'nin oğulları babalarının arkasında ilerliyorlardı."⁶⁵³

Mustafa Yıldırım romanda, Haşimi ailesinin Osmanlı devletine karşı aldatıcı bir politika izlediğini belirterek, bu ailenin Kanal seferinde Osmanlı devletine yardım sözü verip yüklü miktarda ödeme almalarına rağmen sefere katılmayarak Türk ordusunu yalnız bıraktıklarını söyler.

"Arafat dağından Mekke'ye dönerlerken Hüseyin bin Haşimi koyu esmer yüzüne bir tür aydınlık yayan ak dişlerini göstererek selamlıyordu iki yandaki hacıları. Fahri 'Keyfine diyecek yok! Padişah'tan beş on bin altın daha koparmış olmalı' diye yorumlamıştı. Böyle düşünmek için ne çok sebep vardı. Osmanlı ordusu Süveyş Kanalı'na saldıracağı sıra Şerif Hüseyin aşiretlerden derlediği 1500 adamı Medine'ye getirmiş, Faysal'ı da Kumandan olarak tayin etmişti.

Medine'den yola çıkan Türk birlikleri trenle çölü geçip Lut gölünün güneydoğusundaki Maan şehrine giderken Faysal kuvvetleri Medine'de çakılıp

⁶⁵² Hıfzı Topuz, *Meyyale*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1998, s. 183.

⁶⁵³ Mustafa Yıldırım, *58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına*, Ulus Dağı Yayınları, Ankara 2006, s. 8.

kalmıştı. Üstelik Şerif Hüseyin son anda direktip padişah'tan 60.000 altın daha koparmıştı."⁶⁵⁴

Hüseyin bin Haşim'in oğlu Faysal'ın Arap isyanlarında çok büyük etkisi olmuştur. İngiltere'nin Kahire'deki temsilcisi olan MacMahon ile gizli görüşmeler ve anlaşmalar yapan Faysal, isyanlar karşılığında bir Arap devleti sözü almıştır. Romanda bu görüşmelerden de söz edilir.

"Çok değil bir yıl geçmeden Arap aşiretleri Cidde'de Mekke'de, Taif'te ve Medine'de Osmanlı askerlerine karşı saldırıya geçince anlamışlardır işin aslını. Onlar 'Hacı' olurken oğlu Faysal Kahire'de İngiliz yüksek komiseri Sir Henry McMahon ile anlaşmanın son satırlarını bağlıyorlardı. İngilizler Haşimilerin Arabistan'dan Anadolu'ya uzayan topraklarda bir krallık kurmalarına yardım etmeyi aşiret adamlarına askeri eğitim ve yeterli silah vermeyi kabul etmişti."⁶⁵⁵

Romanda Mekke ve Medine'de bulunan Türk yöneticilerin ve askerlerin Arapların isyan edebileceklerini düşünmedikleri ve tedbir almakta geç kaldıkları da iddia edilmektedir. Ecyad-Ciyad kalesinde yaşanan olayları hatırlayan roman kahramanlarından Muntazır, Fahri ve Aziz'in konuşmalarında bu durum Teşkilat-ı Mahsusa'nın işini iyi yapmadığı düşüncesi üzerinden biraz da özeleştiri olarak şöyle ele alınır:

"Aziz donup kaldı. Ciyad kalesinde yaşadıkları kuşatmayı unutmak için her gece Allah'a yalvarıp duruyordu. Sesi ölgündü:

'Doğru diyorsun. O işi ancak Kâbe'den ezan okunurken mermiler yağmaya başladığında anladık.'

'Hamidiye hükümet binasını korumakla görevli Arap jandarmalar olacakları Önceden biliyormuş gibi sırra kadem bastıklarında anlayamadınız...'

'Ciyad Kalesi'nin burcundayım. Şerif Hüseyin'in adamları hükümet binasında tulumbalarda gazyağı püskürtüp ateşe vermişlerdi. Biz kaleyi kuşatanları geri atmaya çalışırken hükümet binasındaki arkadaşlar akşama dek direndiler çaresiz kalınca teslim oldular. Bir yanda Kâbe'nin örtüsü yanıyor öte

⁶⁵⁴ Yıldırım, 58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına, s. 9.

⁶⁵⁵ Yıldırım, 58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına, s. 9.

yanda ellerinden zincirlenen zabitler yerlerde sürükleniyordu. Mülazım Şükrü ve Kâmil'in kırbaçlanarak öldürüldüğünü sonradan duyduk.'

*'Biz de Taif'te kuşatılınca anladık durumu. Teşkilatı Mahsusa doğru dürüst çalışsaydı Taif'te tıklıp kalmaz, isyanı Mekke'de bastırırdık.'*⁶⁵⁶

Romanda Arap aşiretlerinin Maan ve Tebük'te özellikle demir yollarına yaptıkları saldırılar da şöyle ele alınır:

*"'Aşiretler Maan'dan Tebuk'a ve oradan Medine'ye kadar demiryolunu koruyan jandarmamıza bir yıl boyunca saldırdılar. Medine'ye erzak getiren trenleri yaktılar da ne oldu.' 'Doğru diyorsun bu saldırılara rağmen ne ordu kumandanlığı ne de hükümet uyanmadı.'*⁶⁵⁷

Romanda İngilizlerin, işleri kolaylaştırmak amacıyla bölgeye sömürgelerinden getirdikleri askerleri nasıl yönlendirdiklerine de yer verilir. Halkı Hristiyan olan yerlerden asker toplamak için "Türkler Hristiyanları katlediyor" yalanına başvuran İngilizler, halkı Müslüman olan bölgelerde de "Türklerin Almanlarla birlikte İslam'a zarar verdikleri" yalanına başvurmuşlardır.

"'İşgalci sıkışınca işi dine vurur! Bazı genç Anzak askerleri Sidney'de gemilere bindirilmeden önce kendilerine günlerce 'Barbar Türkler Hristiyanları yok ediyorlar!' onları durdurmak gerek!' denildiğini anlatmışlardı.'

*'Doğru! Bizim de elimize beyannameler tutuşturdular. Türklerin 'İslamiyetten ayrıldıkları için öldürülmeyi hak ettikleri' yazıyordu. Beyannamelerin altında da Hüseyin bin Haşim'in imzası vardı.'*⁶⁵⁸

Mustafa Yıldırım romanda Mekke ve Medine'de başlayan isyanlara, Mekke'de bulunan Ciyad kalesinin Osmanlı askerleri tarafından isyancılara karşı savunulmasına yer verirken isyancı Arapların arkasında İngiliz güçlerinin olduğunu da dile getirir:

"Mekke'de, Ciyad kalesinde esir düşen zabitlerin bir kısmı aşiretlerin elinde can vermiş, geri kalanları da İngilizler esir kamplarına yollamışlardı. Medine dört

⁶⁵⁶ Yıldırım, 58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına, s. 11.

⁶⁵⁷ Yıldırım, 58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına, s. 12.

⁶⁵⁸ Yıldırım, 58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına, s. 18.

bir yandan kuşatılmış, haberleşmeleri bile kesilmişti. İki yıldır da direniyordu Türk askerleri.”⁶⁵⁹

58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin’den Anayurdun Dağlarına romanında dikkat çeken bir ayrıntı ise isyanlarda Arapları destekleyenlerin sadece İngilizlerin olmadığıdır. Romanda Osmanlı devletinin müttefiki olan Almanların da Arapları isyana teşvik ettikleri, üstelik bunu Osmanlı altınlarıyla yaptıkları iddia edilir:

“‘Orası ayrı bahis! Zaten Almanlar Bedevi aşiretlerini bizim paramızla kendi hesaplarına uygun teşkilatlandırdılar.’

‘Haklısınız! Kendi ceplerinden dağıtsalar neyse; bizim devlete borç yazdırıyorlar. Herkesin dilinde Lawrence var! Azizim söyler misin demiryolu işletmeciliğini Türklerin elinden alıp Almanlara kim verdi? İngilizler Lawrence mı?’”⁶⁶⁰

Yazar, Arap isyanlarının başladığı dönemde Taif şehrinde yaşananlara da değinir. Romanda Taif’teki ayaklanmalar sonucunda şehirde kalan Osmanlı askerlerinin ve halkın açlıkla diğer zor şartlarla mücadelesi ise şöyle verilir:

“1916 Mekke Şerifi Hüseyin’in İngilizlerle anlaşması ve hemen sonra oğlu Emir Abdullah’ın Taif’i kuşatması. İşte o serin cennet gün geçtikçe cehenneme dönüşüvermişti.

Önce tahıl tükendi, sonra yaş ve kuru meyveler. Onun ardından dışların çiğneyebileceği her türlü ot tüketildi. Bu arada iyice zayıflayan katırlar, develer! ‘Keşke besiliyken kesseydik şunları’ diye hayıflanmalar.

Üç ay içinde günlük tayın, adam başı üç hurmaya düşmüştü. 1916 Eylülünün ortalarına gelmişlerdi. Mekân dağının yamacındaki taş ocaklarından vali konağına iniyordu. Taif’in dibindeki suyu kuyulardan çeken dönme dolabı çeviren develeri kaçırıp yemesinler diye nöbetçi diktiği askerlere bakacaktı. (...) Ne develer vardı ne de nöbetçi asker!’(...)Arap kökenli askerler kuşatmacıların da propagandası sonucunda kaçmayı yeğliyorlardı.”⁶⁶¹

⁶⁵⁹ Yıldırım, 58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin’den Anayurdun Dağlarına, s. 40.

⁶⁶⁰ Yıldırım, 58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin’den Anayurdun Dağlarına, s. 114.

⁶⁶¹ Yıldırım, 58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin’den Anayurdun Dağlarına, s. 395.

İsmail Bilgin, *Çöl Kaplanı Fahrettin Paşa Medine Müdafası* romanında ise Arap isyanlarını Şerif Hüseyin ailesi üzerinden vermektedir. Romanda Osmanlı paşalarına tuzak kuran Şerif Hüseyin'in düşündüğü tuzaklardan diyaloglar halinde söz edilir:

“Paşam iyi ki geldiniz. Burada işler çok karışık. Sizi karşılayan Şerif’in oğullarının sözlerine kanmayın. Onlar yüzümüze gülüyor ama bizi bir kaşık suda boğmak için hazırlık yapıyorlar.

— Zaten çok abartılı bir saygı gösterdiler bana.

—Evet, ikisi de uzun zamandan beri Medine’de. Bu akşam ikimizi de Hamza Mescidi’ndeki yerlerine davet ettiler. Ben bunun bir tuzak olduğunu öğrendim. Orada ikimizi öldürecekler ve Yemen’e yardım edecek diye hazırladıkları birlik de Medine’de. Her türlü ısrarlarına rağmen bir türlü Medine’den çıkmadılar amaçları saldırı anını beklemektir Medine dışında da kuvvetleri var. Bu kuvvetler birleşip şehri ele geçirmek amacındalar.”⁶⁶²

İsmail Bilgin, romanında Arapların tamamının isyanlara katılmadıklarını, isyanlara katılanların çoğunlukla bedevi topluluklar olduğunu söyler ve onları “urban” olarak nitelendirir. Yazar, ayrıca Şerif Hüseyin’in Osmanlı ve İngilizlerle olan bağlantılarını da romanda diyaloglar içinde yansıtmaya çalışır.

“Peki Arapların Hepsi bu isyana katılıyor mu?

—Hayır. Urban denilen kesimi katılıyor. Bunlar yerleşik değil. Geçimleri talanladır. Şerif Hüseyin de en çok bunları kandırıyor zaten.

—İngiliz altınlarıyla.

—Evet. İngiliz altınlarıyla hatta Osmanlı altınlarıyla...

(...)

—Bu Şerif Hüseyin denen adamı, İstanbul’da gözetim altında tutarken, Mekke’ye emir tayin ettiler. İlk önceleri Osmanlı’ya bağlı iken İngilizlerin kışkırtması ile isyana karar verdi. Mekke’deki Vehip Paşa Şerif Hüseyin’in ikiyüzlü davrandığına aslında İngiliz taraftarı olduğunu Cemal Paşa’ya çok önceden bildirmişti. Şerif Hüseyin İngilizlere, Arap dünyasının hâkimi olmak gibi bir hülyası olduğunu söylemiş. İngilizler de bunu koz olarak kullanıyorlar. Üstelik casus

⁶⁶² İsmail Bilgin, *Çöl Kaplanı Fahrettin Paşa Medine Müdafası*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 50-51.

Lawrence denen biri de isyancıları eğitiyormuş. Baskınları ve taktikleri de o hazırlıyormuş.

Ne zaman ki İngilizler Çanakkale’de yenilip, bizden bir tokat yiyince askerini çekti. Mekke Şerifi başını kaldırmaya başladı.

— *Çünkü Çanakkale’den çekilen İngiliz birlikleri buraya kaydırıldı.*”⁶⁶³

İsyancıların bulundukları mevkiiler ise romanda Uhud Dağı etekleri ve Hamza Mescidi olarak gösterilir.⁶⁶⁴ Şerif Hüseyin’in ve oğullarının kurdukları tuzaklardan kurtulmayı başaran Fahrettin ve Basri Paşalar, Araplar tarafından açıkça düşman olarak görülmeye başlanmıştır. Romanda bu olayların ardından isyan beklentilerine değinilir. Romanda isyancıların bir araya geldikleri diğer yerler ise Cehennem dağı ve Asi tepe olarak geçmektedir:

*“Tepelerin eteğinde birkaç gözcüden başka kimse yoktu. Yavaş yavaş toplanmaya başlayan Faysal ve Ali’nin yanındaki Bedeviler buraları kolayca ele geçirmişlerdi. Asi Tepe’den çok Cehennem dağının önemi fazla idi. Medine’den Mekke’ye giden yolun ilk kısmını oluşturan ve Ali Kuyusu denilen kuyunun bulunması burada su ikmalinin yapılmasına imkân tanıyordu. Alınan son haberlerde isyancıların özellikle Asi tepede toplandıkları belirtiliyordu.”*⁶⁶⁵

Arap isyancılar bölgede Osmanlı devlet hâkimiyetinin zayıflamasını istediğinden Osmanlı devletinin bölgeye hâkimiyet sağlayacak olan ulaşım yollarına, özellikle Hicaz Demir yoluna saldırılar düzenlemişlerdir. Romanda demiryollarının isyancı Bedeviler tarafından nasıl hedef alındığı şöyle verilir:

*“—Hiç vakit kaybetmediler. İsyan bayrağını çabuk açtılar. Öyle anlaşıyor ki ellerinden geleni yapacaklar... Şu hale bak... Makinistin bulunduğu ön cam tamamen parçalanmıştı. Makinisti bu halde treni kullanmak zorunda kalmıştı. Şimendiferin ve vagonların camları da kurşunlarla delik deşik olmuştu. Demir tekerleklerde dahi barut izleri belli oluyordu.”*⁶⁶⁶

⁶⁶³ İsmail Bilgin, *Çöl Kaplanı Fahrettin Paşa Medine Müdafası*, s. 51.

⁶⁶⁴ İsmail Bilgin, *Çöl Kaplanı Fahrettin Paşa Medine Müdafası*, s. 54.

⁶⁶⁵ İsmail Bilgin, *Çöl Kaplanı Fahrettin Paşa Medine Müdafası*, s. 88.

⁶⁶⁶ İsmail Bilgin, *Çöl Kaplanı Fahrettin Paşa Medine Müdafası*, s. 90.

Romanda Bilgin, Arapların Osmanlı'ya karşı ihanetinin arkasında İngilizler olduğunu ve yaşananların vefasızlık olduğunu söyler:

*“Asi Tepede toplanan Bedeviler ilk saldırılarını Medine’den sonraki durak olan Muhit istasyonundan geçen trene yapmışlardı... Yıllardır büyük bir devletin himayesinde altınlarla beslenenler şimdi bu büyük devletin, trenine kurşun sıkılmışlardı. Hâlbuki her mermi, vefaya, iyiliğe, adalete sıkılmıştı.”*⁶⁶⁷

Şerif Hüseyin ailesinin isyanlarda rol oynamasının arkasında ise İngiliz casus Thomas Edward Lawrence bulunduğu söylenmektedir. Lawrence’ın yönlendirmeleri ile Osmanlı devletinin Müslüman olmayan Almanlarla ittifak yapmasını kullanarak halkı kışkırtmaya çalışan bu aile, romana göre isyanlarda ve tren istasyonlarına yapılan saldırılarda karar alıcı merci haline gelmiştir.

Romanlarda bu dönemde yapılan propagandalar çoğunlukla milliyetçilik ile ilgilidir. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin devletin resmi dilinin Türkçe olduğunu kabul etmesinin ardından Araplar arasında Orta Doğu’da “Türkleştirme” faaliyeti dayatıldığı tartışması yapılmış ve Arapların Türkler tarafından sömürüldüğü propagandasına başvurulmuştur. Bu dönemde Mekke’ye gelen Şerif Hüseyin, Osmanlı devletine karşı bir isyan beyannamesi yayınlar ve Osmanlı devleti ile İttihat Terakki arasında fark olduğunu Enver, Cemal ve Talat Paşaların yönetimindeki devletin eski Osmanlı olmadığını iddia ederek askerlerin oruç tutmadıklarını, Türkçe Kur’an okunduğunu söyleyerek Arap milletinin dini ve milli duygularını kışkırtmayı hedeflemiştir. Romanda bu olaylara da şöyle yer verilir:

*“Bu beyannamede İttihat ve Terakki’nin başa geçtiğini, bu partiyi iki üç kişinin yönlendirdiğini, bu kişilerin iş başına gelmesi ile birçok muharebeye sebep olunduğunu, dinin beş esasından birini çiğnediklerini ve Medine’de Şam’da bulunan askerlerin oruç tutmamalarını istediklerini, padişahı bir kenara koyduklarını, ileri gelen Arap aydınlarını idam ettiklerini, hatta İstanbul’da Türkçe Kur’an çalışmalarına başladıklarını ve Mekke’deki isyan başladığında Kaley-i Ecyad’dan attıkları topların Hacer’ül Esved’in yakınına düştüğünü, hiçbir manevi değeri dikkate almadıklarını belirtiyordu.”*⁶⁶⁸

⁶⁶⁷ İsmail Bilgin, *Çöl Kapları Fahrettin Paşa Medine Müdafası*, s. 91.

⁶⁶⁸ İsmail Bilgin, *Çöl Kapları Fahrettin Paşa Medine Müdafası*, s. 100-101.

İngilizlerin arka planını yönettiği bu propagandaların sonucunda Türkler, Araplar tarafından Müslüman olarak kabul görmemeye başlamışlardır. İsmail Bilgin, romanında Araplar tarafından Türklere “Nasranî” diye hitap edildiğini söylerken, Medine’de direnen Osmanlıların da ezan okuyarak Müslüman olduklarını göstermeye çalıştıklarını romanda konu etmiştir.

“Tepelerdeki isyancılar durmadan Türk askerlerine, ‘Nasrani’ (Hristiyan) diye bağıryorlardı.

İngilizlerin yoğun bir propaganda ile isyancıların kandırıldığını bilen Fahrettin Paşa güzel sesli bir ere bu suçlamalara karşılık olsun diye emretti:

—Evladım şu kayaya çık. Yüksek sesle ezan oku.

—Baş üstüne paşam

Er ezan okumaya başladığında tepelerden bağırان isyancılar birden sustular büyük bir sessizlik oldu.”⁶⁶⁹

Arap isyancılar, isyanlarda birçok önemli askeri katletmişlerdir. Ayrıca ulaşım yerlerini özellikle de beslenme mevkillerini yok etmeyi hedeflemişlerdir. Bu yerlerden romanda geçenler ise Yanbo ve Ümlüc Kalesi’dir.

“Paşanın göreve başladığı ertesi gün acı haberler karargâha bir bir gelmeye başladı. Çanakkale’den gelen 42. Alay’ın İkinci Tabur Komutanı Aziz Bey yaptığı keşifte Teğmen Mahmut Efendi ve bir onbaşı isyancılar tarafından tuzağa düşürülerek şehit edildiğini bildirmişti. Ayrıca Şerif Hüseyin’in oğlu Faysal, kuvvetlerinden bazılarını Yanbo’da denizden karaya çıkarmış, İngiliz gemilerinin yoğun bombardımanı sonucunda Ümlüc kalesini de ele geçirmişti.

Fahrettin Paşa son haber üzerine kaygılandı. Burası iâşe kollarının denetimine yarayan en önemli mevkillerden biriydi. Artık iâşe konusunda daha da zorluk çekeceklerdi.”⁶⁷⁰

İsyanların körüklenmesinde gün gün artan propaganda çok etkili olmuştur. Romanda Basri Paşa’nın Beyrut’a görevlendirilmesi ve Kutsal Emanetlerin İstanbul’a götürülmesini fırsat bilen isyan destekçilerinin Medine halkı üzerindeki yalan haberleri yaymaya devam ettiği belirtilir.

⁶⁶⁹ İsmail Bilgin, *Çöl Kapları Fahrettin Paşa Medine Müdafası*, s. 102.

⁶⁷⁰ İsmail Bilgin, *Çöl Kapları Fahrettin Paşa Medine Müdafası*, s. 117-118.

“Çok geçmeden Medine’de çeşitli dedikodular yayılmaya başladı. Özellikle Basri Paşa’nın Beyrut’a gitmesi, Kutsal Emanetlerin İstanbul’a götürülmesi nifak tohumlarını ekip isyan biçmek isteyenlerin çok işine gelmişti. Ayrıca şehri çevreleyen savunma hatlarının birbirine yaklaştırılması için bir kademe daha geri çekilmesi, bu söylentilerin iyice artmasına sebep oldu. Özellikle Faysal ve Ali’nin casusları, Medine’nin tahliye edileceğini kulaktan kulağa yaymaya başladılar.”⁶⁷¹

Şerif Hüseyin, İngiliz dostlarının yönlendirmeleri ile Mekke’de *El Kible* isminde bir gazete çıkartmıştır ve halkı yönlendirebilmek için bu gazetede çeşitli propaganda haberleri yayımlamıştır. Bu gazete Arabistan devletinin habercisi gibidir. İsmail Bilgin de romanda bu gazeteden ve gazetenin Arap halkı yönlendirme gücünden söz eder:

“(…) Hele hele birkaç gün sonra Şerif Hüseyin tarafından Mekke’de çıkartılan *El-Kible* adlı gazetenin şehirde gizlice dağıtılmasıyla endişe dalgaları büyümeye başlamıştı İnsanların içinde büyüyen korku bu gazete sayesinde doruğa çıkmıştı. Gazetede Şerif Hüseyin, Medine muhafızına atıfta bulunularak daha fazla kan dökülmeden teslim olmasını istiyor. Büyük Arap imparatorluğunun çok yakında kurulacağı müjdesini veriyor, kabile reislerinden özel ricalarda da bulunuyor; Osmanlılara maddi ve manevi yardım yapılmamasını istiyordu. ‘Birlik zamanıdır’ deyip her şeye rağmen Osmanlı’nın yanında olan İbn-ür Reşid’e gözdağı veriyordu...”⁶⁷²

El Kible gazetesinin yalan haberler yaptığını ve isyanlarda da etkili olduğunu gören Fahrettin Paşa da karşılık olarak *El-Hicaz* isminde bir gazete çıkartır ve bu gazete ile yalan haberlerle mücadele etmeye çalışır. Romanda bu propaganda savaşlarına da önemli yer ayrılmıştır:

“—Bu söylentilere karşı bizim de cevap vermemiz gerekli. Dedikoduların ardı arkası kesilmez. Gazete ile söylentilere karşılık vermem mümkün olur. Sizlerden ricam bu konuda elinizden geleni yapıp en kısa sürede bir gazete çıkarmanız. Gazetenin ismi ‘El-Hicaz’ olmalı.

(...) Ertesi gün, Medine’de halkının ve askerinin elinde *El-Hicaz*’ın dört sayfalık nüshası geziyordu. Paşanın askere seslendiği yazı ile İdris Sabih’in

⁶⁷¹ İsmail Bilgin, *Çöl Kaplanı Fahrettin Paşa Medine Müdafası*, s. 125.

⁶⁷² İsmail Bilgin, *Çöl Kaplanı Fahrettin Paşa Medine Müdafası*, s. 126.

önderliğinde vatan, bayrağa ve kahramanlığa dair diğer yazılar gazetede yer almış, bu yazılar endişe içinde olan insanların yüreğine biraz olsun su serpmişti.”⁶⁷³

Fahrettin Paşa, Osmanlı’nın Medine’de mücadele veren en önemli askerlerinden birisidir. Arap isyanlarının başlamasının ardından Osmanlı ordusundan kaçıp Arap isyancıların safına geçen Arap askerlerin olması üzerine, askerleri bir arada tutmak için teşvik edici birtakım çalışmalar da yürütmüştür. Cihadiye yüzükleri de bunlardan biridir. Romanda da bu yüzüklerden söz edilir:

“Arap askerlerden birkaçının Medine’den ayrılık isyancı kuvvetlere katıldığını öğrenen Fahrettin Paşa öfkeden deliye dönmüştü. Firarları bekliyordu ama çok erken başlamıştı kaçışlar. Bunun önüne geçmesi gerekiyordu. Hemen bir emir yayınlayarak firar edenlerin yakalandığında derhal idam edileceğini bildirdi...

Ancak askeri Medine’de tutmanın başka yolları da olmalıydı. Paşa bu yollar hakkında düşünürken aklına ‘Cihadiye’ yüzükleri geldi... Medine’ye bundan önce gönderilen yüzükleri pekâlâ teşvik edici bir unsur olarak kullanılabiliirdi.”⁶⁷⁴

İsmail Bilgin’in *Kuşçubaşı Eşref* romanında II. Abdülhamid’in Arap isyanlarının öncesinde Hicaz’a ulaşımı kolaylaştırmak maksatlı başlattığı Hicaz Demiryolları projesinden söz edilir. Bu projenin İngiltere’yi çok rahatsız ettiği ve İngiltere’nin isyan hazırlıklarını hızlandırdıkları anlatılır:

“Yapımı 1901’de başlayan Hicaz demiryolu inşaatı bitmek üzereydi. Abdülhamit Han projenin her aşamasında yakından takip ediyor günü gününe haber alıyordu. İçin için seviniyordu. Ancak bu projelerden memnun olmayanlar da vardı. Bunların başında İngilizler geliyordu. Bu proje ile ilgili olarak İngiliz başkonsolosu şöyle diyordu. ‘... Son 10 yılın en önemli siyasi olayı Abdülhamid’in üç yüz milyon Müslümana kendisini halife olarak benimsetilmesi ve bütün Müslümanları kolaylıkla kutsal bölgelere ulaştıracak Hicaz demiryolunun açılmasıdır.’

⁶⁷³ İsmail Bilgin, *Çöl Kaplanı Fahrettin Paşa Medine Müdafası*, s. 127-128.

⁶⁷⁴ İsmail Bilgin, *Çöl Kaplanı Fahrettin Paşa Medine Müdafası*, s. 157.

Daha inşaat başlamadan Araplara yönelik karşı propagandaya başlamışlardı bile. Demiryolu yapımını engellemek istiyorlardı.”⁶⁷⁵

Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kuşçubaşı Hacı Sami Bey romanında da Arap isyanları ele alınır. Kuşçubaşı Eşref ve diğer teşkilat üyelerinin Arap isyanları hakkındaki istihbaratlarını değerlendirmeyen Cemal Paşa'nın siyaseti ile güçlenen Arapların, Osmanlı devletine karşı ayaklanmaları ve Şerif Hüseyin ailesine karşı Teşkilat-ı Mahsusa'nın yaptıkları romanda anlatılır. Yazar, Fransızların Cemal Paşa'ya yaptıkları hilafet teklifinin bir benzerini İngilizlerin Şerif Hüseyin'e yaptıklarını ve onun da halifelik düşleri ile beraber bu teklifi kabul ettiğini söyler:

“Aynı teklifi İngilizler Mekke Emiri Şerif Hüseyin ve oğlu Faysal'a yaparlar, onlar kabul eder. İhanetleri onlara yaramaz. Sonunda Haşimi ailesi ata topraklarından kovulur. Ürdün aslı suni devlete sığınır.”⁶⁷⁶

Romanda yazar, Şerif Hüseyin isyanının kesinleştiğini gören Enver Paşa'nın bu isyanı başarısız kılmak adına Mehmet Akif'in de aralarında bulunduğu yirmi beş Teşkilat-ı Mahsusa üyesini çöle gönderdiği anlatılır. Kuşçubaşı'nın liderlik ettiği bu irşat heyeti çöle, İbn Reşid ve İbn Suud aileleri ile görüşmeye gider. Reşid ile görüşen üyeler, İbn Suud'un onları karşılamaması üzerine Kumandan Kuşçubaşı Eşref, Yemen'e giderek İmam Yahya'dan, Beni Herb ve Beni Huteym kabilelerinden yardım almak istemeye karar verir. Ancak Kuşçubaşı Eşref, esir düşer, diğerleri de geri dönerler ve isyan böylece ivme kazanır. Romanda kendisine hilafet sözü verilen Şerif Hüseyin ailesinin hayal kırıklığına uğradığı, çünkü İngilizlerin onları aldattığı da belirtilir:

“Savaş başlarken müttefiklerinden Osmanlı'ya bağlı Suriye Lübnan istemişlerdi. Şerif Hüseyin'in Mısır'dan İran'a Anadolu'dan Arabistan'a uzanan Mekke merkezli Arap İmparatorluğu hayali yok olmuştu.

Araplar ihanete uğramışlardı. Dostları Lawrence'ın çabaları netice vermemişti. Şerif Hüseyin'in iki oğlundan Lawrence'ın silah arkadaşı Faysal, Irak Kralı olmuştu. Büyük oğlu da Filistin'in bir bölümünün başına getirilmişti. İngiliz kuklası olarak. Stratejik yerler mevkiler doğal olarak İngilizlerin elindeydi. Ordu

⁶⁷⁵ İsmail Bilgin, *Kuşçubaşı Eşref*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 204.

⁶⁷⁶ Ekrem Hayri Peker, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kuşçubaşı Hacı Sami Bey*, Kastaş Yayınevi İstanbul 2017, s. 12-13.

kontrollerindeydi. Bürokrasinin karar mercilerinde danışmanları vardı. Araplar Anadolu'dan koptuklarını acı şekilde anlamışlardı."⁶⁷⁷

Romanda İngiltere'nin, ticaret yollarını elinde tutmak ve petrol yataklarına sahip olmak için Orta Doğu'ya önem verdiği, Şerif Hüseyin, Suud ya da Reşid ailelerinin de birer kukla olduğu da tekrarlanır:

"İngiltere için Mısır, Kanal, Filistin, Kerkük, Musul, Basra Körfezi, Abadan ellerinde olsun yeterliydi. Yeter ki petrolün kontrolü ellerinde olsun, önemli olan buydu. Orta Doğu'yu kontrolleri altına almışlardı."⁶⁷⁸

Şükrü Altın'ın *Medine Müdafası-Fahreddin Paşa* romanında ise Şerif Hüseyin'in oğullarına karşı Fahrettin Paşa'nın yürüttüğü operasyonlar ve isyancı Şerif Ali'nin esir edilişi anlatılır:

"Fahrettin Paşa isyancıların başı olan Şerif Ali ve kardeşi Faysal'ı yakalamak istiyordu. Bunun için 130. Alaya takip emri verdi. Diğer kıtalar da Bîr-i Mâşi'den hareket ederek Rabuğ Boğazını geçip göl etrafına temizlediler. Asiler, Aşar boğazında toplanmışlardı. Fahrettin Paşa'nın emriyle hemen saldırı başladı. Sıklaştan top atışları ile güllerin havada sektiği görülüyordu. Üzerinde yer yer; benek benek kan izleri bulunan makineli tüfekler alev kusuyordu. Şerif Ali 28 saat dayanabilmişti. Sonunda paniğe kapılarak barut ve yanık kokusu sinmiş cesetlerini bırakarak Tarik-i Sultani üzerinden Bir-i Derviş'e doğru kaçtılar. Fahrettin Paşa Şerif Ali'nin kaçacağı yolu iyi hesaplamıştı. Askerlerini Şerif Ali'nin peşinden gönderdi on üç asi devesi ile birlikte esir alındı."⁶⁷⁹

Romanda İbn-i Suud ve Şerif Hüseyin arasındaki mücadeleye de değinilirken İbn Suud'a bağlı olduğu belirtilen Mekke'deki El-İhvan Cemiyeti'nden de söz edilmektedir. Bu cemiyet Osmanlı Halifesi'ne karşı ayaklanan asilere karşı mücadele içinde olmuştur.

"Söz konusu cemiyet Mekke'de halifeye isyan etmiş ve bu suretle İslam birliğini parçalamış olan asi Şerif Hüseyin ve taraftarlarını Mekke'den çıkarmak istiyorlardı. El İhvan mensupları bağlı oldukları tarikatları için ölüme bile giderlerdi. Bu cemiyet müritleri Emir İbni Suud'dan aldıkları silah ve cephane ile

⁶⁷⁷ Peker, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kuşçubaşı Hacı Sami Bey*, s. 86.

⁶⁷⁸ Peker, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kuşçubaşı Hacı Sami Bey*, s. 86.

⁶⁷⁹ Şükrü Altın, *Medine Müdafası-Fahreddin Paşa*, Hayat Yayınları, Ankara 2018, s. 64.

Mekke'ye doğru hareket etmişlerdi. Tek hedefleri Şerif Hüseyin kabilesini Mekke'den atmaktı. Bunlar Taif'e beş konak mesafede hurma vadisi ile mahsuldar bölgesini ele geçirmişlerdi."⁶⁸⁰

Romanda Mekke ve Medine'de bulunan bütün Arap kabilelerinin Osmanlı Hilafeti'ne karşı ayaklanmadıklarından bahsedilir ve bütün Arapların isyan ettiği düşüncesinin aksine Osmanlı devletini, isyancılara karşı savunan Arap aşiretlerine yer verilir. Bu aşiretler arasında Şammar, Seyit İdris ve İbni Reşit Aşiretleri gösterilmektedir. Ancak İbn-i Suud'un iki taraflı siyaset izlediği ve Osmanlı devletini aldattığı bilgisi de öne çıkarılır:

"Lawrence'in casusluk şebekesi aşiretleri kışkırtıyordu. Bedevi kılığındaki İngilizce hususları peşine taktığı bedevilerle Medine'nin İbn-ür Reşid'e teslim dedikodularına çıkarttılar. Hâlbuki nüfusu en kalabalık olan Şammar aşireti reisi Emir İbni Reşit Osmanlı'yı seviyordu. Asla devletine isyan etmezdi Basir bölgesinde Seyit İdrisi kabilesi ve Osmanlı devletine bağlıydı. Bunun gibi birçok Arap kabileleri Osmanlı'ya bağlılığını ilan ediyordu Medine'nin on beş günlük kuzeydoğu mesafesinde Hail denilen yerde oturan Emir İbn-üsi Suud Aşireti Mekke'ye 15.000 deve ile hücum edip Beytullah'ı asilerden temizleyeceği konuşuluyordu. Bütün kabileleri Yemen'den göç etmiş Bedevi kümesi idi. Seneler önce gelip Necid'den en verimli topraklara yerleşmişlerdi.

İbn-üs Suud iki taraflı siyaset yapıyordu. İngiliz yanlısı olmasına rağmen İstanbul hükümeti ile Şam kumandanlığını idare etmeyi başarıyordu."⁶⁸¹

Şükrü Altın romanda, Fahrettin Paşa ile Necid valisi ve kumandanı olan İbn-i Suud arasında geçen yazışmaları ele alır ve Suud'un, Necid'de bir emirlik kurma isteğine olumsuz cevap verir. Bunun üzerine İbn-i Suud'un, Şerif Hüseyin ile görüşmeler yaptığı anlatılır.

"Emir İbn-üs Suud, Fahrettin Paşa'nın bu ikinci yazdığı mektubuna cevap vermedi. Çünkü Salih Paşa adında bir adamını Mekke'ye gönderip Şerif Hüseyin ile mahrem görüşmeler yapıyordu."⁶⁸²

⁶⁸⁰ Altın, *Medine Müdafaası-Fahreddin Paşa*, s. 161.

⁶⁸¹ Altın, *Medine Müdafaası-Fahreddin Paşa*, s. 89-90

⁶⁸² Altın, *Medine Müdafaası-Fahreddin Paşa*, s. 234.

İsyancı Bedeviler, Mekke ve Medine'nin merkezi yönetim ile olan iletişim ve ulaşım yollarına saldırılar düzenlemişler, böylece Hicaz'ı yalnızlaştırmaya çalışmışlardır. Romanda Hicaz Demir Yolları'na karşı yapılan saldırılar ve Fahrettin Paşa'nın bu saldırılar karşısında güçsüz kalması da ele alınmıştır: *"Medine'nin hayat damarı Hicaz demir yoluydu. Onunla kapanması Fahrettin Paşa'yı çok zor durumda bıraktı."*⁶⁸³

Şükrü Altın da aynı konulu diğer birçok romanda olduğu gibi bu romanda da İngilizlerin Şerif Hüseyin ve isyancı Arapları maddi olarak desteklediklerinden söz eder:

*"Kan dökücü İngilizler, Çanakkale yenilgisinin acısıyla Hicaz asilerine silah, cephane ve para yardımına başladılar. Ayrıca, Şerif Hüseyin kabilesine bağlı Arapları da eğitiyorlardı. Kinleri öyle büyüktü ki, bir seferde Şerif Hüseyin ve asilerine yirmi milyon İngiliz altını dağıtmışlardı."*⁶⁸⁴

Romanda Şerif Hüseyin'in Enver Paşa'dan muhtariyet istediği mektuba da yer verilmekte ve Şerif Hüseyin'in bağımsızlık hedeflediği bölgeler şöyle anlatılmaktadır:

*"Şerif Faysal babasının, Enver Paşa'ya çektiği telgrafi göstermesi üzerine ortalık birdenbire bulanıklaşmıştı. Baba Şerif'in manasız isteklerinin yazdığı telgrafta: 'Maan'ın 250 kilometre güneyindeki istasyondan Mekke'ye kadar uzanan Hicaz bölgesine muhtariyet verin. Bundan başka Lübnan'da muhakeme edilmekte olan bazı Arap büyüklerinin kabahatlerini affederek, Suriye ve Irak'a şamil olmak üzere umumi bir af ilan edilerek, Suriye ve Irak'a şamil olmak üzere umumi bir af ilan ediniz.' Yazıyordu. Bu telgraf birdenbire soğuk bir hava esmesine neden oldu."*⁶⁸⁵

İsyancıların Osmanlı askerlerine "Nasrani" yani Hristiyan diye hitap ettikleri bilgisi bu romanda da tekrar edilmektedir.⁶⁸⁶

Orhan Yeniaras'ın *Fahreddin Paşa ve Medine Savunması* isimli romanı da Teşkilat-ı Mahsusa'nın faaliyetleri doğrultusunda romana yansıtılmaya çalışılır. Romanda Teşkilat-ı Mahsusa'nın elemanlarından olan ve Eşref Sencer tarafından Arap coğrafyasında görevlendirilen Kara Memil'in Arap isyanları hakkında aldığı

⁶⁸³ Altın, *Medine Müdafaası-Fahreddin Paşa*, s. 155.

⁶⁸⁴ Altın, *Medine Müdafaası-Fahreddin Paşa*, s. 22.

⁶⁸⁵ Altın, *Medine Müdafaası-Fahreddin Paşa*, s. 22.

⁶⁸⁶ Altın, *Medine Müdafaası-Fahreddin Paşa*, s. 65.

istihbaratlara ve İngiliz ajanı Gertrude Bell'in Orta Doğu'daki gizli faaliyetlerine yer verilirken, Gertrude Bell gibi birçok ajanın Orta Doğu'da bilim, sanat-kültür insanı olarak kendilerini tanıtip bölgedeki aşiretler, kültürler hakkında bilgi sahibi oldukları belirtilir. Romanda Bell'in Arabistan'daki "urban" olarak adlandırılan toplulukları inceleyerek hangi topluluğun, aşiretin hangisi ile dost hangisi ile düşman olduğunun bilgilerini topladığı söylenir. Romanda Kara Memil de bu faaliyetlerin farkındadır ve Gertrude Bell ile tanışır, onun masasındaki verilerden yola çıkarak isyanların nerelerde başlayacağına dair ön bilgiler elde ederek Kuşçubaşı Eşref'in yanına Şam'a gider:

*"Mekke emiri Şerif Hüseyin Osmanlı aleyhine İngilizler ve Fransızlar ile gizli pazarlıklar yapıyordu. Bu konuyla ilgili çok önemli bilgi ve belgelere sahipti. Ayrıca İngiliz casusları adına urban denilen göçebe Arap kabileleri Osmanlı'ya karşı ayaklandırmak için ellerinden geleni yapıyorlardı. Bu casuslar halk arasında genellikle arkeolog, tacir, bilim adamı ve gazeteci kılıklarına girerek dolaşıyordu. En etkili silahları ise propaganda ve altındı. (...) Bu sabah karşılaştığı Gertrude Bell belki bir arkeolog, amatörce bilimsel araştırma için değil İngilizler adına özel görev ile geldiği kesindi. Masasındaki dürbün ve fotoğraf makinesini İngiliz ordu istihbaratında kullanılanlar ile aynı idi. Ayrıca önündeki harita Arabistan'ın resmi gibiydi. Akabe ve Yenbu'nun karşısına üç yıldız konmuştu. Bu durum her iki limanın önemini göstermeye yetiyordu. Hicaz'a hâkim olmak isteyen bir gücün bu limanları ele geçirmesi zorunluydu. Şimdi olmasa bile yakın zamanda bu zorunluluğu mutlaka hissedeceklerdi."*⁶⁸⁷

Romanda İngiltere'nin Hicaz'da bir Arap devleti kuracağı bilgilerine ulaşan Teşkilat-ı Mahsusa elemanı Kara Memil, bu bilgileri Kuşçubaşı Eşref'e anlatır. Romandaki bilgilere göre İngiliz General Mac Mahon ile görüşen ve isyan karşılığında devlet sözü alan kişi ise Şerif Hüseyin'in oğullarından, İngilizlerin gözdesi daha sonra Kral ilan edilecek olan Faysal'dır:

"İngiltere'ye göre Şerif Hüseyin ilerlemiş yaşına rağmen Arabistan kralı olma hırsıyla yanıp tutuşmaktadır. Bu uğurda her şeyi yapabilecek karakterdedir. İkna gücü yüksektir. İnsanları kolayca etkiler. İngiliz yetkililer Şerif'in

⁶⁸⁷ Orhan Yeniars, *Fahreddin Paşa ve Medine Savunması*, Panama Yayıncılık, Ankara 2018, s. 17.

oğullarından Ali 'yi kavgacı, Zeyd 'i ve Abdullah 'ı tembel bulurlar. Faysal 'ın ise bir süre işlerine yarayabileceğini düşünüyorlar. '’’⁶⁸⁸

Yazar, romanda Orta Doğu'da Arap milliyetçiliğinin sanılanın aksine çok kuvvetli olmadığından ve asıl güçlü olanın aşiretler olduğundan söz ederken, en güçlü iki aile olarak da Reşid ve Suud ailelerini gösterir.

“‘Çölün en büyük iki kabilesi Reşitler ve Suudlardır. Reşitler bizim kadim dostumuzdur. İngilizler her ne kadar Suudlara yakınlık gösteriyorsa da Suudlar şimdilik onlara yüz vermiyorlar. Yalnız Suudlar ile Reşitler arasında kolay halledilebilecek bir kırgınlık var. Eğer bu iki kabile arasındaki kırgınlığı giderip onlara kendimize bağlarsak yağmacı urban Hicaz 'ın bütünlüğünü bozamaz. '’’⁶⁸⁹

İngilizlerin Arap isyanlarında Bedevilerden sonraki en büyük ikinci gücü propagandadır. Bu propaganda araçlarından biri de gazetedir. Arapları yönlendirmek için çeşitli yalan haberlerin yapıldığı belirtilen romanda, bu gazetelerin uçaklarla Arap halkın yaşadığı yerlere bırakıldığı belirtilir. Bu gazetelerden *Dariüsselam* gazetesi romanda ismi geçen gazetelerdendir ve Mısır'da İngilizler tarafından basılmaktadır:

“Kendisini ilgiyle dinleyen Kumandan ‘Dariüsselam Gazetesini duydun mu’ diye sordu?

‘Gazete iki sayfadır kumandanım. Tüm sütunlar aslı astarı olmayan haber şiir, fıkra ve hikâyelerle halkı bize karşı kıskırtmaktadır. ’

‘Çıkaran kimlerdir?’

‘Genel yayın yönetmeni ve yazarları Arap isimleri taşırsalar da gerçek öyle değildir. Kullanılan isimlerin hepsi sahtedir. İlk dört sütun tamamen habere ayrılmıştır. Haberin altında farklı imzalar vardır ama kullanılan üslupta dördünü de yazanın aynı kişi olduğu belli oluyor. Gazeteler, Kahire'deki İngiliz karargâhında basılıp yine İngiliz uçakları ile havadan atılarak halka ulaştırılıyor. '’’⁶⁹⁰

Romanda adı geçen bir başka gazete ise *İctihat* gazetesidir. *İctihat* gazetesinde Siyer-i Nebi'ye hakaret edildiği gerekçesi ile İttihat ve Terakki üyelerinden Enver,

⁶⁸⁸ Yeniaras, *Fahreddin Paşa ve Medine Savunması*, s. 43.

⁶⁸⁹ Yeniaras, *Fahreddin Paşa ve Medine Savunması*, s. 44.

⁶⁹⁰ Yeniaras, *Fahreddin Paşa ve Medine Savunması*, s. 46.

Cemal, Talat Paşa suçlanır. Bu bildirilerde İttihatçıların İslamiyet'ten ayrılıp Almanlara yanaştığı Enver, Cemal ve Talat Paşaların hakları olmadığı halde Sultan ve halifenin haklarını gasp ettikleri propagandasıyla Osmanlı, Arapların gözünde küçük düşürülmeye çalışılır.

*“İttihatçıların yaptıkları kötülükler yalnız bunlar değildir. Bütün Müslümanlar için birleştirici ve bağlayıcı olan kitabı ve sünneti ihlal etmişlerdir. İçtihat Gazetesi Siyer-i Nebi açıkça aşağılamaktan çekilmemiştir. Kur'an hükümlerine açıkça karşı gelerek mirasta eşitliği savunmuşlardır. Bununla da kalmamış Hicaz ve Şam'da bulunan askerlere ve oruç tutmamaları söylenerek İslam'ın en önemli şartlarından biri çiğnenmiştir.”*⁶⁹¹

Romanda Teşkilat-ı Mahsusa'nın Arap isyanlarına karşı bir irşad heyeti hazırlığından söz edilirken, bu heyette bulunanlar arasında Mehmet Akif Ersoy da dikkat çekmektedir. Onun hitabet gücünden dolayı bu heyete dâhil edildiği belirtilirken, bölgede etkin olabileceğine inanılan, Mevlevi, Kadiri, Nakşi tarikatlarından ve aşiretlerin gücünden de faydalanılarak Arapların Osmanlı safına çekilmesi planlanır:

“Eşref Bey, Enver Paşa'nın huzurundan ayrıldıktan sonra hemen işe koyuldu. Başta Mehmet Akif ve Şeyh Şerif Tunusi'nin de bulunduğu yirmi beş kişilik irşat heyetine ilave olarak Mevlevi, Kadiri, Nakşilerden oluşan bölükler teşkilatlandırılıp düzene sokulduktan sonra Necid ve Hicaz'a gitmek üzere hemen yola koyuldular.

Yolculuklarını trenle yapıyorlardı. Eşref Bey, Mehmet Akif Bey, Şeyh Şerif Tunusi Binbaşı Mümtaz Bey ve muhabere yüzbaşısı Tahsin Bey aynı kompartımanda seyreliyorlardı.

*Mehmet Akif coşkulu ve etkili konuşan kalbi vatan sevgisi ile dolu ikna gücü yüksek bir hatipti.”*⁶⁹²

İskender Pala'nın *Kervan* romanı Osmanlı devletinin Mekke ve Medine halkına hediye dağıtılması amacıyla yola çıkan surre alayının başından geçenler anlatılmaktadır. Romanın başlangıç tarihi 18 Mayıs 1818 ile başlatılır ve Osmanlı devletinin kutsal bölgelere beş yıl boyunca surre götüremediği belirtilir. Abdülhamid oğlu Sultan

⁶⁹¹ Yeniaras, *Fahreddin Paşa ve Medine Savunması*, s. 133.

⁶⁹² Yeniaras, *Fahreddin Paşa ve Medine Savunması*, s. 117.

Mahmud'un ise isyanları bastırıp Mekke ve Medine'ye surre götürmekte kararlı olduğuna dikkat çekilir. Vakanüvis Yahya Efendi'nin bakış açısından verilen romanda Vehhabi isyanları da konu edilmektedir. Arap isyancılara bazen bedevî çoğunluklara dazlak denilen romanda bu isyanın kökeni ve sebepleri incelenilmektedir.

Yazar, romanın başında isyanların nelere yol açtığını ve hac yolunda gönderilen hediye kervanlarının başına gelenleri anlatmaktadır.

*“Kâbe hiç bu kadar yalnız bırakılmadı, Medine hiç bu kadar hüzne batmadı’ ve yine zannederim Şeyhülislam Mekkîzâde Mustafa Asım Efendi’nin hisli ruhundan koparak asırlık çınarların yapraklarında yankılanan duaların dalga dalga yükselişi ve gitgide içli hıçkırıklarla karışması bu yüzdendi. Zihinler, Vehhabî isyancılara Arap topraklarında son beş yıldır yaptıklarını hatırlıyordu durmadan. Yalnızca hac farızasının engellenmesi değildi cürümleri. Mübarek beldelerin fakir fukarasına, Hz. Peygamber’in beldesinde geçim darlığı çeken Müslümanlara gönderilen sürrelerin, hediyelerin, yardım ve sadakaların yağmalanması, Mekke ve Medine’de vazife yapanların maaş ve masraflarına el konulması, kutsal beldelerin düzensizliğe ve bakımsızlığa terk edilmesi idi. İslam’ın halifesi Sultan Mahmud bu sefer öfkelenmişti, bedevi çapulcularının yeni bir saldırısına müsaade etmeyecekti.”*⁶⁹³

Romanda surre alaylarının Osmanlı için bir güç gösterisi olduğu anlatılırken bu hediyelerin isyancılara eline geçmesi de bir zayıflık addedilir.

*“Devr-i saltanatında Kâbe’de mahrum geçirilen beş yılı, cihan devleti Osmanlı’nın hâkimiyetine gölge, itibarına darbe, şerefine leke olarak algılamış, içindeki hasretle birlikte hıncı da büyüttü.”*⁶⁹⁴

İsyanların sebep ve sonuçlarının ele alınmaya çalışıldığı romanda Osmanlı halkının güvenli bir şekilde hac ibadetlerini gerçekleştiremediği ve bunun sebebinin de hac yolunda ortaya çıkan isyancı bedevilerin olduğu sıklıkla dile getirilirken, romanda bu isyancılara dazlaklar da denilmektedir.

⁶⁹³ İskender Pala, *Kervan*, Kapı Yayınları, İstanbul 2021, s. 7-8.

⁶⁹⁴ Pala, *Kervan*, s. 8-9.

“Alayın haccedebilmesi demek, saltanatının yürümesi, iktidarının sürmesi demektir. Sultan Selim-i Salis devrinde Hicaz topraklarında birtakım yabancı hafiyelerin kışkırtmalarıyla üç beş çapulcunun başlattığı ve büyüye büyüye nihayet Mekke ile Medine’nin işgaline kadar vardırılan bu isyanın sona erdirilmesi kendisi için bir tür beka meselesiydi. Bunu avluda duayı yapan şeyhülislam kadar, âminler ve alkışlarla ona iştirak eden devletlüler de biliyor olmalıydı ki âminler sona erdiğinde, avluyu kaplayan melal, yerini bir zafer coşkısına bırakıverdi.”⁶⁹⁵

İsyanların taraftar toplamasının altında maddi zenginliklerin yanı sıra manevi duyguların da istismar edilmesine değinen yazar, hilafet kavramı üzerinde durur. İsyanlarda Osmanlı devletinin hilafeti Araplar’dan zorla aldığı gibi birtakım propagandaların etkisi ele alınır.

“Son birkaç yıldaki gelişmeleri aklımdan geçirdim; Osmanlı’nın bazı düşmanları bütün Arap beldelerinde halifeliğin Hz. Peygamber’in varisleri olarak Kureyş ailesine ait olması gerektiğini fikrini açıkça dillendiriyor, Arap elebaşlarının zihinlerini Osmanlıların bu hakkı gasbettiğine dair iğvalarla dolduruyordu. Maksatları, Osmanlı Devleti’ni hilafetini gücünden yoksun bırakarak dünyadaki bütün Müslümanları birbirinden koparmaktı. Kutsal beldelerde hilafet eksenli bir iç kargaşa çıkararak devletin kalbini sökmek için her çare iç kargaşa çıkararak devletin kalbini sökmek için her çareye başvuruyorlardı.”⁶⁹⁶

Romanda, hac kervanının güzergâhı şöyle sıralanır. İstanbul(Ayrılık Çeşmesi), İzmit, Söğüt, Konya, Adana, Antakya, Şam, Havran, Tebük, Medâin-i Salih, Medine, Mekke. Romanda özellikle Şam’dan sonra Vehhabi çetelerinin İstanbul’dan ve Mısır’dan giden Osmanlı hac kervanlarına saldırdıkları belirtilir.

“Vehhâbî çeteleri, yani Şam’dan sonra bizi bekleyen tehlikenin adı... Beş yıldır sürre alaylarına geçit vermeyen İstanbul’dan Haremeyn’e uzanan şefkat ve

⁶⁹⁵ Pala, Kervan, s. 9.

⁶⁹⁶ Pala, Kervan, s. 9-10.

devlet elini kesmeye çalışan, işgal ettiği Mekke ve Medine'yi yardımsız, mecalsiz, umutsuz ve neşvesiz bırakan çapulcu çöl bedevileri..."⁶⁹⁷

Romanda ayrıca Şam hakkında da bazı bilgilere yer verilmekte, şehrin isminin nereden geldiğine dair açıklamalarda bulunmaktadır.

*"Şam, tarihte bilinen ilk yerleşim alanı. Dımışk adının 'dem-i şek'ten geldiği sanılıyor; kanın ayrıştığı yer; yani Âdem'in oğulları Kabil'in yeryüzünde ilk kanı döküp Habil'i öldürdüğü yer'. Şu anda bulunduğumuz Kasyun menzilinden görünüşü ise rüya gibi, baksana!'"*⁶⁹⁸

Surre alayının Şam'a gitmesine de yer verilen romanda Şam'ın en önemli camisi Emevi Cami'sinde yaşananlara da yer verilir.

*"Öğle namazı Emeviye Camii'nde kılındı; iğne atsan yere düşmez kabilinden. Şam iç kalesinde muhafaza edilen sancak-ı şerif salavatlar eşliğinde getirilip Şam valisi tarafından önce sürre eminine, ondan muhafızlar reisine, nihayet onun eliyle alemdar zabite teslim edildi. Bu sırada her yanda yine tatlılar ve şerbetler dağıtılıyor, mahmil- i şerif önünde, mızıka çalıyor, süslü develer malakları yanlarına bağlanmış olarak çingiraklarıyla yürüyorlardı."*⁶⁹⁹

Yazar, Arap isyanlarında başrolü oynayan Abdülvehhab hakkında da bazı bilgilere yer verir ve onun İslam adına yeni bir din kurduğu vurgulanır.

*"Abdülvehhab kısa bir müddet içinde Necid'de kuvvetleniyor ve adı daha fazla duyulmaya başlıyor. Güce kavuştukça fikirleri gitgide keskinleşiyor ve hızla çevreye yayılıyor. O güne kadar Mekke ve Medine ulemasınca cevaz verilen pek çok uygulamaya 'şirk' damgasını vurması da gecikmiyor."*⁷⁰⁰

Romanda Vehhabilik hakkında bazı bilgilere de yer verilir. Dazlaklar olarak adlandırılan bu isyancıların Mekke'de zikir çeken dervişleri öldürdükleri anlatılırken, Vehhabilere destek veren kabilelerin de saçlarını kazıdıkları belirtilir. İslam dinini

⁶⁹⁷ Pala, Kervan, s. 26.

⁶⁹⁸ Pala, Kervan, s. 71.

⁶⁹⁹ Pala, Kervan, s. 81-82.

⁷⁰⁰ Pala, Kervan, s. 27.

mezheplerden önceki döneme dönüştürmeye kalkışan bu mezhep hakkında bazı bilgiler ise şöyle anlatılır:

*“Abdülvehhâb’a göre Kur’an’ın kaidelerinden en ufak bir sapma kâfirlik sayılıyor. Hz. Peygamber’in kabri başına varıp ‘Onun yüzü suyuna...’ diye başlayan yakarışlarda bulunmak suç meselâ. Bu dünyada ve bu dünya işlerinde şefaati istemek de kâfirlik. Bütün Müslüman toplumlar Muhammed’in öngördüğü saf İslam’a dönesiye kadar kendileriyle savaşmak, mallarını yağmalamak her Vehhabi için cihat hükmünde.”*⁷⁰¹

Romancı, hac güzergâhını anlatırken geçilen bölgeleri de tanıtmaya çalışır. Balka bölgesinde Kadiri dervişleri ile karşılaşılır ve Vehhabilerin karşı olduğu bu dervişler hac kafilesini Arap isyancılara karşı korumaya çalışırlar. Bir kabilenin Vehhabi olması için de sadece tövbe etmelerinin yetersiz olduğu belirtilen romanda aynı zamanda bu yeni Vehhabilerin kabul edilebilmesi için para cezası ödedikleri de anlatılır.

*“‘Salih ameller yerine günah fiilleri esas aldığı kesin. Bir Müslüman için neyin iyi neyin kötü, neyin doğru neyin yanlış olduğuna dair kesin listeler oluşturup ara katmanları yok sayan katı bir din dayatması. Öyle ki herhangi bir Müslüman, Vehhabî inancısını kabul ettiğinde önceki gafletini(!) örtecek bir para cezası ödmeden gerçek manada bir Müslüman – bir Vehhâbi- olamıyor.’”*⁷⁰²

İsyancı Reis Abdülahad ile Merkez Efendi’nin karşılıklı konuşmalarına da yer verilen romanda isyancıların ikna edilmeye çalışıldığına yer verilir ve Merkez Efendi’nin İslam birliğini vurgulamaya çalışması ele alınır.

Romanda Vehhabilerin Mekke’de çok güçlendikleri de anlatılır ve Vehhabilerin dört büyük mezhebin ibadet ettikleri mihrapların yıkılması karşısında Osmanlıların yaşadıkları hüznü ele almaya çalışır.

*“Kötü haberler bitmek bilmiyordu. Bu sene Kâbe haremde yalnızca Vehhabi imam tarafından namaz kıldırılacağından dört mezhebin yıllardır namaz kıldırıldıkları mihraplar yerlerinden sökülüyordu.”*⁷⁰³

⁷⁰¹ Pala, Kervan, s. 30.

⁷⁰² Pala, Kervan, s. 31.

⁷⁰³ Pala, Kervan, s. 162.

Romanın sonunda Medine'ye giden Merkez Efendi, Yahya Efendi, Hüdayi Efendi'nin Ravza'yı gül suları ile yıkamak ile görevlendirilmeleri anlatılırken hac kafilesinin orada Medineliler tarafından karşılanması, hediyelerin kutsal bölge halkına dağıtılışı ise şöyle dile getirilir:

“Medine'ye doğru attığım o günkü adımları hiç unutmayacağımı biliyordum. Elli bin kişiden fazla insan ve onun dörtte biri kadar yük hayvanının yekvücut olmuş bir seferiydi o. Güzel sesli mevlidhan ve hafızların gök kubbeyi dolduran yanık salavatlarına haykırarak iştirak eden kalpler. Yolun yarısından itibaren yaşlısından gencine, fakirinden zenginine bütün Medineliler bizi karşılıyordu. Elllerinde akşam alacasını yıldız yıldız ısıtan fenerler, meşaleler...”⁷⁰⁴

1.3.1.1.4. Yemen

M. Turhan Tan'ın *Cehennem'den Selam* romanında Osmanlı merkezi otoritesini sağlamak için Kör Mahmut'un Yemen'e gitmesi anlatılır. Romanda Yemen, Anadolu'dan beslenen bir yaratığa benzetilerek, Osmanlı devletinin Yemen'i düzene sokmak için çok can feda ettiği, burada çok fazla şehit mezarının bulunduğu belirtilir.

“Yemen tam dört yüz sene gıdasını Anadolu'dan alan bir ejderin ağzına benzer. Her sene, bir hazine-i belahet gibi gemi gemi insanlarımız sahillerine bırakılıyordu. Geride kalan nişanlılar, analar babalar onların ancak ölüm haberini alırlardı. Yemen bir nev'i kuyu idi. İmparatorluk bu kuyuyu Türk cesediyle asırlarca imlâya çalıştı. Bu fedakârlık bu inat niçindi? Orada ölenler bunu bilmediler. Ölülerine ağlayanlar ise hiç düşünmediler.

Yemen'de yatan şühedalarımızın makbereleri yoktur. Küçük bir diken bile, o aziz ölümler için bize rehberlik edemez, bari onların bir tarihi olsaydı!... Ne yazık ki o da yok!”⁷⁰⁵

Romanda Kör Mahmut'un da Yemen'de Osmanlı için mücadele ettiği ancak bunda başarılı olamadığı çünkü Yemenli bazı aşiretlerin dost görünerek düşmanlık güttükleri ve bu insanların karakterlerinin oluşumunda çölün etkileri anlatılır.

⁷⁰⁴ Pala, Kervan, s. 247.

⁷⁰⁵ M. Turhan Tan, *Cehennemden Selam*, İktisad Matbaası, İstanbul 1928, s. 345.

“Fırsatçı bedeviler daha ilk günden Kör Mahmud’u rahatsız etmeye başladılar. Üç gün evvel, emir-i adl diye ayağını öptükleri Mahmud’un şimdi hayatına kasdediyorlardı. Zaten zebunküşlük sahra çocuklarının şiarıdır. Onlar kesemedikleri eli öperler, fakat ölünün elini kesmekte çekinmezler. Bir bedevi için kefen bile ganimet sayılır.”⁷⁰⁶

Yemenliler tarafından “emr-i adl” olarak karşılanan Kör Mahmut romanın sonunda yine bu kişiler tarafından öldürülmüştür. Yazar, Kör Mahmut’un Yemen’de şehit olan öncü askerlerden biri olduğunu belirtir:

“Kör Mahmud ile rüfekaşı işte bu şüheda kafilesinin pişdarlarından. Ana vatanla rabitaları hemen hemen kesilmişti yahut bu rabita bir hatıra inkılap etmişti.”⁷⁰⁷

Romanda bir dipnotta ise Yemen için yakılan türküye yer verilir:

*“Bir kuş geldi öte öte
Ben de vardım tüte tüte
Sağ olaydın da gideydin
Çöl Yemen’den daha öte”⁷⁰⁸*

Refik Halid Karay’ın *Nilgün* romanında da Yemen’den söz edilir. Romancı Yemen’deki isyanlara karşı Osmanlı devletinin almaya çalıştığı önlemlerin yetersizliğine roman kişisi Ömer’in bakış açısından değinir ve Anadolu Türklerinin gönderildiği Yemen’de çaresiz bırakıldıklarını söyler. Karay, buraya isyancılar ile mücadele etmeleri için gönderilen askerlerimizin göz göre göre ölüme gönderildiklerine yer verdikten sonra Meşrutiyetle birlikte Yemen politikasının da değiştiğini anlatır.

“Ben Asya sahilindeki bir yeri, Yemen’i ve oraya asırlarca gömdüğümüz askerlerimizi düşünüyorum. Onun iskelesi Hüdeyde, azıcık cenupta, karşımızda, belki de dünyada hiçbir devlet evladını hiçbir yer için bu kadar pisipisine, insafsızca, idraksizce ve lüzumsuzca harcamamıştır. Hele Abdülhamid devrinde... Tek gambotu olmayan ve hem ticaret hem harp filosundan mahrum bulunan bir imparatorluk tasavvur edilebilir mi? İşte böyle bir imparatorluk külüstür

⁷⁰⁶ Tan, *Cehennemden Selam*, s. 570-571.

⁷⁰⁷ Tan, *Cehennemden Selam*, s. 543.

⁷⁰⁸ Tan, *Cehennemden Selam*, s. 543.

teknelerle, Süveyş kanalı şirketine müruriye parasını bile borçlanarak ve başında güneşliği olmayan kızıl fesle sırtında abadan elbiselerle asker yollayarak tutunmağa, isyanları bastırmağa uğraşırdı.

Facia! Ölmeyenler kaç yılda dönerdi?

Akrabamızdan tüfekçi Mülazım sanisi bir Sabit Efendi vardı. Bütün çocukluğum onun bir gün Yemen'den geri gelmesini beklemekle geçmişti. Nihayet Meşrutiyette çıkageldi; fakat altı ay sonra kara sarılıktan göçüp gitti."⁷⁰⁹

Romanda Osmanlı devletinin geçmişte denizlere hâkim olduğundan dolayı güçlü olduğu da vurgulanır. Kızıldeniz'e çok önemli kıyısı olan Yemen'deki isyanların bastırılmamasının sebebi de yine Osmanlı devletinin bu denizdeki hâkimiyetini kaybetmesi olarak gören romancı, güçlü devletlerin deniz yollarına önem verdiklerini anlatır, özellikle de Süveyş Kanalı ve Hint Okyanusu'nun çok önemli olduğunu vurgular.

"Akdeniz bir zaman bizim, Türklerin deniziydi; Karadeniz de öyle. Peki, şu Kızıldeniz -iki sahili ile- bizim olmamış mıydı? Bizimdi; fakat hulûl edememiştik. Hâlâ Süveyş Kanalı'ndan geçip Hint Okyanusu'na açılan bir tek gemimiz yok. Ertuğrul faciasından sonra sanki öyle bir sefere çıkmamak için yemin ettik."⁷¹⁰

Esat Mahmut Karakurt'un *Çölde Bir İstanbul Kızı* romanında ise Yemen'de meydana gelen isyanlardan ziyade bölgede yeni yeni başlayan çeteciliğe yer verilir. Artık Osmanlı devleti bölgede sözünü geçirememekte çölde başına buyruk hareket eden bedevi çeteler Osmanlı düzenine karşı ayaklanmaktadırlar.

"Yemen hadisesinin esaslı bir surette halli için Dâhiliye ve Harbiye Nezaretleri arasında cereyan eden görüşmeler tam bir anlaşma ile bitmiştir. 'İbni Fikret' namını takınarak. Yemen çöllerinin bir köşesinde, başına topladığı birçok serserilerle, bütün o mıntıkeyi haraca kesen çetenin yok edilmesine karar verilmiştir. Nazım Paşa'nın kumandasındaki birlikler, dört gün evvel bütün ağırlıklarıyla meçhul çetenin aranması için çöle açılmış bulunuyor. Birlikler, gideceği yerlerde uzun müddet kalabilmek için lazım gelen teçhizat ve erzakı da beraberinde götürmektedir."⁷¹¹

⁷⁰⁹ Refik Halid Karay, *Nilgün*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1960, s. 75.

⁷¹⁰ Karay, *Nilgün*, s. 76.

⁷¹¹ Esat Mahmut Karakurt, *Çölde Bir İstanbul Kızı*, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul 1980, s. 8.

Ali Kemal'in otobiyografik romanı *Fetret* 'te Yemen'in başkenti San'a'da görülen isyanlardan söz edilirken bir Osmanlı memuru olan Neriman Paşa'nın bölgedeki isyanlar sırasında nasıl zenginleştiğine yer verilmektedir. Böylece romanda düzen sağlayıcı olarak görevlendirilenin bizzat düzen bozucu olduğu ve isyanlarda Osmanlı devletinin başarısızlığının nedeni olarak bölgede görev yapan ve görevi kötüye kullanan memurların varlığı da ele alınmış olur.

*“Bu zat vaktiyle, devr-i kadimde vükeladan, en müteneffiz vükeladan idi, on altı, on yedi sene nazırlıkta kalmıştı, nazır olmadan evvel Yemen’de, Haleb’de, Bağdad’da valiliklerde bulunmuştu, ahval-i hususıyyece ahlak-ı hamide sahibi bir adamdı, efrad-ı ailesine müşfik; maiyetine, uşaklarına, herkese kar-ı munassıf, muhik, nazik idi, hususi muamelatında istikametten asla ayrılmazdı, hiçbir ferdin hakkını hiçbir zaman yemezdi, lakin memuriyet-i hükümette, hizmet-i umumiyyeye gelince böyle değildi. Maalesef mürtekib, mürteşi idi. Ta Yemen’den itibaren valiliklerinde külli irtikabatta bulunmuştu, mesela ilk San’a isyanında meşayih te’dibe memur olduğu zaman insafsızca soymuştu, hazine hazine riyaller gasbetmişti”*⁷¹²

Lütfi Parlak'ın *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen* romanında ise Yemen’de meydana gelen ayaklanmalar diğer romanlara göre daha derinden ele alınır. Yazar, ayaklanmaların en büyüğü olarak değerlendirdiği İmam Yahya ayaklanmasının ardından İmam İdris'in başlattığı ayaklanmayı anlatır.

“—Yemen’deki isyanların en büyüğü, İmam Yahya’nın çıkardığı ayaklanmadır. Ama bu isyan; bazen zorla, bazen de anlaşma yoluyla kontrol altında tutulabiliyordu. Ancak İngiliz kontrolünde ve desteğinde olan İmam İdris’in isyanı çok daha sıkıntılara sebep oluyordu.

*İmam İdris, bu kışkırtmalar neticesinde yöredeki kabileleri başına toplayarak büyük ve yeni bir başkaldırı olayı gerçekleştirdi. San’a’ya giden yolları kesti. Zaten şehirde İmam Yahya’nın kuşatmasındaydı. Şehre giriş-çıkışlar kesildiği için oraya erzak gönderemiyoruz.”*⁷¹³

⁷¹² Ali Kemal, *Fetret*, (Haz. M. Kayıhan Özgül), Hece Yayınları, Ankara 2003, s. 105.

⁷¹³ Lütfi Parlak, *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen*, Popüler Kitaplar, İstanbul 2008, s. 121.

Romanda İmam Yahya, San'a şehrini kuşatmıştır ve o bölgede bulunan Türkler açlıkla baş başa bırakılmıştır. Osmanlı devletinin bölgedeki valisi olan Tevfik Bey'in, İmam Yahya'ya Müslümanın Müslümana bunu yapmasının reva olmadığını söylemesi de kâr etmez. Yazar, Yemen'de bulunan yöneticileri “aciz” olmakla itham eder ve Yemen imamlarının da “gafil” olduklarını söyler.

“Hem dinliyorum hem üzüliyorum. Üzüliyorum çünkü İstanbul hükümeti; hesaplarını iyi yapamadığı gibi zamanın şartlarını da dikkate alamadığı için sonuç böyle oluyordu. Dolayısıyla Taif'te İngiliz desteğiyle isyan eden İmam İdris'in nüfuzu birçok beldeyi kaplıyor ve devletin işleri, günden güne sarpa sarıyordu. Neylersin bizim siyaset adamlarımız öyle aciz, Yemen'in imamları böyle gafil olursa insan kanı, elbette sebil olacaktı.

Gelen haberlere göre Vali Tevfik Bey, İmam Yahya'ya elçi göndermiş ve açlıktan ölmek üzere olduklarını duyurmuş. Müslümanın Müslümana bu zulmü reva görmesinin caiz olmadığını bildirmiş ve kuşatmanın kaldırılmasını istemiş. İmam da cevabında Türklerin teslim olmalarını şart koşmuş.”⁷¹⁴

Osmanlı devleti Yemen'de imam olarak adlandırılan ve toplum tarafından önemli addedilen bu kişilerin başlattıkları isyanlar ile çok uzun zaman mücadele etmiştir. İmam Yahya ile uzlaşan ve kendi tarafına çeken Osmanlı devleti bu defa da İmam İdris ile mücadele etmeye başlar:

“Sıcak olmasına rağmen yolculuğumuz tehlikesiz geçiyordu. Çünkü İmam Yahya ile anlaşma sağlanmış ve İmam İdris de yenilerek gerilere kaçmıştı. Ama gene de tedbiri elden bırakmıyorduk. Bilhassa konaklama yerlerinde nöbetçileri ve devriyeleri sıkılaştırıyorduk. Ava giderken avlanmak kaygısıyla her türlü önlemi alıyorduk.”⁷¹⁵

Romanda “imam”ların başlattıkları isyanların sonucunda bölgede dehşet uyandıran olayların da yaşandığına değinilir.

⁷¹⁴ Parlak, *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen*, s. 121.

⁷¹⁵ Parlak, *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen*, s. 136.

*“Her kabile lideri, kendi başına hareket ediyordu. Bu durumun bazen zararlarını da görüyorduk. Çünkü kendisini ispat etmeye çalışan cellatlar, sırtlanlara bile dudak ısırtacak vahşetleri çekinmeden gerçekleştiriyorlardı.”*⁷¹⁶

Lütfi Parlak, *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen* romanında Yemen’in toplumsal yapısına da değinir. Romanda Yemen’in “imam” olarak tanımlanan topluluklar tarafından yönlendirilmekte olduğuna ve imamın yönlendirmesi ile toplumun şekil aldığına yer verilir:

*“Kabile reisi satıldı mı, herkes satılmış demektir. İsyanların bir sebebi de buradaki şeyhlerin; başka destekler bulmalarının, başka efendilere bağlanmalarının bir neticesiydi. Dolayısıyla ormandaki ağaçlar, bir anlamda yörenin de karakterini ele veriyordu.”*⁷¹⁷

Osmanlı’ya isyan bayrakları açan İmam Yahya, romanda tam bağımsızlık yanlısı olarak tanıtılmakta tam bağımsızlık istediği için de İmam İdris’ten ayrıldığı anlatılmaktadır. Ülkesini Osmanlılardan “kurtarmak” amacı ile isyan eden İmam Yahya’nın daha sonra İngilizler ile mücadele edeceğini bildiği için Osmanlı devleti ile bütün ipleri koparamadığına da yer verilmektedir:

*“İmam Yahya, İngilizleri kendisine tehlike gördüğü için zaman zaman bizimle ilişkilerini sıcak tutmaya çalışıyordu. Bu durum bizim de işimize geliyordu. O, tam bağımsızlıktan yanaydı. Dolayısıyla Osmanlı gittiği takdirde İmam İdris’in öncülüğünde İngilizler, ülkeye yerleşecekti. Kendisi bu sefer de İngilizlerle savaşmak zorunda kalacaktı. Dolayısıyla Osmanlı’yı sevmese de Müslümandı. İngilizlere tercih ediyorlardı. Bu sebeplerden, İmam Yahya ile zaman zaman anlaşma imzalanarak kısmi bir sükûnet sağlanıyordu. Dolayısıyla bu anlaşmalar neticesinde, sus payı mukabilinden, Yemen şeyhlerine maaş bile bağlanmıştı.”*⁷¹⁸

Romanda Beni Amr, Beni Nesir, Beni Eslem, Asir’de İmam İdris, Hicaz’da Şerif Hüseyin gibi isyancıların Osmanlı devletine karşı ayaklandıklarından söz edilirken İmam Yahya’nın bir dönem ayaklanma düşüncesinden vazgeçip isyancılara karşı Osmanlıların safına geçtiği yazılır:

⁷¹⁶ Parlak, *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen*, s. 177.

⁷¹⁷ Parlak, *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen*, s. 186.

⁷¹⁸ Parlak, *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen*, s. 198.

“Bu günlerde işler az da olsa yoluna girmek üzereydi. Ancak İmam İdris’in yeniden azması, etrafa dalga dalga yayılıyordu. Bu yetmiyormuş gibi çeşitli bölgelerde Beni Amr, Beni Nesir, Beni Eslem... gibi kabileler de isyana başlamıştı. Asir’de İdris, Hicaz’da Şerif Hüseyin, kan akıtmaya devam ediyorlardı. Bunun üzerine İmam Yahya, Türklerle iş birliğine gitmeye başladı. Hatta İdris’e karşı Osmanlı tarafında oldu.”⁷¹⁹

Romanda Şiiliğin Yemen’deki bir kolu olan Zeydilikten ve bu inancı nasıl kullandıklarından, isyan eden Zeydilerin 7. Ordu’yu yendikleri ve San’a’yı ele geçirdiklerinden söz edilir. *“Zeydi İmamları, her devirde dini bir zırh giyerek daima himaye ve dokunulmazlık sağlamaya çalışmışlardı.”⁷²⁰*

İlk isyanın 1889’te başladığı Yemen’de Osmanlı devletinin bu bölgede ne aradığı sorusuna yanıtlar vermeye çalışır. İngiltere’nin bölgedeki amacının sömürge topraklarına giden yolları güvenceye almak olduğunu söyleyen Lütfü Parlak, Osmanlı devletinin ise Mekke ve Medine’nin güvenliğini sağlamak, tehditleri önlemek amacıyla Yemen’de bulunduğunu söyler:

“Ümit Burnu’nu dolaşarak on binlerce km yol kat edip Hindistan’ı sömüren ülkelerin tehdidinde olan Kâbe’nin güney sınırlarını emniyete almamız lazımdı. Mısır’da hilafet alan Yavuz’un tedbiri, o güne kadar doğruysa, orayı bugün korumaya çalışmamız da o kadar doğrudu.

Tabi, bu kışkırtmaları yapan İngilizler büyük menfaatler peşindeydi. Bir ada devleti olan Britanya’da müferreh yaşayabilmek için uzak diyarlarda üsler kurmaları gerekiyordu. Deniz imparatorluğu kurmuş ve işin gereği olan teknolojiyi hazırlamış İngiltere’nin, dünyanın önemli ulaşım yolları üzerindeki yerli hainleri kendi tarafına çekmesi, doğaldı. Onlar da bunu yapmış ve hala yapıyorlardı. İki rakip imparatorluktan biri yıkılincaya kadar da yapacaklardı. Dünyanın kuralı böyleydi.”⁷²¹

⁷¹⁹ Parlak, *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen*, s. 199.

⁷²⁰ Parlak, *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen*, s. 201.

⁷²¹ Parlak, *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen*, s. 73.

Osmanlı devleti Yemen’den Mondros Ateşkes anlaşması ile çekilme kararı alır. Lütü Parlak bu anlaşmanın Yemen’de az da olsa barışın sağlanmak üzere olduğu bir dönemde imzalandığını söyler:

“İmam Yahya geri çekilmiş. Durum düzelir gibiymiş. Her şeye rağmen seviniyorum. Burası Yemen olduğu için, neyin ne zaman geleceği hiç belli olmuyordu. İşte bu sefer de başka türlü kötü havadisler gelmeye başladı. İmzalanan Mondros Ateşkes Anlaşması ile Yemen’i terk edeceğimiz haberi yayılıyordu.”⁷²²

Nedim Gürsel’in *Allah’ın Kızları* isimli romanında Yemen cephesine savaşmaya giden Osmanlı askerlerine değinilir. Roman, biyografik bir roman olması sebebiyle de dikkat çeker. Gürsel’in büyükbabasının da Birinci Dünya Savaşında, Orta Doğu’daki savaşa katıldığı bilinmektedir. Yazar, romanda bu cephenin Türk halkının hafızasında bıraktığı yeri ele alır ve Yemen’in Arabistan olarak kabul edildiğini de söylerken bu bölgenin ağıtlarla anıldığını ekler.

“Deden savaşmaya gitmişti oralara, hacılığı ‘Yemen gazisi’ oluşundandı, Mina’da şeytan taşılayıp Arafat’a tırmanmasından değil. Zemzem’den içmek de nasip olmamış, ama bir biçimde, büyükannenin söylediğine bakılırsa deden hacı olmuştu. Nasılsa dönebilmişti Yemen’den, gidenin bir daha gelmediği, türkölere, destanlara konu olan Yemen’den. Gerçekte Hicaz’dan dönmüştü ama büyükannen de dâhil tüm yakınları için Arabistan Yemen’di. Yemen adıyla iz bırakmış, yer edinmişti belleklerinde. Türküler, çöl savaşlarından geri dönmeyenler için söylenmiş ağıtlar hep coğrafya için yakılmıştı.

‘Burası Muş’tur yolu yoktur/ Giden gelmiyor acep ne iştir!’ Ne işi olacak, giden gelmiyordu elbet, orada, o kutsal topraklarda susuzluktan kuruyor, kurda kuşa yem oluyordu. Çöken bir imparatorluğu kurtarmak uğruna. Yuvadın ayrı düşmüşlerin, köyünden zorla alınıp Gazze’ye, Mekke Medine’ye gönderilmiş, orada İngiliz kurşunuyla Arap hançerine göğüs gererken öldürülmüşlerin ardından dul kadınlar, muradına eremeyen nişanlılar, yaşlı analar ile kocakarılar, bağıri yanık âşıklar ağıt yakıyorlardı. ‘Gitme Yemen’e Yemen’e/ Yemen sıcak dayanaman/’ Uyanmıştı deden, cahal değildi. Genç bir zabıttı Seferberlik’te. Yemen’e gitmiş, Kanal’da Şam’da, Gazze’de Medine’de yedi düvele karşı çarpışmış, yaralanıp esir

⁷²² Parlak, *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen*, s. 249.

düşmüş, sonunda geri dönebilmişti. Hacı sayılırdı öyleyse. Hem hacı hem gazi. Gerçi Allah'ın bir lütfu olarak görmezdi gaziliği, savaştığı için gurur falan da duymazdı. Savaş Allah'ın verdiği canı almak değilse neydi ki! İngiliz'le bir olan Arapları tepelemeye giderken onların Hazreti Peygamber'in ümmeti olduğunu biliyor."⁷²³

Yazar, romanda isyanlarla mücadele etmek için giden Türk askerlerinin psikolojilerini vermeye çalışırken savaş ortamında yaşanan zorlukları ve bölgeye gönderilen askerlerin acemiliklerini de anlatmaya çalışır.

Arap isyanlarına destek olan İngilizlerin yaptıklarına yer veren yazar, Osmanlı askerlerinin de bölgeye sarsılmaz bir inançla gittiklerini ve ironik bir dille de hem gazi hem de hacı olduklarını söyler.

"Rumeli'de Kafkaslar'da dağılma sürecine girmiş de olsa imparatorluğun üç kıtaya yayılan topraklarında Mehmetçik düşmanla kapıştı. Artık kıyamet kopmuş sekiyat başlamıştı. Vagonlar dolusu asker cepheye gönderiliyor gidenler geri dönmüyordu. Deden de aralarındaydı. Cemal Paşa'nın IV. ordusunu takviye amacıyla oradan da Filistin'e gönderilen birliklerin içinde tüfek çakmayı bile yeni öğrenmiş bir genç zabitti. İnsanoğlunun hem kahraman hem korkak olduğunu açlık susuzluk şiddet ile ölümü ilk kez orada gördü. Hayatın her zaman kolay olmadığına. Ne var ki hayatta kalmanın her zamankinden daha gerekli olduğuna bizzat tanıklık etti. İnancı sarsılmadı da değil ama her sabah uyandığında çölde akbabalara yem olanların arasında bulunmadığı için Allah'a şükretti. Tifüsü, biti, iskorbütü orada gördü. 916 yılının haziran ayında Mekke Şerifi Hüseyin'in oğullarından Emir Faysal İngilizlerle bir olup bedevileri Osmanlı'ya karşı ayaklandırıncı Medine garnizonunun savunmasına katıldı. Hicaz demiryoluna sabotajlar düzenleyen Lawrence ve asillerle boğuştu. Yani bir hacının yapması gereken her şeyi vatan uğruna yaptı."⁷²⁴

Romanda Yemen, Saba ülkesi olarak da anılmakta ve bölgenin coğrafi özellikleri tanıtılmaya çalışılırken, Yemen'in aslında bereketli bir alan olduğu da söylenmektedir.

⁷²³ Nedim Gürsel, *Allah'ın Kızları*, Doğan Kitap, İstanbul 2008, s. 40.

⁷²⁴ Gürsel, *Allah'ın Kızları*, s. 40.

“Saba ülkesini bilirsiniz ya da bilmezsiniz bugün Yemen derler. (...) bağlarında yeşeren üzümleri ile bereketli bir topraktır. Ağaçlarının gölgesi koyu bostanlarında yetişen meyveleri sulu olur. Yeleleri rüzgârda savrulan kanatlanıp uçan Arap atlarının hızıyla da gitseniz bir aydan önce bir baştan bir başa kat edemezsiniz. Yollar تنها ve geniş olsa da arazi engebeleridir. Yakıcı güneşten korunmak ihtiyacını da hiç duymazsınız. Yol boyu gölgeliktir sulak ve serindir.

Saba ülkesinde kızlar erken olgunlaşır delikanlılar şehvetli ve erildir.”⁷²⁵

Zekeriya Bican ise *Azap Günlerinde Harput Yemen Sarıkamış* romanında Mehmet Ali Paşa ve Ahmet Fevzi Paşa’nın Yemen isyanlarında başarısız olmaları üzerine Ahmet İzzet Paşa’nın Yemen’e atanmasını ele alır. Ahmet İzzet Paşa ilk iş olarak isyanlara müdahale için Menaha’da bulunan bütün birlikleri bir araya getirir ve “Yemen Umum Kuvvetleri”ni kurar.

“Yemen Kolordu Komutanı ve Valisi Mehmet Ali Paşa Ravza’daki isyanın önüne geçememiş ve binlerce asker telef olmuştu. Müşir Ahmet Fevzi Paşa’nın birlikleri de çok zaiyat vermiş ve Yemen kahramanlarından biri olan Mıhralı Bey bu savaşta ağır yaralanmış birkaç gün sonra da şehit olmuştu. Bu durum karşısında hükümet bu isyanlara kesin çözüm bulacak diye Erkan-ı Harbiye reisi Ahmet İzzet Paşa’yı Yemen’e tayin etmişti.

Paşa daha birliklerin intikali tamamlanmadan Hamidiye kruvazörü ile Hudeyde’ye gelmişti. Paşa Hudeyde’de ihtişamlı bir törenle karşılanmış ve oradan Menaha’ya gelmiş savaş planları üzerinde çalışıyordu. İzzet Paşa beş gün hazırlık çalışmalarında bulundu. Birliklerin de bir an önce Menaha’da toplanması gerekiyordu. Menaha’da toplanan birliklerin San’a’ya vardıklarında oradaki tertiplenme eri ile savaşta uygulanacak planların tatbik ve takdir kâğıdı yapılacaktı. Menaha’da toplanan bütün birliklerin adı ‘Yemen Umum Kuvvetleri’ adını almıştı.”⁷²⁶

Romanda Yemen’deki isyanlarda Avrupalı casusların payının büyük olduğundan buraya gelen casusların Müslüman kılığına girerek, bir Müslüman gibi ibadet edip cahil halkı aldatıp Osmanlı’ya karşı kışkırttıklarından söz edilmektedir:

⁷²⁵ Gürsel, *Allah’ın Kızları*, s. 44.

⁷²⁶ Zekeriya Bican, *Azap Günlerinde Harput Yemen Sarıkamış*, Ertem Basım Yayın, Ankara 2008, s. 79.

“Casuslar, daha çocuk yaşlarında aldıkları İslami eğitim ve öğretimle tam bir Müslüman görüntüsüne bürünüyor ve gelip Arabistan topraklarına tam bir Müslümanmış gibi yaşıyorlardı. Müslüman ahali arasında çok uzun yıllar hiçbir şeye karışmadan yaşıyor ve halkın güvenini kazanıyorlardı. Namazlarını öylesine ciddiyet ve huşu içinde kılıyorlar yerli halk bu adamların kendilerinden daha üstün mümin olduklarına kanaat getiriyordu. Gerek Kur'an ilimleri gerekse sünnet ve hadis bilgileri yerli şeyhlerin bile onlara imrenip gıpta ile bakmalarına sebep oluyordu. Arabistan topraklarını adım adım geziyorlar ve kadim dostluklar geliştiriyorlardı. Hemen her şehir ve kasabada adamları ve tanıdıkları vardı.”⁷²⁷

Romanda İngiliz ve İtalyanların Yemen halkının cahilliklerini ve yoksulluklarını kullanarak Osmanlı devletine karşı cephe almalarının yanı sıra bir de hilafet kavramının isyanlarda kullanıldığından söz edilir. İngiliz ve İtalyanların asıl amaçlarının bu bölgede bulunan maden ve petrol yataklarını ele geçirmek olduğu da anlatılır:

“Casusların son zamanlarda üzerinde çalıştıkları propaganda halifelik üzerineydi. Yerli halka her fırsatta halifeliğin Arapların hakkı olduğunu Osmanlıların halifeliği zorla gasp ettikleri bu durumun dine ve ahlaka aykırı olduğunu söylüyor ve Osmanlı düşmanlığının tohumlarını atıyorlardı. Doğrusu halifelik hakkı konusundaki iddialar son derece ilgi görüyordu. Yapılan propaganda tutmuştu. Yerli halk arasında Osmanlı düşmanlığı hızla yayılıyordu. İngiliz'in ortaya attığı halifelik hakkı nedeni ile Araplar Osmanlı'ya düşman kesilmişti.

Üzerinde, Arapların yaşadığı Osmanlı topraklarında bulunan maden ve petrol yataklarının sürülebilmesi ancak Osmanlı'nın bu topraklardan sökülüp atılmasına bağlıydı. İngiliz ve İtalyanların bu uğurda yapamayacakları hiçbir fedakârlık yoktu. ‘Kaz gelecek yerden tavuk esirgenmez’ gerçeği gereğince isyancılara milyonlarca altın ve silah yardımı yapılıyordu.”⁷²⁸

Romanda Ahmet İzzet Paşa'nın 15 Temmuz'da San'a şehri üzerine yürüyerek şehri isyancılardan temizleme planlarına da yer verilir. Bu kuşatma sonucunda başarılı

⁷²⁷ Bican, *Azap Günlerinde Harput Yemen Sarıkamış*, s. 80-81.

⁷²⁸ Bican, *Azap Günlerinde Harput Yemen Sarıkamış*, s. 81.

olunsa da Ahmet İzzet Paşa, İmam Yahya ile anlaşma yapmak zorunda kalır. Romanda onun Şerare meydanında karşılaşması ve halka yaptığı konuşmadan şöyle söz edilmektedir:

“Şerare meydanında büyük bir karşılama düzeni tertiplendi. Askerler ve merasim bölüğü İzzet Paşa’nın önünden geçtiler. İzzet Paşa topluluğa hitap etti. Yapılan hitabeti tercüman Arapça’ya çevirerek tekrarladi. Bu topraklarda huzursuzluk çıkaranların İslam düşmanı olduğunu ve ona taraftar olanların da mukaddes İslam dinine ve onun mensuplarına ihanet ettiklerini yarın Allah huzurunda dökülen kanların hesabının sorulacağı hususlarında nasihat etti. Büyük bir çoğunluk bu konuşmalara hak vererek Ahmet İzzet Paşa’yı hararetle alkışladılar.

İzzet Paşa ve kurmay heyeti ertesi gün hastaneleri ziyaret ettiler. Hastaneler berbat durumdaydı. Yaralı subaylar ve askerler perişanlardı. İzzet Paşa ve heyettekiler bu durumdan çok etkilendiler.

İmam Yahya Osmanlı askerlerinin bu başarısı ve halkın Ahmet İzzet Paşa’yı destekleyen alkışlarına görünce Şerare’deki ‘makkar’ına (köşküne) çekilmişti

İmam Yahya’nın makkarı son derece emniyetliydi. Fevkalade yüksek ve peşpeşe bulunan iki dağın ikincisi üzerinde tabiatın armağan ettiği tabii korumalı bir yerdeydi.

(...) Yemen’deki bu asi ruhlu İmam Yahya meselesini kökünden halletmek gerekiyordu ama İzzet Paşa buraya gelip durumu yerinde gördüğünde bu işin o kadar da kolay olamayacağını anlamıştı.”⁷²⁹

Ahmet İzzet Paşa’nın San’a’daki kuşatmada başarılı olmasına ve Yemen isyanlarını durdurmak için verdiği mücadeleye değinen yazar, onun bu isyanlarda çok başarılı olunacağı umudunu taşımadığını ve buradaki imamların birer “cami imamı” olmadığını, düşmanın da Yemenliler değil İngiliz, Fransız ve İtalyanlar olduğunu anladığını belirterek İstanbul’dan yardım istediğinden de söz eder:

“İstanbul hükümeti nihayet durumun vahametini kavramış buraya harcanacak para ve askerlerin boşuna gideceği anlaşılmıştı. Osmanlı’nın

⁷²⁹ Bican, *Azap Günlerinde Harput Yemen Sarıkamış*, s. 85.

*Yemen’de İmam Yahya ile değil İngiliz, Fransız ve İtalya ile savaştıklarını kabul etmişlerdi.”*⁷³⁰

Romanda İstanbul’un kararı ile Yemen’de bulunan Zeydi aileleri ile temasa geçildiği, bu toplantılarda Yemenlilerin isyanlara destek vermemeleri, bu isyanların İslam düşmanları tarafından çıkarıldığı bilgilerinin Yemenli üç büyük aileye anlatıldığından bahsedilir. Yazar, bu noktada Mehmed Niyazi Özdemir’in *Yemen Ah Yemen* isimli romanından da alıntı yapar:

*“İstanbul’dan gelen şifreli telgrafta eğer mümkünse İmam Yahya ile bir anlaşma yapılması öneriliyordu. Yemen valisi ve 7. Kolordu komutanının ısrarı üzerine nefsine ağır gitmesine karşın San’a’nın en önemli üç Zeydi ailesi ileri gelenlerini vilayet makamına davet etti. Hâl hatır sordu ve sözü esas konuya getirdi. Tercüman konuşulanları tercüme ediyordu. Paşa, Zeydilere bu isyanların arkasında İslam düşmanlarının olduğunu izah ettikçe Zeydi liderleri başları ile onaylıyor doğrudur diyorlardı. ‘Zeydi liderlerinin en yaşlı olanlarından biri sözü alarak çok iyi olur paşa hazretleri ümmetimizi ve devletimizi zayıf düşüren bu kine bu kanın akmasına ne gerek var.’”*⁷³¹

Romanda yapılan anlaşmalara rağmen isyanların devam ettiği belirtilirken Yemenli isyancıların vahşice saldırmalarına ve bu saldırıların birinde Ahmet İzzet Paşa’yı öldürmelerine de yer verilir:

*“Daha ilk anda birçok asker ve subayımızı şehit ettiler. Rizeliler ve Harputlu redif askerlere kahramanca karşılık veriyor ve aslanlar gibi çarpışıyorlardı. Onlarca isyancı Arap, İzzet Paşa’nın yerde yatan naaşı etrafında leş kargası gibi toplanmış neşeli naralar atıyorlardı.”*⁷³²

Romanda tabur komutanı olan ve Arapça bilen Musa Bey’in, isyanlarda Osmanlı devletine çok katkı sağladığından söz edilir. Böylece ortak dil kullanımının Yemen’deki olaylarda önemi de işaret edilmiş olur. Ayrıca bölgedeki halkın cehaletine de değinilen romanda Yemenlilerin çalışmaktan yana bir topluluk olmadıklarından ve İslam dinini de üçüncü şahıslardan özellikle de yabancı ajanlardan öğrendikleri vurgulanır.

⁷³⁰ Bican, *Azap Günlerinde Harput Yemen Sarıkamış*, s. 86.

⁷³¹ Bican, *Azap Günlerinde Harput Yemen Sarıkamış*, s. 86.

⁷³² Bican, *Azap Günlerinde Harput Yemen Sarıkamış*, s. 90.

“400 yıla yakın bir zamandan beri Osmanlı Yemen’deki birliklere ve Yemen halkının geçimine kendi yıllık bütçesinden önemli bir pay ayırıyor ve sandıklar dolusu altın gönderiyor. Peki, karşılığında ne alıyor. Söylemek gerekir ki karşılığında isyan, başkaldırı ve verilen hizmetlere nankörlükten ibaret tepkiler alıyor.

Osmanlı’nın Yemen’deki varlık sebebi gerek Yemen halkının gerekse Arabistan yarımadasında yaşayan tüm Arapların can ve mal güvenliği değil midir?

Bu büyük hizmete karşılık onlar din düşmanı ve zalim milletler ile el ele verip Osmanlı’yı zayıf düşürmek çabası içine giriyorlar. Yemen’de söz sahibi imamların tek gıdası da isyan çıkarıp daha çok altın talep etmekten öte bir şey değil ki. Hiçbir üretimleri, para edecek ticaret malları olmadığı gibi çalışıp bir şeyler üretmeye de asla taraf olmuyorlar, yerli halkı son derece tembel ve cahil. Müslüman olmalarına karşın İslamiyet ile uzaktan yakından bir alakaları yok. Haram helal konusunda dinin emrettiklerini değil imamların öğretilerine göre hareket ediyor ve asla verilen emirleri muhakeme etmiyorlar.

Aksi olsaydı İngiliz, Fransız ve İtalyanların sözüne güvenir, parasına din kardeşleri ve hamileri olan Osmanlı’ya kurşun atabilirler miydi? Bırakın kurşun atmayı cembiyeleri ile Osmanlı askerlerinin karınlarını deşip altın ararlar mıydı? Deyip sustu.”⁷³³

Romanda artık umutlarını yitiren Osmanlı askerlerinin halkı Türk olmayan ve Türklere düşmanlık güden ve Anadolu’dan da oldukça uzak olan Yemen’den çekilmek istemelerine yer verilir:

“Bundan sonra yapılacak en akıllıca şey bir an önce bu Yemen bataklığından çekilmektedir. Buraya harcanacak para ve Anadolu çocukları ile öz yurdumuz olan Anadolu’yu imar ve inşa etmektir. Halkı Türk olmayan memalik-i Osmanlı topraklarına akıl almaz paralar harcamayı derhal terk etmeliyiz zira biz para harcayıp askerlik yaparken onlar zenginleşiyor bu arada devlet de millete gittikçe fakirleşiyor.”⁷³⁴

⁷³³ Bican, *Azap Günlerinde Harput Yemen Sarıkamış*, s. 108.

⁷³⁴ Bican, *Azap Günlerinde Harput Yemen Sarıkamış*, s. 109.

Azap Günlerinde Harput Yemen Sarıkamış romanında Mehmed Niyazi Özdemir'in *Yemen Ah Yemen* isimli romanında geçen Abdullah Mansur isimli roman kişisinden de söz edilir. Gerçek adı George Wyman Bury olan bu ajan Yemen'de Müslüman kılığına girerek Yemenlileri aldatıp, kışkırtmıştır. Tam yirmi beş yıl kadar Yemen, Fas, Aden, Somali ve Mısır'da yaşamış, kendisini en başta doğa bilimci olarak tanıtmıştır.⁷³⁵ Romanda bu ajanın yaptıklarından söz edildikten sonra, onun gibi birçok Müslüman görünümlü ajanın İslam topraklarında var olduğu söylenir:

*“İngiliz asıllı Abdullah Mansur isimli hocanın evi yakılarak adamları ile beraber öldüğünü öğrendiğinde çok mutlu oldu. Bir Osmanlı askeri kafası getirene bir altın verileceğini vaat eden bir canavar ortadan kalkmıştı ama kim bilir daha kaç Abdullah Mansur, Osmanlı topraklarında, Osmanlı parasıyla, Osmanlı askerinin kafasını kopartıyordu.”*⁷³⁶

Ahmet Çevik de *Tutsak Yollar* isimli romanında Yemen'de başlayan isyanlara yer verir. Bölgede isyanların ilk başladığı yer olan San'a'nın otuz km. kuzeyinde yer alan Huş'a eski adı olan Simuş'a yer verilir ve oraya giden askerlerden söz edilir:

*“Bir mülazım-ı evvel kumandasındaki hususi eğitim almış, seçilmiş bir takım asker, San'a'ya gitmek üzere ertesi sabah güneş doğarken yola çıktılar. Başlarındaki Mülazım-ı Evvel Mehmet Sait Efendi, bu yollardan çok gitmiş gelmiş, eski ve tecrübeli bir askerdir. Anlattığına göre; askerliğe erlikten başlamış, önce çavuş, sonra da başçavuş olmuş, Simuş'ta gösterdiği kahramanlıklardan dolayı da bir yıl önce Mülazım-ı Evvel'liğe terfi etmiş.”*⁷³⁷

Bölgeye giden Mahmud Nedim Bey, burada imamın Osmanlı halifesi Sultan Reşad adına değil de Yemen'de imam olarak kabul gören İdrisî'nin adına hutbe okunduğunu görür:

“İmam bize puşluk etti Çavuş. Biz, Padişahımız Efendimiz Sultan Reşad Hazretleri'nin adına hutbe okunacağını düşünürken o, İdrisî'nin adına hutbe

⁷³⁵ G. Wayman Bury, *Bir İngiliz Ajanının Gözünden Yemen ve Yemen'de Türk İdaresi (Bahtsız Arabistan ve Yemen'de Türkler)*, (Çev. İlker Can), Kayıt Yayınları, İstanbul 2021.

⁷³⁶ Zekeriya Bican, *Azap Günlerinde Harput Yemen Sarıkamış*, Ertem Basım Yayın, Ankara 2008, s. 107.

⁷³⁷ Ahmet Çevik, *Tutsak Yollar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 83.

okudu. Mahmud Nedim Bey oldukça üzgün ve öfkeli bir şekilde çıktı camiden. Bugün gözüne gözükmek iyi olur sanırım... ' diyerek değiştirdi yolunu. ”⁷³⁸

Romanda bölgede hüküm süren Osmanlı güçlerinin adaletli bir yönetim sağlayamadıkları ve isyanların birçoğunun bu sebeplerle çıktığına değinilir. Özellikle XVIII. yüzyılda Osmanlı devletinin otoritesinin zayıfladığı, uzak bölgelerdeki yöneticilerin başına buyruk kararları, halktan haksız vergi toplamaları devlete karşı bir öfke uyandırmıştır. Romanda Osmanlı devletinin bu bölgelerde vergilerini dahi toplayamadığı hatta yerel yöneticilerin vergilerin %95’ine el koydukları belirtilmektedir.

“Çok deneyimli bir Orta Doğu gezgini olan İngiliz Gertrude Bell sonraları şöyle yazacaktır. Dünyaya kurulu bir düzen ve merkezi bir hükümet tablosu sunan hiçbir ülke Osmanlı İmparatorluğu’ndan daha çok hayal ürünü olamaz. İmparatorluğun çeşitli köşelerinde askeri garnizonların bulunduğu doğrudur. Ancak iktidar dağınıktı ve merkezi otorite gerçek olmaktan çok bir mitostu. Gertrude Bell yolculukları sırasında kentlerin dışına çıkıldığında Osmanlı otoritesinin yok olduğunu ve onun yerini yerel şeyh ya da ağaların aldığını görmüştür. Soyguncuların cirit attığı bölgeler de vardı. Sallantıdaki Türk hükümeti imparatorluğun temelini oluşturan vergileri toplamayı bile beceremiyordu. I. Dünya Savaşı’ndan hemen önce vergilerinin sadece %5’i devlet tarafından toplanıyordu kalan %95’ini bağımsız mültezimler topluyordu. ”⁷³⁹

Ahmet Çevik, romanda yöneticiler ve Yemen halkı arasında yaşanan iletişim sorununa da yer verir ve Osmanlı’nın bölgede Türkçeyi öğretememiş olmasının devlet ile halk arasındaki iletişim sorunlarının kaynağının başında geldiğini söyler:

“Burada Osmanlı adaleti diye bir şey kalmamış azizim. Buraya gönderilen kadıların hemen hemen hiçbiri Arapça bilmiyor. Bilenler de Yemen şivesi konuşamıyor. Arapça bilmedikleri gibi doğru dürüst tercüman da bulamamışlar. Bu yüzden en küçük davalar bile senelerce sürüncemede kalmış. Meselelerinin kadılarca halledilemeyeceğine inanan halk da yerli fakihlere giderek çözmüş

⁷³⁸ Çevik, Tutsak Yollar, s. 98.

⁷³⁹ David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış Modern Orta Doğu Nasıl Yaratıldı?* (Çev. Mehmet Harmancı), Epsilon Yayınları, İstanbul 2018, s. 36.

meselelerini... Ne yazık ki Osmanlı, dört yüz yıldan beri kendi dilini öğretememiş Yemen halkına. Devlet halkına, halk devletine yabancı kalmış... ”⁷⁴⁰

Ahmet Çevik, Osmanlı devletinin Yemen’de yerel güçlerle baş edemediğini, eğitimsiz halkın her dönem kışkırtmalara açık olduğunu belirtirken Osmanlı devletinin halka eğitim götüremediği gibi bölgeye atanan memurların da merkezden uzak olmanın verdiği güçle yetkilerini kötüye kullanarak adaletsizlik yaptıklarını iddia eder. Yemen’deki isyanların en önemli sebebi merkeze olan uzaklığı ve devletin coğrafi sınırları aşmış olması olarak gösterilir.⁷⁴¹ Eğitimin olmadığı Yemen’in kırsal bölgelerinde etkin olan “imam”lar halkı kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmiş, halk hem Osmanlı devletine hem imamlara vergi ödemek mecburiyetinde kalmıştır. Bu da isyancıların bölgede taraftar bulmasının en önemli sebepleri arasında gösterilmiştir. Yazar, ayrıca Zeyyidi mezhebine bağlı olan Yemenlilere Sünni mezhebinin dayatıldığını da iddia eder. Romanda yine askerlik yaptırılmayan Yemen halkının kendi ülkelerinde yabancı gibi kaldıklarını ve ülkelerinin işgal edilmiş gibi olduğunu düşündüklerine yer verilmiştir:

“Ayrıca devlet yerli halka askerlik yaptırmadığı için de halk, ülkesini işgal edilmiş gibi algılamış asırlardan beri... Eğitimine önem verilmediği için de cahil kalmış, cahil lazım Efendi. Adaletin olmadığı yerde devlet de yok demektir. Halk askeri güçle kazanılmaz, sadece sindirilir. Sindirilmiş olan halk da beklediği bir başka gücün himayesine girmeye hazırdır her zaman... Bunlardan daha hazin ve daha vahim olanı devletin buraya gönderdiği memurlar, halka şefkat elini uzatacakları yere, sürgün edilmişliğin verdiği ezik duygularını tatmin etmek gayesiyle halka eziyet etmiş, aşağılamış, korkutmuş veya her fırsatta rüşvet almayı

⁷⁴⁰ Ahmet Çevik, *Tutsak Yollar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 98.

⁷⁴¹ “İbn Haldun’a göre, bir iktidarın zamanı yönetebilme, ona hâkim olma becerisi, iktidarın sağlamlaşması ve topraklarının genişlemesi oranında azalır:

‘...bir devletin çöküşü, önce uzak taşra vilayetlerini etkiler. Bir devler hatırı sayılır toprağa sahip olduğunda, vilayetleri merkezinden çok uzaklara kadar genişlemiştir ve sayıca fazladır. Öte yandan çöküşün kendisini göstermesi için belli bir zaman gerekir ve her bir vilayetin kopup ayrılması da belli bir zaman alır. Tüm bu zamanlar birbirine eklenir ve devletin ömrü uzun olur. (s. 430).

Bir devlet çöküşe geçtiğinde ve zayıfladığında önce sınırlarından geriye çekilir. Devlet tümüyle ortadan kalkmadığı sürece Merkez korunur. Ancak devletin Merkezi aşınmış ise sınırlarını ve topraklarını geri kalanının korunmasının hiçbir anlamı yoktur. Kısa sürede çöker gider. Merkez adeta ruhun ve canın çevreye yayıldığı kalbe benzer. Eğer kalp mağlup olmuş ve boyun eğmiş ise tüm diğer uzuvlar işlemez hale gelir.”

Hamid Bozarslan, *Lüks ve Şiddet (İbn Haldun’da Lüks ve Şiddet)*, (Çev. Melike Işık Durmaz), İletişim Yayınları, s. 59.

düşünmüşler. İşte bunlar kendimizden bile sakladığımız hakikatlerimizdir... Filhakika ne Yemen halkı kendini Osmanlı tebaası olarak görebilmiş ne de buraya sürgün olarak gönderilen memurlar kendini devletin memuru. (...) Devletin bu nokta-i nazardaki en belirgin yanlışlığı, Zeyyidi, İsmaili ve Vahhabi mezheplerinden olan yerli halka Sünni mezhebini dayatmış olmasıdır. Oysaki Yemen çöllerinde yaşayan bedevi halkın tamamına yakını Zeyyidi mezhebindendir...’’⁷⁴²

Romanda isyancıların lideri olarak İdrisî verilir. İdrisî ve isyancı gruplar Yemen’de Sabya’yı ve Çizan’ı ele geçirmişlerdir. Yemen’de Kunfide’ye doğru yola çıktığını sanan Osmanlı askerlerinin tuzağa düşürülüşü de ele alınarak karşılaşılan ihanetlere de temas edilir. Romanın kahramanı Hıdır, Çizan’da isyancıların bölgesinde ölümle burun buruna gelir:

“‘Burası Kunfide değil Mülazım Efendi! O şerefsiz simbukçu Kunfide diye Çizan’da indirmiş bizi! İhanete uğradık, Mülazım Efendi ihanete! Meğerki şüphelenmekte haklıymışım...’’⁷⁴³

Osmanlı devleti Yemen ile bağlarını korumak için bölgede birçok vali görevlendirmiş, bölgeye birçok memur atayarak imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Ancak dönemin ulaşım sorunları Yemen isyanlarını bastırmada Osmanlı devletini zor durumda bırakmıştır.

Zamanla kötü yönetilmeye başlayan yoksul Yemen halkı İngiliz propagandasının da etkisiyle Yemen’deki isyancılara tepki gösteremeyerek Osmanlı devletini artık bir işgalci olarak görmeye başlamıştır. Romanda bu olaylar İmam İdrisi’nin yardımcısı Şeyh Abdullah tarafından anlatılır:

“‘Ben, Şeyh Abdullah’ diye söze başladı. Halifemiz Efendimiz Muhammed Mehdi bin İdrisî Hazretleri’nin veziriyim. Benden izin almadan ne Kunfide’ye ne de Ebha’ya gidebilirsiniz! Burası bizim ülkemiz Mülâzım! Dört yüz yıldan beri Osmanlı’nın olmayan Yemen, bundan sonra da olmayacak! Biz ülkemizi de namusumuzu da gâvurdan korumasını biliriz! Yeter ki siz el atmayın namusumuza!’

⁷⁴² Ahmet Çevik, *Tutsak Yollar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 105.

⁷⁴³ Çevik, *Tutsak Yollar*, s. 115.

Defolun gidin ÷lkemizden!’ diye haykırdı ve diz üstü kalkarak adamlarına Arapça bir şeyler söyledi yüksek sesle.”⁷⁴⁴

Romanda Ferik Said Paşa’nın Yemen’deki isyanı bastırmak için Yemen’e gitmesi ve isyancılar tarafından tuzağa düşür÷lmesi ele alınırken, İmam İdrisî’in yalan propaganda ile Osmanlı devletine karşı üstünlük sağlamaya çalışmasına yer verilir. Romanda ayrıca İmam Yahya ile İmam İdrisî arasındaki rekabete de yer verilirken, camilerin Müslüman toplumda artık mezhep mezhep bölündüğü ve Zeyyidi camisi, Senusi halifesi gibi kavramların toplumda sıradanlaştığı da işlenir.

“‘Bu adam, daha inanılmaz bir şeyi yaptı: Zeyyidi vilayetinde, Zeyyiddilerin camiinde, Senusilerin hilafetini ilan etti. Yahya’nın değil, İdrisi’nin halifeliğini ilan etti. Bu inanılmaz bir olay! Bereket versin ki kulağımla duymadan, durumu Bab-ı Âli’ye bildirmedim. Yoksa bu şerefsiz İdrisî, Ferik Said Paşa’ya yaptığı gibi, bizi de aldatacaktı.

Ne yapmış ki Ferik Sait Paşa’ya?’

‘1909’daki ilk isyanı başlattığı zaman, isyanı bastırmak için İstanbul’dan gönderilen Ferik Said Paşa’yı limanda karşılamış ve Paşa’ya:

‘Osmanlı’ya bağlı sıradan bir şeyh olduğunu, gerekirse vaazlar vererek isyan etmek isteyenlere de engel olabileceğini’ söylemiş. O koskoca, gönlü insan sevgisi ile dolu paşa da buna inanmış ve bu isyanı kansız bastırdık diye düşünerek, Yemen ahalisinin önünde bu şerefsiz İdrisî’nin elini öpmüş. Arkasından da ‘İsyanı bastırdım.’ diyerek sevinçle geri dönmüş İstanbul’a. Said Paşa, Yemen’den ayrılınca da ‘Osmanlı Paşasının elimi öptüğünü hepiniz gözlerinizle gördünüz işte...!’”⁷⁴⁵

Mehmet Niyazi Özdemir ise Yemen Ah Yemen romanında öncelikle Şerif Hüseyin’in Arap isyanlarındaki rolünden bahseder. Romanda Şerif Hüseyin ve İngilizlerin Osmanlı devletine karşı iş birliği içinde oldukları işlenir.

“‘Sohbetimiz esnasında kahırlı bir üslupla sordu: ‘Şerif Hüseyin ayaklanmış, İngilizlerle iş birliği yapmış, diyorlar. Doğru mu?’ Samimi bir insandan gerçeği gizlemem yanlış olacağı için ‘Maalesef doğru değerli Şeyhim.’

⁷⁴⁴ Çevik, Tutsak Yollar, s. 118.

⁷⁴⁵ Çevik, Tutsak Yollar, s. 99.

Cevabını verdim. Bunun üzerine bakışlarına bir alev düştü ve şunları söyledi: ‘Hem Müslüman hem şerif olacaksın hem de İngilizlerle iş birliği yapacaksın. Ahirette Resullullah’ın yüzüne nasıl bakacaksın be hey rezil!’”⁷⁴⁶

Romanda, Medine’de görevli olan Fahrettin Paşa’nın İngilizlere ve Arap isyancılara karşı verdiği mücadeleye de Lawrence gibi ajanlar üzerinden değinilir ve ajanların Arap isyanlarındaki etkisine yer verilir.

“Daha kötüsü Medine’de direnen Çöl Kaplanı Fahreddin Paşa her taraftan kuşatılıyordu. İngiltere Hükümeti akla hayale sığmayacak kadar altın akıttığı Şerif Hüseyin’e Lawrence ve benzerleri kanalıyla bol keseden imparatorluk vaat ediyordu.”⁷⁴⁷

Osmanlıların ise isyanlara ve isyancılara karşı verdikleri mücadeleden İngilizlerin desteğiyle öne çıkan Şerif Hüseyin ve İbn Suud-İbn Reşid arasındaki ayrılıklardan faydalanarak yeniden hâkimiyet kurma çabasından söz edilir.

Osmanlı devleti bölgede hâkimiyetini korumak için güçlü aileleri ve imamları da etki altına almaya çabalamıştır. Bunlardan biri de Yemen’de bulunan İmam Yahya’dır. Yazar, romanda Osmanlı devleti ile İmam Yahya arasında geçen görüşmeleri de anlatır.

İngilizler ve İtalyanların Arap isyanlarını teşvik edici çabaları ve isyancıları maddi, manevi olarak desteklemelerine de romanda sıklıkla yer verilmiştir.

“İngiliz ve İtalyanların, ‘Birkaç gün zarfında Luhye ve Hudeyde’yi işgal etmezsen, seninle bütün ilişkilerimiz bitecektir.’ Ultimatomunu alan Şeyh İdrisi, bağlılarını ayağa kaldırmak mecburiyetinde kaldı. İngilizler Şeyh İdrisi’nin pek çok güvenilir adamını, bilhassa gençleri Mısır’a veya Aden’e götürmüş, oralarda askeri eğitime tabi tutmuş, yeteneklerine göre pek çoğuna rütbe de vermişlerdi.”⁷⁴⁸

Mehmet Niyazi’nin *Yemen Ah Yemen* romanında Yemen halkının sıradan, günlük hayat içinde aslında gayet sakin insanlar olduğu belirtilir ve onların isyanlardaki vahşetleri nasıl işledikleri sorgulanarak isyanların arkasındaki insan psikolojisi de aksettirilmeye çalışılır:

⁷⁴⁶ Mehmet Niyazi Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015, s. 256.

⁷⁴⁷ Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, s. 259.

⁷⁴⁸ Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, s. 336.

“Sohbet İstanbul’a döndü; karşılıklı hatıralarını anlatırlarken Celâleddin’in zihnini buradaki isyanlar kurcalıyordu. Yollarda, kahvelerin kapılarında gördüğü sessiz sakin insanlar, kanlı olaylara sebep olacak haydutlara benzemiyorlardı. Fakat kitle psikolojisi denen bir şey vardı. Tahrikle oluşturulan ortamda halim selim kişilerin nasıl canavarlaştıklarını pek çok kitapta okumuştum. Hatta okuduğu sayfalarda ortalık durulunca, ‘O işleri ben mi yaptım? Nasıl bir canavarmışım!’ deyip ürken, dizini döven tiplere az mı rastlamıştı? Necati Bey yıllarını burada geçirmişti, rahmetli babası subaydı; mutlaka ondan çok şey dinlemişti. Bir fırsatını bulup sözü ortaya getirdi:

—Buradaki isyanlara dair çok şey okudum ve dinledim; uzun süredir burada olmadığım halde gördüğüm kadarıyla sakin ve sessiz olan Yemenlilerin, anlatılan korkunç manzaralara sebep olabilecek hadiselerle karışabildiklerini tahayyül edemiyorum. İsyanlar neden çıkıyor? Ne istiyorlar?”⁷⁴⁹

Yemen’deki İngiliz, İtalyan propagandasına karşı Osmanlı devletinin yetersiz kaldığına değinen Mehmet Niyazi, halkın çok cahil ve yoksul olduğunu, böylece Zeydi imamlar yoluyla kışkırtılıp kandırılarak isyanlarda kullanıldığını söyler:

“Akla hayale gelmez yalanlarla, halkın cahilliğinden de faydalanarak Zeydîleri kışkırtıyorlar. Bizim hatamızdan kaynaklanan bazı sebepler de bunlara eklenince, bir kıvılcımla ortalık tutuşuyor. Bir zamanlar İngilizlerin teşvikiyle Seyyid Kasım kendisini mehdî ilân etmiş, Seyyid Yahya’yı mehdî vezirliğine getirmiş. Halkta taraftar da bulmuş. Bu isyan bastırılınca halkı Fakih Muhammed El-Hittaci’nin mehdiliğine, Zenci Abdullah’ın da onun bayraktarı olduğuna inandırmışlar.”⁷⁵⁰

Romanda isyanlarda etkin olarak anlatılan yerlerden biri Maber’dir. Maber kenti San’a yakınlarında bulunan ve isyanların yoğun olarak görüldüğü yerlerden biridir. Burada bulunan Osmanlı devletinin memurları zor durumda kalmışlar ve isyancılar tarafından esir edilmişlerdir:

“İsyan San’a’nın güneyindeki Maber’e de yayılmış, pek çok köy asilerin eline geçmişti. Maber normal yürüyüşle San’a’ya dokuz on saat mesafedeydi. İsyan

⁷⁴⁹ Özdemir, Yemen Ah Yemen, s. 19.

⁷⁵⁰ Özdemir, Yemen Ah Yemen, s. 19-20.

patlak verince, memur ve subay aileleri askeri birliklerin korumasında San'a'ya getirilmek istenmiş, fakat yoldayken asiler tarafından kuşatılmışlardı. On bir bölük askerimiz sivil halkı gece gündüz cansipârane bir gayretle koruyorlardı; kendilerinden çok kalabalık düşmana karşı ne zamana kadar direnecekleri meçhuldü."⁷⁵¹

Mehmet Niyazi romanda askerlerin yanı sıra asker ve memur ailelerinin de Yemen isyanlarında yaşadıkları zorlukları, acı tecrübeleri konu edinir. Kadınların karşı karşıya kaldıkları zorluklar, çocukları ellerinden alınan Türk aileler *Yemen Ah Yemen* romanında yer verilen konulardandır.

"Asiler Ravza'nın tamamını ele geçirememişlerdi. Ayaklanma başlayınca oradaki memur ve subay ailelerini, âsilere karşı olan halkı Binbaşı Mehmed Rıza Bey'in, Binbaşı Daver Bey'in emrindeki birlikler süratle bir araya toplamış, taş binalara doldurmuş ve savunmaya geçmişlerdi. Bu karmaşada Yüzbaşı Cemil Efendi'nin karısına yaklaşan bir Bedevî, kucağındaki çocuğunu kapıp kaçmaya başlamış."⁷⁵²

Yemen savaşı da diğer birçok savaşta olduğu gibi, insanların açlıkla mücadele etmek zorunda kaldıkları savaşlardandır. Romanda açlıkla ilgili bir problem durumunda alınan önlemlere yer verilir:

"Türk aileler son isyanda çok yokluk çektiklerinden bu sefer gafîl avlanmamak için gaz, tuz, un gibi ihtiyaçlarını uzun süre yetecek kadar evlerinin bir kenarına yığmak istiyor, bunu elden geldiği kadar dikkatleri çekmeden yapıyorlardı; aksi halde herkes dükkânlara hücum eder, fiyatlar fırlar, mal da kalmazdı."⁷⁵³

Mehmet Niyazi, romanda Yemen halkının bir bütün olarak Osmanlı'ya isyan etmediklerini, sadece belli bir kesimin isyanlarda yer aldıklarını da anlatır. Romanda, isyanlar sırasında Aden bölgesinin Avrupalı devletler tarafından ele geçirildiği de vurgulanır:

⁷⁵¹ Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, s. 32.

⁷⁵² Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, s. 41.

⁷⁵³ Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, s. 92-93.

Romanda Mehmet Ali Paşa ve Ahmet İzzet Paşa'nın Yemen'deki isyanları bastırmak için verdikleri mücadele de şöyle anlatılır.

“Mehmed Ali Paşa, Ahmed İzzet Paşa gelmeden isyanı sona erdirmek, en azından iyice kontrol altına almak için ne gerekiyorsa yapıyordu. Başarılı olması mesleğinde önünü daha da açacaktı. Zaten Yemen'in bir bölümü devlete sadıktı; Ravza'daki isyanın da başlamadan beli kırılmıştı, oradaki birliklerin bazılarıyla, kuzeydeki birlikleri birleştirip, San'a'nın çevresindeki çemberi yarmak için hücum ettirdi. Onlar da ölümüne direniyorlardı; gece gündüz çok kanlı boğuşmalar cereyan etti.

İsyanı sona erdirmeyen Mehmed Ali Paşa hiç değilse ölümcül darbeyi vurmak için yapılması gereken hazırlıkta kusur etmemeliydi. Ahmed İzzet Paşa yoldayken, isyanın yayılma imkânı bulunmayan, bilhassa kuzeydeki İmam İdrisî'nin nüfuz alanının dışında kalan Sünni bölgelerindeki birlikler Menaha'da toplanmaya başladılar.”⁷⁵⁴

Osmanlı devletinin Yemen gibi uzak bir coğrafyada halkı aydınlatmak çabalarının eğitim, istihdam gibi imkânlarının yetersiz kaldığına da değinen Mehmet Niyazi, romanda Yemen'de açlıkla, cehaletle içi içe yaşayan insanların Avrupalı devletlerin vaatlerine çok kolay bir şekilde inanmalarının da doğal olduğunu dile getirir ve Osmanlı'nın da bölgedeki isyanları durdurmak için başvurduğu yöntemlerin sert olduğunu söyler:

“Ayrıca biraz insaflı düşünürsek, buranın insanını hepten haksız sayamayız. Adam ne yapsın; bir gün karnı doğru dürüst ekmek görmemiş; doğmuş, ihtiyarlamış gönlünce bir elbise giymemiş. Elbette ona İngiliz'in, Fransız'ın parası cazip gelecektir. Cahillikleri de her türlü tahrike, aldatmaya zemin oluşturuyor. Bazen biz de Batı emperyalizmine karşı İslam âlemini korumak uğruna canımızı dişimize takarak mücadele ediyoruz, buradaki Müslümanlar da sırtımızdan hançerliyorlar diye düşünüp, öfkeye kapılıyor, lüzumsuz sertliklere başvuruyoruz. Elbette vicdan taşıyanlar sonradan üzülüyorlar.”⁷⁵⁵

⁷⁵⁴ Özdemir, Yemen Ah Yemen, s. 105.

⁷⁵⁵ Özdemir, Yemen Ah Yemen, s. 135.

Özellikle İngilizlerin hedefinde olan Yemen’de halkın içinde yaşayan ve Müslüman olarak kendilerini kabul ettiren İngiliz ajanlarının varlığı *Yemen Ah Yemen* romanında da işlenir.

*“—Asir’de eli silah tutanların eğitilmesi için İngilizler her şeyi yapıyor. Hudeyde’deki İsviçre Konsolosluğu’nda tercüman olarak çalışan Habib Yusuf akşam oldu mu atına atlayıp köyleri dolaşıyor. Kendini Müslüman gösteren, aslında Suriye Katoliklerinden olan bu desiseci, aynı zamanda İngiltere ve İtalya adına çalışan, Arap ayrılıkçılığını körükleyen Doktor El Cündi’nin yakın adamlarındandır. Bütün Yemen’i elimizden geldiği kadar kontrol etmeye çalışıyoruz.”*⁷⁵⁶

Yemen’deki isyanlarda din, halkı kışkırtmak için kullanılan unsurlardan biridir. Zeydi mezhebinin çoğunlukta olduğu Yemen’de hilafet makamının da Osmanlı tarafından gasp edildiği iddiaları halk arasında yayılmış, San’a ve İstanbul karşılaştırılarak halk isyana teşvik edilmiştir. Romanda bu konulara yer verilir. Romanda yine Osmanlı devletinin Arapların zenginliklerini sömürdüklerine Arapları yoksul ve cahil bıraktıklarına dair söylentilerin etkisinden de bahsedilir:

*“—Habib Yusuf’la önceki akşam bir köye gittik. Orada bazı insanlarla görüştük. Habib Yusuf yine halifelikten bahsetti; imamların Kureyş’ten olacağına dair bir hadis bulunduğunu, her Müslümanın Hz. Peygamberin sözünün uygulanması için canla başla çalışması gerektiğini uzun uzun anlattı. Sonra Osmanlı’nın Arapları soyduğunu; ‘Gidin bir İstanbul’a, bir de San’a’ya bakın; aradaki farkı göreceksiniz!’ gibi örnekler vererek Osmanlı’nın zalim, mal düşkün olduğunu ispata çalıştı. Yola gelirken önümüzdeki cuma günü Konsolos’tan izin alacağını, cumayı takip eden pazar günü akşamı Yemen’in çeşitli yerlerinden gelecek ayrılıkçı Araplarla, buralarda değişik kılıklarda dolaşan İsviçre pasaportlu İngilizlerin Osmanlı’ya karşı ne yapacaklarını kararlaştırmak amacıyla Beyt-i Müddei köyündeki Abdullah Mansur’un evinde yapacakları toplantıya katılacağını söyledi.”*⁷⁵⁷

⁷⁵⁶ Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, s. 208.

⁷⁵⁷ Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, s. 245-246.

Vali Mahmud Nedim Bey'in, Kolordu Kumandanı Ahmed Tevfik Paşa, Yemen isyanlarında bölgede Osmanlı devletini temsil eden isyanları sindirmeye çalışan kişilerdir ve romanda bu komutanların Osmanlı askerlerinin açlıkla, yoksullukla mücadelesine şahitlik etmiş oldukları belirtilmektedir.

*“Bütün Yemen’i kaplayan açlık, kıtlık her gün biraz daha ağırlaşıyordu. Aylardır yeterli gıda alamayan askerden ne beklenirdi? Yoksulluğun kasıp kavurduğu bir yerde devlete sadakat kalır mıydı? Bunu istismar edecek nice fırsatçılar çıkardı. Emperyalistler böyle verimli bir ortamı değerlendirmezler miydi? Vali Mahmud Nedim Bey’in, Kolordu Kumandanı Ahmed Tevfik Paşa’nın feryatları felaketi olanca çıplaklığıyla İstanbul’a ulaştırıyordu.”*⁷⁵⁸

Mehmet Niyazi Özdemir, romanda Şeyh İdrisî'nin peygamber soyundan geldiğini iddia ederek isyanlarda taraftar topladığını, halkı iyi bir Müslüman olduğuna inandırdığını ve evi ile bitişik olan mescidinde sonradan Müslüman olan kişilerin ya da ajanların sıklıkla bir arada görüldüğünü belirtir:

“Araptan çok Habeşistanlı görünüşü olmasına rağmen Şeyh İdrisî Hz. Peygamberin soyundan geldiğini geniş kitlelere inandırmıştı. Takva ehli olduğundan, harama ve helale en ince ayrıntılarına kadar riayet ettiğinden o bölge halkının şüphesi yoktu.

*Şeyh İdrisi'nin sık sık aylarca kaldığı Mısır'dan Abu'ya her dönüşü adeta bir şenliğe vesile oluyordu. Eviyle bitişik olan mescidi insan kaynıyor, aralarında çok sayıda ihtida etmiş İngiliz, Fransız, İtalyan bulunması yetkililerin dikkatini çekiyordu. Zaten her fırsatta isyan eden bu isyanın peşine Ahmed Hamdı Bey Yüzbaşı Şakir'le Abbas Haşim'i takmıştı.”*⁷⁵⁹

Romanda Arabistan'ın birçok yerinde benzer şekilde isyanların çıktığı anlatılmaktadır. Hicaz'da Şerif Hüseyin ve ailesi, Yemen'de Şeyh İdrisî ve Şeyh Yahya'nın, dini ve peygamber soyundan gelme iddiasını kullanarak cahil halkı özellikle de yoksul ve eğitimsiz bedevileri kandırarak Osmanlı merkezi yönetimine isyan ettirdikleri anlatılmaktadır. Bu isyanlarda İslam dinini kullanan bu kişilerin en büyük destekçileri ise Hristiyan Avrupalı devletler, özellikle İngiltere ve Fransa'dır.

⁷⁵⁸ Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, s. 259.

⁷⁵⁹ Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, s. 251.

“Değişik yerlerdeki isyan hareketleri bütün Arabistan’a yayılmak üzereydi. Cidde ve Yanbuğ gibi kıyı şehirlerinde, İngiliz donanmasının ateş menziline hayat hakkı bulan Şerif Hüseyin’in kuvvetleri zamanla çoğalarak iç kısımlara doğru kaymış, bir hat oluşturarak Yemen’e ulaşan yolları kontrol altına almıştı. Bu isyan bastırılmaz, en azından belirli bölgelere hapsedilemezse, Mısır’da hazırlanan İngiliz kuvvetlerini güneyden Kudüs’e doğru hücumlarının kolaylaşacağını Eşref Bey gördü. Gerekli ikmalin yapılabilmesi için de o yönde her gün iki kilometre demiryolu döşeniyordu. Çöl düzenli ordunun harekâtını kısıtlardı; fakat Şerif Hüseyin’in hecin süvari alayları İngiliz kuvvetlerinin eksikliklerini tamamlayacaktı. Bu bir felaketin başlangıcı olurdu; nerede durdurulacağı da bilinmezdi. Her ne pahasına olursa olsun, bunun önüne geçilmeliydi; biricik çaresi de İmam Yahya’nın kuvvetlerini takviye ederek onların üzerine gitmekti. Düzenli ve disiplini reddeden çölün kendine has kanunları vardı; onlara uymayana bu suskun dünyanın hayat hakkı tanımayacağını gayet iyi bilen İngilizler, Şerif Hüseyin’e sel gibi para ve silah akıtıyorlardı.”⁷⁶⁰

Niyazi Özdemir romanda Yemen’de çıkan bu isyanda istenilen taleplere de yer verir. İmamlık adeta bir devlet kurumu gibi merkezi yönetimden talepte bulunmakta, kendi egemenliğini ilan etmektedir.

“(…) San’a sancağı da dahil olmak üzere Yemen’in Zeydilerle meskûn dağlık kısımlarında şeriat hükümlerine göre adalet tevzii yapacak kadıların ve vakıf memurlarının atanmalarıyla görevden alınmalarının kararını imam vilayete bildirecek, vilayet de başkentten tayin ve azilleri istirham edecektir. Vakıfların yönetimi de İmam’a ait olacaktır. Devletimiz İmam’ın bölgesinden şer’i vergilerin dışında vergi almayacak. Şimdi arz edeceğim husus devlet sırrıdır; burada bulunanlar ve imam dışında kimsenin bilgisi olmayacağı gibi metinde de yer almayacaktır. İmam’ın sosyal prestijini sürdürebilmesi için gelip gidenini ağırlayabilmesi gerekmektedir. Masraflarını karşılamak amacıyla merkezi hükûmet her yıl İmam’a yirmi bin altın ödeyecektir.”⁷⁶¹

⁷⁶⁰ Özdemir, Yemen Ah Yemen, s. 285.

⁷⁶¹ Özdemir, Yemen Ah Yemen, s. 118.

Romanda ayrıca İmam Yahya ve İmam İdrisî gibi isyanlarda ön planda olan kişilerin yanı sıra Abdullah Mansur adıyla sonradan Müslüman olduğu iddia edilen, gerçek adı ise G. Wyman Bury olan ajanın da isyanlardaki etkisine yer verilir. *Yemen Ah Yemen* romanında yazar, Abdullah Mansur isimli bu ajanın Teşkilat-ı Mahsusa tarafından fark edilerek öldürülmesine yer vermiştir.

Ebubekir Subaşı'nın *Sultan IV. Murad Han* romanında da on yedinci yüzyılda Yemen'de Osmanlı'ya karşı ayaklanan Zeydilerin isyanına yer verilir. Romanda isyancı liderlerin kendilerini Hz. Muhammed soyundan olarak gördüklerinden dolayı kendilerini “imam” olarak tanımlayıp cahil Yemenlileri din adına aldatıp Kevkeban isimli kalede kendi adına para bastırarak bu insanları isyanlarda kullandıkları anlatılırken Yemen'in Osmanlı valisi Haydar Paşa'nın bu isyancılara karşı yetersiz kalması üzerine merkezin bu isyanlar karşısındaki tutumuna yer verilir.

“Bu sıralarda Yemen'den gelen haberler pek de iyi şeyler söylemiyordu. Buradaki Zeydi mezhebine mensup olan Araplar başkaldırıp kendilerince İmam diye bildikleri Muhammed'e uymuşlardı. Güya o seyitlik davası güderek emir'ül müminin unvanı ile hesapta bütün Müslümanların başına geçmişti. Bir tarafta Yemen'in birçok yerlerini eline geçirirken Yemen Paşası Haydar'ın ve Mısır valisinin kusurları neticesi gittikçe kuvvet bulup Kevkeban kalesinde kendi adına para kestirmeye bile başladı. Diğer taraftan aç ve çıplak Araplara onlarca kiloluk buğday ve pirinç bağışlayarak kendini çekip büyük bir topluluk peyda etmişti. Böylece 100 binden fazla Arapla gelip Yemen Valisi Haydar Paşa'yı San'a da kuşatmıştı. Zavallı Haydar Paşa da kıtlık ve açlıktan dolayı hali harap ve İstanbul'dan yardım istiyordu.”⁷⁶²

Romanda Osmanlı devletinin on yedinci yüzyılda ayaklanan Yemenlilere karşı Mısır'da bulunan Kansu Bey'i görevlendirmiş olmasından, İstanbul'da bulunan ve romanda “rezil” olarak geçen kişilerden bir grupla birlikte Yemen'e gönderilmiş olmasından da söz edilir. Ancak Kansu Paşa isyanları daha sakın bir yolla bastırmak yerine bölge bulunan Hicaz şerifini öldürtmüş ve olayların büyümesine neden olmuştur.

“Yemen tarafına imdat göndermek mühimdi. Mısır'daki Kansu Bey Arapça cengi hususunda halk arasında nam salmış Çerkez asıllı bir yiğitti. Yemen eyaletine

⁷⁶² Ebubekir Subaşı, *Sultan IV. Murad Han*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2017, s. 273-274.

beylerbeyi tayin olunup İstanbul'un rezillerinden ve ayak takımından bin kişi Yemen askeri olarak yazılı kırmızı ve sarı bayraklarını astılar. Kırmızı bayrakların başına Yemen hududunu ve Yemenlilerin ahvalini bilen meşhur İdris Ağa tayin olundu. Sarı bayraklıların başına ise yine onun gibi iş bilir olan Hamza Ağa tayin edildi. Ancak askerler cahil ve rezil kimseler olup İstanbul'da bile zapt olunmaları kolay olmuyordu. Bunlar alelacele gemilere bindirilip Kansu Paşa'ya katılmak üzere Mısır'a gönderildiler. Bu sırada Haydarpaşa San'a da kuşatılmış olarak öylece kala kalmıştı. ”⁷⁶³

Yazar, Osmanlı devletinin bölgede on yedinci yüzyıldan yirminci yüzyıla kadar süren isyanlardaki başarısızlıklarının nedenlerini de ortaya koyarken coğrafi sınırlarına ulaşmış olan imparatorluk topraklarını elde tutmanın güçlüklerine de dikkat çekmektedir. Bu isyanları bastırmak üzere Mısır'dan yola çıkan Kansu Paşa'nın Yemen'de başarısız olmasını ele alan yazar, bu başarısızlıkta onun değil merkezi yönetimin yetersiz kalmasının payının büyük olduğunu söylerken bölgenin de “şerif”, “imam” gibi yerel güçlerle yönetildiğine dikkatleri çekmek ister. Romanda Kansu Paşa'nın isyanları bastırmak için “İstanbul'dan destek geliyor” şeklinde haber yaydığını böylece isyancıların bir süre de olsa duraksadığı anlatılmakta, Yemen'e giden Türk askerlerinin iklim şartları yüzünden yaşadıkları zorluklara yer verilmektedir.

“Bu arada İstanbul'dan imdat ümidi kesilince Yemen'de birkaç sene sıkıntı içinde kalmışlardı. Bu zaman zarfında Haydar Paşa San'a'dan kurtulup selamete çıktı ama Kansu Paşa buraya sahip olamadı. Bazen Arap askeri gelip Osmanlı askerini kuşatınca bunlar ‘bize İstanbul'dan asker geliyor’ diye haber aldıklarını yayıp sevinç davulları çalıyorlardı. Böylelikle Arapları şaşırtıp bu hile ile bir müddet kaldılar. Askerin çoğu bu memleketin sıcak havasına tahammül edemeyip tehlikeli hummaya tutulmuş ve çoğu vefat etmişti. Kansu Paşa sağ kalanlara maaş vermekten aciz kaldığında üç sene tamam olmuştu. Çaresiz: ‘varın İstanbul'dan sipahilik isteyin artık benden size ulufe yoktur!’ diyerek Yemen kulu ile idare yoluna bakarak burada kalakaldı. ”⁷⁶⁴

⁷⁶³ Subaşı, Sultan IV. Murad Han, s. 273-274.

⁷⁶⁴ Subaşı, Sultan IV. Murad Han, s. 367.

Romanda Yemen'deki isyanları bastırmak için giden birliklerin başarısızlıkları ve geri dönüşlerinde askerlerin Hicaz'a ve Cidde'ye gidişleri anlatılırken bu askerlerin bölgedekiler tarafından yağmalandıklarına da değinilmektedir:

“Kör Mahmut Ağa ise geri kalan dokuz yüz nefer ile Yemen'den Anadolu'ya doğru yol almaya başladı. Önce karadan Hicaz'a varıp Cidde'ye geldi. Yazık ki artık Osmanlı'dan ümitlerini kesmişlerdi; gelip buradaki gümrüğün parasını yağmaladılar. Ve sonra uğradıkları yerlere harap ederek Cidde'den Mekke'ye doğru yol almaya başladılar. Güya niyetleri hacetmektir ama Mekke Şerifi Zeyd bu gruptan endişeye düşerek otuz bin kadar Arap topladı. Cidde beyi Mustafa Bey ile birlikte onlara karşı koymak için Mekke'den çıkıp Cidde ile Mekke yolu üzerindeki kuyuları toprakla doldurarak yolu kapattılar.”⁷⁶⁵

Bahadır Yenişehirlioğlu ise *Aşk Çölü* isimli romanında Nagehan ve Tarık'ın arkadaşlıkları üzerinden Osmanlı devletinin Yemen'den çekilmesini işler. Nagehan Yemen türküsünü Tarık'ın dilinden duyunca sosyal medya üzerinden arkadaşlık kurduğu Tarık'ın Yemenli olduğunu ve bir süreliğine İstanbul'da tarih eğitimi aldığını öğrenir. Daha sonra sosyal medya yazışmaları üzerinden devam eden arkadaşlık dolayısıyla romanda Osmanlı devletinin Yemen bölgesinden çekilmesi konu edilir. Roman Nagehan'ın bulunduğu İstanbul'da, 2014 yılında başlatılır.

Tarik, tarihi değerlendirirken tarafsız olunması gerektiğini belirtirken Osmanlı devletinin zamanla bölgede güçsüzleşerek valiler aracılığıyla yanlış uygulamalar yaptığını öne sürer. İngiltere ve Fransa'nın Araplar üzerindeki tesirine de değinen Tarık, Lawrence'ın dağıttığı altınların isyanlarda büyük etkisinin olduğunu söyler. Ayrıca Tarık, isyanların çıkmasına sebep olan ülkelerde bugün bile dirlik düzenin olmamasını Osmanlı devletine karşı yaptıkları isyana bağlar.

“Tarihi doğru okumak gerek Nagehan. Evet, tarihte Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in Hicaz'da bazı Arap bedevi kabilelerini ayaklandırarak 1916'da İngilizlerle iş birliği yaptığı doğru... Ancak, Birinci Dünya Savaşı konusunda azıcık bilgi sahibi olan biri, bunun askerî açıdan bir öneminin olmadığını bilir. Gerçi İngiliz casus Lawrence ve adamlarının sandıklar dolusu altın dağıtarak, 'Size büyük Arap imparatorluğu vereceğiz' diyerek aldattığı Mekke Şerifi Hüseyin ve

⁷⁶⁵ Subaşı, Sultan IV. Murad Han, s.367.

yandaşları, İngiltere ve Fransa tarafından ihanete uğradıklarını anladıklarında çok geçti ama yapılacak bir şey kalmamıştı artık. Osmanlı imparatorluğu paramparça edilmişti fakat Arap ayrılıkçılar da emellerine nail olamamış ve bu büyük İslam toprakları sömürgeci Batılı güçlerin egemenliği altına girmişti. İhanet edenler, Mekke Şerifi Hüseyin gibi ihanetlerinin cezasını çekse de bu sebeple içine düştüğümüz kaos hala devam ediyor.”⁷⁶⁶

Nagehan'ın, Arap halkının Osmanlılara ihanet içinde olup olmadıkları sorusuna karşılık Tarık'ın verdiği cevaplar ise oldukça farklıdır. Böylece yazar, romanda Arapların Türklere ihanet ettiği tezini çürütmeye çalışır:

“Peki, öyle değil mi gerçekten. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Türk askerleri, İngilizlerle iş birliği yapan Araplar tarafından arkadan vurulmadı mı?’ (...) ‘Şöyle: Şerif Hüseyin ve oğullarının komuta ettiği bedevi kabileleri, Mekke-Maan hattında, yani ‘asıl cephenin gerisinde’ İngiliz kuvvetlerine yardımcı olmuş. ‘Asıl cephe’, önce Süveyş Kanalı ve Kanal Harbi’nde Türk-Osmanlı kuvvetlerinin geri çekilmesinden sonra Filistin’de kurulmuş. Filistin’de tek bir Arap ayaklanmamış. Suriye, Irak ve Lübnan’da Türk kuvvetlerini ‘arkadan vuran’ herhangi bir olay yaşanmamış. Arapların ‘ezici çoğunluğu’, İstanbul’a yani Türkiye’ye sadık kalmışlar.”⁷⁶⁷

Tarık, Amerikan-İsrail İş Birliği Girişimi başkanı Mitchell G. Bard'ın Arap isyanlarındaki Arapların rolü hakkındaki düşüncelerinden söz ederek Arapların bir bütün olarak Osmanlı devletine isyan etmediklerini, Osmanlı'ya karşı ayaklananların çoğunluğunun Bedeviler ve Hristiyan seküler Araplar olduğunu söyler. Hatta Müslüman Arapların içerisindeki Şii Arapların da Osmanlı'ya karşı isyan etmediklerini iddia eder.

“Arabistan Yarımadası’nın Hicaz bölümünden Akabe’ye kadar olan ‘cephe gerisi’ dışında, Arapların Türkleri arkadan vurduğuna dair tarihte herhangi bir kayıt yoktur. Bu konuda bir araştırma yap, tek bir bilgiye ulaşamayacaksın. Bunu Amerikan-İsrail İş Birliği Girişimi adlı düşünce kuruluşunun başkanı Orta Doğu analisti Mitchell G. Bard da söyler. Milliyetçilik hareketinin temsilcileri genellikle Hristiyan olan Araplardır. Arap milliyetçiliği, 1860’larda, Suriyeli Arap

⁷⁶⁶ Bahadır Yenişehirlioğlu, *Aşk Çölü*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 47- 48

⁷⁶⁷ Yenişehirlioğlu, *Aşk Çölü*, s. 50.

entelektüeller arasında doğmuş. Osmanlı İmparatorluğu yönetimindeki ‘Türklere’ karşı ciddi bir antipati besleyen bu entelektüellerin büyük çoğunluğu Hristiyan Araplarmış. Aslında çoğu sekülerdi. Oysa muhafazakâr Müslüman Arapların çoğu Osmanlı’ya bağlıydı. Hatta sadece Sünni Araplar değil, Irak ve Suriye’deki Şii Araplar bile Osmanlı ve Hilafete bağlıydılar. Müslüman Arap entelektüeller, ayrılıp bağımsız bir devlet kurmanın peşinde koşmak bir yana, Osmanlı Devleti’ni hem dini hem de siyasi yönden güçlendirecek reformların yapılması konusunda çaba gösterdiler.”⁷⁶⁸

Romanda Tarık’a göre isyanlarda etkili olan bir diğer unsur da İttihat ve Terakki Cemiyetidir. II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesinden sonra bölgede izlenen siyasetin isyanlarda büyük rolü olduğu anlatılır:

“Bilinenin tam aksine bazı Araplar arasındaki huzursuzluk; Sultan Abdülhamid’i tahttan indiren ve devleti yönetme cüretinde bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti’nden ve tutumlarından kaynaklanıyordu. Yani problemin aslını tarihî olaylar üzerinden dikkatle okursan asıl suçluyu yine içinde bulacaksınız. Arapları suçlamak kolay ve ayırıştırıcı bir durum anlayacağın.”⁷⁶⁹

Osmanlı devletinin İngiliz işgaline karşı Müslüman halkı, cihada çağırması Müslüman toplumlarda beklenen tesiri göstermemiştir. Romanda bu durumun sebebi olarak İngiliz propaganda araçlarının çok güçlü olması ve Osmanlı devletinin İngilizlerle yarışacak kadar güce sahip olmaması, İngilizlerin dolayısıyla Şerif Hüseyin’in yaydıkları “Turancılar bozkurda ibadet edecekler” şeklindeki yalan haberlerin cihada katılımın düşük seviyede olmasının nedenleri arasında gösterilir.

“Cihat fetvasından arzu edilen neticenin alınmamasının ana sebebi şuydu: O çağda İslam dünyasının planlı düşman saldırılarına karşı savaş için organize olabilmesi mümkün değildi. Daha doğrusu savaş davetini gereği gibi duyuracak argüman ve araçlara sahip değildi. Oysaki İngiliz propagandası cihat fetvasını tersine çevirmek için her türlü imkâna sahipti. Tarihte bunun örneği çoktur, İngilizler bu tür şeyleri çok güzel başarırlar. Aslında İngilizler, Müslüman halkın kendi saflarında çarpışmalarına gerekçe olarak, dört bir tarafta dinsiz ittihatçıların

⁷⁶⁸ Yenişehirlioğlu, *Aşk Çölü*, s. 50.

⁷⁶⁹ Yenişehirlioğlu, *Aşk Çölü*, s. 50.

Halife'yi hapsedtikleri ve kendilerinin de onu kurtarmak için savaş açtıkları propagandasını yaymışlardı. Lordlar Kamarası'nda da 'Hilafet'e ait hiçbir şeye müdahale edilmeyeceğini, savaşın ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı olduğunu' ifade etmişlerdi. Oyunun büyüklüğünü düşünebiliyor musun? Mekke Emiri Şerif Hüseyin de kendi isyan hareketinin Halife'ye karşı değil, ancak bozkurda ibadet edecek derecede Turancılıkla şartlanmış Türklere karşı olduğunu söylemişti. Ne kadar samimidir, bu elbette ayrı bir tartışma konusu...’’⁷⁷⁰

Suriye-Lübnan bölgesinde oldukça etkin olan Amerikan ve Cizvit okullarının Orta Doğu'da yeni bir nesil yaratmadaki başarıları da romanda konu edilmektedir. Tarık, Yemen'de Osmanlı devletinden sonra nasıl bir eğitim alındığını da kendi aile geçmişi üzerinden anlatırken Osmanlı devletinin ardından Yemen'de özellikle Arap milliyetçiliğini destekleyen yeni bir neslin yaratıldığını belirtir:

“Yazarken kolay ama konuşma esnasında bazen dilim sürçebiliyor. Bunun dışında evet, iyiyim. Hatta yazarken çok daha iyiyim. Milliyetçiliğe sıkı sıkıya bağlı bir ailede yetiştim. Dedem Fransız Cizvitlerinin Suriye'de açtıkları kolejde eğitim görmüş. Bu okullar, Arap kültürünü ve tarihini, Avrupa kültürünü bilen bir Arap nesli yetiştirmek için açılmış. Babam da bu etki altında yetiştirilmiş. Doğal olarak ben de bu etki altında büyütülmeye çalışıldım. Pek başarılı olamadılar sanırım. ☺ Asla önyargılı olmadım ve tarihin arka bahçelerinde dolaşmayı seven bir tarih yazıcılığı yapmaya çalışıyorum. Anneannem Türk, küçük yaşlarda Türkiye'den gelmiş. Bu yüzden damarlarımda Türk kanı var. ’’’⁷⁷¹

Romanda yazar, milliyetçiliğin Orta Doğu'da nasıl gelişme kaydettiğini de ele alır. Yazara göre Arap milliyetçiliği önce Mısır'da başlamıştır ve burada Arap aydınları, Türklere karşı değil Avrupalı devletlere karşı toplumlarını uyarmışlardır.

“Milliyetçilik hareketinin gelişimi, 1882'de İngiltere'nin Arap dünyasının merkezi olan Mısır'ı işgal etmesiyle daha da hızlanmış. Bilinenin aksine dönemin Müslüman Arap liderleri, Arapları, Türk idaresinden ayrılmaya değil, Batı'nın çirkin emellerine karşı uyarmışlar. ’’’⁷⁷²

⁷⁷⁰ Yenişehirlioğlu, *Aşk Çölü*, s. 52.

⁷⁷¹ Yenişehirlioğlu, *Aşk Çölü*, s. 53.

⁷⁷² Yenişehirlioğlu, *Aşk Çölü*, s. 87.

Tarık, *Aşk Çölü* romanında Arap isyanlarının en önemli sebebi olarak Şerif Hüseyin'i İstanbul'da tutmayan İttihat ve Terakkicileri gösterir. Romanda en çok tekrarlanan düşünce ise Arap halkının değil Şerif Hüseyin ailesi ve yanında altın için duran bedevilerin Osmanlı devletine isyan ettikleri düşüncesidir.

“Şerif Hüseyin ve 300 bedevisi dışında Müslüman Arapların isyan ettiği iddiaları doğru değil. Zaten Şerif Hüseyin'in isyanı özellikle böyle bir şeye taraftar olmayan Mısırlı entelektüeller arasında huzursuzlukla karışık şaşkınlık yaratmış. Bunun Türklerin itibarını sarsmak için İngilizler tarafından ortaya atılmış bir aldatmaca olduğunu ileri sürmüşler. Daha önceki konuşmamda söyledim mi bilmiyorum ama söylediysem de tekrar olsun. Pek çok Müslüman Arap, Osmanlılarla birlikte Şerif Hüseyin'e karşı savaşmış. Şerif Hüseyin'in isyan etmesine sebep olanlar aslında sizsiniz.”

‘Biz miyiz?’

‘Sultan II. Abdülhamid'i tahttan indiren İttihatçılar değil mi?’

‘Evet’

‘Sultan II. Abdülhamid, Şerif Hüseyin'i devamlı bir surette İstanbul'da tutar ve Arabistan'a göndermezdi. Çünkü onun İngilizler tarafından kendi çıkarları için kullanılacak biri olduğunu biliyordu. Sizin ittihatçılar Şerif Hüseyin'in Hicaz'a gitmesine göz yumarak onun meşhur isyanına zemin hazırladılar böylelikle.’”⁷⁷³

Ahmet Haldun Terzioğlu, IV. Murat romanında Yemen'de meydana gelen ilk isyanlara yer verir. Romanda IV. Murat devrinde başlayan isyanlara karşı Osmanlı devletinin isyanları bastırması için Çerkez Ahmet Paşa'yı görevlendirmesine ancak Mısır'da iken Çerkez Ahmet Paşa'nın Mısır'da zehirlenerek öldürülmesine ve almaya çalıştığı tedbirlere yer verilirken, Yemen toplumundaki imamlık kurumunun etkisine değinilir:

“Yemen uzun bir zamandır bu durumdaydı devletin düştüğü boşluktan yararlanan Zeydi imamı Muhammed Sultan Murat'ın padişahlarının ilk yıllarında bağımsızlık için harekete geçmişti. Yemen Valisi Haydar Paşa tedbirsiz davranmış Mısır valisi Bayram Paşa da yeterince zamanında ilgi göstermemişti. Bu da onu cesaretlendirmişti.

⁷⁷³ Yenişehirlioğlu, *Aşk Çölü*, s. 139.

İmam Muhammed Kevkeben kalesinde namına sikke kestirdi. Bunu yapması bağımsızlık işaretiydi. Ardından yoksul Arap kabilelerine para dağıtarak yanına çekmeye çalıştı. Onlara yeni gelen imkânları gösterdi. Böylece çevresine 100 binden fazla kişiyi toplamayı başardı. Yeterince güçlendiğini düşününce beklemedi. Yemen Valisi Haydar Paşa'ya San'a'yı da kuşattı. Haydar Paşa önlem almakta yine geç kalmıştı. Çok fazla dayanamayacaktı. Derhal payitahta haber salıp yardım istedi. Elbette Yemen'den vazgeçilemezdi. Çerkez Ahmet Paşa bir ordu ile bu işe memur edildi ve yola çıkarıldı. Ahmet Paşa Mısır'a vardığında katıldığı bir ziyafette zehirlenerek öldürüldü.”⁷⁷⁴

Romanda Çerkez Ahmet Paşa'nın öldürülmesi üzerine Yemen'deki isyanı bastırmak üzere yine bir Çerkez olan Kansu Paşa'yı görevlendirmesi onun da bölgeye gitmesine yer verilirken Yemen'deki isyanları bastırmak için “Yemen kulu” adı altında asker toplandığından da söz edilir:

“Yemen için seferberlik ilan edildi. Osmanlı Yemen işini çok ciddiye alıyordu. İstanbul'da ‘Yemen Kulu’ adı altında toplanan kuvvetler Kansu Paşa'ya ulaştırılacaktı. Süveyş'ten gemilere bindirildi Yemen kulları. Cidde'de karaya çıktılar. Kansu Paşa Mekke Emiri Şerif Ahmet'i fitne içinde gördüğü için idam ettirdi.”⁷⁷⁵

Yazar, romanda sıklıkla Yemen'in coğrafi uzaklığından dolayı merkezi otoriteden uzak kaldığına ve bölgede Zeydi imamların güçlendiğine yer verirken Osmanlı devletinin görevlendirdiği askerlerin de başarısız olduklarını anlatır.

Romanda Yemen'deki Zeydi isyanını bastırmaya giden “Yemen Kulu” olarak anılan askerlerin bölgenin iklimine dayanamayarak hastalığa yakalandıklarına ve askerlerin yeni bir ayaklanma ihtimaline karşı uyarıldıklarına, bunun üzerine geri dönmek isteyenlere izin verildiğine de yer verilmiştir:

“Yemen iklimine dayanamayan askerler arasında hastalık çıktı. Bir kısmı vefat etti. Zaman geçmiş üç sene tamamlanmıştı. Kansu Paşa askerden dokuz yüz

⁷⁷⁴ Ahmet Haldun Terzioğlu, IV. Murat, Panama Yayıncılık, Ankara 2018, s. 267-268.

⁷⁷⁵ Terzioğlu, IV. Murat, s. 268.

kişinin geri dönmesine izin vermek zorunda kaldı. Yoksa isyan edeceklerdi ki böyle bir karmaşayı göze alamazdı.”⁷⁷⁶

Yazar, Yemen’e isyanı bastırmaya giden askerlerin zaman içinde başıbozuk hale geldiklerine ve dönüş yolunda bölgede taşkınlık yaptıklarına hatta Mekke’de, Mekke şerifinin askerleri ile bir çatışma yaşadıkları iddialarına da romanda yer verir:

“Bu kişiler askerlikten çıkmışlar bir eşkiya kalabalığı haline gelmişlerdi. Dönüş yolunda geçtikleri her yerde halkı soydular eziyet ettiler.

Yaptıkları duyulunca yol üzerindeki kentlerin yönetenleri onlara engel olmak üzere çalışmaya başladılar.

Kara yolunu izleyen bu askerler Hicaz’a geldiklerinde Mekke Şerifi Zeyd 30 bin Arap toplamış Cidde yöneteni Mustafa Bey ile de iş birliği yapmış bu başıbozuklara karşı önlemler almıştı. İlk yaptığı iş yolları üzerindeki su kuyularına kapatmak oldu. Sonunda 900 eski askerle 30000 Arap karşı karşıya geldiler.

(...) Akıl almaz bir iş oldu. 900 başıboş eski asker 30.000 Arab’ı yendi.”⁷⁷⁷

Romanda Zeydi imam karşısında Kansu Paşa’nın başarı elde edemediğine ve Zeydi imamın Yemen’i ele geçirdiğinden de söz edilir:

“Yemen’de ise durum hiç iyi gitmedi. Emrindeki kuvvetleri yıpranan Anadolu’dan gelenlerin çoğu da geri giden Kansu Paşa Yemen’de daha fazla kalamadı. Onun ayrılmasının ardından da Zeydi imamı Yemen’e tamamen egemen oldu.”⁷⁷⁸

Vahit Taha Kurutlu’nun *Yemen’imde Aşk Var* romanında da Osmanlı devletine isyan eden Yemenlilerden söz edilir. Diğer romanlarda olduğu bu romanda da gibi isyanların başkışisi İmam Yahya’dan ve Osmanlı askerlerinin kuşatmalar sırasında yaşadıkları zorluklardan bahsedilir. Romanda Yemen’in Menaha bölgesinin Osmanlı devletine destek olduğu ve Osmanlı’ya asker verdiği de belirtilir.

“Yüreklerimizde hasret, sinelerimizde toz toprak ve yüreğimizde geride bıraktıklarımızın acısı ile Menaha’ya vardığımızda bölgenin isyancı İmam Yahya

⁷⁷⁶ Terzioğlu, IV. Murat, s. 270.

⁷⁷⁷ Terzioğlu, IV. Murat, s. 270.

⁷⁷⁸ Terzioğlu, IV. Murat, s. 272.

ve çölden topladığı çapulcuların eline geçtiğini gördük. (...) İlçeleri ve bölgeleri vilayet merkezi San'a'ya bağlayan yollar isyancılar tarafından tutulmuş, Osmanlı askerleri San'a içinde kuşatma altında kalmışlardı. San'a içinden bulunduğumuz istikamete doğru kuşatmayı yarmaya çalışan asker her taraftan patlak veren isyandan dolayı bir türlü buna muvaffak olamıyordu. Menaha bölgesi hariç Arap vilayetleri ve şeyhleri isyanların bastırılması için devletlerine asker vermiyorlardı. Bundan dolayı şuncacık isyanı bastırmak için devletimiz Anadolu'dan asker topluyordu.”⁷⁷⁹

Kurutlu, romanda Ahmet İzzet Paşa'nın Yemen isyanlarının bastırılmasındaki rolünden de söz ederken Yemen'in içerden İmam Yahya ve İmam İdris isyanları ile bölünmeye çalışılmasının yanı sıra dışarıdan da İtalyan ve İngilizler tarafından kuşatmaya hazır hale getirildiğinden söz eder:

“Biz Sana'yı ele geçirince İmam Yahya devletimizle tekrar ittifak yaparak isyan hareketine son verdi. Ahmet İzzet Paşa bir yolunu bulup İmam Yahya'yı devlete sadık bir anlaşmaya ikna etmişti. İmam Yahya şu vakitler hâlâ devletine sadıktır. Ancak Asir ve Aden'de isyancılar askerimizi kırmaya devam ediyorlar. (...) Hatta İtalyanlar çekinmemiş, küstahça Hudeyde'ye kadar gelerek sahillerimizi bombalamışlardı.”⁷⁸⁰

İmam Yahya'nın ardından isyan hareketlerinde önemli rolü olan İmam İdris'in de isyanlarına yer verilen romanda, isyancıların Şerif Hüseyin ile anlaşarak Hicaz ve Yemen ulaşımına engel oldukları da söylenir.

“Bu kalender sofi haklıydı fakat Hicaz'da karışıklık çoktan başlamış Mekke Emiri Şerif Hüseyin, İngilizlerle anlaşarak bedevileri de yanına almış, devletimize isyan etmişti. Asir'de ise Seyit İdris bizim Hicaz ile bağlantımızı neredeyse kesmişti bile. Osmanlı devleti elbette bunca askerini Yemen'de unutacak, onları kaderine terk edecek değildi. Hükümet Yemen'i kurtarmak için çeşitli yollar arıyordu. İstanbul'dan gelen habere göre isyancı Şerif Hüseyin ile iş birliği halinde olan ve

⁷⁷⁹ Vahit Taha Kurutlu, *Yemen'imde Aşk Var*, Vadi Yayınları, İstanbul 2018, s. 88.

⁷⁸⁰ Kurutlu, *Yemen'imde Aşk Var*, s. 93.

Asir'deki isyanın dozunu her geçen gün artıran Seyit İdris'in üzerine harekât kararı verilmişti."⁷⁸¹

Romanda başlangıçta Osmanlıya ihanet eden ancak bu düşünceden zamanla vazgeçen İmam Yahya'dan sıklıkla söz edilirken, onun isyandan vazgeçmiş olması sebebiyle "iyi" anılması gerektiği belirtilir.

"İmam Yahya şimdilerde isyan içinde olan birçok Yemen imamının aksine devlete sadakatle bağlıydı ve iki senedir Yemen'de onun tümenlerimize yaptığı yardımlar ile ayakta kalıyorduk. Tarihin bu adamı kötü anmasını istemem. Başta bizi hayli uğraştırmış olsa da yaşadığımız zor savaş günlerinde İmam Yahya buradaki tek destekçimizdi."⁷⁸²

Vahit Taha Kurutlu isyanlarda Yemen'in yerli halkını kışkırtan İngiltere'nin aynı zamanda Seyyid İdrisî ve isyancılarına, ayaklanmalarda Osmanlı devletine karşı kullanmaları için silah temini sağladıklarını anlatır:

"Tüm olumsuzluklara rağmen isyana bir son vererek Yemen ile Hicaz arasındaki tehdidi ortadan kaldırmamıza çok az kalmıştı. Ancak Seyyid İdris ve bedevi milisleri İngilizlerin verdiği ağır makineler ve tesir gücü yüksek silahlar ile Asir dağlarında siper almış, bizi bekliyorlardı. Asir'in korkutucu uçurumları ve uçsuz bucaksız dağları birçok askere mezar oldu. Mevzilendikten sonra günlerce Asir dağlarında isyancılar ile çatıştık."⁷⁸³

Mustafa Sami Şepitçi'nin *Yemen Sızı* isimli romanı da Yemen isyanlarından ve İmam Yahya'dan söz edilir. "1907 yılının yaz aylarından beri sükûnet içinde görülen Yemen'de isyancı İmam Yahya, yeniden ayaklanmış ve sükûnet bozulmuştu."⁷⁸⁴

Romanda Yemen isyanı, Osmanlı askerlerinin terhis haberini almalarının ardından başlayan yeni isyanı bastırmak için bölgede kalan Mehmet Çavuş'un hayatı üzerinden ele alınır.

"San'a kuşatmasından çıkıp terhis sevinciyle ayrıldığı bu uzak vatanın sıcak sahillerine tekrar ayak basan Mehmet Çavuş, bu defa, İmam Yahya'nın yeni bir

⁷⁸¹ Kurutlu, *Yemen'imde Aşk Var*, s. 130.

⁷⁸² Kurutlu, *Yemen'imde Aşk Var*, s. 130.

⁷⁸³ Kurutlu, s. 140.

⁷⁸⁴ Mustafa Sami Şepitçi, *Yemen Sızı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2019, s. 149.

isyanıyla kuşattığı San'a da mahsur kalan Osmanlı efradını kurtarmak için başlatılan harekâta katılmak üzereydi."⁷⁸⁵

Roman, İmam Yahya isyanının ardından başlatılan Seyyid İdrisî isyanı üzerinden devam ettirilir. İmam İdrisî'nin Habeşi bir köle olduğunu söyleyen yazar, onun cahil halkı yönlendirmede çok başarılı olduğunu ve Osmanlı'nın görevlendirdiği Ahmet Paşa'nın iki elini kestirecek kadar vahşi olduğunu anlatır:

"Başarıyla sonuçlanan San'a harekâtından sonra İmam Yahya ile anlaşma yapılmış, Yemen'in dağlık (Cibal) bölgesinde ve San'a'da nispeten huzurlu bir ortam sağlanmış ancak bu defa da kuzeybatı sahilindeki Asir'de imamlık kuran Seyyid İdrisi, devletin başını ağrıtmaya başlamıştı.

Bu asi, Habeşi köle iken buradaki cahil halkın dini duygularını istismar ederek zorbalıkla bir nüfuz bölgesi oluşturmuş ve buraya devlet tarafından tayin edilen Seyyid Ahmet Paşa'yı halka zulmettiği gerekçesiyle yakalayıp iki elini kestirmişti."⁷⁸⁶

Yemen bu yıllarda isyanların yanı sıra bedevilerin saldırılarına uğrayan Osmanlı askerlerinin yaşadıkları ile de acı bir tablo çizer. Romanda Osmanlı askerlerinin isyancılar tarafından vahşice katledildikleri anlatılmaktadır:

"Atare Karakolu'na asker değişimi için yola çıkan bir müfreze, karakola ulaşmadan yolda pusuya düşürülmüş ve daha sonra akıbeti meçhul kalmıştı. Şimdi anlıyordu ki pusuya düşürülen bu müfrezenin silahları alınmış, kıyafetlerine kadar soyulmuştu. İşkence gören kumandanı askerleriyle birlikte şehit edilip kesik başları, eşkıyalar tarafından isyancı başı İmam Yahya'ya götürülmüş ve karşılığında kesik baş kadar İngiliz altını almıştı."⁷⁸⁷

Osmanlı devleti yakacak kömür bulamadığı için askerlerini bölgeye odunla çalışan lokomotiflerle taşımıştır ve yol boyunca asker, Bedevi tehdidi altındadır. Osmanlı askerlerinin Yemen'den ayrılması ise romanda şöyle ele alınır:

"Tren, çöl güneşi altındaki kızgın raylarda Necid Sahrası'nın derinliklerine doğru ilerlerken en ufak bir esintinin olmadığı vagonlar, sıcak ve havasızdı. (...)

⁷⁸⁵ Şepitçi, *Yemen Sızıısı*, s. 167.

⁷⁸⁶ Şepitçi, *Yemen Sızıısı*, s. 220.

⁷⁸⁷ Şepitçi, *Yemen Sızıısı*, s. 85.

Yakacak kömürü olmadığından odunla çalışan lokomotifin azami hızı, 50 kilometreydi. Bazı yerlerde süratini on beş kilometreye kadar düşürmek zorunda kalan sıla treni, su ve yakıt ikmali yapmak için Medayin-i Salih İstasyonu'nda durmuştu. Görevliler yakıt olarak kullanılacak odunları, hemen lokomotifin arkasındaki ilk vagona istif etmişler ancak uzaktaki kuyulardan aldıkları suyu kırbalara doldurup develerle istasyona taşıyan saka kafilesi gecikmişti.”⁷⁸⁸

İsmail Bilgin'in 57. *Alay Filistin* romanında da Arap ayaklanmaları sık sık değinilen konular arasındadır. Romanda Şerif Hüseyin'in ayaklandığı urbanlar yani Bedevilerin Osmanlı devletinin dış cephede süren savaşını çok fazla zorlaştırdığı söylenir:

“‘Bizler...’ dedi ve güldü. ‘Bize verilen rolü iyi oynamakla görevliyiz. Ha bir de bizim açımızdan dini öneme sahip Kudüs’ün elde tutulmasına çalışmak, bunun için olabildiğince ayak diremekle... Bu da kolay değil. Şerif Hüseyin’in ayaklandığı urban ağırlıklı kuvvetlerle uğraşıyoruz. Trenlerimizin kömürsüzlükten yollarda kalması, sıcak, hastalık, cephanesizdik, bu şartlarda savaşabilmek.”⁷⁸⁹

Bilgin, romanda isyan eden Bedevilerin arkasında İngilizlerin ve Almanların bulunduğunu söylerken Yemen'deki isyancı topluluğun medeni dünyaya ait hiçbir kurala riayet etmediklerini, sadece maddi güç için çalıştıklarını söyler ve onları “çapulcu” olarak nitelendirir. Bedevilerin başındaki kişi olarak ise Şerif Hüseyin'i işaret eder. Romanda ayrıca Endülüs'te soykırıma uğrayan Yahudilerin Osmanlı devleti tarafından kurtarıldıkları ancak aynı Yahudilerin Osmanlı devletine ihanet ettiklerinden söz edilir:

“‘Çapulcular yani. Çölün soyguncuları... Her fırsatı değerlendirirler. Altını çok severler. Kim daha fazla verirse ona yardım ederler. Ne din birliğinden haberleri vardır ne de ortak kaderden. Osmanlı'nın kuvvetli zamanlarında dahi başa bela olmuş, hacca gidenleri bile soymuşlardır. Şimdi de başta Şerif Hüseyin olmak üzere Osmanlı'ya vurmak için en küçük bir fırsatı bile kaçırmıyorlar. Bir zamanlar her mazlumun koruyucusu olan Osmanlı şimdi mazlum duruma düşmek üzere. Eskinin mazlumlari şimdi birer zalim kesilerek can borçlarını kan dökerek

⁷⁸⁸ Şepitçi, *Yemen Sızı*, s. 284-285.

⁷⁸⁹ İsmail Bilgin, 57. *Alay Filistin*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 62.

ödemek için birbirleriyle yarış halinde. Endülü's'ten kurtarılan Yahudiler dahi bu kargaşayı fırsat bilmekte, İngilizlere her türlü yardımı yapmaktalar. Başta pek çok casusluk hizmetinde bulundular. Şimdi kolonilerini genişletme ve ileride bir Yahudi devleti kurma niyetindeler. Onları ne İngilizler paylaşıyor ne Almanlar... Oysa Osmanlı'nın onları bir kıyımdan kurtardığını unutmuş gibiler.”⁷⁹⁰

1.3.1.2. Ermeni Ayaklanmaları

Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı devletinde azınlık olarak yaşayan birçok milletin ayaklanmasına sahne olmuştur. Bu etnik kökenlerden biri de Osmanlı Devleti'nde “millet-i sadıka” olarak anılan Ermenilerdir.

Ermeni isyanını konu edinen romanlar arasında en dikkat çeken Attila İlhan'ın *Hacı Hanım Vay* romanıdır. Ermeniler arasında yaygınlaşan milliyetçilik akımı sebebi ile yaralı Türk-Osmanlı askerlerinin Ermeni doktorlar tarafından tedavi edilmemesini anlatan Attila İlhan, Nubar Semikyan'ın ailesinin Haçin'deki ayaklanmalarda öldürüldüğünü bu sebeple de Türk askerini tedavi etmek istememesini ele alır ve onu romanda “Türk Düşmanı” olarak niteler:

“Doktor Nubar Şemikyan, iki adımlık yerde oturuyor, yaşlı, nekre bir zat; sülalesini Haçin'de mi ne kesmişler, koyu Türk düşmanı: ‘hastanın Türk zabiti olduğunu öğrenince gelmeyi reddetti; bir zaman homurdanıyor. Ama Mahçupyan'ın hatırını kırması mümkün mü, ailenin kırk yıllık doktorudur, söylene söylene giyinmiş, sonunda ‘çarnaçar’ kalkmış gelmiş!”⁷⁹¹

İki Ermeni'nin kendi aralarındaki konuşmaları ise o dönemde meydana gelen isyanların getirdiği sonuçları ve Osmanlı devletinin düştüğü durumu gözler önüne serer:

“‘ne günlere kaldık, Vahan? Şam-ı Şerif'te, Arapların Türk zabitlerini öldüreceği, aklına mı gelirdi? Eee, kendileri ne demişler; ‘alma mazlumun ahını, çıkar aheste aheste!’ Ermenice konuşuyorlardı; mısraı, pek açık bir şiveyle, Türkçe söylemişti; arkasından sıcak su istedi, Arşaluy's'un yardımıyla, yarayı güzelce

⁷⁹⁰ İsmail Bilgin, 57. *Alay Filistin*, s. 117.

⁷⁹¹ Attila İlhan, *Hacı Hanım Vay*, Altın Kitaplar Yayınevi, 1984, s. 96.

temizleyip, sarıyor; çok kısa boylu, tıknaz olması yüzünden, hareketleri zor; işini bitirdiğinde, yokuş çıkmış gibi soluk soluğa, yüzü kızarmış.”⁷⁹²

Romanda asker Feridun Hakkı’nın yaralı bir vaziyette de olsa Ermeni aile Mahcupyanlara sığınmasını ele alan Attila İlhan, bütün Ermenilerin Osmanlı devletine karşı düşmanlık gütmediklerini de dolaylı olarak anlatır:

“Otele gitse ‘Müsü’ Nahum’un yardımcı olamayacağını biliyor; şehirdeki Osmanlı düşmanlığından adam zaten ürkmüş, bu vesileyle onu otelden çıkarmaya kalkışabilir. En doğrusu usulca kalkıp, Mahcupyan Konağı’na kapağı atmak! Nedense, Vahanak efendinin durumunu anlayacağını umuyor. Hiç olmazsa aralarındaki ilişki dolayısıyla, Arşaluys’un ağırlığını koyacağını ‘...geri dönüp defterdar’ın evine ilticaı aklımdan dahi geçirmemiş olmam, hakikaten calib-i dikkattir.”⁷⁹³

Refik Halit Karay ise *Sürgün* romanında Hilmi Efendi, Suriye’de karşılaştığı Ermenileri kendisine yakın bulmuş olsa da isyanlarda ve Anadolu’daki taşkınlıklarda yaptıklarını düşünmekte ve iki millet arasında kapanması zor yaraların açılmaya başladığını anlatmaktadır.

“Gurbette Türklere pek sokulgan, cana yakın duran bu milletin Anadolu’da ne kadar şımarık bir vaziyet aldığını bildiği için aralarındaki uçurumu görüyor, bazı bazı bir yadırgama duyuyordu. Fakat ziyarı yok, elden kaçırılmış aynı sevgili için hasret çeken iki rakip gibi şimdi, yalnız dert ortağıydılar, yasında birleşiyorlar, üzüntüsünde anlaşıyorlardı. Yalnız arada Hilmi Efendi’nin aleyhine bir fark vardı: Razuk, bir Türkün kendi vaziyetine düşmüş olmasından dolayı teselli, hatta memnuniyet duyabilirdi; hâlbuki Hilmi Efendi için onunla beraber olmak keder verici, acı bir akıbetti.”⁷⁹⁴

Dicle’nin Son Türküsü Kut’ül Amare romanında ise Ebubekir Subaşı, Ermeni ayaklanmasının dini bağlantılarını da ele alıp Keldaniler ile iş birliği yaparak ayaklanan Ermeniler’den söz etmektedir:

⁷⁹² İlhan, *Haco Hanım Vay*, s. 96.

⁷⁹³ İlhan, *Haco Hanım Vay*, s. 93-94.

⁷⁹⁴ Refik Halit Karay, *Sürgün*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1941, s. 50.

*“Dert bir değil, isyan eden Ermenilerin bastırılmış ve ıslah edilmiş olduklarını işittim. Yalnız bin kadar Ermeni muhtelif silahlarla donanarak gidip gelip Keldânî âsilerine karışmışlar. Beş bin civarındaki ayak takımı Cizre’ye yedi-sekiz saat mesafedeki dağlarda toplanıp hükümete karşı isyan etmişler. Bu arada etraftaki köylere sarkıntılık etmekten de hâli kalmazlarmış.”*⁷⁹⁵

Romanda yine Ermeni şiddetinin geldiği nokta, Hınçak ve Taşnak Sütyun gibi örgütlerin yarattığı terör ortamı ve halktaki huzursuzluğa değinilir:

*“Halkın maruz kaldığı haksızlık ve adaletsizlikler öylesine kötü tesir etmişti ki, bu insanlarla dışarıdan gelen düşmanı kovmak gerçekten zor olacaktı. Bu arada başta Ermeni Taşnak ve Hınçakların siyasî emellerine de fırsat doğuyor, zaten teşkilatlı olduklarından ayaklanma teşebbüslerine girişiyorlardı.”*⁷⁹⁶

1.3.1.3. Terör Olayları

Orta Doğu, tarih boyunca din savaşlarının, terör olaylarının sürüp gittiği bir bölge olmuştur. Huzuru hiçbir zaman bulamamış, yeni fikirlerin, ideolojilerin, inanç gruplarının kendilerini gösterme, egemenlik kurma alanı olmuştur. Bunlar içerisinde en öne çıkan ve romanlara yansıyan Selçuklular döneminde Hasan Sabbah tarafından kurulan ve taraftarlarınca bir siyasi yapı olarak örgütlenen Haşhaşilerdir. Birçok romanda bunlara yer verildiğini görmekteyiz. Buna benzer bir yapılanma içinde ortaya çıkan ve daha çok terörle kendilerini duyuran birçok örgüte ise yakın geçmişte tanık olmaktadır. Bölgeyi konu edinen romanlarda bunlardan öne çıkanları Emel, Hizbullah, IŞİD, Zelotlar ve benzerleridir.

1.3.1.3.1. Haşhaşiler

XII. yüzyılda Orta Doğu’da ortaya çıkan Haşhaşiler, Şii İsmaili mezhebi temelli bir örgüttür. Bu örgüte bağlı olanların esrar kullanarak siyasi suikastlar düzenlediklerine ve cennete gideceklerine inandıkları genel kabuldür. İngilizcede “assain” olarak tanımlanan Haşhaşilerin lideri, Hasan Sabbah’tır. Liderlerine “şeyhül cebel” denilen Haşhaşiler, Alamut, Masyaf, Kehf, Baniyas gibi kalelerde yaşamışlar ve özellikle Sünni Müslümanlara karşı suikastlar düzenlemişler, kimi zaman uzlaşmışlarsa da Haçlılar ile de

⁷⁹⁵ Ebubekir Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kutül Amare*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2017, s. 420.

⁷⁹⁶ Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kutül Amare*, s. 33.

mücadele etmişlerdir. Birçok suikasttan sorumlu tutulan Haşhaşiler, Nizamülmük, Selahaddin Eyyubi gibi kişilere de saldırılar düzenlemişlerdir. Hasan Sabbah'ın ardından başa geçen kişiler de aynı adla anılmış, II. Hasan, III. Hasan olarak kabul edilmişlerdir.

Ahmet Midhat Efendi de *Süleyman Musli* romanında Haşhaşilere yer verir. Yazar Haşhaşilere neden bu isimle hitap edildiğini anlattıktan sonra Derviş Ahmed Dede tarafından yazılmış olan *Sahâyifü'l-Ahbar fî Camiü'd-Düvel* isimli eserden Haşhaşiler ve Alamut Kalesi hakkındaki bazı bilgileri verir ve onların Kırâmîye (Bâtîniye) mezhebine bağlı olduklarını ekler. Ardından Selaçika veziri olarak andığı Nizamülmülk ve Hasan Sabbah arasındaki mücadeleyi, fedailerin düzenledikleri suikastları anlatır.

“Halkın verdikleri hükmün derece-i sıhhatini anlamak için bunların ‘Asâsin’ dedikleri adamların kimler oldukları bilinmek lazım gelir.

İşbu ‘Asâs’ lafzı yine Arabî’den muharref olup aslı ‘haşîş’ olmak maznûndur. Frenkler bu ismi Arap tarihlerinde Bâtîniye ve İsmâiliye diye zikredilen bir fırkaya âlem ittihaz etmişlerdir. Fırka-i mezkûre erbabı aşağıya doğru zikredilecek bir takım garâibi esrar dedikleri ot vasıtasıyla icra eyledikleri cihetle vech-i tasmiye dahi bu olmak lâzım gelir.

Sahâyifü'l-ahbâr tercümesi olan Müneccimbaşı Tarihi’nde bu fırkaya dair münderiç olan maulmatı ber-vech-i âtî hülâsa eyleriz:

‘Bunlara Alevîler, Batîniyye ve Melâhide ve İsmâiliyye ve Alamûtiyye dahi derler. İbtidâ-yı zuhûrları 483 ve inkırâzları 654 ve müddetleri 171 senedir. Alamut kalesi Kazvin nevâhîsinde bir müstahkem kale olup dâî-i kebir Hasan bin Zeyd, Tâberistan hâkimi iken bina eylemiştir. Gayet sarp bir mevkide bulunan Bâtîniye fırkası bundan maada birkaç kaleye dahi maliktiler.’⁷⁹⁷

Midhat Efendi romanın devamında Haşhaşiler hakkında Arap kaynaklarında ayrıntılı bilgilerin bulunmadığına, ulaşılan bilgilerin Avrupalı yazarların kaynaklarından olduğuna dikkat çektikten sonra Haşhaşilerin Mısır’daki eylemlerine yer verir.

“Bunların rivayetine göre bu fırka, Mısır’da teşekkül eden İsmâiliye fırkasının ancak bir şubesi olup hatta Mısır’da Fâtîmiyye hanedanının tesisi dahi

⁷⁹⁷ Ahmed Mithat Efendi, *Süleyman Musli*, (Haz. Erol Ülgen-Fatih Andı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 94.

bunlar sayesinde müyesser olmuştur. Bunların Mısır'da Dâr'ül Hikme namıyla bir büyük mektepleri olup onda fûnûn-ı âdiyeden bed' ile ulûm-ı âliyyeye varıncaya kadar fenler kemâl-i maharetle tadrîs ediliyordu. Bu mezhebin aşağı sınıfları yalnız talim ve tefennün etmekle kalıp, sınıflar büyüdüğüçe yavaş yavaş İsmâiliyye mezheb-i bâtlı şakirdânı ıdlâlale başlar ve nihayet İslâmiyet'ten bilküllüye tecerrütle Dârü'l Hikme'den çıkarlardı. İşte Hasan Sabbâh'ın mezheb-i bâtlı bu mektebin mahsülü olup şu kadar ver ki merkûm kâffe-i hile ve hud'ayı ve envâ-ı gadr ü cevri maksad-i âlemgîrânesine vasıta ittihâz ederek bütün dünyayı zaptetmek kararıyla Alamut Kalesi'ne kapanmış ve kendi fırka-i mahsusâsını teşkil eylemiştir.”⁷⁹⁸

Haşhaşi yapılanmasının ilk reisine Şeyhülcebel denildiğini söyleyen Ahmet Midhat, rüesa denilen üç kişiden oluşan yapıdan birinin, Şeyhülcebel'in yanında veziri olarak diğerinin Kuhistan'da diğerinin de Suriye'de kaldığını ve ferman ferma yaşadıklarını söyler. Üçüncü mertebede bulunanlara “dai” dördüncü mertebede bulunanlara da “refik”, beşinci mertebede olanlara “fedavi” yahut “fedai” denildiğini söyler ve bunların dünya ve ahiretin şeyhin elinde olduğuna inandıklarını belirtir. Fedailerin şeyh istediği takdirde hiç düşünmeden can aldıklarını ve altıncı mertebede bulunanlara da “lâsik” denildiğini söyler. Yedinci mertebede olanların ise köylü takımı olduğu ve Şeyhe vergi ödedikleri anlatılır. Daha sonra Marko Polo'nun seyahatnamesinde Alamut Kalesi hakkında anlattıklarına değinir ve fedailerin cennete gidecekleri inancıyla gözlerini kırpmadan nasıl can aldıkları anlatılır.

“İmdi lâsik denilen şâkirdlerden birisi fedâyî kısmına idhâl edilmek lazım gelince dâiler merkûma bir bardak zehir içirirler ve bu zehrin tesirâtıyla bi iki saate kadar vefat edeceğini haber verirlerdi. Bu tarikte her emir ve nehye ale'l-amy âitaat farz olduğu cihetle zehir içmekten ibaret bulunan emrin dahi bilatereddüd kabul edileceğine şüphe olunmamalıdır. Hâlbuki hâkikatte lâsıkın içtiği şey kuvvetlice bir hâşîş şerbetinden ibaret bulunduğu cihetle biraz sonra esrarın sekriyle lâsik bayılırdı. Gözünü açtıkta kendisini cennette bulursa lâsıkın duçar olacağı hayrete nihayet olmayacağını teslim edersiniz ya! Amma gerçekten cennet gibi bir şey! Elvânıyla nazarı ve revâyihiyle meşâmı hoşlandıracak envâî çiçekler ve en lâtif

⁷⁹⁸ Ahmed Mithat Efendi, *Süleyman Musli*, s. 94.

ağaçlarla müzeyyen bahçe içinde güzel güzel köşkler! Nefsin arzu edebileceği her nervi et'ime ve eşribe mevcut ve mebzul! (...)

Oradan çıkmak alzımgelince kızlar ber-takrîb yine mahûd şerbeti içirirler ve lasık yine bayıldıktan sonra memurlar kendisini dışarıya çıkarırlar."⁷⁹⁹

Haldun Çubukçu'nun *Yıldızsayan* romanında Bâtını hareketinden etkilenen müneccim Melami'nin hayatı ele alınır. Romanda Melami'nin Bâtını düşüncelerden nasıl etkilendiği, uzun süre boyunca bu düşünceler içinde çıkmaza sürüklendiği ele alınırken daha sonra Nizamiye Medreselerinde görev alması ile birlikte bu düşüncelerden uzaklaştığı da anlatılır.

Romanda Alamut kalesinin özellikleri ve Bâtını fedailerinin inanış ve yaşam biçimleri hakkında da bilgilere yer verilirken, fedailerin kendilerini inançları uğruna gözlerini kırpmadan ölüme götürüşlerine de yer verilir. Romanda ayrıca Melami'nin gördüğü büyüleyici ve korkutucu birçok manzaranın aslında gerçek olmadığı, bütün olan bitenin bir aldatmaca olduğuna da işaret edilir. Bâtınilerin "zihnin teslim olmazsa beden asla teslim olmaz" düşüncesi ile hareket ettikleri ve "haşhaş" kullandıkları iddialarına da romanda belirtilir.

"Dağın içine oyulmuş, birbirine sarmal ama birbirleriyle irtibatı –hiç değilse görünürde- olmayan merdivenler ve onları birbirlerine bağladığını ya da ayırdığını tahmin ettiğin dehlizler, dehlizler... Hiç kapkaranlık bir gecede derin sulara dalıp, kendi etrafında girdaplar yaratarak ölmeyi denedin mi?

(...)

O fedailer ki: civanlar, cavidanlar, ateş parçası goncagül kızlar, carihan delikanlılar, talim etmekteydiler; amansız vuruşmalarını bedenlerini acıya tahammüllü kılmak için terbiye etmelerini, keskin nişancılık çalışmalarını gördüm ve 'zihnin yenilip teslim olmazsa beden asla' dediklerini duydum. Düşmanları olarak oradaydım ve düşmanları olduğum ve kendi askerlerimizin halini bildiğim için korktum.

⁷⁹⁹ Ahmed Mithat Efendi, *Süleyman Musli*, s. 95.

Haşhaş dumanları içinde udlar, kitaralar, neyler, davullar ve ziller çalarak kendilerinden geçtiklerini, döne döne ateş etrafında raksettiklerini gördüm.

Bir kovukta gözler kamaştırarak ışıldayan, kıyaslanır da Karun'un yanında Bağdat yoksulu gibi kalacağı, böyle olduğu halde hiç de korunur görünmeyen hazineyi gördüm.

Ama bilinir ki bu haller de gösterilen, görünen değildir çoğu kez!”⁸⁰⁰

Romanda Nizamiye medreselerine giren ve burada Bâtını etkilerden kurtulan Melami daha sonra Alamut kalesi kuşatmasına katılır. Burada Melami'nin şahit olduğu manzaralar ise oldukça ilginçtir. Kuşatma altındaki Alamut kalesinden şarkı ve eğlence sesleri duyulduğu belirtilirken Selçuklu askerlerindeki yorgunluğa dikkat çekilir.

“Geceleri, Alamut'un burçlarında, erişilmez zirvesinde ateşler yakıyorlar, nağmeleri rüzgârla dalgalanan şarkıları, alevlerin şavkıyla ulaşıyordu. Bitkindik. Onlar da öyle miydi, bilmiyordum ama düşmanımız da olsa söyledikleri o şarkılarda o gün de hayatta kalmış olmanın mutluluğunda yaşamamız gerektiğine, hayatın güzelliklerine ilişkin hatırlatma ve sıcaklık buluyorduk.”⁸⁰¹

Romanda Bâtıniler ile sonu gelmeyen mücadelelerden sonra Haçlılar ve Selçuklular arasında geçen savaşlara yer verilir.

Haşhaşiler'den Türk edebiyatında özellikle Selahaddin Eyyubi'nin hayatını ele alan tarihî romanlarda söz edilmiştir. Reha Çamuroğlu'nun *Selahaddin el Kürdi* romanında da Haşhaşilerin dış görünüşleri ele alınmış ve kıldan siyah bir elbise giydiklerinden bahsedilmiştir. Romanda Rafiziler olarak da anılan Haşhaşiler'in Şam'da gizlenmeden kendilerine güvenerek yaşadıklarından ve süreçte toplum üzerinde yarattığı etkilerden söz edilir.

“Baştan aşağı siyahlar giyinmişler, derilerinin açıkta kalan kısımlarına kömür karası sürmüşlerdi. Herbirinin elinde ucu özenle zehirlenmiş hançerler vardı. Gece, onları siyah bir kılıf gibi örtüyordu. Her biri farklı yönlerden ilerleyen, yürüten, koşan, sürünen tam on üç kişiydiler. Onlara Haşhaşin denilir.”⁸⁰²

⁸⁰⁰ Haldun Çubukçu, *Yıldızsayan*, Gendaş Kültür, İstanbul 2004, s. 106-107.

⁸⁰¹ Çubukçu, *Yıldızsayan*, s. 111.

⁸⁰² Reha Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, Everest Yayınları, Aralık 2011, s. 143.

Haşhaşilerin yarattığı psikolojik baskıdan da söz eden Çamuroğlu, Haşhaşi liderinin yaşadığı yer olarak Ensariye dağlarını gösterir ve farklı dinlerden birçok kişinin bu örgütten korktuklarından söz ederek “dağın şeyhi” kavramına romanda açıklık getirir:

“Ensariye Dağları’nın tepesinde çok yaşlı bir adam vardı. Buradan, bütün düzlüklerde olup bitenleri günü gününe izlerdi. ‘Dağın İhtiyarı’ derlerdi ona. Irak’tan geldiği bilinirdi- ama ne zaman ve nasıl bilinmezdi. Müminler de korkardı bu isimden, kâfirler de. Gören yoktu. Neye ve kime benzediğini bilen yoktu. Sanki sadece bir isimdi. Öyle ki- o ölse yerine başkası bu ismi giyinse, değişsen bir şey olmayacak gibi gelirdi insanlara. Ezeli ve ebedi bir varlığın ismiydi sanki ve onun gördüğü işlev hep canlı kalacak gibiydi. El-Adid’in Selahaddin’i uyardığı dağdakilerin önderi bu adamdı işte. Şeyh-ül Cebel. Ve Şeyh-ül Cebel düzlükte çırpınan Gümüştekin’in ne demek istediğini bir çırpıda anlayacak kadar bilgeydi.”⁸⁰³

Haşhaşilerin öldürme tekniklerinden söz eden yazar, onların kendilerini bu inanca bütünüyle adadıklarını cennete gitmek uğruna gözlerini kararttıklarını söyler. Romanda yine Haşhaşilerin dış görünüşleri ele alınır:

“Bir de ‘sesi gelmeyenler’ vardı. Baştan aşağı siyahlar giyinmişler, derilerinin açıkta kalan kısımlarına kömür karası sürmüşlerdi. Her birinin elinde ucu özenle zehirlenmiş hançerler vardı. Gece, onları bir siyah kılıf gibi örtüyordu. Her biri farklı yönlerden ilerleyen, yürüyen- koşan, sürünen tam on üç kişiydiler. Onlara Haşhaşin denilir ve hayatlarını böyle hiçe sayarak tehlikeye atılabilmek için haşhaş kullandıklarına inanılırdı.”⁸⁰⁴

Reha Çamuroğlu romanda Reşidüttin Sinan’ın hayatından ve onun Hasan Sabbah’ın en gözde öğrencisi olduğundan da söz eder. 1126’da Basra’da doğduğu ve Nizârî İsmailiye mezhebine göre yetiştirildiği bilinen Reşidüttin Sinan 1171 yılında Nizârî devletinin imamı olarak Suriye bölgesinde görevlendirilir ve Kef’e yerleşir. Romanda onun güçlü bir lider olduğundan ve Halep’e gidişinden söz edilir.

“Reşideddin Sinan, Haşhaşinlerin piri Hasan Sabbah’ın en gözde öğrencilerinden biriydi. Felsefe, simyada, gaip âlemine ilişkin tüm ilimlerde

⁸⁰³ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, s. 142.

⁸⁰⁴ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, s. 143.

senelerce göz nuru dökmüş, bunlarla yetinmemiş, siyaset ilmiyle de yakından ilgilenmişti.

‘1163’te, Haşhaşinlerin Kazvin’deki ‘Ölüm Kalesi’nde bulunan karargâhı Suriye’ye, oradaki cemaatlerini toparlayacak, onları güçlü bir geleceğe hazırlayacak bir önder göndermeye karar verdiğiğinde, tereddüt göstermeksizin bu kişinin Reşidettin olduğu sonucuna varmıştı.

Elinde asası, üzerinde kıldan cübbesi, ayaklarında çarıkları yaşlı bir derviş olarak Halep’e yerleşti Sinan. Aylarca birkaç Haşhaşin dışında kimseyle sırrını paylaşmaksızın burada yaşadı.”⁸⁰⁵

Reşidüddin Sinan, kendi çıkarları için Haçlılar ile ittifak yapmış, Halep’te Nureddin Zengi ile de mücadeleye girişmiştir. Kudüs’ü fethetmek ve Haçlıları yok etmek isteyen Selahaddin Eyyubi ise Haşhaşiler ile Mısır’da özellikle Mansure mahallesinde çok kanlı bir mücadeleye girişmiştir. Ancak asıl hedefi olan Kudüs’ü almak olduğu için Haşhaşilerle oyalanarak daha fazla zaman kaybetmek istememiş ve Haşhaşi lideri Reşidüddin Sinan ile anlaşmaya varmıştır. Reha Çamuroğlu romanda, Selahaddin Eyyubi’nin Reşidüddin Sinan ile anlaşma yaparak bir süre savaşmama kararı almalarına yer verir.

“Bak Yusuf, bunlarla savaşa sana sadece kaybettirir, kazanacağın hiçbir şey yok oysa! Bunların kalelerinde öyle hazine falan da bulamazsın. O gün kazanır, o gün yerler. Çiftçilik yaparlar, hayvancılık yaparlar. Yakınlarına bir yerlere düşman gelirse koşar kalelerine sığınır. Ben din adamı değilim, öyle uzun boylu anlamam neden sapkındırlar vesaire. Allah bilir. Ama şunu bil, bunlarla savaşa başlarsan sana bir ömür de yetmez, iki ömür de. Oysa sen Haçlılar için yola çıktın değil mi?”⁸⁰⁶

Romanda Selahaddin Eyyubi, Masyaf Kalesi’ni kuşatır ve Reşidüddin Sinan ile karşı karşıya gelir. Ancak iki isim de savaşmaktansa uzlaşmayı tercih eder. Bu görüşmeden sonra Haşhaşiler, Eyyubiler’e bir süre saldırı düzenlemezler.

⁸⁰⁵ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, s. 150.

⁸⁰⁶ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, s. 151.

Coşkun Mutlu'nun *Hasan Sabbah Alamut Kalesi Dağların Asi Rüzgârı* isimli romanında ise Haşhaşi fedailerine yer verilir. Romanda onların nasıl seçilip yetiştirildiklerine yer verilirken Büyük Selçuklu Sultanı Sultan Sencer'in yatak odasına girip hançer bırakacak kadar gizli bir örgütlenmelerinin olduğuna dikkat çekilmeye çalışılır:

*“Fedailer, dailerin yapamayacakları görevleri yapacak kişiler arasından seçilirlerdi. Fedai olacak gençler ya kendileri gelir davaya katılırlar ya da aileleri tarafından davaya katılmaları için teslim ederlerdi. Genelde bu kişiler on iki ile yirmi yaş arasında olur ve sorgusuz sualsiz kendilerini ölümün içine ata bilirlerdi. Fedailer görevli bulundukları çevrede kimseyi şüphelendirmeden uzun süre gizlenebilirlerdi. Kimse onları tanımazdı onları tanıyanlar ancak yine onlar gibi olan ve küçük işaretler taşıyan fedailerdi.”*⁸⁰⁷

Mutlu'nun romanında Selahaddin Eyyubi dönemine yer verilir ve Hasan Sabbah'ın öğrencisi Reşidüddin Sinan liderliğindeki Haşhaşilerle ve Eyyubi devletinin mücadelesi anlatılır. Bu dönemde Selahaddin Eyyubi iki kez suikasta uğramış ancak Haşhaşiler başarısız olmuşlardır. Haşhaşiler ile mücadele eden Selahaddin Eyyubi'nin onlarla uzlaşmayı da denediği de romanda belirtilir.

Orhan Yeniars'ın *Alamut Kalesi* isimli romanında da Alamut Kalesi fedailerine yer verilirken Haşhaşi bir dainin sıradan bir kişi üzerindeki tesirine örnek verilir. Kendisini derviş olarak gösteren Haşhaşi dai, Çin'e gitmek niyetinde olduğunu söyler ve bir tüccar ile sohbet eder. Bu sohbetinde konuşmaları ile tüccarı etkisi altına alarak onu Kâbe'ye götürdüğüne inandırır. Romanda bu konu ile ilgili şu cümleler geçer:

*“Zaman ve mekân, zahirde bize görüldüğü gibi değildir. Gördüğümüzü zannettiklerimiz görmememiz gerekenlerdir. Aslında bildiğimiz anlamda ne zaman vardır ne de mekân. Varlık aynı anda hem Mekke'de hem de Semerkant'ta olabilir.”*⁸⁰⁸

Zamanının Haşhaşi lideri olarak anılan Rükneddin Hürşah dönemini anlatan romanda Bâtini anlayış hakkında da bazı detaylara yer verilir.

⁸⁰⁷ Coşkun Mutlu, *Hasan Sabbah Alamut Kalesi Dağların Asi Rüzgârı*, Lopus Yayınevi, Ankara, 2019, s. 277.

⁸⁰⁸ Orhan Yeniars, *Alamut Kalesi*, Panama Yayıncılık, Ankara 2019, s. 41.

“Bir şeyin önemini ona bakış açımız belirler. Bâtını anlayışa göre yol, yalnız belirlenmiş iki yer arasındaki uzaklık değil, aklı kalbe, nefsi, Hakk’a yaklaştıran bir vasıtaadır. Yol, bir bakıma dervişlik halinin olmazsa olmazıdır,’ diyerek sıra selviler arasındaki yolda uzaklaşan dervişe son kez baktı.”⁸⁰⁹

Romanda konu ile ilgili birçok romanda olduğu gibi bir Haşhaşi fedainin görevini yapınca cennete gideceğine inandığı detayına yer verilirken fedailerin cennete gitme arzusu ile ölüme koşarak gitmeleri anlatılır:

“Alamut fedaileri, kendilerine verilen görevi yerine getirmeleri yok etmeleri halinde cennete gideceklerine kesin gözüyle bakıyorlar. Bu inanç öylesine güçlüdür ki ölüme koşarak gidiyorlar. Ölüm bir bakıma onların miracı oluyor.

Alamut fedaileriyle ilgili bir olay şeyhin gücünü göstermesi bakımından çok önemlidir. Dendiğine göre Şeyh, birgün kendisiyle görüşmeye gelen Bağdat halifesinin adamlarına gücünü kanıtlamak için fedailerinden birini yanına çağırarak sağ tarafındaki iki yüz kulaç derinliğindeki uçurumdan atlamasını söylemiş, adam da hiç düşünmeden konukların şaşkın bakışları altında kendisini uçurumdan aşağı bırakmış.”⁸¹⁰

Romanda Alamut fedailerinin nasıl yetiştirildiği de ayrıntılı olarak ele alınır ve “söz, göz ve düşünce” olarak adlandırdıkları üç kavramın fedai yetiştirmede kullanıldığına yer verilirken el Ezher’de bir zamanlar söz-hitabet eğitimlerinin verildiğinden ve bu eğitimlerin tarihinin 168 yıllık bir geçmişinin olduğundan söz edilir.

“İnsanların belli bir eğitim sürecinden sonra fedaiye dönüştürülmesi Alamut şeyhleri için zor değildir. Onların bu konuda yüz altmış sekiz yıllık bilgi ve tecrübe birikimi vardır.

Normal bir insanın fedaiye dönüştürülmesi çok önemli bir olaydır. Ama ondan da önemlisi bu dönüşümü gerçekleştirecek şeyhin eğitimidir. Ben bunu Fatımi Halifesi Mansur Hatemi’ye sordum. O da işin sırrının üç gizde olduğunu söyledi. Üç gizin ne olduğunu sorduğumda ise ‘Söz, göz ve düşüncedir.’ Diye cevap

⁸⁰⁹ Yeniaras, Alamut Kalesi, s. 44.

⁸¹⁰ Yeniaras, Alamut Kalesi, s. 136.

verdi. Doğrusunu söylemek gerekirse o gün Mansur'un dediklerinden pek bir şey anlamamıştım.”⁸¹¹

Orhan Yeniars romanda Haşhaşi Alamut yapılanması hakkında ayrıntılı bilgiler vermeye devam eder. Dokuz derecesi olan Haşhaşi örgütünün derecelerini anlatan yazar bu dokuz derecenin dışında tuttuğu fedailerin giyim tarzlarına da yer verirken onların beyaz bir üst kıyafet giyip kırmızı kuşak ve kırmızı sarık bağladıklarını söyler. Daha sonra Alamut kalesi hakkında bilgi veren yazar, kalenin “kartal yuvası” anlamına geldiğinden söz ettikten sonra Elbruz dağlarında kurulduğunu söyler.

“Alamut teşkilatında hüccetten sonra üçüncü kademedede ‘zumazsa’ denilen bir görevli bulunur. Bunun imamla görüşme hakkı yoktur. Emirleri doğrudan hüccetten alır. Dördüncü kademedede bulunan büyük dai, onların derecelerini belirleme hakkına sahiptir. Beşinci kademedeki dai-mezun, mezhebe girenlerin eğitiminden sorumludur. Altıncı aşamadaki ebvab tanıtımdan, yedinci aşamadaki mükellep ise mezhebe taraftar bulmaktan sorumludur. Sekizinci aşamada mezhebe inanan müminler, en on aşamada ise dailerin davetlerine olumlu cevap veren müstecipler bulunur.’

‘Fedailer bu hiyerarşinin dışındadır. Onlar küçükten beri ölmek üzere eğitilmişlerdir. Beyaz üstlük, kırmızı çizme giyip kırmızı kuşak ve kırmızı sarık bağlarlar. Hançerleri yanlarından eksik olmaz. Ölüm, onların miracıdır. Bir Alamutlu, nefis muhasebesi yaparak dünyevi heva ve heveslerinden ayrılıp iyice arandıktan sonra Tanrı ile hemhal olacağına inanır’ diyerek sözünü bitirdi.”⁸¹²

Hüseyin Karatay ise *Selahaddin Eyyubi* romanında Haşhaşiler’in “ırk” temelli bir yapı olduğunu anlatmaya çalışır. Bazı araştırmacılar da Haşhaşi örgütünün içinde Yahudilerin de var olduklarını belirtmektedirler.

Fedailerin, Haşhaşi liderine tanrı gözüyle baktığını, o öl derse ölümü göze aldıklarına yer veren Karatay, Haşhaşiler’in tarih boyunca yaptıkları suikastları anlatır ve romanda Reşidüddin Sinan’ın Selahaddin Eyyubi’ye düzenlediği suikast hakkında detaylara yer verir:

⁸¹¹ Yeniars, *Alamut Kalesi*, s. 137.

⁸¹² Yeniars, *Alamut Kalesi*, s. 144-145.

“Haşhaşiler, İslam’dan önceki ırki özelliklerini yaşatmak isteyen bir koldur, itikatlarını Kur’an’dan alan öteki mezheplere düşman oldukları için- yüzyıllardan beri İslam büyüklerine suikastlar düzenlerler. Ölümünden korkmayan maharetli fedailer yetiştirirler. Reisleri Şeyhülcebel Reşidüddin Sinan ile adamları anlaştılar. Reşidüddin Sinan bize bir fedai gönderdi. Fedai Selahaddin’i öldürürse karşılığını vereceğiz, hasımlarından koruyacağız. Şeyh müritlerine öl derse ölür, öldür derse öldürür. Ona ilah gibi taparlar.”⁸¹³

Haşhaşilerin nasıl bir yapıya sahip olduklarına değinen Karatay onların çok rahat bir şekilde kılıktan kılığa girdiklerini söyler ve Haşhaşi fedailerinin özelliklerini şöyle verir:

“—İsmi sormayın sadece tanıyın. O bazen Frenk ismi taşır, bazen Müslüman ismi. Bazen Müslüman kılığındadır, bazen Hristiyan. Fransızca, Türkçe, Kürtçe, Arapça bilir. Her silahı en iyi kullanır.”⁸¹⁴

Okay Tiryakioğlu’nun *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi* romanında gizli teşkilat olduğundan söz edilen Haşhaşilerin din ayrımı yapmadıkları gerek duydukları zaman Müslümanlarla gerek duydukları zaman da Haçlılar ile ittifak yaptıkları belirtilir:

“Ancak istihbaratın çoğunu; Hama, Masyaf Kalesi’ndeki Suriye Şii İsmaili-Haşhaşilerin lideri, Şeyhü’l-Cebel (Dağın Şeyhi) lakaplı Raşidüddin Sinan ve gizli teşkilatından aldığı düşünülürse, böyle sağlam bir müttefikin onu kasten yanılabileceğine ihtimal vermek istemiyordu. Hem Şiilerin, Sünniler aleyhine Haçlılarla yaptıkları ittifaklar artık o denli kanıksanmıştı ki ne Müslümanlar ne de Hristiyanlar için bir sürpriz içeriyordu.”⁸¹⁵

Hasan Sabbah’ın ölümünün ardından farklı kollara ayrılan Haşhaşiler, Alamut ile diğer kaleler arasında güç paylaşımına başlamışlardır. Bu güç paylaşımı da çeşitli anlaşmazlıkları ve mücadeleleri doğurmuştur.

⁸¹³ Hüseyin Karatay, *Selahaddin Eyyubi*, Bengisu Yayınları, İstanbul 2016, s. 56- 57.

⁸¹⁴ Karatay, *Selahaddin Eyyubi*, s. 57.

⁸¹⁵ Okay Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, Timaş Yayınlar, İstanbul 2017, s. 21.

“İmam II. Hasan Alâ Zikrihisselâm tarafından Alamut’ta 559’da (1164) ilân edilen “kıyâmetü’l-kıyâmât” doktriniyle yeni bir devre başlamıştı. Bu doktrinin gereği olarak kıblenin değiştirilmesi, namaz ve orucun ilga edilmesi, içkinin helâl kılınması gibi hususların Suriye Nizârîleri arasında ilân edilmesi Râşidüddin Sinân’a düşmüştü. Fakat öyle görünüyor ki Râşidüddin imamın doktrinine itibar etmeyip İsmâiliyye’nin mezhebî kıyamet anlayışını mensuplarına telkin etmiş ve imamın doktrini Suriye Nizârî İsmâilî toplumunda yaygınlık kazanmamıştır.”⁸¹⁶

Romanda ise kendisini “zamanın imamu”, “Hasan-ı Sani” olarak niteleyen Haşhaşi lideri diğer Müslüman ülkelere kendisine tabii olunması gerektiğini bir tebligat ile bildirir:

“Bugün, yani Ramazan ayının ikinci günü aldığımız haber itibariyle; Bâtını İsmaililerin merkezi Alamut Kalesi Hükümdarı, kendini ‘Zamanın İmamu’ olarak ilan eden Hasan-ı Sani’den bir tebligat ulaştı. Bunun tüm Müslüman ülkelere gönderildiğinden eminiz. ‘Kıyam-ı Kıyamet’ adını verdiği bildirisinde II. Hasan şöyle diyor; ‘Ben İmam-ı Zaman’ım, İslam’daki emir ve neyhe ait ne kadar tekâkif mevcutsa hepsini lağvettim. Halk batınen Hüda’ya merbut kalmalı zahirde ise tamamen hüddür. Kuran-ı Kerim’de anlaşılan mana zahirî değil, bâtinidir.”⁸¹⁷

Okay Tiryakioğlu romanda Hasan-ı Sani olarak liderliği ele geçirmeye, yeni dini kurallar getirmeye çalışan bu kişiye Suriye’de hâkim olan İsmaili Haşhaşi lideri Reşidüddin Sinan’ın karşı çıktığını ele almıştır. *“‘Suriye İsmaili-Haşhaşileri lideri; Şeyhü’l-Cebel, yani ‘Dağın Şeyhi’ lakaplı Raşidüddin Sinan bu bildiriye kabul etmemiş!’”⁸¹⁸*

Hasan Sabbah’ın ölümünün ardından gruplara ayrılan Haşhaşilerin kendi aralarındaki mücadeleye değinen Okay Tiryakioğlu, Haşhaşilerin, İran ve Suriye olarak iki bölgede varlık gösterdiklerini Suriye bölgesinde (Şam-Antakya-Sur-Halep) etkin olduklarını söyler.

“Nureddin Zengi, ‘Hasan Sabbah sonrası,’ dedi iç geçirerek, Haşhaşiler İran ve Suriye olmak üzere iki ana karargâhta varlıklarını sürdürdü. Yılanın

⁸¹⁶ Farhad Daftary, “Râşidüddin Sinân el-İsmâilî”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2007, XXXIV, s. 467.

⁸¹⁷ Okay Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, Timaş Yayınlar, İstanbul 2017, s. 73.

⁸¹⁸ Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, s. 75.

büyüğü Hasan Sabbah'ın başını ezmeyi kimse başaramadı ne yazık ki. Üstelik Suriye'de, Sabbah'ın halifesi El Hâkim el Münecim'le birlikte, aynı gövdeden ikinci bir zehirli baş daha çıktı bu, öncelikle Müslümanlar için büyük bir talihsizlikti. Söz konusu iki merkezin dışında Şam- Antakya ve Halep'in yüksek kesimlerinde; ayrıca kıyı şehri eski Fenike, yani Sur şehrinin dağlık sırtlarında da hükmediyorlar kendilerine bağlı kasaba ve köylerin içinde peçelenen sayısız Haşhaşi karagâhı da mevcut..."⁸¹⁹

Hasan Sabbah'ın hayatına da değinilen romanda Hasan Sabbah'ın otuz beş sene Alamut kalesinden ayrılmamasına, onun fedailer arasındaki yerine değinir:

*"Birden Raşidüddin Sinan'ın piri Hasan Sabbah'ın, Alamut Kalesi'nden otuz beş yıl boyunca tek bir defa bile ayrılmadığı geldi aklına. Hatta kale içindeki sarayından bile çok zorunlu kalmadıktan sonra çıkmıyordu Hasan Sabbah. 'Bizim güneşimiz burada doğdu. Işık, kaynağının terk ederse yoldaşlığı karanlık devralır' derdi Pir."*⁸²⁰

Romanda Haşhaşi örgütünün yapılanmasına örgütün kendi içinde bile gizliliğe önem verdiğine, hücre tipinde yapılandıklarına, bir alt kademede olanın üst kademede olanı tanımadığına, verilen görevin sorgulanmadan yapılması gerektiğine ve Tapınak Şövalyelerinin de benzer bir yapı ile eğitildikleri anlatılır:

*"Hücre tipi, yani bir alt kademenin bir üstten bilgi sahibi olmadığı bir yapılanmayla çalışan bu adamlar yalnızca verilen görevleri yerine getirdi. Artık ortalıkta açıkça konuşulduğu kadarıyla, başta Tapınak Şövalyeleri olmak üzere Hospitalier Şövalyeleri'ni de aynı şekilde eğitiyordu Raşidüddin Sinan."*⁸²¹

Ali Emre'nin *Selahaddin Eyyubi Şark'ın Kartalı* romanında Reşidüddin Sinan ile Selahaddin Eyyubi arasında geçen mücadelelerden söz edilir. Haşhaşilerin yaptıkları katliamlardan bahseden Ali Emre, Haşhaşi lideri Reşidüddin Sinan'ı "tağut" olarak niteler.

"Halep ve Musul'daki bazı idarecilerin hem Frenklerle hem de haşış içirdiği adamlarını dört bir yana salan, katliamlarına yeniden hız veren,

⁸¹⁹ Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, s. 77.

⁸²⁰ Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, s. 464.

⁸²¹ Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, s. 95.

İsmaililerin en büyük tağutu olan Reşidüddin Sinan'la can ciğer kuzu sarması gibi görünmeleri canımı sıkıyordu.”⁸²²

Selahaddin Eyyubi'ye düzenlenen Haşhaşi saldırısına yer veren Ali Emre onları “Masyaf Fedaisi” olarak da anar:

“Beş adam, Selahaddin'i katletmek için yeminler ve dualar ederek tekrar karanlığa karıştığında, ordunun bir bölümü yemek yiyor, bir bölümü istirahate çekiliyor, bir bölümü de namaz kılıyordu.”⁸²³

Reşidüddin Sinan'ın kaldığı Masyaf Kalesi'ni ayrıntılı şekilde anlatmaya çalışan yazar, Hasan Sabbah'ın yaşadığı Alamut kalesinden eksik kalır bir yanı olmadığını ve bu kalenin temellerinin Roma döneminde atılmış olduğunu söyler:

“Nusayriya dağları üzerindeki kalesine pek güveniyordu Sinan. Sözünün geçtiği- irili ufaklı on civarında kale vardı bu bölgede. Temeli Romalılar tarafından atılan, mahzenle dolu kalın surları sürekli sağlamlaştırılan, yüksek bir tepe üzerinde yer aldığı için dört bir tarafı rahatlıkla gören, dibinde ve civarında mağaralar bulunan, kayalık gövdesindeki üç ayrı sarnıç sayesinde su sıkıntısı çekmeyen, küçük otlakları ve sürüleri bile olan Masyaf'ı yurt edinmişti kendisine:

—Hasan'ın Alamut'undan fazlası var, eksigi yok.”⁸²⁴

Romanda Selahaddin Eyyubi'nin Kudüs'ü fethetmek için çıktığı yolda engel olmaya çalışan Haşhaşi yapılara karşı gösterdiği mücadelesine ve onları alt etmesine yer verilir. Ali Emre romanda Haşhaşilerin düzenlediği suikastların yanında kendi içlerinde yaygın olan intihar eylemlerine de yer vermektedir. Masyaf kuşatılınca çareyi intihar eylemlerinde bulan Reşideddin Sinan'ın verdiği bu karar romanda “cennet yolculuğu” olarak nitelendirilir. Haşhaşi fedaileri kendilerini Masyaf Kalesi'nden aşağı atarak hem düşmanlarına gözdağı vermeye çalışır hem de ölümden korkmadıklarını düşmanlarına ispatladıklarını düşünürler:

“—Cennet seni çağırıyor aslanım. Hazırlan.”

⁸²² Ali Emre, *Selahaddin Eyyubi Şark'ın Kartalı*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2018, s. 52.

⁸²³ Ali Emre, *Selahaddin Eyyubi Şark'ın Kartalı*, s. 56.

⁸²⁴ Ali Emre, *Selahaddin Eyyubi Şark'ın Kartalı*, s. 61.

Mektubu ağzı kapalı, bir iple çevrili bezden bir eksenin içine koydu, fedaisinin boynuna astı. Fısıltıya benzer bir sesle, delikanlıyla konuştu. Sırtını sıvazladı sonra, uzanıp alnından öptü:

—‘Haydi yiğidim! Bu senin düşünün. Yolun açık olsun! Arkadaşlarına kavuş. Şehidlerin sofrasını şenlendir!’

Delikanlı, birkaç kez derin nefes aldı. Geri geri gitti bir süre. Sonra hızla koşup bağırarak surların üzerinden kendini bıraktı. Uçarken kafasını önce bir kayanın çıkıntısına çarptı, oradan savrulup aşağıdaki askerlerin üstüne düştü: ”⁸²⁵

Romanda Haydar isimli fedainin dağdan atlayarak intihar etmesini isteyen Reşideddin Sinan’ın daha sonra aldatıldıklarını anlayan kendi fedaileri tarafından öldürüldüğü anlatılır.

Ahmet Haldun Terzioğlu’nun *Alamut’un Piri Hasan Sabbah* romanı Haşhaşiler hakkında ayrıntılı bilgilerin bulunabileceği bir tarihi romandır. Yazar, Haşhaşilerin cinayet işlemek amacıyla yetiştirilen bunlara “fedai” de denilen yapılanmalarını ele alır ve çocukluktan itibaren geçirdikleri eğitimleri anlatır. Romanda askeri gruplardan ayrı olarak yetiştirildiği söylenen Haşhaşilerin, korku salmak amacıyla eğitildiğini anlatan yazar, Hasan Sabbah’ın aynı zamanda iyi bir propagandacı olduğunu da belirtir.

Yazar daha sonra Haşhaşiler hakkında daha detaylı bilgilere yer verir. Romanda fedailik kavramının Haşhaşi yapılanma içinde bir dereceyi temsil ettiği görülmektedir. Fedai olmak isteyen ya da buna uygun görülen kişiler başlangıçta “mûcip” adı ile anılmakta özellikle de “gizlilik” kurallarının etkin olduğu görevlerin sonunda fedai olmaktadır:

“Mûcipler davaya inanmış gözü kara, kararlı, cesur, becerikli, dayanıklı, korkusuz, neredeyse çocuk yaşlardaki gençlerden seçildiler. Öylesine bir eğitimden geçerler ki fedayi unvanını aldıklarında her kılığa girebilir hale geldiler. Çevreye uyum sağlamakta usta idiler. Kalabalığın arasına karışıp kendilerine neredeyse görünmez kılabiliyorlardı. Haberleşmek için posta güvercinlerini kullanabiliyor,

⁸²⁵ Ali Emre, *Selahaddin Eyyubi Şark’ın Kartalı*, s. 79.

ateşle, ışıkla verilecek işaretler üzerinde ustalaşıyor ve şifreler kurup onları yazıp okuyabiliyorlardı.”⁸²⁶

Daha sonra “fedai” derecesine ulaşan Haşhaşi’nin çok zorlu bir ölüm kalım eğitiminden geçtiği ve ilk görevinin, hedefini tek bir hamlede öldürmek olduğu romanda ele alınırken “assain” yani suikastçı kavramı da kullanılır:

“Fedailerin aldıkları eğitim zorluydu savaşmayı gerektiğinde hayatta kalmayı gerektiğinde ölmeyi öğreniyorlardı. Elbette asıl öğrendikleri öldürmek. (...) Onlar birer ‘assain’ idiler.”⁸²⁷

Hasan Sabbah fedailerinin hedeflerindeki kişiyi öldürürken kim tarafından öldürüldüklerini bilerek açık ettiklerini, bunun da onların adeta bir propaganda şekli olduğu romanda görülebilir:

“Zehri herkes en acizler dahi kullanabilir ve kullananın kimliği bilinmezdi. Oysa her fedai kendini belli ederdi öldürdüğü düşmanın yanı başında. Nedenini de söylerdi! Onlar için öldürdüklerini kimin öldürdüğünü neden öldürdüğünü bilinmesi önemliydi.”⁸²⁸

Romanda Haşhaşilerin yaşadıkları dünyayı cehennem olarak kabul ettikleri ve verilen görevi gerçekleştirdikten sonra da içinde sonsuza dek kalacaklarına inandıkları cennete gidecekleri inancı anlatılır. Romanın devamında Hasan Sabbah’ın bir fedaiye esrar kullandırarak gizli bahçesinde “cennet”i gösterdiği ve esrarın etkisiyle de cenneti gördüğüne inanan fedainin gözünü kırpmadan verilen cinayet görevlerini gerçekleştirdiği anlatılmaya devam edilir. Kitapta biraz efsaneleşen bu bilgilere şüphe ile yaklaşılmış bu bilgiler Hasan Sabbah’a karşı olan bir köylünün duyumları olarak verilmiştir:

“Yaşlı köylünün anlattığına göre ki bunlar sadece kendisinde başkalarının onlara da başkalarının aktarımıyla Hasan Sabbah seçtiği güçlü yetenekli genç ve dâileri eğitimleri arasında ziyafete davet ediyordu. Bunlara bazen tek bazen iki bazen dört, on, yirmi genç ve dahi olabiliyordu. Ziyafet sırasında bir taraftan onlara cenneti anlatıyor öte taraftan kendisine özel hazırladığı içine bolca Haşhaş katıp özel içkiyi veriyordu gençlere. Uyuşturucuyu alan gençler uyumaya başlıyor

⁸²⁶ Ahmet Haldun Terzioğlu, *Alamut’un Piri Hasan Sabbah*, Panama Yayıncılık, Ankara 2020, s. 284.

⁸²⁷ Terzioğlu, *Alamut’un Piri Hasan Sabbah*, s. 320.

⁸²⁸ Terzioğlu, *Alamut’un Piri Hasan Sabbah*, s. 321.

Hasan Sabbah'ın yakın adamları da onları oradan alıp cennet bahçesinde taşıyorlardı. Gençler uyanık gözlerini açtıklarında kendilerini güzelliklerin içinde buluyorlar ve cennette olduklarını sanıyorlardı. Etraflarında yarı çıplak çıplak genç güzel kızlar bulunuyordu. Şarkı söylüyorlar oynuyorlar nefis yiyecekler içecekler soruyorlardı genç fedailere. Huri gibi güzeller... Sonra da onlarla birleşiyorlardı."⁸²⁹

Büyük Selçuklu devleti ile mücadele eden ve devlet ile çatışan değerlere sahip olan Haşhaşiler bu dönemde birçok kişiye suikastlar düzenlemişlerdir. Bunların başında Vezir Nizamülmük bulunur. Çadırına halktan bir kişi gibi izin isteyerek giren fedai tarafından hançerle yaralanan Nizamülmük'ün ölümünden sonra iyice güçlenen Haşhaşiler bölgede birçok dehşet verici saldırılar düzenlemişlerdir. Özellikle de İsfahan şehrinde birçok suikast yaptıkları romanda belirtilirken Sünni cami imamlarına düzenledikleri saldırılar da romanda anlatılmaktadır. Romanda yine Şafî âlim Ebu Cafer'in de Haşhaşi fedaileri tarafından öldürüldüğü anlatılmaktadır: *"Fedailer şâfîlerin güçlü âlimlerinden Ebu Cafer'i halka vaaz verip kürsüden indikten sonra bir Fedai tarafından öldürüldü.*"⁸³⁰

Alamut'un Piri Hasan Sabbah, romanında Haşhaşilerin en önemli kalesi olan Alamut kalesi hakkında da bilgilere yer verilmiş, bulunduğu Kazvin bölgesi hakkında birçok efsane anlatılmıştır. Kalenin sağlamlığı romanda birçok kez konu edilirken yazar Moğolların Alamut kalesine yaptıkları saldırıyı da anlatmıştır:

"Moğol hakanı Hülagü kaleyi yıktırmak için çok uğraştı. Binlerce askerini ve halktan binlerce kişiyi bu işe koştu. Yakmanın çözüm olmadığı kalenin duvarlarının yerinde kalacağı ortadaydı. Öylesine sağlam yapılmıştı ki ne kazma işliyordu ne de başka bir şey. Kale duvarları kadar içerideki evlerin konakların duvarları da çok sağlamdı. Üstten başlayarak ağır ağır yıkım sağlandı. Çok uzun zaman aldı. Yine de tamamen yok edilemedi."⁸³¹

⁸²⁹ Terzioğlu, *Alamut'un Piri Hasan Sabbah*, s. 326-327.

⁸³⁰ Terzioğlu, *Alamut'un Piri Hasan Sabbah*, s. 401.

⁸³¹ Terzioğlu, *Alamut'un Piri Hasan Sabbah*, s. 61.

Ömer Rıza Doğrul'un *Hasan Sabbah Cennet Fedaileri* romanında da Haşhaşilere yer verilir. Haşhaşiler, romanda İsmaili olarak adlandırılır ve Selahaddin Eyyubi'nin Haşhaşilerin en önemli kalelerinden olan Masyaf kalesine düzenlediği saldırıları ele alır:

“552 senesinin muharrem ayında Selahaddin, İsmaililerin kalesine karşı hareket ederek kendisine karşı hazırlanan suikastların intikamını almak istemişti. (...) Selahaddin, İsmaililerin köylerini tahrip ettikten sonra onların asıl kaleleri olan Masyaf'a hücum eylemiş ve İsmaililerin en büyük ve en müstahkem mevkillerini düşürmek istemişti.”⁸³²

Romanda Haşhaşilerin kalesi olarak anlatılan Masyaf kalesinin çok gizemli bir yer olduğu ve Şeyhül Cebel olarak da adlandırılan Haşhaşi liderinin akla hayale gelmeyecek tuzak ve oyunlarının olduğu da anlatılır:

“Şeyhin kalesi hakikaten bir ölüm tuzağıdır. Bu şeyh müthiş bir sihirbaz. Sihirbazlık sayesinde her şeyi yapıyor ve bilinmeyen her şeyi biliyor. Kalesine gelince bu yalnız ele geçmez ve yetiştirmez bir kale değil aynı zamanda cennet gibi bir yerdir. İçinde neler yoktur ki! Öyle bahçeler vardır ki eğer yeryüzünde emsali yoktur öyle kadınlar vardı ki hurilerden farksızdır. Bu kadınların baştan çıkarmayacakları hayatını zehirleyemeyecekleri hiç kimse yoktur! Onları bir gören onlardan ayrı kalırsa hasretten ölür. Sonra bu Şeyh-ül Cebel öyle amansız bir katil ki eline düşenin kurtulmasına imkân yok. Hele onun fedaileri bir zebaniden farksız. Şeyh-ül Cebel onlara bir emir verdi mi mutlaka o emri yerine getirirler o sözü yere düşürmezler. Şeyhin ölmesini istediği adam mutlaka ölür. İşte Şeyhül Cebel böyle bir adam!”⁸³³

Hasan Sabbah Cennet Fedaileri romanında fedailerin intihar eylemleri hakkında da bazı örnekler mevcuttur. Bir emirle gözünü kırpmadan kendisini uçuruma bırakan fedainin cennete gideceğini düşündüğü anlatılırken roman sonunda baş dai ve Cebel Sinan'ın da teslim olmamak için kendisini uçurumdan bıraktığı anlatılır:

“Fedai başını eğdi ve bir an düşündü. Sonra ansızın döndü kuvvetli adamlarla taraçanın kenarına doğru yürüdü ve oradan kendini uçuruma attı. Fedai

⁸³² Ömer Rıza Doğrul, *Hasan Sabbah Cennet Fedaileri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2015, s. 89.

⁸³³ Doğrul, *Hasan Sabbah Cennet Fedaileri*, s. 91.

bir çırpıda kayanın dibini boyladı yukarıdakiler onun kayalara çarptığını duyup ürperdiler ve nihayet ortalığı yine sükûn kapladı.”⁸³⁴

Ömer Rıza Doğrul romanda Haşhaşiler’i İsmaililer olarak anar ve onların Selçuklu devletinin güçlenmemesi için Haçlılarla yani Frenklerle anlaştıklarından Hristiyanlığın güçlenmesinden rahatsızlık duymadıklarından da söz eder:

*“Mısır’da hükümdar olan İsmaililer Selçuklu devletinin günden güne kuvvetlenmesi karşısında endişeye düştüler Selçukluların Gazze’ye kadar Şam’ı istila etmeleri üzerine endişeleri büsbütün arttı. (...) Mısır’daki İsmaililer saltanatlarını korumak için Frenklerle muharebe ederken onlara Kudüs’ü işgal etmeleri ve bu suretle Nasraniyet’in beşiği ve en mukaddes hatıralarıyla dolu yerini zapt etmeleri için teşviklerde bulundular. Bu suretle Selçuklular aralarında bir engel bulunmasını temin etmek istediler.”*⁸³⁵

Çağlayan Yılmaz’ın yazdığı *Böke Alamut’un Fethi* romanında Moğol ve Haşhaşi mücadelesi anlatılır. Romanda Batu Han döneminde Alamut kalesine sızmış olan iki ajanın anlattıkları ile Haşhaşiler hakkında açıklamalar yapılır. Bu iki ajan Han’ın karşısında iken okur ile karşılaşır:

*“Alamut Fedaileri her yerdeler... Bilirsiniz Han’ım. Kervanlara saldırıları arttı. Gün geçtikçe daha da güçleniyorlar. Bağdat’ta, Mısır’da ve Selçuklu yurdunda yaptıkları şeyler büyük ses getiriyor.”*⁸³⁶

Daha sonra Alamut kalesinde ikilik olduğundan baba ve oğulun bu iki tarafı oluşturduğundan da söz edilir. Yesuder Süleyman, Böke isimli ajanların Alamut kalesine sızması ve Zimyeviç isimli düşmanı Alamut şeyhine vererek güven kazanmak istemeleri ile devam eden romanda dağın şeyhi Alaaddin’in hasta olduğu ve ancak afyon ile kendini iyi hissettiği de ele alınır:

*“Üç hekim koşarak odaya geldiklerinde birinin elinde küçük bir şişe vardı. Rükneddin, bu şişeyi çocukluğundan beri defalarca görmüştü. Bir nevi afyondan yapılma sakinleştiriciydi.”*⁸³⁷

⁸³⁴ Doğrul, *Hasan Sabbah Cennet Fedaileri*, s. 132-133.

⁸³⁵ Doğrul, *Hasan Sabbah Cennet Fedaileri*, s. 211-213.

⁸³⁶ Çağlayan Yılmaz, *Böke Alamut’un Fethi*, Panama Yayıncılık, Ankara 2021, s. 9.

⁸³⁷ Yılmaz, *Böke Alamut’un Fethi*, s. 46.

Yazar, romanda fedai olmak için eğitim alan on üç on dört yaşındaki çocukların şeyhin izni ile cennete gideceklerini anlatırken birbirleri ile girişecekleri kanlı mücadele sonucunda ancak hayatta kalanların ise fedai olabileceklerini anlatır.

“Kimin kimi öldürdüğü belli olmayan bu karşılaşmada, eğitim yapılan toprak kanla kıpkırmızı olmuştu. Ayakta kalan çocuklar birbirlerine baktılar. Beş kişiydiler.”⁸³⁸

Haşhaşilerin anlatıldığı çoğu romanda olduğu gibi bu romanda da Alamut kalesinde bulunduğu iddia edilen sahte cennet tasvirleri ve buradaki hurilerden söz edilir. Romanda hayatta kalan ve cennete gitmeye hak kazanan fedai adaylarının bakışından bu ortam tanıtılır:

“Koca bir yapay göletin dibine yaklaştıklarında etraftaki demir mumluklara benzeyen kutulardan yayılan yoğun beyaz duman yüzlerine vuruyor, yer ayaklarının altından kayıp gidiyordu. Kendilerini gökte yürü gibi hissettiklerinde göletin içinde şen kahkahalar atan genç kızların bakışlarını izliyorlardı.”⁸³⁹

1.3.1.3.2. Yahudi Devleti Kurmayı Hedefleyen ve İsrail’in Kuruluş Yıllarında Etkin Olan Örgütler

İskender Pala’nın *Abum Rabum* romanında ise Orta Doğu’daki ilk terör örgütü olarak kabul gören Zelotlar (Sicariler)’den söz edilir. Roman Sümer ve Akat dilleri üzerine çalışmalar yapan araştırmacı Keiko’nun Tokyo’da öldürülmesi ve cinayet aleti olarak bulunan kamanın üzerinde Z-E-M harflerinin çizili olması ile birlikte bir muamma ile başlar. Bu cinayetin sonucunda da bu örgütün Zelotlar olduğu ortaya çıkar. Pala romanda bu örgütün geçmişine dair bazı bilgilendirmeler de yapar. Örgüt lideri olarak anlatılan Elazer, örgüt üyelerini çocukluktan itibaren intikam duygusuyla yetiştirmekte onlara bu örgütün Romalılara dayanan tarihini anlatmaktadır.

“Elazer, çocukluklarından itibaren onları buna hazırlamış kutsal davaları adına sonunda cennete dönüşecek bir mekânda örgütlendiklerini kendilerine her

⁸³⁸ Yılmaz, *Böke Alamut’un Fethi*, s. 67.

⁸³⁹ Yılmaz, *Böke Alamut’un Fethi*, s. 93.

fırsatta telkin edip durmuştu. Bugün onlara müjdeli haberler vereceği için daha mutluydu. Buhurdanı harlandırıldı. (...)

Zelot'un kutsanmış çocukları aslanlarım! Hatırlayın 2000 yıl kadar önce gezgin bir Yahudi vaiz ve şifacı Tanrı'nın Krallığı kurtarmak için Celile topraklarında Roma'ya karşı ölümcül bir mücadele vermişti. Hatırlayın kutsal Yahuda toprağından çıkmış bir aslan gibiydi.

Roma canileri ve hainler onu yakaladılar. İşkence gördü devlet suçlusu olarak çarmıha gerildi. Bugün Kudüs'te ve Celile'de Süleyman ruhuyla onun kutsal krallığını yeniden kurmak adına varlığımızı fedaya hazırız.”⁸⁴⁰

İskender Pala romanda sık sık Zelotların düzenledikleri ayinlere yer verir ve cinayet aleti olan kamanın üzerindeki yazıdan hareketle bu örgüt hakkındaki gizemleri çözer. Romanda siyon, masada ve zelot kelimelerinin örgüt üyeleri için ne ifade ettikleri anlatılırken Moriah Dağı çevresinde yapılan bu ayinlerin üyeler üzerindeki izlerine de yer verilir.

“‘Siyon... Masada... Zelot.’ Diye zihinlerinde çakılı kelimeleri tekrarladı. Bütün gençler aynı kelimeleri koro halinde tekrarlayarak başlarını önlerine eğdiler. Şimdi Siyonu benliklerine bir gergef gibi işleme ruhları Masada'ya teslim etme ve gerçek bir Zelot olma zamanıydı. Masada Hazreti İsa'nın açtığı yolda Yahudi direnişinin Zalim Roma'ya meydan okuyan mücadelesinin ve var olma destanının adı; Siyon ise İsa'dan sonra Roma'ya karşı yıllarca direnen Zelotlar'ı temsil eden bir kimlikti. Bunun için okul çağına gelen her İsrailli çocuğa Ölüdeniz'in Batı sahilindeki masada ziyaret ettiriliyor, her İsrailli asker eğitimini tamamladıktan sonra yemin törenine Masada'da yapıp oradaki direnişin anısı ile silah kuşanıyordu.

(...) Moriah Dağı'nın kutsal yamacında Yüce efendiyi dinleyen gençler kendilerini masada ruhu ile donatılmış birer zelot olarak hissetmeye başladıklarında Elazer'in sözleri her birinin kalbinde coşkun savaş naraları olarak yankılandı.”⁸⁴¹

⁸⁴⁰ İskender Pala, *Abum Rabum*, Kapı Yayınları, İstanbul 2017, s. 74.

⁸⁴¹ Pala, *Abum Rabum*, s. 77.

Yazar, cinayet aleti olan kama üzerindeki Z-E-M harflerinin açılımını ise şöyle anlatır:

“Beyt Alfa kubbesi altında kınından sıyrılan bu kamanın kabzasında mühür olarak Z-E-M’ Yani, ‘Zelot Elazer ben Mikael’. Haham isminin baş harflerini taşıyan altın amblemi pencereden giren gün ışığına tutarak gençlerin suratlarında parıldamasını sağladı.”⁸⁴²

Pala, romanda Zelotların Hz. İsa’ya ve Hristiyanlığa bakış açlarına şöyle yer verir:

“‘Efendim Zelotlar’a göre Hazreti İsa Tanrı tarafından seçilmiş biridir. Onun sözlerinden birini bayraklaştırarak kendilerini de seçilmiş hissediyor ve öyle inanıyorlar.’”⁸⁴³

İsrail devleti ve Zelotlar arasındaki ilişkiye de değinilen romanda hançerli saldırıları ile dehşet yaratan bu örgütten kimi zaman İsrail yönetiminin dahi rahatsızlık duyduğu anlatılmaktadır.

“‘Hayır, Hayır Zelotların devletle alakaları yok efendim. Hatta Bunlar MOSSAD’ın da İsrail’in de baş belası sayılır. Haham Elazer Mikael’in antik Kudüs Tapınağı’nın ve yeryüzününün merkezi saydığı Sanhedrin’e hükmettiğini ve üç bin yıl önce tahta geçip on iki kabileyi bir araya getirerek İsrail’i oluşturan Davud peygamberin varisi olduğunu söylüyorlar. Yüce Efendi dedikleri bu Zelot Elazer Mikael, Davud gibi dünyadaki bütün Yahudileri burada bir krallıkta birleştireceğini, böylece seçilmiş ırkın, vaat edilmiş toprakları da yeniden yaşayacağını söylüyor. Bunun için arzın göbeği saydıkları Sanhedrin’de Süleyman Mabedi’nin inşası ve Harran’a kadar uzanan Bereketli Hilal’in ele geçirilmesini hedef koyuyor. Zelotların bütün faaliyetleri işte bunun için.

(...) ‘Hançer Adam? Çok ilginç efendim; Zelotlar da Luka İncilinden bir cümleye dayanarak Kılıç Adam oluyorlar.’

Neymiş o cümle?’

‘Kılıcı olmayan abasını satıp bir kılıç alsın.’

Modern zamanlarda kılıçlı adamlar ha?’

⁸⁴² Pala, *Abum Rabum*, s. 78-79.

⁸⁴³ Pala, *Abum Rabum*, s. 171.

‘Hayır, efendim, bunlar kama taşıyorlar. Kılıç olarak da şiddet, terör, şantaj, kumpas, suikast.’”⁸⁴⁴

Abum Rabum romanında İskender Pala, Orta Doğu’daki terör konusu hakkında da bazı değerlendirmeler de bulunur. Romana göre ABD’nin ve diğer Avrupalı devletlerin Orta Doğu’da destekledikleri terör örgütleri bulunmaktadır ve bu yapılar yoluyla diğer devletler ile siyasi dengesi kendi lehlerine sağladıkları belirtilir.

“Değerli arkadaşlar! Hepinizin bildiği gibi ülkemizin Orta Doğu’da desteklediği ve silahlandığı radikal gruplar vardır. Bunların bazıları yavaş yavaş eksen kayması yaşıyorlar. Özellikle İran’ın ve Türkiye’nin –bu arada, kesinlikle Türkiye’yi bir Avrupa ülkesi kabul etmeyeceksiniz- Orta Doğu’daki dengeleri değiştirmekteki ısrarcılıkları bölgede etkili olmaya başladı. (...) Eğer biz o coğrafyalarda yeni soy kütükler oluşturamaz, yeni terör zeminleri yaratamazsak bölgedeki üstünlüğümüzü kaybedeceğimizden endişe duymaya başlayabilirsiniz. (...)

Unutmayın Orta Doğu’da kan aktıkça bizim coğrafyamızda insanlar kanlanıp canlanıp canlanır. Orta Doğu’yu daima terörist göstermek, İslamiyet’i bir terör dini olarak tanıtmak birincil görevinizdir. Soğuk savaş döneminde Doğu Bloğu üzerinden yürüttüğümüz her algıyı şimdi Orta Doğu ve İslamiyet üzerinden yürütmek zorundayız.”⁸⁴⁵

Romanda Zelotların erkeklere karşı düzenledikleri “bal tuzağı” da dikkat çeker. Hedefteki erkekleri elde etmek ve bilgi edinmek için kadın örgüt üyelerinin en çok örnek aldıkları ise Kleopatra’dır.

“Henüz 14 yaşındayken kendisine bal tuzağı eğitimi veren kontes Nicole’ün Kleopatra’ya olan hayranlığını hatırladı. Erkekleri elde etmenin inceliklerini anlatırken daima Kleopatra’nın hayatından örnekler verdiği gözünün önüne geliyordu.”⁸⁴⁶

⁸⁴⁴ Pala, *Abum Rabum*, s. 172.

⁸⁴⁵ Pala, *Abum Rabum*, s. 55.

⁸⁴⁶ Pala, *Abum Rabum*, s. 364.

Mustafa Yıldırım'ın *58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına*, romanında Orta Doğu'da ilk eylemlerini gerçekleştiren ve çok fazla bilinmeyen bir örgütten söz edilir. Bu örgüt NİLİ örgütüdür.

“NİLİ, Aaronsohn kardeşlerin Filistin ve çevresindeki Osmanlı askeri birlikleri ve bölgenin lojistik durumu hakkında İngilizlere verilmek üzere istihbarat toplamak için 1915 yılı ilkbaharında kurdukları ve 1917 sonbaharında çökertilen Yahudi casusluk teşkilatıdır. Örgütün ismi NİLİ, Tevrat'ta geçen ve Türkçe karşılığı 'İsrail'in ihtişamı aldatmaz' olan İbranice 'Nezah Israel lo yeshaker' 1 Samuel 15.29 ayetinin baş harflerinden mülhemdir. Bozkurt'un başka bir kaynaktan aktardığına göre ise, ajanların kendi aralarında kullandıkları NİLİ 'Netzah Israel Lo Ishakare/İsrail'in sonsuzluğu yalan olmayacak' anlamına gelen İbranice bir parolanın kısaltmasıdır.”⁸⁴⁷

Özellikle Kanal harekâtında etkili olan bilgi sızdırmalar ve eylemler gerçekleştiren NİLİ örgütü, Osmanlı devletinin bu seferde başarısız olmasının nedenlerinden biridir. Yıldırım, romanda bu konuya Manuel ve Remzi'nin diyalogları sırasında yer verir.

“Bay Manuel her dediğiniz doğru... Müslümanlarla Betlehim'in Hristiyanları, Hebrew devrinden kalma Samaritler, Avrupa'dan Rusya'dan göç edip gelen İsrailoğulları, taş duvar diplerinde, dükkânların önlerinde öbekler oluşturuyor, saatlerce endişelerini anlatıp duruyorlardı. Anlattıklarına göre Avrupa'dan gelen Zionist Cemiyeti militanları yüzyıllardır birlikte yaşayan yerli Müslümanlarla yerli Yahudilerin arasına düşmanlık tohumları ekmiş.”

Manuel gözlerini kısarak araya girdi:

‘Bunu da duymuştum. Zionistler Nili diye bir teşkilat kurmuş. Osmanlılar, Kanal seferine çıkınca bu teşkilat gerilerde sabotajlar yapmış.’ Türkler yenilip geri dönünce teşkilatçıları toplayıp sürgün etmiş.’ ‘İşte tuzak da budur Remzi! Akıllı davranmayınca teşkilatının itibarı da yükselir.’”⁸⁴⁸

⁸⁴⁷ Necmettin Alkan, *NİLİ: Orta Doğu'da Casuslar Savaşı*, Kronik Kitap İstanbul 2017, s. 47-48.

⁸⁴⁸ Mustafa Yıldırım, *58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına*, Ulus Dağı Yayınları, Ankara 2006, s. 16.

Romanda NİLİ örgütünün kuruluşunun yanı sıra bu örgütün McMahon ve Gertrude Bell gibi Orta Doğu’da casusluk faaliyetleri yapan kişiler ile olan sıkı bağlarından söz edilir. NİLİ örgütünün üyelerinin kendilerini arkeolog olarak tanıttıklarına ve tarih çalışmaları yaptıklarına çevrelerindeki kişileri inandırdıklarına vurgu yapılırken, onların özellikle İngilizlere çalıştıkları belirtilir. “Çöl Kraliçesi”, “Irak’ın Taşsız Kraliçesi” olarak bilinen Gertrude Bell’in Nazım Paşa ile olan yakınlığı da romanda değinilen konular arasındadır:

“‘Gerisi malum! Sene 1860 sonra da ‘Palestine Research Association’ ve Kudüs’te ‘Fransız İncil Mektebi’ ile ‘French Alliance İsrailit’ ve dahi ‘Hilfsverein der Deytschen Juden’ kuruldu. İngiliz desteği ile kurulan Yahudi mektepleri ve arkasından Aaron ve Sarah Aaarohnson kurdukları ‘Nili Assocation’ adlı yeraltı teşkilatı. Bu teşkilat hep İngilizlere çalıştı. Nasıl oldu bunlar? Önce tarih mirasına sahip çıkan arkeologlarla! Bunların en önemlisi ise girmediği kıl çadır kalmayan, İngiliz Kahire Yüksek Komiseri McMahon’un arkeolog Gertrude Bell idi. Bizim Nazım Paşa’nın da ahababı olan gertrude hanımı Kürt şeyhlerine soru sormak lazım.’”⁸⁴⁹

Birinci Dünya savaşıdan sonra İngiltere destekli Yahudiler, Filistin topraklarına hâkim olmak için birçok şiddet eylemi gerçekleştirmiştir. Bu eylemler oldukça eğitilmiş örgütler tarafından yapılmıştır. Bunlar arasında, Irgun, Stern, Haganah gibi örgütler vardır. Birçok kanlı saldırının faili olan bu yapılara ve İsrail devletinin kuruluş aşamasına Nurettin Taşkesen’in *Nekbe 1948* isimli romanında ayrıntılı olarak yer verilir. Haganah isimli örgütün çalışmalarını ele alan Taşkesen, İngiliz, İsrail yakın ilişkilerine de değinir: “Adı Orde Charles Wingate, tam bir Siyonist, İngiliz komutan Wavel’den izin alarak Haganah’ı eğitmeye başladı. Kendi birliğine de bazı Yahudileri aldı.”⁸⁵⁰

Taşkesen, Haganah’ın kuruluş ve ilerlemesindeki başarısının İngilizlerin desteği ile olduğunu romanda tekrarlar ve Filistinli halkın köylerinden sürülüp göçe zorlanmasının arkasında da yine İngilizlerin olduğunu söyler:

“—Demek İngiliz komutanlar bu terör örgütlerine açıkça destek vermekten çekinmiyor.

⁸⁴⁹ Yıldırım, *58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin’den Anayurdun Dağlarına*, s. 275.

⁸⁵⁰ Nurettin Taşkesen, *Nekbe 1948*, Mihrabad Yayınları, İstanbul 2018, s. 44.

—Desteğin ötesinde hem eğitiyor hem de birlikte operasyonlar düzenliyorlar. Filistin köylerinin nasıl işgal edileceğini, insanların nasıl sürüleceğini, yani etnik temizliğin nasıl yapılacağını Haganah'a bunlar öğretti. Ayrıca Filistinli direnişçilerin yakalanması için köylere gece baskınları yapılması kararlaştırıldı. Bunun için İngiliz askerlerden ve Yahudi çetecilerden oluşan 'Özel Gece Timleri' kuruldu.”⁸⁵¹

Romanda Haganah'ın maddi güçlerinin de arkasında İngilizlerin olduğu ele alınırken Filistinli yerli halkın Haganah'ın gücünü başlangıçta hafife aldığını geleceğe dair olumsuz beklentiler içerisinde olmadıklarını, roman kişilerinin diyalogları üzerinden gösterir:

“—Siz hiç Haganah Örgütü'nün eğitim kamplarını gördünüz mü? Ben gördüm ve hayretler içinde kaldım. Pırıl pırıl yeni tüfekler, makineliler, istediğin kadar bol mermi ve çok ciddi eğitim. Bizim köylüler onları seyrederken gülüyor. Sanki adamlar film çeviriyor zannediyoruz. Hâlbuki bu çevrilen bizim filmimiz. Sonunda her şeyimizi kaybedersek, o zaman da herhalde onlar bize gülecek.

—Evet, ben de duydum. Silahlarının tamiri için atölyeler kurmuşlar. Ayrıca dışarıya bağımlı kalmamak için mermilerini ve el bombalarını kendileri üretmeye başlamışlar.”⁸⁵²

İsrail'in kuruluş aşamasında Yahudilerin bölgedeki Araplarla yaşadığı çatışmalara da yer verilen romanda Arapların birlik içerisinde İsrail ile savaşılmaya çalıştıklarına ancak maddi olanaksızlıklarının buna el vermediğine ayrıca Kral Abdullah gibi bazı yöneticilerin buna engel olduğundan da söz edilir.

“Bugünlerde Arap direnişçiler ile İsrail Savunma Gücü adı verdikleri eski Haganah militanları arasında şiddetli çatışmalar oluyordu. Filistinlilere yardım için gelen Arap Özgürlük Ordusu ise Yahudilere ciddi bir karşılık vermiyordu. Irak, Suriye, Lübnan ve Mısır'dan gelen çok az sayıdaki birlikler ise düzensiz, eğitimsiz ve ortak bir komuta merkezinden yoksundu. Sadece Ürdün Lejyonu donanım ve asker yönünden İsrail Ordusundan üstündü. Ama onlar savaşmak yerine

⁸⁵¹ Taşkesen, *Nekbe* 1948, s. 45.

⁸⁵² Taşkesen, *Nekbe* 1948, s. 64.

kendilerine verilen plana göre bazı sınırlarda durdular. Kral Abdullah'ın İngiliz ve Yahudilerle pazarlık yaptığı kulaktan kulağa söyleniyordu.”⁸⁵³

Nurettin Taşkesen, *Nekbe 1948* romanında Haganah'ın ardından Irgun isimli örgütün de kuruluşunu, amaçlarını, özelliklerini ele alır. Romanda vurgulanan bu örgüt hakkındaki bazı bilgiler ise şöyledir:

“1931 Yahudiler ‘Irgun Zeva’i Leumi’ (Milli Askeri Örgütlerini Filistinlilere karşı koymak maksadıyla kurdular. Kısa adı ‘IZL’ olan bu yarı asker yarı polis olan teşkilatın başına Vladimir Jabotinsky getirildi. Bu örgüt 1929’daki Arap ayaklanmaları karşısında ‘Haganah’ın siyasi organına tepki olarak doğmuştur. Başlangıçta örgütün adı ‘Irgun Bet’ idi. Bu örgütün adını ilk harfleri olan IZL, İbranice ‘Etsel’ diye okunduğundan, İsrail kaynakları ‘Irgun’u genellikle ‘Etsel’ diye telaffuz ederler.”⁸⁵⁴

Romanda Irgun örgütü, Haganah’tan daha disiplinli daha gizli bir örgüt olarak ele alınırken yazar, bu örgütün masonik bir yapıya sahip olduğunu söyler. Romanda ilgili bölümler yine kahramanların diyalogların üzerinden verilmektedir.

“—Benim bir çocukluk arkadaşım var adı Levi. Geçenlerde konuşurken bana gizli bir örgütten bahsetti. Haganah Örgütü’nü pasif görüp beğenmeyenler Irgun adlı bu gizli örgütü kurmuşlar. Herkesi bu örgüte almıyorlarmış. Herhangi bir Yahudi örgüte girmek için ancak üye olan birisinin referansı ile başvurabiliyormuş.

—Desene tam masonların yöntemini uyguluyorlar.

—Evet, üye olmak isteyen adaya, gizli bir evde karanlık bir odada üç kişiden meydana gelen jüri sorular sorarak gerçek savaşçılarla basit maceraları birbirinden ayırıyormuş. Daha sonra tekrar bir eğitim sınavına tabi tutuluyor ve yeniden eleniyormuş. Eğer örgüte alınırsa, uzun ve yorucu bir eğitimle ateşli silah ve bomba eğitimi, saldırı taktikleri, çöl ve deniz operasyonları öğretiliyormuş. Ayrıca istihbarat elemanı olarak seçilenlere şifreleme, analiz yapma ve casusluk dersleri veriliyormuş.”⁸⁵⁵

⁸⁵³ Taşkesen, *Nekbe 1948*, s. 119.

⁸⁵⁴ Süleyman Özmen, *İsrail ve Etnik Dini Çatışmalar*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006, s. 50.

⁸⁵⁵ Nurettin Taşkesen, *Nekbe 1948*, Mihrabad Yayınları, İstanbul 2018, s. 64-65.

Nekbe 1948 romanında Filistin’de meydana gelen terör olaylarına da yer verilir. Bir otobüs durağına yapılan bombalı saldırıda hayatını kaybeden Filistinliler anlatılır.⁸⁵⁶

Nurettin Taşkesen bazı çetelerin Filistinli yerli halkı göç etmeye zorlamak için hasat zamanında tarlalarını ateşe verdiklerini, evlere baskınlar yaparak besin ürünlerine el koyduklarını halkı açlıkla baş başa bıraktıklarını anlatır:

“—Fakat çeteler ve İngiliz askerlerinin köylüler üzerinde çok büyük baskıları var. Tam hasat öncesinde tarlaları ateşe veriyorlar. Evlerde silah arama bahanesiyle insanların gıda maddelerini kullanılamaz hale getiriyorlar. Direnişçilere yardım ettiğinden şüphelendikleri insanların evlerini yıkıp, sürgün ediyorlar. Evinde ve üstünde boş bir mermi kovani bile bulunanlar hemen tutuklanıp hapse atılıyor. Şu anda binlerce Filistinli hapishanelerde. Ayrıca Orde Wintage tarafından eğitilen Yahudi çeteler gece baskınlarıyla terör estiriyorlar.”⁸⁵⁷

Romanda sıklıkla İngiliz Yahudi iş birliğine yer verilir. Haganah’ın başlangıçta İngilizler tarafından nasıl yönlendirilip eğitildiklerine yer veren Taşkesen, köy köy dolaşan Yahudi örgütlerin halk ve köyler hakkında bilgi topladıklarını ve bu bilgileri “Köy Proje Dosyaları” olarak arşivlediklerini belirtir:

“Savaşın ilk yıllarında Haganah Örgütü’ne bağlı istihbarat birimleri İngilizlerin de desteğiyle Köy Proje Dosyaları oluşturmaya başladı. Köy köy dolaşan ekipler, yanlarında İngiliz askerleri olduğu için gayet rahat bir şekilde bilgi toplayabiliyorlardı.

Bizim köye de bir ekip gelmişti. Köy kahvesinde oturup muhtarı ve köyün ileri gelenlerini çağırdılar. Muhtar gelince ona:

—Muhtar, İngiliz Manda Yönetimi sizin haklarınızı garanti altına almak için bir proje başlattı. Köylerinizle ilgili bilgiler dosyalarda saklanacak ve ileride yeni yatırımlar için değerlendirilecek. Şimdi sorularımıza eksiksiz cevap vereceksiniz tamam mı?”⁸⁵⁸

⁸⁵⁶ Taşkesen, *Nekbe 1948*, s. 46.

⁸⁵⁷ Taşkesen, *Nekbe 1948*, s. 48.

⁸⁵⁸ Taşkesen, *Nekbe 1948*, s. 66.

Nurettin Taşkesen, II. Dünya Savaşı ile birlikte İngiltere ile Haganah örgütünün birbirlerine iyice yaklaştıklarını söyler. Taşkesen, bu örgüt üyelerinin Filistinli halkın yaşadıkları köylere gidip köyler ve köylerdeki nüfus, coğrafya gibi konularda halkı konuşturduklarını ve bu veriler ışığında işgalin gerçekleştirildiğini belirtir:

“Yahudi İstihbarat Örgütleri her köy için bir dosya hazırlamışlardı. Köyün ekonomik, stratejik, etnik ve sosyolojik bilgileri bu dosyada mevcuttu. Sivil olarak araştırmacı kılığında gelen kişilere saf Müslüman köylüler hem ikramda bulunuyor hem de her şeyi anlatıyorlardı. Ekilip biçilen topraklar, alınan ürünler, satış ve elde edilen kazançlar hepsi not alınıyordu. Köylerin giriş çıkış yolları, cami, okul ve ileri gelen zenginlerin evleri de planlar üzerinde işaretleniyordu. İşgal esnasında köye nereden girileceği, insanların nasıl sürgün edileceği, topraklarına kimlerin yerleştirileceği bile tespit edilmişti.”⁸⁵⁹

1947 yılında İngiltere, Filistin hakkında alınan bölünme kararını onaylar. Bunun üzerine bölgede yaşayan Yahudiler taşkınlıklar yaparlar. İngiliz silahlı güçlerinin de bölgeden ayrılma kararı almasının üzerine silahlarını Haganah’a bıraktıkları belirtilir. Böylece Filistin halkı silahlı Yahudilerin karşısında tamamen güçsüz bir şekilde kalır. Romanda bu tarihi detaya da yer verilir:

“—Bu ‘etnik temizlik’ eylemi başlayalı altı ay oldu. 29 Kasım 1947’de Birleşmiş Milletler Filistin’in bölünme planını kabul edince Yahudiler bayram yapmışlardı. Artık İngiliz Manda Yönetimi bitiyordu. Siyonist çeteler onların hem siyasi hem de askeri bütün imkân ve tecrübelerinden faydalanmak için harekete geçtiler. İngilizler zaten buna bilerek göz yumuyorlardı. Filistin’den çekilme kararıyla birlikte askeri üsleri ve silahları Haganah Örgütü’ne devretmeye başladılar.”⁸⁶⁰

Romanda Yafa’da meydana gelen bombalı saldırıdan, Semiramis Oteli’nin bombalanması gibi şiddet olaylarından da söz edilir. Bu saldırıları Arap kılığına giren Yahudilerin yaptığını söyleyen romancı, bu eylemleri gerçekleştirenlerin de “mistaravim” olarak anılan özel birlikler olduklarını belirtir:

⁸⁵⁹ Taşkesen, *Nekbe* 1948, s. 57.

⁸⁶⁰ Taşkesen, *Nekbe* 1948, s. 100-101.

“1948’in ilk aylarında eylemlerini yoğunlaştırmaya başladılar. Ocak ayında Yafa’da Osmanlı’dan kalan eski hükümet binasına yapılan bombalı araç saldırısında 26 kişi öldü. Kudüs’te ise Haganah’ın düzenlediği Semiramis Otel’inin bombalanması sonucu, 20’den fazla ölen oldu. Şubat’ta Hayfa’nın kasaba ve köylerine düzenlenen saldırılarda binden fazla insan sürgün edildi. İlk üç ayda onlarca saldırı yapıldı.”⁸⁶¹

1948 yılında yaşanan Arap-İsrail savaşında İsrailli örgüt Irgun’un Deyr Yasin köyüne yaptığı baskın sonucu 107 kişi öldürülür. Romanda bu katliama da yer verilir. Bu olay da İbrahim ve babasının diyalogları üzerinden anlatılır.

Romanda Filistinli yerli Arap halkın herhangi bir saldırı beklemedikleri ve herhangi bir baskına hazırlık yapmadıkları günlük hayatlarına devam ettikleri vurgulanır. Deyr Yasin katliamı ile birlikte Filistinli halkın olanı biteni, Filistinli Araplara düşmanlıkta ileri gidildiğinin farkına vardıkları belirtilir:

“—İbrahim oğlum, Deyr Yasin, Nekbe’nin ayak sesleriydi. Yahudiler, artık İngilizlerin Filistin’i terk edeceklerini anlayınca terörün şiddetini iyice artırmışlardı. Bir an önce bizim toprağımızı, evimizi, köyümüzü bırakıp gitmemizi istiyorlardı. Maalesef bunda da başarılı oldular. En güvenli köylerden biri olan Deyr Yasin’deki bu katliam, bütün Filistinliler üzerinde şok tesiri yaptı. (...)

—İnna lillahi ve inna ileyhi raciun. Deyr Yasin’den gelen görgü şahitlerine göre iki yüzden fazla şehidimiz var. Allah rahmet eylesin. (...) Senin de başın sağ olsun, İmad. Ağabeyin Ziyad Haşim, hanımı ve çocukları da şehit edilmiş!”⁸⁶²

Romanda Deyr Yasin Katliamında yaralanan ve hastanede yaralı halde bulunan Necla’dan ise şöyle söz edilir: *“Evet, bu Necla idi. Kafası ve kolları sarılmıştı. Ama gözlerinden tanıdım onu, o güzel gözlerinden.”⁸⁶³*

Romanda İsrail’de birtakım çarpıcı eylemde bulunan bir başka örgüt olan Lehi örgütünden de söz edilir.

⁸⁶¹ Taşkesen, *Nekbe* 1948, s. 71.

⁸⁶² Taşkesen, *Nekbe* 1948, s. 76.

⁸⁶³ Taşkesen, *Nekbe* 1948, s. 81.

“Ekim 1939 ‘Stern Gang’ veya ‘Lochemay Herut Yisra’el’ (LEHI), (İsrail’in Bağımsızlığı Savaşçıları) adlı örgüt, (IZL, Irgun) muhalifleri tarafından kuruldu.”⁸⁶⁴

Romanda Birleşmiş Milletler Filistin arabulucusu diplomat Kont Bernadotte’un İsraili Lehi örgütü tarafından öldürülmesine de yer verilir.

“—Dahası var. Birleşmiş Milletler Filistin arabulucusu İsveçli diplomat Kont Bernadotte 17 Eylül’de Kudüs’te Lehi örgütü tarafından düzenlenen bir suikastta öldürüldü. Hâlbuki Kont bir gün önce bir rapor sunarak Filistinlilerin durumunu gözler önüne sermiş ve bir an önce evlerine geri dönüş haklarının verilmesini istemişti.”⁸⁶⁵

İsraili bazı aşırı örgütlerin düzenlediği saldırılardan biri de El Halil Cami’sine gerçekleştirilen saldırıdır. Nurettin Taşkesen romanda bu olaya yine diyaloglar şeklinde romanında yer verir:

“—Geciktiğim için kusura bakmayın. Herhalde haberiniz olmadı. Bugün El-Halil’de Müslümanlara çok kanlı bir saldırı yapıldı.

— ‘Eyvah! Eyvah’ Hiç haberimiz olmadı. Radyoyu da iftardan sonra haberleri dinlemek için açacaktım. Nasıl olmuş bu olay?

—Goldstein adlı bir Yahudi Hz. İbrahim Camii’nde sabah namazını kılan cemaate ateş açmış ilk ana 29 kişi şehit olmuş ama söylendiğine göre ağır yaralıları da var.”⁸⁶⁶

1982 yılında Batı Beyrut mülteci kampına saldıran teröristler, Sabra ve Şatilla kampında katliam yaparlar. Yaklaşık 3500 Filistinlinin -çocuklar dâhil- bu baskında hunharca öldürüldüğü iddia edilmektedir. Bu katliamdan Ariel Şaron sorumlu tutulmuştur. Nihan Kaya’nın 2018 yılında yayınladığı *Buğu* isimli romanında bu olaya yani Sabra ve Şatilla Katliamına yer verilmiştir. Kaya, bu katliamda 990 sivilin öldüğünü ve ancak 328 kişinin kimliklerinin tespit edilebildiğini, bebeklerin çocukların nasıl acımasızca hedef alındığını Filistinli Nur karakteri üzerinden vurgular:

⁸⁶⁴ Süleyman Özmen, *İsrail ve Etnik Dini Çatışmalar*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006, s. 56.

⁸⁶⁵ Nurettin Taşkesen, *Nekbe 1948*, Mihrabad Yayınları, İstanbul 2018, s. 133.

⁸⁶⁶ Taşkesen, *Nekbe 1948*, s. 202.

“‘Hayır, dikkat etmedim. Çünkü daha önemli işlerim vardı içeride. Ben sana Sabra ve Şatilla Katliamı’nda yürütülen nokta vuruşu operasyonlarında henüz üç aylık olan Ziyauddin bebeğin çok yakın mesafeden atılan mermilerle nasıl alınından vurularak öldürüldüğünü anlatırken bana bakıp, ‘Dudakların incecik’ diye cevap verdiği zamanlardan hiç farkın yok şu anda. İsrail’de hahamlar, Siyonist Yahudiler bile senden daha çok ilgileniyorlar bu katliamla; yıldönümlerinde onlar bile gelip anıyorlar ölenleri gözlerinde yaşlarla. Sen bana burada bronz kapılardan bahsediyorsun. Rakam mı istiyorsun; sen bu katliama tam dokuz yüz doksan masum sivilin öldürüldüğünü, ama cesetlerin tanınmayacak derecede berbat halde olduğu için aralarından sadece üç yüz yirmi seki kişinin kimliğinin tespit edilebildiğini biliyor musun?’”⁸⁶⁷

Bir Yahudi ile evli olan Filistinli Nur’un hayatını ele alan Nihan Kaya, Yahudi Yasef Abravanel’in Nur’a olan aşkı nedeniyle Nur’un Filistinli direnişçiler için verdiği desteği görmezden gelmesine hatta olanlarla hiç ilgilenmemesine yer verir.

“Nur’un parayı ne yaptığını hiç düşünmedim, sormadım; hâlâ, bugün bile merak etmiyorum. Beni endişelendiren tek şey, Nur’un o sıralar ziyadesiyle şüphe ettiğim güvenliğiydi. Tuhaf yerlerde, zor şartlarda, benim bilmediğim şeylerden korkarak, anlamadığım bir mücadele içinde yaşıyordu. O hep çok sağlam bulduğum duruşu içindeki huzursuz, kaygılı ihtizazlarını gördüğümde, bunu Nur’a hiç yakıştıramıyor olduğumdan olsa gerek, elimden bir şey gelmeyişi beni kahrediyordu.”⁸⁶⁸

Nur’un İsrail’de tutuklanması üzerine onu kurtarmaya giden Yasef Abravanel onun karakolda işkenceye maruz kaldığını anlar ama kendisi de bir Yahudi olmasına rağmen o da çaresizdir.

“Nur’u nihayet küçük, pis bir karakolda bulduğumda beynimin bir kez daha yerinden uçup gittiğini zannettim. Nur’u karakolda bulmuş olduğumdan değil; -zira bu hiç de beklenmedik bir durum değildi Nur için- ama onu daha önce, en kötü şartlarda bile, bu halde görmemiştim. Onu bulduğumda, ne olmuştu bilmiyorum, Nur’un sakın baktığı zamanlarda bile cüreti iliklerinizi irkilten gözlerinde en ufak

⁸⁶⁷ Nihan Kaya, *Buğu*, İthaki Yayınları, İstanbul 2018, s. 92.

⁸⁶⁸ Kaya, *Buğu*, s. 49-50.

fer kalmamıştı. Bu gözler şimdi acınacak derecede ürkek, tedirgindi. Nur'un olduğu yerde huzursuzda kımıldanıp durduğunu da ona bakmadığımda bile hissedebiliyordum."⁸⁶⁹

Ailesini çocukken kaybeden Nur, Filistin ve Filistin halkı için ıstırap duymakta hayatının her anında bununla yaşamaya çalışmaktadır.

*"Filistin şimdi uzakta, çok uzakta. Sen, buradasın. Şimdi yaşadığın ülkeye, yaşadığın şehre, eve dönüp baktın mı hiç? (...) Bir an olsun Filistin'i unuttuğunda, geriye ne kalacak, senden ne kalacak, düşündün mü?"*⁸⁷⁰

Romanda Nur, İsrail vatandaşı olan ancak Filistin kökenli İmran Reda ile duygusal bir yakınlık kurar. İmran, Filistin'e yardım eden gizli bir örgüte üyedir. Nur da İmran ile birlikte 'Çiçekleri Kurtarma ve Yaşatma Derneği' gibi paravan bir dernek kurar ve birlikte Filistinli direnişçilere yardım ederler. Daha sonra ikisi de öldürülür. Yasef Abravanel bu ölümlerden dolayı suçlanır.

"İmran İsrail'de, Filistin'e el altından yardım eden gizli bir örgütün en önemli elemanlarından biriydi. Nur'la tanıştıktan sonra da Nur'un kurduğu derneğin (sanırım adı 'Çiçekleri Kurtarma ve Yaşatma Derneği' gibi saçma sapan bir şeydi) İsrail tarafındaki başını çekmeye başladı. İkisini yan yana getirdiğimde, hatta öncesinde anlamıştım; mayaları aynıydı, kalpleri aynı atıyordu. İkisi de aynı ideal peşinde canla başla çalışıyor, yaptıkları 'iş' dolayısıyla değişik ortamlarda, değişik şekillerde sık sık bir araya geliyorlardı."⁸⁷¹

Ece Temelkuran'ın Muz Sesleri romanında ise **kontr terör** örneklerine rastlanılır. Romanda İsrail'in Gazze'ye saldırısına yer verilirken Lübnan'da bu saldırıların halk tarafından neredeyse kabullenildiği ve futbol maçları kadar bile gündem olmadığı belirtilerek eleştirilir. Halkın magazin haberleri ve futbol ile meşgul olduğunu anlatan Temelkuran, futbol maçları skorlarının yas ve şenlik havası oluşturmaya yettiğini söyler.

"Bu sırada İsrail, Gazze'yi vurmuş, Irak'ta 22 Şubat 2006'da Şii Samara'nın bombalanmasıyla başlayan sürecin sonunda mahalleler dini gruplara göre ayrılmıştı ve Filistin'in topraklarını kemiren "duvarın" inşası devam ediyor.

⁸⁶⁹ Kaya, *Buğu*, s. 51.

⁸⁷⁰ Kaya, *Buğu*, s. 74.

⁸⁷¹ Kaya, *Buğu*, s. 111.

ABD Zarkavi'yi öldürmüştü, dünya ABD Dışışleri Bakanı Condaleezza Ricce'in bacaklarının güzelliğini buz patenine borçlu olduğunu konuşuyor.”⁸⁷²

Romanda Hizbullah gibi yapılardan da söz edilirken Kataib olarak da anılan Hristiyan Falanjist grubun saldırısından kurtulan Filipina'nın hayatı romanın olay örgüsünü meydana getirir. Yine Kataib ile Filistinliler arasında meydana gelen çatışmalar da romanda değinilen konular arasındadır.

“Şadi'nin öldüğü gün geldi aklına. On altı yaşında beyninde bir kurşunla, Kataib Evi'ndeki şehit töreninde, masanın üzerinde kalaşnikofuyla yatıyordu ve Jan rahatlamıştı. Âşık olduğu adam öldüğü için- 'Kahrolsun Lübnan'ı elimizden almak isteyen Filistinliler ve onların hain destekçileri!' - içi rahatlamıştı. Günahı, suçu, aşkının karanlık kuyusu savaşıla örtülmüştü.”⁸⁷³

Yazar, romanda sosyal medyanın terör örgütlerine destekçi kazanmak konusundaki etkinliğini de ele alır ve bir sosyal medya platformu olan Facebook üzerinden El Kaide'ye destekçi bulunmasına değinir.

“Gövdesinin her yerini inceledikten sonra gözlerine sıra gelince aynada yine sinirlendi: 'Geri zekâlı taze' 'El Kaide ha! Göstersinler sana savaşı!'' Kardeşinin kızı Rana'nın Facebook mesajında şifreli olarak yazdığı El Kaide'ye katılma kararına, sadece bunun saçma bir fikir olması yüzünden kızmıyordu. Yarım akıllı Rana geçen yıl da tango öğrenmeye karar vermişti ve 'geri zekâlı kız' bu ikisi arasında çok da fark olmadığım sanıyordu.”⁸⁷⁴

1.3.1.3.3. Diğerleri

Suzan Samancı'nın *Halepçe'den Gelen Sevgili* romanı 1986-1988 yılları arasında Saddam Hüseyin'in İran ile yaptığı savaşın bir parçası olarak kabul edilen El-Enfal Hareketi isimli baskını durdurmak için Halepçe'ye düzenlediği saldırıyı konu edinir. Bu saldırıda 3.200-5.000 civarında insanın öldüğü kabul edilir. Roman annesi, babası ve ağabeyinin bu saldırıda ölümüne tanıklık eden Delila'nın yaşamına perde aralarken, onun bütün hayatı boyunca bu acıyı taşıdığı belirtilir. Katliamın tanığı olan Delila'nın yaşadıkları ve daha sonra Türkiye'ye getirilişi romanda şöyle anlatılmaktadır:

⁸⁷² Ece Temelkuran, *Muz Sesleri*, Everest Yayınları, İstanbul 2010, s. 233-234.

⁸⁷³ Temelkuran, *Muz Sesleri*, s. 60.

⁸⁷⁴ Temelkuran, *Muz Sesleri*, s. 95.

“Yüreksiz bir Tanrı’ydı uçaklar. İlk belli belirsiz sis yükseldi, kehribar hareler genişlerken, gözlerimiz yandı, bedenimiz tutuştu. Her yer pusa kesti. Hardal kokulu yağmurda başıboş hayvan sürüsüyduk. Derin bir kuyuya düştük. Kesik çığlıklar, böğürtüler ve sessizlik.

Ölümlere basıp geçtik aç susuz sınıra doğru... (...) Dicle ve Fırat’ın kıyısında ölü kuş yığını... Yaşananlar tufandı, hiç kimseciklerin duymak istemediği... ”⁸⁷⁵

Romanda yazar Halepçe ile Hiroşima-Nagazaki arasında benzerlik kurar:

“Televizyonda hatta fotoğraflarda bile uçak görmeye dayanamıyordum. Ateş kanatlı, gümüşü dev canavarlar düşlerimde yuva yapıyordu. Hiroşima, Nagazaki, Vietnam... Gaz odalarında kurtuluş mezmurları okuyan Yahudiler ve Halepçe... ”⁸⁷⁶

Saldırıdan sonra psikolojik olarak yıkım yaşayan Delila’nın mülteci kamplarında çadırlardaki yaşadıkları ise romana şöyle yansıtılır:

“Çadır soğuktu, her şey uzak bir boşlukta büyüdükçe büyüyordu. Birbirimize ne çok benziyorduk; sesler, yüzler, bakışlar hep aynıydı. Yaralarım kapanmıyor, düşlerimde sarımsı hareler genişliyor, hiçbir şeyden tat alamıyor; kokusuz kokuda boğulur gibi oluyordum.

Karavanlarla yemek getiren askerlerden biri bana bakıp gülümserken, açık renk gözleri bilye gibi parlıyor; kepçeyi tepeleme doldurunca, aklım karışıyor. Saddam’ın gülümseyen sinsi askerleri... Güneş nehrin üstünde parlıyor, bazen gümüş yayı andıran balıklar sığıyor. Nemli toprağa balık resmi çiziyorum. Bebelemizin morarmış ağızlarındaki köpükleri silmek istiyorum. ”⁸⁷⁷

Romanda Orta Doğu’da kadın olmanın ne anlama geldiğini de daha sonraki yaşamında sorgulayan Delila şunları söyler:

⁸⁷⁵ Suzan Samancı, *Halepçe’den Gelen Sevgili*, Sel Yayınları, İstanbul 2012, s. 9.

⁸⁷⁶ Samancı, *Halepçe’den Gelen Sevgili*, s. 44.

⁸⁷⁷ Samancı, *Halepçe’den Gelen Sevgili*, s. 12.

“Kendi yöremdeki kadınları düşündüm. Arzu edilmeyi, seçilmeyi bekleyen, burunları kesilen, oraları dağlanan, sessizce öldürülen, recm cezasına çarptırılan, acının suskunluğunda boğulan kadınlarımız...”⁸⁷⁸

Romanda Saddam Hüseyin dönemi Irak’ı ise geriye dönüşlerle verilmekte, halkın bölgede yaşadığı zorlu dönemler böylece anlatılmaya çalışılmaktadır:

“Saddam’ın askerleri köylere, ilçelere baskın yapardı. Genç kızları gördüklerinde ulurcasına gülüp, bir ellerini silahlarına, bir ellerini bacak aralarına götürürlerdi. Hepsinin dişleri paslı, gözleri kızarıktı; onları birbirinden ayırt etmek zordu. İstedikleri evlere kuruluyor, yemek yapın diye emrediyorlardı. Zozanlara kafayı takmışlardı; Zozan güzeldi ya...”⁸⁷⁹

Romanda Irak’ta Saddam Hüseyin döneminden kesitler vermeye çalışan yazar, halkın günlük hayatlarına devam edip eğlenirken Saddam Hüseyin’in ordusuna mensup kişiler tarafından rahatsız edildiklerine ve yaşanan şiddet olaylarına da sıklıkla değinir:

“Bir yaz Erivan radyosundan sanatçılar gelmişti. Ahmeva’da koca çadırlar kuruldu, koyunlar kesildi, tandırlar tüttü, Nemrutvari ateş yakıldı, dengbejlerin sesi o coşkulu geceyi dengelerken, uzaklarda sigara ateşleri parlayıp sönüyor, dağ kokulu rüzgâra karışan tütsü kokusuyla ürperiyor, gece hiç bitmesin istiyorduk. Bilgelerimiz Habil ile Kabil’den başlayıp, Zerdüşt’ten, Kenan Ovalarından, Selahaddin Eyyubi’den, Haçlı Seferlerinden, Büyük İskender’den, Asurlulardan, Perslerden, Osmanlılardan ve Emeviler’den söz ediyorlardı. (...) Bir anda Akhalılar gibi tozu dumana katıp gelen Saddam’ın askerlerini görünce küçük dilimizi yuttuk. Arapça küfürler, yeri göğü inletirken, taş kesildik. Şiş göbekli askerler, güzel kızların çevresinde dolanıp bıyıklarını sıvazladılar. Rukiye ve Selma’yı askeri cemseye bindirdiklerinde puşuları yere düştü, haykırışlarımızı kimse duymadı. (...) Bir hafta sonra cesetlerini sazlıkların arasına atmışlardı. Bedenleri çürük içindeydi diyordu annem.”⁸⁸⁰

Romanın ilerleyen bölümlerinde yurt dışına çıkan Delila’nın yaşamından bazı kesitler anlatan yazar, onun Noam Chomski’nin katıldığı bir konferansta okurun karşısına

⁸⁷⁸ Samancı, *Halepçe’den Gelen Sevgili*, s. 27.

⁸⁷⁹ Samancı, *Halepçe’den Gelen Sevgili*, s. 42.

⁸⁸⁰ Samancı, *Halepçe’den Gelen Sevgili*, s. 141.

çıkarmaktadır. Bu konuşmada Chomski'nin Filistin'deki saldırılar ve Halepçe katliamından söz ettiğini söyleyen yazara göre onun altını çizdiği noktalar ise İsrail, ABD ve Irak'ın uyguladığı “kontr terör” ve ABD'nin Orta Doğu'da uyguladığı barış ve huzurdan daha çok şiddete katkı sağlayan siyasetidir:

“Çok kültürlülük konferansında Noam Chomski'yle aynı platformda yer alan Zeynep'i dinlediğimde içimdeki fırtına biraz durulmuştu. Mezopotamya ve Anadolu topraklarına gelmenin heyecanını yaşadığını dile getiren Chomski, Amerika Vietnam'dayken, Filistin trajedisi ve Halepçe katliamından cesaretle konuşurken, narsizmden arınık ifadesiyle bir ermişe benziyordu. Ulus devlet sistemi Avrupa'da en vahşi şekilde kurulmuş, sömürgeciliği yaymak istemeleri bir yana, en yaygın katliamları yapanlar bile başkalarına terörist demiştir. Devlet terörü yani “Kontr terör” çok daha şiddetli ve ağırdır. En büyük terörü güçlü devletler yapıyor, en büyük terörist ABD ve müttefikleridir. Orta Doğu zengin petrol rezervlerine sahip, ABD bunu denetim altına almak istiyor dedi.”⁸⁸¹

Ece Temelkuran'ın Muz Sesleri romanında Lübnan'da oldukça etkin olan **AMAL** isimli terör örgütünden ve bu yapı içinde bulunan bir kişinin düşüncelerinden de söz edilir.

“‘Peki, kim soracak o yılların hesabını?’ ‘Tanıştıklarında Nasır'a böyle sormuştu. Tuhaf bir ön sevişmeydi onlarınki. Güldü hatırlayınca. Eski bir militan olarak, AMAL'ın 1986 Şatila Kuşatması'nı açıklaması gerekti önce, kendini ne kadar suçlu hissettiğini. Sonra Nâsır'ın Filistinlilerin nasıl başkalarının paralı askerlerine dönüştüğünü kabul ettiğini dinlemesi gerekti. İki eski militan olarak böylece sevişebildiler ancak.”⁸⁸²

Romanda yer verilen örgütlerden biri de Filistin Kurtuluş Örgütü'dür ve onlara “fedayin” denildiğinden de söz edilmiştir.

“Artık dünyayı değiştirmek için küçük şeyler yapabiliyorsak bunun tek nedeni dünyanın küçülmüş olmasıdır habibi bizim değil!” Speed Qteen\Fedayin Beyrut'a nasıl aslanlar gibi girdiyse öyle sokmuştu Hamra'ya.”⁸⁸³

⁸⁸¹ Samancı, *Halepçe'den Gelen Sevgili*, s. 67.

⁸⁸² Ece Temelkuran, *Muz Sesleri*, Everest Yayınları, İstanbul 2010, s. 96.

⁸⁸³ Temelkuran, *Muz Sesleri*, s. 113.

Yazar, İsrail'in 17 Temmuz 1981'de Şatilla Mülteci Kampına düzenlediği saldırıyı da ele alır ve Lübnan'a çalışmaya gelen sıradan insanların bu kamptaki dehşete düşürücü ölümlerine yer verir.

“Annen çok yorulmuştu, bunalmıştı. Bir gün dışarı çıkmak istedi. Kızma doğru dürüst bir giysi almaya karar vermişti. Aslında çürümek istiyordu biraz. Kamptan çıktı, Tarık El-Cedidi'ye gidecekti. Fakhani Hükümetinin oradan bebek giysileri bulacaktı. Gitti. Getirdiklerinde boynu parçalanmıştı. İsrail uçakları 17 Temmuz 1981 günü anneni öldürdü. En çok boynunu tutmak isterdim. Ama gömülüp ağlayabileceğim bir boynu bile kalmamıştı. Annen boynundan vurulduğu için bu kadar sessizdi.”⁸⁸⁴

Ahmet Alpan ise **PKK** teröründen söz ettiği romanına İsrail'in Tel Aviv şehrinde bulunan Ben Gurion Hava limanından başlatır. Burada MOSSAD ajanları ile buluşan tercüman Semih'in bakış açısından devam eden anlatı, Şam ve Halep'te devam eder.

“İspanyol Iberia Hava Yollarına ait, Madrid-Barajas Hava Alanı'ndan kalkan Airbus A340 TİPİ Ibe7813 uçuş numaralı uçak, Ben Gurion Hava Alanı'na inerken, uçakta bulunan iki kişi uçaktan inmek için hiç acele etmiyorlardı. İndikten sonra bir görevli onları pasaport kontrolü yerine binanın kuzey tarafındaki bir servis kapısına götürdü. (...) Gittikleri yerde onları Rona karşıladı. Rona Mossad'ın uluslararası operasyonlarında sıklıkla görev almış bir ajandı.”⁸⁸⁵

Mossad ajanları ve tercüman Semih, kılık değiştirip bir Arap gibi göründükten sonra önce Şam ve oradan da Halep'e giderler. Yazar, ajanlar tarafından Türk askerlerine tuzakların kurulduğu bilgisini duyan Semih'in bundan büyük bir rahatsızlık duyduğunu bir şeyler yapmak ve Türklere istihbarat sağlamak istediğine de yer verir. Romanda çoğunlukla bölgedeki PKK terör örgütünün yaptığı katliamlara yer verilir. Bunlardan biri Geçimli köyünde yaptıkları saldırıların haberidir. Daha sonra Aynel Arab bölgesinde başlatılan ayaklanmaya da yer verilir. Bu bölümler birer TV ve gazete haberi şeklinde sunulmuştur. *“İran resmi kanalı Press TV, 100'den fazla Türk askerinin Kürtlerin yoğun olduğu Kobani bölgesindeki Carablus kasabasına girdiğini öne sürdü.”⁸⁸⁶*

⁸⁸⁴ Temelkuran, *Muz Sesleri*, s. 148-149.

⁸⁸⁵ Ahmet Alpan, *Suriye 02:40*, Anemon Yayınları, İstanbul 2012, s. 5.

⁸⁸⁶ Alpan, *Suriye 02:40*, s. 11.

Romanda terör örgütleri ve bölgedeki destekçileri hakkında da bilgilere yer verilir ve Türk siyasilerinin bazı demeçleri aktarılır. Romanda yer verilen bölgelerden biri de Türkiye-Suriye sınırında kurulan Apaydın Kampı'dır. Romanda bu kampın gizliliğine değinilir. Türkiye'nin iç siyasetinde bu kamp ile ilgili yaşanan tartışmalara yer verilir.

Yazar, kitabında 15 Temmuz 2016'da Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı bir darbe girişiminde bulunan FETÖ terör örgütünden de söz eder. Romanda yazar, bu örgütün sınırlarını korumak için mücadele eden Türkiye Cumhuriyeti devletinin iç siyasetine nasıl müdahil olmaya çalıştığına yer verir.

Kitapta Suriye'nin Kamışlı'da Kürt, Lazkiye'de Alevi ve Sünni Arap olmak üzere üç ayrı devletçiğe bölünmek istendiğinden Halepli halkın Arap baharına destek çıktığından ve Suriye devlet başkanı olan Beşar Esad'ın da PKK'nın kolu olan PYD'ye destek sağladığından da söz edilir.

Irak'ta ortaya çıkan **İŞİD-ISIL** veya **DAEŞ** olarak anılan terör örgütünün kuruluş tarihi 1999 yılına kadar götürülse de 2013-2014 yılları arasında bu örgüt bütün dünyada adından söz ettirmeye başlamıştır. Irak ve Suriye bölgelerinde yaşanan Arap baharının da etkileriyle bölgede güç kazanan bu örgüt dünyanın çeşitli bölgelerinden gelen üyeleri ile otuz binlik bir sayıya ulaşmış ve dünyada tehdit oluşturmaya başlamıştır. İşledikleri cinayetleri video kayıtları ile tüm dünya ile paylaşan bu örgüt kendi düşünceleri karşısında gördükleri topluluklara karşı da insanlık suçları işlemişlerdir. Dar'ül İslam ve dar'ül harb kavramlarını kullanarak örgüte eleman kazandıran bu yapının kökenlerini Vahhabiliğe dayandıranlar bulunmaktadır.⁸⁸⁷

Kendilerinden görmedikleri topluluklara karşı saldırılar düzenleyen bu örgüt özellikle Avrupa kökenli gazetecilere sansasyonel eylemler yaptığı gibi Irak ve Suriye bölgesinde yaşayan Yezidiler'e de saldırılarda bulunmuştur.

⁸⁸⁷ "Daesh represents a return to Wahhabi origins. It uses the concept of Takfir, which is an essential component of Wahhabism. It is a tool used for mobilizing and rallying against the 'kuffar' (infidels) who oppose the da'wah. Daesh uses this same tool to rally its members. Both the Wahhabi ideology and Daesh also agree on asserting the concept of Hijra (migration), dividing the world between Dar al-Islam (House of Islam) and Dar al-Kufr (House of Infidelity), where both encourage Muslim migration to Dar al-Islam, i.e. lands under Wahhabi control."

Zeyyad Bandeoğlu, "Who Is The Real Threat? Daesh (İSİİ) Or Wahhabism As Its Ideology?", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Mart 2016, s. 336.

Zülfü Livaneli *Huzursuzluk* isimli kitabında IŞİD'den kaçan Yezidileri kaleme alır. Kısmen Mardin'de geçen roman IŞİD'in Suriye'de yaptıkları üzerine Suriye'den Türkiye'ye kaçan Yezidilerin kaçış hikâyelerini ve yaşadıkları dehşeti anlatır. Romanda bölgede etkinlikleri olan El Nusra'dan da söz edilir.

“Bu Suriye işi çok kötü oldu, çok, zavallı insanlar ölümden kaçmak için yollara düştüler ama burada da rahat yüzü göremediler. Evet, haklısın, çoğu IŞİD'den kaçtı ama hükümet güçlerinden de El Nusra'dan da kaçanlar var. Hepsinin durumu çok kötü ama en büyük zulmü Yezidiler görmüş, IŞİD bunların köylerini basmış, on yaşından büyük erkeklerin kafalarını kesmiş, kadınları, kızları esir alıp tecavüz etmiş, sonra da satmış. On yaşından küçük oğlan çocuklarını da IŞİD militanı olarak yetiştiriyorlarmış. O katliam günlerinde kaçabilenler Laleş'e sığınmışlar. Laleş onların kutsal mekânı, ne zaman zulüm görseler oraya kaçarlar zaten. IŞİD orada da peşlerine düşmüş ama Kürtler, Yezidileri kurtarmaya gelince, çekilmişler.”⁸⁸⁸

Mardinli Hüseyin'in kaybolmasının ardında yatan gerçekler, Yezidilere olan düşmanlığı da ortaya koyar romanda. Yezidî kızı Meleknaz ile evlenen Hüseyin birdenbire ortadan kaybolur. Daha sonra öldürüldüğü ortaya çıkar. Yazar bu aşk hikâyesinin temelinde Yezidîlerin tarihlerine biraz da olsa ışık tutar ve IŞİD tarafından katledildiği iddia edilen bu topluluğun yaşamına yer verir.

“Bütün bunların elbette Hüseyin'le ilgisi var, yoksa niye bu kadar ayrıntılı anlatayım. Hüseyin son aylarda Yezidi kamplarına gidiyordu. En çok ezilenler, en çok zulüm görenler Yezidiler olduğu için onlar Hüseyin'de bir saplantı halini almıştı. Hep onlardan söz ediyor, tarih boyunca her türlü din tarafından dışlandıklarını ama son zamanlarda en çok zulmü IŞİD'den gördüklerini anlatırdı. IŞİD'e göre Yezidi kanı helalmiş, hatta Yezidi öldürenler cennete girermiş. Niye mi? Ben daha fazla bilmiyorum ama sorduğum birkaç kişi Yezidilerin şeytana tapıldığını söyledi; hiç şeytana tapılır mı ya hu?”⁸⁸⁹

Suriye'de yaşayan Yezidilerin köylerinin basılıp esir edilmelerine de yer veren Livaneli, Yezidîlerin kutsal dağı olan Şengal dağından bahseder:

⁸⁸⁸ Zülfü Livaneli, *Huzursuzluk*, Doğan Kitap, İstanbul 2017, s. 35.

⁸⁸⁹ Livaneli, *Huzursuzluk*, s. 35-36.

“İŞİD geldikten sonra yeni bir katliam başladı. Onların köylerini bastılar, erkeklerini öldürdüler, kafalarını kestiler, yaktılar; kızları, genç kadınları alıp cariye yaptılar, tecavüz ettiler, çocuklarını da Ezidi düşmanı olarak yetiştirmeye başladılar. Kaçabilenler mukaddes dağları Şengal’e kaçtı, sonra da sınırdan geçip Türkiye’ye girdi.”⁸⁹⁰

Genç kızlara işkence ve tecavüz edildiği için onların akli dengelerini kaybetmelerine yer verilen romanda bu vahşete maruz kalanlardan biri de Meleknaz isimli Yezidî kızıdır.

“Saçları kısa kesilmiş genç bir kız, öne arkaya sallanıp duruyor, anlamsız bir şeyler mırıldanıyor, zaten gözlerinde de bir anlam yok. (Daha sonra, İŞİD baskını sırasında bu genç kızın, başına önde dipçikle, sonra taşla vurulduğu için akli dengesini yitirdiğini öğreneceğim.)”⁸⁹¹

İŞİD’in köy baskınlarını ayrıntılı bir şekilde ele alan Zülfü Livaneli, İŞİD tarafından Yezidilerin İslam düşmanı, kâfir, şeytana tapanlar olarak nitelendiklerini de anlatır. İŞİD’in topluluklar üzerinde uyandırdığı korku ve dehşet hissine de yine romanda yer verilir.

“O gün sakallı adamlar köyümüzü bastılar, arabalarıyla çikiş noktalarını kapattılar, hepimizi köy meydanında topladılar, kadınlarla çocukları bir yana, erkekleri bir yana ayırdılar. Elllerinde büyük silahlar vardı, hepsi siyah giyinmişti, siyah bayraklar asılıydı arabaların üstünde. Bizim erkeklerimizin uzun bıyıkları olur, hiç kesmezler. Gelenler önce erkeklerimizin bıyıklarını kesti, siz Ezidiler kâfirsiniz, İslam’ın düşmanısınız diye bağırarak erkeklerin bıyıklarını kazıdılar. Haydar Amca karşı koyunca bıçaklarını çıkarıp kafasını kestiler, yere yuvarladılar; kafa toza toprağa bulandı. Ben elimle Meleknaz’ın gözlerini kapattım, elimi öyle bir sıkıyordu ki kıracak sandım. O gün üç erkeği daha öldürdüler, sonra kalanları kamyonlara doldurup götürdüler; babam, amcam, abilerim, dayım hepsi kamyonlardan bize bakıyordu, onları bir daha görmedik.”⁸⁹²

⁸⁹⁰ Livaneli, *Huzursuzluk*, s. 48.

⁸⁹¹ Livaneli, *Huzursuzluk*, s. 83.

⁸⁹² Livaneli, *Huzursuzluk*, s. 92.

İŞİD, insanları katletmekle kalmaz, kadınların da köle gibi pazarlarda satıldığı distopik dünya temelli bir örgüt olarak karşımıza çıkar romanda. Köylerinden kâfir diye alınan kadınlar, pazarlarda erkeklere satılırlar. Romanda Musul'a götürülen kadınların Musul'da köle pazarında satılmalarına yer verilir.

“Sonra bizleri de kamyonlara doldurdular, başka bir şehre götürüp büyük bir binanın bodrumuna bıraktılar ekmek su vermediler. Meleknaz yol boyunca, babam, abilerim diye ağladı. Ertesi gün akşama doğru sakallı adamlar yine geldiler: Genç kızları, annelerinden, teyzelerinden ayırdılar, zorla kopararak aldılar hepimizi; birçok kişi yalvardı ama aldırın olmadı, dinlemediler. (...) Bazıları gelip her yerimizi elledi, avuçladı; sonra isteyen istediği kızı alıp gitti.”⁸⁹³

Kelime anlamı “başkasının yerine geçmek” olan hilafet kavramı, Hz. Muhammed’in vefatının ardından Hz. Ebubekir ile kullanılmaya başlamış, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali ile devam etmiştir. Ardından Emeviler ve Abbasiler tarafından ele geçirilen hilafet son olarak Yavuz Sultan Selim’in Mısır seferi ile Osmanlı devletine geçmiştir. Hilafetin Araplardan Türklere geçmiş olması “Hilafetin Kureyş’ten birine ait olması gerektiği” gibi bazı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin hilafeti kaldırması ile birlikte de bu makam hakkında birçok tartışmalı hilafet ilanları ile anılmıştır. Bunlardan birisi 1926 yılında Kral Fuad’ın kendisini halife ilan etmeye çalışmasıdır. Ancak kuşkusuz ki bir terör örgütü olarak kabul edilen İŞİD’in 2014 yılında Ebubekir el Bağdadi’yi halife ilan etmesi çok daha büyük sorunlara ve tartışmalara yol açmıştır. İŞİD üyelerinin yaptıkları eylemleri, halifenin emri adı altında yaptıklarını söylemeleri hem İslam dini adına hem farklı dinlerdeki insanlar adına büyük soru işaretleri yaratmış, böylece “İslamofobi” de bu makamı kullanan bir örgütün eylemleri sebebiyle güçlenmiştir. Zülfü Livaneli de *Huzursuzluk* romanında ele aldığı bu örgütün eylemlerini, kendilerinin kabul ettikleri halifelik makamına dayandırıldığını söyler:

“Bir gün cesaretimi toplayıp beni alan yaşlıca bir adama sordum, çünkü o biraz daha merhametli gibiydi ötekilerden, günah değil mi yaptıklarını dedim. Hayır dedi, halifemizin emri böyle.”⁸⁹⁴

⁸⁹³ Livaneli, *Huzursuzluk*, s. 93.

⁸⁹⁴ Livaneli, *Huzursuzluk*, s. 94.

IŞİD, çok uluslu bir terör örgütüdür, din kavramını kullanarak bütün dünyadan militan toplamıştır. Romanda Fransa'dan gelen IŞİD'e katılan örgüt üyesinin buraya sadece "kadınlar" için geldiğini söyler:

*"Fransa'dan gelen Cezayir kökenli bir genç IŞİD'li, Zilan'a bir gece içini dökmüş. Buralara gelme nedenlerinin kendisi gibi kızlar olduğunu söylemiş. Cennette vaat edilen bakireler burada diyormuş."*⁸⁹⁵

Samet Doğan'ın *Cuma Günü Uçmayan Kuş* isimli romanında da IŞİD terör örgütünün bölgedeki faaliyetlerinden söz edilir. Romanda İstanbul'dan Suriye'ye Arap Baharı olaylarını incelemek için giden bir gazetecinin tesadüfen de olsa bir IŞİD örgüt üyesi ile karşılaşması ve aralarında geçen konuşma ele alınır ve "cihad" kavramının bu örgüt tarafından nasıl önemsendiğine yer verilir:

"Siz kimsiniz?" diye soruyla yanıt verdim.

'Biz Irak Şam İslam Devleti 'yiz' dedi sert bir ses tonuyla. 'Hiç duymadın mı, yeni ilan ettik? Nerede bir cihad meydanı var, biz oradayız!'

'İŞİD'i duydum' dedim, o an ne tür bir belanın içinde olduğunu daha iyi fark ederek.

'Cihad dünyadaki en önemli şeydir. Bu söylediklerimi de yaz. Ne Batı ne de bizim satılık diktatörler sözden anlamaz. Onlar ancak silah esinden anlarlar. O zaman panik olurlar. Anlıyor musun? İlimli İslam diyorlar. Hepsi sahtekâr. Ben bu ilimli İslam dedikleri şeyi neye benzetiyorum biliyor musun?'

Neye benzettiğini sormama fırsat vermeden cevapladı:

*'Çin malı şeylere benziyor. Yani sahte.'*⁸⁹⁶

Günümüzde süren iç savaş ve terör olaylarının en yoğun olduğu bölgelerden bir de Yemen'dir. İran destekli Şii Husiler ile Suudi Arabistan destekli gruplar Yemen'de çatışmaya başlamış bu çatışmalar sonucunda Yemen istikrarsız bir geleceğe sürüklenmiştir. Vahit Taha Kurutlu, *Yemen'imde Aşk Var*, romanında Yemen'de

⁸⁹⁵ Livaneli, *Huzursuzluk*, s. 98.

⁸⁹⁶ Samet Doğan, *Cuma Günü Uçmayan Kuş*, Profil Kitap, İstanbul 2017, s. 8.

meydana gelen şiddet olayları ile ilgili olarak Husi grupların Türk büyükelçiliği yakınında bir patlamaya sebep olmalarından söz eder:

“‘Aziz Bey, az önce Amerikan Büyükelçiliği yakınında bir patlama meydana geldi. Ek bina inşaatında çalışan Türk işçilerden yaralılar var. Siz de derhal bölgeye gelseniz iyi olacak.’

(...) ‘Saldırıyı üstlenen?’ ‘Henüz değil ancak bunu tahmin edebiliyoruz. Husi gruplar.’”⁸⁹⁷

1.3.2. Hicret/Göç Olayı

Orta Doğu toplumları iç savaş, terör, dinî baskılar ve çeşitli felaketler sebebi ile birçok kez göç etmek zorunda kalmıştır. Bu göçler, toplumların sosyal hayatlarını da etkilemiştir ve roman yazarları da göçlere romanlarında yer vermişlerdir. Romanlarda en çok ele alınan göç konularından biri ilk Müslümanların göçleridir. İslam’ın ilk yıllarında Mekkeli Müslümanların baskılar karşısında zor durumda kalmaları üzerine bir kısmının Habeşistan’a göç-hicret etmesi uygun görülmüştür. Asıl Hicret olayı Peygamberimizin Mekke’den Medine’ye göç etmesidir. Sonrası ise Mekkeli Müslümanların da Medine’ye göçleri ile burada bir İslam devletini kurmaları sürecidir. Ele alınan bir diğer göç konusu ise I. Dünya Savaşı’ndan sonra Orta Doğu da meydana gelen güç dengeleri değişikliği sebebiyle yaşanan göçlerdir. Bunlardan romanlara yansıyan Ermenilerin Suriye yöresine göçleridir. Bir diğeri Filistin bölgesine Yahudi yerleşimcilerin göçü ve Filistinlilerin yerlerinden edilmesi sorunu ve Suriye’deki iç savaş sonrasında Türkiye’ye göçen Suriyeliler’in yaşadıklarıdır.

1.3.2.1. Habeşistan’a Göç ve Hicret

Durali Yılmaz’ın *Kutup Yıldızları* romanında ilk Müslümanların Habeşistan’a göç etmelerine ve Habeşistan kralının göç eden Müslümanlara olan olumlu muamelesine yer verilir.

“Habeşistan hükümdarı Necaşi, Müslümanların tam anlamıyla koruyucusu olmuştu. Öyle ki, Kureyş’in ileri gelenlerinden bir grup Amr ibn As komutasında, Necaşi’ye giderek, ülkesindeki Müslümanları geri vermesini ve Mekkelilerin iç

⁸⁹⁷ Vahit Taha Kurutlu, *Yemen’imde Aşk Var*, Vadi Yayınları, İstanbul 2018, s. 176.

meselesi olan böyle bir işte taraf olmamasını istemişlerdi. Necaşi, müşriklerle Müslümanları huzurunda toplamış her iki tarafı da dinlemeyi uygun bulmuştu.”⁸⁹⁸

Aynı romanda Müslümanların Mekke’den Medine’ye yaptıkları göçe ve Medinelilerin onları karşılamalarına da değinilmektedir:

*“Mekke’den gelen muhacirler, ensar kardeşlerinin sıcak ilgisinden hoşnuttular. Hele Medine’nin bir Müslüman şehri olduğunu görmek, bugüne kadar çektikleri bütün sıkıntıları unutturmuştur. Birlikte Kur’an okuyabilmek, hep birlikte namaz kılabilmek...”*⁸⁹⁹

İskender Pala ise *Mihmandar* romanında Hicret’e yer vermiştir. Romanda Habeşistan’a yapılan göç ile Yesrib’e yapılan göçler karşılaştırılır ve Yesrib’e (Medine) yapılan göçün bir devlet kurma, yeni bir hayata geçiş yapma arzusu ile yapıldığı belirtilir:

*“Ona inananlar Habeşistan’dan bu yana durmadan bir yerlere göçmüşler, herkes kendi hicretini yaşamıştı. Bu sefer bir arada olacağımız için heyecanlıydık. Yesrib bunun için bize kucak açmıştı. Ve Mekke’den çıkıp Yesrib’e giderken kötülüklerden iyiliğe, çirkin huy ve alışkanlıklardan insaniyete; yalpalayan şahsiyetlerimizden dosdoğru olmaya göç ettiğimizi düşünüyorduk. ‘Gerçek bir muhacir’ diyordu, ‘vatanından ziyade Allah’ın yasaklarından ayrılabilendir.’ Yeni dinin mensupları, bunu bilmenin hazzı ve ihlasıyla göçmen oluyor ama önce İslam’ın yasaklarından göç ediyorlardı.”*⁹⁰⁰

Sami Özbil’in *Çöl Kimseyi Sevmiyordu* romanında Ebuzer Gıfari’nin Hz. Muhammed ve Mekkeli Müslümanların Medine’ye hicret etmelerine ve Hz. Ebuzer’in İslam’ı seçerek Hz. Muhammed’in safında yer almasına yer verilir:

“Vakit tamamdı; peşindeki düşmanları atlatan Muhammed’in Ebubekir’le beraber kaçıp yerleştikleri Medine’ye gitmenin zamanıydı. Yesrib’e giderken yol üstündeki Gıfar’a uğrayan peygamberle konuştuklarını anımsadı. Fukara bir bedeviydi, Yesrib’in havası ona yaramayacak, belki hastalanmasına sebep olacaktı ama Ebuzer, artık silahlanmaktan ve cehennem ateşlerinin beklediği Mekke zenginleriyle cenk etmekten bahseden peygamberinin omuz başında olmalıydı.

⁸⁹⁸ Durali Yılmaz, *Kutup Yıldızları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000, s. 13.

⁸⁹⁹ Yılmaz, *Kutup Yıldızları*, s. 102.

⁹⁰⁰ İskender Pala, *Mihmandar*, Kapı Yayınları, İstanbul 2014, s. 16.

Muhammed ve yanındakiler nihayet tüccar, kendisi ise çocukluğundan beri yol kesen, kervan dağıtan, gözüünü budaktan esirgemeyen, günbegün çölde sınanmış biriydi.”⁹⁰¹

Hiz. Muhammed’in peygamberliğini ilan edip Arap toplumunu İslam’a çağırmasının ardından Arabistan’da güçlü olan putperestler İslam dinini kabul edenlere eziyet etmeye başlamışlardır. Bunun üzerine on erkek, beş kadın olmak üzere ilk Müslümanlardan bazıları Habeşistan’a göç etmek zorunda kalırlar. *Allah’ın Aslanı Hz. Hamza* romanında da Ebubekir Subaşı Müslümanların bu ilk göçlerinden söz eder:

“İlk hicret kafilesi; on erkek, beş kadın olmak üzere on beş kişiden oluşuyordu. Aralarında bilahare Müslümanların üçüncü halifesi olmak şerefine ulaşan kardeşimiz Osman ve hanımı da bulunmaktaydı. O büyük insan, vefada eşsiz eşini de yanına alıp, Kâinatın Efendisi ile buruk duygular içinde vedalaştı ve herkesten önce yola çıktı.””⁹⁰²

Romanda yine Habeşistan Kralı’nın Mekke’den göç edenlere karşı çok anlayışlı bir tutum içinde olduğundan da söz edilir:

“Oranın Hükümdarı Necaşi onları gerçekten de Efendimiz’in buyurduğu şekilde çok iyi karşıladı; diledikleri gibi yaşamalarına ve huzur içinde ibadet etmelerine müsaade etti.””⁹⁰³

Habeşistan Kralı Necaşi’den ayrıntılı olarak söz eden yazar, onun Hristiyan olmasına rağmen yeni bir din iddiasında olan Mekkelilere düşmanlık etmeyerek ülkesine gelen göçmenleri insani bir tutum içinde karşıladığını sık sık vurgular.

İskender Pala’nın *Bülbülün Kırk Şarkısı* romanında da Mekke’de Müslümanlığı kabul eden ilk Müslümanların Mekke’den Medine’ye yaptıkları hicrete yer verilir. Yazar bu göçün Müslüman devletinin temellerini atan ilk adım olduğunu belirtir:

“Hicret bir cemaat direnişinden bir devlet çıkarma gayesi ile müminleri coşturuyordu. Müslümanlar önce sevdikleri vatanlarını terk edip Medine’ye gelecek imanlarına kuvvet derecesine sınavı vardı şimdi burada cihadın bir gayret ve çabalama bir başarı olduğunu anlıyorlardı. Müminlerin şehirlerini bırakıp

⁹⁰¹ Sami Özbil, *Çöl Kimseyi Sevmiyordu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 71.

⁹⁰² Ebubekir Subaşı, *Allah’ın Aslanı Hz. Hamza*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2015, s. 127.

⁹⁰³ Subaşı, *Allah’ın Aslanı Hz. Hamza*, s. 130.

çıkmaları elbette başlangıçta çok zor ve ağır ve büyük bir fedakârlıktı ama kısa zamanda sonuçta o derece büyük bir nimete dönüşmüştü.”⁹⁰⁴

Romanda yine bu dönemi ele alan birçok romanda olduğu gibi Mekke’den Medine’ye yapılan göçten önce, Habeşistan’a yapılan göçten söz edilir ve bu göç karşısında Hz. Muhammed’in hissettiklerine değinilmeye çalışılır:

“Habeşistan kafilesi iki defa gideli hayli zaman olmuştu ve o hemen her gün durumlarını merak ederek üzüliyor kederleniyordu. Dostum İbrahim, Hacer ile İsmail’i bırakıp gittiği zaman ne hissettiyse o da inananlarını gönderdiğin zaman öyle hissetmişti. Oralarda başlarına ne geldiğini veya gelebileceğini kestiremiyordu. Bir haber alsa iyi olduklarını bir öğrense gerçi Mekke’de iken sıkıntılar çekiyorlardı. Ama şimdiki belirsizlik ve hasret ondan beterdi.”⁹⁰⁵

Ali Haydar Haksal *Sevgili’nin Hak Dilli Arkadaşı Hz. Ömer Radiyallahu Anh* isimli biyografik romanında Hz. Muhammed’in peygamberliğini ilan etmesinin ardından Mekke’de bulunan Müslümanların yaşadıkları zorluklara yer vermiştir. Bu zorluklardan sonra Müslümanlar Mekke’den Medine’ye göç etmişlerdir. Mekke’den Medine’ye yapılan ve “hicret” olarak tanımlanan göç, Müslümanların varlıklarını sürdürebilmeleri için bir başlangıç noktası sayılan yolculuklardandır.

“Medine’ye hicrete karar verildi. Bu yolculuk heyecan vericiydi. Bir yandan yurdunu terk etme zorunluluğu, bir yanda yeni yurda yolculuk ve bir bilinmezlik vardı. Hayat ve gelecek hep bilinmezliklerle yüklüdür zaten. Sevgili ile yola çıkanlar onun her işaretini bir emir olarak kabulleniyorlardı. (...)

Sevgili’nin bile tahammülü kalmamıştı, bir bekleyişin içindeydi o da. Her şeyin bir zamanı vardı. O, önce arkadaşlarını yola çıkardı. Kendisi onlardan sonra yola çıkacaktı.”⁹⁰⁶

Mekke’den Medine’ye yapılan bu göçün ardından Medine’de ensarlar tarafından karşılanan Müslümanlar el birliği ile zor zamanlarını atlatmayı başarmışlardır. Medineli zengin aileler Mekkeli muhacirlere yardım ederek yeni bir toplumun tohumlarını

⁹⁰⁴ İskender Pala, *Bülbülün Kırk Şarkısı*, Kapı Yayınları, İstanbul 2015, s. 337.

⁹⁰⁵ Pala, *Bülbülün Kırk Şarkısı*, s. 213.

⁹⁰⁶ Ali Haydar Haksal, *Sevgili’nin Hak Dilli Arkadaşı Hz. Ömer Radiyallahu Anh*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2017, s. 54.

Medine’de atılmasını sağlamışlardır. Ali Haydar Haksal da bu iş birliğinden romanında söz eder:

“Mekke’den gelenler ile Medinelilerin önde gelen ailelerin başkanlarının katıldığı büyük bir toplantı yapıldı. Mekke’den gelenlerin rahat edebilmelerini, yerleşmelerini ve bu yeni kentteki insanlarla uyum sağlayabilmelerini kolaylaştırmak gerekiyordu. Medineli ailelerden durumu iyi olanlar Mekkeli muhacirleri yanlarına alacaklardı. Böylece ‘ahdî kardeşlik’ (söz kardeşliği) ilişkileri oluşacak, bu kardeşler aralarında iş bölümü yapacak birlikte çalışacaklardı. Kazançlarını eşit bölüşeceklerdi. Bu kardeşler miraslarında da ortak olacaklardı. Toplantıda bulunan hemen herkes bu öneriyi kabul etti. Mekke’den gelen yüz seksen altı aile Medineli ailelerin yanına yerleştirildi.”⁹⁰⁷

Vejdi Bilgin de *Enes’in Günlüğü* romanında Hicret’ten söz eder. Hz. Muhammed Hz. Ebubekir ile birlikte çıktığı bu yolculukta düşmanlarından sakınmak için farklı yollar izlemiş, Sevr mağarasında gizlenmiştir. Hz. Muhammed’in Mekke’den Medine’ye göç edenler arasına sonradan katılmasını konu edinen Bilgin, Medine’de bulunan Müslümanların bu durumu nasıl karşıladıklarını ve heyecanlarını romanına yansıtır.

“Hicret yolculuğu Allah Resulü için kolay olmamıştı. Medine ahalisi içinse beklemek bundan daha zordu. Allah Elçisi’nin Mekke’den ayrıldığını duymuştuk. Ancak normal sefer süresinin üzerinden günler geçmesine rağmen bir türlü Medine’ye ulaşamamıştı. Mekkeli müşriklerin her yerde onu aradığını da biliyorduk. Bu yüzden Peygamber’in gecikmesi biz Medinelileri endişelendiriyor, ama onun gizlenerek yolculuk yapma ihtimalinden dolayı içimizdeki ümidi kaybetmiyorduk. (...) Allah Elçisi müşrikleri şaşırtmak için Mekke’den çıktığında kuzeye, Medine’ye doğru yol alacakken önce güneye gitmiş, Sevr mağarasında üç gün saklandıktan sonra tekrar kuzeye yönelmiş. Peygamber’in bu konudaki dehasını daha sonra çıkacağımız her seferde göreceğimizi tabii henüz bilmiyordum.”⁹⁰⁸

Romanda Hz. Muhammed’in Mekke’den Medine’ye yaptığı hicretin sonunda Kuba’da konaklaması ve daha sonra Medine’de bulunan Müslümanların da isteğiyle

⁹⁰⁷ Haksal, *Sevgili’nin Hak Dilli Arkadaşı Hz. Ömer Radiyallahu Anh*, s. 67.

⁹⁰⁸ Vejdi Bilgin, *Enes’in Günlüğü*, Beyan Yayınları, İstanbul 2018, s. 17

Medine'ye girmesi, Hz. Muhammed'in Hz. Eyüp'ün evine misafir olması değinilen konulardandır.

Hz. Muhammed'in Medine'deki halkı bir arada tutma başarısına değinen Bilgin, ensar ve muhacirlerin birlik ruhuna ve İslam'ın getirdiği barış iklimine de yer verir.

“Peygamber her muhacir için ensardan bir kardeş seçti. Kardeş yapılan iki kişi ellerini aynı anda bu toprak kaba sokup birbirlerine söz veriyorlardı. Araplar arasında, iki kişi ya da kabile arasında anlaşma yapılırken genelde içi kokulu bir kaba ellerini sokmak şeklinde bir uygulama vardır. Yapılan kardeşlik anlaşmasının gereği olarak muhacirler, ensarın kendilerine tahsis edeceği bahçelerin işlerini yapacaklar, bunun karşılığında da oradaki mahsülün yarısını da alacaklardı. Her muhacire bir kardeş bulunduktan sonra...”⁹⁰⁹

1.3.2.2. Nekbe

Romanlarda yer verilen bir diğer göç konusu ise Yahudilerin Filistinlilere uyguladıkları zorunlu göçtür. Ilan Pappé, *İnkâr Durumu: İsrail Tarihinde ve Günümüzde Nakbah* makalesinde 1948 yılında kurulan İsrail devletinin kendi kolektif hayalini yaratırken, bölgede yaşayan Filistinlileri yok etmeye doğru giden göçe zorlama ve katliam politikalarını ele alır. Yazar, İsrail'in resmi tarih yazımına da değinerek Filistin'in adeta boş bir arazi gibi takdim edildiğini söyler, dünyanın çeşitli yerlerinden “aliyah”a gelen İsraillilerin zihinlerinde sömürgeci İngilizlere karşı kazandıkları büyük bir zafer algısının oluşturulduğuna yer verirken yapılan katliamlara ise değinilmediğini belirtir. Yazar “nekbe” olarak adlandırılan bu dönemde, Jewish Agency tarafından örgütlenen Haganah'ın aracılığıyla beş yüz Filistin köyü ve on bir yerleşim biriminin yok edildiği ve yedi yüz bin Filistinlinin de zorunlu göçe tabi tutulduklarını belirtir. Pappé, 1947'de Filistin'de iki devletli bir çözüm öneren BM'nin de taraflı olduğunu ve %56'lık bir bölümü adaletli şekilde paylaşmadığını da belirtir.

“1948, İsrailliler için birbiriyle çelişen iki şeyin meydana geldiği bir yıl: Bir yandan Siyonizm, diğer bir ifadeyle Yahudi ulusal hareketi çok eski bir hayali, iki bin yıllık sürgünden sonra anavatana dönme hayalini gerçekleştirdiğini iddia etti. Bu açıdan bakıldığında, 1948 İsraillilerin kolektif belleğinde ‘mucizevi’ bir

⁹⁰⁹ Bilgin, *Enes'in Günlüğü*, s. 23.

olaydır. Zafer kazanıldığını ve hayallerin gerçekleştiğini ilan eden tarihsel bir dönem olmakla kalmaz, ahlaki saflık ve mutlak adalete ilişkin çağrışımlar da barındırır. O yıl meydana gelen her şeyin, mevcut İsrail toplumunun en temel değerleriyle yakından bağlantılı olmasının nedeni işte bu. (...) Filistin'in yerli halkının başına gelen korkunç trajediyi kimse sorgulayamıyor. Yahudiler o yıl insanları yurtlarından sürdüler, katliam yaptılar, yakıp yıktılar ve tecavüz ettiler. Genel olarak 19. yüzyılın başlangıcından bu yana Orta Doğu ve Afrika'da faaliyet gösteren bütün diğer sömürgeci hareketler gibi davrandılar.”⁹¹⁰

14 Mayıs 1948'de kurulan İsrail'in 15 Mayıs'taki eylemlerinin ardından yaşanan felaket dönemine Filistinliler Nekbe ismini vermişlerdir. Nekbe “büyük felaket” anlamına gelmektedir ve bu tarihten itibaren bir milyona yakın Filistinli zorunlu göçe tabi tutulmuş ve yüzlerce Filistin köyü yakılmış, yok edilmiştir. Yahudiler kendilerinin yüzyıllar boyunca yaşadıkları “göç” yaşamını bu kez Filistinlilere yaşatmaya başlamışlardır.

Nekbe'nin üç yıl boyunca devam ettiğini söyleyen Ilan Pappé, Yahudi çetelerin Filistin köylerini üç koldan kuşatıp bir koldan da kaçmaları için köyün bir tarafını açık bıraktıklarını anlatır. Birçok köylünün katliama uğramamak için evlerini terk edip topraklarını Yahudilere bırakmak zorunda kaldığını belirtirken kaçmayanların da acı bir sonla karşılaştığını söyler.⁹¹¹

Nihan Kaya'nın *Buğu* isimli romanında ise İsrail'in kuruluş yıllarında dünyanın farklı yerlerindeki Yahudilerin Filistin'e göç etmeye ve Filistin'den toprak satın almaya başlamasından söz edilir. Yazar, roman kişisi Abravanel ve ailesinin İstanbul'da bir yaşamlarının olmasına rağmen dini ve resmi bayramlarda Filistin'den satın aldıkları yere gittiklerini belirtir.

“O sıralar İstanbul'daki ve dünyanın birçok yerindeki Yahudi'nin yaptığı gibi babam da İsrail'den toprak satın almış, oraya bir ev yaptırmıştı. İstanbul'da oturuyor olsak da dinî bayramlarımızda resmî tatillerde, fırsat buldukça buraya

⁹¹⁰ Noam Chomsky-İlan Pappé, *Yaşamla Ölüm Arasında Gazze-Dünden Bugüne Filistin Sorunu*, (Ed. Frank Barat), (Çev. Taylan Doğan-A.K. Saysel), bgst Yayınları, İstanbul 2011, s. 82-83.

⁹¹¹ “Aralık 1947'de başlayan etnik temizlik operasyonu 1950'lere kadar devam etti. Köyler üç taraftan kuşatılıyor ve Filistinlilerin köyü boşaltıp kaçmaları için dördüncü taraf açık bırakılıyordu. Bazı durumlarda bu taktik işe yaramadı ve köylülerin birçoğu evlerini terk etmedi; işte katliamlar böylesi vakalarda gerçekleşti. Filistin'in Yahudileştirilmesi için benimsenen başlıca strateji buydu.”

Noam Chomsky-İlan Pappé, *Yaşamla Ölüm Arasında Gazze-Dünden Bugüne Filistin Sorunu*, (Ed. Frank Barat), (Çev. Taylan Doğan-A.K. Saysel), bgst Yayınları, İstanbul 2011, s. 87.

giderdik. Çocukluğum gözümde pek silik canlandığı gibi, Kudüs'teki bu evde neler yaptığımı da pek hatırlamıyorum. Gerçekten de pek bir şey yapmıyor olduğumdan olsa gerek."⁹¹²

Nurettin Taşkesen'in de *Nekbe 1948* romanında Filistin'e yapılan bu Yahudi göçlerinden söz edilmektedir. Kelime anlamı felaket günü olan *Nekbe 1948* romanında Filistin'e gelen Yahudilerin ilk duraklarının Hayfa limanı olduğundan ve 1931 yılında dört bin olan nüfuslarının her sene bu göçlerle birlikte arttığından söz edilir:

"—1931'de 4 bin olan Yahudi göçü her sene katlanarak devam ediyor. 9 bin 500, 30 bin, 42 bin derken, bu sene 1935'te 62 bine ulaştı. Eğer bu şekilde devam ederse, korkarım bizim nüfuzumuzu geçecekler, dedi."⁹¹³

Nekbe 1948 romanında yazar, İngilizlerin Orta Doğu'daki yanlış politikalarından ve göçlere karşı gelen Müslüman Filistinlilerin sürgüne gönderilmelerinden söz eder. Ardından Kudüs müftüsü ve aynı zamanda Yüksek Arap Komitesi'nin de kurucusu olan Hacı Emin el-Hüseyni'nin Yahudi işgallerine karşı direnmesine yer verir:

"Yahudi göçü inanılmaz boyutlara ulaşınca Filistinliler tedirgin olmaya başladılar. İngilizler ise daima Yahudilere müsamahalı, Müslümanlara ise düşmanca davranmaya devam ediyorlardı. Bu gidişi biraz olsun değiştirebilmek maksadıyla Filistinli liderler 19 Nisan 1936 tarihinde boykot başlattılar. Yafa'da düzenlenen gösterilerden sonra genel grev ilan edildi. İngilizler buna karşı çok sert tedbirlere başvurdular. (...)1937'de sıkıyönetim ilan edildi. İngiltere, Hacı Emin'in lideri olduğu Yüksek Arap Komitesi'ni lağvettti. Hacı Emin ve diğer liderler Ekim 1937'de Lübnan'a kaçtı. İngilizler devam eden ayaklanmayı bastırmak için dört yeni general gönderdi. Geniş çaplı silah aramaları yapıldı."⁹¹⁴

Birçok Avrupa devletinden ve dünyanın başka yerlerinden Filistin bölgesine getirilen Yahudiler böylece Filistin'e yerleşmeyi ve tarihi bağlarına dayanarak da İsrail devleti kurma hayallerine kapılmışlardır. Ancak bölgede yaşayan Arapların haklarını görmezden gelerek alınan kararlar yeni düşmanlıkların doğmasına sebep olmuştur.

⁹¹² Nihan Kaya, *Buğu*, İthaki Yayınları, İstanbul 2018, s. 41.

⁹¹³ Nurettin Taşkesen, *Nekbe 1948*, Mihrabad Yayınları, İstanbul 2018, s. 36.

⁹¹⁴ Taşkesen, *Nekbe 1948*, s. 38.

Fernand Braudel de İsrail'in en fazla nefret edilen Batı eseri olduğunu ve Filistinli Arapların kendi topraklarında İsrail tarafından istilaya uğradıklarını belirtir.

*“İkinci Dünya Savaşının ertesinde kurulan İsrail devleti, Batı'nın, hem de en fazla nefret edilen Batı'nın bir eseri olarak görülmekte değil midir? (...) Yahudiler, diasporada Batılıların tekniklerini kaptıkları kadar, kendi cemaat ülkülerini de korumuşlardır. Topraklarında kalan Araplar ise, istilaya uğramışlar, çözülmüşler; kabaca kendileri olarak kalım ayrıcalığına veya talihsizliğine uğramışlardır.”*⁹¹⁵

Nurettin Taşkesen, *Nekbe 1948* romanında İsrail devletinin kurulurken buraya yapılan yapay göçlerin nasıl gerçekleştiğini tekrar tekrar anlatır ve İngiliz siyasetçi Herbert Samuel'in İsrail'e gerçekleştirilen planlı göçlerdeki etkisine de yer verir:

“Peki, sen bu İngilizlerin valisi Herbert Samuel denen adamı hiç gördün mü? “—Hayır, görmedim ama adını duydum.

—Geçen sene buraya tayin edildi. Adam tam bir Siyonist destekçisi. Açıkça bu topraklara daha fazla Yahudi'nin gelmesini ve Filistin'de bir devlet kurmalarını teşvik ediyor.

—Biliyorsun dört sene önce de İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour bir bildiriyle Filistin'de Yahudiler için bir yurt kurulmasını desteklemişti.

*—Ama bunun yaptıkları çok farklı. Mesela resmî belgelerde Arapça ve İngilizcenin yanında artık İbranice de yer alıyor. Hatta belgelere E ve Y harfleri eklendi. Bunun manası nedir biliyor musun? Eretz Yisrael, yani İsrail Ülkesi.”*⁹¹⁶

1.3.2.3. Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Yaşanan Göçler

Refik Halit Karay *Sürgün* romanında Ermenilerin, Fransızlar tarafından getirilip Suriye bölgesine yerleştirildiklerine kısaca değinmiştir. Yazar, bunu sürgünde olan Hilmi Efendi'nin düşünceleri üzerinden yansıtır:

⁹¹⁵ Fernand Braudel, *Uygurlıkların Grameri*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara 2017, s. 132.

⁹¹⁶ Nurettin Taşkesen, *Nekbe 1948*, Mihrabad Yayınları, İstanbul 2018, s. 22.

*“Hilmi Efendi, Anadolu’dan, Fransız işgal ordusunun peşi sıra, Suriye ve Lübnan’a birçok Ermeni getirildiğini biliyordu, fakat mahallelerine henüz ayak basmamıştı.”*⁹¹⁷

Mustafa Yıldırım’ın *58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin’den Anayurdun Dağlarına* romanında İngilizler tarafından işgal edilen Şam’dan uzun yıllar boyunca burayı yurt edinen Türklerin göç etmesine değinilir. Bu göçü hayatta kalmak için kaçış olarak anlatan yazar, Türklerin bu şehirde faaliyet gösteren gizli örgütlerin saldırılarına uğradıklarını, kadın ve çocukların dahi can güvenliklerinin olmadığını anlatır:

*“Tren de on beş dakikada Barada Boğazı’na girmiş, tıslamalarla, kıvrılmalarla tırmanıyordu. Irmağın öte yanındaki şose de tıkanmak üzereydi. Alman kamyonlarının boğuk hırıltıları boğazın iki yakasındaki yamaçlarda yankılanıyor, kamyonların kapılarına asılı Alman askerleri önlerini açmak için düdüklerini öttürüyor, ‘Actung! Actung! Diye bağırıyor, arada bir havaya ateş ediyorlardı. Şam’dan kaçan Türkler, küçük çocukları nöbetleşe taşıyor, bir iki çuval ya da tahta bavul yüklü eşeklerini itekleyip duruyorlardı.”*⁹¹⁸

Mehmet Niyazi Özdemir’in *Yemen Ah Yemen* romanında ise Birinci Dünya Savaşı’nda Türklerin, Yemen bölgesinden göç etmelerine de yer verilir. Uzun yıllar yoğun olarak Birulâzep, Badüssabah semtlerinde yaşayan Türkler isyanlar sonucunda güçsüzleşen Osmanlı devletinin Kızıldeniz’deki en önemli noktalardan birini terk etmek zorunda kalırlar. Yazar, romanda kadın ve çocukların bu zorlu göçte yaşadıklarına odaklanırken bölgede görev yapmış olan askerlerin de psikolojilerini vermeye çalışır.

“Türklerin oturduğu Birulâzep, Badüssabah semtlerinde kimse kalmadı; çoluk çocuk kadın erkek kışlanın bahçesinde toplandı. İhtiyarlar, kadınlar, çocuklar, Adl gibi bir bacağı kopmuş, yürüyemeyecek durumda olanları develere, katırlara bindirdiler; sadece en gerekli eşyaları yüklediler. (...) Pek çoğu silahsız olan birliklerin önlerindeki kır ata Ahmed Tevfik Paşa binmiş, bir Buda heykeli gibi sükût kesilmişti. Bakışlarını pencerelerde birikmiş kadınlarda, çocuklarda

⁹¹⁷ Refik Halit Karay, *Sürgün*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1941, s. 35.

⁹¹⁸ Mustafa Yıldırım, *58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin’den Anayurdun Dağlarına*, Ulus Dağı Yayınları, Ankara 2006, s. 227.

gezdirirken içi kan ağlıyordu; ama bir askere gözyaşı yakışmazdı. Dört yüz bir yıl önce buraya başı dik gelmişlerdi; yine başı dik gitmeliydiler.”⁹¹⁹

Bu kişiler, önce Mısır’a gönderilirler. Ardından buradaki esir kamplarında bir süre tutulurlar. Romanda bu kampın da insani unsurlardan uzak olduğundan söz edilmektedir.

“Geldikleri Heliopolis Kampı, etrafı dikenli tellerle çevrilmiş, köşelerine nöbetçi kuleleri oturtulmuş, göz erebildiği kadar büyük arazinin bir bölümüne dizilmiş barakalardan oluşuyordu. Bir de küçük tahta kulübeler halinde yapılmış banyolar vardı.”⁹²⁰

Şehrim Aşk romanında Leyla İpekçi, Ermenilerin yaşadığı tehcirden söz eder. Romanda bu göç ile ilgili çok fazla ayrıntı verilmezken yola çıkan insanların göç yolunda hayatlarını kaybetmelerine değinilmektedir:

“Hicret yolunda evini barkını ailesini bırakıp kendine –insanlık için– yepyeni bir medeniyet kurma hayaliyle yola çıkanları düşünüyorum. Çöl bir geçiş yeri. Ama orada kalakalmak da var. Büyük tehcirleri, kanlı katliamları ağırlayan çöl nasıl da suskundur. Ermeni tehciri sırasında annesi Suriye çöllerinde doğan bir arkadaşım vardı. Annesi kurtulabilmişti ama pek çok yakını orada veda etmişti hayata. Evlerini yurtlarını terk ettikten hemen sonra.”⁹²¹

Solmaz Kamuran’ın *Ceviz Ağacı* romanında ise Ermeni Tehciri sırasında yaşanan bazı olaylara, Deyri Zor’daki çöl şartlarına ve göçmen kamplara değinilmektedir:

“Garo devam etti, ‘Zorunlu göç emriyle on binlerce kişiyle birlikte oradan Suriye çöllerine, Der Zor’daki kamplara doğru yürümüşler. Annem gibi o da yollarda ve kamplarda ailesinin tamamını kaybedip tek başına kalmış.’

‘Orası çok mu uzak?’

‘Şöyle söyleyeyim, sizin geldiğiniz yolun herhalde üç katıdır. Çölde bir yer, yokluk, zaruret içinde...’

‘Oraya nasıl gitmişler acaba.’

⁹¹⁹ Mehmet Niyazi Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015, s. 366.

⁹²⁰ Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, s. 369.

⁹²¹ Leyla İpekçi, *Şehrim Aşk*, H Yayınları, İstanbul 2017, s. 66.

‘Babamların yolunu tam olarak bilmiyorum ama annemler önce Tekirdağ’a götürmüşler, oradan da kimi zaman hayvan vagonlarıyla, kimi zaman da yürüyerek Adana üstünden Suriye’ye. Acı hikâyeler hanımefendi, çok acı, canınızı sıkmayayım.’’’⁹²²

Solmaz Kamuran romanda Suriye’den Avrupa’ya gitmek durumunda kalan bir Ermeni ailenin yaşadıklarına da değinir. Romanda yıllar boyu yaşadığı yerden ayrılmak zorunda kalan insanların yeni yaşamlarındaki uyumsuzluklara ve tedirginliklere de yer verilir.

“‘Annem Suriye’den Fransa’ya getirildiğinde on altı yaşındaymış, tek başına... Annesi, babası, ablası, ablasının kocası ve iki yeğeni oralarda...’ Garo’nun sesi titredi, cümlesini tamamlayamadı. Derin bir nefes aldıktan sonra devam etti, ‘Fransa’da yetimhaneye konulmuş, içine kapanık bir genç kızmış, gerçi hâlâ öyledir.’ Gülümsemeye çalıştı. ‘Rahibe olmak istemiş bir ara sonra vazgeçip hemşirelikte karar kılmış, yıllarca çocuk hastanelerinde görev yapmış. Çocukları çok sever ama sanırım bir gün sahip olduklarını kaybetme korkusundan olacak hiç evlenmemeye, çocuk sahibi olmamaya yemin etmiş.’’’⁹²³

Yazar, Osmanlı devletinde farklı kimliklerin bir arada yaşadığı bir ülke olduğundan söz ettikten sonra göçe tabii tutulan Ermenilere yer verir. Daha sonra ise birlikte yaşayan milletlerin değişen dönem şartları ile devletten kopuş hikâyelerini konu edinir.

“‘(...) Bir keresinde, ‘Osmanlı, Osmanlı’ya bu zulmü yapar mı? Demişti bana. Dedem Arto Usta ve ailesinin sürgüne gönderilmesinin tek nedeni Osmanlı tebaası olmaları. O kendini Osmanlı olarak ifade eden bir insanmış, bunu Ermeni kimliğinin önünde tutarmış. Hatta bu evi de Ermeni mahallesinde değil de burada, bu mahallede, Yahudi ve Türklerin arasında yapmasının nedeni buymuş.’’’⁹²⁴

Tecelli Sercan Sırma da *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı* romanında Ermeni göçlerinden söz etmektedir. Romanda bu göçün Ermenilerin Ruslarla birlikte bölgede

⁹²² Solmaz Kamuran, *Ceviz Ağacı*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2018, s. 46.

⁹²³ Kamuran, *Ceviz Ağacı*, s. 31.

⁹²⁴ Kamuran, *Ceviz Ağacı*, s. 31.

Müslümanlara saldırılar yapmalarından dolayı doğan bir netice olarak gerçekleştirildiği belirtilmektedir.

“Akşam yemeğinde Naif Ağa sözü Ermeni tehcirine getirdi.

‘Kötü günlerden geçiyoruz. Savaş başladı. Dünya birbirine girmiş. Ermeniler, doğuda Ruslarla beraber Osmanlı topraklarına saldırıyor, Müslümanları yağmalayıp öldürüyorlar. Devlet Müslüman halkı korumak için onları Suriye’ye doğru tehcire başladı. Yolda bazı çeteler tarafından saldırılara uğruyorlar. Malları yağma ediliyor, kadınlar, çocuklar alıkonuluyor. Kötü niyetli kişiler de bundan yararlanmak istiyorlar.’”⁹²⁵

Bu göçün arkasında Rusya ve Osmanlının yaşadığı savaşların olduğu da romanda işaret edilen noktalardan biridir. *“Kuşatmada bulunan Osmanlı ordusunun bir kısmının dikkatini başka yere çekmek için Rus askerleri Batı İran’dan Irak’a girdi, (...) Ravanduz kentine kadar ilerlediler.”⁹²⁶*

Tecelli Sercan Sırma romanda Kürtlerin Mezopotamya’ya göç ettiklerine inanıldığını söyler ve kayıp Yahudi kabilesinin Kürtler olabileceğini iddia eden tarihçilerin olduğunu iddia eder:

“‘Bazı tarihçiler Kürtlerin diğer ari kavimler gibi bu dağlara göç ettiklerine inanıyorlar. Bu tez doğru olsa bile onlar gelmeden önde de burada mutlaka yaşayanlar vardı. Onun için Kütlere bir başlangıç ve kök bulmak çok zor. (...) Kim bilir belki de akrabayız. Kaybolan on Yahudi kabilesi de aralarında olabilir.’”⁹²⁷

Şükrü Altın’ın *Medine Müdafası-Fahreddin Paşa* romanında ise Medine’den göç etmek zorunda kalan Türklerden söz edilmektedir. Bu göçlerle Medine’nin nüfusunun bir hayli azaldığına, buradan yola çıkan kabilelerin ise Şam’a gittiğine değinilmektedir.

“Sabah erkenden parça parça denkler hazırlayan insanlar telaş içinde oradan oraya koşuyorlardı. Eşya dolu manda ve öküz arabaları Medine sokaklarından istasyon binasına doğru yol alırken birbirlerine sarılıp ağlaşan

⁹²⁵ Tecelli Sercan Sırma, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 54.

⁹²⁶ Sırma, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı*, s. 71.

⁹²⁷ Sırma, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı*, s. 185.

kadınların çocukların görüntüleri yürekler acısıydı. Toz toprak içinde zabitler neferler ite kaka eşyaları vagonlara yüklüyorlardı. Medine tren istasyonu göç nedeniyle kalabalıklaştı. 70.000 nüfuslu Medine'den insanlar kafileler halinde Şam'a gidiyorlardı."⁹²⁸

1.3.2.4. Suriye İç Savaşı Sonrasında Yaşanan Göçler

İsmail Keskin ise *Kaktüs Ağacının Sürgünü* romanında Arap baharının ardından Suriye'de başlayan iç savaştan kaçan Suriyelilerin Türkiye'ye göç etmesine yer verir. Göçmenler önce El Bab'a geçerler. Ancak Halep gibi El Bab'ın da iç savaştan dolayı sorunlu olduğu, insanların güvensiz bir ortamda olduğu bilgisi verilir.

*"Târık olacakları tahmin ettiğinden Najla'ya böyle bir durumda hemen Al Bab'a gitmelerini, Rima ve Hadil'i alarak ilk fırsatta Suriye dışına kaçmak üzere orada beklemelerini söylemişti. Öyle de yaptılar. Fakat Al Bab'da durumlar Halep'ten iyi değildi. Adam kaybetmeler burada da son hız devam ediyordu, Târık'ın en küçük kardeşi Kasım'la beraber ortanca kardeş Majid'i de almışlardı. Olan biteni ailenin en büyük erkeği olan Ayman açıkladı:"*⁹²⁹

Romanda Suriye'den kaçan göçmenler Karkamış'a kadar gelip oradan Türkiye sınırını geçerler. *"Hiba, Kamal, Rima ve kılavuzluklarını yapan çoban, sınırı Suriye ile Türkiye arasındaki uçsuz bucaksız ovada Fırat'ın yanı başındaki Karkamış üzerinden geçtiler."*⁹³⁰

Türkiye'ye gelen Suriyeli göçmenler Edirne'ye kadar ulaşabilirlerse buradan da Yunanistan ve Bulgaristan'a geçip Avrupa'ya gitme amaçlarına ulaşacaklardır. Romanda Suriyelilerin yaşadıkları bu göç hayatının detaylarına ve Yunanistan'a geçiş yollarına yer verilir:

"İşte o zaman kafamda koca bir jeton yığını boşalan kapaktan aşağı yuvarlanıyor.

'Edirne'den Yunanistan'a geçilir. Edirne'den Bulgaristan'a geçilir ama bilhassa Yunanistan'a geçilir. Otobüsler asfaltdan, trenler demiryolundan,

⁹²⁸ Şükrü Altın, *Medine Müdafası-Fahreddin Paşa*, Hayat Yayınları, Ankara 2018, s. 101.

⁹²⁹ İsmail Keskin, *Kaktüs Ağacının Sürgünü*, Hayy Kitap, İstanbul 2015, s. 48-49.

⁹³⁰ Keskin, *Kaktüs Ağacının Sürgünü*, s. 63.

mülteciler tarlalardan ve sonrasında plastik botlarla Meriç nehrinden...'
'Mülteciler.'”⁹³¹

İsmail Keskin romanında Suriye’de yaşanan savaşın ardından özellikle Avrupa’ya gitmeye çalışan mültecilerin düşüncelerine ve onları Avrupa’da karşılayacak olan yaşamı da anlatır.

*“‘Suriye’de savaş var. Suriyeliler artık Türkiye’de turist değil mülteci. Mülteciler hep daha iyisini arar, Batı’yı daha iyi sanır ve o yüzden Batı’ya kaçmak ister. Ne kadar batı o kadar iyi. O yüzden ilk kapı Yunanistan’dır ve her mültecinin hayalinde İngiltere’ye varmak yatar. Tamam da işte o çocuk da mı mülteci olacak? Daha çok küçük. Babası bilmiyor mu Yunanistan sınırı ne demek, hele hele ki Bulgaristan sınırı...’”*⁹³²

Mültecilerin yaşadıkları dramı anlatan Keskin, açlıkla karşılaşan mültecilerin yaşamlarına yer verirken başka ülkelerde karşılaştıkları ayrımcılıklara da yer verir.

Savaşın insanların üzerinde bıraktığı psikolojik yıkımı romanında işlemeye çalışan yazar, özellikle çocukların bu durumu karşılamada çok büyük zorluklar yaşadıklarını vurgular. Açlık, yalnızlık hissi, psikolojik yıkımın örnekleri ile romanda sık sık karşılaşılır.

*“Salonda belki yüz kişi yatıyordu, bunların yarısından çoğu çocuktı ve o gece istisnasız bütün çocuklar kâbuslarından çılgınlarla uyandı. Kimi ‘ümme’ kimi ‘mama’ diye çılgık atıyordu; hepsi anne demektir. Uykularından ‘baba’, ‘beyi’, ‘abi’ diye haykırarak uyananlar da babalarına sesleniyordu.”*⁹³³

Türkiye’ye göç eden Suriyeli halk için kurulan mülteci kamplarına da yer veren yazar, bu insanların geride bıraktıkları yaşamlarına duydukları özlemi, çaresizliği ele alırken Türk devletinin mülteciler için düzenlediği insancıl yaşam olanaklarına değinir ve kampların özelliklerini de anlatır.

“Açlık ve hayatta kalma endişesi mülteciler için geçmişin ağrılarını, acılarını öteleyen bir morfin gibiydi. Kendilerini ve sevdiklerinden geride kalanları hayatta tutabilme çabası diğer tüm kaygılara set çekiyordu. Oysa mülteci kamplarının mültecilerin elinden aldığı tam da buydu. Kamal, Rima ve Hiba’nın nihayet yerleştikleri mülteci kampı yemek ve güvenlik için olan endişelerini ortadan

⁹³¹ Keskin, *Kaktüs Ağacının Sürgünü*, s. 17.

⁹³² Keskin, *Kaktüs Ağacının Sürgünü*, s. 19.

⁹³³ Keskin, *Kaktüs Ağacının Sürgünü*, s. 70.

kaldırmıştı fakat bunun ötesinde hiçbir şey yoktu. Olmasını da kimse beklemiyordu. Mülteci kampı neredeyse bir şehir büyüklüğündeydi. Yemek ve güvenlik konusunda bir sıkıntı yoktu. Mültecilerden tek beklenen beklemeleriydi. Öte yandan savaşın kolay kolay bitmeyeceği de ortadaydı. (...) kampları terk edenlerin çoğunluğunu Avrupa'ya kaçma hayaliyle İstanbul, Bursa İzmir gibi büyük şehirlerde çalışmaya gidenler oluşturunuyordu.”⁹³⁴

1.3.3. Sürgün

Sürgünlük bir bütünü oluşturan toplumun içinden çıkan “öteki”nin hayat hikâyesidir. Ve aynı zamanda toplumun da kaderinin bir parçasıdır. Toplumların büyük dönüşümler yaşadığı dönemlerde ortaya çıkan farklı düşünceler, toplum ve devlet tarafından onaylanmadığı takdirde kişi ve düşünce ötekileştirilir ve çare olarak da sürgün seçilir. Sürgünlük çoğu zaman tek kişilik bir ceza iken bazen aileler de cezalandırılmış, sürgün edilmişlerdir. Osmanlı devletinin özellikle son yıllarında çokça görülen sürgünler, toplumsal bir sorun haline gelmiştir. Muhalif olan ya da muhaliflik iddiasında bulunanlar sürgün cezası ile karşı karşıya kalmışlardır. Edward Said, sürgünlüğü şöyle açıklar:

“En hüznünlü yazgılardan biridir sürgün. Modernlik öncesi dönemlerde sürgün iyice korkunç bir cezaydı; çünkü sadece aileden ve aşına mekânlardan uzakta amaçsızca dolaşmaktan öte bir şeydi, aynı zamanda kendini hiçbir zaman evinde hissetmeyen, etrafına hiç uyum sağlayamayan, geçmişe yatıştırılmaz bir acıyla, bugüne ve geleceğe ise buruklukla bakan biri, sürekli toplum dışı olan biri olmak anlamına da geliyordu. Sürgün fikri bir cüzzamlı, toplumsal ve ahlaki anlamda bir parya olmaktan duyulan korku ile bağlantılı olmuştur her zaman.”⁹³⁵

Bekir Fahri İdiz’in *Jönler* romanı Osmanlı devletinin son yıllarına ışık tutan sürgün romanlarının en önemlilerinden biridir. İttihat ve Terakki ile bağlantıları olan roman kişisi Necip’in üzerinde yasaklı evrak çıkması üzerine sürgün hayatı başlamıştır ve Necip kendisini birdenbire Kahire’de buluvermiştir. Kahire’de arkadaşı ile tek göz bir odada yaşamaya başlayan Necip’in hayatını ele alan yazar, sürgün edilmenin kişide yarattığı ruh halini de roman boyunca anlatmaya çalışır. Bu noktada Mısır, Osmanlı

⁹³⁴ Keskin, *Kaktüs Ağacının Sürgünü*, s. 71.

⁹³⁵ Edward Said, *Entelektüel-Sürgün-Marjinal- Yabancı*, (Çev. Tuncay Birkan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995, s. 53.

devletinden kaçan veya siyasi otoriteler tarafından sürgün edilen kişilerin yoğunlukta olduğu bir bölge olarak öne çıkmaktadır.

“Necip için bu halinde ne büyük bir ilerlemeydi. İstanbul Mekteb-i Tıbbiye hapishanesinden itibaren, Taşkışla, Trablusgarp zindanlarını dolaşa dolaşa Kahire’ye düştüğü günden beri çekmediği sefalet, geçirmedığı horlanma kalmamıştı. O, küçük toplu vücudunun, çatık, pos bıyıklı çehresi altında adeta yaşlı görünüyordu. Hele son iki senelik zincirleme bir felaket içinde geçen hayatı onu bütün bütün yakıp kavurmuştu. Anadolu vilayetlerinin birinde esnaf takımından birinin oğlu olduğu halde İstanbul Mekteb-i Tıbbiyesi’ne verilmiş, bir aralık İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin dâhilinde hâsıl ettiği özgürlükçü hareketler sırasında, üzerinde tutulan zararlı evrak ile Taşkışla suçlama kuruluna teslim oluvermişti. Şimdi yaklaşık iki seneden beri dâhildeki ailesiyle muhaberesi kesilmiş, Mısır’ın yabancı hayatı içinde kalmıştı. Dört aydan beri karanlık, serserice bir hayat ile çarpışa çarpışa nihayet karşıda hafif nefesiyle ağzı açık yatan Hüsnü’yü bulmuş, onun dostluğuyla bu odaya sığınabilmişti.”⁹³⁶

Necip’in sürgünlük yaşamı onu yetiştirdiği kültüre yabancılaştırdığı gibi kendisine ve ilkelerine de yabancılaştırmıştır. Sefalet içinde kendisini Mısır’da bulan Necip içinde bulunduğu halden ve geleceğine dair umut ışığı bulamamasından dolayı roman boyunca adeta bir baş dönmesi ile birlikte yaşamaya çalışmaktadır.

“Hele namuslu bir Türk ailesinin evladı olduğu halde Mısır’a ayak bastığı günden beri karıştığı birtakım vakaların hatırası, mahmur çehresi üzerinde üzüntü saçan uçukluklar peyda etmişti. Evvela Avadis gibi serseri bir Ermeni ile dost oluşu, küçük gözleri önünde siyah bir nokta gibi resimleşiyordu. O, kaç gece birinin peşinde bir biçare gibi ayak sürüyerek kerhaneden meyhaneye dolaşmış, birtakım gürültü patırtılar arasında sefilane dayak yemişti. Bununla beraber vicdanında hazmolunmayan bir boğucu his gibi vakit vakit kabaran bu hatırayı, el’an haşin mizacıyla müdafaa etmek istediği namuskârlığına dokundurmamak için, fikrinde türlü mazeretler bulmaya çalışıyordu. O ne için, fikrinde türlü mazeretler bulmaya çalışıyordu. O ne yapsın! Daha Kahire’ye ilk gelişinde Özbekiye’nin kaldırımı üzerine düşmüştü. Sefalet zavallıyı can yakıcı bir alev gibi her tarafından

⁹³⁶ Bekir Fahri İdiz, *Jönler*, (haz. Atilla Özkırmı), İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 19-20.

kavırıyordu. Yatacak yere, yiyecek ekmeğe, hatta giyecek bir kat elbiseye muhtaçtı. O kaç gece ‘Atebe el-Hadrâ’ tramvay mevkiinin sabahçı kahveleri önünde, bir sandalyede pineklemiş, kaç gece polisin korkutucu, şüpheli nazarı altında bulunmuştu. Çekilen açlık ve mahrumiyetin sonu gelecek gibi değildi.”⁹³⁷

Bekir Fahri İdiz, Necip karakterinin yaşamı ile tam bir sürgün yaşamını, öteki yaşamını gözler önüne serer. Üzerindeki kıyafetin değiştirmek isteyen ancak buna gücü yetmeyen yoksulluk içindeki roman kişinin gelgitleri roman boyunca okura yansıtılır.

“Üzerindeki elbisenin pis, eski püskü halini izzeti nefesine dokunacak kadar nefretli buluyordu. Ama ne yapsın! Rubasız da gezilmezdi ya! Hem ne olacak! İşte insan gitgide her şeye alışıyor. Zaten Trablus zindanından beri geçirdiği sürgün hayatı, onda böyle şeylere dikkate edecek yürek ve arzu bırakmamıştı.”⁹³⁸

Romanda sürgün yaşamında kendisine benzeyen birine denk gelinmesinin belki de sürgün olan kişi için en büyük şans olabileceği düşüncesi de Necip’in arkadaşı ile birlikte verilir: *“Efdal kendine şu kimsesizlik âleminde ne büyük bir yardımcı idi. Doğrusu böyle bir sahada bir sürgün arkadaşı kardaştan da ileri sayılabilirdi.*”⁹³⁹

Kemal Tahir’in *Yorgun Savaşçı* romanında ise İttihat ve Terakki’ye katılan Cemil’in bu yapılanmaya katıldığında onun sürgünü göze alması gerektiği hatırlatılırken İttihatçıların sıklıkla gönderildikleri sürgün şehirleri de sıralanır: *“Bu yolun ucu, kötüsü gelirse belki de ölene kadar sürecektir Fizan, Taif, Yemen sürgünlerine bağlıydı.*”⁹⁴⁰

Türk romanında sürgün temasıyla öne çıkan eserlerden biri olan roman ise kuşkusuz Refik Halit Karay’ın *Sürgün* romanıdır. Meşrutiyet sonrası, Birinci Dünya Savaşı yıllarında kendisini Beyrut’ta sürgünde bulan Hilmi Efendi’nin, Beyrut’un ardından Halep ve Şam’da yaşadıklarını anlatan Karay, sıklıkla karakterin iç dünyasından okura seslenir. Hilmi Efendi, kendisini bir anda yabancı, öteki olarak bulduğu bu sürgünlükte çaresizce hiçleşmeye başlar. Romanda Hilmi Efendi, Beyrut’a ayak basınca yatılı okula gönderilen yapayalnız bir çocuk gibi ürkek olarak tasvir edilir:

⁹³⁷ İdiz, *Jönler*, s. 20.

⁹³⁸ İdiz, *Jönler*, s. 22.

⁹³⁹ İdiz, *Jönler*, s. 87.

⁹⁴⁰ Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1969, s. 14.

“Yolcular, memleketlerine ve bekleyenlere kavuşmak neşesiyle acele acele eşyalarını topluyorlardı. Kendi evlerine girecek, tanıdıklarını bulacak, yurtlarına vardıkları için kaldırımlara daha sert, güvenle basacak olan bu adamlara gıpta ederek yatağını isteksizce kaldırdı; çürük bavulunu kapayıp iplerle sardı, üstüne oturup yatı mektebine yeni götürülen ve orada ilk gecesini geçiren bir çocuk gibi, koca adam, içi ezile ezile karısını bir anaya duyulan hasretle andı. Nereye inecekti? Hangi dilden konuşacaktı? Ne ile nasıl yaşayacaktı? (...) Ayağını toprağa basmaktan ürkiyordu;”⁹⁴¹

Edward Said’e göre sürgün kişi gitmek zorunda bırakıldığı bölgeye hemen uyum sağlayamaz, o geride bıraktıkları ile meşgul bir zihin dünyasını da beraberinde taşır. Mekânsızlık içerisinde kalan sürgünün ilk aradığı konum, güven ortamıdır.⁹⁴²

Romanda Hilmi Efendi sınırın öteki tarafındaki hayatına, ailesine, eski günlerine çok yakinken sınırın diğer tarafında bilinmez bir hayata atılmak zorunda kalır. Suriye hem tanıdık hem çok yabancı bir iklime sahiptir artık ve bu yabancı iklim sürgün kişilerinde tam bir çaresizliğe dönüşmektedir.

“Polislerden azar işiterek, şoförlerden küfür yiyerek, dükkâncılar tarafından kovularak, itile sövüle bir müddet de böyle dolaştı. Tekrar mecalsizlik, üzgünlük duyuyordu; içinde fena haber alacağını bildiren bir ürkme vardı.”⁹⁴³

Beyrut’ta sefil bir vaziyette kalan Hilmi Efendi’nin sürgünlükteki vaziyetlerine yer veren Karay, Hilmi Efendi’nin toplumun dışında kalışına, kendisine dahi yabancılaşmasına, geçmişi ile geleceği arasında salınan zihnine engel olamamasına art arda “öteki” hallerine örnekler sunar:

⁹⁴¹ Refik Halit Karay, *Sürgün*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1941, s. 8.

⁹⁴² “Sürgün olmanın bütünüyle kopuk, yalıtılmış, doğduğunuz yerden umutsuzca ayrılmış olmak demek olduğu yolunda yaygın ama tamamen yanlış bir varsayım vardır. (...) İşin aslı şu ki sürgünlerin çoğu için güçlük sadece yuvadan uzakta yaşamak zorunda bırakılmaktan kaynaklanmaz; daha çok günümüz dünyasında sürgünde olduğunuzu, yuvanızın aslında pek de uzakta olmadığını hatırlatan birçok şeyle birlikte yaşamaktan, çağdaş günlük hayatın normal akışının sizi eski yerinizle sürekli ona ulaşacak gibi olduğunuz ama bir türlü ulaşamadığınız bir temas halinde tutmasından kaynaklanır. Bu yüzden sürgün bir arada kalma durumundadır ne yeni ortamıyla tamamen birleşebilir ne de eskisinden tamamen kopabilir ne bağlanmışlıkları tamdır ne de kopmuşlukları bir düzeyde nostaljik ve duygusalsa bir başka düzeyde becerikli bir taklitçi ya da gizlice toplum dışına atılmış biridir. Hayatta kalmayı becermek asıl uğraş haline gelince sürekli tetikte durulması gereken bir tehdit çıkar ortaya: fazla rahat ve güvenli olma tehlikesi.”

Edward Said, *Entelektüel- Sürgün- Marjinal- Yabancı*, (Çev. Tuncay Birkan,), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995, s. 54-55.

⁹⁴³ Refik Halit Karay, *Sürgün*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1941, s. 25.

“İki haftadır Beyrut içinde dalgın dalgın, miskin miskin dönüp dolaşıyor; masraf olmasın diye çoğu vakit şehrin kenarlarında, deniz kıyılarında, muz ve portakal bahçelerini çeviren hendeklerde izbe yerle bularak saatlerce tek başına oturuyor, düşünüyor, uyukluyor. Vücudundan fazla ruhundaki kesiklikten şikâyetçi... Duyduğu bezginliğe bakarak bundan sonra hiçbir işe yaramayacağına hükmetmektedir. Yalnız etrafındaki manzaraları, insanları değil, kendini de kendine yabancı buluyor; hatta çehresinin bile değiştiğine inandığı zamanlar vardır. Aynaya bakınca karşısında, muhakkak, bir bilmediğini görecekmış gibi başka yüz taşıdığına o kadar inanmıştır ki düşünürken bir yabancıya sır veriyormuş gibi başka yüz taşıdığına o kadar inanmıştır ki düşünürken bir yabancıya sır vermiş gibi üzülüyor, susmak, yani düşünmemek istiyor.”⁹⁴⁴

Sürgün, yaşamında insanın sadece “kendisi” için var olduğunu anlatan yazar, Hilmi Efendi’nin günlük ihtiyaçlarını dahi karşılayamayacak hale düştüğünü, tanıdıklarının da artık ona çare olmadıklarını anlatır: *“Açlık onu büsbütün hırçın, deli etmişti; ne yapsa arkadaşları cevap vermemek, ses çıkarmamak yolunu bulmuşlardı.”⁹⁴⁵*

Romanda sürgün olmayan, vatanından, ailesinden uzak olmayan insan manzaraları ve bu insanlara sürgün zihninin bakışı da yansıtılır. Edward Said bu durumdaki kişilerin mutlu hayatlara “hınçla” baktıklarını ve kendi ruhlarındaki boşluktan dış dünyaya bakmaya çalıştıklarını söylerken bu insanların 20. yüzyıl devletlerinin ürünü olduklarını da ekler.⁹⁴⁶

Hilmi Efendi de kendisini öylesine yalnız ve yabancı hisseder ki dışarıda gördüğü kendisine göre mutlu sandığı insanların kendisini yargılayacağını ve kirli, eski, kıyafetleri

⁹⁴⁴ Karay, *Sürgün*, s. 14.

⁹⁴⁵ Karay, *Sürgün*, s. 22.

⁹⁴⁶ “Sürgünler sürgün-olmayanlara hınçla bakar. Sürgün olmayanların çevrelerine ait olduğunu, oysa sürgünün daima yersiz yurtsuz olduğunu hissedersiniz. Bir yerde doğmak, orada yaşamak, az ya da çok oraya ait olduğunu bilmek acaba nasıl bir şeydir? Eve dönmesi engellenen herkesin sürgün olduğu doğru olsa da sürgünler, mülteciler, ülkeye yerleşenler ve göçmenler arasında kimi ayrımlar yapılabilir. Sürgün, yüzyıllara dayalı ülke dışına çıkarma/kovma pratiğinden doğmuştur. Sürgün kovulduğu andan itibaren bir yabancı olma damgasıyla birlikte anormal ve sefil bir hayat yaşar. Öte yandan mülteciler 20. yüzyıl devletinin bir ürünüdür. ‘Mülteci’ insanı çağrıştıran politik bir terim haline gelmişken; sürgün bence, yalnızlık ve tinsellik izi taşımaktadır.”

Edward Said, *Sürgün Üzerine Düşünceler*, Hece Yayınları, Ankara 2015, s. 193.

hakkında küçük düşürücü yorumlar yapacağını düşünmektedir. Yazar, böylece sürgün kişinin uyumsuzluğunu, parçalı ruh halini gözler önüne serer.

“Beyrut yolunu tuttu; halk kırlara yayılmıştı, kimsede üzüntü yoktu; Cebel baştanbaşa bol paralı, sıhhatte bir cemaatin doldurduğu refah, saadet ülkesiydi; kıyafeti pek de göze batacak kadar uygunsuz olmamakla beraber kendisini öyle sefil, öyle bitkin görüyordu ki bir insan kafilesi ile karşılaşırken, çok uzaktan yolun kenarına çekiliyor, araya mesafe koyuyordu. ‘Sen bu yerlerde dolaşacak adam değilsin, haydi aşağı!’ Diyeceklermiş gibi ürkekti; azarlanmaya layık olduğuna kendisi hükmediyordu.”⁹⁴⁷

Suzan Samancı da *Halepçe’den Gelen Sevgili* romanında Halepçe’deki katliamdan sonra hayatına önce Türkiye’de daha sonra Avrupa’nın çeşitli ülkelerinde göçmen olarak devam eden Delila’nın bakış açısından sürgün olmanın ne demek olduğunu ele alırken sürgün olmanın varoluşsal bir tecrübe olduğunu da belirtir:

“Orta Doğu’da Barış’ konulu panele katılmak için Zürih ve Montereux’e gittik. Tanışmaktan, tokalaşmaktan yorgun düştüm. Mülteci olmanın ne demek olduğunu Avrupa’da yaşayanları görünce daha iyi anladım. Zorunlu olarak yurtlarından kopup gelenler uyumsuzluk içindeydi. Gözlerinde dile gelemeyen öfke, acı ve özlem vardı. Uyum sağlayanlar parmakla gösterilecek kadar azdı; bunlar sürgünü varoluşsal bir deneyim olarak yaşayanlardı.”⁹⁴⁸

⁹⁴⁷ Refik Halit Karay, *Sürgün*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1941, s. 44.

⁹⁴⁸ Suzan Samancı, *Halepçe’den Gelen Sevgili*, Sel Yayınları, İstanbul 2012, s. 84.

İKİNCİ BÖLÜM

MEKÂN VE MEDENİYET

2.1. MEKÂN OLARAK ORTA DOĞU

“Coğrafya bir kaderdir.

*Bu demektir ki bunun gereklerini kabul etmek,
ona ayak uydurmak şartıyla onunla iyi kötü uzlaşılabilir.*

*Fakat bu şartları büsbütün unutanlar için
perişanlık mukadderdir.”⁹⁴⁹*

Roman ve mekân ilişkisinin ele alındığı çalışmamızın bu bölümünde romanlarda yer verilen mekânlara, insanın çevresi ile olan bağına, çevresinin ve yaşadığı dönemin insan ve toplum ruhuna, kişiliğine, yaşam tarzına, kültürüne etkileri üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Beşerî bilimler her zaman birbiri ile iletişimde bu da disiplinler arası çalışmaya yol açmaktadır. Bu sebeple çalışmamızın bu bölümünde özellikle beşerî coğrafyadan ve geo-kritik olarak da adlandırılan bir eleştiri yönteminden söz edeceğiz.

Dünyanın herhangi bir köşesinde meydana gelen coğrafi veya siyasi bir olayın dünyanın çok uzak bir bölgesine beklenmedik derecede etki edebilmesi mümkündür. Bu yansımayı özellikle gelişen teknoloji ve “daralan” yeryüzü ile günümüzde daha iyi kavrayabilmekteyiz. Alan Mikhail *Osman’ın Ağacı Altında* isimli eserinde XVIII. yüzyılda meydana gelen bir volkanik patlamanın Mısır siyasetine ve halkının yaşamına olan etkisini şu cümle ile özetler: “*İzlanda’da bir volkan patladı ve Osmanlı Mısır’ında insanlar açlıktan öldü.*”⁹⁵⁰ Bu cümlemin ilk bakışta birbirinden bağımsızmış gibi görünen iki olayı ele almış olduğu düşünülebilir. Ancak yazar bu iki olayın birbirleri ile olan bağlantısını şöyle açıklar:

“Hint Okyanusu musonları Nil’i besliyordu. Yaz başında Etiyopya’nın dağlık bölgelerinden geçerek gelen bu yağışlar, Nil’in üst kısımlarını dolduruyor, çoğalan bu sular haziran ayında da Mısır’a ulaşıyordu. Nehir, haziranda güneyde

⁹⁴⁹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, (Ed. İnci Enginün), İstanbul 2020, s. 88.

⁹⁵⁰ Alan Mikhail, *Osman’ın Ağacı Altında*, (Çev. Seda Özdil), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019, s. 215.

Asvan'da temmuzda Kahire'de yükseliyor, ağustos sonu, eylül başı gibi de en yüksek seviyeye ulaşıyordu. Laki haziranda patladı ve Hint Okyanusu yaz musonlarını yarıda kesti. İklim bilimsel çalışmalar, Laki patlaması sonucu Nil'in su seviyesinin 1783 ve 1784'te azaldığını gösteriyor. Bu yıllarda Nil'in debisinin yüzde 18 oranında azaldığı tahmin ediliyor. 1737-1800 yılları arasında en düşük seviyedeki su taşkınını ise 1784 yılında yaşandığı görülüyor. Nil'in Mısır'ın en büyük gıda, gelir ve güç kaynağı olduğu düşünüldüğünde Nil'in su seviyesinin yaklaşık beşte birinin azalmasının nehrin oluşturduğu refahla inşa edilen toplumsal ekonomik ve siyasi yapılar için yıkıcı etkileri olacağı aşikârdı. 1780'lerde Mısır'da kırsal alanda yaşayan hiç kimsenin muhtemelen İzlanda diye bir yerin adını duymamış olmasına rağmen halkın çektiği sıkıntıların büyük bir kısmının sebebi Laki'ydi."⁹⁵¹

Alan Mikhail, iklim bilim çalışmalarının verileri ile bu sonucu değerlendirirken Nil'in sularının çekilmesinin doğal bir hadise olduğunu ancak bu doğal hadiseye yol açan sebebin çok uzak bir yanardağın patlaması olduğunu söyler ve bu doğal hadiseler zincirinin, toplumların yaşamlarına olan etkisine dikkatleri çekmek ister. Volkanik patlama sonucunda Nil'in sularının çekildiği aşikârdır ve yazar, Nil nehrinin sularının çekilmesinin Mısır için ölümcül bir döneme yol açabileceğinden söz eder. Kritik bir döneme giren Mısır coğrafyası ve iklimi aynı zamanda Mısır siyasetine de yeni bir yön çizmeye başlar. Kuraklık, yoksulluk, suya ulaşamama sonucunda ortaya çıkan hastalıklar, veba salgını ile mücadele etmeye çalışan Mısır'ın merkezi idare ile kopma noktasına gelmesine de sebep olarak dolaylı da olsa Laki yanardağının patlamasını göstermek mümkündür. Alan Mikhail özetle Osmanlı devletinin Mısır'da İzlanda volkanik patlaması ile başlayan zincirleme olaylar sonucunda yenik düştüğünü söyler:

"Laki'nin Osmanlı Mısır'ı üzerindeki güçlü etkilerini tam olarak kavrayabilmemiz için ilk olarak o dönemde Mısır'da neler yaşandığına bakmalıyız. Volkan patlaması Mısır'da Osmanlı Devleti için hem siyasi hem de ekolojik açıdan bir hayli kötü bir zamana denk geldi. Daha önceki bölümlerde gördüğümüz üzere 1760'lardan itibaren Mısır kırsalındaki yerel elitler Osmanlı Devleti'nin merkezi gücünden kopmaya başladılar. Giderek artan bu bağımsızlık bu kişilerin şahsi

⁹⁵¹ Mikhail, *Osman'ın Ağacı Altında*, s. 224-225.

çıkarlarına hizmet etse de yereldeki nüfus ve çevre üzerinde olumsuz etkileri oldu. Yeni yeni ortaya çıkan bu kırsal liderler kendilerine bir nüfuz alanı ve kırsal sermaye tabanı oluşturmak için kırsal kaynakları tekelleştirdiler, sonra büyük toprak parçalarını ele geçirdiler. Sürdürülebilir olmayan ticari tarım yöntemlerini kullandılar, köylüleri tarlalarda zorla çalıştırdılar, vergi gelirlerini Osmanlı Devleti'ne iletmediler ve kendi ekonomik ve siyasi çıkarlarını korumak için küçük askeri gruplar oluşturdular. Tüm bunlar kaynakların tekelleştirilmesi ile şekillenen yerel bir siyasi merkezileştirme projesi olarak özetlenebilir.”⁹⁵²

Edebiyatta özellikle natüralizm ile görünür hale gelen çevre, birçok felsefecinin ve edebiyat eleştirmeninin üzerinde düşündüğü bir konudur. İnsanın yaşadığı doğal-yapay çevreden etkilendiği, toplumların içinde bulundukları dünya ile şekillendiği görüşü üzerine birçok araştırma yapılmış ve bu araştırmaların sonucunda edebi metinler de eleştirmenler tarafından yeni bir bakış açısı ile ele alınmıştır. Edebiyat ve coğrafyanın kesişmesine bazı eleştirmenler tarafından (geographie littéraire) yani ‘edebî coğrafya’ veya géographie de la littérature (edebiyat coğrafyası), géocritique, géopoétique gibi isimlendirmeler verilmiş ve edebiyat ve coğrafya ilişkisini özel olarak ele alan romanların da “roman géographes”ı ortaya çıkaracağı savunulmuştur.

“Edebiyat coğrafyası (géographie de la littérature) eserlerin üretildiği uzamı (context spatial), coğrafyayı inceleyen, tasvirler üzerinden yazarın kullandığı mekânın özelliklerini, mekân kullanımındaki neden-sonuç ilişkilerini irdeleyen bir yaklaşımdır. Yazarın hayat coğrafyası ve eserlerindeki coğrafyayı dikkate alan edebiyat-coğrafya merkezli okumalar, işlenen tema, kullanılan imge ve motiflerin yaşanan coğrafya ile ilişkilerini gösterirken yazarın hayal gücünü besleyen kaynakları da belirginleştirmekte, metin çözümlemelerine yeni açılımlar kazandırmaktadır. Yazar hayata ilişkin gözlem ve deneyimlerini seçerek ve değiştirerek yeniden kurgularken ister istemez yaşadığı çevreden etkilenmekte; belleğinde gizlenen anılar ve anılarındaki mekânlara ait belirgin özelliklerden yararlanmaktadır.”⁹⁵³

⁹⁵² Mikhail, *Osman'ın Ağacı Altında*, s. 224-225.

⁹⁵³ Emel Kefeli, “Edebiyat Coğrafya İlişkisi”, *Edebiyat ve Coğrafyalar*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 15.

Her edebî metin, yazarından, yazarının yaşadığı coğrafyadan ve içinde bulunduğu kültürden, siyasi ve sosyal hayatından izler taşımakta, dolayısıyla metin de bu etkenlerin bir bileşiminden meydana gelmektedir.

*“Hipokrates ile başlayan, İbn Haldun, Bodin ve Montesquieu’nün bu konudaki yaklaşımlarıyla gelişen, iklim ve çevrenin insanı, dolayısıyla da kültür ve uygarlıkları etkilediği ve şekillendirdiği görüşü (iklim-çevre teorisi) edebiyat-coğrafya merkezli disiplinlerarası çözümlemelerde önemli bir hareket noktasıdır.”*⁹⁵⁴

Edebiyat metni de yazarın-sanatçının hayatının bir parçasıdır. Bu hayat kimi zaman coğrafi olaylarla kimi zaman siyasi olaylarla çevrelenirken eserlerde bu ilişki ağını görmek mümkündür.

*“Edebiyat doğrudan toplumsal gerçekliği ve toplum olaylarını anlatmasa dahi toplumsal yapı ile ilgili olmak, ondan etkilenmek durumundadır. Çünkü edebiyatın oluştuğu, geliştiği ve anlatıldığı ortam tamamıyla toplumdur.”*⁹⁵⁵

Yazar, doğrudan ele alamadığı konuları da alegorilerle, temsillerle verebilir. Bunun en önemli örneğini Şerif Aktaş şöyle aktarır. Şerif Aktaş, *Küçük Ağa* hakkındaki bir makalesinde Salih’in evini tasvir ederken bu ev tasviri ile birlikte çöken Osmanlı devletini anlattığını söyler.

“‘Görülüyor ki, ‘Küçük Ağa’da ev ve kasaba İmparatorluğun durumunu dikkatlere sunacak şekilde anlatılmaktadır. Salih, bu delikanlının annesi, Akşehir ve İmparatorluk arasında bir benzerlik söz konusudur.

*İmparatorluk tecrübesinin kasabadaki temsilcisi ise, Ali Emmi’dir. O, Arabistan çöllerinde kolunu kaybeden, yüzü acayip bir yara hâlini alan Salih’e, ‘Koca Memâlik-i Osmaniye senden beter oldu’ diyerek yukardaki tespitimizi dile getirir.”*⁹⁵⁶

Toplumlar, bulundukları coğrafyaya göre şekil almakta mekânlar da yine coğrafyaya göre tasarlanmakta dolayısıyla kültür unsurları da coğrafya ve iklim

⁹⁵⁴ Ümit Hassan, *İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi*, (Haz. Taşkın Takış-Cansu Özge Özmen) Doğu Batı Yayınları, Ankara 2015, s. 34.

⁹⁵⁵ *Edebiyat Sosyolojisi*, (Ed. Köksal Alver), Hece Yayınları, Ankara 2012, s. 12.

⁹⁵⁶ Şerif Aktaş, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Kurgan Edebiyat, Ankara 2011, s. 357.

tarafından şekillendirilmektedir. *“Her uygarlık sabit bir mekâna dolayısıyla da kendine özgü bir coğrafyaya bağlıdır. Uygarlıkların dünya görüşü de yaşanan coğrafya ile belirginleşir.”*⁹⁵⁷ İnsanın toplumsal bir varlık olduğu gerçeği, toplumların da çevrenin varlığı olduğu gerçeğine yol açmaktadır. Çevreden kastedilense hem fiziki coğrafya hem de kültürel unsurlardır. Çöl ikliminde yaşayan toplumların zihin dünyası ile kuzey iklimlerinde hayat bulan toplumların zihin dünyasının farkından doğan kültür farkı iklim ve coğrafyanın insan yaşamındaki izlerini görünür kılmaktadır. Yerkürenin Doğu ve Batı olarak iki kutba ayrılması ise coğrafi farklılıklardan daha ötesine gidilmesi gerektiğini göstermektedir.

Çok çeşitli iklim, coğrafya ve kültürlerin kesişim noktası olan mekân ise Orta Doğu’dur. Fernand Braudel, Yakın Doğu olarak ele aldığı Orta Doğu ile Batı uygarlıklarının ortaya çıkışlarının temelinde bir meydan okuma ve direnme olduğunu iddia eder. Braudel, uygarlıkların birbirlerine karşı gösterdikleri direnme ya da coğrafi şartlara karşı verilen bir mücadele ve alınan karşılıklar sonucunda ilerleyip ya da gerilediklerini savunmakta, bu kazanımı da “kazanılmış ya da fethedilmiş avantajlar” olarak kabul etmektedir.

Binlerce yıllık geçmişe sahip olduğu bilinen Orta Doğu birçok uygarlığın doğum yeridir. Asya ve Avrupa’nın göbeği olan bu bölge insanlığın da dünya üzerindeki ilk sahnesi olarak kabul edilmektedir. İnsanoğlu Orta Doğu gibi zorlu bir coğrafyada çöl şartlarına “meydan okumuş” ve birçok uygarlık meydana getirmiş ve özellikle XIX. yüzyılda petrolün de keşfi ile bu uygarlıkların kazanımlarının da dünyaya yayılmasını sağlamıştır.

*“Hiçbir uygarlık, kendine özgü hareket olmaksızın yaşayamaz; her uygarlık, komşularıyla olan mübadeleler ve şoklarla zenginleşir. Örneğin İslamiyet, ‘susuz denizler’ denilen, mekân içindeki çöller ve stepler boyunca ilerleyen kervanlar olmaksızın, Akdeniz’deki ve Hind okyanusunda Malaka ve Çin’e uzanan deniz seferleri olmaksızın düşünülemez.”*⁹⁵⁸

⁹⁵⁷ Emel Kefeli, *Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz*, 3F Yayınevi, İstanbul 2006, s. 13.

⁹⁵⁸ Fernand Braudel, *Uygarlıkların Grameri*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara 2017, s. 41-42.

Uzun soluklu bir meydan savaşına şahitlik eden Orta Doğu aynaları, günümüzde de bu görevini sürdürmektedir. Bu aynalardan çoğu zaman meydan okumak ve karşılık vermek zorunda kalan toplumların yaşamları, yaşamlarını yönlendiren inanç ve kültürleri göze çarpmaktadır. Mutlaka bir düşmana karşı ya da “mutlak” düşmana karşı korunmak isteyen bu sırada “mutlak” arayışına giren Orta Doğu insanı, hayatını da bu düşünce ile şekillendirmiş, evlerini, sokak ve caddelerini savunma düzleminde planlamıştır. Yahudilerin, Hristiyanların, Müslümanların, Şiilerin, Vehhabilerin, Zerdüşterin birbirlerine karşı ve tüm insanlığın olduğu gibi iklim şartlarına karşı savunulacak mekânları, yaşam tarzları ve inançları tarih ve roman aynalarından günümüze yansıtılmaktadır.

*“Çünkü roman mekâna, türün imkanları nispetinde geniş yer verebilen bir özelliğe sahiptir. İnsan mekân ilişkisinin karşılıklı birbirini etkilemesi en fazla romanda görülmektedir.”*⁹⁵⁹

Bu bölümde Suriye Filistin-Mısır, Irak, İran, Arabistan ve Yemen coğrafyalarında geçen romanlardaki insan-toplum-şehir ilişkilerine yer verilmiştir.

2.1.1. Suriye-Filistin ve Mısır

2.1.1.1. Şam

Suriye-Filistin bölgesinin öne çıkan şehirleri Şam, Beyrut, Halep ve Kudüs'tür. Bu ayrımın ilkinde yer alan şehirler daha çok tarihsel süreçte bu bölgede yapılan savaşlar ve bölgedeki siyasi sorunlar ekseninde romanlara taşınmıştır. Bir kısım romanlarda ise yazarlarının seyahat yahut sürgün şartları içinde bulunmak zorunda olduğu şehirler olması dolayısıyla romanlara taşınmıştır.

Romanların çoğunluğunda Şam ve Beyrut şehirleri birlikte ele alındığı için önce bu iki şehir merkezli bir bakış söz konusu olacaktır.

İbnül Emin Mahmuud Kemal İnal'ın 1899 tarihli *Sabih* romanında Şam şehrine değinilmiştir. Romanda Sabih'in doğup büyüdüğü Şam'dan ve Arap hanedanlığından, bu hanedanlığın Şam'daki etkisinden söz edilir. Ancak yazar, Şam şehri, hakkında detaylı

⁹⁵⁹ Mehmet Törenek, *Türk Romanında İşgal İstanbul'u*, Kitabevi, İstanbul 2013, s. 18.

bilgiye yer vermezken Sabih'in halif((eye takdim edildiği mekân olarak yine Şam ön plana çıkarılmıştır. “*Sabih, Şam'da bir büyük hanedâna mensup'tur.*”⁹⁶⁰

M. Turhan Tan'ın *Cehennemden Selâm* romanında da Suriye Filistin bölgesine ve Şam'a yer verilir. Romanda Kör Mahmud ile Emire Zeynep arasında geçen diyaloglardan bu coğrafyanın kutsal olduğundan ve bu coğrafyanın insan ruhunda uyandırdığı etkilerden bahsedilirken Şam bölgesinin iklim ve coğrafya itibariyle insanda eğlence ve zevk isteği yarattığı ve bunun da bu coğrafyanın yaratılışından, doğasından geldiği anlatılır.

“—Tabii bilirsiniz, diyordu, bu topraklar pek mübarek yerlerdir. Hele biraz daha aşağı inelim. Her adımda bir kutsi hatıra ile karşılaşacağız. Fakat ne kadar garip!... Arazinin her köşesine kutsi bir hatıra sinmişken, yine havasında insanları dalalete, masiyete götüren bir tesir var.

Kör Mahmud, bu sözlerden bir şey anlamayarak sordu:

—Neden?

—Yaratılıştan!... Burada güneş, iman ve itikada musallat bir ateş gibidir. Rüzgâr, etekleri açarak herkese günah işlemeyi tavsiye eden serseri bir vaizdir. Sular bile, cür'a cür'a damarlarda masiyet arzusu yaratır. Böyle bir iklim dünyanın hiçbir yerinde bulunmaz.

—Acaip!

—Evet, tuhaftır; fakat gezdikçe göreceksiniz. Şu kumların her zerresi bile bir günaha şahadet eder. Zavallı halk buna, bu mütemadî yataklaşma ve yorganlaşmaya aşk diyorlar!”⁹⁶¹

Vâlâ Nureddin'in *Leke* romanında ise İzmirli zengin bir tüccar ailesinin oğlu olan Ahmet Ferit'in İzmir'den Beyrut'a, Beyrutlu bir arkadaşını ziyarete gitmesi Beyrut'tan da Şam'a gidişi anlatılır.

⁹⁶⁰ İbnül Emin Mahmut Kemal İnal, *Sabih*, Osmanlı -Asır Matbaası Şirketi, Selânik 1316; 1899, s.7.

⁹⁶¹ M. Turhan Tan, *Cehennemden Selam*, İktisad Matbaası, İstanbul 1928, s. 339-340.

Ahmet Ferit önce Beyrut'a ardından da arkadaşına telefon merkezinden haber vererek Şam'a, dostu Velid'in yanına gider. Romanda Şam'da akşamları başlayan eğlence hayatına dair izlere de rastlanmaktadır:

*“Akşamüzeri, Arap rakısları yapılan bir tiyatroya gittiler. Bu rakısları ne büyük bir zevkle seyrettiler. Sanki Harünreşid'in zamanında yaşıyorlardı. Tiyatrodan sonra delikanlı, kadınları, yarım saat kadar bir bara girip bir kokteyl içmeğe razı etti.”*⁹⁶²

Şam'ın zengin Araplarından olan Velit Bey romanda “Amerikalı” bir zihniyet ile çalışmaktan zevk alan birisi olarak keyfine düşkün Şamlıların aksine bir portre çizmekte ve onun birkaç eşli hayat sürmektense bekâr bir hayatı seçmiş olmasının çevresi tarafından hayret verici kabul edildiğine değinilmektedir:

*“Velit Bey, Şam'ın kuruyemişçilik sanayiini elinde temerküz ettirmiş gibiydi. Şam ahalisinin zevk ve keyfe öteden beri iptilası hilafına, o, işsizlikten anlamaz, bir Amerikalı zihniyeti ile çalışmağı en büyük zevk addederdi. Herkes bilir ki Şam'da taaddüdü zevcat caridir. Bir erkeğin, bahusus Velit Nasuhî Bey vaziyetinde bir erkeğin üç dört karısı vardı. Hâlbuki Velit bekârdı. Onun bekâr olması, âlemin hayretini celbederdi. (...) Şam'ın şakır şakır sularla yıkanan yemyeşil bir bahçesi ortasında şirin bir evde oturuyordu.”*⁹⁶³

Ahmet Ferit'in Amazon vapurunda karşılaşp âşık olduğı genç kız olan Vesime de Şam'dadır ve bu nedenle o, Şam ve Beyrut şehirleri arasında devamlı yolculuk yapmak durumunda kalır. Romanda, Şam ve Beyrut arasındaki mesafenin dönemin tekniğı ile kısılmasından da övünülerek söz edilir ve “medeniyet”in burada var olmaya başladığı söylenir:

*“Haritada iki şehrin birbirinden hayli uzak iki dağ silsilesi ile ayrılmış görülmesine rağmen, medeniyet, iki şehri, yekdiğerine pek yaklaştırmıştır. Eskiden, kervanlar, Beyrut'tan Şam'a üç dört günde giderlermiş. Trenler, bu mesafeyi takriben sekiz saatte katediyor. Hâlbuki otomobille, süratle göre, iki ila beş saatte Beyrut'tan Şam'a varmak mümkündür.”*⁹⁶⁴

⁹⁶² Vâlâ Nureddin, *Leke*, Semih Lütüfi: Suhulet Kütüphanesi, İstanbul, s. 67.

⁹⁶³ Vâlâ Nureddin, *Leke*, s. 75.

⁹⁶⁴ Vâlâ Nureddin, *Leke*, s. 79.

Romanda doğunun en simge şehirlerinden olan Şam, çok tabii olan “Doğulu” görüntüsü sebebiyle romanların çoğunda eleştirilmektedir... *Leke* romanında da Vala Nurettin, Şam şehrinin bütün Avrupaî teknolojiye ve zenginliğe rağmen “şarklı” olmaktan bir türlü kurtulamadığını anlatmaktadır:

“Otomobil, çok geçmeden, Şam’ın en şık mahallelerinden birinde şık bir demir parmaklığın önünde durdu. Temiz giyinmiş bir kapıcı, demir parmaklığı açarak, otomobile yol verdi.

Bu alafranga zevahire rağmen, Şam her şeyi şarklılaştırıyordu. Umumi manzara, gene alaturka idi. Bahçeye girdiler. Tam Şam’a yaraşacak bir bahçe!”⁹⁶⁵

Refik Halid Karay’ın *Çete* romanında da Şam şehrinde söz edilir. Bu noktada dikkat çekilmesi gereken bir nokta da şudur ki sürgün hayat yaşamış olan Refik Halid Karay’ın “hayat coğrafyası”, romanlarında özellikle Şam ve Beyrut şehirleri ile görünür olmuştur. Beyrut’ta Suriye ve Lübnan Fransız Yüksek Komiseri ile Nina Daniloviç’in sohbetlerinde yer verilen romanda Şam daha çok Nina’nın bakış açısından okura yansıtılmaktadır. Romanda yapılan tasvirlerden 1920 ve 1930 arası Şam şehrinin silüeti de rahatlıkla ortaya çıkarılabilmektedir. Roman kişisi Yüzbaşı Ernest, bir Avrupalı ile bir Arap’ın ruhlarının çok farklı olduğunu söylemekte, bunu da Nina’nın şehir tasvirlerine dayandırmaktadır. Bir Rus grandüşesi olan Nina birçok Batılı gibi düşünmeyerek Şam’ın ancak Avrupalılar için otantik gelebileceğinden söz eder ve Şam ile Taşkent arasında bir kıyaslama yaparak Şam’da görülen manzaraların benzerlerinin bir Orta Asya Türk şehri olan Taşkent’te de görüldüğünü belirtir:

“—Evet. Şam yabancılar için pek pitoresk olabilir. Sokaklarda göz hastalıklı dilenciler çok. Boyunlarından asılı tulumlarda bulanık şerbetler satan ve yine tulumları sallayarak sokakları sulayan adamlar var. Kapalı birkaç çarşı hem kenevir, anason ve yapağı kokuyor. Kebap dumanı bulutlarından geçiyor, keçi kılı karışmış toz yığınlarından aşıyorsunuz. Garplı için ele geçmez bir nimet... Fakat bir Rus için bunlar bir değişiklik sayılmaz. Taşkent de dereleri, kavakları, çarşıları kıyafetleri deve sürüleri ile çöl ortasındaki Şam’a benzeyen bir vahadır. Ve böyle yerler Rusya’da pek çoktur.

⁹⁶⁵ Vâlâ Nureddin, *Leke*, s. 80.

Faysal'ın elinden Şam'ı fetheden general dedi ki:

—Fakat ne geniş ne sulak ne yemyeşil bir yerdir Şam...

—Onun güzelliğini çölü aşyp gelen yanıklar anlarlar. Daha dün Loire boyu şatolarından ayrılmış olanlar için hiçbir yerin sulaklığı ve yeşilliği gönül avutmaya kifayet edemez.

Generalin gözleri önünde Fransa'nın bu en uzun ırmağı sayısız güzellikleri ile şehirleri ve şatoları ile bağları, dutlukları, gül bahçeleri, kanalları, şoseleri tren ve tramvayları ile tarihi ve bakımda mamur, misilsiz bir manzara canlandırdı."⁹⁶⁶

Refik Halit Karay, *Sürgün* romanında da Şam şehrinden uzun uzun söz eder. Romanın ana kahramanı olan Hilmi Efendi'nin sürgün hayatının bir kısmı Şam'da geçmiştir. Hilmi Efendi Şam'da kendisini Anadolu şehrinde gibi hissederken Beyrut, Hilmi Efendiye oldukça yabancı bir şehir olarak gelir. Hilmi Efendi gittiği mekânlarda şahsiliği yakalayamadığı, geçmişine ya da ümitlerine dair bir iz bulamadığı için Beyrut onun gözünde yabancı ve uzak bir mekânı temsil eder. Romanda Beyrut, Hristiyanlaşan daha seküler bir havaya bürünen bir şehir olarak verilirken Şam'da yükselen ezan sesi Hilmi Efendi gibi bir sürgüne, tanıdık geldiği için huzur vermekte Şam, bu özelliği ile Anadolu şehrine benzetilmektedir:

"Şam...

Hilmi Efendi kendisini bir büyük Anadolu şehrinde sanıyor. İşte bir meydan, bir büyük hükûmet konağı, ortada saat kulesinin yerini tutan bir sütun, firdolayı kahveler ve ortada çamurlu suyunu devire devire akan bir bulanık çay... İşte yan sokaklarda aşçı, kebabçı dükkânları, arzuhalçiler, kerpiç evler, bozuk kaldırımlı iğri büğrü sokaklar, yalaklı çeşmeler, irili ufaklı kavaklar... Cami ve minare bolluğu, türbeler, ezan sesleri... Beyrut'ta iki senedir yaşadığı muhiti bir türlü benimseyememişti; gözlerini taş binalara, muntazam parke caddelere alıştıramamış, şehri saran hristiyanlık ve melezlik havasına ısınamamıştı. Burada memleketine uzak olduğuna bile inanamıyor, zannediyor ki şöyle, şimale doğru biraz daha gitse, Türkiye'ye girmiş olacak... Hâlbuki sade mesafe itibari ile değil,

⁹⁶⁶ Refik Halid Karay, *Çete*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1939, s. 38-39.

*asıl ruh, huy, duygu cihetinden şimdi yurduna tamamı ile uzak ve aykırı bir yerdedir.”*⁹⁶⁷

Refik Halid Karay’ın “*akide şeffaflığı almış hurma bahçesi*” olarak tanıttığı Suriye’nin Türk konsolosluğu çevresini anlattığı *Dişi Örümcek* romanında iklimlerin toplumların yaşayış biçimlerini etkilemesine dikkat çekilir. Yazarın hayat coğrafyasından da önemli bir yeri olan romanda Suriye ikliminin etkisiyle ikindiden sonra sokakların boşaldığı ve sıcaklığın insanları evlere mahkûm ettiği belirtilir:

*“İkindi üzeri bu mevsimin bunaltıcılığı meşhurdur; sokaklar tenhalaşır, ses seda kesilir, ahali guruba doğru buğu tabakasını silip götürecektir akşam rüzgârını bekleyerek yerinden kılmıdamazdı. Evlerde kadın erkek hemen hemen herkes çıplağa yakın bir kıyafette aygın baygın, ikide bir düşün altına koşarak mecalsiz otururdu.”*⁹⁶⁸

Yazar romanda Suriye’nin iklim özelliklerinden genellikle olumsuz şekilde bahsederken özellikle İstanbul’un iklimi ile Suriye bölgesinin iklimi karşılaştırılır:

*“Akdeniz’in Cenup sahillerine mahsus, sisli olmamakla beraber yağmurlu ve puslu bir İstanbul gecesi kadar ıslak bir hava. Şu var ki oradaki ıslaklık serinleticidir; buraninki hem sıcak hem de yapışkan... Hatta pul yaladıktan sonra dudakta duyulan zambak kokusunu bile taşıyor; çürük yosun ve bozuk balık kokusu!”*⁹⁶⁹

Romanda Suriye’deki Otel Düşes hakkında da bilgiler verilir ve roman kişisi Nurper’in lüks ve gösterişli yaşam için burayı tercih etmesinin önemli olduğu vurgulanır. Bu noktada Otel Düşes ve Avrupalı bir hayatı seçen Nurper’in kişiliği arasında bir bütünleşme meydana gelir.

*“Otel Düşes şehrin yerli ve ecnebi bütün kalburüstü şahıslarıyla kadınlı erkekli dolup boşandı...”*⁹⁷⁰

Refik Halit Karay’ın *Yer Altında Dünya Var* romanı da Şam ve Beyrut arasında tam sınır noktasında olan “Ferhan Çiftliği” olarak anılan yerde geçer. “*Ferhan çiftliği*

⁹⁶⁷ Refik Halit Karay, *Sürgün*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1941, s. 80-81.

⁹⁶⁸ Refik Halit Karay, *Dişi Örümcek*, Çağlayan Yayınevi, İstanbul 1953, s. 50.

⁹⁶⁹ Karay, *Dişi Örümcek*, s. 63.

⁹⁷⁰ Karay, *Dişi Örümcek*, s. 302.

Lübnan arazisi sınırı içinde fakat tam Suriye hudutu üzerindedir."⁹⁷¹ Bu bölgenin iklimine yer veren yazar, bu iklimi çok kez İstanbul'un iklimi ile kıyaslamıştır. Bu da yazarın kişisel geçmişinin esere yansımaları olarak ele alınabilir. Burada kendisine ait bir yer bulamayan ya da mekânı şahsileştiremeyen kahramanlar çoğu zaman İstanbul ve Anadolu'yu bu coğrafyanın karşısına çıkarmakta ve Suriye'deki iklimin kötülüğünü anlatmaktadır. Öyle ki Şam ve Beyrut'ta yağan yağmurlar bile İstanbul yağmurlarına kıyasla "renksiz" bulunur:

*"Yağmur durmadan yağıyor, mevsim yağmuru... İlbaharda nisan ortasındayız. Fakat doğduğum şehrin İstanbul'un nisan yağmurlarındaki renkliliğinden mahrum bir yağmur. Gözlerim mor salkımları, leylakları, erguvânları arıyor. Yazık ki burada kameriyeler, çardaklar, duvar sırtları mor salkımların o Çin fağfurları renginde, taşkın ve koyu köpüğüyle donanmamış. Üzüm şeklinde çiçek veren salkımları arılara bal yapacakları nazik usarelerini cömertçe ikram edemiyor. Bahar yağmuru ancak mor salkımlarla leylakların açtığı bir memlekette çekilebilir. Düpedüz yeşillik, hayvanlaştırıcı bir şeydir."*⁹⁷²

Romanda Nebil'e, dilencilik yaparak zengin olan halasından kalan Ferhan Çiftliğin'nin bulunduğu coğrafya ve bu coğrafyanın insan üzerindeki tesiri hakkında da detaylı bilgilere yer verilmiştir:

*"Buka ovası Libian ve Antiliban sıra dağlarının arasındaki düzlüğün ismidir ve deniz sathından bin şu kadar metre yükseklikte bulunduğu için bir 'yayla ova'dır. Öyle olmakla beraber iki tarafını yer yer karlı tepeleriyle koca koca dağlar çevirdiğinden insan kendisini çukurda, denizle bir hizada zanneder; yayla havası alır ama gözleri bu zevkten kendisini yüksekte duymak keyfinden mahrumdur. Zaten Buka yüksek ise de coğrafyacılarda bir çöküntü ve bir çukurdur. Ucu tâ Türkiye'deki Amik Ovasını bulur."*⁹⁷³

Kemal Tahir'in *Yorgun Savaşçı* romanında da Şam'a yer verilmiştir. İttihatçı bir asker olan Cemil'in hayatı üzerinden Osmanlı devletinin Suriye ve Filistin'de verdiği mücadeleyi anlatan yazar, Cemil'in Şam'daki zevk-eğlence hayatına dair izlenimlerine

⁹⁷¹ Refik Halit Karay, *Yer Altında Dünya Var*, Çağlayan Yayınevi, İstanbul 1954, s. 66.

⁹⁷² Karay, *Yer Altında Dünya Var*, s. 6.

⁹⁷³ Karay, *Yer Altında Dünya Var*, s. 9-10.

de değinmiştir. Daha sonra romanın ilerleyen sayfalarında Orta Doğu coğrafyasının insan ruhundaki yansımaları anlatılır. Bölgenin iklim özelliklerinin ve sıcaklığının anlatıldığı bu bölümde uzaktan görünen “lacivert dağların” insanda bir serinlik özlemi uyandırdığı söylenir:

“— ...Dağlar uzaktan çoğu zaman koyu lacivert görünürdü. Şeria ırmağı yatağıyla Ölü deniz çukuru, bilmem bilir misiniz, yazın 60-70 derece sıcak yapar. Bu sıcakta 1000 metre yüksekliğindeki lacivert dağlar insana serin yaylaları düşündürüyor. Bunların eteklerine varıncaya kadar işler inanılmayacak kadar yolundaydı. Tırmanmaya başladığımız anda her şey birbirine karıştı.”⁹⁷⁴

Attila İlhan’ın *Haco Hanım Vay* romanında ise Osmanlı devletinin son dönemlerindeki Şam’ın dönüşen çehresine ve zaman ilerledikçe Şam’ın şarklı bir atmosferden kurtularak Avrupaî bir kent havasına bürünmesine yer verilir. Yazar bu dönüşümü “Avrupa taklidi” olarak kabul eder ve konuyu ironik bir dille ele alır. Ayrıca İlhan, Şam’da yönetici sınıfın değişen kimliğine -çoğunluğun Hristiyan oluşuna da- dikkat çeker:

“Oteller, -daha çok ‘tatlısu frengi’,- bir başka âlem: vişne rengi kadife perdeler, Kahire ya da İstanbul işi, Louis XV. taklidi koltuklar; maun bazan ceviz karyolalar, beyazı maviye çalar, saltanatlı cibinlikler.(...) Doktor Feridun Hakkı, ilkin Victoria Oteli’ni, arkasından Damascus Hotel’i denemişti, ikisinde de barınamadı; bir süredir Berada Oteli’nde kalıyor; ‘ehven-i şer’.

Devlet-i Aliyye, ‘Fransa devlet-i fehimesi’ ile hal-i harbde’ imiş, ne gam; lobby’lerde çatır çatır Fransızca konuşuluyor. Yöneticilerin çoğu Yahudi, Katolik Ermeni; Hristiyan Araplara da rastlanır: burundan sıkma gözlük, ‘dindon’ sakal, Avrupa kesimi beyaz keten ceket, ince çizgili siyah pantolon.”⁹⁷⁵

Birinci Dünya savaşını konu edinen romanlardan biri olan Mustafa Yıldırım’ın 58 *Gün Mustafa Kemal ile Filistin’den Anayurdun Dağlarına* romanının en önemli mekânlarından birisi de Şam’dır. Romanda I. Dünya Savaşı sıralarında kentte meydana gelen hadiseler ele alınırken kentin tarihi hakkında da açıklamalara yer verilmektedir:

⁹⁷⁴ Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, Remzi Kitabevi, Remzi Kitabevi, 1965, s. 464.

⁹⁷⁵ Attila İlhan, *Haco Hanım Vay*, Altın Kitaplar Yayınevi, 1984, s. 15-16.

“‘Akdeniz’e uzanan yollarda son vahadır Şam. Kral peygamberler devrinden ve tarih öncesinden yani olayların bir yerlere yazı ile yazılmadığı dönemlerden bu yana Anti-Lübnan dağından doğuya inen Barada nehri önce yarlardan akar, sonra yılan gibi kıvrılarak ve tepeleri birbirine bağlayarak Chauvel’in ‘Rabuva geçidi’ dediği Barada boğazına girer.’”⁹⁷⁶

Romanda Büyük İskender devrinden Osmanlı devletine kadar birçok güçlü devletin ele geçirdiği Dimeşk olarak da anılan Şam’ın büyük imparatorların hedefleri için çok önemli bir güzergâhta bulunduğuna yer verilirken, şehrin dinler açısından da dikkate değer olduğu belirtilmiştir:

“‘Makedonyalı İskender doğunun zenginliklerini ulaşmak için yollara düştüğünde karakol yaptı burayı ve şehrin adı Dimeşk idi. Meryem Nasıra’da İsa’ya gebe kaldığında Romalılar daha sonra da Bizanslılar ordularını buralarda beklediler. Arabistan Çölü’nü aşan Samiler, Sinear’ı ve Bağdat’ı ele geçirdikleri gibi Şam’a da egemen olmuşlardı. Bitecek gibi değildir bu kentte egemenlik sürdürenler: Fatimiler, Emeviler, Büyük Selçuklu beyleri, Anadolu Selçukluları, Haçlılar ve Osmanlı Türkleri...”⁹⁷⁷

Şam aynı zamanda önemli bir ticaret merkezidir. Romanda dönem dönem baharat, gümüş, altın, devekuşu tüyü, demir, bakır ve ipek ticareti yapılan kentin bu yönüne de dikkat çekilmiştir. Şam’ın ticari önemi şu cümle ile vurgulanır: “‘Şam’da konaklamadan ne insanoğlu ne de ticaret kervanları çölleri geçemezdi.’”⁹⁷⁸

Romanda Şam’da bulunan ve Birinci Dünya Savaşı döneminde oldukça ünlü olan bir otele, Victoria Otel’ine de yer verilir. Mustafa Kemal Paşa ile Cemal Paşa’nın görüşmeler yaptıkları belirtilen bu otelin özellikle son dönemlerde Avrupa’dan gelerek kendilerini arkeolog ve araştırmacı olarak tanıtan yabancı ajanlar tarafından ziyaret edildiği de anlatılırken otel, romanda ayrıntılı olarak tasvir edilir:

“‘Victoria otelinin tavanları kabartmalı alçıdandır ve lale işlemelidir. Pencereilerin çevresi, Şam’a özgü çiçek oymalı ağaç kaplamadır. Giysi dolapları cevizden ve dallı oyma ağaç ile süslüdür. Arkeolog kılığında gelip sonradan

⁹⁷⁶ Mustafa Yıldırım, 58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin’den Anayurdun Dağlarına, Ulus Dağı Yayınları, Ankara 2006, s. 191.

⁹⁷⁷ Yıldırım, 58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin’den Anayurdun Dağlarına, s. 192.

⁹⁷⁸ Yıldırım, 58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin’den Anayurdun Dağlarına, s. 192.

istihbaratçılık ve kışkırtıcılık yapanlarla, İstanbul'dan güneye giderken konaklayan aşiret reisleri, şeyhleri bu oteli pek beğenirler.

Ne ki savaş zamanı karargâha dönmüştür otel. Tavandan sarkan avizede üç ampül, pencerenin hemen sağındaki duvar dibine yerleştirilmiş başlığı sedef işlemeli çiçekle bezenmiş, koyu yeşil örtülü tek kişilik karyola. Yatağın iki adım solunda bacakları, bir karacanın ince bacaklarına benzetilerek oyulmuş iki çekmeceli bir mektup masası ve ceviz iskemle."⁹⁷⁹

Lütfi Parlak da *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen* romanında Şam şehrinin bazı coğrafi özelliklerine yer verir. Şam, sulak, bereketli bir yer olarak tasvir edilmektedir. Romanda şehrin stratejik açıdan önemine değinilir ve Yemen'e gidecek olan Osmanlı askerlerinin Şam'da toplanıp Hudeyde limanına gittikleri anlatılır:

"Üç gün sonra Şam'a vardık ve istirahataya çekildik. Çok zahmet çekmemize rağmen kayıp vermeden çeşitli yönlerden gelen askerlerle, Şam'da toplandık. Şam; dağlardan inen nehirlerle sulanan meyve ağaçlarıyla çevrili sulak bir yerd. Bahçeleri, geniş ve havadar olan bu şehirde, her türlü meyve ağacı görünüyordu. Kısaca kuzey ve batı tarafları göz alabildiğine uzanan bahçeler ve ardından ucu bucağı belli olmayan çöller vardı."⁹⁸⁰

Bekir Büyükarkın'ın *Gün Batarken* romanının bir bölümü Şam şehrinde geçmektedir. Birinci Dünya savaşında IV. Ordu'da görevlendirilen Ragıp'ın bakışından ele alınan romanda şehirlerin, toplumların geçmişindeki önemine de dikkat çekilmekte iken Türklerin Suriye-Filistin bölgesinde inşa ettikleri eserler hakkında da bilgilere yer verilmektedir. Romanda dikkat çekilen bir diğer husus ise Türklerin eski güçlerinin ve devlet iktidarının artık Şam'da tanınmamaya başlamasıdır. Milliyetçi isyanların yaşandığı bu dönemde Şam'da Türkçe konuşanların azlığı bu toprakları İngilizlere karşı savunmak için gelen Türk askerlerini şaşırtmaktadır.

⁹⁷⁹ Yıldırım, 58 *Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına*, s. 206.

⁹⁸⁰ Lütfi Parlak, *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen*, Popüler Kitaplar, İstanbul 2008, s. 77.

*“Şam sokaklarında sesler birbirine karışıyordu. Bol bol Arapça Ermenice Almanca hatta İngilizce konuşuluyordu. Fakat Türkçeyi anlayan pek çıkmıyordu. Güneye doğru inildikçe Türkçe büsbütün unutulur olmuştu.”*⁹⁸¹

Romanda Şam şehrinin tarihi hakkında da bazı bilgilere yer verilmeye çalışılırken bu kentin birçok toplumun kültürünün birleşiminden meydana gelen bir yer olduğuna dikkat çekilir ve İslam tarihinin başlangıcında da Muaviye döneminde de Şam’ın ön plana çıktığı belirtilir.

“Asurluların, Babillilerin, Greklerin, Romalıların egemenlikleri, yüzyıllar boyunca Şam’a çeşitli duygular, çeşitli yaşayışlar getirmişti.

*Şam’ın Müslümanlar tarafından alınmasından sonra şehirde pek fazla değişiklik yapılmamıştı. Eski surlar, hatta su yolları olduğu gibi bırakılmıştı. Halid bin Velid’in önünden kaçan Bizans askerleri şehri terk ettikleri zaman kiliselerde çanlar çalınmıştı.”*⁹⁸²

Reha Çamuroğlu’nun *Selahaddin el Kürdi* romanında ise Şam şehrinin peygamberler tarihindeki yerine, kültürel özelliklerine ve Şam çarşısının özelliklerine yer verilirken bazı dinlerde var olan “Mesih” beklentisi de ele alınır ve beklenen Mesih’in Şam’da bulunan Beyaz Minare’den yeryüzüne geleceğinden söz edilir:

*“‘Bak Yusuf’ dedi İsa şehri ilk dolaşmaya çıktıklarında, ‘Burada Peygamber Efendimizin aile efradı yatar. İbrahim Peygamberin burada doğduğu söylenir. Musa ve İsa, Lut ve Eyüp Peygamberler burayı şerefleştirmişlerdir. Yine söylenir ki, mahşer günü Mesih doğu kapısının oradaki Beyaz Minare’den yeryüzüne inecektir. (...) Çarşı pazarları eşsizdi. İpekliler, baharatlar, çelik ve cam ürünleri insanı büyüliyordu. Yusuf bu ilk Şam günlerinden pek az şey hatırlıyordu.”*⁹⁸³

Selahaddin Eyyubi ve Şam arasındaki ilgiye de yer veren yazara göre Şam, Selahaddin Eyyubi’nin şehridir: *“Baalebek, Akkâ, Halep, Kahire, İskenderiye, Kudüs, bunlar güzel şehirlerdi onun için ama artık şüphesi yoktu, onun şehri Şam’dı.”*⁹⁸⁴

⁹⁸¹ Bekir Büyükarkın, *Gün Batarken*, Ötüken Yayınları, Ankara 2010, s. 87.

⁹⁸² Büyükarkın, *Gün Batarken*, s. 90.

⁹⁸³ Reha Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, Everest Yayınları, Aralık 2011, s. 59.

⁹⁸⁴ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, s. 318.

Ahmet Çevik'in *Tutsak Yollar* romanında ise Yemen'deki savaştan dönen askerlerin geçiş noktasında olan Şam'da Damascus otelinde Mustafa Kemal ile karşılaşmaları anlatılır:

*“Mustafa Kemal Paşa Hazretleri teşrif ettiler efendim! Diyerek sert bir selam verdi. Herkes ayağa kalktı. ‘Rahatsız olmayın efendiler. Kurban bayramlarınız mübarek olsun. Oturun lütfen. Nasılsınız?’ ‘Sağ olun Paşa Hazretleri. Arkadaşları tanıtayım hemen.’ (...) ‘Hıdır Çavuş, diye tamamladı Şevket Bey. Yemen kahramanlarımızdan bir Kıdemli Çavuş...’ deyince Paşa Hazretlerinin Yaveri dikkatle baktı Çavuş’a. Şam Teşkilatı-ı Mahsusa Reisi konuşmasını sürdürerek.”*⁹⁸⁵

İskender Pala'nın *Mihmandar* romanında da Şam önemli mekânlar arasındadır. Romanın beşinci bölümünden sonra anlatılan bu şehir Ebu Eyyub'un hayatı odağında ele alınır. Romanda Hazreti Muhammed'in yaşadığı dönemden kırk beş yıl sonrası anlatılmaya başlanır:

*“Dimaşk'da herkesin sevdiği Ebu Eyyub'u tanırdım ama babası Ebu Eyyub'u hiç görmemiştim. Anlatılanlara göre 10 yıl kadar evvel bir kez Dimaşk'a gelmiş. O vakit ben küçükmüşüm. Halifeye muhalif olanlardan birinin de o olduğunu biliyorum.”*⁹⁸⁶

Romanda Şam'dan Dimaşk, Damascus olarak da bahsedilmekte ve Müslüman olmayan Şamlıların Müslümanların hâkimiyeti altına girdikten sonra İslam dinine bakış açılarına yer verilmeye çalışılmaktadır. Şam'dan daha sonra “halifeler şehri” olarak da bahsedilecektir.

Ebubekir Subaşı'nın *Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim* romanında ise Osmanlıların Şam'dan Şam-ı Şerif diye söz ettiklerinden, şehrin tarihi öneminden ve Emevilerin Şam'a verdikleri değerden söz edilir:

“Yavuz Han, Eylül ayı sonlarında Osmanlıların her zaman Şam-ı şerif diye zikrettikleri, Emevilerin tarihi başkenti Şam'a vasil oldu. Bu güzel şehrin muhafızı,

⁹⁸⁵ Ahmet Çevik, *Tutsak Yollar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 268.

⁹⁸⁶ İskender Pala, *Mihmandar*, Kapı Yayınları, İstanbul 2014, s. 121.

Arap şeyhlerinin ileri gelenlerinden Haneş oğlu Emir Nasırüddin herhangi bir direniş göstermeden şehrin anahtarını getirip teslim etti.”⁹⁸⁷

Yavuz Sultan Selim’in Şam gezisini anlatan yazar, Şam’ın tarihi önemine ve burada defnedilmiş olan Ebu Derda, Hz. Bilal, Halid b. Velid, Selahaddin Eyyubi gibi tarihi kişiliklere de yer vererek bu şehrin İslam dini ve Müslümanlar için ne ifade ettiğini ele almaya çalışır:

“Şam şehrinde yerin altı üstünden geri değildi. Padişah, Ebu’d-Derda, Bilal-i Habeşi, Emeviye Camii’nin banisi Halife Velid, Nureddin Zengi gibi büyüklerin mezarlarını ziyaret etti. Yine burada yatan ve birliğin ebedi sembolü olan Selahaddin Eyyubi’nin türbesini ve taht kurmuş olan Şeyh Muhammed Bedahşi’yi iki defa ziyaret etti. Tabiatıyla bu işlere ehemmiyet veren Selim Han, burada Mehd-i Yesu denen makamı da ihmal etmedi. Bu durum onun Hristiyan âlemini heyecana getirip Selahaddin Eyyubi’nin başına gelen iftira yellerinin yeniden esmesinin önüne geçiyor olmalıydı.”⁹⁸⁸

Ömer Rıza Doğrul’un *Hasan Sabbah Cennet Fedaileri* romanında ise Şam şehrinde “şarkın cenneti” ve “İslam şehirlerinin gelini” olarak bahsedilmektedir. Romanda İbni Cübeyr’den alıntılar yapılarak Şam’ın sulak ve yeşil bir şehir olması ve yeryüzündeki cennet olduğu benzetmesi de da ayrıca ön plana çıkarılmaktadır:

“Her yerde akan sular, Şam’ın toprağını o derece beslemiş, o derece tesir etmişti ki topraklar adeta susuzluğun tadını tatmayı özlüyordu. Her tarafta duyulan şırıltılar, zemzemler, sanki insanlara ‘Bu serin sulara girin, karışın!’ diyordu. Bahçeler ve bostanlar Şam şehrini, ayın halesi gibi çevreliyordu. Yemyeşil Guta, alabildiğine uzanıyordu. Dört tarafın hangisine bakılsa zümrüt gibi yeşillikler gözü okşuyordu. Muhakkak ki cennet yeryüzünde ise burasıdır. Semada ise tam Şam şehrinin tepesindedir.”⁹⁸⁹

Ali Haydar Haksal’ın *Sevgili’nin Hak Dilli Arkadaşı* Hz. Ömer Radiyallahu Anh romanında ise Şam şehrinin stratejik bakımdan ne kadar önemli olduğuna ve geçmiş yıllarda da şehrin Orta Doğu ticareti için ne ifade ettiğine değinilir.

⁹⁸⁷ Ebubekir Subaşı, *Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2015, s. 382.

⁹⁸⁸ Subaşı, *Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim*, s. 382.

⁹⁸⁹ Ömer Rıza Doğrul, *Hasan Sabbah Cennet Fedaileri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2015, s. 73.

“Şam, Müslümanlar için daha ilk günden beri önemli bir merkezdi. Şam, kuzeye açılan kapı, ticaret merkezlerinin en önemlilerinden biriydi. Hz. Ebu Bekir (radiyallahu anh), hilafeti zamanında Şam’ın fethine Velid oğlu Hald (radiyallahu anh) komutasında başlamış ve henüz bir sonuca ulaşılmıştı.”⁹⁹⁰

Hz. Ömer döneminde Şam şehrine gönderilen Ebû Ubeyde ile Hz. Ömer’in mektuplaşmalarına yer verilen romanda Hz. Ömer’in savaş stratejilerinden Şam’ın merkezi olarak anılan Dimaşk ve Humus’a verdiği önemden de söz edilir.

Ali Emre’nin *Selahaddin Eyyubi Şark’ın Kartalı* romanında ise Şam şehrinin Müslümanlar için önemine ve şehrin tarihine yer verilir. Yazara göre Şam şehrini elinde tutan İslam kalelerini elde tutar. “Şam’ın düşmesi, İslam’ın düşmesidir.”⁹⁹¹

Şam şehrinin tarihi öneminden söz eden yazar, Selahaddin Eyyubi’nin iktidarından evvel Şam’ın tarihinden bazı bilgiler vererek şehrin Böriler ve Mucirettin Abak tarafından yönetildiğini anlatır.

Faruk Duman’ın *İncir Tarihi* romanında Zeyrek isimli bir kişinin gezdiği yerler ve tanıştığı kişiler çerçevesinde hayatı anlatılırken romanın “Şamlı Hüseyin’in Merak Uyandırıcı Acayip Düşünceleri Üzerine” isimli bölümde Şam’ın kenar mahallelerinin birinde yaşayan Hüseyin’in hayatını anlatılır. “Şamlı Hüseyin nam bu kişi, çocukluğunu Şam’ın bir kenar mahallesinde geçirerek pek yoksul babasının yanında büyümüş.”⁹⁹² Yazar, Hüseyin’in komşularının zeki bir çocuk olduğunu fark ettiklerini ailesinin de onu eğitmek için verdikleri çabaya rağmen onun eğitimini yarıda bırakıp ünlenmesini ele alır.

Orhan Yeniars da *Kerbela Ateşi* romanında Şam’ın bazı özelliklerine değinmeye çalışmıştır. Yazar, insanın ilk cinayeti işlediğine inanılan yere vurgu yaparak Şam’ı tarif eder ve romanını da bu etki üzerine devam ettirir. Daha sonra Şam’da kurulan hilafet sarayını tarif etmeye çalışır.

“Kadim Şam kenti, Habil’in kardeşi Kabil’i öldürdüğü ünlü Kasyun Dağları’nın güneyine düşer. Hilafet sarayı ise kentin kuzeydoğusundaki bir tepeye inşa edilmiştir. Saray yirmi adım yüksekliğinde ve üç adım eninde surlarla

⁹⁹⁰ Ali Haydar Haksal, *Sevgili’nin Hak Dilli Arkadaşı Hz. Ömer Radiyallahu Anh*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2017, s. 39-393.

⁹⁹¹ Ali Emre, *Selahaddin Eyyubi Şark’ın Kartalı*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2018, s. 11.

⁹⁹² Faruk Duman, *İncir Tarihi*, Hep Kitap, İstanbul 2019, s. 248.

korunmaktadır. Dış duvarlarda siyah kesme taş, cephede ise damarlı mermer kullanılmıştır. İlk bakışta zemindeki mozaik işçiliği ve camlardaki vitray tekniği dikkatleri çeker. Duvarlarda fresko çalışmaları ise başlı başına birer sanat şaheseridir.

*Bina dikdörtgen planlıdır. Mekânlar dikdörtgenin uzun kenarı boyunca her iki tarafa simetrik olarak yerleştirilmiş, çatı kaplaması olarak da kubbe ve kiremitten yararlanılmıştır.*⁹⁹³

2.1.1.2. Beyrut

Vâlâ Nureddin'in *Leke* romanında oğullarını evlendirmek isteyen Denizcizadeler ailesi oğullarına uygun gördükleri "kapalı" ve yabancı mektep bitirmiş, aydın kızların ancak Beyrut ve Suriye'nin diğer şehirlerinde yaşayan kızlar olduklarına inanmaktadır ve şehir bu özellikleri ile romanda ele alınmaktadır.

*"Denizcizadeler ailesi, kapalı, tabiricaizse mürtecice bir aileydi. Oğullarının evlenmesini istemekle beraber, açık saçık bir kızla evlenmesini arzu etmiyorlardı. Kapalı hatta kabilse, fazla kapalı bir kadınla evlenmesini istiyorlardı. Bu cins kızlar, Beyrut'ta ve Suriye'nin diğer şehirlerinde hâlâ bol bol mevcuttu. Hem de bunlar ecnebi mekteplerini bitirmiş, tahsilli, münevver ve zengin kızlardı.*⁹⁹⁴

Romanda Beyrut'un eski, yıkık şehir çehresinin değiştirildiğine ve şehrin asfalt yollara sahip olduğu detayına yer verilmekte, ancak yine de kentte yaşayan Türklerin, sık sık İstanbul özlemlerini dile getirdiklerine dikkat çekilmektedir:

Şam ve Beyrut şehirleri genellikle yazarların Doğu ile Batı'yı karşılaştırdığı iki şehir olarak karşımıza çıkmaktadır. *Leke* romanında çoğunlukla Şam eskiyi, eski zihniyeti temsil ederken Beyrut'un daha modern ve Avrupaî bir şehir olarak kabul edildiği görülmektedir.

Refik Halid Karay'ın *Çete* romanının önemli bir bölümü Beyrut şehrinde geçmektedir. Rus Grandüşesi olan Nina Daniloviç'in Beyrut'tan Adana'ya gitmek istemesinden hareket eden romancı bölgedeki ulaşım ağlarından söz eder. Daha sonra

⁹⁹³ Orhan Yeniars, *Kerbela Ateşi*, Panama Yayıncılık, Ankara 2018, s. 153.

⁹⁹⁴ Vâlâ Nureddin, *Leke*, Semih Lütfi: Suhulet Kütüphanesi, İstanbul, s. 60.

burada şubat ayındaki sıcaklığın temmuz ayı gibi hissedildiği belirtilerek Beyrut'un iklimine değinilir.

“Ağır ağır yollarına devam ettiler. O gün Beyrut'ta şubat bir temmuz gibi sıcak, boğucuydu.

Çok su karışmış süt mavisinde bulanıklıkça bir gök ve bunun ortasında başka bir yerden aldığı ziyayı derleyip toplayıp bir noktaya biriktirdiği zannedilen koca bir pertavsız adesi...

Güneş sanki, yalnız sizin tepenize ışık ve sıcaklık aksettirmeye çalışıyor.”⁹⁹⁵

Beyrut'un sığağından kaçmaya çalışan Nina Daniloviç'in gözünden şehre dair açıklamalar yapan yazar, şehrin önemli simgelerinden olan yasemin çiçeklerinden ve eğlence, sefahat âlemlerinden söz ederken kentte ortaya çıkan sosyal sınıflardan, yoksul mahallelerden ve şehrin kalabalık, daha modern Amerikan Üniversitesinin bulunduğu bölgelerinden söz eder:

“Biraz gölge bulmak için yan ve dar sokaklara saptılar. Kâh yasemin, kâh amonyak kokan Yakın Doğu sokakları... Bazen bu iki çeşit koku, güneşin altında buharlarını birleştirerek Pompeia losyon ile Kaloderma pudrası sürünmüş fahişelerin dolaştıkları büyük limanların gemicilere mahsus eğlence mahallelerini hatırlatıyor.

Duvarları bol bol ıslatılmış âdi mahalleler... Prenses Daniloviç Nevrossiska'da kızıkların izleri peşinde veya beyazlara malumat toplamak için böyle mahallelerde epeyce dolaşmış bu tahrik edici çiçek ve insan usaresi ile dolu yarı yaş havayı epeyce teneffüs etmişti. Burnunun delikleri acayip şehvetli, kaba bir zevkle gıcıklanıyor, yıllardan beri duymadığı bu şark sokağı havası, genzini yakarak hatıralarını canlandırıyor.

(...) Yukarıda, Amerikan üniversitesinin geniş bahçeler içindeki yer yer dağınık binaları görünüyor tramvay çanları bahçeler üzerinden yuvarlana yuvarlana titizliğini kaybedip kulağa dağda çan sesleri gibi, yumuşak ve düşündürücü aksediyordu.

⁹⁹⁵ Refik Halid Karay, *Çete*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1939, s. 13.

Durgun ve ılık denizde fazla bir iyot, bir midye içi ve istakoz eti kokusu vardı.”⁹⁹⁶

Beyrut Amerikan Üniversitesi birçok romanda yer verilen mekânlardandır. Refik Halit Karay da romanda bu okuldan söz etmiştir. Bazı araştırmacılar Orta Doğu’da oldukça etkili olan Beyrut Amerikan Üniversitesi’nin elde ettiği başarıları “sessizce nüfus etme” olarak ele alır ve bu başarıları birçok misyonerin ve misyonerlik çalışması içinde olan organizasyonların elde edemediğini söyler:

“İlk presbiteryen misyonları, özellikle de Kutsal topraklara, Doğu Akdeniz’e ve Osmanlı İmparatorluğu’nun diğer vilayetlerine olanlar, özel bir çekiciliğe sahipti. Dünyanın diğer hiçbir bölgesi, evanjelik düş gücünü bu bölgeler kadar çok faaliyete geçirmede. Gene de onlar, Müslümanları ‘kâfirleri’ ve lafta Hristiyan’ olanları ihtida ettirme hedeflerinde başarılı olamadılar. Bununla birlikte, açıkça itiraf edilmiş asıl niyetlerinin ve ümitlerinin çoğunlukla dışında kalan, büyük ölçüde niyetlenerek yapılmamış diğer tüm faaliyetlerinin hepsinde başarı gösterdiler.

Ne sömürgeci müesseselere ne de emperyal tutkulara sahip bir ulustan tinsel ve sivil değerlerin eğitim, bağış, sosyal yardım ve diğer gönüllü, eğlence faaliyetler yoluyla transferi, kimi Amerikan kültürel büyüme ideallerinin örnek teşkil ettiği bir tür ‘sessizce nüfuz etme’ sayesinde başarıya ulaştı.”⁹⁹⁷

Karay, *Çete* romanında iklimlerin insanların karakterlerinin oluşumundaki etkisine de değinir ve Lübnan kadınlarının cinsî duygularının daha farklı olduğunu söyler.

“—...Bir de görüyorum ki, Lübnan kadınlarında cinsi açlık yok, yalnız bir cinsiyet iştihası var.

Erkeklerde gene meraklı bir bekleyiş.

—Anlatayım: Cinsî açlık derin, büyük aşklarla giderilebilen, ancak bunlarla doyabilen bir halettir. Cinsiyet iştihası ise arzudan, hevesten, meraktan,

⁹⁹⁶ Karay, *Çete*, s. 13.

⁹⁹⁷ Samir Khalaf, “New England Püritenliği ve Orta Doğu’da Liberal Eğitim: Bir Kültür Nakli Olarak Beyrut Amrikan Üniversitesi”, *Orta Doğu’da Kültürel Geçişler*, (Ed. Şerif Mardin), (Çev. Birgül Koçak), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2019, s. 75-76.

yani her gördüğünü ve bulduğunu isteyişten ibaret basit bir tahassüs hercailiğidir.”⁹⁹⁸

Refik Halit Karay romanda, Haçlıların, Templier Şövalyelerinin Suriye-Lübnan bölgesinde kurdukları geçitlerden ve isimleri Sarı Seki, Şalan ve Darısak olan kalelerinden de söz eder.

“Bu yol, şimdiki şose güzergâhı Beylân geçidi değildi. İranlı ve Makedonyalı cihangirler Amanos’un ortasına, en yüksek ve çetin tepelerine saldırmışlardı. Bu saldırış askerî bir ihtiyaçtan, geçitlerin daha kolay müdafaa ve muhafazası kabiliyetinden doğmuştu. Templiersler de öyle yaptılar, ovadan denize ve denizden ovaya inmek için en çok 800 metre yükselen yatkın geçidi ihmal ederek 1250 metreyi aşan şahikalara başvurdular.

O kanlı gezintilerden, bugün, Amanos dağlarında üç abide, üç kale harabesi kalmıştır: Sarıseki, Şalan ve Darısak şatoları.

Şalan kale bütün geçitlere ve tepeciklere hâkim bir dağ mahmuzu üzerine kurulmuştur. Askerî muharrirler diyorlar ki: ‘Hisar en mükemmel bir tarassut noktası teşkil etmekte idi. Denize ve ovaya yol veren orasıydı ve dört taraftan gelebilecek düşmana karşı kolaylıkla kendisini müdafaa edebilirdi. Hattâ eski zamanlar için bu kıymetli olan Şalan Kale bugün de gene öyledir. Yerlisi elinde olmak veyahut yerli kılavuzlar bulundurmak şartıyla orada modern silahlı bir küçük kuvvet koca bir orduya göğüs gerebilir.’

Gözü ile gören müellifler ve seyyahlar da ‘Bu hisar hakikî bir kartal yuvasıdır, demektedirler, kenarına vardıktan sonra yalnız zemin katına çıkabilmek için ipler kancalar kullanmak şartıyla bir saat uğraşmak lazımdır.’”⁹⁹⁹

Romanda Haçlıların önemli kalelerinden olarak kabul edilen Şalan Kale’nin önemi ve tarihi hakkında bazı detaylara da yer verilir ve bu kalenin Ermeniler, Bizans ve Haçlılar-Franklar tarafından kullanıldığını belirtilir.

Refik Halid Karay’ın *Yezidin Kızı* romanında da Beyrut şehrine yer verilir. Romanda şehir gece ayakta olan ahalisine atıfla “gürültülü Beyrut “olarak kısaca anlatılır.

⁹⁹⁸ Refik Halid Karay, *Çete*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1939, s. 32.

⁹⁹⁹ Karay, *Çete*, s. 74.

“Elektrikleri yanan gürültülü Beyrut’un kornişinde, Şeyh Şemun ve ben iri bir palmiyenin altındaki umumi kanepelere çökmüşüz, konuşmuyoruz.”¹⁰⁰⁰

Refik Halid Karay’ın *Nilgün* romanında da Lübnan’ın coğrafya, iklim ve dini özelliklerinden söz edilir. Sevgilisi Nilgün’ü aramaya giden Ömer’in burada ilk dikkatini çeken Noel kutlamaları ve kilise çanlarının sesidir. Romanda Lübnan’da görülen coğrafya, kahramanın zihninde çeşitli çağrışımlara sebebiyet vermesi bakımından da ele alınmaktadır:

“Lübnan yamaçları ve kıyıları bütün gece kilise çanlarının sesiyle birbirlerini çağırıp hava tabakalarını çalkaladılar; İsa’nın doğumunu kutladılar. Evvela bu sesleri kafamın bir uydurması, hastalığın icabı sandım. Sonra düşündüm ki o gece Noel idi. Sabahleyin zihnim başka bir şeye takıldı: Dört yıl önce, 1938’de idi. Kalküta- Singapur arası, City of Haddington vapurunda Nil ile geçirdiğimiz Noel gecesine! Ne aksilikler yapmıştı ne fena giyinmişti, somurtup oturmuştu.”¹⁰⁰¹

Yazar, Lübnan’ın iklimini anlatırken bu iklimin insanda tembellik yarattığını söyler ve yine gördüğü uzak doğu ülkelerinin iklimleri ile bu ülkenin iklimini kıyaslama yapar:

“Yeni bir sağnak camları kırbaçlıyor. Bildiğim için görüyor gibiyim: Yamaçlardan şimdi denize doğru, büküle kıvrıla, döküle çalkalana, bazan şahlanarak otomobil fenerlerinin bir aydınlatıp bir karanlığa boğduğu seller bütün Lübnan’ı uğuldatmaktadır: Kış mevsimindeyiz ama ara sıra gök de gürlüyor, şimşekler çakıyor. Oda soğuk. Güya ılık iklim sayılarak ateş yakılmayan sahil boyunda termometrenin on dörde, on üçe düştüğü çoktur. Rutubetli olduğundan bu soğuk iliklere ve maneviyata işler; bedbinlik verir. Ancak alkolle unutabilirsiniz: içerek düşünür ve gülümser hale gelirsiniz.”¹⁰⁰²

Reşat Nuri Güntekin’in *Çalılıkusu* romanında da Beyrut’tan kısaca söz edilir. Romanda Irak’ın sıcak havasından bunalan Feride ve annesinin sağlığı için gidilen Beyrut’un deniz ikliminin Feride’nin hasta olan annesine iyi geldiği anlatılır. Ancak her

¹⁰⁰⁰ Refik Halit Karay, *Yezidin Kızı*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1939, s. 159.

¹⁰⁰¹ Karay, *Nilgün*, s. 615.

¹⁰⁰² Karay, *Nilgün*, s. 632.

şeye rağmen hastalığı ilerleyen annenin gideceği son mekân Beyrut olur, Feride annesini Beyrut'ta kaybeder.

“Nihayet annemin hastalığı artınca babam hiç olmazsa onu İstanbul'a götürmek için bir ay izin istemiş ve cevap beklemeden yola çıkmış.

Mahfeler içinde çölü geçişimiz bugünkü gibi hatırımdadır.

Beyrut'ta denize kavuşmak, annemi biraz canlandırır gibi olmuştu. Misafir olduğumuz evde beni yatağına oturtarak saçlarımı tarıyor, ellerimin kirli, düğmelerimin kopuk olmasına aldırmadan başını göğsüme kapayarak ağlıyordu.”¹⁰⁰³

Attila İlhan *Haco Hanım Vay* romanında Şam ile Beyrut'u kıyasladığı bölümde yine Beyrut'un Şam'a kıyasla Avrupa sayıldığını belirtir, Beyrut'ta asri yaşamın daha çok yer edindiğini söylerken bölgede oluşmaya başlayan toplumsal sınıf ayrımına dikkat çeker ve burada zenginlerin çok zengin yoksulların çok yoksul olduklarını söyler:

“Arşaluys 'rüşdiye' öğrencilğini Beyrut'ta yaşamıştı. Şam'a oranla düpedüz Avrupa sayılmış, öyle diyor: zengini bol ve 'asri', yaşama düzeyi yüksek, zevkleri değişik, çok çeşitli. Oysa deniz ablukasından limanı ölü, sokakları dizboyu sefalet, esmer bir şehre indiler. Açlıktan kemikleri sızlıyordu. Rıhtımdaki Belloum Oteli'ne gelirken, bir deri bir kemik yoksul hevenkleri yollarını kesiyor: 'cuani, cuani' Hayal atlarını çekti 'tanzifat' arabaları, sokak aralarından ceset toplamaktadır: çoğu çocuk. Ortalıkta ağır, burun deliklerine içyağı gibi sıvaşan, leş kokusu.”¹⁰⁰⁴

Hıfzı Topuz'un *Taif'te Ölüm* romanında da Lübnan ve Suriye bölgelerinden söz edilir. Romanda Şam'da vali olarak görev yapan Mithat Paşa'nın gözlemlerine yer verilirken diğer romanlarda olduğu gibi yine Lübnan'ın Suriye'ye göre daha gelişmiş bir yer olduğu anlatılır. Yazar, Suriye'de görevli memurların kılık kıyafetlerinden başlayarak bölgenin düzensiz, disiplinden yoksun bir yer olduğunu anlatmaya çalışır.

“Mithat Paşa birkaç gün Beyrut'ta kalıp havayı yoklamak istedi. Her şeyi çok düzenli buldu. Sonra Şam'a doğru yola çıktı. Lübnan toprakları ile Suriye

¹⁰⁰³ Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1942, s. 9-10.

¹⁰⁰⁴ Attila İlhan, *Haco Hanım Vay*, Altın Kitaplar Yayınevi, 1984, s. 25.

toprakları arasında hiçbir benzerlik yok gibiydi. Lübnan çok bakımlı ve uygar görünümde de Suriye ise geri bırakılmış bir havadaydı. Zaptiyeler o kadar perişan ve kılıksızdılar ki Paşa arabasının yanından atlarla kendisini izlemelerinden utandı.”¹⁰⁰⁵

Mustafa Yıldırım’ın romanında da Beyrut çok uluslu yapısı ve Avrupalı devletlerin şehirde kurduğu okulları ile ön plana çıkarılırken birçok özelliği ile “muhteşem” olarak anılır.

“Beyrut muhteşemdir! Protestan Kilise mektebi, Fransızların mektebi, Amerikan koleji talebeleri hürriyet için hazırdır. Marunî papazlarıyla Dürzi reisleri toplandılar.’ ‘Bu arada Yahudiler ne yapıyor?’ (...) ‘Hayfa’daki Yahudi mekteb muallimi Feldmann, bir müddettir Beyrut’ta bulunmaktadır. O da...””¹⁰⁰⁶

Lütfi Parlak ise Osmanlının, Birinci Dünya Savaşı sonunda çekilme aşamasında olduğu Beyrut’un kenar mahallelerini de anlatırken Beyrut evlerini ele alarak şehrin atmosferini vermeye çalışır:

“Akşam yemeğini yedikten sonra çadırlarımızdan çıkıp ilerledik. Nöbetçi askerler bir şey diyemediği için aralardan geçip Beyrut’un bir kenar mahallesine ulaştık. Çoğu tek katlı dam evler, küçük bahçelerin içinde kaybolmuş gibiydi. Her yer Arap kıyafetli insanlarla doluydu. Kadın, erkek, çoluk, çocuk...””¹⁰⁰⁷

Lütfi Parlak romanda Beyrut’un coğrafi ve iklim özelliklerini de anlatmaya çalışır ve Beyrut’un katlanılması zor bir sıcaklığı olduğunu söyler:

“Akdeniz’in sıcak iklimine rağmen Beyrut; Lübnan Dağları’nın eteğinde, bir koyun içinde yer almıştı. Beyrut Irmağı da şehrin yakasından denize döküldüğü için kısmen serindi. Ama hava ısınınca adeta cehennemi andırıyordu.”¹⁰⁰⁸

Refik Özdek’in *Gece Yarısı Güneşi* romanında da Beyrut’a yer verilmiştir. Bir gazetecinin hatıralarını konu edinen romanda Beyrut şehrinin isminin anlamına ve şehrin

¹⁰⁰⁵ Hıfzı Topuz, *Taif’te Ölüm*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s. 149.

¹⁰⁰⁶ Mustafa Yıldırım, *58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin’den Anayurdun Dağlarına*, Ulus Dağı Yayınları, Ankara 2006, s. 200.

¹⁰⁰⁷ Lütfi Parlak, *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen*, Popüler Kitaplar, İstanbul 2008, s. 87.

¹⁰⁰⁸ Parlak, *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen*, s. 95.

caddelerinin özellikleri ele alınmış, ‘Çarçabuk Mahallesi’ ile ‘Güvercin Kaya’ mahallelerine dikkat çekilmiştir.

“Beyrut’ta ilk işim Ayme’nin mektubunu postalamak oldu. Sonra dosdoğru Türk Konsoloslugu’na gittim ve orada bizim okuldan gencecik bir kâtip ile karşılaştım. Gazeteci olarak geldiğimden başkonsolos bana şehri gezdirmesi için izin verdi ona. Zaten topu topu beş saat kalacaktım bu gezimi özetlemek istiyorum: Kentin ana arteri ve lüks mağazaların bulunduğu caddenin adı Alhambra idi. Ama beni en çok ilgilendiren iki yer ‘Çarçabuk Mahallesi’ ile ‘Güvercin Kaya’ oldu. İsa’dan önce 2000’lerdeki Mısır belgelerinde Beeorot (kuyular) olarak geçen bu kentin tarihini yazacak değildim ya...”¹⁰⁰⁹

Romanda yoksul olması dolayısıyla dikkat çekilen Çarçabuk Mahallesi bir Anadolu kasabasına benzetilmiştir.

“Arkadaşımın küçük arabasıyla Çarçabuk Mahallesi’ne girdiğimiz zaman yolun sağından solundan geçenler bizi selamlamaya başladılar. Modern bir mahalle değil gecekondulardan da oluşmuyor. Sokakları dik kesişen oldukça da düzenli bir semt. Gelişmekte olan bir Anadolu ilçesini andırıyor. Uygun bir yer bulup arabayı park ettikten sonra caddede yürümeye başladık.”¹⁰¹⁰

Ece Temelkuran’ın *Muz Sesleri* romanının ana mekanı da Beyrut’tur. Romanda yirmi birinci yüzyılın başında Beyrut’un yoksul arka mahallelerine ve bu mahallelerde yaşayan göçmenlerin, göçmen işçilerin hayatlarına perde aralanır. Roman, Beyrut’un simge yerlerinden olan Harissa Tepesi ve burada bulunan devasa Meryem Ana Heykeli’nin anlatımı ile başlar. Yazar, bu heykele bölge halkı tarafından yüklenen anlamlara da yer verir ve savaş dönemlerinde halka küstüğüne inanılan heykelin barış dönemlerinde gülümsediğine inanıldığını söyler. Daha sonra romanda birçok kez geçen Beyrut’un Aşrafiyye Mahallesi’ne yer verilir.

“Dünyanın başka şehirleri başka filmlere benzemeye başlarken, 70’lerin belgesellerindeki çapaklı sarı ışıktaki takılı kalmış şehrin üçer beşer uykusu bölünüyor, biraz daha pazar sabahı uyuşukluğu için yalvaran Beyrutlular, balkonların dış cephesindeki perdeleri çekiyor, tıkr tıkr kepenkleri kapatıyordu.

¹⁰⁰⁹ Refik Özdek, *Gece Yarısı Güneşi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2010, s. 148.

¹⁰¹⁰ Özdek, s. 148-149.

Apartmanların tepelerindeki fincan şeklindeki yedek depoların içindeki sular hiç ses çıkarmadan ısınmaya başlıyor, aynı sessizliği, bir parça sabah serinliği arzusuyla kendilerini balkonlara atan, o yıl, yani 2006'da menapoza girmiş kadınlar ve aşksız sevişmelerin sabahından korkup erkenden sokaklara çıkan cumartesi gecesi yalnızları paylaşıyordu. Bütün savaşımlardan sağ çıkmış bir şaka olarak şehrin ortasında yükselen dev, metal Sleep Comfort yatak reklamı çoğalan sabah ışıyla, sanki bu şehir huzurlu bir uyku uyuyabilirmiş gibi belirginleşirken, Beyrut'ta henüz kimsenin tanımadığı biri, henüz hiçbir hikâyesini bilmediği bu şehrin doğusundaki Aşrafiyya Mahallesi'nin kenarından inen Jetavvi Yokuşu'nun başındaki tuhaf insanlar ve hikâyelerle dolu apartmanın boşluğunda tek basma duruyordu. Her şey, bir kapının sertçe kapanmasıyla başladı..."¹⁰¹¹

Roman, Filipina isimli Filipinli hizmetçinin Beyrut'a gelmesi ve burada Hristiyan Zeynab Hanım'ın evinde çalışmasını konu alırken, onun kişisel geçmişini arayışı ile tarihte oldukça önemli olan olaylara da zemin hazırlanır. Romanda Filipina'ya yazılan mektuplarla geriye dönüşler yapılmakta ve 1982 yılının Filistin ve Beyrut'unun nasıl bir karışıklık içinde olduğu ele alınmaya çalışılır. Yazar, Beyrut şehrinin bu şehre gelenleri dönüştürerek adeta birer roman kahramanı yaptığını söyler. Romanda Filipina'nın annesinin Şatilla Kampına gittiği tarihte yani 1979'da Beyrut'un, doğu ve batı Beyrut olarak ikiye ayrıldığı söylenir ve Şatilla kampında kalan göçmenlerin dramları ele alınır.

"O geldiğinde şehir çoktan ikiye bölünmüştü. Batı ve Doğu Beyrut olarak. Doğu Beyrut'ta Hristiyanlar ve onların camdan dünyası, Batı Beyrut'ta, bizim topraklarımızda ise savaş vardı. Bir gün büyüdüğünde eğer bir dünya haritası ve onun üzerinde, Akdeniz kıyısında küçücük bir nokta olarak Beyrut'u görürsen bu küçücük toprağın nasıl ikiye bölündüğünü anlamayabilirsin. Önemli değil, bil ki zaten kimse tam olarak anlamadı olup bitenleri.

Şehir ikiye bölünürken bize de bir şey oldu Filipina. Acı, insanları gövdelerinin dışına çıkarır. Acının gövdelerinden geçmesini beklemek için etlerinden giderler insanlar. Bazıları, bir daha hiç geri dönmez. Tuhaf olan şu ki, bu toprakların tarihi baştan sona bununla ilgili olmasına rağmen kimse çocuklara bunun bir gün onlara da olacağını öğretmez. Oysa ruh, böyle yas tutar. Gövdeden

¹⁰¹¹ Ece Temelkuran, Muz Sesleri, Everest Yayınları, İstanbul 2010, s. 7

giderek. Ruh bir gün acısı geçtiği için değil, gidecek başka yeri olmadığı için geri döner. Şatila'dakilerin kendi etlerinden başka bir evi, ülkesi yoktur."¹⁰¹²

Romanın devamında 1979'da Beyrut'ta iç savaşın en yoğun olduğu zamanda Filipina'nın annesinin Şatilla Kampına getirilişi ve çocuk denecek yaşta karşılaştığı dehşet sahneleri anlatılır.

Romanda Beyrut'un iklim özelliklerinden de söz edilirken aslında Beyrut'un portakal çiçeği kokan bir şehir olduğu söylenerek, şehirdeki bahar mevsimi tasvir edilmeye çalışılmıştır:

*"Aylardan nisandı. Beyrut portakal çiçeği kokuyordu. Koku o kadar güçlüydü ki kampa kadar geliyordu. Ve annen -hakikaten o dönemde aklını yitirmişti sanırım- bana bile haber vermeden kamptan çıkıp tek başına bu portakal ağaçlarını görmeye gitmiş."*¹⁰¹³

Romanda yazar, Orta Doğu topraklarında tarihten bu yana yaşanan savaşlara ve savaşın adeta bu coğrafyanın bir kaderi olduğuna inanıldığına da yine Doktor Hamza'nın mektupları üzerinden yer verir:

"Bu topraklar böyledir benim güzel Filipinam. Hatıraları, unutmak üzerinedir. Herkes kendi günahını unuttur, ama kimse alacağı intikamı unutmaz. Ve Orta Doğu -tanrıların hep bu topraklarda icat edilmesi bir tesadüf değil- günahlardan kuruludur. Kaç silah varsa o kadar tarih vardır burada. Anlamaya kalktığında da bütün bu hikâyelerin içinde kaybolursun. Bu, Orta Doğu'nun lanetidir: Dışarıda olanı anlamamakla lanetler, içine gireni de dünyada başka önemli hiçbir şeyin olmadığı serabıyla.

*Dünya haritası üzerinde bir baskı yanlış kadar küçük görünen bu sevgili ülke hakkında bilmen gereken tek bir şey var Filipinam: Herkes herkesi öldürdü. Sanırım herkesin üzerinde anlaşılabileceği tek tarihimiz bu bizim."*¹⁰¹⁴

¹⁰¹² Temelkuran, *Muz Sesleri*, s. 21.

¹⁰¹³ Temelkuran, *Muz Sesleri*, s. 127.

¹⁰¹⁴ Temelkuran, *Muz Sesleri*, s. 52

Yazar mülteci kampında yaşayan ve çocuğuna kıyafet almak için yola çıkan bir mülteci kadının, Filipina'nın, İsrail uçaklarının bombardımanı sonucunda hayatını kaybetmesini anlatırken Sabra ve Şatilla Katliamında¹⁰¹⁵ yaşanan drama da dikkat çeker.

Ayfer Tunç'un *Aziz Bey Hadisesi* romanının önemli bir bölümü de Beyrut'ta geçmektedir. Aşkın peşinden Beyrut'a giden Aziz Bey, Beyrut'u sıcak ve alabildiğine mavi bir şehir olarak niteler: “(...) *aklından son olarak hurma ağaçlarının ve çok yüksek palmyelerin gölgelediği sıcak ve alabildiğine mavi bir şehirde yaşanan çok kısa ama çok mutlu üç günü geçirdi.*”¹⁰¹⁶ Romanda Beyrut, dar sokaklara sahip, renk ve kokuların iç içe geçtiği çoğunlukla yoksul insanların bulunduğu bir yer olarak tanıtılır:

*“Maryam onu bir yığın kimi dar kimi geniş, gölgeli, ağır kokulu, renklerin birbirine girip bulandığı- sonra tekrar ayrıştığı, kısıp sesler, fısıltılar, seslenmeler, kahkahalar, ünlemelerle kaynaşan, iri yarı, bıyıklı adamların gölgelerde horuldayarak uyuduğu sokaklarda dolaştırdıktan sonra küçük ve kötü bir otele götürdü.”*¹⁰¹⁷

2.1.1.3. Halep

Halep, Suriye'nin Şam'dan sonra öne çıkan şehirlerindendir. Hem ticaret merkezi hem de Hicaz bölgesine giden yol üzerinde yer alır. Romanlara da bu özellikleri ile yansır.

Ali Kemal'in *İki Hemşire* romanında Halep'in “Bâb Antaki” ve “Kale Altı” semtlerinin isimleri geçer. Romanda iki farklı Halep ele alınır; biri Frenk mahallesi, diğeri dar sokaklı karanlık, sur içi mahallelere sahip olan şehirdir. Eserde özellikle dar sokakların tasvirleri dikkatleri çekmektedir. Romanda Halep'in şehircilik bakımından oldukça geride olduğu, birçok problemin sokaklara yansıdığı görülmektedir:

“Tenha تنها sokaklardan geçtik. Rast geldiğimiz bildiklere refikim müstahzarındaki yalanlardan bir sürüsünü söyledi. Nihayet bir kahvenin yanından saptık. Epeyce yürüdük. Yol gayet fena idi. Bozuk kaldırımlar, çukurlar, çıkıntılar o zulmet içinde adeta birer hail oluyordu. Döne, dolaşa diğer bir dar sokağa geldik. Sokağın başında birkaç kişi oturmuşlar nargile içiyorlardı. (...) Ah! O dar sokak! Ne müthiş geçit idi. Ön karanlık, arka karanlık! Sağ taraf duvar, sol taraf duvar!

¹⁰¹⁵ Bknz. Dia al-Azzawi, *Sabra ve Şatilla Katliamı*, 1982-1983, 300 x 750 cm.

¹⁰¹⁶ Ayfer Tunç, *Aziz Bey Hadisesi*, Can Yayınları, İstanbul 2018, s. 9.

¹⁰¹⁷ Tunç, *Aziz Bey Hadisesi*, s. 30.

Sokağın dibine doğru yaklaştık. Meydana yine taş yığınları, lağım bozuntuları çıktı.”¹⁰¹⁸

Ali Kemal’in *Çölde Bir Sergüzeşt* romanında da Halep şehrine yer verilir. Romanda Sabuhi Efendi, kızı ve eşi Melek Hanım eşliğinde Halep’e gitmek durumunda kalırlar. Şehir romanda ağaçsız görüntüsü ile dikkat çeker. Romanda Halep’ten şöyle söz edilmektedir.

“Daimî bir ova temâdî ediyor, gidiyordu. Hele gide gide hiçbir ağaç, hiçbir tepe görünmemeye başlayınca o düz, o çıplak o sade vadi göze pek adi görünüyordu... Bu yolcular iki gün sonra Haleb’e girdiler. On gün sonra da Sabuhi Efendi’nin gönderdiği kolcu geldi onları buldu. Safvet Hanım’la Seher bu derece lütfuna mazhar oldukları hanımefendinin eteklerinden öptüler, hane halkıyla ağlaşıp vedalaştılar.”¹⁰¹⁹

Burhan Cahit Morkaya ise Birinci Dünya Savaşı sırasında bölgede savaşıyan bir yüzbaşının hayatını ele aldığı romanı *Yüzbaşı Celal*’de Suriye Filistin coğrafyasının tarihine ve hak dinlerin bu topraklarda doğuşuna dikkat çekerken Halep’e de yer verir. Romanın asıl kişisi olan Kaymakam Celal’in bu topraklarda Türk varlığını temsil edişine ve Türklerin artık Halep’ten çekilmek zorunda kalışlarına dikkat çeker.

Refik Halit ise *Sürgün* romanında Halep’in bir zevk, sefa ve eğlence şehri olarak bilinmesine rağmen onu terkedilmiş, yalnız bir şehir olarak kabul eder. Bu benzetmede Osmanlı devletinin şehirden ve bölgeden yenilgi üzerine çekilmesinin etkileri görülmektedir:

“Şehir yok gibiydi; meskûn olmaktan ziyade ahalisinin kaçıp gittiği bakımsız ve bekçisiz bir felaket beldesini andırıyor, yavaş yavaş çöküp taş, toprağa karıştığı hissini veriyordu. Hanlar, kervanlar, kervansaraylar diyarı olan, çarşı ve pazarlarında alışveriş, gidiş geliş, kalabalık ve yaygara, bir büyük şehir sanılan ticaret ve eğlence memleketi koca Halep, meşhur Halep, saz şairi Türk’e:

İşte geldim gidiyorum,

¹⁰¹⁸ Ali Kemal, *Bir Safha-i Şebâb-İki Hemşire*, (Haz. Seyit Battal Uğurlu), Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum 2015, s. 47.

¹⁰¹⁹ Ali Kemal, *Bir Safha-i Şebâb-İki Hemşire*, s. 84.

*Şen olasın Halep şehri dedirten ve asırlardan beri Karagöz oyunlarında
Bebe Ruhi'ye:*

Bindim dolaba

İndim Haleb'e

Paraları verdim

Rakı, şaraba

*Türküsünü söyleterek bu şehrin bir safa beldesi olduğuna bizi inandıran
Halep, şu harabe miydi?*¹⁰²⁰

Ali Kemal'in *Fetret* isimli romanında da Halep'te görev yapmış bir Osmanlı memuru olan Neriman Paşa'dan söz edilmektedir. Romanda Darülfünun-i Osmanî'nin yeni binasını yaptıran Neriman Paşa'nın Halep'te, Bağdat'ta valiliklerde bulunduğu sırada görevini suistimal ettiği ve böylece servet elde ettiğinden söz edilmektedir.

*"Haleb vilayetinde ise, yine irtişâ ile müteaddid çiftliklere, vâsi araziye,
birçok binalara sahip olmuştı; inşaattan, mübâyaaattan, iltizamlardan, ağnamdan,
âşardan, neden olsa çalmıştı."*¹⁰²¹

Haldun Çubukçu'nun *Yıldızsayan* romanında ise Halep şehrinin Zühre yıldızının tesiri altında olduğu, bu sebeple de şehrin sakinlerinin zevk ve sefahate düşkün olduklarından kısaca söz edilmektedir.

*"Zühre'nin tesiri altında olmasından dolayı zevk ve sefahate düşkünlükle
nefes alıp veren bu diyarda bulunduğum, edindiğim huzurun zamanla dağılıp
bozulacağından korkuyordum."*¹⁰²²

Mustafa Yıldırım'ın *58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına* romanında ise Halep'in Hz. İsa'dan altı bin yıl kadar evvel kurulan bir şehir olduğundan söz edilir. Devamında bölgedeki isyanlardan önce Halep'in bir eğlence şehri olduğunu anlatan yazar, Şam'da bulunan sembolik otellerden Victoria Oteli gibi Halep'te de Baron Otelinin varlığından söz eder ve bu otelin çehresi hakkında bilgiler verir:

¹⁰²⁰ Refik Halit Karay, *Sürgün*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1941, s. 98-99.

¹⁰²¹ Ali Kemal, *Fetret*, (Haz. M. Kayahan Özgül), Hece Yayınları, Ankara 2003, s. 105.

¹⁰²² Haldun Çubukçu, *Yıldızsayan*, Gendaş Kültür, İstanbul 2004, s. 183.

*“Baron Hotel ilk 5 yıl Orient Express yolcularını ağırlaştırmıştı. Arkeolog ya da sosyolog kimlikle İngiliz araştırmacılar Fransız maceraperestler Alman orientalistler... Hicaz demiryolunun açılması ile işler daha da canlanmıştı. Ne ki deri koltuklara kurulan parfüm kokulu kadınların kahkahaları savaşın başlaması ile sönmüştü.”*¹⁰²³

Romanlarda sıklıkla anılan Baron Otel, Victoria Otel gibi otellerin Avrupaî yaşama özenen kesimlerin bir araya geldikleri ya da Avrupa’dan gelen ajanların konakladıkları yerler olarak ele alınmaktadır.

Lütfi Parlak’ın *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen* romanında Halep’in ticari bir şehir olmasının yanı sıra şehrin iklimsel özelliklerine değinilerek kalabalık, sıcak bir çöl şehri olduğu, ancak diğer şehirlere nispeten Halep’in çöl içindeki vaha olduğu da dile getirilir.

“Halep; büyük zeytin bahçeleriyle örtülü, çukurda bir ticaret merkeziydi. Güneşin ışıklarının toplandığı akşam vakitlerinde çıkan fırtına, önüne çıkanı havaya kaldırarak tozdan bir bulut oluştuyordu. Uzun süre göz gözü görmüyordu. Bir müddet sonra herkes, sıcak toz bulutunun içinden bembeyaz hayaletler gibi birer ikişer meydana çıkıyordu. Çölün içinde yeşil bir cenneti andıran şehrin, bu toz bulutlarıyla kirlenmesine oradakiler alışmıştı.

*Halep’teki dinlenmenin ardından Hama’ya oradan da Humus’a geçtik. Asi Irmağı, bu iki şehri yoklayıp, uzun bir çöl yolculuğundan sonra Hatay sınırları içinde Akdeniz’e dökülüyordu.”*¹⁰²⁴

Halid Ziya Uşaklıgil’in *Nesli Ahir* romanında da Halep’ten söz edilir. Yazar, roman kişilerinden Halepli Şevket’i anlatırken Halep hakkında bazı değerlendirmeler yaparak Halep’i zekâ beldesi, *“diyar-ı zekâ”* olarak nitelendirir:

“—İbrahim Rıfkı’yı tanımazsınız! Bence bugün matbuat âleminde kalabilenlerin en şayan-ı dikkat bir siması. Halep’ten o diyar-ı zekâdan. Tamamıyla

¹⁰²³ Mustafa Yıldırım, *58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin’den Anayurdun Dağlarına*, Ulus Dağı Yayınları, Ankara 2006, s. 314.

¹⁰²⁴ Lütfi Parlak, *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen*, Popüler Kitaplar, İstanbul 2008, s. 77.

Arap değil, Arap'tan ziyade Türk. Arap kadar Arapça, Acem kadar Acemce bilir.”¹⁰²⁵

Bekir Büyükarkın'ın *Gün Batarken* romanı Birinci Dünya Savaşı'nda Şam'da bulunan IV. Ordu Komutanlığı'na görevlendirilen Ragıp'ın şahit olduklarını ele alır. Romanda Halep şehrinin diğer Suriye şehirlerinden daha farklı olduğu, bu şehrin dört başı mamur bir şehir olduğuna, insanların da hali vaktinin yerinde olduğuna vurgu yapılır. Daha sonra Halep'in tarihi hakkında bazı bilgiler verilen romanda şehrin Büyük İskender döneminden bu yana önem taşıdığını, şehri ele geçirmek için Bizans'ın İranlıların, Moğolların, Büyük Selçuklu ve Osmanlıların büyük mücadeleler verdikleri anlatılmaktadır.

“Halep'ten kimler gelip kimler geçmemişti ki; bunu ilerideki kayalık tepenin üzerinde duran hisar haykırır gibiydi.

İskender ve buralardan geçmişti.

Milattan önce 64 yıllarında Romalıların Suriye eyaletinin içine katılan Halep uzun bir sulha kavuşmuştu. İsa'nın nefesi oralara kadar gelince şehrin bir kısmı Hristiyan olmuşlardı.

Bizanslılar da Halep'e el uzatmışlardı; İsa'nın Museviler tarafından öldürüldüğünü unutmuş gibi Musevilerin iktisadi dehası ile Halep'te çıkarlarını sağlamışlardı.(...)

Sonunda da kölemenlerin elinden Halep'i Osmanlılar almıştı.”¹⁰²⁶

Zuhuri Danışman'ın *Balak Gazi* romanında da Halep şehrine yer verilir. Romanda Halep'in Artukoğulları'nın elinde olduğu dönem ele alınır. Romanda dönemin Halep şehrinin dar sokaklarından, sokaklarındaki yüksek duvarlardan ve tekinsizliğinden söz edilir.

“Halep sokakları dardı. Sokakların iki tarafında yüksek duvarlar vardı. Bu duvarlar sokağa gün ışığının bile girmesine mâni oluyordu. Zaten gece her yer karanlıktı. Ve bu yabancı; dar, karanlık ve simsiyah taş duvarları sıralayarak

¹⁰²⁵ Halid Ziya Uşaklıgil, *Nesl-i Ahir*, Özgür Yayınları, İstanbul 2009, s. 144.

¹⁰²⁶ Bekir Büyükarkın, *Gün Batarken*, Ötüken Yayınları, Ankara 2010, s. 85.

ilerliyor, arada sırada bir sokak fenerinin dibinde durarak gideceği tarafı tayin ediyor ve elini hançerinden hiç eksik etmiyordu.”¹⁰²⁷

Ahmet Çevik’in *Tutsak Yollar* romanında ise Osmanlının son dönemlerinde Yemen’e giden ya da Yemen’den dönen askerlerin Halep’e uğradıklarından söz edilir ve oradan da Anadolu’ya geçmek için kullandıkları güzergâhlara özellikle de Rayak istasyonlarının önemine değinilir.

“Trende zaman zaman bir araya gelme fırsatını buldukça Yemen hatıralarını yâd ederek Halep’e kadar yaverle birlikte gittiler. Kendilerine Yemen’den ayrıldıktan sonra orada neler olduğunu anlattı Çavuş. Humus, Hama ve Rayak istasyonlarından geçerek bir gün, bir gecede Halep’e yetişti şimedifer.”¹⁰²⁸

İsmail Keskin’in, *Kaktüs Ağacının Sürgünü* romanında ise Halep’in kuzeyinde bulunan El Bab şehrinden ve şehrin özelliklerinden söz edilir.

“Kamal, Halep şehrinin kuzeyindeki ‘Al Bab’, yani ‘Kapı’ kasabasında doğmuştu ama daha kendini hatırlamadığı vakitlerde ailece ‘Al Bab’ kasabasının bağlı olduğu Halep şehrine taşınmışlardı. Bu yüzden kendini ‘Halepli’ sayıyor ve bundan içten içe gurur duyuyordu.”¹⁰²⁹

İskender Pala’nın *Abum Rabum* romanında da Halep’ten “doğunun kraliçesi” olarak söz edilirken şehir beyaz binaları ve yemekleri ile tanıtılır.

“Urfa’dan ikinci ezanlarında yola çıkmışlardı. İlk durakları ‘Doğu’nun Kraliçesi’ Halep’ti. Vuslat süt rengi binaları, güzel kebapları, kalesi, hanları, kapalı çarşısı mesire alanları ve 3000 yıllık tarih kokan eserleri ile bu şehri hep merak etmiş ve bir gün mutlaka gezmeyi kurmuştu.”¹⁰³⁰

Yazarın romanda eleştiri getirdiği nokta ise arkeoloji kaçakçılığı ve tarih yıkımıdır. Romanda Şam, Halep gibi şehirlerde yaşanan tarihi yıkımlara tepki gösterilir ve tarihi eser kaçakçılığına karşı sessiz kalmayı tercih eden UNESCO eleştirilir.

¹⁰²⁷ Zuhuri Danişman, *Balak Gazi*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2010, s. 62.

¹⁰²⁸ Ahmet Çevik, *Tutsak Yollar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 270.

¹⁰²⁹ İsmail Keskin, *Kaktüs Ağacının Sürgünü*, Hayy Kitap, İstanbul 2015, s. 38.

¹⁰³⁰ İskender Pala, *Abum Rabum*, Kapı Yayınları, İstanbul 2017, s. 380.

Okay Tiryakioğlu'nun *Aslan Pençeli Şair Padişah Yavuz Selim Han* romanında da Yavuz Sultan Selim'in doğu siyaseti için çıktığı seferde, Halep'e uğraması ve Halep'te onu III. Mütevekkil'in karşılamasına yer verilmiştir. Halep XV. yüzyılda en önemli ticaret merkezlerindendir. Romanda da şehrin bu vasfı dile getirilir ve Halep'in fethedilmesinin Yavuz Sultan Selim'i daha önemli bir yere getirdiğinden söz edilir.

*“Ortadoğu'nun en önemli ticaret merkezlerinden biri olan Halep şehrinin alınması, gönderilen zafernamelerle birlikte duyurulurken Yavuz'un şöhreti de dünyanın dört bir yanında iyice pekişmiş oluyordu. Halep, Kuzey Suriye Beylerbeyliği'nin merkezi ilan edildi ve Karaca Paşa ilk beylerbeyi olarak atandı. Yavuz Selim Han şehirde on yedi gün, yani Eylül ayının on beşine kadar kaldı.”*¹⁰³¹

Romanda yine Yavuz Sultan Selim'in Halep'te bulunan Emevilerin eski devlet büyüklerini ziyaretlerine ve Selahaddin Eyyubi'nin kabrini ziyaret edişine değinilirken şehrin tarihi önemi de vurgulanmış olur:

*“Selim Han, şehrin yakınında kurduğu otağında kalıyor, gün içinde Emevilerin bu tarihi başkentinin kayda değer ve kutsal yerlerini ziyaret ediyordu. Selahaddin Eyyübi'nin türbesinde uzun süre gözyaşı dökmesi ve türbeyi yenileme kararı maiyetindekiler üzerinde derin tesirler bıraktı.”*¹⁰³²

2.1.1.4. Kudüs

Dostun ve düşmanın kalbi olarak nitelenen Kudüs, Orta Doğu şehirleri arasında en dikkat çeken şehirlerdendir. Dini ve tarihi öneminden dolayı birçok toplum tarafından sahiplenilen bu şehir romanlarda da sıklıkla yer verilen mekânlar arasındadır.

Burhan Cahit Morkaya'nın *İhtiyat Zabiti* romanında yer verdiği Kudüs, diğer Orta Doğu şehirlerine nazaran daha modern ve Avrupalı bir şehir olarak anlatılmaktadır. Burhan Cahit, romanda Kudüs'ün şehir planından, Rusların yaptırdıkları modern binalar ve parklardan söz etmekte ve Kudüs'ü medeni bir şehir olarak kabul etmektedir. Romanlarda şehirler, çoğunlukla Batı ile Doğu'nun karşı karşıya geldiği yerlerdir. Yazarlar özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında Suriye-Lübnan bölgesindeki şehirleri

¹⁰³¹ Okay Tiryakioğlu, *Aslan Pençeli Şair Padişah Yavuz Selim Han*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018, s. 194-195.

¹⁰³² Tiryakioğlu, *Aslan Pençeli Şair Padişah Yavuz Selim Han*, s. 195.

Batılı yahut Batılı olamayan, şarklı şehirler olarak sınıflandırmışlardır. Burhan Cahit Morkaya da romanında Kudüs'ü bu bakış açısıyla ele alır:

“Kudüs bana öteden beri garip hisler verirdi. Ehli salibin uğrunda milyonlarca insan verdiği bu tarihi din şehrini görmek isterdim. Tesadüf buraya beni bir zabıt olarak getirdi.

Çok seviniyordum. Kudüs'ü tahmin ettiğimden çok başka buldum. Burası medeni bir şehir. Avrupa mahalleleri o kadar muntazam ki insan bir şark şehrinde olduğunu unutuyor.

Bizim karargâh Moskoğiye'de.

Vaktiyle buraya gelen Rus muhacirlerinin yaptıkları büyük ve modern binalar, ortalarında güzel birkaç park da var.

(Süveys)'ten dönüp gelen meşhur kuvvei seferiye burada. Fon Kres Paşa da kumandan.

Kudüs merkez kumandanı bize ancak altı saat için müsaade verdi Gazze'ye hareket için menzil tertibatı hazırda. Burada vaziyet daha yakından anlaşılıyordu.”¹⁰³³

İhtiyat Zabiti romanında yazar, Kudüs'teki Alman veya Alman Yahudisi olduğu belirtilen kişilerin modern yaşamlarına hayranlık duyulduğu belirtilir. Batılı ülkeler romanda bir işgalci olarak anlatılmaktan ziyade bölgeyi modernleştiren unsurlar olarak kabul edilmiştir. Ayrıca romanda Almanların ve Almanya kökenli Yahudilerin Kudüs'te yaptıkları modern binalar, tekrar tekrar övülür Bu binalardan biri de Agusta Viktorya binasıdır:

“Yaşayışları mükemmel. Bunların çoğu Alman Yahudisi olduğunu zannediyorum.

Kudüs'te Almanların muhteşem binaları var. En göze batanı Cemal Paşa'nın karargâh kurduğu Agusta Viktorya... Yüksek tepede bu bina tam bir çöl hükümdarının sarayına benziyor.

Fransız hayrathaneleri de pek çok...

¹⁰³³ Burhan Cahit Morkaya, *İhtiyat Zabiti*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1933, s. 100.

Fransızlar çok mutasıp millet... Kudüs'te kaldığım bir hafta içinde öyle Fransız aileleri gördüm ki ta Krallar, Luiler zamanında buraya gelmişler, kendilerini mukaddes beldeye vakfetmişler, yetişen çocukları da burada kalmışlar servetlerini hayır işlerine, hastanelerine bırakmışlar, kendileri de soeur gibi çalışıp duruyorlar.”¹⁰³⁴

Burhan Cahit Morkaya *İhtiyat Zabiti* romanında Kudüs'ün, Museviler, Hristiyanlar ve Müslümanlar için büyük önem taşıdığını ve yüzyıllar boyunca bu dinlerin mensuplarının savaşlar yaşayıp, bu topraklarda mabetler yaptıklarını söyler. Romanda Batılıların yaşamları övülür ve onların evlerinde piyano bulunmasına duyulan hayranlığı dile getirilir, çünkü “piyano” kişiyi, şarklı, Orta Doğulu olmaktan uzaklaştıran bir simgedir. Ayrıca devlet liderlerinin bu bölgelerde bulunan türbelerinin de önemini belirttikten sonra asıl önem arz edenin burada bulunan mabetlerin değil Almanların yaptıkları modern, temiz ve düzenli binaların olduğunu iddia eder:

“Kudüs. Adı bile insanı düşündüren bir yer. Yahudi, Müslüman, Hristiyan hep burası için kan dökmüşler. Yahudiler ağlamış, Müslümanlar kan dökmüş, Hristiyanlar uğrunda milyonlarca insan kaybetmiş. İnanmak lazımsa her sokağı mukaddes, her köşesi bir tarih.

Bir taraftan en yüksek Müslüman enbiyasının mezarları, camileri, bir yanda en meşhur Hristiyan ekâbirinin kiliseleri, hayrathaneleri var. Arada Musevilere ait de birçok mukaddes duvarlar, mabetler, kuyular var. Çoğunun evinde piyano var. Fakat bu üç dinin tesisatından daha değerli olan Almanların binaları. Zaten Almanlar Kudüs etrafında adeta bir müstemleke yapmışlar. O kadar güzel Alman köyleri var ki temizliğine, intizamına, bahçelerine hayran kalmamak mümkün değil. Sağlam, gürbüz, okuryazar köylüler.”¹⁰³⁵

Durali Yılmaz ise *Kutup Yıldızları* romanında Kudüs'ün fethine yer vermiştir. Roman, Halife Ömer'in Kudüs'e girişi ve Hz. Bilal'in Mescid-i Aksa'da ilk ezanı okuması gibi ayrıntıları ile dikkatleri çekmektedir. Ayrıca Kudüs'te meydana gelen Miraç Hadisesi'ne ve orada Hz. Muhammed'in imametinde gelmiş geçmiş bütün peygamberle birlikte namaz kıldığını yer verilir ve bu şehrin İslam dini için önemine değinilir.

¹⁰³⁴ Morkaya, *İhtiyat Zabiti*, s. 195-196.

¹⁰³⁵ Morkaya, *İhtiyat Zabiti*, s. 195-196.

*“Allah Rasulü, çok sevdiği Kâbe’den, Kudüs’teki Mescid-i Aksa’ya vardı gecenin bir vaktinde. Kendisinden önceki bütün peygamberler orada, onu bekliyorlardı. Peygamberler Peygamberi, burada öne geçip bütün peygamberlere namaz kıldırıldılar ve buradan kâinatın derinliklerine, belki de ötesine ilerledi.”*¹⁰³⁶

Bekir Büyükarkın’ın *Gün Batarken* romanında da Kudüs önemli bir yere sahiptir. Birinci Dünya Harbi’nden önce IV. daha sonra VIII. Ordu Komutanlığında görevlendirilen Ragıp’ın gözünden anlatılan romanda Kudüs’ün dini özellikleri, birçok kültüre sahip oluşu ele alınır.

“Kudüs’e vardığı zaman, orada dinlerin harman oluşunu gördü. Musevi, İsevi ve Müslümanlar iç içeydi.

Doğudan gelenlerin çok tanrı inancı ile Musevilerin sadece kendilerine ait tek Tanrı inancı çarpışmış, sonuna herkesin tek Tanrısı inancı doğmuştu burada.

Museviler Ağlama Duvarı’nın önünde neden ağlıyorlardı, pek bilinmezdi. Musa’yı inkâr ettikleri için mi, İsa’yı öldürdükleri için mi, yurtsuz kaldıkları için mi, yoksa içlerini yıkamak için miydi bu?

İsa’nın çarmıha gerildiği Golgotha tepesi, karşıda duruyordu. Mezarı da oradaydı.

*Eski Kudüs’ün dar sokaklarından yükselen sesler, kulakları çınlatıyordu. Kudüs’ün eski adı Jeruselah’dı; Araplar El-Kuds derlerdi.”*¹⁰³⁷

Romanların çoğunluğunda Selahaddin Eyyubi’nin Kudüs’ü fethi konu edilmişse de şehrin kimliğine dair birçok ayrıntıya da yer verilmiş, günümüz Kudüs’ü de romanlarda ele alınmaya çalışılmıştır. Selahaddin Eyyubi’nin, Kudüs’ün fethi için hazırlıklarına yer veren Reha Çamuroğlu ise Nureddin Zengi’nin Mescid-i Aksa için hazırlattığı minberden söz eder. Bu onun Kudüs’ü almak için ne kadar kararlı olduğunu göstermektedir:

“... bu kadar zaman alacak bu minber hangi camiye konulacaktır?”

¹⁰³⁶ Durali Yılmaz, *Kutup Yıldızları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000, s. 89.

¹⁰³⁷ Bekir Büyükarkın, *Gün Batarken*, Ötüken Yayınları, Ankara 2010, s. 93.

Gülümsedi Nureddin. Bir an gözleri parladı. Sonra sakın bir sesle cevapladı:

‘El-Aksa Camii’ne. Nereye olabilir?’

Yusuf’la üstat birbirlerine baktılar.

‘Şunu da yazalım üstüne usta: Allah fethini Nureddin’e bağışlasın!’

Minber bittiğinde uzun uzun seyretti Nureddin. Gözünden iki damla yaş geldiğini bizzat gördü Yusuf.

‘Ellerin dert görmesin el-Akharini. Allah senden razı olsun! Halep’in Emevi Camii’ne yerleştirelim, vakti saati gelince asıl yerlerine nasıl olsa konulacaktır.’¹⁰³⁸

Romanda Kudüs, Hristiyanlar için “Tanrı Krallığı”nı temsil etmekte ve şehrin Hristiyanlar için de çok önemli olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca romanda Kudüs’te bulunan Hristiyanların, şehri Müslümanlara karşı savunmak için on altı yaşına giren erkekleri şövalye ilan ettiklerine ve şehri savunmaya katılanların doğrudan cennete ulaşacağına inanıldığına yer verilir. Savaştan sonra ise Kudüs şehrini fetheden Selahaddin Eyyubi ve ordusu tarafından ilk önce şehirdeki ibadethanelerin temizlenmesine daha sonra da kutsal mekânların İslamlaştırılmasına başlanır. Bu eylemler romanda Hristiyanların bakış açılarından verilmektedir:

“Sonra efendimiz- on iki gün süren kuşatmanın ardından şehri savunanlar teslim kararı aldılar! Teslim oldular ve şehri peyderpey terk etmeye başladılar. İbelinli Balian yedi bin kişi için otuz bin dinar kurtulmalık ödedi. Parasını denkleştiren, bu kâfirlere kurtulmalığını ödeyip şehri terk etti. Şehir bunların eline teslim oldu. Her tarafı çekirgeler gibi istila ettiler. Her yerde kendi saçma sapan ibadetlerini yapmaya başladılar. Kiliselerimizden haçlarımızı söküp yok ettiler. Büyük kubbenin üzerindeki altın haçı söküşlerindeki barbarlığı görseniz yüreğini dayanamazdı. Güzelim fresklerimizi, bütün süslemelerimizi mahvetteler.”¹⁰³⁹

¹⁰³⁸ Reha Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, Everest Yayınları, Aralık 2011, s. 83.

¹⁰³⁹ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, s. 234.

Reha Çamuroğlu Kudüs'ü fethetmek için buraya gelen İngiliz komutan Arslan Yürekli Richard anılan komutanın düşünceleri üzerinden bu kutsal toprakların insanların üzerindeki etkisini de ele almaktadır:

“Kutsal Topraklar’a gelmeden önce konuştuğu, kehanetlerini aldığı kâhinleri hatırladı. Farklı farklıydı kehanetler, ama hepsi bir konuda birleşiyordu. Bu topraklar insanı içine çeker. Oraya gidilir fakat dönülmesi çetrefillidir. Dönen de eski aklına sahip olamaz!’ demişlerdi. Üç beş kelime farkıyla söyledikleri bu civardaydı.”¹⁰⁴⁰

Ahmet Çevik’in *Tutsak Yollar* romanında ise Birinci Dünya Savaşı’nda Yemen’den Anadolu’ya geçmeye çalışan askerlerin geçiş güzergâhında bulunan Kudüs’e yer verilir. Romanda Kudüs, “Jerusalem” olarak anılır. Kudüs’ün üç büyük dinin mensubu insanlar için anlamı dile getirilirken bölgenin Osmanlı devleti ile olan bağına da dikkatler çekilmeye çalışılır:

“‘Burası; Müslümanların şehri, Haçlıların şehri, Hz. Süleyman’ın, Hz. Ömer’in, Selahaddin Eyyubi’nin şehri... KUDÜS... JARUSELAM... Ne dersen de bütün semavi dinlerin kalbinin attığı yerdir burası.’ Dedi ve Çavuş’u baştan aşağı süzdükten sonra, caminin yanındaki yeri işaret ederek ‘Orası hala Osmanlı vakfıdır.’”¹⁰⁴¹

Şebnem Pişkin’in, *Kudüs Kırmızısı* romanının önemli bir bölümü Kudüs’te geçmektedir. Yazar rehber eşliğinde Kudüs’ün önemli mekânlarını anlatmakta, böylece okura da daha ayrıntılı bilgi verebilmektedir. Romanda, Kudüs’ün dünya üzerindeki ilk yaşama sahip olan yer olması sebebiyle önemli olduğu da vurgulanır:

“Şerefli Kudüs denirdi buraya, yani Kuds-ü Şerif. Dünya üstünde yaşamın ilk kez başladığı ve yine son bulacağı rivayet edilen yeri burası. Müslümanlar için ‘çevresi mübarek kılınmış’ beldeydi. Yahudi’nin ‘Eğer seni unutursam helak olayım,’ diyerek her gün okuduğu duaydı Kudüs. Meryem oğlu İsa’nın yaşamına tanıklık eden kentti. İsrâ ve Miraç mucizelerinin gerçekleştiği mukaddes beldeydi.

¹⁰⁴⁰ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, s. 304.

¹⁰⁴¹ Ahmet Çevik, *Tutsak Yollar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 237.

Hâsılı üç semavi din için de kutsallar kutsalı sayılan, bu yüzden başka hiçbir yere benzemeyen, eşsiz bir şehirdi Kudüs.”¹⁰⁴²

Romanda Kudüs’ün tarihi hakkında bilgi veren yazar, günümüz Kudüs’ünden de söz eder. Yazar dünyanın dört bir yanından gelen turistlerin Kudüs’ü gezme imkânına sahip olduğunu söylerken Filistin halkına İsrail devleti tarafından ambargo konulduğundan ve Mescid-i Aksa’yı ömürlerinde bir kez bile olsun göremeyen Filistinlilerin varlığından söz eder:

“Harem-i Şerif bölgesine sadece Müslümanlar girebilirdi. Yakın geçmişte camilere ve kutsal alanlara yapılan hain saldırılar göz önüne alınarak bu önleme başvurulmuştu. Öte yandan Müslüman olsalar bile, Kudüs dışında yaşayan ve elli yaşın altındaki erkeklerden Mescid-i Aksa’yı bir kez bile görmemiş nice insan vardı. Onlar yaşamları boyunca birkaç kilometre uzağında yaşadıkları bu kutlu mekânın hasretiyle yanıp tutuşuyordu. Tüm dünya halklarının kendi kutsallarını özgürce yaşadıkları bu yerde Filistin halkına uygulanan bu acımasız ambargo hiçbir gerekçeyle açıklanamazdı.”¹⁰⁴³

Şebnem Pişkin, Hz. Musa’nın hayatını ele aldığı bölümde Tur dağından, Eriha’dan ve Zeytin Dağı’ndan da söz eder.

*“‘Burası Tuva Vadisi’ dedi arkeolog. ‘Asırlar önce Musa da tıpkı bizim gibi bu yolda yürümüş ve sonra şu heybetli Tur Dağı’na çıkarak orada Rabbiyle konuşmuş.’”*¹⁰⁴⁴

Can Orhun’un, *Ex Libris ya da Pertev Efendi’nin Olağanüstü Yolculuğu*, romanında da Kudüs’ten ve Filistin bölgesinde bulunan birçok kentten bu kentler arasında en çok Hayfa, Aşdod ve Akka’dan söz edilir. Pertev Efendi bulduğu kitabın lanetinden korktuğu için onu asıl sahibine ya da ait olduğu kütüphaneye götürmeye karar verir ve kitabı saraydan çalarak Avrupa’dan Kudüs’e hac yolculuğu yapanlarla birlikte bir gemiye biner. Bu gemi ile birlikte “Egenin Kudüs’ü” olarak anılan Patmos Adası’na gider. Bu gemi önce Aşdod’a ardından da Akka’ya gidecektir. Bu bölümlerde Şam valisi olan Cezzar Ahmet Paşa’nın Kudüs’e girilebilmesi için izin vermesi gerektiğinden söz edilir.

¹⁰⁴² Şebnem Pişkin, *Kudüs Kırmızı*, Siyah Kuğu Yayınları, İstanbul 2016, s. 19.

¹⁰⁴³ Pişkin, s. 25-26.

¹⁰⁴⁴ Pişkin, s. 36.

Romanda 1766 yıllarında Kudüs'e giden Avrupalı hacıların geçmek zorunda oldukları güzergâhlardan Yafa ya da Aşdod limanlarından da söz edilir: Romanda Osmanlı devletinden evvel Kudüs'te Hristiyanların güçlü oldukları dönemlerden bahsedilmektedir. Aziz Yuhanna Şövalyeleri ve Kudüs'e gelen hacıları korumak için kurulan birçok tarikatın Sultan Süleyman'ın Kudüs'te hâkimiyet kurmasıyla Rodos Adası'na gitmek zorunda kalışlarına daha sonra oradan da ayrılımlarına yer verilir.

*“Bundan yüzlerce yıl önce, Kudüs henüz bir Osmanlı toprağı değilken, Hristiyanlar burada bir krallık kurmuşlar. Kurdukları bu krallığı düşmanlarından, binlerce şövalyeden oluşan tarikatlar korurlarmış. Amaçları da kendileri için kutsal olan bu toprakları dindaşlarının elinde tutmak ve buraya Avrupa'dan gelen hacıların güvenliğini sağlamış. Bu tarikatlardan biri de Aziz Yuhanna Şövalyeleri dedikleri çok güçlü ve zengin tarikatlardan biriymiş.”*¹⁰⁴⁵

Romanda Sultan Süleyman Kapısı olarak da bilinen ve Sultan Süleyman'ın yaptırdığı düşünülen Şam Kapısı hakkında bazı bilgilere de yer verilir.

*“Şam Kapısı, şehri çevreleyen surlara yapılmış, mazgallı iki kule arasındaki devasa bir kapıydı. Kudüs'e giren herkesin söylediği gibi gerçekten de surların şehre açılan ve en güzel kapısı olmalıydı.”*¹⁰⁴⁶

Zeytin Dağı hakkında da bazı açıklamalar yapan yazar, bu dağın üç büyük din için de çok önemli olduğunu bu dinler için ayrı ayrı anlamlar taşıdığını da söyler.

Ebubekir Subaşı'nın *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyubi* romanında şehrin tarihinden, Hz. Davut'tan, Hz. Süleyman'dan ve Hz. Ömer gibi tarihi ve dini bakımdan önemli olan isimlerden söz edilir:

*“‘Ey mukaddes Kudüs! Davut'un Süleyman'ın mübarek yurdu, Halid'in fethettiği toprak, Ömer'in merhametiyle ayak bastığı yer! ‘Sen bütün varlığınla ‘biz’sin ve ‘bizim’sin.’”*¹⁰⁴⁷

Ebubekir Subaşı romanda Mescidi Aksa'nın tarihine, dinlerdeki yerine ve önemine yer verir.

¹⁰⁴⁵ Can Orhun, *Ex Libris ya da Pertev Efendi'nin Olağanüstü Yolculuğu*, İstanbul 2017, Oğlak Yayınları, s. 282.

¹⁰⁴⁶ Orhun, *Ex Libris ya da Pertev Efendi'nin Olağanüstü Yolculuğu*, s. 285.

¹⁰⁴⁷ Ebubekir Subaşı, *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyubi*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2017, s. 11.

Kudüs, Müslümanların ilk kiblesi olması yanında Hz. Muhammed'in de Miraç Hadisesini yaşadığına inanılan mekândır. Bu sebeple İslam âlemi için Kudüs'ün hem tarihi hem dini bakımdan önemi büyüktür. Ebubekir Subaşı da romanda Kudüs'ün bu yönlerine yer verir:

“Gerçekten de Kudüs mübarek Recep ayının yirmi yedisinde ve âlemlere rahmet olarak gönderilen Efendimiz'in işte buradan semalara yükseltildiği günün yıldönümünde, şafakla birlikte teslim alındı.”¹⁰⁴⁸

Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyubi romanında Hittin bölgesinin ve Taberiye gölünün Kudüs'ü fethetmek için stratejik yerler olduğu ayrıntılarına da yer verilmiştir.

“...İlk hedef Taberiye gölü yakınlarındaki Hittin arazisi idi; Haçlı ordusu burada yenilecek ve Kudüs'e kavuşmaya engel olan en büyük set burada kırılacaktı. Bu mübarek Hittin, Nazlı Kudüs'ün kuzey tarafında, Akdeniz'le Taberiye gölü arasında, tatlı engebelerle dolu bir yerdir.”¹⁰⁴⁹

Filistin'in geçmişine yer veren yazar bu bölgenin dinler için önemini ele alırken burada var olan dağın, taşın bile kutsal olduğuna dikkat çeker:

“Filistin arazisi bir coğrafi şeklin çok ötesindedir. Zira burada her şeyden önce din var, peygamberler var, onların hatıraları var... Öyle ki, buraları dağ ve ova diye ayırmak yerine, onları lâhutî ve ebedî varlıklar olarak görmek ve böyle sınıflandırmak gerekir. Zira burada din merkezli gurbet, hasret, şiir, hitap, savaş, saban, silah, ekmek ve zırhın birbiriyle harman olmuş halleri ayrı bir kâinat meydana getirmiştir.”¹⁰⁵⁰

Ömer F. Oyal'ın *Sürgün Ruhun Rüya Defteri* romanında Kudüs'te bulunduğu inanılan Yahudiler için kutsal olan bir tapınaktan söz edilmektedir. Bu tapınağın Romalılar tarafından yıkıldığı bilinmektedir.

“Romalılar şehre dokuzuncu ayın, Av ayının dokuzuncu günü, Ateşten bir mızrak gibi girdiler. Ne kadar felaket varsa hepsinin aynı güne denk gelmesi tuhaf değil mi yanlış hatırlamıyorsam Asurlularda Tapınağı 9 avda yakmışlardı. Yakupoğulları dik başlılıkları ile ve bitmeyen isyanlarıyla Romalıları

¹⁰⁴⁸ Subaşı, *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyubi*, s. 245.

¹⁰⁴⁹ Subaşı, *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyubi*, s. 199.

¹⁰⁵⁰ Subaşı, *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyubi*, s. 222.

bile çileden çıkartmaya başarmışlardı. Titus'un orduları şehirleri bir bir almış ve sıra artık şehirlerin şehrine gelmişti. Bu Muazzam güce nasıl direnebilirdi ki? Tapınak tepesinin Rab ile bağlantısını kısa kılıçlarıyla kesiverdiler. Şehrin tüm evleri yanıyor tüm duvarları yıkılıyor Tapınağımız Mesih'i bekleyen Tapınağımız yerle bir oluyordu."¹⁰⁵¹

Romanda Kudüs şehrine özel bir yer ayrılmıştır. Kudüs ve Firavunların ülkesi kıyaslandığında Kudüs'ün oldukça yoksul bir kent olduğu anlatılsa da kentin ikliminin güzelliğine ve insan ruhu üzerinde bıraktığı olumlu etkiye yer verilir.

"Kudüs'ü gerçekten sevmiştim. Tapınakla ilgili değildi bu. Daha ziyade bir alışkanlık da diyebiliriz. Şehrin o güzelim kokusu kurbanların tütsülerin kokularına karışır sarhoş ederdi ruhumu. Hava kuru toprak kuruydu. Yazın bile öldürücü olmazdı sıcaklar. Şehrin kokularına gecenin sessizliğini karışmış dualar ve yakarışlar başka âlemlere götürürdü ruhumu. Güneş kemiklerimizi ısıtır. Kışın kar yağdığında sessizlik örterdi kubbeleri. Sokaklarında insanlar sürekli koşturur Rab ile randevularına geç kalmaktan korkarlardı. Köşe başlarında asla anlayamadığım tartışmalar yaşanır herkes bir diğerini dinden çıkmakla suçlar ve geceleri evlerde kralların dedikoduları yapılırdı. O zamana kadar firavun şehriden başka şehir görmemiştim. Nil'in cennet kıyıları ile firavunların devasa şehirleri ve tapınakları ile karşılaştırıldığında elbette gariban bir kasabadan farksızdı burası. Ama olsun başka bir havası vardı her şeye rağmen."¹⁰⁵²

Romanda Yahudilerin "aliyah" olarak andıkları Filistin bölgesinin önemine sık sık vurgu yapılırken romanda aliyahın "yükselmek" anlamı ele alınır ve bu bölgeyi diğer yerlerden ayıran yanının da ilahi olana "yükselmek" olduğu belirtilir.

"İnsan bir kentin ruhunu uzantısından başka nedir ki?' Ya da belki de şöyle söylenmeliydi bir ruh bir kentin uzantısından başka nedir ki? Yüzlerce yıl sonra nihayet Kudüs'teyim. Aliyah bana kalırsa bir hac ziyaretinden fazla bir şey demektir. Kelime yükselmek anlamını da taşır ki kutsal topraklara gidiş başka şekilde ifade edilemez. Daha aşağılardaki Rab'ten uzaklardaki dünyanın

¹⁰⁵¹ Ömer F. Oyal, *Sürgün Ruhun Rüya Defteri*, İstanbul 2017, Yapı Kredi Yayınları, s. 52.

¹⁰⁵² Oyal, *Sürgün Ruhun Rüya Defteri*, s. 53-54.

yaratılmaya başlandığı topraklardan uzaklardaki ülkelerden buraya ve bu şehre doğru yükselirsiniz.”¹⁰⁵³

Sürgün Ruhun Rüya Defteri romanında Kudüs ile ilgili bir şarkıya yer verilirken Kudüs’e girilen Yafa Kapısı’ndan söz edilir. Ayrıca romanda Kudüs şehri “altının, ışığın ve bronzun şehri” olarak anılır.

“Yerushalayim shel zahav/Ve shel nekhoshet veshel or/halo lek ol shirayikh/ ani kinor.

Altının, ışığın ve bronzun şehri.

İşte duvarların önündeyim onca zaman sonra işte buradayım şükürler olsun diyebilmek ne güzeldi şehir önünde duvar boyunca uzanıyor camilerin ve Çan kulelerinin sivri parmakları Rabbin kırıldığını işaret ediyordu. Yafa Kapısı’ndan girerken ayakkabılarımı çıkartmayı bile düşündüm. Ama bu aşırıya kaçmak olarak algılanabilirdi. Aşırıktan hep çekinmişimdir biliyorsunuz. Kapının yanına çakılmış meczuba ya hafifçe dokundum. Rabbimin isimlerinden biri olan ‘Şaday’ kelimesinin harfleri üzerinde gezinen parmaklarım artık her şeyle karşılaşmaya hazır gibiydi. Şomer Dlatot Yisrail söz köklerini gayriihtiyari bir şekilde modunda dağında ruhum kayıt zamanları neredesiniz öyle bir dokunur gibi oluvermişti hemen.”¹⁰⁵⁴

Ömer F. Oyal romanda okurunu adeta Kudüs sokaklarında gezdirir. Hz. İsa’nın çarmıha gerildiği yerden, Hristiyanlar ve Yahudiler için kutsal sayılan Golgota tepesine, Arslanlı Kapı’ya kadar Kudüs’ün önemli birçok noktasına romanında yer verir. Ayrıca yazar, XIX. Yüzyıldan itibaren Kudüs’te başlayan mimari faaliyetlere de yer verir ve burada birçok Avrupa ülkesinin kilise inşa etmede birbirleri ile yarıştığını, bunun ülkelerin arasında bir gizli rekabet halini aldığını da belirtir.

“Gece yavaşça şehrin üzerine inerken Zeytin dağından aşağıya doğru yavaşça yürüdüm. Surların dibinden Zeytin dağına kadar uzanan taş mezarlık hiç de korkutucu gelmedi. Aslanlı kapıdan şehre bir kez daha girdiğimde yeniden uyumaktan başka bir şey düşünmüyordum. İsa’nın çarmıhını taşıdığı acılı yol

¹⁰⁵³ Oyal, *Sürgün Ruhun Rüya Defteri*, s. 158.

¹⁰⁵⁴ Oyal, *Sürgün Ruhun Rüya Defteri*, s. 158-159.

üzerinde düşünecek halim yoktu. Ama İsa'nın çarmıhta biten sürüklenmesini her önemli aşamasında bir kilise ya da bir dua mekânı olması çok etkileyiciydi. (...) Bir Hristiyan için bu dar yolun ne denli anlamla yüklü olduğunu tahmin etmek hiç de zor değil. Kudüs'ün ve kutsal toprakların her yanına yayılmış sayısız kilise ve manastır buraları Yahudilerden daha fazla sahiplenir gibiydi. Pek çok batı ülkesi için buralarda kilise Manastır okul ve misafirhane inşa etmek başlı başına bir prestij meselesi olduğundan 1800'lerin sonlarından itibaren burada hatırı sayılır bir inşaat faaliyeti yürütülmüştü. Haçlılar burada kalmayı başaramasalar da ardılları her yanı donatmıştı."¹⁰⁵⁵

Okay Tiryakioğlu'nun, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi* romanında da Selahaddin Eyyubi'nin Kudüs'ü fethi üzerinden şehrin İslam dini açısından önemi vurgulanır: “‘Gaziler, İslam'ın ilk kiblesi mukaddes Kudüs'ün surları önünde toplandık ve nice şehidimizin kanı hürmetine geri adım atmadık’”¹⁰⁵⁶ Romanda aynı zamanda Hazreti Muhammed (SAV)'in de Kudüs'te bulunan Mescid-i Aksa'ya ve Mescid-i Haram, Mescid-i Nebi'ye çok büyük önem verdiği de belirtilir.¹⁰⁵⁷

Leyla İpekçi'nin, *Şehrim Aşk* romanı ise Kudüs hakkında ayrıntılı bilgiler içeren bir romandır. Yazar, Kudüs'ü özellikle üç büyük dinin bakış açısından anlatırken kentin kutsallığı her cümlede ön plana çıkartılmaktadır.

*“Kimilerine göre ise gözyaşı şehri Kudüs. Hristiyanlar Hazreti İsa'nın çarmıha gerilmek üzere yürütüldüğüne inandıkları Çile Yolu'nda gözyaşı döküyor. Yahudiler Ağlama Duvarında. Müslümanlar da burada maruz kaldıkları zulümlerden gözleri yaşlı.”*¹⁰⁵⁸

İpekçi, romanda Kudüs'ün kutsal özelliklerine yer verirken onun Müslümanlar için ayrıca önem arz eden bir yönünü de ele alır. Hz. Muhammed'in Mekke'den Kudüs'e yürütüldüğü gece olan Miraç gecesini anlatan yazar, Kudüs'te kutsal olan ile sıradan olanın iç içe geçen özelliklerini, tezat gibi görünen bütün ruhunu yansıtmaya çalışır:

¹⁰⁵⁵ Oyal, *Sürgün Ruhun Rüya Defteri*, s. 163.

¹⁰⁵⁶ Okay Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, Timaş Yayınlar, İstanbul 2017, s. 413.

¹⁰⁵⁷ Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, s. 425.

¹⁰⁵⁸ Leyla İpekçi, *Şehrim Aşk*, H Yayınları, İstanbul 2017, s. 257-258.

“Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebevi’yle birlikte İslam’da kutsal kabul edilen Mescid-i Aksa’dayız... Rızkımı yine bir kutsal mekanda bulmaya niyetliyim.

Akşam Miraç gecesi. Heyecanlıyız. Dualarımızla, hatimlerimizle, tevhidlerimizle, zikrimizle donanmışız. Bu kan gölü olmuş coğrafyaya iyileşmeye gelmişim. Orta Doğu’yla aramda başkalarına hiç açılmayan bir sır var gibi hissediyorum. Beyrut’ta çok eski, köhne bir kapıyı aralamışım, içeride loş bir salon vardı. Yan bina, iç savaş yıllarından kalan kurşun delikleriyle doluydu, diğer pekçok bina gibi. Ama bu tarihi kapının gıcırdayarak açıldığı mekan aydınlık ve yüksek pencereleli bir lokantaya dönüşmüştü. Kalburüstü aileler içeride leziz yemeklerini yiyorlardı!

Bu çelişik gibi görünen durum, Orta Doğu’nun ruhunu buram buram sızmıştı. Çok yorgun, çok yaşlı yıllar vardır bu ruhun gerisinde. Anılarımın harap olmuş yüzüne isabet eder nedense.”¹⁰⁵⁹

Yazar, romanda Hz. Musa döneminden ve Kudüs’ün tarihinden bazı bölümlere yer verdikten sonra kentin bereketli topraklara sahip oluşundan ve çeşit çeşit meyvelerin yetiştiği bahçelerinden söz eder. Yazar, Hz. Musa’nın Kudüs’e “temiz” yeni bir nesille girmek istemesine yer verdikten sonra Kudüs’te etkisi olan medeniyetlerden söz eder:

“O zamanki Kudüs’te Hititler, Aramiler yaşıyor. Yuşa Aleyhisselam’ı gidip bu bölgeyi araştırması için görevlendiriyor. Çok bereketli bir toprak diyorlar. Tek bir üzüm salkımının iki ucu yere değiyor taşırken.”¹⁰⁶⁰

Günümüzde çoğunlukla İsrail yönetiminde olan Kudüs’ü değerlendiren Leyla İpekçi, İsrail’in Kudüs’e hakim olmadığını ve haksız müdahalelerle de hakim olamayacağını dikkatlere sunar:

“İsrail’in zulmü bunlar arasında bir yere oturacak zihnimde. Zira İsrail ne kadar haksız işgal ederse etsin, ona da ait olamamış Kudüs. Kudüs’ün gökyüzünde kurulup yeryüzüne indirildiğine inanılıyor.”¹⁰⁶¹

Talut ile Calut’un karşılaştığı, Memlük ve Moğolların mücadele ettiği, Peygamberlerin ve kralların uğruna mücadele ettiği kenti, Kudüs’ü anlatmaya devam

¹⁰⁵⁹ İpekçi, *Şehrim Aşk*, s. 246.

¹⁰⁶⁰ İpekçi, *Şehrim Aşk*, s. 248.

¹⁰⁶¹ İpekçi, *Şehrim Aşk*, s. 255.

eden Leyla İpekçi, romanda kentin tarihi özelliklerini sıralarken bu kentin bilinen tarihten çok daha fazlasına sahip olduğunu anlatmaya çalışır:

“Musa aleyhisselam ve Firavun döneminden Davud ve Süleyman aleyhisselam dönemlerine; Yahudilerce Ahid sandığının muhafaz edildiğine inanılan Beytü'l-Makdis'in -Süleyman Mabedi'nin- inşasına uzanan yolculuk... Kudüs; Babil Kralı Nebukadnezar'ın ilk mabedi yıkmasından sonra yıkılış ve dirilişlere defalarca sahne olmuş. Kur'an'da bahsedilen Mescid-i Aksa'dan bugünkü mabede dek:

Herod, Hadrianus, Büyük İskender, Meryem ve Hazreti İsa, Roma Kralı Titus, Hazreti Ömer, Halife Abdülmelik, Selahaddin Eyyubi, Yavuz Sultan Selim... Sonra Bizans Kraliçesi Helen'in, Hürrem Sultan'ın, Kanuni'nin de izlerini taşıyan bu şehir Yahudileri sürgüne yollayan Babillilerin, Romalıların, Helenlerin, Haçlı seferlerinin, Sasanilerin, Emevilerin, Memlukların, Osmanlıların insanlığa bıraktığı izleri halen barındırıyor. Mimar Sinan bile var bu şehirde. Şehrin Şam kapısını o yaptırmış. Eskişehrin surları ise bugünkü haline Kanuni zamanından geliyor. Onun adına bircadde var halihazırda. Yafa kapısında ise yine onun yazdırdığı 'La ilahe illallah, İbrahim Halilullah' kitabesi.”¹⁰⁶²

Nurettin Taşkesen'in *Nekbe 1948* romanında Kudüs'ün Osmanlı devletinin elinden çıkmasına, İngilizler tarafından işgal edilmesine ve Müslüman halkın Mescid-i Aksa'ya gidip ibadet etme hürriyetinin kısıtlanmasına ve işgalin nesilden nesile anlatılan bir öykü gibi kabul edilip çaresiz yerlilerce anlatılışına yer verilir:

Filistin; Müslüman, Hristiyan ve Yahudi inançlarına bağlı insanlar için oldukça önemlidir. Yüzyıllar boyunca bu topraklarda yaşayan her dinden insan bu topraklardan hak iddia etmiştir. Yirmi birinci yüzyılın ortalarında Filistin'de resmen kurulan İsrail devletinin hedeflerinden biri olduğuna inanılan “vaat edilmiş topraklar” ise Nil nehrinden Fırat nehrine kadar uzayan bir alanı kapsamaktadır. Nurettin Taşkesen de gündemde olan bu konuya romanında yer verir:

“Burada Filistin tarihiyle birlikte, Eski Ahid'e dayanan Musevilerin teolojik efsanelerini de öğrendi. Siyonistler kendilerini Nil'den Fırat'a kadar ilahları tarafından bağışlanan vaad edilmiş topraklara sahip olmak zorunda

¹⁰⁶² İpekçi, *Şehrim Aşk*, s. 255.

görmekteydiler. İşin tuhafı bu temelsiz fikre ateist, laik Yahudiler bile inanmışlardı. Eymen Haşim her mahfilde Siyonist ideolojinin yanlışlarını ve çarpık mitlerini anlatmıştı. Tehdit, şantaj, engelleme ve ekonomik baskılara rağmen.”¹⁰⁶³

Nihan Kaya'nın *Buğu* romanında da Kudüs, roman mekânlarından biridir. Kudüs, roman kişilerinden Nur ve Yasef'in çocukluklarının geçtiği şehirdir ve bu şehir onları birbirlerine bağlar. Nur, Filistinli Müslüman bir ailenin kızıdır anne ve babası vefat eden Nur, Filistin'den kovulan yurtlarından edilen Müslümanları temsil eden bir karakterdir. İstanbul'da evlendiği Yahudi Yasef ile yaşarken evde yetiştirdiği çiçeklere Filistin'deki köylerden birinin ismini verir.

“Evde Filistin toprağında yetişen çiçeklerin her biri, Filistin'in yağmalanmış köylerinden birinin adını taşıyordu. Nur, ilk çocukluğunu geçirdiği, fakat artık geriye adından başka bir şey kalmamış olan kendi köyünün adını, Yabna'yı, çiçeklerden hiçbirine kıyıp, layık görüp de verememişti. Kuşu kafes içinde görünce hiç düşünmeden 'Yabna' dedi. Kuşumuz Yabna, Nur gibiydi ne gidebiliyor ne kalabiliyordu Nur'un gözünde.”¹⁰⁶⁴

Nur'un özlemle büyüttüğü çiçeklere Filistin köylerinin ismini vermesi Yasef'in dikkatini çeker ve yazar bu cevap ile bu noktada insan-toprak-yurt bağına vurgular:

“‘Neden,’ diye sordum. ‘Neden, Nur?’ ‘

Çünkü’ dedi Nur. ‘Çünkü...’

‘Çünkü insanı ölünce gömüleceği bir toprağı olsun ister. Toprağını bilmek ister. Annemin bildiği gibi ve onun annesinin ve onun da annesinin. Atalarının gömülü olduğunu bildiğin yer, seni uykunda bile çağırır.’

Yabna'da gömülmek için mi yani şimdi bütün bunlar?’

‘Evet,’ dedi. ‘Yabna'da gömülebilme düşü için.’”¹⁰⁶⁵

İsmail Bilgin'in *Kudüs'teki Son Osmanlı-Iğdırlı Onbaşı Hasan* romanının ana kişisi Hasan Onbaşı'dır. Iğdırlı olduğu söylenen Hasan Onbaşı romandaki tarihlere göre 1917'den 1982 yılına kadar Kudüs'te kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan Osmanlı devleti yenik çıktıktan sonra elli üç askerini Kudüs'teki Müslüman halkı korumak için

¹⁰⁶³ Nurettin Taşkesen, *Nekbe 1948*, Mihrabad Yayınları, İstanbul 2018, s. 201-202.

¹⁰⁶⁴ Nihan Kaya, *Buğu*, İthaki Yayınları, İstanbul 2018, s. 59.

¹⁰⁶⁵ Kaya, *Buğu*, s. 119.

burada bırakmıştır. İğdırlı Hasan Onbaşı da bu elli üç askerin komutanıdır. Kaynaklarda Mescid-i Aksa Muhafızı olarak da geçmektedir.

Romanda Kudüs'ün geçmişi de önemli yer tutar. Hz. Musa'nın Kızıldeniz'i geçtikten sonra gittiği yer olan Filistin, Hz. İbrahim'in de ateşten kurtulduktan sonra gittiği yerdir. Yaşadığı yer El Halil olarak anılmıştır. Hz. Zekeriya ve Hz. Meryem'den Hz. İsa'dan da söz eden yazar, Müslümanlar için de çok önemli olan Miraç hadisesine yer verir. Yazar, günümüzdeki Filistin sorununu ise yazar Ahmet Kalemoglu karakteri üzerinden anlatır. ABD başkanı Trump'ın “Yüz Yılın Anlaşması” olarak kabul ettiği Filistin hakkındaki projeyi anlatan yazar, Yahudilerin Filistin topraklarını adım adım nasıl elde ettiklerine, toprakları nasıl satın aldıklarına değinir.

“Yitip giden eski günlerin üstüne bir bardak soğuk su içti. Suyu içen İsrail Başbakanı Benyamin Netanyahu'ydu. Ekranların karşısındaki konuşmasını bitirince kameralara bakarak Trump'ın yanına geçti. ABD Başkanı böyle bir anlaşmayı hayata geçirecekleri için mutlu olduğunu, sonunda barışın geleceğini söyledi. ‘Kudüs’, dedi ‘...üç dinin merkezidir. Bunu biliyoruz ve buna göre bir düzenleme yapacağız. Ancak bu kadim şehir İsrail'in başkenti olmalıdır. Şunun teminatını da veriyoruz ki şehirdeki bütün ibadethaneler korunacak.’”¹⁰⁶⁶

2.1.1.5. Antik Kent Tedmür-Palmira

Suriye'de bulunan Palmira günümüzde UNESCO tarafından Dünya Mirası listesine alınan antik kentlerden biridir. Bu bölge romanlarda da sıklıkla yer verilen bölgelerden biridir.

Suriye'nin önemli kentlerinden biri olan Tedmür'e Ali Kemal'in *Çölde Bir Sergüzeşt* romanında roman kişilerinden olan Seher'in izlenimlerine yer verilmiştir.

“Filhakika vaktiyle Tedmür gibi harebelere dair bazı makaleler okuyunca Seher, bir fikr-i teessür, bir hiss-i iğbirar ile bu âleme doğru kalbinden bir meyelan, incizab duymuştu. Şimdi anlıyordu ki meğer o meyil, makalelerin lezzet-i edebiyesinden mütevellid bir hayal imiş. Hayal ise va-esefa-ekseriya hakikatin zıddı çıkıyor. Nerede o refikalar? O tatlı tatlı çemenler, hasbihaller? Orada insanların

¹⁰⁶⁶ İsmail Bilgin, *Kudüs'teki Son Osmanlı-İğdırlı Onbaşı Hasan*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020, s. 36.

meyus olmasa semadan başka bir pınara, yıldızlardan başka hasbihal edecek refika yok..."¹⁰⁶⁷

Romanda daha sonra başlangıçta Tedmür'den hoşlanmayan Seher'in bu kasabaya alışmaya başlaması ve harabelere ilgisinin artmasına yer verilir. Seher, arkadaşına yazdığı mektubunda özellikle burada akşam gezintilerinin çok güzel olduğundan, bunun hoşuna gittiğinden bahseder.

"Harabelerden gittikçe zevk alıyorum. Bu âlemde gurub tenezzühleri pek suzişli oluyor. Hele kalbim de hüüzün ile muhât ise daha ziyade inbisat buluyorum. Bu ihtisâsât-ı tabiatın hikmetini anlayamadığım hafayası mısır? Nedir?

Geçen gün kitaplarımın arasında bu harebelere dair Fransızca'dan mütercim bir eser buldum. Şöyle başlıyordu: 'Merhaba ey تنها harabezârlar! Ey mukaddes mezarlar! Issız duvarlar! Ben sizden istimdat eder ve selam ve münacatımı size arz eylerim.'"¹⁰⁶⁸

Refik Halid Karay ise *Yezid'in Kızı* romanında bu antik kente yer vermiştir. Romanda Tedmür'de bulunduğu söylenen Aynizennube köyünün Zeynep isimli bir Arap emirinin kızı tarafından kurulduğu ve onun kendi inancından olan insanları bir araya getirdiğine inanılmaktadır. Romanda Zeliha'nın aşkıyla bu köye giden Hikmet Ali bu köyde anlatıldığı gibi olağanüstü bir özellik göremez:

"Zeyneb Mezopotamya'da küçük bir Arap emirinin kızıydı. Roma devleti hizmetinde bir yerli hudut sergerdesi olan Üznüya ile evlendirdiler. Gelin kaflesi develer, atlar sırtında ine kalka, dura, otura, kalkan kılıç oynayıp maval okuya dinleye Palmir vahasına geldiği zaman burası, vaktiyle Süleyman tarafından kurulduğu ve Belkis tarafından ziyaret edildiği efsanesini tutmayacak kadar gösterişsiz bir köyden başka bir şey değildi. Bu adsız köy, dört beş sene sonra dünyanın Roma, İskenderiye, Atina'ya şöhrette geçen bir medeniyet merkezi oluvermişti. Bunu tek başına yapan, daha yirmi yaşına henüz basmış olan dul Zeyneb'tir""¹⁰⁶⁹

¹⁰⁶⁷ Ali Kemal, *Bir Safha-i Şebâb-Çölde Bir Sergüzeşt*, (Haz. Seyit Battal Uğurlu), Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum 2015, s. 86.

¹⁰⁶⁸ Ali Kemal, *Bir Safha-i Şebâb-Çölde Bir Sergüzeşt*, s. 98.

¹⁰⁶⁹ Refik Halit Karay, *Yezidin Kızı*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1939, s. 41.

Hikmet Ali'nin, Tedmür'e diğer adıyla Palmira'ya doğru giderken düşünceleri okura yansıtılır. Hikmet Ali, Tedmür'ü, Aynizennube'yi ve buradaki çöl yaşamını diğer Akdeniz ülkeleri, şehirleri, Nice, Napoli vb. şehirler ile kıyaslar ve gördükleri karşısında bir Akdeniz ülkesinde olduğuna inanmakta güçlük çeker. Çöl hakkında düşüncelere dalan Hikmet Ali, çölün denize küsüp buralara geldiğini söyler.

“Düşündüm ki birkaç yüz kilometre garbımızda Akdeniz var; güneşli, ılık kış Akdeniz'i... Buna inanamayacağım geliyor... Nice'leri ve Napoli'leriyle o cümbüşlü deniz! Sahillerinde muzlar ballanıyor, karanfiller katmerleniyor. Bağrında kelekler yelkenden kanatlarıyla çırpınıyor; aceleci karıncalar pervaneden ayaklarıyla tepiniyor. Akdeniz, nemli bir ılık içinde... Bin çeşit lezzet, renk, rayiha içinde!

Buradaysa yalnız bir renk, bir tat var: Çöl. O daimî bir imsak içindedir. Rayiha istemiyor: Orucunun bozulmasından korkuyor. Renk sevmiyor: Maneviyata çevirdiği gözleri maddiyatla avunmasın diye. Lezzete düşman: Sonunda susturacağını biliyor! ...

Çölle denizde huyları uyuşmamış iki ahbap yahut yıldız barışıklığı hâsıl olmamış karı koca hali var. Çöl denize küsmüş, başını almış, buralara gelmiş, somurtmuş yatıyor. Seraplar, belki de ara sıra zihninden geçen hatıraların akisleridir, suyla olan aşkının rüyaları! Niçin uyuşamamışlar?”¹⁰⁷⁰

2.1.1.6. Diğer Şehirler

Romanlarda Kudüs, Şam, Beyrut, Halep gibi şehirlerin dışında daha küçük yerleşim yerleri olan Nablus, Hayfa, Yafa, Gazze, Akka gibi şehirlere de yer verilmiştir. Bu şehirler çoğunlukla liman ve geçiş noktaları olmaları sebebiyle ele alınmış olsa da yazarlar şehirlerin tarihlerine ve stratejik bakımdan önemlerine dikkat çekmeye çalışmışlardır.

İskender Fahrettin Sertelli'nin bir kısmı not defterinden meydana gelen *Sakin Beni Okuma* romanı kendisini Hayfa'da manastıra kapatmak isteyen Jülyet'in hayatını konu edinir. Bu amaçla yola çıkan Jülyet, Suriye'ye Hayfa'ya gelir. Jülyet bu manastırda adeta bir hapis hayatı sürmeye başlar:

¹⁰⁷⁰ Refik Halit Karay, *Yezidin Kızı*, s. 49.

“Ne yapacağım?

Yapacağım iş gayet basit: Bir manastıra iltica etmek.

Yarın, biriktirdiğim bir miktar para ile Suriye’ye hareket edeceğim. (Hayfa)’da (tariki dünya)lar manastırı hakkında Londra’da bir rahipten çok güzel malumat aldım.

Huzur ve sükûna ihtiyacım var. Hem de ebedî bir huzur ve sükûn.”¹⁰⁷¹

Jülyet’in Hayfa’daki manastırda geçirdiği günlerden oluşan romanda Filistin’den Habrum dağından getirilen zeytinlerden ve onların kutsal sayıldığından söz edilmektedir:

“—Bugünkü nasibini al!

Diyor. Bir günlük nasibim bir kuru ekmekle yedi adet zeytindir!

Bu zeytinler Filistin’den (Habrum) dağından gelir. Arzı mev’ut meyvaları mukaddes olduğundan, çekirdekleri sayı ile ertesi günü iade edilir. Dün unutmuşum çekirdekleri pencereden bahçeye atmışım. Bu hareketimden hizmetçi şaşırıldı. Bir günah işlediğime kail olarak derhal bahçeye koştu. Altı tanesini bulmuş... Telaşla geldi, delikten:

—Nonet! Bir tane eksik. Ne cevap vereyim?”¹⁰⁷²

Romanda Karmel Manastırından da söz edilmekte ve bu manastırın Hayfa’nın en yüksek mevkilerinden birinde olduğu belirtilmektedir:

“—Karmel manastırında buradan daha fazla rahat edeceğini biliyorum, bildiğim bir şey varsa, o da Karmel tepesi çok yüksek ve Hayfa’nın en havadar bir mevkiidir. —Karmel tepesi, büyük bir sur içinde, dört manastırdan ibarettir. Bunların hepsi de denize nazır ve gayet havadardır. Manastırın birinde, harici hayatla laka ve teması ve şehir dâhilindeki mektepte dersleri olan rahipler vardır.”¹⁰⁷³

Burhan Cahit Morkaya da *İhtiyat Zabiti* romanında Kudüs ile Yafa arasında kalan bir bölgenin özelliklerinden bahsetmeye çalışır. Yazar özellikle Vilhelma ve Sarona isimli köylerin özelliklerine yer verirken bu köylerin Alman köyü olduklarını da ekler.

¹⁰⁷¹ İskender Fahrettin Sertelli, *Sakın Beni Okuma*, Tefeyyüz Kitaphanesi-Nümune Matbaası, İstanbul 1932, s. 20-21.

¹⁰⁷² Sertelli, *Sakın Beni Okuma*, s. 25.

¹⁰⁷³ Sertelli, *Sakın Beni Okuma*, s. 65.

Romanda Sarona’da karşılarına çıkan mimozaların güzelliğine değinen yazar, bu coğrafyanın güzelliklerinin insana savaşta olduğunu unutturacak derecede olduğunu belirtirken işgal kuvvetlerinin de Yafa’ya demirlediklerini anlatır:

“Arazi çok mânialı. Fakat Filistin’in Kudüs’le Yafa arasındaki bu parçasının Lübnan kadar güzel olduğunu mülazım Suat söyledi. Konak ve toplantı noktalarını işaret ederek irtibatlara bildirdik. Şimdi deniz istikametinde gidiyoruz. Düşman tayyareleri yüksekten dolaşıyor. Fakat bu arazi içinde bizi görmesi imkânı yok. Çok karışık yollardan dolaşırken birdenbire sol tarafımıza deniz göründü. Ne zamandan beri hasrettik. Vilhelma’dan on beş kilometre uzaklaşmıştık. Şimdi sağ ilerimizde yine Alman köylerinden Sarona mimozalar, portakal bahçeleri arasında göründü. Mimozalar o kadar güzel kokuyor ki bize kanlı ve müthiş bir harp sahasında değil nefis bir aşk ve şiir âleminde olduğumuz hissini veriyor. Sarona’ya girdik. Uzakta belki iki kilometre mesafede Yafa’nın yalnız silhouette’i görünüyor. Yafa burnunun önünde. Düşman harp gemileri demir atmış ve toplarını sahile çevirmiş bir halde duruyorlar.”¹⁰⁷⁴

İhtiyat Zabiti romanında Filistin’in önemli şehirlerinden olan Gazze’ye yer verilir. Morkaya, Gazze’nin güzelliklerini anlatırken şehrin savaşlarda saldırıya açık bir bölgede bulunduğunu da belirtir:

“Nihayet Gazze’nin bahçeleri başladı.

Havada çok güzel bir koku vardı. Bahçeler arasından geçerken bu koku artıyordu.

Menzil zabiti:

—Şirin yerdir, dedi. Meyvası çiçeği, suyu, bol. Fakat denizden, cepheden boyuna ateş yer.”¹⁰⁷⁵

Romanda Gazze’de yetişen kaktüs ağacının meyvesi olan ve Arapların “sabbare” dedikleri meyveden de bahsedilir:

“Yiyecekleri de temiz çıkıyor. Bol bol et yiyorlar. Sonra Gazze bahçelerinde yetişen incire benzer bir şey var. Araplar sabbare diyorlar. Frenkçesi kaktüs olacak. Bu da meyva yerine geçiyor. Hani İstanbul’da havuz kenarlarında

¹⁰⁷⁴ Burhan Cahit Morkaya, *İhtiyat Zabiti*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1933, s. 275.

¹⁰⁷⁵ Morkaya, *İhtiyat Zabiti*, s. 102.

kaynanadili dediğimiz mavimsi, dikenli çirkin bir şey var ya. İşte o. O amma onun azmanı; adam boyu oluyor ve incir gibi bir meyva veriyor."¹⁰⁷⁶

Ömer Rıza Doğrul'un *Hasan Sabbah Cennet Fedaileri* romanında Kudüs dışında yer verilen önemli şehirlerden biri de Askalan'dır. Ömer Rıza Doğrul romanda Askalan şehrinin Mısır ile sınırı olduğu için stratejik bir yer olduğunu ve bu şehrin Haçlıların elinde olmasının Müslümanlar için büyük tehlike arz ettiğini söyler:

"Sayda şehrinin istilasından sonra sıra Sur şehrine geldi. Buradaki Ehli Salip şehri bırakarak Trablus'a hareket ettiler. (...) Sultan burası ile meşgul olmamıştı Askalan'a hareket ederek orayı mı hasarı etmişti. Askalan çok mühim bir şehirdi. Çünkü bu şehir Mısır yolundaydı. Bu şehrin Frenkler elinde kalması vilayetlerin birbiriyle bağlı olmasına mâni oluyordu. Onun için Askalan ile Kudüs'ü bir an evvel ele geçirmek icap ediyordu. Askalan şehri bunun için muhasara olundu."¹⁰⁷⁷

Leyla İpekçi, *Şehrim Aşk* romanında Kudüs'ten sonra El Halil şehrine yer verir. Burada bulunan peygamber kabirlerine yapılan ziyaretleri anlatan yazar, kentin kişide bıraktığı izlenimleri ele almaya devam eder.

"El-Halil kentinde peygamber sandukalarını selamlarken, Beytullahim'de Hazreti Meryem'in oğlu İsa aleyhisselamı doğurduğu mağaranın etrafında dolaşırken, Hazreti Yunus'un makamında dua ederken peygamber kıssaları durmadan canlanacak muhayyilemde. Hiçbir kıssanın geçmişte kalmadığını, kıyamete dek 'canlı söz' olarak bize eşlik ettiğini, yol gösterdiğini, insanlığın evrensel hikayesinden payımıza düşen ibreti almamız için her seferinde bize başka bir yanını açtığını hissedeceğim. Bir başka deyişle Kudüs, mekanları olduğu kadar zamanları da cem ediyor."¹⁰⁷⁸

El Halil Cami'nin İsrail yönetimi tarafından ikiye bölünmesinin ele alındığı romanda peygamberlerin sandukalarının da bulunduğu bu kutsal mekanın ziyaretlerinin kişiyi çağlar öncesine yolculuk yaparmışçasına etkilediği anlatılmaktadır. Romanda El Halil'den sonra Eriha ve Ramallah şehirlerinden de söz edilir:

¹⁰⁷⁶ Morkaya, *İhtiyat Zabiti*, s. 106.

¹⁰⁷⁷ Ömer Rıza Doğrul, *Hasan Sabbah Cennet Fedaileri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2015, s. 223.

¹⁰⁷⁸ Leyla İpekçi, *Şehrim Aşk*, H Yayınları, İstanbul 2017, s. 251.

“Bereketli evet. Batı Şeria’daki El-Halil kentinde, İbrahim aleyhisselamın çobanlık yaptığı yerlerde hep gireceğiz bu bereketi. Mevsimin en taze eriklerini, en lezzetli kayısılarını, acurlarını burada yiyeceğiz. Bu barut kokan topraklarda. Hatta Miraç gecesinin hatrına yılda sadece bir kez Müslümanlara açılan El-Halil Camii’ne girebileceğiz. Bu Memluk dönemi yapısı da tıpkı Selçuklu ve Artuklu eserleriyle birlikte en sevdiğim dönemin eserlerinden.

Yıllar önceki bir suikasttan sonra İsrail yönetimi camiye ikiye bölüyor ve bir tarafta sinagog yapıyor. Sinagog yapılan taraf, yılda bir gün Filistinlilere açılıyor sadece. İçeride yedi peygamber ve eşleri var. Hazreti İshak ve annesi Sare burada. Hazreti Yakup ve çocukları Bünyamin ile Yusuf aleyhisselam burada. Hepsinin medfun bulunduğu yere inen tek yol ise bir kuyu. İçine bakıyorsun eğilip. İncecik bir ışık huzmesi geliyor yukarıya. Çağlar öncesinden geliyor. Bir ateş nuru. Sanki Hazreti İbrahim’i yakmayan ateş.”¹⁰⁷⁹

İskender Pala’nın *Abum Rabum* romanındaki mekânlardan biri de Filistin’dir. Romanda özellikle Hz. İbrahim’in makamı olarak bilinen El Halil şehrinden ve şehrin roman kahramanları üzerindeki psikolojik etkisinden söz edilir. Yazarın dikkat çekmek istediği bir diğer nokta da Türklerin bölgede karşılanmasıdır.

“Filistin yurdunda Kudüs’e doğru ilerlerken akşam kızılığt çıplak ve sarı tepelere yansımış aracın içine bir romantizm çökmüştü hüznü bir akşamın dalgalı duyguları yollarının önünde El-Halil yahut Mamre meşeliği vardı. Hz. İbrahim’in kabrinin makamının ve hatıralarının en yoğun olduğu yer.

Burada arkeolojik olarak ne bulacaklarını bilmiyorlardı ama ruh olarak çok şey bulacakları kesindi. Etkileyici bir bölgede neyi nasıl arayacağına bilmeden iz sürmek ve Allah yollarını Filistinli o ihtiyarı çıkardı elinde sıra dolu bir pet şişe ile akşam alacasında ıssız yolda tek başına böyle bir coğrafyada kim 10 kilometre uzaktaki evine yürüyerek giderdi ki işaret levhası olmayan yol ayrımında ona adres sormak için durmaları bile tamamen test bir tesadüften ibaret de ve hayret Türk olduklarını biliyor gibi onlara Türkçe cevap vermiş aradıkları Mamre meşeliği hemen yakında şuracıkta el-Halil de olduğunu eğer isterlerse kendilerine oraya

¹⁰⁷⁹ İpekçi, *Şehrim Aşk*, s. 248.

kadar rehberlik edeceğini söylemişti ve Selim'den boş kalan arka koltuğa onu davet ettiler.”¹⁰⁸⁰

Ali Emre, *Selahaddin Eyyubi Şark'ın Kartalı* romanında ise Yafa'nın öneminden ve ticaret için önemli bir liman olduğundan söz eder. Romanda Yafa'nın aynı zamanda Kudüs şehri için de stratejik bir noktada olduğuna da dikkat çekilir:

*“Korunaksız olduğu için küçük esintilerde bile dalgalanan, büyük gemilerin yanaşamayacağı kadar sığ görünen eski bir limanı vardı Yafa'nın. Asker, kereste, erzak, hayvan ve teçhizat taşıyan büyük gemiler; daha geride demir atıyor, kıyıya çıkarma işleri şehir sakinlerinin en önemli ekmek kapısı olan kayıklarla yapılıyordu. Küçük bir şehirdi. Fakat çok iyi tahkim edilmişti ve daha içeride bulunan Kudüs'ün denizle bağlantısını sağlıyordu.”*¹⁰⁸¹

Ali Emre romanda, Selahaddin Eyyubi'yi engellemek isteyen Arslan Yürekli Richard'ın Kudüs'e gidebilmek için Yafa'yı üs olarak kullanmasına da yer verir.

Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyubi romanında ismine sıklıkla rastlanılan bölgelerden biri de günümüzde Lübnan'da bulunan Beka iline bağlı Baalbek'tir. Romanda Baalbek'in tarihine, Roma ve Emevilerden kalan eserlerine yer verilir:

*“Eski Roma devrinin iri kayalara oyulmuş derin ve ürkütücü çizgileriyle Emevîlere ait sağlam ve mütevazı eserlerin yan yana bulunduğu Baalbek, bir insan hayatının, en azından bir kısmına veya çevresine birazcık bakmakla renklenebileceği bir yerdir. Sanki burası sırlar dolu kâinatın milyonlarca yaprağından bir küçük sayfasını teşkil eder. Burada Roma eserlerin insana sanki heybetli bir dinozor ölmüş de sonra etleri yırtıcı hayvanlar tarafından sıyrılmış ve geriye kalan kemikleri güneşte kurumuş ve ağararak sertleşmişlerdir. Kalın kesilip işlenmiş mermer taşları; yer, yer yıkılmaya yüz tutmuş bu iskeletin derin heybetini hatırlatır.”*¹⁰⁸²

Lütfü Parlak *Nasıralı-Meryem Oğlu İsa* romanında Filistin bölgesinden geniş bir şekilde söz eder. Romanda Hz. İsa'nın uğradığı mekânlar arasında Şeria ve Celile

¹⁰⁸⁰ İskender Pala, *Abum Rabum*, Kapı Yayınları, İstanbul 2017, s. 422.

¹⁰⁸¹ Ali Emre, *Selahaddin Eyyubi Şark'ın Kartalı*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2018, s. 91-92.

¹⁰⁸² Ebubekir Subaşı, *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyubi*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2017, s. 25.

şehirleri de vardır, dikkat çeken bir diğer şehir ise Beytaniye şehridir. Bu şehirde kralın yaşamasından dolayı burası önemli kabul edilmiştir.

“Kral işgalcilerden uzak durmak için Yahudiye bölgesinde bulunan Beytaniye şehrinde oturuyordu. Bir problem çıkması halinde Yeruselim halkı mecburen Kâhin ve hahamlara koşuyordu.”¹⁰⁸³

Romanda yer verilen mekânlardan biri de Hz. İsa’nın bazı dinlerde çarmıha gerildiğine inanıldığı yer olan Golgota Tepesi’dir.

“Mahkûmum Yüzün Solmuş gözünün parlaklığı gitmiş bir vaziyette Golgota Tepesi ne çıkardılar. Yaz güneşinin altında akşama kadar süren çıplak yolculuk onu bayağı yıpratmıştı.”¹⁰⁸⁴

Orhan Yeniaras’ın *Alamut Kalesi* romanında ise Akka şehrinin tarihinden ve nasıl kurulduğundan söz edilmiş, Akka için Haçlılar ve Müslümanların verdikleri mücadeleye değinilmeye çalışılmıştır.

“Akka, sahildeki tepelerde kurulmuş, eski bir liman kentiydi. Kimi tarihçiler kentin kuruluşunu Firavun III. Tutmoe’ye kadar götürürler. Limanın bulunduğu yere uzaklığı iki fersahtan fazla değildi.

Tepelerdeki minareleri ve evleri, net olmasa da görebiliyordu.”¹⁰⁸⁵

2.1.1.2. Mısır

2.1.1.2.1. Kahire ve İskenderiye

Dünya tarihinde ve Türk tarihinde Mısır bölgesinin önemi oldukça büyüktür. Selahaddin Eyyubi’nin Mısır’ı fethetmesi, Yavuz Sultan Selim’in Mısır seferi ve hilafetin Türklere geçmesi, sürgüne gönderilen yahut kaçak olarak Mısır’da yaşayan Jön Türklerin hayatı, Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan Kanal seferi, Türk romancılarını etkilemiş ve Mısır böylece Türk romanlarının önemli mekânlarından biri haline gelmiştir.

Samipaşazade Sezai’nin *Sergüzeşt* romanında İstanbul’dan uzaklaştırılan ve köle olarak Mısır’da bir tüccarın konağına getirilen Dilber’in hayatı anlatılır. Dilber’in içinde

¹⁰⁸³ Lütfi Parlak, *Nasıralı-Meryem Oğlu İsa*, İz Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 19.

¹⁰⁸⁴ Parlak, *Nasıralı-Meryem Oğlu İsa*, s. 342.

¹⁰⁸⁵ Orhan Yeniaras, *Alamut Kalesi*, Panama Yayıncılık, Ankara 2019, s. 314.

bulunduğu ruh hali çevresine bakışını da etkiler. Romanda Mısırlı zengin tüccarın evinin El Hamra sarayı taklidi olduğu belirtilmekte oldukça gösterişli olduğundan söz edilmekte ve ev, Araplara has süslemelere dikkat çekilmektedir. Ayrıca evin bazı bölümlerinin *Bin Bir Gece* hikâyelerinde tasvir edilen perilerin yaşam alanlarına benzediği anlatılmaktadır. Böylece gösteriş ve abartının Orta Doğu zenginlerinin yaşamının bir parçası olduğu belirtilir.

“Mısır’da, müsaade-i zaman ve tali’ ile kesb-i servet eden bir tacirin Elhamra Sarayı’na takliden, sanayi-i nefisenin en ali derecesine hande-zen-i istihfaf olacak surette bahşettiği neşe ve letafete doyulmayan Arap usul-i mimarisinin saltanat-ı bedayi’ini her türlü nikât nukûşu ve meâl-i ulviyeti ile arz ve beyân eder surette inşa ettirdiği bir hanenin baş tarafında, abanoz üzerine çiçekler oyulmuş alçak bir serir-i sefası, köşelerinde fenn-i mimarî-i Arab’ın esas metin-i letafeti addolunmaya şayan somaki direkleri, kırmızı ile açık mavi zemin üstüne somadaki direkleri, kırmızı ile açık mavi zemin üstüne som yıldız işlenmiş duvarlarıyla tavanlarının kenarına Afrika bahçeleriyle Nil’in sitayiş ve medayihini müş’ir ebyât ile müzeyyen olan bir salonu o gece Elfû’l-Leyl hikâyesinin perilere ait kısmını cihan-ı hakikate nakleder bir halde sazende ve rakkaselerle memlu idi.”¹⁰⁸⁶

Romanda bu saray yavrusu evin dışında ise portakal ve muz ağaçlarının varlığından söz edilmekte, ardından piramitlerin görüldüğü söylenmektedir. Romanda Dilber’in de içinde bulunduğu olumsuz ruh hali ile çölün hüznü bir havası olduğundan da söz edilmektedir.

“salonun azim bir riyaz-ı neşat-abada açılan pencerelerinden çiçekler içinde kalan portakal ağaçları, bahçenin etrafındaki yüksek duvarlarını yeşil bir perde-i taravetle setredilmiş gibi gösteren gayet enli muz yaprakları arasından göze görünmez bir perinin nefesi gibi çıkarak heva-yı nesiminin içine hiffet ve nezaketle yayılan gayet latif rayihalar duhul ediyor ve akşamları bahçenin müntehasında olarak, birkaç bin senelerden beri sademat-ı tabiata karşı sebat-nüma-yı mukavemet olduğu gibi kâffe-i mahlûkat ve mevcudatı mahv ve tahrip eden tufan-ı zamanın seylabelerine bir sedd-i mümana’at olmak istiyor gibi görünen

¹⁰⁸⁶ Samipaşazade Sezai, *Sergüzeşt*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1305-1888, s. 148.

ehramların arkalarından yaprakları zemine doğru sarkarak sahranın hüzüün ve gamı vücutlarına sereyan etmiş zannedilecek derecede sūd-efza olan büyük hurma ağaçlarının tepelerinden, Afrika'nın o bütün etrafı gül rengine boyayan medid şua-ı gurubuna mirat-i initaḫ olan bir lac'tan gecenin sūkūneti içinde salona hafif ve latif bir serinlik getiriyordu."¹⁰⁸⁷

Yazar, romanda Diber'in kendisini Nil'in sularına bırakarak intihar etmesini toplumun kadını yalnızlığa ve çaresizliğe itilmesi olarak da işlemiştir. Köle olarak alınıp satılan, âşık olduğu kişiden koparılan ve bir ömür boyunca böyle yaşaması beklenen Dilber'in intiharı ile birlikte edilgen kadınlığa ve kadere de başkaldırır Dilber.¹⁰⁸⁸

M. Turhan Tan'ın *Cehennemden Selâm* romanında ise IV. Murad dönemi ele alınmaktadır. Kör Mahmut'un başından geçen hadiselerle yer verilen romanda Küçük Ahmet Paşa'nın destekleri sayesinde önemli konumlara gelen Mahmut'un önce Bağdat Seferi'ne sonra da Yemen'e gidişine, Yemen isyanları ile mücadele edişine yer verilir. Romanda geçen en önemli şehirler Kahire ve İskenderiye'dir. Roman kişilerinden Zeynep'in Divan efendisi ile yaptığı konuşmalar ve Kahire seyahatleri ile Mısır öne çıkar.

Divan efendisinin bakışından Mısır'ı anlatan yazar, Mısır'ın bir zamanlar el değmemiş hazinelere sahip olduğundan, ülkenin her yerinin paha biçilemez nitelikte sanat eserleri ile dolu olduğundan ve bu hazinelerin Avrupalılar tarafından çalınıp, müzelere hapsedildiklerinden söz eder. Romanda Nil nehrinin önemine de sıklıkla gönderme yapılır. Divan efendisinin konuşmaları arasında geçen cümleler Nil'in Mısır'ı hayatta tutan damar olduğunu vurgulamakta iken her asırda Mısır ülkesinin aslını yitirdiği ve küçüldüğü iddia edilmekte, Mısır'ın kadim bölgesi Fustat'ın zamanla kaybolduğu ve yerini Kahire'ye bıraktığı anlatılır.

“İki bin sene evvel Nil'den yirmi bin kasaba su içerdi. Şimdi iki bin köy yoktur. Kahire'nin surunda gerçi yetmiş bir kapı var, fakat bu kapılar, mini mini bir odaya açılan birkaç yüz bin pencere gibi gülünç! Mısru kadime dedikleri Fustat, bundan daha büyüktü.

¹⁰⁸⁷ Samipaşazade Sezai, *Sergüzeşt*, s. 149.

¹⁰⁸⁸ Robert P. Finn, *Türk Romanı İlk Dönem (1872-1900)*, (Çev. Tomris Uyar), Everest Yayınları, İstanbul 2020, s. 75.

Ondan evvelki Babilon Kalesi yüz binlerce adamın yurduydu. Ömer İbnülas, Babilon'u küçülttü. Fatımilerin kölesi Cevher, Fustat'ı kısılttı, elimizde şu yetmiş kapılı Kahire kaldı. Mısır boyu gittikçe kısalan bir ihtiyar gibi her asırda nüfusundan, umranından bir şey kaybediyor, küçülüyor."¹⁰⁸⁹

M. Turhan Tan, Nil nehri ile Mısır halkı arasında bir tabiat yakınlığı da kurar. Mısır valisinin düşünceleri üzerinden bu alakayı anlatan yazar, Nil'in durgun olduğu zamanlar halkın da sakin olduğunu tam tersi durumda da halkın üzerinde benzer bir etki bıraktığını belirtirken Nil nehrinin, *Mısır halkının ruhunda aktığını* söyler ve coğrafya-iklimin toplum üzerindeki etkisine atıfta bulunur.

"Bu manzara milyonlarca insanın hayatına ait bu ölgün tersim, Mısır Valisini bilaihtiyar düşündürüyordu. Mısırlılarla Nil arasında bir mümasalet, tuhaf bir müşabehet buluyordu. O mübarek su, nasıl sessiz akıp gidiyorsa işte bu halk da öyle gürültüsüz ve iradesiz yaşıyordu. Nil'in fezeyanı gibi bu halkın da feveranı vardı, Cerci Beği'nin Kahire karibinde görüldüğü günkü bağırışlar, bazı yeni resim ve tekâlîfe karşı yapılan nümayişler işte o feveranlar cümlesindendi. Fakat Nil taşıdığı zaman nasıl munis bir ittisa, dalgasız bir yayılış gösterirse onlar da arkada küçük bir iz bırakmayan coşkunluklar izhar ediyorlardı. Güya Nil'in kendi Mısır'ın toprağı üzerinde cereyan ediyor, gölgesi de Mısırlıların ruhunda akıyordu."¹⁰⁹⁰

Romanda savaş üzerine de açıklamalara yer veren yazar, Mısır iklimi ve coğrafyasının güçlü orduları, çok güçlü askerleri bile zayıf hale düşürebilecek derecede farklı, zorlu olduğunu belirtir. Özellikle çölün savaşlardaki etkisine dikkat çeker.

"Harp, ölmek için öldürmek isteyen bir siyah kartaldır. Bu mahfuf kuş, musavele anında hurdebin bir zekâ taşır, evtar-ı hissiyesi belki müncemittir. Fakat dimağı o ana mahsus bir ittisa ile mütemadiyen işler, hıfz-ı nef için dâhiyane tedbirler düşünür. Çarpışacağı sahayı bir lahzada kavrar. Küçük bir çukur, cılız bir çalı, basit bir taş, kırık bir ağaç kökü ve hülasa göze görünen, görünmeyen her türlü arızalardan istifade etmeyi bilir. Bir yolcunun gözüne çarpmayan bu avarız,

¹⁰⁸⁹ M. Turhan Tan, *Cehennemden Selam*, İktisad Matbaası, İstanbul 1928, s. 511-512.

¹⁰⁹⁰ Tan, *Cehennemden Selam*, s. 478-479.

bir muharip için kaleler kadar kıymetlidir. Bazen harp, gayri mer'i bir çukurla kaybedilir veya kazanılır.

Lakin Mısır Sokağı bu vadide de bir istisna teşkil eder. Harp kartalı orada, soğuktan sersemleşmiş serçeye döner: Başını sokacak bir delik, kanadını ilâştirecek bir dal bulamaz. Bu hususiyettir ki Mısır'ın secayasını başkalaştırıyor. O avuç iç gibi düz toprak, Nil'in tarafeynine ihzar eden arızasız saha, mücâdil ve muharip ruhların tavattundan eba edeceği kaygan zeminlerdir."¹⁰⁹¹

Burhan Cahit Morkaya'nın, *Yüzbaşı Celal* romanında ise Mısır'ın stratejik öneminden ve İngiltere, Almanya gibi Orta Doğu'da hedefleri olan ülkeler için ne kadar önemli olduğundan kısa cümlelerle söz edilir.

"Düşmana en büyük bir istinat noktası olan Mısır yolunu kapatmak büyük Britanya'yı Hint ve Avustralya gibi zengin membalardan biraz olsun mahrum etmek için büyük erkânıharbiye, Alman karargâhı umumisinin kararı ile Süveyş istikametinde harekâta başlamıştı."¹⁰⁹²

Samiha Ayverdi'nin *Aşk Budur- Aşk Bu İmiş* romanının bir bölümünde de Mısır'a yer verilmiştir. Romanda Hayre hükümdarının başhekimi Dr. Hamza'nın Mısır Firavununu tedavi etmek için Mısır'a gitmesi ve Dr. Hamza'nın Mısır'da karşılanması, saray çevresi detaylıca anlatılır. Misafir olarak oldukça gösterişli bir sarayda ağırlanan Dr. Hamza'nın bu şatafat karşısında ilgisizliği dikkat çeker:

*"Mısır'a geldiğinden beri ilk defa kendine tahsis edilen büyük ve muhteşem odada, kuş tüylü sedirin üstünde dinleniyor. Bu odada neler yok... Her köşede san'atkârane bir acaiblik, saltanat zevkini temsil eden remizler var. Bedî levhalar, oymalar, heykelcikler, altın yaldızla işlenmiş duvar ve tavan nakışları, yerlere mebzulen serilmiş postlar, bilhassa birbiriyle dövüşecekmiş gibi baş başa konmuş arslan postları... Mermerden oyulmuş büyük bir rafın üstüne dizilmiş ıtır dolu şişeler, gül yağları vesaire... Nihayet Hamza'nın tahta benzeyen yatağı... Kemerleri, sütunlarıyla bir meydan kadar geniş olan bu büyük odanın dâhilî manzarası, kısa bir zamanda gözden geçirilecek gibi değil ki..."*¹⁰⁹³

¹⁰⁹¹ Tan, *Cehennemden Selam*, s. 482.

¹⁰⁹² Burhan Cahit Morkaya, *Yüzbaşı Celal*, Köroğlu Kütüphanesi, İstanbul 1931, s. 104-105.

¹⁰⁹³ Samiha Ayverdi, *Aşk Budur- Aşk Bu İmiş*, Marifet Basımevi, İstanbul 1938, s.102-103.

Romanda en dikkat çeken bölümlerden biri ise Hayreli Dr. Hamza'nın Mısır piramitlerini gezmeye gittiği bölümdür. Romanda Dr. Hamza bu yapıların insanlar daha doğrusu köleleştirilmiş insanlar tarafından ne şartlar altında yapıldığına dair gözlemlerde bulunur. Piramitlerin inşaatında çalışan kölelerin insanî özelliklerini kaybetmeye başladıkları romanda en dikkat çeken ayrıntılardandır.

“Hamza, atını kılavuza bırakarak, yalın güneşin altında karınca faaliyetiyle çalışan esirlerin arasına daldı. Taştan bir âbidenin yükselmesi için binlerce hayatın sel gibi akıp kaybolduğu bu öldürücü, zecrî çalışma karşısında şaşırarak, bu ne yaman işkence, diye düşündü.

Esirler, üstlerine kirli paçavralar sarılmış birer iskelete benziyorlardı. Bu kirli paçavralar, onların kendi derilerinden ibaretti. Çıplak, çıırçıplak vücutlarının yegâne libasını teşkil eden bu deriler, o kadar kirlenmiş, kâh kamçı darbelerinden, kâh taşların açtığı berelerden öyle müstekreh bir hal almıştı ki, nesicleri [Dokunmuş, nescolunmuş.] hakikaten tabiî manasından çıkmış, mülevves bir paçavra manzarası almıştı. Bunların gözleri, bakışları da bambaşka mahiyet almıştı. Fütûr ve ümitsizlikten, nereye ve niçin baktığı anlaşılmayan korkak, şaşkın, hattâ tazallüm ve iştikâ hislerinden bile uzak, boş, fersiz, ifadesiz nazarlarla bakıyorlardı. Bunlar, adeta beşeriyetin tabiî haklarından insilâh etmiş, insan olduklarını bile unutmuş ve hayvanlaşmış mahlûklardı.”¹⁰⁹⁴

Romanda Mısır'da Piramitleri inşa eden kölelere yapılan muameleye de yer verilirken Firavun'un canını kurtarmak için kendi ülkesinden bin bir meşakkatle yola düşen Dr. Hamza, Mısır'da yer edinmiş olan sınıfsal ayrıma, köle düzenine de eleştiriler getirmeye başlar:

“Ellerindeki kırbaçlarla bu sürüyü tahrik eden azılı muhafızların, işkenceden ve zulümden, şuuru boşaltılmış bu esirlerin aralarında dolaşmaları, sırtlarına lüzumlu lüzumsuz kırbaç yemesinden daha az korkunç değildi. Zira bu azametli dolaşmaların, o kadid vücutlara saldırdığı korku, bunları fevkalbeşer bir gayretle çalışmaya sevk ediyordu. Hamza 'ya bu hazin manzaradan elem geldi. Kaç zamandır merakla beklediği bu gezintiden daha ilk adımda pişman oldu. Bir hükümdar hayatı ile bunların, bu esirlerin hayatı arasında yaradılış itibariyle ne

¹⁰⁹⁴ Ayverdi, *Aşk Budur- Aşk Bu İmiş*, s.107.

fark vardı? Şurada, göz önünde sönen binlerce hayatı, Firavun, nasıl ve hangi vicdanî salâhiyete istinatla düşünmüyordu. Kendi canı için hazineler feda eden bu adam, neden başkalarının hayatına kıymet vermiyordu. Ne garib, kendi eteğindeki bir tozun bulunmasına tahammül etmeyen insan, başkalarının sırtına çeki taşı yüklemekte, nasıl ve nereden gelmiş bir hak ve imtiyaz bulabiliyordu? Hamza, bin türlü fedakârlık ve meşakkatlerle memleketinden gelerek, böyle bir adamın imdadına yetiştiğine teessüf etti.”¹⁰⁹⁵

Samih Ayverdi romanda Mısır’da oldukça önemli olan Antik Mısır dilindeki adı Ineb Hedj (Beyaz Duvarlar) olan Menfis’e de yer verir. Menfis mabedi, Kahire yakınlarında MÖ 3000 yıllarına ait kalıntılara sahiptir ve bir dönem Mısır’a başkentlik yapmıştır. Romanda burayı ziyaret eden Dr. Hamza ve köle Ömer’in inanmak ve Tanrı üzerine sohbetleri dikkat çeker.

Fazlı Necib’in *Dehşetler İçinde* romanında da Mısır’dan söz edilir. Romanda Mısır ikliminin farklı bölgelerden gelen insanlar için oldukça zorlayıcı olduğundan bahsedilmekte sıcak iklimin olumsuzlukları anlatılmaktadır:

“Kahire’de Hurşit Pâşâ’nın ikamet eylediği gayet muhteşem ve mu’alla bir kasırdaki misafirim. Etraf ‘azim bahçeler, hurmalıklarla gölgelediği, fellahlar tarafından her taraf günde on on beş def’a bol bol sulandığı halde yine serin bir nefha doymak, tatlı bir nefes almak mümkün olamıyor. Bizim gibi dağlık latif memleketlere alışmış insanlar bu çöl içinde güneşin yakıcı şu’a altında bu har ve yapış hava ile güya eriyor... Gönümde ‘ulvi bir muhabbet, fikrimde vazifem için büyük bir ‘azim ve metanet bulunuyor. Ben yaşıyorum, bütün müşkilatı iktiham ediyorum.”¹⁰⁹⁶

Kavalalı Mehmed Ali Paşa döneminden de söz edilen romanda Mısır gecelerinde Nil nehri üzerinde yapılan sandal gezintilerine ve eğlencelerine de yer verilir:

“Bu gece yine ber mu’tad bahçelerde Nil Nehri üzerinde bezm-i ‘işretler, sandal ‘âlemleri, sâzendeler, hânendeler, hây-ı hûyî meserretler, âhenkler mestane nârâlar etrafa tanîn-endaz olup duruyordu. Şamil geldiğinden beri uzakta bu ‘âlemlere bu gürültülere alışmış bulunduğu için şimdi onlara hiç ehemmiyet

¹⁰⁹⁵ Ayverdi, *Aşk Budur- Aşk Bu İmiş*, s. 108.

¹⁰⁹⁶ Fazlı Necip, *Dehşetler İçinde*, Haz. Bedia Koçakoğlu, Palet Yayınları, Konya 2014, s. 156.

vermiyor, bir sükûnet ve vahdet içinde bulunuyormuş gibi bu samimi düşüncelerin muhakemet ve te'sirâtı ile meşgul olabiliyordu."¹⁰⁹⁷

Dehşetler İçinde romanında ayrıca Kahire'nin Özbekiyye semti tarif edilir ve bu bölgenin gösterişli ve latif bir bölge olduğu dile getirilir:

"Kahire'yi tanıyanlar Özbekiyye semtinin en lâtif nikâtından olduğunu takdir ederler. Bundan bir 'asrı mütecâviz zaman evvel Özbekiyye bu şerefi başka bir tarzda ve daha şâşâlı bir surette muhâfaza eyliyordu. O zaman Nil nehrine nazır pek güzel bir noktada yeniden birçok bahçeler, seyfiyeler, kahveler te'sis edilerek birdenbire güzel bir mahalle vücuda gelmişti."¹⁰⁹⁸

Romanda aynı zamanda 1798'de Napolyon Bonapart'ın İskenderiye şehrini işgal etmesine, işgalde halka davranış şekline ve bu şehrin işgalinin yankılarına da yer verilir. Yazar, romanda Napolyon'un şehri işgalinde çok fazla tepki çekmemek için asıl amacının Süveyş vasıtasıyla Hindistan'a gidip İngilizlerle savaşmak olduğunu söylediğini belirtir:

"Napolyon Bonapart da İskenderiye'ye çıktığı zaman ahaliyi işgal için icad eylediği bin türlü hiyle ve dessas sırasında kendisinin Hükümet-i Osmaniyye tarafından vâki' olan icazet ve muvaffakiyet üzerine mahza Fransız tüccarını tahkir eden ahaliye mezalim ika eyleyen ümera-yı Çerkes'i te'dip için geldiğini işâ'e eylemişti. Bu maksad hâsıl olunca Mısır'ı yine sahib-i meşru'-ı Hükümet-i Osmaniye'ye tevdi' ve terk ettirerek Süveyş tarikiyle Hindistan'a gideceğini emeli İngilizlerin zapt etmiş olduğu Fransız Hint müstemlekâtını istirdat eylemek bulunduğunu söylüyor."¹⁰⁹⁹

Napolyon Bonapart'ın Kahire'yi işgali sırasında Özbekiyye semtindeki Elifi Mehmed Bey konağını seçmesi ve işgalin İngilizler tarafından nasıl karşılandığı da yine romanda değinilen konulardandır:

"Bonapart, o dahi-yi fitrat Kahire'ye girdiği zaman o azim şehir içinde valinin ricalen bütün ümra-yı Çerkes'in haliyle terk ve firar eyledikleri konakları arasında kendi ikametine şayan gördüğü Elifi Mehmed Bey'in Özbekiyye'deki konağı olmuştu. Napolyon İngilizler tarafından İskenderiye'deki donanmasının

¹⁰⁹⁷ Fazlı Necip, *Dehşetler İçinde*, s.161.

¹⁰⁹⁸ Fazlı Necip, *Dehşetler İçinde*, s. 149.

¹⁰⁹⁹ Fazlı Necip, *Dehşetler İçinde*, s. 149.

kâmilten ihrak olduğunu haber aldığı zaman uzun müddet Mısır'da kalacağına hükmetmişti."¹¹⁰⁰

Fazlı Necip'in, *Saraylarda Mecnunlar* romanı ise İstanbul'da, bir esircinin evinde başlamaktadır. Mısır valisi için güzel bir cariye beğenmeye giden Zeynel Ağa ve esirci Abdüssamet'in aralarındaki sohbet ile devam eden romanda esirci Zeynel Ağa'nın Nurül'ayn'ı görüp onu Mısır valisi Maksut Paşa için seçmesi anlatılır. Romanda Mısır valisinin Mısır'da bir padişah gibi yaşadığı da vurgulanır.

*"—Mısır Valisi Maksut Paşa terbiyeli, genç, güzel mükemmel bir insandır. Orada bir hükümdar gibidir. Saraylarda yaşar. Servet ve samanının haddi, payanı yoktur... Bu güzelliğiniz ve irfanınızla orada bir sultan gibi hâkim olursunuz."*¹¹⁰¹

Mısır'a, Kahire'ye gitmek için yola çıkarılan Nurül'ayn ve Mısır valisi için çalışanlar Girit korsanlarına yakalanır. Nurül'ayn'ın zekâsı sayesinde korsanların ellerinden kurtulan Mısır yolcuları daha sonra valinin sarayında görülürler. Dördüncü bölüm "Kasrı Yusuf" olarak adlandırılmıştır ve bu saray ile İstanbul'daki Osmanlı sarayı ve haremi, Nurül'ayn'ın gözünden karşılaştırılmıştır. Nurül'ayn ise harem sultanlığı hayalleri ve hırsı ile kendisine âşık olan Suphi ile kaçmak yerine Mısır'a saraya gelmiştir ancak burada bir hayal kırıklığı yaşamıştır. Fazlı Necip sıklıkla Mısır'daki valiliğin bir sultanlık olduğunu belirtir. Mısır'a başarılı ve sevilen kişilerin vali olarak atandığını ancak daha sonra vali olmak için büyük paralar ödemek gerektiğini, Mısır'dan Osmanlı devletinin tek beklentisinin kıymetli hediyeler olduğunu da ekler. Fazlı Necip ayrıca Mısır valilerinin Mısır halkından ağır vergiler aldıkları ve valilikten dönerken de çokça zenginleştikleri tespiti de yapar.

"O zamanlar Mısır valiliği adeta bir hükümdarlıktı. İstanbul ile muvasale ve muhabere pek güç ve nadir olduğu için uzakta kendi âleminde yaşayan bu vâsi memlekete en ziyade sevilen, itimat edilen vezirler gönderilirdi. Daha sonraları en çok para verenler tayin olunmağa başlamıştı.

Valinin ne yaptığını, nasıl idare ettiğini arayan soran yoktu.

İstenilen şey hazinenin mürettebatını vakti ile göndermesi, saraya, Babıali'ye sık sık kıymetdar hediyeler takdim etmesi idi.

¹¹⁰⁰ Fazlı Necip, *Dehşetler İçinde*, s. 150.

¹¹⁰¹ Fazlı Necip, *Saraylarda Mecnunlar*, Devlet Matbaası, İstanbul 1929, s. 11.

Valiler ancak İstanbul'a külliyetli para yetiştirmek, oradaki zorbaları idare etmekle mevkîilerini muhafaza edebilirlerdi. Bütün gayret ve iktidarlarını para toplamağa, aciz halkı soymağa hasrediyorlardı. İstanbul'a gönderilecek hazinelerden maada kendisi için de büyük bir servet toplamak fırsatını kaçıran yoktu. Mısır'dan avdet eden her vali muhakkak zengindi."¹¹⁰²

Nurül'ayn'ın Mısır'daki ilk izlenimlerine yer verilen romanda bu izlenimlerin tamamı neredeyse saray ile ilgilidir ve dış mekân tasvirlerine neredeyse hiç yer verilmemiştir. Romanda Mısır'daki en önemli mekânlardan biri Kasrı Yusuf Sarayı'dır. Bu saray içinde Nurül'ayn'ın vali ile tanışmasına yer verilirken Mısır valisinin kadınlara bakış açısına da değinilir. Yazar, harem dairesinin İstanbul'daki harem dairesi ile sadece lüks bakımından benzer olduğunu söyler ve Mısır'daki harem dairesinin bir karmaşa içinde olduğunu ve başlarında bir sultanın olmadığını, haremağaları tarafından idare ettirildiği için de harem dairesinde bulunanların perişan bir halde olduklarını anlatır.

"Henüz Kahire'nin Özbekiye civarı şöhret kazanmamış, yeni saraylar, sayfiyeler yapılmamıştı. Vali Kasrı Yusuf Sarayı'nda ikamet ederdi. Saray eski bir bina idi. İstanbul sarayları tarzında kıymetli halılar, Hint kumaşları, Şam ipeklileri ile tefriş edilmişti.

Sarayın harem dairesini, boy boy, renk renk cariyelerle doldurulmuştu. Nurül'ayn bu muhite girince mütehayyir oldu. İstanbul'da Belkis Sultanın sarayında gördüğü alıştığı vakar sükûnete mukabil burada karınca yuvası gibi biaram bir kaynaşma, bir laüballilik vardı."¹¹⁰³

Roman daha sonra Mısır'daki saraydan kaçmak için çabalayan Nurul'ayn'ın planları ile ilerletilir.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Bir Sürgün* romanında Mısır'da 1902'den beri çıkan ve dağıtılan yayınlardan *Şurayı Ümmet*, *Meşveret* gibi İttihat ve Terakki'nin yayınlarına yer verilir. Mısır'dan ayrıntılı söz edilmese de romanda Mısır, bu yıllarda Osmanlı devletine isyan eden, yasaklı faaliyetlerde bulunan kişilerin ve Jön Türklerin sığınağı gibi ele alınmıştır.

¹¹⁰² Fazlı Necip, *Saraylarda Mecnunlar*, s. 11.

¹¹⁰³ Fazlı Necip, *Saraylarda Mecnunlar*, s. 46.

Güzide Sabri'nin *Yaban Gülü* romanında ise Mısır'dan çok ayrıntılı söz edilmezken sadece roman kişilerinden Leyla'nın yaşadığı aşk acısı ile İstanbul'da kalamayarak Mısırlı zengin bir tüccarla evlenmesi üzerine Mısır'da yaşadıkları bilgisine yer verilir: *"Artık Mısır'da oturmağa karar verildi. Hayatımın, tamamıyla burada geçeceğine eminim. Zira zevcim kat'ıyyen İstanbul'a gitmek istemiyor."*¹¹⁰⁴

Samih Nafiz Tansu, *Çarlara Baş Eğmeyen Dağlı* romanında ise Padişah tarafından tehlikeli kabul edilen Şeyh Şamil'in Osmanlı tarafından Mısır Hidivliğini ziyarete gönderilmesi ve orada hidivlik ile padişahlık arasındaki sorunlara hakemlik yapması anlatılmış, Kavalalı ile Osmanlı arasındaki sorunlara değinilmiştir:

Romanda Şeyh Şamil'in Mısır'a İskenderiye şehrine gönderildikten sonra orada nasıl karşılandığından halkın Şeyh Şamil'e olan sevgisi ve hayranlığından söz edilirken Mısır Hidivliğinin de Osmanlı devletine karşı başlattığı mücadeleden bahsedilmektedir.

"Osmanlı harp gemileri yolda Cezayir Bahrisefit adını taşıyan eyaletin muhtelif adalarına uğradıktan ve güzel bir havada Akdeniz'de seyrettikten sonra İskenderiye önlerine geldiği zaman Mısır harp sefineleri tarafından karşılanmış ve atılan 21 pare kurusıkı topla selamlanmıştı. Şehrin ve sefinelerin baştanbaşa donatılmış olması, halkın İskenderiye sahillerinde büyük mücahit ve imama karşı gösterdikleri candan tezahürat her türlü sitayişin fevkinde idi. Güvertede maiyetiyle beraber bu karşılanışı alaka ile seyir ve takip etmekte olan imam, yanındakilere.

—Memaliki mahrurenin bir ucuna geldik. (...) Hakikaten denilebilir ki, Mısır Müslümanları sahillere dolmuş Kafkas kartalının yere inmesini bekliyorlardı. (...) Biraz sonra Mısır eyaletinin işaret ve armalarını taşıyan küçük bir gemi, harp kruvazörüne yaklaşarak, Mısır Valisi İsmail Paşa'yı çıkarmıştı. Avrupa devletleri nezdinde birçok teşebbüslere girişen Mısır Valisi her neye mal olursa olsun Mısır'ın bağımsızlığını elde etmek peşinde idi. (...)

*—Allahümme yensuru bi reisülislam diye bağırıyorlardı, Şeyh Şamil, daha şimdiden halkın dilinden İslam dünyasının şefi mertebesine erişiyordu."*¹¹⁰⁵

¹¹⁰⁴ Güzide Sabri, *Yaban Gülü*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1945, s. 96.

¹¹⁰⁵ Samih Nafiz Tansu, *Çarlara Baş Eğmeyen Dağlı*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1963, s. 246.

Romanda, İskenderiye'den Kahire'ye özel bir tren ile giden Şeyh Şamil'in burada karşılanmasına yer verilir burada Şeyh Şamil'i karşılayan isimlerden biri ise Emir Abdülkadir isimli Cezayir kahramanıdır.

“İskenderiye’den kalkan hususi tren muhafız birliklerinin refakatinde yoluna koyulmuştu. Uzun bir yolculuktan sonra çöl geçilmiş ve Kahire şehrinin kapılarında şehrin ileri gelenleri başlarında Cezayir kahramanı Emir Abdülkadir olduğu halde büyük imama karşı çıkmışlardı, her iki Müslüman emirinin kucaklaşması gözleri yaşartacak bir manzara hâsıl etmiş...”¹¹⁰⁶

Şeyh Şamil'e Mısır'daki “ehramlar” yani piramitler gösterilince firavunların yaptırdığı piramitlerin, insanoğlunun fani olduğunu unuttuğu için yapıldığından söz eder:

“—Küllü Nefsin, Zaikatülmevt! Evet, demişti, herkes ölümü tadacaktır. Bu Fir'avunlar da bunu bilseydiler, kendilerine layık olmayan ve on binlerce insanın ölümü bahasına mal olan bu azametli yapıları yaptırmamış olacaktı. Yalnız insan olan ihtiraslarını göstermeye bu ehramlar kâfidir. Onlar öteki dünyadaki mevkilerini bu burası kadar muhteşem yapmak istemişlerdir.”¹¹⁰⁷

Niyazi Ahmet Banoğlu'nun *Şahin Reis* romanında ise Mısır'ın Kahire ve İskenderiye şehirlerine yer verilir. Kahire'den İstanbul'a gitmek isteyen Yusuf'un hayatının bir bölümü bu şehirlerde geçmiştir. Romanda âşık olduğu Kahireli Zeynep ile olan diyaloglarından başka Kahire hakkında bilgiye yer verilmez.

“Kahire sokakları uyuyordu. Bazı evlerin pencerelerinde, kim bilir nasıl bir rahatsızlıkla sabaha kadar acılar içinde kıvranan ihtiyarların kırıksık yüzleri görülüyordu. Birkaç ay, birkaç sene daha görebilecekleri dünyaya doyamamış gibi bakıyorlardı. Ben, içim ateş dolu, nereye gittiğimi düşünmeden yürüyordum. Zehra'nın;

—Ben de seni unutmayacağım Yusuf... Daima seni düşünerek yaşayacağım. Sözünü bir türlü aklımdan çıkaramıyordum.

¹¹⁰⁶ Tansu, *Çarlara Baş Eğmeyen Dağlı*, s. 248.

¹¹⁰⁷ Tansu, *Çarlara Baş Eğmeyen Dağlı*, s. 250.

Kısmet İskenderiye'ye gitmekmiş. Deniz biraz içimi açtı. Buralardan uzaklaşmak, başka diyarlara gitmek, başka diyarlara gitmek istiyordum. İstanbul'a gidecektim.

—Yarın sabah Fransız saytası limanından İstanbul'a hareket ediyor dediler.”¹¹⁰⁸

Hekimoğlu İsmail'in yazdığı Minyeli Abdullah romanı Mısır'ın Minye kasabasında başlamaktadır. Yazar, Minye'nin küçük bir tarım kasabası olduğunu, burada yoksul insanların çoğunlukta olduğunu ancak insanların mutlu olduklarını belirtirken bu mutlu, sıradan yaşamın kasaba insanına yetmediğini ve onların buradan gitmeyi bir kurtuluş kabul ettiklerini söyler.

“Minye'yi anlatıyorduk!

Burası bir ziraat şehridir. Eli nasırlı, elbisesi yamalı olanlar çoktur. Fakat herkesin zevki, neş'esi yerindedir. Düğünlerde çeşitli eğlenceler... Sinemalar tıklım tıklım... Herkesin elinde, cebinde radyo... Monoton bir yaşayış içerisinde bir gün istasyona gitmek; geleni karşılamak, gideni uğurlamak... Bu kadar değil; Minyelilerin gönlü gidene gider, gelene hayran olur. Nedense, herkes burdan gitmek istiyor; Kahire'ye, İskenderiye'ye... Büyük şehirlerde büyük adam, zengin adam olacaklarını zannediyorlar. Ah bu insanlar, yükselmeğe doymuyorlar!”¹¹⁰⁹

Romanda yazar, Minye kasabasının Osmanlı dönemindeki o kasaba olmadığı, zamanla kentte birçok şeyin değiştiğini anlatırken yeni yeni baş gösteren Batılı yaşam tarzına de eleştiriler getirmekte, modern ve çağdaş olmanın “şeklen” kabul edildiğini belirtmekte ve modern olarak görünmenin evine koltuk alıp, kravat takmakla mümkün olduğunu söyler. Bu bakış açısı yazarın dünya görüşünün de ipuçları arasındadır...

“Bu sebepten midir, nedendir; herkes memur olmaya can atıyordu. Gösteriş ve israf almış yürümüştü. Medeni olmak ise birkaç şekle, birkaç eşyaya bağlanmıştı. İçki içtin, kumar oynadın mı, oldun medeni!.. Evine koltuk alıp, boynuna kravat takarsan centilmen bir bey yahut modern bir kadınsınız, demektir. Rüzgâr Kâbe'den değil, Ehramlardan esiyordu. Minye her haliyle değişmişti!”¹¹¹⁰

¹¹⁰⁸ Niyazi Ahmet Banoğlu, *Şahin Reis*, Ak Kitabevi, İstanbul 1964, s. 8.

¹¹⁰⁹ Hekimoğlu İsmail, *Minyeli Abdullah*, Mihrab Yayınları, İstanbul 1969, s. 5-6.

¹¹¹⁰ Hekimoğlu İsmail, *Minyeli Abdullah*, s. 6.

Kral Faruk döneminin anlatıldığı Minyeli Abdullah romanında kralın idaresinin İslamiyet dışında kaldığını hatta bu dönemde İslam'ın ülkede yok edilmek istendiği belirtilmektedir. Halkın yöneticilere korku içinde adeta taparcasına bir yaklaşım sergilediklerini söyleyen yazar, devlet ve halkın bu sebeple bir bütünü oluşturamadıklarını, devletin halktan basamak basamak yükseklerde olduğunu, halkın da ilk basamakta kaldığını belirtir.

Roman daha sonra Minyeli Abdullah'ın, Kahire'de Su İşleri Müdürlüğü'nde iş bulması ile devam eder. Yazar, Abdullah'ın Minye'den büyük şehre göç etmesiyle fikirlerinin değişmediğini ve kraldan korkmayan sağlam inançlı bir Müslüman olduğunu göstermek için oğlu ile aralarında geçen bir konuşmayı verir. Romanda özellikle vurgulanmak istenen ise Minyeli ailesinin Kahire'ye gelmekle hayat tarzlarının değişmediğidir.

Romanda Kahire oldukça olumsuz bir şekilde anlatılmaya çalışılmakta, şehrin her yerinde görülmeye başlayan Batı tarzı yaşam eleştirilmektedir. Bu eleştirilerin hedefinde ise, sinemalar, gazinolar, kahvehaneler bulunmaktadır.

“Şehir yer yer kaynıyordu: Çalışanlar, eğlenenler, gülenler, ağlayanlar, kalpazanlar, hırsızlar... Gündüz, ekmek parası için koşanlar, gece kahveleri, meyhaneleri, kulüpleri dolduruyordu.

Akın akın, kadın erkek, çocuk sinemalara taşınıyor, geç vakit evlerine dönüyorlardı. Kahvelerin ve gazinoların harici hoparlörleri, dertleri tesbih tanesi gibi bestelerin teline diziyo; bağı yanıkların yanık türküleri, dertlilerin dertli şarkıları afaki dolduruyordu. Görünüşe göre derdi olmayan yoktu. Yalnız derdin sebebini araştıran pek az, yok denecek kadar azdı.”¹¹¹¹

Romanda daha sonra Minyeli Abdullah'ın evinde yapılan sohbetlerin duyulması üzerine evinin polis tarafından basılması ve Kahire karakollarında başından geçen vahim durumlar ele alınmaktadır.

Minyeli Abdullah okuduğu kitaplar sebebiyle hapsedilince ailesi de Mısır'ın Fayum bölgesine giderler ve orada yoksulluk içindeki yaşamları başlamış olur.

¹¹¹¹ Hekimoğlu İsmail, *Minyeli Abdullah*, s. 22

*“Fayum’a geldiler, istasyonda inip gezinen Abdullah’ın oğluna bir adam bir torba hurma ve bir şişe süt verdi, ‘bunu babaannene götür’ dedi, kayboldu.”*¹¹¹²

Romanda Osmanlı devleti zamanında zahire ambarı olarak kurulan binanın Kral Faruk döneminde hapishane olarak kullanıldığı da belirtilmektedir.

*“Kalın taş duvarlı ve kemer tavanlı olarak yapılan bu bina, Osmanlı İmparatorluğu devrinde zahire ambarı olarak kullanılıyordu. Şimdi ise hapishane... Dış duvar ve çatıda otlar, hatta ağaçlar büyümüş: İç duvarlarında yer yer sıvalar dökülmüştü. Kemerlerin uçlarını birleştiren demir kirişleri, zamanın dişleri kemirmiş, tamamen pas içinde kalmıştı.”*¹¹¹³

Daha sonraki bölümlerde General Necip’in darbe yaparak Kral Faruk’u devirmesi ve tutukluları serbest bırakması ile Minyeli Abdullah’ın serbest kalarak, Kahire’den İskenderiye’ye gidip hamallık yapıp geçimini sağlaması anlatılır.

Seviye Talip romanında ise Halide Edip Adıvar, Mısır’ı bir kaçış mekânı olarak ele alır. Numan ve Fahir, âşık oldukları Seviye’yi unutmak için Mısır’a gitmeyi tercih ederler. Fahir burada eşi Macide’den özür diler ve artık hastalık saydığı bu aşktan kurtulmak ister. Numan ve Fahir’in aşk acısından kurtulmak için gittikleri Mısır’da bir gün Fred Lesley ile karşılaşır ve onları operaya davet eder. Numan ve Fahir opera davetini kabul eder ancak Numan Bey burada Evelin Marchal’dan etkilenir ve Fahir’in durumuna düşmekten korktuğu da anlatılır. Mısır adeta kahramanların iç hesaplaşmalarını yaşamak için gittikleri bir mekân halinde ele alınır. Romanda Mısır “sarı ve nihayetsiz bir sahra” olarak anlatılır. Yazar, Mısır’ın Avrupa’ya dönük daha özgür bir ülke haline geldiğini de belirtirken İstanbul’dan giden Fahir bazı değişiklikleri ahlaksızlık olarak görmekte hatta Nil’i “aldatıcı” bir güzellik olarak kabul etmektedir.

*“Mısır’ın düzgün sokaklarını, neşeli hayatını biraz yadırgadım. Ahlaksızlık son derecede. Aşksız, hissiz bir hayat; ne var, bu Yeşil Nil’in aldatıcı göğsünde. Bu sıcak göğün kızdırdığı altınimsı kum denizinde ne var? Bu sarı, nihayetsiz sahranın ortasında...”*¹¹¹⁴

¹¹¹² Hekimoğlu İsmail, *Minyeli Abdullah*, s. 40.

¹¹¹³ Hekimoğlu İsmail, *Minyeli Abdullah*, s. 59.

¹¹¹⁴ Halide Edip Adıvar, *Seviye Talip*, Atlas Kitabevi, İstanbul 1973, s. 88.

Bekir Fahri İdiz'in Mısır'da geçen romanı *Jönler*'de de Mısır'a dair birçok detaya rastlanılabilir. Roman kişisi Necip'in gözünden gezdiği caddeler, kalınan oteller anlatılır. Atabe el-Hadr Meydanı, Meydan-ı Hazindar romanda ayrıntılı olarak tasvir edilen mekânlardandır:

“Necip karşıda yüce ağaçları, yeşil demir parmaklığıyla yola bitişik bahçe kenarını takip ile ağır ağır ilerliyordu. İleride Posta Caddesi'ni sola bırakarak 'Paskal' önünden 'Atabe el-Hadr' Meydanı'na çıktığı zaman, ortalığı gürültüye gark olmuş buldu. Etraftan toplanıp gelen tramvaylar yüzüncesine bir gidişle gürültülü bir kalabalığı yararak dağılıyorlardı. Ortada iki taraflı boyuna çatıların altı tramvay bekleyicileri, satıcılarla doluydu. Etraftaki caddeler daimî bir insan, araba akıntısıyla işliyordu. Meydanı doldurması yakın güneş, o gün için tatlı bir sıcaklık va'd ediyordu. (...) Necip günlerce yaşamış olduğu bu civarın teferruatına oldukça bir alışıklık peyda etmişti. Sağda bir sıra biçimsiz kahveler, dükkânların biri üzerinde Türkçe iri yazıyla 'Eyüp Sultan Kebapçısı' levhası okunuyordu. Beride 'Şâri Özbek'ten sonra Mahkeme-i Muhtelite (karma mahkeme)' duvarı dibinde birtakım erkek kadın köylü fellahlar güneşe yayılmış oturuyorlardı. Şurada bir sıraya dizilmiş kırmızı omnibüsler, ortada intizamsız duran arabalar, derme çatma barakalarla meydan tıkız görünüyordu.”¹¹¹⁵

Necip'in dolaştığı caddelerden sonra Mısır'ın en büyük otellerinden biri olan Kontinental Otel'den de söz edilir. Bu otel Necip ile arkadaşı Hüsnü'nün yaşamlarının tezadını ortaya koyan mekânlardandır.

Romanda Mısır, Nil nehri hep bir bulanıklık içerisinde verilir. Her yerde insan yığınları, boğuk dumanlı bir hayat sezer Necip. Romanın bir bölümünde Nil nehri ve çevresi şöyle ele alınır:

“Nil'in bir dereceye kadar deniz hissi veren geniş açıklığı hafif bir serinlikle hareleniyor, karşıki sahilde art arda arabaların küçük Cezire kenarını dolaştıkları görülüyordu. Şimdi sola doğru Nil, karşıda bazı harap köylü binaları, ağaçlarıyla gözüken Minl(?) Adası önlerinde ikiye ayrılarak sağdan birtakım seyrek hurmalıklı,

¹¹¹⁵ Bekir Fahri İdiz, *Jönler*, (Haz. Atilla Özkırmı), İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 23.

yeşil tarlalara sapıyordu. Bu kol üzerinde yeni başlanmış bir köprüünün izleri, daha ötede uzun bacasıyla tüten bir fabrika gözüküyordu."¹¹¹⁶

Vedi Vecdet'in *Afrikada Bir Türk Genci* romanında Tanzanya'nın Darüsselam kentinden Mısır'a giden kahramanlar Mısır'da bir süre kalıp bazı tarihi yerleri, piramitleri, camileri ziyaret ettiklerini belirtirler. Romanda Mısır ile ilgili çok fazla detay bulunmazken İskenderiye'ye gidildiği belirtilir. "*Mısır'da bir hafta kadar kaldık. Camileri, ehramları, Firavunların mezarlarını gezdik, sonra İskenderiye'ye geldik.*"¹¹¹⁷

Lütfi Parlak'ın *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen* romanında da Mısır'dan geçen Osmanlı askerlerinin gördükleri anlatılırken Mısır'ın en önemli simgesi olan Firavun Mezarları ve eski Mısırlıların ahiret inançları da romanda kısaca anlatılmaya çalışılır.

"—Burada Firavun olan Pepi, seksen sekiz yıllık hükümdarlığı ile tarihte taht rekoru kırmış, diyorum ve ardından:

—Mısır Firavunlarının mezarı olan Ehramlar, dünyanın yedi harikasından biri olarak biliniyor. Cennete çıkılan merdiven anlamına gelen Ehramlardan sekseni günümüze kadar gelebilmiş. Eski Mısırlılar, öldükten sonra dirilmeye inandıkları için cesetlerin sağlam kalmasını istiyorlarmış. Onun için de ölüler, mumyalanıyormuş. Eşyaları mumya ile beraber mezara konuyormuş."¹¹¹⁸

Batuhan İşcan'ın *Yoculuğun Gölgesinde Cinayetler* isimli romanında tam olarak isim verilmesine de Akdeniz'in doğu kıyılarından ve Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinde kullandığı güzergâhtan söz edilir. Romanda bu dağların Neml suresinde geçen dağlar olduğundan söz ederek Yavuz Sultan Selim'in bu bölgeyi "hallaç pamuğu"na çevirdiğini söyleyen yazar, coğrafi şartların zorluklarına da dikkat çeker.

"En yakın sahil sularına zeytin dalları sarkan Akdeniz'in doğu kıyılarıydı. Denize varmak için güneydeki dağların doruklarından gitmek gerekiyordu. Bir bulutun geçişi gibi geçip giden bu dağlar, Neml Suresi'nin tariflediği dağlardı. İnışli çıkışlı, keskin sırtlarıyla bulutların altından geçip giden dağlar.

Üzerinde yolculuk edeceğimiz muntika tam bir ecel beşiği idi. Malımız, canımız ve namusumuz Allah'a emanetti. Kervansaray yolları, Sultan Selim'in, Şah

¹¹¹⁶ İdiz, *Jönler*, s. 61.

¹¹¹⁷ Vedi Vecdet, *Afrika'da Bir Türk Genci-Trablus Çöllerinde*, İstanbul Maarif Kitaphanesi, İstanbul, s. 127.

¹¹¹⁸ Lütfi Parlak, *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen*, Popüler Kitaplar, İstanbul 2008, s. 102-103.

İsmail'den sonra Mısır beylerini de hizaya getirmiş, arşa uzanan ordunun muzaffer birlikleriyle doluydu. Bu yüzden aşağı düzlüklere pek inemezdik. Sultan, batıdaki küffar ittifaklarıyla uğraşacağına doğuya dönmüş ve buradaki yolları hallaç pamuğuna çevirmişti. Köye gelen haberlere göre şimdi tahtına dönüş hazırlığındaydı. Allah'ın bir kulu olarak çıktığı seferden, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak dönüyordu. İhtiras ve adalet arasında uzayıp kısalan bir gölge... ”¹¹¹⁹

Reha Çamuroğlu'nun *Selahaddin el Kürdi*, romanında da Mısır'ın askerî açıdan olduğu kadar ticari açıdan da önemli bir bölge olduğu kısaca vurgulanmıştır:

*“Mısır servet demek, Yusuf. Hazine demek. Mısır sahil demek. Deniz ticareti demek. Mısır, Mağrib ve Endülüs yolunun tekrar bize açılması demek. Donanma demek. Mısır bu kâfirleri denize dökmemiz demek!”*¹¹²⁰

Romanda Mısır'ın zenginliklerinin İslam dünyası için büyük bir kazanç olacağı, Mısır'ı fethetmeden gerçek bir başarının elde edilemeyeceği ve Mısır'ın zenginliğinin Suriye bölgesindeki zenginliklerden fazla olduğu belirtilir:

*“Tuhaf bir dünya bu Selahaddin. Yani bir sınav bu kadar usta işi olur mu? Melik Nureddin her zaman ne derdi? Mısır'ı almadan bu cihadı kazanamayız. Şimdi bu sözün doğruluğunu sen de ben de görüyoruz. Bu zenginlik nerede var? Şam'la Halep'i toplasan, üzerine Musul'u, Urfa'yı eklesen yine de bu zenginliğe ulaşamazsın.”*¹¹²¹

Lütfü Parlak da *Sudan Gelen* romanında Mısır coğrafyasının, ülkenin işgallere karşı korunaklı bir hal almasını sağladığından söz edilir. Ülkenin yerlisi olarak ele alınan Kıptilerin bu sayede güvenliklerinden emin bir hayat yaşadıklarına da yer verilir.

*“Vadisinde nüfusun yoğun olduğu dev akarsuyun meydana getirdiği tabii yapı, ülkeye gelebilecek saldırıların önünde en büyük engel, en büyük bariyerdi. Onun için Kıptilerin, kendilerini ve ülkelerini savunması son derece kolay olmuştu. Dolayısıyla yerli halk, her devirde can, mal emniyetinden son derece emindi. Çünkü bahsi geçen doğal yapı, her türlü tecavüze karşı Mısır ülkesine koruma sağlamış, dışarıdan gelebilecek saldırılar için tabir yerindeyse iki kapı bırakmıştı.”*¹¹²²

¹¹¹⁹ Batuhan İşcan, *Yolculuğun Gölgesinde Cinayetler*, Doğan Kitap, İstanbul 2010, s. 31.

¹¹²⁰ Reha Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, Everest Yayınları, Aralık 2011, s. 84.

¹¹²¹ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, s. 114.

¹¹²² Lütfü Parlak, *Sudan Gelen Bir Hz. Musa Romanı*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 8.

Romanda Hz. Musa'nın cinayet işledikten sonra Medyen şehrine kaçışına da yer verilmiştir ve Medyen şehrinin Hz. İbrahim'in oğlu adına kurulduğundan söz edilmiştir.

*“Bölgede ticaret merkezi olarak bilinen Medyen, Hz. İbrahim'in oğlu tarafından kendi adına kurulmuştu. Aynı zamanda bu isim, şehrin olduğu bölgenin de adıydı. Uçsuz bucaksız çöllerin içinde çayırılı, çimenli yerlerden ağaçlı, sulu vahalardan ibaretti.”*¹¹²³

Yavuz Sultan Selim'in hayatını anlatan Ebubekir Subaşı da romanda Yavuz Sultan Selim'in, Mısır'ın askeri ve ticari açıdan çok önemli bir bölge olduğunu ve bu sebeple Sina Çölü'nü aşmayı Mısır'ı fethetmeyi istediğini anlatır.

Romanda Kahire'nin geçmişte, Hz. Yusuf, Hz. Musa gibi peygamberler ve Emeviler, Abbasiler, Fatımiler, Eyyubiler, Memlükler gibi devletlerin tarihlerindeki önemine değinirken bu toprakların birbirinden farklı birçok medeniyete ev sahipliği yaptığını vurgu yapmak ister.

*“Hz. Yusuf'tan Hz. Musa'ya nice peygamberlerin ayak bastıkları yerdi burası... Sahabeden Amr b. As ile başlayan fetih ve imar faaliyetleri Emeviler, Abbasiler, Fatımiler, Eyyubilerle devam etmiş ve neticede Memlülklerle kadar gelmişti. Yiğit Baybars'ların, Kalavunların, Berkuk'ların, Çaşnigirlerin, Ömerilerin, Çavlıların, Kayıtbayların ve İnalların hüküm ve saltanat sürdükleri, tarihi içinde ilimlerin, dinlerin ve mezheplerin harman olduğu, sihir ve remilin hiç sona ermediği velud bir araziydi.”*¹¹²⁴

Osmanlı devletinin yıkılma sürecini konu edinen *Sahra 1911* romanında ise Osmanlı devletinin yapmayı planladığı ve dünya ticareti için büyük önem arz eden Süveyş Kanalı'ndan bahsedilir. Sonra kahramanların gittikleri İskenderiye öne çıkar. Romanda İskenderiye iki taraflı bir şehir olarak anlatılır. Bir tarafında zenginlerin ve Avrupalıların yaşadığı yeni şehir, bir diğer tarafta da toz ve toprak içindeki eski ve yoksul şehir vardır.

“Başımı pencereye çevirip dışarıyı seyretmeye çalıştım. İskenderiye ikiye ayrılmış gibiydi. Bir tarafta batıluların yaşadığı bakımlı evleri, düzenli sokaklarıyla

¹¹²³ Parlak, *Sudan Gelen Bir Hz. Musa Romanı*, s. 168.

¹¹²⁴ Ebubekir Subaşı, *Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2015, s. 437.

şehrin yeni mahallesi, diğer yanda ise yoksul evlerin iç içe kümелendiği toz toprak içindeki eski şehir. Çarşıda, zavallı insanların ülkelerini işgal edenlere yalvararak yiyecek dilendiklerine şahit olmak ise hüznün vericiydi.

Hurma ağaçları ile çevrili üç katlı, büyük bir taş binanın önünde durduk. Kapıda bekleyen nöbetçiye kimliğimizi kanıtlayan belgeleri gösterip içeri girdik.”¹¹²⁵

Ayşe Övür, romanda şehrin dükkânlarına ve halkın yaşamlarına dair detaylara da sıklıkla yer verir. İstanbul ve İskenderiye arasında bir karşılaştırma yapan Övür, romanda İskenderiye’de baharatların büyük torbalarda satıldığını ve bu baharatların yemeklere tat vermekten ziyade hastalıklara iyi geldiği için alındığını, kadınların kullandığı rastığın da larvalara karşı birer koruyucu olduğunu söyler.¹¹²⁶

Sahra 1911 romanında İskenderiye şehri ve Büyük İskender’in doğu seferi detayına da yer veren Övür İskenderiye’de yaygın olan taş işçiliğinden ve şehrin göz alıcılığından söz eder:

“Nihayet Afrika toprağına adım attım. Onlarca asır evvel Makedonya’dan çıkıp neredeyse dünyanın yarısını fetheden İskender’in kurdurduğu muazzam şehirdeyim. Deniz kıyısına sıralanmış incelikli taş işçiliği yansıtan resmi binalar, birbirinin görüntüsünü kesmeden zeytinliklerin arasına dağılmış gibi duran camilerle İskenderiye göz alıcıydı.”¹¹²⁷

Ebubekir Subaşı, *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyubi* romanında Mısır’ın Anadolu’dan başlayan bereketli hilalin alt ucunu temsil ettiğini belirtir ve Nil nehrinin de cennetten gelen nehir olarak kabul edildiğini söyler:

“Mübarek yurt Anadolu’dan başlayan ‘Bereketli Hilal’in alt ucunu teşkil eden, bir rivayete göre cennetten gelen nehir olduğundan bahsedilen Nil nehrinin suladığı ve ona hayat verdiği Mısır ülkesi...”¹¹²⁸

Mısır’daki piramitlerden de söz eden Ebubekir Subaşı, bu yapının nasıl inşa edildiğinin bilinmezliğini ve tarihteki anlamını ele almaya çalışır:

¹¹²⁵ Ayşe Övür, *Sahra 1911*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2017, s. 65.

¹¹²⁶ Övür, *Sahra 1911*, s. 67.

¹¹²⁷ Övür, *Sahra 1911*, s. 65.

¹¹²⁸ Ebubekir Subaşı, *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyubi*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2017, s. 12.

“Kalın kesme taşlarla inşa edilmiş bu odanın taşlarından her birinin bir hikâyesi vardı sanki... Onlar da konuşmak istiyorlar, fakat dilleri anlaşılmıyor, sesleri duyulmuyordu. Zaten çok gariptir şu Mısır ülkesinin taşları; kim bilir kaç bin seneden beri piramitleri teşkil eden taşlar da kendileri hakkındaki bilinmezliği insanlığın yüzüne haykırır dururlar; ama ne kelimelerini duyan olur ne duyduklarına bir mânâ veren! Belki de felek, bir nice bin yıllara şahit olmuş bu taşları, sırları ortaya saçarlardı diye, onları kıskanarak dillerini lâl etmiştir.”¹¹²⁹

Subaşı, Mısır’ın öneminin Nil nehrinden geldiğini her fırsatta dile getirir ve *Binbir Gece Masalları*’nın anayurdunun da Mısır olduğunu söyler.

Okay Tiryakioğlu’nun *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi* romanında Mısır’ın tarihinden Yunan ve Roma medeniyetlerinin Mısır’a verdiği önemden söz edilirken bu bölgenin sadece Müslümanlar için değil bütün insanlık için bir medeniyet hafızası olduğunu söyler:

“Mısır’ı görmek demek, insanlığın bu en eski medeniyeti üzerinden kâinatı okumak anlamına gelir. Büyük bir kitabın içine girmek ve satırları arasında dolaşmak demektir. Eski Yunan ve Roma’nın parlak satırları altından yükselen o iç bulandırıcı çürüme kokusunu duymazsın Mısır’da. Başlı başına Kahire, yalnızca Müslüman medeniyetinin değil, tüm insanlık tarihinin ortak hazinesidir. Üstelik daimî hasmımız Fatımilerin belirgin şahsiyetlerini ve siyasi düsturlarını anlaman açısından bu sefer senin için büyük önem arz edecek.”¹¹³⁰

Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi romanında Mısır’ın en önemli çöllerinden olan Sina Çölü’nden ve Sina Çölü’nde bulunduğu inanılan efsanevi bir şehir olan Necronomicon (El Azif) yani “Adsız Şehir” olarak bilinen şehirden söz edilir:

“Ve Sina Çölü’nün sonsuzluğa yaldız yaldız açılan dolunaylı geceleri geldi sonra. Çöl endişelendiriyordu onları. Korkutuyordu belki de. Kötü bir namı vardı bu namıdiğer Tih Çölü’nin. İhaneti şiar edinmiş ve Samiri’nin altın buzağısına tapınmayı Allah’a ibadetten daha makul görmüş kavmiyle birlikte kırk yıl buralarda gezinmek zorunda kalmıştı Hazreti Musa ve yine burada Hakk’a

¹¹²⁹ Subaşı, *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyubi*, s. 23.

¹¹³⁰ Okay Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, Timaş Yayınlar, İstanbul 2017, s. 71-72.

yürümüştü. İçlerinden daha da yolda çıkmış kimilerinin, burada yasak ilimlerle uğraştıkları bir şehir kurdukları söylenirdi. Çöl halkları arasında gizliden gizliye fısıldanırdı bunlar.

Asırlar sonra bile kimsenin yaklaşmaya cesaret edemediği bu saklı kent, çöl insanlarının efsanelerinde 'Adsız Şehir' olarak geçerdi. Abdul el Hazret'in lanetli kitabı Necronomicon'u (El Azif), işte bu şehirden aldığı ilhamla yazmaya başladığını söyleyenler de vardı. Çünkü insanlar arasında, oraya yaklaşıp içinde birkaç talihsiz ve çıldırtıcı gün geçirebilen ondan başka hiç kimse yoktu.

Çok geçmeden çölün mavi gecelerine; ayın ermiş zümrüt ve akiğinden süzülen, yine yalnızca sahraya ait başka sihirli renkler de katıldı. Donmuş bir denizin dalgalarını andıran kum tepelerinin üzerinde, aniden soğuyan çöl gecesinin ılgımlarından yükselen ışık sarayları görülüyordu."¹¹³¹

Okay Tiryakioğlu'nun romanda yer verdiği önemli şehirlerden biri de İskenderiye'dir. Romanda önce İskenderiye'nin tarihi hakkında bilgi verilir. Daha sonra ticaret açısından bu şehrin ve limanın ne kadar önemli bir niteliğe sahip olduğundan söz edilir.

“İskenderiye, Octavianus döneminde eyalet merkezi olunca, Roma'dan sonra imparatorluğun en büyük ikinci şehrine dönüştü. Ticaret hacmi Roma'yı geride bırakıyordu. O zaman da liman içindeki ilkel tersanenin genişletilmesi ve hızlı bir üretime geçilmesi planlandı. Mısır yeni bir altın çağ yaşamaya başladı. Bölgede üretilen bütün ürünler limandaki antrepolara istifleniyordu. Roma'nın buğday gereksiniminin üçte birini İskenderiye sağlıyordu artık. Gösterdiğimiz kanal, tersane havuzunda biriken atık suyun tahliyesi için yapılmış. Su gece saatlerinde direkt olarak limanın içine boşaltılır. Sabaha kadar da temizlenmiş olur.”¹¹³²

İskender Pala'nın Abum Rabum romanının mekânlarından biri de Mısır'dır. Mısır'da ilk dikkat çeken ikliminin sıcaklığı ve Nil nehridir. Daha sonra dünyanın yedi harikası olarak bilinen Mısır piramitlerinden söz edilir:

¹¹³¹ Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, s. 105.

¹¹³² Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, s. 166.

“Uçaktan indiklerinde ilk hissettikleri şey yüzlerini yalayıp geçen sıcak hava dalgası oldu. Nil’in asil ve aheste akan suları bile tuhaf sıcağından etkisini kırmak da başarısız kalıyordu. Dünyanın yedi harikasından Keops Piramidi ve diğerleri Kefren yahut Mikerinos ihtişamlı yapılarına uzanan Firavunlar vadisine ve Sfenks’e giden gize yolunda rehberlik görevi ile yanlarında bulunan ABD elçilik kâtibi elbette kısa süreliğine Mısır’a gelmiş turistler olarak yalnızca çevre ve tarihi hakkında sorular soruyorlardı.”¹¹³³

Romanda piramitleri ilk kez gören insanların yaşadıkları hayrete de yer verilirken, bu piramitlerin yapım aşamasında nelerin yaşanmış olabileceğine dair düşüncelere ve Mısır’daki toplumsal sınıflara yer verilir:

“Araçtan indiklerinde hepsinin hayreti diğerinden aşkındı. Dünyada insan eliyle inşa edilmiş en büyük yapının karşısındaydılar ve ayaklarını bastıkları her yer firavunlar için durmadan çalışan mühendislerin bürokratların kölelerin hizmetkârları kafatasları ile dolu devasa bir nekropol idi. Turistler için belirlenmiş güzergâhın hemen sağ yanında küçük yapılar vardı. Piramitleri inşa eden mimarların çalışma ofisi olduğu söyleniyordu. Ziyarete kapalı bir alanda ve kâtibe onlara hemen birkaç adım ötede küçük bir silindir taşı işaret ediyordu.”¹¹³⁴

Abum Rabum romanında Kahire’den ayrıntılı olarak söz edilir. Yazarın gözünde Kahire tüketim toplumunun yaşadığı, Doğu’nun değerlerinden uzak bir Avrupa şehrinden farksız değildir.

“Şehrin uzağına kurulduğu halde zamanla şehrin içinde kalan havalimanlarını oldum olası sevememişti. Kahire Havalimanı da bunlardan biriydi. Çevre yoluna çıkmadan gidilen caddeler ve iki taraflı akan ışıklı reklam panoları billboardlar... Aklına tam modern tüketim toplumu düşmüştü...”¹¹³⁵

Mehmed Niyazi Özdemir’in *Yazılamamış Destanlar* romanında ise Zenci Musa’nın hayatı anlatılırken onun geldiği ülke olarak Mısır ele alınır. Mısır’dan gelen Zenci Musa’nın, Mısır’da Türk mahallesinde Türkçe öğrenmesi detayına kısaca değinilir.

¹¹³³ İskender Pala, *Abum Rabum*, Kapı Yayınları, İstanbul 2017, s. 362.

¹¹³⁴ Pala, *Abum Rabum*, s. 365.

¹¹³⁵ Pala, *Abum Rabum*, s. 410.

“—Emirerim Musa. Aslen Sudanlı; ailesi Mısır’a gelip yerleşmiş. Daha sonra babası Girit’e göçmüş. Musa Girit’te doğmuş. Üç dört yaşında iken Mısır’a, dedesinin yanına gitmiş, orada büyümüş. Mahallesi Türk olduğundan Türkçeyi de öğrenmiş. Duymuş ki Trablusgarb’da İtalyanlarla Müslümanlar savaşıyor; tüfeğini kapıp koşmuş. Sadık, kahraman, terbiyeli, dikkatli, halis bir mü’min, üstadım.”¹¹³⁶

Okay Tiryakioğlu *Aslan Pençeli Şair Padişah Yavuz Selim Han* romanında Mısır’ın dünyanın en zengin şehirlerinden biri olarak kabul edilen Kahire’nin fethine ve fethin Osmanlı devletine kazandırdıklarına da yer verir:

“O dönemde dünyanın en zengin ve bayındır şehirlerinden biri olan Kahire, Yavuz’a muhteşem Memluk hazinesini ve Emanet-i Mukaddes’in bir bölümünü sundu. Ele geçirilen zenginliklerin altın ve gümüş cinsinden olanları, başında sabık Halife III. Mütevekkil’in de bulunduğu bin beş yüz develik bir kervanla birlikte İstanbul’a gönderildi.”¹¹³⁷

Halit Payza ise *Çöl Fedaisi Kuşçubaşı Eşref* romanında Kuşçubaşı Eşref’in esir düşerek Mısır’a, Kahire’ye götürülmesine yer verir. Bu bölümde “galip” anlamına gelen Kahire ve şehrin geçmişi hakkında da bazı açıklamalar yapar.

“Kahire... El Kahire... Araplar ona ‘Galip Gelen’ adını verdiler. Sıcağın kenti. Yazın gündüzleri sıcaklığın otuzun üzerine yükseldiği, geceleri yanı başında akan Nil’in esintileriyle serinlediği kadim kent. Memfislerin, Babillilerin, Abbasilerin, Tolunoğullarının, Fatımilerin, Eyyubilerin, Memlukların, hep galip gelenlerin kenti. Adını Fatımiler koydu. Galip gelenler, kendilerinden sonra galiğ gelenlere yenildiler. İki nüyük yenilgi daha yaşadılar. İlki 1348’de veba illetiyle, ikincisi Maveraünnehirli Türk-Moğol komutan ve hükümdarı Timur’un istilasıyla.”¹¹³⁸

¹¹³⁶ Mehmed Niyazi Özdemir, *Yazılamamış Destanlar*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2018, s. 59.

¹¹³⁷ Okay Tiryakioğlu, *Aslan Pençeli Şair Padişah Yavuz Selim Han*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018, s. 222.

¹¹³⁸ Halit Payza, *Çöl Fedaisi Kuşçubaşı Eşref*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2019, s. 335.

2.1.2. Irak (Mezopotamya) Bölgesi

Irak, Türk romanında Orta Doğu ülkeleri arasında en çok yer verilen bölgeler arasındadır. Romanlar, çoğunlukla Bağdat'ın fethedilmesini konu edinirken, Basra, Kut'ül Amare, Musul, Kerkük, Babil, Selman-ı Pak, Ninova gibi şehirler de romanlarda yer verilen Irak şehirleri arasındadır.

2.1.2.1. Bağdat

Bağdat şehri Osmanlı devleti için ve bölgede kurulan diğer devletler için oldukça önemli olmuş, Birinci Dünya Savaşı yıllarında ve günümüzde de bu önemini korumuştur. Çünkü Bağdat, Hindistan'a ulaşmada önemli bir geçit ve denizlere hâkim olmak isteyen devletler için de oldukça stratejik bir noktadır. Bağdat şehrinin kuruluşunu Süleyman Polat şöyle anlatır:

“Bugünkü Bağdat şehri VIII. Yüzyılın ortalarında Abbasiler devrinde Dicle Nehri'nin her iki kenarına uzanacak şeklinde kurulmuştu. Emeviler'den sonra Abbasiler de kendi hâkimiyetlerini simgeleyecek, güvenli, yeni bir başkent arayışı içerisine girmişlerdi. Bu girişimin bir uzantısı, olarak, Bağdat'ın inşasına Halife Ebu Cafer Mensur 762 tarihinde başlamış ve dört sene sonra inşa tamamlanmıştı. Şehrin kurulacağı yer belirlenirken stratejik bir konuma sahip olması hedeflenmişti. Bu nedenle Dicle'nin hemen kenarında ve Fırat'a yakın bir güzergâhta inşa edildi.”¹¹³⁹

Bağdat Türk romanlarında da oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu romanlardan biri Suzan Sözen'in *Siyah Zambak* romanıdır.

Suzan Sözen'in *Siyah Zambak* romanında IV. Murat'ın Bağdat Seferine değinilirken Mezopotamya bölgesi “orta şark” olarak adlandırılmıştır.

Bağdat'ın fethi için hazırlık yapan Osmanlı ordularına yer veren yazar, bu savaşta görev alan askerlerden de söz eder. Romanda Bağdat'ın düşmesine yol açan “Ak Kapı” gibi önemli kalelerin düşmesi anlatılır:

“Bağdat surları dibinde Osmanlıların ateşi dört günden beri şiddetle devam ediyordu. Bununla da kalmayıp Silahtar Mustafa Paşa ve Trablusşam valisi Şahin

¹¹³⁹ Süleyman Polat, *Doğu'ya Hâkim Olmak*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021, s. 45.

Paşa, 12.000 askerle Şehriban havalisine geçerek etrafı yağma etmeğe başlamışlardı. Silahtar Paşa, Kuşlar Kalesi'ni eline geçirip askerleriyle oraya yerleşti. (...) Sadrazam Tayyar Mehmet Paşa, 'Ak Kapı' civarındaki kaleyi yıkmış, Kaptan Paşa ve Hüseyin Paşa da başka üç büyük kaleyi yerle bir etmişti. (...) 23 Aralık, kaderi tayin eden müthiş bir gün olacaktı."¹¹⁴⁰

Bağdat'ın fethinde önemli olan ve romanda ismi sıklıkla geçen bir yer ise Kuşlar Kalesi olarak anlatılır. Bu alana İmam Azam'dan dolayı Azamiyye denildiği bilgilerine yer veren yazar, romanda Büyük İmam Kapısı, Ak Kapı, Karanlık Kapı, Köprü Kapısı olarak adlandırılan verilen Bağdat'ın kapıları hakkında da açıklamalar yapar:

"Türbenin bulunduğu mahalle Azamiyye denirdi. Bağdat şehrinin bu yana bakan kapısına 'Büyük İmam' kapısı adı konmuştu. Şehrin güney batısındaki kapı, 'Karanlık Kapı' idi. Nehre muvazi olana 'Ak Kapı' ve nihayet nehrin tam karşısına gelene 'Köprü Kapısı' deniliyordu. Seneler evvelki Osmanlı muhasarasında, Hafız Paşalar, Hüseyin Paşalar, Bağdat'a ancak iki yandan hücum etmişlerdi. 'Büyük İmam' kapısı ve 'Karanlık Kapı'dan, İranlılar, tehlikeli bu iki yeri tamir etmişler ve kuvvetlendirmişlerdir. Hâlbuki kirlere bakan 'Ak-Kapı' ihmal edilmişti. Sultan Murad casusları vasıtasıyla bunları biliyordu."¹¹⁴¹

Roman 1639 senesinde nihayet bulur ve romanda İran-Osmanlı sınırını belirleyen Kasr-ı Şirin anlaşmasından da söz edilir.

Fernand Braudel, Sünni devletlerin şehri fethinden önce Bağdat şehrinin Şii özellikler taşıdığını hatta bu özelliğini Abbasi devleti döneminde de sürdürdüğünü, Abbasi saraylarının Hüseyin'in sarayına benzediğini belirtir ve Bağdat'ın bir İran kenti olduğunu söyler daha sonra da Bağdat'ın çok eskiye dayanan geçmişini anlatır: *"Bağdat bir İran kentidir. Saraylar Hüseyin'in sarayına benzer Abbasi döneminde de."*¹¹⁴² Suzan Sözen de romanda Bağdat'ın İranlılar için de çok önemli bir şehir olduğu vurgusunu yapar ve Bağdat için sokak muharebelerinin yapıldığını İranlıların kolay kolay Bağdat'tan vazgeçemediklerini anlatırken Bağdat için mücadele eden Abbasilerin tarihinden de söz eder.

¹¹⁴⁰ Suzan Sözen, *Siyah Zambak*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1962, s. 227.

¹¹⁴¹ Sözen, *Siyah Zambak*, s. 219.

¹¹⁴² Fernand Braudel, *Uygurlukların Grameri*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara 2017, s. 113.

Reha Çamuroğlu'nun *İsmail* romanında ise Irak; Acem Irak'ı ve Arap Irak'ı olarak ikiye ayrılarak kısaca değerlendirilmiştir:

*“İki Irak'ın, Acem ve Arap Iraklarının alınması gerekiyordu. Fars ve Kirman davetkâr duruyorlardı. Safevi ordusu ile Akkoyunlu ordusu, 21 Haziran 1503'te, güzel bir yaz günü, Hemedan yakınlarındaki Alma Kulağı'nda karşılaştılar. (...) Acem Irak'ı, Fars ve Kirman, İsmail'in eline düşmüştü. Buralarda da Tebriz'in alınmasından sonra ilan edilen buyruklar uygulandı. İsmail'in eline düşen ülkeler, önce bir deprem dalgasına maruz kalıyordu.”*¹¹⁴³

İskender Pala'nın *Babil'de Ölüm İstanbul'da Aşk* isimli romanında ise Kanuni Sultan Süleyman'ın Bağdat'ı fethi ele alınırken şehrin çok çeşitli kültür yapısı da anlatılmaya çalışılmaktadır:

*“Şehrin bütün minarelerinden okunmaya başlayan fetih kasideleri, sultanın, topraklarına kattığı yeni kente girmek üzere olduğunu gösteriyordu. Bu sevince ortak olmak için Süryani ve Rum kiliselerinin zangoçları da çan seslerini yatıştırırcasına var güçleriyle asılıyorlardı zincirlere. Doğu yakasının Yahudileri de dâhil olmak üzere herkes Dicle kenarlarına, Mansur Mabedi, Tak-ı Kisra, Zübeyde Türbesi, Mustansiriye derslikleri meydanlarına toplanmış, uzunca süredir Şah Tahmasb ve Safevilerin devam eden adaletsiz yönetimine son verilmiş olmasının abartılı coşkusu yaşıyordu.”*¹¹⁴⁴

Emre Caner'in *Kaplumbağa Terbiyecisi* isimli romanında Bağdat'a, Yabancı İşler Müdürlüğüne atanan Osman Hamdi Bey'in hayatından bir dönem ele alınır. Bağdat'a ilk kez giden ve iklim koşullarından rahatsızlık duyan Osman Hamdi burada şahit olduklarını İstanbul'a babasına mektup yazarak bildirir. Romanda Osman Hamdi Bey'in Bağdat'ı beğenmediği ve Arapların yaşam şekillerini ve bölge şartlarını ilkel bulduğu anlatılır.

“Saygıdeğer Pederim.

Arap halkını anlamaya ve onları medeniyetleriyle beraber kabul etmeye çalışıyorum. Tabii bir medeniyetleri varsa! Bağdat'ta oldukça primitif bir yaşam var. İnsan bu ilkeği her yerde görebiliyor. Burada şehirler çölün ortasındaki

¹¹⁴³ Reha Çamuroğlu, *İsmail*, Everest, İstanbul 2008, s. 258-259.

¹¹⁴⁴ İskender Pala, *Babil'de Ölüm İstanbul'da Aşk*, Kapı Yayınları, İstanbul 2010, s. 6.

tepelere kurulmuş. Kendi kendime bu saklı şehirlerde gerçekten de XIX. yüzyıl insanları mı yaşıyor diyorum."¹¹⁴⁵

Yazar, Osman Hamdi Bey üzerinden İngilizlerin yaptığı faaliyetlere de yer verir ve Hindistan sömürmesine ulaşmak isteyen İngilizler için Bağdat'ın oldukça stratejik bir noktada olduğu ve İngilizlerin bu sebeple Bağdat halkını da kendi yanına çektiği vurgulanır. Romanda Türk arkeolojisinin kurucusu olarak bilinen Osman Hamdi Bey'in Bağdat'taki arkeolojik faaliyetlere katılmasına ve Türk arkeolog gören bölge insanının yaşadığı şaşkınlığa da yer verilir.

"Mezopotamya'da kökleri binlerce yıl gerilere giden bir medeniyetin varlığı bilim çevrelerince bir süredir tartışılıyordu. Hatta bölgede kurulmuş olan uygarlığın Mısırlılardan bile eski olduğu söyleniyordu. En iyisi kendi gözleriyle görmektir. Bağdat'ın kuzeyinde bulunan çeşitli kalıntılara katır sırtında ziyaretler yapmaya başladı. Bölge halkı on yıllardır oralara gelen yabancı arkeologlara alışkındı. Ama ilk defa harabelere meraklı bir Türk görüyorlardı."¹¹⁴⁶

İskender Pala'nın *Şah ve Sultan* romanında da "Darüsselam" olarak anılan ve birçok dinden mezhepten insanın bir arada barış içinde yaşadığı Bağdat vardır. Romanda Bağdat, Şah İsmail'den evvel barış şehri olarak anılırken onun şehri ele geçirmesinden ve onun Sünni camilere ve İmam Azam, Abdülkadir Geylani, Hallac-ı Mansur, Cüneyd-i Bağdadi türbeleri gibi Sünni âlimlerin türbelerine saldırmasından sonra iç çatışmaların çok fazla yaşandığına dikkat çekilir.

"'Darüsselam' lakabıyla anılan Bağdat'a savaşırsız girdik. Darusselam 'Barış Yurdu' demektir ve burada birbirleriyle komşu olan, alışveriş yapan, dostluk gösteren Sünniler ile Kızılbaşlar yıllar yılı barış içinde yaşamışlardır. Ne var ki bizim gelişimimizden sonra barış bozuldu ve Tebriz'de olanlar burada yeniden oldu. Şah, savaşın masrafını çıkartmak üzere hane hane bütün Bağdatlılardan vergi alınmasını buyurdu. Elbette yoksul halk bundan çok etkilendi ve Kızılbaş olsun, Sünni olsun Şah'a gücendi. Birkaç gün sonra da askerler şehri yağmalamaya başladılar. Çok geçmeden mübarek mekânlar bile darmadağın edildi. Elbette Sünniliğin mekânlarıydı bunlar. İmam Azam, Abdülkadir Geylani, Hallac-ı

¹¹⁴⁵ Emre Caner, *Kaplumbağa Terbiyecisi*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 74.

¹¹⁴⁶ Caner, *Kaplumbağa Terbiyecisi*, s. 77.

Mansur, Cüneyd-i Bağdadi türbeleri başta olmak üzere sayısız türbe ve köklü medreseler yıkıldı.”¹¹⁴⁷

Medinetü-s Selam ismiyle anılan Bağdat, Ebubekir Subaşı’nın *Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim* romanında yer verilen şehirler arasındadır. Halid b. Velid ve Sasaniler arasındaki savaştan söz edilen romanda Vezir Nizamülmülk’ün Bağdat’taki Nizamiye Medreseleri’ni kuruşu anlatılır ve bu medreselerin İslam âlemindeki etkisine yer verilir:

“*Kisra Yezd Gird yeniden asker toplamaya başlayınca İslam ordusu İran içlerine girdi ve Sa’d b. Ebi Vakkas kumandasında Kadisiye’de çetin bir savaştan sonra İran ordusunu üçüncü defa yendi ve Medain şehrine girdi. Yezd Gird kaçtı, Calula ve Nihavend yakınlarında yapılan son savaşta da tutunamadı ve sonra İslam orduları Türkistan sınırına dayandılar ve Sasani devleti böylece sona erdi. Asırlar sonra Alparslan oğlu Melikşah zamanında Vezir Nizamü’l-Mülk Bağdat’ta Nizamiye Medreselerini kurdu. Bu medreseler İslam dünyası için çok büyük âlimlerin yetiştiği ilim yuvalarıydı. Büyük Selçuklu Sultanı Sencer’in ölümü üzerine devlet dağıldı. Bundan sonra da Moğolların gelişine kadar İran’a birlik ve istikrar gelmedi.*”¹¹⁴⁸

Ebubekir Subaşı’nın *Sultan IV. Murad Han* romanında da Bağdat önemli bir yer kaplar. Romanda Bağdat’a eskilerin, halifelerin oturduğu şehir olması dolayısıyla “Medinetü’l Hulefa” dedikleri anlatılırken bu şehrin aynı zamanda evliyalar şehri olma özelliğinden de söz edilmektedir. Romanda Kanuni Sultan Süleyman’ın Bağdat seferine yer verilirken Bağdat halkının özellikleri de sıralanır.

Subaşı Bağdat şehrini Fuzuli’nin beyitleri ile anlatırken bu şehirde doğmuş büyümüş, Bağdat’a etki eden isimleri de şiir vasıtasıyla anar:

“*Fakat güzel Bağdat ve kalles Acem gailisi ile içi yanıktı. Nasıl olmayacaktı ki Fuzuli bu güzel şehri anarken Ebu Hanife nurunun buradan yayıldığını İslam ilimlerinin layık olduğu seviyeyi burada bulduğunu Marut adındaki Melek’in insanları imtihan için buraya indiğini Cüneydi Bağdadi’nin buralarda yetiştiğini Veli Behlül’ün burada deli olarak zincirlendiğini ve o meşhur Hallacı Mansur’un burada idam edildiğini şöyle anlatıyordu:*

¹¹⁴⁷ İskender Pala, *Şah ve Sultan*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 104.

¹¹⁴⁸ Ebubekir Subaşı, *Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2015, s. 74.

*Bunda olmuş münteşir feyzi İmâm-ı Âzam'ın
Bunda bulmuş behre-i ilm-i Şeriat intişâr
Bundadır Mârût'a ser-menzil Cüneyd'e cilvegâh
Bundadır Behlûl'e zencir-i cünûn, Mansûr'a dar.*"¹¹⁴⁹

Ebubekir Subaşı'nın *Sultan IV. Murad Han* romanında Bağdat'ın İranlılar ve Osmanlı devleti arasında bir güç yarıştırmaya göstergesi olduğuna dikkat çekilir. Romanda Bağdat şehrinin çok mezhepli bir şehir olduğu da belirtilirken Şii ya da Sünni mezhebinin çoğunluğu barındıran bir şehir olduğu iddiası üzerinden iktidar yarıştıran devletler bu şehri defalarca ele geçirmişler defalarca kaybetmişlerdir. Romanda Kanuni Sultan Süleyman döneminden IV. Murat dönemine kadar yapılan Bağdat seferlerine yer verilirken şehrin yöneticilerinin de isimleri sıralanır:

*"Şanlı Bağdat şehri 1634 senesinde Irakeyn seferi esnasında Kanuni tarafından fethedilmişti. Tam 90 sene sonra Şah Abbas tarafından hile ile zapt edilmiş ve işbu 1639 senesinde gerçek ve asıl sahibine kavuşmuştu. Bu on beş seneye yakın süren hasret askerin ve devletin ciğerini kebab etmişken ertesi gün yeniçeri ağası Küçük Hüseyin Ağa'ya Bağdat eyaleti verilmişti. Rikaptar Mustafa Ağa ise onun yerine yeniçeri ağası oluyordu Müderris Tezkireci Musa Efendi ise yeni Bağdat kadısıydı. Yeniçeri kethüdası Bektaş Ağa ise sekiz bin yeniçeri ile artık Bağdat muhafızıydı. Kalenin kalın duvar çerçeveleri iğreti duran birer cam gibi kırılıp burçları parçalanmış ise de ardından nur parlamış da şimdi de o kadar sene boyunca üzerine çökmüş olan karanlıklar perde perde aralanıyordu."*¹¹⁵⁰

Ebubekir Subaşı'nın *Diclenin Son Türküsü Kut'ül Amare* romanında Medinetü'l Hulefâ olarak anılan Bağdat'ın stratejik konumuna yer verilir ve Osmanlı devletinin Bağdat'ı elinde tutmak istemesinin sebepleri arasında Hicaz, İran ve Afganistan'daki Müslümanlar ile iletişimi korumak düşüncesini gösterilir.

"Bağdat'ı ele geçirmeleri aynı zamanda güney Irak'ta İngiliz himayesinde bulunan Arap şeyh ve emirleri üzerindeki kontrollerini devam ettirmelerine de yarayacaktı. Hatta Hicaz, İran, Afganistan ve Hindistan'daki Müslümanların İngiltere'ye karşı cihada kalkışmalarına da mâni olacaktı. Üstelik böylece

¹¹⁴⁹ Subaşı, *Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim*, s. 152.

¹¹⁵⁰ Ebubekir Subaşı, *Sultan IV. Murad Han*, Çelik Yayınevi, Nisan 2017, s. 526.

Basra'nın Alman denizaltıları tarafından kullanılmasının yolunu kesmiş olacaklardı."¹¹⁵¹

Subaşı'nın, Halil Kut'un Bağdat'a Dicle üzerinden "kelek"ler yoluyla ulaşmasına yer vermesi ise I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı devletinin ulaşım sistemindeki son durumunu göstermesi açısından dikkate değerdir:

"Acı çeken Halil Bey'in güneşe maruz vücudundan terleyen damlalar, ateşe girmiş gülfidanından sızan sular gibiydi. Nitekim bu keleklerle Dicle Nehri üzerinden Bağdat'a akış Osmanlı askeri için de hoş ve eğlenceli bir yolculuk oluyordu. Bu arada: 'Bağdat'ı kurtaracak olan kumandan Bağdat'a bir keleğin üzerinde ve yatar vaziyette iken varıyor' denilse kimse inanmazdı. Halil Bey, Kolordusu dağ doruklarından bir ışık seli halinde inen ve bütün diğer dereleri ve küçük nehirleri kendisine katan bir nehir gibiydi."¹¹⁵²

Bağdat Demiryolu Projesine de değinen yazar bu projenin Almanlar için de önem taşıdığını ve bu projenin durması ile Almanya'nın planlarının da bozulduğunu söyler: *"Doğu saltanatını vadeden Alman teşebbüsleri Bağdat demiryoluyla daha da genişlemeyi beklerken, harbin ilanıyla durmak zorunda kalmıştı.*"¹¹⁵³

Ahmet Haldun Terzioğlu'nun IV. Murat isimli romanında Bağdat şehrinin İranlılar tarafından ele geçirilmesi ele alınırken Şii-Sünni çatışması da romanda arka planda işlenmektedir. Sünni Osmanlı ile Şii İran'ın çatışma sahası olan Bağdat stratejik bakımdan iki devletin de kaybetmek istemediği bir yerdir. Romanda bu çatışmanın başlangıcı olarak Bekir Subaşı'nın Osmanlı merkezi idaresine isyan ederek İran'a yaklaşması gösterilir. Her iki devlet de Bağdat'ın kendilerine ait olduğunu iddia eder. Bağdat şehri yine bir güç simgesi olarak anlatılır.¹¹⁵⁴

Tecelli Sercan Sırma'nın *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı* romanında da Bağdat şehrinin anlatan yazar bu şehrin İslam dini ile olan bağına vurgular. İngiliz askeri Arthur'un bölgeyi merak edışıyle birlikte bilgi almak için gittiği şeyh tarafından Bağdat şehri anlatılır. Arthur üzerinden Bağdat'ın sadece dünyevi arzuların giderildiği bir şehir olarak

¹¹⁵¹ Ebubekir Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kut'ül Amare*, Çelik Yayınevi, 2017, s. 31.

¹¹⁵² Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kut'ül Amare*, s. 422.

¹¹⁵³ Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kut'ül Amare*, s. 316.

¹¹⁵⁴ Ahmet Haldun Terzioğlu, *IV. Murat*, Panama Yayıncılık, Ankara 2018, s. 35.

bilindiğini aslında tam tersi olduğu da vurgulanır. İslam dininin Mekke ve Medine’de doğup Bağdat’ta olgunlaştığı düşüncesinin tekrarlandığı romanda Abbasi halifelerinin bilim ve felsefeye değer vermesinin Bağdat’ı geliştirdiği söylenir:

“Bir ara söz Bağdat’a gelince Şeyh, ‘İslam dini Mekke, Medine’de doğdu ama Bağdat’ta olgunlaştı,’ deyip Bağdat tarihini anlatmaya başladı. (...) Bize Bağdat’ı sadece aşk, şarap ve müzik kenti olarak anlattılar. Peki, Bağdat nasıl oldu da böyle önemsiz hale geldi.’

‘Aslında yanıtı basit. Abbasi Halifeleri inanç ve milliyet ayrımı yapmadan bilime değer verip, âlimleri koruması altına alınca Bağdat bir cazibe merkezi haline geldi. Her taraftan filozoflar, tercümanlar, bilim adamları, sanatçılar buraya sığındılar. Yunan Arami, İbrani, Farisi, Hint dillerinden eserleri Arapçaya çevirdiler. Bilim ve felsefe ilerledi, mezhepler ortaya çıktı. İsteyen dininde kaldı, isteyen de Nizamiye Medresesi baş müderrisi İbnu’s Sabbağ gibi Hristiyan oldu. Dinler ve felsefeler birbirini yakından tanıma fırsatı buldu. Dünya her alanda yeni bir döneme girdi.

(...) Tıpkı dedemin yaptığı gibi. O çok meşhur Süryani bir papazken Musul’da Müslümanlığa geçti. Onun için ben hala Süryaniceyi çok iyi biliyorum.’”¹¹⁵⁵

Fırat ve Dicle’nin Mezopotamya üzerindeki etkisine yer veren Sırma, bu bölgenin tarihte ne kadar önemli bir yeri olduğunu birçok din için burada kutsal sayılan mekânlar bulunduğunu belirtirken bu nehirlerin Bağdat üzerindeki coğrafi etkisine de yer verir:

“‘Haritaya dikkat edersen; nehir Bağdat’ı ikiye bölmüş. Eski Bağdat batıda, yeni Bağdat ise doğuda. Eski Bağdat terk edilmiş gibi. O tarafta Abbasilerden kalma birkaç köy harabesi var. Osmanlıların ceylan avlama alanı Gazaliye de o tarafta.’”¹¹⁵⁶

İsmail Bilgin’in, *Mehmet Fazıl Paşa* romanında 1907 yılında Feriklik (Orgeneral) rütbesini alan Mehmet Fazıl’ın Bağdat’ta görev yaptığına değinilirken daha sonra Musul’a vali tayin edilmesi ve emeklilik hayalleri anlatılır. Romancı Mehmet Fazıl Paşa’nın emekli olup Bağdat’ta büyük bir çiftlik kurarak bu çiftlikte at, aslan ve kaplan

¹¹⁵⁵ Tecelli Sercan Sırma, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 131.

¹¹⁵⁶ Sırma, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı*, s. 113.

besleyerek yaşamına devam etmek istediğine yer verir. Bu bölümlerde Mehmet Fazıl Paşa ile Süleyman Nazif arasındaki dostluktan da söz edilir.

“Bağdat ve Musul’da görev yaparken çiftlik için en uygun yerin buralar olduğunu anlamış, şehre yakın bir yerde, Dicle’nin kenarında yüz elli dönümlük bir arazi satın almıştı. Bu araziyi hem yeşillendirecek hem de geniş birkaç tane hara kurarak at yetiştiriciliğine başlayacaktı. Üstelik safkan Arap atları yetiştirmeye karar vermişti. Bu konuda da iddialı olacaktı. (...) Eşi ve çocuklarını Bağdat’taki evine yerleştirdikten sonra atıyla her sabah erkenden kalkıp çiftliğindeki inşaat çalışmasına nezaret ediyor, akşam geç vakitte eve dönüyordu.”¹¹⁵⁷

Başak Sayan’ın *Nigahdar* isimli romanında yer verdiği şehirlerden biri de Bağdat şehridir. Sayan, romanda Bağdat şehrini XV. yüzyıldan itibaren ele alarak, Abbasi halifesinin yaşamından bazı tasvirler ile Abbasi dönemini anlatmaya çalışmıştır. Roman Bağdat’ta kurulan bir idam sahnesi ile başlar ve romanda farklı tasavvufi düşüncelere sahip olan Hallac-ı Mansur’un arkadaşı olan Ebu Bekir’in idamından söz edilir. Romanda Bağdat şehrinin tarihi, mimari ve coğrafi özellikleri hakkında da bazı bilgilere yer vermeye çalışılır.

“İkinci Abbasi halifesi olan el-Mansur tarafından kurulduğu günden beri bilimin, sanatın, şiirin, edebiyatın ve barışın imgesi olan bu şehir o güne değin görülmedik bir infaza tanık olacaktı.”¹¹⁵⁸

Romanda Başak Sayan, Abbasi halifesinin yaptırdığı saraylardan özellikle ikametgâh ve hilafet sarayı olan Darüşşecere’den ve halkın kerpiç evlerinden de söz eder.

“Kureyye civarında olmalıydı. Tek katlı kerpiç evlerin gerisinde, Dicle Nehri kıyısındaki Horasan kapısının biraz aşağısında bulunan yemyeşil geniş bahçelerin ortasında, bir elma gibi parlayan Halife Muktedir’in yeni yaptırdığı saray Darüşşecere’nin kubbeleri ile Cami’el-Kasr’ın minareleri görülüyordu.”¹¹⁵⁹

Romanın üçüncü bölümünde Hallac-ı Mansur okurun karşısına bir roman kişisi olarak çıkarılır. Daha sonraki bölümlerde günümüzden X. yüzyıla geriye dönüşler ile Hallac-ı Mansur’un başından geçenler ele alınmaya devam edilir.

¹¹⁵⁷ İsmail Bilgin, *Mehmet Fazıl Paşa*, Timaş Yayınları, İstanbul 2019, s. 179.

¹¹⁵⁸ Başak Sayan, *Nigahdar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2020, s. 9.

¹¹⁵⁹ Sayan, *Nigahdar*, s. 40.

Turgut Güler'in *Son Cihangir Sultan Dördüncü Murad Han'ın Romanı* isimli tarihi romanında Bağdat'ın fethi anlatılırken Bağdat şehrinin tarihi ve önemi de ele alınır. Roman kişilerinden Behram Ağa'nın konuşmalarında Bağdat'ın kutsal bir şehir olduğu ve onun Kur'an-ı Kerim'de anlatılan "darü's-selâm" olduğu belirtilir.

"Abbasoğulları'ndan ikinci Halife Ebu Cafer Mansur, Bağdad'a ilk taşları koyarken burasını tam manasıyla bir 'Esenlik Yurdu' olarak düşünmüş ve bu yüzden 'Darü's-selâm' adını vermişti. Behram Ağa, bu tabiri anar anmaz, hemen Kur'an-ı Kerim'de yer alan 'Darü's-selâm'lı ayetleri hatırladı. Onlardan biri şöyle idi:

*'Lehüm dârü's-selâmi'nda rabbihim ve hüve veliyyühüm bimâ kânû ya'melûn' "*¹¹⁶⁰

Bağdat şehri ile Türkler arasındaki bağı da anlatan yazar, Abbasiler döneminde Emevi dönemine nazaran Türklerin bu şehirde daha rahat yaşamaya başladıklarını söyler ve Abbasilerin Bağdat ve çevre şehirlerin askeri işlerini Türklere devrettiklerini ekler. Yazar ayrıca Abbasi döneminde bu bölgede sadece Türklere ait "Samerra" isimli şehirlerin kurulduğunu da belirtir. Böylece Türkler ile Mezopotamya arasındaki sıkı tarihi bağlar olduğunu anlatır.

Romanda sık sık Bağdat şehrinin stratejik açıdan önemi de anlatılmıştır. Bağdat'ın konumunun önemi verildikten sonra bu şehir için asıl önemli olan kaynağın Dicle nehri olduğu söylenmiş ve Dicle, Kahire'deki Nil nehrine benzetilmiştir.

*"Bağdat'ın yeri rastgele seçilmiş değildi. Burası Horasan yolu üstünde bulunuyordu. Horasan'dan gelen ve Horasan'a giden ticaret kervanları buradan geçiyordu. Kervan yolunun durağı aynı zamanda panayır mekânı demektir. Bağdat'ta panayırların biri kalkmadan bir diğeri kurulurdu. Allah'ın eksilmeyen lütfu ve keremi ile, Dicle Nehri bütün bereket yükünü olanca cömertliği ile Bağdat'a boşaltıyordu. Kahire için Nil ne demekse Bağdat içinde Dicle o idi. Dicle'den hemen her istikamete açılan kanallar Bağdat toprağına rızık akıtıyordu."*¹¹⁶¹

Ayrıca romanda Bağdat şehir planlaması hakkında da açıklamalara yer verilmiş, şehrin Horasan, Suriye, Kufe ve Basra'dan oluşan dört kapısının olduğundan bahsedilmiştir.

¹¹⁶⁰ Turgut Güler, *Son Cihangir Sultan Dördüncü Murad Han'ın Romanı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2021, s. 117.

¹¹⁶¹ Güler, *Son Cihangir Sultan Dördüncü Murad Han'ın Romanı*, s. 118.

*“Bağdad içeride asayışi sağlamak için ortada kesişen iki yolun böldüğü dört eşit sahaya ayrılmıştı. Dört büyük kapu Horasan, Suriye, Kufe ve Basra adlarını taşıyorlardı.”*¹¹⁶²

Bağdat’ın Sünni Müslümanlar için de ayrı bir yerinin olduğu roman boyunca İmam Ebu Hanife üzerinden anlatılmak istenir. Yazar, Sünni büyüklerinden olan İmam Azam’ın hayatını da anlatırken İmam Azam’ın türbesine IV. Murat’ın verdiği önemi de ele alır.

*“Efendim! Bağdad’a Burc-ı Evliyâ denmesinin nice sebebi arasında İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe Hazretleri serdârlık makâmındadır. Bağdad’ın yaklaşık bir fersâh Kuzey doğusunda Ebû Hanîfe Hazretlerinin mübârek kabri olduğundan oraya ‘Azamiyye’ adı verilmiştir. Hâfız Ahmed Paşa Ordu-yı Hümâyûn’un tekmîl imkânlarını kullanarak bu azîz kasabayı Acem elinden alarak halâs eylemiş, burasını bekleyen Safevî muhâfızların başbûğunu yakalayıp idâm ettirmişti.”*¹¹⁶³

2.1.2.2. Musul

Irak’ın kuzey bölgesinde yer alan Musul, bölgenin bugün de önemli şehirlerinden biridir.

Ahmet Midhat Efendi ise *Süleyman Musli* romanında Irak’ın birçok bölgesine yer verir. Mezopotamya hakkında detaylı açıklamalar yapan yazar, Mezopotamya’da kurulmuş olan medeniyetlerden Babil, Pers ve Abbasi devletlerinden söz ederken Fırat ve Dicle nehirleri hakkında da yorumlar yapar:

“Efendim! Mezopotamya, Irak isimleri kâle alındığı zaman medeniyet-i nev-i beşerin ilk gehvâresini yâd etmiş olacağımızdan ve tarihte Semiramis’in Bâğ-ı İrem ıtlakına şayan olan bahçesi ve sarayı ve kule-i Bâbil ve Atakse ve Akasre (?)devletlerinin ve bilhassa Devlet-i Abbâsiye’nin âsâr-ı mâmûriyyeti ve Fırat ve Dicle nehirlerinin mezraaları iskâ ve ırvâ için araziye taksimiyle bütün suları hâk-ı feyz-nâke içirildiğinden bu iki nehrin Basra Körfezi’ne takarrüp eyledikleri zaman bahre insıbâb edecek suları kalamaması gibi rivâyata bir nazar-ı hayretle bakacak olursak, işbu medeniyet-i mütekaddime ve asliyenin hâlâ eser-i umrânını aramaya

¹¹⁶² Güler, *Son Cihangir Sultan Dördüncü Murad Han’ın Romanı*, s. 181.

¹¹⁶³ Güler, *Son Cihangir Sultan Dördüncü Murad Han’ın Romanı*, s. 177.

zihinlerimiz müsaraat etmiş olacağından Diyarbekir'den aşağı inmek için hiç olmazsa mükemmel kayıklar tasavvur edebilmekte herkes mazur görülebilir.”¹¹⁶⁴

Romanda daha sonra Cezire ve Musul'u anlatan Midhat Efendi bu bölgelerin coğrafyaları hakkında bilgi verir ve buralarda bulunan bazı köylerin insan ruhunu huzura ulaştıran iklime sahip olduğundan söz eder:

“Lakin Cezîre'den Musul'a doğru yol verildiği zaman yalnız nehir büyümekte devam ederek dağlar ise Mezopotamya ve Irak çöllerine hürmeten serfûrû etmeye başlar. Hele Beldetü'l Hâtib denilen köy arka tarafa bırakıldıktan sonra insanın önüne gözün alabileceği kadar (hâlbuki hakikatte ondan pek çok ziyade) bir sâha-i vasîa açıldığı zaman yürek dahi öyle bir surette açılır ki bu halin mucip olduğu ferah ve inbisat bir mahbûsiyet-i medideden kurtulanlarda ancak bir dereceye kadar vaki olabilir.

İşte bu tengnâ-yı belâ-yı ıztırâbtan henüz kurtulan seyyahı Musul şehr-i kadîmi istikbâl eyler.”¹¹⁶⁵

Reşat Nuri Güntekin'in *Çalılıkusu* romanının başlangıç bölümünde mekân olarak Musul, Bağdat, Kerbela gibi şehirlerdeki yaşam ve iklim şartlarının yaşama etkisine değinilir. Romanda iki üç yaşlarında olan Feride'nin Musul'un sıcağına dayanamaması ve annesinin de hasta olması üzerinde civar köylerden daha serin olan bir köye yerleştirilmeleri anlatılır.

“Babam o zamanlar Musul'da imiş. Ben iki buçuk yaşında kadarmışım. Yaz o kadar şiddetli olmuş ki, şehirde barınmak kabil olmamış, babam beni bu köye getirmeye mecbur kalmış. Kendisi her sabah atla Musul'a iner, akşamları güneş battıktan sonra dönermiş. Annem hasta imiş. Beni bile gözü göremeyecek kadar hasta.

Bir zaman pek sefil olmuşum... Aylarca hizmetçi odalarında sürünmüşüm. Sonra köylerden birinde Fatma diye kimsesiz bir Arap kadını bulmuşlar... Fatma, yeni ölmüş çocuğundan boş kalan memesini ve kalbini bana vermiş...

¹¹⁶⁴ Ahmed Mithat Efendi, *Süleyman Musli*, (Haz. Erol Ülgen-Fatih Andı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 43.

¹¹⁶⁵ Ahmed Mithat Efendi, *Süleyman Musli*, s. 434.

İlk senelerde bir çöl çocuğu gibi büyümüşüm... Fatma beni bohça gibi sırtına bağlar, kızgın güneşlerin altında dolaştırır, hurma ağaçlarının tepesine çıkarırmış.

İşte o sıralarda yukarıda söylediğim köye gelmişiz. Fatma beni her sabah yiyeceğimizle beraber bu ağaçlığa getirir, çırpıplak suya sokarmış... Akşama kadar alt alta, üst üste boğuşur, türkü söyler, yiyecek yermişiz... (...) Ben bu su âlemine o kadar alışmışım ki, tekrar Musul'a döndüğümüz vakit denizden çıkan balığa dönmüşüm. Durmadan huysuzluk ederek çırpınır çırpınır, fırsat buldukça üzerimdeki elbiseleri atarak çırılçıplak sokağa kaçarmışım."¹¹⁶⁶

Çalığışu romanında anlatılan bir başka Irak şehri ise Kerbela'dır. Romanda Kerbela'da bir düğünü anlatan yazar, yüzlerinde dövme bulunan ve güzellik algısının dövme ile karşılandığı bir yerde Arap kadınları küçük Feride'nin bakış açısından tasvir edilir:

"Fatma'nın burnunda, yanaklarında bileklerinde dövmeden süsler vardı. Bunlara o kadar alışmışım ki dövmesi olmayan yüzler bana adeta çirkin görünürdü. Benim ilk büyük matemim Fatma'dan ayrılışım olmuştur. Döne dolaşa Kerbela'ya gelmiştik. Dört yaşındaydım. Aşağı yukarı her şeyi hatırlayacak bir yaş. Fatma'ya iyi bir kısmet çıkmıştı. Dadımın gelin olduğu, köşeye oturduğu gün bugünkü gibi gözümün önündedir. (...) Sonra ortaya konan siniler üzerinde avuçla kapış kapış yemek yediğimizi hatırlıyorum."¹¹⁶⁷

Romanda Feride'nin babasının görev yaptığı yerlerden de söz edilir. Bu şehirler Musul, Hankin, Bağdat, Kerbela gibi Orta Doğu'nun simge şehirleridir. Romanda bu şehirlerin çöl havasının Feride'nin annesine iyi gelmediği için babasının Beyrut'a gitmek için izin istediği anlatılır:

"Benim babam Nizamettin de bir süvari binbaşısı idi. Annemle evlendiği sene Diyarbakır'a göndermişler, gidiş o gidiş. Artık bir daha İstanbul'a dönmemiş. Diyarbakır'dan Musul'a, Musul'dan Hanıkin'e oradan Bağdat'a, Kerbela'ya geçmiş... Bir yerde üst üste iki sene kalmamış."¹¹⁶⁸

¹¹⁶⁶ Reşat Nuri Güntekin, *Çalığışu*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1942, s. 6.

¹¹⁶⁷ Güntekin, *Çalığışu*, s. 6-7.

¹¹⁶⁸ Güntekin, *Çalığışu*, s. 8-9.

Suzan Sözen, *Siyah Zambak* romanında IV. Murat'ın Musul şehrinde, Hind ve İran sefirini görmesine yer verir. Musul'a eskilerin “kambur şehir” dediklerini belirtir. Daha sonra şehrin ünlü kalelerinden söz eder. Asurlular'ın başkenti olarak kabul edilen Ninova (Ninua) harabelerinin de Musul'da olduğunu belirten yazar, romanda Musul'un tarihine sık sık yönelir.

“Musul, eskilerin diliyle ‘Kambur şehir’ güzel ve zengin bir yerd. ‘Alhadbâ’ isimli meşhur bir kalesi, kalın surları, kuleleri, şehri baştan aşağıya kateden geniş yolu, süslü evleri, camileri, havuzları, hanları, hamamları vardı.

Evveliden de bahsedildiği gibi eski Asur payitahtı Ninua (Ninive) şehrinin harabeleri burada idi. İlk Hristiyan âleminin azizlerinden Hazreti Yuhanna, taraftarlarıyla bu tepelere çekilmiş. Tanrıdan günahlarının affını istemişti. Şimdi ise bu aynı yerde büyük bir cami vardı. Fakat Musul sakinleri, gene de eski bir inanışa uyarak perşembeyi cumaya bağlayan gece buraya çıkarlar adakta bulunurlardı.

Dırahşan Musul'u iyi biliyordu. Çocukluğunun bir kısmı burada geçmişti. Fakat Musul'da bu seferki kalışı sıkıcı geçti. Sultan Murat üzgündü.”¹¹⁶⁹

Lütfi Parlak'ın *Genç Osman* romanında da geçen Musul şehri çölün ortasında bir “cennet şehri” olarak anılırken yazar, şehrin Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı devleti topraklarına dâhil edildiğini anlatır ve Musul'un tarihi hakkında da bazı bilgiler verir:

“Musul; oldukça güzel ve büyük bir şehirdi. Yanında akan nehrin etkisiyle çölün ortasında yeşil bir cennetti. Yavuz tarafından Osmanlı toprağına katılan bölgede her cinsten insan yaşıyordu.

Genç Osman gündüzün sıcağında dışarı çıkmıyor, kıyıda köşede durup serinlemeye çalışıyordu. Çünkü ısınan taş duvarlar ve sokaklar; yansıttıkları görünmez alevler, ter içinde kalan bedenini kavuruyordu. Bu da yetmiyormuş gibi arada çıkan hafif rüzgâr, toprak bulutları oluşturuyor ve sokakların; pirini pisini, ağzına burnuna sokuyordu. Genzine kaçan ısınmış tozlar, onu hapsirtiyordu.”¹¹⁷⁰

¹¹⁶⁹ Suzan Sözen, *Siyah Zambak*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1962, s. 218.

¹¹⁷⁰ Lütfi Parlak, *Genç Osman*, Popüler Kitaplar, İstanbul 2009, s. 299-300.

2.1.2.3. Babil

Irak bölgesinin tarihi kentlerinden olan Babil, Selâmi İzzet Sedes'in fantastik romanı *Babil Melikesi* romanında anlatılmaktadır.

Roman, yirminci asırdan eski Babil şehrine geçişin olduğu iddiası ve zaman yolculukları ile ilerletilmektedir:

“—Size mektepte başıma gelen bazı şeyleri anlatabilirim. Bir tarih ve coğrafya hocamız vardı ki ben çok severdim çok iyi kalpli bir kadındı. Zinciri koptuğu gün, kaybetmeyeyim diye yüzüğümün taşını ona vermiştim. Tarihi kadimin bütün efsanelerini bilirdi. Ve bize anlatırdı. Ben bir gece rüyamda (Babil)'i gördüm. Hâlbuki henüz o tarihte (Babil)'e gelmemiştik. Buna rağmen ben Babil'i gördüm. Bu İstanbul'dan çok daha büyük, dört etrafı kalın duvarlarla muhat bir şehirdi. Bir tane tunç kapısı vardı. Surların köşelerinde muazzam kuleleri vardı. Havuzları, muazzam heykelleri, asma bahçeleri dünyanın birer harikası idi.”¹¹⁷¹

Romanın asıl kişisi Samra'nın babası Muhsin Bey, işi gereği Irak'taki Hankin şehrine, oradan da Elsanu'ya gider ve bir gün Dicle nehri kıyılarında bir güvercinle bir bebek bulur. Muhsin Bey bebeğin yanında bir de not bulur, bu notta bebeğin soylu bir aileye ait olduğu eğer çocuğu alıp yetiştirmezse öleceği alıp yetiştirirse de zengin olacağı bilgisi yazılıdır: Daha sonra Dicle sahilindeki Samra şehrine giden Muhsin Bey, bebeğin adını da bundan dolayı Samra koyar ve bebekle birlikte İstanbul'a gider.

“Bir lahza susunca, Muhsin Bey devam etti:

—Seni aldım. Çadırıma avdet ettim. O gece aldığım bir emirle, Dicle sahilinde (Samra) şehrine hareketim bildiriliyordu. Hareket ettim ve sana ikamet edeceğimiz şehrin ismini verdim. O günden beri hayatımı sana vakfettim.”¹¹⁷²

Samra on sekiz yaşına gelince Muhsin Bey'e yeni bir not ulaştırılır ve kızı Samra'yı teslim etmesi Muhsin Bey'den istenir. Aynı günlerde Necdet'in arkadaşı olan Doktor İhsan'ın çalıştığı hastanede yatan Efraim Levi adında bir Yahudi hasta vardır ve bu hasta Babil şehrinin hâlâ var olduğunu söyler ve çevresi tarafından “deli” ilan edilir. Romanda Babil şehri Tevrat'tan alınan bölümle şöyle anlatılır:

¹¹⁷¹ Selâmi İzzet Sedes, *Babil Melikesi*, Semih Lütfi Kitabevi, 2.b., s. 16.

¹¹⁷² Sedes, *Babil Melikesi*, s. 21.

“Tevrat, Babil’in zaptını şöyle hikâye ediyordu. (O zamanlar Babili İranilere karşı müdafaa eden hükümdarın ismi Baltazar idi. Baltazar payitahtı zaptededilemez zannediyor, sarayında zevceleri ve nedimleri ile zevk ve safa ediyordu. Birgün cisim bir ziyafet vermiş ve bu ziyafete bin kişiyi davet eylemişti. Baltazar işü işret ede ede mest olmağa başlar başlamaz, Kudüs mabedinden zapteylediği altın ve gümüş kapları getirtmiş, nedimleri ile beraber bu kaplardan şarap içmişti. İşte tam bu sırada salonun duvarına meçhul bir elin birtakım yazılar yazdığı görülmüştür. Baltazar bu elin parmaklarının hareket ettiğini görünce korkusundan sararmış, dizleri titremeğe başlamıştır. Derhal medit bir çığlık koparmış kâhinleri ve sihirbazları yanına celbettirmiş: (İçinizden şu duvara yazılı olan şeyleri kim okur ve izah ederse kendisine mükâfat olarak bir ergüvani elbise ile bir altın gerdanlık vereceğim. Rütbe olarak derhal hükümetin üçüncüsünü nabececeğim.) demiş. Fakat muabbirlerden hiçbirisi bu yazıları okumağa muvaffak olamamıştır. Nihayet Yahudi Peygamberlerinden Danyal gelmiş, yazıları hallederek demiş ki; (İşte duvarın üzerindeki yazılar şundan ibarettir: Mane, nesyel, mane (Cenabı Hak senin krallığını tetkik etti ve nihayet verdi) demektir. Neyet: (Sen terazi ile tartıldın ve pek hafif geldin) demektir. Fares de: Krallığın taksim edilmil Midyalılara İranilere verilmiştir, manasındadır. O gece İraniler şehre girmişler ve Baltazarı telef eylemişlerdir.)”¹¹⁷³

Necdet bir gün Babil şehrini aramak için Mezopotamya’ya doğru yola çıkar, önce Vadi-i İbra’ya daha sonra El Cezire’ye gider:

“İki gün sonra Necdet Fırat’ı geçmiş (Hapur) nehrini atlamış, (Vadi İbra)’ya doğru yürüyordu. Yanında Hafız vardı. Necdet’e izahat veriyordu.

—Bu nehir, Karaca dağın eteklerinden başlar. (Miyadin)’de Fırat’la karışır. Bu vadi bir zamanlar Asûrilerin ticaret merkezi imiş. Kara dağdan kesilen odunlar (Hapur)’a atılır, cereyanla Miyadin’e gelir, oradan kasabalara dağıtılmış.

¹¹⁷³ Sedes, Babil Melikesi, s. 30.

Bir haftalık geceli gündüzlü yol yürüdükten sonra tam çölün Fırat'la Dicle'nin orta yerine Elcezire'nin göbeğine geldiler. Hafız haber verdi."¹¹⁷⁴

Necdet, Bercir ile beraber Vadi-i Cehis'te Babil'in kapısını ararlar ve bulurlar. Necdet, Babil'in girişinde bir kayayı kaldırır ve karşısında büyük bir uçurum bulur:

"Bunu mırıldandıktan sonra toprağı kazmağa başladı... Bir taş göründü. Taşı kaldırdı. Bir boşluk, bir uçurum gördü. Necdet sevinmedi, titredi. Bulmuştu. Babil'in kapısını işte keşfetmişti. Cebinden elektrik fenerini çıkardı.

Bu uçurumun kenarında demir bir merdiven vardı. Bütün cesaretini topladı. Basamakları inmeğe başladı. On ikinci basamaktan sonra ayağı düze bastı. Burası büyük bir mahzendi ve ta nihayetinde bir duvar görünüyordu. Necdet yürüdü. Yaklaşınca duvarın üstünde başka bir işaret nazarı dikkatini celbetti elini uzattı. İşaret kımlıdandı. Bunun üzerine işareti, muhtelif istikametlere doğru oynattı, duvar daha doğrusu duvarın bir kısmı kımlıdıyor gibi idi. Şüphe yoktu. Bu duvarda bir kapı vardı."¹¹⁷⁵

Necdet, Babil şehrine girince Samra'nın "Semiramis" olduğunu görür. Necdet Babil'e izinsiz girdiği için Babillilerce ölüm cezasına çarptırılır. Babil'de ise iki kişi dikkatleri çeker: Marduk ve Bercir.

"Evvela ortada iki kişi vardı: Marduk ve Bercir. Marduk eski örf ve an'aneye riayetkârdı, Bercir de Avrupa medeniyetini kabul etmek istiyordu. Necdet bittabi Bercirle hemfikirdi."¹¹⁷⁶

Selami İzzet Sedes *Babil Melikesi* romanında Dicle nehrinin çevresinde kadim medeniyetlerin ve harabelerin varlıklarından da söz eder:

Romanda bahsi sıklıkla geçen Semiramis ise Babil'in yöneticisidir. Semiramis hakkında birtakım bilgiler sıralanır. Babillilere göre Semiramis farklı bedenlerde yeniden yaşamaktadır. Bu da reenkarnasyon inancını hatırlatmaktadır. Samra da yeni Semiramis olarak dünyaya gelmiştir:

"—Bunlar bizim Semiramislerimizdir. Daha doğrusu on iki ayrı cismi yaşatmış olan yegâne Semiramislerimizdir. Bu on iki cisimde aynı ruh yaşamıştır. Buna eminiz. Elimizde buna dair delail var. Tereddüt ediyorsunuz, şüphe ediyorsunuz, inanmıyorsunuz, hakkınız var. Çünkü tarih okudunuz. Ama biz tarihin

¹¹⁷⁴ Sedes, *Babil Melikesi*, s. 93.

¹¹⁷⁵ Sedes, *Babil Melikesi*, s. 105.

¹¹⁷⁶ Sedes, *Babil Melikesi*, s. 128.

nasıl yazıldığını da biliriz. Tarih Semiramis'i inkâr ediyor, hurafe diyor. Hayır, size anlatayım, tarihlerinizde 'Sinmobali,'nin oğlu 'Hammurabi, diye tavsif edilen adam erkek değil, kızdır. Hamurabi, Samurama, Semiramis!.. Üç şekilde aynı isim. İşte burada da on ki şekilde aynı cisim var."¹¹⁷⁷

Romanda, daha sonra Marduk ve Bercir arasındaki çatışmalardan dolayı "yirmi beş bin" senelik olduğu ifade edilen efsanevi Babil şehri ve Babil halkının tamamen yok edildiği anlatılır: Romanda ilginç bir ayrıntı olarak Marduk'un bu bölgede petrol yatakları keşfettiğinden söz edilmesi dikkat çekmektedir:

"Marduk, bundan birkaç sene evvel bir petrol membaı keşfetmişti. Bu membaa bir kanal yaptı ve icabında, gazı alevlemek üzere tertibat aldı. İşte bu gaz da bir müddet sonra ateş alacak ve su ile brlikte, şehri baştanbaşa yakacak, harap edecekti. Alevli bir tufan olacaktı bu. Bütün bunlar şeytanca bir irade ile idare ederdi."¹¹⁷⁸

İskender Pala'nın *Babil'de Ölüm İstanbul'da Aşk* romanında da Babil'den söz edilir. Hatta Babil, romanda yaratılmaya çalışılan gizemin, en önemli kaynak mekânıdır. Romanda Babil'de yaşamış olan insanların kurdukları Babil cemiyetinden ve onların sırlarından oluşturulan bir muamma ile okurun dikkati çekilmeye çalışılır:

Romanda okunulan papirüslerde Babil cemiyetinin yedi rakamına çok büyük anlam yüklediklerinden, âlemdaki her şeyi yedi rakamıyla ilişkilendirdiklerinden söz edilir ve bu papirüslerde 'Babil Cemiyetine' ait bilgilerin bulunduğundan emin olunur. Romanda yine Nabukadnazar'dan ve İştar'dan söz edilir.

"Mehmed Fuzuli, papirüslerden birinde Babil Zigguratı'nın yedi katlı bir planını görmüştü. O anda, kendisine emanet edilen hançerin bu ziggurata ait olduğunu bilseydi belki de olacakların hiçbiri olmazdı 'Belli ki bunu tanrılarına adadıkları için yedi katlı yaptılar' diye mırıldandı yalnızca. Ziggurat, bilgeliğin yedi sütunu ile desteklenmişti. (...) Başka bir sayfada, Fırat'ın yedi kolu tarafından sulanan Babil ülkesinin haritası vardı. Yedi tarh halinde ayrılan tarlaların üzerinde bereket tanrısı Enlil'in yedi kolu uzanıyordu."¹¹⁷⁹

¹¹⁷⁷ Sedes, *Babil Melikesi*, s. 133.

¹¹⁷⁸ Sedes, *Babil Melikesi*, s. 173.

¹¹⁷⁹ İskender Pala, *Babil'de Ölüm İstanbul'da Aşk*, Kapı Yayınları, İstanbul 2010, s. 25.

İskender Pala'nın *Abum Rabum* isimli romanında da Mezopotamya önemli yer kaplar. Mezopotamya uygarlıklarından olan Babil, romanda ele alınırken bir diğer Mezopotamya medeniyeti olan Sümerler'e de değinilir.

“Ünlü Phaisdos diskini hatırladı. Babil alfabesinin harfleri üç çember halinde ve içten dışa doğru helezonik dizilmiş bir disk. Babil döneminden kalma zarif armalar, takılar, küçük el aletleri falan gördüğünü ama hiç böyle güzel bir eserle karşılaşmadığını düşündü. Zenginlerin ve kralların kullandığı silindir mühürlere benzemiyordu. Bu tür mühürler genelde yedi-sekiz santim uzunluğa sahip olur, yumuşak kilin yuvarlanarak kazanacağı en mükemmel şekillerde imal edilirdi. Nitekim Mezopotamya arkeolojisiyle ilgilenen herkes, Sümer yazmanlarının sanatçı kimlikli insanlar olduğunu kabul ederdi.”¹¹⁸⁰

İskender Pala, romanda Orta Doğu medeniyetlerinin büyüklüklerine yer verir ve bu medeniyetlere sahip olan insanların geçmişlerinden haberdar olmadıklarını, bunun da Avrupalı güçler tarafından kasıtlı olarak kullanıldığını söylerken yazının icadı, paranın icadı gibi ilklerin de Mezopotamya'da yaşandığını anlatır.

“Ne yazık ki Sümer ve Babil derin uykusundan yavaş yavaş uyanıyor. Bunu biraz da bizim politikalarımız tetikledi. Yine de torunlarının o eski medeniyet birikimine ve kültürel zenginliğe sahip olmalarına müsaade edemeyiz. Yüzyıllardır bizim icadımız olduğunu herkese öğrettiğimiz insan haklarının Babil'de mükemmel şekilde kurallara bağlandığını bu saatten sonra dünyaya nasıl söyleyebiliriz? Parayı ilk kez bulanların Lidyalı atalarımız olduğuna herkesi inandırmışken Kral Krezüs'ten iki bin yıl evvel Babillilerin para kullandıklarını şimdi nasıl itiraf ederiz? Dünya hukuk sisteminin ilk kez Roma'da yapılandırıldığına inanan insanlık bunun bir aldatmaca olduğunu öğrenir de Roma'dan üç bin yıl evvel Hammurabi'nin doğudaki hukuk sistemlerini derleyerek bir hukuk devleti oluşturduğunu akıl etmeye başlarsa yeni dünya düzenini nasıl şekillendirebiliriz?”¹¹⁸¹

Ebubekir Subaşı da *Diclenin Son Türküsü Kut'ül Amare* romanında Babil harabelerine yer verir. Bu bölgenin Kut'un yakınlarında olduğunu ve medeniyetler için

¹¹⁸⁰ İskender Pala, *Abum Rabum*, Kapı Yayınları, İstanbul 2017, s. 47.

¹¹⁸¹ Pala, *Abum Rabum*, s. 54.

anlamı hakkında açıklamalar yaparken bu bölgenin toprak yapısından ve çöl özelliklerinden de söz eder.

“Eski Babil harabeleri ise bu seraplar beldesini tamamlarcasına Kut’un karşısına düşüyordu. Öyle ki buralar ilk çağ Irak medeniyetlerinin hem beşiği ve hem mezarıydı. Kıyılarda ve içerlerde ise yer yer hurmalıklar göze çarpıyordu. Fakat aynı zamanda buralarda eski Babil setlerinin, kanallarının bozulmasından meydana gelen bataklıklar da yer alıyordu. Geri kalan her yer çöldü ve çölün serazat tullenmeleri seraplar şeklinde görülüyordu. Aldatıcı seraplar uzakta bazen bir vaha, bazen bir kervan, bazen de uzayıp giden ağaçlıklar görülmesine sebep oluyordu. Gerçekte ise bunların hiçbirisi yoktu ve çöl bomboş, dümdüz ve uçsuz bucaksızdı. Hatta bu bol sulu manzarada gerçekte bir tek damla su dahi bulunmuyordu.”¹¹⁸²

Necati Kanter’in *Bürde-Bir Hırka-i Saadet Romanı*’nda da Babil şehriden söz edilir. Romanda Harut ile Marut konusuna yer veren yazar, Bağdat yakınlarındaki bu şehrin asma bahçeleri ile büyücülük ve falcılık faaliyetleri ile ünlü olduğunu anlatır.

“Bağdat yakınlarında Fırat Nehri’nin doğu kıyısında, en az beş bin yıllık geçmişe sahip medeniyetler beşiği Babil... Asma bahçeleri, kulesi, muhteşem sarayı ve kuyuları ile ünlü, Mezopotamya’nın görkemli ve kadim şehri. Bu ünlü şehirde büyücülük ve rüya yorumculuğu çok çok ileriymiş. Burada kâhinlere büyük saygı gösterilir, kutsiyet atfedilirmiş. Kâhinler, para karşılığı büyü yapar ya da çözer, bana bakar rüya yorumu yaparlarmış.’

‘Bütün bu anlattıklarım bizde de yok mu?’

‘Keldaniler zamanında altın devrini yaşayan Babil’de falcılık ve rüya yorumlarının yanı sıra ilm-i nücum ile de ilgilenilir yıldızların durumundan hareketlerinden gelecekle ilgili yorumlar yaparlarmış.’”¹¹⁸³

Kutsal Topaloğlu’nun *Tanrının Temsilcileri* romanında da Babil şehrine yer verilmiştir. Amerika’dan gelen Josua’nın hayatındaki gizemleri, şifreleri çözmek için çıktığı Orta Doğu seyahatinin en önemli kısımları Babil şehrinde geçer. Yazar romanda

¹¹⁸² Ebubekir Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kutül Amare*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2017, s. 400.

¹¹⁸³ Necati Kanter, *Bürde-Bir Hırka-i Saadet Romanı*, Tedev Yayınları, İstanbul 2018, s. 35.

bir üniversite öğretim üyesini konuşturmakta, şehirlerin tarihleri hakkındaki bilgileri böylece daha rahat ve ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır.

“Antik Babil bugün Bağdat şehrinin yaklaşık 100 kilometre güneyinde Fırat Nehri’nin kıyısında kurulmuştu. Nehir bu bölgede iyice güneye dönmüş kenarındaki ince uzun tarlalar ve kıraç topraklar gerilerde kalmış deniz ile buluşacağım noktaya kadar uzanan çok geniş verimli araziler başlamıştı. Fırat Nehri ayrıca doğusunda yine Türkiye’den gelen Dicle nehrine iyice yaklaşmış aralarındaki mesafe 60 kilometreye kadar inmişti.

‘Bu zamanın rahipleri için tanrılarla dünya arasında bir çeşit bağlantı şehriydi Babil şehri’ diye’ devam etti cipi kullanan hoca. (...) ‘Evet Tevrat’ta ve yazmalarda anlatılıyor olması da şehrin ününe ün kattı. Daha sonra İncil ile birlikte bütün Avrupa’da meşhur oldu. Ayrıca hayran kaldıkları Babil’i biraz da abartarak anlatan Yunan tarihçilerin de bugün de çok büyük katkısı vardır.’”¹¹⁸⁴

Yazar romanda Babil şehrinin tarihinden ve şehrin Büyük İskender tarafından fethedilmesinden söz eder.

Romanda şehrin girişlerinden olan İhtar kapısı hakkında da bazı detaylı bilgilere yer verilmiş ve bu kapının orijinalinin Berlin’de bir müzede olduğuna dikkat çekilmiştir.

“Şehrin kuzey girişi olan İhtar kapısının modelleri ise hiç ilgisiz yere kondur olmuştu.’ İhtar kapısının orijinali halen Berlin’de bulunan Bergama Müzesinde sergilenmektedir.’ dedi hoca sinirli bir şekilde.”¹¹⁸⁵

Yazar, Babil medeniyetinden, Akadlardan ve Hammurabi kanunlarından söz ettikten sonra onun efsanevi Babil şehrinde kurduğuna inanılan Babil’in Asma Bahçelerinin kuruluş hikâyesine ve şehrin ayrıntılarına değinirken Herodot’tan ve Strabon da faydalanır:

“Efsaneye göre kral Nebukadnezar’ın güzel karısı, geldiği yeşilliklerle kaplı suyun bol olduğu dağlık ülkesini çok özliyormuş. Nebukadnezar daha çok sevdiği karısının bu hasretini gidermek için onun memleketinin bir benzerini Babil de dün düz ovada yaptırmaya karar vermiş. Önce büyük bir daha sonra bu dağın

¹¹⁸⁴ Kutsal Topaloğlu, *Tanrının Temsilcileri*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2019, s. 328-329.

¹¹⁸⁵ Topaloğlu, *Tanrının Temsilcileri*, s. 330.

yamaçlarına içinden suların akacağı piramit şeklinde yükselen çok büyük teraslar yapılmış. Antik Yunan tarihçilere göre bu taraflarda çok büyük kalın ve büyüleyici ağaçlar türlü türlü hayvanlar minik Çağlayanlar yer alıyormuş.

‘Babil’in Asma Bahçeleri’

‘Evet. Yunan coğrafyacı Strabon'un MÖ. 1. yüzyılda yaptığı gözleme göre su dolu kovalar bahçeleri sulamak için zincir pompalarla yukarılara çıkıyor içindeki suyu havuza boşalttıktan sonra tekrar nehre dönüyormuş.’”¹¹⁸⁶

2.1.2.4. Kut’ül Amare

Ebubekir Subaşı’nın *Diclenin Son Türküsü Kut’ül Amare* romanında ana mekân Irak’ın Kut şehridir. Romanda Kut şehrinin coğrafi yapısının, nüfusunun ve kültürünün Bağdat şehriden oldukça farklı olduğu dile getirilir. Kut’un çevresinde bulunan bataklıkların ele alındığı romanda Saddam Hüseyin döneminde bu bölgenin çölleştirildiği bilgisine de yer verilir. Kut’un Er-Rebî’ bölgesinde bir üniversitenin varlığından bahseden yazar, eski adı “Meysân” olan Amâra’dan da söz eder ve bu şehri farklı özellikleri ile tanıtır:

“Kût elbette ki maziye aksettiren resimlerinde gördüğümüz o eski kasaba değildi artık. Arazi yapısı ve halkının misafire karşı davranışları itibariyle Bağdat’tan çok farklıydı. Büyük harpteki çarpışmaların tarihe meşhur bir kasaba olarak tanıttığı bu şehrin etrafındaki bataklıkların yeni bir hikâyesi vardı. Saddam Hüseyin zamanında muhalifleri gelip sığınmasınlar diye suları çekilerek çöle inkılap ettirilmişken, şimdi sularının yükselmesiyle yeniden bir kuş ve nebat cennetine dönmüştü. Alt tarafındaki Amâra ise âdeta dünyadan ve geçmişten habersizmiş gibi kendi halinde Dicle sahiline yayılıp gitmişti. Tarihteki eski adı Meysân olduğu için bu şekle çevrilmiş, yine merkezi El-Îmâra olmak kaydıyla yeni bir idarî bir şekle bürünmüştü. Sanki kader onu o eski dağdağalı mazisinden koparıp almış ve yeni bir cilveyle arz-ı endam ettirmişti.

Şimdi Bağdat’ın güneydoğusunda bir kaza olan Kût ise Vâsıt ilinin merkezinde yer alıyordu. O eski isim ve şöhretini bırakıp Dicle’nin sert kıvrımına hapsedilmiş gibiydi.”¹¹⁸⁷

¹¹⁸⁶ Topaloğlu, *Tanrının Temsilcileri*, s. 332-333.

¹¹⁸⁷ Ebubekir Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kut’ül Amare*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2017, s. 10.

Kut'un Osmanlı dönemindeki görünümünü ele alan yazar, bu şehrin kelime anlamının kale, iskele anlamlarına geldiğini; İmara isminin de aynı isimdeki bir aşiretten geldiğini belirtir:

*“Osmanlı Bağdat'ının merkez sancağına tâbi bir kaza merkezi olan Kût'un binası çok eski değildi. Unvanına gelince; kimine göre iskele manasına gelen Kût, bir başkasına göre kale demektir. Amâra ise meşhur Rebîa aşiretinin bu civarda yerleşmiş bulunan İmâra kolundan biraz bozularak geliyordu. İşte bu iki isim vahdet sırrına ererek birleşmiş ve beldeye Kûtü'l-Amâra ismi uygun bulunmuştu.”*¹¹⁸⁸

Romanda Dicle nehrinin Kut'ül Amare'ye olan etkisine, bölgede bulunan Sâbis, Cemilan, Remile gibi önemli tepelerden söz ederek Kut bölgesinin arazi yapısı hakkında bilgiler de vermektedir:

*“Dicle'nin kucaktaki yavrusu Kût'un çevresinde onun manzarasını kapatan dağlar ve yüksek tepeler bulunmuyordu. Düceyle Dut veya nam-ı diğeri Sâbis tepesi ise; eski ve meşhur bir beldenin harabelerini doymuş karnında saklayan yüksekçe bir tümsekten başka bir şey değildi. Sanki kendi içine çekilmiş gibi duran Sâbis yalnız kalmamak için kendine benzer birtakım tepecikler kümesi teşkil etmişti. Ta uzaklardaki Kızıl tepeler, Cemilân, Remîle ve Remîlât yığıntılarıyla Beyt İsa çölündeki Ceriyye ve Zemzîr tepecikleri ise: ‘Biz de varız’ der gibi uzaktan bakıp duruyorlardı. Ve sanki kız kardeşlermiş gibi rüzgâr vasıtasıyla, aradaki mesafeye aldırmaksızın dedikodu edip duruyorlardı.”*¹¹⁸⁹

Ebubekir Subaşı, Kut'un sadece coğrafi özelliklerinden değil bu bölgenin Bağdat ve Basra için ne kadar stratejik bir yer olduğundan da söz etmektedir. Yazar bu bölgenin önemini hem şans hem de şanssızlık olarak değerlendirir:

“Kût, Irak denilen geniş sahanın merkezi demek olup nehirden Basra ile Bağdat'ın ortasında yer alıyordu. Askerî çıkarmaya elverişli olması onun belki de hem güzel bahtı ve hem de bedbahtlığıydı. Mevzii olarak müdafaa kabiliyeti olup tabya inşasına müsait olmasıyla da mühimdi. Uzaktan müdafaası için sol sahilde Süveyce bataklığıyla Dicle arasındaki boğazdan istifade etmek mümkündü. Birer

¹¹⁸⁸ Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kut'ül Amare*, s. 113.

¹¹⁸⁹ Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kut'ül Amare*, s. 115-116.

tarafları bataklığa ve diğerleri Dicle'ye dayanan pek kıymetli toprak mevziilerine sahip bulunuyordu. Bu haliyle de, az bir kuvvetle içerideki düşmanı sıkıştırıp tutmaya müsaitti.

Kûtü'l-Amâra Dicle nehir yolunu tabîi haliyle kapattığı gibi Garrâf vasıtasıyla da her zaman Fırat'tan asker sevki yolunu tehdit edebilecek durumdaydı. Güneyden gelecek bir ordu Kûtü'l-Amâra mâniine çarpmadan asla Bağdat'a sarkıp çıkamazdı."¹¹⁹⁰

Ebubekir Subaşı, Kut'un Sasaniler döneminde kurulan yedi ayrı şehirden oluşan Medayin harabeleri üzerine kurulan bir şehir olduğunu söyler:

"Kût'un, Medâyin harabeleri üzerine konmuş bulunmasının çok daha başka sebepleri de olacaktı. Nitekim şimdi İngilizlerin ta burnunun dibine kadar gelmesiyle yeni ve karanlık sabaha uyanıyordu."¹¹⁹¹

Subaşı, Kut'ül Amara'nın tarihi hakkında bilgi verdikten sonra romanda Kut'un Garraf Kanalı yolu ile Fırat havzasına ve Dicle vadisine oldukça hâkim bir bölge oluşturmasından söz edilmektedir:

"Kûtü'l-Amâra'yı elde tutmaya sevk eden sebeplerden biri; buranın büyük bir askerî ehemmiyete sahip olmasıydı. Zira burası doğrudan doğruya Dicle vadisine ve Şattü'l-Hayy denilen Garrâf kanalı vasıtasıyla da Fırat havzasına hâkimdi."¹¹⁹²

Romanda Kût'ül-Amâra'nın çevresi hakkında da detaylar veren Subaşı, Dicle'nin sularının bölgenin yapısına olan etkisine ve Süveyce, İbrahim bataklıkları ve bataklığın oluşturduğu tehlikeli durumlar hakkında bilgilere de yer verir.

Romanda şehrin verimli arazilere sahip olduğundan ve Dicle'ye dökülen Kelal nehrinden, şehirde bulunan imaretlerden de söz edilir.

"Şehrin çevresindeki araziler İran tarafından gelen ve Dicle'ye dökülen Kelâl nehriyle sulanıyor ve pek verimli bulunuyordu. Burada bir Osmanlı Rüşdiye Mektebi, Sünnî ve Şîiler için birer cami, bir havra, iki han, çok sayıda işyeri,

¹¹⁹⁰ Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kut'ül Amare*, s. 116.

¹¹⁹¹ Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kut'ül Amare*, s. 116.

¹¹⁹² Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kut'ül Amare*, s. 217.

mağaza ve dükkânla iki hamam bulunuyordu. Burası aynı zamanda yakın çevrenin hububat merkeziydi."¹¹⁹³

Hasan Basri Bilgin'in *Son Zafer Kut'ül Amare* romanında Kut'ül Amare'nin Orta Doğu için ne derece önemli olduğuna vurgu yapılarak İngilizlerin bu şehri ele geçirmeleri durumunda Osmanlı devletinin Bağdat'ı kaybedeceği de vurgulanmıştır.

Hasan Basri Bilgin romanda Kut'ül Amare'yi etrafını çevreleyen nehirler ve Basra Körfezi ile beraber bir yarımada benzetir:

"Nasariye Tepesi'nin doruğundan bakınca; üç yanını çevreleyen nehir sularının, güneşten aldığı gür ışığın etrafa yayılan göz alıcı aynalı parıltısı altında Kutulamare, uçsuz bucaksız bir denize uzanan yarımada görüntüsü veriyordu insana. İki nehrin kuytusuna sığınmışlığıyla da dıştan gelecek dilber gibi sessiz ve sakindi."¹¹⁹⁴

Romanda Kut'ül Amare şehrinin coğrafi yapısının savunma açısından uygun olduğu da sık sık söylenir:

*"—Doğal yapısıyla Kutulamare şu an savunma açısından eşsiz bir konuma sahiptir... Dicle nehir yolunu bahriye askeri leventlerle kapattık... Düşman 'Şattülhay vasıtasıyla Fırat'tan asker sevk edebilir' düşüncesiyle orayı da; çevreyi tanıyan Arap mücahitlerle tahkim ettik. Anladığım kadarıyla, nehir güzergâhlarındaki savunmaya önem veriyor ve orada yoğunlaşacağını var saydığın mücadeleyi yeterli buluyorsun. Demek ki..."*¹¹⁹⁵

Sevinç Çokum'un *Ağustos Başağı* romanında da Kut'ül Amare'ye ve Irak bölgesine yer verilmektedir. Romanda Anadolu'dan Irak bölgesine gönderilen askerlerin durumu verilirken bu coğrafyaya yabancı Anadolu gençlerin yaşadıkları zorluklar ele alınmıştır. Romanda Kut'ül Amare, Musul, Tikrit, Samarra, Bağdat yer verilen Mezopotamya şehirleri arasındadır.

"Üç yılım vardır oralarda... Ama otuz yılım var gibidir. Ramazan Bayramı'ydı yola çıktığımızda. Bir kara vagona tıktılar bizi. Ondan sonra gâh

¹¹⁹³ Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kut'ül Amare*, s. 114.

¹¹⁹⁴ Hasan Basri Bilgin, *Son Zafer Kut'ül Amare*, Hayat Yayınları, Ankara 2018, s. 82

¹¹⁹⁵ Hasan Basri Bilgin, *Son Zafer Kut'ül Amare*, s. 101.

trenle, gâh yürüyerek Dicle kenarlarında vardık. Ben diyeyim otuz vagon. Her birinde altmış er...'

Durdu. Sigaradan bir nefes çekti. Tütün kokusu, ter kokusu. Bayrama gider gibi bir asker kalabalığı. Demek insan ölüme giderken de gülebiliyor, şakalaşabiliyor. Hepsi, birbirinin kolu bacağı... Ahmet, Mehmet, Hüseyin... Hepsi bir o kara vagonlarda.

'Bizi bu kara vagonlar almış götürüyordu beyim. Hangi dağa, hangi çöle varacağımızı bilmeden gidiyorduk. Sonra Cizre, Musul, Tikrit, Samarra, Bağdat, Kut'ül Amare... Biz bir ateşe girip çıktık, diyeceğim o. Hani Hazreti İbrahim'in girdiği Nemrut ateşi aklıma gelir. Nemrud'un ateşiydi o, başka ne olabilir?''¹¹⁹⁶

2.1.2.5. Basra ve Diğer Yerleşim Yerleri

Ebubekir Subaşı'nın *Diclenin Son Türküsü Kut'ül Amare* romanında geçen önemli şehirlerden biri de Basra'dır. Kentin Hasan el Basri ile olan bağına yer verilen romanda Basra'nın önemine ve İngilizler için stratejik anlamda ne ifade ettiğine dikkatler çekilir. Mezopotamya'nın kilit noktası olan bu şehir ve Basra Körfezi, İngiltere için Hindistan sömürgelerine giden yolun en önemli noktalarından biri olmuştur.

"Nitekim Basra ve Güney Irak'ta İngiliz işgali işte böyle bir yiğitlik destanıyla başlıyordu. Hasan el-Basrî'nin mübarek başının düştüğü yer olan Basra bir nice zamandır İngilizlerin gözüne çarpan değil, belki de gözlerini hiç ayırmadıkları bir vatan parçasıydı. Son derece mühim bir yerde bulunan şehir ve onun adını verdiği körfez çok eskiden beri iştahlarını kabartıp durmuştu. Burası aynı zamanda Şatt'ın denizle buluştuğu bir yer olup, İngilizler bu suyun döküldüğü yerden kaynağına doğru harekâta girişmek için adet sabırsızlanıyorlardı. Büyük savaş başlayınca Hindistan'ı yığınak yapmaya başlamışlar ve şimdi oradan Irak'a müdahale ediyorlardı."¹¹⁹⁷

Subaşı, romanında, İngilizlerin petrol bölgelerini işgal planlarını ve Basra Körfezi'nde bulunan Abadan adasının işgalini de İngilizlerin bakış açıları ile General Delamain'in konuşmaları ile vermeye çalışır:

¹¹⁹⁶ Sevinç Çokum, *Ağustos Başağı*, Kapı Yayınları, İstanbul 2017, s. 15

¹¹⁹⁷ Ebubekir Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kut'ül Amare*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2017, s. 16.

*“Poona Tümeninin 16. Piyade Tugayı General Delamain’in kumandasında Bombay’dan sessiz sadasız hareket etmiş bulunuyor. Bu kendimizden bile kıskandığımız harekâtın hedefi Basra Körfezidir. General’e ‘Vazifen mühimdir, yani petrol işlerini teminat altına alacaksın’ emri verildi. Şimdi Basra körfezindeki Abadan adası ve Basra limanının işgali gereklidir. Generalimiz evvelâ bu körfezin başında kuvvetlerimizi el âleme bir göstereceğiz bakalım.”*¹¹⁹⁸

İngiltere için en büyük hedef Hindistan toprakları olmuştur, bu büyük sömürge bölgesini kaybetmemek adına Mezopotamya’yı da ele geçiren ve bu bölgeyi sömüren İngiltere için Irak adeta Hindistan’a ulaştıran bir geçit gibidir. İngilizler tarafından işgale uğrayan Basra ve Kurna şehirleri için mücadele eden Osmanlı birliklerini ele alan Ebubekir Subaşı, bu şehirlerin tarihlerine de sıklıkla yer vermektedir. Romanda, Basra *Binbir Gece Masalları* ile Gemici Sindbad ile birlikte anlatılırken şehirlerin eski ihtişamlarından artık yansımaların bulunmadığı da dile getirilir:

*“Basra şehri Irak’ın eski ve mühim bir limanı olmakla birlikte, zihinlerde Binbir Gece Masalları’nın cereyan ettiği sahaydı. Yine Batılıların çok iyi tanıdığı Gemici Sindbad’ın memleketiydi. Fakat ne yazık ki şimdi burası Şattül-Arab’ın kuzeyinde küçük ve iptidaî bir şehir olarak duruyordu. Burada rıhtımlar yoktu, yalnız birkaç depo binası ve nehir nakliyle vasıtaları bulunuyordu. Nehir ise, mevsimi gelince her iki sahilin millerce mesafe içlerine kadar taşıyor ve gözün görebildiği her yeri sular istila ediyordu.”*¹¹⁹⁹

Tecelli Sercan Sırma’nın *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı* romanı önemli ölçüde Mezopotamya’da geçmektedir. Birleşik Krallık askeri olan Arthur’un hayatını ele alan roman, Basra’nın Birleşik Krallık tarafından işgal edilmesine yer verir:

“Radyo haberleri, Hindistan’dan giden askerlerin kasım başında Mezopotamya’ya yollanacaklarını söylüyordu. Bu arada, Birleşik Krallık ordularının Mezopotamya’nın en önemli bölgesi olan Basra’yı aldığı haberi geliyordu. Her zafer haberinden sonra savaşa gitmeyi bekleyen askerler kutlama

¹¹⁹⁸ Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kut’ül Amare*, s. 17.

¹¹⁹⁹ Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kut’ül Amare*, s. 52.

yaparak eğleniyorlardı. Ocak ayının karlı bir gününde Mezopotamya'ya gitmek için hazırlanması emri verildi.”¹²⁰⁰

Roman Basra'daki Fav Limanı'na askeri güçlerin gelişi ile devam ettirilirken İngilizlerin bu bölgeye oldukça fazla askeri yığınak yapmalarına yer verilir:

“Fav Yarımadası'na vardıklarında Arthur'a posta ofisinde görev verildi. Ömründe bu kadar askeri bir arada görmemişti. (...) Büyük nehir sırtında yüzlerce gemi, askerî bot geziniyordu... Nehir bulvarı hep hareketliydi. Limana sürekli asker, malzeme, silah getiriliyor, oradan nehir gemilerine ve askerî botlara aktarıldıktan sonra, Şattülarap Nehri boyunca yukarı gönderiliyordu.”¹²⁰¹

İngiliz asker Arthur'un yaşamından yola çıkılarak yazılan romana Arthur'un Kurna kasabasında dolaşıp şehrin kültürü hakkında bilgi edinmesi ile devam edilir.

İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı romanında yazar, Mezopotamya'nın yaratılış efsanelerine, tarih ve dinler ile ilgili bağlarına sıklıkla yer vermekte bu bölgede birçok peygamberin yaşadığına inanıldığına da gönderme yapmaktadır.

“Dicle ile Fırat, Bağdat'ın yakınlarında birbirine yaklaştıktan sonra uzun birer yarım daire çizerek Kurna'da birleşiyorlar. Bu yay arasında kalan bir ana rahmine benziyor. (...)

‘Yani Zeytin Dağı'nda demek istiyorsun. Tabii ki o da bir inanış. Dediğim gibi tarih ile inançları bir arada düşündüğünde sanki buralar daha mantıklı geliyor. Baksana! Şu ilerdeki Necef'te, Âdem, Nuh ve daha birkaç peygamberin mezarlarının olduğu söyleniyor. Bunlar uydurma olsa bile, etraftaki şehir kalıntılarından dolayı- buranın ilk cennet ve Âdem'in ilk yaşadığı yer olması fikri pek de yanlış gelmiyor. Atamız Hz. İbrahim burada yaşadığına göre.’”¹²⁰²

Diclenin Son Türküsü Kut'ül Amare romanında ise Irak'ın Selmân-ı Pâk şehrine yer verilir. Şehrin isminin Müslümanlar için önemli olan Selman-ı Farisi'den gelmesi dolayısıyla İngilizlerin bu durumdan hoşnut olmamaları ve şehrin ismini “Ctesiphon” olarak değiştirmelerinden bahsedilir:

¹²⁰⁰ Tecelli Sercan Sırma, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 49.

¹²⁰¹ Sırma, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı*, s. 49.

¹²⁰² Sırma, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı*, s. 87-88.

“Gerçekten de Reilly’nin keşfiyle deniz tayyaresinin keşfi arasında açık bir tezat bulunuyordu ve Townshend bunu Ordu Erkân-ı Harb Reisine bildirdi. ‘Ve aslında hiç de askerliği ilgilendirmeyen bir şey daha yaptı: ‘Selmân-ı Pâk, İslâm Peygamberinin fedakâr bir hizmetçisinin adıdır. Bundan sonra bu isim Ctesiphon şeklinde kullanılması tavsiye olunur.’ Artık İngilizler nezdinde bu isim değişmiş bulunuyordu. Yoksa Müslüman büyüklerinin sessiz mezar taşları düşmanları nezdinde onların torunları olan dirilerden daha mı ürkütücüydü?’”¹²⁰³

İsmail Bilgin’in *Kut’ül Amare* romanında da ismini Selman-ı Farisi’den alan Selman-ı Pak şehrine yer verilirken bu şehrin ismini değiştiren İngilizlerin hedeflerinden de söz edilir:

“Öğrendiğimize göre Selman-ı Pak’ta Müslümanların büyük bir saygı beslediği Selman-ı Farisi’nin türbesi varmış. Hatta bu şehrin ismi ona atfen verilmiş. Yaa... Bu durum Hintli askerlerimizin savaşıma isteğini azaltabilir efendim. (...) Çok kolay... Biz de askerimize Selman-ı Pak’ta değil de Ctesiphon’da savaşacaklarını söyleriz. Şehir ele geçtikten sonra her şeyi öğrenebilirler. O saatten sonra bence bir sakıncası da yok açıkçası... Ama şehri alıncaya dek orduda Selman-ı Pak isminin kullanılmasını yasakladım. Eski tarihi ismini, Ctesiphon’u zikredeceğim.”¹²⁰⁴

İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı romanında da yazar Selman-ı Pak şehrine değinerek bu savaşta şehrin adını söylemenin İngilizler tarafından yasaklandığına çünkü Hindistan’dan savaşmaları için getirilen Müslümanların şehrin Selman-ı Farisi ile olan bağını anlayınca savaşmayacaklarını düşündüklerine yer verilir.

“Önlerinde Bağdat’ta otuz kilometre uzaklıkta Selman-ı Pak denilen kasaba vardı. Keşif uçaklarından Osmanlı askerlerinin orada mevzilendiği anlaşılmıştı. General Towshend, askerlere yazdığı emirlerde önce Selman-ı Pak ismini değiştirmişti. Bu ismi kullanmayı yasakladı. Çünkü bu isim Müslümanların peygamberi Muhammed’in arkadaşlarından olan ve burada valilik yapıp burada ölen Selman-ı Farisi’den geliyordu. Bu yüzden kutsal şehirlerden biri olarak kabul ediliyordu. Birleşik Krallık ordusundaki Müslüman Hintli askerlerin savaşıma

¹²⁰³ Ebubekir Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kutül Amare*, Çelik Yayınevi, 1.b., 2017, s. 135.

¹²⁰⁴ İsmail Bilgin, *Kut’ül Amare*, Timaş Yayınevi, İstanbul 2018, s. 47.

isteklerinin kırılmaması için onun yerine buranın antik ismi olan Ktesifon isminin kullanılması emrini vermişti.”¹²⁰⁵

Bunların dışında Sevinç Çokum’un *Ağustos Başağı* romanında Osmanlı için Tikrit ve Kut’ta savaşıyan Yusuf karakterinin hatırlamaları ile verilen Irak bölgesi, Yusuf’un Irak ile Türkler arasındaki bağı vurgulaması ile anlatılmaya çalışılır. Yusuf, gençlere Tikrit’in nerede olduğunu sorar ve soruyu bilemeyen gençleri azarlayarak bu şehir için savaşıyan Türk askerlerinin yaşadıklarını anlatır.

Reha Çamuroğlu ise *Selahaddin el Kürdi* romanında ismini “Tigris”den yani Dicle’den aldığı detayını söyleyerek Tikrit’ten söz eder.

*“Bu Tigris’in tam da kıyısında bol suların yeşillendirdiği cennet gibi bir şehir vardır ki, buraya adı üzerinde misali Tikrit derler. İlk bakana önemsiz görünür Tikrit. Sanki kendisini gizlemek istercesine kalesi bile korkutucu değildir. Tabii ki, saldırılmadıkça.”*¹²⁰⁶

Reha Çamuroğlu daha sonra romanında Tikrit Kalesi hakkında bilgilere de yer verir:

*“Tikrit kalesini iki çeşit asker korurdu. Esası Eyyub komutasındaki Kürtlerdi. Bunlar da tamamen Ravedî idi. Bir kısım Arap asker vardı; bunlar daha çok kolluk kuvveti gibiydiler ve komutanları da Ubeydullah’tı.”*¹²⁰⁷

Ahmed Mithat Efendi’nin, *Süleyman Musli*, romanında ise Irak’ın Ninova kentine yer verilir. Romanda yazar, Yunus Peygamberin kabrine yakın bir yerde olduğunu söyleyen Ninova şehrine Avrupa’dan gelen araştırmacılardan söz eder ve onların bu kadim şehrin arkeolojik eserlerine olan meraklarını anlattıktan sonra bu coğrafyanın yirminci yüzyılda da savaş coğrafyası olduğunu ve burada savaşıyan birçok toplumun bu şehrin tarihinden haberdar olmadığını söyler.¹²⁰⁸

¹²⁰⁵ Tecelli Sercan Sırma, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 64.

¹²⁰⁶ Reha Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, Everest Yayınları, Aralık 2011, s. 15.

¹²⁰⁷ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, s. 18.

¹²⁰⁸ Ahmed Mithat Efendi, *Süleyman Musli*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 436.

Suzan Samancı'nın *Halepçe'den Gelen Sevgili* romanında ise Halepçe'nin yanı sıra Kerkük ve Süleymaniye kentlerinden söz edilirken Süleymaniye'nin değişen çehresi hakkında bazı ayrıntılara yer verilir.¹²⁰⁹

Tecelli Sercan Sırma'nın *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı* romanında geçen bir diğer şehir Erbil'dir. Romancı şehrin coğrafi ve kültürel özelliklerine yer vermeye çalışırken Erbil merkezinin tümsek şekline benzeyen bir kalede kurulduğunu, şehrin ileri gelenlerinin bu şehirde yaşadığını, geri kalan halkın ise kalenin dışında kalan köylerde yaşadıklarını söyler:

“Erbil ona farklı geldi. Diğer Irak şehirlerine benzemiyordu. Onlar gibi düz bir ovanın ortasında kurulmuş olmasına rağmen, şehir merkezi yığma bir tümseğin üzerindeki eski bir kaledeydi. Kalede zenginler ve kent idarecileri oturuyorlardı. Çiftçilik ve hayvancılıkla geçinenler- kervancı ve yoksullar ise kale dışındaki köylerde yaşıyorlardı. Halk ne Arap'tı ne de Arapça konuşabiliyordu. Ağırıklı olarak kalede Türkmence, aşağılarda ise Kürtçe konuşuluyordu.”¹²¹⁰

Kutsal Topaloğlu *Tanrının Temsilcileri* romanında ise Nasiriye'ye on beş kilometre uzaklıkta olduğu belirtilen Ur şehrine yer verilmiştir. Romanda bu şehir devletin çok önemli olduğu din ve birçok mitin bu şehirden doğduğu belirtilir.

“... Ur kenti MÖ. 3 binlerde dünyanın en büyük kent devletiydi dedi. Burada yapılan arkeolojik kazılarda bugünkü din ve mitoloji bilgilerimizi derinden etkileyen çok zengin kültür verileri gündüzüne çıkartılmıştır.”¹²¹¹

Kutsal Topaloğlu'nun romanda yer verdiği bir diğer şehir ise Uruk'tur. Bu şehrin ilk yazılı belgelerin bulunduğu ve antik dönemde Mezopotamya'nın en büyük şehri olduğu belirtilir.

“Okuduklarıma göre Anu zigguratı ile yarışacak çok büyük bir tapınak yaptırmış İnanna 'burada dedi hoca. 'Meşhur Kral Gilgamiş ise kendin etrafına 9 buçuk kilometre uzunluğunda geniş ve yüksek surlarla çevirtmiş. Gilgamiş zamanında en parlak dönemini yaşayan Uruk, tahminen 80000 nüfusu ile Mezopotamya'nın en büyük kentiymiş o zamanlar. Geçen yüzyıl başlamış olan

¹²⁰⁹ Suzan Samancı, *Halepçe'den Gelen Sevgili*, Sel Yayınları, İstanbul 2012, s. 150-151.

¹²¹⁰ Tecelli Sercan Sırma, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 175-176.

¹²¹¹ Kutsal Topaloğlu, *Tanrının Temsilcileri*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2019, s. 370.

arkeolojik kazılarda dünyanın ilk yazılı belgeleri keşfedilmiştir burada. Uygarlığının başlangıcı kabul edilen bu yazılar aşağı yukarı milattan önce 3.500'lü yıllara aittir.”¹²¹²

2.1.3. İran

2.1.3.1. Tebriz

İran’da geçen ve İran hakkında detaylı bilgilendirmeler yapan romanlar, çoğunlukla Yavuz Sultan Selim’in İran seferini konu edinen romanlardır. Yazarlar özellikle Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail arasındaki Şii-Sünni mücadelesine romanlarında yer vermişler, İran’da adeta birer mezhep simgesi haline gelen camilerin tarihleri hakkında detaylı açıklamalar yapmışlardır.

Oğuz Özdeş’in *Yavuz’un Pençesi* romanında, Yavuz Sultan Selim’in Tebriz ziyaretine yer verilirken Tebriz’de kaldığı kervansarayla ilgili detaylara da değinilir:

“Şehzade Selim, 1510 yılı haziran ayının beşinci günü Tebriz’in en büyük kervansaraya indi. Kendisi için ayırttığı ferah odanın bitişiğini de nedimlerine tahsis etti. İki katlı olan kervansarayan ortasında genişçe bir bahçe ve havuz vardı. Ağırlığını teşkil eden seyisleri, hizmetkârları, ahçısı ve atları alt katta iki odayı işgal etmişlerdi.”¹²¹³

Özdeş, Yavuz Sultan Selim’in Tebriz’den Surkhab’a kadar olan yerlerde halk tarafından coşkuyla karşılandığından söz eder ve onun beyaz atıyla Tebriz’e 1453 yılında İstanbul’u fetheden “Fatih” gibi girdiğini söyler:

“Tebriz’in dışındaki ‘Surkhab’a kadar, bütün Tebriz halkı sokaklara dökülmüş, yollar kıymetli kumaşlar ve halılarla döşenmiş iki tarafa dizilen asker ve halk, yavuz hükümdarı karşılayıp alkışlamak için hazırlanmıştı.

6 Eylül 1514 Çarşamba günü kuşluk vakti, yüce Türk hükümdarı Sultan Selim Han, memleketini bırakıp Horasan’a kaçmış olan mağlup Şah İsmail’in payitahtı Tebriz’e muhteşem bir alayla girdi.

¹²¹² Topaloğlu, *Tanrının Temsilcileri*, s. 359.

¹²¹³ Oğuz Özdeş, *Yavuz’un Pençesi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1964, s. 11.

Beyaz atının üstünde dimdik duran Sultan Selim, rüzgârın tesiriyle hafifçe açılan kaftanının içinde, uçuşa hazırlanan bir kartalı andırıyordu.

Dedesi Fatih Sultan Mehmet, bundan 61 sene önce Bizans'ın payitahtı İstanbul'a ancak böyle bir ihtişamla girmiş ve 'Fatih' unvanını almıştı. Şimdi de onun torunu Sultan Selim, Tebriz'e giriyor ve 'Yavuz' padişah diye alkışlanıyor ve hürmet görüyordu."¹²¹⁴

Çaldıran savaşından sonra Tebriz'e giren Yavuz Sultan Selim'in kaldığı Tebriz sarayını romancı Binbir Gece Masallarındaki saraylara benzetir ve oldukça görkemli olduğunu söyler:

"Tebriz Sarayı, Heşt Behişt Bahçesinin sağ tarafındaydı. Beyaz mermerden yapılan saray, Binbir Gece Masallarındaki dekoru andırıyordu. Sarayın iç duvarları bile, ipek atlaslarla döşenmişti. Pencereleeri süsleyen renkli camlar, güneş ışığını huzmeler halinde odalara dağıtıyordu."¹²¹⁵

Reha Çamuroğlu'nun *İsmail* romanında mekân çoğunlukla Tebriz şehridir. Romanda Tebriz şehrinin taht şehri ve Şiiliğin kalesi olduğuna dikkat çekilmiştir:

"Necm devam etti: 'Tebriz bundan böyle Safevi devletinin taht şehri olacaktır. Bugün On İki İmam efendilerimiz adına hutbe okutulacak, eğri inançlılar doğru yola çağrılacaktır. Doğru yola gelmeyenler cezalandırılmayacak, fakat eğri inançlarını sergilemeye kalkışanlar şiddetle cezalarını bulacaklardır. Zamanın sahibi, On iki İmam Efendilerimizin mazharı, Yüce Allah'ın yeryüzündeki kanıtı Şah İsmail Efendimiz adına para kestirilecektir."¹²¹⁶

İskender Pala'nın *Şah ve Sultan* romanında da yer verilen şehirlerden en önemlisi Tebriz'dir. Tebriz, Safevi devletinin başkentidir ve Şah İsmail bu şehri ele geçirince Sünniler için şehirde yaşama alanı bırakmaz. Dolayısıyla Tebriz mezhepsel özellikleri ile anılan bir şehir olarak okurun karşısına çıkar. Romanda Tebriz'de bulunan Heşt Behişt sarayının da önemli bir yeri vardır.

"Sokaklarda hüznün ve ölüm dolaşırken Heşt Behişt Sarayı'nda güç ve neşe hüküm sürüyordu. Saraydaki herkes olup bitenden rahatsızdı ama kimse bunu

¹²¹⁴ Özdeş, *Yavuz'un Pençesi*, s. 90.

¹²¹⁵ Özdeş, *Yavuz'un Pençesi*, s. 91.

¹²¹⁶ Reha Çamuroğlu, *İsmail*, Everest Yayınları, İstanbul 2008, s. 234.

diğerine itiraf edemiyor, bunun yerine şiirler, meclisler, terennümler ile kederlerinin üstünü örtmeye çalışıyorlardı."¹²¹⁷

Ayrıca romanda Tebriz'in "sanatkârlar madeni" olarak anıldığından ve Şah'ın sanatçıları desteklediğinden de söz edilir.

Nazan Bekiroğlu'nun *Nar Ağacı* romanında yazar-anlatıcının varlığından şüphe duyduğu bir şehirden Taht-ı Süleyman'dan bahsedilir. Yazar, romanda yıllar önce gelen mektuplardan öğrendiği bu şehri aramaktadır ve gerçek bir mekân olduğunu öğrendiğinde şaşıracaktır. Trabzon'dan başlayan yolculukta Taht-ı Süleyman'dan önce Tebriz'e varılır ve bu şehir anlatılmaya çalışılırken şehrin eski Tebriz olmadığı, oldukça modern bir şehirle karşılaşıldığı, hayallerdeki Tebriz'den farklı bir şehir olduğu belirtilmeye çalışılır:

"Tebriz'e girince beni karşılayanın Şems olacağını zannediyordum. Bende isim ve resim olarak hazır bulunan pek çok şeyin yurduna geldim. Bir masal şehrinin şöhretinden; Tebriz'in, ticaret yeteneğine daha doğuştan sahip o eski tacirlerinden, kervanlarından, saraylarından izler arıyorum. Oysa Tebriz dedikleri bu modern şehir midir? Yedi kez depremde yıkılmış yedi kez yeniden kurulmuş bir şehri görmeye giderken hayal ettiğimle göreceğim arasında bir mesafe bulunacağını biliyordum elbet. Böyle bir yıkımdan geriye Tebriz'in asliyetinden ne kalabilir ki? Geriye kalanlar da kaybolanları hayal etmeye yetmiyor. Tebriz kendisinden çok hatırasında yaşıyor, kendi isminde gizli. (...) Mektubu, adresi çıkarıyorum. Şahapzade dikkatle inceliyor. Korkuyla soruyorum. 'Taht-ı Süleyman nerede? Oraya gideceğiz.' Sanki 'Taht-ı Süleyman mı? Öyle bir yer yok' diyecek. Var. 'Tikap'ta.' 'Tikap nerede?' Sorularım ardı ardına diziliyor. 'Tikap da Tebriz gibi mi? Yani binalar böyle yenilenmiş mi? Şehrin eski yüzü böyle zırhlar altında mı? En önemlisi böyle kalabalık mı?' Kalbim duracak. 'Hayır' diyor Şahapzade. 'Taht-ı Süleyman zaten bir sit alanı. Kasabası da çok küçük ve çok eski.'"¹²¹⁸

Romanda öğrenci ve rehber Yasemen eşliğinde gezilen Tebriz'de en çok anlatılan mekân Tebriz'in Kapalıçarşı'sı olur. Bu çarşı bin bir çeşit baharatla, *Binbir Gece Hikâyeleri*'ne denk görüntüleri ile tasvir edilirken Tebriz halılarını görmeye giden anlatıcı-yazar burada halılara bakarken hayal âlemine geçiş yapar:

¹²¹⁷ İskender Pala, *Şah ve Sultan*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 50.

¹²¹⁸ Nazan Bekiroğlu, *Nar Ağacı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 101.

“Yorucu Tebriz gününün sonunda Kapalıçarşı’ya gidiyoruz. Sırt çantasıyla çıktığım yolculuktan bavullarla dönmemem gerek elbet. Ama Tebriz’in yirmi kadar kervansaraydan ibaret Kapalıçarşı’sı Binbir Gece! Karanfil, tarçın, zencefil, kekik, biberiye, karabiber, bergamot, acı pelin, gül, iris, mahlep, kişniş kokularıyla sersemlemiş bir halde renk renk, salkım salkım ıstık ve cıvı cıvı hayat ortasında onlarca sokak geçiyoruz. Sepetlere tepeleme yığılmış türlü suret kuruyemişler, rengârenk kumaşlar, çeşit çeşit, boy boy çömlekler, giyim kuşam, züccaciye, akla ne gelirse hepsi kendi sokağında satılıyor. Şahapzade bize en fazla da Tebriz’in gururu, dünyaca meşhur halıları göstermek istiyor. Burası neredeyse bir mahalle. O kadar çok sokağa girip çıkıyor, o kadar çok halı görüyoruz ki artık gördüklerimizi birbirinden ayıramaz hale geliyorum, günün sıcaklığı ve yorgunluğuyla tükenmek üzereyim.”¹²¹⁹

Romanda Tebriz çarşıları günlük hayat içinde koşuşturan insanları, dilencileri, tüccarları ve alışveriş yapan insanların tavırlarını tasvir eden yazar, Tebriz’in açık pazarlarından ayrıntılı olarak söz etmiştir ve bu pazarların Tebriz’in canlı tarafı olduğunu anlatmaya çalışmıştır:

“Hükümet binasını geçtikten sonra bu kez Tebriz’in sayısız açık pazarlarından birinin içine düştük. Akla gelebilecek her türlü insan ve her şey vardı burada. Hayretle etrafıma bakmaya başladım. Seyyar mangallarının önünde diz çökmüş ateşi közleyen, şişlerini yağlayan kebabçılar; ortalığı kokuya ve dumana boğan cızbız köfteciler; sepetler içinde her biri kuzu büyüklüğündeki balıkları satan oltacılar; kazan büyüklüğündeki mesvar semaverlerini kurmuş çaycılar; yaş lavaşlarını çamaşır gibi ipe diken fırıncılar; konfeti kesen şekerciler; ağzı kıvrılmış çuvallarda envaî çeşit bakliyat satan pazarcılar; yükünü indirmiş, balyalarını yıkmış, dükkân sahibini bekleyen yorgun tacirler; malların üzerine rastgele uzanmış tembel tembel uyuklayan çıraklar; göğsü bağı yara bere içinde sinezenler; heybetli sarıkları, toprak rengi cübbeleriyle hemen göze çarpan mollalar; dış görünüşleri diğer insanlardan farklı olsa da asıl, gözlerindeki o muammalı bakıştan tanınan meczuplar; kör, topal, sağır ya da sağlıklı dilenciler; çini üzerine şahın portresini boyayan nakkaşlar; sırtındaki fiçıda, kolundaki ibrikte

¹²¹⁹ Bekiroğlu, *Nar Ağacı*, s. 102-103.

su satan sakalar; güreşe tutuşmuş zorhane pehlivanları; mersiye hanlar, adak aşısı dağıtanlar, afyon çeken cüceler; kuklacılar ve daha neler neler. Hepsi buradaydı. (...) Tebriz’de hayat açık pazarlarda akardı ve etrafımda gümbür gümbür atan nabza bakılırsa savaş da işgal de alım satımı durduramamıştı.”¹²²⁰

Tebriz halısına bakarken birdenbire içinde bulduğu zamandan geriye doğru giden anlatıcı, kendisini 1912 yılında bulur ve burada bulduğu büyükbabası Settarhan’ı anlatmaya başlar.

Romanda Tebriz sokaklarında, kahvehanelerinde, esnaf arasında geçen sohbetlere yer verilirken Tebriz şehrinin İran için Tahran kadar önemli bir şehir olduğu, meşrutiyet faaliyetlerine dair yapılan yorumlarla birlikte anlatılır. “Darüssaltana” ve “kapı” olarak da nitelendirilen Tebriz’in hem İran için hem de Rusya, Türkiye, Azerbaycan için oldukça stratejik bir şehir olduğu da belirtilmektedir.

“İran’da Tebriz’in karışmadığı bir yenilik hamlesi bulamazsın. Meşrutiyet Tahran’da doğsa da beşiği Tebriz’de sallanır, meclis Tahran’da kurulur ama Tebriz’de korunur. Çünkü Tahran’a çıkan yollar bütünüyle Tebriz’den geçer, İran’ın bütün rüzgârları önce Tebriz’de eser. Tebriz’de rüzgâr esse Tahran’da fırtına kopar. Tebriz üşümezse İran titremez. Tebriz’de kapı çarparsa Tahran’da deprem olur. Tebriz titreirse Tahran sarsılır. Tebriz sarsılırsa Tahran yıkılıp gider. Tahran’ın talihi Tebriz’in alnında yazılıdır.

Bakışlarını tekrar kalabalığın üzerinde gezdirdi. Çok önemli bir sır açıklayacakmış gibi sesini alçalttı; eliyle ağzını yarı örttü, kulaklara eğildi. ‘Çünkü Tebriz kapıdır. Her şey, yollar gibi önce Tebriz’e uğrar. Erivan’dan, Tiflis’ten, Bakü’den, Batum’dan, Moskova’dan, Petersburg’dan, İstanbul’dan gelen hiçbir şey Tebriz’e uğramadan İran’a giremez. Tebriz Darüssaltana’dır.’”¹²²¹

Romanda sık sık geriye dönüş tekniği kullanılır ve bu bölümlerde zaman 1912’yi gösterir, kurgu bu noktada yeniden canlanır. Bu bölümlerde ise İngilizler tarafından işgal edilen Tebriz anlatılmaya çalışılır.

¹²²⁰ Bekiroğlu, *Nar Ağacı*, s. 109-110.

¹²²¹ Bekiroğlu, *Nar Ağacı*, s. 128.

Ebubekir Subaşı'nın, *Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim* romanında da Yavuz Sultan Selim'in henüz bir Osmanlı şehzadesi iken Trabzon'dan Tebriz'e gidişi ve İran'a dair bilgi toplamasına yer verilmektedir. Çaldıran savaşına dair detaylara da yer verilen romanda taht şehri olarak anılan Tebriz'e o güne kadar hiçbir hükümdarın bu kadar yaklaşmadığı da belirtilmektedir:

“Artık İran’ın taht şehri güzel şehri Tebriz muzaffer Osmanlı Ordusuna kucağını açmıştı. Osmanlılar hiçbir zaman ne Yıldırım ve ne de Fatih zamanına bu kadar doğuya ilerleyebilmişlerdi. O zamana kadar ‘na-mağlub’ şöhretini muhafaza etmiş olan İsmail, yalnız mağlup değil, aynı zamanda perişan edilmişti. Hazinesi, tahtı, haremi, başkenti şimdi Sünni Osmanlıların veya onun iftiracı tabiriyle Yezidlerin elinde idi. Ama ne gariptir ki, kan dökmekle şöhret bulmuş olan Yezit sadece bu şöhretiyle aslında tam da İsmail’e benziyordu.”¹²²²

Yavuz Sultan Selim'in İran'da gezdiği yerleri anlatan yazar, Heşt Behişt sarayından, Uzun Hasan Cami'sinden söz eder.

“Yavuz Han buradaki Heşt Behişt sarayını gezmiş ve Şah tarafından cephanelik olarak kullanılan Uzun Hasan Camii'ni, dedesi Fatih'e karşı Frengistan ile iş birliği yapmış olmasına rağmen temizlettirmişti. Daha da garibi, onun aziz hatırası öz torunu İsmail'in hakaretinden kurtararak ibadete açıp etrafını şenlendirmişti.”¹²²³

Okay Tiryakioğlu'nun *Aslan Pençeli Şair Padişah Yavuz Selim Han* romanında ise Tebriz'in önemli bir ticaret şehri olduğundan bahsedilir ve ticaretin Tebriz'in gecelerinde bile devam ettiği vurgulanır:

“Mamur kentin yoğun bir ticaret başkenti olduğu, gecedeki kıpırtısından dahi belliydi. Saat gece yarısına yaklaştığı halde, üç adam boyundaki ipek kumaş denklerini, kalın keçe ve ağlarla sarılı baharat hevenklerini, tahta kuşaklarla örülü halı balyalarını arabalara yüklemekte olan büyük kervanlar gördük. Gecenin o yorgun ve soğuk saatlerine rağmen taş depoların, ahşap ambarların kapılarında

¹²²² Ebubekir Subaşı, *Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2015, s. 248.

¹²²³ Subaşı, *Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim*, s. 257.

yakılmış ateşlerin önünde pazarlıklar sürüyor, keseler ve kasalar açılıp açılıp kapanıyor, kâğıtlara isimler yazılıp mühürler vuruluyordu."¹²²⁴

Orhan Yeniaras'ın *Alamut Kalesi* romanında yer verilen dikkat çekici bir diğer mekân ise Tebriz'de bulunan Hülagü Han'ın sarayıdır. Romanda oldukça gösterişli olduğu belirtilen saray hakkında şunlar söylenmiştir:

"Hülagünün Tebriz'deki sarayı yüz dönümlük bir arazi üzerine kurulmuştur. Bina, yedi ana kubbe ve yirmi bir tali kubbeden oluşuyordu. Bol sütunlu, bol pencere, balkonlu, revaklı, üç katlı ve görkemli bir yapıydı.

Duvarlarda beyaz kesme taş, revaklarda damarlı mermer kullanılmıştı. Kubbe kolon ve sütun başlıkları ile revaklardaki mermer işçiliğinde İran etkisi derinden hissediliyordu.

Geniş bahçesi, rengârenk çiçekler ve fıskiyeli havuzlarla süslüydü.

(...) Sarayın mermer işlemeli giriş kapısının her iki yanında birer anıtsal Buda heykeli bulunuyordu."¹²²⁵

2.1.3.2. Şiraz- Tahran- Alamut Kalesi ve Diğer Şehirler

Ercüment Ekrem Talu'nun, *Meşhedi ile Devri Âlem* romanı İran'ın birçok şehrinde geçer. Romanda yer verilen şehirlerden biri Şiraz'dır ve Şiraz kenti, kahramanların dinlenip mola verdikleri bir mekândır.

Romanda yer verilen diğer şehirler ise Kum, Şiraz, İsfahan, Kaşan, Tahran gibi şehirlerdir. Romancının bu şehirlere bakışı oldukça olumludur, romanda caddeleri bahçeleri ile temiz, medenî bir toplum tasviri vardır.

"Kum, Şiraz, İsfahan, Kaşan gibi medinelerin etrafını kuşatan kalelerin çini örtülü kapıları, Tahran'ın temiz ve geniş caddeleri, 'Hıyabanı Lelezarı(Bağı milli) denilen belediye bahçeleri, yüksek binalar, Meşhedi'nin çehresinde haklı birer gurur tebessümü peyda ettiği gibi bu kardeş milletin medeniyete ne kadar kabiliyetli, umranperver ve çalışkan olduğunu gösteriyordu."¹²²⁶

¹²²⁴ Okay Tiryakioğlu, *Aslan Pençeli Şair Padişah Yavuz Selim Han*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018, s. 111.

¹²²⁵ Orhan Yeniaras, *Alamut Kalesi*, Panama Yayıncılık, Ankara 2019, s. 127.

¹²²⁶ Ercüment Ekrem Talu, *Meşhedi ile Devri Alem*, Semih Lütfi Kitabevi, 2. b., s. 214.

Nazan Bekiroğlu'nun *Nar Ağacı* romanında Şiraz'a giden kahramanların dikkatlerini en çok İran'ın dağları çekmektedir. Şiraz'a giren yazar-anlatıcı bu şehri minyatürlerde bulduğu gibi bulur ve böyle bir iklimde yaşayan Hafız'ın, Sadi'nin Şirazlı olmasının tesadüf olmadığını söyler. Yazar, onların şiirlerinde gül ve bülbül söz etmelerini eleştiren İranlı Ali Şeriatî'nin düşüncelerine değinir, anlatıcı daha sonra dedesi Setterhan adına çektiği tefeülden bir beyiti paylaşır:

“Şehre girer girmez sadece Şiraz'da yetişen servinazları, o tatlı endamı tanıyorum. Minyatürlerde ve şiirlerdeki küçük, narin servi bu işte. Şiraz derin sükûnetlerin şehri. Bir havuz, üç beş servinaz; burada her pencere gerçekten bir Acem bahçesine açılıyor. Hafız'ın da Sadi'nin de bu yerli olmasına hiç şaşmamalı. Ali Şeriatî, Moğol istilâsı esnasında şairlerin gülden bülbülden bahsetmiş olmasına ateş püskürse de bu şehirde gülden bülbülden bahsetmemek mümkün değil ve ne Moğol kalmış geriye ne savaş, sadece Hafız var.

Kervansaraydan bozma bir otelde odalarımıza çekiliyoruz. (...) Fakat 'Hafız'ın kabri olan bahçeye gidecek olmak duygusu çok güzel. Yol boyunca Hafız'dan beyitler geçiyor aklımdan. Oymaya, yaldıza, ışığa, parıltıya, saltanata, renge, hayale, hülyaya teşne bu ırkın dili de ihtişamlı. Settarhan'ın tefeülünü hatırlıyorum gülümseyerek: Serti kirpiklerimle öldürürüm diyen yâr Aman sakın durmasın öldürürse öldürsün.”¹²²⁷

Refik Özdek'in *Gece Yarısı Güneşi* romanında da çok fazla ayrıntıya yer verilmesi de ismen de olsa Şiraz'dan söz edilir.

Coşkun Mutlu'nun, *Hasan Sabbah Alamut Kalesi Dağların Asi Rüzgârı* tarihi romanında da Hasan Sabbah'ın ünlü kalesi Alamut'tan söz edilir. Romanda Hasan Sabbah'ın bu kalede kurduğu iddia edilen cennet bahçesi ve Kur'an-ı Kerim arasındaki ilgiye dikkat çekilmiştir:

“Aradığım cennet bahçelerine burada yaptıracağım burası öyle bir bahçe olacak ki Kur'an'da anlatılan cennet bahçelerini aratmayacak onda anlatılan

¹²²⁷ Nazan Bekiroğlu, *Nar Ağacı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 265.

irmaklar buradan akacak demiş onun bu sözlerle üzerine Hüseyin ya huriler diye sorunca Hasan onları da bulmak senin işindir diye cevap vermişti."¹²²⁸

Ayşe Atıcı Arayancan ise Alamut Kalesi'nde var olduğuna inanılan cennet bahçesinin bir söylenti sonucu ortaya çıktığını söyler. Yazar ilk kaynak eserlerinde İsmaililer hakkında böyle bir bilginin bulunmadığını ve bu konudan sadece Marco Polo'nun bahsettiğini ifade eder.

"Marco Polo'nun eserinde tasvir ettiği kalenin Alamut Kalesi'nin olma ihtimali de çok düşüktür. Ancak Marco Polo'nun tasvir ettiği yerin, Alamut vadisindeki Nizari müstahkem mevkillerinden birine işaret etmiş olması muhtemeldir. Çünkü o dönemde on sekiz yaşında bir seyyah olan Marco Polo'nun Alamut'un yeri hakkında bazı ayrıntıları işitmiş olması olasıdır; fakat Hasan Sabbah ve Nizariler hakkında anlattıkları tamamıyla kendi duyduklarıdır ve bizzat kendisi tanıklık etmemiştir. Bununla birlikte kendisinin İran'da bir Nizari kale yıkıntısını görmüş olduğu neredeyse kesindir."¹²²⁹

Romanda anlatılan kalelerden bir diğeri de Alamut Kalesi kadar önemli sayılan Haladkah kalesidir. Bu kaleler bu inancın propaganda mekânı ve korunma alanı olarak anlatılır.¹²³⁰

Orhan Yeniars'ın *Alamut Kalesi* isimli romanında Moğolların Alamut kalesine saldırıları ele alınır. Rükneddin Hürşah dönemini anlatan yazar, Moğolların asıl hedeflerinin Alamut kalesi olmasına rağmen onların topyekûn bir şekilde Haşhaşilere savaş açmış olduğunu belirtir. Hedef olan kaleler arasında, Maymundiz, Lamasar, Şahdiz, Kain, Masyaf ve Halep Kaleleri de vardır.

Romanda Alamut sayesinde Hasan Sabbah'ın devletinin bir kale devleti olduğunu ve saldırı tekniğini de vur-kaç ve intihar saldırıları olduğunu söyler.

"Alamut ne bir şehir devletidir ne boy ne budun ne de çetedir. Ona kale devleti, hatta kale devletler topluluğu desek daha doğru olur. Tarihte böyle bir yapılanmanın emsaline pek rastlanmaz. Merkezi Alamut olmak üzere birçok

¹²²⁸ Coşkun Mutlu, *Hasan Sabbah Alamut Kalesi Dağların Asi Rüzgârı*, Lopus Yayınevi, Ankara, 2019, s. 184.

¹²²⁹ Ayşe Atıcı Arayancan, *Hasan Sabbah ve Alamut*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2020, s. 45-46.

¹²³⁰ Coşkun Mutlu, *Hasan Sabbah Alamut Kalesi Dağların Asi Rüzgârı*, Lopus Yayınevi, Ankara, 2019, s. 203.

kaleden oluşur. Devlet başkanları, siyasi merkezleri ve kendilerine göre bir hukuk düzenleri vardır. Hatta alabildikleri yer onların vatanıdır."¹²³¹

Ahmet Haldun Terzioğlu'nun *Alamut'un Piri Hasan Sabbah* romanında İran'ın kuzeyinde olan Deylem yurduna yer verilir. Bu toprakların erişilmez bir bölgede olmasından dolayı birçok devlet buraya fetih düzenleyememiş, Deylemliler de böylece varlıklarını korumuşlardır. Terzioğlu, Alamut kalesinin adını Deylemliler'den aldığı bilgisini verir. Custani Hanedanlığı zamanında kurulduğu ve adına Alamut denildiği iddia edilen Alamut kalesinin isminin başlangıçta "kartal" anlamına gelen "aluh" olduğu, zamanla Alamut'a dönüştüğü söylenirken Deylem yurdu romanda şöyle anlatılmaktadır:

"Hazar Denizi'nin Batı yanına tutan yüksek bölgedir Deylem yurdu. Doğuda Taberistan'ı batı da Gilan'ı içine alır. Geçit vermez dağlar bu yurdun kolayca korunmasını sağlamış istilalara kapalı olmuştur. Deylem yurduna girmek de zordur girmeyi başardıktan sonra çıkmak da. Bunu bilen anlayan hanlar, krallar orduları ne kadar güçlü ve kalabalık olursa olsun genelde çevresinden dolanmaya tercih etmişlerdir. Bu da Deylemlilerin işine yaramıştır."¹²³²

Ayşe Atıcı Arayancan da *Hasan Sabbah ve Alamut*'ta Alamut Kalesi'nin Elburz dağlarının en yüksek noktasında olduğunu söyler ve kalenin bu dağlar tarafından kuşatıldığını belirtir. Yazar, yine bu çalışmasında ebced hesabının Hasan Sabbah'ın bu kalede yaşamış olduğu süreyle benzer olması sebebiyle Hasan Sabbah'ın takipçilerinin kale ile Hasan Sabbah arasında ruhani bir bağ kurduklarını söyler.

"Bugün Alamut kayalığı Kal'a-i Guzur Han olarak bilinip, Türkan-Fisan, Endic-rud, tan ve Bala-rud isminde dört nahiyeden ibrettir. Dışa kapalı ve verimli bir vadi üzerinde bulunan kaleye; uzunluğu 54 km, eni ise geniş yerinde 5,4 km olan Rudbar vadisindeki Alamut ırmağından dik ve çıkıntılı kayalar arasındaki dar bir boğazdan girilmektedir. Kalenin etrafında yaşayan halka Zalkan denmektedir.

Deylem dilinde kartalın derisi, kartal eğitimi ya da kartal yuvası anlamı taşıyan Alamut 'aluh, amut' kelimelerinden meydana gelmektedir. Sultan Melikşah'tan önde kalenin adı 'yüce mehdi' ismi ile anılmıştır. Kale, Hasan Sabbah sayesinde büyük bir üne kavuşmuş, hatta onun kerametinden ve gizeminden söz

¹²³¹ Orhan Yeniaraş, *Alamut Kalesi*, Panama Yayıncılık, Ankara 2019, s. 135.

¹²³² Ahmet Haldun Terzioğlu, *Alamut'un Piri Hasan Sabbah*, Panama Yayıncılık, Ankara 2020, s. 54-55.

edilmiştir. Nitekim Hamdullah Müstevfî ve Reşidüddin gibi birkaç tarihçi Alamut Kalesi hakkında şu ilginç gerçekten bahsetmektedir: Nizari İsmaililerin ‘Aluh ve amut’ adının tamamında bulunan her harfe Arapça’daki sayısal değer verilirse toplamın 483 olduğunu, bunun da Hasan Sabbah’ın bu mevkide geçirdiği yıla tekabül ettiği ebcet hesabıyla, İsmaililerin kalenin Hasan Sabbah ile mistik bağlantısına inandıklarından bahseder.”¹²³³

Refik Özdek’in *Gece Yarısı Güneşi* isimli romanında yer verilen mekânlardan biri de Tahran’dır. Romanda yirminci yüzyılın başlarında Şah tarafından yönetilen bir İran karşımıza çıkmaktadır. Bir gazetecinin İran’da, Tahran’daki şahitlikleri romana konu edilmekte, böylece ülkede yaşanan siyasi değişikliklere de değinilmektedir. Şah ile röportaj yapmak isteyen bir Türk gazetecinin başından geçenlere yer verilen romanda İran’da meydana gelen devrimler “Beyaz Devrim” olarak anlatılırken Şah’ın İran’da yarattığı baskı da ele alınmaya çalışılmaktadır.

Şah ile görüşmek isteyen bir gazeteciye nasıl davranması gerektiği hakkında bilgiler verilirken Şah’ın modern ülke olarak tanımladığı İran’da nasıl bir despotizm yarattığı romanda ayrıntılandırılmakta, Şah ile ancak önceden planlı bir şekilde konuşulabileceği vurgulanmaktadır:

Romanda Şah rejimi anlatıldıktan sonra Tahran şehrinin tasvirine de yer verilir. Tahran oldukça modern bir şehir olarak anlatılmakta, şehirde modern şehrin simgesi olan gökdelenlerin varlığına dikkat çekilmektedir:

“Tahran sandığından çok daha modern bir şehirdi. Geniş ağaçlı ve dik kesişen hıyabanları caddeleri on beş kadar gökdeleni vardı. Gökdelen dediysem Amerika ve Avrupa’dakiler gibi değil on sekiz, yirmi katlı binalardı bunlar. O tarihlerde İstanbul’da yirmi katlı tek bina yoktu. Bunları yazıyordum ama en çok eski mahalleler eski sokaklar üzerinde duruyordum. Yazı yazarken dalıp gittiğim onlar da oluyordu O anlarda Hilton’da kalmak ve aç aç dolaşmak gibi çelişkili durumumu düşünürdüm daha çok.”¹²³⁴

Selma Fındıklı’nın *Gecenin Yalnızlığında* romanında Türk müzisyen Kemâleddin Abdülkadir b. Gaybî el-Merâgî’nin yaşamı anlatılmaktadır. Romanda doğduğu kent olan

¹²³³ Ayşe Atıcı Arayancan, *Hasan Sabbah ve Alamut*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2020, s. 37-38.

¹²³⁴ Refik Özdek, *Gece Yarısı Güneşi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2010, s. 157.

Meraga'nın adıyla anılan müzisyenin doğduğu ve büyüdüğü coğrafya hakkında bilgilere yer verilir. Romanda büyük şehir olan Tebriz ile Meraga karşılaştırılırken iklimin değişkenliği ve insanların günlük yaşamları da ele alınır.

“Meraga'yı yirmi fersah ötedeki Tebriz'den ayıran Sahand dağının yeşermiş tepeleri, enginli yüksekli kayalıkları, doğup büyüdüğüm topraklardan artık ayrılmak zorunda olduğumu bildiren, yola koyulmamı sabırsızlıkla bekleyen sultan habercileri gibi görünüyor gözüme.

(...) Sofi çayına inen yamaçlarda tek başınayım. Güneş iyiden iyiye yükselmiş. Otların arasında bulduğum uzunca bir dalı dimdik bastırıyorum yere; gölgesi dibine düşüyor. Öğle vaktidir. Hafif bir esinti değip geçiyor yüzüme. Ardından sabahın bittiğini, günün yarıldığını haber veren daha güçlüsü geliyor. Hep böyle olur buralarda hava değişken. Soğukla sıcak kıyasıya vuruşur bu saatlerde. Sonra şehir üstüne bir ağırlık çeker. Kuşlar saçak altlarına, gür yapraklı dalların arasına; insanlar da şadırvanlı bahçelerde çardakların, yüksek eyvanların gölgesine sığınıp uykuda konuşurmuşçasına mırıl mırıl söyleşirler birbirleriyle yaz ikindilerinde.”¹²³⁵

Nazan Bekiroğlu'nun *Nar Ağacı* romanında roman kahramanını İran'a sürükleyen Taht-ı Süleyman kentinden söz edilir. Tebriz'den yola çıkılan gezide İran'ın doğası anlatılır. Yazar, bu noktada bir fotoğrafa bakarken hayal ettiği, kurguladığı coğrafya ile Sehend Dağı'nda karşılaşmanın etkisini üzerinde yani gerçek ile kurgu arasındaki birleşim noktasını da okur ile paylaşır:

“Zannettiğimden daha uzakmış. Tebriz ile Taht-ı Süleyman arasında sayısız dağ çıkıyoruz, bulutlara yaklaştıktan sonra sayısız dağ iniyoruz, İran'ın dağları bu mevsimde mor ve mavi. Aslında sayısız zannettiğim bunca dağ, bir tek dağın farklı tepeleri. Sehend Dağı'nın göklere çekilmiş yedi zirvesinden hangisine çıkıp hangisinden indiğimizi artık bilmiyorum. Ama tam 'Bitti, düze çıktık' derken yenisi dikiliyor karşımıza. Okyanusta fındikkabuğu misali, dağlar arasında yürüyen kırık bir arabada dünyanın oluşumuna katılıyoruz.”¹²³⁶

¹²³⁵ Selma Fındıklı, *Gecenin Yalnızlığında*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2002, s. 6.

¹²³⁶ Nazan Bekiroğlu, *Nar Ağacı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 167.

Bakılan bir fotoğraftan yola çıkarak hayal ile gerçek arasında bir yer olarak ele alınan Taht-ı Süleyman kenti, romanda karşılaşılan tenekeden yapılma “Taht-ı Süleyman 55” tabelası, eskimiş evler, naylon leğenler, çamaşır ipleri, yıkık dökük bahçeler ile apaçık bir gerçeğe, gerçek bir mekâna dönüşür. Daha sonra Taht-ı Süleyman kasabasının tarihine yer verilir ve bu bölgenin Sasaniler döneminde “ateş gâh” olarak kullanıldığı anlatılır ve yine tacir olan büyükbabadan izler aranmaya başlanır:

“Taht-ı Süleyman dedikleri bir büyük ateşgâhmış. Üstelik ateşin yanında bir göl resmiyle karşılaşıyorum. Daha dergâhına girmeden asıl hikâyeden, kıyametin koptuğu yerden başlıyorum. Cümle kapısına el vurup eşiğine bir adım bırakıyorum.

Yüksek surların arkasında alabildiğine geniş, neredeyse şehir büyüklüğünde bir alan bu. Sasanî ateşgâhında tapınağın kalıntılarını, ebedî ateşin yandığı yer olan âteş-i cavidanî mahallini gezerken ateş tapınaklarının neden beni kendilerine böylesine tutkulu bir ilgiyle çektiklerini de seziyorum Bakü'deki ateşgâhın bana eklediği duyguyu hatırlayarak. Çocukluğu bir ateş tapınağının kalıntılarına bakarak geçen, toprak arasından mavi çini toplayan birinin izini sürüyorum ben. Tacirin çocukluğu, gençliği buralarda geçmiş olmalı. O da burada durup bu cümle kapısına, vadiyi yıkayan altın renkli ışığa bakmış mıdır? Bir taşın üzerinde oturup sigara sarmış mıdır? Bilmiyorum. Ama bir eşiği geçmek üzere olduğumu hissediyorum.”¹²³⁷

Romanın ilerleyen bölümlerinde bir Zerdüşt olan Piruz anlatılırken yine Taht-ı Süleyman'dan söz edilir. Buradaki ateş gâhta bulunan ateşin göklerden yakıldığına ve bu sebeple de hiç sönmediğine inanıldığından Taht-ı Süleyman kasabasının Zerdüşt inancı için çok önemli bir kent olduğundan bahsedilir:

Romanda yer verilen kentlerden biri de Yezd'dir. Bu şehir dört tane çölün orta yerinde kurulmuş, tam anlamıyla bir çöl şehri olarak tanıtılır.

“Çölün nemli sis tabakası arkasında dolunay renginde, donuk bir güneş ufka inerken varıyoruz Yezd'e. Çöl güneşi ürkütücü bir güzellikte, bambaşka bir yıldız, bilmediğimiz gezegenlerden biri gibi batıyor. Dört çölün ortasında kurulmuş Yezd şehrine vardığımız andan itibaren zaman içinde bambaşka bir zaman açılıyor

¹²³⁷ Bekiroğlu, *Nar Ağacı*, s. 167-168.

önümüzde. Burada varlığın dört temel unsurunun en saf haliyle muhatabız, Yezd, kadim ve zorlu, farkındayız. Çölün zorlu terbiyesinden geçerken insanlara birlikte yaşama, birbirine dayanma âdabını da öğretene Yezd İran'daki şehirlerin en asili. Fakat sıcak, her şeye hâkim tek duygu."¹²³⁸

Yezd şehrinin de tıpkı Taht-ı Süleyman gibi Zerdüşt inancına mensup kişiler için önemli bir şehir olduğu, şehrin eski ve yeni şehir olarak ikiye ayrıldığından da bahsedilir ve şehre hâkim olan bir çöl sarılığının varlığı söylenir. Şehir, dar sokakları, ahşap ve kerpiç binaları ile anlatılırken yine Zerdüştlere için çok önemli olan bir mekândan "Sessizlik Kulesi"nden bahsedilir ve buradaki ateş gâha tırmanan kahramanlar, burayı İsfahan'daki ateş gâh ile kıyaslar ve Yezd şehrindeki bu ateş gâha ulaşmanın daha zorlu olduğunu belirtilir:

"Bakü ve Tiflis gibi Yezd'in de bir 'eskişehir'i var. Lâcivert gökler altında daracık sokaklara dalıyoruz. Her şey toz, toprak, güneş ve çöl rengine, hatırladığım gibi. Ve çöl sarısı üzerine düşen en ufak bir mavi, bir parça çini, bir parça gök, bir parça havuz suyu örneğin, dünyanın en mümtaz ahengini doğuruyor.

Ertesi gün öğleye doğru Sessizlik Kulesi'ne çıkmak üzere şehrin biraz dışındaki tepenin eteğinde duruyoruz. Terkedilmiş bir kule bu; yasaklandığı için İran'da Zerdüştlere de ölülerini toprağa gömüyor artık. Başımı kaldırıp da bakınca göklere baş çekmiş bu silindirik kerpiç kuleye hiç varılamazmış zannediyorum."¹²³⁹

Romanda yer verilen bir diğer İran şehri ise İsfahan'dır. Romanda İsfahan sıcak iklimi ile tanıtılırken İran kültüründe önemli yer edinen şiirlere de bu bölümde rastlanmaktadır.

"İsfahan'a doğru yola devam ediyoruz. Hava öyle sıcak ki. Üstelik iyice güneşe iniyoruz. Nasıl bir sıcak bekliyor bizi, tahmin bile edemiyorum. Zağros Dağları boyunca gittiğimiz saatler boyunca, Tebriz'den aldığımız bir CD var, onu dinliyoruz."¹²⁴⁰

Ahmet Haldun Terzioğlu ise *Alamut'un Piri Hasan Sabbah* romanında bir diğer önemli İran şehirlerinden olan Nişabur'a da yer verir. Bu şehrin coğrafi yapısını anlatan

¹²³⁸ Bekiroğlu, *Nar Ağacı*, s. 322.

¹²³⁹ Bekiroğlu, *Nar Ağacı*, s. 323.

¹²⁴⁰ Bekiroğlu, *Nar Ağacı*, s. 215.

yazar, XI. yüzyılda Nişabur şehrinin Türkleşmeye başladığını ve bölgede güçlenen Türklerin de diğer milletlere karşı oldukça saygılı olduklarını söyler:

“Nişabur...

Binalud Dağı'nın eteklerindeki dümdüz, verimli topraklar üzerinde yayılmış kent, kendisine egemen olan gücün işaretlerini gururla taşıyordu. Her geçen gün artmaktadır bu işaretler.

Nişabur Selçuklu olma Türk olma yolundaydı.

Var olmak için başka da şansı yok!

Adını bir zamanlar bölgeye hükmeden Sasaniler'in sultanı Şabur'an aldığı söylenen kent uzun zamandır Selçukluların egemenliği altında kimlik değiştiriyordu. Kimliklere saygılı yeni sahipleri eskiden kalma izleri silmeden kendi katkılarını sunuyorlar da kente.”¹²⁴¹

Romanda anlatılan şehirlerden birisi ise İran'ın Save kentidir. Save kenti romanda Şiiilerin açıkça toplantılar yaptığı ilk şehir olarak anlatılır. Şehir, Şii-Sünni mücadelelerinin görüldüğü bir şehir olarak ön plana çıkar. Romanda bu kentte güç elde etmek isteyen Hasan Sabbah'ın Şii İsmaili mezhebine inanan fedâileri Sünni camilerinde Şii inancına göre namaz kılmaya ve ayrılıklar çıkarmaya başlamışlardır. Romanda bunların üzerine gösterilen tepkilere ve Selçuklular tarafından yasaklanmalarına yer verilmiş, Hasan Sabbah fedâilerinin kentte bulunan bazı imamlara suikastlar düzenlemiş olduklarından söz edilmiştir.

2.1.4. Hicaz Bölgesi

Hicaz, Orta Doğu'nun kalbinin attığı bölgedir. Tarihten günümüze kadar olan süreçte ticaret ve hac kervanlarının yoğunlukla bir araya geldiği bu bölge hâlâ önemini korumaktadır. Mekke ve Medine'de Cahiliye devri olarak anılan İslamiyet öncesi dönemde yaşanan panayırların merkezi olan bu coğrafyayı Fernand Braudel şöyle ele alır:

“İslam kentlerinin önemi, İslam uygarlığının özüne bağlıdır. Kentler, yollar, gemiler, kervanlar, hac ziyaretleri, hepsi birden tek bir olguyu meydana

¹²⁴¹ Ahmet Haldun Terzioğlu, *Alamut'un Piri Hasan Sabbah*, Panama Yayıncılık, Ankara 2020, s. 108-109.

getirmektedir: Bunlar, Louis Massignon'un sözünü ettiği Müslüman hayatının 'güç hatları'dır, bunlar hareket demetleridir."¹²⁴²

2.1.4.1. Medine

Attila İlhan'ın *Bıçağın Ucu* romanında Hicaz bir mekân olarak yer almasa da bölge, Osmanlı devletinin kaybettiği topraklar olarak anılmaktadır. Romanda Arabi ve Farisi dillerine hâkim, fıkıh bilen Kur'an tefsirlerine aşina bir kişi olan Haluk Bey'in, Hicaz'ın Türklerin elinden çıkması üzerine dile getirdiği duygular yer alır. Haluk Bey bir gün kaybedilen bu bölgelerin geri alınacağına da inanmaktadır:

Nazan Bekiroğlu'nun *La Sonsuzluk Hecesi* romanında Hz. Âdem ile Havva'nın yaratılışı ve cennetten dünyaya gönderilişleri konu edilmiştir. Yazar, romanda Hz. Âdem ile Havva'nın bulunduğu yer olarak kabul edilen Mekke'deki Arafat dağından söz eder.

*"Âdem Havva'ya doğru yürüdü. Bütün bir dünya macerası onunla birlikte yürüdü. Uğultusuna rüzgâr, ırmağına su yürüdü. Minicik adımlarındaki yorgunluğa bakınca Âdem anladı ki Havva'da durmamış yürümüştü. Dünya toprağının üzerinde, iki ırmağın iyice yaklaştığı yerde karşılaştılar. Diyelim ki Mekke cihetinde, evlerin en güzelini makamı, ismi ezelden belli Kâbe toprağında, Arafat'taydılar."*¹²⁴³

Sami Özbil'in *Çöl Kimseyi Sevmiyordu* romanında ise Medine'nin iklimi ile Mekke'nin iklimi karşılaştırılır. Medine, yumuşak havasından, bereketli topraklarından dolayı bir nimet olarak değerlendirilir:

*"Medine'nin, Mekke'den gelenlerle korkularak bahsedilen yumuşak havası Nevres'i çarpmamıştı. Verimsiz Mekke ile kıyaslayınca toprağından pınarlar fışkıran, hurmalıklarla dolu, zanaatçısı bol yüzlerce insanın ikamet ettiği bu şehir bir nimet gibiydi. Ömürlerinde ilk kez Mekke'den çıkanların Medine'de hastalandıklarını, kimilerinin yakalandıkları sıtma neticesinde öldüklerini işittiğinde şaşırıldı."*¹²⁴⁴

¹²⁴² Fernand Braudel, *Uygurılıkların Grameri*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara 2017, s. 102.

¹²⁴³ Nazan Bekiroğlu, *Lâ Sonsuzluk Hecesi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 211.

¹²⁴⁴ Sami Özbil, *Çöl Kimseyi Sevmiyordu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 155.

Okay Tiryakioğlu'nun *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi* romanında Medine'den söz edilir. Romanda Selahaddin Eyyubi'nin Medine'yi, Hz. Muhammed'in kabrini ziyareti ve burada duygulanışı anlatılırken bölgenin Müslümanlar için önemine yer verilir.

*“Yusuf, ağabeyi Turanşah, dostları İbni Şeddad ve Bahaeddin Karakuş'un bulunduğu bir ekiple önce Hazreti Peygamber'in ravzasına uğradı. Şükür namazı kıldıktan sonra yeşil kubbe altında Âlemlerin Efendisinden şefaatt diledi. Bir müddet gözyaşlarına hâkim olamayarak tefekkür halinde bekledi. An geldi, fırtınalı bir gecede bastıran yağmur gibi yanaklarını yol yol dövdü tuzlu gözyaşları.”*¹²⁴⁵

Leyla İpekçi'nin, *Şehrim Aşk* romanında da Medine'ye büyük bir yer ayrılmıştır. Romanda Medine'nin eski ismi olan Yesrib'den Medine-i Münevvere'ye dönüşme hikâyesine ve Hz. Muhammed ile ashabının Medine'ye hicret etmelerine yer verilir:

*“Otobüsümüzde salavatlar, dilden kalbe doğru inerken usul uzul, Medine'nin ağaçları görünmeye başlıyor. Efendimiz, eski adı Yesrib olan bu şehre hicret edip burada bir medeniyet kurduklarında 'Burası Medine-i Münevvere olsun' diyor. Nurlanmış şehir. Nur medeniyeti! Her yandan aynı anda yaklaşıyoruz Huzur-u Saadet'e. Her birimizin hicretiyle bir kez daha nurlanıyor Medine. Kalpte hep yankılanan söz, asli mecrasına çekilmek üzere Mescid-i Nebevi'ye yöneliyor.”*¹²⁴⁶

Mekke ile Medine'nin ikliminin karşılaştırıldığı romanda Medine'nin daha yumuşak bir iklime sahip olduğu söylenirken Hz. Muhammed (SAV)'nin kabri şerifinin de bu şehirde bulunmasına yer verilir. Romanda Kubbe-i Hadra(Yeşil Kubbe) karşısında hüzünlenen bir Müslümanın duygulanmalarına da değinilir:

“Medine, bir anne merhametiyle kucaklıyor bizi. Mekke'nin sertliğinden ve celalli günlerinden sonra Medine bizi cemaliyle kuşatıyor, mis kokuları ve latif esintileriyle derhal içine alıyor. Yağmur atıştırıyor şehre girerken. Yeşil Kubbe'ye yaklaştıkça selamlarımız daha gür çıkıyor. Hurma bahçeleri, geniş caddeler, düzenli trafik, hiç ses çıkarmadan trafikte seyreden araçlar, asude bir hava,

¹²⁴⁵ Okay Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, Timaş Yayınlar, İstanbul 2017, s. 50.

¹²⁴⁶ Leyla İpekçi, *Şehrim Aşk*, H Yayınları, İstanbul 2017, s. 69.

hıştırtılar, mırıldılar... Esin ve ilhamlarda yüklü, cenneti çağrıştıran gölgelikleriyle Medine, insan ruhunun medeniyetini temsil ediyor. Hep bir ağızdan ilahiler söylüyoruz... Gözyaşlarıma hakim olamıyorum. Kavuşmak, özlemi giderecek...”¹²⁴⁷

Hiz. Muhammed’in Mekke’den Medine’ye hicretinin de anlatıldığı romanda hicret sırasında onun Veda Tepeleri olarak anılan bölgeye ulaşmasına yer verilir:

“Öğlene yakın şehrin taşrasında, Veda Tepeleri’ne ulaştılar. Hazreti Peygamber- ‘Yâr-ı Gar’ (Mağara Arkadaşı) Hazreti Ebubekir ile Mekke’den Medine’ye on bir günde yaptığı yolculuğun ardından buraya, Veda Tepeleri’ne ulaşmış; Ensar ve Muhacirin bu kutlu emanetlerini işte bu mevkide karşılamıştı.”¹²⁴⁸

İsmail Bilgin’in *Çöl Kapları Fahrettin Paşa Medine Müdafası* romanında Medine’nin İngiliz destekli Araplar tarafından işgaline karşı direnen Fahrettin Paşa yer alır. Fahrettin Paşa’nın Medine şehrine olan hayranlığına ve şehri İngilizlere teslim etmek zorunda kalışlarına yer verilir: “‘Medine’ demezdi Paşa... Daima ‘Ah Medine...’ derdi ‘Ah Medine...’ Bu ‘ah’da öyle bir anlam vardı ki; izahına ciltler dolusu kitaplar yazamazdı.”¹²⁴⁹

Fahrettin Paşa en başta Medine’ye gelirken Şerif Hüseyin’in dikkatini çekmemek için Medine’yi savunmak amaçlı gelmediğini amacının Hiz. Peygamberin kabrini ziyaret olduğunu duyurmaya çalışır:

“Masanın başına geçti, Fahrettin Paşa’ya şifreli bir telgraf çekti. Bu telgrafta; Medine’de olan biteni anlatıyor ve gerekenin yapılmasını istiyordu. Üstelik Şerif Hüseyin ve oğullarını kuşkulandırmamak için Medine’ye tamamen Peygamberimizin kabrini ziyaret etmek için gelmiş gibi bir hava verilmesini salık veriyordu.”¹²⁵⁰

Romanda Medine şehrindeki ayrıntılar da verilmeye çalışılır. Bunlardan biri Medine yakınlarındaki son istasyon olan Muhit istasyonudur.

¹²⁴⁷ İpekçi, *Şehrim Aşk*, s. 175.

¹²⁴⁸ Okay Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, Timaş Yayınlar, İstanbul 2017, s. 50.

¹²⁴⁹ İsmail Bilgin, *Çöl Kapları Fahrettin Paşa Medine Müdafası*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 26.

¹²⁵⁰ Bilgin, *Çöl Kapları Fahrettin Paşa Medine Müdafası*, s. 27.

*“Artık Medine’nin yakınındaki son istasyon olan Muhit istasyonuna yaklaşıyorlardı. Bu istasyondan devam eden tren yolu, hemen üzerindeki Bir-i Osman ve hemen güneyindeki Asi Tepe ve Salavat tepenin arasından geçerek, Medine’ye varıyordu.”*¹²⁵¹

İsmail Bilgin, Medine’nin coğrafi özelliklerine de romanında yer vermiş, şehrin dört bir yanının tepeler ile çevrelendiğini anlatmış ve bu tepeleri Mescid-i Nebevi’nin minarelerine benzetmiştir:

*“Medine’nin uzak çevresi dört dağ ile çevrilmiş gibidir. Şehrin Divan kapısının batısında Bir-i Osman, Kuba kapısının kuzeyinde Uhud dağı, İstasyonunun güneyinde Savat tepe ile Asitepe, Mekke yolu kapısının güneydoğusunda ise Cehennem dağı vardır. Bu tepe ve dağlar, tıpkı Mescid-i Nebevi’nin dört minaresini andırır bir şekilde Medine’nin dört bir yanında yer alırdı. Güneşin ışınları ilk önce bu tepelere vurur ve ölgün ışıkları da yine tepelerin duvarlarına çarpar, çölde kumların üzerine düşerdi. Kumları okşayan güneş ışınları yerini karanlığa ve yavaş yavaş serinliğe bırakırdı. Savat tepenin kayalıklarında keşif görevi yapan erler Medine’ye dönüyorlardı.”*¹²⁵²

Vahit Taha Kurutlu’nun *Yemen’imde Aşk Var* romanında Hicaz Demiryolları’ndan ve Arap isyancıların bu demiryoluna yaptıkları saldırılardan bahsedilirken bölgede faaliyet gösteren Teşkilat-ı Mahsusa liderlerinden Kuşçubaşı Eşref’in Hayber’de yaralanmasından söz edilir. *Yemen’imde Aşk Var* romanında Fahrettin Paşa’nın Medine müdafaasına da yer verilir. Fahrettin Paşa ve birliklerinin Medine’den çekilmesi emri üzerine Paşa’nın tepkisine değinen yazar, şehrin İngilizler tarafından açık bir işgale de uğramadığını, casuslar ve isyancılar aracılığıyla Medine şehrinin kaybedildiğini yazarken Medine’yi savunan Fahrettin Paşa’ya Medine halkının olumlu yaklaşımı ve savunmada karşılaştıkları iklim ve açlık sorunlarına yer verilir:

“Ben Tihame Çölü’nü, Necid Çöllerini ve daha nicesini aşmış biri olarak Medine sıcağına dayanabiliyordum, alışmıştım. Ancak açlık karşısında benim de yapabileceğim pek bir şey yoktu. Medine halkı elinde avucunda olanı bizimle paylaşmış, açlık bütün Medine’yi çoktan sarmıştı. Fahrettin Paşa’nın telkinleri ve

¹²⁵¹ Bilgin, *Çöl Kaplanı Fahrettin Paşa Medine Müdafaası*, s. 46.

¹²⁵² Bilgin, *Çöl Kaplanı Fahrettin Paşa Medine Müdafaası*, s. 88.

tavsiyeleriyle ne zamandır çekirge yemeye başlamıştık. ‘Evlatlarım, Çekirge yiyebiliri. Çekirge eti serçe etini andırır. Hem sahabe de zamanında yemiştir.’”¹²⁵³

Şükrü Altın’ın, *Medine Müdafaası-Fahreddin Paşa* romanında Hicaz bölgesinin yönetim şekline değinilmekte ve Halife tarafından buraya atanan “emir”lerin görevleri hakkında bilgi verilmektedir.

Romanda Medine’nin iklim şartlarının zorluğundan da söz edilmektedir. Yazar, sıcaklıkların çok yüksek derece seyrettiği Medine’de güneş altında yürümenin bile başlı başına bir ölüm nedeni sayıldığı günlerde savaşmanın zorluğunu romana yansıtmaya çalışır:

“Temmuz sıcakları ortalığı kaynatıyordu. Öldürücü sıcaklar gölgede 47, güneşte 72, dereceyi buluyordu. Etrafta gördüğünüz taş, toprak, ağaç, su, hepsi ateş gibiydi. Kılıçların parlak demiri el yakıyordu. Sıcakların çarpması ile bazen ölen insanlar oluyordu. Buna rağmen güneş altında yine de yürümek mecburiyetinde kalan birlikler vardı. Esen samyeli serinletmek yerine alev gibi dağlayarak esiyordu. Medine’nin meşhur su testileri vardı. Suyu çok iyi soğutuyordu. Sıcakların etkisiyle iki testi su içenden, 3-4 dakika sonra vücudun her tarafından ter sızmaya başlıyordu insan vücudu güneşin zulmüne karşı sanki ağlar gibi terliyordu.”¹²⁵⁴

Şükrü Altın ise *Medine Müdafaası-Fahreddin Paşa*, romanında Medine’ye gelen sürre alayına yer verir.

“Sözlükte ‘içine altın ve para gibi kıymetli eşyaların konulduğu kese’ anlamına gelen surre kelimesi terim olarak her yıl hac döneminden önce genellikle Mekke ve Medine halkına dağıtılmak için yollanan para, altın ve diğer eşyaları ifade eder.”¹²⁵⁵

Romanda her yıl kutlamalarla karşılanan sürre alayının Fahrettin Paşa’nın isteğiyle işgal altındaki Medine’de de yapıldığı anlatılmaktadır. Fahrettin Paşa bu durumu psikolojik savaş olarak görmekte ve askere moral vermek için bu törenleri kullanmak istemiştir. Böylece Hicaz’ın Müslümanlar üzerindeki tesiri ele alınır:

¹²⁵³ Vahit Taha Kurutlu, *Yemen’imde Aşk Var*, Vadi Yayınları, İstanbul 2018, s. 149.

¹²⁵⁴ Şükrü Altın, *Medine Müdafaası-Fahreddin Paşa*, Hayat Yayınları, Ankara 2018, s. 106-107.

¹²⁵⁵ Tufan Buzpınar, “Surre”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, XXXVII, s. 567.

“Fahrettin Paşa asilerle çarpışırken her yıl Âli Osman ve Makam-ı Hilafet’ten gönderilen Sürre-i Hümayun Alayının Medine’ye geldiği duyuldu. Sürre Alayı Medine’de bin bir merasim sevinç ve alkış fırtınası ile karşılandı. Osmanlı Padişahı ve İslam Halifesi tarafından birçok para ve kıymetli hediyelerin yanında Kâbe-i Muazzama için özel olarak dokunmuş örtüsü de gönderilmişti. Asırlardır İstanbul’dan Sürre-i Hümayun Emni ile Medine ve Mekke’ye Kâbe örtüsü ile birlikte hediyeler gönderilmesi adetti. Sürre Alayının gelmesi halkta ve orduda büyük moral oldu.

Şam’daki 4. Ordu kumandanı Cemal Paşa Medine’ye gelen Sürre Alayının mutlaka Mekke’ye ulaştırılmasını istemişti. Eğer Sürre Alayı Mekke’ye ulaşmazsa Müslümanlar üzerinde olumsuz tesir bırakabilirdi.”¹²⁵⁶

Ebubekir Subaşı’nın *İmanın Sancağı Musab bin Umeyr* romanında Hicaz’ın en önemli şehirlerinden olan Medine’ye yer verilir ve yazar bu şehrin Hz. Muhammed’in hicreti ile birlikte artık Yesrib olarak anılmadığına ve onun “Tayyib” özelliğinin şehre yansıdığına ve buranın “temiz şehir” olarak anılmaya başladığına yer verirken, medeniyet ve medeni-saf insan kavramına da vurgu yapar.

Necati Kanter de *Bürde-Bir Hırka-i Saadet Romanı*’nda Hicaz bölgesine yer verir ve Müslümanların her dönemde bu bölgeyi kaybetmemek için verdiği, mücadele ve emekleri anlatır. Necati Kanter, Medine şehrini anlatırken onun eskiden “fesat” anlamına gelen ve Yahudilerle özdeşleşen “Yesrib” kelimesi ile birlikte anıldığını belirtir ve daha sonra “Tabe-Taybe” isimlerinin verildiğini son olarak ise Medine olarak anıldığını belirtir.

2.1.4.2. Mekke

Burhan Cahit Morkaya’nın *Yüzbaşı Celal* romanında Arabistan kıtası ve Hicaz demiryolları meselesine olumsuz bir bakış açısı hâkimdir. Romanda Anadolu halkının hazinesinin Şam, Mekke yollarına harcandığı belirtilir ve Mekke’den sadece ismen söz edilir.

Samih Nafiz Tansu’nun *Çarlara Baş Eğmeyen Dağlı* romanında Şeyh Şamil’in Mekke’yi ziyaretine yer verilir. Mısır’dan başlayan Hac yolculuğunun nihayetinde, Şeyh

¹²⁵⁶ Şükrü Altın, *Medine Müdafaası-Fahreddin Paşa*, Hayat Yayınları, Ankara 2018, s. 67.

Şamil'in Cidde'ye gidişi oradan da Mekke'yi ziyareti ele alınır. Romanda Şeyh Şamil'in Mekke'de büyük bir coşkuyla karşılandığı anlatılırken hac ibadetinin gereklerine değinilmiş, şehir ile ilgili detaylara çok fazla yer verilmemiştir.

“—İşte İmam Hazretleri diyorlardı, Kâbe-i Muazzama, işte onun etrafındaki Harem-i Şerif, işte şurası Müzdelife hac mevsiminin başladığı yer, işte burası ziyaretin sonu Mena, işte abdest alınan, işte secdeye kapanılan avlular, işte şu duvarın üzerinde Haceri esvet, işte Hazreti Peygamberin Bilali Habeşi'ye ilk ezanı okuttuğu yer.”¹²⁵⁷

Romanda Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicret etmesine ve Medine'yi yurt edinmesine de değinilir:

Durali Yılmaz'ın *Kutup Yıldızları* romanında Kâbe ve İbrahim Peygamber arasındaki ilgiye, Yasir'in hayalleri doğrultusunda yer verilirken Zemzem suyunun doğuşu Hz. İbrahim'in eşi Hz. Hacer'in çaresizliği romanda değinilen konular arasındadır.

Yılmaz'ın *Kutup Yıldızları* romanında Mekke şehirlerin anası olarak anılırken burada düzenlenen panayırlardan da bahsedilir.

“(...) yılın belli mevsimlerinde burada panayırlar kurulur; her beldeden insanlar bu panayırlarda buluşurlar, bütün Arabistan'ın haberlerini birbirlerine ulaştırırlardı. Bütün yitikler de bu panayırlarda bulunurlar.”¹²⁵⁸

Romanda Kâbe ve Mekke arasındaki ilgiye ve Mekke'nin peygamberler tarihi ile olan bağına sıklıkla atıf yapılmaktadır.

“‘Ey Mekke...’ dedi Yasir. İsmail'in insanlığa yadigârı Mekke... İbrahim'le İsmail'in bizzat elleriyle yaptıkları insanlığın Kâbe'sini kucağında taşıyan Mekke... Sen ki şehirler anasıydın, Arapların gözbebeğiydi, şimdi insanlığın gözbebeği oluyorsun. Ben şimdi sana tam manasıyla âşık oldum; bundan böyle senden ayrılamam, çünkü Allah Rasulü sendedir.”¹²⁵⁹

¹²⁵⁷ Samih Nafiz Tansu, *Çarlara Baş Eğmeyen Dağlı*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1963, s. 255.

¹²⁵⁸ Durali Yılmaz, *Kutup Yıldızları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000, s. 10.

¹²⁵⁹ Yılmaz, *Kutup Yıldızları*, s. 35.

Durali Yılmaz romanda Yemenli Ebrehe'nin Kâbe'ye saldırmaya çalışmasından ve Kâbe'nin Allah tarafından korunmasından da söz eder:

Fırat Dede ise *Derin Yara Kerbela* romanında Mekke'de İslamiyet'ten önceki düzene yer vermeye çalışır ve İslam düzeninin bu eski düzen savunucuları tarafından onaylanmadığını belirtir. Romanda Mekke, savaş ve kadın ile anılan bir şehir olarak anlatılır.

Romanda İslam dininden önce de putperestler tarafından ziyaret edilen Mekke'nin Kâbe ziyaretlerini farz kılan İslam dini ile birlikte daha da canlandığına ve şehrin ekonomik bir hareketlilik de yaşadığına yer verilir:

“Şu hac günleri de olmasa, diye düşündü Mulcem: hac, inanmışlar için farz(zorunlu) kılındı da yüzümüz biraz güldü. O günlerde Mekke dolup taşıyordu. Bunca insanın yiyeceğe içeceğe bir de barınağa ihtiyacı vardı.”¹²⁶⁰

Sami Özbil'in *Çöl Kimseyi Sevmiyordu* romanında Kâbe'nin dini öneminin yanı sıra Mekke'nin ticari özelliğinin de çok büyük bir öneme sahip olduğuna dikkat çekilmekte ve şehrin oldukça stratejik bir konumda olduğundan söz edilmektedir:

“Kâbe'nin etrafı Mekke'nin en hareketli bölgesiydi. Şehrin esnafları, tacirler burada buluşup malların fiyatlarını tayin ederdi. Kabile reisleri ortak meclislerini Kâbe'nin yanındaki Darünnedve'de toplayıp meseleleri burada hal yoluna koyar, bütün kabilelerin uyacakları kararları müştereken alırlardı. Kureyş'in tüm kollarının birbiriyle ihtilafları olmasına, bazen birbirlerini öldürecek kadar kanlı çarpışmalara girmelerine rağmen şehir dışından gelen her tehdiye karşı birbirlerini korur, kollarlardı.”¹²⁶¹

İskender Pala'nın *Mihmandar* romanı Hicaz bölgesinde geçer. Yazar, Mekke ve Medine'nin Hz. Muhammed ve Müslümanlar için anlamlarına sık sık yer verirken Mekke'de kendilerine yaşam alanı bırakılmayan Müslümanların bu şehirden ayrılırken yaşadıklarına değinilmeye çalışılır.

¹²⁶⁰ Fırat Dede, *Derin Yara Kerbela*, Yurt Kitap Yayın, Ankara 2011, s. 22.

¹²⁶¹ Sami Özbil, *Çöl Kimseyi Sevmiyordu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 29.

Romanda yer verilen iç mekânlardan en önemlisi kuşkusuz Sevr mağarasıdır. Hz. Muhammed ile Hz. Ebubekir'in kendilerini öldürmek için yola çıkanlardan korundukları bu mağarada yaşananları romancı Hz. Ebubekir'in bakışından şöyle dile getirir:

“Yesrib’in tam aksi istikametindeki Sevr Mağarasında geçirdiğimiz bu müteakip üç günde- ki bana 300 yıl kadar uzun gelmişti- planımız tıkr tıkr işledi. Mekkeliler bize hep Yesrip yolunda arayacaklardı, oysa kaldığımız mağara tam tersi istikamette idi. Yiğitler Yiğidi Ali müşrikleri yanıltmak için Kutlu Nebi’nin yatağına yatmıştı. Oğlum Abdullah’a üç gün boyunca gizlice gelip Mekke’de neler olup bittiğini bize bildirmesine tembih ettik.”¹²⁶²

Romanda güvensiz buldukları Mekke’den ayrılan Müslümanların gittikleri Yesrib yani Medine şehrinin de çok güvenilir bir şehir olmadığı belirtilmektedir. Özellikle Evs, Hazrec kabilelerinin ve Yahudilerin yaşadığı bu şehirdeki toplulukların kavgacı oldukları ve anlaşmaya, hukuka dayalı bir hayata yanaşmadıkları anlatılır:

İskender Pala romanda hicretten evvel Yesrib olarak anılan ve hicretten sonra Medine olan bu kentin ruhunun da İslam dini ile büyük bir dönüşüm yaşadığını anlatmaktadır. Şehirde eğlence odaklı yaşayan insanların İslamiyet’ten sonra tefekkür etmeye başladığı ve eğlence ile meşgul olanların da yavaş yavaş şehirden ayrıldıkları belirtilir.

Romanda Yesrib adının bozguncu fesaf gibi anlamları taşıdığını Hz. Muhammed’in gelişi ile bu şehrin Taybe yani temiz anlamı kazandığı da birçok romanda olduğu gibi tekrar edilmiştir.

İskender Pala *Bülbülün Kırk Şarkısı* romanında da Hicaz bölgesine yer verir. Romanda yer verilen şehirler arasında en çok dikkati eski adı “bekke” olan ve “gözyaşı vadisi” anlamına gelen Mekke alırken iç mekân olarak Kâbe ve Hira mağarası ön plana çıkar.

“Hakikat de Kâbe Rahmani Sırların tecelli ettiği yerde de dağlar ve yollar oraya koşup gelmiş Onu çevrelenmişlerdi. Hakikatlerin mekânıydı. Yüzyıllar akarken sayısız insan melek ve cinin orada secdeye kapandıklarını görmüştüm.”¹²⁶³

¹²⁶² İskender Pala, *Mihmandar Bir Eyyub Sultan Romanı*, Kapı Yayınları, İstanbul 2014, s. 19.

¹²⁶³ İskender Pala, *Bülbülün Kırk Şarkısı*, Kapı Yayınları, İstanbul 2015, s. 139.

Hız. Muhammed'in hayatının anlatıldığı romanda Hira mağarası da oldukça önemli bir yer kaplar. Yazar bu mağaranın İslamiyet için önemini de kendine has üslubuyla anlatır:

“Hira... Bir isimden öte bir anlamdı... Peygamberlik yolunda vazgeçilmez mekân... Yerden fişkırmış duran sipsivri ve çıplak dağ ve zirvesinde bir mağara... Ayakta durulunca baştaban değmeyecek kadar yüksek uzanıldığında bir olacak kadar geniş ve uzanan yönü mecburen Kâbe'ye doğru olacak şekilde düz... Gönülümün inziva kulesi... Şefkatli ve mübarek eşi Hatice'nin hazırladığı hurma süt zeytinyağı ve kuru ekmekle su bulunan çıkan ana alıp sık sık gittiği bu mağarada günlerce kendi kalbine kapanıyordu.”¹²⁶⁴

Romanda Mekke'de düzenlenen panayırlardan da söz edilir. Hicaz için oldukça önem arz eden Ukaz Panayırı romanda şöyle anlatılır:

“Ukaz, Taif yolunda Mekke uzak bir panayırın adıydı. Kabileler arasında yıllardır süren fıcar harfleri bu Panayır sayesinde belki barışa yönelebilir umuduyla Kureyş tarafından destekleniyordu. Üstelik bu sene Kâbe yenilenmiş Mekkeliler arasında sulh da sağlanmıştı herkes Ukaz'da zengin katılımında bir panayır beklentisinde idi. Itircılar çarşısının sırtlarındaki evde de aynı beklenti vardı.”¹²⁶⁵

Hamdi Tayfur'un biyografik romanı *Kusay'ın Mekke Devrimi*'nde de ana mekân Mekke'dir. Romanda Mekke'nin bir ticaret merkezi olduğundan çeşitli kabilelerin burada etkileşim halinde olduklarından aynı zamanda da Kâbe'nin bir din merkezi olduğundan ve hac için gelen insanların da ayrı bir hareketlilik sağladığından söz edilir.

“Mekke'nin ortasında, en çukur yerindeki bina yani Kâbe, tüm şehrin onun etrafında döndüğü en merkez noktaydı. Yaklaşık dokuz arşın yüksekliğinde duvarları olan, Şam'a bakan tarafı yarım daire şeklinde, Yemen'e bakan tarafı ise köşeli, üstü açık, taştan bir yapıydı bu.”¹²⁶⁶

Romanda Kâbe'yi ilk kez gören Kusay bin Kilab'ın fark ettiği bir detay da önemlidir. Romanda Hacerül Esved taşının yerinin boş olduğundan o taşı da

¹²⁶⁴ Pala, *Bülbülün Kırk Şarkısı*, s. 155.

¹²⁶⁵ Pala, *Bülbülün Kırk Şarkısı*, s. 145.

¹²⁶⁶ Hamdi Tayfur, *Kusay'ın Mekke Devrimi*, Tebeşir Yayınları, Konya 2015, s. 109.

Huzaağullarına yenilen Cürhümi kabilesinin çalıp çölde bir yere sakladığından söz edilir. Romanda ayrıca Cahiliye döneminde bu kutsal taş “put” denildiğine de yer verilir. *“Esved köşesi denilen köşe, hacıların tavafa başladıkları yerd. Bu köşenin duvarında küçük bir boşluk vardı. Adeta bir taş yerinden sökülüp alınmış gibiydi.”*¹²⁶⁷ Romanda Hacerül Esved hakkında farklı anlatılara da yer verilir. Hamdi Tayfur, Kâbe’nin Arapların ilk analarını temsil ettiği de iddiasını da romana taşır.

*“Arapların kendisinden türediği ilk analarını temsil edermiş Hacerül Esved. Bu bina da onun ve oğlunun mezarıdır aslında. Buraya hac için gelen insanlar analarının mezarının etrafında tavaf ederek ona ibadet ve dua etmiş oluyorlar.”*¹²⁶⁸

Roman daha sonra Kusay bin Kilab’ın Hacerül Esved taşını bularak Kâbe’ye yerleştirmesi, Kâbe’nin çevresini düzenlemesi ve Hz. Muhammed’in ailesinin Kâbe’de güç kazanmaya başlaması ile devam eder.

Nurdan Damla’nın *Aşka Adanmış Bir Ömür Hazreti Hatice Roman* isimli romanında ise Kâbe’nin doğusunda kalan ve Müslümanların sıkıştırılıp, açlıkla imtihan edildiği bölge olan Şib’den kısaca bahsedilir.

Leyla İpekçi, *Şehrim Aşk* romanında Mekke’den de oldukça ayrıntılı bir şekilde söz etmektedir. Romanda Hz. Muhammed (SAV)’in doğduğu evi anlatan yazar, onun doğduğu evin yerinde günümüzde bir kütüphanenin var olduğundan bahseder ve hislerini anlatmaya çalışır:

*“Efendimiz sallallahu aleyhi vesselamin doğduğu ev, Kâbe’nin çok yakınında. Bina şimdilerde kütüphane olarak kullanılıyor. Onun doğduğu evin Kâbe’ye bakması, Kâbe’nin kainatın enerjilerini kendine çektiği düşünülürse, çok anlamlı geliyor bana. Efendimiz’in doğumu sırasında tabiata ve kainatta olan nice muzicenin gerçeğe dahil olduğunu seziyor insan bu mütevazı yapının karşısında.”*¹²⁶⁹

İpekçi romanda günümüzde Mekke’nin şehirleşmesine yer verirken şehirde sürekli yapılıp yıkılan binalardan, otellerden de söz eder. Modern dünyanın dayattığı şehir anlayışının bu kutsal şehirde de görüldüğüne yer veren yazar yapılan binaların mimari

¹²⁶⁷ Tayfur, *Kusay’ın Mekke Devrimi*, s. 110.

¹²⁶⁸ Tayfur, *Kusay’ın Mekke Devrimi*, s. 110.

¹²⁶⁹ Leyla İpekçi, *Şehrim Aşk*, H Yayınları, İstanbul 2017, s. 101.

özelliklerinin Kâbe’yi tehdit edecek boyutta olduğuna vurgu yapmakta ve bu duruma sessiz kalan Müslüman dünyaya eleştiri getirmektedir:

“ (...) Mekke’de her şey sert, celalli. Hep inşa halinde Mekke. Bir halden bir hale geçiyor. Yıkımlar, yeniden yapılmalar. Şimdi yeni yapılmış oteller yıkılıyor. Mezarlar yok ediliyor, dağlar tıraşlanıyor. Yeni yapılanlar da bir süre sonra eskiyip imhaya uğrayacak. Mekke’de bitmeyen bir devinim var. Hiç tamamlanmayacak gibi. Çünkü Kâbe tamamlanmış bir yapı. Onun mükemmelliği karşısında Mekke en fazla bu kadar olabilir.

Buradaki şehirciliği, Kâbe’nin görüntüsünü tehdit eden yapılaşmayı, toplanması geciken çöpleri eleştiriyoruz herkes gibi, ama bu hakikati değiştiremiyoruz. Çünkü Mekke tıpkı Ümmü’l-Kitab gibi; şehirlerin anası... Ümmü’l-Kurâ’nın gerçeği. Bütün kitapların kaynağı, aslı ve esası olan, hiçbir şekilde değişmeyen, mahvı ve ispatı mümkün olmayan, Ana Kitap gibi şehirlerin anası Mekke. Allah’ın katından ve Levh-i Mahfuz’dan; ezeli ilimden...

Ümmet şuuru yeryüzünde tek bir Müslüman da kalsa kıyamete dek devam edecek, Kâbe bunun en somut temsli. ‘Her ümmetin bir ecelivar. Ecelleri geldiğinde bir saat geri de kalamazlar, ileri de gidemezler’ buyuruyor ayet...Kâbe’ye dağılmış tespih taneleri gibiyiz. ‘Tek kişilik ümmet’ olabilirsek, tüm taneler birleşecek. Mekke’nin ‘ana’lığı pekişecek.”¹²⁷⁰

Romanda Mekke’nin yakınlarındaki Ebu Kubeys dağından ve kutsal olduğuna inanılan Hacerül Esved taşının bu dağdan getirildiği inancından da söz edilmiştir.

Necati Kanter’in, *Bürde-Bir Hırka-i Saadet Romanı*’nında da yine benzer romanlarda olduğu gibi Cahiliyye devri ve Ebrehe’nin “Beytül Mamur” olarak da anılan Kâbe’yi yıkma teşebbüsü ve Abdülmuttalib’in ona verdiği ünlü cevap da anlatılırken Kâbe’nin kutsallığı bir kez daha vurgulanır:

“Kâbe’nin kutsiyetine ve şerefine inanan Arap halkı kiliseye itibar etmedi. Kudurdu kesik burunlu Ebrehe! Sıktı yumruklarını, kükredi, yeri göğü inletircesine: ‘Hedef; Beytü’l Mamur! Dehşet saçıyordu. Yakıp yıkıyor, taş üstüne taş bırakmıyordu. Mekke önlerine geldiklerinde, aralarında Abdülmuttalib’e ait iki yüz

¹²⁷⁰ İpekçi, *Şehrim Aşk*, s. 114-115.

devenin de bulunduğu Mekkelilere ait çok sayıda deveye el koydu. Malını geri isteyen Abdulmuttalib'e kesik burunlu Ebrehe sırtarak sordu:

'Ülkeni talan etmeye, Kâbe'yi başına yıkmaya gelmiş olmam umurumda bile değil! Sen hala develerinin derdindesin öyle mi?

Rahattı Abdulmuttalip: Sen bana sahip olduğun şeyi geri ver, ötesine karışma. Elbet Onun da bir sahibi vardır...''¹²⁷¹

Ebubekir Subaşı'nın, *İmanın Sancağı Musab bin Umeyr* biyografik romanında Mekke şehri hakkında bazı bilgiler verir. Mekke'nin gözyaşı anlamına gelen eski adı "Bekke" hakkında bazı yorumlamalarda bulunulur:

"Burası Kur'an-ı Kerim'in şehirlerin anası diye âleme ilan ettiği Mekke... Beldelerin kuruluşuna analık eden toprak ve su kaynakları bu kadar kıt olmasına rağmen diğer adıyla Bekke, nasıl da Arabistan'ın en mühim merkezlerinden birisi haline gelmişti. Ve işte nazlı güneş eteklerinden süzülüp giderken şimdi dağlar rengârenk tüllere bürünüyor."¹²⁷²

Romanda Mekke'de geçen ve İslamiyet'in ilk yıllarını konu edinen birçok romanda olduğu gibi bu romanda da yer verilen bir dağ ise Ebu Kubeys dağıdır. Yazar diğer romanlardan farklı bir bilgi olarak dünyadaki bütün dağlardan önce bu dağın yaratıldığını söyler:

"Kavruk yüzlü sert duruşlu bu hafızlardan biri olan Ebu Kubeys hakkında efsanevi pek çok rivayet burada yaşayanlara nakledilir. Dedeler torunlarına: 'Evlatlarım duyun işitin ki dünyada yaratılan ilk dağ işte budur. İnsanlığın babası Âdem'in kadın ve çocuklarından bazılarının kabirleri işte buradadır. Dedemiz İbrahim insanları hac için davet etmek üzere işte bu dağın üzerine çıkmıştır' diye anlatıp duruyordu."¹²⁷³

Romanda Mekke'nin en önemli mekânı olan Kâbe de detaylı olarak anlatılırken Kâbe'nin Mekke'yi şehir, yapan büyük önemine yer verilir. Yazara göre eğer bu çöl şehrinde Kâbe olmasaydı burası ıssız bir çöl şehrinde farklı olmayacaktır.

¹²⁷¹ Necati Kanter, *Bürde-Bir Hırka-i Saadet Romanı*, Tedev Yayınları, İstanbul 2018, s. 45.

¹²⁷² Ebubekir Subaşı, *İmanın Sancağı Musab bin Umeyr*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2018, s. 5.

¹²⁷³ Subaşı, *İmanın Sancağı Musab bin Umeyr*, s. 6.

Ebubekir Subaşı romanda Mekke ve Taif şehirlerini ele alır ve bu şehirlerin ikisinin bir zamanlar birlikte anıldıklarına ve onlara “Karyetân” veya Mekketân” denildiğini söyler:

“*bildiğiniz gibi Hicaz’ın ticari faaliyet bakımından En mühim iki şehri Mekke ve Taif’tir: Biz bunlara iki şehir manasında “Karyetân” veya iki Mekke manasında “Mekketân” derdik.*”¹²⁷⁴

Vejdi Bilgin’in *Enes’in Günlüğü* romanında da Mekke şehrine yer verilmiştir. Yazar, Mekke’nin fethinden sonra Mekkelilere “tuleka” yani “serbest bırakılanlar” denildiğini anlatırken şehrin fethindeki bazı ayrıntılara değinir:

“*Şehir bütünü ile kontrol altına alındığında Hataloğlu gibi İslam’a zarar veren birkaç kişi dışında kimse öldürülmedi. Hatta bütün şehir halkı esir olarak Müslümanların ganimeti olması gerekirken Peygamber hepsine hürriyetlerini verdi. Bu yüzden Mekke ahalisine tulekâ, yani serbest bırakılmışlar denildi. Bunların çoğunluğu da hiçbir zorlama olmaksızın Peygamberin ve Müslümanların bu yüksek gönüllülüğü karşısında İslam’a girdiler.*”¹²⁷⁵

Mekke İslam dini için olduğu kadar ticaret ve kültür bakımından da önemli bir şehirdir. Mekke’de düzenlenen Ukaz Panayırı zamanları ticari hayatın en canlı olduğu dönemlerdir. Ukaz Panayırı haricinde diğer önemli panayır yerleri de romanda yer verilir. Bunlar Zülmecaz, Mecenne ve Hubşe gibi panayırlardır.

“*Zülmecaz, Mecenne ve Hubşe gibi önemli panayır yerlerini de... Hani babam anlatmıştı. Giysi, silah ve hurma tacirlerinin Şam’dan, Yemen’den, Çin’den, Maçin’den getirdikleri baharat ve ipekli kumaşların görücüye çıkarıldığı, özellikle de şairlerin harman olduğu yerleri...*”¹²⁷⁶

Fernand Braudel, *Uygurlukların Grameri* isimli eserinde Cahiliye devri olarak da bilinen dönemde şiirin Arap toplumundaki yerini ele alır ve “*İslam öncesi Arabistan, Homerosgil bir çağ yaşamaktaydı: Şiir orada kulakları ve kalpleri açmaktaydı*”¹²⁷⁷

¹²⁷⁴ Subaşı, *İmanın Sancağı Musab bin Umeyr*, s. 55.

¹²⁷⁵ Vejdi Bilgin, *Enes’in Günlüğü*, Beyan Yayınları, İstanbul 2018, s.129.

¹²⁷⁶ Necati Kanter, *Bürde-Bir Hırka-i Saadet Romanı*, Tedev Yayınları, İstanbul 2018, s. 28.

¹²⁷⁷ Fernand Braudel, *Uygurlukların Grameri*, İmge Kitabevi, Ankara 2017, s. 82.

tespitinde bulunur. Romanda da Ukaz Panayırı'nın önemine, panayırda neler yapıldığına, panayırda şiirin ve Kâbe'nin etkisine de yer verilir:

“‘Şu içinde bulunduğumuz bölge, Mekke ile Taif arasında Zülmecaz Panayırı'nın bulunduğu Cuşem Kabilesi'nin mülküdür.’ Kolunu yukarı kaldırdı, geniş bir kavis çizdi; ‘Şu görünen geniş alanda her yıl Zilhicce ayında panayırlar kurulur, yirmi gün boyunca sürerdi. Kabileler arası müsabakalar, alışverişler, çeşitli eğlenceler, şenlikler yapılır; şairler şiirlerini burada söyler, çöl Araplarının beyitleri ile büyüyen şairlerin itibarları artar, burada başarılı olanlar şiir, hikmet ve edebiyat tohumlarının atıldığı mümbit bir tarla olan Ukâz'da büyük yarışmaya katılırlar. Bu yarışmada dereceye giren şiirler, Kâbe duvarına asılır. Çölün çeşitli bölgelerinden gelen renk renk simalar, panayırın coşkusuyla daha da canlandırır. Bir bayram havasında geçen bu coşkuyu yeniden yaşamak için halk, panayır zamanını ipe çeker.’”¹²⁷⁸

Yazar, Mekke'nin dağlık bir bölge olduğunu ve ticaretin bu şehir için ne demek olduğunu sık sık anlatırken Kâbe'nin Mekke'de bulunmasının önemine değinir.

Coğrafi olarak ayırıcı bir özelliği olmayan Mekke'nin öneminin ticareti ile ortaya çıktığını belirten yazar, bu şehrin Kâbe ile birlikte dini bakımdan da önemli bir şehir olduğunu söyler ve Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın cennetten çıkarıldıktan sonra buraya geldiklerini anlatır:

“Taşları, kuraklığı ve dalga dalga tepeleriyle çıplak yamaçların eteklerinde uzun bir vadinin sonunda yer alan, Tanrı'nın Elçisi'nin gezindiği, kutlu kent... Mekke... Merkezinde Kâbe'nin yer aldığı bir vadinin ortasındaki çukur bir alan. Bu alanın doğusunda Safa ile Merve tepelerinin bulunduğu Ebu Kubeys, batısında Kuaykan, güneybatısında Sevr, kuzeydoğusunda Hıra ve Sabr dağları. Cebel-i Rahme eteklerine yorgun ayağını bastığında çadırını kurdu cennetten kovulduktan sonra Âdem ile Havva'nın geldikleri kutsal mekâna...”¹²⁷⁹

Mekke'de bulunan Ebu Kubeys Dağını anlatan yazar, bu dağın Hz. Âdem'den bu yana kutsal özellikleri olduğunu ve dağın Hz. Muhammed'in Şakk'u'l Kamer mucizesinin gerçekleştiği dağ olduğunu belirtir:

“Mekke sakinlerinin sözleri geldi aklında. Hz. Âdem'in ilk ateş parçasını bu dağdan aldığını, Nuh Tufanı'ndan Hz. İbrahim'in oğlu İsmail ile birlikte Kâbe'yi

¹²⁷⁸ Necati Kanter, *Bürde-Bir Hırka-i Saadet Romanı*, Tedev Yayınları, İstanbul 2018, s. 41-42.

¹²⁷⁹ Kanter, *Bürde-Bir Hırka-i Saadet Romanı*, s. 214.

inşa ettiği tarihe kadar geçen zaman içerisinde Hacerü'l-Esved'in bu dağda korunduğu, bu nedenle Ebu Kubeys Dağı'nın 'El emin' olarak bilindiğini... Yine 'Şakk'u'l Kamer Mucizesi'nin bu dağın üzerinde gerçekleştiğini... Sert mizaçlı, sivri dili ve sürekli sorun çıkaran, asıl adı Abdüluzza yerine ateş babası anlamına gelen amcası Ebu Leheb'in, 'Sen bu saçma ve boş sözler için mi bizi buraya çağırıyor?' dediği ve 'Tebbet' suresinin nazil olduğu...''¹²⁸⁰

Veysel Tekelioğlu'nun *Yitik Balta* romanında Cidde'den ayrılan kabile Mekke'ye ulaşırlar ve burada kutsal mekânda, kadın erkek ayrı ayrı otellere yerleştirilirler. Romanda özellikle Manas karakteri üzerinden düşünülen, olması gereken İslam ile uygulanan, yaşanan İslam dini arasındaki farklar gözler önüne serilir. Kâbe'yi görmeye giden kabile Safa tepesindeki kapıda Hz. Ali ismi yerine Suudi Arabistan kralının ismini görünce şaşkınlık yaşarlar:

"Gece geç saat olmasına rağmen firma umre yapacaklar için bir din görevlisi ayarlamıştı, onun gelmesini bekleyeceklerdi. (...)

Kırk dakikalık bir yürüyüşün ardından Kâbe'nin Safa tarafındaki kapılarından birinin önüne geldiler. Yaklaşık on metre genişliğindeki büyük kapının üstünde, 'Kral Abdülaziz Kapısı' yazıyordu.

*Manas'ın aklı kalmıştı. Peygamberimizin bir hadisinde, 'Ben ilmin şehriyim, Ali de kapısıdır.' Dediği rivayet edilirdi. Böylelikle Muhammed kendisine ancak Hazreti Ali'nin yoluyla ulaşılabilceğinin işaretini vermişti. Bunlar ise o işareti görmek istememişler; kapıya Hazreti Ali'nin adı yerine kralın adını verme gafletinde bulunmuşlardı.'*¹²⁸¹

Yazar, romanda Kâbe'yi gören ziyaretçilerin şatafat içindeki çevre karşısında yaşadıkları şaşkınlığı ve İslamiyet'in gösterişi yasak ettiğini de anlatır:

"Kâbe'nin etrafı üzerinde minareler bulunan iki katlı yuvarlak bir binayla çevrilmişti. 'Bu şatafatlı süslemeler de nedir böyle?' dedi Maya. 'İslamiyet sadeliği emretmez mi?' 'Emretmez mi hiç!' dedi Duhan kendinden emin bir şekilde. 'Onlarca ayet var Kur'an'da.'"¹²⁸²

¹²⁸⁰ Kanter, *Bürde-Bir Hırka-i Saadet Romanı*, s. 215-216.

¹²⁸¹ Veysel Tekelioğlu, *Yitik Balta*, Akçağ Yayınları, Ankara 2018, s. 103.

¹²⁸² Tekelioğlu, *Yitik Balta*, s. 103.

Yitik Balta romanında Hz. İbrahim'in putları devirdiği baltayı aramaya koyulan Mehmet Manas'ın gördükleri onu şaşkına çevirirken Kâbe ile karşılaşmalarını ele alan yazar, Kâbe'yi siyah bir inciye benzetmekte ve onun duaları mıknaatıs gibi kendisine çektiğinden söz etmektedir. Yine bu bölümlerde Hacerül Esved taşını görmeye gelen ziyaretçilerin taşkınlıkları da anlatılır:

“Kâbe bütün haşmetiyle siyah bir inci misali önlerine çıkıverdi. Muhteşemdi, müthiş bir çekim gücü vardı. Sessizliğe bürünmüş bütün duaları mıknaatıs gibi kendine çekiyor; birleştiriyor, gökyüzüne yükseliyor hissi veriyordu. Gözlerin Kâbe'den ayrılması mümkün olmuyordu, çakılıp kalınıyordu.

(...) Bir süre Kâbe'yi seyretmek için müsait bir yere çekildiler. Birkaç dakika sonra ilk şaşkınlıkları geçmişti. Kâbe'nin bir köşesinde kavgaya benzer bir mücadele vardı. İnsanlar o köşeye olanca güçleriyle yükleniyor, orada sürekli görev yaptığı anlaşılan bir polis elindeki copla kargaşa çıkaranlara ara sıra hafif darbelerle müdahale ediyordu. (...) Tuhaf bir durumdu, itiş kakış olmasa herkes elini Hacerül Eved'e sürebilirdi ama kargaşa yüzünden çok az sayıda insan hedefine ulaşabiliyordu.”¹²⁸³

Mehmet Manas gerçek İslam'ı arayan bir karakterdir ve gördüğü manzaraları sürekli olarak idealindeki İslam ile karşılaştırmaktadır. Tavaf esnasında düşüncelere dalan Manas, Kâbe'de kadın erkek ayrımının olmadığını görür ve Kur'an-ı Kerim'deki ayetleri düşünmeye başlar.

“Kâbe'de cinsiyet ayrımı yoktu, bu manzara insanı tuhaf düşüncelere sevk ediyordu. Milyonlarca yıl sonrasını hayal etti. ‘Ey insanlar’ diyordu ayet, ‘O ki sizi yarattı bir öz varlıktan... Türetti onlardan erkekler ve çok sayıda kadınlar...’”¹²⁸⁴

Mehmet Manas, tavaf esnasında tefekkür içinde iken çevresindeki hacı adayları ise Hacerül Esved'i görme ve ona dokunma telaşı içinde onu itip kakmış, hatta neredeyse şiddet uygulamışlardır. Yazar, bu bölümleri okura ironik olarak sunar:

“Az önce, Kara Taş'a ulaşma kargaşası içinde kendisine yol açmak için Manas'ın koluna tekme vurup duran güçlü adam, Hacerül Esved'e ulaşmasını

¹²⁸³ Tekelioğlu, *Yitik Balta*, s. 104.

¹²⁸⁴ Tekelioğlu, *Yitik Balta*, s. 104.

engellediği düşüncesiyle insanların üzerinden Manas'a ardı ardına yumruk sallıyor, Manas sert olmasa da kafasına üst üste yumruk darbeleri alıyordu.”¹²⁸⁵

Hac ibadetini yerine getirmeye giden ancak burada gördükleri üzerine yapılanların İslam dini ile uyuşmadığını gören Mehmet Manas umre ziyaretlerinin artık ticari-turistik geziler haline dönüştüğünü söyler ve lüks içindeki bu ibadetlerin gerçek ibadetler olmadığını tam aksine nefsi besleyen davranışlar olduğunu söyler:

“Yapılanların içinde beklenen ibadetin zerresi yoktu. Umre kazanç kapısı haline getirilmişti. Firmaların düzenlediği turlarla buraya gelen insanların önemli bir kısmı yıldızlı otellere yerleşiyor, sabah ezanından önde koştura koştura Kâbe'ye gidiyor, namaz vaktine kadar tavaf ediyor, namazdan sonra konforlu otellerin açık büfelerinde dört başı mamur kahvaltılarını ediyor, öğleye kadar istirahat edip tekrar Kâbe'ye gidiyor, namazdan sonra ya otellerinde ya da sağda solda karınlarını doyuruyor, akşam ve yatsı namazlarında da aynı töreni tekrar ediyordu.

Bu insanlar samimiyeti olmayan şekli törenlerin ibadet olduğuna inanıyor, 'Benim beş umrem oldu' 'Benim altı umrem oldu' diyerek birbirleriyle sayı yarışına giriyorlardı.”¹²⁸⁶

Yapılan ibadetlerin eksik olduğunu gören Mehmet Manas daha sonra hicreti örnek olarak Mekke'den Medine'ye yürüyerek gitmeye karar verir. Romanın devamında arkadaşları ile birlikte çöl yollarına düşen Mehmet Manas, Suudi Arabistan istihbaratı tarafından terör şüphesi ile aranmaya başlanacaktır. Mehmet Manas'ın yolu daha sonra da Yemen'e düşecektir.

2.1.4.3. Taif

Hıfzı Topuz'un *Taif'te Ölüm* romanının büyük bölümü Taif kentinde geçer. Romanda bu bölge Osmanlı devletinin sürgüne gönderdiği kişilerin gönderildiği bir yer olarak anlatılırken kentin fiziki özellikleri üzerinde durulmamıştır.

58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına romanında Hicaz'ın önemli şehirlerinden olan Taif'e yer verilir. Romanda Taif, Mekke ve Medine'nin ileri

¹²⁸⁵ Tekelioğlu, *Yitik Balta*, s. 108.

¹²⁸⁶ Tekelioğlu, *Yitik Balta*, s. 109.

gelenlerinin “sayfiye” bölgesi olarak kullandıkları çöl içindeki bir vahayı andıran bir şehir olarak anlatılır:

“‘Cehennem ki ne cehennem!’ derken, bakır kızılı yamaçların aşağısındaki vadide görünüveren gül bahçeleri, bostanlar, meyve ağaçları. Mekke’nin Cidde’nin ve Medine’nin zengin tüccarlarının devlet yöneticilerinin sayfiye şehri serin bir cenneti Taif.’”¹²⁸⁷

Sami Özbil’in, *Çöl Kimseyi Sevmiyordu* romanında da yer verilen Taif, tanıtılırken bereketli bir belde olarak tarif edilir:

“Taif bereketli bir ovaydı; üzüm alıp burada satsa veya yaz aylarında şehrin sıcağından kaçıp Taif’e giden zenginlere orada bir şeyler satsa... Kızıldeniz bir günlük mesafedeydi; balıkçılarla anlaşsa, gemilerden mal indiren hamalların çaldığı eşyayı ucuza alıp burada satsa...”¹²⁸⁸

İskender Pala’nın *Bülbülün Kırk Şarkısı* romanında yer verdiği bir diğer şehir Taif’tir. Hz. Muhammed’e yapılan kötü muamele ile bilinen Taif şehri romanda yine bu geçmişi ile birlikte anlatılır:

“Efendimize oradan hızla ayrılmayı teklif ettim ama nafile. Daha biz kasabanın sokaklarından çıkmadan Taif’in bütün ayaktakımı sarhoş delikanlıları yaramaz çocukları etrafımızı almış küfürler hakaretler hiç ipler yağıdırmaya başlamıştı.”¹²⁸⁹

Ali Haydar Haksal, *Sevgili’nin Hak Dilli Arkadaşı Hz. Ömer Radiyallahu Anh* romanında Hz. Muhammed’in Müslümanlara düşmanlık güden Taiflilere sefer düzenlemesine ve Taif bölgesinin özelliklerine yer verilir:

“Hz. Peygamber (sallallahu aleyh vesellem) 12.000 kişilik bir ordu ile yola çıktı. Taif’e bilinen yollardan değil de dolambaçlı yollardan gitti. Hevâzinliler ile Taifliler’in bir araya gelmesini engellemek için aralarını kesti. Hevâzinliler’in bir casusu Müslümanların arasına sızmış, birçok bilgi edinmişti.”¹²⁹⁰

¹²⁸⁷ Mustafa Yıldırım, *58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin’den Anayurdun Dağlarına*, Ulus Dağı Yayınları, Ankara 2006, s. 395.

¹²⁸⁸ Sami Özbil, *Çöl Kimseyi Sevmiyordu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 33.

¹²⁸⁹ İskender Pala, *Bülbülün Kırk Şarkısı*, Kapı Yayınları, İstanbul 2015, s. 267.

¹²⁹⁰ Ali Haydar Haksal, *Sevgili’nin Hak Dilli Arkadaşı Hz. Ömer Radiyallahu Anh*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2017, s. 169.

Romanda yine Taif'in yakın çevresinde yer alan ve Taif için büyük ekonomik öneme sahip olan Ci'rane'den ve Lihye'den de söz edilmektedir.

Vejdi Bilgin de *Enes'in Günlüğü* romanında Hz. Muhammed'in Taif'i ziyaretine ve orada saldırıya uğrayışına ve Hz. Muhammed'in çektiği sıkıntılara yer verir. Romanda şehrin coğrafi özellikleri ele alınmamıştır:

“‘Mekke’de amcam Ebu Talib ölüp de koruyucusuz kaldığımda. O zaman Mekkelilerin artan zulümlerine karşı belki bir yardım bulurum diye Taif şehrine geçmiştım. Yanımda, senin gibi ta çocukluğundan beri bana hizmetkârlık yapan Zeyd vardı. Taif, Mekke’ye göre daha yüksektedir ve yürüyerek bir gün çeker. Orada yardım umarken onlar beni ayaktakımına taşlattılar. Mekke’ye döndüğümüzde de şehirde beni korumaya söz veren kimse çıkmadığı için Zeyd’le bir süre mağaralarda kaldık.’”¹²⁹¹

Şükrü Altın'ın *Medine Müdafaası-Fahreddin Paşa* romanında Mekke’de bulunan Hicaz Valisi Galip Paşa'nın hükümet merkezini Mekke’den Taif’e taşımasına yer verilmekte bu hatanın da Hicaz’dan Osmanlı devletinin çıkmak zorunda kalmasını daha da kolaylaştırıldığı söylenmekte Taif’in çok kolay bir şekilde isyancılar tarafından ele geçirilmesi anlatılmaktadır.

“‘Mekke’deki Hicaz Valisi ve kumandanı Galip Paşa, Şerif Hüseyin’in İngilizlerle görüşmelerini duymadı. Mekke’nin çok sıcak olması sebebiyle hükümet merkezini Taif’e taşıdı. Taif kalesinde kalan Galip Paşa avlanmıştı. Mekke’de çarpışmalar devam ederken aynı anda, Taif ve Cidde’de de isyan devam ediyordu. Galip Paşa Taif’te fazla direnemedi teslim oldu. Osmanlı tarihinde bu tür çirkin bir teslimiyet daha önce yaşanmamıştı. Taif’i ele geçiren asiler Medine cephesine yönelmişlerdi. Mekke yolu üzerindeki asileri temizleyen Medine muhafızı Basri Paşa acil koduyla 4. Ordu kumandanı Cemal Paşa’ya alelacele gönderdiği bir şifreli telgrafta şöyle diyordu: ‘Mekke emiri Şerif Hüseyin İngiliz silahları ile Mekke’deki askerlerimize hücum etti bir kısım zabıtlar ve memurlar asilerin eline eşi esir düştü. Cidde garnizonu İngilizler tarafından denizden bombardıman altına

¹²⁹¹ Vejdi Bilgin, *Enes'in Günlüğü*, Beyan Yayınları, İstanbul 2018, s. 72.

alındı. Düşman gemileri asilere her türlü yardımı yapmaktaydı. Medine ile Mekke ve Cidde arasında haberleşme ve ulaşım kesildi.’’¹²⁹²

2.1.5. Yemen Bölgesi

2.1.5.1. San’a

Yemen bölgesi, Türklerin çok uzun zaman boyunca hakimiyet kurdukları bölgelerden biridir. Osmanlı devletinin bölgeden çekilmesi ile birlikte bölgeden ayrılmak zorunda kalan Türklerin yaşadıkları romanlara konu olmuştur. Romanlarda yer verilen şehirler sırasıyla San’a, Simuş-Huş, Hudeyde ve Menaha ve diğer şehirler olarak başlıklandırılarak ele alınmıştır.

Mehmet Niyazi Özdemir *Yemen Ah Yemen* romanında taş binalarla çevreli San’a şehrini romanda uzaktan bakınca oldukça mamur sanılan, yaklaşıncı bakımsız olarak görülen bir şehir olarak anlatılır:

“(San’a) Akşama bir saat kala San’a karşılarına çıktı. İçinde yüksek taş binaların da yer aldığı büyücek bir şehir görünüyordu. Hacil’den beri coğrafya değişmiş olsa da Mülazım Celâleddin böyle bir görüntüyle karşılaşacağını ummuyordu. Fakat yaklaştıkça uzaktan görüldüğü kadar mamur, bakımlı olmadığı anlaşılıyordu; yine de büyücek bir şehirdi. İstanbul’dan gelen subaylar, memurlar burada yaşıyorlardı.’’¹²⁹³

San’a şehrini anlatmaya devam eden yazar, şehrin en önemli meydanı olan Şerare Meydanı’nı ele alır ve San’a’nın kalbinin bu meydanda attığını dile getirir:

“İstanbul’da doğup büyüdüğü için ona köy gibi görünen Samsun’un güzelliğini, şirinliğini, San’a’ya ilk geldiğinde anlamıştı. Savaş kendini iyice hissettirdiğinden beri de eski San’a’nın çekiciliğini hatırlıyordu. Şehrin kalbi olan Şerare Meydanı nasıl da canlıydı; neşeli insanlar dolaşır, çevresindeki kahvelerde sohbet ederlerdi. Akşamleyin ne tarafa bakılırsa bakılsın, pırıl pırıl ışıklar görünürdü.’’¹²⁹⁴

¹²⁹² Şükrü Altın, *Medine Müdafaası-Fahreddin Paşa*, Hayat Yayınları, Ankara 2018, s. 43-44.

¹²⁹³ Mehmet Niyazi Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015, s. 15.

¹²⁹⁴ Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, s. 333.

Aşk Çölü romanında San'a şehrini anlatan Bahadır Yenişehirlioğlu ise şehrin kültürel özelliklerini anlattıktan sonra bu şehrin ismini Hz. Nuh'un oğlu Sem'den aldığını belirtir.

*“Şehrin hala dimdik ayakta duran kapılarını, Yemen’e özgü eğri ağızlı bir kını olan cembiyelerin satıldığı bıçakçıları, çömlekçileri, dokuma kumaşların satıldığı arastaları, baharat pazarını geçtiler yol boyu. Toprak renkli geleneksel evlerin dantel gibi süslü beyaz pencerelerinin vitraylardan yansıyan ışıklar ve daracık sokaklarla masal ülkesinde bulunuyorlar hissi uyanmıştı ikisinde de. Özetle, Nukhum (yıldız) Dağı’nın eteklerinde kurulup, adını Nuh’un oğlu Sem’den alan bu şehir bir rüya gibiydi.”*¹²⁹⁵

Vahit Taha Kurutlu’nun *Yemen’imde Aşk Var* romanında Yemen’in en önemli kenti San’a ayrıntılı olarak ele alınır. Şehrin dar sokaklarını, taş binalarını, caddelerini anlatan yazar, şehrin eski doğu masallarından fırlamış gibi olduğunu vurgular.

*“Elçilik binası başkent San’a’nın merkez mahallelerinden birindeydi. Şehir eski doğu masallarından fırlayarak günümüz dünyasının tam ortasına düşmüş gibiydi. Rengârenk vitraylı küçük pencereleri taş binaların arasından Doğu’nun mahremiyetini ve mahcubiyetini yansıtan sokak aralarına geçiyorlardı. Hadde Caddesi üzerindeki bir sapaktan sağa dönerek geniş bir sokağa doğru kıvrıldılar. Aracın camından az ileride dalgalanmakta olan Türk bayrağını gördüler. Aziz, Yemen’de Türk bayrağını gördüğünde tuhaf bir hüznün ve gurur hissetti. Yıllar evvel Sana’nın her sokağında, her caddesinde dalgalanan bu bayrak demek buraları tamamen terk etmemişti.”*¹²⁹⁶

Kurutlu, San’a’nın Hadde caddesinde gece hayatının devam ettiğini belirtirken bu semtin sakinlerinin genelde zengin insanlardan oluştuğunu anlatır:

“Hadde semti başkent San’a’da gecenin canlılığının devam ettiği tek muhitti. Bu yüzden olsa gerek hemen bütün zenginler ve zevk sahipleri bu mahallede toplanmışlardı. Burası San’a’nın diğer mahallelerine göre daha modern bir

¹²⁹⁵ Bahadır Yenişehirlioğlu, *Aşk Çölü*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 211.

¹²⁹⁶ Vahit Taha Kurutlu, *Yemen’imde Aşk Var*, Vadi Yayınları, İstanbul 2018, s. 37.

*görünümdeydi. Yol kenarlarında meyve satan ve kabuklarını yerlere serpiştiren satıcıların seyyar tezgâhlarının salaş görüntüsü burada yoktu.”*¹²⁹⁷

Yemen’imde *Aşk Var* romanında ise Bahadır Yenişehirlioğlu Yemen’in tarihteki önemine değinir. Özellikle Osmanlı devletinin San’a’daki varlığına yer veren yazar, günümüzde de birçok Türk asıllı ailenin burada yaşadığını iddia eder:

*“Burası, tarihi asırlar öncesine dayanan kadim şehir. Kimileri 700 yıl öncesine dayandığını söyler, bazılarına göre ise çok daha fazla. Eski bir başkent, eski San’a. Bulunduğumuz yerde yıllar evvel bir Osmanlı Mahallesi varmış. I. Cihan Harbi’nden sonra Türkler buradan çekilince bir kısmı Yemen’i, bu mahalleyi terk etmemiş. Özellikle son Yemen Dışişleri Bakanlığına kadar yükselmiş ve burada kalan Türklere sahip çıkmış. Şimdi her sokakta bir Türk aile vardır. Ancak zamanla hepsi Yemenli olmuşlar. Şimdi görsen çoğunu tanıyamazsın.”*¹²⁹⁸

2.1.5.2. Diğer Şehirler

Ebubekir Hazım Tepeyran’ın *Küçük Paşa* isimli romanında da Yemen’e giden Osmanlı askerlerine değinilmiştir. Romanda Yemen’den belli bir bölgeden söz edilmese de bu bölgedeki savaşın boyutları hakkında ipuçları vardır. Askere alınan ve üç sene yerine, sekiz sene boyunca askerlik yapan Ali’nin bir türlü tezkere alamaması romanda konu edildiği gibi bu askerlere karşılık olarak hiçbir şey verilmediğinden ve yolculuk şartlarının ağırlığından da söz edilir.

Ahmet Çevik’in *Tutsak Yollar* romanında Yemen Türküsü’nde de geçen “burası Muş’tur” cümlesinde geçen “Simuş” şehrine yer verilir. Türkiye’de Muş veya Huş olarak anılan Simuş kasabası, Yemen’deki isyanların başladığı yer olarak anlatılırken burada ulaşımın güç olduğu, bölgenin yokuş ve uçurumlardan meydana gelen bir yer olduğundan da söz edilir.

“Karakol Kumandanı olarak görev yaptığı Simuş, San’a’nın şimalinde yüksek bir tepenin üzerine kurulmuş, isyanın ilk başladığı küçük bir kasabaymış. San’a ile arasında altı fersah kadar bir mesafe olmasına rağmen yolları derin ve uçurumları olan bir kanyondan geçtiği için develerle ve katırlarla ancak iki günde

¹²⁹⁷ Kurutlu, *Yemen’imde Aşk Var*, s. 44.

¹²⁹⁸ Kurutlu, *Yemen’imde Aşk Var*, s. 54.

çıkılıyormuş. Hatta bir çatışma olması halinde daha da uzun sürüyormuş. Simuş'a gönderilen askerler, bu derin kanyonda sık sık asilerin kurduğu pusuya düştüğünden dolayı da Osmanlı ordusu tahmin edilemeyecek kadar çok şehit vermiş bu sarp geçitlerde. Bu yüzdendir ki Yemen'deki askerler arasında Simuş türküleri söylenir, ağıtları yakılır olmuş:

'Bura Simuş'tur

Yolu yokuştur

Giden gelmiyor

Acep ne iştir?''¹²⁹⁹

Mehmet Niyazi Özdemir'in *Yemen Ah Yemen* romanında da Simuş ya da Huş olarak anılan bölgeye yer verilmiştir. Yazar bu kenti romanda Huş olarak kabul eder ve sert bir coğrafyasının bulunduğunu dile getirir.

"Çıplak, kayalık dağların yarım ay şeklinde kuşattığı bir tepenin üzerine kurulmuş Huş'un dibinden geçiyorduk. Hırçın tabiatın koinunda küçücük bir köydü. Bir avuç irili ufaklı kahverengi taş bina tepenin değişik yerlerine gelişigüzel serpilmişti. Evlerin aralarında cılız yeşillikler göze çarpıyordu. Yarın başına kondurulmuş ünlü kışla bütün dikkatini kendi iç dünyasına çevirmiş, dalgın, biraz da tedirgin bir kartalı andırıyordu. Dünyadan kopuk Huş'a sadece bulunduğumuz yerden gidilebilirdi; yolu da yokuştur."¹³⁰⁰

Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen romanında da Hudeyde şehri bakımsız bir şehir olarak değerlendirilir ve ikliminin Osmanlı askerleri üzerinde bıraktığı etkiye yer verilir:

"Hudeyde bir liman şehri, eski püskü bir yerleşim yeri. Şehir, sanki elle düzeltilmiş kumların üzerine yerleştirilmişti. Rıhtımda ve sokaklarda müthiş bir sıcak ve boğucu bir hava vardı. Serinlemek için hepimiz, akşamın rüzgârını bekliyorduk."¹³⁰¹

¹²⁹⁹ Ahmet Çevik, *Tutsak Yollar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 84.

¹³⁰⁰ Mehmet Niyazi Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015, s. 48-49.

¹³⁰¹ Lütfi Parlak, *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen*, Popüler Kitaplar, İstanbul 2008, s. 113.

Lütfü Parlak romanda sıklıkla Yemen'in tarihine yer verir. Osmanlı askerlerinin Yemen'e ulaşmak için izledikleri rotayı ele alan yazar, Yemen'de yaşamış olan topluluklardan da söz eder. Himyeriler, Romalılar, Abbasiler ve İranlıların bu topraklardaki varlıklarına yer vererek Tihame çölüne, Hudeyde'ye değinir:

*“Türkiye’den 3.500 km uzaklıkta olan ve anaların dillerinde acı bir türkü olarak dolaşan Yemen, Kızıldeniz’in koynunda uyuyan bir tavşan gibidir. 1869’da Süveyş Kanalı açılınca Akdeniz’den gelen gemiler, Kızıldeniz üzerinden açık denizlere ulaşmaya başladılar. Bu yolu takip edenlerin uğramak zorunda oldukları en önemli liman, Hudeyde’dir. Siz de gemilerle bu yolu takip edip o şehre gideceksiniz.”*¹³⁰²

Osmanlı devletinin Anadolu’dan Yemen’e gönderdiği Osmanlı askerlerinin burada yaşadıklarını da ele alan yazar, Hudeyde, Hacil, Menaha şehirlerinden bahseder ve bu yerlere ulaşmada yaşanan zorluklara, çölün yolculuklara etkisine yer verir:

*“O günü orada dinlenerek geçirdikten sonra güneş batmaya bir adam boyu kalasıya tekrar koyuldular yola. Çölde inanılmaz bir sessizlik vardı. Ölüm sessizliği gibi bir şey... Hudeyde’de birliğin emrine verilen muhafız askerler önde, arkada ve her iki yanda elleri tetikte yürüyorlardı. Şafak sökerken Hacil’e yetiştiler. Hacil’e ulaşmak artık çölü geçmek demekti. Arkasında yüksek yeşil dağlar uzanıyordu Hacil’in. Bundan sonraki yolun artık gündüzleri geçilmesi gerekiyordu. Sarp ve zor geçit veren bu dağlarda, isyancıların sık sık pusular attıkları bilindiği için muhafızlar, buraya kadar olandan daha farklı bir koruma düzenine geçmişlerdi. Önde sürekli bir keşif kolu, arkadan da bir muhafız birliği takip ediyordu acemi birliğini. Akşama doğru bir dağın tepesinde kartal yuvası gibi görünen bir yere yetiştiler. ‘İşte Menaha göründü.’ Diyorlardı muhafız askerler. İlk olarak çölün yakıcı sıcaklığında yürümüş olan acemi askerlere hala su yetiştirmeye çalışıyordu sakalar.”*¹³⁰³

Bahadır Yenişehirlioğlu’nun, *Aşk Çölü* romanında Osmanlı askerlerinin Süveyş’ten geçtikten sonraki ilk durakları olan Hudeyde Limanı verilir. Askerlerin bu zorlu yolculukları romanda uzun uzun ele alınan konulardandır.

¹³⁰² Parlak, *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen*, s. 71.

¹³⁰³ Ahmet Çevik, *Tutsak Yollar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 78.

Hudeyde Limanındaki askerlerin sonraki güzergâhları ise önce Tehame Çölü, ardından Bacil Karakolu, Hacil Karakolu, Menaha ve en son olarak San'a şehri olarak çizilir.

Aşk Çölü romanında Yemen hakkında detaylı bilgilere de yer verilir. Yemen'in eskiden yedi kapısı olduğunu söyleyen yazar, günümüzde sadece Babü'l-Yemen ve Babü'l-Selam isimli iki kapısının kaldığını anlatır:

*“Yemen dediğim gibi güzel bir yer... Farklı, ilginç, egzotik... Eski San'a'yı görmeni isterim, hele Babü'l-Yemen kapısını tarih öncesinden kalmış gibidir. Eskiden yedi kapısı varmış fakat günümüze iki kapı kalmış; biri Babü'l-Yemen, diğeri ise Babü'l-Selam. Surları çok ilginçtir. Zaten başkentimiz Sana UNESCO tarafından korumaya alınmış durumda...”*¹³⁰⁴

Zekeriya Bican'ın *Azap Günlerinde Harput Yemen Sarıkamış* romanında Yemen'in Menaha kentine yer verilmektedir. Menaha'nın diğer çöl şehirleri gibi sıcak bir iklime sahip olmadığından ve burada iklimin oldukça soğuk olduğundan söz edilir:

*“Güneyden gelen birlikler akşama doğru Menaha'ya girdiler. Menaha Yemen'in farklı bir ilçesiydi. Buradaki tabiat ve insan yapısı Hudeyde ve Tehame Çölleri'nde gördüklerinden çok farklıydı. Yerli halkın giyim ve kuşamı ile davranış özellikleri de farklılık arz ediyordu. Menaha'nın yer yer yeşillikleri ve çok yüksek dağları vardı geldikleri yerlere nazaran buranın havası soğuk ve sertti. Buradaki yerlerin giyimleri diğer Yemenlilerin beyaz giysilerinin aksine genelde siyah renkliydi. Soğuk hava şartlarına göre kalın paltolar giyinmişlerdi.”*¹³⁰⁵

Ahmet Çevik'in *Tutsak Yollar* romanında da Osmanlı'nın Yemen'deki kolordusunun bir kısmının bulunduğu Menaha şehrine yer verilir. Bu romanda da Menaha'nın diğer şehirlere göre daha yüksek bir yerde olduğundan ve buradaki yaşamın çöl ikliminden daha farklı daha serin olduğundan dolayı insanların daha kalın giyinmek zorunda kaldıklarından bahsedilir.

“Menaha'ya yetiştiklerinde şaşırdılar acemi askerler; sanki biraz aşağıdaki çöl, bu ülkede değilmiş gibi her şey birdenbire değişivermişti. Çöldekilerin aksine

¹³⁰⁴ Bahadır Yenişehirlioğlu, *Aşk Çölü*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 140.

¹³⁰⁵ Zekeriya Bican, *Azap Günlerinde Harput Yemen Sarıkamış*, Ertem Basım Yayın, Ankara 2008, s. 80.

buradakiler daha koyu ve kalın giyiniyorlardı. Deniz seviyesinden oldukça yüksekte olan Menaha'da, ilk göze çarpan şey, oldukça büyük bir askeri kışanının varlığıydı. Yemen Kolordusu'nun bir tümeni San'a'da, bir tümeni de Menaha'daydı. Tümene girerken Tümen Kumandanı Miralaykarşıladi acemi taburunu.”¹³⁰⁶

Çölde Bir İstanbul Kızı romanında ise Yemen'in çöl olmasına sıklıkla değinen yazar, burada modern bir hayat bekleyen bir Türk kadınının karşılaştığı zor şartlara ve bölgedeki ilkel yaşama yer verir:

“Yemen çöllerinin coğrafya atlaslarında yeri belli olmayan bir köşesinde, genç bir kadının haykırışı duyuldu. Bu haykırış, çöllerin hareketsiz ve nihayetsiz ufukları arasında kaybolup gitti. Göğsünün bütün kuvvetiyle hıçkıran meçhul kadın, ta içinden kopup gelen feryatlarına, çölün bir köşesinden belli bir köşesinden belki bir cevap, belki bir ses gelir umuduyla, uzun uzun bekledi. Fakat kum yığınları ile göklerin birleştiği duman renkli çöllerden, kadının feryadına tek bir ses, tek bir hareket cevap vermedi. Kadın, çöller kararınca, ufuklar kayboluncaya kadar bağırdı, haykırdı, ağladı. Nihayet, kuvveti kesildi, gözler kapanır gibi oldu, dudakları morardı, sesi kısıldı ve sustu... İşte tam bu sırada, hurma ağaçlarının gölge verdiği bir kum yığının üzerinde, kara taştan bir heykel gibi dimdik duran bir adam belirdi.”¹³⁰⁷

Gülseren Engin'in *Yorgun ve Yaralı* romanında Fatma'nın eşinin Yemen'e gidişine yer verilir. Fatma yeni gördüğü kocasının Yemen'e savaşmaya gideceğini öğrenmiştir ve romanda tarih 1908 olarak verilmiştir. Bunun ardından 1915 tarihine geçiş yapılır ve Yemen'e giden Ali'nin dönüşü anlatılmaya başlanır. Fatma ve Ali'nin annesi bu kez Bursa'da karşımıza çıkar. Fatma “Yemen'e giden döner mi sandın?” düşüncesinde iken Ali'yi karşısında görünce şaşkınlık yaşar. “Çöl Savaşları” adlı bölümde Yemen'e giden askerlerin nasıl uğurlandığı anlatılır.

Daha sonra Ali, Yemen'de savaş bölgesinde yaşadıklarını eşi ve annesine anlatmaya başlar. Haydarpaşa Limanı'ndan başlanarak askerlerin Yemen'e nasıl yolcu edildikleri, yolculukta neler yaşadıkları, hangi limanlara uğradıkları Ali'nin bakışından okura verilir.

¹³⁰⁶ Ahmet Çevik, *Tutsak Yollar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 79.

¹³⁰⁷ Esat Mahmut Karakurt, *Çölde Bir İstanbul Kızı*, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul 1980, s. 5.

Romanda Ali'nin gözünden savaş güzergâhı ele alınır. Bu bölümde Ali, Yemen'in bölgelerinden dağlık bir bölge olan Yemen ile Hicaz arasında kalan Asir bölgesinden söz eder ve bu bölgede bir Arap rehberinin hayat kurtarıcı olduğunu söyler.

“Süveyş Kanalı bizim Boğaziçi'ne benziyor. Gemiler bu kanalı geçip Akdeniz'den Kızıldeniz'e ulaşıyorlar Birçok gün fırtınalarla boğuştuk Kızıldeniz'de önce Cidde'ye sonra da Cizre'ye uğradık yine kömür ve su aldık. Hudeyde Limanı'na geldiğimizde gemi sahile yanaşmıyordu açıkta demir attı. Gemiye sambuk denilen kayıklar yanaştı.”¹³⁰⁸

Lütfi Parlak'ın, *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen* romanı Anadolu'nun bir köyünden Türk köylüsünün Yemen'e gidişi ile başlar. Yemen'in tarihi hakkında bilgilere yer veren Parlak, Ebrehe'nin Kâbe'yi yıkmak için gönderdiği orduya, Ebabil kuşlarına, Ad Kavmine ve Yemen'in coğrafyasının adeta isyan coğrafyası olmasına yer verir.

Romanda daha sonra Tihame çölünün ardından ulaşılan Cebel dağından söz edilir. Bu dağlar Yemen'e ulaşımı zorlaştıran Yemen'i “Yemen” yapan en önemli coğrafi etkenidir. Romanda isyan noktalarından biri olan Sahara'dan da söz edilmektedir:

“İmamlar, genellikle yenilmelerine rağmen Sahara'dan çıkarılmadıkları için ayaklanmalar bitmiyordu. Dağlık, kayalık ve derin vadilerle yarılmış Sahara, korkunun ecele faydasının olmadığı bir yerdi. Dolayısıyla burada dertle düşman eksik olmuyordu.”¹³⁰⁹

M. Turhan Tan, *Hint Denizlerinde Türkler* romanında Osmanlı devletinin politikaları gereği Yemen'de bulunan Sefer Reis'in hayatı ele alınırken Yemen'in coğrafyası hakkında ayrıntılı bilgilere yer verilmemiştir.

Ahmet Çevik, *Tutsak Yollar* romanında Hudeyde'den sonra Asir bölgesini ele alır. Asir bölgesi bir tarafı dağ bir tarafı deniz, bir tarafı da çöl olan bir bölge olarak anlatılır.

“Buradan Hudeyde'ye kadar olan elli fersahlık yolu çok iyi bilirim Müfettiş Hazretleri. Ama Hudeyde'den ileriye geçmedim hiç. Duyduğuma göre, Asir'in bir tarafı dağ, bir tarafı deniz, bir tarafı da çölmüş. İmam İdrisi'nin hâkim olduğu bir

¹³⁰⁸ Gülseren Engin, *Yorgun ve Yaralı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004, s. 209.

¹³⁰⁹ Lütü Parlak, *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen*, Popüler Kitaplar, İstanbul 2008, s. 210.

bölgedir orası. Devlet-i Âli'nin sizin gibi kıymetli bir devlet adamını isyancıların kaydığı bir yere göndermesinin zaruretini de anlayabilmiş değilim doğrusu. Asir'in neresine gideceği Müfettiş Hazretleri? ”¹³¹⁰

Mehmet Niyazi Özdemir'in *Yemen Ah Yemen* romanında Osmanlı askerinin Yemen'e gelerek burada yerleştiği noktalardan biri olarak Birulazep semti anlatılır. Bu şehirle bağlantılı olan Babüssabah'tan da söz eden yazar, Babüssabah'ın özellikle Türk ailelerin yaşadığı bir bölge olduğundan söz eder.

“Kışlamıza yirmi dakika mesafedeki Birulâzep semtinde İstanbul'a dönen bir subayın boşalttığı evi tuttum. Birulâzep San'a'yı kuşatan surun içinde olmakla beraber, şehrin merkezi ile bu bölgeyi ayıran bir sur daha var. Asıl tarihi olan bu ikincisi. Birulâzep'ten şehrin merkezine gidilmek istenirse, bulunduğu semte adını veren Babussabah'tan gidilir. Babussabah'ta vali, vali yardımcıları, ileri gelen bürokratlar, yüksek rütbeli subaylar, değişik sebeplerden dolayı Yemen'e yerleşen Türk aileleri otururlar. Küçük memurlar, genç subaylar, kiralar ucuz olduğu için biraz daha uzaktaki Birulâzep'i tercih ederler. Ağaçsız, zemini toprak olan Şerare Meydanı San'a'nın, hatta bütün Yemen'in kalbidir, merasimler orada yapılır, ülke onun çevresindeki binalardan yönetilir.”¹³¹¹

Romanda Osmanlı devletinin Yemen'e nasıl hâkim olduğuna yer veren Mehmet Niyazi bu dönemde Portekizlilerin de stratejik öneminden dolayı Yemen'e hâkim olmaya çalıştıklarını anlatır:

“Osmanlı stratejik bakımdan önemli olan Mısır'ı topraklarına katınca kendiliğinden Yemen'in de hâkimi oldu; çünkü Yemen Mısır'ın egemenliği altındaydı. Devletimiz Yemen'in yönetimine el atmadı; idaresini ülkenin sakinlerine bıraktı. Fakat kuvvetli donanmaya sahip Portekizliler daha Memlükler zamanında Doğu'nun zenginliklerini sömürmek için bu bölgedeki önemli noktalara yerleşmeye başlamışlardı. Kızıldeniz'in güneyine yerleşen Portekizliler hem İslâm ülkelerinin ticaretine darbe vurmak hem de Müslümanların arasında yakınlaşmaya sebep olan hac ibadetini önlemek için her fırsatta kuzeye doğru ilerliyorlardı.”¹³¹²

¹³¹⁰ Ahmet Çevik, *Tutsak Yollar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 104.

¹³¹¹ Mehmet Niyazi Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015, s. 58-59.

¹³¹² Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, s. 65-66.

Romanda Hacil'den geçen Osmanlı askerleri daha sonra kartal yuvası olarak da anılan Menaha'ya giderler.

*“Akşam yaklaşırken dağın tepesindeki kayaların dibine kartal yuvası gibi kurulmuş Menaha ilçesine geldiler. Bir yerde kümelenen kâgir binalar vadilerde, tepelerde ağaçların, yeşilliklerin aralarına dağılmışlardı.”*¹³¹³

San'a'ya gitmeye çalışan askerlerin bir diğer geçiş güzergâhında ise Sukulhamis vardır. Sukulhamis düzenli bir yapıya sahip bir kent olarak anılmaktadır.

*“Yaklaştıkları Sukulhamis'te geceyi geçirip ertesi gün gündüz gözüyle San'a'ya gireceklerini bilmeleri enerjilerini kamçılıyordu. Bu dağlar arasında rastlanılmasına ihtimal verilmeyecek kadar derli toplu bir ilçeydi.”*¹³¹⁴

Romanda çölün ortasında var olan vaha özelliği taşıyan mekânlardan da söz edilir. Beyti Müddei bu mekânlardan biridir. *“Beyt-i Müddeî, iki dağın zirvelerinin birbirine yaklaştığı yerde, verimli ve yılın çok büyük bir bölümünde yeşil olan vahanın ortasındadır.”*¹³¹⁵

Romanda bahsi geçen yerlerden bazıları ise Fazik, Zukur, Hanis adaları ve Muha'dır. Yemen'deki isyanların önemli bir noktası olan Asir'den de romanda sıklıkla söz edilir:

Bahadır Yenişehirlioğlu'nun *Aşk Çölü* romanının büyük bir kısmı Yemen bölgesinde geçmektedir. Romanda, günümüzden geçmişe doğru ilerleyen bir hikâyeyi konu edinen yazar hem bugünkü Yemen'i hem Osmanlı devletinin hâkimiyeti altındaki Yemen'i anlatır. Yemen'de yerli halkın askerlik yapmadığı ve dolayısıyla Osmanlı devletinin buraya redif birlikleri göndermek zorunda olduğu bilgisine yer verilir.

Osmanlı döneminde Yemen'e Anadolu'dan giden askerlerin geçtikleri güzergâha da yer veren yazar, Süveyş Kanalı'ndan da söz eder. Bahadır Yenişehirlioğlu romanında Yemen türküsüne de yer verir. Romanda Yemen türküsü bir Türk ile bir Yemenliyi birbirine bağlayan güçlü bir bağ olarak anlatılır.

¹³¹³ Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, s. 14.

¹³¹⁴ Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, s. 15.

¹³¹⁵ Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, s. 87.

“*Bildiği kadarıyla bu türkü ilk olarak 1944 senesinde Düberiye Keskin isimli mahalli bir sanatçıdan derlenmiş. Bu taş plaktaki sözler türkünün orijinal sözleri olmalıdır. Daha sonraki düzenlemelerde kulağa hoş gelmesi açısından ekleme ve çıkarmalar yapılmış.*”¹³¹⁶

Osmanlı askerlerinin daha evvel gidip görmedikleri bir yer olarak verilen Yemen yolculuğunun zorluğuna romanda değinilirken bölgenin iklim ve coğrafyasının Anadolu insanının yaşam şekline çok uygun olmadığı da ele alınır:

“*Vapurların bakımsızlığı, insan nakli için tasarlanmaması, kumanyaların yetersizliği ve susuzluğu daha da artırması, yolculuğun bir ay sürmesi, yorgunluk, sıcak yemekten mahrum olma, bakımsızlık, Yemen’in iklim ve coğrafi yapısı, hastalıklar, erzaksızlık ve açlık, bu berbat nem gibi olumsuzluklar can kaybının artma sebebi oldu zaman içerisinde.*”¹³¹⁷

2.1.6. Çöller

Orta Doğu bölgesi, çöl alanların en fazla olduğu coğrafyalardan biridir. Dolayısıyla Orta Doğu halkı için biraz da çölün halkıdır demek mümkündür. Zorlu yaşam şartları, su problemi, şehirlerin kurulduğu bölgeler, tarım faaliyetleri, giyim kuşam, yeme içme alışkanlıkları hep bu iklime göre şekillenmiştir.

“*Denizci Esad Bey, ‘İslam âlemi çöldür’ derken haklıdır, fakat bu çöller manzumesi, bir yandan iki tuzlu su alanın, iki seyrüsefer alanının (Akdeniz ve Hint okyanusu) arasında yer alırken; diğer yandan da oldukça yoğun nüfuslu üç kitlenin (Uzakdoğu, Avrupa, Kara Afrika) arasında bulunmaktadır. İslam âlemi, her şeyden önce ‘bir ara kıta’dır, bu geniş bölgeleri birbirine bağlamaktadır.*”¹³¹⁸

Bu coğrafyanın Orta Doğu insanının psikolojik yaşantısına da etki ettiği, çöl kumundan bir âlemde hayatın geçiciliğinin ve ölümün sürekli hatırlanıldığı birçok eserde da belirtilir. Çöl şartlarında kurulan tarım alanlarının da azlığı bu bölgeleri oldukça

¹³¹⁶ Bahadır Yenişehirlioğlu, *Aşk Çölü*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 82.

¹³¹⁷ Yenişehirlioğlu, *Aşk Çölü*, s. 117.

¹³¹⁸ Fernand Braudel, *Uygurlikların Grameri*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçnay), İmge Kitabevi, Ankara 2017, s. 93.

önemli kılmıştır ve su taşkınlarının ya da savaşların yol açtığı tarım alanlarının yıkımı aynı zamanda bölgede kurulan devletlerin yıkımına da yol açmıştır.

“Açıktır ki, yerleşiklerin yaşadıkları sahil kesimlerine, steplere, ekim yapılan vahalara sahip olmayan hiçbir çöl yoktur. Hatta bu eski uygar ve cenneti andıran ülkelerde, Nil, Dicle, Fırat, İndus, Amu ve Sir Derya havzalarında, nehir vahaları ve aşınacak kadar eskiden beri işlenen, iyi, ama kıt topraklar vardır. İklimin de etkisiyle, bu topraklar narindirler, insanların en ufak hatalarına bile, doğanın en ufak kazalarına bile duyarlıdırlar. Bir istila, uzun süren bir savaş, şiddetli yağmurlar, tehlikeli bir fazla nüfus karşısında, geniş tarımsal kesimler, kelimenin gerçek anlamında yok olmaktadır: Çöl, kentleri ve kırları yutmakta, kumlarının altına gömmektedir. İslamiyet böylece, kaderinin içine bu çok sayıdaki narinliği de almaktadır.”¹³¹⁹

Çöl, bölgede kurulan devletlerin de kaderlerini etkilemiş, birçok devlet gelişme kaydedemeden coğrafi şartlara yenik düşmüştür. Osmanlı gibi güçlü devletler bile çölde yaşayan ve artık çöl insanı olan çölün her şartına uyum sağlayabilen Bedeviler tarafından başlatılan isyanlarla da coğrafya sebebiyle baş edememişler, su sorunu da savaşlarda birçok ordunun işini zorlaştırmıştır.

“İslam âlemi, birkaç yoğun nüfuslu bölgeden oluşmuştur... Bunların arasında muazzam boşluklar bırakmaktadır. Ne sulamaya yönelik inşaatlardaki deha ne kuru tarım alanındaki başarılar ne sabırlı ve yetingen köylülerin inadı, ne zeytin veya hurma gibi harika bir uyum gösteren ağaçların kullanımı, İslam âleminin gündelik hayatını güvence altına alabilmiştir, bolluğu ise hiç getirmemiştir: Bolluk dönemleri çok geçicidir ve belli bir toplumsal sınıfın lüksü veya özel bir kentin ayrıcalığı olarak ortaya çıkmıştır.”¹³²⁰

Romanlarda da çöl ikliminin ve büyük çöllerin insan yaşamına, toplumların tarihlerine, yaşanan savaşlara etkisine sıklıkla yer verilmiştir.

¹³¹⁹ Braudel, *Uygarlıkların Grameri*, s. 93.

¹³²⁰ Braudel, *Uygarlıkların Grameri*, s. 94.

2.1.6.1. Çöl İklimi

Bu başlıkta çölün getirdiği sıcak, kuraklık, boşluk duygusunun yansımaları ile bu atmosferde bulunmuş olan roman kahramanlarının düşünceleri üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır.

Bir Safha-i Şebâb-Çölde Bir Sergüzeşt romanında Seher'in iç dünyasını anlatmaya çalışan yazar, onun çöl üzerine düşüncelerine yer verir. Yazar, Seher'in çöl üzerine derin düşüncelere dalacak bir kişiliğe sahip olmadığını onun için çölün sadece yoksunluğu ve ilkel yaşamı temsil ettiğini söyler.

“Çöl fikrine dehşet, kalbine kuvvet vermişti. Çöl bir hayatın zevalinden, bir hakikatin hayalinden, hâsılı cihanın en suziş-nak melalinden nişan veriyordu. (...)

Çöl, Seher için, intihatsız bir vadi-i garabet, bir füşhat-abad-ı bedeviyat idi. O kadar ki vüs'at-ı bi-gayetiyle maziye feramüş ettiriyor, istikbali düşündürmüyordu.”¹³²¹

Romanda Seher Hanım ile arkadaşı Hayriye Hanım arasında geçen mektuplaşmalara da yer verilir. Bu bölümlerde de en dikkat çeken Seher Hanım'ın çölün ve harabelerin kendisi üzerinde bıraktığı etkilerdir. Daha evvel çöle ait olan her şeyin merakını celp ettiğini anlatan Seher Hanım, çölde yaşamaya başlayınca çölün ve çöle ait varlıkların ilgisini çekecek şeyler olmadığını söyler ve burada bulunan Palmira-Tedmür harabelerini de anlamlandıramadığını belirtir:

“İstanbul'da iken kapımızın önünden bir deve geçse sevine sevine pencereye koşa, seve seve bu mübarek hayvanı temaşa ederdim. Şimdi sıra sıra develer göre göre bu temaşadan bıktım. Hatta o garibü'l-etvar deve yavruları bile nazar-ı dikkatimi celb etmiyor. Hulasa bu havalinin hiçbir şeyini sevemedim. Hiçbir sırrını anlayamadım. (...) Üst üste taşlar, taş direkler... Tasavvur et yahut vası! Bir vadi baştanbaşa düz baştanbaşa toprak, yalnız bir köşede bir tepe, o tepe de harab ve turab olmuş, yerle yeksan olmuş binalar, taş yığınları tahayyül ile işte bundan ibaret!”¹³²²

¹³²¹ Ali Kemal, *Bir Safha-i Şebâb-Çölde Bir Sergüzeşt*, (Haz. Seyit Battal Uğurlu), Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum 2015, s. 85.

¹³²² Ali Kemal, *Bir Safha-i Şebâb-Çölde Bir Sergüzeşt*, s. 87.

Romanda çöl ikliminin yarattığı hastalıklardan da söz edilmiştir.

Refik Halit Karay'ın *Sürgün* romanında belirli bir çöl ismi geçmese de çöl ikliminin insan ruhunda uyandırdığı etkilerden söz edilmekte ve çöl iklimini bir kez bile olsun yaşamış olan insanın bu iklimin etkilerini ömrü boyunca ruhunda taşıyacağı anlatılmaktadır:

*“Çöl sabahını bir küçük su ve birkaç dal altında geçirmiş olanlar, velev ki dünyanın en güzel yerlerinde dolaşmış ve en feyizli şehirleri seyretmiş bulunsunlar, yine hepsinden fazla o manzaranın zevkini ve hatırasını taşırlar, yalnız hayalini değil, adeta tadını, kokusunu, musikini de ömürlerince duyarlar.”*¹³²³

Esat Mahmut Karakurt'un Yemen'de geçen *Çölde Bir İstanbul Kızı* romanında ise çölün halkı olarak bilinen Bedeviler hakkında bilgiler verilir ve bu insanların çok tehlikeli oldukları iddia edilir:

*“Çöl bedevileri, kanında asalet olmayan tazılara benzerler. Haber vermeden, uyandırmadan hücum ederek avlarını boğmak isterler. Onun için nöbetçilere tenbih et, daima tetikte bulunsunlar!”*¹³²⁴

Romanda çöl şartlarının ve medeni dünyadan uzak bir yaşamın getirebileceği tehlikelerden söz edilirken Yemen çöllerinde yaşanan dehşet manzaraları da tasvir edilir:

*“Yemen çöllerinin coğrafya atlaslarında yeri belli olmayan bir köşesinde, genç bir kadının haykırışı duyuldu. Bu haykırış, çöllerin hareketsiz ve nihayetsiz ufukları arasında kaybolup gitti. Göğsünün bütün kuvvetiyle hıçkıran meçhul kadın, ta içinden kopup gelen feryatlarına, çölün bir köşesinden belli bir köşesinden belki bir cevap, belki bir ses gelir umuduyla, uzun uzun bekledi. Fakat kum yığınları ile göklerin birleştiği duman renkli çöllerden, kadının feryadına tek bir ses, tek bir hareket cevap vermedi. Kadın, çöller kararınca, ufuklar kayboluncaya kadar bağırdı, haykırdı, ağladı.”*¹³²⁵

İsmail Keskin de *Kaktüs Ağacının Sürgünü* romanında Suriye'de çölde yetişen harase bitkisinden ve toplum hayatındaki yerinden söz eder:

¹³²³ Refik Halit Karay, *Sürgün*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1941, s. 125.

¹³²⁴ Esat Mahmut Karakurt, *Çölde Bir İstanbul Kızı*, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul 1980, s. 40.

¹³²⁵ Karakurt, *Çölde Bir İstanbul Kızı*, s. 5.

“Suriye’de çöle yakın yerlerde mezarlıklarda kendiliğinden kaktüsler biter, kimsesiz fakir çocuklar yazın o kaktüslerin meyvelerini toplayıp satarlar. Kamal şimdi o iklimden uzaklaşmak istiyordu. Bir mezarlıkta meyve dökmektense yeni bir iklimde yeni bir toprağa tutunma güdüsü içindeki diğer tüm duyguların üzerine çıkmıştı.”¹³²⁶

İsmail Bilgin’in *Çöl Kapları Fahrettin Paşa Medine Müdafası* romanında ise Hicaz bölgesinde yer alan çöller anlatılmakta, genel olarak çöl ikliminin değişken özelliklerinden, suya duyulan ihtiyaçtan bahsedilmeye çalışılmaktadır:

“Çöl, engin bir kum denizidir. O sarı kumlarda rüzgâr dalgalarının izleri belli olur. Bir yılan gibi birbirine paralel kıvrılmış nice iz sıralanır. Bu izler, kumlardan tepelerin üzerinde zehirli bir yılanın kıvraklığı ile gezinir gibidir. (...)”

Aslında çölde her şey işkencedir nefes almak, o kumla yoğrulmuş havayı solumak, susuzluktan kavrulmak, gölgesiz kalmak, çölde suyu düşündüğünüz ve ileride su varmış gibi görünen serap da birer işkencedir. Gecenin olması ile sıcaklığın yerini alan acımasız soğuk, her şeyin tekdüze olduğu yerde böylesi bir değişiklik, akıllara zarar verir. Gündüz yanar gece donarsınız. Bu ısı değişikliğine kayalar bile dayanmakta zorlanırlar ve gelişigüzel çatlamaya başlarlar. Çatlaklara kumlar dolar, kayanın bağrında bir kanser gibi ilerler. Her saat, her gün, her ay ve her yıl kayalar biraz daha kuma dönüşür. Kum çölde hükümrانlığını ilan eder. Kum çölün yegâne hâkimidir.”¹³²⁷

İsmail Bilgin’in, *Kut’ül Amare* romanında ise Irak’taki çöl şartlarının zorluklarına yer verilir. Romanda çöl şartlarına alışık olmayan askerlerin yaşadıkları zor durumlar ele alınarak askerlerin bu şartlarda savaşa hazır olmalarının da zor olduklarına değinilir:

“Kumlar içerisinde, bele kadar açılmış siperlerde bekleyen askerler bezgin ve yorgundu. İki günden beri yağın yağmurdan dolayı siperlerin bazı kısımları yıkılmış, içleri suyla dolmuştu. Sıcaklığın da etkisiyle iyice artan nem, askerlerin boğazına yapışan bir illet gibiydi. Ayrıca öğle saatlerinde, sıcaklığın çok fazla olduğu zamanlarda buharlaşma sebebiyle siperlerin içine ve daha çukur yerlere kesif bir sis çöküyor, askerler nefes almakta zorlanıyor, bulgur bulgur terliyor,

¹³²⁶ İsmail Keskin, *Kaktüs Ağacının Sürgünü*, Hayy Kitap, İstanbul 2015, s. 65.

¹³²⁷ İsmail Bilgin, *Çöl Kapları Fahrettin Paşa Medine Müdafası*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 32.

ağızları açık olduğu halde bekliyorlardı. Bu durumda beklemek en zor şeydi. (...) Gündüz sıcağın etkisiyle gevşeyen, bunalan vücutlar, gece olduğunda ayazla birlikte dinginleşiyor, gece boyunca artan soğukla üşüyor, titriyorlardı. Gündüzleyim geceyi, geceleyin de gündüzü aramak, halden hale girmek gibiydi.”¹³²⁸

Yazar, çöl ikliminin insan bedenine olan olumsuz etkisinin yanı sıra çölde yaşayan yırtıcı hayvanların bölgede mücadele eden askerler için yarattığı tehlikeye yer verirken, romanda çölün savaşta etkilere de değinmeye çalışır.

“Kumda her şey yiterdi. Binbaşı bunu çok iyi bildiği için kendisinin de sonsuz bir çöl ortasında kaybolduğunu ve ateşinin yükseldiğini fark etti. Yerde hareket eden gölgelerden, başının üstünde akbabaların, çöl kartallarının dolaştığını anladı. Pek çok kez bu hayvanlar tarafından didik didik edilen leşler görmüştü. Böylesine acı bir sonun başına gelmemesi için Allah’a çok yalvarmıştı. Şimdi böyle bir akıbetin kıyısında olduğunu düşünüyordu.”¹³²⁹

Romanda çölde kalan bir kişinin nasıl hayatta kalabileceğine dair bilgiler verilirken çölde hayat bulan “ecos” bitkisinden bahsedilir. Bu bitkinin çölde susuz kalanların hayatta kalmalarına yardım ettiği anlatılır.

“Kuruyan- çatlamaya yüz tutmuş dudaklarını ıslatmak için “çöldeki su tutan ‘ecos’ bitkisinin köklerini çıkarıyor, kabuklarını soyduktan sonra ağzına atıyor ve emmeye başlıyordu. Kısa bir süre susuzluğunu gideriyor, bulduğu kökleri torbasına dolduruyor, gerektiğinde bunları kullanıyordu. Çölde birinci kural, bulduğunu hemen bitirmemektir. İdareli kullanacaksın: Gücünü, ekmeğini, suyunu, her şeyini... Tüketmeye hıza başlarsan, hızla tükenirsin. Kadın bu desturları daha küçüklüğünde, kervancılık yapan babasından öğrenmişti.”¹³³⁰

Romanda çölde yaşayan Bedevilerden de söz edilir ve bu kişiler için “urban” kavramı kullanılır.

¹³²⁸ İsmail Bilgin, *Kut’ül Amare*, Timaş Yayınevi, İstanbul 2018, s. 14.

¹³²⁹ İsmail Bilgin, *Kut’ül Amare*, s. 18.

¹³³⁰ İsmail Bilgin, *Kut’ül Amare*, s. 43.

2.1.6.2. Tih Çölü (Sina Çölü)

Sina çölü, Sina yarımadasında, Kızıldeniz'in uç kısmında Filistin ile Mısır bölgesinin sınırlarının kesiştiği noktada yer alır ve tarih boyunca aşılması güç bir çöl olarak anılır. Bölgede sıcaklığın 50 dereceyi geçtiği belirtilmektedir.

Oğuz Özdeş'in *Yavuz'un Pençesi* romanında Mısır'da bulunan Tih ve Sina çölü olarak geçen çöle yer verilir. Bu çölün daha evvel Persler ve Büyük İskender tarafından aşıldığı ve Mısır'a vardıkları anlatılır. Bu bölümler Yavuz Sultan Selim'in bakışından diyaloglar şeklinde aktarılır:

“–Tih ve Sina çöllerini geçmek tarihte pek az kula nasip olmuştur Sultanım.

– Senün tarih bilgin var sanırım Paşa! Söyle bakalım, bu çölü geçen ordular kimlerdir?

– İlk defa Persler geçmiştir, Sultanım!

– İyi bildin... Peki, daha sonra kim geçmeğe muvaffak oldu?

– İskender-i Kebir...

– İskender-i Kebir bundan on iki asır önce geçer de bir Türk padişahı ve ordusu niçin geçemez acep? ”¹³³¹

Romanda Yavuz Sultan Selim'in çölü geçmek için aşmaya çalıştığı yolun “Fatihler Yolu” olarak adlandırıldığını söyleyen yazar, Osmanlı ordusunun Sina çölünü aşmak için yaptıkları hazırlık ve önlemlere de yer verir. Romana göre Osmanlı ordusu Sina'yı geçmek için iki bin deve hazırlatmış, su koymak için ise on bir kırba satın almıştır. El Aşır'den başlayan yolculukta yaşanan ve çölde karşılarına çıkan zorluklar da yine romanda yer verilen konular arasındadır.

“Çöl yolculuğu 11 Ocak Pazar günü başladı. Yavuz, ordusunun en önündeydi. Arkadan gelen ağır top arabalarına dörder ve altışar hayvan koşulmuştu. Ordunun ağırlığı da en arkadan geliyordu.

İlk günü çöl yolculuğu oldukça sıkıntılı geçti. İki bin devenin taşıdığı kırbalardaki suların hemen yarısı tükenmişti. Bilhassa atlar, susuzluğa tahammül edemeyip yere düşüyorlardı. Topların çölün ortasında kalması, Yavuz için ölümden beterdi.

¹³³¹ Oğuz Özdeş, *Yavuz'un Pençesi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1964, s. 144.

Örnek olsun diye, kendisi dahi su içmiyordu. Maiyetindeki vezirler ve kumandanlar, Hüseyin Paşa'nın akıbetini düşünüp, zaten korkudan kırbalara ellerini uzatamıyorlardı. (...)

Çöl geceleri, insanı ürperten bir sessizliğe bürünüyordu. Gök tamamen bulutlarla kaplıydı. Yavuz, uzun uzun göğe bakıp, kendisine umut verecek bir ışık aradı. Hava öyle sıcaktı ki. Yavuz bir fırının içinde hissediyordu kendisini... ”¹³³²

Oğuz Özdeş'in *Yavuz'un Pençesi* romanında Sina çölünün beş günde geçildiği belirtilmekte ve bu başarının Yavuz Sultan Selim'in iradesine bağlı olduğu savunulmaktadır:

“Yavuz Sultan Selim, beş günde Tih sahrasını ordusuyla geçtiyse, bunu azmi kadar, imanı kadar, çelikten iradesi kadar dudaklarına da borçluydu. Bunun için çölü geride bırakıp Kahire yakınlarına vardığı zaman, ilk işi, otağında yere kapanıp Allahına hamd-ü sena etmek oldu ve o gece rahat bir uyku uyudu.”¹³³³

Feridun Fazıl Tülbentçi'nin *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor* romanında ise Sina Çölü, Tih Çölü olarak geçmektedir. Yavuz Sultan Selim hakkında yazılan diğer romanlarda olduğu gibi bu romanda da çölü geçmenin zorluklarından söz edilirken Yavuz Sultan Selim'in çölü aşacağına olan inancı vurgulanır.

“Yavuz, diğer taraftan Tih Sahrası'nı geçen fatihlerin hayatlarını tetkik etmiş ve bir fevkaladelik görememişti. Hasan Can'a bunu şu cümlelerle anlattı: – Tih Sahrası, vezirlerimizin gözünde büyür, adeta geçilmez bir kum çölü gibi görünür. Bu sahradan nice fatihler gelip geçmiştir. Bizim maksadımız onlardan daha süratli geçmektir. Ben ordularıma inanıyor, güveniyorum.”¹³³⁴

Sami Özbil'in *Çöl Kimseyi Sevmiyordu* romanında da Tih Çölü'nün tehlikelerine yer verilir. Romanda Tih çölünde hayatta kalmanın ne şartlarda mümkün olabileceği ele alınır:

“Tih Çölü'nün mecbur kalmayanların asla girmediği derinliklerine yürümüş, yılan, kuş, kaplumbağa yiyip kemirdiği çöl bitkilerinden su emerek hayatta kalmaya çalışmıştı. Kum fırtınalarıyla baş etmek nispeten kolaydı. En kötü

¹³³² Özdeş, *Yavuz'un Pençesi*, s. 145

¹³³³ Özdeş, *Yavuz'un Pençesi*, s. 148.

¹³³⁴ Feridun Fazıl Tülbentçi, *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2008, s. 380.

durumda, avuçlarıyla kazdığı çukura giriyor, fırtına dinince kumları üzerinden silkeleyip tekrar yola düşüyordu. Çölde dolaşa dolaşa yönünü iyice şaşırmişti.”¹³³⁵

Ebubekir Subaşı'nın *Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim* romanında da Sina çölü yer etmiştir. Romanda bu çölü Timur'un bile geçemediği vurgulanırken Yavuz Sultan Selim'in bu konudaki kararlılığı anlatılır. Ayrıca Yavuz Sultan Selim'in çölü geçmek için ilahi bir destek de aldığına dikkat çekilmek istenir:

“Kurak bir ateşle kavrulan Sina, şimdi susuzluktan ağzı kuruyarak soluyan aç bir ejderha gibi Osmanlı Ordusunu koynuna çekmeye başlamıştı. Ancak adalet ve merhamet ordusu çöle girdiğinde semalardan gelen rahmetle karşılaştı; yağmurlar yağmış ve çölün hararetini almıştı. Ordu ve toplar daha az batarak yürüyorlardı.”¹³³⁶

Romanda zor şartlarda da olsa Yavuz Sultan Selim'in Sina Çölü'nü on üç günde geçtiği belirtilmektedir:

“Nihayet Yavuz kuvvetleri bütün ağırlıklarıyla beraber on üç günde çölü geçtiler. Selim Han derin düşüncelere dalsa da bu kum denizinin içinde alabildiğine dik duruyor, bir taraftan da dünyanın ahvalini, az bir zaman önce Sultan Kansu'nun buralardan geçtiğini ve şimdi mezarının çok uzaklarda olduğunu düşünüyordu.”¹³³⁷

Okay Tiryakioğlu da *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi* romanında Sina çölüne yer vermiştir. Romanda Sina çölünün olumsuz özellikleri ön plana çıkarılmış ve bu bölgede yaşayan kadim milletlerin hayatlarına değinilmeye çalışılmıştır. Romanda ayrıca Abdul el Hazret isimli bir kişinin Sina çölünde bulunduğu inanılan “Kayıp Şehir”de birkaç gün geçirdiğinden de bahsedilmektedir.

“Ve Sina Çölü'nün sonsuzluğa yaldız yaldız açılan dolunaylı geceleri geldi sonra. Çöl endişelendiriyordu onları. Korkutuyordu belki de. Kötü bir namı vardı bu namıdiğer Tih Çölü'nin. İhaneti şiar edinmiş ve Samiri'nin altın buzağısına tapınmayı Allah'a ibadetten daha makul görmüş kavmiyle birlikte kırk yıl buralarda gezinmek zorunda kalmıştı Hazreti Musa ve yine burada Hakka'a

¹³³⁵ Sami Özbil, *Çöl Kimseyi Sevmiyordu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 45.

¹³³⁶ Ebubekir Subaşı, *Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2015, s. 411.

¹³³⁷ Subaşı, *Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim*, s. 425.

yürümüştü. İçlerinden daha da yolda çıkmış kimilerinin, burada yasak ilimlerle uğraştıkları bir şehir kurdukları söylenirdi. Çöl halkları arasında gizliden gizliye fısıldanırdı bunlar.”¹³³⁸

Okay Tiryakioğlu’nun *Aslan Pençeli Şair Padişah Yavuz Selim Han* romanında da Sina çölünden bahsedilir ve diğer romancılardan farklı olarak yine Sina çölünün içinde bulunduğu inanılan “kayıp şehir”den söz edilir. Bu efsane ve efsanevi şehrin yeniçeri üzerindeki tesiri ise şöyle anlatılır.

“Gece nöbetinde, kayıp bir şehrin ay ışığındaki silüetini gördüğünden bahseden bir yeniçerinin hali tüm gün konuşulup durdu. Abdu’l el Hazret isimli bir şairden bahseden yeniçeri, kazaskerine, şehrin ancak bazı geceler ay ışığında görülebildiğini, şairin-Latince’de ‘Necronomicon’ adıyla bilinen ‘El-Azif’ isimli kitabında okuduğundan söz etmiş. Bu tuhaf olay, duyan herkesi istisnasız rahatsız ettiği için kısa sürede üstü kapatıldı. Ancak kimi yeniçerilerin, nöbet yerini terk edip şehri ziyarete gittiğini ve eski yazıtlarla kaplı tuhaf yapılarla karşılaştığını söylediler. Selim Han’ın, eski kavimlerin mimari üsluplarına ilgisi olmadığını bildiğimden, bu anlatılanlar doğru olsa dahi, şehri görmek istemeyeceğini biliyordum. Bunda yanılmadım.”¹³³⁹

Sina çölünde olduğuna inanılan “kayıp şehir” olarak düşünülen bölgeye yaklaştıkça ordunun moralinin bozulduğu hatta Yavuz Sultan Selim’in bile bu durumdan etkilendiği romanda değinilen konulardan biridir:

“Dün gece kötü kâbuslarla uyanan yalnızca ben değilmişim. Vezirlerden, paşalardan ve askerlerden de birçoğu geceyi rahatsız ve korkunç rüyalarla boğuşarak geçirmişler. Selim Han’ın kendisi bile son derece keyifsiz görünüyordu bu sabah ve tüm gün ağzını bıçak açmadı. Çölün bu kesimin lanetli olduğuna dair bir söylenti yayıldı askerin arasında.”¹³⁴⁰

¹³³⁸ Okay Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, Timaş Yayınlar, İstanbul 2017, s. 105.

¹³³⁹ Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, s. 207.

¹³⁴⁰ Tiryakioğlu, *Aslan Pençeli Şair Padişah Yavuz Selim Han*, s. 208.

Şükrü Altın'ın *Medine Müdafaası-Fahreddin Paşa* romanında ise Kanal harekâtını yürütmek için Mısır'a geçmeye çalışan askerlerin Sina çölünü geçmek için verdikleri zorlu mücadeleye yer verilmektedir.

Altın, romanda çölde iletişimi sağlayan kişilere yer verir ve onlara “neccap” denildiğinden de söz eder: “Çölde mektupları beş altın karşılığı neccaplar götürürlerdi. Neccap, mektup götürüp getiren Arap'a deniyordu.”¹³⁴¹

2.1.6.3. Tihame (Tehame) Çölü

Arap yarımadasında bulunan Tihame çölü, Yemen'de çok büyük yer kaplamakta Yemen Tihamesi olarak da adlandırılmaktadır. Bu çöl bölgesi Yemen'e mekân olarak yer veren romanlarda anlatılmaktadır.

Lütfi Parlak, *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen* romanında Yemen'deki Tihame-Thame çölüne yer verilir. Romanda çöl ile belki de ilk kez karşılaşacak olan Osmanlı askerlerine çöl şartlarında hayatta kalabilmeleri için yapmaları gerekenler anlatılırken Tihame çölü, kum denizine benzetilir.

“—Arkadaşlar! Hudeyde'den sonra 250 km. yolumuz var. İlk önce Thame Çölünü geçeceğiz. Burası, 90 km. derinliğinde bir bölgeymiş. Yarısı kum, yarısı çorak topraklardan oluşan bu kısmı, gece geçmek zorundayız. Yani bu kum denizi gündüz, askeri ağırlıklarla geçmemiz mümkün değilmiş. Onun için yolculuk gece yapılacak.

Çölde kum fırtınaları sık sık görüldüğünden feslerinizin üzerinden başınızı sarmak için size çıkına benzeyen bir bez dağıtacağız. Kenarlarıyla boynunuzu boğazınızı kapatacaksınız. Kumlar dolmasın diye sadece gözlerinizi dışarıda bırakıp her yerinizi örteceksiniz. Tabi, böyle bir sıcakta böylesi kapanma, sıkıntılı olacaktır. Ama yakıcı kum tanelerinin canınıza yapışmasından daha iyidir, deyip gitti.”¹³⁴²

Romanda yazar, çölde yaşayan Bedevilerden de bahseder. Onların yaşamlarını anlatan yazar, şeyhlik düzeninin koruyucusu olarak Bedevileri göstermekte, isyanlarda önemli rolü olan Bedevilerin yaşamlarının Yemen'deki siyasal düzendeki etkisini

¹³⁴¹ Şükrü Altın, *Medine Müdafaası-Fahreddin Paşa*, Hayat Yayınları, Ankara 2018, s. 234.

¹³⁴² Lütfi Parlak, *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen*, Popüler Kitaplar, İstanbul 2008, s. 127.

hatırlatmakta, Tihame’de yaşayan insanların giyim şekillerini anlatırken coğrafyanın insan üzerindeki etkilerine değinmektedir:

“Çölde şeyhi olmayan bedevi yaşayamaz. Kemikleşmiş yerel geleneklere göre kabile liderleri, diğer insanlara göre zekâca, ruhça, daha güçlü, daha farklıydılar. Daha cesur, daha cüretli oldukları için her yaptıkları doğrudu. İmamların isyan etmedeki kolaylıkları bundandı. Yoksa onların hiçbir marifetleri yoktu. (...) Thame’deki halk, elbiselerinin üzerine bir peştamal tutuyordu. Fakirlerin peştamalı bez, zenginlerinki ipekti. Bunun üzerine kollu mavi bir gömlek giyiyorlardı. Zenginlerin gömleği gene ipekti. Başlarına da fes gibi serpuş takıyorlardı.

Ayakkabıları yoktu. Bunları, yüzü olmayan çapraz kayışları parmaklara geçirilen bir tür terlik giyiyorlardı. Yatak yorgan da görmedim. Yere uzanıp üzerlerine peştamallarını örtüyorlardı.”¹³⁴³

Zekeriya Bican’ın *Azap Günlerinde Harput Yemen Sarıkamış* romanının önemli bir kısmı da Tihame çölünde geçmiştir. Yazar, Osmanlı askerlerinin karşılarında uçsuz bucaksız duran bu çöle ölmeyi göze alarak geldiklerini ve yıllardır Osmanlı Türk askerlerinin bu çöllerde savaşıp şehit olduklarını anlatır.

“Önlerine uçsuz bucaksızmış gibi görünen bir çöl deryası çıkıvermişti. Burası meşhur Teheme çölüydü. İlk defa gördükleri bu çöl sonraları akıllarından ve hatıralarından hiç çıkmayacaktı.

Yük taşıyan arabaların gıcırtiları hayvanların çıkardığı homurtulu sesler kulakları yırtar gibiydi. İşte ‘Teheme’ denilen o meşhur çölün yani 400 yıldır Türk askerine mezar olan cehennemin içindeydiler.

Gündüz kızgın güneş altında ısınmış olan çöl kumu askerlerin bacaklarından sarılıp çıkan bir alev yalazı gibi sıvşıyor ve onları yakıyordu. Bu sıcak kumlar ancak gecenin öbür yarısında soğuyacaktı.”¹³⁴⁴

Romanda Yemen’in Bacil kasabasına yer verilirken çölde sığınılacak bir yer olan ve su kuyularının bulunduğu bu kasabaya gelenlerin çölde karşılaştıkları zorluklar anlatılır. Yazar, çöl şartlarından sadece insanların değil binek hayvanlarının da çok

¹³⁴³ Parlak, *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen*, s. 132.

¹³⁴⁴ Zekeriya Bican, *Azap Günlerinde Harput Yemen Sarıkamış*, Ertem Basım Yayın, Ankara 2008, s. 76.

olumsuz etkilendiklerini ele almaya çalışır. Romanda yine çölde ortaya çıkabilecek olan “çöl çarpması”ndan da söz edilir.

“Bacil, su kuyuları olan küçük bir kasabaydı. Mola verilmişti. Herkesin yüzü gözü dudakları çöl kumu ile dolmuştu. Hayvanların yükleri indirilip yemlikleri bağlandığında hayvanlar başlarını direktip yemliklerin iplerini başlarına geçirmek istemediler. Çünkü aşırı susamışlardı. Yemden önce su istediklerini belli ediyorlardı. Sürücüler hayvanlara hemen su vermediler. Terli terli su içen hayvanların hasta olabileceklerinden endişe ediyorlardı.

Şahin mola verildiğinin farkında bile değildi. Doktor ‘çöl çarpması’ teşhisi koymuştu.

Çöl çarpması terli vücudun çöl rüzgârında aynı kurummasının oluşturduğu bir tür üşüme haliydi. Aslında doktor bu durumdan memnundu. Onun korkusu daha çok Şahin’in hummaya yakalanmış olabileceği endişesiydi.”¹³⁴⁵

M. Turhan Tan’ın *Hint Denizlerinde Türkler* romanında da Tihame çölüne yer verilir. Romanda Tihame çölü Yemen’in kalbi, Yemen’in ciğeri olarak ele alınır ve böylece bu bölgenin Yemen için önemi anlatılmaya çalışılır. Ayrıca yazar, Yemen’in Hindistan kadar önemli olduğunu belirtir.

“Ben senin yerinde olsaydım şu Zübeyd işini bitirmeden Hint Denizi’ne açılmazdım. Çünkü Zübeyd’i Türkleştirmek bütün Yemen’i Türk yapmak demektir. Zübeyd, Tehame’nin kalbidir. Tehame de Yemen’in ciğeridir. O kalbi ele geçiren, o ciğeri de avucuna almış olur, Yemen’se yarı Hindistan’a bedeldir.”¹³⁴⁶

Ahmet Çevik’in *Tutsak Yollar* romanında da Yemen’e giden Osmanlı askerlerine yollarını kaybettikleri takdirde yönlerini bulmaları için çöl hakkında bilgi verilmekte ve çöl ikliminin değişkenliğinden söz edilmektedir.

“‘Gündüzleri çöldeki sıcaklığa aldanmayasınız Müfettiş Efendi. Çöl, gündüzleri ne kadar sıcak olursa geceleri de o kadar soğuk olur. Ona göre tedbirli olmalısınız... Bundan sonra daha on fersahlık bir çöl yolculuğunuz olacak. Tehame çölünü bir gecede geçmeniz için güneş batmadan önce yola çıkmanız gerekecek. Onun için de şimdi birazcık dinlenip, uyumalısınız.’ Diye sohbeti bitirirken Nahiye

¹³⁴⁵ Bican, *Azap Günlerinde Harput Yemen Sarıkamış*, s. 78.

¹³⁴⁶ M. Turhan Tan, *Hint Denizlerinde Türkler*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2010, s. 81.

Müdürü, bu yolların tecrübeli kumandanı Mülazım Efendi bütün hazırlıklarını çoktan bitirmiş, bitişikteki gölgelikte uyuyabileceklerini söylemişti askerlerine.”¹³⁴⁷

Mehmet Niyazi Özdemir’in *Yemen Ah Yemen* romanında da Tehame olarak adlandırılan çöle yer verilir. Yazar, ilkbahar mevsiminde bile çölde gündüzleri yolculuk yapmanın mümkün olmadığını anlatır:

“Mayıs’ın ortaları olmasına rağmen gündüz yolculuk yapmak imkânsızdı; güneş ikindiye kadar çöle mızrak gibi saplanır, kilometrelerce uzanan Tehame Çölü’nün soluduğu alevler nefesi tıkartı. Bunun için askeri mühimmat, buğday, şehriye, makarna, su dolu kırbalarla yüklü iki yüz civarında deve, at ve katırla akşamüstü çıktılar.”¹³⁴⁸

Romanda çölde yaşayan tehlikeli canlılardan ve onlardan nasıl korunmak gerektiğinden ise şöyle söz edilir:

“Ayakların altında ezilen bu kumlar nice zalimliklerin kaynağıdır. Bünyelerinde üretilen besledikleri haşereler, mikroplar bin türlü hile ile dev gibi avını kumlara yıkar; önce onun teri, sonra kanıyla susuzluğunu giderir; ardından da cesediyle beslenir. Çöl hayatı zalim ve sinsidir; zaten bu ikisi ikiz kardeşir.”¹³⁴⁹

Romanda Yemen coğrafyasının değişkenliğine de dikkat çekilirken coğrafya ve iklim şartlarının kılık kıyafet üzerindeki etkilerinden de söz edilmektedir:

“Avlulardan bakan adamların, çocukların kılık kıyafetleri Hudeyde’de, Tehame Çölü’nde gördüklerinden tamamen farklıydı. Oradakiler incecik entari giyerlerken, buradakiler kalın elbiseleriyle soğuğa karşı temkinliydi.”¹³⁵⁰

Bahadır Yenişehirlioğlu’nun *Aşk Çölü* romanında da Tihame çölünde yer alan bir vadiden, Vadi-i Dhar’dan *“Vadi Dhar, Yemenlilerin en önemli vadisi...”*¹³⁵¹ cümlesi ile

ismen söz edilir:

Romanda çölün sadece iklimsel özelliklerine değil, içinde gizlediği tehlikelere yer verilir:

¹³⁴⁷ Ahmet Çevik, *Tutsak Yollar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 109.

¹³⁴⁸ Mehmet Niyazi Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015, s. 9.

¹³⁴⁹ Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, s. 10.

¹³⁵⁰ Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, s. 14.

¹³⁵¹ Bahadır Yenişehirlioğlu, *Aşk Çölü*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 94.

“Kum tepelerinin altında yaşayan kumul engerekler kuma yanlamasına titremelerle dalıyor, kuyrukları soldan sağa doğru hızla hareket ediyor, sonra bu hareket yılan tamamen gömülünceye kadar üç kıvrım halindeki bütün gövdeyi kaplıyordu.”¹³⁵²

Vahit Taha Kurutlu’nun *Yemen’imde Aşk Var* romanında da Tihame çölündeki şartlardan söz edilir. Yazar, bu çölde sadece Bedevilerin yaşadıklarını ve burada askeri operasyon yapmanın oldukça zor olduğunu söyler:

“Yemen’in dağ silsilesi ile sahili arasındaki Tihame çölü insan tahammülünün üzerinde bir sıcaklığa sahipti. Yemen’in dağlık kesimlerinde yaşayan köylüler sahranın havasına uyum sağlayamadıklarından buraya hiç inmezlermiş, çölde sadece bedeviler görülürmüş. Bu yüzden çölde askerî harekât yapmak oldukça güçtü.”¹³⁵³

Kurutlu, cehennem sıcaklığına benzettiği Tihame çölünü yürüyerek geçmeye çalışan askerler Ahmet ve Yusuf’un vahim durumlarını ele alır ve yırtık çarıklerle, yaralı ayaklarla askerlerin bu coğrafyada verdikleri mücadeleyi anlatmaya çalışır:

“Çarıkları iyi olanlar, ayakları yer yer parçalanmış diğer askerlere yardım etmek için kendi çarıklarını bir eşini onlarla değişmişlerdi. Fakat tüm çabalara rağmen bazı askerlerin ayakları derin yaralardan ötürü kangren olmuş, tabur hekimleri çölde acı çıgıllık eşliğinde gerekeni yaparak bazı bacakları gövdeden ayırmışlardı.”¹³⁵⁴

Mustafa Sami Şepitçi’nin *Yemen Sızısı* romanının da bir kısmı Tihame Çölü’nde geçmektedir. Yazar, romanda çöldeki hava şartlarını derece ölçümleri ile verir ve Tihame çölünün konumundan söz eder:

“Hudeyde, Yemen’in iskelesi durumunda olduğu halde burada asker için bir kışla bulunmuyordu. Sahilde de herhangi bir barınak olmadığından askerler, yarım saat mesafede bulunan ordugâha doğru yürüyüşe geçtiler. Kızıldeniz boyunca uzanan Tehame Çölü’ndeki Hudeyde’de nem oranı 90, sıcaklık 50 derecedi. Askerlerin ordugâha intikali bu havada yapıldığından yürüyüş sırasında

¹³⁵² Yenişehirlioğlu, *Aşk Çölü*, s. 119.

¹³⁵³ Vahit Taha Kurutlu, *Yemen’imde Aşk Var*, Vadi Yayınları, İstanbul 2018, s. 82.

¹³⁵⁴ Kurutlu, *Yemen’imde Aşk Var*, s. 85.

on yedi asker, güneş çarpmasından hastaneye kaldırılmıştı. Daha sonra bunlardan dokuz tanesinin vefat ettiği haberi gelmişti.”¹³⁵⁵

Romanda Tihame çölündeki su kaynaklarını en iyi Bedevilerin bildiği ve onların çölde susuzluklarını gidermek için yanlarında küçük tohumlar taşıdıkları anlatılmaktadır:

“Ağızlar kurumuş, mataralar boşalmıştı. Bedevi kılavuzlar, arada bir bez çantalarındaki küçük teneke kutulardan ağızlarına attıkları tohumları çiğneyerek susuzluklarını giderirken askerler, yorgun ve bitkin yürümeye devam ediyorlardı.”¹³⁵⁶

Anadolu’dan Yemen’e savaşmaya gönderilen Osmanlı askerlerinin Yemen’deki yaşamlarına da perde aralayan yazar, yaşanan dramları da romanda konu edinir ve çöl şartlarına uygun olmayan giyim kuşamları yüzünden Osmanlı askerlerinin hayatlarını kaybettiklerini söyler.

Çöl Kimseyi Sevmiyordu romanında ise Ebuzer Gıfari’nin sürgüne gönderildiği çöl olarak bilinen Rebeze Çölü’nden kısaca söz edilirken bölgenin coğrafi ve iklim özelliklerine değinilmemektedir.

Refik Halid Karay’ın *Yezidin Kızı* romanında ise Fırat Nehri’nin kuzeyinde kalan El Cezire çölüne yer verilir. Roman kişilerinden Zeliha’nın ardı sıra giden Hikmet Ali’nin ilk kez gördüğü bu bölge onun şahitlikleri ile aktarılır ve bölgenin coğrafyası hakkında bilgi verilir:

“El Cezire çölü insandan ve otomobilden ürkmeyen av hayvanlarıyla dolu. İri taylar tâ yanımızdan sürtünürcesine geçiyorlar; başımızın üstünde ördek sürüleri, ok ve yay şekilleri, cebir işaretleri çizerek korkusuz geziyorlar. Yolumuza bir iki bedevi çıktı, çöl kızlarının çiğ bir manyeziyom aydınlığıyla gözlerimizi alan tebessümlerimizi seyrettik. Nihayet ufukta, mamut devrine ait azman bir devenin hörgücü kabardı.

Orası Kevkeb krateridir ve kendisine epeyce uzak olduğunu söyledikleri Hasiçe, buradan eteğine sokulmuş gibi duruyor.”¹³⁵⁷

¹³⁵⁵ Mustafa Sami Şepitçi, *Yemen Sızı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2019, s. 28.

¹³⁵⁶ Şepitçi, *Yemen Sızı*, s. 36.

¹³⁵⁷ Refik Halit Karay, *Yezidin Kızı*, Semih Lütü Kitabevi, İstanbul 1939, s. 89.

2.1.7. Önemli Su Kaynakları (Deniz-Körfez-Kanal-Nehirler)

İngiliz denizci Alfred Thayer Mahan, *Studies in International Relations Naval and Political* kitabında yer alan “The Persian Gulf and International Relations”¹³⁵⁸ adlı makalesinde dünya hâkimiyetine giden yolun stratejik kara parçalarının yanı sıra denizlere hâkim olmaktan geçtiğini ileri sürmüş, yaptığı araştırmalarla da “Deniz Hâkimiyet Teorisi”ni¹³⁵⁹ ortaya atmıştır. A. T. Mahan aynı makalesinde deniz gücünün devamlılığını sağlayabilmek için de coğrafi konum, ülkenin fiziki özellikleri, kıyı şeridi, coğrafi bölge, ülkenin toplumsal yapısı ve yönetiminin korunması gerektiğini söyler. Bu çalışmada denizlere hâkim olan gücün dünya siyasetine yön verecek olan güç olduğunu söyleyen Mahan’ın düşüncelerini destekleyen bir diğer araştırmacı da Fernand Braudel’dir. Fernand Braudel, Akdeniz merkezli bir inceleme yapmış ve İslam devletlerinin yıkılmaya kadar götüren en önemli kaybın Akdeniz’deki üstünlüğünü kaybetmesi olduğunu söylemiş ve İslam devletlerinin denizlerdeki tarihleri hakkında bazı ayrıntılı incelemelerde bulunmuştur.

“Deniz, üzerinde dolaşana aittir ve bugün hemen hemen hiç Müslüman denizciliği yoktur. Oysa eskiden Akdeniz’de, Kızıldeniz’de, İran körfezinde, Hazar denizinde ve özellikle Hint Okyanusu’nda durum farklıydı. Hint Okyanusu’nda Muson rüzgârlarının düzenli yön değiştirmeleri sayesinde, Araplar palmiye liflerinden halatlarla birbirlerine bağladıkları tahtalarla imal ettikleri ve yapımında tek pare çivi bile kullanmadıkları butra adı verilen küçük yelkenli tekneleriyle, uzun bir süre kârlı, faal ve büyük çaplı bir ticaret sürdürmüşlerdi. Bu yelkenliler, daha IX. yüzyılda Kanton’a ulaşmışlardır. Vasco da Gama 1498’de onları avlayacak ve yağmalayacaktır. Ancak ne Portekizliler ne de daha sonra Hollandalılar veya İngilizler onları Hint Okyanusu’nun ucuza mal olan ticaretinden söküp atabileceklerdir. Sadece, XIX. yüzyılın sonlarına doğru, buhar gücü onların hakkından gelebilecektir.

¹³⁵⁸ Alfred Thayer Mahan, *Studies in International Relations Naval and Political*, Little, Brown and Company, Boston, 1902, s. 237.

<https://archive.org/details/retrospectprospe00maha/page/236>

¹³⁵⁹ Ayrıntılı Bilgi için bkz. İsmail Hakkı İşcan, “Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları”, *Uluslararası İlişkiler*, C.I., S. 2., Yaz 2004, s. 47-79.

Demek ki bu deniz girişimi uzun soluklu olmuştur. İşlamiyet'in eski tarihli zaferleri, yalnızca süvarilerinininki olmamış, aynı zamanda denizcilerinininki de olmuştur. Denizci Sinbad bir simgedir."¹³⁶⁰

Fernand Braudel, Henri Pirenne'nin Avrupa'nın Akdeniz'deki ilerlemesini ele aldığı çalışmasından hareketle batı ölkelerinin XI. yüzyıldan itibaren Akdeniz'in ehemmiyetinin farkına vardıklarını VIII. ve IX. yüzyıllardan itibaren İşlam devletlerinin ie kapandıklarını ve Akdeniz'deki güçlerini yitirdiklerini söyler.¹³⁶¹

Birçok araştırmanın konusu olan deniz hâkimiyeti ve bölgelerin yaşam kaynağı olan akarsuların çevresinde kurulan medeniyetler Türk romanlarında da konu edilmiştir. Başta Akdeniz'in doğusu olmak üzere, Basra Körfezi, Umman Denizi, Fırat ve Dicle, Nil nehirleri romanlarda yer verilen deniz ve önemli su kaynaklarındandır.

2.1.7.1. Akdeniz

Abdullah Ziya Kozanoğlu'nun kaleme aldığı *Seyit Ali Reis* isimli eser, Basra Körfezi üzerinden Mısır'a giden Türk denizcilerinin yaşadıkları maceraları anlatır. Romanda Seyit Ali Reis ve yanındaki diğer Türk denizcilerin İşpanyol-Ceneviz korsanlarına karşı verdikleri mücadeleye de değinilirken Türk denizciler için deniz ve karanın bir farkının olmadığına dikkat çekildiği karşılıklı konuşmalar romanda şöyle yansıtılır:

"Tanıdın, değil mi?... Dedi. Niçin şaşırıyorsun? Biz Türk levendi, deniz korsanıyız ya hu, hani Akdeniz'de yenemediğiniz korsanlar... Suda yüzmekle karada yürümek birdir bizim için... Ne ise, şimdi sen de adamların da bize yaptığınız törenle kıınıza tekmeleri yiyip, sıcağtan tutuşan gövdenizi şu denizin içinde bir serinletin bakalım... Siz de bizim gibi yüzüp karaya çıkabiliyor musunuz? Bunu öğrenmek istiyoruz."¹³⁶²

Romanda denizci Seyit Ali Reis, Türklerin Akdeniz'deki başarılarından ve Barbaros Hayrettin Paşa'nın Cenevizli denizci Andrea Dorya'yı deniz savaşında

¹³⁶⁰ Fernand Braudel, *Uygarlıkların Grameri*, (ev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara 2017, s. 90.

¹³⁶¹ Braudel, *Uygarlıkların Grameri*, s. 121.

¹³⁶² Abdullah Ziya Kozanoğlu, *Seyit Ali Reis*, Bilge Kùltür Sanat, İstanbul 2008, s. 14.

yenmesinden övgüyle söz eder, böylece yazar, Türklerin deniz sahalarındaki başarılarını okurun dikkatine sunmaya çalışır.

“—Yazık, bu genç yaşta bunamışın amiral... Preveze’de ünlü Andrea Dorya’nızı yenen Türk donanmasının sağ kanat komutanının kim olduğunu sana öğretmediler mi?”¹³⁶³

İsmail Bilgin’in 57. *Alay Filistin* romanında Akdeniz’in Orta Doğu için önemine yer verilir. Filistin cephesinde büyük yıkımlar yaşayan Osmanlı devletinin bu cepheyi kaybetmesinin en önemli nedenlerinden biri kara ulaşım yollarının kapalı olması, teknolojisinin yetersizliği ve deniz yollarının özellikle de Akdeniz’in Avrupalı devletler tarafından ele geçirilmesidir. Osmanlı devleti trenlerini çalıştıracak yakıtı bulamazken Akdeniz limanlarını ele geçiren İngiltere, Akdeniz’den getirilen yakıtı yani kömürü trenlere yükleyerek ulaşım seferlerini kesintisiz bir şekilde devam ettirebilmiştir. Bu da Osmanlıya karşı yapılan savaşın teknik olarak başından itibaren kazanılmış bir zafer olduğunun göstergesidir. Denizlerde kazanılan zaferlerin kara alanlarına etkisini en iyi Filistin cephesi örneği göstermektedir. İsmail Bilgin de romanda bu konuyu ele almaya çalışmış İngilizlerin denizlerdeki başarılarına dikkat çekmeye çalışmıştır:

“Böylece pek çok iş yarım kalıyor, zamanında yetişmesi gereken birlik ve mühimmat maalesef istenilen yere ulaşmıyordu. İngilizlerin ise çölde sevkiyatlarını kolaylaştırmak için Huç’tan başlayıp Et-Tine’ye dek cepheye ulaşan bir demiryolu yaptıklarını duymuştuk. Malzemeleri bol olduğu için Akdeniz’den getirdikleri kömürü kolayca trenlere yüklüyor ve onların rahat bir şekilde ilerlemişini sağlıyorlardı. Akdeniz’deki deniz üstünlüğü sayesinde askerinin sahil şeridinde istediği yere rahatlıkla çıkardığı gibi istediği yerleri de zırhlıları sayesinde kolayca bombalayabilirdi. Ayrıca sevkiyat ve yük gemileriyle de hiçbir sıkıntı çekmiyorlardı. Bizler hep aynı sıkıntıyı hissediyorduk. Özellikle ne Almanların ne de bizim denizlerde üstünlüğümüz olmadığı için savaşı mümkün olduğunca karada sürdürüyorduk. Bu da savaşın uzamasına sebep oluyordu.”¹³⁶⁴

İskender Pala’nın *Efsane* romanında ise Barbaros Hayreddin Paşa’nın hayatı odağında Orta Doğu için çok önemli bir deniz olan Akdeniz’e yer verilir. Romanda

¹³⁶³ Kozanoğlu, Seyit Ali Reis, s. 15.

¹³⁶⁴ İsmail Bilgin, 57. *Alay Filistin*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 92.

Akdeniz’de cirit atan korsanlara da yer verilirken Barbaros Hayreddin Paşa’nın Müslümanlara, kadın ve çocuklara iyi davranması ile ünlendiği de belirtilir:

“Gerçi o güne kadar Akdeniz korsanlarının fazla dindar olmadıkları yaptıkları mesleği bir din gayreti veya devlet itibarından ziyade kendi çıkarları için yaptıklarını biliyordu ama bu Müslüman korsanın hareketleri bunu doğrulamıyordu. Belki de büyük balık veya küçük balık kuralı Barbarossa’nın leventleri için sıralamada dünden sonra geliyordu.

Adam kaportanın önüne bir fırça koyup üstüne oturmuş kadınlara sessizce durmalarına işaret etmişti. Sonra da çocuklardan birinin başına nazikçe okşayıp halatını beline koymuş başını yere eğerek beklemeye başlamıştı. Peki, ama neydi şimdi bu leventin yaptığı? Yoksa söylentiler doğru muydu? Barbarossa’nın leventleri hakikaten Akdenizli kadınların âşık oldukları garip centilmenler miydi? Söylentiye göre bunlar esir aldıkları kadınları bile sahiplenir bir meta gibi alıp satmazlarmış. Müslümandır diye Mısır ve Memlûk gemilerine saldırmazlar düşmanlarını Müslüman olmayanlardan seçerlermiş.”¹³⁶⁵

Romanda çevrenin insan ruhu üzerindeki etkisini anlatan bölümler de bulunulmakta, Akdeniz çevresinde yaşayan insanların kişiliklerine de yer verilmeye çalışılmaktadır: “‘Unutma Akdeniz çevresinde yaşayan insanlarda iki duygu vardır: Umut ve korku. Umudu sen onlara verdiğin müddetçe korkuyu getirenleri kovarlar.’”¹³⁶⁶

Bir tarihi roman olan *Bağdat Fatihî Sultan IV. Murad Han* romanında Osmanlı devletinin Akdeniz’deki hâkimiyetini kaybetmesinden XVII. yüzyıldan itibaren denizlerde hâkimiyet sağlayamamasından dolayı da Yemen, Hicaz gibi uzak bölgelerdeki isyanlara müdahale edememesinden söz edilmektedir:

“İşin acı tarafı durum Akdeniz’de de kötüydü; hilekâr Frenkler Mısır yolu üzerindeki nice Osmanlı gemilerini zapt edip yağmalamış ve esirler almışlardı. Denizlerde olan bu belaların yayılması halkın kalbini korkuyla doldurmuş...”¹³⁶⁷

Cevat Şakir Kabaağaçlı’nın *Uluç Reis* romanında en önemli mekânlardan biri de Akdeniz’dir. Yazar, romanda Osmanlı devletinin denizlerde hâkim olmaya başladığı

¹³⁶⁵ İskender Pala, *Efsane-Bir Barbaros Romanı*, Kapı Yayınları, İstanbul 2013, s. 141.

¹³⁶⁶ Pala, *Efsane-Bir Barbaros Romanı*, s. 97.

¹³⁶⁷ Ebubekir Subaşı, *Sultan IV. Murad Han*, Çelik Yayınevi, Nisan 2017, s. 303.

Kanuni Sultan Süleyman dönemini ele alırken bu dönemde Akdeniz'deki korsanlarla anlaşmalar yapması ve onları Osmanlı devletinin yanına çekmesine yer verir. Romanda Türklerin Akdeniz'e hâkim olmaya başlaması ile İtalyan ve İspanyolların bu durumdan rahatsız olduğu söylenir.

*“Likastro balıkçıları kendi aralarında, ‘Bu gidişle halimiz ne olacak? Yoksa Türk korkusuyla denizde değil, sadece dağlardaki göllerde mi avlanacağız’ derlerdi.”*¹³⁶⁸

Cevat Şakir romanda Akdeniz'de yunus balıklarının geçişini verdikten daha sonra Akdeniz'e neden bu ismin verildiğini anlatır. Romanda denizin geceleri ıslıl ıslıl olmasının nedenini ve Arapların “Bahri Sefid” dedikleri denizin güzelliklerini etkileyici bir dille ele alır.

“Savaşsız geçen bir ayın bir başka eğlencesi de geceleri denizin parlaması idi. Akdeniz o mevsimde her zaman parlardı; fakat o yıl bir değil, bin parlamaya koyulmuştu. O kadar ki; uzaktaki bir sabahın nuru göğe vuruyor, tan yerinin yer değiştirdiği ve ağarmak için yeni bir ufkun kenarında beklemekte olduğu tesirini veriyordu. Denizin bu aydınlık yerine varılınca geminin su altı kısmı, üzerine gümüş suyu geçirilmiş gibi parlıyor, dal kılıç gibi pruva ise denizi değil, fakat yakamozlayan bir ateşi yarıp geçiyordu.

*Tabiatın bu olgusuna sebep, denizdeki sayısız küçük mahlûklardı. Artık denizin karanlık bağrında bir hayat volkanı patlamıştı. (...) Geminin bir köşesinde Necmeddin, Uluç Ali'ye apaydın denizi göstererek ‘İşte oğlum, bunun için Araplar bu denize Bahri Sefid, yani Türkçede Akdeniz dediler’ dedi.”*¹³⁶⁹

Yazar, coğrafi özelliklere çok fazla yer vermese de Sen Jan Şövalyeleri ve Osmanlı devleti adına savaşan Turgut Reis, Uluç Reis, Barbaros Hayreddin Paşa'nın hayatını anlatırken Kanuni Sultan Süleyman'ın büyük bir ileri görüşlülükle onları devletin yanına çekmesine yer verir ve bu görüşün yüzyıllar sonra özellikle de İngilizlere ilham verdiğini belirtir. Yazar, İngiltere'nin Hint Okyanusu'ndaki sömürgelerini İngiliz devletinden yardım alan korsanlar sayesinde ele geçirdiğini iddia ettikten sonra Türk denizcilerinin “kırk vasiyyet” olarak adlandırdıkları öğütlerine yer verir.

¹³⁶⁸ Cevat Şakir Kabaağaçlı, *Uluç Reis*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2018, s. 39.

¹³⁶⁹ Kabaağaçlı, *Uluç Reis*, s. 91-92.

“Türklerin Akdeniz egemenliğini ancak büyük bir zekâ ve cesarete sahip olan korsanlar kurmuştu. Bu korsanlar yüzyıllarca sonra Avrupalılara ve özellikle İngilizlere örnek olmuşlardı. İngilizlerin Atlas ve Hint Okyanuslarındaki imparatorluklarının temeli de devletten yardım gören İngiliz korsanları tarafından atılmıştı. Yelken ve kürek devri, korsanlarının, ‘kırk vasiyyet’ diye adlandırılan öğütleri vardı. Bu öğütler Türk amirallerine ve kaptanlarına bir iş düsturu olmuştu.”¹³⁷⁰

2.1.7.2. Kızıldeniz ve Kızıldeniz’e Bağlı Körfez, Liman ve Kanallar

Kızıldeniz, tarih boyunca çeşitli devletler için önemli olmuştur. Bu önemi de onun ticaret için önemli güzergâhlarından biri olmasından gelmektedir. Kızıldeniz, Asya ve Avrupa ticaretini elde etmek isteyen birçok devletin hedefinde olan bir denizdir ve bu yolla birlikte Avrupa, Doğu dünyasına daha rahat açılabilmiştir. Halil İnalcık da Kızıldeniz’i elde etmek isteyen Osmanlı ve Portekizlilerin mücadelelerine değinmiş ve Bağdat’ın XVII. yüzyılda Osmanlı tarafından fethedilmesinin Kızıldeniz’in önemini daha da artırdığını söylemiştir.

“Kızıldeniz yolu 17. yüzyılda başlıca kirpik boyası, kumaş ithalatı ve makkadan Yemen kahvesi ihracatı ile işlediğine sürdürecektir. Kahire bundan sonra Hint kumaşlarının Ortadoğu’da Basra gibi başka bir antreposu durumuna gelecektir. Safevilerin İngiliz yardımı ile 1622’de Portekizlilerden Hürmüz ve ertesi yıl da Osmanlılardan Bağdat’ı zapt etmeleri üzerine Kızıldeniz yolu daha da önem kazanmış olmalıdır. Nihayet değerli Pencap Hint kumaşları ithalatında Kandihar-İsfahan yolunun küçümsenmeyecek bir önemi vardır.”¹³⁷¹

Nurcan Özkaplan Yurdakul ise XVIII. yüzyılda Kızıldeniz’in öneminin daha da arttığını ve uluslararası bir deniz özelliği kazanmasını değerlendirerek Mısır üzerinde egemenlik yarışlarının arttığını belirtir. Böylece Kızıldeniz’in Avrupalı devletler için neden önem arz ettiği ele alınır.

“Osmanlı İmparatorluğu’nun Kızıldeniz’e yönelik siyasetinin değerlendirildiği kitabında Orhonlu Kızıldeniz’in kapalı bir deniz olma durumunun

¹³⁷⁰ Kabaağaçlı, *Uluç Reis*, s. 446.

¹³⁷¹ Halil İnalcık, *Osmanlı Hâkimiyetinde Orta Doğu ve Balkanlar*, Kronik Kitap, İstanbul 2020, s. 213.

18. yüzyılda değiştiğini ve uluslararası bir deniz olma statüsünü kazandığını kaydeder. Kızıldeniz'in bu önemi Mısır'ın önemini de beraberinde getirmiştir. Bonapart'ın Mısır'ı işgalini takibi teşekkür etmeye başlayan Osmanlı İngiliz ittifakının arkasında bu etkinin yaptığı da görülmektedir.”¹³⁷²

Türk romanlarında da Kızıldeniz'e yer verilmiştir. Kızıldeniz çoğunlukla Yemen'e giden Osmanlı rediflerinin geçtiği bir güzergâh olarak ya da Hz. Musa ile Firavun'un arasındaki mücadele dolayısıyla anılmıştır.

Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen romanında Yemen'e giden Anadolu gençlerinin güzergâhlarını anlatan yazar hem Yemen hakkında hem de güzergâh üzerinde bulunan denizler ile birlikte olarak Kızıldeniz hakkında bilgi verir:

“Türkiye'den 3.500 km uzaklıkta olan ve anaların dillerinde acı bir türkü olarak dolaşan Yemen, Kızıldeniz'in koynunda uyuyan bir tavşan gibidir. 1869'da Süveyş Kanalı açılınca Akdeniz'den gelen gemiler, Kızıldeniz üzerinden açık denizlere ulaşmaya başladılar. Bu yolu takip edenlerin uğramak zorunda oldukları en önemli liman, Hudeyde'dir. Siz de gemilerle bu yolu takip edip o şehre gideceksiniz.”¹³⁷³

Leyla İpekçi'nin *Şehrim Aşk* romanında da roman kahramanının uçaktan bakarken Kızıldeniz'i, Hz. Musa ve Firavun'un mücadelesini düşünmesinden yola çıkan yazar, Süveyş Kanalı'ndan hacca giden ilk hacıları anlatır:

“Dönüşte uçağımız Kızıldeniz üzerinden uçuyor. Hava açık. Uzun uzun seyrediyorum. Musa aleyhisselamın Firavun ordusuyla yaşadıklarını hayal etmeye çalışıyorum. Nil nehrinde geçirdiğimiz bir gece geliyor gözlerimin önüne. Bizi basit ve küçük tekneleriyle gezdiren delikanlı ile dedesi 'Hacca gidersiniz inşallah' diye dua etmişti. Kim bilir daha kimlerin duası vardı bu gerçekleşmede... Süveyş Kanalı açıldığında hacca oradan giden ilk kervanları düşünüyorum. Aylarca süren yolculukta her milletten hacının yol boyunca birbiriyle tanışıp kaynaşması mümkün oluyordu.”¹³⁷⁴

¹³⁷² Nurcan Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Orta Doğu'ya Nasıl Girdi?* Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 33-34.

¹³⁷³ Lütfi Parlak, *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen*, Popüler Kitaplar, İstanbul 2008, s. 71.

¹³⁷⁴ Leyla İpekçi, *Şehrim Aşk*, H Yayınları, İstanbul 2017, s. 181.

Mustafa Sami Şepitçi'nin *Yemen Sızısı* romanında da Kızıldeniz'den kısaca söz edilir ve bu denizin bir diğer adının da Şap denizi olduğu söylenir.

Lütfi Parlak da *Sudan Gelen Bir Hz. Musa Romanı*'nda Hz. Musa ile Firavun'un mücadelesini anlatırken onun Kızıldeniz'i asasıyla ikiye yarması ve Kıptilerin bu olay sonucunda ölmelerine yer verir.

*“Kıptilerin tümü açılan yola girince kıyıda bekleyen Hz. Musa, tekrar asasını denize vurdu. Deniz yarım saat içinde eski halini alarak onları yuttu.”*¹³⁷⁵

Ebubekir Subaşı'nın *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyubi* romanında ise Kızıldeniz'in kuzey ucundaki Eyle limanına yer verilir. Romanda Eyle'nin tarihinden ve coğrafi konumundan bazı bilgilere yer verilmekte Eyle limanının Hz. Süleyman zamanından bu yana önemli bir liman kenti olmasından söz edilir.

*“Muazzam Akabe dağının hemen eteğinde bulunan Eyle, tâ Süleyman Peygamber (a.s.) zamanından beri liman olup; Hint, Yemen, Kuzey Afrika ve Betra taraflarına gidip gelen mal ve kâfilelerin her tarafa taşındığı bir ana kan damarıydı. Batı tarafında yükselen Akabe dağı, günün her saatinde ayrı renge girip uyuyan dehşetli bir ejderi andırıyordu. Kızıldeniz'in doğu kısmında ve bir rivayete göre Ashab-ı Kef, diğer adıyla Yedi Uyurlar mağarası bulunmaktaydı.”*¹³⁷⁶

Ahmet Çevik'in *Tutsak Yollar* romanında Hudeyde Limanı'na yer verilmiştir. Yemen'in Eyle'den sonra ikinci büyük limanı olan Hudeyde limanı Anadolu'dan Yemen'e savaşmaya giden Osmanlı askerlerinin Süveyş Kanalı'nı geçtikten sonra ulaştığı son liman olarak anlatılır:

“Beyrut'tan ayrılalı on gün, Sinan'ı deryaya emanet edeli sekiz gün olmuştu ki Yemen'in ikinci büyük limanı Hudeyde'ye yetiştiler. Herkes güvertedeydi. Vapur daha limana girmeden acı acı düdük çalmaya başladı. Yoğun bir hareketlilik fark ediliyordu limanda. Hudeyde, Beyrut ve Portsaid limanlarına benzemiyordu hiç. Kıyıda bir denizfeneri, ileride bir Osmanlı kalesi, beyaz taş yapılı iki üç katlı evlerden müteşekkil görünüyordu şehir. Beyrut'un yanında köy gibi kalıyordu

¹³⁷⁵ Lütfi Parlak, *Sudan Gelen Bir Hz. Musa Romanı*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 320.

¹³⁷⁶ Ebubekir Subaşı, *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyubi*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2017, s. 128.

burası. Thema çölü, tümenin merkeziolan Menaha'ya doğru yirmi fersah derinlikte devam edecekti...”¹³⁷⁷

Bahadır Yenişehirlioğlu'nun, *Aşk Çölü* romanında da Yemen'in Hudeyde limanından söz edilmekte, Anadolu'dan Yemen'e doğru yol alan gemilerin son durağı olarak bu liman anlatılmaktadır:

“Hudeyde'ye kadar süren uzun vapur yolculuğu çok zor şartlar altında gerçekleşti. Birbirleri üzerine istif edilircesine bindirildikleri, aylarca sıcak yemek yemeyip bitap düştükleri uzun ve çetin vapur yolculuğu sona ermeden, daha Yemen'e ulaşmadan hastalanmalarına ve pek çoğunun aralarından ayrılmalarına sebep olmuştu. Mehmet bunalmış vaziyetteydi.”¹³⁷⁸

Vahit Taha Kurutlu'nun *Yemen'imde Aşk Var* romanı da yine Yemen'e giden Osmanlı askerlerinin gemi yolculuklarının rotasını anlatır. Romanda Mısır'ın Port Said limanına uğrayan geminin daha sonra Hudeyde'ye doğru yol almasına yer verilmiştir:

“Hudeyde vapuru, Salı Pazarı İskeleyi'nden ayrılışımızdan on gün kadar sonra bir sabah vakti türlü zorluklarla Mısır'ın Port Said Limanı'na yanaştığında biraz olsun dinlenme fırsatı bulmuştuk. (...) Vapura tekrar istiflendik. Hudeyde vapuru, yavaş yavaş Port Said'den Kızıldeniz'e doğru yol alırken aklıma yine sevdiceğim Ruhsar düşmüştü...”¹³⁷⁹

Mustafa Sami Şepitçi'nin *Yemen Sızısı* romanında da Osmanlı devletinin denizlerde oldukça zayıflaması ile 1912'de İtalyan donanmalarının Kızıldeniz'e kadar inerek oldukça stratejik bir liman olan Yemen'in Hudeyde limanını bombalamasına ve Yemen isyanlarında imamlara destek olmalarına da yer verilir.

“Ocak 1912'de İtalyan donanması, Kızıldeniz'e girip buradaki Osmanlı gemilerinden bazılarını batırarak Hudeyde Limanı'nı bombalamış, bir ay sonra da Rodos Adasına çıkarma yaparak burayı işgal etmişti.”¹³⁸⁰

Mehmet Niyazi Özdemir'in *Yemen Ah Yemen* romanında ise Kızıldeniz ve Kızıldeniz'in en stratejik alanlarından olan Babül Mendep Boğazı'ndan söz edilmektedir.

¹³⁷⁷ Ahmet Çevik, *Tutsak Yollar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 77.

¹³⁷⁸ Bahadır Yenişehirlioğlu, *Aşk Çölü*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 113.

¹³⁷⁹ Vahit Taha Kurutlu, *Yemen'imde Aşk Var*, Vadi Yayınları, İstanbul 2018, s. 74.

¹³⁸⁰ Mustafa Sami Şepitçi, *Yemen Sızısı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2019, s. 273.

Yazar, İstanbul'un güvenliğinin güneyde Babül Mendep Boğazı'ndan başladığını belirterek bu alanın Türk ve Müslümanlar için önemini vurgulamaktadır:

*“Kızıldeniz'in, önemle Babü'l-Mendep Boğazı'nın stratejik değerini anlamayan budaladır. İstanbul'un güvenliği nasıl batıda Tuna'dan başlarsa, güneyde de Babü'l-Mendep Boğazı'ndan başlar.”*¹³⁸¹

Yazar, Babül Mendep Boğazı'nın önemini anlayan Avrupalı devletlerin Hindistan'a giden en önemli sömürge yollarından olan bu boğazı Osmanlı'nın elinden alabilmek için bölgedeki isyancıları desteklediklerinden de söz eder:

*“Hindistan'ı Avrupa'ya bağlayan deniz yolunun üzerinde bulunmakla burası stratejik önem arz ediyor. Süveyş Kanalı açılınca, Babü'l-Mendep Boğazı'nın, Kızıldeniz'in önemi daha da arttı. Osmanlı'nın Yemen'i elinde tutması, bu bölgelerde gözü olanları rahatsız ediyor. Akla hayale gelmez yalanlarla, halkın cahilliğinden de faydalanarak Zeydileri kışkırtıyorlar.”*¹³⁸²

M. Turhan Tan'ın *Hint Denizlerinde Türkler* romanında ise Kızıldeniz'in önemli noktalarından olan Aden Körfezi'nden söz edilir. Romanda bu körfezin Osmanlı için öneminden ve tarih boyunca bu denizleri almak için mücadele eden Osmanlı askerlerinden bahsedilir.

“—Nasıl olur paşam. Aden, Kızıldeniz'in ağzıdır. Allah göstermesin. Bir kazaya, bir bozguna uğrarsak ilk soluk alacağımız yer Aden'dir. Orası bizim bayrağımız altında bulunmazsa halimiz nice olur?

—Hım...

*—Bir iş daha var. Sizden önce Türk diyarını idare eden devletliler yukarı doğru yürümeyi tasarlarken Karadeniz'i bir Türk havuzu yapmayı gerekli buldular. Rahmetli Gedik Ahmet'in, Adriyatik Denizi'ni de öyle yapmak istediğini söylerler. Şimdi siz Hint eline sefer ediyorsunuz. Kızıldeniz'in ağzını yâd illerde bırakıyorsunuz. Bu, akla sığar bir iş mi?”*¹³⁸³

¹³⁸¹ Mehmet Niyazi Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015, s. 66.

¹³⁸² Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, s. 19.

¹³⁸³ M. Turhan Tan, *Hint Denizlerinde Türkler*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2010, s. 81.

Hint Denizlerinde Türkler romanında Kaygusuz Yaşar'ın seferlerinden söz eden yazar, onun daha evvel Aden Körfezi'ne gittiğini söyler. Portekizlilerin sömürge çalışmalarına da değinilen romanda onların Aden'e verdikleri önemden ve Aden Sultanı'nın Portekizlilere bağlanmış olduğundan söz edilir.

“—Savaş yerlerinde bahtım kapalı gidiyordu, alışveriş yoluna dökülmek istedim. Acem körfezine gidip inci toplamayı kurmuştum. Bindiğimiz gemi şu Şap Deniz'inde parçalandı, biz küçük bir kayıkla dalgalar arasında günlerce çalkalandık, sonra Aden'e çıktık. Mısır'a oradan döndüm devletli.

—Demek ki Aden'i şöyle böyle tanıyorsun?

—Şöyle böyle de söz mü pašam; ibiğine iliğine kadar tanırım.

—Nasıl kolayca ele geçirebilir miyiz? Yolumuzdan günlerce geri kalmak istemem.

—Portekizliler, rüşvet verip Aden sultanını kendilerine bağladılar. Biz de yağlı kurşun savurup şehri kolayca alabiliriz.”¹³⁸⁴

Sefer Reis'in seyahatleri dolayısıyla Aden hakkında bilgiler veren yazar, bu dönemde denizlerin tekinsiz bir halde olduğunu da anlatmak ister:

“Aden, iki yarımadaanın yarattığı bir koy üstündedir. Biri bu koyun içinde, biri dışında olma üzere iki liman vardır. Sefer'in bineceği gemi dış limanda demir atmıştı. Bütün yabancı gemiler de öyle yaparlardı, iç limana giremezlerdi.

Çünkü Aden delikanlılarının gün battıktan sonra birer gece balığı gibi süzülerek gemilere yanaştıkları, sessizce soygun yaptıkları görüle gelip duruyordu. Böyle bir soyguna uğramamak için dış limanda yatmayı tercih ediyorlardı.”¹³⁸⁵

Romanda Portekizlilere sıklıkla yer verilmektedir. Sömürge faaliyetlerine devam eden Portekiz'in Zengibar Adasını ele geçirmesine, Maskat şehrini işgal etmesine yer veren yazar, Acem Denizi ve Hürmüz Boğazının da onlar tarafından işgale uğradığını söyler. Portekizlilerin bunlarla yetinmeyerek Nil nehrini kurutmak gibi planlarının olduğuna da yine romanda yer verilmektedir.

¹³⁸⁴ Tan, *Hint Denizlerinde Türkler*, s. 82.

¹³⁸⁵ Tan, *Hint Denizlerinde Türkler*, s. 87.

“—Portekizli diyip geçmeyin. Onların kuruntusu çok geniş. Eğer düşündüklerini yaparlarsa bizim durumumuz hayli kötüleşecektir. İçinizde belki bilmeyen, duymayan vardır, diye söylüyorum. Yirmi, yirmi beş yıl önce mürt olup giden Albükerk adlı bir Portekiz kaptan vardı. Zengibar adasını ‘Ben buldum, benim malımdır’ diye haraca bağlamıştı, Maskat şehrine kendi kralının bayrağını dikmişti, Acem Denizi’ne varıp Hürmüz boğazını ele geçirmişti. Hindistan’a yanaşıp bizim Mısır’dan büyük ülkelere sahip olmuştu. İşte o adam, Müslümanların oturduğu yerleri böyle birer birer zapt etmekle kalmadı, yaman bir düşünceye kapıldı. Mübarek Nil suyunun yatağını Kızıldeniz’e çevirip Mısır’ı çöl yapmak, Mekke’yi de alıp işine gelirse Kudüs’le değiştirmek!

Filo süvarilerinden çoğu ünlü bir deniz kurdu olmak haysiyetiyle Albükerk’i tanıyorlardı. Fakat onun Mısır’ı çöle çevirmek ve Kudüs’e karşı Mekke’yi almak düşüncesini taşıdığını duymuş değillerdi.”¹³⁸⁶

Romanda Aden’in gerekirse para verilip alınacak kadar önemli olduğu anlatılırken Piri Reis’in Kızıldeniz’i bir Türk gölü haline getirmek istediği de belirtilmektedir.

“Piri beyin düşüncesine göre Osmanlıların Arap yarımadasından daha ileriye donanma göndermeleri, Hint ilinde deniz savaşına girmeleri doğru değildi.

(...) Yine onun düşüncesine göre Osmanlıların Kızıldeniz’i Karadeniz ve Marmara gibi kendilerine mahsus bir göl haline koymaları lazımdı. Lakin bu ülküyü yerine getirmek için Hint iline kadar uzanmak icap etmezdi. Arap yarımadasının Aden’den Basra’ya kadar bütün kıyıları elde olunca Kızıldeniz’e başkalarının yanaşmasına imkân kalmazdı. Onların Arap yarımadası kıyılarına, hatta Hint iline el atmak istemeleri de Yeni Dünya’yla (Amerika) temaslarını, münasebetlerini korumak kaygısından ileri geliyordu. Portekizlilere Hindistan’da ilişilmezse onların da Türklere Kızıl ve Umman denizlerinde ilişmeyecekleri oranlanabilirdi.

Piri işte bu düşüncelere kapılarak Basra’dan kapılarak Basra’dan ileri gidilmesini kendi kendine yersiz ve gereksiz buldu.”¹³⁸⁷

¹³⁸⁶ Tan, *Hint Denizlerinde Türkler*, s. 91.

¹³⁸⁷ Tan, *Hint Denizlerinde Türkler*, s. 200.

Faruk Duman'ın fantastik romanı *Pîrî*'de de Aden Körfezine yer verilir. Romanda Portekizlilerle mücadele eden Yusuf Paşa'nın Aden'de yenildiği belirtilirken bu bölgede etkinlik kuran Portekizlilere de değinilir.

“Meğer ben bütün bu karanlık hikâyeleri anlatırken, Sultan elindeki mektubu Kaptan Paşa'ya göstererek,

'Yusuf'a bir hal olmuş Aden'de,' demiş, 'bunda bir sebep var mıdır ki affola?'

Kaptan Paşa da Sultan'ın gözlerine bakmış bir zaman sonra,

'Sultanım' demiş, 'donanmayı başsız bırakmanın affı olmasa gerek!'

(...) Kahire'de, kafilesi ile çıkıp gelmiş Basralı Kubat Paşa ile Mehmet Paşalar, Portekizlilerin Aden'deki marifetlerine bensiz bir hal çaresi düşünmekle meşgul imişler. Ulak onlara Sultan'ın fermanını, efendimizin fermanıdır Paşam, diyerek ulaştınca, kim bilir, gülmüşler keyifle.”¹³⁸⁸

Süveyş Kanalı Orta Doğu'nun geleceğinin şekillenmesinde her dönem oldukça etkili olmuştur. Bu bölgede bir kanalın yapılması düşüncesi firavunlar dönemine kadar götürülür. Kazılan ilk kanalın Firavun Sesotris döneminde olduğunu söyleyen Durmuş Akalın daha sonra MÖ 600'de Necho döneminde askeri amaçlar için Süveyş'te bir kanal açma girişiminin olduğunu söyler. Süveyş Kanalı hakkında çalışmalar yapmış olmasıyla da bilinen Yunan filozof ve tarihçi Strabo ise Süveyş'te bir kanal açma girişiminin Pers İmparatoru Darius Hystapsis tarafından sürdürüldüğünü ve bunda da başarılı olunduğunu söyler. Bölgede Romalıların hâkim olmasının ardından Trajan Kanalı olarak da bilinen bir kanal açılmıştır. M.S. 98'de. Hz. Ömer'in hilafetinde de Süveyş Kanalı'nın oldukça önemli kabul edildiği belirtilmektedir.¹³⁸⁹

Yakın tarihte ise Süveyş Kanalı'nı açma girişiminde bulunan ilk devletin Venedikliler olduğu belirtilir. Portekiz ile Akdeniz ve Hint denizinde rekabet eden Venedikliler, Portekiz'in gücünü kırmak ve ticaret yollarına daha kolay ulaşmak için bu projenin yapılmasını istemişler, Memlûk Sultanına bu düşüncelerini sunmuşlardır. Ancak

¹³⁸⁸ Faruk Duman, *Pîrî*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020, s. 110.

¹³⁸⁹ Durmuş Akalın, *Süveyş Kanalı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015, s. 17.

bu teklif kabul görmemiştir. Osmanlı devletinde ise Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın Mısır'da kanal açmak için çeşitli projeler ürettiği bilinmektedir.

*“Osmanlı Devleti’nde Sokullu Mehmed Paşa’nın Mısır’da kanal açma yönünde girişimi oldu. Avusturya’nın İstanbul’daki memuru Karl Rimm, 1570 başlarında sarayına yazdığı bir raporda, sadrazamın, Kıbrıs’a saldıracağı bilinen Türk donanması ile aslında Afrika’ya mümkün olduğu kadar çok kuvvet yollamamayı düşündüğünü bildirdi. Sokollu’nun fikri Süveyş’e kadar bir kanal kazdırıp gemilerin bir engelle karşılaşmaksızın Akdeniz’den Kızıldeniz’e geçişlerini sağlamaktı. Ama Kıbrıs’ın fethedilmesi ön plana çıkınca kanal açma teşebbüsü başlamadan bitti.”*¹³⁹⁰

Sokullu Mehmet Paşa'nın ardından Kılıç Ali Paşa da Süveyş Kanalı'nı açtırmak için girişimlerde bulunmuştur. Venedikliler ise Memlûklülere sundukları projeyi bu kez Osmanlı devletine sunmaya başlamışlar, dikkatleri üzerlerine çekmeyi başarmışlardır.

Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da hâkimiyeti ele geçirmesi ve Osmanlıların Mısır'da iktidarlarının azalmasıyla birlikte bu proje için çalışmalar her ne kadar Mehmed Ali Paşa istemese de hız kazanmıştır.

Süveyş Kanalı projesini hazırlayan mühendis olan Ferdinand de Lesseps, Waghorn'u Akdeniz ile Kızıldeniz arasındaki bağlantıyı sağlayan öncü olarak kabul etmektedir. Bu proje için birçok tartışma yaşanmış ve Nil nehrinin taşkın yapıp birçok bölgeyi sular altında bırakacağı endişesi de projenin yapımına engel teşkil etmiştir. Uluslararası Bilim Komisyonu'na ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu Said Paşa'ya sunduğu projesi ile Lesseps destek almaya başlamış ve 25 Nisan 1859 tarihinde kanal için ilk çalışmalara başlanmıştır. Ancak bu çalışmalar Osmanlı devletinin merkezi yönetimi tarafından kabul görmemiş ve Said Paşa ile Lesseps defalarca uyarılmıştır. Çünkü *“Osmanlı devleti için kanalın açılması sadece mühendislik yönü ile düşünülebilecek bir olay değildi. Kanal için en önemli mesele yaratacağı siyasi çekişmeydi.”*¹³⁹¹

15 Ağustos 1869 tarihinde biten ve 15 Kasım 1869 tarihinde çok büyük bir kutlama ile açılan Süveyş Kanalı'nın yapılışı Kırım savaşı ile mücadele eden Osmanlı devletinden Mısır'ın kopmasını daha da kolaylaştırmıştır. Bu kanalın yapımı Mısır valisi

¹³⁹⁰ Akalın, *Süveyş Kanalı*, s. 19.

¹³⁹¹ Akalın, *Süveyş Kanalı*, s. 25-26.

Said Paşa'yı da maddi konuda zor duruma düşürmüş ve Mısır başından itibaren dışa bağımlı bir ülke olmaya hazır hale gelmiştir.

Orta Doğu'yu konu edinen Türk romanlarında da Süveyş Kanalı oldukça önemli bir yer edinir. Çoğunlukla Kanal mücadelesinin yer aldığı romanlarda yer verilen Süveyş Kanalı'na 1915 yılında yapılan taarruzlar, Yemen'e giden donanmalarda bulunan askerlerin de Süveyş Kanalı'ndan geçmeleri ve kanalın yapılışı ele alınmıştır.

Burhan Cahit Morkaya *Yüzbaşı Celal* romanında Yüzbaşı Celal'in İngilizlerin en büyük ulaşım yolu olan Süveyş'te faaliyet göstermek üzere Alman karargâhı kararı ile Süveyş orduları kumandanlığına görevlendirilmesine yer verir:

“Düşmana en büyük bir istinat noktası olan Mısır yolunu kapatmak büyük Britanya'yı Hint ve Avustralya gibi zengin membalardan biraz olsun mahrum etmek için büyük erkânıharbiye, Alman karargâhı umumisinin kararı ile Süveyş istikametinde harekâta başlamıştı.

Bu zamana kadar çöl aşiretlerini tarassut etmek sureti ile vazifesinde devam eden Yüzbaşı Celal harekât başladığı zaman Süveyş orduları kumandanlığı erkânıharbiyesine alındı..”¹³⁹²

Hıfzı Topuz'un *Meyyale* romanında Osmanlı devletindeki iç mücadelenin yanı sıra Süveyş Kanalı'nın açılması ve Osmanlı devletindeki yansımalarına yer verilmiştir.

“Yıl 1869. Fransızlar Süveyş Kanalı'nı yaptırmışlar. Kanalın açılışı dolayısıyla Mısır'da büyük bir tören düzenleniyor. Avusturya İmparatoru Franz Jozef ve III. Napolyon'un eşi İmparatoriçe Eugenie de törene davet edilmişler. Yolları İstanbul'dan geçiyor.”¹³⁹³

Yazar, romanda Süveyş Kanalı'nın geçmişi hakkında da bazı bilgilere yer verir ve kanalın açılmasında Hidiv Sait Halim Paşa'nın rolüne değinir. Hidiv Sait Halim Paşa ile mühendis Ferdinand de Lesseps'in dostluğunu anlatan yazar, kanal projesine çok büyük katkısı olan bu mühendis için de kanalın getirilerinden faydalanacağı bir anlaşma hazırlandığını belirtir.

¹³⁹² Burhan Cahit Morkaya, *Yüzbaşı Celal*, Köroğlu Kütüphanesi, İstanbul 1931, s. 104-105.

¹³⁹³ Hıfzı Topuz, *Meyyale*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1998, s. 33.

Romanda Sait Halim Paşa'nın kanalın açılması için kazılarda köle kullandığını, İngilizlerin ise köle kullanılmasını yasakladıklarını ve Sultan Abdülaziz'den de bu yönde bir ferman aldıklarına yer veren yazar, Fransa'nın kanalın açılmasına müdahil olarak kazılarda kullanılmak üzere makinalar gönderdiğini belirtir. Böylece Süveyş Kanalı'nın açılması için İngiliz ve Fransızların verdikleri mücadelenin diplomasi boyutu da romana taşınmış olur.

“19. yüzyılın ilk yarısında İskenderiye’de konsolos olarak bulunan Ferdinand de Lesseps (1805-1814) bu kanal işini yeniden ele almış. Hidiv Sait Halim Paşa ile genç konsolos çok dost olmuşlar, Paşa da kendisine böyle bir girişimin gerçekleşmesi için doksan dokuz yıllık bir imtiyaz vermiş. Büyük bir ortaklık kurulmuş. Kanalın getireceği gelirlerin yüzde 75’inin Süveyş Kanalı ortaklığına, yüzde 15’inin Mısır’a, yüzde 10’unun da kuruculara yani Ferdinans de Lesseps ile yakınlarına bırakılması kararlaştırılmış.

Sait Halim Paşa’nın ücretsiz çalıştırdığı yirmi bin Fellah köleyle kazılara başlamışlar. İngilizler hiç hoşlanmamışlar bu kanal işinden. 1863’te İsmail Paşa Hidiv olunca, İngilizler köle çalıştırmanın yasak edilmesine dayanarak Abdülaziz’den aldıkları bir fermanla kazıları durdurmuşlar. İngiltere ile Fransa arasında bu yüzden büyük bir gerginlik çıkmış, işte tam o sırada III. Napolyon İmparatoriçe Eugenie’nin dilekleri doğrultusunda Ferdinand de Lesseps’in imdadına yetişiyor. Fransızlar fellahların yaptıkları işleri Fransa’dan getirecekleri makinelerle yapmayı üstlenmişler ve kazılar yeniden başlamış.”¹³⁹⁴

Lütfi Parlak’ın *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen* romanında ise Port Said Limanı’na ve Süveyş Kanalı’na yer verilir. Osmanlı askerlerinin bakış açısından verilen liman Mısır’ın en büyük limanı olarak tanıtılır.

“Derken güverteye çıktık. Orada dolaşan askerlerin arasında, arkadaşımı denize attığım korkuluklara yaslanıp tam hayale dalacakken karşımda bir şehrin olduğunu gördüm. Basbayağı bir şehirdi burası. Etraftakiler, ‘Port Said’ diyorlardı. Mısır’ın bir limanıymış. Buradan Süveyş Kanalı’na girecekmişiz öyle diyorlardı. (...) Medresede okuduğumuz coğrafya dersini hatırlamaya çalışıyorum. Port Sait; kanal açılmaya başlayınca Süveyş’in kuzey kesiminde kurulmuş bir şehir.

¹³⁹⁴ Topuz, Meyyale, s. 33-34.

Sonradan burası gemilerin yakıt ve su aldığı bir limana dönmüş. Karanlık çökünce gemimiz demir aldı ve kanala girdi. Koca vapur, sanki bir arkın içinde ilerliyordu. (...) Kanalda bir ördek sessizliği ve sakinliği ile ilerliyorduk.”¹³⁹⁵

Yıkılma döneminde olan Osmanlı devletinin ekonomik yetersizliklerinin de vurgulandığı romanda İngiltere’ye olan borçları dolayısıyla Osmanlı donanmasının Süveyş Kanalı’ndan geçmesine izin verilmediği belirtilir:

“Osmanlı borçlarından dolayı Süveyş’ten geçemeyecekmışiz. Onun için İngilizlerin eliyle geri götürülecekmışiz. Yani şehitlerimiz gibi yaralılarımızı da burada sahipsiz bırakıp, İngilizlere sığınmak için gidiyorduk.”¹³⁹⁶

Zekeriya Bican’ın *Azap Günlerinde Harput Yemen Sarıkamış* isimli romanında Anadolu’dan Yemen’e giden askerlerin yaşadıklarına yer verilir. Romanda İstanbul, İzmir gibi liman şehirlerinden yola çıkan askerler önce Süveyş Kanalı’na ardından Kızıldeniz’e geçerek Hudeyde limanına, Yemen’e ulaşırlar. Romanda bölgede bulunan İngiltere’nin gücüne vurgu yapılır.

“Gemiler yolculuğun 1. günü sabahında Süveyş kanalından girip Kızıldeniz’e girdiler. Gemilerin hızlı kanal boyunca belirgin bir şekilde arttırılmıştı. Bugünlerde kanal pek güvenli değildi. İngilizlerin beklenmedik bir oyununa gelebilirlerdi. Gemi komutanları ve Kaptanlar çok endişeli birkaç saat geçirmişlerdi. Neyse ki korkudan olmamış kanal geçişi olaysız atlatılmıştı.”¹³⁹⁷

M. Turhan Tan *Hint Denizlerinde Türkler* romanında “kubbesiz hamam” olarak anılan Mısır’ın Süveyş Limanı, Kızıldeniz’in en işlek limanı olarak gösterilir. Hadım Süleyman Paşa’nın önderliğinde Kızıldeniz’e gelen Osmanlı ordusunun hedefleri de romanda yer alır.

“Süveyş, Hadım Süleyman Paşa’nın yedi bin yeniçeri ve on üç bin gönüllüyle Kahire’den geldiği gün, Kızıldeniz’in en işlek bir limanıydı. O denizde dolaşan Osmanlı donanmasının da merkezi yine bu limandı.”¹³⁹⁸

¹³⁹⁵ Lütfi Parlak, *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen*, Popüler Kitaplar, İstanbul 2008, s. 102-103.

¹³⁹⁶ Parlak, *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen*, s. 255.

¹³⁹⁷ Zekeriya Bican, *Azap Günlerinde Harput Yemen Sarıkamış*, Ertem Basım Yayın, Ankara 2008, s. 73.

¹³⁹⁸ M. Turhan Tan, *Hint Denizlerinde Türkler*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2010, s. 76.

Romanda Süveyş Kanalı'nın mimarı Akdeniz'i Kızıldeniz'e bağlayan mühendis olan "Ferdinand Dolesops" olarak anılan Ferdinand de Lesseps'ten, Süveyş Kanalı'nın tarihinden, bütün dünya ticareti için öneminden de söz edilir:

"Şimdi yırtık ve kirli bir tarih bayrağı gibi gamlı bir sima yaşayan bu liman, dört yüz yıl önce Afrika'dan bütün cenubî küreye açılmış kudretli bir ağız gibiydi. Türkler o ağızdan Umman Denizi'ne, Hint Denizi'ne birçok destanlar püskürürler. Ve oradan Himalaya'yla konuştular. Bugünün Himalaya'sı, İngiliz hikâyelerini dinlemekte bulunmuş olsa bile böğründe o eski sınırlardan birçok menkıbeler yaşadığına da şüphe yoktu.

Evet. Süveyş limanı vaktiyle çok mühim bir yerdi. Firavun Sezvistrisin ve çocuklarının, Mısır'da hüküm süren İranlı Satrapların, Roma imparatoru Trayan'la Adriyen'in, Hicazlı Emir Amr'in zaman zaman çalışarak Akdeniz'den Kızıldeniz'e –Nil yatağı boyuna göre- açtıkları cetvelde Süveyş'in, tabiattan aldığı değeri bozmamıştı ve bu değer Osmanlılar devrinde son kerteyi bulmuştu. Ferdinand Dolesops, bütün o firavunların, satrapların, imparatorların, Arap emirlerinin adamakıllı başaramadıkları büyük işi yaptı. Süveyş berzahını bir fen hamlesiyle ortadan kaldırdı, topraktan bir setin iki kenarına dayanarak sönmez bir özlemle karşılıklı göresilerini (hasretlerini) mırıldayan ki denizi birbirine kavuşturdu.

Kızıldeniz'le Akdeniz 1869 ikinci teşrin ayının yirminci gününden beri kucaklaşmıştır, kürenin yaratıldığı günden beri göğüslerinde köpüren hasreti dindirmişlerdi. Ferdinand Dolesops, mermer bir endama bürünerek kanalın bir kıyısında, artık ebedileşen bu birleşmenin şen kahkahalarını dinleyip duruyor ve küremizin yarısı aşağıdan yukarı, yukarıdan aşağı temaslarında, denizler birleştiren mühendisi selamlamaya borç tanıyor."¹³⁹⁹

Süveyş Kanalı projesinin büyüklüğünden söz eden Tan, bu projeyi yapan mühendisin Kızıldeniz'de heykelinin dikildiğini ve bu projenin çok büyük bir başarı olduğunu, ancak bu projenin Süveyş limanını öldürdüğünü de belirtir.

¹³⁹⁹ Tan, *Hint Denizlerinde Türkler*, s. 76.

Ahmet Çevik'in *Tutsak Yollar* romanında ise Anadolu'dan neredeyse ilk kez çıkan genç Osmanlı askerlerinin Mısır'dan geçerken gördükleri Port Said Limanı'na ve Süveyş Kanalı'na dair izlenimlerine yer verilir.

“‘Portsaid Limanı hemşerim. Süveyş Kanalı'nın başlangıç yeri burası.’ Diye yanıtladı ve geçip gitti tayfa. Biraz sonra da güverte kalabalıklaşmaya başladı. Herkes Portsaid'i seyrediyordu. Vapur, sadece bir düdük çalarak geçmekle yetindi Portsaid Limanı'nı. Biraz sonra da kanala girmeye başladı. Kanalin görüntüsü Fırat nehri gibiydi lakin Fırat gibi deli deli akıyordu. Oldukça durgun ve daha genişti Fırat'tan. ‘Yüzerek geçilir mi acaba?’ diye düşündü. Kanalin sağ tarafında kalan kısmın, Mısır toprağı olduğunu öğrendi etraftaki konuşmalardan.’”¹⁴⁰⁰

Mehmet Niyazi Özdemir'in, *Yemen Ah Yemen* romanında da Süveyş Kanalı'ndan söz edilir. Yazar, romanda Süveyş Kanalı'nın açılması ile Babül Mendep boğazının da öneminin arttığını belirtir:

“‘Hindistan'ı Avrupa'ya bağlayan deniz yolunun üzerinde bulunmakla burası stratejik önem arz ediyor. Süveyş Kanalı açılınca, Babü'l-Mendep Boğazı'nın, Kızıldeniz'in önemi daha da arttı. Osmanlı'nın Yemen'i elinde tutması, bu bölgelerde gözü olanları rahatsız ediyor. Akla hayale gelmez yalanlarla, halkın cahilliğinden de faydalanarak Zeydileri kışkırtıyorlar.’”¹⁴⁰¹

Romanda Osmanlı devletinin olumsuz ekonomik koşulları gözler önüne serilir. İngiliz Lloyd Şirketi'nin Hudeyde limanına erzak taşımasından söz eden yazar, İngiltere'nin Süveyş'i kapatması halinde Osmanlı devletinin Hicaz'da zor duruma düşeceğini anlatır.

“—Beni düşündüren İngiliz Lloyd Şirketi'nin tutumudur, dedi. Bu şirketin bir gemisi iki haftada bir Hudeyde'ye yiyecek getiriyor. Her sefer için aldıkları on beş bin Osmanlı altını iyi para, fakat bu miktar İngiliz ekonomisinde devede tüy bile değil; hâlbuki iki haftada bir gemini erzak getirmesi bizim açımızdan çok önemli. İngiliz Hükûmeti Lloyd Şirketi'ne taşıtmaz, bizim gemilerimize de Süveyş'ten geçit izni vermezse ki vermez, Hicaz üzerinden ihtiyaçlarımızı temin etmemiz gerekecek.

¹⁴⁰⁰ Ahmet Çevik, *Tutsak Yollar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 77.

¹⁴⁰¹ Mehmet Niyazi Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015, s. 19.

O yolun ne kadar meşakkatli, güvensiz olduğunu biliyoruz. Bir de Bağdat güzergâhı var ki orası çok uzak.”¹⁴⁰²

Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere’nin Süveyş Limanına giriş çıkışları kapatması üzerine Osmanlı devleti ile Yemen-Hicaz arasındaki iletişim zor şartlarda sağlanabilmiştir. Yazar, bu konuya romanda şöyle değinir:

“Korktukları başlarına gelmiş, İngiltere Süveyş’i kapatmıştı. Yiyecekleri, askeri mühimmatları, potaları demir yoluyla Medine’ye geliyor, oradan kervanlarla San’a’ya intikal ediyordu. Bazı postallarla Ahmed Tevfik Paşa’ya, Vali Mahmud Nedim Bey’e, bir subaya veya memura gelen gazete, dergi adeta silininceye kadar elden ele dolaşıyordu.”¹⁴⁰³

İsmail Bilgin’in *Kuşçubaşı Eşref* romanında Kuşçubaşı Eşref’in Mısır’da bulunduğu zamanları ele alan romanın ilgili bölümünde Süveyş Kanalı’nın İngiltere için önemine yer verilmektedir. Romanda Süveyş Kanalı’nın açılmasından evvel Avrupa’dan Hindistan’a yapılan gemi yolculuğunun dört ay sürerken Süveyş Kanalı’nın faaliyete geçmesi ile birlikte üç haftaya indiği belirtilir ve Süveyş Kanalı, Hindistan’ın dış kapısı olarak nitelendirilir:

“Eşref Bey Port Said’den en yakın zamanda ayrılması gerektiğini peşinde olan İngiliz casuslarından anladı. Lokantayı gözetliyorlardı. (...) Hindistan’daki Müslümanlara yapılan baskıdan Mısır’da da vardı. Özellikle ve Osmanlı’ya hala sevgi ve muhabbet besleyenler fişleniyordu.

Mısır, İngilizler için çok önemliydi. Çünkü Süveyş Kanalı İngiltere için bir geçiş yoluydu ve Hindistan’a en kısa yoldan ulaşmak demekti. Kanal 1869 yılında açılmıştı. Eskiden Hindistan’a yolculuk 4 ay sürerken şimdi bu süre sadece 3 haftaya inmişti. Bu yüzden Süveyş Kanalı’nın güvenliği önemliydi. İngiliz devlet adamları buranın emniyetini sağlamak için hiçbir masraftan kaçmıyor her türlü imkânı sunuyorlardı. Süveyş Kanalı Hindistan’ın adeta dış kapısı gibiydi...”¹⁴⁰⁴

¹⁴⁰² Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, s. 214.

¹⁴⁰³ Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, s. 215.

¹⁴⁰⁴ İsmail Bilgin, *Kuşçubaşı Eşref*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 165.

Nurettin Taşkesen *Nekbe 1948* romanında Süveyş Kanalı'nın Cemal Abdülnasır döneminde Mısır tarafından millileştirmesine ve bunun dünyadaki yankılarına, Avrupa'nın ve İsrail'in tepkilerine yer verir.

*“Muhterem dinleyenler. Bugün 26 Temmuz 1956. Şimdi size akşam haberlerini bildiriyorum. Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdülnasır, hiç beklenmeyen bir karar alarak Süveyş Kanalı'nın millileştirildiğini açıkladı. Bu karara en sert tepki, İngiltere, Fransa ve İsrail'den geldi. Yapılan açıklamalarla gerginlik artarken, Süveyş Krizi daha da büyüyecek gibi görünüyor.”*¹⁴⁰⁵

Romanda Süveyş Kanalı'nın İngiltere için çok önemli olduğunu söyleyerek Kanal Harekâtı'nın başarısız olma nedenine, Cemal Paşa ve Von Kress'in başarısızlığına yer verilirken Süveyş Kanalı'nın Suriye-Filistin ve Mısır'a eş değer olduğu, bu sebeple İngilizlerin Süveyş'i almak için çok çaba harcadıklarını söyler:

*“—Ben size daha önce de söyledim. Bu işin sonu savaş. Göreceksiniz, yakında Mısır'a saldıracaklar. İngiltere için Süveyş Kanalı'nın ne kadar önemli olduğunu ben çok iyi biliyorum. 1915 ve 1916 yılında iki defa, Osmanlı Devleti tarafından Kanal Harekâtı düzenlendi. Ben ilk Kanal Harekâtı'na katıldım. Başımızda Cemal Paşa vardı. O beceriksiz Alman Von Kress denen adam olmasaydı Kanal'ı geçmiştik. İngilizler Süveyş Kanalı'nı ellerinde tutmak için bütün kuvvetlerini seferber ettiler. Çünkü Kanalı kaybetmek Sina Filistin cephesini, dolayısıyla savaşı da kaybetmek demektir. Bu yüzden İngiltere de Fransa da Süveyş'ten vazgeçmez. Tabii İsrail'e de bu arada fırsat doğuyor.”*¹⁴⁰⁶

Şükrü Altın'ın *Medine Müdafası-Fahreddin Paşa* romanında Kuşçubaşı Eşref'in Süveyş Kanalı hakkındaki düşüncelerine yer verilmekte ve Süveyş Kanalı'nın bütün Orta Doğu'nun güvenliği için ne anlama geldiğine değinilmektedir:

*“Teşkilat-ı Mahsusa ajanı, Eşref Sencer Kuşçubaşı'nın o günlerde kanal ile ilgili bir sitemi vardı; ‘Gücüm yetse çimento yüklü bir gemiyi Süveyş Kanalı'ndan geçerken batırıp kanalı kapatmak isterim,’ diyordu. Süveyş Kanalı emperyalistlerin can damarıydı.”*¹⁴⁰⁷

¹⁴⁰⁵ Nurettin Taşkesen, *Nekbe 1948*, Mihrabad Yayınları, İstanbul 2018, s. 152-153.

¹⁴⁰⁶ Taşkesen, *Nekbe 1948*, s. 158.

¹⁴⁰⁷ Şükrü Altın, *Medine Müdafası-Fahreddin Paşa*, Hayat Yayınları, Ankara 2018, s. 18.

Mustafa Sami Şepitçi'nin *Yemen Sızısı* romanında Birinci Dünya Savaşı sırasında kanal bölgesinin önemine, Süveyş Kanalı'na ve bu projeyi gerçekleştiren mühendis F. De Lesseps'e kısaca değinilir:

“Bu sırada Mehmet ve arkadaşları, Akdeniz ve Kızıldeniz'i birbirine bağlayan Süveyş Kanalı'nın Akdeniz'deki ucunda bulunan bu liman şehrini görmek için güverteye çıktılar. Askerler, Süveyş Kanalı'nı inşa eden Mühendis F.de Lesseps'in heykeli ile şark mimarisinin zarif örneklerinden biri olan kanal idare binasını ilgiyle seyrederken vapur da rıhtımın biraz açığına demir atmıştı.”¹⁴⁰⁸

2.1.7.3. Basra Körfezi ve Umman Denizi

Basra Körfezi Orta Doğu'nun en stratejik noktalarından biridir. Bu körfez İngilizlerin sömürge topraklarına ulaşmada en önemli geçiş noktalarından birini oluşturmaktadır, bu sebeple Birinci Dünya Savaşı'nın en sıcak noktalarından biri Basra Körfezi'dir demek oldukça uygundur. Bazı araştırmacılar Basra Körfezi'nin İngiltere'nin emperyal sınırlarının başlangıcı olduğunu da belirtirler.

“Glubb, Basra Körfezi'nin İngiltere için önemini açıklamak için dünya tarihi açısından Arap koridoru kavramından istifade eder. Buna göre doğuda Basra Körfezi, batıda Kızıldeniz, güneyde Aden Körfezi ve güneydoğuda Hint Okyanusu Arap koridorunun sınırlarına oluşturmaktadır. Bu yaklaşıma Peterson 'emperyal sınırlar' kavramını ilave ederek Basra Körfezi'ne Hindistan'ın sınırı kapsamında değerlendirilmiştir.”¹⁴⁰⁹

Halil İnalcık da Basra Körfezi'nin Hindistan yolu için önemli olduğunu bunun da ilk olarak Portekizliler tarafından keşfedilip bu sebeple onların Osmanlı devleti ile mücadele ettiklerini söylerken bu bölgenin dünya ticaretinin can damarı olduğunu belirtir. Ardından İnalcık, Basra ve Halep arasındaki etkileşim yoluyla ticaretin etkin olduğu bir diğer nokta olan Hürmüz Boğazı'nın gelişimine dikkatleri çeker.

“Basra Körfezi'nde ve onu çevreleyen bölgelerle Osmanlılarla Portekizliler arasında 16. yüzyıl boyunca egemenlik için uzun çekişme döneminde özellikle 1550'de başlayan Osmanlı saldırı siyaseti denizde başarısızlığa uğradıktan sonra,

¹⁴⁰⁸ Mustafa Sami Şepitçi, *Yemen Sızısı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2019, s. 23.

¹⁴⁰⁹ Nurcan Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Orta Doğu'ya Nasıl Girdi?* Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 13-14.

kendiliğinden bir uzlaşma durumu ortaya çıkmış, Osmanlılar Hürmüz'de Portekiz egemenliğini fiilen tanıma gereğini anlamışlardır. Hindistan'da Basra Halep arasında ticaretin canlanışına ait en kesin kanıt Hürmüz'ün görülmemiş gelişimidir. Hürmüz, 16. yüzyılın ikinci yarısında Basra, Bağdat, Halep, İran ticaretinin bir antreposu halini almıştır. Halep pazarının 16. yüzyıl sonlarına doğru gelişimi kuşkusuz İran ipeği yanında Hürmüz ve Basra yolu gelen Hint mantarı ve bu arada pamuklu dokumalar ithalatının bir sonucudur."¹⁴¹⁰

Basra Körfezi gibi kritik olan bir bölge elbette Türk romanlarında da ele alınmıştır. Özellikle son dönemlerde yazılan Kut'ül Amare savaşı konulu romanlarda Basra Körfezi'nin stratejik açıdan önemine ve Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere ve Osmanlı devletinin Körfez'deki güç mücadelesine yer verilmiştir.

Ebubekir Subaşı'nın *Diclenin Son Türküsi Kut'ül Amare* romanında Basra Körfezi için operasyona giden İngiliz askerlerinin bu operasyona verdikleri önem ele alınır, çünkü Basra, İngiltere'nin Hindistan'daki amaçlarını gerçekleştirebilmek için ilk basamağı teşkil etmektedir. Basra Körfezi, petrolün teminat altına alınacağı bir yer olarak romanda anlatılır.

"Poona Tümeninin 16. Piyade Tugayı General Delamain'in kumandasında Bombay'dan sessiz sadasız hareket etmiş bulunuyor. Bu kendimizden bile kıskandığımız harekâtın hedefi Basra Körfezi'dir. General'e 'Vazifen mühimdir, yani petrol işlerini teminat altına alacaksın' emri verildi. Şimdi Basra körfezindeki Abadan adası ve Basra limanının işgali gereklidir. Generalimiz evvelâ bu körfezin başında kuvvetlerimizi el âleme bir göstereceğiz bakalım."¹⁴¹¹

Romanlarda Basra Körfezi'nin bir diğer özelliği ise ulaşımında kullanılması olarak verilir. İngilizlerin elinde olan Basra Körfezi'ndeki ulaşımın savaşın yönünü değiştirmesine dikkat çekilirken Osmanlı devletinin ulaşımında çok gerilerde kaldığı, kayığa benzer kelek denilen araçlarla ulaşım yaptıkları yine romanda verilen ayrıntılar arasındadır.

"İngilizler Basra Körfezi, Hindistan ve Afganistan hattında çalışan Osmanlı casuslarına dair istihbaratı daha çok Hindistan Umum Valiliği vasıtasıyla

¹⁴¹⁰ Halil İnalçık, *Osmanlı Hâkimiyetinde Orta Doğu ve Balkanlar*, Kronik Kitap, İstanbul 2020, s. 210.

¹⁴¹¹ Ebubekir Subaşı, *Diclenin Son Türküsi Kut'ül Amare*, Çelik Yayınevi, 1.b., 2017, s. 17.

yürütüyordu. Yine Hindistan'a ulaşma niyetindeki bazı casuslara dair istihbarat Mısır tarafından İngiliz Hariciye Nezaretine de geliyordu."¹⁴¹²

Hasan Basri Bilgin'in *Son Zafer Kut'ül Amare* romanında da İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı sırasında Basra Körfezi için verdiği mücadeleden söz edilmekte, ayrıca körfezin doğal güzelliklerine dikkat çekilmeye çalışılmaktadır.

"Nasariye Tepesi'nin doruğundan bakınca; üç yanını çevreleyen nehir sularının, güneşten aldığı gür ışığın etrafa yayılan göz alıcı aynalı parıltısı altında Kut'ül Amare, uçsuz bucaksız bir denize uzanan yarımada görüntüsü veriyordu insana. İki nehrin kuytusuna sığınmışlığıyla da dıştan gelecek dilber gibi sessiz ve sakindi. Sanki karşısında, ne Basra Körfezi'nde toplarıyla etrafa ölüm kusan İngiliz donanması varmış ve ne de burnunun dibindeki Kurna kasabasında, her an üzerine çullanmak için fırsat kollayan İngiliz kara ordusundan habersizmiş gibi."¹⁴¹³

Hasan Basri Bilgin, romanda Basra Körfezi'nin İngilizler için önemini maddeler halinde sıralamıştır. İlk sırada Hindistan yollarının güvenliğini sağlamanın olduğu maddelerde İngiltere'nin Basra Körfezi'ne önem vermesi, petrol yataklarına sahip olmak istemesi ve İngiliz yayılcılığını kolaylaştırmak hedefleri ele alınmaktadır.

"Herkes her devlet bir yana, uzun yıllardan beri Basra Körfezi ile çok yakından ilgilenen İngiltere'nin alel acele Irak'ta cephe açmasının çok bilinen üç sebebi vardı:

1- İngiliz İmparatorluğu'nun can damarı olan Hindistan yolunun güvenliği için Basra Körfezi'ne hâkim olmak.

2- Irak, İran ve Basra Körfezi'nde halen elinde bulundurduğu petrol kaynaklarının kontrolünü sağlamak.

3- İngiliz nüfuzunu Irak'tan başlayarak tüm Arabistan Yarımadası'na yaymak..."¹⁴¹⁴

M. Turhan Tan'ın *Hint Denizlerinde Türkler* romanında Portekizliler ile mücadele eden Osmanlı Türklerinin Adenli halk tarafından olumlu karşılanışına yer verilirken

¹⁴¹² Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kut'ül Amare*, s. 26.

¹⁴¹³ Hasan Basri Bilgin, *Son Zafer Kut'ül Amare*, Hayat Yayınları, Ankara 2018, s. 82.

¹⁴¹⁴ Hasan Basri Bilgin, *Son Zafer Kut'ül Amare*, s. 205.

Umman denizinde sömürge bulmak amacıyla bulunan Portekizlilerden de söz edilmektedir. Romanda Umman denizinin Hindistan’a ulaşmak isteyen Portekizlilerin geçiş güzergahında olduğu için kıymetli olduğu da belirtilir:

“Aden’deki Portekiz gemileri, şehrin ele geçirilmesiyle beraber ateşe verilmişti. Halkın Türklerin gelişini, kendilerine efendi oluşunu kutlamak için meşaleler, mumlar, çırallar yakarak gürültülü bir gösteriyle yaptıkları şenlik arasında yanan gemileri direk direk çıkardığı alev, gerçekten bir donanmaydı ve o alevlerde Kızıldeniz’den sürülüp çıkarılan Portekiz egemenliğinin artık küle çevrildiğini anlatan bir anlam vardı.

Fakat Umman Denizi’nde gelişigüzel dolaşan, kendi dileklerine göre bugün korsan, yarın sosyal durumu alan Portekiz filolarına ne olmuştu? Süleyman Paşa idaresindeki gemiler Hindistan’ı amaç tutarak açık denize açıldıktan sonra o filoların hepsi ortadan silinivermişti. Bir dudağı aşağı kutbun eteklerine sürülen o büyük denizde Portekizlilerin ne izi vardı ne izleri. Sanki denizin üstünü dar bulup dibine dalmışlardı, o derece görünmez olup kalmışlardı.”¹⁴¹⁵

2.1.7.4. Hürmüz Boğazı

Ercüment Ekrem Talu’nun *Meşhedi ile Devri Âlem* romanında İran ve Orta Doğu’nun diğer ülkeleri için oldukça önemli olan Hürmüz Boğazı’ndan söz edilmektedir. Romanda Hürmüz Boğazı’nın coğrafi özellikleri bakımından boğaz nitelikleri taşımaktan uzak olduğuna ve boğazın öneminin sadece İran’a yakın olmasından kaynaklandığı dile getirilmiştir.

“Hürmüz boğazı! Bu da İran’a civar olduğu için galiba boğaz tesmiye edilmiş, yoksa boğaza benzer bir yeri yok. Benim coğrafya kitaplarının tarifine göre boğaz diye bellediğim şey, iki tarafı kara ile mahdut sudan bir dildir. Hâlbuki Hürmüz Boğazı’na girdiğimizi kaptan söylememiş olsa, yolculardan hiçbiri farkında olmayacak. Filhakika ne sağda ne solda karadan eser yok: Engin deniz! Maamañih bunun adını coğrafiyon: ‘Boğaz’ koymuşlar. Hiç şüphe yok ki bu ya

¹⁴¹⁵ M. Turhan Tan, *Hint Denizlerinde Türkler*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2010, s. 114.

soldaki Müskat İmamı'nın da yahut sağdaki İran Şahına bir cemile olsun diye yapılmış! Başka türlü ben izah edemedim.”¹⁴¹⁶

M. Turhan Tan'ın *Hint Denizlerinde Türkler* romanının kahramanlarından olan Piri Reis'ten ve hedeflerinden söz edilir. Hürmüz Boğazı'na doğru yol alan Piri Reis, Hadım Süleyman Paşa ile kıyaslanır ve onun daha planlı olduğu belirtilir. Romanda Hürmüz Boğazı ve çevresindeki devletlerden de söz edilirken İspanyol ve Portekizlilerin XVI. yüzyılda Hürmüz Boğazı çevresinde XX. yüzyıldaki İngilizler gibi sömürge politikası yürüttüklerinden bahsedilmektedir.

“Pirî Reis açık veya kapalı, ileri sürülen bu mülahazalara değer vermedi, kulak asmadı, Maskat kalesini temeline kadar yıktırdıktan, esirleri küreğe vurdurduktan sonra Hürmüz Boğazı'na doğru yelken açtırdı.

Bu boğaz Basra ve Umman Körfezi arasındadır. Şimal tarafında yine o adı taşıyan bir küçücük ada vardır. Topu topu yirmi kilometre murabba büyüklükte olup yarısı kayalık, yarısı kumsal olan bu ada hem tarihsel hem süel değer taşır. Tarihsel değeri, İslamlaşma karşı varlığını kendi kaynaklarında koruyan batmak tehlikesiyle karşılaşan Zerdüşt dininin burada kendine bir merkez bulmuş ve Gücerat'a dalbudak salmak imkânını —o sayede— elde etmiş olmasındandır. Süel değeriye boğazın hâkim mevkiinde bulunmasından, Kirman sahillerine de yakın olmasından ileri gelmektedir. Bugünün İngilizleri gibi, on altıncı asrın Portekizlileri ve İspanyolları da bütün denizlerin, boğazların giriş çıkış noktalarını elde etmek politikasını güdüyorlardı. Hürmüz Boğazı'ndaki bu küçük adayı da alıp donanmaları için sağlam bir sığınak haline koymuşlardı. Yine o boğazda bulunan başka adalar da İspanyolların elinde bulunuyordu.

Pirî Reis, Hadım Süleyman Paşa gibi davranmıyordu, ardını koruyarak ileri gitmek ileri gitmek istiyordu.

Maskat'ı bu fikirler yıktığı gibi, Hürmüz adasını dahi aynı düşünceyle ele geçirmek istiyordu. Bu suretle Hindistan'a varınca arkasında düşman kalesi, düşman donanmasına sığınaklık yapan bir yer kalmamış olacaktı.”¹⁴¹⁷

¹⁴¹⁶ Ercüment Ekrem Talu, *Meşhedi ile Devri Alem*, Semih Lütfi Kitabevi, 2. b., s. 207.

¹⁴¹⁷ M. Turhan Tan, *Hint Denizlerinde Türkler*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2010, s. 187.

2.1.7.5. Fırat ve Dicle Nehirleri

Euphrates olarak anılan Fırat kelimesi Sümerce’de ‘Bu-ra-nu-nu’, Asurca’da ‘Purattu’, İbranice ve Süryanice’de ‘Perath’ eski Farsça’da ‘uftatu’, olarak kullanılmıştır. Dicle nehrinin ismi ise “*aslı Sümerce İdigna olan Akkadca İdiqlat adının Arapçalaşmış şeklidir (İbr. Hiddekel; Yaratılış, 2/14).*”¹⁴¹⁸

Dicle ve Fırat nehirleri Kurna bölgesinde birleşerek Şattülarap nehrini oluşturmakta ve bu nehir Basra Körfezi’ne dökülmektedir. Nitekim bu iki nehrin birleşerek oluşturdukları yeni bir kol olan Şattülarap nehri de Mezopotamya’nın can damarlarından birini oluşturmakta bölgedeki ülkeler bu nehrin suyunu bölüşemedikleri için birçok kez savaşın eşiğine gelmişlerdir.

*“Bu nehirler hem tarım için hem de ulaşım için toplumların tutundukları hayat kaynaklarıdır. Bu sebeple özellikle Orta Doğu gibi çöl alanlarının çok yoğun olduğu coğrafyalarda stratejik bakımdan da oldukça önem arz etmektedirler. Dünya tarihine bakıldığında, ilk büyük medeniyetlerin Mezopotamya, Mısır, Hindistan ve Çin’deki nehir yataklarında kök saldığı, nehirlerin denize katıldığı güzergâh üzerinde de dallanıp budaklandığı görülmektedir. Bu nedenle Fırat, Dicle, Nil, İndus, Ganj ve Sarı Irmak gibi nehirler, sadece birer su kaynağı değil aynı zamanda birer ulaşım ve nakil güzergâhı da olmuştur.”*¹⁴¹⁹

Bu nehirler Mezopotamya bölgesinin yaşam kaynağı olmuşken savaşlar sırasında da bu nehirler askeri ulaşımında çok önemli bir yere sahip olmuştur. Nurcan Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Orta Doğu’ya Nasıl Girdi?* isimli çalışmasında Fırat ve Dicle nehirlerinin I. Dünya Savaşı sırasında nasıl stratejik noktalar haline geldiklerini ve İngiltere’nin bu nehirlerde ulaşım imkânlarını geliştirmek istemesinin arkasında yatan sebeplerini ele almıştır.

“Fırat Basra hattından önce Kızıldeniz Kanalı’nın açılması İngiliz parlamentosunda tartışılmış ancak jeo-stratejik açıdan yeni bir Boğazlar meselesi yaratmamak için reddedilmişti. Nehir seyr-ü sefaini Ren ve Tuna nehirleri üzerinde denenmiş ve iyi netice alınmıştı. Osmanlı hâkimiyetinin etkin olduğu devirlerde

¹⁴¹⁸ Metin Tuncel, “Dicle”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, IX, s. 281.

¹⁴¹⁹ Uğur Akbulut, *Hindistan Yolu ve İngilizler-Fırat Nehrinde İlk İngiliz Vapurları*, Çizgi Yayınevi, Konya 2016, 13.

kayık, şayka grab, firkata, mavna ve keleklerle nehir ulaşım tecrübesi de Fırat ve Dicle de seyr-ü sefaine elverişlilik keşiflerinin başlatılmasındaki etkenlerden biri oluştu. Diğer taraftan Rusların 1829'da Volga Nehri ve Hazar denizinde başlattıkları seyr-ü sefer uygulamaları İngiliz siyaset adamlarına benzer bir teknoloji ve metodolojiye Mezopotamya'da uygulayabilecekleri düşündürmüştür. Hülasa Rusların bu uygulamalarının İngiltere'yi Dicle, Fırat ve Nil üzerinde yapmakta oldukları keşif çalışmalarına hızlandırmaya sevk ettiği düşünülmektedir.

İngiltere'nin yakın doğuya yönelik yeni siyasetini Asya'da 'büyük oyun' ve bir hayal olarak değerlendiren Ingram, İngilizlerin bu hayali kurarken ve gerçekleştirirken bölgeyi insanlarca yerleşilmemiş/unhabitated olarak telakki ettiklerini ama kısa zamanda burasına sahipli olduğunu anlayacaklarını belirtir."¹⁴²⁰

Bu nehirler bölgeye hayat veren damarlar olduğu için Orta Doğu'yu ele alan romanlarda çoğunlukla Fırat ve Dicle nehirlerine yer verilmiştir.

Samiha Ayverdi *Aşk Budur- Aşk Bu İmiş* romanında Fırat nehrine yer verir. Romanda âşık olan Meryem'in Fırat nehri kenarına gidişini anlatan yazar, Fırat nehrinin güzelliklerini ve nehri yeşil renkli canlı bir nehir olarak tasvir eder.

"Fırat kıyısı, hurdebinî [gözle görülmeyecek kadar küçük, mikroskobik.] nebatların yekpareleşmiş kesafetiyle o kadar yeşil, o kadar taze idi ki... Yalnız, murassa bir libas gibi toprağı örten bu yeşillik, yer yer sürülmüş olduğu için zeminin tabiî rengi görünüyordu. Daracık vadiyi örten bol ve sık otlar, âdeta iki yamacın arasında yeşil bir dere aktığı hissini veriyordu.

—Bu mücessem lâvhanın içinde iki inek otluyor, dişlerinin otları muntazam ve yeknesak seslerle koparışı, bu rustaî şaheserin, tabiî ve hakikî musikisini teşkil ediyordu. Meryem, etrafı dinliyor, dinliyor, fakat bu tecessüsüne, muannid ve ısrarlı bir sükût cevab veriyordu. Kızın vücudu zevk içinde hafifleyerek, adeta maddiyetini kaybediyor, bir duman parçası, esirî bir neşe gibi uçmak, yok olmak arzularında karışıyordu."¹⁴²¹

¹⁴²⁰ Nurcan Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Orta Doğu'ya Nasıl Girdi?* Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 45.

¹⁴²¹ Samiha Ayverdi, *Aşk Budur- Aşk Bu İmiş*, Marifet Basımevi, İstanbul 1938, s. 251.

Selma Fındıklı'nın *Gecenin Yalnızlığında* romanında da Fırat ve Dicle nehri yer almaktadır. Romanda Dicle nehri "büyülü su" olarak nitelenirken bölgenin yeşilliklerle dolu olduğu anlatılmaktadır.

"Dicle... Çöl ortasında cennet yaratan büyü su... Göz alabildiğine yeşillikte, ters çevrili kazanlara benzeyen kara çadırlar kurulmuş. Gölgeleklerde yayılmış uyuklayan bedeviler, ırmağın iki kıyısında geçirdikleri ağır sıcak bir yazın son günlerini yaşamaktalar. Doğru kış da bizim diyara geldiği gibi gelmezmiş buralara. Bağların meyvesi hiç tükenmez, her mevsim ayrı yemişler sınarmış ağaçlar. Toprak buz tutmaz, dağlar beyazlara bürünmezmiş..."

*Bir yanda ateş kırmızısı, öbür yanda güneş sarısı topların sallandığı dallar uzayıp gitmekte. Güler yüzlü nar bahçeleri, hasta benizli limonluklara bakıp kendi sağlığına seviniyor sanki..."*¹⁴²²

Babil'de Ölüm İstanbul'da Aşk romanında da Dicle nehri, Leyla ile Mecnun aşk hikâyesinin anlatıldığı bölümlerde yer verilen bir nehirdir. Bu bölümler şiirsel bir dille kısaca şöyle anlatılır:

*"Dicle'nin serin yamaçlarında bir çilek idim ben. Son taşkında bedevilerin bağlar ve bahçeleri harap olunca geç yeşermiş, şiddetli güneş ile erken kızarmıştım. Bir gün kara kaşlı, kara gözlü bir Arap kızı, nazik elleriyle koparıp koydu sepetine beni. (...) Adı Leyla idi dudaklarından koparıp bir kazana attı beni hiç acımadan..."*¹⁴²³

Reha Çamuroğlu ise *Selahaddin el Kürdi* romanında Dicle nehrinin eski isminin "Tigris" olduğundan söz eder ve Dicle'nin bulunduğu yerin yakınındaki şehirlerden Tikrit'e yer verir.

*"Dicle dediğimiz nehre onlar Tigris derlerdi. Bu Tigris'in tam da kıyısında bol suların yeşillendirdiği cennet gibi bir şehir vardır ki, buraya adı üzerinde misali Tikrit derler. İlk bakana önemsiz görünür Tikrit. Sanki kendisini gizlemek istercesine kalesi bile korkutucu değildir. Tabii ki, saldırılmadıkça..."*¹⁴²⁴

¹⁴²² Selma Fındıklı, *Gecenin Yalnızlığında*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2002, s. 69.

¹⁴²³ İskender Pala, *Babil'de Ölüm İstanbul'da Aşk*, Kapı Yayınları, İstanbul 2010, s. 33.

¹⁴²⁴ Reha Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, Everest Yayınları, Aralık 2011, s. 15.

Ahmet Çevik'in *Tutsak Yollar* romanında da Fırat nehrine yer verilir ve Birinci Dünya Savaşı'nda bu nehirden karşıya "kelek" adı verilen sallarla geçmeye çalışan acemi Osmanlı askerlerinin vahim durumlarından söz edilir. Yazar, bu tehlikeli yolculukta kimi sallarin devrildiğini ve Anadolu'nun yüzme dahi bilmeyen genç çocuklarının burada boğulduklarını anlatır:

"Bu son kfile, sabahtan beri geçirilen üçüncü kfile olacaktı. Her kfilede on iki kelek birlikte geçiyordu.

*(...) Fırat o kadar çıldırmıştı ki karşı tarafa geçebilmek için beş altı yüz kulaç kadar sürüklendikten sonra ancak karşı kıyıya çıkabiliyordu kelekler. Tam ortaya, en akıntılı yere geldiklerinde dümenci, keleğin ön tarafındaki kürekçilere, 'Mahey! Abey! Dikkat edin! Büyük bir kütük geliyor! Çekin kürekleri kurtarın keleği!' diye seslendi. Deli Fırat nereden sökmüşse sökmüş, bir dev ağacı koca kütüğü ile birlikte söküp sürütüp getirmişti. Kürekçiler bütün çabalarına rağmen keleği, bu dev kütüğün önünden kurtulamadılar bir türlü. (...) keletekiler ördek yavruları gibi döküldüler suya. Biraz sonra da dağılan ağaçların arasında onlara tutunabilmek için çırpanan insanların 'İmdat!' çığlıkları duyulmaya başladı. Ama suyun ortası mahşer yeri gibiydi; herkes kendi nefisini kurtarabilme çabası içindeydi."*¹⁴²⁵

Emine Işınsu'nun *Tutsak* romanında ise Irak'ta yaşayan halkın ve çocuk Tarık'ın Dicle hakkındaki düşüncelerine yer verilir. Romanda Dicle'nin Irak halkı için çok önemli olduğu ve onlar için bu nehrin Anadolu ile derin bağları taşıyan bir haberci olduğu vurgulanırken Tarık'ın çocukluktan itibaren milli bir hasretle Anadolu ve Irak'ı birleştirme arzusu taşıdığı "nehrin iniltisi" üzerinden anlatılır:

"—Dicle'yi çok severiz bilir misin Ceren? Ana vatanda doğmuş, bize yardan haber ulaştıran bir duru sudur o. Deli deli aktığı zaman bir güzel, durgun olduğu zaman bir başka güzeldir. Çocukken onun suyunu avuçlarıma alıp öptüğümü hatırlıyorum. O an içimde, al bayrağın hür dalgalanışını hissettim, Anadolu toprağının kokusunu duydum. (...) Dicle'yi bizim toprakla Anadolu arasında, sonsuza değin yaşayacak bir bağ farz eder. Onun sesini, buranın türkileri gibi dinlerler. Ben sonraları büyüdükten sonra, Dicle'nin sesinde yalnız

¹⁴²⁵ Ahmet Çevik, *Tutsak Yollar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 63.

inilti buldum. Bir bağ değildi, dağılan imparatorluğun iniltisini duyuruyordu anca. Kimselere söylemedim fakat. Tutsak, eğer ümidini kaybederse daha da tutsaklaşır.”¹⁴²⁶

Sami Özbil’in *Çöl Kimseyi Sevmiyordu* romanında da Fırat ve Dicle hakkında bilgiler verilir. Bu iki nehrin kadim isimlerine yer veren yazar, nehirlerin çevrelerine olan etkilerinden söz eder:

“‘Çalışanlar için masal, asalaklar için kâbus! İki nehrimiz: Ferat ile Tigre. Çeşit çeşit balık tutarız. Berekettir su, değdiği yeri yeşertir. Sizin kumunuz ne kadar çoksa memleketimin yeşili öyle çok fakat orada kimse yeşilden bıkmaz.’

Konakladıkları her yerde gövdeleri istekle birbirinde eriyen Nevres ile Leyla haftalar sonra Halep’e varmışlardı. (...) Zelma Dağı’nın önüne gelmişlerdi. Diyar-ı Ekrad’ın dereleri donduran, testileri çatlatan, dağları beyaza bürüyen kışı şimdiden Nevres’in içini üşütmüştü.

Nevres, Halep’teki keçeciler çarşısında bulup üstüne geçirdiği dinkle dövüle dövüle keçeleşen kum rengi şayak cekete, havı yer yer dökülmüş çülaki pantolona, yaban domuzu derisinden kalın tabanlı çizmesine rağmen Nuh kavmine ait toprakları geçerken neredeyse donacaktı.”¹⁴²⁷

Ebubekir Subaşı’nın *Diclenin Son Türküsü Kut’ül Amare* romanında da Dicle nehrinin özelliklerinden söz edilmekte, Anadolu ile Irak arasındaki coğrafyada şekillenen nehrin, insan zihninde yarattığı etkiye yer verilmektedir:

“Dicle ise sarp Anadolu dağlarından yola çıkarken aldığı dalgalı şekilleri Irak’ın nispeten düz arazisine zikzaklarla resmederek hatırlattıyordu. Bu kıvrımların- yağan yağmurun, çakan şimşeklerin, uluyan fırtınaların hengâmu birden hayal âlemine bir asır önce büyük ıstıraplar yaşatmış olan yağmur, fırtına ve hortum üçlemesi patlak vermiş âdeta tabiatın nizamına meydan okuyordu.”¹⁴²⁸

Romanda Dicle nehrinin durgun akıntısına güven olmayacağını ve nehrin köprü olmadan aşılmasının mümkün olmadığını anlatan yazar, askeri operasyonlarda bu nehre güvenilerek plan yapılmasının büyük bir hata olduğunu belirtir ve Dicle nehrini bir ejderhaya benzetir.

¹⁴²⁶ Emine Işınsoy, *Tutsak*, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 130.

¹⁴²⁷ Sami Özbil, *Çöl Kimseyi Sevmiyordu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 99.

¹⁴²⁸ Ebubekir Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kut’ül Amare*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2017, s. 11.

Subaşı romanda ele aldığı şehirlerin, nehirlerin, dağların çoğunlukla kadim tarihleri hakkında da bilgiler vermektedir. Fırat ve Dicle nehirlerinin cennetten geldiği düşüncesine de değinen yazar, nehirlerin Sasaniler zamanındaki Mazarya beldesi harabeleri ile olan bağı hakkında da bilgiler verir.

“Garrâf Kanalı ise ununu eleyip eleğini asmış, eski muazzam hatıralarıyla gün geçiren bir kabile reisi gibiydi. Vaktiyle cennetten geldikleri düşünülen Dicle ve Fırat’ı birbirine kavuşturmak için açılmıştı. Şimdilerde kimse onunla dedikodu etmediği için, o da Sasanî devrinin Mazarya beldesi harabeleriyle konuşup dertleşmekteydi. Dicle yatağından yüksek olduğu için, aralık ve ocak aylarından ilkbahar sonuna kadar taştan suları yatağına alıyor ve en azından küçük hacimdeki gemileri bağrına kabul ediyordu. Bu müddet içerisinde birdenbire diriliyor ve askerlere dahi mânia teşkil ederek kimseyi üzerinden salsız, köprüsüz geçirmiyordu.”¹⁴²⁹

Tecelli Sercan Sırma’nın *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı* romanı, Fırat ve Dicle üzerine kuruludur demek mümkündür. ŞattülArap da denilen bu iki nehrin birleştiği nokta adeta romanın kilit noktasıdır. Romanda Dicle’nin antik dönemlerdeki şehirlere olan etkisinden söz eden yazar, onu “kutsal kitapların kutsal nehri” olarak anlatır:

“Dicle. Ulu Irmak. Kutsal kitapların kutsal nehri. Ninova, Babil, Ktesifon, Selevkos’un ve daha pek çok kentin, başkentin, küçük büyük yüzlerce kasaba ve köyün annesi. Cizre ve Fişhabur’un alinyazısı. Fırat’ın aşkı.

1915 Haziran’ında yüksek dağlardan eriyip gelen kar ve yağmur sularıyla Dicle kabarmış, yatağından taşmıştı. Hızlı ve bulanık akıyordu. Sürükleyip getirdiği ağaçlar, insan ve hayvan cesetleri Cizre Köprüsü’ne takılmışlardı.”¹⁴³⁰

Dicle’yi anlatmaya devam eden yazar, nehrin Bağdat üzerindeki etkisini ele alır ve Bağdat şehrini adeta Dicle ile birlikte tanımlar: *“Haritaya dikkat edersen; Nehir Bağdat’ı ikiye bölmüş. Eski Bağdat batıda, yeni Bağdat ise doğuda. Eski Bağdat terk edilmiş gibi.”¹⁴³¹* Romanda Fırat ve Dicle’nin kesiştiği şehir olan Kurna şehrine yer veren yazar, bu şehirde nehirlerin kesişim noktasında var olan bir ağaçtan bahseder. Bu

¹⁴²⁹ Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kut’ül Amare*, s. 114.

¹⁴³⁰ Tecelli Sercan Sırma, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 51.

¹⁴³¹ Sırma, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı*, s. 113.

ağacın etrafının her zaman insanlarca çevrilmesinin nedenini ve üzerindeki yazıyı merak eden roman kişisi Arthur'un üzerinde "Âdem ağacı" yazan bu ağacın gizemini araştırmaya başlaması da romanda Fırat ve Dicle'ye dair gizemli bir iklim oluşturmaktadır:

"O gün kimseler yok gibiydi. İkisi merakla türbenin kapısındaki eski bir tahta parçasına yazılmış olan kitabeye yaklaştılar. Hem Arapça hem de altında İngilizce olarak 'Âdem Ağacı' yazıyordu. (...) Ağacın altında beyaz saçları ve sakalları uzamış, eski siyah abanın içinde yaşlı bir adam oturuyordu. Başındaki sarık neredeyse kafasının iki katı kadar büyüktü. (...) Ağacın çok eski olduğu, yer yer kurumuş gövdesinden ve dallarından belliydi. Yaprakları ve dalları sık, dikenli bir çalıya benziyordu. Bahçenin yarısını kaplamıştı.

'(...) Bu ağaç çok mu eski?' diye sordu.

'Evet. Dünyanın en eski ağaçlarından. İsminden belli değil mi?

'Doğru. Peki, burada kimin yatır var? Herhalde çok önemli biri...'

'Burada yatır falan yok. Ağacın kendisi kutsal.'"¹⁴³²

Âdem Ağacı'nın kutsal olduğu belirtilen romanda bu ağacın Müslüman, Hristiyan, Yahudiler için önemli olduğunu, bunun sebebinin de insanoğlunun Hz. Âdem'den gelmesinin olduğunu söyleyen yazar, Kudüs ve Musul'dan bile Yahudilerin bu ağacı ziyaret etmek için buraya geldiklerini söyler. Fırat ve Dicle'nin kesişim noktasında olduğuna inanılan Âdem Ağacı'nın bir diğer adının da "Sidr" olduğu söylenirken Sidre'ül Münteha ile benzerlik kurulmaya başlanır ve bu sebeple ağacın yaprakları ve meyveleri de kutsal kabul edilir. Romanda Tevrat'ta kutsal ağacın Dicle ve Fırat'ın birleştiği yerde olduğunun yazıldığı anlatılırken Hz. İbrahim'in de anayurdunun Ur kenti yani bu bölge olduğu söylenir. Yazar, Hz. İbrahim'in duası sonucunda Kurna'da Âdem Ağacı'nın yaratılışını ise şöyle anlatır:

"Hz. İbrahim ailesiyle beraber buralardan göç etmeden önce fırsat buldukça Ur'dan buraya, tam da üçümüzün olduğu yere gelir, saatlerce ibadet ettikten sonra hep aynı duayı edermiş: 'Allah'ım, annemiz Havva ile babamız Âdem'in meyvesini yediği yasak ağacın aynısını burada yarat.' Sonunda Allah onun duasını kabul etmiş ve cennetteki yasak ağacın aynısını burada yaratmış. Bu ağaca

¹⁴³² Sırma, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı*, s. 83.

da Hz. İbrahim ‘Âdem Ağacı’ ismini vermiş. O günden beri insanlar onu ziyarete gelirlermiş. Âmâ şimdi size daha önemli bir şey söyleyeceğim,’ deyip Yusuf’a döndü. ‘Tevrat’ı okuduğunu söylemiştin. Söyle bakalım, cennette kaç tane yasak ağaç vardı? Bir mi, iki mi?’

‘İki ağaç var. Biri ‘Yaşam Ağacı’, diğeri ise ‘İyi ve Doğruyu Bilme Ağacı’. Allah tarafından, ikisinin de meyvelerinin yenmesi yasaklanmış. Ama Âdem ve Havva ‘İyi ve Doğruyu Bilme Ağacı’ndan yemişler. ‘Yaşam Ağacı’na ise dokunmamışlar.’

(...) İşte tam önemli nokta burada. ‘Yaşam Ağacı’ndan yemiş olsalardı, göklerde yaşayanlar gibi ölümsüz olup sonsuza kadar cennette kalacaklardı. Ama bu arada bilgiye, iradeye, akla da ihtiyaçları olmayacaktı. Tıpkı melekler gibi ölümsüz olup, uyumadan, rüya görmeden, hayal kurmadan, kuku alamadan, nefes alıp vermeden, cinselliği yaşamadan var olacaklardı. Birer makine gibi verilen emirleri yapacaklardı, o kadar.’¹⁴³³

İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı romanında Fırat ve Dicle’nin kesiştiği yer olan Kurna’nın insanlığın ana rahmi olduğu söylenirken bu düşünce, bu topraklarda Hz. Âdem’den Hz. Nuh’a kadar birçok peygamberin yaşamış olduğu inancına dayandırılır:

“Dicle ile Fırat, Bağdat’ın yakınlarında birbirine yaklaştıktan sonra uzun birer yarım daire çizerek Kurna’da birleşiyorlar. Bu yay arasında kalan bir ana rahmine benziyor. Bence dünyanın da ana rahmi burasıdır. Çünkü medeniyetlerin de dinlerin de çıkış yeri burası. İnsan zihninin ‘Aden cenneti’ni buraya yakıştırmasının herhalde haklı bir gerekçesi vardır. Bence ilk insan burada yaratıldı, burada öldü. İnsan, ‘İyi ve Kötü’yü burada bildi.

‘Hayır. Âdem Kudüs’te Golgota Tepesi’nde yaratıldı. Orada öldü. Ölenler de orada tekrar dirilecekler.’

‘Yani Zeytin Dağı’nda demek istiyorsun. Tabii ki o da bir inanış. Dediğim gibi tarih ile inançları bir arada düşündüğünde sanki buralar daha mantıklı geliyor. Baksana! Şu ilerdeki Necef’te, Âdem, Nuh ve daha birkaç peygamberin mezarlarının olduğu söyleniyor. Bunlar uydurma olsa bile, etraftaki şehir

¹⁴³³ Sırma, İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı, s. 83.

kalıntılarından dolayı- buranın ilk cennet ve Âdem'in ilk yaşadığı yer olması fikri pek de yanlış gelmiyor. Atamız Hz. İbrahim burada yaşadığına göre.”¹⁴³⁴

Yazar, romanda cennetten aktığını söylediği Fırat ve Dicle'nin birleşip ŞattülArab'ı oluşturmasının üçüncü bir nehri yarattığını bu üç nehrin de “Yaşam Ağacı”nın kendisi olduğunu söylerken “Âdem Ağacı”nın da *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı* olduğunu söyler. Yahudi din adamlarının ise bu bilgiyi sır olarak tuttuklarını belirtir.

Romanda Fırat ve Dicle nehirlerinin ulaşım maksatlı da kullanıldığından söz edilirken I. Dünya Savaşı yıllarında bu nehirlerde ulaşımın büyük oranda İngiliz şirketlerinin sorumlu olduğuna da yer verilmekte, onların nehri Londra kadar tanıdıkları ileri sürülmektedir:

“Nehir bot ve gemilerle kaplanmıştı. Dicle tersine akıyordu sanki. Gemiler botları arkadan takip ediyordu. Gözcü ve kılavuz botları önden gidiyorlardı. Bunlar yıllarca Bağdat-Basra arasındaki ticari gemilerle çalışan kaptan ve diğer personeldi. Buradaki su yolunu, Londra'nın yol ve sokaklarından daha iyi biliyorlardı. Çünkü bu hatta elli yıldan beri bir İngiliz şirketi Osmanlı'dan işletme hakkını almıştı. Onun için Dicle ve Şattülarap nehir yolunun her bir kıvrımını, akıntılarını, sağ ve derin, bataklık- sazlık ve pusu yerlerini çok iyi biliyorlardı. Üstelik haritalarda da işlenmişti.”¹⁴³⁵

İsmail Bilgin, *Kut'ül Amare* romanında Birinci Dünya Savaşı sırasında Dicle nehrinin yakınında bulunan İngilizler'den söz eder ve Kut'ül Amare savaşında nehrin etkisine yer verir.

“Dicle Nehri'nin kuzey sahilinde yer alan Kut'ül Amare'de konuşlanan İngilizler nehrin şehri çevreleyen kolu içinde ve bataklıklar arasında mevzilenmeye çalışırken hareket kabiliyetini de azaltıyordu.”¹⁴³⁶

Ebubekir Subaşı'nın *Diclenin Son Türküsü* Kut'ül Amare romanında da Irak için önemli iki nehir olan Fırat ve Dicle'yi birleştiren Garraf Kanalı'ndan söz edilir ve bölgenin tarihine yer verilmeye çalışılır:

¹⁴³⁴ Sırma, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı*, s. 87-88.

¹⁴³⁵ Sırma, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı*, s. 60.

¹⁴³⁶ İsmail Bilgin, *Kut'ül Amare*, Timaş Yayınevi, İstanbul 2018, s. 105.

“Garrâf Kanalı ise ununu eleyip eleğin asmış, eski muaazam hatıralarıyla gün geçiren bir kabile reisi gibiydi. Vaktiyle cennetten geldikleri düşünülen Dicle ve Fırat’ı birbirine kavuşturmak için açılmıştı. Şimdilerde kimse onunla dedikodu etmediği için, o da Sasanî devrinin Mazarya beldesi harabeleriyle konuşup dertleşmekteydi. Dicle yatağından yüksek olduğu için, aralık ve ocak aylarından ilkbahar sonuna kadar taşan suları yatağına alıyor ve en azından küçük hacimdeki gemileri bağrına kabul ediyordu. Bu müddet içerisinde birdenbire diriliyor ve askerlere dahi mânia teşkil ederek kimseyi üzerinden salsız, köprüsüz geçirmiyordu.”¹⁴³⁷

Subaşı’nın romanında yer alan bir diğer liman ise Fav limanı’dır. Fav limanı, Basra kentinde kurulan ve şehir için büyük önem arz eden bir limandır ve I. Dünya savaşında da hem ticaret hem ulaşım açısından büyük işleve sahip olmuştur. Romanda bu özellikleri vurgulanır.

2.1.7.6. Nil Nehri

Dünyanın en uzun nehri olarak kabul edilen Nil nehri, Beyaz Nil, Mavi Nil ve Atbera olarak adlandırılan üç koldan meydana gelmektedir. Mısır’a yer veren romanlarda da Nil nehri, oldukça önemli bir yer tutmakta ve Mısır’ın hayat kaynağı olarak anlatılmaktadır.

Bekir Fahri İdiz’in *Jönler* romanı Nil nehri üzerinde en çok durulan romanlar arasındadır. Yazar, Nil’i Mısır halkının günlük yaşamının içinden şöyle tasvir eder:

“(…) beride karşiki küçük Cezire (ada) sahilinde korkusuz yükselen hurmalıklarla Nil’in biraz alçalmış kenarlarında duran kat kat zehabiye(?); seyahat vapurları, Nil’in ötesinde berisinde gözüken birtakım yüksek direkli acayip kayıklar, hep ki genç(in) nazarına garip bir vahşetle çarpıyor; ufkun boşluğu altında vücudu hissölunan çöl manzaranın vahşetini artırıyor. Şimdi yanı başında, birtakım taş kaidelerin teşkil ettiği kemerler üzerine dayanan kenarı kafesli demir köprü, sürekli bir araba, otomobil, insan gürültüsüyle inliyordu.”¹⁴³⁸

¹⁴³⁷ Ebubekir Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kut’ül Amare*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2017, s. 114.

¹⁴³⁸ Bekir Fahri İdiz, *Jönler*, (Haz. Atilla Özkırmı), İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 60.

Romanda nehrin stratejik özelliklerinden ziyade sıradan yaşamlar içindeki yeri ele alınırken dönemin Mısır ülkesindeki tezatlarla dolu yaşam da gözler önüne serilir. Bir yanda abdest alan bir yanda abdest bozan Mısırlılar ve Nil, romanda şöyle anlatılır:

“Nil’in bir dereceye kadar deniz hissi veren geniş açıklığı hafif bir serinlikle hareleniyor, karşıki sahilde art arda arabaların küçük Cezire kenarını dolaştıkları görülmüyordu. Şimdi sola doğru Nil, karşıda bazı harap köylü binaları, ağaçlarıyla gözüken Minl(?) Adası önlerinde ikiye ayrılarak sağdan birtakım seyrek hurmalıklı, yeşil tarlalara sapıyordu. Bu kol üzerinde yeni başlanmış bir köprüünün izleri, daha ötede uzun bacasıyla tüten bir fabrika gözüküyordu.”¹⁴³⁹

Samiha Ayverdi *Aşk Budur- Aşk Bu İmiş* romanında Nil nehrinden de söz eder ve nehrin göklerden bir armağan olarak gönderildiğine inanıldığını söyler. Romandaki halka göre Nil nehri yeryüzündeki nehirlerin en güzel örneğidir.

“Hamza, çabucak gözlerini bu kıymetli eşyadan ayırıp dışarıya çeviriyor. Mısır’ın tabîî manzarasına, bilhassa efsanevî Nil’e, ta çocukluğundan beri işittiği sayısız hikâyelerin mevzuu olan ve Mısır rahiblerinin muhayyelelerinin türlü türlü menkıbeler izafe ettikleri bu azametli nehre bakıyor. Mısır’da halkın büyük bir kısmı, Nil’in semadan çıktığı kanaatındadır. Nil, semavî nehirlerin yeryüzünde bir timsali olarak kabul edilir. Feyezanları ise (İzis)’in gözyaşları olduğu için böyle bol ve feyizli olduğu söylenir. Firavun biraz iyileştikten sonra Hamza, Mısır medeniyetini yakından görmek, bilhassa inşa edilmekte olan Ehramı tedkik etmek istiyordu.”¹⁴⁴⁰

Hekimoğlu İsmail’in *Minyeli Abdullah* romanında Minye anlatılırken yazar, Nil’in Minye ve Mısır için önemine yer verir ve Nil’in “cennetten gelen ırmak” olarak adlandırıldığını belirtir.

“‘Cennet Irmağı’ denilen Nil, Mısır için her şeydi! Siz Mısır’ın kocaman haritasına bakmayın; Mısır, Nil’den ibarettir. Nil’i haritadan kaldırırsanız, geriye uçsuz bucaksız çöller kalır. Ziraat Nil’e bağlı; nakliyat Nil’e bağlı, içme suyu Nil’e bağlı; kanalizasyonlar Nil’e bağlı; balıkçılık Nil’e bağlı velhasıl Mısır ve Mısırlılar

¹⁴³⁹ İdiz, *Jönler*, s. 61.

¹⁴⁴⁰ Samiha Ayverdi, *Aşk Budur- Aşk Bu İmiş*, Marifet Basımevi, İstanbul 1938, s. 103.

Nil'e bağılı! Nil'in yukarı kısımları dar, hatta kayalıktır. Buradaki kasabalar ve şehirler de ufak ve kıymetsizdir. Minye de bunlardan biri."¹⁴⁴¹

Lütfi Parlak'ın *Sudan Gelen Bir Hz. Musa Romanı* isimli eserinde de Nil nehrinin Mısır ve Afrika ülkeleri için önemine değinilmiş, burada bulunan ülkelerin tarım faaliyetlerini besleyen bir can damarı olduğu dile getirilmiştir:

"Nil olmasaydı Mısır da olmazdı dedirten, önemli medeniyetleri çevresinde barındıran koca ırmağın durgun, koyu, mavi suları... Dağları, ovaları, ülkeleri, bölgeleri aşıp binlerce fersah uzaklıktan gelirken yorulan, Akdeniz'le birleşip dinlenmeye koyulan dünyanın en uzun nehri. Bölge insanı tarafından deniz diye adlandırılan sahte Tanrıların gücüne güç katan Afrika'nın can damarı."¹⁴⁴²

Romanda Hz. Musa'yı Firavun'un katliamından kurtarmak isteyen annesinin onu Nil Nehri'ne bırakmasına da yer verilir ve onun peygamberler tarihindeki önemi hatırlatılır. *"Çocuğunu emzir başına geleceklerden çekindiğin zaman onu Nil'e bırak. Korkma ve üzülme.*"¹⁴⁴³

İskender Pala'nın *Abum Rabum* romanında Nil'in Kahire için önemine değinilir. Romanda çocukluğundan itibaren Mısır hakkında az da olsa bilgi sahibi olan Alperen'in, Nil hakkında babasından dinledikleri anlatılırken "Nil berekettir" cümlesine vurgu yapılır. Ayrıca Nil nehrinin turistler için önemli bir yer olduğundan ve kaç ülkeyi çevrelediğinden de söz edilir:

"Kahire'ye girdiklerinde Alperen'in aklına nedense babası düşüverdi.

Rahmetlinin transistörlü bir radyodan Ümmügülsüm şarkıları eşliğinde kendisine hep Mısır'dan ve neden bahsettiği yaz akşamlarını hatırlıyordu. Onu dinleye dinleye beyaz Nil'i.

Mavi Nil'i hayal ettiği akşamlar geçti gözünün önünden. Çocukluk işte. Babasının 'Nil berekettir oğul!' deyişi ve sonra bir çocuğun hayalini yükseltecek hikâyeler anlatması ne muhteşemdi. Ve yıllar sonra şimdi Nil'in üzerinden geçiyordu; upuzun bir köprüden. Aracın camından efsanenin yayıla yayıla akışını izledi. Dokuz ülkeyi aşarak 6500 kilometre boyunca bütün Afrika'yı güneyden

¹⁴⁴¹ Hekimoğlu İsmail, *Minyeli Abdullah*, Mihrab Yayınları, İstanbul 1969, s. 5.

¹⁴⁴² Lütfi Parlak, *Sudan Gelen Bir Hz. Musa Romanı*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 7.

¹⁴⁴³ Parlak, *Sudan Gelen Bir Hz. Musa Romanı*, s. 101.

*kuzeye sulayıp gelen bu tılsımlı nehir, sanki bütün güzelliklerini ve zenginliklerini 30 milyonluk şu Kahire için saklayıp biriktirmişti; öyle güzeldi. İnsan bu şehre gelince Nil'den uzak olmamalıydı. Rezervasyon esnasında Elcezire Sofitel'i tercih etmelerinin sebebi de Nil üzerindeki bir yarımada kurulu olmasıydı zaten. Tahrir Meydanı'na, Opera Evi'ne, Kahire Kulesi'ne, en önemlisi de araştırma yapacakları Mısır Müzesi'ne birer ünlem mesafesindeydi."*¹⁴⁴⁴

Ali Haydar Haksal'ın *Sevgili'nin Hak Dilli Arkadaşı Hz. Ömer Radiyallahu Anh* romanında da Nil nehri hakkındaki efsanelerden birine yer verilir. Romanda Halife Ömer'in Mısır'ı ele geçirmesinin ardından Nil nehrinin sularında azalma yaşandığı ve nehrin sularının artması için Halifenin duada bulunduğu anlatılırken, benzer bir olayın Hz. Musa döneminde de yaşandığı anlatılır. Romanda İslamiyet'ten evvel suları azalan Nil nehrine ailesinden izin alınarak bir genç kızın kurban edildiği anlatılmaktadır:

"Nil nehrinin bir âdeti vardır. O, yerine getirilmezse suyu azalır' dediler. Amr b. Âs, 'Nedir o adet?' dedi. Önümüzdeki ayın on ikisinde, anne ile babasının iznini alır, bir kızı süsler nehre atarız. Nil onu yutar' dediler. 'Bu çirkin ve yanlış bir iştir. İslam bu gibi bozuk adetleri yasaklamıştır.' Aradan üç ay geçti, Nil nehrinin suyu çoğalmadı. Halk evlerini barklarını terketti başka bölgelere gittiler. Amr bunu bir mektup ile halifeye bildirdi. Hz. Ömer (radiyallhu anh) bir mektup yazdı: 'Çok iyi yapmışın. Zarfın içine bir kâğıt koydum, onu nehre at' dedi.

Amr mektubu açtı, içindeki kâğıda baktı:

'Ömer b. Hattâb'dan Mısır'ın Nil'ine! Bundan sonra, eğer sen kendiliğinden böyle akacaksan akma! Eğer seni tek ve Kahhar olan Allah akıtmakta ise, senin akmanı ondan diliyoruz' yazılıydı. Amr, o kâğıdı ertesi gün nehre attı. Sular, bunun üzerinden çok geçmeden yükseldi. Mısır halkı bundan sonra bir daha kızlarını kurban etmedi.

Bunun bir geçmişi de vardı. Hz. Musa, Firavun'a bedduada bulunmuştu. Allah, Nil nehrinin suyunu kesti. Mısır halkı bölgeyi terketmiş, başka yerlere gitmişti. Bu, böyle sürmezdi. Halk toplanmış Hz. Musa'ya gelmişlerdi.

'Nil'in suyunun akması için duada bulun' demişlerdi.

¹⁴⁴⁴ İskender Pala, *Abum Rabum*, Kapı Yayınları, İstanbul 2017, s. 401.

Musa peygamber duada bulununca Nil suları yeniden yükselmeye başlamıştı.”¹⁴⁴⁵

Okay Tiryakioğlu'nun *Aslan Pençeli Şair Padişah Yavuz Selim Han* romanında da Akdeniz'e ve Nil nehrine yer verilir. Romanda Yavuz Sultan Selim'in seyahati anlatılırken Nil nehri kutsal olarak nitelendirilir ve nehrin çevresindeki şehirlere olan etkisinden söz edilir:

“(…) Yeni liman bölgeleri tespit etmek amacıyla, Mısır'ın Akdeniz kıyıları boyunca bir gezintiye çıkmak niyetindeydi Sultan. Bunun için maiyetiyle birlikte İskenderiye'ye kadar inmekten geri durmadı. Seyahati Nil üzerinden gemiyle yaptık. On beş gün boyunca kutsal nehir Nil'in kıyılarında çeşitli harikalara tanıklık ettik. İnsan yiyen dev kertenkeleler gördük, birbirinden güzel rengârenk kuşların rüya gibi seslerle ötüşlerine tanık olduk. Nil Vadisi'nin darlığı yüzünden yeterince büyüyememiş şehirler ve kadim tapınaklar karşısında dillerimiz tutuldu ki, bunlar, nehrin güneşin doğduğu yakası olan sağ taraftaki kıyıda yer alıyordu; mezarlıklar ise güneşin battığı garbi kıyılara serpiştirilmişti.”¹⁴⁴⁶

İsmail Bilgin'in *Kudüs'teki Son Osmanlı Iğdırlı Onbaşı Hasan* isimli romanında da Nil nehrinin önemine dikkat çekilir. Kurak Arabistan topraklarına Nil nehrinden aktarılan suyun etkisinden bahsedilen romanda bu su paylaşımının Osmanlı devleti için olumsuz yansımaları olacağından da söz edilir. Kanal harekâtında olan Osmanlı devleti Ariş-Kantara kervan yolunda olan ve Nil nehrinin suları sayesinde artık su sorunu da yaşamayacak olan İngiliz ordusunun bu güçlü durumu karşısında bir kere daha zora girmiş olduğu değerlendirilir:

“Türk ordusunun ileri harekâta kalkışacağını, uçakların yaptığı keşiflerle öğrenen İngilizler vakit kaybetmeden hazırlıklara başladılar. Kanal'ın doğusunda savunma yapmak için hummalı bir hazırlığa giriştiler. Orada konuşlanmış birliklerine yardım edebilmek için Kantara'dan Sina Çölü'ne doğru dekovil hattı döşemişlerdi. Ayrıca askerlerini susuz bırakmamak için Nil'den Duveydara'ya dek su yolu açmışlardı. Türk birlikleri bu haberi öğrenince, bir kâhinden çıkıp bugüne

¹⁴⁴⁵ Ali Haydar Haksal, *Sevgili'nin Hak Dilli Arkadaşı Hz. Ömer Radiyallahu Anh*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2017, s. 502-503.

¹⁴⁴⁶ Okay Tiryakioğlu, *Aslan Pençeli Şair Padişah Yavuz Selim Han*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018, s. 228-229.

dek gelen o sözü hatırladı: Nil suyu Arabistan'a aktığı zaman Araplar, Türk hâkimiyetinden kurtulacaklar."¹⁴⁴⁷

2.1.8. Sürgün Mekanları

2.1.8.1. Beyrut-Şam

Refik Halit Karay'ın *Sürgün* romanında sürgün şehirleri arasında özellikle Beyrut ön plana çıkmaktadır. Romanın kahramanı Hilmi Efendi'nin sürgünlüğünün ele alındığı romanda yazarın yaşam coğrafyası da gözler önüne serilir demek mümkündür. Romanda Beyrut sürgün edilmiş düşüklerin aksine diğer insanların mutluluk içinde yaşadığı bir "saadet ülkesi" olarak nitelenirken başkalarının bu mutluluğu sürgün kişiyi huzursuz etmektedir.

"Beyrut yolunu tuttu; halk kırlara yayılmıştı, kimsede üzüntü yoktu; Cebel baştanbaşa bol paralı, sıhhatte bir cemaatin doldurduğu refah, saadet ülkesiydi; kıyafeti pek de göze batacak kadar uygunsuz olmamakla beraber kendisini öyle sefil, öyle bitkin görüyordu ki bir insan kafilesi ile karşılaşırken, çok uzaktan yolun kenarına çekiliyor, araya mesafe koyuyordu. 'Sen bu yerlerde dolaşacak adam değilsin, haydi aşağı!' Diyeceklermiş gibi ürkekti; azarlanmaya lâyık olduğuna kendisi hükmediyordu."¹⁴⁴⁸

Romanda Hilmi Efendi'nin Beyrut'a ikinci kez geldiği belirtilir. Daha evvel Meşrutiyet'in üçüncü senesinde Yemen'de görevlendirilen Yüzbaşı Hilmi, taburu ile eğlenmeye geldiği ve cennet şehir benzetmesini yaptığı Beyrut'a bu kez sürgün edilmiş, ailesini, çok sevdiği İstanbul'da bırakmak zorunda kalmıştır. Hatta daha gemi yolculuğunda Beyrut'ta sürgün yaşamaktansa geminin batmasını içten içe arzulamış ve bunu bir kurtuluş olarak görmüştür.

"Sabaha karşı Beyrut göründü. İskelelere uğramak şartıyla en çoğu bir haftada alınan bu yolu, kereste yüklü, şilep bozması, küçük, köhne vapur –dosdoğru geldiği halde- ancak on günde güç bela aşabilmişti. Ege denizinde mevsim fırtınalarını yerken Hilmi Efendi, bir aralık ümide kapıldı. 'Galiba batacağız,' diyordu, 'kurtulacağım!' fakat aksi gibi, Rodos önlerinde rüzgâr düştü; Kıbrıs

¹⁴⁴⁷ İsmail Bilgin, *Kudüs'teki Son Osmanlı İğdırlı Onbaşı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020, s. 20.

¹⁴⁴⁸ Refik Halit Karay, *Sürgün*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1941, s. 44.

açıklarında ise ılık bir bahar havası başladı; etrafa hoş ve olgun bir koku, yeni kesilmiş geçkince bir kapuz kokusu yayıldı.”¹⁴⁴⁹

Beyrut’a ulaşan vapurda yolcuları seyreden Hilmi Efendi memleketlerine, yuvalarına ulaşmanın heyecanı içinde eşyalarını acele ederek toplayan insanlar ile kendi içinde bulunduğu durumu kıyaslar ve kendisini, çürük bavulunu iplerle saran bir yatılı okul öğrencisine benzetirken, o anda yine eşini bir anneye duyulan özlem ile birlikte anar. Bu anma ile birlikte yok olma, anne şefkati altında güvende olma arzusunun artışı da gözler önüne serilir:

“Yolcular, memleketlerine ve bekleyenlere kavuşmak neşesiyle acele acele eşyalarını topluyorlardı. Kendi evlerine girecek, tanıdıklarını bulacak, yurtlarına vardıkları için kaldırımlara daha sert, güvenle basacak olan bu adamlara gıpta ederek yatağını isteksizce kaldırdı; çürük bavulunu kapayıp iplerle sardı, üstüne oturup yatı mektebine yeni götürülen ve orada ilk gecesini geçiren bir çocuk gibi, koca adam, içi ezile ezile karısını bir anaya duyulan hasretle andı. Nereye inecekti? Hangi dilden konuşacaktı? Ne ile nasıl yaşayacaktı? (...) Ayağını toprağa basmaktan ürküyordu;”¹⁴⁵⁰

Romanda yazar tarafından Lübnan’ın hoş manzaralar içeren bir bölge olduğu ele alınırken, bu manzaralar Hilmi Efendi’nin zihninden tamamen bağımsız olarak aktarılmakta, Hilmi Efendi mekânın içine dâhil olamamaktadır.

“Şehrin arkasında, birbirinin sırtına yaslanmış, uzaklaştıkça yükselen ve yükseldikçe uzaklaşan, başları masmavi göğe ermiş, el ele, omu omuza, sıra sıra ve katmer katmer dağlar, bir dağ deryası, Lübnan’da, yabancı diyarlarda olduğuna şüphe bırakmıyordu. Öyle bir zenginlik, mamurluk, temizlik, süs ve lüks ki deniz ortasından bakınca manzara daha ziyade uydurma, verniği yeni vurulmuş, kokusu henüz üstünde, yağlı boya taklidi basma kahve ve berber duvarı tablosuna benziyordu.”¹⁴⁵¹

¹⁴⁴⁹ Karay, *Sürgün*, s. 7.

¹⁴⁵⁰ Karay, *Sürgün*, s. 8.

¹⁴⁵¹ Karay, *Sürgün*, s. 8-9.

Lübnan'ın güzel manzaralarının anlatıldığı romanda Hilmi Efendi bu manzaralardan etkilenememekte, sıklıkla sevdiklerini yanında aramaktadır: “*‘Seher beraber bulunsaydı, şu manzara, hele hurma ağaçları ne kadar hoşuna giderdi!’*”¹⁴⁵²

Beyrut'ta yabancı olarak yaşayan Hilmi Efendi, kendisine güvenli bir yer bulana kadar birçok zorlukla karşılaşır.

*“Polislerden azar işiterek, şoförlerden küfür yiyerek, dükkâncılar tarafından kovularak, itile sövüle bir müddet de böyle dolaştı. Tekrar mecalsizlik, üzgünlük duyuyordu; içinde fena haber alacağını bildiren bir ürkme vardı.”*¹⁴⁵³

Daha önce önemli görevlerde bulunmuş bir asker olan Hilmi Efendi devleti tarafından sürgün edilmiş olmanın etkisi ile “*azarlanmaya layık olduğuna kendisi hükmediyordu.*”¹⁴⁵⁴

Romanda dikkat çeken diğer sürgünler ise Osmanlı şehzadesi ve ailesidir. Romanda mallarına mülklerine el konulmayan saraylıların Cebel'de, Lübnan'da rahatça yaşadıkları belirtilir.

“—Birçoğu Beyrut'a geldi, ceridelerde okuduk. Hele bir yolunu bulup konuşsana...

—Ne yapmak için?

*—...Mustafa Kemal Paşa paralarına, pullarına, cevahirlerine dokunmamış, Cebel'de köşkler, saraylar tutmuşlar, gül gibi yaşıyorlarmış.”*¹⁴⁵⁵

Hilmi Efendi de Şam'da rastladığı Şehzade Keramet'in yanında bir süre rahat bir hayat sürmüş, burada şehzadenin yanında bulunan Suzdil isimli bir cariyeye de âşık olmuştur. Ancak bir “kanarya sever gibi” sevdiği ve yaşça küçük bulduğu bu kıza duyduğu aşka, kirli bulduğu duyguları karıştırmak istemeyen Hilmi Efendi, onun zengin bir saraylıyla evlenip Mısır'a gitmesine de mâni olmaz.

Tam anlamıyla devletine muhalif bir sürgün olan ve Beyrut'ta sefaletin içinde bile Ali Kemal için mersiyeler yazan Deli Kenan'ın vefat etmesinin de çarpıcı bir şekilde

¹⁴⁵² Karay, *Sürgün*, s. 9.

¹⁴⁵³ Karay, *Sürgün*, s. 25.

¹⁴⁵⁴ Karay, *Sürgün*, s. 44.

¹⁴⁵⁵ Karay, *Sürgün*, s. 53.

anlatıldığı *Sürgün* romanında, sürgünlükte kimsesiz olan Deli Kenan'ın cenazesinin yoksulluk dolayısıyla belediye tarafından kaldırıldığı belirtilir:

*“Belediyenin yardımıyla şair Deli Kenan'ın cenazesi kaldırılabilirdi. Daim Bey'e, müşterisi olduğu baklavacı, vakayı duyunca iki altın vermiş, 'cenazeye sarf edin!' demişti; Apti de üç yüz frankla dönüyordu. Bu sebepten mezar başında ıskat bile dağıtabilirdi.”*¹⁴⁵⁶

Romanda Hilmi Efendi, şehzade ile birlikte Halep'e, Bağdat'a ve daha sonra da Bombay'a gidecektir. Halep, romanda sürgün yaşamından ziyade yanında bulunan Şehzade'nin de maddi gücü ile beraber bir eğlence kentine dönüşüverir.

Romanda Halep'teki bir diğer sürgün kişi ise Çopur Apti'dir. Hürriyet ve İtilafçı olan Çopur Apti bu lakaptan kurtulmak ister. Bu da onun geçmişten koparak yeni bir hayata kavuşma isteğinden ileri gelmektedir:

*“Hatırladı: Ona Çopur Apti derlerdi, fakat bu lakabı silmek için kendisini daima mahalle adıyla Etyemezli Apti diye çağtırmaya çalışır, söz sırası gelsin gelsesin, kendisinden hep 'Etyemezli Apti' ismiyle bahsederdi. Bir aralık sivil polis memurluğu etmiş, Sinop'a sürülmüş, tekrar polisliğe girmiş, inatçı, yılmaz bir muhalif, bir 'Hürriyet ve İtilafçı'ydı. Aynı semtte oturdukları için rastgele selamlaşmışlar, tanışmışlar, konuşmuşlardı.”*¹⁴⁵⁷

Refik Halit Karay'ın bir diğer romanı olan *Nilgün*'de de kahramanlarının –Ömer, Nilgün, Tayfur- sürgün edilmiş oldukları bilgisi verilmektedir. Romancı kendi hayat coğrafyasının yansımalarını bu romanda da kahramanlarına yaşatır. Romanda Atatürk döneminde sürülmüş olmanın dahi kıymete değer olduğunu, onun olumlu şöhreti sayesinde dünyada insanî bir muamele gördükleri de söylenir:

*“İyi ki Atatürk'ün denizlerde de salınan, dalgalanan şöhreti imdadımıza yetişiyor. Yoksa benim için de Nilgün ve Dilbeste için de uzaklarda seyahat onurlu bir şey olmayacaktı. Üçümüz de onun memleket dışına attığı insanlarız ama ziyanı yok... Yine övünüyoruz. Lozan Sulhu dışarıda kalanların bile dik adımlarla yürümesini temin etti.”*¹⁴⁵⁸

¹⁴⁵⁶ Karay, *Sürgün*, s. 31.

¹⁴⁵⁷ Karay, *Sürgün*, s. 15-16.

¹⁴⁵⁸ Refik Halit Karay, *Nilgün*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1960, s. 76.

Halide Edip Adıvar'ın *Sinekli Bakkal* romanında da Jön Türklerin sürgün edildiği yerlerden söz edilir. Romanda Hilmi Efendi ve Tevfik'in Şam'a sürgün edilmelerine yer verilir ve Şam'ın en azından Yemen, Fizan gibi diğer sürgün yerlerinden daha düzgün bir yer olduğu belirtilir. Selim Paşa'nın oğlu Hilmi ile beraber Şam'a "tayin" ya da sürgün edilen Tevfik ve Hilmi'nin sürgünlüklerinin çok uzun sürmeyeceği ve padişah tarafından affedilecekleri de romanda dile getirilir. Aynı zamanda bazı memurların cezalandırılmak için Şam, Yemen gibi yerlere tayin ettirildiğine de değinilmek istenilmiştir. Selim Paşa, oğlunu teskin etmeye çalışırken, bu sürgünlüğün paşa oğullarına has, rahat bir sürgünlük olduğunu, dolayısıyla çok fazla sorun yaşanmayacağını da ekler.

"Aklı Hilmi'de, daha doğrusu oğlunun sürgün gibi Şam'a gideceğini anlatmaya mecbur olduğu Sabiha Hanım'daydı.

Evvela Hilmi'yi odasına çağırdı:

—Zatı şahane seni Şam Vali Muavinliği'ne tayin buyurdu, dedi.

—Beni af buyursunlar. Vali muavinliğinde arzum, liyakatim de yok.

Orası malûm. Fakat liyakate lüzum yok, hatta iş bile yok. Maliyedeki kâtipliğinden farklı değil. Bir devamdan ibaret...

—Yani Paşa oğullarına mahsus bir sürgünlük... Hilmi'nin dudakları ne kadar müstehzi ne kadar acıydı!

—Paşa oğlu olduğuna şükret. Ötekiler Yemen'e ve Fizan'a gidiyor!

—Tevfik nereye gidiyor?

—O da Şam'a...''¹⁴⁵⁹

2.1.8.2. Halep

Ali Kemal'in *İki Hemşire* isimli romanında ele alınan şehirlerden olan Halep şehri olumsuz niteliklere sahip memurların bir arada görüldüğü bir şehirdir. Burada bulunan memurlar, içki, kumar, işret âlemlerine düşkün olmaları dolayısıyla sürgün edilmiş olma ihtimalleri üzerinde düşünülebilir. Romanda Halep'te sürgün olan yazarın arkadaşı olarak

¹⁴⁵⁹ Halide Edip Adıvar, *Sinekli Bakkal*, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1935, s. 122.

anlatılan memur, içki, kumar, fuhuş âlemlerine olan düşkünlüğü ile ön plana çıkmakta ve romanın sonunda da intihar etmektedir.

“Söz konusu romanın kahramanlarından biri, ismi verilmeyen ve eserin sonunda intihar eden genç memurun, Ali Kemal ile Halep’e sürülen Fahri olduğu veya Fahri’den ilham alarak bu karakterin çizildiği düşünülebilir. Ali Kemal, Ömrüm adlı hatıralarında anlattığı Fahri’nin yaşantısı ve acı sonunu İki Hemşire adlı romanında, benzer ifadelerle, arkadaşının ölümünü anlatır. Söz konusu memur, romanda önemli bir rol üstlenir. Yazar, ‘refikim’ sıfatıyla ondan söz eder.”¹⁴⁶⁰

Zebercet Coşkun’un *Haçın ve Çallıyan Efendi* isimli romanında sürgüne gönderilen Ermenilerin Adana’ya dönüşleri ve Haçın’daki Türklerle ortak yaşamları ve savaş ortamında bu yaşamın parçalanışı ele alınır. Romanda Haçın’de yaşayan Ermeniler’in çoğunlukla Halep’e sürgün edildikleri ve orada zorlu bir yaşamın ardından Haçın’e döndüklerine yer verilirken, sürgüne gönderilen Haçınli Ermeni Mihran Katayan’ın küçük kızının Halep’te önce koleraya yakalandığı, ardından hayatını kaybettiği anlatılır.

“Evimi barkımı koyup sürgüne gideyim... Dükkânlar tıklım tıklım dolu... Dört yıl bu. Dört koca yıl. Halep sokaklarında bir lokma ekmek için didin... Anamı, babamı ecel aldı diyelim ama bukleli, sarı saçlı kızımı kolera aldı. Susuzluk, pislik, açlık. Haçın’de olsaydık... Yerimizde yurdumuzda olsaydık... Suçlusu bunların...”¹⁴⁶¹

2.1.8.3. Kahire ve İskenderiye

Mısır, özellikle II. Abdülhamit muhaliflerinin kaçtığı ya da sürgün edildiği bir ülke haline gelmiştir. Burada özellikle Jön Türk olarak bilinen kişiler bir araya gelmekte, Osmanlı devletine karşı muhaliflik faaliyetlerine bu ülkede devam etmekte, çeşitli gazete ve dergiler yayımlamaktadırlar. Hatta Mısır öyle bir hale gelmiştir ki Kahire’ye, Orta Doğu’nun ‘Hyde Park Köşesi’ denilmeye başlanmıştır.

¹⁴⁶⁰ Abdülsettar Elhaj Ahmed, *Ali Kemal’in Eserlerinde Suriye*, Marmara Üniversitesi-Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014, s. 54.

¹⁴⁶¹ Zebercet Coşkun, *Tarihe Düşülen Dipnot: Haçın ve Çallıyan Efendi*, Günizi Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 29.

“Abdülhamid’e karşı muhalefetin bir başka merkezi de Mısır’dı ve hem coğrafi konumu hem de libarel siyasi ortamı nedeniyle Jön Türklerin haline gelmişti. Hidiv İsmail idaresi altındaki Kahire’nin liberal atmosferinden etkilenen bazı Suriyeli aydınlar 1870’lerin sonlarında memleketlerini terk ederek buraya gelmişlerdi. Burada toplanan yazarlar ve gazetecilere İngiliz işgalinin ilk yıllarında gelen ikinci bir dalga daha katıldı. İngiliz yönetimi Mısır milliyetçiliğinden yana olanların yeni Hidiv Abbas Hilmi’yi, İngilizleri ya da Fransızları destekleyenlerin Osmanlı politikalarını eleştiren yazılar yazmalarına göreceği özgürlük tanımış Kahire’ye Orta Doğu’nun ‘Hyde Park Köşesi’ haline dönüştürmüştü. Mısır’da Osmanlı Devleti’nin lehinde olan ve Osmanlıların Mısır’da daha büyük bir rol oynamasını düşünen aydınlar ve politikacılar da vardı. (...) Jön Türkler yüzyılın sonunda Kahire’de bir şube oluşturdukları da en çok ortak noktayı paylaştıkları insanlar İslami modernist düşüncelere sahip Müslüman Suriyeli göçmenler olmuştu.

(...) Cemiyetü’ş-şuarati’l Osmaniyye (Osmanlı istişare Cemiyeti) Suriyeli Müslüman Araplar ve İstanbul’dan gelen Jön Türkler tarafından 1897’de Kahire’de kuruldu.”¹⁴⁶²

Jön Türklük kavramı ile Genç Osmanlı kavramlarının birbirinden farklı kavramlar olduğunu söyleyen Hasan Kayalı, Jön Türklük kavramının daha milli bir bakış açısı sunduğunu ancak bunun böyle olmadığını hatta Jön Türkler içinde çok sayıda Arap, Arnavut ve Yahudi’nin de bulunduğunu söyler. Özellikle Mısır’da bir araya gelen Jön Türklerin hayatları Türk edebiyatını da önemli derecede etkilemiştir ve romancılar sürgüne gönderilen veyahut bu bölgeye kaçan Jön Türklerin hayatlarını ele almışlardır. Bu romanlardan biri de *Jönler* romanıdır.

Bekir Fahri İdiz’in *Jönler* romanında da Kahire ve İskenderiye Jön Türklerin bir araya geldikleri sürgün mekânları olarak anlatılmaktadır. Romanda Mısır’a sürülen Jönlerin yaşadıklarına yer verilirken burada da “Jön Türklük”ün kötü bir çağrışımı olduğunu ve bu sebeple sürgünlerin zorluklar yaşadıkları anlatılır. Mısır’da sürgün

¹⁴⁶² Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar 1900-1918*, (Çev. Türkan Yöney), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 54-55.

yaşamına alışmaya çalışan Necip'in bakış açısından anlatılan romanda yalnızlık ve yabancılık hisleri ön plana çıkmaktadır:

“Yazık ki onu şu yabancıyı bulunduğu memlekette elinden tutup meydana çıkaracak, kalbinde beslediği gayret ve namusu gösterecek bir dayanak bulamıyordu. Belanın en katmerlisi baştaki Jön Türk damgası idi. Canım, buraya geldiğinden beri Türk'üm dediği kimseler kendisine Jön Türk müsün, diye soruyorlardı.

Bu niçin? Evet, o, Jön Türk, hem de bu sınıf Türklerin en koyu mutaassıplarından idi. Açlıktan ölse bunu saklamayı nefesine utanç bilirdi. Neden? İnsan vatanını sevmek, onun selameti uğrunda bir vazifeyi üstlenmekle kabahatli mi olurmuş! (...) Evet, o da kamuoyunu sarmış bir özgürlükçü akımın kurbanı idi. Hem de bu fikirde bulunmayı her felaket, her sefaletle rağmen kendine övünme nedeni bilecek, bunu kimsenin yanında gizlemeye lüzum görmeyecekti. Zaten bu memlekette Jön Türklük lakabını bir aşağısıma ve alay kokusu ile karşılayanların ne tür adam olduklarını kendisi görmüyor muydu?”¹⁴⁶³

Romanda sürgün yaşamının zorlukları ele alınırken hem sürgün hem de Jön Türk olmanın zorluklarına da sık sık vurgu yapılmaktadır. *“Hidiv bile bir aralık bunlara temayül etmişti. Şimdi Mısır'da Jönlük'ten iğrenç bir şey yoktur.”¹⁴⁶⁴* Mısır'a sürgün edilen veya Osmanlı yönetimine muhalif olmaktan dolayı Mısır'a kaçan kişilerin bir araya geldiği mekân ise İstanbul Kahvesi isimli mekândır.

Romanın başkışisi Necip ile arkadaşı Hüsnü de bu kahvehanede birbirlerine denk gelmişlerdir.

“İşte Necip talihini belirleyecek nedenler bu kahvede ortaya çıkacakmış gibi buraya sık sık uğrardı. Zaten şimdiye kadar tanımış olduğu Türklerin hemen hepsi buraya geliyordu. İstanbul Kahvesi Türkiye'den firar eden Türklerin araya araya buldukları bir buluşma yeri idi.”¹⁴⁶⁵

¹⁴⁶³ Bekir Fahri İdiz, *Jönler*, (Haz. Atilla Özkırmılı), İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 24-25.

¹⁴⁶⁴ İdiz, *Jönler*, s. 57.

¹⁴⁶⁵ İdiz, *Jönler*, s. 37.

2.1.8.4. Taif

Hıfzı Topuz'un *Taif'te Ölüm* romanı kitabın isminden de anlaşıldığı üzere Taif'te geçer. Romanda II. Abdülhamit tarafından Taif'e sürgün edilen Mithat Paşa'nın burada yaşadıkları ele alınır. Romana 6 Mayıs 1884 tarihinde yani Mithat Paşa'nın öldürülmeden iki gün önce ailesine yazdığı mektup ile başlanır. Daha sonra Mithat Paşa'yı öldürmek için kaleye gönderilen Çerkez Hasan'ın intikamını almak isteyen Bekir Efendi gibi kişiler anlatılır. Ardından Mithat Paşa'nın sırtında çıkan çıban ve hastalıklarına yer veren yazar, onun öldürülme korkusundan dolayı doktorlara dahi güvenemediğini söyler.

“‘Çok üzgünüm Paşa Hazretleri çıbanın şiri pençeyi andırıyor’ dedi. ‘Ama sakın telaşa kapılmayın. Şiri pençe biliyorsunuz bir zamanlar çok korkunç bir hastalık sayılıyordu. Yavuz Sultan Selim Han da bu beladan kurtulamayarak Hakk'ın rahmetine kavuşmuştu.’”¹⁴⁶⁶

Romanda Taif kalesinde bulunan sürgünlerin ölüm korkuları ön planda tutulur. Mithat Paşa ve Naşit Efendi arasında geçen konuşmalarda Fransa'da üretilen bir sıvı sayesinde idam mahkûmlarının acısız bir şekilde öldürüldüklerinden söz edilir.

“‘Duydunuz mu Paşa hazretleri?’ demişti ‘şimdi Avrupa’da kloroform diye bir sıvı keşfedilmiş idam mahkûmlarına bu sabah koklatıldığı zaman insanlar bayılıyormuş. Ondan sonra ister as ister kurşunla ister kafasını kes adam hiçbir şey duymuyormuş ne kadar önemli bir keşif değil mi Paşa hazretleri? Bakın uygarlık nasıl ilerledi? Yarın insanlar hiç acı çekmeden ölecekler.’”¹⁴⁶⁷

Romanda Mithat Paşa'yı hasta eden çıban için çareler arayan Paşa ve sürgün arkadaşı Mahmut Paşa'nın Hicaz valisi, müşir Osman Paşa'ya mektup yazdıkları, çare istedikleri ancak bir fayda gelmeyeceğini anlayıp kaledeki sürgün kişilerin kendi aralarında buldukları ilacı yaraya sürerek Mithat Paşa'yı iyileştirdiklerine yer verilir. Daha sonra Mithat Paşa'ya yapılan psikolojik baskı ele alınır ve çok az yemek verildiğinden, çamaşırlarını kendisinin yıkamak zorunda kaldığından söz edilir. Romanda Mithat Paşa'nın Osmanlı devleti için yaptığı çalışmalara da yer verilmiştir. Onun Irak'ta, Kuveyt'te ve Bahreyn'deki faaliyetleri anlatılmıştır.

¹⁴⁶⁶ Hıfzı Topuz, *Taif'te Ölüm*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s. 12.

¹⁴⁶⁷ Topuz, *Taif'te Ölüm*, s. 14.

“Mithat Paşa yönetiminin ilk yıllarında Suriye’de idari ve adli alanlarla güvenlik alanında önemli gelişmeler sağlandı. Halk, Paşa’nın yönetiminden memnuniyet duymaya başladı ve ayrılıkçı fikirlerin seslerini yükselttiği bir dönemde devlete bağlılığı telkin edici reformlar kısa süreli de olsa etkisini gösterdi. Bu şekilde II. Meşrutiyet’e kadar deneyimli valilerin idaresinde kalan Suriye’de herhangi ciddi bir ayaklanma görülmedi.”¹⁴⁶⁸

Romancı böylece adeta Osmanlı için bu kadar hizmet etmiş bir kişinin sonunda sürgün olduğunu ve haksızlıkların olduğunu anlatmaya çalışır.

Romandaki olay örgüsü sondan başa doğru ilerletildiği için son bölümlerde Mithat Paşa’nın Taif’e nasıl getirildiği anlatılmaktadır. Yazar, Mithat Paşa’nın Cidde’den Taif’e götürülürken Kâbe’yi ziyaret etmek istediği ancak izin verilmediğinden de söz eder. Daha sonra onun kaçarak Kâbe’ye gitmeye çalıştığı anlatılır. Bu sıralarda Cidde’de İngiliz tüccar ve konsolosluğun da varlığından söz edilir.

“Kâbe uzaktan görününce Mithat Paşa tahtirevanından inerek yaya gitmek istedi, kaçır diye izin vermediler. O da bir ara sıkışım diyerek tahtirevandandan atladi. Harem-i Muazzam denen Kâbe’nin dış kapılarına kadar koşarak gitti engel olamadılar, dış kapılarda nöbetçiler bekliyordu. Paşa’yı içeri bırakmadılar oysa mahkûmların hepsi Kâbe’nin duvarlarına ellerini yüzlerini sürerek dua etmek istiyorlardı. Bu bir çeşit Hac görevi olacaktı. Kâbe’ye yaklaştırmadılar.”¹⁴⁶⁹

Hıfzı Topuz romanda Taif’in bulunduğu bölgenin coğrafi özelliklerine de yer vermiştir. Romanda Taif şehrinin yüksekliği anlatılırken zengin Arapların bu şehri yazlık mekân olarak değerlendirdiklerinden ve çeşitli meyve bahçelerinin varlığından söz ettikten sonra, Taif’e İslam dinini tebliğ etmeye giden Hz. Muhammed’in burada taşlandığından yani şehrin tarihinden de söz eder.

“Kafîle Mekke’de iki gün kaldıktan sonra Taif yoluna çıktı o yol da 30 kilometre kadardı. Taif’in nasıl bir yer olduğunu aralarında bilen yoktu. Oraya sürgün edilecekleri hiçbirinin aklından geçmemişti. Gerçekte Taif çok kötü bir yerde değildi 1600 metre yükseklikteki bu yayla kasabası Hicaz’da yaşayan varlıklı

¹⁴⁶⁸ Ömer İshakoğlu, *Suriye Tarihi Osmanlı Dönemi Suriye’sinde Edebi ve Kültürel Hayat (1800-1918)*, Kabalcı Yayıncılık İstanbul 2012, s. 77.

¹⁴⁶⁹ Hıfzı Topuz, *Taif’te Ölüm*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s. 230-231.

Araplar için yazlık bir dinlenme yeri idi. Çevresi bağlar bahçeler kayısı ve nar ağaçları ile kaplı bir kasaba idi. Hicret'ten önce Mekke'den sonra Hicaz'ın en önemli yerleşme bölgesi sayılırdı. Mekke zenginlerinin Taif'te bağları bahçeleri ve evleri bulunurdu. Muhammed İslam'ı yaymaya uğraşırken bir ara Taif'e gitmiş, ama orada yaşayanlar peygambere pek iyi davranmamışlardı. Mekke alındıktan sonra Taifliler peygambere giderek İslam'ı kabul ettiklerini bildirmişlerdi. Osmanlılar burasına 1517'de ele geçirdiler. Yıldız mahkûmlarının gittiği yer işte burasıydı."¹⁴⁷⁰

İsmail Bilgin'in *Kuşçubaşı Eşref* romanında yer verilen şehirlerden biri de Taif'tir. Kuşçubaşı Eşref'in ve ailesinin sürgüne gönderildiği bu şehir, romanda Mithat Paşa'nın da sürgün edildiği yer olarak anılır ve Taif'te aynı kalede hapsedilen K. Eşref, Mithat Paşa'nın neler çekmiş olabileceğini düşünür: "*Karşı odadan sanki Mithat Paşa çıkıp gelecekti zannına kapılıyordu.*"¹⁴⁷¹

2.1.8.5. Yemen Bölgesi

Ahmet Çevik'in *Tutsak Yollar* romanında Yemen'e yer verilir ve romanda Yemen'in Osmanlı bürokratları için bir sürgün, cezalandırma yeri olduğuna kısaca dikkat çekilmeye çalışılır:

"Bunlardan daha hazin ve daha vahim olanı devletin buraya gönderdiği memurlar, halka şefkat elini uzatacakları yere, sürgün edilmişliğin verdiği ezik duygularını tatmin etmek gayesiyle halka eziyet etmiş, aşağılamış, korkutmuş veya her fırsatta rüşvet almayı düşünmüşler. İşte bunlar kendimizden bile sakladığımız hakikatlerimizdir."¹⁴⁷²

Orhan Yeniars'ın romanında da sürgün yerleri olarak Hicaz, Yemen ve Fizan geçer. Buraya sorunlu memurların gönderildiği söylenir.

"Yemen, Hicaz, Fizan ve dolayları genellikle disiplinsiz askerlerin ve aykırı memurların gönderildiği bir sürgün yeridir. Burada işin gerektirdiği insanı bulmak biraz zordur' dedim."¹⁴⁷³

¹⁴⁷⁰ Topuz, *Taif'te Ölüm*, s. 231.

¹⁴⁷¹ İsmail Bilgin, *Kuşçubaşı Eşref*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 62.

¹⁴⁷² Ahmet Çevik, *Tutsak Yollar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 105.

¹⁴⁷³ Orhan Yeniars, *Fahreddin Paşa ve Medine Savunması*, Panama Yayıncılık, Ankara 2018, s. 43.

Vedi Vecdet, *Afrika'da Bir Türk Genci-Trablus ölllerinde* romanında sürgün mekânı olarak Trablusgarb'dan söz edilmektedir. Romanda II. Abdülhamit devrinde Trablusgarp'a sürgün edilen bir denizcilik talebesi olan Nurullah'ın başından geçenler anlatılmakta, kahraman Mısır'a uğradıktan daha sonra Afrika ülkelerine gitmektedir. Romanda Mısır'da sürgün edilen bir Osmanlı talebesinin okuduğu gazeteler ve sürgün edilen kişiler hakkındaki görüşlerine şöyle değinilir:

“Nerdense aklıma bir gazete okumak geldi. On beş sene gazete yüzü görmemiştim. Bir kitapçıya uğradım. ‘Sizde gazete var mı? Diye sorduğum vakit bana, birçok Arapça ve İngilizce gazete çıkardı. Bunların içinde Türkçeler de vardı: İkdam, Tasviri Efkâr, Serbestî, Karagöz... Dünyalar benim olmuştu. Hepsinden birer tane alarak otele kapağı attım. İkdam'ı açtığım vakit şu satırlar gözüme ilişti:

‘Hakanı mahlû Sultan Hamid tarafından memaliki harre zindanlarına nefyedilen hürriyet kurbanlarından Mazlum Paşa, Binbaşı Hamid Bey, Kaymakam Tahsin Bey, dün menfaları bulunan Basra'dan avdet etmişler ve vapurdan çıkar çıkmaz İttihat ve Terakki merkezine giderek beyanı tebrikât ve hüttiyeti tes'it eylemişlerdir...’

Bu haberi şaşkın gibi okudum, ezberledim; memnun sermest gazetelerin üzerine kapandım. Gazeteleri kelime kelime, harf harf okudum... Sevincimden çıldırıyordum.”¹⁴⁷⁴

Fazlı Necip'in *Menfa* romanında ise Konya'ya sürülen Ekrem ile arkadaşları arasında geçen konuşmalarda yazar, Meşrutiyet yıllarında sürgün şehirleri hakkında bazı bilgiler verirken, sürgün edilenlerin ekonomik durumlarına göre Yemen, Fizan, Halep, Şam gibi Orta Doğu bölgelerine gönderildiğini, daha zengin ve nüfuslu olanların ise Suriye bölgesine gönderildiğini söyler.

“—Eğer zenginseniz korkmayınız. Sizin fiiliniz öyle uzun muhakemata, hükümlere lüzum göstermeyecek. Mademki Selanik'ten sizi buraya getirdiler sizi bir tarafa nefyedecekler. Eğer zengin iseniz birkaç yüz liranızı sızdırır, sizi ona göre Şam gibi, Halep gibi, Kastamonu gibi nispeten iyi bir yere gönderirler. Paranız daha az ise Sivas'ı, Tiflis'i, Van'ı boylarsınız. Paranız yoksa gideceğiniz yer ya

¹⁴⁷⁴ Vedi Vecdet, *Afrika'da Bir Türk Genci-Trablus ölllerinde*, İstanbul Maarif Kitaphanesi, İstanbul, s. 128.

Yemen ya Fizan'dır. Oraları hep züğürt veyahut doğrudan doğruya, büyük bir gazaba uğramış büyük menfîler merkezidir."¹⁴⁷⁵

Halide Edip Adıvar, II. Abdülhamid döneminde sürgüne gönderilenlerin sayıca fazlalığına dikkat çekmek için Galata rıhtımından veda manzaraları da tasvir eder ve sürgün yerleri olarak Yemen ve Trablus'tan kısaca söz eder.

*"Merdivenin başında yırtık paçalı, püskülsüz fesli, yalınayak bir tayfa duruyordu. On senedir şevket-i deryada Yemen'e, Trablus'a, sürgün asker götüren bir tayfa..."*¹⁴⁷⁶

2.1.8.6. Diğer Sürgün Bölgeleri

Vodinalı Hüseyin Remzi tarafından kaleme alınan *Sevdâ-yı Medfûn yahut Safahât-ı İstibdâd*¹⁴⁷⁷ isimli romanda bir Jön Türk olan İsmet Rebîi'nin hayatı anlatılır ve şairin sürgün edildiği yerler hakkında (İzmir ve Kıbrıs) bazı bilgiler verilirken romanda sürgün bölgelerine ve sürgün uygulamasının yaygınlığına da yer verilmiştir. Öyle ki Mabeyn'de paşalık yapan ve birçok sürgün kararını onaylayan Tahsin Paşa'nın da Fizan'a sürgün edildiğinden söz edilir. Romanda Orta Doğu bölgelerinden Fizan ve Akka'ya sürgün bölgeleri olarak değinilmektedir.

İrfan isimli yazar tarafından kaleme alınan *Madmazal Angel*¹⁴⁷⁸ romanında da Akdeniz sahilleri, Lübnan dolayları sürgün mekânı olarak seçilmiştir. Romanda çevre tasvirlerinden ziyade sürgünde Hınçak örgütü ile bağlantılı olduğu "padişah aleyhinde harekât-ı fesâdiye" iddiasıyla tutulan Ermeni Sitrak'ın gördüğü işkence anlatılmış, sürgünden de II. Abdülhamid sorumlu tutulmuştur.

Mülazım Cevdet'in tuttuğu notlardan oluşan Burhan Cahit Morkaya'nın *İhtiyat Zabiti* romanında sürgün yeri olarak Akka, Sayda ve Hayfa şehirlerinin ismi geçmekte, nüfuslu ailelerin Akdeniz kıyısındaki şehirlere sürgün adı altında gönderildiklerini ancak burada rahat bir yaşam sürdürdükleri değerdirmesi dikkat çekmektedir.

"Eskiden kabahat eden, suçu meydana çıkan ekâbiri buralara sürgün ederlermiş. Akka, Sayda, Hayfa hep sürgün yerleri... Onlar yine rahat, evlerinde,

¹⁴⁷⁵ Fazlı Necip, *Menfa*, 1325, s. 120.

¹⁴⁷⁶ Halide Edip Adıvar, *Sinekli Bakkal*, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1935, s. 124-125.

¹⁴⁷⁷ Vodinalı Hüseyin Remzi, *Sevdâ-yı Medfûn yahut Safahât-ı İstibdâd*, Uhuvvet Matbaası, İstanbul 1327.

¹⁴⁷⁸ İrfan, *Madmazal Angel*, Cemiyet Kütüphanesi, 1330.

bahçelerinde karıları, kızları ile ömür sürerlermiş. Biz böyle Allahın bu cehenneminde çile çıkarıyoruz. Bari arasına Kudüs'e Şam'a kadar olsun izin verseler."¹⁴⁷⁹

Ali Kemal'in *Çölde Bir Sergüzeşt* isimli romanında Suriye'nin Tedmür memlahasına sürgüne gönderilen bir Osmanlı memuru ve ailesinin yaşamlarına odaklanılmaktadır. Sabuhi Efendi, eşi ve kızıyla birlikte İstanbul'dan giderek Suriye'de yeni bir yaşam kurmaya çalışır. Yazar, Sabuhi Efendi'nin kimliğiyle birlikte yozlaşan memuriyet yaşamına perde aralar.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Hüküm Gecesi* romanında hayatı sürgünlükte geçmiş olan Sırrı Bey'den söz edilir. Sırrı Bey on sekiz yaşında Jön Türklükten dolayı önce Afrika'ya ardından Fizan'a gönderilmiştir. Yazar, bu sürgün hayatının daha sonra Mısır'da, İskenderiye'de geçtiğini anlatmıştır. Romanda Sırrı Bey'in İskenderiye'de Tanta'da dilenci gibi yaşadığını ancak sonraları bir Ermeni'nin yardımıyla iş bulabildiğini söyledikten sonra, Jön Türk liderlerinin gelmesiyle Sırrı Bey'in Tanta kentinden Kahire'ye yürüyerek gittiğini ve Jön Türk liderleri ile görüştüğünü anlatır. Mısır bu dönemde sürgünün, yenilmişliğin ve yıkılmış hayallerin ülkesi olarak konumlandırılır.

"Ahmet Kerim buna rağmen Sırrı beyi saymaktan kendini alamazdı. Ve demin olduğu gibi hemen Ona kızmak ve kızgınlığını belli etmek üzere iken birdenbire başına kaldırıp onun yüzüne bakınca bu yüzün sayısız çizgilerinde yarı kahramanca yarı maceracı bir hayatın binlerce belalarını okudu. Mesela henüz on sekiz yaşında bir talebe iken bir gece yarısı her tarafından su alan bir küçük geminin içinde Afrika'ya sürülüşünü, oradan boynuna prangalar vurulup Fizan zindanına gönderilişini, bu işkence içinde geçirdiği uzun bir yılı daha sonra avuç içi kadar bir sandalda, Tunus'a kaç yaşına oradan bir geminin ateşçi yamaklığını alarak, beş parasız İskenderiye'ye çıkışını, dilenmekle ölmek arasında günlerce yabancı şehrin sokaklarında dolaşışlarını, sonunda uzaktan tanıdığı bir Ermeni'nin aracılığı ile bir tramvay şirketini biletçi oluşumu ve günün birinde Kahire'de bulunduklarını işittiği bazı Jön Türk başlarının hizmetine girmek için Tanta'dan Kahire'ye kadar yayan gidişini, daha sonraları- asıl en hazini- Cenevre'de bir

¹⁴⁷⁹ Burhan Cahit Morkaya, *İhtiyat Zabiti*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1933, s. 223.

keten elbise ile kalıp üşümek için bütün vücudunu sicimlerle gazete kâğıtlarına sararak giyinişi ne bir sinema şeridi hızı ile gözünün önünden geçirdi.”¹⁴⁸⁰

Sami Özbil’in, *Çöl Kimseyi Sevmiyordu* romanında ise İslamiyet’in ilk yıllarında yaşamış olan Ebuzer Gıfari’nin Rebeze Çölüne sürgün edilişine değinilmektedir:

“Çok geçmeden hüküm verildi. Ebedi sürgüne yollanacaktı. Osman’ın sözlerini metanetle karşıladı Ebuzer. Mekke, Şam, Kufe veya Mısır’da ikamet etme istekleri derhal reddedildi. Sadece Kâbe’yi tavafa gidenlerin geçtiği insansız Rebeze çölüne gönderilecekti.”¹⁴⁸¹

2.1.9. Eğlence ve Sefahat Dünyası ile Öne Çıkan Bazı Şehirler

2.1.9.1. Suriye-Lübnan Bölgesi

Ali Kemal’in *İki Hemşire* isimli eserinde Şam ve Halep şehirlerindeki eğlence ve sefahat hayatları odağa alınır. Yazar, uzun öykü denilebilecek olan bu eserde sefahat âlemlerine düşen kız kardeşler ile Halep’te karşısına çıkan ve oldukça güzel, temiz bir hayata sahip olan kız kardeşlerin hayatlarını karşılaştırmaktadır. Romanda Halep ve Şam şehirlerine dair ayrıntılar da bulunmaktadır. Yazar, sefahat âlemlerine düşen bu iki genç kızın durumunu verem hastalığı ile kıyaslar ve düştükleri durumun verem hastalığından daha feci olduğunu söyler:

“‘Şam’dan geliyoruz’ dediler. Yolun nihayetine vasil olduk. Bu iki mahlûk hafızamda serapa teressüm etti. Handeleriyle, halleriyle hayalleriyle bana o kadar aşına oldular ki güya aylarca benimle beraber kaldılar. (...) Bir kız verem olursa bir felakettir. Fakat bir kız böyle bir sefalet düşerse elbette daha büyük bir felakettir. Bir sefile bir müteverrimden daha bedbahttır. Verem tabiatın gelir. Sefalet beşeriyetten gelir. Verem sefaleti peyda etmez. Sefalet veremi tevlid eder. Bir müteverrimde tabiatın küçük bir cilve-i hun-rîzi rû-nümun olur. Bir sefilede beşeriyetin müthiş bir yarası tezahür eyler. O yara zehir ile mal-a-maldır. Bu zehirlerin her birini bir insan ilka eylemiştir.”¹⁴⁸²

¹⁴⁸⁰ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 34-35.

¹⁴⁸¹ Sami Özbil, *Çöl Kimseyi Sevmiyordu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 229.

¹⁴⁸² Ali Kemal, *Bir Safha-i Şebâb*, (Haz. Seyit Battal Uğurlu), Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum 2015, s. 37.

Romanda Halep’te bir tüccarın evinde verilen eğlence töreni de anlatılır. Daha evvel Halep’in büyük caddelerinde karşılaştığı ve isimlerinin Viva ile Silva olduğunu öğrendiği iki şuh kız kardeş ile de bu davetlerde yeniden karşılaşılır. Şark ve Garp hayatlarının kıyaslandığı romanda bu davet, şehrin değişen çehresini anlatması bakımından önemli yer tutar:

“Bu tarihten takriben bir sene sonra mütemevvilat-ı Efrenc’den bir tacirin konağına bir gece davet edildik; büyük bir salona girdik. Fevç fevç madamlar, matmazeller, mösyöler geldiler, birer birer muamele-i takdimiye icra olundu. Raks ve musiki başlamadan evvel samimi bir muhasebe hazırunu işgal eyledi. Herkes istediğiyle görüşüyordu. Dilediği tarafa gidiyordu.”¹⁴⁸³

Roman Şam’dan Halep’e gelerek sefahat âlemlerine düşen Şerife ve Zennub isimli iki genç kızın nerede olduklarının sorgulanması ile devam eder.

“Bin türlü tehlike ile oradan da geçtik. Sağ kolda daha dar bir sokak vardı. Oraya saptık. Arkadaşım ilerledi. İkinci kapıyı sarstı. Kapı açıldı. Biz girdik. Bir ev altı ki maazallah girdabdan beter... Daha sonra bir havlu! Bir herif, bir ihtiyar kadın havlunun ortasında bizi karşıladılar. Sağ cihette bir odaya aldılar. Oda epeyce döşeli. Duvarlarda müteaddid küçük küçük lambalar muallak... Minder ortasında üç, dört kitap var. (...) Hücrelerde bir sürü kahve fincanları, tepsiler var. Kapının yanında bir yığın yatak!”¹⁴⁸⁴

Romanda küçük yaşlarda olan Şerife ve Zennub’un düştüğü bu işret âlemi tiksinti ile anlatılır:

“Kız ağaya kalktı. Türlü türlü tavır ile oynamaya başladı. Ara sıra oynarken dilini çıkarıyordu. Belini eğiyor, zenci cariyelerin taklidini yapıyordu. Bu oyun hiç hoşuma gitmedi; bana esnemek geliyordu. Hâlbuki arkadaşım şevkinden çıldırıyordu.”¹⁴⁸⁵

İsimlerinin Şerife ve Zennub olduğunun belirtildiği iki kardeşin içine düştükleri sefil yaşamı anlatmaya devam eden yazar, onların geçmişleri hakkında daha detaylı

¹⁴⁸³ Ali Kemal, *Bir Safha-i Şebâb*, s. 39.

¹⁴⁸⁴ Ali Kemal, *Bir Safha-i Şebâb*, s. 47.

¹⁴⁸⁵ Ali Kemal, *Bir Safha-i Şebâb*, s. 48.

bilgiler vermeye çalışır. Ablaları Rukiye'nin kötü kaderine ortak olan bu iki kardeşin Şam'dan akraba korkusu ve baskısı ile Halep'e getirildiği anlatılır:

“Zennub... Şerife... Artık isimlerini de öğrendim. Bu kızlar kimdir? Nereden geliyorlar? Anaları, babaları yok mudur? Bir gün bu cihetleri arkadaşımından sordum. O da bana uzun uzadıya malumat verdi. Bu kızların yanındaki ihtiyar kadın vaktiyle meşhur aşüftelerden biriymiş, Rukiye namıyla Şam'da bir zamanlar şöhret bulmuş. Bu kızlar da o kanının biraderzedeleri imiş. Küçük yaştan anasız, babasız kalmışlar, o acuzun eline düşmüşler. Rukiye epeyce bir müddet şahid-i pazar olduktan sonra hüsn ü andan büsbütün düşmüş. Artık diğer namesru maişetlere sapsmış. Nihayet bilmem ne türlü bir cür'et etmiş de Suriye hapishanesine atılmış. Bu sırada Zennub ile Şerife de on üç, on dört yaşına girmişler. Bu biçareler zaten fuhuş içinde büyümüşler, muamelat-ı fuhşiyenin her nevini ta küçükten beri göz önünde görmüşler, o zillete alışmışlar. (...) Şam'da bu kızlar epeyce işlemeye başlamışlarsa da rahat edememişler. Ne kadar olsa kızların akrabasından (Rukiye)'nin halini, denaetini bilenler bulunur, belk de Rukiye bir felakete uğrar diye korkmuşlar.”¹⁴⁸⁶

Viva ve Silva isimli genç kızların mutlu mesud hayatlarını da kısa kısa veren yazar, onların hayatları ile Şerife ve Zennub'un hayatlarını kıyaslar. Matmazel Viva'nın nişan haberinin duyurulduğu ardından düğününün yapıldığı gün Şerife'nin hamile olduğu ve bu hamilelik durumundan kurtulmak için başvurduğu yollar sonucunda acılar içinde öldüğü haberi verilir. Romanda Müslüman doğan bir genç kızın feci ölümü ve Frenk mahallesinden bir genç kızın, Viva'nın düğünü, mutlu akıbeti, çan sesleri ile feryat figanlar karşı karşıya getirilerek verilir.

“Yürüdük, yürüdük. (Bab-ı İntakî)'den çıkarak kabristana gitmek için Frenk mahallesinden geçtik. Kilisenin çanı sık sık çalınıyordu. Bu çan sedaları hatırıma (Viva)'nın izdivacını getirdi. İşte (Viva) izdivaç ediyor, ismet mükâfat görüyor, sefalet mezara sürüyor, zavallı Şerife! Hüsnüyle, tâbişiyle o saadete daha ziyade müstahak idi. Zaman vefa etmedi.”¹⁴⁸⁷

¹⁴⁸⁶ Ali Kemal, *Bir Safha-i Şebâb*, s. 51.

¹⁴⁸⁷ Ali Kemal, *Bir Safha-i Şebâb*, s. 63.

Burhan Cahit Morkaya'nın *İhtiyat Zabiti* romanında Suriye bölgesinden, eğlence âlemlerinin ünlü olması sebebiyle bahsedilir. Romanda Şam'daki ünlü eğlence yaşamını merak eden askerin, bu bölgede yaşayan kadınlara bakış açısının da oldukça düşük seviyede oluşu dikkat çekmektedir:

“Yorgunluğumuza rağmen Suriye'nin bu fesat ve sefahat ocağında tarihi bir gece geçirmeyi ben de istiyorum. Şam'ın eğlence âlemleri kendimi bildim bileli hayalimde yaşıyordu. Burada çoktandır yerleşen arkadaşlar bunları anlata anlata bitiremiyorlar. Burada Arap ve Yahudi ırklarının kaynaşarak peyda ettikleri bir melez halk var ki Suriye'nin sıcak ikliminde bilhassa bizim gibi daha şimalden gelenler için çok cazibeli görünüyorlar.

Daha ilk gün Şam sokaklarında tesadüf ettiğim iri, parlak siyah gözler içimi gıcıkladı.

Suriye kadınlarında tarçın, karanfil gibi baharattan yapılmış bir eksir hali var.

Vücutları bellerinden ikiye ayrılmış gibi, yürürken kalçaları ayrı, omuzları ayrı daire çiziyor. Bakışları yakıcı, fakat hareketleri kudurtucu. İddia ederim ki Suriye'de saf, munis, içli aşk yoktur.

Buradaki aşklar dişi ile erkeği ateşle barut gibi infilak ettiren birer fiil!

Suriye kadınları baharlı bir amber macunu gibi insanı kızıştırıyorlar. Suriye kızlarının on yaşında kocaya varmaları da bunu ispat ediyor.

İlk geceyi arkadaşların daveti ile Salahiye'de bir yerde geçirdik- bu bir (Kaa) âlemi idi.”¹⁴⁸⁸

Burhan Cahit Morkaya romanda Şam'daki eğlence yaşamının birbirinden kopan iki dünyanın doğal sonucu olarak görmekte ve bunun da milletler arasındaki farklılıktan geldiğini, Türklerin cephede savaştıklarını, Arapların ise Türklerin altınları ile eğlendiklerini söyler:

“Karargâhtaki bir arkadaşım Şam'da her akşam saz ve rakı âlemi olmayan ev yoktur, diyordu.

¹⁴⁸⁸ Burhan Cahit Morkaya, *İhtiyat Zabiti*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1933, s. 91.

Ben bunu tabii görüyordum. Çünkü düşmanı bekleyen Türk ordusu. Şam’da dağılan da Türk altını olduktan sonra Araplar niçin zevk etmesinler. Birkaç gün sonra çöle, cepheye, ateş hattına gidecek beş arkadaşın bu gece şerefine eğlenmek hakları idi.”¹⁴⁸⁹

İhtiyat Zabiti romanında adeta varlık bulan “sahnenin dışındakiler”in hayatının yanı sıra bu eğlence ve zevk şehirlerindeki yoksulluk da ele alınmaktadır. Sefalet ve sefahatin iç içeliği roman boyunca hissettirilmekte, açlıktan çöpleri karıştıran, fuhuş âlemlerine düşen çocukların, kadınların durumları gözler önüne serilmektedir:

“Birçok saltanatlara merkez olan Şam şimdi bir cephe gerisi hayatı yaşıyordu. Bir tarafta tabii zamanlarda az görülen zengin bir sefahat, bir yanda kıtlık devirlerinde görülebilen acı ve korkunç bir sefalet vardı.

Otelimize giden sokağa saptığımız zaman çıplak ayaklı bir çocukla pis, yırtık entarili bir kadının kapı önlerine bırakılan çöp tenekelerinde artık aradıklarını gördük. Çocuk, yarısı yenerek atılmış bir portakalı aç bir hırsla dişlerine vererek çiğnedi.

Mülazım Kemal cebinden yirmi kuruş çıkarıp kadına verdi:

—Ekmek al da çocuğa yedir!

Kadın Arapça bir şeyle söyledikten sonra çocuğu kolundan çekti. Hızlı hızlı gitti. Karanlığa karıştı.”¹⁴⁹⁰

Yazar, Şam’daki tehlikeli sefahat yaşantısını anlatmak için “Ebussuut Efendiyi bile baştan çıkaracak bir fuhuş ve sefahat” diyerek dikkat çekmeye çalışır.

“Şam’da iki günden fazla kalamadık. Çünkü merkez kumandanı yeni gelen zabitleri Şam’da fazla bırakmak istemiyordu. Hakkı da vardı. Şam, işittiğimize nazaran Ebussuut Efendiyi bile baştan çıkaracak bir fuhuş ve sefahat içinde yüzüyor. Yahudi ticareti Arap füsunu en revaçlı bir ticaret haline getirmiş. Böyle yerde cephe kumandanlığı kurulur mu? Onun için karargâhta her gece bir Emevi âlemi yapılıyor, her sabah tantanalı bir Kayzer merasimi görülüyordu.”¹⁴⁹¹

¹⁴⁸⁹ Morkaya, *İhtiyat Zabiti*, s. 92.

¹⁴⁹⁰ Morkaya, *İhtiyat Zabiti*, s. 96-97.

¹⁴⁹¹ Morkaya, *İhtiyat Zabiti*, s. 96-97.

Romanda Suriye ve çevresindeki kadınlar diğer romanlarda da olduğu gibi cinsî özellikleri ile tanıtılmaktan öteye geçmemektedir:

“Şimdi çok zilli Arap tepleri tempo tutuyor. Ut mahut yalellere benzeyen bir ahenk tutturmış gidiyor ve Meliketülcebel dedikleri güzel kız çalkalıya, çalkalıya dans ediyor, kalçasını, belini, omuzlarını hiçbir beden terbiyesi üstadının beceremeyeceği bir maharatle kıvırıyor, oynatıyordu.”¹⁴⁹²

Burhan Cahit Morkaya'nın *Yüzbaşı Celal* romanında ise Suriye bölgesinde savaş ile iç içe geçmiş olan bir eğlence âlemi karşımıza çıkmaktadır:

“Bu gece bahçe pek kalabalıktı. Mızıkâ yerinde, Şam'dan yeni gelen bir Arap saz heyeti Suriye'nin en meşhur kasidelerini, bestelerini okuyor çalıyor, bu güneş yurdunun yanık musikisi buzlu hurma rakısının ateş ve şehvet verici sekrini kızıştırıyor, köşelerden inceli, kalınlı feryatlar, ah ve zarlar işitiliyordu.”¹⁴⁹³

Romanda Yüzbaşı Celal'in kendisini Halep ve Şam çevresindeki eğlence ve sefih yaşama kaptırmaktan korktuğu da belirtilmekte, böylece bu şehirlerdeki vahim durum da işaret edilmektedir:

“Bagajında askeri ağırlığından fazla kitapları yer tutan Yüzbaşı Celal (Halep)'te esasen sıkılıyordu. Vazifesi dardı. İşî kolaydı. Karargâh hayatı onun yaşamak, atılmak, müşkilatla karşı karşıya gelmek, mücadele etmek ihtiyacını tatmin etmiyordu. Bütün bu birikmiş hissi ve adeli mahrumiyetler onu yavaş yavaş Halebüşşehbanın şehvet ve sefahat dolu hayatına doğru sürüklemek üzere idi ki (Aynülkum) meselesi çıkmıştı. Genç erkânıharp onun için neşeliydi, şimdi aylarca geniş çayırların hasretini çeken genç bir tay gibi silkinmiş, şahlanmış, ileri atılmak için sabırsızlanıyordu. Arap musikisinin derin mustarip iniltileri bahçeyi dolduran halkı iptidai ve adeli bir şehvet âlemine doğru sürüklerken kalktılar.”

Güzel Lübnan kızı iki arkadaşın arasında, bir eli Yüzbaşı Celal'in kolunda (Baron) otele geldiler. (Halep)'in en kibar bir toplanma yeri olan otelin yemek salonu epi kalabalıktı. Hurma dalları ile örtülmüş bir köşede yer aldılar.”¹⁴⁹⁴

¹⁴⁹² Morkaya, *İhtiyat Zabiti*, s. 95.

¹⁴⁹³ Burhan Cahit Morkaya, *Yüzbaşı Celal*, Köroğlu Kütüphanesi, İstanbul 1931, s. 24.

¹⁴⁹⁴ Morkaya, *Yüzbaşı Celal*, s. 25.

Refik Halit Karay'ın *Sürgün* romanında özellikle Halep şehri eğlence şehri olarak anlatılmaktadır. Bu şehir gece eğlenceleri ile ünlenmeye başlamıştır, İrfan ve Hilmi Efendi'nin Halep'te kaldıkları otelde şehrin ruhuna uygun olarak bir eğlence ekibi karşılarına çıkar:

“Tam karşısındaki geniş odada, demin sofada rastladığı kızla beraber yine açık saçık, fakat olgun ve esmer bir kadın aralarında ud, keman ve kanun çalan üç gömlekli adam katmışlar, çepeçevre olmuşlar, şevkle ahenge koyulmuşlardı. Kendilerini başka dinleyen yoktu; zevkleri için olacak, bu münasebetsiz saatte çalışıyorlar ve şarkı okuyorlardı.

Kâtip, İrfan'ın şaşırmasını sezmiş olacaktı ki koşup geldi:

‘Prova yapıyorlar,’ ‘bunlar artisttirler, yeni havaları meşk ediyorlar, geceleri bahçede çalışırlar.’¹⁴⁹⁵

Romanda Karay, Halep şehrinin diğer bütün şehirlerden farklı bir havasının olduğunu ele alırken, şehre gelenlerin buradaki eğlence hayatına kendilerini kaptırmaktan alıkoyamadıklarını söyler ve şehri “Halep girdabı” olarak nitelendirir.

“Burada sabahlara kadar gezen, eğlenen bol paralı, sefahat düşkünü bir Halep, daha doğrusu Halep geceleri var. Başka şark memleketlerindeki Umum Harp ve Mütareke devirlerinin kan akıtan ve kan kurutan acılarından kurtulup Halep'e canını atabilenler, birdenbire şehrin şen girdabına düşünce şaşkınlığa uğruyorlar. Havada biteviye zil ve saz sesi çalkanıyor; her ziya kümesi altında bir ahenk meclisi kurulmuş, ziller titriyor, teller inliyor.”¹⁴⁹⁶

Romanda Halep şehrindeki insanların geçici muhabbet peşinde kişiler oldukları, görüntüye âşık oldukları ve kadınlara değer vermedikleri de söylenir. Yazar, bu düşüncesini de iklim ile temellendirir.

“Fakat Halep halkı, bu şekilde sevgi nedir bilmezdi, onunki daha ziyade, yüreğe kök salmayan ve gölgesi beyni karartmayan üstünkörü muhabbeti; keyifti, kuru gürültü, basit hovardalıktı; öyle bir vakayı hatırlayan bile yoktu. Kadını, hemen hemen, içki levazimatından hoş bir meze telakki ediyordu, rakı sofrası

¹⁴⁹⁵ Refik Halit Karay, *Sürgün*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1941, s. 102-103.

¹⁴⁹⁶ Karay, *Sürgün*, s. 114-115.

kurulunca elde marpuç ve sahnede kız lazımdı... İşte o kadar! Sabah oldu mu, kafasına alışverişten başka bir düşünce sığamazdı; (...) Bu halk cisim aşığıydı; göz, ağız, kalça, gerdan aşığı... Fikir kısmın hiç yer vermemiş kaba bir putperest!”¹⁴⁹⁷

Refik Halit Karay romanda savaş döneminde olan Osmanlı devletinin savaşta kullanılmak üzere topladığı hazinenin de “*Halep, geceleri yatmıyordu.*”¹⁴⁹⁸ dediği şehirdeki sefahat âlemlerinde kullanıldığını söyler ve Halep şehri, köylünün topladığı parayla eğleniyor der:

“Kullanılan para, harpte ve sulhta, bilhassa Cihan Harbi esnasında bizim lütufkâr siyasetimizle biriktirilmiş çil Osmanlı altını ve gümüş sikke... Altınlar, İstanbul’dan tıka basa cepthane sandıklarına doldurularak denk denk gönderilir, postane avlularına yığılır, oradan da cenuba yollanmış, Cemal Paşa’nın dâhiyane planı icabınca bir altın yüz kurşundan fazla iş görecekti. Türkiye’den fersude evrakı nakdiyeye tiksiniş olarak gelip de eline bu altını alan bir adam, eğer insaflı, vicdanlı ise kıymetten düşmüş kâğıt parçasına bakarak içini çeken Türk köylüsüne acımdan kendini alamaz, Halep işte bizim paralarımızla eğleniyor. Bir tanesini bozdurunca avcumuza bir yığın gümüş dolduruyorlar, üzerinizde sağlam tire ile dikilmemiş harp zamanı elbisesi varsa, cepleriniz ağırlığı çekemiyor, sökülüyor.

Halep’te her neşeli sesin üstünde, bu neşeli sesleri yaratan, yaşatan ses, altın ve gümüş sesi... Utların mızrabı, kanunların tırnakları, davulların tokmakları, muganniyelerin gırtlakları ve dansözlerin bacakları altın sesinden ve suyundan feyiz alıyor.

Babilfarac denilen meydandaki kuleli saatin çeyrekleri bile çalan neşeli sesinde de kâğıt para geçen memleketlerdekinden başka bir ahenk var. Her çan darbesi havada, bir masa üzerinden yuvarlanıp yere düşen, ayarı halis bir lira sesiyle sanki hem çınlayarak hem pırıldayarak geçiyor.

(...) Tombala torbasından numara çeker gibi birbiri arkasına beş, on yirmi tanesini masaya bırakıyor, beyaz dişlerini parlatarak, masrafa kayıtsız ve hayattan neşeli yürüyüp gidiyor. Sonra bizim memleket açlık, yokluk, altınla gümüşe hasret

¹⁴⁹⁷ Karay, *Sürgün*, s. 153.

¹⁴⁹⁸ Karay, *Sürgün*, s. 110.

çekiyor. Sanki bu çöl şehrinde bu kıymetli madenler, kudret helvası gibi gökten iniyor; sabahleyin önüne gelen topluyor, geceleyin de hoşuna gittiği gibi, tükenmesinden korkmayarak etrafa serpiştiriyor.”¹⁴⁹⁹

Karay, Halep’te yaşayanların gündüzleri ağır şartlarda çalışsalar bile geceleri kendilerini eğlenceden alıkoymadıklarını belirtir:

“Halep’in öyle kuru, sağlam bir havası var ki alkollü dağınık kafalar, birkaç saat uykudan nasip alınca yine canlılığını- intizamını buluyor; sabahleyin yine herkes eşya denkleri, buğday çuvalları, yağ tulumları, deve kafileleri, kamyon dizileri arasında, bedevilerle haşır neşir, hanlarda, çarşılarda işine gücüne bakabiliyor, kazancını çıkarıyor, altın kırıyor.”¹⁵⁰⁰

Romanda Halepli kadınlar çoğunlukla eğlence âlemlerinde varlık bulan, düşük ahlâklılı, sefahat âlemlerine ait olarak ele alınırlar:

“‘Bu Sitti Nevber’i siz tanır, min İstanbul?’ ‘Hayır.’ ‘Şarmute aslı!’ ‘Yani?’ ‘... Yani fahişe, ama büyük fahişe, üstaz... Vela şek, sahibetül icaze. Yani var diploması fuhuş medresesinden!’”¹⁵⁰¹

Romanda Hilmi Efendi’nin kızı da İstanbul’dan gelip sefahat âlemlerine düşen bir genç kız olarak karşımıza çıkar ve onun Halep’e gelip “seyyar tiyatro”larda çalışmaya başladığı, bu durumu öğrenen Hilmi Efendi bir baba olarak bundan büyük hicap duyduğu anlatılır. Bu dönemde Müslüman bir kadının sahneye çıkmasının dahi büyük bir suç-günah olarak addedildiği de belirtilir. Tiyatrolarda-seyyar tiyatrolarda çalışan kadınların ise çoğunlukla Ermeni ve Rum kadınlar oldukları ve onların sefih bir hayat yaşadıkları söylenir:

“Seyyar tiyatro kumpanyasına ait satırlar... Kızının başına gelen felaketten sonra nerede bir aktör lafı işitse veya gözü bu kelimeye ilişse, kanının yüreğine toplandığını, sarardığını duyar, bir titreme ve hafif bir baş dönmesi geçirirdi. (...) Onun zamanında kadın oyuncular ya Ermeni ya Rum... Üzerlerinde yırtık, pırtık, lekeli ve sökükle geceliklerle, gündüzleri, kasaba otellerinin kirli, sinekli mutfaklarında yemek pişirdiklerini, çamaşır yıkadıklarını, garsonlarla ve

¹⁴⁹⁹ Karay, *Sürgün*, s. 115-116.

¹⁵⁰⁰ Karay, *Sürgün*, s. 117.

¹⁵⁰¹ Karay, *Sürgün*, s. 132.

birbirleriyle dil kavgasına tutuşup arada paralı yerlilere işmar ettiklerini görürdü; çoğu bembeyaz vücudu, saçları sarıya boyalı, köylüye iştah verici şekilde ya çok geçkin yahut henüz toy, hayâ damarı patlamış mahlûklardı. Uğurlarında silahlar patladığı, adamlar vurulup, kaçırma vakaları olduğu da görülmüştü.”¹⁵⁰²

Refik Halit Karay’ın *Sürgün* romanında Suriye’de sürgün olan Hilmi Bey’in yaşamı gözler önüne serilirken dönemin Suriye’si hakkında ipuçları verilmektedir. Romanda saraylı olduğu belirtilen şehzadenin yanındaki Hilmi Efendi’nin eğlence ortamında şahit olduklarına şöyle yer verilir:

“Kapıdan görününce garsonlar, koşuştular, patron yerlere kadar eğildi, kızlar haykırıştılar; eğlence yerini bir ‘Prens! Prens!’ avazı kapladı. Hilmi dertliydi, önüne getirilen renk renk içkilerden kadeh doluları içti. Kemancı ara sıra Prens’in kulağı dibinde uzun uzun bir şeyler çalıyor, kızlar dizlerine çıkıyor, boynuna sarılıyordu. Bunlardan biri ona musallat olmuştu; beyaza yakın sarışın, tertemiz, kıvrak, neşeli bir taze... İkide bir:

‘Papa! Papa!’ diyor elini yakalayıp zorla göğsüne sürüyor, zorla kollarını beline sarıyordu. (...) ‘Şampanya! Şampanya!’ diye bağırان artistlere o da uymuştu. Kadeh kadeh içti;”¹⁵⁰³

Attila İlhan’ın *Sırtlan Payı* romanında da Suriye bölgesindeki şehirler, sefahat âlemleri ile ünlü olarak anlatılmakta buralardaki kadınlar romanda sıklıkla anılmaktadır, bu şehirler arasında Şam, Beyrut, Kudüs vardır. Özellikle Doktor Ferid’in sefahat âlemlerindeki yaşantısı romanda anlatılırken Dürzi mezhebinden bir kadının güzelliği ile muhataplarını baştan çıkardığı söylenir:

“Doktor Hayrullah’la Binbaşı Ferid asıl amaçlarını unutmuşlar, onun yavaş ve nemli konuşmasıyla çizdiği kışkırtıcı şehvet dünyasının büyüüne kapılmışlardı. En azından Binbaşı Ferid için doğrudu bu: savaş boyunca uğradığı Şam, Beyrut, Kudüs genelevlerinde tanıdığı kadınlar, belleğinde dağınık; içlerinden en önemlisi, Şam’da tanımış olduğu, yavaş yavaş netleşip üste çıkıyordu: genelevin mermer havuzlu kabul salonu, fıstık yeşili maşlahı omuzlarından kayan

¹⁵⁰² Karay, *Sürgün*, s. 117-118.

¹⁵⁰³ Karay, *Sürgün*, s. 67-66.

karabiber esmeri Dürzi dilberi, nargilesini duman duman fokurdatıyor, bütün yamyı dişleriyle sırtarak onu çağırıyor.”¹⁵⁰⁴

Romanda Şam ve özellikle Halep şehri sefahat yaşamı ile ön plandadır ve buralara mahkûm olan kadınlar tamamıyla cinsel bir varlık olarak anılmaktadır:

*“...o, Şam genelevine 7. Ordu Halep yöresine çekilirken Sadrettin Kütahya ve Tilki Nuri’yle değil, çok, ama çok önce, daha Allenby saldırısı başlamadan, Beyrut’ta, Cebel-üz-zeytin’deki 5. Ordu Karargahın’nda ziyaret ettiği Maiyet Tabibi Doktor Hayrullah’la kaçamak yapıp gelmişti. Peki, nasıl oluyordu da havuz aynı, Arapça gülüşmeleri kırlangıçlar gibi uçuşan küçük fahişeler aynı, nargilesini duman duman tokurdatan göğsü gül dövmei Dürzi dilberi aynı kaldığı halde, zaman ve öteki insanlar farklı olabiliyordu?”*¹⁵⁰⁵

Haldun Çubukçu’nun *Yıldızsayan* romanında da Halep şehri ile ilgili farklı bir yaklaşım dikkat çekmektedir. Halep’in Zühre yıldızının tesiri altında olduğu için Halep bölgesinde yaşayanların sefahate düşkün olduklarından kısaca söz edilmektedir.

“Zühre’nin tesiri altında olmasından dolayı zevk ve sefahate düşkünlükle nefes alıp veren bu diyarda bulunduğum, edindiğim huzurun zamanla dağılıp bozulacağından korkuyordum.”¹⁵⁰⁶

Ayfer Tunç’ın *Aziz Bey Hadisesi* romanında ise **Beyrut**’un eğlence dünyasına değinilir. İstanbul’dan Maryam’a olan aşkı uğruna Beyrut’a gelen ve burada sefil bir hayata doğru sürüklenen Aziz Bey, kendi sanatı sayesinde bu şehirde bir eğlence mekânında hayata yeniden başlar:

“Ama kendi çöplüğünde horoz, kendi mahallesinde aslan, zeki, gururlu, hatta kibirli Aziz Bey her iki adamın da söylediklerinden hiçbir şey anlamadı. Öylece bakıyordu. Sonunda Kâtip dayanamadı, tamburu alıp Aziz Bey’in eline tutuşturdu. O zaman Aziz Bey çal, dediklerini anlayabildi. Kâtip bir iskemle çekti, Aziz Bey oturdu, dizlerinin arasına yerleştirdiği tamburunu çalmaya başladı.”¹⁵⁰⁷

¹⁵⁰⁴ Attila İlhan, *Sırtlan Payı*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1974, s. 77.

¹⁵⁰⁵ İlhan, *Sırtlan Payı*, s. 330.

¹⁵⁰⁶ Haldun Çubukçu, *Yıldızsayan*, Gendaş Kültür, İstanbul 2004, s. 183.

¹⁵⁰⁷ Ayfer Tunç, *Aziz Bey Hadisesi*, Can Yayınları, İstanbul 2018, s. 38.

Romanda Arap pavyonları ve İstanbullu Toros'un meyhanesi Aziz Bey'in çalıştığı mekânlar arasındaki fark verilir iken buralarda çalışan çocuk yaşlardaki "kadın"lardan da söz edilmektedir:

*"Aziz Bey Türkiye'den göç etmiş Ermenilerin devam ettiği, arada bir yanlarında uzun bacaklı, beyaz tenli, iri göğüslü, dekolte giyinmiş ve fazla boyanmış, çocuk denecek kadar genç Hristiyan Arap kızları da getirdikleri, İstanbullu Toros'un meyhanesinde hemen o gece çalmaya başladı. Burası Arap'ın pavyonundan da yoksuldu, daha gösterişsizdi. Ama müthiş coşkuluydu. Müşteriler Aziz Bey'in müziğine bir bardak suymuş gibi saldırdılar."*¹⁵⁰⁸

2.1.9.2. Mısır

Mısır, romanlarda Jön Türklerin kaçtıkları siyasi bir bölge olarak ele alınmışsa da bazı romanlarda buralardaki yaşantıların eğlence ve sefahate dönüştüğü de belirtilir. *Jönler* romanında İstanbul'dan sürgün edilen gençlerin yaşamlarına yer veren yazar, Mısır'daki sefiş yaşamı şöyle ele alır.

*"Cadde iki taraftan bir takım dar sokaklara açılıyordu. Karşiki kaldırımın üzerinde dükkânların üstü sıra ile açık pencereleriyle birtakım genelevler gösteriyordu. Yukarıdan bağırarak kadınlar, aşağı ile alışverişte bulunuyor; karşıda açılan dar sokağın ağzı iki taraflı evlerin kapıları önünde gözükerek fahişeler arasında işleyen karışık, aburcubur bir halk ile caddeye karışıyordu. Sokağın bir dereceye kadar karanlık çehresinden geriye bir şehvet kokusu sızıyordu."*¹⁵⁰⁹

Romanda Mısır'da bulunan sefahat âlemlerine dâhil olmanın övünülecek bir özellik olarak kabul edildiğine değinilir: *"—Türk kerhanesine gittiniz mi? Necip, Hüsnü'yü aldatmış olmak için, —Hayır, diyordu."*¹⁵¹⁰

Atilla İlhan'ın *Dersaadette Sabah Ezanları* romanında Miralay Kennet Morley'in geçmişi üzerinden Mısır'ın, Kahire şehrindeki sefahat yaşamına perde aralanır. Romanda Tolun Camii yakınında bulunduğu söylenen bir sefahat âleminde çocuk yaşlarındaki kızların hayatları ve Miralay Kenneth'in o çocuklara bakış açısı anlatılır. Savaş

¹⁵⁰⁸ Ayfer Tunç, *Aziz Bey Hadisesi*, Can Yayınları, İstanbul 2018, s. 41.

¹⁵⁰⁹ Bekir Fahri İdiz, *Jönler*, (Haz. Atilla Özkırımlı), İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 72.

¹⁵¹⁰ İdiz, *Jönler*, s. 73.

zamanlarında artış gösteren böyle mekânlar, kadın, çocuk ve savaş kelimelerinin yan yana gelmemesi için bir örnek teşkil etmektedir:

“Miralay Kenneth Morley bekâr, ‘küçük matmazellere’ hiç dayanamaz: Ucu Kahire’ye uzanan bir tutkudur bu: Bir ‘çocuk kerhanesi’ne dadanmıştı: Eski Arap şehrinde, İbn el Tolun Camii’ne çok yakın, güneş cürufundan yapılmışa benzer, yayvan bir yapı: Gecesi gündüzünden sıcak, ter boşaltan hantal bir etiv sığağı; iç avlunun duvar diplerinde, karayılanlar, kırbaç gibi şaklıyor; cibinliklerin üstüne tavandan yedi boğumlu akrepler düşer ki bir sokuştta öldürebilir. Fahişelerin en büyüğü on beş-on altı, en küçüğü on bir-on iki yaşlarındadır: ‘Gün goncası’ ağızlarıyla sevişirler, dudakları ve gözleri hayâsızdır, cinsel uysallıkları hiçbir yerde görülmemiş. Hele içlerinden birisi, burnu hizmalı, kıvırcık siyah kirpikleri ‘hilal’ kaşlarını döven, saçları üflenmiş kıvırcık Trablusgarplı bir kız; Miralay Morley’in cinsel hayatından taşmış, uzunca bir süre, hayatının tümünü kaplamıştı. Kahire’den görevle ayrılması gerekince, ağır mı ağır, yüreğinde çökertici bir hicran. Hala uykularında o kız çocuğunun, belli belirsiz göğüslerini okşamıyor mu?”¹⁵¹¹

2.2. MEDENİYET OLARAK ORTA DOĞU

2.2.1. Evler-Saraylar

Evler, konaklar, saraylar, çöllerde kurulan çadırlar insanların korunma ihtiyacından fazlasını anlatmakta hem coğrafyanın hem de toplumsal zihin dünyasının karşılığı olarak ortaya çıkmaktadır. Kalabalık ailelerin yaşadığı konaklardan home-officelerde yaşayan bireylerin dünyasına baktığımızda iç-evimizin sadece mimari olarak değişmediği sonucu belirgindir. Yaşadığımız mekânlar, evlerin salonları, köşeleri bizi biz yapan bütünü parçalarıdır ve bizim dönüşümümüzle onlar da dönüşmektedirler. Tanzimat, Servet-i Fünun dönemi romanlarından, modern romanlarına kadar birçok dönemin romanının konusu olan barınma alanlarının değişimi aynı zamanda toplumların da değişimini yansıtmaktadır.

¹⁵¹¹ Attila İlhan, *Dersaadette Sabah Ezanları*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 331.

Türk romanında Orta Doğu odağında incelediğimiz romanlarda da birçok kültürden evlerin günümüze gelişi, coğrafyanın evlerin mimarisine etkisi, aynı coğrafyada yaşayan toplumların birbirinden farklı mimari anlayışla inşa ettikleri mekânların özelliklerine yer verilmiştir. Ayrıca edebi metinlerde yer verilen bu özelliklerin sosyo-mekânsal bir yaratım olduğunu söyleyen birçok araştırmacı bulunmaktadır.

“Tapınaktan en sıradan eve, apartmandan gökdelene mekân sadece mimarlığın teknik sınırları içinde düşünülmemeli, aynı zamanda bir kurgunun, bir anlatının içinde bunların izi sürülebilir. Yazınsal kurguda mimari ve kentsel öğelere yer vermek bir yönüyle sosyo-mekânsal bilgileri yeniden yaratıp kurgulamak anlamına gelir.”¹⁵¹²

Gaston Bachelard, ev ve insan ruhu üzerine ele aldığı çalışmasının bir bölümünde evlerin mütevazı ya da gösterişli olsa da ev ile birlikte ruhun, kendi içselliğine yol aldığını söyler.

“Çünkü ev, bizim dünyadaki köşemizdir. Çok kez söylendiği gibi, ilk evrenimizdir. Ev, gerçek bir kozmostur. Kelimenin tam anlamıyla bir kozmostur. Kendi içselliği içinde ele alındığında, en mütevazı ev bile güzel değil midir? ‘Mütevazı yuva’ları betimleyen yazarlar, mekânın poetikasına ait bu unsura sık sık değinir. Ama bunun üstünde pek az dururlar. Mütevazı yuvada betimlenecek pek az şey olduğu için, burada fazla kalmazlar. Mütevazı yuvayı güncelliği içinde nitelerler ama ilkelliğini gerçekten yaşamazlar; düşlemeyi benimseyince zenginin de fakirin de herkesin malıdır bu ilkellik.”¹⁵¹³

Orta Doğu’da evler ya da kralların soyluların yaşadığı gösterişli saraylar-ki saraylar da mütevazı olmasalar da evdir- toplumların özelliklerini yansıtır. Romanlarda yer verilen evleri birbirinden ayıran yazarların ilk ele aldıkları ayrım din farkıdır. Yahudi evleri ile Müslüman evlerinin birbirinden ayrılmasını ele alan yazarlar, bu iki dinden toplumların da zamanla birbirlerinden etkilendiklerini göz ardı etmezler. Çünkü özellikle Orta Doğu’da bulunan uygarlıklar saf uygarlıklar değillerdir ve birbirlerinden etkilenmiş

¹⁵¹² Gökçe Özdem, Muhteşem Gatsby Romanında Sosyo-Mekânsal İzlekler”, *Edebiyatta Mimarlık*, (Haz. Hikmet Temel Akarsu- Nevrihal Erdoğan), Yem Yayın, İstanbul 2020, s. 258.

¹⁵¹³ Gaston Bachelard, *Mekânın Poetikası*, (Çev. Alp Tümertekin), İthaki Yayınları, İstanbul 2020, s. 34.

olmaları da oldukça doğaldır. Fernand Braudel bu uygarlıkları ikinci derece uygarlık olarak kabul eder ve Yakın Doğu’da birbiri üzerine inşa edilen uygarlıkların bulunduğundan söz eder.

“Bu yolun üzerinde -İslam ülkelerinde, neyin Müslümanlara ait olduğunu, neyin olmadığını belirlemek-, nerede duracağız. Daha dün, Kuzey Afrika kuskusunun Roma, hatta Kartaca kökenli olduğu savunulmadı mı? Mısır ve Magrep’te egemen olan iç avlulu ve basık Müslüman evi, sütunlu iç avlusu olan eski Yunan evinin ve ‘Miladın ilk yüzyıllarındaki Kuzey Afrika evinin’ aynısı olarak, her hâlükârda İslamiyet öncesine aittir. (...) Bunlar ayrıntılardır; ama konuştukları dil çok açıktır: Tıpkı Batı uygarlığı gibi, İslam uygarlığı da türev, Alfred Weber’in terminolojisini benimsersek ikinci dereceden bir uygarlıktır. Kendini boş bir alandan ibaret değil de onu Yakındoğu’da öncelemiş olan rengârenk ve çok canlı bir uygarlığın temeli üzerinde inşa etmiştir.”¹⁵¹⁴

Uygarlıkların birbirlerinden etkilenerak kurdukları mimari anlayışların yanısıra romanlarda çevrenin de evlerin yapımına olan etkisine yer verilmiştir. Özellikle Yemen bölgesinde yaşayan insanların evlerini değişken iklim şartlarına göre yenilenebilir bir mimariye uygun olarak inşa etmelerine yer verilmiştir. Bu da Yemenlilerin yerleşik olmayan sosyo-mekânsallığına bir gönderme kabul edilebilir. Hicaz bölgesinde inşa edilen evlerin ise çoğunlukla dini farklılıkları ön plana çıkarmak için yapıldığı anlatılırken, çöl şartlarının da mimariye olan etkisine değinilmiştir. İran bölgesi ise çoğunlukla gösterişli sarayların varlığına dikkat çekilen bir bölge olarak ele alınırken azınlık dinlere mensup olanların da evlerini inançlarına göre inşa ettikleri belirtilmeye çalışılmıştır. Suriye-Mısır ve Irak bölgesinde inşa edilen evler ise romanlarda çoğunlukla iklim şartlarının yansıması olarak ele alınmıştır.

2.2.1.1. Filistin-Lübnan Bölgesi

Refik Halid Karay’ın *Çete* romanında Lübnan (Cebel) coğrafyasından ve evlerinden söz edilir. Bir Rus olan Nina Daniloviç’in çevreyi beğenisi üzerinden anlatılan Lübnan evleri dışarıdan bakınca saraya benzetilse de içeriye girince manastırlara benzetilmekte, kiliseler de cephanedepoları olarak nitelenmektedir. Romanda Lübnan tek

¹⁵¹⁴ Fernand Braudel, *Uygarlıkların Grameri*, İmge Kitabevi, Ankara 2017, s. 77.

düze bir güzelliğe sahip olarak anlatılırken, bu coğrafyada yaşayan insanların da bundan etkilendiği, insanların ve şehrin olağan bir durağanlıktan meydana geldikleri belirtir.

“—Hususiyyet göstermeyen alelâde bir güzelliği var. Akdeniz kıyılarına mahsus muttarit güzelliklerden... Biraz muz, biraz portakal, biraz frenk inciri ile sıcak iklimlere benzetilmek istenmiş bir ser. Korkunç olamamış kayalıkların kavradığı yapma sanılan koylar ve kumsallar... Kocaman, galatı tabiat başlı ve sıska, kemik vücutlu çam ağaçlarının seyrek seyrek dizilmiş karartıları ile süslü dağ tepeleri... Güneşte fazla ısındığı için lezzetlenmiş bir mandalina kokusu... Cebel evleri dışından sarayı, içine girince manastırı andırıyor. Uzaktan bakınca üslupsuz ve ruhaniyetsiz kiliselerini, cephane depoları sanabilirsiniz. Ya o kırmızı Marsilya kiremit bolluğu... Lübnan'da güzelliğini yavanlaştıran bir şey seziyorum, buna bir darlık mı desem, bir dama tahtasına benzeyiş, bir hendese kuruluşu mu? Anladığım şudur: Toprağında ve halkın da kapris eksik. Düşünmeden değişiveren bir irade, iyi ve fena bir zekâ sivrilişi, hareket ve şekilde âni bir tebeddül... İşte bunlar yok...”¹⁵¹⁵

Refik Halit Karay, *Sürgün* romanında ise camekân balkonlu Beyrut evlerinin şirin görüldüğünü söyleyerek bu evleri saraya benzetir:

“Bu Beyrut'ta ne heybetli ne geniş ne şirin evler, taş konaklar vardı. Camekânlı balkonları, mermer döşeli avluları, hurma ve çam gölgeleri altında havuzlarında fiskiyeler şırıldayan bahçeleriyle birer saray...”¹⁵¹⁶

Sürgün romanında yer alan evlerden biri Bağos Ağa'nın evidir. Romanda yerlerde temiz minderlerin ve teneke bir tepsinin bulunduğu evin bölgeye göre bir saray gibi görüldüğü söylenir:

“Boğos Ağa'nın evi üç odalı; denizi gören bir salaş balkonu da var, oraya göre saray... Etrafında tentene çevrilmiş bembeyaz patiska örtüler serili tertemiz minderlere oturdular; önlerinde bir teneke tepsi: Üstündeki Dolmabahçe Sarayı'nın resmi yavaş yavaş meze tabakları konukça kayboluyor.”¹⁵¹⁷

¹⁵¹⁵ Refik Halid Karay, *Çete*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1939, s. 40.

¹⁵¹⁶ Refik Halit Karay, *Sürgün*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1941, s. 16.

¹⁵¹⁷ Karay, *Sürgün*, s. 36.

Attila İlhan'ın *Haco Hanım Vay* romanında da Suriye Filistin bölgesindeki Arap evlerine yer verilir. Bu evlerde ilk dikkat çeken haremlık-selamlık bölümlerinin ve yüksek girişlerin varlığıdır.

“Defterdar Emrullah Raci beyin oturduğu ev, Arap evlerinden, Fuad el Ma'ruf'un evine çok benziyor. En azından, giriş: yüksek, sarmaşıklı bir duvar, pirinç halkaları pırıl pırıl, kocaman ahşap bir kapı, sadece oymaları eksik. Girer girmez, yeşili yoğun, çiçekleri 'rengârenk', düzenli bahçe; yalınayak, entarili fellah çocuğu, elinde sulama tenekesi, fesleğenleri suluyor: çevresinde, küçük küçük, gökkuşakları.

Selamlık'a giriyorlar, Salise Nalan'la burun buruna gelmesinler mi?”¹⁵¹⁸

Haco Hanım Vay romanında Arap evlerinin iç yapıları hakkında da detaylar vardır. Yazar, bu evlerde küçük pencereleri anlatırken ışığın çok az ve havuzlu olmasına dikkat çeker.

“Harem'le Selamlık, içiçe; aradaki kapıyı çıkarmışlar, yerinde tumturaklı, vişneçürüğü kadifeden bir perde: havuzlu, ışığı az, bir şark' salonuna giriliyor, küçük pencereler tavana yakın, ahşap dolapları sedef kaplama, divanları dival işlemeli; yerde ipek halılar, bir iki av postu, geyiğe benzer, belki ayı.”¹⁵¹⁹

Mustafa Yıldırım'ın *58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına* romanında ise Halep evlerinden söz edilir. Romanda Halep sokaklarının darlığı anlatılırken bu evlerin sokağa bakan taraflarında pencerenin bulunmamasına dikkat çekilir:

“Halep ona giren yabancılar iki yanlarındaki evlerin düz taş duvarlar arasında sıkışıp kalma korkusuna kapılırlar. Çünkü evlerin sokağa bakan yüzlerinde pencere yoktur. Küçük giriş kapıları deseniz duvar içindedir.

Kentin güneyindeki surlardan Bab Kim-Naarin'dan geçilerek girilen eski mahalleler iç içe geçmiş dolambaçlı sokaklarla donanmıştır. Ana yollardan mahalleye bir ya da iki aralıktan girilir. Birbirine bitişik taş evlerin arasına giren

¹⁵¹⁸ Attila İlhan, *Haco Hanım Vay*, Altın Kitaplar Yayınevi, 1984, s. 78.

¹⁵¹⁹ İlhan, *Haco Hanım Vay*, s. 79.

bir yabancı dar sokaklarda kemerli tüneli andıran geçitlerde saatlerce dolanır durur da ana caddeyi bir türlü bulamaz."¹⁵²⁰

Romanda Halep'in Aziziye mahallesindeki evleri ise şöyle anlatılır:

"Bir tür sayfiye mahallesiydi Aziziye. Meydana geldiklerinde düzgün kesilmiş taşlardan yapılma cumbalı evlerin ince ahşaptan örülü kahverengi pencere kepenkleri birden açıldı."¹⁵²¹

Leyla İpekçi ise *Şehrim Aşk* romanında Kudüs'ün evlerinden söz eder. Yazar Kudüs'teki evlerin beyaz kesme taştan veya beyaz kaplamadan yapıldığını söyler. Kudüs ile beyazlığı eşleştirir.

"Kudüs ve tüm bölge beyaz kesme taştan yapılmış evler ve sokaklarla dolu. Taşta hiç dinmeyen bir rüzgar var. Doldurmakla yıpranmayan bir bellek var. Elbet şimdilerde bu, kaplama taş, ama beyaz işte. Tüm renkleri içeriyor. Kubbetü's-Sahr'ın altın kubbesi parlıyor şehrin her yerinden. Her şey iç içe. Ömer b. El-Hattab Meydanı'ndan sağa dönünce Ermeni ve Yahudi aşağı inildiğinde Protestan ve Müslüman, sola dönüldüğünde Hristiyan mahallelerine çıkılıyor."¹⁵²²

Halit Payza'nın *Çöl Fedaisi Kuşçubaşı Eşref* romanında ise Halep şehrinden ve bu şehrin "kayşani" denilen özel bir taştan yapılan evlerinin, camilerinin, medreselerinin şehre özel bir güzellik kattığından söz edilir:

"Âşık Emrah'ın sevdiğini Halep'te aradığı söylenir. Kerem Aslı için yine bu şehirde yanıp kül olmuştur. Halep'in farklı bir mimarisi vardır. Halep'e iner inmez Kuşçubaşı'nın ilgisini Halep Kalesi, hanlar, hamamlar, geniş ve sıcak çarşılar, medreseler ve camilerinde kullanılan 'Kayşani' adı verilen bir tür taştan yapılan yapılar çekti. Kent kadim taş yapılarıyla karşılaşmıştı onu."¹⁵²³

Şebnem Pişkin'in *Kudüs Kırmızısı*'nda ise günümüz Filistin'inde bulunan Arap ve Yahudi evlerinin farkını anlatan yazar, Filistinli Arapların evlerinin çatılarında siyah

¹⁵²⁰ Mustafa Yıldırım, *58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına*, Ulus Dağı Yayınları, Ankara 2006, s. 314.

¹⁵²¹ Yıldırım, *58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına*, s. 322.

¹⁵²² Leyla İpekçi, *Şehrim Aşk*, H Yayınları, İstanbul 2017, s. 252.

¹⁵²³ Halit Payza, *Çöl Fedaisi Kuşçubaşı Eşref*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2019, s. 221.

su depolarının olduğunu ve bunun Filistinlilerin yaşadıkları su kesintisi sorunun göstergesi olduğunu söyler:

“Kudüs’ü dar ve dolambaçlı sokakları bugün de bir önceki sabah olduğu gibi şehri gezmeye gelen insan kalabalığıyla yavaş yavaş hareketlenmeye başlıyordu. (...) Bazı evlerin çatısındaki siyah su depoları dikkatini çekti. Bunlar bir Arap ile Yahudi’nin evini ayıran en temel farklardan biriydi. Çünkü devlete her ne kadar Doğu Kudüslü bir Müslüman Batı Kudüslü bir Yahudi’den daha fazla vergi ödüyor olsa bile belediye hizmetlerinden eşit derecede yararlanamıyordu ve Müslüman halk sık sık evlerine su kesintileri yaşıyordu. Ayrıca çöplerini de kendileri topluyor, ulaşım hizmetinden eşit derecede faydalanamıyorlardı. Çünkü tramvay hattı bile bir adım ötedeki Doğu Kudüs’ geçmiyordu. Kudüs’ün doğusu ile batısı arasında işte böyle belirgin bir fark vardı.”¹⁵²⁴

2.2.1.2. Hicaz

Orta Doğu’da geçen romanların birçoğunda evlerin daha çok “milli” özelliklerinin ele alınması çağımız için anlaşılır bir tutumdur. Evlerin de bir kimlik kazandığı Hicaz’da din farklılıkları mimaride de ön plana çıkmıştır.

Ebubekir Subaşı’nın *İmanın Sancağı Musab bin Umeyr* romanında İslam’ın ilk yıllarındaki Medine evlerinden söz edilir. Romancı buradaki evlerin Arap ve Yahudi evleri olarak iki şekilde inşa edildiğine dikkat çeker. Mekke ve Medine’deki evleri karşılaştıran yazar, Medine’deki evlerin daha sağlam olduğunu söylemekte ve Yahudilerin çoğunlukla üç katlı evler inşa ettiklerini belirtmektedir. Bu üç katlı evlere “utum” denildiğini söyleyen Subaşı, en alt katın hayvan barınağı olarak orta katın günlük yaşam için en son katın da dinlenmek için kullanıldığını belirtir ve bu evleri “kale ev” olarak nitelendirir. Çünkü bu evler aynı zamanda savaş sırasında sığınak olarak da kullanılmaktadır. Romanda yine Medine’deki ilk ezanın bir “utum”dan okunduğu bilgisi de verilmektedir:

“Medine’deki mahalle sayısı Mekke’ye göre daha az ve Araplar ve Yahudi kabileleri kendilerine ait ayrı mahallelerde yaşıyorlardı. Evler ise birbirlerine paralel ve bitişik olarak sıralanıyordu. Ayrıca buranın evlerin Mekke’dekilere göre

¹⁵²⁴ Şebnem Pişkin, *Kudüs Kırmızısı*, Siyah Kuğu Yayınları, İstanbul 2016, s. 104.

daha muhkem ve aynı zamanda halkın geçim kaynakları ve ihtiyaçlarına uygun şekilde inşa edilmiş iki katlı evlerdi. Nitekim Resul'ün misafir olarak kaldı Ebu Eyyub'un evi bu iki katlı evlerden biriydi.

Daha çok Yahudilerin oturduğu çok maksatlı olarak kullanılan ve 'utum' adı verilen üç katlı kale gibi evlerde bir başka mesken çeşidiydi. Bir kale özelliği gösteren bu binaların alt katlara hayvan barınağı ve malzeme deposu iken orta katında ikamet ediliyor ve üst katı da istirahat için kullanılıyordu. Nitekim hicret esnasında onun Mekke tarafından merakla beklenen gözlerin sahipleri bu utumlardan birisinden görmüş ve ilk ezan da yine bunlardan birisinde okunmuştu. Utumlar ayrıca bir savaş esnasında sığınak olarak kullanılmaya da elverişliydi. Resûl, Medine geleneğini aksettiren bu binaları şehrin birer süsü olarak görüyor ve korunmalarını arzu ediyordu."¹⁵²⁵

Ebubekir Subaşı Mekke'nin şehir olarak V. yüzyılda Kusay bin Kilab zamanında Kâbe'ye göre inşa edilip düzenlendiğini belirtirken Medine'nin de mescit merkezli yeni bir şehir olarak kurulmaya başlandığını söyler ve şehrin kullanılmayan bölümlerinin de bu yeni mimari anlayış ile şehre dâhil edildiğini anlatır:

"Şehir fikri bozulduğunda böylece tarih tekerür ediyor ve Kusay bin Kilab zamanında Mekke nasıl Kâbe'ye göre düzenlenmiş ise hicretten sonra Medine şehri de mescit merkezde olarak düzenleniyor ve değişiyordu. Şehir planı bu biçimiyle yenilenirken eski evler ve her mahallede bulunan utumlar korunuyordu. Medine mahallelerinin sayıları artarken bazı eski mahallelerde ortadan kalkıp gidiyordu. Eskiden kenarda kalmış ve Yesrip'le doğrudan ilgili olmayan kısımlar da şehir planında yer alarak Medine'nin bir parçası haline geliyordu."¹⁵²⁶

Romanda Mekke'den Medine'ye hicret edenlerin şehri nasıl inşa ettiklerini anlatan yazar, evlerin kare olarak yapıldığını ve mescit ile çarşı arasındaki yollara da taşlar döşendiğini ve bu kısımlara "balat" adının verildiğini anlatır:

"Evler kare biçiminde ve taştan yapılıyor teras vazifesi gören üst katın etrafında korkuluk duvarı bulunuyordu. Mescit yeri olarak düşünülen arsa ile çarşı arasında bulunan sahanın çevresi ve yollarına taşlar dizilmiş ve buraya balat adı

¹⁵²⁵ Ebubekir Subaşı, *İmanın Sancağı Musab bin Umeyr*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2018, s. 239.

¹⁵²⁶ Subaşı, *İmanın Sancağı Musab bin Umeyr*, s. 239.

verilmişti. Burası beklenenden de kısa zamanda yapılan evlerle şehrin en önemli mahallelerinden birisi haline gelmişti. Böylece hicretten sonra Medine’de ortaya çıkan ve belki de en mühim mesele olan muhacirlerin barındırılması güzel ve sağlam bir neticeye bağlanmış oluyordu.”¹⁵²⁷

Romancı aynı zamanda Mekke, Medine ve Taif dışında yaşamlarını evlerin haricinde geçiren göçebelere ve onların çadırlarda sürdürdükleri yaşamlarına da değinir.

2.2.1.3. İran

Feridun Fazıl Tülbentçi’nin *Şah İsmail* romanında Tebriz’de bulunan Heşt Behişt sarayına ve sarayın görkemli mimarisine yer verilir. Romanda Tebriz, Azerbaycan bölgesine ait olarak anlatılır.

“Büyükmeydanın batısında muazzam kemerli beyaz bir cümle kapısı yükseliyordu. Buradan Tebriz’in meşhur Heşt Behişt isimli her çeşit çiçeklerle bezenmiş bahçesine girilirdi. Azerbaycan’ın en güzel ve gönül açıcı binalarından biri olan bu sarayın inşasına Uzun Hasan Bey tarafından ikmal edilmişti.”¹⁵²⁸

Romanda bu sarayın gösterişli özellikleri hakkında da bazı açıklamalar yapılır: “Heşt Behişt Sarayı’nın rengârenk çeşitli çinileri, altın yaldızlarla süslü en kıymetli İran halılarıyla tefriş edilmiş büyük salonunda gümüş şamdanlar çoktan yakılmıştı.”¹⁵²⁹

İskender Pala’nın *Şah ve Sultan* romanında ön plana çıkan iç mekânlardan biri de yine Heşt Behişt sarayıdır. Romanda bu saray Şah ile halk arasına çizilen bir sınır gibi ele alınmıştır. Yoksulluk içinde olduğu anlatılan halkın yanında Şah İsmail’in bu sarayda zevk içinde oluşu eleştirilir. Romanda dillere destan olan Heşt Behişt sarayı şöyle anlatılır:

“İç içe geçmeli sekiz farklı yapıdan oluşan Heşt Behişt Sarayı, adı gibi sanki sekiz cennetten biriydi. Bahçesinde ilerlerken gerçekten de sekiz cennetin

¹⁵²⁷ Subaşı, *İmanın Sancağı Musab bin Umeyr*, s. 240.

¹⁵²⁸ Feridun Fazıl Tülbentçi, *Şah İsmail*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2009, s. 8.

¹⁵²⁹ Tülbentçi, *Şah İsmail*, s. 22.

yeryüzünde kurulduğunu vehmettirecek sekiz ayrı bölümde sekiz çeşit bitki, havuz ve çiçek düzenlemesi insanı sarhoş ediyordu.”¹⁵³⁰

Nazan Bekiroğlu’nun *Nar Ağacı* romanında ise Yezd’de bulunan İran evlerinden söz edilir. Romanda dışarıdan bakıldığında kerpiç duvarı bulunan bu evin varlıklı bir aileye ait olduğu ise bahçesine girilince anlaşılabacaktır. Romanda evin kapısının önünde bulunan ve kadın, erkek için ayrı ayrı yapılmış olan kapı tokmaklarından da söz edilirken evin diğer ayrıntılarının da şehrin kültürüne ve iklimine göre düzenlendiği belirtilir:

“Settarhan önce birilerine bir şeyler sormayı düşündüyse de vazgeçti, cümle kapısına yöneldi. Evin, üzerinde kadınlar ve erkekler için iki ayrı tokmağı bulunan alçak bir kapısı vardı. Settarhan erkekler için olan kaba sesli büyük tokmağı iki kere vurdu, çok geçmeden, hizmetkâr olduğu anlaşılan bir adam tarafından içeri alındı.

İran’ın bütün varsıl evleri gibi bu evin de dışı kerpiç duvar içi cennet bahçesiydi. Öyle ki Settarhan çöl ortasında bir vahaya düştüğünü zannetti. İran geleneğine uygun olarak tanzim edilmiş dört bahçenin tam ortasındaki havuzun firuze renkli suyu güneşin altında billur gibi parlıyordu. Havuzdan çıkan dört ark boyunca servinazlar sıralanmıştı ve havuzun başında bir nar ağacı mavi bir yasemen fidanıyla baş başa, sarmaşmış, dolanmıştı. Revaklı, sütunlu, eyvanlı bir saray yavrusuydu neredeyse bu ev ve Mirza Han haklıydı demek müşterisinin itibarını uyarıp durmakta, Settarhan çok zengin bir eve geldiğini hiçbir şey görmese bile şu havuzdan ve arklardan kolayca anladı. Su bütün İran’da altın kadar değerliydi ama hiçbir şeyin yetişmediği Yezd çölünde her şeydi.”¹⁵³¹

Ebubekir Subaşı Sultan IV. Murad Han romanında on yedinci yüzyılı Hemedan şehrindeki mimariye evlerin ve sarayların dış görüntüsüne yer verirken kentin zengin sakinlerinin olduğunu söyler:

“Murad Han’ın ordusu Vezir-i Azam’ıyla beraber yürüyerek o meşhur Hemedan şehrine varmış bulunuyordu. Bu şehir bir büyük dağın doğu kuyruğunda, tahminen Edirne kadar, havası suyu latif, bağlı bahçeliydi. Akarsuları çok olmakla beraber kalesi ve hisarı yoktu. Ahalisinin ekseri tüccar olup şehirli evleriyle

¹⁵³⁰ İskender Pala, *Şah ve Sultan*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 85.

¹⁵³¹ Nazan Bekiroğlu, *Nar Ağacı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 170.

beraber yer yer büyük sarayları da vardı. Bahçeleri saf saf kavak ağaçlarıyla süslü, duvarları ekseriya resimli ve nakışlıydı. Ovası yemyeşil çimen, geniş ve ekiliydi, etrafa serpilmiş zümrüt misali köylerinin sayısı çoktu. Acem Şahları tarafından yaptırılmış süslü ve büyük kasırları altın yaldızlı nakışlarla münakkaş ve cilalıydı. Ona çok rahatlıkla sevimli ve güzel bir şehir denebilirdi.”¹⁵³²

2.2.1.4. Yemen

Lütfi Parlak’ın *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen* romanında Yemen’deki evlerin yapısı hakkında bilgilere yer verilmektedir. Romanın bu bölümünde San’a’da yapılan bazı çok eski evlerden söz edilmektedir ve bu evlerin taştan yapıldığı için bin yıllık sayılan evlerin çok uzun yıllar yaşadıkları belirtilmektedir.

“Sana, ülkenin başkenti. Dağların arasındaki bir vadinin tabanına kurulan şehrin tarihi, oldukça eski. Güngörmüş kılavuzumuzun anlattıklarına bakılırsa, şehirlerin anası sayılan San’a’da bin yıllık evler varmış. Yüksek ve engebeli bir araziye oturan binalar, genellikle taştanmış. Kapı ve pencereleri beyaz bir şeritle sınırlandırılıyormuş.”¹⁵³³

Yazar evlerin taştan yapılmış olmasının sıcaklığı yaz ve kış mevsimlerinde dengelediğini söyler ve evlerin bazı ayrıntıları hakkında bilgiler verir:

“Evlerin kapı ve pencereleri genellikle yuvarlak taş kemerden oluşuyordu. Sokaklara taş döşenmişti. Onun için sıcaklığın tesiri, birkaç katına çıkıyordu. Dolayısıyla gündüz, sokakta gezip dolaşan kimselere rastlanamıyordu. Evlerin kapıları ağaçtan ve çift kanatlıydı. Yeşillığe hasret bir şehirdi. Belki de bu durum, San’a’nın tam bir bozkır çocuğu oluşundandı.”¹⁵³⁴

Ahmet Çevik’in *Tutsak Yollar* romanında ise Yemen’deki evlerin mimarisinden söz edilmektedir. Romanda Yemen’in Babel bölgesinde bulunan ve “ariş” de denilen dura bitkisinden yapılan evlerden söz edilir. Bu bitkiden yapılan evlerin yangınlarda çok kolay tutuşması sebebiyle evlerin yılda bir yeniden yapıldığı söylenir ve bu bitki hakkında bazı bilgiler verilir:

¹⁵³² Ebubekir Subaşı, *Sultan IV. Murad Han*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2017, s. 299.

¹⁵³³ Lütfi Parlak, *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen*, Popüler Kitaplar, İstanbul 2008, s. 139.

¹⁵³⁴ Parlak, *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen*, s. 140.

“Güneş doğarken Bachel nahiyesine yetiştiler. Bachel, Hudeyde’ye göre biraz daha ilkel bir görüntü sergiliyordu. ‘Ariş’ denilen dura sapından yapılmış evler görünüyordu her tarafta. Hudeyde’de kendilerine katılan muhafız askerlerin anlattıklarına göre dura, buğday gibi unundan ekmek yapılan bir ürünmüş. Toprağını sevdiği yerlerde, biçime gelinceye kadar adam boyuna kadar yükselebilmış.

Bu evler kuru ottan yapıldığı için burada yangınların çıkması, evlerin yanması, olağan bir olaymış. Yılda birkaç defa yangın geçirir ve yanan evler yeniden yapılmış.”¹⁵³⁵

Romanlarda Yemen evleri iki şekilde anlatılmaktadır. Birincisi yukarıda da bahsi geçen ariş bitkisinden yapılan ve çıkan yangınlardan dolayı sürekli yenilenmek zorunda kalan evlerken bir diğer ev grubu ise taştan yapılan -çoğunlukla devlet binaları, resmi binalar- ve yüzlerce yıl boyunca coğrafya şartlarına dayanan evlerdir. Bu iki anlayış Yemen’deki kültürel farklılıkları da yansıtmakta, bölgede bir grup insanın adeta mekânsızlık içinde yaşadıklarından söz edilmektedir. Gaston Bachelard evin insanın rahat bir şekilde düş kurabildiği, kendi olmasına olanak sağladığını söylerken aynı zamanda evin insanı dağılmaktan kurtaran bir varlık olduğunu da söyler. Yemen’de bir grup insan “dağınıklık”ının sebebi de burada aranabilir.

“Ev, insan yaşamındaki olumsuzlukları [contingences] savuşturur, süreklilik yönünde verdiği öğütleri çoğaltır. Ev olmasa, insan dağılmış bir varlık olurdu. Ev, insanı gökten inen fırtınalara karşı koruduğu gibi, yaşamdaki fırtınalara karşı da ayakta tutar. Ev hem beden hem de ruhtur. İnsan varlığının ilk dünyasıdır. Aceleci metafiziklerin vazettiği gibi insan ‘dünyaya fırlatılmış’ bir varlık olmaktan önce, evin beşiğine yatırılmış bir varlıktır. Kurduğumuz düşlerdeki ev hep büyük bir beşiktir. Somut bir metafizik bu olguyu, bu basit olguyu bir kenara atamaz; öyle ki, bu olgu bir değerdir, kurduğumuz düşlerde dönüp dolaşıp geldiğimiz önemli bir değer. Varlık, hemen bir değer olup çıkar. Yaşam güzel başlar; evin kucığında kapalı, korunmuş, ılık mı ılık.”¹⁵³⁶

¹⁵³⁵ Ahmet Çevik, *Tutsak Yollar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 77.

¹⁵³⁶ Gaston Bachelard, *Mekânın Poetikası*, (Çev. Alp Tümertekin), İthaki Yayınları, İstanbul 2020, s. 37.

Mehmet Niyazi Özdemir de *Yemen Ah Yemen* romanında Yemen'deki evlerin yapıldığı bitkiden söz eder. “'Ariş' denilen, dura sapları örülerek yapılmış, gelişigüzel serpilmiş evlerin ortasında bulunan kâgir binanın önüne geldiler.”¹⁵³⁷ Romanda daha sonra taş binalardan söz eden yazar, bu evlerin dışarıdan nasıl görüldüğüne yer verir:

*“İki katlı, taştan inşa edilmiş kocaman bina Yemen evlerine benzetilmişti. Altıları düz, üstleri yarım ay şeklindeki pencereleri hem az sayıda hem de küçüktü. Pencerelerin pervazlarına kollarını dayamış, tüfek çatıp, ağaçların altlarına öbek öbek oturmuş askerlerin gözleri üzerlerindeydi.”*¹⁵³⁸

Yazar, sadece dış özellikleri hakkında değil evlerin iç özellikleri hakkında da bilgiler vermeye çalışır. Romanda “mefreç” denilen ve Yemen gibi bir çöl ülkesinde eve serinlik veren havuz bölümleri hakkında bilgiler sunar:

*“Evin bu bölümüne mefreç diyoruz; büyüklüğü veya küçüklüğü sahibinin maddi durumuyla yakından ilgilidir. Mefreçler genellikle havuza karşıdır, bazılarında o kadar büyükleri vardır ki, bizimkine havuz demek için bin şahit gerekir. Suyun fiskiye halinde fışkırıp çevresinde oturanlara ferahlık vermesi için yemekten önce dışardaki havuzu develer veya beygirler dönerek doldururlar. Yemekten sonra benim yaptığım gibi, gat demetini çözer çiğnemeye başlarlar. Madeni işlemeli nargileler hazırlanır, herkesin önüne birer küçük tükürük hokkası konulur. Sonra pencereler sımsıkı kapatılır. Bir yandan da kışır mangal üzerinde çemenede kaynatılır.”*¹⁵³⁹

Yazar, Yemen'in coğrafi yapısı hakkında da bazı detayları okura sunarken Yemen dağları üzerinde kurulan evlerin insanı şaşırttığını söyler:

*“Biraz daha yaklaşıncı, Orta çağ derebeylerinin şatolarını andıran, ama çok daha muhkem yapılmış taş binalar küttlesinin koca bir dağın üzerine oturtulduğunu iyice görebiliyorduk. Birçok farklı coğrafyada dolaştım; böyle çevresi uçurumlarla çevrilmiş bir dağ, sığınmaya elverişli benzeri stratejik bir yer görmedim.”*¹⁵⁴⁰

¹⁵³⁷ Mehmet Niyazi Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015, s. 11.

¹⁵³⁸ Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, s. 15.

¹⁵³⁹ Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, s. 17-18.

¹⁵⁴⁰ Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, s. 50.

Romanda Yemen evleri hakkında birçok detaylı bilgiye yer verilir. Mektup yazan roman kişisi Mülazım Celalettin mektupta Yemen evlerinde belli bir mutfak bölümünün olmadığını söyler ve bu da Yemenlilerin yaşamları, kültürleri hakkında fikirler verir. Yine romanda küçük pencereci bu evlerde hava akımının olması için duvarlarda küçük boşlukların bırakıldığından söz edilir:

“Evin cümle kapısından girildi mi karşılaşılan dik, karanlık merdivenle iki odalı katlara çıkılıyor. Bizim anladığımız şekilde mutfakları yok. Ev sahibimizin hanımı merdiven başını mutfak haline getirmiş. Her hanım yemek pişirmek için evinin bir köşesini seçmiş. Hava cereyanlarından yararlanmak için ev yapılırken duvarlarda delikler bırakılmış; dolu testiler bunların önüne konularak soğutuluyor. Kalın duvarları, genellikle tahta kapakları örtülü duran, mazgalları hatırlatan avuç içi kadar pencereleriyle her ev küçük bir kaleyi andırıyor. Ağaca, çiçeğe, yeşillığe, tabiatla iç içe yaşamaya düşkün olan bu insanların taş yığını halinde, kalın duvarlı evler yapmalarını bizlerin anlaması mümkün değil.”¹⁵⁴¹

Romanda Yemen’deki Yahudi ve Müslüman Arap-Türk evlerinin farklılıklarına yer veren yazar, Yahudilerin ve Müslümanların yoğun yaşadıkları bölgelerin ayrı ayrı olduğu bilgisini verir. Romanda ayrıca Yahudi evlerinde bulunan ve adına peygamber boşluğu denilen bir yerden de söz eder. Yahudilerin inanışlarına göre beklenen peygamber evlerine buradan girecektir:

“Arap ve Türk evleri birbirlerine benzemelerine rağmen Yahudilerinki farklı, semti de ayrı. Şerare Meydanı San’a’nın merkezi kabul edilirse, uzaktaki semti Birulâzep’in dış kısmından itibaren Yahudiler yerleşmişler. Her Yahudi evinin ortasında genişçe bir sofa bulunuyor. Bu sofanın tavanında evin büyüklüğüne göre, bir veya iki metre genişliğinde peygamber yolu denen bir boşluk istisnasız bırakılmış. Gökten geleceğine inandıkları peygamberin evlerine girmesi için böyle bir açıklığı gerekli görüyorlarmış.”¹⁵⁴²

Vahit Taha Kurutlu’nun *Yemen’imde Aşk Var* romanında da San’a evleri hakkında bazı bilgiler bulmak mümkündür. Romanda taş evlerin hepsinin üstünde birer maşallah yazısı olduğunu belirtilir ve şehrin tarihi dokusuna dikkat çekilir:

¹⁵⁴¹ Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, s. 59.

¹⁵⁴² Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, s. 59.

“(...) Eskimiş duvarlarına sarı, parlak ışıklar yansıyan ve zamana meydan okuyan yorgun taş evler Yemen mimarisinin en ince işçiliklerinin güzel birer örnekleriydi. Çatıları düz olan Yemen evlerinin hemen hepsinin üzerinde ‘Maşallah’ yazıyordu. Bazılarında da Yemen bayrakları vardı. Zaman burada akıyor gibiydi. Tarih bu şehirde donakalmıştı. İlerideki sokağı döndüklerinde devesinin üzerine keyifle kurulmuş ve kervanın selamete Hicaz’a eriştirmek için yola düşen bir kervanbaşıyla karşılaşacakları hissine kapılmışlardı. Eski doğunun güzelliği, esrarengizliği, masal kahramanları bu şehirde hâlâ yaşıyordu.”¹⁵⁴³

Yazar, San’a içindeki Babü’l Yemen semtinden ve burada kerpiçten yapılmış evlerden söz ederken bu evlere yakından bakınca birbirlerinden farklı olduklarını belirtir ve kentin yoksulluğunu tasvir etmeye çalışır:

“İç kısımlara girdikçe birbirine bitişik kerpiç sıvalı tuğla binalar, uzaktan her biri aynıymış gibi görünse de yaklaştıkça farklı desenlere bezendiği anlaşılan küçük pencereler, üç kişinin zor sığacağı, bakkal demeye bin şahit isteyen teneke barakalar kendilerini karşılıyordu. Oryantalistlerin ve batılıların ‘otantizm’ dedikleri şey bu olsa gerekti ki çoğu batılı turist ellerinde fotoğraf makineleriyle bu eşsiz ve otantik şehri fotoğraflıyordu.”¹⁵⁴⁴

Mustafa Sami Şepitçi ise *Yemen Sızı* romanında sık sık iç savaşların yaşandığı Yemen’de evlerin içine ikinci bir avlunun yapılmasının nedenini şöyle anlatır: “(...) Şahil’de olduğu gibi köyün dışındaki taş binalara ikinci bir avlu duvarı örerek top güllerinden korunmaya çalışıyor.”¹⁵⁴⁵

2.2.2. Camiler-Kiliseler-Sinagoglar

“Arapça cem ‘kökünden türeyen, ‘toplayan, bir araya getiren’ anlamındaki câmi ‘kelimesi, başlangıçta sadece cuma namazı kılınan büyük mescidler için kullanılan el-mescidü’l-câmi ‘(cemaati toplayan mescid) tamlamasının kısaltılmış şeklidir.”¹⁵⁴⁶ X. yüzyıldan itibaren cami isminin tek başına bir mekân ismi olarak kullanıldığı dile getirilmektedir. Caminin yerine kullanılan bir başka kelime ise “mescid” kelimesidir.

¹⁵⁴³ Vahit Taha Kurutlu, *Yemen’imde Aşk Var*, Vadi Yayınları, İstanbul 2018, s. 43.

¹⁵⁴⁴ Kurutlu, *Yemen’imde Aşk Var*, s. 55.

¹⁵⁴⁵ Mustafa Sami Şepitçi, *Yemen Sızı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2019, s. 47.

¹⁵⁴⁶ Ahmet Önkal- Bozkurt Nebi, “Cami”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1993, VII, s. 46.

Arapça sücud kökünden gelen ve secde edilen yer anlamında olan bu kelime ise Hz. Âdem'in yaratılışa karşılık saygısını gösterdiği ibadet şekli ve bir mekân ismi olarak kabul edilmektedir. Günümüzde Mescid-i Aksa, Mescid-i Nebevi gibi camiler de mescid kelimesi ile birlikte anılmaktadırlar. Cami, ilk Müslümanlardan bu yana Müslümanların bir araya geldiği, ibadet ettiği ve çeşitli konularda istişarede bulundukları bir mekândır ve bu yanıyla da canlıdır. Mezhepten mezhebe farklı şekillerde kullanılan bu ibadethaneler beş vakit namazının kılındığı yer olmaktan çok daha fazlasını simgelemektedir. Özellikle Arap toplumlarında günlük hayatın bir parçası olan camiler birçok Müslüman toplumun en kıymetli sanat ve kültürel mekânı haline gelmiş durumdadır.

Fernand Braudel'in Kahire hakkında kaleme aldığı yazısında da alıntılacağı gibi camiler, Müslüman toplumların kalbi gibidir.

“Merkezde, Cuma namazlarının kılındığı Ulucami yer alır, ‘sanki kalp oymuş gibi, her şey oraya gider, her şey oradan çıkar. (J. Berque) Ulucaminin yakınlarında çarşı, yeni dükkânlara tahsis edilmiş sokaklarıyla (suk) ve hanlarıyla tüccar mahallesi vardır. Mal deposu olan bu hanların yanında, çok sayıdaki yasağa rağmen hamamlar yer almaktadır. Zanaatkârlar, Ulucami merkez olma üzere, daireler halinde yerleşmişlerdir.”¹⁵⁴⁷

Camiler, tarihte Müslüman toplumların ibadetlerinin yanı sıra eğitimlerinin de bir parçasıdır. Camilerin hemen yanı başında açılan medreseler de bunun en önemli örneğidir.

2.2.2.1 Hicaz

Hicaz, romanlarda Kâbe dolayısıyla oldukça önemli bir din merkezi olarak ele alınmıştır. Romanlarda çoğunlukla Hicret'ten hemen sonra Medine'de inşa edilen Kuba bir diğer ismi ile Takva Mescidi'nden, Mescid-i Nebevi'den ve Mescid-i Harâm'dan Kâbe'den söz edilmiştir.

Durali Yılmaz'ın *Kutup Yıldızları* romanında Medine'de yapılan ve İslam'ın ilk mescidi olarak kabul edilen Kuba mescidinden kısaca bahsedilmiştir.

¹⁵⁴⁷ Fernand Braudel, *Uygurlukların Grameri*, İmge Kitabevi, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara 2017, s. 100-101.

*“Allah Rasulü, Kuba’da bir mescit yapmaya karar verdiler. Böylece devletin kapısını yapacaklar ve bu kutsal kapıdan şehre, yani Medine’ye gireceklerdir. Yesrib’in adı, artık Medine olacaktı; Medine, şehir demektir. Medine, bu adı alan ilk şehir oluyordu. Bugünden itibaren bütün şehirler bu adla anılacaktı.”*¹⁵⁴⁸

Okay Tiryakioğlu’nun *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi* romanında Müslümanların yaptığı ilk mescit olan Takva Mescidi’ne yer verilir. Yazar bu mescitten ayrıntılı olarak söz etmez ve sadece ilk mescit vurgusu dikkat çeker.

*“İslam’da yapılan ilk mescit olan (Takva Mescidi) Kuba’nın bulunduğu aynı isimdeki köy buradan sadece altı yüz metre güneydeydi. İki dost bu son metreleri yaya olarak aşmıştı.”*¹⁵⁴⁹

İsmail Bilgin’in *Çöl Kapları Fahrettin Paşa Medine Müdafası* romanında da Mescid-i Nebevi Camii geçmektedir. Romanda Fahrettin Paşa’nın dini hassasiyetini anlatmak isteyen yazar, onun bu camiye giderken duyduğu heyecandan söz eder. *“Fahrettin Paşa sessizce odasından çıktı. Mescid-i Nebevi Camii’ne giderken, yine geçen günkü heyecanı, sevinci yaşadı.”*¹⁵⁵⁰

Leyla İpekçi’nin *Şehrim Aşk* romanında Müslümanlar için kutsal kabul edilen üç mescide Mescid-i Nebevi, Mescid-i Haram ve Mescid-i Aksa’ya değinilir ve bu camilerin İslam dünyasındaki camilere örnek teşkil ettikleri söylenir. Mescid-i Nebevi romanda şöyle anlatılmıştır:

“Mescid-i Nebevi, Mescid-i Haram ve Mescid-i Aksa’yla birlikte, yeryüzündeki mescitlerin en faziletlisi kabul ediliyor. Efendimiz’in Medine’deki bütün faaliyetlerinin merkezinde yer almış ve İslam mimari tarihinde sonradan inşa edilen bütün mescit ve camilere örnek teşkil etmiş. İlk mescit, taş temel üzerine tek sıra kerpiçten, bir adam boyu kadar yükseklikteki çevre duvarı ile kuşatılarak üstü açık biçimde yaklaşık bin metrekarelik bir alana üç kapılı olarak inşa edilmiş. Şimdi

¹⁵⁴⁸ Durali Yılmaz, *Kutup Yıldızları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000, s. 105.

¹⁵⁴⁹ Okay Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, Timaş Yayınlar, İstanbul 2017, s. 50.

¹⁵⁵⁰ İsmail Bilgin, *Çöl Kapları Fahrettin Paşa Medine Müdafası*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 87.

neredeyse yüz bin metrekairelik bir alana yayılıyor ve binlerce insan namaz kılabiliyor burada.”¹⁵⁵¹

Leyla İpekçi'nin *Şehrim Aşk* romanında ayrıntılı olarak Kâbe'ye yer verilir. Romanda insanoğlunun ilk ibadet mekânı olarak değerlendirilen Kâbe'nin Müslümanlar için ne anlama geldiği anlatılır. Daha sonra Kâbe'nin farklı özelliklerine yer verilir ve Beytü'l-Mamûr kavramı hakkında bazı bilgilendirmeler yapılır. Beytü'l-Mamûr, meleklerin ibadet yaptıkları, göklerdeki ruhani bir mekân olarak ele alınmakta iken onun Kâbe'nin kendisi olduğunu da savunanlar bulunmaktadır.

“Hz. Ali'nin de bir soru üzerine Beytülma'mûru, gökte bulunan ve Kâbe'nin yerdeki kutsiyetine benzer bir kutsiyete sahip olan, her gün 70.000 meleğin ziyaret edip namaz kıldığı, bir diğer adı da durâh olan bir yer, bir mescid olarak tanımladığı rivayet edilmektedir (Taberî, XXVII, 10).

Rebi' b. Enes'ten nakledilen bir görüşe göre Beytülma'mûr, Hz. Âdem'den Hz. Nûh zamanına kadar Kâbe'nin yerinde bulunuyordu. Hz. Nûh, halkından hac maksadıyla onu ziyaret etmelerini istemiş, fakat onlar buna uymamışlardır. Meydana gelen bir su baskını üzerine de Kâbe hizasında dünya semasına yükseltilmiş olup onu her gün 70.000 melek ziyaret etmektedir ve bu durum sûrun üfleneceği güne kadar devam edecektir (bk. Mâverî, IV, 110)”¹⁵⁵²

Romanda Beytü'l Mamur hakkında açıklamalara şöyle yer verilir:

“Şüphesiz insanlar için kurulan ilk ibadet evi, elbette Mekke'de, âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kâbe'dir' diyor ayet. Kâbe; su üzerinde beyaz bir köpük iken... Saf bir cevher iken... Yer bu köpükten döşendi evin altına, diye rivayet ediliyor. Beytullah, Beytü'l-Atik gibi isimleri var, Kur'an'da zikredildiği şekliyle. Kâbe-i Muazzama diyoruz biz daha ziyade. Kur'an'da bahsedilen Mescid-i Aksa, evet insanların en eski mabedi kuşkusuz. Ama Kâbe; Allah'ın Evi. İnsanlığın ilk evi, aynı zamanda bir mabet. Efendimiz sallallahu aleyhi vesselem'e Miraç'ta gösterilen Beytü'l-Mamur, yedinci semada, bir gelen bir daha gelmemek üzere her gün yetmiş bin meleğin ziyaret edip ibadette bulunduğu bir

¹⁵⁵¹ Leyla İpekçi, *Şehrim Aşk*, H Yayınları, İstanbul 2017, s. 78.

¹⁵⁵² Abdurrahman Küçük, “Beytül Ma'mur”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, VI, s. 95.

mabet. Varlıkların ilhamını çektiği ana kaynak. Bereket kaynağı. Kadim kible... Ve onun dünyadaki izdüşümü Kâbe.”¹⁵⁵³

Romanda Kâbe’nin Hz. Âdem döneminden günümüze nasıl ulaştığı edebi bir dil ile anlatılmakta, Kâbe’nin Hz. Âdem döneminde göklerden indirildiğine ve Nuh tufanı sırasında yeniden göklere çekildiğine inanıldığına yer verilmekte ancak Hz. İbrahim döneminde yaratıcının ona Kâbe’nin yerini gösterdiği ve onun da oğlu ile birlikte Kâbe’yi inşa ettiği belirtilmektedir.

“Kâbe’nin Hazreti Âdem zamanında gökten indirildiği rivayet ediliyor. Allah, Nuh tufanı sırasında Kâbe’yi semaya kaldırıyor ve sonra bir rüzgâr göndererek etrafını ortaya çıkarıp Hazreti İbrahim’e onun yerini gösteriyor. O da oğluyla birlikte Kâbe’yi eski temelleri üzerinde yeniden kuruyor. İşte İbrahim’in onu yeniden keşfedip oğluyla birlikte bina ettiği gibi, her birimiz de kendi harcamızla Kâbe’yi yeniden bina ediyoruz. Etmeye çalışıyoruz. Çünkü bu başlı başına büyük bir emek gerektiriyor. Yokluğumuzla onun harcını yoğurabilirsek, kendi hiçliğimizle onu imar edebilirsek, evet belki Beytü’l-Mamur’umuz olacak o bizim.”¹⁵⁵⁴

Romanda Kâbe’nin dört köşesi hakkında da ayrıntılı bilgiler veren yazar, kuzey köşesinin “tövbe kapısı” olduğunu anlatır, kuzeydoğu kısmında Hacerül Esved’in bulunduğu söyledikten sonra Kâbe’nin örtü ile örtülmesi geleneği hakkında bazı bilgiler verir:

“Kâbe’nin örtülmeye başlaması kadim bir gelenek. İnsanın örtünmesi kadar kadim belki. Birbirine tutturulmuş dört parçadan oluşan bugünkü altın ve sırmalarla benzenmiş kapı örtüsünde ayetler, kuşaklarında Esmâ-i hüsnâ yazılı daireler var. Ve lafza-i celal, kelime-i tevhid ve ‘Sübhânallahi ve bihamdilhi sübhânallahi’l-azim’ ibaresi... İç örtüsüne ve kuşaklarına daha birçok ayet işlenmiş. (...) Ehadiyyet’in simgesi çünkü siyah.”¹⁵⁵⁵

¹⁵⁵³ Leyla İpekçi, *Şehrim Aşk*, H Yayınları, İstanbul 2017, s. 37.

¹⁵⁵⁴ İpekçi, *Şehrim Aşk*, s. 37-38.

¹⁵⁵⁵ İpekçi, *Şehrim Aşk*, s. 39.

Ali Haydar Haksal'ın *Sevgili'nin Hak Dilli Arkadaşı Hz. Ömer Radiyallahu Anh* romanında da Müslümanların ilk mescidi olarak kabul edilen Kuba Mescidi'ne yer verilmekte ve ilk mescit özelliği vurgulanmaktadır

Ebubekir Subaşı, *İmanın Sancağı Musab bin Umeyr* romanında Medine'de kurulan Mescid-i Nebevi'yi anlatırken İslam mimarisinin en önemli ayrıntısına da dikkat çeker. Buna göre şehirler büyük bir mescidin çevresinde inşa edilmekte, adeta mescit şehrin göbeğini, mihenk taşını meydana getirmektedir.

“Medine peygamber şehri olduğuna göre artık buraya bir de peygamber mescidi çok uygun düşecek ve buna Mescid-i Nebevi demenin başka bir lezzeti olacaktı. Bu inşa aynı zamanda İslam medeniyet tarihi bakımından en büyük çekirdek olarak doğup gelişebilecekti. Mescidin inşası aynı zamanda şehirleşme bakımından da bir dönüm noktasıydı. Yeniden şekillenecek ve yeniden İslam burada şehir planına şekil verecekti. Bu aynı zamanda onun bir şehir medeniyeti dini olduğunu da ortaya çıkaracaktı. İnşaatı ile birlikte Mekke'deki Mescid-i Haram'a hatırlatmaya başlıyordu zira oradaki Kâbe gibi şehir hayatının merkezine oturuyor ve bütün hayatı kendisine göre şekillendiriyordu.”¹⁵⁵⁶

Romanda şehrin mimari düzeninde etkili olan mescidin aynı zamanda toplumların yaşamlarının da içinde olduğuna değinilmektedir. Mekke'de bulunan Mescid-i Haram ile Medine'de bulunan Mescid-i Nebevi'yi karşılaştıran yazar, Mescid-i Nebevi'nin dini ve dini olmayan faaliyetler için iki kısımda inşa edildiğine, böylece de Mescid-i Haram'dan ayrıldığına yer verilir:

“Mescidi Nebevi'nin inşasıyla birlikte Mekkeliler Mescid-i Haram hatırlatmakta ve şimdi de bu Mescidi etrafında toplanmak da gecikmediler. Ve Burası Mekke'de olduğu gibi, şehrin gündelik hayatının merkezi oluvermişti. Ancak Medine Mescidinde bazı farklar vardı; binadaki kısımlar ana olarak biri ibadete, diğeri ise ibadet harici faaliyetlere ait olmak üzere iki kısma ayrılıyordu. Mescid'in avlusu bütün resmi faaliyetlerin yer aldığı bir mekân oluyordu. Hazreti Peygamber muhtelif kabilelere mensup heyetleri burada kabul ediyor, bazı heyetler ise mescidin içerisinde kurulan çadırlarda ağırlanıyordu.”¹⁵⁵⁷

¹⁵⁵⁶ Ebubekir Subaşı, *İmanın Sancağı Musab bin Umeyr*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2018, s. 241.

¹⁵⁵⁷ Subaşı, *İmanın Sancağı Musab bin Umeyr*, s. 243.

Ebubekir Subaşı'nın *İmanın Sancağı Musab bin Umeyr* romanında ise Müslümanların ikinci kıblesi olan Kâbe hakkında bazı detaylı bilgilere ve Kâbe'de bulunan Hacer-ül Esved taşı hakkındaki rivayetlere yer verilir. Bunlardan biri de Hz. İbrahim'in bu taşı Ebu Kubeys dağından getirmiş olmasıdır:

*"... Hacer-ül Esved'e gelip eli ile onu yokladı bu koyu renkli parçanın bir göktaşı olduğu söyleniyordu. Bu siyaha yakın koyu kırmızı taş Kâbe'nin doğu köşesine ve yerden bir buçuk metre yükseklikte kapıya yakın bir yere yerleştirilmişti. Üstü küçük koyu zemin üstüne serpilmiş billurlar ile örtülür renklerini dalıp gitmişti. Rivayetlere göre Hz. İbrahim onu Ebu Kubeys dağından getirip Kâbe'yi tavafi başlangıcına işaret olmak üzere işte Buraya kendi eliyle yerleştirir vermişti."*¹⁵⁵⁸

Şükrü Altın'ın *Medine Müdafaası-Fahreddin Paşa* romanında Fahrettin Paşa'nın Mescid-i Nebevi'nin çevresinde birtakım mimari faaliyetler ile Medine ve çevresini aydınlatmaya çalıştığından söz edilmektedir. Bu da dini yaşamın güçlenerek devam ettiğini göstermek için isyancılara karşı ayrıca bir direnişi temsil etmekte, böylece isyancı kuvvetlere psikolojik baskı uygulanmaktadır.

*"Fahrettin Paşa çizdiği krokiler ile yeni caddeler açmak ve yollar tanzim etmek sureti ile imar çalışmalarını başlattı. Mescidi Nebevi'nin Etrafı genişletildi. Bab-üs Selam kapısından itibaren 40 metre kadar açılan caddeye çiçek bahçeleri yapıldı. Bütün askeri karargâh ve kışla odaları elektrikle aydınlatıldı. Medine'de buz fabrikası kurularak askere soğuk su verilmeye başlandı. Bu durumu gören zabıt, asker ve halk Osmanlı ordusuna güven duyuyordu. İmar çalışmaları asiler tarafından haber alındığı vakit kalenin yakında düşeceği hususundaki hayalleri sönüyordu."*¹⁵⁵⁹

2.2.2.2. Suriye-Filistin

Camiler, Müslümanlığın ve Türklüğün en önemli simge yapılarından birisidir. Refik Halit Karay'ın *Yer Altında Dünya Var* isimli romanında Halep ve Şam arasında Rayak İstasyonu çevresindeki bölgeler anlatılırken, kentlerdeki silüetin artık değiştiğini

¹⁵⁵⁸ Subaşı, *İmanın Sancağı Musab bin Umeyr*, s. 15.

¹⁵⁵⁹ Şükrü Altın, *Medine Müdafaası-Fahreddin Paşa*, Hayat Yayınları, Ankara 2018, s. 195.

ve Türk'ün anladığı anlamda camilerin var olmadığına değinilir. İstanbul'un bilinen silueti ile kıyaslanan kentler bu yüzden yabancı birer şehir gibi anlatılmaktadır. Karay, Türk minarelerinin mimari yapıları ile Arap mimarisine ait minareleri karşılaştırarak Arap minarelerini daha düşük bir mimari seviyede kabul eder:

“Minaresiz ve minareleri zevksiz bir Müslüman şehri İstanbul'un karadan ve denizden giriş manzarasını görmüş, buna alışmışlar için –hurmalar, palmiyelerle de süslü olsa- yine de insana bir bodurluk hissi veriyor. Şirin Beyrut bir Müslüman kalabalığının oturduğu yer ise de hemen hemen minaresiz. Dört beş minare var ama Türk'ün anladığı mânâda değil.

Minarecilikte biz gerçekten ilahi bir hüner göstermişizdir. Türk minaresi o kadar güzel ve bütün İslam minareciliğine üstün bir sanat eseridir ki bu, maddi cephesi epeyce katı hale sokulmuş dinin noksan kalan tarafına bir şiir eklemeğe muvaffak olmuştur. Göğe ve manevi dünyaya ancak Türk minaresinden yükselmek mümkündür denilebilir.”¹⁵⁶⁰

Attila İlhan'ın *Hacı Hanım Vay* romanında Emevi Cami'sinden söz edilir. Romanda savaşın eşiğindeki Şam'da karasinekler ve vızır vızır gelen mermi sesleri ile Emevi Cami'sinden okunan Cuma salası ayrıntıları birlikte anlatılır.

“Feridun Hakkı, gözlerini siper ederek, faytonun aheste-aheste uzaklaşmasını, mahzun seyretti. Emeviyye Camii'nin minarelerinden, 'davudi' sela! Demek, Cumaymış.

Ağustos nihayetine doğru, Yüzbaşı Cevat (Beykoz), 'vazife-i mahsusa'yla Şam-ı Şerif'e gelmişti, onu aradı: şehirdeki Arap ihanetini' incelemekle görevlendirilmişler, üç gün kalacakmış! Otelin salonunda konuştular. Kimseler yok. Havada kuru, çatır çutur fırın sıcaklığı, tahtalar sanki yarıyor. Karasinekler, vızır vızır birer mermi, taşı tahtayı delip geçiyorlar. Koridordan Almanca lakırdılar, çın çın mahmuz şıkırtıları.”¹⁵⁶¹

İlhan ayrıca romanda camilerin toplumların sosyal ve siyasi yaşamlarındaki değişime de vurgu yapmak için Emevi Cami'sinden okunan ezanın Türk ezanı değil Arap ezanı olduğunu söyler.

¹⁵⁶⁰ Refik Halid Karay, *Yer Altında Dünya Var*, Çağlayan Yayınevi, İstanbul 1954, s. 61.

¹⁵⁶¹ Attila İlhan, *Hacı Hanım Vay*, Altın Kitaplar Yayınevi, 1984, s. 33.

“... Meydan’da, çarşı esnafı, anlamlı anlamlı bakışıyorlar; konuşulacak şey kalmadı ki! Hayfa ve Akkâ’nın düştüğü doğrulandı. İngiliz Süvarisinin öncüler, Rayak yolunu tutmuş bugüne yarına, Şam-ı Şerif’e vasıl olacaklardır. Emeviyye Camii’nin şerefelerinden, damların üzerine, sanki başka ezanlar yağıyor: Müslümandan ziyade, Arab! El Amarra taraflarında devriyeler, isyancılara silah götüren bedevileri yakalamışlar; ikisi, sabaha karşı kurşuna dizildi.”¹⁵⁶²

Mustafa Yıldırım’ın 58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin’den Anayurdun Dağlarına romanında Şam’da bulunan Emevi Cami’sine yer verilir. Romanda Emevi camisinden bir mehdi ya da Hz. İsa’nın geleceğine inanıldığına değinilmektedir. Bu inanca Orta Doğu toplumlarının birçoğunda rastlanmaktadır.

“Selahattin Eyyubi Türbesi ne sağına alıp Emevi Camisi’nin yukarısında kadar yola yöneldi. Bu sıcakta elleri üşüyordu. Bu bir uyarı mıydı? Başını kaldırıp Emevi Camisi’nin dört köşe yükselen minaresine baktı. Allah’ın İsa peygamber kimliğinde bu minareye ineceğine inananlar vardı. Yoksa Mehdi geldi de canımı yavaş yavaş alıyor muydu? Nelerde düşündürüyor şu karanlık dar sokak.”¹⁵⁶³

Mustafa Yıldırım romanda Suriye Filistin bölgesinde bulunan birçok kent mekân olarak kullanır. Bunlardan bir diğer şehir de Beyrut’tur. Beyrut’ta bulunan Yahya Cami de romanda yer verilen kutsal mekânlar arasındadır. Bu camiye ayrıntılı olarak anlatmaya çalışan yazar, Yahya Cami minarelerine benzer minarelerin İstanbul’da dahi bulunmadığını söylerken, cami ile Türk bayrağı arasındaki sıkı bağa da yer verir.

“Ayakları onu loş sokaklardan Yahya Camisi’ne sürüklemişti. Bir süre minarelere baktı. Öyle minareler İstanbul’da bile yok. Şerefelerinden göğe doğru 3-4 metrelik direkler yükseliyor. Eskiden bu direkleri Türk bayrağı çekilirmiş. Osmanlı şehri Fransızlara teslim ettikten ve onların isteği ile bir Hristiyan vali tayin edip otonomi de ilan ettikten sonra bayrak da çekilmez olmuş.”¹⁵⁶⁴

Romanda sadece ismen anılan diğer camiiler ise Nablus’taki El-Kebir ve Enbiya Camileridir.

¹⁵⁶² İlhan, Haco Hanım Vay, s. 75.

¹⁵⁶³ Mustafa Yıldırım, 58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin’den Anayurdun Dağlarına, Ulus Dağı Yayınları, Ankara 2006, s. 195.

¹⁵⁶⁴ Yıldırım, 58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin’den Anayurdun Dağlarına, s. 263.

Bekir Büyükarkın'ın *Gün Batarken* romanında Suriye Filistin bölgesinde bulunan ibadethanelerin tarihleri hakkında bazı bilgilere yer verilirken romanda çok uzun yıllar boyunca bu bölgede İslamiyet ve Hristiyanlığın birlikte yaşadığından, ibadethanelerin de bir arada bulunduğundan bahsedilmektedir. Buna örnek olarak ise Aziz Johannes Kilisesi gösterilmektedir. Romanda daha sonra Emevi Cami'sinin yapılmasına yer verilir ve bu caminin inşasından sonra ezan seslerinin daha güçlü çıktığı ve bu ezan seslerinin kilise çanlarının sesini bastırdığına yer verilmiştir.

“Aziz Johannes Kilisesi, eski cami ve Muaviye'nin Sarayı al-Hazra, yan yana idi. Muaviye çan sesleriyle uyanır, çan sesleri arasında sarayından çıkıp camiye giderdi.

Bu şehrin merkezine, 705 yılında Halife Velid zamanında yığın yığın işçiler toplanmıştı; artık ezan seslerini boğan çan sesleri işitilmeyecekti. Çünkü ‘Acaib-i seba-ı âlem’in üçüncüsü olarak övülen Emevi Camisi yükselmeye başlamıştı.

Mısır'dan malzeme ve usta işçiler, İstanbul'dan mozaikler getirtilmişti. Kucaklar dolusu altın harcanmış, bu suretle muhteşem bir eser doğmuştu.”¹⁵⁶⁵

Romanda daha sonra Abbasi ve Emevi devletleri arasındaki mücadeleden de söz edilir. Bu iki Müslüman devletin birbirleri ile rekabet etmelerine ve yaptıkları eserlere değer vermemelerine yer veren yazar, Şam'ın bu çekişme yüzünden solan bir çiçeğe benzediğini söyler. Romanda ibadethanelerin devletlerin en önemli güç simgeleri olduğuna da yer verilir ve Memlüklerin, Moğollarla anlaşılan Hristiyanlara ceza vermek amacıyla Meryem Ana Kilisesi'ni yıktırmalarından söz edilir.

“Hâlbuki Abbasiler, Emevilerin yaptıklarını ortadan kaldırma çabasına girişmişler, Dimaşk susuz kalmış, bir çiçek gibi solmaya başlamıştı. Hazra hapishane olmuş, Emevi mezarları yağmalanmış, surlar yıkılmış ve devletin yeni hâkimleri, Şam'ı bırakıp Irak'ta hüküm sürmeye başlamışlardı.

Hülagü'nün Moğol atlıları 1260 yılında Şam'a girince Eyyubi devleti bir daha dirilmemek üzere yıkılmıştı. Memlükler ise Moğolları Ayn-Calut'ta yenince bütün Suriye'nin, dolayısıyla Şam'ın da hâkimi olmuşlardı. Onlar da Moğollarla

¹⁵⁶⁵ Bekir Büyükarkın, *Gün Batarken*, Ötüken Yayınları, Ankara 2010, s. 91.

anlaşan Hristiyanlara bir ceza vermek için tarihi Meryem Kilisesi'ni yıktırmışlardı."¹⁵⁶⁶

Gün Batarken romanında Şam'da Osmanlı devletinin birçok eser bıraktığına ve hoşgörölü bir yönetim anlayışına sahip olduğuna da değinilmiştir.

"Üstelik Şam'da Osmanlı Türkleri, sayılamayacak kadar sanat eserleri meydana getirmişlerdi. Anadolu'nun bağrından kopan bir hoşgörölülüğün sonucu Şam'da camiler, medreseler, sebiller, yollar birbirini kovalamıştı."¹⁵⁶⁷

Fırat Dede'nin *Derin Yara Kerbela* isimli romanında ise Ümmeyye Cami olarak geçen Şam Emevi Cami'sinin mimarisi ve tarihi hakkında açıklamalara yer verilir. Bu caminin Müslümanlar ve Hristiyanlar için ayrılan bölümlerinin bulunduğuna dikkat çeken yazar, bu caminin yerinde çok eskiden Vaftizci Yahya'ya adanmış olan bir bazilikanın var olduğunu söyler. Romanda Emevi Camii hakkında düşünen Hz. Hasan'ın, Kâbe üzerine düşünceleri de aktarılır. Dikkat çeken bir diğer ayrıntı ise Kâbe'nin bir Güneş Tapınağı olarak inşa edildiği iddiasının söylenmesi ve yıldızlar ile tapınak mimarisi ilgisi iddiasıdır:

"Muaviye Şam'daki yaşamın görkemini tanıtırken Hasan'ı Ümeyye Camii'ne götürmüştü. (...)

Hasan'ın daha çok ilgisini çeken bazilikadan öncesiydi. Bazilikadan önce bu yerde bir tapınak varmış. Sözü edilen Jüpiter Tapınağı'nı Romalılar yaptırmış. Ancak diye düşündü Hasan söylenildiği gibi burada Jüpiter (Müşte;i) tapınağı vardysa dikdörtgen değil üçgendti. Böyle olduğunu Hasan'a babası Ali aktarmıştı. Ali'ye de babası. Hasan babasının öğretisi yedi yıldızı ve bunlar için yapılan tapınakları düşündü. Zühal altıgen; Jüpiter üçgen, Mars dikdörtgen; Güneş dörtgen, Utarit dikdörtgen içinde üçgen Zühre (Venüs) dörtgen içinde üçgen; Ay sekizgen.

İşte Kâbe diye düşündü; dörtgendti ve İbrahim Peygamber tarafından Güneş Tapınağı olarak inşa edilmişti. Doğu kanadında Müslümanların batı kanadında İseviler'in ibadete durduğu yapıyı bir uçtan diğer uca gözden geçirdi. Babasının aktardığı bilgilere vurduğunda Merih Mars Tapınağı'nı

¹⁵⁶⁶ Büyükarkın, *Gün Batarken*, s. 91.

¹⁵⁶⁷ Büyükarkın, *Gün Batarken*, s. 91.

andırıyordu. Ama İseviler kurmuştu. Misafirlerden öncesine düşündü. Demek ki diye sürdürdü düşüncesini Romalılar İsa'yı tanımadan önce Merih'e tapıyordu. (...)”¹⁵⁶⁸

Reha Çamuroğlu'nun *Selahaddin el Kürdi* romanında ise Şam Emevi Cami'sine ve Selahaddin Eyyubi'nin Emevi Camii'nde yaptığı konuşmaya yer verilir.

“Binlerce Şamlı onunla birlikte koşuyor, sevinç çılgınlıkları atıyordu. Emevi Camii'nde, o meşhur minberde kısa bir konuşma yaptı ve Kur'an'a uygun olmayan tüm vergileri kaldırdığını, askerlerine, şehire yağmanın her türünü yasakladığını ilan etti. Şamlılara binlerce altın dağıttı. Şam'ı Humus, Hama ve Baalbek'in alınması hızla izledi.”¹⁵⁶⁹

Romanda Şam'da bulunan Emevi Camisi'nden “Beyaz Minare”den Mesih'in geleceğine inananların bulunduğu da yer veren yazar, bu bölgenin tarihine göndermeler yapar.

“‘Bak Yusuf’ dedi İsa şehri ilk dolaşmaya çıktıklarında, ‘Burada Peygamber Efendimizin aile efradı yatar. İbrahim Peygamberin burada doğduğu söylenir. Musa ve İsa, Lut ve Eyüp Peygamberler burayı şereflendirmişlerdir. Yine söylenir ki, mahşer günü Mesih doğu kapısının oradaki Beyaz Minare'den yeryüzüne inecektir.’”¹⁵⁷⁰

Şebnem Pişkin *Kudüs Kırmızısı* romanında Mescit-i Aksa hakkında detaylı açıklamalar yapar.

“Mescid-i Aksa, 144 dönümden oluşan büyük bir alandı. İçinde Kible Mescidi'nin, Kubbetü's Sahra'nın Burak Mescidi'nin, Mervan Mescidi'nin, medreselerin, şadırvanların ve zeytin ağaçlarının bulunduğu külliyenin tamamının adıydı.”¹⁵⁷¹

Romanda Muallak Kayası hakkında da açıklamalar yapan yazar, bu kayanın Eyyubi hükümdarları tarafından tozunun alındığından ve Evliya Çelebi'nin de *Seyahatname*'sinde bu kayadan söz ettiğini belirtir:

¹⁵⁶⁸ Fırat Dede, *Derin Yara Kerbelâ*, Yurt Kitap Yayın, Ankara 2011, s. 62

¹⁵⁶⁹ Reha Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, Everest Yayınları, Aralık 2011, s. 141.

¹⁵⁷⁰ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, s. 59.

¹⁵⁷¹ Şebnem Pişkin, *Kudüs Kırmızısı*, Siyah Kuğu Yayınları, İstanbul 2016, s. 26.

“İçerisi sessiz ve huzurluydu. Emevi halifesi tarafından yaptırılan ve Hacer-i Muallak denen kaya kitlesinin üstüne inşa edildiği için adına Kaya Kubbesi denen bu muazzam yapı tarih boyunca bölgeye hâkim olan tüm hükümdarlar tarafından ilgi ve saygı görmüş, bilhassa Eyyubi sultanları kendi elleriyle kayanın tozunu almış, mescidi süpürmüş ve her köşesini gülsuyu ile yıkamışlardı. Osmanlı zamanında ise bu muhteşem yapı köklü bir şekilde tamir ettirilmiş, harap olan dış mozaik kaplamalar eşsiz çinilerle değiştirilmişti.”¹⁵⁷²

Leyla İpekçi de *Şehrim Aşk* romanında Şam’da bulunan Emevi Camii’ne yer verir. Bu caminin insanlar için ne anlama geldiğini anlatan yazar, kültürden kültüre değişen kutsal mekâna bakış farkına da dikkat çeker. Türkler ve Araplar arasındaki bu farkı değerlendiren yazar, Arapların camilerinin sosyal yaşam ile çok fazla iç içe olmasına rağmen Türklerde onlara kıyasla böyle bir sosyal yaşamın olmadığını belirtir.

“Yıllar önce Şam’da Emevi Camii’ne ilk gidişimde çok şaşırmıştım. Bu heybetli mabedin avlusuna da ayakkabısız giriliyordu. Çoluk çocuk her köşede oynayan, yemek yiyen, uyuyan cemaat vardı. İçeride de durum farksızdı. Hayat olduğu gibi devam ediyordu. Namaz vakitlerinde alınlar secdeye varıyor, sonra yine mabedin içinde akıp gidiyordu her şey kendi ritminde.

Bizde olmayan bir şey. Mahalle camilerinin pek çoğu namaz vakitleri dışında kapalıdır. İçeride veya avluda devam eden bir sosyal hayat yoktur. Kahire’de El-Ezher Camii’nin etrafındaki hareket bizde Süleymaniye’de, Sultanahmet’te vardır elbet, ama her mescidin insan ruhuna bıraktığı aşk ilhamları başka başka. Ezher Camii’ndeyken bana sanki hadis ve tefsirin merkezindeyiz gibi gelmişti. Her yandan talep yağıyordu; öylesine yoğun bir cemaat vardı ki, hakkı ve hakikati talep edenlerin bu kadar yoğun olduğu bir başka mescit görmemişim.”¹⁵⁷³

Romanda Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebevi’den sonra İslam dininde kutsal kabul edilen üçüncü cami olan Mescid-i Aksa ele alınmıştır. Bu caminin Hz. Davud zamanında yapılmaya başlandığı ve Hz. Süleyman döneminde ise tamamlandığı belirtilir:

“İstanbul’a benzeyen bir manzara çıkacak nihayet kaşımıza. Selvilerin arasından Mescid-i Aksa’ya varacağız. Yeryüzünde Mescid-i Haram’dan sonra

¹⁵⁷² Pişkin, *Kudüs Kırmızısı*, s. 28.

¹⁵⁷³ Leyla İpekçi, *Şehrim Aşk*, H Yayınları, İstanbul 2017, s. 178-179.

yapılan en eski mescitlerden Mescid-i Aksa. Yapımına Hazreti Davud başlamış ve Hazreti Süleyman tarafından tamamlanmış.

‘Aksa’ en uzak anlamına geliyor. Ona en uzak mescit denilmesi, Mescid-i Haram’a yaya yürüyüşü ile bir aylık mesafede bulunması yüzündenmiş.”¹⁵⁷⁴

Ebubekir Subaşı’nın *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyubi* romanında da Baalbek’te bulunan ve Emeviler tarafından yaptırılan ulu caminin varlığından söz edilmektedir.

“Emevîlerden kalan ulu cami ise, sarıya çalan toprak rengi mütevazı sütunları; bir kırkayak bacaklarının, fil ayakları gibi büyüyüp, sonra taş kesilerek; üzerindeki ağır gök kubbeyi de taşımaya heves etmiş olarak semalara doğru dikilmiş gibidirler.”¹⁵⁷⁵

Leyla İpekçi *Şehrim Aşk* romanında El Halil Camii’ne de yer verir. Bu cami İsrail’de meydana gelen bir terör saldırısından sonra ikiye bölünmüş ve önemli bir kısmı Yahudiler için ibadethaneye yani sinagoga çevrilmiştir. İsrail devletinin Miraç gecesi gibi bazı gecelerde bu kısmı Müslüman ziyaretçilere açtığı bilinmektedir:

“Hatta Miraç gecesinin hatrına yılda sadece bir kez Müslümanlara açılan El-Halil Camii’ne girebileceğiz. Bu Memluk dönemi yapısı da tıpkı Selçuklu ve Artuklu eserleriyle birlikte en sevdiğim dönemin eserlerinden.

Yıllar önceki bir suikasttan sonra İsrail yönetimi camiye ikiye bölüyor ve bir tarafta sinagog yapıyor. Sinagog yapılan taraf, yılda bir gün Filistinlilere açılıyor sadece. İçeride yedi peygamber ve eşleri var. Hazreti İshak ve annesi Sare burada. Hazreti Yakup ve çocukları Bünyamin ile Yusuf aleyhisselam burada. Hepsinin medfun bulunduğu yere inen tek yol ise bir kuyu. İçine bakıyorsun eğilip. İncecik bir ışık huzmesi geliyor yukarıya. Çağlar öncesinden geliyor. Bir ateş nuru. Sanki Hazreti İbrahim’i yakmayan ateş.”¹⁵⁷⁶

Nurettin Taşkesen’in *Nekbe 1948* romanında ise Mescid-i Aksa’nın kişinin üzerinde yarattığı büyük etkiyi anlatan yazar, burada ibadet eden insanların yanı sıra Ağlama Duvarı olarak da bilinen Burak Duvarı önünde ibadet eden Yahudiler’den ve

¹⁵⁷⁴ İpekçi, *Şehrim Aşk*, s. 259.

¹⁵⁷⁵ Ebubekir Subaşı, *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyubi*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2017, s. 25.

¹⁵⁷⁶ Leyla İpekçi, *Şehrim Aşk*, H Yayınları, İstanbul 2017, s. 248.

Müslümanlara eziyet eden İsrail askerlerinden söz etmekte, üç din için de Kudüs'ün büyük bir “mescit” olduğuna dikkat çekmektedir.

“Namazda Mescidi Aksa tarihi günlerden birini yaşıyordu. Kible Mescidi çoktan dolmuş, cemaat havuzlu şadırvanın bulunduğu yere kadar avluda saf tutmuştu. Büyük bir coşkuyla kılınan namazdan sonra herkes Mescidi Aksa'nın avlusuna dağıldı. Nöbetçiler yerlerini aldı. Beklemeye başladık.

Gerçekten gelen istihbarat doğru çıkmıştı. Bazı Yahudi gruplar kendilerinin Ağlama Duvarı dediği, Burak Duvarı önünde toplanmaya başlamıştı. Haber gelince avluda bir hareketlenme oldu. Cemaat bir anda Kible Mescidi'nin önünde toplanmaya başladı. O sırada Ferhan Saadi yüksekçe bir duvarın üstüne çıkarak:

—Kardeşlerim, Müslümanlar! On iki senedir İngiliz'in şımarttığı Yahudiler artık çizmeyi aştılar. Sabrımızı zorlamaya başladılar.”¹⁵⁷⁷

Romanların bazılarında kahramanların ya ziyaret yahut da inancı gereği bulunduğu kiliseler, manastırlar benzeri ibadet mekanları ile de karşılaşmaktayız. Bazısında bu yerlerin mimarisinden, bazısında ise o mekanla ilgili anlatılan efsanelerden söz edilir.

İskender Fahrettin Sertelli *Sakın Beni Okuma* romanında Hayfa'da bulunan ve romanın ana mekânı olarak gösterilen Karmel Manastırı'na yer verilmektedir. Romanda Hayfa'da bulunan on yedi manastırın varlığından söz edilir.

“—Karmel Manastırı'nda buradan daha fazla rahat edeceğini biliyorum, bildiğim bir şey varsa, o da, Karmel tepesi çok yüksek ve Hayfa'nın en havadar bir mevkiidir.

—Karmel tepesi, büyük bir sur içinde, dört manastırdan ibarettir. Bunların hepsi de denize nazır ve gayet havadardır. Manastırın birinde, harici hayatla laka ve teması ve şehir dâhilindeki mektepte dersleri olan rahipler vardır.”¹⁵⁷⁸

Ece Temelkuran'ın *Muz Sesleri* romanında da Beyrut'ta Hamra Caddesi'nde bulunduğu belirtilen Saint Francis Kilisesi'nden söz edilmiştir ancak Filipina'nın Tanrı'ya inanmadığı da romanda bir ayrıntı olarak işlenmiştir:

¹⁵⁷⁷ Nurettin Taşkesen, *Nekbe 1948*, Mihrabad Yayınları, İstanbul 2018, s. 33.

¹⁵⁷⁸ İskender Fahrettin Sertelli, *Sakın Beni Okuma*, Tefeyyüz Kitaphanesi-Nümune Matbaası, s. 65.

“Filipina’nın alnı buruştu, kaşları büzüştü, ağzı yamuldu. Bir ağlama öncesinde takılı kaldı yüzü. Nasır’ın elinden, bu yüzü görmezden gelmekten başka bir şey gelmedi: ‘Dur dur dur! Tabii ki Hamra Caddesi’ne! Sizinkiler oradaki Saint Francis Kilisesi’ne giderler. Vıyır vıyır Filipinli kız dolar orası pazarları. Doğru mu? Hamra mı?’ Filipina, başını önüne eğdi. Bir tanrıya inanmadığım söylemenin hiç sırası değildi.”¹⁵⁷⁹

İskender Pala’nın *Efsane* romanında Yahudilerin Mescid-i Aksa’nın yerinde kurulmuş olduğuna inandıkları Süleyman Tapınağı’nın yapılışından söz edilir. Yazar, Hz. Süleyman’ın kendisine yaratıcı tarafından verilen ve Allah’ın 100. isminin bulunduğu inanılan yüzüğü bir deve çaldırdığı için bir süre sıkıntı ile imtihan edildiği anlatılarak cami, tekke ve mescitlere Süleyman mührünün çizilmesinin altında yatan sebeplerin, cin ve şeytanların bu mekânlara girme korkusu olduğu söylenir.

“Hz. Süleyman Allah’tan cinlere ve rüzgâra hükmedebilmek gücünü istediğinde Allah ona 100. adını öğretmiş. O da yüzük şeklinde bir mühür yaptırıp üzerine 100 adın sembolü olarak bu mührü kazıtmış. Böylece cinlere ve rüzgâra karşı yüzünü tuttuğunda onları yönetebilir olmuş. Cinleri yöneterek Mescidi Aksa’yı inşa ettirmiş; rüzgâra hükmederek Belkis’in tahtını getirtmiş. Hz. Süleyman bu yüzüğü yalnızca tuvalete giderken çıkarır ve eşine teslim eder geri gelince hemen alırmış. Günlerden birinde cinlerin büyüklerinden biri de Süleyman kılığına girip hile ile eşinden yüzüğü teslim almış. Sonra da cinlere ve rüzgâra hükmederek Süleyman Peygamber’in yerine geçmiş. Süleyman Peygamber de kendini ispat edemeyip sahtekârlıkla suçlanarak Sarayı’ndan kovulmuş. Dev bir daha bulunmasın diye yüzüğü derin denizlere atmış.”¹⁵⁸⁰

Leyla İpekçi’nin *Şehrim Aşk* romanında Hz. İsa’nın peygamber olduğuna inanıldığı yer olan Koronto Manastırı’ndan söz edilir ve Kutsal Kabir Kilisesi hakkında bazı bilgiler ile devam edilir. Yazar, aynı zamanda bu kiliseye gelen Müslüman ziyaretçilerin de Hz. İsa’yı büyük bir saygıyla andıklarını ve İslam dininin Hristiyanlığı da içine alan son ilahi din olduğunu belirtir.

¹⁵⁷⁹ Ece Temelkuran, *Muz Sesleri*, Everest Yayınları, İstanbul 2010, s. 10.

¹⁵⁸⁰ İskender Pala, *Efsane-Bir Barbaros Romanı*, Kapı Yayınları, İstanbul 2013, s. 270-271.

“Hazreti Davud’un sandukasında Yahudilerle Müslümanlar birlikte dua ediyor, Kutsal Kabir Kilisesi’nde de Beytullahim’deki Kutsal Doğuş Kilisesi’nde de Hristiyanlarla Müslümanlar Hazreti İsa ve Meryem’i birlikte anıyor. Nihayetinde sadece Müslümanlar tüm bu çeşitliliği kucaklıyor.

Müslümanlar Hazreti Âdem’den Hazreti Peygamber’e dek dünyanın çok farklı coğrafyalarından her kavme bir peygamber geldiğine iman eder. Kur’an her ne kadar bizi sadece Orta Doğu’daki kıssalardan haberdar etse de uyarılmamış, Rabbinin ‘sesini’ işitmemiş kimse yoktur yeryüzünde. Bu yüzden batıla düşen toplulukların önceden tevhid ilkesini bildiklerine, zamanla bozulduklarına inanırız.”¹⁵⁸¹

Romanda yine dini mekanlar olarak Hz. İsa’nın çarmıha gerildiğine inanılan Kıyamet Kilisesi’nden (Holy Sepulchre) ve bu kilisenin hemen yanında bulunan Hz. Ömer mescidinden söz edilir:

“Zeytindağı, Mabet Tepesi, Hazreti İsa’nın Hristiyanlarca çarmıha gerildiğine inanılan Kıyamet Kilisesi, onun avlusuna komşu Hazreti Ömer Mescidi (namaz vakti girdiğinde papaz ona kilisede namaz kılabileceğini söyler fakat Hazreti Ömer ümmet bunu görüp tekrarlar diye düşünerek diyerek namazını yan tarafta kılar, sonradan burası mescit olur), Dante’nin İlahi Komedyası’ndan aklımda yer etmiş meşhur Kidron çukuru, (dünyanın dört bir yanından Yahudilerin gömülmeye geldikleri mezarlık burada; ölülerin burada dirileceğine inanıyorlar), komşu bölgede İsa’nın havarileriyle birlikte son akşam yemeği yediğine inanılan Getsmane.”¹⁵⁸²

Can Orhun’un *Ex Libris* ya da *Pertev Efendi’nin Olağanüstü Yolculuğu* romanında eline geçen yazmanın ait olduğu yeri arayan Pertev Efendi’nin yolu bir kiliseye düşer. Bu kilise hakkında önce Ege’de bir rahipten bilgi edinilir. Daha sonra Pertev Efendi, Kudüs’te bir Süryani kilisesi aramaya başlar ve kilisenin adının Aziz Markos Kilisesi olduğu bilgisini öğrenir:

“Yataktan kalktıktan sonra Mustafa Efendi’yle aşağıda bir şeyler atıştırırken hancı Avedis’e Kudüs’te bir Süryani kilisesi olup olmadığını sordum.

¹⁵⁸¹ Leyla İpekçi, *Şehrim Aşk*, H Yayınları, İstanbul 2017, s. 251.

¹⁵⁸² İpekçi, *Şehrim Aşk*, s. 252.

Patmos'taki papaz, çantamdaki yazmanın adadaki manastıra Kudüs'teki bir Süryani kilisesinin kütüphanesinden geldiğini söylemişti. Manastırdaki kayıtlarda bir emaneti olarak bıraktığını yazıyordu.

'Bir tane var' dedi iyi konuştuğu Türkçesiyle.

'Adı nedir bu kilisenin?'

'Aziz Markos Kilisesi...'”¹⁵⁸³

Romanda Kudüs'te bulunan Aziz Markos Kilisesi'nin bulunduğu yer hakkında da detaylı birtakım bilgiler verilir ve bu dini mekânın çok kalabalık olmadığına dikkat çekilir. Yazmanın bu kiliseye ait olduğu, daha sonra İstanbul'a getirildiği de anlatılır ve böylece Pertev Efendi kitabın lanetinden kurtulmuş olur. Romanda Kubbetüs Sahra ve Mescidi Aksa'dan ise sadece ismen söz edilir.

“Kiliseye Kudüs'ün basamaklı, dar sokaklarından birkaç dakikalık yürüyüşle vardık. Hancının tarifi olmasa bulmak çok zor olabilirdi, çünkü ara sokaklara sıkışmış, küçük bir kiliseydi burası. Bir gün önce, hana gelirken gördüğümüz kiliselerin önünde ziyaretçilerden ücret almak için bekleyen görevliler vardı ama Aziz Markos Kilisesi'nin kapısı ardına kadar açıktı ve kapısında bekleyen hiç kimse yoktu. Süryani papazı bulmak zor olmadı.”¹⁵⁸⁴

Lütfü Parlak'ın *Nasıralı-Meryem Oğlu İsa* romanında Süleyman Tapınağı olarak da anılan Mescid-i Aksa'dan söz edilir. Yahudilerin bölgede güçlü oldukları dönemde bu mabet için çocuklarını adak olarak adamları hakkında bazı bilgiler verilir.

“Adetlere göre İsrailli bazı aileler tapınağın işlerini yapması için bebeklerini hizmete adıyor, doğan erkek çocuk süttten kesildikten sonra baş kâhine götürülüyordu. Onun önerisi ile diğer kâhin ve hahamlar meseleyi tartışıp karara bağlıyordu. Mescide alınanların bakımını görevli aileler üstleniyor, çocuk muhabbetin malı kabul edildiğinden beden ve ruhen de oranın sayılıyordu. 6-7 yaşına girince diğer çocuklar gibi din eğitime başlıyor 12'sinde Yahudi şeriatına öğrenip boş kaldığında Beytülmakdis işlerini yapıyordu.”¹⁵⁸⁵

¹⁵⁸³ Can Orhun, *Ex Libris ya da Pertev Efendi'nin Olağanüstü Yolculuğu*, İstanbul 2017, Oğlak Yayınları, s. 288.

¹⁵⁸⁴ Orhun, *Ex Libris ya da Pertev Efendi'nin Olağanüstü Yolculuğu*, s. 288.

¹⁵⁸⁵ Lütfü Parlak, *Nasıralı-Meryem Oğlu İsa*, İz Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 11.

Süleyman Mabedi'nin mimari ayrıntıları hakkında da bilgiler verilirken romanda mabedin tarihine de değinilmiştir.

“Bina her durumda Kral Davut devrinin ihtişamını yansıttıyordu. Çevresinde gene kesme taşlardan inşa edilen büyük odalar görevlilerin iskânı için ayrılmıştı. Tavanı ahşap yapıların pencereleri küçük ve kafesliydi.”¹⁵⁸⁶

Romanda Süleyman Mabedi'nin Hz. Davud tarafından üçe bölündüğü ve mabede bu ismin halk tarafından verildiği de söylenir.

“İki gözden ibaret kutsal mekân muhteşem destan... İlk teşebbüsün sahibi Davut peygamberdi. Zamanını dünya işleri helal kazanç ve ibadet için üçe bölünmüştü. İşte onun başlattığı ve oğlu Süleyman'ın tamamladığı mescit şu binanın yerinde yapılmıştı. Dikdörtgen şeklindeki mabedin eni kadar girişteki eyvanı ile dışa doğru daralan kafesli pencereleri ilk örneğin hatırası gibi. Bitişik odaların meydana getirdiği külliye üç katlı olarak tertip edilmiş ve yukarıya döner merdivenle çıkılıyormuş. Önceki dönemde tapınağın bütün madeni eşyaları altın kaplama aymış. Halk o görkemli yapıya Süleyman Mescidi diyormuş. Beşi sağda, beşi solda on altın kandille aydınlatılan bina, birkaç defa yıkılıp yapıldığı için ilk şekline çoktan kaybetmiş...”¹⁵⁸⁷

Yahudilerin tarihleri hakkında detaylı bilgilerin verildiği romanda Yahudilerin ilk ibadethanelerinin Gerizim Dağı'nda bulunan bir mabet olduğu, bu mabedin Romalılar tarafından uğradığı saldırılardan söz edildiği gibi, Gerizim Dağı'ndaki bu mabedin Tanrı'nın yeryüzündeki ilk mabedi olduğu ve Hz. Âdem'in bu dağın toprağından yaratıldığına inanıldığı da belirtilir. Aynı zamanda Mesih inancına da yer verilen romanda Mesih'in yeniden gelişi ile bu mabedi tekrar yapacağına inanıldığı da romanda değinilen konulardandır.

“—Yeruşalim'den önce ilk mabedimiz Gerizim dağındaydı. Orası Allah'ın yeryüzünde tek mekânı tek eviydi. Tabii ki kiblemizdi. Filistin'e hayat veren yağmurlar oradan geliyordu. Nuh tufanında bile yeryüzü su kesmişken orası esendi. Âdem bu dağın toprağından yaratılmıştı. Kıymetini bilemediğimiz için kaybettik.

— Bahsettiğin mabet şimdi ne durumda?

¹⁵⁸⁶ Parlak, *Nasıralı-Meryem Oğlu İsa*, s. 16-17.

¹⁵⁸⁷ Parlak, *Nasıralı-Meryem Oğlu İsa*, s. 24-25.

— *Putperestler yıkıp viran etmişler. Kral Davud Kudüs'ü alıp başkent ilan edince bizi buraya taşınmış Gerizim Dağı'ndaki mabedin yerine buradaki mescidi yapmaya karar vermiş. Oğlu Süleyman babasının emrini yerine getirmiş. Fakat düşmanlar gene durmamış. Bu sefer şehri Romalılar almış. (...) kocamın anlattığına göre gelecek Mesih 1000 yıl yaşayacak ve Gerizim dağı üzerindeki mabedi yeniden inşa edecekmiş.*"¹⁵⁸⁸

İskender Pala *Abum Rabum* romanında Şam'da bulunan Emeviye Cami'sine yer verir. Romanda Şam'a giden araştırmacılar büyük bir şaşkınlık yaşarlar. Çünkü dünyanın en kadim şehirlerinden olan Şam, bakımsız ve harabe bir görüntüye sahiptir. Romanda bu manzaranın sebebi olarak da uzun yıllar boyunca süren savaş gösterilir:

"En iyi otellerin Emeviye Camii çevresinde bulunabileceğini öğrendiklerinde eski şehrin merkezine ilerlediler. İçleri burkularak ve titreyerek. Karşılarında dünyanın en eski şehri duruyordu ama şehir denilemeyecek bir harabazar görüntüsünde. Dökülmüş duvarlar çatısı olmayan binalar moloz ve harabe yığınları ile daralmış yollar kimsenin olmadığı sokaklar ve şehri üstten kuşatmış olan fakirlik... Bir yere sığınma içgüdüğü ile minibüslerin den ayrıldıkları anda bile savaşın dehşeti bir karabasan olup ruhlarını istila ediyordu. Savaş işte bu demektir."¹⁵⁸⁹

İskender Pala, Emeviye Camisi çevresinde yaşayan tarihe ve şehrin çok kültürlü özelliklerine yer verirken aynı zamanda şehrin Habil ve Kabil dönemlerine kadar uzayan bir geçmişe sahip olduğunu belirtir. Şam'ın diğer adı olan Dımaşk "akan kan" anlamına gelmektedir ve bu kelime Kabil'in Şam'da ilk kez kardeş kanı akıtmasından dolayı kullanılmaktadır. Romanda bu kelimeler de ele alınır.

"İşte gözlerinin önündeki Emeviye Camii eski bir Roma mabedinin tadilatı ile içindeki Vaftizci Yahya'nın kabri Romalılar'dan daha iyi muhafaza ediliyordu. Hemen yan tarafta savaş dolayısıyla köpek eniklerinin yuvalandığı kilise ise Roma kimliği ile yerli yerinde bekliyordu.

Şam Hz. İbrahim'den bin yıl kadar evvel kurulmuş bir şehirdi. Kùltürler burada üst üste yığılmıştı ve doğulular bunları batıdaki gibi yerle bir etmemişlerdi.

¹⁵⁸⁸ Parlak, *Nasıralı-Meryem Oğlu İsa*, s. 37.

¹⁵⁸⁹ İskender Pala, *Abum Rabum*, Kapı Yayınları, İstanbul 2017, s. 383.

*Selim her yerde olduğu gibi burada da arkadaşlarına şehrin tarihçesini anlatarak söze başladı. Ona göre ‘Dımışk adı ‘Dem-i Şekk’ten geliyordu ‘Kanın ayrıldığı yer’. Yani Kabil’in Habil’i öldürdüğü, yeryüzünde ilk kanın aktığı yer. Söze Hz. Âdem devrinden başlayınca Selim’in anlattıklarına değil şehrin tarihi ve kültürel zenginliğine hayran kaldılar bunların pek çoğu hala korunuyordu.”*¹⁵⁹⁰

İskender Pala romanda ayrıca Kudüs çevresinde bulunan bazı kiliselerden de söz eder. Diriliş Kilisesi yani Kutsal Kabir Kilisesi bunlardan biridir. Muristan yani Hristiyanların çoğunluk olduğu eski şehir bölgesine yakın olan Zeytin Dağı’ndaki bu kilise romanda gizli bir örgüt olan Zelotların haftada bir ayinler düzenlemeleri ile ele alınır.

*“İşte şimdi Zelotlara bunları öğretme vaktiydi. Hepsi örgütün geleceğine burada görmeli buradan dünyaya yayılmalydılar. Bunun için ya Hazreti Musa’nın Sina çölündeki çabasını yahut Mesih İsa’nın sırtında çağırma alnında demir dikenler taşıyarak cennete giden yolda son yürüyüşünü örnek almalıydılar. Yardımcısının haftada bir onları peşine takıp Zeytin Dağı’ndan başlayarak Yeniden Diriliş Kilisesi’nde son bulacak şekilde Via Dolorosa’nın dokuz durağında vaaz vererek vecd içinde ağlaması ve ağlatması boşuna olmamalıydı. Yoksa hemen şuracıkta son akşam yemeğini yiyen İsa onları kutsamaz Musa da cennette kucakını açmazdı.”*¹⁵⁹¹

Romanda en çok dikkat çeken dini mekân ise Beyt Alfa Sinagogu’dur. Bu sinagog İsrail’de Gilboa dağlarında VI. yüzyılda kurulmuştur. Sinagogun bazı zeminlerine 1928-1929 yıllarında yapılan kazılar sonucunda ulaşılmıştır. Arkeolog Elaezer Lipa Sukenik’in de bu çalışmalarda öncülük ettiği bilinmektedir. Romanda Zelotlar yani Sicariler anlatılırken onların mahşer yerinin bu sinagogda kurulacağına inandıkları belirtilir.

“Elazer ben Mikael, mahşerin merkezi sayıp ileride cennetin burada kurulacağını söylediği Beyt Alfa Sinagogu’nda İbrani soyunun seçkin millet efsanelerini harmanlayarak kanun dışı yollarla Zelot’un kutsal çocuklarını eğitiyor terbiye ediyor hizmette koşturuyor ve karşılığında cennet vaat ediyordu. Ona göre yetiştirdiğiniz ve Zelotlar pek yakında dünyayı değiştirecek vaat edilmiş

¹⁵⁹⁰ Pala, *Abum Rabum*, s. 386.

¹⁵⁹¹ Pala, *Abum Rabum*, s. 72-73.

topraklarda şu Kudüs ile Harran arasındaki bereketli Hilal de Yahve'ye seçilmiş bir millet sunacaklardı."¹⁵⁹²

Romanda Elazer ben Mikhael isminin seçilmesi de kuşkusuz Beyt Alfa Sinagog'unun mozaiklerinin ortaya çıkarılmasında büyük payı bulunan Elaezer Lipa Sukenik'i hatırlatmaktadır.¹⁵⁹³ Zelotların lideri olan Elazer, beş yıl boyunca mahşer yerinin kurulacağına inandığı Beyt Alfa Sinagog'undan çıkmamıştır ve çok önemli gördüğü ayın için bu durumu terk eder. Ona göre Mescid-i Aksa'nın bulunduğu yerde Mescid-i Aksa yıkılacak ve bir zamanlar bulunan Süleyman Mabedi yeniden kurulacaktır bu sebeple Hristiyanlar özellikle de Müslümanlar bu bölgede hak iddia etmemelidirler.

"Az sonra güneş Zeytindağı'ndan yükselecek, Kubbetü's-Sahra ve Süleyman Mabedi'nin kubbelerinde ışıklar kırmaya başlayacaktı. Vakit gelmişti. Mutlu bir günün şükür duasıyla, sorumluluklarını aldığı gençlerin ruhlarında ateşler yakma vaktiydi. Elazer ben Mikael, Zelotların Efendisi, hiç dışına çıkmadığı Beyt Alfa Sinagogu'nda her beş yılda bir bu heyecanı yaşırdı. Şimdi herkese yamacında bulunduğu şu Moriah Dağı'nın kutsallığını ve o kutsallık uğrunda ölmeyi öğretme vaktiydi. Ona göre hayat da kulluk da burada başlayacak ve bitecekti çünkü. Kıyametten sonra ruhlar burada toplanıp mahşer olacaktı. Süleyman Mabedi bir zamanlar burada kurulmuş ve adına Tapınak Dağı denmişti. O halde eski tapınağı yeniden inşa etmek gerekirdi. Bunun için Müslümanların Mescid-i Aksa dedikleri caminin bir an evvel ortada kaldırılması gerekiyordu. Burada İbranilerden başkasına yer yoktu. Ne Hz. İsa'nın hatıraları adına Hristiyanlar ne de Hz. Muhammed'in Miraç'ı anısına Müslümanlar burayı kutsal saymamalıydılar."¹⁵⁹⁴

Romanda yer verilen, Yahudiler ve Müslümanlar için oldukça önemli olan bir diğer kutsal mekân ise Burak duvarı veya Ağlama duvarıdır. Buraya aynı zamanda Megaribe de denilmekte ve dinler için anlamları anlatılmaktadır.

"Elazer, salona ilerlerken içindeki sevinci hissetti. Bu ayın her zamankinden farklı olmalıydı. (...) Hepsi mutlaka tığ örgüsü kupalarını başlarına

¹⁵⁹² Pala, *Abum Rabum*, s. 73.

¹⁵⁹³ Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. "Eliezer Sukenik." *Encyclopedia Britannica*, August 8, 2021. <https://www.britannica.com/biography/Eliezer-Sukenik>.

¹⁵⁹⁴ İskender Pala, *Abum Rabum*, Kapı Yayınları, İstanbul 2017, s. 72.

geçirip Hz. Süleyman'dan kalan Megârîbe, Burak duvarı veya namı diğer Ağlama Duvarı'nda bir saat boyunca gözyaşı dökmüş sonra İbrahim'in kurban ederken başını koyduğu mahzendeki taşı öpüp kızaran nemli gözlerine su değdirmeden salona gelmiş her zamanki ikişerli sıra tertibi ile kendisini bekliyor olmalıydılar."¹⁵⁹⁵

A. Turan'ın *Selahaddin Eyyubi* kitabında Kamame Kilisesi yani Kıyamet Kilisesi'ne yer verilir. Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği, daha sonra da yeniden dirildiği yer olduğuna inanılan ve Ortodoks Hristiyanlar için önemli olan bu kiliseyi anlatan yazar, Selahaddin Eyyubi'nin Kudüs'ü fethettikten sonra burayı yıkmak istemesine ancak İslami geleneklerde ibadethane yıkmanın bulunmadığını söyleyen âlimlerce kilisenin varlığını koruduğuna yer verir. Günümüzde de doğu Kudüs'te bulunan bu kiliseye ibadet etmek için birçok Hristiyan gelmektedir. Kilisenin anahtarı ise Osmanlı devleti döneminde Hristiyanlar arasında çekişme yaşandığı için iki Müslüman aileye verilmiştir. Halen bu iki Müslüman aile Kıyamet Kilisesi'nin anahtarını korumaktadır:

“Kamame Kilisesi Hristiyanların ana ziyaret mekânı. Hristiyanlığın Kudüs'ten silinmesi için Kamame Kilisesi'ne yıkmaya niyetlendi Selahattin... Âlimlerden itiraz geldi. Çünkü bu niyet asrısaaadet uygulamasına aykırıydı. Kendisine burayı dümdüz etsen bile Hristiyanlar buraya gelip haccetmekten vaz geçmezler senden hocam müminlerin emiri Ömer Bin Hattap bu beldeyi fethetmiş ve bu kiliseyi Hristiyanların elinde bırakmıştı sen de bu hususta ona uyumalısın dendi."¹⁵⁹⁶

2.2.2.3. İran

İran şehirlerinde bulunan dini-tarihi mekânları konu edinen roman örneği çok değildir. Bazı örnekler ise romanlarda şöyle anlatılmıştır:

İskender Pala'nın *Şah ve Sultan* isimli romanında Gök Mescid-/Mescid-i Kebud/Ulu Cami iktidar kavgasının sembolü haline gelmiş bir yer olarak anılır. Bu camiye Uzun Hasan Cami de denir. Tebriz'de bulunan cami, Sünnilerin en büyük camisi olarak bilinmektedir. Tebriz şehrini elde eden Şah İsmail'in bu camiye kapatması ve silah

¹⁵⁹⁵ Pala, *Abum Rabum*, s. 73.

¹⁵⁹⁶ A. Turan, *Selahaddin Eyyubi*, Festival Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 206.

ambarı olarak kullanmasından söz edilir. Yavuz Sultan Selim'in şehzade olduğu dönemlerde Şah İsmail ile Tebriz'de satranç oynadığı ve yenildiği, Şah'ın, Yavuz Sultan Selim'e bir tokat attığı hikayesine yer verilen romanda bu caminin Sünni Müslümanlar için anlamı şöyle ele alınmaktadır:

*“Kible-i Âlem Efendimiz, kendi şehrinde ayrılık gayrılık olmaması için Sünnileri de Kızılbaşlarla birlikte Cuma namazı kılmaya çağırdı. Hutbede de ilk üç halife ile Hz. Aişe'ye lanet okunmasını emretti. Sünnilerin en büyük Cuma camileri Uzun Hasan'ın yaptırdığı Gök Mescit-Ulu Cami'ye bu yüzden kilit vurulmasını emretti. Buna itiraz edenler olursa elbette kazanlar kaynatılmaya başlanıyordu.”*¹⁵⁹⁷

Romanda sadece issmen bahsedilen camilerden biri de Tebriz'deki Alişah Camii'dir.

Feridun Fazıl Tülbentçi'nin *Şah İsmail* romanında ise Tebriz'de bulunan Uzun Hasan Cami'sine yer verilir. Romanda cami halkın sokak eğlencelerine tanıklık ettiği bir merkezdir. *“Uzun Hasan Cami'nin minarelerinden aşağıya bakıldığı zaman insan başları bahar rüzgârlarıyla allanan kızıl bir gelincik tarlasını andırıyordu.”*¹⁵⁹⁸

2.2.2.4. Yemen

Ahmet Çevik'in *Tutsak Yollar* romanında Yemen'de, San'a'da bulunan en büyük camii olan Cami-i Kebir'e yer verilmiştir. Cami, Müslümanların bir araya toplandığı bir mekân iken romanda mezhep ayrılıklarının görülmeye başlandığı, ayrıldığı bir mekân olarak resmedilmektedir.

“Âmin sesleri kubbeyi doldururken müezzin kamet getirmeye başlayınca cemaat ayağa kalktı ve saf tuttu. Cami, adından da belli olduğu gibi oldukça büyük bir cami idi. Hüseyin Kâmil Efendi safa durdu ve iki yanına dikkatle bakındı. İmam 'Allahüekber' deyince kulak memelerine kadar yükselip göbek üzerinde bağlanacak elleri aradı gözleri. O uzun safta, ellerini göbek üzerinde bağlayan bir iki kişi görebilirdi sadece. Zira Sünni Müslümanlar el bağlarken, Zeyyidiler ellerini yana sarkıtıyorlardı kıyamda. San'a'da yüzlerce devlet memuru olduğu halde ancak

¹⁵⁹⁷ İskender Pala, *Şah ve Sultan*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 55.

¹⁵⁹⁸ Feridun Fazıl Tülbentçi, *Şah İsmail*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2015, s. 7.

birkaç kişi gelmişti Cuma namazına. Cami-i Kebir, San'a'daki Cuma namazının kılındığı tek camiydi.”¹⁵⁹⁹

Cami-i Kebir, Mustafa Sami Şepitçi'nin *Yemen Sızı* romanında da ismen geçerken Mehmet Niyazi Özdemir'in *Yemen Ah Yemen* romanında Cuma namazları için bir araya gelen Müslümanlar anlatılırken bu bölgede görev yapan Osmanlı memur ve askerlerinin bölgenin diline hâkim olmadıkları için hocanın verdiği vaazı anlayamadığından söz edilmektedir:

“Mülazım Celâlettin Cuma namazını kılmak için hakkında çok şey dinlediği Cami-i Kebir'e gitti. Bugüne kadar cumaları ya başka bir camide yahut da buranın avlusunda kılmış ne imamını görmüş ne de dinlemişti. İçeriye girdiğinde hınca hınç doluydu. Kürsüde vaaz eden beyaz sarıklı, aksakallı hocanın söylediklerini anlamadığından bakışlarını duvarlarda gezdiriyor, bu cami ve Yemen hakkında duyduklarını hatırlamaya çalışıyordu.”¹⁶⁰⁰

Romanda cami, siyasi meselelerin simgesi halindedir. Osmanlı askerleri hem dil bilmediklerinden hem de Yemen'de sık sık isyanlar çıktığından Cuma hutbesinde Osmanlı padişahlarının isminin geçip geçmediğine dikkat ettiklerine yer verilir.

“Cuma vakti yakındı; beraber camiye gittiler. Hocanın hutbesi İslam kardeşliğine dairdi. Ahmed İzzet Paşa da Cami-i Kebir'de Mülazım Celaleddin gibi hutbede Padişah'ın adının geçip geçmediğine dikkat ediyordu; zira o da hocanın anlattıklarından bir şey anlamıyordu. Sona doğru Sultan Mehmed Reşad'ın adını duyunca, aradığını bulmuşçasına rahatladı.”¹⁶⁰¹

Bahadır Yenişehirlioğlu ise *Aşk Çölü* romanında Yemen'in San'a şehrini ayrıntılı olarak ele alır. San'a'nın “64 Minareli Şehir” olarak anıldığını belirten yazar, İslam'ın ilk camilerinin burada yapıldığını belirtirken Osmanlı devletinin de bu bölgede birçok cami yaptırdığını söyler:

“San'a, 64 Minareli şehirdir. İslam'ın ilk camilerinden Cami el Kebir, Ulu Cami, Salahaddin Camii, Osmanlı dönemi eserlerinden Kubbetü'l-Talha Camii, El Mütevekkil Camii ile Kubbetü'l-Bekiriye Camii ve özellikle de içinde

¹⁵⁹⁹ Ahmet Çevik, *Tutsak Yollar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 89.

¹⁶⁰⁰ Mehmet Niyazi Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015, s. 70-71.

¹⁶⁰¹ Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, s. 120.

bulunduğumuz eski San'a bu şehrin önemli yerleridir. Buraları gezmelisiniz. Osmanlılar tarafından tamir edilen tarihi Cami-el Kebir, Osmanlı'dan birçok iz taşıyor.''¹⁶⁰²

San'a'daki Cami-i Kebir'e Vahit Taha Kurutlu'nun, *Yemen'imde Aşk Var* romanında da yer verilmektedir. Romanda caminin tarihi anlatılırken bu caminin Abbasiler döneminde yapıldığı bilgisine de yer verilmiştir.

“Yürüyorlardı. Babü'l Yemen'deki Cami-i Kebir'in yanından geçerken Aziz durdu. En az bu şehir kadar eskimiş camiye baktı. Ayşe de durdu ve delikanlıya seslendi:

'Cami-i Kebir... Çok etkileyici değil mi?'

'Evet, otelin yanındaki yeni yapılan modern camiden daha etkileyici geldi bana.(...)

'Bu cami aslında Abbasiler döneminde yapılmış, tabii o günden bugüne zaman zaman tamirata uğramış. Osmanlı döneminde Koca Sinan Paşa tarafından yapılan ilavelerle genişletilmiş. Bu haliyle de bugüne kadar gelmiş.''¹⁶⁰³

2.2.3. Türbeler

2.2.3.1. Irak

Irak'ta bulunan yapılar İslam dünyasındaki mezhep çekişmelerinin birer yansımasıdır demek mümkündür. İmam Azam ve Abdülkadir Geylani'nin türbeleri de bu çekişmelerde başta gelen simge yapılarıdır.

“1534'te Safevi'lerden alınan Bağdat'ta Kanuni iki Sünni cami-tekke külliyesi inşa ettirmişti. Bunlar Safevilerin yıktırdığı Ebu Hanîfe ve Abdülkadir Geylani Türbe ve Külliyesi'ydi ve Şii kutsal mekânı El-Kazımeyn'in karşı kıyısında konumlanmaktaydılar.''¹⁶⁰⁴

Suzan Sözen'in *Siyah Zambak* romanında ise İmam Azam'ın türbesinden söz edilmektedir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapıldığı söylenen türbenin Sünni Müslümanlar için ayrıca önem arz ettiği anlatılır. Romanda yazar, Bağdat şehrinin dört

¹⁶⁰² Bahadır Yenişehirlioğlu, *Aşk Çölü*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 202.

¹⁶⁰³ Vahit Taha Kurutlu, *Yemen'imde Aşk Var*, Vadi Yayınları, İstanbul 2018, s. 109.

¹⁶⁰⁴ Uğur Tanyeli, *Mimar Sinan Tarihsel ve Muhayyel*, Metis Yayınları, İstanbul 2020, s. 378.

kilometre ilerisinde bulunan mahalleye Azamiyye, Bağdat'ın türbeye bakan kapısına da “Büyük İmam Kapısı” denildiğinden bahseder.

*“Bağdat şehrinin karşısına gelen, Dicle nehrinin batısında ‘Kuşlar Kalesi’ isimli meşhur bir kasaba bulunuyordu. Sultan Murad’ın ilk Padişahlık senesinde buralarda çok kanlı savaşlar olmuştu. Kuşlar Kalesi’nin ötesinde, Bağdat şehrinin 4 kilometre ilerisinde, Sünnilerin ziyaret yeri İmamı Azam türbesi vardı. Türbe Kanuni Sultan Süleyman zamanında yapılmıştı. Türbenin bulunduğu mahalle Azamiyye denirdi. Bağdat şehrinin bu yana bakan kapısına ‘Büyük İmam’ kapısı adı konmuştu.”*¹⁶⁰⁵

İskender Pala’nın *Babil’de Ölüm İstanbul’da Aşk* romanında da İmam Azam türbesinden söz edilir, türbenin Sünni mezhebinin en önemli temsil mekânlarından biri olduğu vurgulanır.

*“Asıl kalabalıklar ise, Şii Bağdat’ta Sünniliğin merkezi konumundaki İmam-ı Azam Türbesi çevresinde birikmişti. Buradan Dicle’nin doğu yakasına, Tebriz Kapısı girişine doğru, sultanın başışlayacağı altınlardan pay alabilmek hevesiyle sıra sıra dizilen dilenciler de dâhil, her düzeyden insan akıp geliyor ve sultana dua ediyormuş gibi birtakım kalıp sloganları bağırsıyorlardı.”*¹⁶⁰⁶

İskender Pala’nın *Şah ve Sultan* romanında Bağdat’ta bulunan türbeler mimari, tarihi özelliklerinden dolayı değil mezhepsel kavgaların sembolü olma özellikleri ile anlatılır. Romanda anlatıldığı üzere bazı Şiiilerin Sünni türbelere saldırıp hatta mezarlardan kemikleri çıkartıp onlara hakaret ettikleri anlatılan hadiseler arasındadır. Bu türbeler arasında İmam Azam, Abdülkadir Geylani, Hallac-ı Mansur, Cüneyd-i Bağdadi türbeleri bulunmaktadır. Romancı bu noktada bu durumu eleştiren bir eser yazan Fuzuli’yi de romanda anlatmaya çalışır.¹⁶⁰⁷

Romanda Yavuz Sultan Selim’in Şam’ı ele geçirdikten sonra Muhyiddin-i İbn Arabi’nin kabrini buldurtup türbe yaptırmasına da yer verilir. Yavuz Sultan Selim’in Kasyun dağının yamacında bu kabri bulan çobanı ödüllendirmesinden de söz edilir.

¹⁶⁰⁵ Suzan Sözen, *Siyah Zambak*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1962, s. 219.

¹⁶⁰⁶ İskender Pala, *Babil’de Ölüm İstanbul’da Aşk*, Kapı Yayınları, İstanbul 2010, s. 7.

¹⁶⁰⁷ İskender Pala, *Şah ve Sultan*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 104.

Basra Körfezi, Hanefiliğin kurucusu İmam Azam Ebu Hanife ve önemli mutasavvıflarından Abdulkadir Geylani'nin türbelerinin bulunması bakımından oldukça önemli bir konumdadır. Osmanlı devleti Basra Körfezi sayesinde Hindistan bölgesine açılma şansı elde edebilmiş, bu sebeple İngilizler ile bu bölgede büyük mücadele verilmiştir.

“Ayrıca Bağdat’ın Sünni-Hanefî İslam’ın hukuki ve sosyal konularda merkezi rol oynaması açısından büyük önemi olmuştur. Diğer taraftan Safevi Devleti açısından bölgenin önemi büyüktür. Bağdat ile Basra arasındaki bölgede yoğun bir Şii nüfusun varlığı Hz. Ali’nin mezarı ve atabat tabir edilen Şiiilerin kutsal mekânlarını Necef, Kerbela, Kazımiye ve Samarra gibi şehirlerde Şii imamların mezarlarının bulunması Hindistan Şiiileri açısından da önemli bir mekân haline getirmiştir. Sultan Süleyman’ın 1534’te Bağdat’ı fetheder etmez gerek Sünni ve gerek Şii Müslümanlar için yukarıda zikredilen dini mekânları ziyaret etmesi ve onarımlarını yaptırması Sultan’ın dünya Müslümanlarına yönelik kapsayıcı rolünü göstermektedir.”¹⁶⁰⁸

Ebubekir Subaşı’nın *Sultan IV. Murad Han* romanında da İmam Azam türbesine yer verilir. Şah İsmail döneminde harabeye çevrildiği anlatılan bu türbe, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Mimar Sinan’a yeniden imar ettirilmiştir. İmam Azam Ebu Hanife türbesi Sünni mezhebi için oldukça büyük öneme sahiptir. Romanda da Osmanlı paşaları Bağdat’a girerken ilk olarak Azamiye bölgesinde bulunan bu türbeyi ziyaret ederler. Türbenin sembolik anlamı büyüktür. *“Bağdad’a doğru ileri yürüyüp İmam-ı Azam türbesine gelerek yüz sürüp dualar eyledikten sonra çıkıp sahraya çadırlarını kurdular.”¹⁶⁰⁹*

Romanda Bağdat’ı Şah Safi’den alan IV. Murad’ın İmam Azam Türbesini yeniden inşa ettirmesi ise şöyle anlatılır:

“Aynı zamanda bir devlet namusu ve şerefi olan Bağdat Kalesi fethine tamamlanmış olan Bahtiyar Murat Han şubat ayı başlarında alay ile Musul’dan göçüp Diyarbekir yakınındaki müderris köyüne vardı. (...) Bu arada Diyarbekir’in

¹⁶⁰⁸ Nurcan Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Orta Doğu’ya Nasıl Girdi?* Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 18-19.

¹⁶⁰⁹ Ebubekir Subaşı, *Sultan IV. Murad Han*, Çelik Yayınevi, Nisan 2017, s. 146.

meşhur kuyumcu ve ustalarına İmam Azam türbesi için ham gümüşten kapı parmaklık avizeler ve sanat eseri kandiller yaptırdı sonra yerlerine konulmak üzere Bağdat'a gönderdi."¹⁶¹⁰

Subaşı, Hintli askerlerin Osmanlılara karşı savaştığı Kut'ül Amare savaşından söz ederken Hintli Müslümanların türbelerin bulunduğu şehirlerde savaşmaktan kaçındıkları anlatılır. Bu sebeple İngilizler şehirlerin isimlerini değiştirme yoluna başvurmuş, Selmanı Pak şehrinin ismini "Ctysiphon" gibi bir antik isimle değiştirmişlerdir. İngiltere bunun için özel olarak Coğrafi Adlar Daimî komisyonu adında bir komisyon oluşturmuştur. Romanda mezhepleri farklı olsa da Müslümanların büyük çoğunluğunun türbelere saygı gösterdiği vurgulanmıştır.

*"Bütün bu kaygılar asker arasında savaşa karşı dinî itirazları doğuruyordu. Zira Hint kuvvetlerinin yüzde kırkını Müslümanların teşkil ediyor olması ayrı bir meseleydi. Pek çoğu din kardeşi olan ve Sünnîlerin Halifesi olan Osmanlı Sultanına hizmet eden Osmanlı askerlerine karşı savaşmaktan çekiniyordu. Şîî Müslümanlar ise Kerbelâ ve Selmân-ı Pâk türbesi gibi kutsî sahada savaşmaktan endişe ediyorlardı. Osmanlıların cihâd ilanı ayrı bir mesele çıkarmışken, İngilizler: 'Osmanlılar krala karşı düşmanlık başlattılar' şeklinde bir propaganda ile karşılık verdiler. Ayrıca Hintliler İslam'ın mukaddes şehirlerine ve türbelere saldırmamaya söz vermişlerdi. Bu hususta İngilizlere en büyük zorluğu Afganistan'dan gelen Peştunlar çıkarıyordu."*¹⁶¹¹

Romanda özellikle Sünni Müslümanlar için önemli kabul edilen birçok zatın türbelerinden, Necef, Kerbela'daki türbelerin yanı sıra İmam Azam'ın türbesi ve Abdülkadir Geylani Hazretlerinin türbelerinden söz edilir:

"Irak'ta öteden beri İngiliz ihtirasları mekân bulmaya çalışıyordu. Nitekim Lonra'da konuşulanlar için vehametini göstermeye yetiyordu: 'Buralardaki bereketin ne olduğunu iyi incelemiş bulunuyoruz. Burası Nil, Pencap, Sind ve Ganj havzalarına nazaran çok daha harika bir yerdir. Ancak niyetimiz sadece buraların maddesini değil, manasını da istismar etmektir.' 'O nasıl oluyor?' 'Bakınız, Müslümanların gözünde müstesna yeri bulunan Necef ve Kerbelâ'daki mukaddes

¹⁶¹⁰ Subaşı, Sultan IV. Murad Han, s. 530.

¹⁶¹¹ Ebubekir Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kut'ül Amare*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2017, s. 533.

eşikler ve İmam-ı Azam türbesi buralardadır. Pençelerimiz altındaki Hint Müslümanları da buralara fevkalâde muhabbet beslerler. Bunların bağlandıkları Şeyh Abdülkadir Geylani'nin kabri ve torunları da yine buradalar."¹⁶¹²

Ahmet Haldun Terzioğlu'nun, IV. Murat romanında da Bağdat'ta bulunan daha sonra otağını Azamiye'ye kurduran IV. Murat'ın İmam Azam ve Abdülkadir Geylani türbelerindeki İran Şah'ının tahribatını ortadan kaldırmaya çalıştığından söz edilir: *"Şeyhülislam Yahya Efendi'nin nezaretinde başlayan İmam Azam ve Abdülkadir Geylani türbelerinin onarım işi ile ilgilendi."*¹⁶¹³

İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı romanında da yazar, yine İmam Azam'ın türbesinden söz eder ve türbeyi ziyarete gelen insanların sandukalar çevresinde dua etmelerini anlatır:

*"Yola koyuldular. Önce nehir boyu, şehrin en kuzeyine gitmeye karar verdiler. İmam'ı Azam'ın türbesine gittiler. Türbeli caminin etrafında, at arabasından inmeden tur atarlarken Arthur 'dur' işareti yaptı. Arabadan inip camiye girdi. Namaz kılanlar vardı. Birkaç kişi de kafesli sandukanın başında dua ediyordu."*¹⁶¹⁴

Yazar, Irak'ın Erbil kentine de romanda yer verir ve burada türbelerden ziyade tekke ve medreselerin fazla olduğundan söz eder.

Romanda ayrıca yaratılış efsanelerinin kaynağı olan Mezopotamya'da bulunduğu inanılan Hz. Âdem ve Hz. Nuh'un mezarları ile de ilgili bilgiler verilir.

*"'Yani Zeytin Dağı'nda demek istiyorsun. Tabii ki o da bir inanış. Dediğim gibi tarih ile inançları bir arada düşündüğünde sanki buralar daha mantıklı geliyor. Baksana! Şu ilerideki Necef'te, Âdem, Nuh ve daha birkaç peygamberin mezarlarının olduğu söyleniyor. Bunlar uydurma olsa bile, etraftaki şehir kalıntılarından dolayı-buranın ilk cennet ve Âdem'in ilk yaşadığı yer olması fikri pek de yanlış gelmiyor. Atamız Hz. İbrahim burada yaşadığına göre."*¹⁶¹⁵

¹⁶¹² Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kutül Amare*, s. 16.

¹⁶¹³ Ahmet Haldun Terzioğlu, *IV. Murat*, Panama Yayıncılık, Ankara 2018, s. 408.

¹⁶¹⁴ Tecelli Sercan Sırma, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 114.

¹⁶¹⁵ Sırma, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı*, s. 87-88.

2.2.3.2. Suriye-Filistin

Mustafa Yıldırım'ın *58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına* romanında Selahaddin Eyyubi'nin Şam'daki Emevi Cami yakınlarındaki türbesinin görünüşü tasvir edilirken bölgede bulunan Türk şehitleri de anılır:

*“Emevi camisinin 150 metrelik parlak kara mermer döşeli avlusundan geçerek, arkadaki mahallenin arasından Selahaddin Eyyubi türbesine gelmişti. Türbenin bahçesinde üç Türk pilotun kabirleri vardı.”*¹⁶¹⁶

Leyla İpekçi ise *Şehrim Aşk* romanında Şam'da bulunan İbn Arabi Türbesi'nden, türbenin insan üzerinde bıraktığı olumlu etkiden söz eder ve onun hayatı hakkında bazı konulara değinir:

“Şam'da İbn Arabi hazretlerinin türbesinde, giderek bir mırıltıya dönüşmeye başladığımda, duaların, niyazların, yakarışların tam ortasındaydı. Bir an tutunma gereği duymuştum. İsmim hafızamdan siliniyor gibiydi. Bir dizesi döküldü dudaklarımın arasından: ‘Beni çağırırsa sadece ey kulum diye çağırıyor. İşte bu ad benim en şerefli adım.’

*Bu hazretlerin makamında olmak, bağışlanma ve duaların kabulü umudunu veriyor. Kabir ve türbelerde kendimi evimde gibi hissediyorum, çünkü burnumda güzel bir koku kalıyor âşıklardan. Seven; güzel kokuyor.”*¹⁶¹⁷

Okay Tiryakioğlu'nun *Aslan Pençeli Şair Padişah Yavuz Selim Han* romanında ise Hz. Davut'un kabrinin bulunduğu düşünülüşü Dabık mevkiine kısaca yer verilir. Mercidabık savaşı sırasında yaşananlar anlatılır.

*“Asker sabaha kadar çarpışma hazırlıklarını tamamladı. Sabah, iki ordu Hazret-i Davut'un makamının bulunduğu inanan Dabık Sahrası'na çıkacak ve kıyamet kopacak. O bölge Halep'in otuz sekiz kilometre kuzeyinde, Antakya'dan Menbic'e giden yol üzerinde Kuveyk ırmağı kenarındadır. Bu da biter elbette Rabbim, bu da biter. Allah'ım ne de sıcak bir gece.”*¹⁶¹⁸

¹⁶¹⁶ Mustafa Yıldırım, *58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına*, Ulus Dağı Yayınları, Ankara 2006, s. 209.

¹⁶¹⁷ Leyla İpekçi, *Şehrim Aşk*, H Yayınları, İstanbul 2017, s. 227.

¹⁶¹⁸ Okay Tiryakioğlu, *Aslan Pençeli Şair Padişah Yavuz Selim Han*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018, s 187.

İskender Pala'nın *Abum Rabum* romanında ise Hz. Peygamberin kızı, Hz. Zeynep'in Mamre meşeliğinde bulunan türbesinden Hz. Hacer, Hz. İbrahim ve Hz. Yusuf peygamberlerin kabirlerinden söz edilir ve türbelerin İsraili askerlerin kontrolü altında olduğuna dikkat çekilir.

*“Tepeyi aştıklarında el-Halil'deydiler. Hz. İbrahim'in makamında burada Hazreti İbrahim ile birlikte eşi Hacer, oğlu İshak ve küçük torunlarından Yusuf peygamberin kabirleri vardı ziyaret etmeden geçmek olmazdı onun kabri başında Allah'a edilecek dualar belki de makbul olurdu (...)”*¹⁶¹⁹

Ebubekir Subaşı'nın *Diclenin Son Türküsü Kut'ül Amare* romanında ise Selahaddin Eyyubi'nin Şam'da bulunan türbesine yer verilir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın Müslümanlara kendilerini şirin gösterme politikası izlediğinden söz eden yazar, Goltz Paşa ve Alman İmparatoru Kayzer Friedrich Wilhelm'in Selahaddin Eyyubi'nin türbesini ziyaret ettiğini belirtmektedir. Bu ziyaretler Orta Doğu bölgesinde bulunan türbelerin de sadece birer türbe olmadığını her bir türbenin çeşitli siyasi simgeler taşıdığının en dikkat çeken örneğini oluşturmaktadır.

*“İşin aslı, Almanların buralara olan merak ve ihtirasları Goltz Paşa ile başlamış değildi ve belli ki onunla da bitmeyecekti. Nitekim Kuds-i Şerif'te Selahaddin Eyyubî'nin mübarek mezarı önünde Arap kıyafeti ile İslam âlemine dostluk ve yardım vadeden Kayzer Wilhelm'in gayesi Germenliği veya Hristiyanlığı terk etmen değildi. Bilakis işte o karanlık siyasete İslamiyet'in umdelerini ve doğunun misafirperver kalbini hizmetçi kılmak istemişti. Nitekim II. Wilhelm 1898'de İstanbul'u, Şam'ı ve Kudüs'ü ziyaretinde Şam'da yaptığı konuşmada farklı şeyler söylemişti.”*¹⁶²⁰

2.2.3.3. Hicaz

Leyla İpekçi, Orta Doğu'yu karış karış gezen bir gezginin gözünden anlattığı romanında Medine'den, Kubbe-i Hadra'dan, Müslümanlar için önemli olan Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in kabirlerinden söz eder ve kadınların o bölümleri ziyaret etmelerinin mümkün olmadığını söyler:

¹⁶¹⁹ İskender Pala, *Abum Rabum*, Kapı Yayınları, İstanbul 2017, s. 426.

¹⁶²⁰ Ebubekir Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kut'ül Amare*, Çelik Yayınevi, 1.b., 2017, s. 316.

“Mescid-i Nebevi’nin sol tarafında Efendimiz sallallahu aleyhi vesselkemin ikamet ettikleri Hücre-i Saadet’in –ki Aişe annemizin odasıdır burası-ayak ucunda Hazreti Ebubekir ve Ömer’in kabri mübarekleri var. Biz kadınlar o tarafa giremeyeceğiz... Nazargah-ı ilahi olan Ravza her türlü münacaat ve nyazların kabul buyrulacağı mahal. Ravza’nın üstünü süsleyen ‘Kubbe-i Hadra’ yani Yeşil Kubbe, Medine’de kilometrelerce uzaktan beyazlığın ortasında yeşil bir nur olarak gözüküyor.”¹⁶²¹

Yazar, romanda Vehhabi-Suud yönetiminin mezar ve türbelere olan farklı tutumlarına da yer verir. Birçok önemli kişinin mezar yerlerinin sadece birer işaretten ibaret olduğunu ve bunun da Suudilerin dini bakışlarından, mezheplerinden kaynaklandığını anlatan İpekçi bu tavrı abartılı bulur:

“Efendimiz (sav)in dedesinin, küçük yaşta vefat eden evlatlarının, amcası ve sahabe-i kiramdan pek çok kişinin defnedildiği Cennetü’l-Mualla kabristanında öyle kişiye özel kalmış kabir de yok. Her taş bir kabri işaret ediyor. Fakat her kabir bir naaşı işaret etmiyor. Çünkü bu kabristanda her kabir sayısız insan alıyor. Anlatılanlara göre buradaki toprağın özelliği içine defnedilen her naaşı çok kısa sürede yok edip geriye güzel kokular bırakmışymış. Kimi naaşın ise taptaze durduğuna toprağı her açtıklarında şahid olan Suudlar, burada mübarek insanların yattığını en azından yadsımıyor.

Hiçbir mekânın kutsanmasını istemiyorlar öte yandan. Bir ölçüde haklılar. Ama bu da ifrat tefrit meselesi. Kalbimiz bu ölçüyü aşk ile bulmaya mahirdir.”¹⁶²²

2.2.3.4. İran

Tecelli Sercan Sırma *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı* romanında Hz. Ali’nin mezarının bulunduğu söylenen Necef’in, kutsal kabul edildiği ve bu sebeple inananların kıyamet gününde yardımlarının dokunacağını düşünerek ona yakın olmak istediklerini anlatır.

“‘Hem sahiden neden yakınlardaki mezarlıklara değil de ölülerinizi ta Necef’e götürüyorsunuz?’ diyerek konuyu değiştirdi.

¹⁶²¹ Leyla İpekçi, *Şehrim Aşk*, H Yayınları, İstanbul 2017, s. 78.

¹⁶²² İpekçi, *Şehrim Aşk*, s. 102.

‘O başka bir mesele. Hz. Ali’nin mezarı orada olduğu için, ona yakın olmak istiyorlar. Kıyamet günü onlara yardımları dokunur diye... Bir de kıyamette ilk dirilenler orada olacak. Sünnilere göre Medine’de, Yahudi ve Hristiyanlara göre Kudüs’te.’”¹⁶²³

Tecelli Sercan Sırma, romanında Yezidilerin türbelerinden söz eder ve Yezidi türbelerinin mimarilerinin konik dilimli, sivri yapılı olduklarını anlatır.

“Ertesi gün Aziz Ağa’nın gönderdiği birkaç katır ve bir atla beraber kafil yola çıktık. Dicle’yi takip ederek kuzeye yöneldiler. Yezidilerin konik dilimli, sivri yapılı türbelerinden, çan kuleli kiliselerden ve hilal işaretli köylerden geçerek günbatımına doğru Fişhabur’a ulaştılar.”¹⁶²⁴

İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı romanında Şiilerin çok önem verdiği bir türbeden İmam Kazım Türbesi’nden de bahsedilmektedir.

“‘Bir de en Kuzey’de Yedi Abkar, yani nehirden sulama amaçlı kullanılan yedi çıkığın olduğu yerin tam karşısında İmam Kazım Türbesi var. Orada oturanların çoğu Şia’dır. En güneyde bahçe ve tarlaların olduğu Dora ve Karada bölgesi bulunur.’”¹⁶²⁵

Ahmet Haldun Terzioğlu’nun *Alamut’un Piri Hasan Sabbah* romanında Nizamülmülk’ün türbesinin İran’ın İsfahan şehrinde olduğu anlatılır. Romanda Haşhaşi suikastçılar tarafından öldürülen vezir Nizamülmülk’ün bu cinayetin ardından inşa edilen türbesinin ziyaretçilerle dolup taşıdığı belirtilir:

“Nizamülmülk.

Öldüğünde 74 yaşındaydı.

Cenazesi İsfahan’a götürülüp adı ile anılacak türbeye nizama gömüldü. Sevenleri öyle çoktur ki onu yolcu etmek üzere ülkenin dört bir yanından gelenler İsfahan’a doldurmuş, türbesinin etrafı günlerce boş kalmamıştı.”¹⁶²⁶

¹⁶²³ Tecelli Sercan Sırma, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 91.

¹⁶²⁴ Sırma, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı*, s. 166.

¹⁶²⁵ Sırma, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı*, s. 113.

¹⁶²⁶ Ahmet Haldun Terzioğlu, *Alamut’un Piri Hasan Sabbah*, Panama Yayıncılık, Ankara 2020, s. 370-371.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUTSAL ORTA DOĞU

3.1. ROMANLARDA YER VERİLEN DİN VE İNANÇ COĞRAFYASI

3.1.1. İslamiyet ve Mezhepler

İslam dini insanlığı birleştirici bütünleştirici bir din olması hasebiyle Yahudilikten ve mezhepsel kavgalardan arınmış olması sebebiyle de Hristiyanlıktan ayrılır. İslam dininin en temel vasfı barış dini olmasıdır. Hz. Muhammed'in hayatta olduğu dönemlerde yaşanan sorunlar bizzat Peygamber liderliğinde çözüme kavuşturulurken onun vefatıyla birlikte sorunlar çözülemez hal almış ve yerine tayin edilen halifeler yine Müslüman olduklarını iddia eden kişiler tarafından öldürülmüşlerdir. Hz. Muhammed'in bir oğlunun olmamasına rağmen hilafetin onun soyundan devam etmesi gerektiğine inananlar Hz. Ali'nin hilafetini tercih etmişlerdir, ancak daha önceki halifenin katledilmesinde ismi geçenler cezalandırılmayınca toplumsal sorunlar daha da büyümüş ve bir yönetim krizi ortaya çıkmıştır. Hilafet makamı dini bir makam olmasının yanı sıra bir yönetim makamıdır ve bu da İslam devletinde bir yönetim krizine sebebiyet vermiştir. Hz. Muhammed halifenin seçimle gelmesini dilemişse de onun yokluğunda barış dini, kardeş kavgalarına, mezhep mücadelelerine sahne olmaya başlamıştır.

Emevi döneminde başlayan ve büyüyen mezhep sorunları Fatımiler, Memlükler, Selçuklu ve Osmanlı devletleri dönemlerinde de sürmeye devam etmiştir. Selahaddin Eyyubi, Haşhaşiler ve Fatımilerle; Büyük Selçuklu devleti Memlükler ile, Osmanlı devleti başlangıç dönemlerinde Safeviler ile yıkılma döneminde ise aslında bir yönüyle mezhep isyanlarıyla mücadele etmeye çalışmıştır.

“İmparatorluğun teokratik bir devlet ve tebaasının büyük bir kısmının da Müslüman olması yüzünden dinin birleştirici bir etkisi vardı. Müslümanların çoğunluğu oluşturan Sünniler Osmanlı sultanını halife olarak kabul ediyordu. Ancak İslam'ın sayıları yetmiş biri bulan mezhepleri ve özellikle de Şiiler arasında Sultan'ın Sünni mezhebine ve halifeliğine muhalefet vardı. Ayrıca XX. yüzyıl başında belki de nüfusun %25'ini oluşturan Rum Ortodoks, Protestan Marunî, Samaritan, Nesturi Hristiyan, Suriyeli Birleşik Ortodoks, Monofizit gibi Müslüman olmayan topluluklar için din birleştirici olmaktan çok bölücü bir etkendi.

Dinin günlük yaşamı etkileme derecesi 19. ve 20. yüzyıl başlarında Ortadoğu'ya gelen Avrupalılar için şaşırtıcıydı; din yüzyıllardır Avrupa'da böyle bir rol oynamamıştı. Avrupalılar Ortadoğu'yu geçmişi görmek amacıyla ziyaret ediyordu. İncil'de sözü edilen yerleri eski dünyanın toprak altından çıkarılmış harikalarını, İbrahim'in zamanındaki gibi yaşayan göçebeleri görmek için gidiyorlardı. Babiali'de sanki geçmiş yaşıyordu.”¹⁶²⁷

İslam dünyasında ortaya çıkan mezhepler, mezhepsel çekişmeler ve birbirinden oldukça farklılık arz eden dini yaşam, Türk romanlarında da ele alınmıştır. Çalışmamızın bu bölümünde İslam dünyasında ortaya çıkan mezheplerin romanlardaki bölgelere dağılımı sırasıyla Irak, İran, Mısır, Suriye-Lübnan, Yemen mezhepleri ele alınmaya çalışılmıştır.

3.1.1.1. Şiilik ve Sünniliğin Doğuşu ve Şii-Sünni Çekişmesi

Orta Doğu, İslam dininin doğduğu geliştiği ve bütün dünyaya yayılmaya başladığı yerdir. Burada doğan İslam dini çeşitli sebeplerden dolayı birçok mezhebe bölünmüş ve kendisine taraftar bulmuştur. Özellikle Şii ve Sünni olarak ikiye ayrılan mezhepler arasındaki çatışma günümüzde de sürmektedir.

Hz. Muhammed'in vefatının ardından İslam dünyasında halifenin kim olacağı tartışmaları yaşanmış, sırasıyla Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali halifelik yapmışlardır. Hz. Osman'ın bir tuzak sonucu öldürülmesi üzerine Hz. Ali halife olmuş ve Hz. Ali, Hz. Osman'ın katillerini bulmak için çabalamamakla suçlanmıştır. Bu suçlamalar Muaviye tarafından oldukça güçlü bir şekilde desteklenmiş ve İslam toplumunda ilk ayrışmalar yaşanmış ve nihayetinde Sıffin savaşı yaşanmıştır.

Muaviye, Hz. Ali'nin kendilerine “Harici” diyen bir grubun saldırısı üzerine vefat etmesinin ardından kendisini halife ilan etmiş daha sonra da oğlu Yezid'i halife ilan ettiğini duyurmuş bu kez de Hz. Hasan ve Hüseyin dönemlerinde sorunlara sebebiyet vermiştir. Kûfe halkının desteğini aldığını düşünen Hz. Hüseyin ise Kerbela bölgesine giderek hilafeti Yezid'den geri almak istemişse de burada İslam dünyasını sarsacak olan Kerbela hadisesi meydana gelmiştir. Bu olaydan sonra Şii ve Sünni mezhep ayrımları

¹⁶²⁷ David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış Modern Orta Doğu Nasıl Yaratıldı?*, (Çev. Mehmet Harmancı), Epsilon Yayınları, İstanbul 2018, s. 35.

keskinleşmiş, Şiiiler hilafetin en başından itibaren Hz. Ali'ye ait olduğunu savunmuşlardır.

Romanlarda da çoğunlukla Şii ve Sünni çatışmaları işlenmektedir. Yazarlar, Kerbela hadisesini ele aldıkları romanlarda mezheplerin doğuşunu işlemişler, Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail arasındaki çekişmenin sebebi olarak da yine Şiilik ve Sünnilik çatışmaları romanlarda konu edilmiştir. Romanlarda üzerinde durulan bir diğer konu ise Hasan Sabbah'ın Şiiliğin bir kolundan doğduğuna inanılan Bâtınilik mezhebini yaymaya çalışması ve Sünni devletlere karşı verdiği mücadeledir. Mezheplerin ön plana çıktığı diğer romanlar ise Kanuni Sultan Süleyman'ın Bağdat Seferi'ni konu edinen romanlardır.

Namık Kemal'in *Cezmi* romanı XVI. yüzyıl Osmanlı ve İran savaşlarına yer vermektedir. Romanda, Kanuni Sultan Süleyman ve Sultan Beyazıt gibi sultanlar ile Şah Tahmasb hakkında bazı bilgilere ve İran Osmanlı tarihine yer verilirken daha sonra olay örgüsünde önemli yeri olan roman kahramanları tanıtılır. Romanın daha sonraki bölümlerinde Şii Sünni mücadelesi ele alınır. Romanda Sokullu Mehmet Paşa ile Lala Mustafa Paşa ile Sinan Paşa'nın İran siyaseti konusundaki rekabetine de yer verilmiştir ve Sokullu Mehmet Paşa'nın ölümü ile birlikte Osmanlı'nın İran siyasetinde dengelerin değiştiğinden söz edilmiştir. Namık Kemal, romanda Safeviler hakkında da bazı yorumlar yapmış ve onların iki mezhepli bir yol izlediklerini ve bu yolda helak olduklarını belirtmiştir:

“Bizim tarihlerden bazılarının rivayetine bakılırsa, İsmail II. bir yandan İran'da Sünnilik kuvvetiyle kendi saltanatını kuvvetlendirmeye çalıştığı halde bir yandan da Şiilik kuvvetiyle Osmanlı devletine karşı koyma fikrindeydi.

Kalpieri kötü, akılları kıt kimseler çok defa ikiyüzlü, iki meşrepli, iki mezhepli olmayı büyük bir maharet sayarlar; birbirine zıt şeyleri bir araya getirmenin aklen de, mantıken de imkansız olduğunu düşünemezler. Karlar, tipiler içinde birtakım izler görüp de hiçbirine güvenemedikleri halde, yine hiçbirini kaybetmemek için bir yönden öbür yöne habire koşan acemi yolcular gibi iki yol arasında boşuna helak olur dururlar.”¹⁶²⁸

¹⁶²⁸ Namık Kemal, *Cezmi*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, Haz. Seyit Kemal Karaalioğlu, 1984, s. 32-33.

Romanda Cezmi merhametli bir kişilik olarak ele alınmakta, esir edilen Şii Müslümanlara eziyet edilmemesini istemektedir. Romanın kadın kahramanı Perihan'ın aslında Sünni bir anneden olduğu söylenerek de Adil Giray ile olan aşklarının uygunluğuna dikkat çekilmektedir.

Suzan Sözen'in *Siyah Zambak* romanında Sultan Murad'ın Bağdat seferi ele alınmaktadır. Romanda Sultan Murad'ın gerçekleştirdiği seferler sonucunda Bağdat şehri Şii Safeviler'den temizlenmiş, İmam Azam türbesinde namaz kılınmıştır. Yazar, mezhep çatışmasını ibadethaneler ve türbeler üzerinden anlatır.

“Bağdat'ta ne Şiî ne de Safevi kalmıştı. Orasını büsbütün Sünnileştirmeye çalışan Sultan Murad, Anadolu'nun birçok yerinden Sünni Türkleri getirtip, Bağdat'a ve etraf kasabalara yerleştirecekti. (Şimdiki Mendeli, Ba'kub, Hanık ve daha başka noktalarında Türk ahalisi işte o zamandan kalmadır.)

Büyük Mirahur Halil Ağa İstanbul'a, Hanedan ağa Viyana'ya, Bağdat fethinin haberini götürmek için yola çıktılar. Sultan Murad ise İmam Azam türbesinde ilk defa namazını kılıyordu. Sünniliğin intikamını almış, ahdını yerine getirmişti.”¹⁶²⁹

Oğuz Özdeş'in *Yavuz'un Pençesi* romanında Yavuz Sultan Selim döneminde devletin doğu bölgelerinde Şiiliğin fazla yayıldığı bilgisi verilir ve bu durumdan duyulan endişeler anlatılır: “— (...) Geldiğim yerlerde, Şiilik mezhebinin doğuda fazlaca yaygın olduğunu gördüm. Şah İsmail'in, memleketimizde Şiiliği yaymak istediğini sanırım.”¹⁶³⁰

Romanda Tebriz'e, doğu seyahatine çıkan Şehzade Yavuz Sultan Selim'in Şiilik hakkında bilgi edinmeye çalışmasına ve bu mezhebin nasıl yayıldığına şahitlik etmesine yer verilir:

“— Allah sağlık verirse, Haziran başlarında Tebriz'de olurum. Yolda gelirken, Şii mezhebini yaymak isteyen birkaç hocayla karşılaştım. Elhamdülillah hepimiz Müslümanız. Bizim diyarda Şiilik pek yaygın olmadığı için, bu mezhebin ne olduğunu pek bilmiyorum. Muhammed Efendimiz, Müslümanları daima iyiye,

¹⁶²⁹ Suzan Sözen, *Siyah Zambak*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1962, s. 236.

¹⁶³⁰ Oğuz Özdeş, *Yavuz'un Pençesi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1964, s. 8.

güzele ve doğruya sevk etmiştir. Eğer Şiilik güzelse, doğruysa, biz neden uzakta kalalım?

—Pek doğru düşünürsünüz efendim. Şiilik, Acem diyarının en makbul mezhebidir. Şah İsmail efendimiz de Şiilik mezhebinin bütün İslam âlemine yayılmasını pek arzu ederler. Mademki Tebriz’e gidiyorsunuz. Şah Hazretleriyle bu konuda görüşmek imkânını elde edebilirsiniz, çok daha iyi edersiniz.”¹⁶³¹

Oğuz Özdeş, romanda Şah İsmail’in Yavuz Sultan Selim’in tahta geçişinde onu tebrik için elçi göndermemesi ve Şehzade Murat’ı kıskırttığı gerekçesiyle Sultan Selim’in onun savaş hazırlığı içinde olduğunu ve bu hazırlığın da Sünniliği bitirmek için olduğunu düşündüğünü söyler.

“—Paşalar, Ağalar, Beyler!.. Saltanatı ele alalı iki yıla yakın oluyor. Bu zamanda mülkü devletin bekası için bütün engelleri defettik. Cülusumdan sonra birçok devlet tebrik ve sulhun teyidi için elçiler gönderdiği halde, İran Şahı İsmaili Safavi elçi yollamadığı gibi, İran’a kaçan Ahmed’in oğlu Şehzade Murad’ı iltizam için topraklarımıza taarruz etmiş, bize karşı ittifak yapmak üzere Mısır sultanına elçiler yollamış ve geniş ölçüde harp hazırlığına girişerek hudutlarımızın içine Şiiliği yaymak için adamlar ve casuslar yollamıştır. Tutturduğum gizli defterlerin kayıtlarında da sabit oldu ki, Anadolu’da Şah İsmail 30 bin kişiyi tarikatına ve kendi tarafına çekmeye muvaffak olmuştur. Hamdolsun bu 30 bin kişiyi birer birer yakalayarak, elebaşlarını kılıçtan geçirmek, diğerlerini de zindanlara atmak suretiyle, bizi içerden hançerleyecekleri temizledik... Ben sağ kaldıkça, Sünniliğe düşman olan Şiiliğin başı ezilecektir... Ne dersiniz?”¹⁶³²

Haldun Çubukçu’nun *Yıldızsayan* romanında ise Bâtınilikten etkilenen bir müneccimin başından geçenler ele alınır. Büyük Selçuklu devleti için çalışan bu müneccim Şii Bâtini düşünceler ile Sünni inancı arasında gidip gelir, bu ayrıca devlete ihanet ile sadık kalmak anlamını taşımaktadır. Çünkü onun görevlerinden biri de Bâtınilik ile mücadele etmektir. Romanda Bâtini düşünce Kur’an’ın anlamı üzerinden anlatılmakta ve kutsal kitabın bilinen ve bilinmeyen anlamları olduğu düşüncesi roman boyunca işlenmektedir.

¹⁶³¹ Özdeş, *Yavuz’un Pençesi*, s. 8.

¹⁶³² Özdeş, *Yavuz’un Pençesi*, s. 54.

“‘Kuran’ın görünürdeki anlamı ile derindeki ve esas olan anlamı, zahiri olanla batını olan arasındaki ayrım; diğer kutsal kitapların da ayrımıdır. Evliyanın ve enbiyanın sırrına sahip oldukları halde, avama daha başka bir şekilde açıkladıkları hakikat! Asıl olanı açıklasalar ki kendilerini tekzip eder, kendi varlıklarının anlamını kendileri kaldırırlardı. Yerine, kim daha iyisini ikame edebilirdi ki? O zamanlar için bu imkânsızdı, insanlara vicdan oluşturacak görüntülere ve o vicdanların yaratacağı nizama ihtiyaç vardı. Şimdi ‘Gaybetülkübra’da kinin kendi varlığına halel getirebileceğini mi sanıyorsun? Zaman şimdi daha büyük görünüyor ve daha zengin, daha dolu, üstelik bütün bunlar artık tarih içinde yer alıyorlar; işte bu da artık, hakikati görüntülerin yerine koymayı mümkün kılıyor.”¹⁶³³

Yazar, Bâtınilerin yaşam şekillerine de değinir, onlara göre “inanmanın” büyük bir zafer olduğu belirtir. Ölümünden sonra dünyada tekrar dirilmenin ya da reenkarnasyonun da var olduğuna inanan Bâtını fedaileri böylece kendi motivasyonlarını sağlayabilmektedir. Bu konu romanda şöyle ele alınır:

“Çinilere, duvarlara, tahta bezeklere yansıyan güneşte, havuzlarda fıskiyelelerden dökülen suda, dallara konan kuşlarda, tozan kumlarda, hemen her yerde Hasan Sabbah’ın fedaileri, bakışlar, işitişler, sezişler toplamı olarak başka başka vücutlarda, şekillerde, cisimlerde zuhur etmiş olabilirlerdi! Kim biliyor, ayakuçlarından kaçan gölgelerin Kazvin havalisinde Alamut’a iltica etmiş Bâtıniler olmadığını?”¹⁶³⁴

İsminin Melali olduğu belirtilen müneccimin Batınilik’ten ayrılmasının en önemli sebeplerinden biri romanda Vezir Nizamülmülk tarafından Bâtını düşünce ile mücadele etmesi için kurulan Nizamiye Medreseleri olarak gösterilirken Melali de bu medreselerden aldığı eğitimle kendisini bir rüyadan uyanmış gibi hissetmektedir.

“Üç yüz kadar talebeydik, biz o zamanlar Bağdat Nizamiyesi’nde. Doğrusu, Vezir Nizamülmülk’ün tavsiye mektubuyla huzuruna çıktığım meşhur müderris Gazali’nin bu kadar genç olabileceğini düşünmezdim. (...)

¹⁶³³ Haldun Çubukçu, *Yıldızsayan*, Gendaş Kültür, İstanbul 2004, s. 59.

¹⁶³⁴ Çubukçu, *Yıldızsayan*, s. 83.

*Nizamiye'nin kapısından adımımı attığımda içeri, benim için ne Rüstem kalmıştı artık, ne onun dehri fikriyatı, ne Bâtınlık, ne zihnin bütün köleliklerine kıyam çağrıları... Alamut'un gönlümdeki muhteşem 'heyulâsını' sisler tamamıyla kapayalı beri kaç ömür yaşamıştım?"*¹⁶³⁵

Romanda Nizamiye medreselerinin tarifi ve orada bulunan âlimlerin yaşam biçimlerine de değinilmiştir. Bâtınlık düşüncesinden etkilenen ve uzun bir süre zihnini bu düşünceler ile yordugunu söyleyen Melali bu medresede Kur'an'ın dışındaki bilgilerden arınarak "avam"ın inancını koruyarak huzuru bulduğunu söyler.

*"Ben ise, revakların altında uzanan, küçük hücrelere bölünmüş, yatakhane olarak kullanılan odalardan birinde daha büyük ve eyvanlı derslikler arasında mutfaktan, kütüphaneden, müderris odalarından ve mescitten müteşekkil medresemde; verilenleri almak, istenileni de vermek üzere çabalayıp didiniyor, daha az yiyip, daha az uyuyor, mümkün olduğunca az düşünerek ve hele hatıraların rahatsız etmesine asla izin vermeksizin, ibadeti aksatmamaya çalışarak yaşayıp gidiyordum. (...) Kuran'ın dışında kalan, bütün o sonradan edinilmiş bilgilerden arınma müddetini yaşıyordum. Gerçekten iç huzuru duyduğum güzel bir ramazan geçti, gitti. Halimden memnunmuşum gibi geliyordu bana, bir de amansız sıcaklarda, ders dışı zamanlarda, avlunun ortasındaki küçük havuzun şarılısıyla bastıran rehavet... (...) Değil mi ki, o alt üst oluş devranında biz, sünnet ehlinin akidesini yaymak için ders gören bütün Şii, Bâtını ve bidat ehlinin zihinlerde uyandırdığı tereddüt ve yıkıcı tesirlere karşı avamın aklarını koruyup güçlendirecek maneviyat askeriydik!"*¹⁶³⁶

Feridun Fazıl Tülbentçi ise *Şah İsmail* isimli romanında mezheplere göre bölünen bölgede değişen giyim kuşama yer verir ve Şiilerin kıyafetlerini ele alır:

"Erkeklerin başlarında umumiyetle 'Taç' denilen bir sarık vardı. Taç, beyaz bir tülbent üzerine sarılan sürahi biçiminde yukarıya doğru gittikçe sivrilen on iki dilimli bir kavuktu.

¹⁶³⁵ Çubukçu, Yıldızsayan, s. 89.

¹⁶³⁶ Çubukçu, Yıldızsayan, s. 91-92.

Genç yaşında atıldığı saltanat tesisi mücadelesinde mahrumu hayat olan Erdebil sofularının şeyhi Haydar tarafından müritlerine giymeleri tavsiye edildiğinden bu kavuğa Haydari adı da veriliyordu.”¹⁶³⁷

Abdullah Ziya Kozanoğlu’nun Seyit Ali Reis isimli romanında mezhep farklılıklarına dikkat çekilmektedir. Osmanlı leventlerinin başından geçen hadiseleri konu alan romanda, kahramanların İran’ın Harezm bölgesine gelmesiyle Şii Sünni ayrılıklara dikkat çekilirken Çaldıran savaşında Şiiilerin aldıkları yenilgi de hatırlatılır. Romanda “kızılbaş” kelimesi ile de mezhepsel ayrılıklar belirginleştirilir.

“Harezm diyarına doğru yol alıyorlardı. Ceyhun nehrini gemilerle geçip İran memleketine girdiler. Burada nasıl karşılanacaklarını bilmiyorlardı. Gerçi İran şahı Türklere karşı pek dostane davranıyor, tekrar bir Çaldıran muharebesi çıkarıp iki Türk devletini düşmanları yararına zayıf düşürmek istemiyordu. Yollarda Kızılbaş beylerinin saldırılarıyla karşılaşmak ihtimali vardı. Kızılbaşlık ve Sünnilik iki Müslüman ve kardeş milleti birbirine düşürmüştü.”¹⁶³⁸

Romanda İranlılar güvenilmez olarak kabul edilirken bunun sebebi olarak da “kızılbaşlık” gösterilmektedir.

“İranlıların Kızılbaşlık çabası ile kendilerine bir oyun etmelerinden korkuyordu. Yanına Kelle Bekir’le Pala Hüseyin’i ve şimdiye kadar geçtikleri memleketlerde padişahlardan, serdarlardan, şahlardan topladığı fermanlarını aldı, ziyafete gitti.”¹⁶³⁹

Romanda Şii Sünni ayrılıklarının ortaya çıkış sebeplerine de yer verilmiştir. İranlı Gökçe Halife ve Seyit Ali Reis arasında halifeler hakkında geçen konuşmadan sonra Seyit Ali Reis, mezhep kavgalarının anlamsızlığına vurgu yapar ve kendilerinin bu savaşın bir eri olmadıklarını sadece birer levent olduklarını belirtir.

“—Aklıma bizim Nasreddin Hoca’nın bir hikâyesi geldi de... İşi gücü bırakıp iki kardeş millet olarak bizim Hazreti Ali mi daha üstün Ömer mi? Diye ölümlerinden yüzlerce sene sonra birbirimizi yememize acıdım. Efendim hikâye şu: Hoca merhuma bir gün camide ‘Hocayım dersin ama Kur’an okuduğunu

¹⁶³⁷ Feridun Fazıl Tülbentçi, *Şah İsmail*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2005, s. 7.

¹⁶³⁸ Abdullah Ziya Kozanoğlu, *Seyit Ali Reis*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2008, s. 386.

¹⁶³⁹ Kozanoğlu, *Seyit Ali Reis*, s. 386.

görmedik... Bir ayet oku da dinleyelim!... Demişler. 'Burada münasebet almaz, yeri değildir' diye cevap vermiş. Şimdi biz de buraya ilim ve fazilet satmaya değil, korsanız, şahtan izin alıp İstanbul'a gitmek için adam istemeye geldik!... Diyoruz."¹⁶⁴⁰

Reha Çamuroğlu'nun *İsmail* romanında da mezhep farklılıklarına yer verilmektedir. Romanda Şiiliğin İsmailiye koluna ve Hasan Sabbah'ın yaratıcısı olduğu Bâtîni-Haşhaşilik arasında karşılaştırma yapılmakta ve Haşhaşilik İsmailiye'den daha tehlikeli görülmektedir:

"Cüneyd sanki İsmailiye'nin Bâtîni yolunu tutmuş gibiydi. Hatta 'Allah saklasın- bazen öyle şeyler duyuyordu ki, bunlar halk içine çıksalar, İsmailiye'den dahi öteye geçer ve Hasan Sabbah'ın yolunu bile hatırlatırlardı. Cüneyd'in sık sık Nesimi'den okuduğu ve müritlerinin Nesimi'yi bir veli olarak gördüğünü duyuyordu. Ki o Nesimi'yi bir veli olarak gördüğünü duyuyordu. Ki o Nesimi, 'Enelhak' demişti. Tarikatta öğrenilen ilk kural, her lafın her yerde söylenemeyeceğiydi."¹⁶⁴¹

Reha Çamuroğlu, romanda Cüneyd'in ölümü ve Hz. Hüseyin'in ölümü üzerine gösterilen tepkiler, dövünmeler de yer bulur:

"Cüneyd'in şehitlik haber geldiğinde, Erdebil'de yer gök inledi. Haydar tarafından daha haberin ilk kırıntıları şehirde yayıldığında, şehrin ufku muazzam bir uğultu ve inilti hâkim oldu. Kadınlar ağut yakıyor, erkekler ayın 10 muharremde Hüseyin'e yaptıkları gibi dövünüyor, çocuklar da büyüklerine bakıp feryadı kopartıyorlardı."¹⁶⁴²

Romanda Uzun Hasan'ın Sünni mezhebine mensup olması da ele alınırken onun Sünniliğinin Memlûk ve Osmanlı Sünniliğine benzemediği belirtilir:

"Hükümdarların inancının tarzına pek güven olmasa da Cihan Şah ehlibeyt dostu bir Şii, Uzun Hasan ise Sünni'ydi. Şimdi bu Sünni hükümdar, biricik şeyhlerini onlara getiriyordu. Ülkelerinin ve dolayısıyla Erdebil'in hükümdarına da 'karşılama' yapmaları gerekiyordu. Saygı ve kaygı bunu gerektirirdi. Gerçi bir Türkmen olan Uzun Hasan'ın Sünniliği, Memlûk ya da Osmanlı Sünniliğine benzemiyordu, ama yine de tedirginlik verici bir durumdu. Üstelik yıllarca düşünüy

¹⁶⁴⁰ Kozanoğlu, Seyit Ali Reis, s. 387.

¹⁶⁴¹ Reha Çamuroğlu, *İsmail*, Everest, İstanbul 2008, s. 25.

¹⁶⁴² Çamuroğlu, *İsmail*, s. 43.

kurdukları karşılama, bu ikili niteliği nedeniyle suya düşecek, belki de kime yapıldığı bile anlaşılamayacaktı."¹⁶⁴³

Lütfi Parlak'ın *Genç Osman* romanında da Şii-Sünni çatışmalarına yer verilmektedir. Osmanlı devleti ile Safeviler arasındaki mücadele ele alınırken bu çatışmaların tarihi kökenlerine de değinilmiş, Bağdat şehrinin Şii ve Sünnilerce ele geçirilmek istenen bir simge şehir olduğu anlatılmıştır:

"—Hünkârım! Şehirdeki muhbirlerimden aldığım habere göre Bağdat karmakarışıkmiş. Bekir'in oğlu Derviş Mehmet, isyan ederek babasını tutuklayıp şehri Şah Abbas'a teslim etmiş. Tellallar çıkarak; 'Bağdat Şah'ındır. Safevi şahı, bütün halkı bağışlamıştır.' dedirtmiş. Ertesi gün Bekir, oğlu tarafından yargılanıp cezalandırmış. Bunun üzerine babasının hazineleri kendisine verilmiş.

Bu durum, halkı rahatsız etmiş. Çünkü nüfusun çoğunluğunu teşkil eden Sünniler, Şiî hâkimiyetinden rahatsız almış ve çatışmalar başlamış. Bunun üzerine vaiz Nuri ve Ömer Efendiler, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ı methettikleri gerekçesiyle asılmış."¹⁶⁴⁴

İskender Pala'nın *Babil'de Ölüm İstanbul'da Aşk* romanında da İslam dünyasındaki mezhep ayrımlarından söz edilir. Romanda Kanuni Sultan Süleyman'ın Bağdat'a girmesi ile birlikte halkın onu coşkuyla karşıladığı anlatılırken bölümde Şii mezhebinin merkezi olan Bağdat'ın artık Sünniliğin merkezi olduğu belirtilir:

"Şehrin dün yerlisi olanlar, bugün yeni ele geçirilmiş bir kente girmiş gibi davranıyorlar ve akın akın sokaklara, meydanlara yığılarak Tahmasb'a lanetler okuyan küfürler, Osmanlı sultanını da kırk yıldır tanıyorlarmışçasına övgüler yağdıran korolar oluşturuyorlardı. Asıl kalabalıklar ise, Şii Bağdat'ta Sünniliğin merkezi konumundaki İmam-ı Azam Türbesi çevresinde birikmişti. Buradan Dicle'nin doğu yakasına, Tebriz Kapısı girişine doğru, sultanın bağışlayacağı altınlardan pay alabilmek hevesiyle sıra sıra dizilen dilenciler de dâhil, her düzeyden insan akıp geliyor ve sultana dua ediyormuş gibi birtakım kalıp sloganları bağırıyorlardı."¹⁶⁴⁵

¹⁶⁴³ Çamuroğlu, İsmail, s. 47-48.

¹⁶⁴⁴ Lütfi Parlak, *Genç Osman*, Popüler Kitaplar, İstanbul 2009, s. 273.

¹⁶⁴⁵ İskender Pala, *Babil'de Ölüm İstanbul'da Aşk*, Kapı Yayınları, İstanbul 2010, s. 7.

İskender Pala'nın *Şah ve Sultan* romanında ise Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail mücadelesi üzerinden Şii ve Sünni mezheplerinin çatışmasına yer verilir. Tebriz şehri üzerinden iki mezhebin güç mücadelesi anlatılır:

“Şehirde Kızılbaşların bayramı vardı. Sünnilerin yası. Vicdanı olan hiç kimse bu yasin gölgesinde sevinmek istememişti oysa. Çünkü Tebriz Sünnilerin şehri iken bizim gelişimizle On İki İmam Şiası'nın yurdu ve merkezi olmaya başlamış, buna muhalefet edenler kovuşturulmuş, takibe alınmışlardı. Birkaç gün içinde Sünnilerin ileri gelenlerinden beş bin kadar insan şehir meydanında 'Kızılbaşlık muhalifi ham adamlardır, pişmeleri gerekir' diye kaynamış yağ kazanlarına atıldılar. Birkaç günde Şiilik, Safevi Devleti'nin tek mezhebi haline geldi ve devlet eliyle hızlı bir Şiileştirme hareketi başlatıldı. Dede Abdal Bey bu konuda çok ısrarcı davranmıştı. Emir Zekeriya, 'Tebriz halkının çoğunluğu Sünni, Şiiliği zorla kabul ettiremeyiz, başka çareler arayalım, halkı eğitelim,' görüşünü savunsa da değişen bir şey olmadı.”¹⁶⁴⁶

Romanda Şiilik hakkında bazı detaylı bilgilere de yer verilir. Sünnilerin elinde bulunan camilerin tıpkı farklı dinlere mensup toplumların savaşlarda ele geçirdikleri mabetlere uyguladıkları gibi farklı amaçlar için dönüştürülmesi ya da kapatılması da romanda Gök Mescit üzerinden verilmektedir. Yazar, romanda Şiilerin, Sünnilere psikolojik baskı uyguladıklarını ezanın değiştirilip ezana “Ali'nin Allah'ın velisi olduğuna şehadet ederim” cümlesinin eklendiğini, vakit namazlarının beş vakitten üç vakite indirildiğini ve hutbelerde Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman ile Hz. Ayşe'ye hakaretler edildiğini anlatır.

“Şah Hazretleri o vakit Sünni halka tellallar çıkırttı ki mezheplerini değiştirip Kızılbaş olsunlar, kızıl börk taksınlar. Kahramanların serdarı Lele Hüseyin Bey'e şehre dağılmış muhafızların tamamını uyarmasını söyledi. Fazla kimsenin canı yanmadan yol değiştirmelerini, Sünnilikte ısrar etmemelerini, ... Sokak sokak çıkırttı. İki günün sonunda da önce ezanı değiştirdi ve 'Eşhedü enne Muhammeden Resulullah (Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna şehadet ederim)' cümlesinden sonra 'Eşhedü enne Aliyen veliyullah (Ali'nin Allah'ın velisi olduğuna şehadet ederim) ibaresi ile 'Hayya ale'l felah (Haydin kurtuluşa!)'

¹⁶⁴⁶ İskender Pala, *Şah ve Sultan*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 49.

çağrısından sonra ‘Hayya ala hayri’l-amel (Haydin amelin hayırlısına!)’ ünlemini ekletti. Bunu ezan okumanın beş üç vakte indirilmesi takip etti. Cuma günlerinde hutbe On İki İmam adına okutulacaktı.”¹⁶⁴⁷

Romanda Şiilik ya da Sünnilik mücadelesinin arkasında yatan başka sebeplerin olduğu da ele alınır. Şah İsmail’in Sünnilere uyguladığı muamelenin itaatsizliğe karşı gösterdiği bir refleks olduğu söylenirken Sünni halkın evlerinin basıldığı, beklenilmeyen sonuçların görüldüğü anlatılmaktadır:

“Kible-i Âlem Efendimiz’in hakikatte istediği şey, Sünniliği ortada kaldırmaktan ve yasaklamaktan ziyade siyasi bir itaatsizliğin önüne geçmektir. Ama işler onun istediği gibi yürümedi. Başlangıçta siyasi olan bu karar halifelerinden bazıları ve Tebrizli muannit Kızılbaşlar tarafından inanç baskısına dönüştürüldü. İnsan avı o zaman başladı. Yeterli ganimete erişemediklerini söyleyen askerler Sünni evlere baskınlar verip mallarını talan eder, kızlarını kaçırdılar.”¹⁶⁴⁸

Şah ve Sultan romanında Şiiliğin de farklı farklı olduğu içinde farklı kollara ayrıldığı dile getirilir. Romanda Anadolu’da bilinen Kızılbaşlık ile İran’daki inancın birbirinden çok farklı olduğu hatta bazılarının Kur’an-ı Kerim’i bile küçümsemeye çalıştıkları ve inananlara saygısızlık yaptıkları anlatılır.

“Tebriz’deki dört günde gördüm ve öğrendim ki burada Kızılbaşlık çeşit çeşitti. Teke ilinde bizim bildiğimiz, anamızın bize telkin ettiği Kızılbaşlık halkın çoğuna yabancı gibiydi. Burada öyle Kızılbaşlara rastladım ki Kur’an’ı bile küçümsüyor, haram kılınan günahların birçoğunu helal sayıyorlardı. Dün nöbet tuttukları yerde ateş yakmaya çalışan bazı askerlerin ateşi tutuşturmak için terk edilmiş camiden çıkarıp getirdikleri dini kitapları ve Kur’an nüshalarını kullandıklarını gözlerimle gördüm.”¹⁶⁴⁹

Reha Çamuroğlu’nun *Selahaddin el Kürdi* romanında ise Sünni olan Selahaddin Eyyubi’nin Şia hakkındaki bir sohbetine yer verilirken Şia’nın İslam dininin bir parçası olduğu ve bunun kabul edilmesi gerektiği anlatılır. Romanda Sünnilerden farklı olarak

¹⁶⁴⁷ Pala, *Şah ve Sultan*, s. 55.

¹⁶⁴⁸ Pala, *Şah ve Sultan*, s. 55.

¹⁶⁴⁹ Pala, *Şah ve Sultan*, s. 78.

Şia'ya inananların camilerindeki ezanlarda “Ali Allah dostudur” cümlesinin geçtiği belirtilirken medreselerde İslam dininden başka bir dinin öğretilmediği ve Sünnilerin getirdiği yasakların mezhep ayrılıklarını bitirmekte güçsüz kalacağı vurgulanmaya çalışılır:

“Sen burada ayrı bir din mi görüyorsun? Ne olur samimiyetle söyle. Ezanımızda bir cümle fazla: ‘Aliyün Veliyullah,’ Ali Allah dostudur. Buna mı karşısın Selahaddin? Bu mudur aramızdaki tahammül edilmez fark? El-Ezher’de her gün âlimlerimiz başka bir din mi öğretiyorlar? Başka bir Tanrı- başka bir peygamber mi? Hem söyle bana Selahaddin, sen Şia’yı yasakladığında onun ortadan kaybolacağına inanıyor musun?”¹⁶⁵⁰

Reha Çamuroğlu romanda “büyük cihat” ve “küçük cihat” kavramları etrafında Şia mezhebi hakkında bilgiler vermeye çalışırken Şiilerin Haçlılar ile savaşmayı “küçük cihat” olarak kabul ettiklerini büyük cihadın ise nefse karşı verilen cihat olduğunu kabul ettiklerini söyler:

“Ne kötü! Keşke Şia’dan olsaydın! O zaman görür ve öğrenirdin ki, hayatta sadece nefse karşı cihadın bir anlamı vardır. Büyük cihadın küçük cihat, kâfirlere karşı cihat, dediklerinin tek bir anlamı vardır, kan dökmenin, insan öldürmenin meşrulaştırılması, aynen Haçlıların yaptığı gibi. Bizim için ancak Mehdi zuhur etmişse küçük cihat meşrudur, o zaman da Hakkın Batılla çatışması söz konusudur son bir kez, dinin dinle savaşı değil anlayacağın, gerisi savaş. Sadece savaş. Evet, savaş zorunlu olabilir, ama savaşa durduk yerde cihat diyemezsin.”¹⁶⁵¹

Mısır’da vezir olan Selahaddin Eyyubi’nin Şii Fatımi Halifesi el-Adid’in vefat etmesi üzerine Şiiliğin yayılımını azaltmak için Mısır’da yaptıkları ise romanda şöyle yer bulmaktadır:

“Yüzlerce yıldır ilk kez bir Sünni kadı oluyordu Kahire’de. Her türlü Hüseyniyat’ı yasakladım. Şiilerin sapkın kitaplarını meydanlarda yaktırdım. Onun ailesini söz verdiğim gibi güven ve bolluk içinde yaşatacaktım. Ben artık vezir

¹⁶⁵⁰ Reha Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, Everest Yayınları, Aralık 2011, s. 124.

¹⁶⁵¹ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, s. 125.

değildim. Ne idim? Bunu görecektik. Ama bildiğim şu? El-Ezher de dâhil olmak üzere Mısır artık Şii değildi. Sünni olacaktı.”¹⁶⁵²

Reha Çamuroğlu romanda mezhep ayrılıkları hakkında bazı değerlendirmelerde de bulunmakta, aynı dine inanan insanların kutsal kitaplarını birbirlerini öldürebilecek kadar farklı yorumlanması karşısında yaşanan şaşkınlığı dile getirir:

*“Kitabı onun kadar, en az onun kadar biliyor, peygamberimizden ‘efendimiz’ diye bahsederken, emindi ki onun da ses telleri titriyordu. Bir ve aynı din nasıl olurdu da bu kadar farklı yorumlanabilirdi. Bir ağaç nasıl olurdu da bu kadar farklı meyveler verebilirdi? Nasıl zorlu bir nifaktı bu? ‘En çok üzüldüğüm nedir bilir misiniz? Diye sordu emirlerine, sustular. ‘Hepsi saldırırken ‘Allahu Ekber’ diye bağırdı,’ dedi.”*¹⁶⁵³

Ebubekir Subaşı’nın *Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim* romanında da Yavuz Sultan döneminde yaşanan Şii-Sünni çatışmaları konu edilmektedir. Romanda Şah İsmail devrinde İran’da bulunan Sünni Müslümanların öldürüldüklerinden söz edilmektedir:

*“‘Sadece ben değil, bütün sizi tanıyanlar, mazlumlar; İran’da katliamlardan bir şekilde kurtulup size sığınmış olan Sünniler, hatta belki de Şah’ın akıl almaz zulümlerinden kaçarak kuru canlarını Hindistan’a atmış kimselere inanıyorlar. Kaçamayıp İran’da kalmış olanların ise her gün ölüm korkusu içinde yaşadıklarını bilmelisiniz. Ölenler zaten ölüp Şah’tan böylece kurtuldular, kaçanlar da kaçıp gittiler, vatan hasretiyle yanıp tutuşsalar da en azından hayattadırlar. Fakat İran’da kalanların hallerini de artık siz düşünün Han’ım!’”*¹⁶⁵⁴

Şah İsmail’in katı bir mezhep siyaseti izlediği belirtilen romanda İran’da bulunan Sünni Türklerin yaşananlardan dolayı Şiileşmek zorunda kaldıklarından söz edilmekte. Şiiliği kabul etmeyenlerin de Hindistan ve Anadolu’ya göç etmek zorunda bırakıldıkları ve mezhepsel göçlerin yeni değişikliklere yol açacağı anlatılmaktadır:

“Diğer taraftan İsmail’in Şii görünüşü Fatımilerin bıraktığı acı hatıraların unutulmadığı Mısır’da Memlukları Osmanlılardan çok daha fazla endişeye sevk

¹⁶⁵² Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, s. 127.

¹⁶⁵³ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, s. 153.

¹⁶⁵⁴ Ebubekir Subaşı, *Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2015, s. 26.

ediyordu. Zira iç bünye sağlamlığı ve nüfus dengesi bulunmayan Mısır'da bir avuç Türk milyonlarca Arab'ı idare etmek zorundaydı. Diğer taraftan İran'da Sünnilik ekseriyette idi, Şii mezhepler ise nüfusun en fazla üçte birini teşkil ediyorlardı. Ancak İsmail'in vicdan hürriyeti tanımaması o zamana kadar çoğunlukla kardeşçe yaşamış olan Sünnileri ve Şiileri birbirine düşürmüştü. Türkmenlerin büyük kısmı Şiileşti, Sünni olarak hayatta kalanlar ise Anadolu'ya ve Hindistan'a göçtüler. Böylece kan ve ateşe boğulmak suretiyle İslam dininin mezhep coğrafyası değiştiriliyordu.”¹⁶⁵⁵

Romanda Şah İsmail'in Sünniliğin önemli temsilcilerinden olan Ebu Hanife'nin türbesini yıktırıp Sünnilere zulmettiği vurgulanmakta, mezhep çatışması dini mekânlar üzerinden verilmektedir:

“İsmail bu rezillikleri bir huy haline getirdi. Bağdat'ta Ebu Hanife'nin kabrini yıktırıp kemiklerini dışarı attırdı ve yerine bir köpek leşi koydurmak gibi rezillikleri işledi. Bu da yetmedi, oraya umumi tuvalet yaptırdı ve def-i hacet edenlere yirmi beş Tebriz dinarı mükâfat verdi. Ashabın ileri gelenlerine dil uzatan Teberrailer arasında seyyid olmadığı halde bazıları kendilerini seyyid olarak tanıttılar.”¹⁶⁵⁶

Ebubekir Subaşı, Şah İsmail'in Sünni Müslümanlara zulmettiğini söylerken onun dedesi olan Uzun Hasan'ın da bir Sünni olduğu bilgisini verir:

“Hâlbuki Sünnileri katletmede tarihin bir daha kaydedemeyeceği kadar kan dökücü olan İsmail'in dedesi Uzun Hasan da bir Sünni idi. Hata onun Tebriz'de yaptırdığı Hasan Padişah Camii'ni kapatıp depo haline getirmişti.”¹⁶⁵⁷

Şiilik hakkında ayrıntılı bilgilerin verilmeye çalışıldığı romanda Şiilikte insanda Allah'ın tecellisine rastlanabileceği inancının bulunduğu anlatılmaktadır ve Şah İsmail'in de insanların gözünde ilahlaştırıldığı Osmanlı sultanlarının ise böyle bir vasıf taşımadıkları belirtilmektedir.

“Başka şeyler de var. Mesela Şii-İsmaili anlayışında Allah'ın insanda tecellisi diye bir anlayış var ki, bu inanca sahip olanlar Müslümanlık anlayışından

¹⁶⁵⁵ Subaşı, *Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim*, s. 80.

¹⁶⁵⁶ Subaşı, *Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim*, s. 81-82.

¹⁶⁵⁷ Subaşı, *Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim*, s. 220.

çok bize yakın olurlar. Onun için mesela Sultan Selim asla kutsal değildir, gerekirse ona karşı gelinir. Ama kendi sevenlerinin gözünde İsmail kutsaldır, masumdur, yanlış yapmaz, karşı da gelinemez.’’¹⁶⁵⁸

Ebubekir Subaşı romanda Şia’nın Şah İsmail ile birlikte farklı bir boyuta geçtiğini bazen ehlişünnete yakın bazen İslam’dan tamamen uzak bir inanç haline geldiğini belirtmektedir:

“Şia ise hep kollara ve dallara bölünmüştü. İsmail’le birlikte yeniden ayrıldı ve başkalaştı, hep değişiklik göstermeye devam etti. Bazen Yemen Zeydileri gibi neredeyse Ehl-i Sünnet’e yaklaşıırken bazen Hasan Sabbah fedaileri gibi kan ve ateş kustular, İslam şuuruyla hiçbir ilgileri olmadı. Bu unsurlar çoğu zaman okumamış, hissiyatı bilgisinden çok yüksek, bazen kendisini zulüm ve haksızlık altında gören unsurlardan çıktılar. (...)

Bütün bu sebeplerle aynı zamanda Kur’an’a, Sünnet’e ve Ehl-i Beyt’e mutlak sadakatten ayrılmayan ilim, irfan, tahsil gibi esaslar üzerinden hareket eden Sünniliğin hâkimiyeti bütün bir Müslüman dünya ve insanlık için gereklidi. Nitekim Frenklerin asırlarca kendilerinden korktukları insanlar, Assassini adını verdikleri Hasan Sabbah’ın haşhaşinleri olmuştur.’’¹⁶⁵⁹

A. Turan ismi ile yayınlanan Selahaddin Eyyubi romanında on birinci yüzyıl Orta Doğu’sunda İslam âleminin mezhep anlamında paramparça olduğu iki önemli İslam merkezinde iki farklı mezhepten halifenin bulunduğu dikkat çekilirken bu coğrafyalarda yaşayan farklı mezheplere de yer verilir:

“İslam dünyasında biri Bağdat’ta Abbasi halifesi diğeri Mısır’da Fatimi halifesi olmak üzere iki Hilafet var. Bağdat Abbasi halifesi ile Bağdat’ta hâkim Selçuklu Sultanları arasındaki denge ve sorunlar İslam dünyasının elini kolunu bağlıyor. Mısır’da Fatimi halifesi haçlılarla iş birliği yapmakta sakınca görmeyen vezirlerin elinde oyuncak gibi Bağdat ve Mısır’a uzak Hasankeyf, Mardin, Amed gibi yörelerde Artuklu emirleri birbirleri ile uğraşılıyor. Müslümanların enerjisi

¹⁶⁵⁸ Subaşı, *Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim*, s. 275.

¹⁶⁵⁹ Subaşı, *Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim*, s. 279.

birbirleri ile çatışarak tükenirken Antakya'dan Kudüs'e Haçlılar gün geçtikçe semizleşiyor."¹⁶⁶⁰

Romanda İmam Gazali'nin Nizamiye medreselerinde yetiştirdiği öğrencilerinin İslam âlemindeki Şii-Sünni yarışında İslam âlemi için faydalı olduğu düşüncesi de ele alınır.

Selahaddin Eyyubi'nin Mısır'a hâkim olduktan sonra Kahire'de bulunduğu düşünülen ve halka eziyet edildiği iddia edilen Darü'l Maune'yi yıktırıp yerine "Nasırıye Medreseleri"ni kurduğunu anlatan yazar, romanda Şii ve Sünni odaklı eğitim veren kurumların toplum üzerindeki etkisine yer verir. On birinci yüzyılda eğitim kurumları ya da medreselerin temel aldığı ilimler ve bakış açısının ölçütü olan mezhepsel bakışlar hakkında da ipuçları verir:

"Selahattin Fatımillerle iş başında olduğu halde Dar-ul Maune'yi yıktı. Yerine Şafîiler için de bir medrese kurdu. Onun 'Nasır' ünvanına binaen 'Nasırıyye' adı verildi. Bu Mısır'ın ilk medresesiydi. Çünkü Fatımillerin El-Ezher gibi dev bir eğitim kurumu vardı. Ama medreseleri yoktu. Medrese öyle büyüktü ki Endülüslü Seyyah İbni Zübeyir onu henüz tamamlanmamışken gördüğünde tek başına bir şehre benzetmişti.

Bu medrese dönemin âlimlerince Fatımilere vurulan en büyük darbe kabul edildi. Fatimiler Şiiydi. Oysa medrese Şafî mezhebi üzerine eğitim yapıyordu. Bu hem eğitimde hem de idare de Fatımiliğin bitişi anlamına geliyordu."¹⁶⁶¹

Orta Doğu'yu anlatan birçok romanda olduğu gibi bu romanda da cami minberinden okunan hutbeler o ülkeye kimin hâkim olduğunu göstermektedir. Bu sebeplerle camiler siyasetin de bir parçası halinde toplumun içinde adeta resmi bir kurum gibi yaşamaktadır. Romanda hutbede okunanlar ile Mısır'da artık Fatımilerin değil Bağdat hilafetinin varlığının güçlendiği anlatılır:

"İskenderiye'de bir cuma günü... Cuma vakti... Hatip minder minbere çıktı. Birinci hutbe bitti. İkinci hutbeye sıra geldi. Hamddan sonra dua edildi. Ancak halife el Adid yerine Abbasi halifesini andı. Yaklaşık 300 yıldır Şafîi kenti

¹⁶⁶⁰ A. Turan, *Selahaddin Eyyubi*, Festival Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 8-9.

¹⁶⁶¹ Turan, *Selahaddin Eyyubi*, s. 67-68.

İskenderiye Fatimi halifesinin adına hutbelerde duyuyordu. Halk sevinçli ve şaşkınlığı ne olduğunu anlamaya çalışıyordu.”¹⁶⁶²

Romanda Selahaddin Eyyubi devletinde var olan farklı mezheplere de yer verilir. Şafii mezhebinin bu devlette ön planda olduğunu söyleyen yazar, ancak devletin bu mezhebi bir taassup konusu haline getirmediğini söylerken Selahaddin Eyyubi’nin de eğitime verdiği desteği anlatır ve Cami’ül Atik civarında kurulan Kamhiyye medreselerinden söz eder.

Ebubekir Subaşı’nın *Sultan IV. Murad Han* romanında Osmanlı-İran mezhep çekişmelerine yer verilir. Romanda Kanuni Sultan Süleyman zamanında belirlenen İran sınırına ve İran Şah’ının izlediği politikalara yer verilirken Şah’ın Papa ile Osmanlı aleyhine anlaşmak istediği iddiasına da değinilir. Osmanlı devletinin Şiiliği Anadolu’ya yaymak amacı içinde olduğunu düşündüğü İran’ı engellemek için İran’ın doğusunda bulunan Özbeklere destek verme planları da olduğu iddialarına da yer verilir:

“Bu arada Kanuni zamanında İran’la akdedilmiş olan ahitname neticesi, doğu hududunda az çok bir sükûnet husule gelmişti. Fakat Osmanlılara karşı batıda yardımcı arayan Şah, Papa Greguvar’la ve daha sonra diğer devletlerle anlaşmak istiyordu. Yetmezmiş gibi manevi nüfuzuyla Anadolu Kızılbaşlarını da zaman zaman tahrikten geri kalmıyordu. İran’ın bu siyaseti eskiydi, ona göre uyanık bulunmalıydı, İran’ın doğusundaki Sünni hükümetlerle anlaşma yolu aranmalıydı. Yazık ki birçoğuyla mesafenin uzaklığından dolayı iyi münasebet kurmak kolay olmuyordu. Bunun için en iyisi Özbeklerle ittifak kurmaktı. Ancak bu sefer de Özbeklerin Osmanlı yardımıyla kuvvetlenmesinden rahatsız olan diğer Sünni devletler mesele çıkarıyorlardı.”¹⁶⁶³

Ebubekir Subaşı romanda Bağdat’ın çok mezhepli bir şehir olduğuna da vurgu yaparken bu şehirde on yedinci yüzyılda olduğu gibi sekizinci yüzyılda da yine Şii-Sünni çatışmaların yaşandığını söyler:

“Abbasilerin kuruluş devrinde Halife Ebu Cafer, devlet merkezi olarak Bağdat’ı seçmişti. Bağdat’ın imar ve inşasına çok ehemmiyet veren Ebu Cafer, kalesinin temelini 762 senesinde atmıştı. Hanefî, Şafîî, Malikî ve Hanbelî

¹⁶⁶² Turan, *Selahaddin Eyyubi*, s. 67.

¹⁶⁶³ Ebubekir Subaşı, *Sultan IV. Murad Han*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2017, s. 141.

mezheplerine mensup olanların bulunduğu bir şehir olmuştu. Bilahare Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in bin askerle ve hem de davet üzerine gelerek Şii Büveyhi fitnesini kılıç kuvveti ile ortadan kaldırdığı bir ilim ve sanat merkeziydi."¹⁶⁶⁴

Ebubekir Subaşı *Diclenin Son Türküsü Kut'ül Amare* romanında ise Birinci Dünya savaşı sırasında mezhep farklılıklarına rağmen Pathan bölüğünden olan Müslüman Hintlilerin Türkleri din kardeşi olarak kabul ettikleri için onlarla savaşmak istemediklerinden söz eder:

"Harekât planları güzel bulunsa da iş tatbikata gelinde bazı hesapta olmayan zorluklar çıkabiliyordu. Meselâ Hint alaylarından üç Pathan bölüğü İngilizlere karşı olan muhabbet ve itimatlarını daha şimdiden kaybetmiş bulunuyorlardı. Hatta bunlar Sübhan savaşında arkadaşlarına ateş etmişler ve 'Din kardeşlerimiz olan Türklere karşı savaşma istemiyoruz!' diye açıkça bağırıyorlardı. Belki de bunlar aldatılmış olduklarını düşünüyorlardı."¹⁶⁶⁵

Romanda Kut'ül Amare'de savaşan Sihler ve Dogrlar'dan da söz edilir ve yazar onların din farklılıklarının İngilizlerin işlerini kolaylaştırdığını vurgular:

"Ancak 'din kardeşliği' gibi bir dertleri bulunmayan Sihler ve Dogrlar Alayı eski şöhretlerini koruyor ve İngilizlere sadâkatten ayrılmıyorlardı. Fakat her ne olursa olsun, bu durum İngiliz ordusuna bir Hintli çatlağının ilk işaretleriydi."¹⁶⁶⁶

Ebubekir Subaşı romanda Kut'ül Amare'nin çoğunluğunun Sünni Müslüman olduğunu ancak bu kentte Şii Müslümanlar için de birer cami bulunduğunu anlatır:

"Kûtü'l Amâra'nın nüfusu çoğunluğu Sünnî olmak üzere otuz bin kişiyi bulurken, yedi bin kadarı merkezde yaşıyordu. Halkın ekseriyeti ziraat ve taşımacılıkla uğraşıyordu."¹⁶⁶⁷

Ayrıca romanda Irak'ta bulunan Şii âlimlerin Birinci Dünya Savaşı sırasında İngilizlere karşı Sünni Osmanlıların desteklenmesi gerektiğine dair fetva verdikleri de anlatılmaktadır:

¹⁶⁶⁴ Subaşı, *Sultan IV. Murad Han*, s. 153.

¹⁶⁶⁵ Ebubekir Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kut'ül Amare*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2017, s. 56-57.

¹⁶⁶⁶ Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kut'ül Amare*, s. 57.

¹⁶⁶⁷ Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kut'ül Amare*, s. 114.

“Bağdat’tan bugün gelen vapur ise çok manidar bir emanet getirmişti: Âlem-i Hazreti Haydarî’. Zira Irak’taki Şîî ulema Osmanlılar yanında İngilizlere karşı cihâd fetvası vermiş bulunuyordu. Bilahare Osmanlıların ‘Atebe-i Mukaddese’ diye tabir ettikleri bu mübarek eşikten Kerbelâ’dan yola çıkarılmış olan sancak gelip cepheye ulaşmıştı. Bu hadise bir bakıma Osmanlıların batı seferlerinde götürdüğü Sancak-ı Şerif’i gelen Âlem’e hürmeten 51. Fırka İstihkâm Bölüğünü karşılama merasisi icra etmek üzere çıkarmış bulunuyordu.”¹⁶⁶⁸

Romanda İngilizlerin, dinleri ve mezhepleri savaşlarda nasıl işlevsel bir hale getirdikleri de işlenir. İngiliz saflarında savaşan askerlerin %40’ını Müslümanların oluşturduğu bu savaşta, Hintli Müslüman âlimlerden kendi emelleri için fetvalar aldırın İngiliz sömürge güçleri geleneksel düşünceleri sonucunda at eti yemek istemeyen Jatlar ve Mohadinler ve Sihlere karşı da Sih din adamlarından –Delhi’de bulunan Hindu İmam Jumma Muscid ismi romanda geçmektedir- aynı şekilde fetvalar aldirmaya devam etmişlerdir. İngilizlerin açlık karşısında at eti yemek konusunda tereddüde düşen Hintli askerler sorununu da fetva yolu ile çözmeye çalışmaları romanda şöyle anlatılır:

“İngilizler bu meseleyi Hint dinî inanışının bir ifadesi olarak anlamışlardı. Townshend Hintli din adamlarından; kuşatma altında at eti yemenin caiz olduğuna dair bir fetvayı daha önce almıştı. Nitekim Delhi’deki Hinduların üstadı İmam Jumma Muscid de Müslüman ve Hinduların at eti yemesinde bir mahzur olmadığına dair yeni bir fetva vermişti.

Hintlilerin başka korkuları da vardı: cepheye et yasaklarına uymaz, silah arkadaşları da onları suç ortaklığı yapmazlarsa, haber memleketlerine kadar ulaşırdı. Böylece: ‘Döndüğümde aforoz edilirim’ endişesiyle bu etlerden uzak duruyorlardı.”¹⁶⁶⁹

Sultan IV. Murad Han romanında kara suratlı zalim Şah olarak anlatılan Şah tarafından acımasızca öldürülen Sünni paşalardan da söz edilir. Bunlar arasında Bekir Paşa, Hatip Mehmet Efendi de vardır. Ayrıca Şah’ın romanın ilerleyen bölümlerinde Hz. Ali ve Hz. Hüseyin türbelerine girip elinde şarap kadehi ile beklediği, çıkınca burada Sünni var mı diye bağırdığı da anlatılır:

¹⁶⁶⁸ Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kut’ül Amare*, s. 470.

¹⁶⁶⁹ Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kut’ül Amare*, s. 480-481.

“Nice rezil marifetler gösteren Şah, Hazreti Ali ve Hazreti Hüseyin türbelerini ziyarete gitti. Mübarek Hüseyin türbesine varınca Seyyid Berrak ayağa kalkarken Şah türbenin iç kısmına girip bir şarap kâsesi istedi. Sakisi de badesini doldurup kendisine sununca aldı ve bir zaman elinde tutup içmedi. Sonra düşüncelere dalıp başını eğdi türbeye döner gibi bakıp ağladı elinde tuttuğu badeyi içmeyip yine sakiye iade etti. Akli sıra türbenin sahibine hürmet edip edepsizliğin de edep gösteriyordu.”¹⁶⁷⁰

Ebubekir Subaşı romanda Şah Abbas’ı da anlatır. Onun Sünni Müslümanlara düşmanlık güttüğünü belirten yazar ünlü hattat İmad’ı sadece Sünni olduğu için öldürdüğünü anlatır ve binlerce insanın mezhebinin Sünni olması dolayısıyla canice katledildiğini belirtir:

“Şah Abbas mağrur ve zalim, korkusuzca kan döken hilekâr ve ancak idrak sahibi bir kimse olarak tanınmıştı. (...) Yine taassup belası ile nice bin Sünni’yi kırıp yok yere kanlarını dökmüştü. Bilgiye değer vermediği için onun yanında ilim ve marifet in bir kıymeti yoktu. İmad gibi büyük bir hattatı sırf: ‘Sünnidir!’ diyerek ortadan kaldırarak kadar utanmaz bir zalimdi. Ancak halkını himaye hususunda gayet dikkatli olup onlara zulmettirmezdi. Hükümlerini memleketinde tam olarak icra ettiğinden memlekete bayındır, malı hudutsuz ve çoktu.”¹⁶⁷¹

Romanda yine Rafizilik mezhebine de değinilir. Bu mezhebin de kökeni Şii anlayışına dayanmaktadır. Acem halkının Rafizi olduğunun söylendiği romanda Şah Abbas’ın Rafizi mezhebini siyasi olarak kullandığını anlatan yazar, onun dinen yanlış sayılabilecek uygulamalara bile siyasi geleceği için karşı çıkmadığını belirtirken dedesinin de Sünni olduğunu ve İran’ın Mazenderan kentine gömüldüğünü söyler:

“Acem taifesinin devlet ve şevketi Rafizi mezhebi üzerine kurulmuştu. Abbas, Rafizi ayinlerinin halkın ayağını bağlayacak yegâne vasıta olduğunu anlamakta gecikmemişti. Bundan dolayı da mezheplerinde ettikleri fenalıklara göz yumuyordu. Alt tabakadaki cahillerin kalbini zevk ü sefa akidesine bağlamanın İran’da birliğin teminatı olduğunu anlamıştı. Aynı zamanda onların içlerinde doğup büyümüş olduğundan yine taassubu elden bırakmamıştı. Yazık ki taassub

¹⁶⁷⁰ Ebubekir Subaşı, *Sultan IV. Murad Han*, İstanbul 2017, s. 165.

¹⁶⁷¹ Subaşı, *Sultan IV. Murad Han*, s. 277.

erbabı insafı, vicdanı olmayan hakikat-i anlamayan kimselerdi. İşte bu Şah Abbas 1629 senesi ocak ayında Mazanderan'da siroz hastalığından helak olup Erdebil'de Sünni bir şeyh olan dedesi Safî'nin türbesine gömülmüştü. Öldüğünde yaşı yetmişten fazla olup bizzat oğlunu öldürmekle şöhret bulmuştu. Şimdi ise oğlunun oğlu olan torunu Safî Mirza yerine geçmiş bulunuyordu."¹⁶⁷²

Romanda İran'da Şah Tahmasb zamanında da mezhep mücadelelerinin yaşandığı Şah'ın Ferahabat şehri için Gilanlılarla mücadele edip daha sonra bu şehri ele geçirdiğine de yer verilir.

"Ancak İran'daki sıkıntı sadece Abbas meselesi değildi. Gilan padişahları aslen Aleviler ve Sünnilerdi Şah Tahmasb zamanında Han Ahmet Gilan padişahı olup Rafizilere karşı savaşıyordu. Bilahare Şah Abbas İran ülkesinde tamamen istila edince Gilan padişahlarını yenip deniz kenarında Ferahabat şehrini inşa edip bu memlekete çöreklenmişti."¹⁶⁷³

Okay Tiryakioğlu *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi* romanında Selahaddin Eyyubi'nin soyundan bahseder. Romanda onların Şii Azerilerden ziyade Sünni bir Kürt boyu olan Hezbaniye aşireti ile yakınlaştıkları belirtilirken Şiilikten özellikle de Bâtını İsmaililikten uzak kalmaları gerektiğini söylenir:

"'Kastettiğim, biz Ravvadi aşiretinin yöntemleri mi?'

Vadideki temkinli ilerleyişlerini sürdüren Haçlılara bakarak, 'Yemen Araplarının Ravvadi boyundan olan aşiretimiz, 758'de Basra'dan Azerbaycan'a nakledildiklerinde,' dedi El Kuseyri, 'Şii olan Azerilerle yaklaşp karışmaktansa, Ehlişünnet ve güçlü bir Kürt boyu olan Hezbaniye aşiretiyle birleşti. Bundan daima da gurur duydular. Kendilerini Hezbani olarak addetmekten asla çekinmediler. Zamanla kendi Arap âdetlerini Kürt gelenekleriyle birleştiren hakiki Sünni bir klan olarak, kendilerine sağlam ve saygın bir yer edindiler. Ancak Şiilerin, bilhassa Bâtını İsmaili kanadının birtakım içrek yöntemlerini de öğrenmek ve kullanmaktan

¹⁶⁷² Subaşı, Sultan IV. Murad Han, s. 277.

¹⁶⁷³ Subaşı, Sultan IV. Murad Han, s. 371.

uzak kalmadılar. Sana uyguladığım biraz sert usul işte bunlardan yalnızca biriydi. Emin ol, bir başkasını daha öğrenmek istemezsin Yusuf.”¹⁶⁷⁴

Okay Tiryakioğlu yine Şii Fatımi devletinden bahsetmekte, Eyyubi ve Zengilerin bu devleti yok etmek gibi amaçlarının olduğunu söz etmektedir:

*“İkincisi, Mısır’daki Şii İsmaili Fatımi iktidarını ortadan kaldırarak dünya üzerinde İslam birliğini yeniden teşkil etmektir ki (...)”*¹⁶⁷⁵

Romanda değinilen bir diğer mezhep ise Mutezile’dir. Mutezile mezhebine mensup âlimlerin fetih hadisini zayıf ve uydurma gösterdikleri ve bunun da “fitne”ye sebebiyet verdiği söylenir:

*“O yüzden ilk hedefleri ‘Fetih’ hadisini önce zayıf, sonra da uydurma göstererek Müslümanların zihinlerini bulandırmak; zayıf itikatlıları da bu esas hedeften saptırmaktır. Bunun için bugünlerde Mutezile mezhebi âlimlerini kullanarak eşi görülmemiş bir fitne hareketi başlatmış durumdalar... Allah şerlerinden emin eylesin!”*¹⁶⁷⁶

Okay Tiryakioğlu romanda Şiilerden ve onların Haçlılar ile yaptıkları ittifaklardan söz ederken Haricilik hakkında da bazı bilgiler verir. Şiilerin ve Haricilerin Hz. Muhammed’in türbesi dâhil olmak üzere türbe ziyaretlerini şirk olarak gördüklerini söyleyen romancı mezhep ayrılıklarının tehlikeli boyutlara ulaştığını belirtir:

*“Haçlılardan her şey beklenirdi. Bunda bir şüphe yoktu. Ancak Hazreti Resulullah’ın kabrini ziyareti şirk olarak görme sapkınlığına düşen birtakım Harici grupların, tıpkı Şiiler gibi, Haçlılarla ortak hareket ettikleri gerçeği genç Yusuf bin Eyyub’a pek zor geliyordu. Aynı fikir kutbunun, Kâbe’yi yıkıp ortadan kaldırma ve Müslümanları bu sözde şirk eyleminden kurtarma çılgınlığı da yine gündeme oturmuştu. Mutezile fırkasının ‘Fetih’ hadisinin itibarını düşürme çalışmalarında, bu grupların sözde âlimlerinin de yoğun mesaipleri olduğunu biliyordu.”*¹⁶⁷⁷

¹⁶⁷⁴ Okay Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, Timaş Yayınlar, İstanbul 2017, s. 18-19.

¹⁶⁷⁵ Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, s. 36.

¹⁶⁷⁶ Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, s. 36.

¹⁶⁷⁷ Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, s. 44.

Okay Tiryakioğlu romanda Şii Fatımi devletinin kuruluş yıllarında mezhep ayrılığı gütmemediğini iddia ederken özellikle Kafkasya'dan getirilen Türklerin, Sünni mezhebine mensup olmalarının onların devlette önemli görevlere gelmelerinin önünde bir engel teşkil etmediğini ileri sürer:

*“Zamanında Fatımi halifeleri, bünyelerindeki Sünnilere karşı anlayışlı ve mülayimdi. Bu sayede destek ve biatlarını dahi kazanmışlardı. Sünniler devlet idaresinde mühim görevlere de gelebiliyordu. Orduları, bilhassa Cenevizlilerin Karadeniz'in serin kuzey kıyıları ve Kafkas dağlarından köle olarak getirdikleri Çerkesler ve Kıpçak Türklerinden oluşuyordu. Bu askerlerin pek çoğu Sünni'ydi ama aralarında herhangi bir mezhebi çekişme doğmadan vazifelerini hakkıyla ifa edebiliyorlardı.”*¹⁶⁷⁸

Tiryakioğlu, romanda Mısır'da kurulan El-Ezher üniversitesinin Şiiliği yaymak amacıyla kurulduğunu da belirtir:

*“(...) Şii-İsmaililer dünyanın dört bir yanındaki Sünni itikadı paramparça etmeyi ve yutmayı başarırdı. El Ezher'den yetiştirdikleri İsmaili âlimleri ve halifelerine ölümüne bağlı Dailer, İslam'ı bambaşka ve sapkın bir itikada dönüştürecek güce sahipti.”*¹⁶⁷⁹

Romanda Şiilerin fetih hadisine karşı çıktıkları ve Şii Bâtınilerin de farz ibadetleri kaldırdığı, Haricilerin ise Kâbe ve Mescid-i Nebevi'ye karşı düşmanca tutumlara sahip olduklarına yer verilir:

*“Ya Rabbi bu peş peşe sapkınlıklar daha ne kadar ileri gidecek?’ dedi kendi kendine konuşur gibi Şirküh. ‘Fetih hadisesine savaş açan, üstelik hadislerin ekseriyetine muhalif Mutezile fırkası; Kâbe ve Mescid-i Nebevi'ye düşmanlık eden Harici toplulukları; kendi çıkarları için Haçlılarla her an ortaklığa hazır Şiiler ve şimdi de Şiiliğin en korkunç damarı olan Bâtini İsmaililerin farz ibadetleri kaldırma saçmalığı.”*¹⁶⁸⁰

Şia hakkında da bilgiler veren yazar, onların Cemel ve Sıffin vakasında ortaya çıkan Hz. Ali taraftarları olduklarını ve başlangıçta ehlisünnet olduklarını da söyler:

¹⁶⁷⁸ Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, s. 69.

¹⁶⁷⁹ Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, s. 302.

¹⁶⁸⁰ Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, s. 74.

“‘Şia’yı anlamak için temellerine inmek lazım kardeşlerim. Kim olurlarsa olsunlar, muhataplarımızı tam manasıyla tanımak ve anlamak zorundayız! Şiiler kökenleri itibariyle ikiye ayrılırlar. İlki, Cemel ve Sıffin vakasında Hazreti Ali’nin tarafında birleşenlerdir ki tamamı itibariyle ikiye Ehlisünnet ve’l-Cemaattirler. Umumi olarak ‘Şiatu’l-Halisa’ olarak adlandırılırlar. İkinci grup ise, Hazreti Ali’ni vefatını takiben, ona ve Ehlibeyt’e olan bağlılık ve sevgilerini gerekçe göstererek Şiatu’l-Halisa iddiasında bulunanlardır.”¹⁶⁸¹

Ebubekir Subaşı’nın *Kudüs Fatihi Selâhaddin Eyyubi* romanında da Şii Sünni mücadelesine yer verilmekte bir Sünni olan Selahaddin Eyyubi’nin Şii Fatımilerin kalesi olan Mısır’a vezir olması romanda konu edilmektedir.

“Bu sıralarda Mısır’da Abbâsî halifesi adına hutbe okunması Abbâsî halifesinin de çok hoşuna gitmişti. Artık Müslümanlar tek bir halifenin etrafında toplanabilirlerdi. Esasen, Selahaddin Eyyubî ve ailesi Sünnî idi, yine Sünnî olan Türkler de onu destekleyip, Nureddin Zengî de bu hususta kendisine destek ve kuvvet verince, Selahaddin Eyyubî burada Fatimî hanedanına son vermiş oldu.”¹⁶⁸²

Bir Sünni olan Selahaddin Eyyubi’nin Mısır’da güçlenmesi ve Mısır’da Sünniliği güçlendirmesi üzerine Haşhaşilerin de Haçlılar ile ittifak yaptıkları Ebubekir Subaşı’nın romanda değindiği konulardan biridir.

Ebubekir Subaşı romanda Haçlıların, Selahaddin Eyyubi’de mezhep çatışması adına kullanılabilecek görüşlerin olup olmadığını da konu etmektedir ve onun bunu bir taassup haline getirmediğini çevresinde Şii mezhebine mensup insanların da var olduğunu anlatmaktadır:

“‘Peki, Sultan Selahaddin’de mezhep taassubu var mı, yani kendisi bir Sünnî olduğu halde, Şiilere karşı bir katliamı olabilir mi?’

‘Hayır, Aziz Peder! Bu mümkün görünmüyor. Zira Sultan’ın etrafında birçok Şiî de yer almış bulunuyorlar. Zaten Şiîlerin hepsi aynı değildir. Meselâ Sultan’ın kardeşi Turanşah Yemen’e hâkimdir ve onun burada bulunan Zeydilerle hiçbir sıkıntısı yoktur.’”¹⁶⁸³

¹⁶⁸¹ Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, s. 257.

¹⁶⁸² Ebubekir Subaşı, *Kudüs Fatihi Selâhaddin Eyyubi*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2017, s. 85.

¹⁶⁸³ Subaşı, *Kudüs Fatihi Selâhaddin Eyyubi*, s. 260-261.

Ebubekir Subaşı, Mısır'da yer alan ve Şiiliği yaymada önemli katkısı olan El-Ezher medresesine karşılık olarak Nizamül Mülk'ün açtığı Nizamiye Medreselerinin varlığından ve bu medresenin Sünni inancını yaymadaki etkisinden de söz etmektedir.

“Meselâ Selçukluların büyük veziri Nizamü'l-Mülk'ün açtığı Nzamiye medreseleri zararlı ve yıkıcı aşırı Şîî fikirlerinin çürütüldüğü yerler olmuştur. Bu bir nevi 'ıslah yolunu seçmek' demektir.”

(...) ‘Aziz Peder; İran kaynaklı Pers milliyetçiliği ve gizli ateşperestlikle bizim ve bazı aşırı Yahudi faaliyetleri birleşince, Müslümanlar arasında bu fitnelerin devam etmemesi mümkün mü?’”¹⁶⁸⁴

Okay Tiryakioğlu'nun *Aslan Pençeli Şair Padişah Yavuz Selim Han* romanında da Şiiliğin Türkmenler arasında ve Anadolu'da yayılmasından söz edilirken Yavuz Sultan Selim'in bu durumdan dolayı etkisiz kalan babasını suçladığı anlatılmaktadır:

“Sinirli bir tavırla güldü Selim Şah, ‘Aslında Anadolu’dan göç etmeye ikna ettiği ve mezheplerini Şiiliğe tebdil ettiği Türkmenler olmasaydı, Sünni Akkoyunlu iktidarını bir hamlede devirmek bu kadar kolay olamazdı onun için. Bunlar hep atalet üzere yaşayan babamızın göz yumduğu hakikatlerdir ne yazık ki.’”¹⁶⁸⁵

Okay Tiryakioğlu romanda Şii İsmaili mezhebinin Türkmenlerin eski Şaman geleneklerine de yakın olmasından dolayı daha güçlü bir şekilde yayıldığını söyler:

“İslamiyet'in Sünni kanadını temsil eden Osmanlı merkezîyetçi anlayışına karşı İsmail, Türkmenler'in eski Şaman geleneklerine yatkın ve aşiret hukuklarına saygılı Şii kanadı temsil ediyor.”¹⁶⁸⁶

Romanda Şah İsmail devletinin sadece Osmanlı devleti için değil Mısır Memlûkleri için de sorun yaratacağı ele alınırken Memlûk-Osmanlı yakınlaşmasının nedenlerinden biri olarak Şii yayılmacılığı gösterilmektedir:

“1501'de kurduğu devleti yalnız bizim için değil, Sünni Mısır Memlûkluları için de büyük bir sıkıntı kaynağı. Bununla yalnızca sınır güvenliğini kastetmediğimi biliyorsunuz. Şii mezhebinin ince ayrıntılarını kendi iktidar arzuları doğrultusunda

¹⁶⁸⁴ Subaşı, *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyubi*, s. 262.

¹⁶⁸⁵ Okay Tiryakioğlu, *Aslan Pençeli Şair Padişah Yavuz Selim Han*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018, s. 27-28.

¹⁶⁸⁶ Tiryakioğlu, *Aslan Pençeli Şair Padişah Yavuz Selim Han*, s. 28.

değiştirerek yaydığı için büyük bir tehlikedir İsmail. Memluk Devleti'yle tarihimizde ilk defa bu derece yakınlaşmamızın sebebi tüm bu endişelerin birikimidir işte."¹⁶⁸⁷

Tiryakioğlu, romanda Şah İsmail'in halkın gözündeki yerini anlatırken ve Şiiliğin içinde başka bir Şiilik barındırdığını ve Şah İsmail'in edebiyata olan ilgisini de anlatır:

"Ezoterik ilimlerle ilgilendiği Hatayi mahlasıyla yazdığı şiirlerden de belli olan kutsal babamız. Ayrıca devletin resmi tarikatının heterodoks bir eğilimi var. Yani Şiilik içinde başka bir Şiilik yaklaşımı arayan yapısını korumakta ve böylece koruduğu sırlarıyla halkının gözleri önünde günbegün büyüyüp efsaneleşmekte İsmail."¹⁶⁸⁸

Romanda Şiilerin sahabeler hakkında olumsuz sözler söyledikleri belirtilirken buna Yavuz Sultan Selim'in göz yummasının mümkün olmadığı da anlatılmaktadır.

Ahmet Haldun Terzioğlu'nun IV. Murat romanında Bağdat Şii ve Sünni çatışmaların sahası haline gelmiştir. Bağdat valisi Bekir Subaşı'nın Osmanlı'ya isyan ederek İran'a yaklaşması üzerine Bağdat halkının özellikle de Derne ve Dertenk bölgelerinde Şiiliğe yaklaşımaya başlaması ele alınır.

"Söylenenler üzerine anladı ki Bağdat halkı İran'a meyillidir. Mezhep olarak da çoğunluğu Şii olup bir savaş anında tereddüt etmeden İran yanında yer alacaktır. Bekir Subaşı da sıkıştığı zaman İran'dan yardım isteyecektir. Derne ve Dertenk bölgeleri İran şahının elinde iken yapılacak bir hareket Osmanlı'nın aleyhine olacaktır. Bu durumda Bağdat üzerine orada çıkarmak çok çok tehlikelidir. Sonuç beklenmedik bir durum olabilir."¹⁶⁸⁹

Romanda Bağdat'ın İran şahı tarafından kuşatılmasına ve Şia'nın Bağdat'ta Sünnilere karşı bir soykırım başlattığına yer verilir. Öyle ki günlerce süren bu katliamın ardından Bağdat'ın kan koktuğu romanda anlatılırken Sünni önderlerin de türbelerinin Şiilerce tahrip edildiği belirtilir:

¹⁶⁸⁷ Tiryakioğlu, *Aslan Pençeli Şair Padişah Yavuz Selim Han*, s. 28-29.

¹⁶⁸⁸ Tiryakioğlu, *Aslan Pençeli Şair Padişah Yavuz Selim Han*, s. 33-34.

¹⁶⁸⁹ Ahmet Haldun Terzioğlu, *IV. Murat*, Panama Yayıncılık, Ankara 2018, s. 29-30.

*“İranlılar günlerce süren işkenceler ve ölümlerle sağ olan Sünnilerden öğ aldıkları gibi ölümlere de rahat bırakmadılar. İmam Azam Ebu Hanife ve Abdülkadir Geylani'nin türbelerine soyduktan sonra yıktılar.”*¹⁶⁹⁰

Tecelli Sercan Sırma'nın *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı* romanında ise İran'daki mezheplerden söz edilir. İran'da bulunan ve Şiilerin yedinci imam olarak kabul ettikleri Musa Kazım'ın türbesini anlatan yazar, Şiiler için türbelerin önemini ve buralarda yapılan ibadetleri, insanların türbe ve mescitlerin girişlerini öperek içeri girmelerini anlatır:

*“Yedinci imam olan Musa Kazım, Şialar için çok önemliydi. Caminin içi, avlusu insanlarla doluydu. Arthur aralarına karışıp camiye girdi. İnsanlar kapı eşiğini, kapı yanlarını öptükten sonra içeri giriyorlardı. Konuşmalardan anladığı kadarıyla, birçoğu Basra taraflarından gelmişti. Özellikle İran'dan gelenlerin yüksek sesle konuşmaları, kıyafetleri göze çarpıyordu. Türbenin bir tarafında kadınlar- diğer tarafında erkekler dizilmişti. Sandukanın etrafındaki altın rengi kafes demirlerini öpüyor, dua ediyor, gözyaşı döküyorlardı. Bir kısım erkek ise dua ediyor gibi görünüyorken, çaktırmadan karşı taraftaki kadınları gözetliyordu.”*¹⁶⁹¹

Romanda ayrıca Şiilerin Osmanlı döneminde baskı altında oldukları ancak İngilizlerin işgali ile Şiilerin daha rahat oldukları iddialarına da yer verilir:

*“Harun, ‘Bu tarafta daha çok Şialar yaşar. Diğer bölgelerden de ziyaretçiler gelince burası hep kalabalık olur. Bir de mayısın ilk haftasında Musa Kazım'ın anma günlerinde o kadar kalabalık olur ki adım atamazsın. Osmanlı zamanında biraz korku vardı. Fakat İngilizler gelince rahatlardılar.’”*¹⁶⁹²

Romanda Şiilikte bulunan “muta” ve “misyar” nikâhları hakkında da bazı değerlendirmeler vardır ve bu nikâha benzeyen “prima nocta” evliliği de ele alınır:

*“‘Birincisi ahlaki bulmadığım şu Muta ve Misyar nikahları için ne diyorsunuz?’ ‘Bunlara sizin Prima Nocta'yı ekleyelim. Eskide kalan, insanlığın yüz karası kurallar... Kafana takılan başka bir şey var mı?’”*¹⁶⁹³

¹⁶⁹⁰ Terzioğlu, IV. Murat, s. 57.

¹⁶⁹¹ Tecelli Sercan Sırma, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 116.

¹⁶⁹² Sırma, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı*, s. 116.

¹⁶⁹³ Sırma, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı*, s. 131.

Mezhep mücadelelerini konu edinen çoğu romanda Şii-Nizari İsmaili mezhebi ile Sünni devletlerinin mücadeleleri konu edilmektedir. Bu romanlar ise çoğunlukla Hasan Sabbah ve Selahaddin Eyyubi'nin hayatını konu alan romanlardır.

Ali Emre'nin *Selahaddin Eyyubi Şark'ın Kartalı* romanında da mezhep farklılıklarına yer verilmiştir. Romanda Nizari İsmaililik hakkında bilgi edinmek için Alamut kalesine gelen Reşidüddin Sinan'dan söz edilir:

*“Doğup büyüdüğü Basra vilayetinden ayrıldıktan sonra, kendisine cazip gelen Nizarî İsmailîlik hakkında daha derinlikli ve ayrıntılı bilgi edinmek için Alamut’a gelmişti Sinan. Hasan Sabbah, onun doğumundan birkaç yıl önce ölmüştü. Burada birçok dâî ile görüşmüş, aralarında İhvan’s Safâ risalelerinin de bulunduğu çok sayıda kitabı okuyup incelemişti. Hasan Sabbah’ın İskenderiye’den getirttiği İkinci Hasan, Nizarîlerin büyük imamı olur olmaz Bilâdü’ş-Şam’a göndermişti Sinan’ı.”*¹⁶⁹⁴

Orhan Yeniars’ın *Alamut Kalesi* romanında da Bâtınlık kelimesi hakkında bazı bilgilere de yer verilir ve İsmaililerin dini anlayışları açıklanır. Onların zahiri ve batını şeriata inandıklarını söyleyen yazar, sıradan insanların zahiri görüp anlayacaklarını imamın ise gizli, saklı olanı bilebileceğini anlatır.

*“Esas itibariyle Bâtınlık, her zahirin bir batını olduğunu ve Kur’an ile hadislerin ancak te’vil ile anlaşabileceğini iddia eden fırkalarına XII. yüzyıldan itibaren topluca ve genel olarak verilen isim olmuştur.”*¹⁶⁹⁵

Bâtını İsmaililerin Kur’an-ı Kerim’in görünen anlamının dışında bir de görünmeyen sadece imam olan kişilerin bilebileceği mânâlar taşıdığına ve bunun Hz. Muhammed tarafından Hz. Ali’ye aktarıldığına inandıkları ele alınır:

“‘Yüce Han’ım Alamut yarenleri, Kur’an’ın ve hadislerin zahiri ve batını olmak üzere iki anlamı olduğuna inanırlar. Zahirden murat, görünür anlamdır. Bunu akıl sahibi herkes kavrayabilir. Bâtını anlam ise deruni ve içsel anlamdır ki bunu akılla kavramak mümkün değildir. Deruni bilgileri Cenabı Hak ilham ya da hulul yoluyla imama bildirmiştir. İmam masumdur. Hiçbir şekilde günah işlemez.

¹⁶⁹⁴ Ali Emre, *Selahaddin Eyyubi Şark'ın Kartalı*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2018, s. 62.

¹⁶⁹⁵ Ayşe Atıcı Arayancan, *Hasan Sabbah ve Alamut*, Yedi Tepe Yayınları, İstanbul 2020, s.10-11.

Peygamber'den sonra yedi imam gelmiştir. Yedinci İmam Cafer-i Sadık'ın oğlu İsmail'dir. Kıyamete yakın ortaya çıkıp yeryüzünden kötülükleri kaldıracaktır. O gün gelinceye kadar dünya işleriyle hücceti ilgilenmektedir.' Bu sırada Cevzi'nin sözünü kesen Han, 'Hüccet tam olarak ne anlama gelmektedir?' diye sordu.

Cevzi 'Hüccet, vekil demektir' dedikten sonra Han'ın işaretiyle konuşmasına devam etti."¹⁶⁹⁶

Coşkun Mutlu'nun *Hasan Sabbah Alamut Kalesi Dağların Asi Rüzgârı* romanında da Şiilikten doğan İsmaililik hakkında bazı detaylı bilgilere yer verilmiştir. Romanda On İki İmam inancına mensup bir aileden gelen Hasan Sabbah'ın Şii İsmaili mezhebine geçerken edindiği bazı bilgilere değinilirken Şii İsmaili inancının tarihteki önemli mekânları da ele alınır. Romanda Şii İsmaili mezhebinin Kuzey Afrika'da nasıl yayıldığı İmam Ubeydullah Mehdi döneminde artan taraftarlarının yürüttükleri faaliyetlere de yer verilmiştir.

"'Bu baskı ve şiddet ortamında İsmail'i imamlarımız uzun süre gizlendiler. Gizli gizli faaliyetlerini yürüttüler. Üstümüze çöken bu karanlık Kuzey Afrika'da İmam Ubeydullah Mehdi ortaya çıkana kadar sürmüştür. Onun arkasından düşüncelerimizi açıkça yaymaya başlamışız. Yıllar akıp giderken 877 yılında Kufe'de Hamdan Karmat, İsmailiye davetini açık da yayılmaya başlamıştır. Kendisine bu yüce yolunda kayınbiraderi Abdan yardımcı olmuştur. Onlara Karmatiler denilmiştir. İsmaililik Nişabur Horasan gibi yerlerde açıkça yayılmaya başlamıştır' dedi."¹⁶⁹⁷

Romanda On İki İmamcılar ile Şii İsmaililerin ayrıldıkları nokta olan Cafer es Sadık'ın oğulları konusuna yer verildikten sonra Şii İsmaililere, Abbasilerin karşı çıktığına bundan dolayı da bir süre gizli faaliyet yürüttüklerine yer verilmiştir. Şii İsmaililerin baskı ortamında önce Suriye'de, Hama'da bulunan Selamya ilçesinde daha sonra da Yemen, Mısır ve Fas'ta güç kazanmaya başladıkları da romanda ele alınan konular arasındadır:

¹⁶⁹⁶ Orhan Yeniaraş, *Alamut Kalesi*, Panama Yayıncılık, Ankara 2019, s. 144.

¹⁶⁹⁷ Coşkun Mutlu, *Hasan Sabbah Alamut Kalesi Dağların Asi Rüzgârı*, Lopus Yayınevi, Ankara 2019, s. 26.

“Bildiğin gibi inancımız İsmail’i halife kabul ettiği için on iki imam inancından ayrılırız. Emevilerin baskıcı zulüm günlerinde çok acılar ve çileler çeken halkımızın vahim durumu onların yerine geçen Abbasiler döneminde de devam eder. Ancak bizler inancımızdan asla dönmedik. Hal böyle olunca da kendi imamımız adına davetlere başladık. Bizler Hz. Muhammed’in, Ali’ye ondan sonraki imamlara Kur’an’ın batını bilgilerini aktardığına inanırız. Bu nedenle tüm imamlar bize göre masumdur. Abbasilerin baskısından dolayı zor durumda kalan mezhebimiz gizli gizli davetini yaymaya başlamıştır. Bu nedenle hakkımızda bir sürü karalama yapılmıştır’ dedi.”¹⁶⁹⁸

Ahmet Haldun Terzioğlu’nun *Alamut’un Piri Hasan Sabbah* romanında da İslam toplumunda meydana gelen ayrışmalara yer verilir ve Hariciler olarak adlandırılan grubun oluşması anlatılır. Yazar daha sonra Yezid’e esir düşen Hz. Hüseyin’in ailesinin yargılanmasını anlatır ve bu mahkemenin de Şii-Sünni ayrışmasında önemli olduğunu belirtir.

“Ali ve Muaviye’nin orduları Sıffin’da karşı karşıya geldiler. Ali bu savaşı da kazanmak üzereyken zora düşen kurnazlığı ile ve oyunları ile ünlü Muaviye askerlerinin mızraklarına Kur’an-ı Kerim sayfalarını taktırarak Ali ordusunun saldırısını ancak durdurabildi. Yapılan barış görüşmelerinden bir sonuç çıkmayınca Ali taraftarları arasında da ayrılıklar başladı. Hariciler diye adlandırılan bir başka fırka çıktı ortaya.”¹⁶⁹⁹

Romanda Şiilerin halife olarak kabul ettikleri kişiler ise Hz. Ali, Hz. Hüseyin, Zeynel Abidin, Muhammed el Bakır ve Cafer es Sadık olarak sıralanmıştır.¹⁷⁰⁰

Alamut’un Piri Hasan Sabbah romanında İslam toplumlarında çok uzun yıllar boyunca süren Şii-Sünni çatışmalarına perde aralanır. XI. yüzyılda yaşamış olan Hasan Sabbah ve onun çevresinde gelişen Şii Nizari İsmaili mezhebi ile Büyük Selçuklu devleti ile Abbasi halifesinin yaşadığı mezhepsel çatışmalar romanda ele alınmıştır. Roman Hasan Sabbah’ı anlamaya çalışan bir gezginin yıllar sonra Alamut’a gitmesi ve bu mezhepsel farkları araştırması ile başlar:

¹⁶⁹⁸ Mutlu, *Hasan Sabbah Alamut Kalesi Dağların Asi Rüzgârı*, s. 67-68.

¹⁶⁹⁹ Ahmet Haldun Terzioğlu, *Alamut’un Piri Hasan Sabbah*, İstanbul 2020, s. 68.

¹⁷⁰⁰ Terzioğlu, *Alamut’un Piri Hasan Sabbah*, s. 87.

“Calib’in tanımı böyleydi oysa Gezgin, İslam’ın egemen olduğu Hristiyanların azınlıkta olsa da bulunduğu Yahudilerin ve geçmişte etkin Zerdüştlerin yaşadığı bu bölgede başka birçok inancın varlığını biliyordu. Ancak bu inancı duymamıştı. Eğer böyle bir şey varsa mutlaka öğrenmeliydi.

‘Hangi dine bağlıydı bu insanlar?’

‘Kendilerine Müslüman derler ama bazen Bâtınidir’ler. O nedenle...’

İslam’ın bir mezhebinden söz ediyor olmalıydı.

‘Onlar İsmaili idiler. Kendilerine Nizari İsmaili derlerdi. Cafer es-Sadık’ın oğlu İsmail’i İmam kabul ederler ve haşa ona Tanrı derlerdi.’¹⁷⁰¹

Şiilik içerisindeki “yedinci imam” tartışmalarının ve ayrımların da anlatıldığı romanda Cafer es Sadık’ın oğullarından İsmail ve Kazım’ın taraftarlarının görüş ayrılıkları zamanla büyük ayrılıklar getirmiş, daha sonra Şii İsmaili kolu geliştiği Hasan Sabbah’ın da başlangıçta yedinci imam olarak İmam Kazım’ı daha sonra da İmam İsmail’i seçtiği ele alınır. Buna gerekçe olarak ise Cafer-i Sadık’ın büyük oğlunun İsmail olması ve imametin büyük oğulda olması İmam Kazım’ın imam olmaması gerektiği gösterilir. Bu mezheplerde imamın peygamberlerden de üstün tutulduğu, sözünün Tanrı sözü sayıldığı da romanda anlatılmaktadır.

Başlangıçta yedinci İmam olarak İmam Kazım’ın yolunu seçen Hasan Sabbah daha sonra -Emire Zarrab gibi- tanıştığı kişilerin de etkisiyle İmam İsmail’in mezhebine girer. Bu seçiminin ardından da ona batını ilimlerin kapıları aralanır. Şii İsmaili inancına göre Kur’an-ı Kerim’in görünen zahiri anlamının dışında bir de görünmeyen herkesin vakıf olamayacağı, batını bir anlamı olduğu bunu da ancak imamların bilmesi mümkündür.

“Bugüne kadar yapılan çalışmaların genelinde Bâtınilik ve İsmaililik aynı anlamda kullanılırken, bu durum ciddi bir terminolojik sorun olarak karşımızda durmaktadır. Tarihi çalışmalarda İsmaililer genel olarak Bâtını, ‘Batıniyye’ veya ‘Bâtıniler’ olarak adlandırılırken, bazı araştırmacılar Bâtınilik ile İsmaililiğin aynı anlamda değil, Şiî kolu olan İsmaili mezhebinin zamanla aşırıya kaçmış ve mezhebin doktrinlerini saptırmış bir şekli kabul ederler ve özellikle Hasan Sabbah yönetiminde gelişen koluna verilen özel bir isim olarak adlandırırken, bazıları da

¹⁷⁰¹ Terzioğlu, *Alamut’un Piri Hasan Sabbah*, s. 22.

Bâtınlık ve İsmaililik tabirlerini eş anlamlı bütünü kapsayacak şekilde kullanırlar. İslam'da ayrılık, Şii çatışmaları ve imamet sorunu yüzünden ortaya çıkan İsmailiyye bu ismi, altıncı imam Cafer-i Sâdık'ın oğlu İsmail'i imam tayin etmesi ve İsmail'in Cafer'den önce ölmesi nedeniyle sonraki dönemlerde İsmail hakkında çıkan spekülasyonlardan dolayı almıştır."¹⁷⁰²

Ahmet Haldun Terzioğlu, *Alamut'un Piri Hasan Sabbah* romanının başlangıcında Hasan Sabbah'ın karşı çıktığı Emire Zarrab ile yaptığı sohbetlerin onu Nizari İsmaili mezhebine yönelttiği anlatılır. Terzioğlu romanda "yedinci imam" tartışmalarını da ayrıntılı olarak tekrar tekrar anlatır.

"İsmail atasından önce vefat etti. Musa Kazım On İki İmam silsilesinde yedinci imamı olarak kabul edildi. İşte ayrılık burada başladı. Cafer es Sadık'a kadar itiraz edilmeden kabul edilen imamlık sırası ondan sonra İsmail'i İmam kabul edenler tarafından reddedildi."¹⁷⁰³

Şiilik ve Sünnilik ayrımlarının başlangıcından ve Kerbela'daki hadiselerin yaşanmasına sebep olan olaylardan da söz eden yazar, Şiilik mezhebindeki "imam" kavramı ile Sünni mezhebindeki "imam" kavramının birbirinden çok farklı olduğunu Şiiler için imamların çok önemli olduğunu söyler:

"İmam kendisine uyulan demektir. Dinin başında bulunan ve yönetme yetkisi olan kişi... Şii anlayışında imamlık Hz. Muhammed ile başlamış, onun hakkı yürütmesi ile daha öncesinde verdiği işaretlerle ve vasiyeti ile hazreti Ali'ye geçmişti. Hz. Muhammed'in hemen ardından o İmam olmalı ve halife ilan edilmeliydi oysa bu hakkı elinden alınmıştı.

Ehlisünnet ve Şia arasındaki en büyük fark bu idi. Sünniler imamlık müessesesine kabul etmiyorlardı. On ikinci imamcılar da İsmail'i yedinci imam olarak kabul etmiyorlardı."¹⁷⁰⁴

On birinci yüzyıl, Mısır'da Fatımi hilafetinin Bağdat'ta Abbasi hilafetinin olduğu iki başlı bir hilafet dönemidir. Bu ikilik devletlerin siyasetine göre şekillenmiştir. Büyük Selçuklu devleti Abbasileri güçlendirmiş ve desteklemiştir. Kahire'deki Fatımiler de

¹⁷⁰² Ayşe Atıcı Arayancan, *Hasan Sabbah ve Alamut*, Yedi Tepe Yayınları, İstanbul 2020, s. 7.

¹⁷⁰³ Ahmet Haldun Terzioğlu, *Alamut'un Piri Hasan Sabbah*, Panama Yayıncılık, Ankara 2020, s. 95.

¹⁷⁰⁴ Terzioğlu, *Alamut'un Piri Hasan Sabbah*, s. 97.

Hasan Sabbah'ın desteklerini almış, uzun yıllar burada hükümrانlık sürmeyi başarmıştır. Romanda bu ikilik döneminin atmosferi içinde verilirken çatışmaların göbeğinde özellikle mezhep ayrımı ve ehl-i beyte yapılan haksızlıkların olduğu mesajı vurgulanır:

“Fatimiler...

Abdullah el Mehdi ve soyundan gelenlerin aynı soydan geldikleri Hz. Muhammed'in kızı İmam Ali'nin zevcesi Fatıma'nın adını taşımak üzere adlandırdığı devlet...

El Fatımiyyun...

Bağdat Abbasi halifesine karşı ismaililerin devleti.

Fatimi devleti ile birlikte İsmaililer artık gizlenmeyi bırakmış, dailer takiyeye gerek kalmadan öğretilerini yayma özgürlüğü bulmuşlardı. Kahire, Bağdat'a rakip ve önemli bir merkez haline gelmişti. İslam'da ortaya çıkan yol ayrımının bir başka merkezi...

(...) Et dava el hediye 'İsmail'i dailerin dinlemek öğretilerine uymak Allah'ın çağrısına uymaktır. Yolumuza girmek gönüllülükle olacaktır. İnanmak da zorlama olmaz' diyerek inandırma çabasındaydı.”¹⁷⁰⁵

Ahmet Haldun Terzioğlu romanda Fatımilerin zamanla çok güçlendiklerini eğer Türkler bölgede olmasalardı Abbasi hilafetinin yok olacağını söyler. Fatımilerin Mısır'da Şii İsmali mezhebini yaymak için birçok medrese kurduğunu anlatan yazar, Büyük Selçuklu veziri olan Nizamülmülk'ün de bu medreselerin yaydıklarına karşılık olarak Sünni inanca uygun Nizamiye medreselerini kurduğunu, Bağdat'ta Ebu Hamid El Gazali'yi görevlendirdiğini anlatır:

“Vezir Nizamülmülk İsmaililer aleyhine ilmi çalışmalara ağırlık vermişti. Bu amaçlar için en ünlü Sünni âlimlerinden Ebu Hamid El Gazali, Bağdat'ta bulunan Nizamiye Medresesi'ni de görevlendirildi. Gazali Abbasi halifesi el Muktedi Billah'ın isteği ile Bâtınileri yalanlayan ve onların sapkınlıklarını anlatan kitaplar yazıyordu. El Gazali'nin pek çok eseri olmuştur İsmaililer hakkında.”¹⁷⁰⁶

¹⁷⁰⁵ Terzioğlu, *Alamut'un Piri Hasan Sabbah*, s. 104.

¹⁷⁰⁶ Terzioğlu, *Alamut'un Piri Hasan Sabbah*, s. 338.

Romanda Sünniler ile Şii İsmaililer arasında çatışma en çok Emir Arslantaş döneminde artar. Emir Arslantaş Alamut Kalesi'ni ele geçirmek için birçok çaba sarf eder. Yazar, bu bölümde Alamut kalesine yardıma gelen İran'ın Rudbar şehrindeki ve Kuhistan'da yaşayan Şii Zeydi mezhebine bağlı kişilerden söz eder.

“Genelde Sünni muhalif insanlar yaşıyordu Kuhistan'da. Özellikle zeydiler kalabalık bir grup olmuşlardı. Sünni zorlamalar ve Selçuklu'nun Abbasi halifesi yanlısı siyaseti ters etki yapıyordu. Kuhistan için bölgeyi iyi tanıyan ve kendisi de Kuhistanlı olan Hüseyin Kaini'yi görevlendirdi.”¹⁷⁰⁷

Yemen bölgesini ele alan romanlarda da görülen isyanların ve çatışmaların da temelinde de mezhep farklılıkları vardır.

Zekeriya Bican'ın *Azap Günlerinde Harput Yemen Sarıkamış* romanında da Osmanlı devletinin bölgedeki isyanları durdurmaları için San'a'da bulunan üç önemli İsmaili-Zeydi aile ile görüşmelerine yer verilmiştir:

“İmam Yahya anlaşma yapmak için metni yeterli buldu. San'a'ya yakın sayılabilecek olan Zeydi Köyü'nde Dean'ı ile beraber Ahmet İzzet Paşa şereflendirirse memnun olacağını bildirdi.

Cuma günü Ahmet İzzet Paşa, kurmay heyeti Mehmet Ali Paşa üç ihtiyarla atlara binip Dean'a gittiler. Köye girişte İmam Yahya'nın da bulunduğu kalabalık bir topluluk bekliyordu. Orta boylu buyurgan tavırla başında siyah sarık olan çember sakallı vakur yüzlü keskin bakışlı İmam Yahya Yemen'deki diğer seyitler gibi beyaz bir entari giymişti.”¹⁷⁰⁸

Lütfi Parlak, *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen* romanında da Sünni Osmanlılar ile Zeydi Yemen isyancıları arasında yaşanan savaş ele alınmıştır:

“Çerkez İskender Paşa, Yemen'e ilk vali olarak atandı. Atandı ama azgın Yeniçeriler tarafından öldürülünce, Yemen yeniden karıştı. Süleyman Reis kumandasında oraya bir donanma gönderildi. Sinan Paşa, karaya çıkarak

¹⁷⁰⁷ Terzioğlu, *Alamut'un Piri Hasan Sabbah*, s. 352.

¹⁷⁰⁸ Zekeriya Bican, *Azap Günlerinde Harput Yemen Sarıkamış*, Ertem Basım Yayın, Ankara 2008, s. 88-89.

Zeydilerle savaştı ve duruma hâkim oldu. Padişah adına hutbe okuttu, padişah adına para bastırdı. Ancak isyanların ardı arkası kesilmedi.”¹⁷⁰⁹

Lütfi Parlak Yemen’de sürüp giden isyanlardan dolayı bölgeye hiçbir Osmanlı memurunun gönüllü olarak gitmek istemediğini söylerken Şia’nın bir kolu olan Zeydiler ve Sünni olan Osmanlılar arasındaki mücadelenin dört asırdır var olduğunu da ekler:

“Her devirde barut fiçisından farksız olan Yemen’e hiçbir görevli isteyerek gitmiyordu. Sürgün olan memurlarla bu isyanları bastırmak da çok zor oluyordu. Askerden başka kimsenin kolay kolay gitmediği Yemen’de, Şia’nın bir kolu olan Zeydiler hâkimdi. Dolayısıyla Ehli-sünnet olan Osmanlıya Şianın zıt olması doğaldı. Bilhassa batıllıların kışkırtmasıyla orada dört asra yakın kan aktı.”¹⁷¹⁰

Romanda Osmanlı devletinin Sünni olmasına Zeydilerin ise Şii bir mezhebe dayanması sonucunda Yemen’deki isyanların uzun yıllar boyu sürdüğüne tekrar tekrar değinen yazar, bu isyanlarda Hristiyanların ve İngiltere’nin de büyük etkisinin olduğu mezhep farklılıklarından faydalandıkları bilgisi de verilmektedir:

“Dört yüz yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalmasına rağmen bir türlü durulmayan Yemen, artık isyan alevi ile cayır cayır yanıyordu. Sevgiden yoksun yürekler; birtakım kışkırtmalar ve İngiliz casuslarının menfaat sağlamaları üzerine katılmış, taşlaşmıştı. Hele istiklal sevdasına düşen Zeydiler, tamamen ayağa kalkmışlardı. Her yerden ardı ardına acıklı haberler geliyordu.

Zeydilerin Şia’ya mensup olmaları, ehl-i sünnetin temsilcisi olan Osmanlı’ya kin beslemelerine sebep olmuştu. Aynı şekilde kara papazlara karşı bayrak açan Halife’yi de kalbinden vurmak için İngilizler seferber olmuştu. Hristiyanlar neyse de Müslümanların yaptığına ne demeliydi?”¹⁷¹¹

Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen romanında, İngilizlerin sömürge faaliyetleri için Yemen’deki farklı mezhebe sahip insanları kışkırttığından bahsederken Yemenlilerin de yüz yıllar boyunca bölgede varlık gösteren Osmanlı devletine ihanet ettiği anlatılır:

¹⁷⁰⁹ Lütfi Parlak, *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen*, Popüler Kitaplar, İstanbul 2008, s. 34.

¹⁷¹⁰ Parlak, *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen*, s. 34.

¹⁷¹¹ Parlak, *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen*, s. 119.

“Dünyayı sömürmek için bal arısı gibi her çiçeğe konan İngilizler, fark ettirmeden buradakilerin özünü emiyorlardı, emeceklerdi. Çünkü bu akıllı Batılılar, Zeydiler’i yanlarına almışlardı. Böylece bu zavallılar isyan ederek, ulaşabildikleri dağların Yemen’i çekilmez hale getirmişlerdi. Orduların çıkamadığı isyankâr dağlardaki bu isyankâr insanlar, dört yüz sene bize kan kusturmuş ve düşmanlarımıza da dost olmuşlardı.”¹⁷¹²

Lütfi Parlak, romanda Zeydiliğin siyasi çıkarlar için nasıl kullanışlı bir hale getirildiğinden söz eder ve bu mezhebin siyasi bir araç olarak İmam İdris ve İmam Yahya tarafından istenildiği gibi kullanıldığını söyler:

“Anlaşılan oydu ki, Zeydi Mezhebi’nin imamı olma, toplumsal bir rütbeydi. Yani dini gibi görünse de, hükmetme esasına göre düzenlenmiş bir mertebeydi. Onun için iki imam, birbirlerine zıt tavır takınabiliyordu. Bu yüzden İmam Yahya ile İmam İdris’in birleşme çabaları zaman zaman gündeme gelse de sonuçsuz kalıyordu. Çünkü maksatlar aynı değildi. Tabi onların birleşmemesi en fazla İngilizlerin işine geliyordu. Devir onların devriydi. Nasıl olsa buradaki Osmanlı varlığı, yavaş yavaş sona yaklaşıyordu.”¹⁷¹³

Ahmet Çevik’in *Tutsak Yollar* romanında da Yemen’de yaşayan mezheplerden söz edilmektedir. Romanda bölgede hâkim olan Osmanlı devletinin varlığını da bu mezhebin imamları sarsmış böylece Osmanlı devleti mezhep mücadelesini Yemen bölgesinde de sürdürmüştür. Yemen’de uzun yıllardan beri varlık gösteren mezheplerden birisi olan Zeyyidilik *Tutsak Yollar* romanında şöyle anlatılır:

“‘Git de imam efendinin hutbesini dinle! Padişah Efendinizin mi, yoksa Zeyyidi imamın mı adına hutbe okuyacağını da dikkatle dinle zahmet olmazsa! Hangi saygıdan bahsediyorsun sen efendi? Sen, bu camiye koşanların dinden imandan haberdar olduklarını mı sanıyorsun? Onlar ibadet etmeye değil, imamlarının adına okunacak hutbeyi dinlemeye gidiyorlar. Hadi ne duruyorsunuz, siz de koşun! Gidin de Zeyyidi İmamı’nın halifeliliğine ve uzun ömürler duasına ‘âmin’ deyin! Sorduğun soruya gelince delikanlı: Ben, ‘Devlet-i Âli Osman’ dediğiniz o içi koflaşmış şeye senelerce hizmet ettim. Sonunda n’oldu? Yemen’e

¹⁷¹² Parlak, *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen*, s. 120.

¹⁷¹³ Parlak, *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen*, s. 201.

sürgün edildim! Buradan daha ileride sürgün edilebilecek bir yer daha varsa, senin Müfettiş-i Hükkam Hazretleri sürgün ettirsin bizi...’ Müfettişi Hükkam Hüseyin Efendi.”¹⁷¹⁴

Romanda Yemen’deki Zeydi-Zeyyidi mezhebinin dini bir anlayıştan daha ziyade siyasi bir yaklaşımla var olduğu gösterilmeye çalışılmaktadır:

“‘Ey cemaat! İmam Mehdi, İmamların İmamı Halîfemiz Efendimiz Seyit Muhammed bin İdrisî Hazretleri...’ diye, yeni bir cümleye başlayınca camiden bir homurtu yükseldi birdenbire... Herkes heyecanla hutbenin gerisini bekliyordu. Ama İmam Efendi: ‘Ey cemaat! Hutbe sükûnetle dinlenmezse hiçbir ulviyeti kalmaz! Onun için hutbeme son vermek mecburiyetindeyim!’ diyerek sustu ve sessiz bir dua okuduktan sonra, müezzin farzın kametini getirmeye başlayınca, o zamana kadar sözün gerisini bekleyen Vali Paşa, nihayet patlayıverdi birdenbire ve ayağa kalkarak, herkesin duyabileceği bir ses tonuyla:

‘Ey cemaat! Bu imamın arkasında namaz kılmak caiz değildir!’ diyerek kapıya doğru yönelince, ön saflar tamamen boşaldı. Daha sonra bir kısım Zeyyidiler de terk ettiler camii.”¹⁷¹⁵

Romanda Müslümanların farz ibadetlerinden olan namazın da mezhepten mezhebe olarak farklı şekilde kılınmaya başlandığı Zeyyidilerin çoğunlukta olduğu camiye Cuma namazı için giden Sünni bir Osmanlı’nın da bu durum karşısındaki şaşkınlığı anlatılmaktadır:

“Âmin sesleri kubbeyi doldururken müezzin kamet getirmeye başlayınca cemaat ayağa kalktı ve saf tuttu. Cami, adından da belli olduğu gibi oldukça büyük bir cami idi. Hüseyin Kâmil Efendi safa durdu ve iki yanına dikkatle bakındı. İmam ‘Allahüekber’ deyince kulak memelerine kadar yükselip göbek üzerinde bağlanacak elleri aradı gözleri. O uzun safta, ellerini göbek üzerinde bağlayan bir iki kişi görebilirdi sadece. Zira Sünni Müslümanlar el bağlarken, Zeyyidiler ellerini yana sarkıtıyorlardı kıyamda. San’a da yüzlerce devlet memuru olduğu halde ancak

¹⁷¹⁴ Ahmet Çevik, *Tutsak Yollar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 87.

¹⁷¹⁵ Çevik, *Tutsak Yollar*, s. 99.

birkaç kişi gelmişti Cuma namazına. Cami-i Kebir, San'a'daki Cuma namazının kılındığı tek camiydi.”¹⁷¹⁶

Mehmet Niyazi Özdemir'in *Yemen Ah Yemen* romanında da Yemen'de meydana gelen isyanlar ve bölgedeki mezheplerden söz edilmektedir. Romanda yazar, Zeydi Yemen halkının saf ve temiz olduklarından söz ederken onların bu saf inançlarına göre Zeydi imamının aynı zamanda devlet başkanı olması gerektiğine inandıklarından bahsedilmektedir.

“Yemen halkı genellikle saf ve temizdir. Dünyada olup bitenlerden fazla haberleri yoktur. San'a'da ve ülkenin dağlık kesiminde çoğunlukla Zeydiye mezhebi mensupları yaşar. Bunların inancına göre, başlarındaki imam aynı zamanda devlet başkanı da olmalıdır. Böyle bir inancın nereden çıktığını sorgulamayı düşünmezler; sadece inanırlar.”¹⁷¹⁷

Romanda sadece Şii Zeydiler hakkında bilgi verilmez, Yemen'in Mekatıl denilen bölgesinde bulunan ve yine Şiiliğe dayanan Rafizîler'den de bahsedilir ve bunların isyancı imamlara karşı Osmanlı devletinin yanında olduklarından söz edilir.

“Her an San'a düşebileceği için vilayet ve kolordu merkezleri Menaha'ya taşındı. Bazı yetkililer ve kıymetli evraklar değişik yollardan, çok büyük gizlilikle oraya intikal ettirildi. Menaha ve çevresinde oturan Mekatıl deneni Rafizîler, her zaman olduğu gibi İmam'a karşı Osmanlı'ya sadıktılar.”¹⁷¹⁸

Romanda Mehmet Niyazi, Birulâzep şehrinden de söz eder, bu isyanlar sırasında Sünni Yemenliler'in bu kente ve bu kentin şeyhi olan Hüseyin Zühre'ye sığındıkları bilgisini vermektedir:

“Fakat Birulâzep şeyhi Hüseyin Zühre şehrin kuzey bölümüne hâkimdi; buranın güvenliğini sağlayacağına dair İmam Yahya'ya güvence verdi. İmam Yahya'nın durumu kritikti. Hüseyin Zühre'yi de karşısına almamak için bu bölgenin yönetimini ona bıraktı. San'a'da kalan sivil Türkleri İmam Yahya'dan çekinen Sünnî Yemenliler, o bölgeye, Şeyh Hüseyin Zühre'nin kanatları altına sığındılar. Şehirde yiyecek kalmadığından çoluk çocuk, ihtiyar, kadın Zeydliler de çevre

¹⁷¹⁶ Çevik, *Tutsak Yollar*, s. 89.

¹⁷¹⁷ Mehmet Niyazi Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015, s. 19.

¹⁷¹⁸ Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, s. 24.

köylerdeki hısım akrabalarının yanına veya tanıdıklarının yanlarına yerleştiler."¹⁷¹⁹

Mehmet Niyazi 1635 yılında Yemen'deki isyanların sonucunda bölgede Zeydilerin, Şafii ve Hanefilerin varlığından söz eder:

"1635 yılında Yemen'in bir bölümünün yönetimini Zeydî imamlarına, Zeydî olmayan yerlerin yönetimini de Şafîî, Hanefî kabile reislerine bıraktı."¹⁷²⁰

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Yemen'in başkenti olan San'a'nın da Zeydilerin elinde olduğunu söyleyen Mehmet Niyazi, bölgedeki mezhepsel bölünmenin iç çatışmalardaki etkisini anlatır:

"San'a'da yaşayanların çoğunluğu Zeydîydi; bunların arasında İmam Yahya'ya bağlı olanlar da az değildi. Bazen bir şayia çıkar, halkın moralini köküinden sarsardı. Bunun da kaynağı tepelerde yakılan gece ateşleri, San'a'ya hâkim olanları çaresiz göstermek için atılan silahlardı. Herhangi bir yerdeki karakolun veya bir tepenin İmam Yahya'nın eline geçmesi de askerlerin moralini derinden etkilerdi."¹⁷²¹

İmam İdris'in isyanında ise Osmanlı devletinin Sünni güçlerinin Menaha bölgesinde bir araya geldikleri söylenir:

Ebubekir Subaşı da *Sultan IV. Murad Han* romanında XVII. yüzyılda Yemen'de görülen Zeydilik mezhebine romanda yer verir. Zeydiler, Yemen'de "imam" lakaplı kişilere bağlanmakta dini ve siyasi otorite olarak imamları kabul etmektedirler. Romanda da İmam Muhammed isimindeki bir imamın önderliğinde Osmanlı devletine, Yemen valisi Haydar Paşa'ya karşı ayaklanan yüz bin Zeydi Yemenliler'den söz edilmektedir:

"Bu sıralarda Yemen'den gelen haberler pek de iyi şeyler söylemiyordu. Buradaki Zeydi mezhebine mensup olan Araplar başkaldırıp kendilerince imam diye bildikleri Muhammed'e uymuşlardı. Güya o seyitlik davası güderek emir'ül müminin unvanı ile hesapta bütün Müslümanların başına geçmişti. Bir tarafta Yemen'in birçok yerlerini eline geçirirken Yemen paşası Haydar'ın ve Mısır

¹⁷¹⁹ Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, s. 26.

¹⁷²⁰ Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, s. 66.

¹⁷²¹ Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, s. 99.

valisinin kusurları neticesi gittikçe kuvvet bulup Kevkeban kalesinde kendi adına para kestirmeye bile başladı.”¹⁷²²

Bahadır Yenişehirlioğlu’nun *Aşk Çölü* romanında da Yemen hakkında bilgi veren roman kişisi Tarık, Yemen’deki mezhepleri şöyle sıralayacaktır: “Yemen’de yaygın iki mezhep var; Zeydiyye ve Şafii mezhepleri?”¹⁷²³

Vahit Taha Kurutlu’nun *Yemen’imde Aşk Var* romanında ise 21. yüzyıl Yemen’inde yaşanan mezhep savaşlarına değinilmektedir. Yemen’de bulunan ve radikal Şii mezhebi olarak kabul edilen İran destekli Husiler ile Vehhabi Suudi Arabistan arasında geçen çatışmalar bu romanın konusudur.

“Mahir ağabeyinin telefonda, ‘Kötü haberler alıyoruz’ demekle neyi kastettiğini elbette anlamıştı. Tunus’ta başlayan karışıklık dalga dalga bütün Orta Doğu’ya yayılıyordu. Yemen’de vaktiyle darbe yaparak yönetimi ele geçiren ve neredeyse yirmi yıldan fazladır devleti yöneten asker kökenli Abdullah Salih halen devlet başkanıydı. Kuzeydeki Sa’da bölgesinde yoğunlaşan ve kendilerine ‘Husi’ diyen radikal Şii gruplar uzun süredir devletle savaş halindeydi. Husileri İran, Abdullah Salih’i Suudi Arabistan destekliyordu. Orta Doğu’da başlayan karışıklık Yemen’e sıçrayarak tüm dengeleri alt üst etmek üzereydi. (...) Anlaşılan eskilerin ‘mutlu ülke’ dedikleri Yemen- geçen yüzyıl olduğu gibi bu yüzyılda da huzur bulamayacaklardı.”¹⁷²⁴

Mustafa Sami Şepitçi’nin *Yemen Sızısı* romanında da Yemen’de varlık gösteren Zeydi mezhebinden söz edilmektedir. Yazar, Zeydiler hakkında detaylı bilgiler vermeye çalışmış ve halifeliğin Hz. Muhammed soyundan devam etmesi için savaş verdiklerini belirtmiştir.

“Yemen’in dağlık denilen Cebel kısmında yaşayan ve en kalabalık nüfusu oluşturan Zeydiler, Hz. Peygamberden sonra halifenin Hz. Ali olması gerektiğine inanıyor ve Ehl-i Beyt soyundan gelmeyenleri halife olarak kabul etmiyorlardı. Bu yüzden mezhep uleması olarak seçilen Zeydi imamlar, aynı zamanda halife olan padişahın bu sıfatını inat ve ısrarla görmezden gelip bağlı olmayı reddediyorlar ve

¹⁷²² Ebubekir Subaşı, *Sultan IV. Murad Han*, Çelik Yayınevi, Nisan 2017, s. 273-274.

¹⁷²³ Bahadır Yenişehirlioğlu, *Aşk Çölü*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 141.

¹⁷²⁴ Vahit Taha Kurutlu, *Yemen’imde Aşk Var*, Vadi Yayınları, İstanbul 2018, s. 103.

çeşitli bahanelerle sürekli olarak isyanlar çıkarıp Osmanlı devletinin başını ağrıtıyorlardı."¹⁷²⁵

Romanda yazar, Osmanlı devletine karşı isyan eden Yemenlilerin mezhep farklılıklarını bir silah olarak kullandıklarını anlatmaya çalışır. Romanda Sünniliği benimseyen vilayet müftüsünün Zeydi Yemenliler tarafından evinin kurşunlandığı, Sünnilerin Yemenli Zeydilerce kâfir olarak kabul edildiği anlatılır:

"Yemen'de Zeydi imamlar, kâfir olarak niteledikleri Türklere karşı, cihadı (din uğruna düşmanla savaşmayı) farz olarak gösterir ve kendilerini de bu cihadın savaşçıları olarak görürlerdi.

1320 (1904) yılı ortalarında Yemen'deki Osmanlı hâkimiyetinin zaafiyeti, Zeydiler için fırsat-ı ganimet olmuştu. 23 Haziran gecesini, daha önce Zeydi iken sonradan Sünniliği kabul eden Vilayet Müftüsü Kadı Cağman'ın evi, İmam Yahya'nın adamları tarafından kurşunlanmış ve ilk kıvılcımı oluşturan bu olaydan sonra isyan ateşi günden güne yayılmıştı."¹⁷²⁶

Yazar, romanda İmam Yahya'nın karşısında duran yerli Yemenlilerden de söz eder. Osmanlı'nın yanında yer alan Yemen şehirlerinden birisinin Menaha olduğu belirtilir.¹⁷²⁷

Hıfzı Topuz'un *Meyyale* romanında dikkat çeken mezhep çatışması ise Suudi Arabistan'ın kurulmasında öne çıkan mezhep olan Vehhabiler ve diğer mezhepler arasındaki çatışmadır. Romanda Berakatoğulları ile Mekke emirleri arasında geçen hadiseler yer verilir. Yazar Vehhabiliği tutucu, şeriatçı bir topluluk olarak ele alırken Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın onlarla mücadelesine de değinmektedir.

"On dokuzuncu yüzyılın başında Arabistan'da bir de Vehhabi sorunu çıktı. Vehhabiler bölgenin en tutucu ve şeriatçı toplumlarından biriydi. On sekizinci yüzyılda Riyad'ın bulunduğu Necid yaylasında Muhammed bin Abdülvehhab adında birinin yarattığı Vehhabilik İslamiyet'te her türlü yeniliğe kapalı, koyu şeriatçı bir tarikat olarak ortaya çıktı. Necid Emiri ya da Sultanı olan Suudiler bu tarikatı bölgeye yaymaya çalıştılar. Necid Sultanı 1808'de Mekke'yi ele geçirdi

¹⁷²⁵ Mustafa Sami Şepitçi, *Yemen Sızıısı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2019, s. 30.

¹⁷²⁶ Şepitçi, *Yemen Sızıısı*, s. 89.

¹⁷²⁷ Şepitçi, *Yemen Sızıısı*, s. 239.

Osmanlılar bundan hiç hoşlanmadılar Kavalalı Mehmet Ali Paşa 1813'te Mekke'yi işgal ederek Vehhabi egemenliğe son verdi ve Mekke yeniden Osmanlı yönetimine bağlandı.”¹⁷²⁸

Vehhabiliğin doğuşuna ve Vehhabilerin yaptıklarına yoğun olarak temas edilen bir diğer roman ise İskender Pala'nın *Kervan* isimli romanıdır. Romanda Vehhabilerin Osmanlı devletinde başlattıkları isyanlar, Sultan Mahmud'un bu isyancılarla mücadelesi anlatılırken bu mezhebin içeriği de anlatılmaya çalışılmaktadır. Romanda dikkat çeken bir diğer konu ise kendilerinin en saf Müslümanlık olduğunu iddia eden Vehhabilerin diğer mezheplerden olan Müslümanların hac ibadetlerini engellemeleridir.

“Kâbe hiç bu kadar yalnız bırakılmadı, Medine hiç bu kadar hüzne batmadı” ve yine zannederim Şeyhülislam Mekkîzâde Mustafa Asım Efendi'nin hisli ruhundan koparak asırlık çınarların yapraklarında yankılanan duaların dalga dalga yükselişi ve gitgide içli hıçkırıklarla karışması bu yüzdendi. Zihinler, Vehhabi isyancıların Arap topraklarında son beş yıldır yaptıklarını hatırlıyordu durmadan. Yalnızca hac farızasının engellenmesi değildi cürümleri. Mübarek beldelerin fakir fukarasına, Hz. Peygamber'in beldesinde geçim darlığı çeken Müslümanlara gönderilen sürrelerin, hediyelerin, yardım ve sadakaların yağmalanması, Mekke ve Medine'de vazife yapanların maaş ve masraflarına el konulması, kutsal beldelerin düzensizliğe ve bakımsızlığa terk edilmesi idi. İslam'ın halifesi Sultan Mahmud bu sefer öfkelenmişti, bedevi çapulcularının yeni bir saldırısına müsaade etmeyecekti.”¹⁷²⁹

Romanda Vehhabilerin hacı yasaklamaları üzerine dikkat çeken yazar, onların farklı mezheplerdeki Müslümanları sahte Müslüman olarak kabul ettiklerini de söyler.

“Hacı yasaklamıyorlar zaten; ama farklı mezheplere mensup olup İslam'ın hakikatine erememiş Müslümanlara karşı savaşma emrini yerine getiriyorlar. Savaşılacak kadar sahte Müslümanların da hacı olmalarına ne gerek var ki?””¹⁷³⁰

Kervan romanında Vehhabilerin tarikatlara, dervişlere de karşı olduklarını söyler ve onların “dazlaklar” olarak anıldıkları da belirtilir. Dazlaklar olarak adlandırılan bu isyancıların Mekke'de zikir çeken dervişleri öldürdükleri anlatılırken, Vehhabilere

¹⁷²⁸ Hıfzı Topuz, *Meyyale*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1998, s. 182.

¹⁷²⁹ İskender Pala, *Kervan*, Kapı Yayınları, İstanbul 2021, s. 7-8.

¹⁷³⁰ Pala, *Kervan*, s. 31.

destek veren kabilelerin de saçlarını kazıdıkları belirtilir. İslam dinini mezheplerden önceki döneme dönüştürmeye kalkışan bu mezhep hakkında bazı bilgiler ise şöyle anlatılır:

“Abdülvehhâb’a göre Kur’an’ın kaidelerinden en ufak bir sapma kâfirlik sayılıyor. Hz. Peygamber’in kabri başına varıp ‘Onun yüzü suyuna...’ diye başlayan yakarışlarda bulunmak suç meselâ. Bu dünyada ve bu dünya işlerinde şefaati istemek de kâfirlik. Bütün Müslüman toplumlar Muhammed’in öngördüğü saf İslam’a dönesiye kadar kendileriyle savaşmak, mallarını yağmalamak her Vehhabi için cihat hükmünde.”¹⁷³¹

Bir kabilenin Vehhabi olması için de sadece tövbe etmelerinin yetersiz olduğu belirtilen romanda aynı zamanda bu yeni Vehhabi kabilelerin kabul edilebilmesi için para cezası ödedikleri de anlatılır.

“‘Salih ameller yerine günah fiilleri esas aldığı kesin. Bir Müslüman için neyin iyi neyin kötü, neyin doğru neyin yanlış olduğuna dair kesin listeler oluşturup ara katmanları yok sayan katı bir din dayatması. Öyle ki herhangi bir Müslüman, Vehhabî inancısını kabul ettiğinde önceki gafletini(!) örtecek bir para cezası ödemededen gerçek manada bir Müslüman – bir Vehhâbi- olamıyor.’”¹⁷³²

Vehhabiler, geçmişten kalan mimari yapıların, türbe, cami mihrapları gibi unsurların da önemsiz olduğuna inandıkları için bu yapıları ortadan kaldırmakta zorluk yaşamamışlardır. Romanda da bu konuya yer verilir ve Vehhabilerin dört büyük mezhebin ibadet ettikleri mihrapların yıkılması karşısında Osmanlı devletinin çaresizliği anlatılır:

“Kötü haberler bitmek bilmiyordu. Bu sene Kâbe hareminde yalnızca Vehhabi imam tarafından namaz kıldırılacağından dört mezhebin yıllardır namaz kıldırıldıkları mihraplar yerlerinden sökülmüştü.”¹⁷³³

Mezhep farklılıklarından dolayı çıkan isyanlardan biri de Dürzilik mezhebine mensup cemaatler tarafından çıkmıştır. Bu isyanlardan en bilineni Manoğlu Fahreddin’in başlattığı isyandır. Bu isyan da birçok romanda konu edilmiştir.

¹⁷³¹ Pala, Kervan, s. 30.

¹⁷³² Pala, Kervan, s. 31.

¹⁷³³ Pala, Kervan, s. 161.

3.1.1.2. Sünni Devletlere Karşı Ayaklanan Dürziler

Orta Doğu'da yaygın olan bir başka mezhep ise Dürziliktir. Şii İsmaili mezhebinden doğduğu düşünüldüğü gibi Hrisityanlık'ta da bu mezhebe mensup insanların bulunduğu belirtilir. Bu mezhebin bir felsefe olduğunu söyleyen araştırmacılar da bulunmaktadır. Günümüzde Lübnan, Suriye ve İsrail'de yoğun olarak yaşayan Dürzilerin nüfusları ise milyonu bulamamıştır. Dürzilerin Suriye'ye ilk gelişleri ise 1711 de Kaysî ve Yamanî olarak adlandırılan iki grup arasında çıkan çatışmalar sebebi ile olduğu ileri sürülmektedir.

*“Dünyada yaklaşık yarım milyon dürzi vardır. Bunların yarısı ya da daha fazlası Suriye'de bulunur geri kalanı ise İsrail (120bin) ve Lübnan (250 bin) arasında bölünmüş durumdadır. İsrail'deki Dürziler askerlik yapar ve Flistinlilerden uzak dururlar. Suriye'de 2011'deki kanlı ayaklanmanın sonrasında çoğunlukla Esad hükümetini destekliyorlar.”*¹⁷³⁴

Lübnan coğrafya itibariyle bir Akdeniz ülkesidir aynı zamanda ve bu bölgede yaşayanlar da Akdenizli filozoflardan çağlar boyunca etkilenmişlerdir. Özellikle Lübnanlı Dürzilerin Pythagoras'tan etkilendikleri iddia edilmektedir. Bazıları bu filozofların peygamber olduklarını da söylemektedir.

*“Gizemli bir matematikçi ve Sokrates'in hocası olan Pythagoras, keramet sahibi, geleceği görebilen ve aynı anda iki yerde birden bulunabilen biri”*¹⁷³⁵ olarak da kabul edilmiştir.

Dürziler ile Pythagorasçılık arasındaki ilişki yeni keşfedilmiş değildir. İbn Teymiyye zamanında da Dürzilik üzerine çeşitli tartışmalar yaşanmıştır ve İbn Teymiyye onların Pythagoras felsefesinin sıradan bir taklidi olduklarını iddia etmiştir.

“Aykırı Müslümanlar Yunanlara daha çok hürmet ediyordu. Kendilerine 'saflık kardeşleri' diyen ve 10. yüzyılda Irak'ın güneyinde yaşayan gizemli bir grup Müslüman da Pythagoras'a büyük saygı duyuyordu. Muhafazakâr araştırmacı İbni Teymiyye onların yazdıklarının Pythagoras felsefesinin birkaç yavan parçası olduğunu söylemişti.) Takipçileri olan Pythagoras gibi onlarda evrenin matematik

¹⁷³⁴ Gerard Russell, *Unutulmuş Krallıkların Varisleri-Orta Doğu'nun Yok Olan Dinlerine Yolculuk*, (Çev. Aylin Kayapalı), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 116.

¹⁷³⁵ Russell, *Unutulmuş Krallıkların Varisleri-Orta Doğu'nun Yok Olan Dinlerine Yolculuk*, s. 113.

üzerine kurulu olduğuna inanıyordu: ‘yaratılmış şeylerin duası sayıların duası ile uyum içinde demişlerdi’ büyük filozoflara Dürziler de çok meraklıydı; Özellikle de batıda çok iyi bilinmeyen bazılarına. Dürzi bir tarihçi olan Necla Ebu İzzettin’in 1984’te bir kitapta yazdığına göre, ‘Dürzi inancı geleneksel olarak kabul görmüş tek tanrıcılığın ötesinde insanoğlunun Bir ile bir olma arayışına dayanır; dolayısıyla da ilahi mesajları Taşıyan Hermes’e, Pythagoras... İlahi Platon’a ve Platinos’a olan arayışa’.”¹⁷³⁶

Gerard Russell Orta Doğu’nun dinleri üzerine yaptığı seyahatlerini kaleme aldığı eserinde Lübnan’da gördüğü bir Dürzi camisinde beş köşeli yıldızın bulunduğunu ve bu yıldızın Pythagorasçılar ve Dürziler için oldukça anlamlı olduğunu ve kendi aralarındaki gizli iletişimin bir simgesi olduğunu belirtir.

“Beş köşeli yıldız (Pentagram) Pythagoraslar için özellikle ve kendi kimliklerini diğer üyelere belli etmek için kullandıkları bir semboldü. Onların ilgisini çekiyordu çünkü 10 tane üçgenden yapılırdı: 10 sayısı onlar için kusursuzluğu ifade ederdi; üçgende Pythagoras’ın meşhur teoreminin simgesiydi. Pythagorasçılara göre sayılar ve sayıların geometrik yansımaları evrenin temel taşlarıydı. Yani geometride ya da matematikteki şekillerin içinde ahlaki ya da pratik mesajlar görürlerdi. Onlara göre bir dekorasyon teorisi bir üçgenin hipotenüsünü diğer kenarlarının ölçüsü 3 ya da 4’se 5 olması gerektiğini kanıtlıyordu sadece. Pythagoras sayı dilinde 2 kadının, 3 adamın, 5 de evliliğin sayısıydı.”¹⁷³⁷

Dürzi inancına mensup toplumlar oldukça gizemli bir yapıya sahiptir ve kendi toplumları dışından evlilik yasaklanmıştır.

“Dürziler Tanrı’yı tıpkı yeni Platoncular gibi değişmez görür evrenin nedeni olarak değil evrenin nedenlerinin nedeni olarak (bir Evrensel akıl ve ruhu meydana getirir Evrensel akıl ve ruh evreni meydana getirir.) Tanrı tarif edilemez bu nedenle Dürziler ona evrenin yaratıcısı olarak hitap eder çünkü başka hiçbir unvan güvenlik kullanılamaz.”¹⁷³⁸

Bu toplulukta en alt tabaka sadece dinlerini yaşamak ve nesli devam ettirmek ile yükümlüdürler. Bunlara din hakkında detaylı bilgiler kasıtlı olarak verilmez ve “cuhhal” olarak anılırlar. Ukkal’lar ise şeyhlerdir. Şeyh çok önemli bir otoriteyi temsil etmekte iken kadınların da Dürziler arasında şeyh olabildikleri görülmektedir. Kadınlara çok

¹⁷³⁶ Russell, s. 113.

¹⁷³⁷ Russell, s. 115-116.

¹⁷³⁸ Russell, s. 137.

büyük önem vermektedirler. Mezarlıklara ise önem vermeyen Dürzilikte kutsal sayılan türbelerin içleri boştur ve ölüme inanamazlar. Uzak Doğu ve Orta Doğu'daki birçok inanışta olduğu gibi Dürzilikte'de reenkarnasyon inancı vardır ancak bu reenkarnasyon aynı topluluk içinde meydana gelmektedir. Yani bir insan daha sonra bir bitki olarak reenkarnasyon olamamaktadır. Reenkarnasyon düşüncesinin Pythagorasyenler arasında da oldukça yaygın olduğu belirtilmektedir. Bu da Dürzilerin felsefi olarak Pythagor'dan çok fazla etkilendiklerini gösteren benzerlikler arasındadır. Ancak Gerard Russell'ın yaptığı röportajlarda Dürzi şeyhleri bu bağlantı hakkında çok fazla bilgi vermek istememişlerdir.

“Tekammüs benim için yeni bir sözcüktü. Arapça gömlek anlamına gelen Kamis sözcüğüne benziyordu. Şeyh neden bu konuda görüşmek istemiyordu. Arabayla giderken Rabiun tekamus gömlek değiştirme ve reenkarnasyon anlamına geldiğini söyledi. Bu insanların gömlek değiştirir gibi beden değiştirebileceği düşüncesidir: beden ruhun elbisesidir. Şeyhin sorudan neden hoşlanmadığını anlamıştım. Çoğu Müslümana göre reenkarnasyon alışmış bir düşünce değildir. Ama bu Dürzilerin Pythagoras'a duyduğu ilgiyi açıklıyordu. O da reenkarnasyona inanması ile meşhurdur: Bir keresinde bir köpeği döven bir adama durdurmuş köpeğin haykırırların da ölen bir arkadaşının sesini duyduğunu söylemişti. Bu nedenle Pythagorasyenler vejetaryendi. Dürziler Yunan filozoflarına ne derece ilgi duyuyordu.”¹⁷³⁹

Dürziliğin İslamiyetin Şii İsmaili mezhebinden kaynaklanan bir inanış olduğu iddia edilmektedir fakat bu mezhepte İslamiyet'in yükümlülüklerine, imanın şartı olarak bilinen sorumluluklara rastlanmamaktadır. Onlara göre bir Dürzi domuz eti yiyebilir, içki içebilir.

“Yeni inançta çok az kural ve tören vardı. Sadık bir Müslümanın sorumlulukları beş vakit namaz kılmak yılda bir kez Ramazan ayında oruç tutmak ve Mekke'ye hacca gitmek- iman etmek, doğru söylemek ve din başlarına yardımcı olmak gibi daha soyut gerekliliklerle değiştirdi. Dürzilerin domuz eti yemesine ve şarap içmesine izin vardı. İstedikleri gibi ibadet edebilirlerdi ya da istemiyorlarsa hiç etmeyebilirlerdi. Dürzi bir adam bana yılda iki kez inançları ile ilgili sorular

¹⁷³⁹ Russell, s. 119.

sorabileceği bir dua toplantısına davet edildiğini söyledi. Ama buna mecbur olmadığımı da ekledi."¹⁷⁴⁰

Dürzi mezhebi Mısır'da Fatımilerin altıncı halifesi Hâkim Biemrillah döneminde İsmaililik içinden doğmuş bir mezheptir. Bazı araştırmacılar bu mezhebe dini-siyasi bir mezhep de demişlerdir. Dürzi mezhebi ilk defa Mısır'da ortaya çıkmasına rağmen burada taraftar bulamamış ve Suriye, Lübnan ve Filistin bölgelerinde hayatta kalmayı başarmıştır.

"Daha genel bir tanımla Dürzilik, daha önceki bütün dinlerin nesh edildiğinin kabul ederek, Hâkim Biemrillah'ın ulûhiyetine ve onun yarattığı ulvi varlıklar hiyerarşisine inanan, kapalı (sır) cemiyet özelliğini koruyarak günümüze kadar ulaşan bir mezheptir.

Dürziler, Tanrı'nın birliğine verdikleri öneme dikkat çekmek için kendilerini daha ziyade Muvahhidûn veya Ehlü't-Tevhid olarak adlandırırlar. Son zamanlarda Dürziler Benu Ma'ruf ismini de kullanmışlardır. Dürziler, Neçtekin ed-Devrezi'yi dinden çıkmış bir mülhîd veya münafık olarak gördüklerinden dolayı Dürzi isimle adlandırılmayı sevmezler. Fakat günümüzde artık 'Dürzi' ismiyle tepki gösterilmemekte ve Dürzilerce yazılan kitaplarda da bu isimlendirme şekli sıkça kullanılmaktadır."¹⁷⁴¹

Dürziler çoğunlukla Lübnan'ın Şuf Dağlarında yaşamışlardır ve bu bölgede yaşayan Marunî Hristiyanlar ile çatışmışlardır. On yedinci yüzyılda Osmanlı devletine karşı ayaklanmalar başlatan Dürziler çoğunlukla bu isyanlar ile hatırlanmaktadır. Manoğlu Fahrettin ise Dürziler için oldukça önemli bir isimdir.

"Bir zamanlar her şey farklıydı. 17. yüzyılın başlarında yaşamış ve özel bir tür diye Derebeyi olan Fahreddin, Osmanlı arazisinde bağımsız ve sınırları modern Lübnan'a yakın bir bölge yarattı. Fahrettin ulusal bir öneme sahiptir: Lübnan'ı 1926'da ki Fransız kolonilerinin yarattığını söyleyenlere karşı ülkenin yerli bir kurucusu olduğunu gösterir."¹⁷⁴²

¹⁷⁴⁰ Russell, s. 123.

¹⁷⁴¹ Ahmet Bağhoğlu, *Orta Doğu Siyasi Tarihinde Dürziler*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018, s. 9.

¹⁷⁴² Gerard Russell, *Unutulmuş Krallıkların Varisleri-Orta Doğu'nun Yok Olan Dinlerine Yolculuk*, (Çev. Aylin Kayapalı), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 127.

Osmanlı devletine karşı ayaklanan Dürzilerin yirminci yüzyılda ise en büyük destekçileri İngilizler olmuştur. İngilizler hem ekonomik çıkarları için bölgedeki unsurları yönlendirmişler hem de milli devletlerin kurulmasına yol açmışlardır. Günümüzde milli bir devlete sahip olmasalar da Dürziler Lübnan siyasetinde oldukça etkindirler. İngilizlerin Dürzilere yakınlık göstermelerinin altında ise birçok sebep bulunmaktadır. Gerard Russell'ın verdiği bilgilere göre Dürzilerin, köken olarak İngiliz olduğu iddiası bulunmakla birlikte onların Süleyman Tapınağı'nı yapan Masonların soyundan geldikleri iddiası da vardır.

“1860’larda Dürzi topluluklar İngilizlere yazdıkları toplu bir dilekçe de biz Dürzilerin Allah’tan sonra İngilizlerden başka koruyucusu yoktur diye belirtti. (...)”

Hristiyan bir ülkenin Dürzi taraftarı bir politika benimsemesi şaşırtıcı gelebilir; çünkü o zamanlar Dürzilerin baş düşmanlarından biri Marunî Hristiyanlardı ancak İngilizlerin gözünde Marunî Hristiyanlar, Fransızlar tarafından geri püskürtülmüş olmalarından çok daha az önemliydi. Bir komplo teorisyenine göre İngilizlerin Dürzileri hoş görmesinin bir başka nedeni daha vardı. Dürzilerin kökenlerine dair teoriler arasında atalarının İngiliz oldukları varsayımının yanı sıra Rus teosofist Madam Blavatsky’e göre Drrux isimli Fransız bir konttan ya da Tibetli lamalardan geldikleri söyleniyordu- en ilgi çeken, Londra Kütüphanesi’nde 1891 tarihinde dayanan bir ciltte bulunuyor. Bu kitap Quatuor Coronati denen mason locasının işleyişini anlatıyor. Muhterem Birader Haskett Smith’in yazdığı ilk makalede ‘günümüzde Dürzilerin eski Masonluk zanaatıyla yakın ve samimi bir bağlantısının bulunduğu’ tartışılmaktadır.

Masonlar Süleyman Tapınağı’nı inşa eden masonların geleneklerini devam ettirdiklerine getirdiklerine inanır. Birader Haskett, Dürzilerin gerçek olduğunu ve masonların asıl varisleri olduklarına düşünüyordu.”¹⁷⁴³

M. Turhan Tan, *Cehennemden Selam* romanında Lübnan bölgesinde Manoğlu Fahrettin isyanını ve Dürzi isyanını ele aldıktan sonra Dürzi inancı hakkında da bazı bilgilere yer verir. Romanda Dürzilerin reenkarnasyona inandıkları için ölümden

¹⁷⁴³ Russell, *Unutulmuş Krallıkların Varisleri-Orta Doğu’nun Yok Olan Dinlerine Yolculuk*, s. 129.

korkmadıklarını bu sebeple de zorlu bir düşman oldukları belirtilir ve ahlak anlayışları eleştirilir.

“—Manoğlu tam boy ölçüşecek bir hasımdır. Habisin aslı mühenna oldur ki meşahir-i Arap’tandır. Cem’an Kelbî ve Dürzi taifesi emri altında feda-yı cana müheyyadır. Şurasını bil ki Dürziler öldükten sonra ruhlarının yine kendi kavim ve kabileleri arasına avdet edeceğine inanırlar. O sebeple ölümden perva etmezler. İsimlerine bakıp da zinhar kendilerini Müslim kıyas etme. Onlar Allah’ın her yıl bir kalbe girdiğine iman ederler, savm u salâtı münki olup yerine dili temiz tutmak, kardeşleri kayırmak düsturunu koymuşlardır. Hülasa bir acip taifedir. Ukalası perhizkârdır ama cühelası hatayât ile meluftur. Hele Nasrî takımı zinayı dahi mübah tanır.”¹⁷⁴⁴

Orta Doğu mezhep liderlerinin de birbirleri ile mücadele verdiği bir alandır. Dürzi mezhebinin liderliğinin Tenuhiler’den Manoğullarına geçmesi ile birlikte Manoğlu Fahreddin Osmanlı döneminde güç elde etmeye başlamıştır.

“Osmanlılar döneminde Tenuhilerden sonra Dürzilerin liderliğini ele geçiren Ma’n ailesi, Osmanlı kaynaklarında Ma’noğulları olarak geçmektedir. Bazı kaynaklar Ma’noğullarının soyunu Ma’n b. Zaide’ye bağlarlar. Bu aileden olan Fahreddin b. Korkmaz’ın torunları ise kendi asıllarının Kürt olduğunu iddia etmektedirler. Şidyak ise Ma’noğullarının Arap olduğunu belirterek, bunların Necd ve Diyar-ı Rabia’dan gelerek Haleb’i mesken tuttuklarını ve Haçlı Seferleriyle birlikte Şuf’a yerleştiklerini ifade etmektedirler.”¹⁷⁴⁵

Manoğulları Osmanlı devletine siyasi çıkarlarından dolayı birçok kez isyan etmiştir. Osmanlı devleti de bölgede güç elde etmek için Dürzilere karşı zaman zaman ılımlı siyaset izlemiştir. Örneğin Yavuz Sultan Selim Mısır seferinden evvel Manoğulları ile anlaşma yapmıştır. Hatta Manoğlu Fahreddin’e “Dağın Sultanı” unvanı vermiştir. Bunlardan biri 1544 yılında Mısır valisi İbrahim Paşa’nın isyanıdır. Ancak Dürziler çoğunlukla Osmanlı devletine karşı ayaklanmışlardır. Bu ayaklanmaların birincisi II. Fahreddin olarak anılan Manoğlu Fahreddin’in oğlu Korkmaz’ın isyanıdır. Korkmaz Osmanlı devletine karşı Halep Beyi Canbolatoğlu’ndan yardım istemiştir. Ayrıca

¹⁷⁴⁴ M. Turhan Tan, *Cehennemden Selam*, İktisad Matbaası, İstanbul 1928, s. 307.

¹⁷⁴⁵ Ahmet Bağlıoğlu, *Orta Doğu Siyasi Tarihinde Dürziler*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018, s. 33.

bölgedeki Hristiyanları da yanına çekmeye çalışmıştır. II. Fahreddin daha sonra Suf ve Bekaa Vadisi'ne göç etmiş ve bölgede etnik yapının değişmesine sebep olduğu söylenmektedir.¹⁷⁴⁶ Osmanlı devleti II. Fahreddin'in Lübnan'da bağımsızlık çalışmaları içinde olduğunu anlayınca bölgeye Hafız Ahmet Paşa komutasında bir ordu göndermiş ve isyanı bastırmıştır. Bundan sonra Manoğulları Dürzi liderliğini Şihabiler'e bırakmıştır. Birçok eserde Dürziler, Hristiyan Dürzi veya Şii Dürzi olarak geçmekte bu da Dürzilerin dini inançları hakkındaki kafa karışıklığını iyice artırmaktadır. Ahmet Bağlıoğlu'nun yaptığı çalışmada Dürzilerin birçoğunun Şihabî Emir Haydar liderliğindeki dönemde Hristiyan Marunîliği seçtiği söylenmektedir.

*“Emir Beşir, Osmanlıların ve Mısırlıların yanında Sünni Müslüman, Hristiyanların yanında Marunî Hristiyan, kendi toplumu içinde Dürzi olduğunu söyleyecek ince bir siyaset takip ediyordu. Ancak 1267/1851 yılında öldüğü zaman onun Galata'da Ermeni Katolik kilisesine gömülmesinden hareketle onun Hristiyanlığa geçtiği ihtimalinin daha yüksek olduğunu söyleyebiliriz.”*¹⁷⁴⁷

Refik Halit Karay'ın *Sürgün* romanında Lübnan dağında karşısına çıkan Dürzilerden söz edilmektedir ancak buradaki Dürzi tabiri için biraz da Türk, Müslüman kültüründen uzak kişiler için kullanılan bir işneleme tabiridir demek daha uygundur:

*“Yeni yerleşmiş muhacir Ermenilerden başka hemen hemen hiç kimsenin Türkçe bilmediği Lübnan dağında tesadüfün karşısına çıkardığı bu iki memleketlisinin Müslüman ve Türk olmadıklarını derhal anlamıştı. Hem de birisi Şefik ismiyle çağrıldığı halde... Ama bunu nasıl anladığı sorulsa sebeplerini tayin edemezdi; bir dinde olanların birbirlerine farkında olmayarak verdikleri sessiz bir parola, karşılıklı yaydıkları ve anlaştıkları bir hava vardı galiba... (...) Keyifleri yerinde Dürzilerin...”*¹⁷⁴⁸

Suzan Sözen'in, *Siyah Zambak* romanında Lübnan'da yaşayan Dürzi emiri Manoğlu Fahrettin'den ve onun ayaklanmalarından da söz edilmektedir:

“Çoktandır böylesine coşkun bir kalabalık görmemişti. Hatta dört ay evvel, aynı meydanda katledilen meşhur Lübnanlı asi, Dürzü emiri Manoğlu Fahrettin'in

¹⁷⁴⁶ Bağlıoğlu, *Orta Doğu Siyasi Tarihinde Dürziler*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018.

¹⁷⁴⁷ Bağlıoğlu, s. 40.

¹⁷⁴⁸ Refik Halit Karay, *Sürgün*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1941, s. 45.

idamı dahi böyle parlak geçmemişti. Kösem bir ara bu ismin uyandırdığı acı ve tatlı bir iki hatırayı hayalinden kovmağa çalışarak tekrar dışardaki sahneye döndü."¹⁷⁴⁹

Attila İlhan'ın, *Sırtlan Payı* romanında ise Şam'da bulunan Dürzilerden söz edilir. Binbaşı Ferit'in Şam'da denk geldiği sefahat âlemlerindeki Dürzi kadın romanda sıklıkla anılmaktadır:

*"Sonra, üst üste çekilmiş renkli filmler gibi, çizgileri ve renkleri birbirini çiğneyen, solgun, havası bulanık, birtakım resimler: Şam'da, genelevin mermer havuzlu kabul salonu, fıstık yeşili maşlahı omuzlarından kayan karabiber esmeri Dürzi dilberi, nargilesini duman duman fokurdatıyor, bütün yamyam dişleriyle sırtarak onu çağırıyor. Vişneçürüğü ipekliden kuştüyü yastıklara gömülmüş, şaşılacak incelikteki ayak bileklerinde gümüş halhallar, katı ve dik memelerinin arası gül dövme. "*¹⁷⁵⁰

Hıfzı Topuz'un *Taif'te Ölüm* romanında ise Beyrut bölgesinde yaşayan dini kesimlere yer verilir. Bu bölgede yaşayan dini gruplardan söz eden yazar Mithat Paşa'yı bütün dini kesimlerden insanların mutlu bir şekilde karşıladığından söz eder. Romanda Beyrut'ta yaşayan Hristiyanların varlığına daha çok dikkat çekilmiştir.

"Ertesi günü vapur ağır ağır Beyrut limanına girdi. Bütün aile güverteye dizilmiş uzaktan rıhtımı seyrediyordu. Deniz çarşaf gibi ve hava durgundu. Beyrut'ta kışın gelişini bildiren hiçbir iz yoktu. Gemi demir atınca yine bir istimbot yanaştı merdivenin dibine 5 dakika sonra yolcular rıhtımda kendilerini bekleyenlerle kucaklaştılar. Orada da coşkulu bir karşılama töreni düzenlenmişti. Müslümanlar, Katolikler, Ortodokslar, Marunîler, Dürziler müftü metropolit hahambaşı yine herkes oradaydı. En önde de Beyrut Valisi Raif Efendi yer alıyordu. Paşa ile eskiden tanışıklıkları vardı. Mithat Paşa Tuna Valisi iken bu Raif Efendi korumuş ilerlemesine yardımcı olmuştu."¹⁷⁵¹

Romanda ayrıca Avrupalı devletlerin Suriye'deki mezhep farklılıklarını kullanarak çeşitli çıkarlar elde etme hedeflerine de yer verilir. Fransızların Marunîleri, İngilizlerin, Dürzileri, Almanların Rayfalıları, Amerika'nın da Protestanları

¹⁷⁴⁹ Suzan Sözen, *Siyah Zambak*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1962, s. 7.

¹⁷⁵⁰ Attila İlhan, *Sırtlan Payı*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1974, s. 24.

¹⁷⁵¹ Hıfzı Topuz, *Taif'te Ölüm*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s. 151.

desteklediğini söyleyen yazar, Osmanlı devletinin ise bu farklılıkları bir arada tutmak için çok fazla bir şey yapamadığından ancak Mithat Paşa'nın Suriye'deki Dürzi isyanını bastırdığından söz eder.

*“Bir de şu var Suriye’ye büyük devletler ve göz dikmişlerdi. Fransızlar Marunîleri destekliyordu. İngilizler Dürzileri, Almanlar Rayfahları, Amerikan Protestanlarla Ansariyeleri ele geçirmek için devreye giriyorlardı. Bu grupların her biri şımartılıyor ve Osmanlı yönetimine kafa tutuyorlardı.”*¹⁷⁵²

Mustafa Yıldırım'ın 58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına romanında Suriye-Filistin bölgesinde yaşayan Marunî ve Dürzilerden söz edilir. Romanda bu iki inanç mensuplarının, Dürzilerin İngilizler ve Marunîlerin Fransızlar tarafından çatışma ortamına sürüklendikleri anlatılır.

“Bilirsiniz; mikrop ailesinin kökünü kazımadan kovarsanız, o kendine başka bir yer bulur. Dürzi aşiretleri, Marunîlere hınç duyuyorlardı. Bu yüzden Wood’a sahip çıktılar. Wood Obey köyünde iki yıl yaşadı. Arapçanın her lehçesini konuşur oldu. Çadır hayatına örgüler düzüyor, iptidai hayat tarzının idamesinin bir kültür olduğunu söylüyordu. Şehrin medeni hayatına kavuşmak için can atan zavallı köylülerin ve çobanların fikirleri değişiyor; medeni bir milletten gelme bu Wood’un çadır hayatını övdükçe mesut ve bahtiyar oluyorlardı. Bu arada aşiret reislerinin oğulları İngilizce öğrendiler.”

*(...) ‘Nasyonalist fikirler de gelişti. Dürziler, Marunîlere karşı kendilerini himaye altına alması için İngilizlere mektup yazdılar. Sonra da Fransızların himayesindeki Marunîler ile Dürzilerin arası açıldıkça açıldı.’*¹⁷⁵³

Romanda Richard Wood'un hayatı üzerinden Orta Doğu'daki etnik ve dini yapıların Avrupalı devletlerin yönlendirdikleri ajanlar tarafından nasıl kullanıldığına yer verilirken Osmanlı'da yaşayan Rum, Ermeni ve Yahudiler gibi azınlık kesimlere ve Suriye-Filistin bölgesinde Marunî ve Dürzilerin yaşamlarına da perde aralanır.

“İngiliz konsolosu Richard Wood’u bilmeyen yoktur. Yalnız Beyrutlular mı? (...)

‘Wood ve arkadaşı Beyrut limanına talebe kimliği ile indiler. İngiltere'den gelmişlerdi. Kendilerini Protestan iki asi genç olarak tanıttılar. Beyrut otellerinde yaşamaya başladılar. Gazinoların bahçelerinde yeni arkadaşları ile felsefe

¹⁷⁵² Topuz, *Taif'te Ölüm*, s. 149.

¹⁷⁵³ Mustafa Yıldırım, *58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına*, Ulus Dağı Yayınları, Ankara 2006, s. 273.

tartışıyorlardı. O zamanları bir hatırlayın: Devleti Osmaniye, Avrupalılara borçlanmış onların bir dediğini iki etmiyor. Kendi düzeninde yapması gereken bazı değişiklikleri onların emri ile yapmaya başlayınca Avrupa devletleri de Osmanlının tebaalarının birer koruyucusu olma şansını elde ediyorlardı.'

'Tanzimat kararları Avrupa'nın isteği ile alınıyor, Hristiyanlara daha çok ticari imtiyaz tanınıyor, serbest dolaşım ve ikamet hakkı veriliyordu. Köylerde kasabalarda nüfusunun göçleri ile değişmeye başlamıştı. Türkler hanedan-ı Osmaniye'yi ayakta tutabilmek için 30 yıl harp etmek zorunda kalırken Rumlar, Ermeniler, Yahudiler imtiyazlar ile ticareti ele geçirmişler zenginliklerine zenginlik katmışlardı. Lübnan'a muhtariyet vermişlerdi ama Kavalalı Mehmet Ali'nin işgal ve dikta dönemlerinde hürriyete susamış olan insanlar ondan kurtulunca tazimatla karşılaştı.' (...)

*Gençlere acıyan Marunî Kilisesi'nin patriği onları evine aldı. Wood ve arkadaşı ayinde bir konuyu atlayınca foyaları açığa çıktı. Papaz da onları kapı dışarı etti. Arkadaşı İngiltere'ye dönerken Wood soluğu dağlarda Marunîlerin hasmı Dürzi reislerinin yanında aldı.'*¹⁷⁵⁴

Ece Temelkuran'ın Muz Sesleri romanında Lübnan'ın dini ve siyasi çeşitliliği gözler önüne serilirken siyasette de bu farklı yapıların aldığı kararlara yer verilir.

*"2006'nın haziran sonunda o sabah Beyrut'ta her şey rayında gidiyordu. Hükümet, Suriye'nin Lübnan sınırı içinde askeri üsler kurduğunu, bunun savaş gerekçesi olduğunu iddia ediyor, İleri Sosyalist Parti'nin ve aslında Dürzilerin lideri Valid Jumblat, Suriye Müslüman Kardeşler temsilcilerini Mukhtara'da rezidansında kabul ediyor, 14 Mart koalisyonu Falanjistlerin lideri Samir Jaja'nın evinde Hizbullah liderliğindeki muhalefetle güven tazeliyor."*¹⁷⁵⁵

Mehmet Niyazi Özdemir ise Yemen Ah Yemen romanında Suriye'de bulunan Dürzilerden söz eder ve onların bölgedeki isyanlardaki etkilerine yer verir:

"Dera'daki bazı Dürzi kabilelerinin isyan edip, o civarda bulunan karakollara saldırımları Şam'da günün konusuydu. Akşam lobinin arka tarafında

¹⁷⁵⁴ Mustafa Yıldırım, 58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına, Ulus Dağı Yayınları, Ankara 2006, s. 272-273.

¹⁷⁵⁵ Ece Temelkuran, Muz Sesleri, Everest Yayınları, İstanbul 2010, s. 153.

otururken bunların hiç de iyi sinyaller olmadığını, ayaklarının altındaki zeminin hızla kaydığını düşünüyordu.”¹⁷⁵⁶

Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim romanında yazar Lübnan bölgesinde bulunan Dürzilerin Yavuz Sultan Selim döneminde ona biat ettiklerinden de söz eder:

“Diğer taraftan bu havalideki Arap bedevi kabilelerinin reisleri ile Lübnan Dürzilerinin şefleri, Suriye şehirlerinin komutanları gelerek Padişah’a tabi olduklarını bildirdiler. Bu esnada Sultan Selim Han Lübnan Dürzilerinin Kızıllar Şubesi Reisi ve Maanoğlu Aşireti reisine sancak verdi. Artık Sina çölüne kadar olan sahada Osmanlı kuvvetlerine karşı düşmanlık yapabilecek kuvvet kalmamış bulunuyordu.”¹⁷⁵⁷

Okay Tiryakioğlu *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi* romanında Dürziler hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir ve yazar onları İsmaili Şii’likten doğan bir inanç olarak tanımlamaktadır. Dürzilerin tarihi hakkında da bilgi veren yazar, onların Fatımi Halifesi Kaim bi Emrillah zamanında ortaya çıktıklarını söyler ve Dürzilik’te halifenin “tanrı” olarak kabul edilebildiğini, Haçlı Seferleri sırasında Tapınak Şövalyeleri ile İslam dünyası aleyhine olacak birçok bilgiyi paylaştıklarını belirtirken onların Haşhaşiler’den daha gizli daha sessiz çalışan bir örgüt yapısına sahip olduklarını belirtir.

“Dürziler, Haşhaşiler gibi, İsmaili Şii’lerin en tehlikeli ve uç gruplarından biridir. Çoğu zaman sessizdirler. Haşhaşiler gibi burunlarını her işe sokmazlar. Ancak hangi halifeyi ilah ilan ederlerse onun için gözlerini kırpmadan ölüme giderler. Bunlar iki yüzyıl kadar önce, üç halife ve sahabeye sövme geleneğini başlatan ve Allah’ın lanetiyle iyice yoldan çıkarak kendini, haşa ilah ilan eden altıncı Fatımi Halifesi Kaim bi Emrillah zamanında ortaya çıkmış bir grup... Halifeyi tanrı saydıkları gibi, o dönem, Emrillah’ın veziri Hamza bin Ali’yi de haşa onun peygamberi olarak görürler. Haçlı seferleri sırasında, diğer Şii-İsmaili grupları gibi, Haçlıların yanında yer aldılar. Bilhassa Tapınak Şövalyeleri’yle yakın temasları vardır. Tapınakçılar gizlilik ve hücre yapılanması hususunda bu gruplardan pek çok bilgi edindi.”¹⁷⁵⁸

¹⁷⁵⁶ Mehmet Niyazi Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015, s. 275.

¹⁷⁵⁷ Ebubekir Subaşı, *Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2015, s. 389.

¹⁷⁵⁸ Okay Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, Timaş Yayınlar, İstanbul 2017, s. 112-113.

Romanda Fatımi halifesinin hem Haçlılara karşı hem de Sünni Müslümanlara karşı Şii Dürzi gruplar tarafından savunulduğuna ve mezhep ayrılıklarının siyasi çekişmelerdeki büyük rolüne de böylece yer verilmektedir:

“‘Halife Azid Li-dinillah Hazretleri bir kısmı bölgeye intikal eden, bir kısmı da yolda olan Şii-Dürzi gruplar tarafından canları pahasına savunulacak.’

‘Kahire konusunda bir de Dürzilere mi güveniyorsunuz?’

‘Anlayamadım efendim.’

‘Halifeniz Kahire’ye bir Haçlı garnizonu yerleştiriyormuş.’

‘Öyle! O yüzden sizin için şu anda makul olan buradan bir an evvel uzaklaşmanız, canınızı kurtarmanızdır; zira Halife Azid Li-dinillah Hazretleri Dürziler tarafından ilah olarak ilan edildi. Böylece yalnızca Haçlılara karşı değil, siz Sünnilere karşı da bölgede büyük bir kıyama girişilecek.’”¹⁷⁵⁹

Can Orhun *Ex Libris ya da Pertev Efendi’nin Olağanüstü Yolculuğu* romanında da Dürzilerin Lübnan coğrafyasındaki varlıklarına değinilmiştir. *“Sonradan Dürzi olduklarını öğrendiğim farklı kıyafetli adamlar da kahvehaneye daha kısa süreler oturmak için geldiler.”*¹⁷⁶⁰

Ahmet Haldun Terzioğlu da IV. Murat romanında Lübnan bölgesinde yaşayan Dürzi Manoğullarından söz eder. Romanda Osmanlı devletine isyan eden bu ailenin devlet tarafından dizginlenmesi konu edilirken IV. Murat’ın bu aile için hedefleri de anlatılmaya çalışılır.

“Cebeli Lübnan’da olay eksik olmazdı. Buradaki Dürzi Manoğulları ailesi güçlerini kullanarak egemenlik sağlamak için zaman zaman isyan etmekte idiler. Bu ailenin isyanı önceki Sultan Murat zamanında Mısır valisi olan İbrahim Paşa bastırmıştı.

İbrahim Paşa’nın takip ettiği Manoğlu Korkmaz’ın ölümünün ardından Dürzilerin başına Manoğlu Fahrettin geçmiş o da 40 sene emirlik etmişti.

¹⁷⁵⁹ Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, s. 112-113.

¹⁷⁶⁰ Can Orhun, *Ex Libris ya da Pertev Efendi’nin Olağanüstü Yolculuğu*, İstanbul 2017, Oğlak Yayınları, s. 269.

Osmanlı Avusturya ve İran Savaşları ile uğraşırken bundan istifade etmek isteyip bir Lübnan devleti kurma düşüne bile kapıldı Manoğlu Fahrettin. Elbette Anadolu’da yaşanan Celali İsyanları Manoğullarına örnek olmuştu. Ancak onlar daha başaramayacaklar da celaliler gibi.

Sultan Murat Han yönetimde etkin olduğunda Cebeli Lübnan meselesini çözmek istedi. Öncelikle Manoğlu Fahrettin’in nüfuzunu kırmalıydı.”¹⁷⁶¹

Devlet kurmaya kadar ilerleyen Dürzi isyanını Küçük Ahmet Paşa’nın Şam’a giderek bastırdığı da romanda anlatılmaktadır.

“Küçük Ahmet Paşa Şam’a gelince kethüdası İbrahim Bey ile bir miktar kuvvet sevk etti oğullarının üzerine. Ancak yapılan savaşta İbrahim Bey yenildi. ... Safed civarında Büyük bir savaş oldu. Dürziler bozuldular. Çoğu öldürüldü. Emir Fahrettin ise kaçmayı başardı.”¹⁷⁶²

3.1.2. Hristiyanlık

Orta Doğu, üç büyük dinin doğum yeridir ve bu sebeple de hem dinlerin hem de farklı nüfusların dini ibadetler için bir araya geldiği bir toplanma mekânıdır. Hristiyanlık da Orta Doğu’da doğup başta Avrupa olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerine yayılmıştır. Dolayısıyla Orta Doğu’da geçmişten bugüne Hristiyanlığın birçok cemaati hayat bulmuştur. Bunlardan en bilinenleri Kiptiler, Maruni, Keldani ve Süryanilerdir.

Orta Doğu’da geçen Türk romanlarında da Hristiyanlık dinine mensup kişilere ve yaşamlarına yer verilmiştir. Bu romanlar çoğunlukla tarihi romanlardır ve Hristiyanlar ile Müslümanların tarih boyunca yaptıkları savaşlara göndermeler yapmaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde romanlarda Hristiyan cemaatlerinin Orta Doğu’daki yayılımı ele alınmaya çalışılmıştır.

¹⁷⁶¹ Ahmet Haldun Terzioğlu, *IV. Murat*, Panama Yayıncılık, Ankara 2018, s. 273.

¹⁷⁶² Terzioğlu, *IV. Murat*, s. 273.

3.1.2.1. Kıptiler

“Gıpt” kökünden türeyen Kıpti kelimesi, Mısır halkı için kullanılmış, burada yaşayan halkın Hristiyanlığı kabullenmesiyle de Hristiyan Mısırlılar ile özdeşleşmiştir.¹⁷⁶³

Selma Fındıklı’nın *Gecenin Yalnızlığında* romanında farklı milletlerden insanların yaşadığı İran’ın Meraga şehri anlatılır ve burada yaşayanların İskender soyundan olduğu söylenir. Romanda burada yaşayanların Arapça ve Türkçe bildikleri de belirtilir.

Yazar, Meraga kentini anlatırken bölgenin Mısır kültüründen de izler taşıdığı belirtilir. Bu bölgeyi Türkistan diyarı olarak kabul ederken Kıptilerin de dini inançlarını anlatır.

Romanda Kıptilerin zorla Hristiyanlaştırıldıkları için göç ederek İran’a geldikleri belirtilir.

*“Timsahın geleneklerince kutsal sayılmadığını, hastalıklara şifa veren tılsımlar taşımadığını nereden biliyorum? Doğrusu bize benzemeyen yaşama biçimleriyle eski Mısır sanatını da yaşıyorlar Türkistan diyarında. Neredeyse yüz yıl önce Memlukların işgaline uğrayıp köle durumuna düşen Kıpti kavmi –bir zamanlar zorla Hristiyanlaştırıldıkları gibi- Araplaşmamak, Müslümanlaşmamak için dirense de sonunda korkak olanlar toprağında kalıp yeniden din değiştirmeyi kabullenmiş; daha gözü pek ırkdaşları ise ata yurdunu terk edip dünyanın dört yanına yayılmışlar. Buralarda da horlanmıyor değiller açıkçası Sofi çayının yukarısında eski bir kalenin eteğinde kurulmuş yoksul semtte yaşayıp bir mescitten küçük, viran kilisede ibadet ederler. Fazlasını istemeye cesareti yoktur zavallıların. Kendi dindaşları bile benimsemez onları. Mezhepleri başkaymış... Kime ne? Tanrıya yakarmakta bir kusur etmişler mi?”*¹⁷⁶⁴

Sami Özbil’in *Çöl Kimseyi Sevmiyordu* romanında da Hristiyanlık’tan Kıptiler’e kısaca yer verilirken Babil’de de Süryaniler’in varlıklarından söz edilir: “‘Gençliğimde ben de türlü heveslere kapıldım... İlm-i sihir için Mısırlı Kıptilerin, Babil’deki Süryanilerin kapısını aşındırdım.’”¹⁷⁶⁵

¹⁷⁶³ “Kıptiler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, XXV, s. 424-426.

¹⁷⁶⁴ Selma Fındıklı, *Gecenin Yalnızlığında*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s. 8.

¹⁷⁶⁵ Sami Özbil, *Çöl Kimseyi Sevmiyordu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 159.

Okay Tiryakioğlu da *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi* romanında Mısır'da İskenderiye'de bulunan Hristiyan Kıptiler'den kısaca söz ederken yazar, Kıptilerin eğlence hayatına düşkün oldukları iddiasına yer verir.

“Şehrin bu noktasından itibaren devriyelere karşı daha tedbirli olmalıydılar ancak şu andaki bu yarı çıplak görünümleriyle, kendilerini sefahatle dağıtmış Kıptileriden hiçbir farkları yoktu. Bu onları hem bir hedef haline getirebilir hem de kendilerine belirgin bir emniyet sağlayabilirdi. Fakat asıl sorun atlardı. Hristiyan Kıptilerin İskenderiye içinde ata binmeleri yasaktı. Ancak yaya ilerleyecek kadar zamanları da yoktu. Üç yüzyıllık bir sinagog olan Aziz Thomas'ın yakılmış duvarlarına bakarak, mermer avlusundan ve tarumar edilmiş mezarlığından geçtiler.

Nitekim mahallenin ana kapıya uzanan eski Roma yapısı Via Cairo çıkışında bir grup devriyeyle karşılaştılar.”¹⁷⁶⁶

3.1.2.2. Keldani-Süryani Hristiyan Cemaatleri

Keldaniler ve Süryani cemaatlerinin Mezopotamya bölgesinde yaşamış olduğu iddia edilir. Keldanilerin Asurlular ve Süryaniler ile aynı kökenden geldiğini söyleyen araştırmacılar bu kavimlerin farkını ise şöyle açıklarlar:

“Aslında aynı kavmin monofizit inancı benimseyenlerine Süryânî, Nestorius'un görüşlerini kabul edenlere Nestûrî veya Asurî, Nestûrî iken Katolik olup Roma'ya bağlananlara da Keldânî denilmektedir.”¹⁷⁶⁷

Romanlarda da Orta Doğu bölgesinde yaşam süren Süryaniler ve Keldaniler'e yer verilmiştir. Refik Halit Karay'ın *Sürgün* romanında Suriye-Lübnan bölgesinde etkinlik gösteren Keldani cemaatine mensup Hristiyan tüccarlardan kısaca söz edilir.

“İkisi de Mardinliymişler, Keldani cemaatinden... Bereket ki biraz para ile memleketten çıkmışlar, üç kardeşmişler, üç kamyonları varmış. Beyrut-Şam arasında işliyorlar, geçinip gidiyorlarmış.”¹⁷⁶⁸

¹⁷⁶⁶ Okay Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, Timaş Yayınlar, İstanbul 2017, s. 186.

¹⁷⁶⁷ Kadir Albayrak, “Keldaniler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, XXV, s. 207.

¹⁷⁶⁸ Refik Halit Karay, *Sürgün*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1941, s. 46.

Romanda Lübnan’da sürgünde olan Osmanlı askerlerine yardımcı olan Türk dostu bir Hristiyan’dan da söz edilir: “*Bereket ilaçları Beyrut’taki Türk dostu bir Hristiyan Lübnanlı eczayı veresiye vermekte devam ediyor.*”¹⁷⁶⁹

Yazar, *Sürgün* romanında Beyrut’un artık bir Müslüman Osmanlı kentinden ziyade Hristiyan ve karma bir Avrupa kentine evrildiğinden de söz eder. Ayrıca bu durumdan rahatsızlık duyulduğunu anlatır:

“*Beyrut’ta iki senedir yaşadığı muhiti bir türlü benimseyememişti; gözlerini taş binalara, muntazam parke caddelere alıştıramamış, şehri saran Hristiyanlık ve melezlik havasına ısınamamıştı.*”¹⁷⁷⁰

İskender Pala’nın *Babil’de Ölüm İstanbul’da Aşk* romanında Bağdat ve çevresine yer verilir. Romanda Keldanilik ve Süryanilikten söz edilir. İlimler Akademisinde kütüphane memuru bu noktada dikkat çeker. Zira bu kişi hem Keldanilik hem de Asur tarihi hakkında uzmanlaşmıştır.

“*Neyse ki, Keldani ve Asur tarihi uzmanı bu yetmişlik Süryani memur, Osmanlı hakanı Kanun koyucu Süleyman’ın Bağdat’a giriyor oluşundan pek heyecanlanmamış ve kesik kesik öksürerek yalnızca, ‘Olacak olan olur, beklenen gelir. Bugün doğan yarın elbet ölür,’ diye mırıldanarak sormuştu:*

“*Ciltleri istiyor musunuz, yoksa gidip siz de Basralı hurma tüccarları gibi sultanın at koşumlarını mı seyredeceksiniz?*”¹⁷⁷¹

Babil’de Ölüm İstanbul’da Aşk romanında yer verilen Keldani roman kişilerinden birisi de papirüsleri okuyan kişidir. Bu kişi aynı zamanda Mısırlı Kıpti olarak da tanıtılır.

“*Keldani dilini bilen Mısırlı yarı sağır yetmişlik bir Kıpti’ye bütün parasını verip sandıkların içindeki papirüslerde yazılı satırları hayretten hayrete düşerek dinlemek üzere, loş bir odanın mum ışığında uykusuzluğa hazırlanıyordu.*”¹⁷⁷²

Hilleli Mehmet Efendi’nin bulduğu ve okuttuğu metinlerde Keldaniler hakkında ilginç bilgilere rastlanır. Romanda, Keldanilerin tarihleri hakkında da ayrıntılı bilgiler

¹⁷⁶⁹ Karay, *Sürgün*, s. 67.

¹⁷⁷⁰ Karay, *Sürgün*, s. 80.

¹⁷⁷¹ İskender Pala, *Babil’de Ölüm İstanbul’da Aşk*, Kapı Yayınları, İstanbul 2010, s. 2.

¹⁷⁷² Pala, *Babil’de Ölüm İstanbul’da Aşk*, s. 22.

verilir ve felsefeyi, geometriyi, alfabeyi, takvimi Keldanilerin icat ettiği iddiası romana taşınır.

“‘Keldanîler, şimdi ayağını bastığı Mezopotamya topraklarında yüzyıllar önce yaşamışlardı. Arbeles, Ninova, Cutha, Sipara ve Ur gibi şehirlerde çağlarının en ileri medeniyetini kurmuşlar, felsefeyi, ölçü birimlerini geometriyi ve takvimini ilk onlar icad etmişlerdi. Bir çember 360 dereceye ayıran onlardı, Sesleri belirli işaretlerle tanıtan gerçek alfabeyi yine onlar icad etmiş ve yeryüzünde ilk yazılı kültürü meydana koymuşlardı.’”¹⁷⁷³

3.1.2.3. Marunilik

Burhan Cahit Morkaya’nın *İhtiyat Zabiti* romanında I. Dünya savaşı sırasında Suriye’deki Marunî, Katolik, Ortodoks, Süryani Hristiyan cemaatlerinin varlığından söz edilir. Romancı karma bir topluluğun var olduğu bu bölgedeki Türk askerlerinin mücadelesine de dikkat çeker.

“Karargâhtaki arkadaşlar:

—Kudüs’te kalırsanız orada da başka âlemler vardır, diyorlardı.

Bir yaver:

—Orada Alman Yahudileri yamandır! Dedi.

Suriye’nin hangi köyüne ve kasabasına baksan ya Arap ya Yahudi ya Marunî ya Katolik ya Ortodoks ya Süryani, velhasıl çeşit çeşit ırkta, milliyette, dinde insanlar var.

Türk neferi Kudüs’teki mahut Kamame kilisesinde Hristiyanlar birbirleri ile boğazlaşmasınlar diye nöbet beklediği gibi Türk ordusu da bütün bu kozmopolit kalabalığı düşman gelip dağıtmasın diye El’arış’te bekliyor.”¹⁷⁷⁴

Romanda Osmanlı toprağı olan Suriye’de çıkan isyanlar ve savaş konu edilirken bölgenin dini yapısının oldukça değişken olduğu vurgulanmakta Halep’ten itibaren karşılaşılan köylerin çoğunlukla Yahudi ve Hristiyan köyleri olduğundan söz edilmektedir:

¹⁷⁷³ Pala, *Babil’de Ölüm İstanbul’da Aşk*, s. 22.

¹⁷⁷⁴ Burhan Cahit Morkaya, *İhtiyat Zabiti*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1933, s. 92-93.

“—Harbetmek için nerelere gidiyoruz ya hu, diyordu. Halep’ten beri şöyle bir Türk köyüne rastlamadık. Arap, Yahudi, Katolik Arap, Süryani Arap, Arap oğlu Arap. Bu hacılar içinde aşiret aşiret, silahları ile oturuyor, beslenip duruyorlar. Biz düşmanla vuruşmaya gidiyoruz. Hani nerede Havran’da, Asir’de isyan çıkarıp Anadolu’nun çınar gibi askerlerin cenbiye ile kesen hacı babalar nerede? İngiliz’e karşı çıksalar ya!”¹⁷⁷⁵

Refik Halid Karay’ın *Çete* romanında Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında yaşanan çatışmalardan söz edilir. Romanda “çetecilik” yapan Kıran Bey’in Amanos eteklerinde Nasturiler ile çatıştığına yer verilir.

“Nasturi müfrezesini tamamen eridikten sonra Amanos eteklerinde üç kişiden kalan Kıran Bey çetesi ricat hattının kesildiğini görünce Leçeden 1200 rakımlı Aylan geçidine tırmanmış ve buradan batıya kaçmıştı.”¹⁷⁷⁶

Mehmet Niyazi Özdemir, romanında Lübnan bölgesinde bulunan Hristiyanların konuşmalarına yer verir. Yazar, Lübnanlı Marunî Hristiyanların Osmanlı devletine isyan ettiklerini bunun yanı sıra Arap Müslümanların da hilafetin Osmanlı tarafından gasp edildiğine inandıklarını anlatır:

“Ravzalı Hasan Salih:

—Lübnanlı Hristiyanların Osmanlı’ya düşman olduklarını biliyoruz, dedi. Acaba Lübnanlı Müslümanlar ne düşünüyorlar? Onlarla temasınız var mı?

—Biz Hristiyan olduğumuz için Lübnanlı Müslümanlarla Osmanlı meselesini pek konuşamayız. Hemen işin içine din karışır; Lübnanlı Müslümanlar da Osmanlı’nın yanında yer alırlar. Yalnız bir yıl kadar önce Beyrut’ta bir kahvede otururken, iki Müslüman Arap’ın, Osmanlı’nın hilafeti gasp ettiğine dair konuşmalarına şahit oldum.”¹⁷⁷⁷

3.1.3. Yahudilik

Orta Doğu’da doğduğuna inanılan en eski din Yahudiliktir. Günümüzde Orta Doğu’nun çeşitli bölgelerinde yaşayan Yahudilerin çoğunluğu İsrail devletinde

¹⁷⁷⁵ Morkaya, *İhtiyat Zabiti*, s. 100.

¹⁷⁷⁶ Refik Halid Karay, *Çete*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1939, s. 53.

¹⁷⁷⁷ Mehmet Niyazi Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015, s. 218.

yaşamaktadırlar. Yahudilik inancı aynı zamanda soy kavramına da dayanan milli bir inanış halini almıştır.

“Yahudilik, yayılımı ve etkisi açısından bir dünya dini özelliğine sahip olsa da iç dinamizmi açısından hem millî hem evrensel unsurlar taşımakta, inanç sistemi mânasında bir din olmanın ötesinde bir hayat tarzını ve dinî-etnik kimliği ifade etmektedir. Aynı dinî geleneğe (Sâmî-İbrâhîmî gelenek) mensubiyetleri sebebiyle Hristiyanlık ve İslâm’la ortak kutsal coğrafyaya ve karşılıklı etkileşimlerin görüldüğü ortak tarihî tecrübeye sahip olan Yahudilik pek çok teolojik, etik ve pratik kural noktasında bu dinlerle benzerlik göstermektedir. Ortak kutsal kitap literatürü (Ahd-i Atîk), seçilmişlik ve kurtuluş kavramları bakımından Hristiyanlığa, tek Tanrı inancı, dinî hukuk ve pratiğe yönelik vurgu ile vahiy inancı bakımından İslâm’a yakın durmaktadır.”¹⁷⁷⁸

Türk romanında da Orta Doğu coğrafyasında yaşayan Yahudilere yer verilmiştir. Romanlarda Yahudiler genellikle İsrail devleti özelinde ele alınmış bu devletin kuruluşunda Orta Doğu’ya Avrupa ve Rusya’dan yapılan göçler romanlarda sıklıkla işlenmiştir. Çalışmamamızın bu bölümünde romanlardaki Yahudilik dininin dağılımı sırasıyla Filistin, Irak, Hicaz bölgeleri olarak ele alınmıştır.

Burhan Cahit Morkaya’nın *İhtiyat Zabiti* romanında Yahudiler için önemli kabul edilen Kenan bölgesinden söz edilir. Yahudiler için tarihte çok önemli olduğu düşünülen bu topraklarda, kurdukları devletlere yer veren yazar, Hz. Davut ve Hz. Süleyman dönemlerinden Büyük İskender’in Mısır seferine ve yirminci yüzyıldaki savaşlara kadar bazı bilgiler verirken bu bölgede peygamberlerin hayatlarına ve birçok savaşın yapıldığı bu toprakların adeta kan gölüne döndüğüne de dikkat çeker:

“—Kudret helvası geliyor hazır ol!

Bulunduğumuz yer ‘Arz-ı Ken’an’dı.

İsa ile Musa’nın milletleri arasında paylaşılamayan Arzı Kenan! Beni İsrail’in en çok varlık gösterdiği Arz-ı Kenan!

¹⁷⁷⁸ Salime Leyla Gürkan, “Yahudilik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, XLIII, s. 187.

Milattan tamam tahminen bin yıl evvel buralarda büyük Yahudi imparatorlukları vardı. Davut ve Süleyman peygamberler de bu toprakta yaşamışlardı. Birbirini takip eden İsrail krallığı ile Juda krallığı zamanında Yahudiler bu topraklarda en şerefli günlerini yaşamışlardı. Fakat sonra (Babil) hükümdarları Yahudileri bu topraklardan silip götürdü. Acem imparatoru Keyhüsrev (Cyrus)Babili yıkıp yaktıktan sonra Yahudileri eski mekânlarına yolladı.

Yahudiler biraz kendilerine gelmeden bu sefer Makedonya'dan kalkan Büyük İskender Filistin'i çiğnedi. Mısır'a kadar yürüdü. Bu fırtına geçti, geçmedi bu sefer Romalıların baskınına uğradılar."¹⁷⁷⁹

Romanda Birinci Dünya Savaşı sırasında meydana gelen karmaşa anlatılırken bu toprakların bereketli ve ticarete elverişli olduğundan söz edilir. Yazar, ayrıca bölgede güçlü olan Alman ve Rusların burada bayındırlık faaliyetlerinde bulunduklarından yeni bir yerleşim alanı hazırladıklarından da bahseder.

"Bizim yüzbaşı ile bu hali konuşurken dedim ki:

—Dünyanın en patırtılı yeri burası olsa gerek. Çünkü toprağında bile bezirgânlık var.

Yüzbaşı güldü.

—Burası Arzı Mukaddes değil birader adam akıllı mezbaha! İsası, Musası insanları birbirine doğratmak için burada mezbaha açmışlar. Baksana bu zamanda bile şu toprak üzerinde yetmiş iki milletin gözü var.

*Almanlar köyler yapmış. Moskoflar binalar kurmuş, Fransızlar çeşit çeşit hastaneler açmış, her biri burnunu sokmak için bir vesile bulmuş. Bizde kabahat ki burada onları serbest bırakmıyoruz. Birbirlerini yesinler. Biz de seyredelim yahu!"*¹⁷⁸⁰

Durali Yılmaz'ın *Kutup Yıldızları* romanında VI. yüzyılda Medine ve çevresinde yaşayan Yahudilerden söz edilir. Hz. Muhammed'in bu Yahudi kabileler ile yaptığı anlaşmalara yer verilir.

¹⁷⁷⁹ Burhan Cahit Morkaya, *İhtiyat Zabiti*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1933, s. 171-172.

¹⁷⁸⁰ Morkaya, *İhtiyat Zabiti*, s. 171-172.

“Rasul, bununla da yetinmeyerek, Medine’nin çevresindeki Yahudi ve Arap kabilleriyle de anlaşmalar yaptı. Bu sözlü anlaşmalar, bir yazılı anlaşmada bütünleştirilerek, Mekkeli ve Medineli Müslümanlar ile çevredeki Yahudi kabileleri tarafından imzalandı. Böylece Arabistan’da ilk kez böyle bir anlaşma imzalanmış oldu.”¹⁷⁸¹

Kutup Yıldızları romanında Medine çevresinde yaşayan Yahudi kabileleri ve Hz. Muhammed’in yaptığı anlaşmalara uymamaları üzerine Hz. Muhammed’in Nadir Kabilesinin topraklarını terk etmelerini istemesi ele alınır, bunun üzerine Kaynuka ile birleşen Nadir kabilesi Müslümanlar ile yapılan anlaşmalara uymayarak düzeni yine bozmaya devam ederler. Ve sonucunda Hendek savaşın da Yahudi kabileler Mekkeli müşrüklerle birlikte Müslümanlar ile savaşır. Daha sonra da bu Yahudi kabileleri Medine’den uzaklaştırılırlar. Romanda yer verilen Yahudi kabileleri ise şöyle sıralanır:

“Medine çevrsinde üç büyük Yahudi kabilesi vardı: Kaynuka, Nadi, Kureyza... Bunlar, sağlam kaleler içinde yaşarlar ve Arap kabileleri arasına fitne sokarak, sürekli onları birbirine düşürürlerdi. Ne var ki Müslümanlık, giderek Arapları birbirine sımsıkı kilitlemekte ve Yahudilerin işini zorlaştırmaktaydı. Küçümsedikleri Arapların, bir gün başlarına bela olmaması için acele önlemler gerekiyordu.”¹⁷⁸²

Romanda anlatılan bir diğer Yahudi grup ise Hayber’de yaşayan gruptur. Romana göre Hz. Muhammed’in sürgün etmek durumunda kaldığı Yahudiler buraya yerleşmeye ve fitne çıkarmaya devam etmişlerdir. Müslümanlar da Medine’yi güven altına almak için Hayber’e bir sefer düzenlemişlerdir.

“Şimdi Medine’nin yüz elli kilometre kuzeyinde Hayber Yahudileri kalmıştı. Hayber’de yedi müstahkem kale vardı. Medine’den sürülen Yahudi kabilelerinden bazı kimseler de gelip buraya yerleşmişlerdir. Burası oldukça verimli tarlalara da sahipti. Hayberliler, en büyük Arap kabilelerinden olan Gatafanlılarla da anlaşarak, Müslümanlara açıkça cephe almışlardı.”¹⁷⁸³

¹⁷⁸¹ Durali Yılmaz, *Kutup Yıldızları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000, s. 117.

¹⁷⁸² Yılmaz, *Kutup Yıldızları*, s. 149.

¹⁷⁸³ Yılmaz, *Kutup Yıldızları*, s. 163.

Lütfi Parlak'ın *Sudan Gelen Bir Hz. Musa Romanı* 'nda da Yahudilerin tarihine yer verilir. Onların Irak'un Ur şehrinden gelerek Şam'a ve Filistin bölgesine yerleşmeleri anlatılır. Romanda Yahudilerin kuraklık ve yoksulluk ile mücadele ettikleri anlatıldıktan sonra da Hz. Yusuf'un hayatına yer verilir.¹⁷⁸⁴

Ebubekir Subaşı da *Allah'ın Aslanı Hz. Hamza* romanında Hz. Muhammed döneminde Medine'de bulunan ve toplumsal sorunlar çıkaran Yahudiler ile yapılan anlaşmalardan söz edilmektedir:

“‘Hazreti Peygamber Medine'ye hicret edip geldiğinde burada bulunan Yahudilerle anlaşma yapmıştı. Onlar istemeseler de hayatın gerçeklerine boyun eğmek zorunda kalmışlar ve burada anlaşarak Müslümanlarla beraber yaşamaya başlamışlardı. Yapılan anlaşmaya göre; kendilerinin dinlerine göre ayin yapmalarına müsaade ediliyor, malları ve canları korunuyordu. Anlaşma ve komşuluk gereği olarak kendilerine Müslümanlar tarafından herhangi bir zarar gelmiş değildi. Fakat bu arada münafıklarla iş birliği yaparak Müslümanlara zarar vermek için uğraşmaktan geri durmuyorlardı.’”¹⁷⁸⁵

Hz. Muhammed'in son peygamber olarak Yahudiler arasından çıkmamasına yer veren yazar, onların sırf bu sebeple bile Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmediklerini savunur.

Lütfi Parlak'ın *Nasıralı* romanında ise Yahudilik hakkında daha detaylı bilgilere yer verilir. Romanda Yahudi inancındaki din adamlarının oldukça ayrıcalıklı bir sınıf olduğu anlatılır.

“Yahudi toplumunda din adamlarının yaşayışı diğer insanlardan farklıydı. Çünkü Mescit görevlilerinin geçim derdi yoktu. Zira masrafları halktan alınan özel belgelerle karşılandığında bir anlamda hayatlara garanti altındaydı. Onun için talipleri çoktu.”¹⁷⁸⁶

Romanda Yahudilerin inançlarındaki cenaze merasimlerine de yer verilir ve cenaze sahibi olan kişilerin cenazeye dokunmadıkları bunun için özel kişilerin var olduğu ve cenazenin Yeruşalim olarak anılan mabede dönecek şekilde gömüldüğü anlatılır:

¹⁷⁸⁴ Lütfi Parlak, *Sudan Gelen Bir Hz. Musa Romanı*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 30.

¹⁷⁸⁵ Ebubekir Subaşı, *Allah'ın Aslanı Hz. Hamza*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2015, s. 221.

¹⁷⁸⁶ Lütfü Parlak, *Nasıralı-Meryem Oğlu İsa*, İz Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 11.

“İsrailoğulları’nın adetleri çok farklıydı. Bütün Yahudiler uymak zorundaydı. Ölü; murdar sayıldığından kimse dokunmaz sahipleri cenaze işleri ile uğraşmazdı. Bu işin hususi görevlileri vardı. Onlar cesedi soyup teneşire yatırır ılık su ile yıkayıp Tevrat’tan sureler okurlardı. Kefenleyip tabuta koyduktan sonra omuzlarda taşınarak defnedilmede acele edilirdi. Mümkünse aynı gün kaldırılırdı. Ölüünün yüzü Yeruslaim’deki mabede dönecek şekilde mezara yatırılır ilahiler eşliğinde birer kürek toprak attıktan sonra kürek elden ele dolaştırılırdı.”¹⁷⁸⁷

Romanda Yahudilerin kutladıkları Fis bayramı hakkında bilgiler verilmiştir.

“Bu bayram Musa Peygamber’in İsrailoğulları’nı kölelikten kurtarma bayramıydı. Mısır’dan çıkarken hamurları mayalamaya zaman bulamadıkları için çölde yedikleri mayasız ekmeğin bayramıydı.”¹⁷⁸⁸

Ömer F. Oyal’ın *Sürgün Ruhun Rüya Defteri* romanında Kudüs’te yaşayan Yahudilerden ve onların Şabat, Pesah, Şavout gibi dini bayramlarından söz edilmektedir.

“Burada insanlar hiçbir bayramı hiçbir kutsal günü atlamıyor soğuk şabat gecelerinde evlerine çekilip kendilerini ibadete veriyorlardı. O dondurucu rüzgârda bile sabah duaları unutulmuyor mavi-beyaz tefillinler Kudüs’e ulaşmak ister gibi uçuyordu sahiplerini terk etmeye çalışıyorlardı. Hele Pesah, Şavuot (bu bayram benim için özellikle utanç vericiydi; zira binlerce yıl önce benim de bir parçası olduğum günahın, o uyku gününün bedelini hala ödemekteydi insanlar. Gözlerimi kapatmak isterdim ama bir taş parçası gözlerini kapatabilir mi?) ve Sukot’ta ortalığa iç karartıcı bildiğin korkusu kokusu sarıyordu. Anladığım kadarıyla hacca, yani kutsal topraklara gidebilenler de vardı.”¹⁷⁸⁹

Romanda Yahudiliğe dair birçok kavram da kullanılmıştır. Bunlardan birisi de Bar Mitzva’dır.

“Yahudi dinine göre on üç yaşını dolduran her erkek çocuk dinin gereklerini yerine getirecek olgunluğa erişmiştir. (...)

Bar-Mitzva töreni çocuğun, Yahudi toplumuna, dini görevlerini yerine getirebilecek erginliğe erişmiş, kendi sorumluluğunu üstlenmiş bir üye olarak

¹⁷⁸⁷ Parlak, *Nasıralı-Meryem Oğlu İsa*, s. 13.

¹⁷⁸⁸ Parlak, *Nasıralı-Meryem Oğlu İsa*, s.169.

¹⁷⁸⁹ Ömer F. Oyal, *Sürgün Ruhun Rüya Defteri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s. 103.

katıldığını anlatır. Bu törende çocuk Tevrat'tan bir bölüm okumak üzere Teva'ya çağrılır. Artık o, büyümüş, annesine babasına, tüm ailesine, çevresine faydalı bir ergin olacağına söz vermiş, çocukluğunu geride bırakmış bir ergindir."¹⁷⁹⁰

Ömer F. Oyal da romanda 13 yaşına gelen her Yahudi erkek çocuğun adına düzenlenen Bar Mitzva törenlerine değinmiştir.

"Bar Mitzva'mın 11 Kasım 1972'ye denk geldiğini söylemiş miydiniz size? Üstelik Şubat günüydü. Tabii o 11 Kasım'da, Şabat'tan, Bar Mitzva'dan falan haberim yoktu. Şimdi dönüp baktığımda Rabbin dinlendiği günde doğmuş olmanın ibadeti ve duaları ayrılan bir günde doğmanın bir anlamı olduğunu düşünüyorum."¹⁷⁹¹

Oyal, romanında Yahudiler için oldukça önemli olan Ağlama Duvarına da yer verir. Bu duvarın Bet Amikdaş'tan yani Süleyman Tapınağı'ndan kalan son parça olduğuna inanılmakta olduğu belirtilmektedir. Ayrıca romanda Doğu Avrupa'da başlayan ve dindar Ortodoks Yahudiliği temsil eden Hasidik Yahudilerden ve coşku içinde şarkı söyleyip dönmelerinden de söz edilirken duvarda Yahudi olmayan birinin başı açık bir şekilde dua etmesi durumunda karşılaştığı tepkiler de anlatılır:

"Batı Duvarı'nı ilk gördüğümde duyduğum heyecanı saklayacak değilim. İşte önümde yükseliyordu. Bir açık hava sinagogundan farksızdı çevresi. Bet Amikdaş'tan geriye kalan tek şey. Yahudi Mahallesi'nden inen merdivenlerde onunla karşılaşmak gerçekten irkilticiydi. Koca taş blokların arasına, sayısız insanın Rab'be sunduğu dileklerin yazılı olduğu bir sürü kâğıt sıkıştırılmıştı. İnsanların Rablerinden istekleri sınırsızdı anlaşılan. Tuhaf kıyafetleri içindeki Yahudiler öne arkaya sallanarak binlerce kez okudukları duaları bir kez daha tekrarlıyorlardı. Tüfeklerini boyunlarına asmış askerler duvara kapanmış mırıldanıyor, Hassidikler coşkulu bir şarkı ile dönüyorlardı. Dua, Neşe ve pişmanlık duvarın önünde hep birlikte Rab'be ulaşmaya çalışıyor tepenin üzerinde yoğunlaşan Işık zerreleri sayısız ince çizgiler halinde sonsuzluğu deliyordu."¹⁷⁹²

¹⁷⁹⁰ <http://www.turkyahudileri.com/index.php/tr/yahudilik/100-bar-mitzva>

¹⁷⁹¹ Ömer F. Oyal, *Sürgün Ruhun Rüya Defteri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s. 136.

¹⁷⁹² Oyal, *Sürgün Ruhun Rüya Defteri*, s. 165-166.

Romanda Mescid-i Aksa ve çevresi anlatılırken bu bölgede yapılan kazılardan da söz edilmektedir. Yazar, bölgede her şeyin Tora'ya yani Tevrat'a dayalı bir anlamı olduğunun kabul edilmeye çalışıldığını da belirtir.

“Mescid-i Aksa'nın dayandığı güney duvarlarının altındaki molozlarla dolu eğimli arazide etrafıma bakındım. Burası da arkeolojik bir bölge olmalıydı. Kim bilir hangi zamanların yemek pişirilen uyunan, ağlanan ve mutlu olan evlerinin temelleri ortaya çıkarılmıştı. Kutsal topraklarda arkeolojik alan bolluğu vardı zaten. İnsanlar her taşın altından bir Tora hikayesi çıkartmaya Azimli idiler. Kitabı ispatlamak, Yahudilerde bir saplantı haline gelmiş olmalıydı.”¹⁷⁹³

İskender Pala ise *Abum Rabum* romanının altıncı bölümünde Yahudi Masada Efsanesi'ne¹⁷⁹⁴ yer verir.

“Kalenin savunması her geçen gün zayıflıyor, umutlar tükeniyordu. Ve bir gün Yahudilerin lideri Elazar ben Yair, herkesi kale meydanında toplayıp kendilerini öldürmeleri gerektiğini söyleyiverdi. Oysa Yahudilik, intiharı kesinlikle yasaklıyordu. Yair nutkunda ‘... Bırakın karılarımız bizden önce ölsünler, bırakın çocuklarımız ölsün, köleliğin acısını tatmadan...’”¹⁷⁹⁵

Solmaz Kamuran'ın, *Ceviz Ağacı* romanında da Yahudi Sarfatilerin tarihlerine, yaşadıkları sürgünlere ve Araplarla yaşadıkları savaflara kısaca değinilir ve daha sonra birçoğunun İsrail'e gittikleri söylenir:

“Sarfatilerin de tüm zorluklara rağmen benzer badireleri atlattıklarından emindi. Sağ olanlar belki de çoktan İsrail'e gitmişlerdi. Burada, Yahudi Mahallesi'nde bile geride kalanlar parmakla sayılacak kadar azdı arık. Kırk yılda ne kadar çok şey yaşanmıştı; Yirmi Kura, Varlık Vergisi, arkasından İstanbul olayları, onun arkasından Araplarla Yahudilerin savaşı...”¹⁷⁹⁶

Leyla İpekçi, *Şehrim Aşk* romanının son bölümünde Kudüs'ten ve Yahudilik'ten söz etmektedir. İpekçi, Yahudi ibadetlerinin çok ağır olduğunu anlatırken bu ibadetlerin

¹⁷⁹³ Oyal, *Sürgün Ruhun Rüya Defteri*, s. 173.

¹⁷⁹⁴ Hakan Olgun, Modern İsrail'in Milli Kimlik Kaynağı Olarak Josephus'un Masada Anlatısı, *Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, S. I, Ocak- Nisan 2013, X, s. 7-39.

¹⁷⁹⁵ İskender Pala, *Abum Rabum*, Kapı Yayınları, İstanbul 2017, s. 71.

¹⁷⁹⁶ Solmaz Kamuran, *Ceviz Ağacı*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 2018, s. 18.

Müslüman ibadetleri ile kıyaslandığını düşünür. Daha sonra Yahudi dindar kadınları ele alan yazar, onların genç yaşta anne olmaya teşvik edildiklerinden söz eder:

“Yahudilerin dini ritüelleri çok fazla. Çok detaylı. Kolaylaştırmıyor, zorlaştırıyorlar sanki. Zaman içerisinde konuluyor birçoğu. Burada mesela sadece ‘beş vakit namaz’ olmasaydı, sanki bu kadar ‘görünür’ ritüel koymayacaklardı kendilerine. Yahudi kadınlarının mazbutluğuna hep birlikte bakacaklağız. Hepsi üçer dörder çocuklu. Çok gençler. Devlet onların önce anne olmasını teşvik ediyor maddi olarak, sonra kariyer imkanı veriyor. Genç annelerin çoğunun başında örtü var. Etekleri uzun. Ağlama Duvarı’nda yalvarıyorlar. Ellerinde Tevrat. Duadan hiç kalkmıyorlar. Erkeklerden daha dışa dönük ve duygusal duruyorlar.”¹⁷⁹⁷

Romanda yazar, dindar ve seküler Yahudilerin kıyafetlerinden kolayca ayırt edilebileceğinden de söz etmekte, Yahudiler arasındaki farklılıklara dikkat çekmektedir:

“Kudüs’te seküler ve inançlı Yahudileri giyimlerinden ayırmak mümkün. Farklı Hristiyan mezhebine mensup olanları da öyle. Elbet Müslümanların da kendilerine has giysileri var. Eski dünyada hemen her yerde olduğu gibi. Seküler dünya ise bireyin inancını dışavurmasını istemiyor.”¹⁷⁹⁸

Nihan Kaya’nın *Buğu* romanında Yahudilerin arasında büyüyen bir Müslüman kızı olan Nur’un hayatına yer verilirken Yahudilerin ibadetlerine, Arvit namazına, Kiduş duasına, sofra adaplarına da değinilmektedir:

“Nur bazen bu akşam yemeklerinden cuma günü bir çeşit aile töreniyle yenilenlere bile katılırdı. Ailem son derece gelenekseldi. Annem cuma akşamı erkenden sofrayı kurar; annem, babam ve babaannem maaile kipalarını giyip Arvit namazını kılarlardı. Babam Arvit’i bitirdikten sonra şarap kadehini doldurur, şarabı Kiduş duasıyla kutsar, içerdi. Ellerini yıkar ve masaya geçerdi. Eline iki somun tam ekmek alır, ekmeği de kutsadıktan sonra parçalar halinde bütün aileye büyükten küçüğe doğru sırayla dağıtırdı. Yalnız, herhalde o soframızda misafir olduğu için, babam böldüğü ekmek parçasını benden, hatta bazen annemden önce Nur’a verirdi. Nur kutsanmış ekmeği her zamanki nezaketiyle kabul ederdi. Fakat cuma akşamı yemekte benim bile şarap içmeme izin verilse de herhalde saygıdan

¹⁷⁹⁷ Leyla İpekçi, *Şehrim Aşk*, h Yayınları, İstanbul 2017, s. 257.

¹⁷⁹⁸ İpekçi, *Şehrim Aşk*, s. 258.

olacak, kimse Nur'a bu kutsanmış şaraptan ikram etmeye yeltenmedi. Yemekten sonra babamın şefliğinde yapılan duaya Nur da katılırdı."¹⁷⁹⁹

Nihan Kaya romanının bazı bölümlerinde Abravanel ailesi üzerinden Müslümanlara karşı oldukça olumlu yaklaşan daha çok seküler bir yaşamı tercih eden bir Yahudi portresi çizer ve Kelime-i Şehadet tablosu satın alan bir Yahudi'nin olumlu tepkilerini anlatır:

"'Müthiş değil mi? Birkaç yıl önce İran'dan alıp getirmiştım.'

'Yasef, bu Arapça yazılmış bir kelime-i şehadet!'

*(...) 'Bu bir Müslüman duası. Yahudi değil misin sen?' 'Dua duadır, Nur. Duanın Müslümanı, Yahudisi, putpresti olur mu?'"*¹⁸⁰⁰

Kaya'nın romanda ele aldığı Yahudi Yasef Abravanel aslında Yahudi ibadetlerini de sıkı sıkıya takip eden dindar bir Yahudi değildir. Onun özelliklerini anlatan yazar, aynı zamanda Yahudiler için kutsal olan cumartesi günlerinden, Roş Ana dedikleri yılbaşından Yom Kipur ve Tefila namazlarından, Tişabev orucundan söz etme olanağı bulur:

*"Pek dua ettiğim yoktur. Cumartesileri sinagoga gitmem, bütün gün çalışırım. Hamursuz'u da, Tişabev orucunun da, Taanit'i de tutmam. Her sabah gün doğmadan önce kalkarım, ama Tefila'yı kılmam. Yomkipur'da bağışlanma dilemem. Fakat bizim Roş Aşana dediğimi Musevi yılbaşını, arkadaşlarımla kutlarsınız bazen. Kutsanmış şarap içeriz. Bazen de Şalom gazetesini okurum. İbranice'yi iyi bilirim. (...) Cuma akşamı tavuk veya balık yediğim de vakidir. Diasporada olduğumuz söylendiği zaman başımla tasdik ederim."*¹⁸⁰¹

Nurettin Taşkesen, *Nekbe* 1948 romanında Yahudilerin kutsal kitaplarında geçen ve kendilerine vaat edildiklerine inandıkları Nil'den Fırat'a kadar olan toprakları almak zorunda hissettiklerinden, Siyonizm'in de bu amaçla doğduğundan söz eder:

"Burada Filistin tarihiyle birlikte, Eski Ahid'e dayanan Musevilerin teolojik efsanelerini de öğrendi. Siyonistler kendilerini Nil'den Fırat'a kadar ilahları tarafından bağışlanan vaad edilmiş topraklara sahip olmak zorunda görmekteydiler. İşin tuhafı bu temelsiz fikre ateist, laik Yahudiler bile inanmışlardı.

¹⁷⁹⁹ Nihan Kaya, *Buğu*, İthaki Yayınları, İstanbul 2018, s. 46.

¹⁸⁰⁰ Kaya, *Buğu*, s. 61.

¹⁸⁰¹ Kaya, *Buğu*, s. 62.

Eymen Haşim her mahfilde Siyonist ideolojinin yanlışlarını ve çarpık mitlerini anlatmıştı. Tehdit, şantaj, engelleme ve ekonomik baskılara rağmen.”¹⁸⁰²

Nekbe 1948 romanında Tevrat'ta geçen Yeşu efsanesinden söz edilir ve Yahudiler kendilerinden düşük olan halkları katletme haklarını kendilerinde bulunduklarına inanırlar der:

“Yeşu ve onunla birlikte bütün İsrail Lakiş'ten Eglon'a geçti. Yahuva Lakiş'i kişi İsrail'in ellerine teslim etti. Onu ele geçirdiler ve içinde hiçbir canlı bırakmam acısını kılıçtan geçirdiler. (Yeşu, 10/34)

Bu efsanenin gereği olan etnik temizlik Siyonistlerin yıllardır uyguladığı katliamlara bir dayanak yapılmaktadır. Onlara göre Seçkin hakların bu tür temizlikler yapmaya hakları vardır.”¹⁸⁰³

Tecelli Sercan Sırma da *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı* romanında Yahudi tarihinden, onların Irak'tan Filistin'e gönderilmelerinden söz eder. Roman daha isminden itibaren Tavat'a gönderme yapar.¹⁸⁰⁴ Romanda Yahudilerin ikinci ana vatanı olarak Filistin'den sonra Musul ve çevresinin geldiği belirtilir. Yine Musul çevresinde bulunan İmadiye'nin Kudüs kadar kutsal kabul edildiği iddialarına da yer verilir.

“Bizim için Musul ve çevresi Filistin'den sonra ikinci anavatanımız. Biliyorsun, Asurlular, bizi ülkemizden buralara sürgün ettiler. Ancak buralara sürgün edilen on kabile bir daha geri dönemedi. Yazın yüksek dağlarda eriyen karlar gibi kuytulara, koyaklarda kalan bir kısmı dışında kaybolup gittiler. Öldüler mi, yerel halkla asimile mi oldular bilmiyoruz.’

(...)

¹⁸⁰² Nurettin Taşkesen, *Nekbe 1948*, Mihrabad Yayınları, İstanbul 2018, s. 201-202.

¹⁸⁰³ Taşkesen, *Nekbe 1948*, s. 213.

¹⁸⁰⁴ “İnsanın cennetten (Gan Eden) Kovuluşu

Sonra Allah: ‘İşte bu Âdem! Hayır ve şerri bilmede bizden biri gibi oldu. Şimdi onun, elini uzatıp ‘hayat ağacı’ndan tekrar almasına ve bunu yiyerek ebediyen yaşamasına engel olunmalıdır.’ Dedi.”

Sa’adya Gaon, *Tefsiri’-t-Tevrat Bi’l Arabiyye: Tavat (Tora) Tefsiri*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, Haz. Nuh Arslantaş, İstanbul 2018, s. 283.

‘Hayatta kalanlar zamanla burayı ikinci yurt edindiler. Yaklaşık üç yüz yıl boyunca Filistin’den sonra ilk kez burada kurdukları krallıkta huzurlu bir şekilde yaşayabildiler.

(...)

Haçlı savaşları başlayınca tekrar rahat bir nefes alındı. Saklanan, kaçan Yahudiler tekrar bir araya geldiler. Eskisi gibi rahat yaşadılar, hatta o kadar güçlendiler ki beklenen gerçek mesihin buradan çıkacağına inandılar. İmadiye’de gerçek mesihin buradan çıkacağına inandılar. İmadiye’e (M. S. 1160) David Alroy isminde bir haham, mesih iddiasıyla peşine binlerce kişiyi taktı. Neredeyse İmadiye’yi ikinci Kudüs olarak ilan edecekti. Tabii diğer mesihlerin akıbetine uğradı.’”¹⁸⁰⁵

Yaratılışı ele alan yazar, Tevrat’a göre Irak bölgesinin önemini, Hz. Âdem ve Havva’nın cennetten çıkarılış yolculuklarını anlatırken Yahudilikte yasak meyvenin “yaşam ağacı” olarak kabul edildiğini, Müslümanlıkta ise bu ağacın “sidretül münteha” olarak tanımlandığı bilgilerine de yer verir:

“(...) Onun için Allah, Tevrat’a göre, şöyle dedi: ‘Âdem iyi ile kötüyü bilmekle bizlerden biri gibi oldu.’

Âdem ile Havva’nın hem bilgili hem de ölümsüz olması durumunda, göklerin düzenini bozacak bir felaket olacaktı. Bu yüzden ölümsüz olmalarını engellemek için ‘Yaşam Ağacı’ derhal koruma altına alındı. Her yana dönen alevli kılıçlar ve özel muhafızlar yerleştirildi. Yaklaşan yok olacaktı. Âdem ile Havva’yi ondan uzak tutmak, meyvelerinden yemelerini engellemek için ikisi de dünyaya sürgün edildi. Doğru mu hatırlıyorum Yusuf?

‘Evet, doğru, ‘Yaratılış’ bölümlerinde bunlar var.’”¹⁸⁰⁶

Kutsal Topaloğlu ise *Tanrının Temsilcileri* romanında Yahudilerin Babil ile olan bağlantılarını ve tarihlerini anlatmaya çalışır. Romanda Yahudilerin yaşadıkları sürgünlere yer veren yazar, onların Babil dinlerinden etkilendiklerini de belirtmektedir. Ezra isimli din adamının sözlü Tevrat’ı yeniden canlandırıldığını söyleyen yazar bu

¹⁸⁰⁵ Tecelli Sercan Sırma, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 162.

¹⁸⁰⁶ Sırma, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı*, s. 84.

anlatılarda asıl Tevrat'ta olmayan Babil dinlerinde olan birçok konuya yer verildiğini söyler. Romanda Ezra'nın Mezopotamya dinlerini Tevrat'a aktardığı ve bunun da 2300 yıl sonunda yapılan arkeolojik keşifler sonucunda ortaya çıktığını belirtir.

“‘Evet. İşte Babil’den bu güçle Kudüs’e gönderilen Ezra kaybolmuş veya unutulmaya başlanmış olan sözlü Tevrat’ı yazıya geçirilmiş ve bunu halka okutmuştur. Ezra’nın yaptığı en önemli faaliyetler bu. Bugünkü sonuçlara bakıldığında yaptığı bu işler dünyayı en çok etkilemiş insandır Ezra bana göre. Tevrat’ı nasıl yazdığını anlattığı kendi kitabında ‘tanrının yardımı ile 5 yazıcıya 40 günde yeni Tevrat’ı yazdırdım diyor. Ancak Kudüs’teki bazı Yahudi toplulukları ve din adamları Tevrat’a Musevilik ile hiç ilgisi olmayan hikayeler eklendiği kurallar konu olduğu gerekçesi ile Ezra’ya karşı çıktılar.’”¹⁸⁰⁷

Romanda Ezra'nın Mezopotamya dinlerinden etkilendiğini anlatan yazar, Gılgamış destanının Tevrat'tan daha önce tufan olayından söz ettiğini söyler:

“‘Evet. Büyüklüğü ve yaptığı yıkım ile tarih boyunca insanoğlunun başına gelen en büyük felakettir Tufan. Bu felaketin yazıldığı Sümerlerin Gılgamış Destanı Tufan olayını anlatan en eski yazılı kaynaktır. Tevrat’tan en az 2000 yıl önce yazılmıştır. Sümerlerde gemiyi yapıp kendisine inanan insanları bu felaketten kurtaran kişinin adı ziusudra’dır. Tevrat’ta ise bu kişi Nuh olmuştur.’”¹⁸⁰⁸

Vejdi Bilgin’in, *Enes’in Günlüğü* romanında da Medine’de bulunan Yahudiler’den söz edilir. Onların tarih boyunca kendi soylarından birçok peygamber çıkması ile övündüklerini ve bu sebeple son peygamberin de kendi içlerinden çıkacağına inandıklarını anlatılır. Daha sonra romanda Müslüman olarak Selamoğlu Abdullah adını alan Yahudi Selamoğlu Husayn isimli bir Yahudi ile Hz. Muhammed arasında geçen diyaloga da yer verilir:

“O zamanlar Medine’de kalabalık bir Yahudi nüfus yaşıyordu.

Onlar geçmişte kendi milletlerinden pek çok peygamberin çıkmasıyla ve ellerinde Allah’tan gelen bir kitabın olması ile övünürler, ayrıca yeni bir peygamber beklediklerini söyleyerek bizleri küçümserlerdi. Bu yüzden

¹⁸⁰⁷ Kutsal Topaloğlu, *Tanrının Temsilcileri*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2018, s. 343-344.

¹⁸⁰⁸ Topaloğlu, *Tanrının Temsilcileri*, s. 360.

peygamberin Medine'ye gelişi onları ciddi olarak telaşlandırdı. İkimizin de onun gerçekten peygamber olup olmadığını anlama noktasında bir merak, kimisinde de kurulu düzenlerinin olacağı yönünde bir endişe vardı."¹⁸⁰⁹

3.1.4. Yezidilik

Orta Doğu'nun en saklı inançlarından biri Yezidilik (Ezidilik)'tir. Kuzey Irak, Suriye, Gürcistan, Ermenistan ve İran'ın kuzeybatısında, Laleş, Ayn Sifni, Kahtaniye, Duhok ve Şengal'de yaşayan Ezidiler hakkında birçok iddia vardır. Bugüne kadar birçok araştırmacının çalışmalarına konu ettiği bu inanışa mensup kişiler dinlerinin birçok noktasını gizledikleri için hakkında çok fazla bilgi bulunamamaktadır. Böylece Yezidilik gizem dini olarak da nitelendirilmektedir. Araştırmacı Gerard Russel Orta Doğu'daki dinler hakkında saha çalışmaları yapmış ve Yezidiler hakkında da birçok detaylı bilgiye erişmiştir. Bu araştırmanın baş kahramanı ise Kanada'da yaşayan Mirza İsmail isimindeki Yezidi'dir. Gerard Russel, Mirza İsmail'in ibadetlerinden yola çıkarak anlattığı Yezidilerin namaz ibadetleri hakkında bilgiler sunarken onların bu yönünün hak din olarak kabul edilen İslam ve Yahudilik ile benzediğini söyler.

*"Kanada'da bir şehrin caddesinde, bir apartman blokuna herhangi bir gün şafak vakti bakıldığında bir pencerede ışığın yandığı görülebilir: Mirza İsmail, tıpkı öğlen vakti ve gün batımında da yaptığı gibi namaz kılıyordur. Hiçbir yabancı onun namaz kıldığını tanıklık edemez; yakınlarda kendi toplumundan hiç kimse yaşamadığı için de namazlarını tek başına kılar. Her seferinde titizlikle hazırlanır. Elleri ve yüzünü yıkar; her zaman giydiği beyaz gömleğin etrafına piştik denen özel bir kuşak sarar. Güneşe doğru secdeye kapanır ve kendi halkına ait olan Kurmanci dilinde, bilinmeyen bir Tanrı'ya dua etmeye başlar. 'Tanrı'dan başka tanrı yoktur,' der 've güneş Tanrı'nın ışığıdır.' Tanrı'nın dünyaya barış getirmesi için dua eder."*¹⁸¹⁰

Görüldüğü üzere Yezidiler, güneşe karşı bir sorumluluk hissetmekte ve ibadetlerini ona karşı yapmaktadırlar. Bu da Orta Doğu'da bir zamanlar güneşe ve

¹⁸⁰⁹ Vejdî Bilgin, *Enes'in Günlüğü*, Beyan Yayınları, İstanbul 2018, s. 25.

¹⁸¹⁰ Gerard Russell, *Unutulmuş Krallıkların Varisleri Orta Doğu'nun Yok Olan Dinlerine Yolculuk*, Çev. Aylin Kayapalı, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s.53

gezegenlere tapan kadim milletlerin geleneklerinin var olduğu düşüncesine yol açmaktadır.

Yezidi inancının tarihi hakkında bilgi veren yazar, onların iki büyük şeyhe inandıklarını anlatırken ayrıca onların Emevi devletinin halifesi olan Yezid ile ilgilerinin olmadığını da ekler. Yezidiler tarihleri boyunca “şeytana tapanlar” olarak bilinmiş ve çevrelerindeki farklı dinlere mensup toplumlar tarafından dışlanmışlar, sürülmüşlerdir. Ancak araştırmacılar onların şeytana tapmadıklarını, Melek Tavus olarak adlandırdıkları bir meleğe inanmakta olduklarını ve şeytan kelimesini duymayı büyük günah saymakta olduklarını belirtmektedirler.

“Ancak Yezidiler, melek Tavus’a asla Şeytan demez; çünkü bu sözcük çok katı bir şekilde yasaklanmıştır. 19. yüzyılda Yezidiler, Osmanlılara, Şeytan’ın ismini duydukları zaman yerine getirmeleri gereken korkunç bir uygulamadan bahsettikleri bir mektup yazdılar: İsmi söyleyen kişiyi öldürmek, daha sonra da bunu duydukları için kendilerini öldürmek. Irak savaşıdan sonra Irak Parlamentosu’nun Yezidi bir üyesi, konuşmalarının başında Şeytan’a ettiği lanetleri duyunca bu kadar ileri gitmedi ama bu uygulamaya ya da her lanet edildiğinde diğer parlamenterlerin kendisine suçlayıcı bakışlar atmasına karşı çıkarak, herkesin ilgisini çekti. Suçlayıcı bakışlar yöneliyordu çünkü diğer parlamenterler onun Şeytan’a taptığını düşünüyordu.”¹⁸¹¹

Yezidilerin yaratıcı hakkındaki görüşlerinin ise bir gizemi barındırdığı ortadadır. Onlar, bir geleneği yaşamayı devam ettirmektedirler.

Yezidileri en ayrıntılı olarak Refik Halid Karay’ın *Yezidin Kızı* romanı ele almıştır. Yezidi kızı Zeliha’ya âşık olan Hikmet Ali’nin yaşamına yer verilen romanda bu inanç hakkında detaylı bilgiler okurla paylaşılır. Romanda bu inancın bütün dinlerden bir parça aldığını, çocuksu ve olgunlaşmaya muhtaç bir inanç olduğunu söyleyen Karay, bu inançtaki temel unsurların iyilik ve kötülük mefhumları olan “Yezdan” ve “Tavus” olduğunu belirtir. Ayrıca Refik Halit, Yezidiliğin eski İran dinlerinden etkilendiğini de söyler:

¹⁸¹¹ Russell, *Unutulmuş Krallıkların Varisleri Orta Doğu’nun Yok Olan Dinlerine Yolculuk*, s. 70.

“Yezidi dini nedir? Bildiğimiz bütün itikatların bir salad rüs’üdür. Fakat temelini iki zıttı, yani iyilik ve fenalık mefhumlarını birbirleriyle uyuşturmak teşkil eder. Onun içindir ki her dine başvurmışlar, hepsinden ümit ve şifa verici birer parça koparıp itikatlarına eklemişlerdir. Bu yamalardan ortaya çıkan şey, ilk bakışta biraz gülünç ve tenasüpsüzdür. Çocuksu cihetler vardır, reforma muhtaçtır. Lakin hangi din bu kusurlardan kurtulabilmiştir? Dinlere şiirini veren de o kusurlar değil midir? Yalanı insana şiddetle yasak eden itikatta ben yükseklik buluyorum. Bir Yezidi’ye hakikati söyletmek için etrafınıza elinizle, hayali bir daire çiziniz. Bu Yezid’in halkasıdır. Ondan çıkmamak için Yezidi yalan söyleyemez... Tavus Melek dedikleri ilah bizim şeytanımızdan başkası değildir. Bizim şeytanımız ve eski İran dininin Ehrimen’i. Fakat aralarında şu fark var: Yezidi Ehrimen hem iyilik hem de fenalık yapabilir: İyiliği sağ elinde, fenalığı sol elinde tutar ve bunları istediğine, dilediği gibi dağıtır. Şerrinden korunmak için bu tehlikeli mabuda yaranmak lazımdır. Asıl büyük Yaradan’a gelince, ondan çekinmeye lüzum yoktur. Zira o Yezdan, yalnız iyidir. İyiliğin zübdesi, lübbül lübbüdür, kemal, cemal sahibidir. İntikamcı ve ceza verici değildir. Bütün fenalıkların kaynağı olan Tavus ne kadar şer varsa üzerine almıştır. İşte bundan dolayıdır ki Yezidi, şeytandan ürker, ürktüğü için de onun hoşuna gitmeye çabalar, çabalanmanın şeklini tapmak dercesine vardır. Yezidiler, kendi dinlerinden olmayanların bile şeytana saygı göstermesini isterler. Dillerinde şeytan telaffuzunu andıran ne varsa onunla başları hoş değildir.”¹⁸¹²

Romanda Yezidilerde yasak olan marul, lahanana, domuz eti gibi yiyeceklerin yanı sıra onların ahlak yasaları, toplum kuralları hakkında da bazı bilgiler verilirken Yezidilerin kutsal kitaplarında Kur’an-ı Kerim’den izlerin olduğu da belirtilir.:

“Maruldan, lahanadan, domuz etinden bu sebeple kaçarlar. Yere tükürmezler, belki Tavus o sırada yerededir... Yezidi Hristiyan’a fazla bir yakınlık duyar; içlerinde kiliselere giren ve girerken eşliğini öpen çoktur. Hatta kadınları Hristiyanlardan örtünmez, evine misafir eder, kızları hizmetine koşar... Mukaddes kitapları, Kuran’dan alınmış bazı surelerden toplanmıştır. Fakat bu surelerdeki şeytan ve recim kelimeleri silinmiştir. Büyük fakihten başka kimse bu kitaba el

¹⁸¹² Refik Halit Karay, *Yezidin Kızı*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1939, s. 116.

süremez ve bir cümlesini okuyamaz. Yezidi kıyamet gününe, Araf'a, Mehdi'ye, sonsuz hayata inanır..."¹⁸¹³

Yezidiler Müslümanlığa nazaran Hristiyanlığa karşı daha ılımlıdılar. Ayrıca Yezidilerin reenkarnasyona da inandıkları bilinmekte bu inanışı günümüzde de sürdürmektedirler. Refik Halid Karay da *Yezidin Kızı* romanında Zeliha'nın kendisinin Yezid'in kızı olduğuna inandığına yer verirken bunun da Yezidilerin inanışlarının bir parçası olduğu görülmektedir. Çünkü Yezidilik'te reenkarnasyon inancı vardır ve Zeliha da Yezid'in kızı olarak dünyaya yeniden devlet kurmak amacıyla gelmiştir.

Karay, romanında Yezidilerin kutsal bayraklarından da söz eder ve bu bayrağın baharı karşılarken köy köy gezdirilmesini konu edinir. İran dini olarak anılan dinde Ehrimen'in Tavus Melek'i temsil ettiği belirtilen romanda Yezidilikteki Ehrimen'in iyilik ve kötülüğü birlikte barındırdığına, Yezdan'ın ise başlı başına iyiliği temsil ettiğine yer verilir.

*"Yezidilerin Tanrı görüşü çok soyut olduğundan -Tanrıyla ilgili var olduğundan başka kesin hiçbir şey söylenemez- kültlerinin temelinde Melek Tavus vardır. Daha önceki yüzyıllarda melek Tavus'un (sancak denen) bronz imgeleri insanların tapınması için bir seremoni şeklinde Yezidi köylerinden gezdirilirdi. Misyoner Badger, 'sancak'ı şöyle tarif etmişti: 'Şekil bir kuş şekliydi, daha çok bir horoza benziyordu... Bir şamdanın tepesine sabitlenmişti, etrafında birbiri üzerine konmuş, her birinde yedi yakaç olan iki ışık vardı; üstteki alttakinden daha büyüktü. 'Sancakların (sincak/sencik) beşi kayıp; ikisi duruyor.'"*¹⁸¹⁴

Tavus Melek, iyi ve kötü olabilen bu varlık, Yezidiler'de bu yüzden korkutucu ve saygıyı hak eden olarak kabul edilir.

*"Bayrak en eski zamanlardan beri milletlerde ve cemaatlerde toplaşma ve bir maksat için birleşme alameti olarak kullanılmıştır ve bundan dolayı gittikçe bir kutluluk almıştır. Yezidi bayrağının da bu itibarla herhangi bir bayraktan fazla manası yok. Yezidi Şeyhleri bahar gelince köy köy bir bayrak gezdirirler."*¹⁸¹⁵

¹⁸¹³ Karay, *Yezidin Kızı*, s. 116.

¹⁸¹⁴ Gerard Russell, *Unutulmuş Krallıkların Varisleri Orta Doğu'nun Yok Olan Dinlerine Yolculuk*, (Çev. Aylin Kayapalı), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 69.

¹⁸¹⁵ Refik Halit Karay, *Yezidin Kızı*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1939, s. 118.

Romanda Yezidilerin düğün kültürleri hakkında da bazı bilgilere yer verilirken bu düğünlerin Anadolu'da yaşanan köy düğünlerine benzetilerek ele alındığı da dikkat çekmektedir:

“Yezidilerde düğünler uzun sürüyor; kendine göre hususiyetleri de var. Mesela evlenme kararlaştı mı köylüler davul zurna önde, güvey evine gidiyorlar, orada üç gün üç gece, kadın erkek yiyorlar, içiyorlar, oynuyorlar, sonra atlar geliyor, kadınlar bunlara ikişer ikişer biniyorlar, erkekler teker teker... Alay gelinin kapısına dayanıyor ve havaya silahlar sıkılıyor. O zaman kız babası dışarıya çıkıp soruyor: Ne istiyorsunuz? Kızını! Diyorlar. Baba içeriye giriyor, gelini kırmızı renkte bir kumaşla örtüyor. Çeyiz sandıklarına konmuştur. Gelenler eve doluyor; meydanda bir sürü tahta kaşık vardır, köy çocukları bunlardan birer tanesini başlarına sokuyorlar; hep birden, kızı alıp güveyin evine götürüyorlar. Üç gün üç gece yine çalgı, dans, şenlik.”¹⁸¹⁶

Romanda Yezidilerin düğün ve cenazelerinde yaptıkları bazı eylemlerin bölgedeki diğer dinlerle benzedikleri de dikkat çekmektedir. Bütün dinlerden bir parça bulunduğu belirtilen Yezidilerin de Müslümanlar gibi cenazelerini yıkadıkları, Yahudilerin bazı ritüellerinin de tekrarlandığı belirtilir:

“Cenaze törenleri de uzun sürmektedir. Onun şekilleri de eski milletlerin adetlerini hatırlatmaktadır. Mesela mevkiice yüksek biri öldü mü akrabası insan biçiminde tahtadan bir kalıp hazırlarlar. Buna cenazenin elbiselerini giydirebilirler.

Başında ağlanan, matem tutulan, mersiyeler okunan bu tahta parçasıdır. Üç gün halk onu ziyarete gelir; fakat gelenler, güya vakadan habersizdirler. Sorarlar: Neniz var? Ne oluyorsunuz? Ölü tarafı şu cevabı verir: oğlumuzu evlendiriyorsunuz, bu hazırlık onun yeni düğününün hazırlığıdır. Üçüncü günü ölü, Müslümanlardaki gibi yıkanır. Yahudilerdeki gibi de kulakları, burun delikleri pamukla tıkanır. Şeyh dua okur ve sonra Şeyh Aadi'nin türbesinden getirilmiş toprağı suyla yoğurup cenazesinin alnına, gözlerine, koltuk altlarına ve yüreğinin üzerine sürer, gömüldüğü zaman da şu hitapta bulunur: Ey insanoğlu! Topraktan gelmiştin, bugün toprağa dönüyorsun!”¹⁸¹⁷

¹⁸¹⁶ Karay, *Yezidin Kızı*, s. 127.

¹⁸¹⁷ Karay, *Yezidin Kızı*, s. 128.

Yezidin Kızı romanında Zeliha, dağınık bir şekilde yaşayan Yezidileri bir araya getirerek bir devlet kurmak ister. Bu devlet için de en uygun yerin, Irak, Suriye ve Türkiye arasında bulunan bir yer olduğunu düşünür.

*“Bugünkü politik coğrafya bakımından Irak, Suriye ve Türkiye arazisinde yerleşmiş bulunan cemaatin Kafkasya’da Surhdar ve Hindistan’da Lebkos adını almış iki ufak şubesi vardır; yekûnumuz aşağı yukarı seksen bin kişiyi bulur. Bu halkı evvela Sincar’dakilerden başlayarak bir yere toplamak ve onlara modern, emniyetli bir yurt kurmak... İşte projemizin ana hattı.”*¹⁸¹⁸

Romanın sonunda Zeliha’nın aşkı ile onun peşinden Yezidilerin kutsal saydığı Sincar Dağı’na kadar giden Hikmet Ali’yi, Zeliha’nın bir akıl hastası olduğu gerçeği beklemektedir.

Zülfü Livaneli de *Huzursuzluk* romanında Yezidi veya Ezidi olarak bilinen topluluğun yaşamlarına ve inançlarına ve bir Müslümanla evlenen Yezidi bir kadının yaşamına yer verir. Romanda onların tarihleri hakkında bilgiler veren yazar, onların Yezidi olarak anılmalarının da yanlış olduğunu, doğrusunun Ezidi olduğunu, Ezidilerin altı bin yıllık tarihe sahip olduğunu ve Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık’tan eski oldukları bilgilerini verir. Romanda Ezidiler için kutsal kabul edilen tapınaklar hakkında da açıklama yapan yazar, onların kutsal kitaplarda geçen yaratılış konusu hakkındaki farklılaşan inançlarını ele alır. Şeytana tapanlar olarak duyulan Ezidilerin aslında Şeytanı değil pişman olup Tanrı’dan af dileyen Melek Tavus’u kutsal kabul ettiklerini ve tanrılarının Ezd olduğu anlatır. Yine romanda Ezidilerin Deyrulzafaran adlı yerde bulunan Güneş Tapınağı’nda dua ettikleri de söylenir.¹⁸¹⁹

Romanda Ezidilerin günah-yasak olarak gördükleri ürünlerden söz eden yazar bunlar arasında marulun da bulunduğunu söyler ve bu konuyu ilk kez duyan Müslümanların tepkileriyle ironik bir şekilde romanda işler:

“Ben de bilmiyordum vallahi ama bu Yezidilerin en çok korktukları şey marulmuş, bırak elle tutmayı ve yemeyi, adını anmak bile büyük günahmış. Yaa öyle, ben de senin gibi şaşırdım önce, hiçbir anlam veremedim ama sorup soruşturunca büyükler bunun doğru olduğunu söylediler. Kimi diyor ki taptıkları

¹⁸¹⁸ Karay, *Yezidin Kızı*, s. 67.

¹⁸¹⁹ Zülfü Livaneli, *Huzursuzluk*, Doğan Kitap, İstanbul 2017, s. 48.

şeytan marulun içinde saklanırmış, marul kelimesi kendi dillerinde tanrının ismini çağrıştırmış.”¹⁸²⁰

Romanda Ezidiler için kutsal kabul edilen mekânlardan da söz edilir. Bunlar arasında Güneş Tapınağı ve Deyrulzafaran manastırı bulunmaktadır:

“‘Yezidiler için kutsal olan bir yere sığınacağını tahmin etti.’

‘Yani?’

‘Yani Güneş Tapınağı’na.’

‘Deyrulzafaran manastırının altındaki tapınağa mı?’

‘Evet, tam orası. Herhalde güneşin ya da şeytanın, her neyse işte, onu orada koruyacağını düşündü.’

Bu konuşmadan iki saat sonra, soluğu Mardin’e beş kilometre uzakta bulunan Deyrulzafaran manastırında alıyorum.

(...) Güneş Tapınağı, dev kaya bloklarının birbirine dayanmasıyla ayakta duruyor, harç falan yok, birbirini iterek, sıkışarak, kilit taşıyla duruyor orada, hem de yaklaşık dört bin yıldır. Bunu düşününce ürperiyorum.”¹⁸²¹

Ezidiler için kutsal kabul edilen yerlerden biri de Şengal Dağı’dır. Romanda Ezidiler bu dağa giderek ona dua edip ondan yardım isterler:

“Ulu Şengal Dağı, Ezidilerin sığınağı, kurtarıcısı, Adiy bin Musafir’in mucizesi, sana geldik, sana sığındık, bizi koru, Nergis’i koru, Meleknaz’la karnındaki sabiyi koru, bizi kanatlarının gölgesi altına al diye çok dua ettim ama dağda gölge yoktu, ağaç yoktu, su yoktu. Tırmanırken toza battık, tozdan korunmak için çarşaflarımızla yüzümüzü kapattık, kara çarşaflar tozdan bembeyaz kesildi, nefes alamaz olduk. Kutsal güneşimiz bizi yakıp kavurmak ister gibi başımızdan aşağı kor ateşler indiriyordu.”¹⁸²²

¹⁸²⁰ Livaneli, *Huzursuzluk*, s. 40.

¹⁸²¹ Livaneli, *Huzursuzluk*, s. 52.

¹⁸²² Livaneli, *Huzursuzluk*, s.104.

Livaneli romanda Ezidilerin kutsal kabul ettikleri kitaptan da söz eder. Bu kitaba Mushaf-i Reş denildiğini anlatan yazar, bu kitabın kayıp olduğunu, sadece ezbere bilinen sözlerin var olduğunu ekler:

“Ona bir mendil uzatıyorum, köşesine siyah ve kırmızı iplikle Melek Tavus işlenmiş bir mendil. Alıp bakıyor, soru sorar gibi bakıyor bana. O mendilin bir Ezidi kadına ait olduğunu anlatıyorum, belki de kendi elleriyle işlemiştir Melek Tavus’u diyorum, Ezidilerin meleği bu, herkesin inandığı gibi şeytan değil. Ne olur beni dinleyin, bana inanın, şeytanın çocukları değil bu insanlar, güneşin çocukları, üç dağın çocukları, kelimelerin çocukları. Kutsal kitapları Mushafî Reş yani Kara Kitap kayıp olduğu için artık sadece sözler var ellerin desoydan soya aktardıkları sözler. Bu sözler kutsal onlar için. Bu yüzden kelimelerin çocukları, sözün çocukları deniyor onlara. Zulüm gördüler, soyları kurumak üzere.”¹⁸²³

Yezidilerin kutsal kitapları hakkında bilgiler veren yazar, Mushafî Celvevar isimli kitaplarının var olduğunu ancak bunun da asıl kitap olmadığını anlatır:

“Sufilerle aynı düşünceyi dile getiriyorlardı Şeyhe kutsal kitaplarını sordum Tevrat İncil Kuran gibi bir kitabınız var mı yani ehl-i kitap mısınız? Dedim. Mushafî Reş var dedi. Yani Kara Kitap, bir de Mushafî Celvevar, vahiy kitabı ama bunlar asıl kitap değil, bazı adetleri anlatırlar. Asıl kutsal kitabımız kayıptır.”¹⁸²⁴

Romanda Ezidilerin dış görünüşlerinden de söz edilirken Ezidilere göre mavi renginin de kutsal kabul edildiği anlatılmaktadır, bazı araştırmacılar onların mavi rengini Türk rengi olduğu gerekçesiyle sevmediklerini de belirtmiştir:

“Yaşlılar genellikle suskun. Yüzleri Laleş topografyasını andıran kır bıyıklı-bıyıklarını hiç kesmemiş gibi görünen- adamlar, bir ayaklarını altlarına almış, tam Doğu usulü oturdukları yerden pek az kıpırdıyorlar. Saçları kısa kesilmiş genç bir kız, öne arkaya sallanıp duruyor, anlamsız bir şeyler mırıldanıyor, zaten gözlerinde de bir anlam yok. (Daha sonra, IŞİD baskını sırasında bu genç kızın, başına önce dipçikle, sonra taşla vurulduğu için akli dengesini yitirdiğinin öğreneceğim.) Genç kadınlar çadırların önünde plastik leğenlerde çamaşır yıkıyor. Sarı, yeşil, turuncu, pembe her renkte leğen var ama koyu mavi yok. Bu renk kutsal olduğu için gündelik

¹⁸²³ Livaneli, *Huzursuzluk*, s. 69.

¹⁸²⁴ Livaneli, *Huzursuzluk*, s. 86.

yaşamda kullanmak da günahmış Ezidilikte. Ne çok günah saydığı şeyi varmış bu inancın diye düşünüyorum.”¹⁸²⁵

Zülfü Livaneli romanda Ezidiliğin kökenlerini de araştırır ve bu inancın kökeninin Hindistan’a kadar gittiği bilgisini verir. Livaneli romanda Kızıl Çarşamba Bayramından ve Ezidilerin bu bin yıllık geleneklerinden de söz eder.

“Meleknaz’la biz aynı köydeniz, ikimiz de o beş yaşındaydık, okula gidiyorduk, bazen Şengal’e götürürlerdi bizi büyüklerimiz. Şengal çok güzeldi, dünya çok güzeldi, insanlar çok güzeldi. Dünyanın yaratıldığı Kızıl Çarşamba bayramında yumurta boyar çok eğlenirdik, Meleknaz’la el ele tutuşur, sokakları gezerdik.

Meleknaz büyük bir sır taşırdı, babası ona kayıp kitabımızı ezberletmişti. Tavuse Melek’in bir daire çizerek gösterdiği insanları arasından seçtiği biz Ezidilerin kadim bilgileri bu sözlerdeydi ve hepside Meleknaz’ın aklına yazılmıştı. Çok az ailede bu emanet, nesilden nesile aktarılabiliyor ve kelimelerin sahibidir o aileler Meleknaz’ın ailesi de onlardandı.”¹⁸²⁶

İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı romanında da Yezidilerin çarşamba günlerine kutsallık atfettikleri bilgisine kısaca değinilmiştir:

*“Mesela akrabalarımız, Samiriler çarşamba gününde dinlenirken, sizin için cumartesi önemlidir. Müslümanlar da hem onların hem de Yezidilerin inadına çarşambayı pek de uğurlu gün saymazlar.”*¹⁸²⁷

3.1.5. Zerdüştlük

Zerdüştlük, Orta Doğu’da başlayan ve az da olsa dünyaya yayılmış olan bir inanıştır. Kutsal kitapları Avesta olan Zerdüştlük inancının temeli iyi ve kötü arasındaki mücadeleye dayanmaktadır. Bu inanışa göre tanrı Ahura Mazda iyiliği yaratmıştır ancak Angra Mainyu iyiliğe karşı kötülüğü sürdürmüştür. Avesta’da kötü güçlere “yalan” denirken Angra Mainyu ile savaşmanın tek yolu doğruyu söylemek olarak geçer. İnsanlar da iyiliğin ve kötülüğün taraftarı olmakta özgürdürler.

¹⁸²⁵ Livaneli, *Huzursuzluk*, s. 83.

¹⁸²⁶ Livaneli, *Huzursuzluk*, s. 92.

¹⁸²⁷ Tecelli Sercan Sırma, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 199.

Bu inanişaya göre dünyada kötülüğe hizmet eden varlıklar vardır, bunlar sadece insanlardan meydana gelmezler hatta Angra Mainyu'ya hizmet eden hayvanların varlıklarına da inanılır, Zerdüştlükte ve onlara “krafstras” denilmektedir. Bu hayvanlar ise karıncalar, yılanlar, kurbağalar, kedilerdir. Köpekler ise Zerdüş inancında kutsaldırlar, dokunulmazdırlar köpekleri için düzenlenen özel cenaze törenleri bulunmaktadır.

“Heredotos bize şunları söyler: ‘Magi’ler kendi elleriyle köpek ve insanlar hariç her varlığı öldürür; hatta bütün karıncaları, yılanları, korkutucu ve uçan şeyleri öldürmek tek amaçlarıdır. 1960’larda bile İranlı Zerdüşçüler her yılın bir gününü krafstras’ları, özellikle de karıncaları öldürürlerdi.

Bu arada köpekleri sevmek zorunluydu. Avesta’da cennete gidecek olan ruhların geçmek zorunda olduğu Karşılık Köprüsü’nü (Çinvat Peteru) iki köpeğin koruduğu söylenir.”¹⁸²⁸

Zerdüş inancı İran’ın daha doğrusu kadim Farşlıların milli dinleri olarak kabul edilmiştir. Bu din sadece İran topraklarında değil Hindistan’da da oldukça yaygındır ve Hindistan’ın yerel dinlerinden de izler taşımaktadır. Bu inancın mensuplarını Hindistan’da Farisiler olarak Araplar ise Mecusi olarak adlandırmıştır. Müslüman Araplar, Zerdüştlere ateşe tapmakla suçlu bulmuşlar ve onları bundan dolayı dışlamışlardır. Zerdüştlere kendilerini ateşe tapmakla suçlayanlara ateşe tapmadıklarını Tanrıya ateş vasıtası ile taptıklarını söylerler.¹⁸²⁹

Günümüz İran’ında da Pers kültürüne ait bu dinin yansımaları görülmektedir. Özellikle Pehleviler döneminde İran’da Zerdüş inancına mensup kişiler orduya katılabilmiş, Zerdüştlük için önemli olan Persepolis gibi mekanlarda çeşitli kutlamalar ayinler yapılmıştır. Zerdüş inancının yansımaları Orta Doğu’da birçok toplumda görülmektedir. Buna en güzel örnek ise Nevruz bayramıdır. Her toplumun kendine ait bir bayram olarak kabul ettiği bu bayramın temeli bu inanişaya dayandırılmaktadır.

Romanlarda da Zerdüştlük inancına yer verilmiş yazarlar bu inanca mensup kişilerin yaşamlarını ve bu inancın kökenlerini ele almışlardır.

¹⁸²⁸ Gerarad Russell, *Unutulmuş Krallıkların Varisleri Orta Doğu’nun Yok Olan Dinlerine Yolculuk*, (Çev. Aylin Kayapalı), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 83-84.

¹⁸²⁹ Russell, *Unutulmuş Krallıkların Varisleri Orta Doğu’nun Yok Olan Dinlerine Yolculuk*, s. 103.

Durali Yılmaz'ın *Kutup Yıldızları* romanında Selman Farisi'nin hayatı üzerinden bu inanış ele alınır ve onun doğup büyüdüğü Zerdüşt köyü anlatılır. Zerdüşt inancını sorgulamaya başlayan Selman önce Hristiyan olmaya karar verir ve bu uğurda Musul'a, Amuriyye'ye gider daha sonra Yahudiler ile tanışır ve köle olarak da olsa Arabistan'a gider. Burada Hz. Muhammed ile tanışan Selman-ı Farisi, İslam dinini kabul ederek Müslümanlığı seçer.

“İsfahan'ın Cey köyü... İnsanlar burada ziraatle uğraşıyorlardı. Toprak ise oldukça verimliydi. Köylüler Mecusiydiler. İçlerinde sürekli ateşler yanan tapınaklarına giderler; ateşin hem hayat veren hem yok eden gücü, yüceliği ve sonsuzluğu önünde eğilirlerdi. Ateşin aydınlığında, iyilik ve kötülük tanrılarına yalvarırlardı. Zerdüşt rahipleri de onlara iyilik ve kötülük konusunda ve hayat hakkından bilgiler verirlerdi. Fakat köylüler gündelik hayatlarında asla dinlerini sorgulamazlar, geçimlerinin dışındaki konulara kafa yormazlardı. Yani onlar için dinde tıpkı mahsul ekmek gibi bir şeydi, atalardan nasıl geldiyse öyle giderdi.

Cey köyünün en zengin ailesi, evlerinin yanında bir ateş gede yaptırmışlar, bütün aile her akşam burada olağan ibadetlerini yaparlardı. Ailenin büyük oğlu Selman, çarşı-Pazar işlerini yaptığı için sık sık şehre iner, burada her eviyeden insanla karşılaşırdı. İsfahan'da az sayıda Hristiyan vardı.”¹⁸³⁰

Romanda Hz. Ömer'i şehit eden kişinin de bir Zerdüşt olduğu belirtilir ve yazar, bu İranlı Mecusi'den dolayı İranlıların kalbinin kıyamete kadar kanayacağını söyler.

“İskenderiye'den Yemen'e, Yemen'den İrsan içlerine uzanan İslam devletinin adalet timsali büyük Halifesi Ömer, Peygamber Mescidinde, sabah namazını kıldırırken Feyruz adlı Mecusi bir köle tarafından hançerlendi.”¹⁸³¹

Feridun Fazıl Tülbentçi'nin *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor* romanında da Yavuz Sultan Selim ile müneccimleri arasında geçen diyaloglarda İran'da güneşe tapan insanların yaşadıklarından kısaca söz edilir:

“Selim acele ordugâhta bulunan müneccimlere ve kahinlere haber göndererek huzura gelmelerini emretti. Beş on dakika sonra çadıra giren

¹⁸³⁰ Durali Yılmaz, *Kutup Yıldızları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000, s. 132-133.

¹⁸³¹ Yılmaz, *Kutup Yıldızları*, s. 223.

müneccimlere, sefer esnasında vuku bulan küsuf olayına ne gibi bir anlam verileceğini sordu:

—Malumdur ki İranlılar çok eski zamanlardan beri güneşe tapar ve devletin mührü resmisinde güneş tersim edilmiştir. Acaba küsuf bu güneşin zeval bulacağına mı alamettir?’’¹⁸³²

Batuhan İşcan'ın *Yolculuğun Gölgesinde Cinayetler* romanında Fars illerinden geldiğinden söz edilen Zahmeri'den ve onun inanışından söz edilmektedir. Romanda Mecusilerin inanışlarına göre bir bebek doğduğu zaman bir şarap yapılıp saklandığından ve o şarabın da o kişinin uzak yerlere gitmesi ile daha da kıymetlendiğinden de bahsedilmiştir.

“Zahmeri, memleketinden ayrılıp biz Türklerle yaşamaya başlayalı hayli zaman olmuştu. Geldiği yerlerde Mecusiler, bir çocuk doğduğunda şarap yapıp saklıyorlardı. Dediğine göre, o memleketinden uzaklaştıkça adına saklanan şarabın kıymeti ve lezzeti daha bir artıyordu. Türkleri pis yörükler, atlarının dışkılarıyla toprağı pisleten yabaniler olarak görmüyordu. Kendisi de ırkıyla, cinsiyle, kanıyla değil üzerinde yaşadığı toprakla övünüyordu. Kendini Türklerden biliyordu. Ona göre her millet kendi mazisini sırtlamış, kendi kervanıyla düşmüştü yola. Zahmeri de Türklüğü böyle bir kervana benzetiyordu.’’¹⁸³³

Bölgede yer alan hayalet kayalıklarından da romanda söz edilir. Burada yanan ateşin ezelden beri yandığına inanan Mecusilerin bu ateşin sonsuza kadar yanacağına inandıkları söylenmektedir.

“Kayalıkların yaklaşık üç fersah kadar doğusunda, eni on adım, boyu da bir fersahı bulan yer çatlağı boyunca çıkan alevler, metrelerce yüksekliğe ulaşırdı. Bu alevlerin ne zamandan beri yandığını kimse bilmiyordu. Yöredeki Mecusiler onu ilahi bir simge olarak gördüklerinden, ezelden beri yandığına ve ebede kadar da yanacağına inanıyorlardı. Alevlerin dört fersah güneyinde ise görkemli Kurşunlu Kale yükseliyordu. Kalenin İskender tarafından yapıldığını söyleyenler olsa da çoğunluk, Saka Başbuğu Şu tarafından yaptırıldığına inanmaktaydı.’’¹⁸³⁴

¹⁸³² Feridun Fazıl Tülbentçi, *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2008, s. 310.

¹⁸³³ Batuhan İşcan, *Yolculuğun Gölgesinde Cinayetler*, Doğan Kitap, İstanbul 2010, s. 51.

¹⁸³⁴ Orhan Yeniaras, *Kerbela Ateşi*, Panama Yayıncılık, Ankara 2018, s. 115-116.

Nazan Bekiroğlu'nun *Nar Ağacı* romanında Selman-ı Farisi'den ve İslamiyet'i kabul etmesinden evvel onun bir Mecusi olduğundan söz edilir.

*“Her sabah besmele ile açılır dükkânımız Hazret-i Selmân-ı Pâk'tir bizim üstâdımız. Sonrası, Berber İsfendiyyar'ın ‘Berberlerin Piri’ addedilen Selman-ı Pak yani Selman-ı Farisî'yi anlatmasıyla geçti. Selman'ın aslında İsfahanlı bir Mecusî olarak doğduğunu, sonradan Hristiyan olduğunu beyzadenin saçlarını okşarcasına tararken sıraladı. Bununla da bir türlü ruhu huzur bulmayan Selman'ın akarsular denizi nasıl bulursa aynen onlar gibi denizi aradığını anlatırken makası eline almıştı.”*¹⁸³⁵

Romanda İslam dininin İran'daki yaşama olan tesirine de yer verilirken bir Zerdüş olan Piruz'un hayatı olay örgüsünde önemli yer edinir. Müslüman tüccar olan Settarhan romanda bir Zerdüş'e halı götürürken bile bir tereddüt içinde kalır. Yezd şehrinde yaşayan Bahman Mansuri ve ailesi romanda İran'daki Zerdüşleri-Mecusileri temsil eder. İran'da yaşayan Mecusilerin İran kültürüne dâhil oldukları ve dış görünüş olarak diğer dinlere mensup kişilerden çok farklı olmadıkları belirtilirken onların ayırıcı özelliklerinin genelde beyaz giyinmeyi tercih etmeleri olduğu söylenir:

“Yerinden kalktı, arkasını döndü. Beyazlar giymiş dal gibi bir bedenle karşılaştı. Bahman Mansurî? Bu mu? Hayır, olamazdı. Çok gençti bir kere ve Zerdüşî'ye de hiç benzemiyordu. İyi de kendisine kızdı Settarhan, İran'ın toprağı, bütün unsurları gibi Zerdüşîleri de yekdiğerine benzetmemiş miydi? Sadece beyazlar giymeyi severlerdi ve aynı sorulara verilecek benzer cevapları vardı farklı cümleler kursalar da. Kimi zulme uğrayarak, baskı altında tutularak da olsa dünyanın pek çok yerine yayılmışlardı ve İran'da en rahat ettikleri, en anlayışlı insanların yaşadığı yerde, Yezd'de toplanmışlardı.

*‘Ben Piruz Mansurî’ dedi genç adam. Settarhan onun yüzüne baktı. Hemen hemen aynı yaşta, aynı boydalar ve onun eli de Settarhan'ın eli gibi ince, kemikli ve esmerdi. Ama saçları bu çöl şehrinde alışılmadık kadar çölün renginde, gözleri göklerin mavisindendi. İki el birbirini bulurken Piruz'un gözlerinden sıcacık, tatlı, derin, güven uyandıran bir bakış geçti.”*¹⁸³⁶

¹⁸³⁵ Nazan Bekiroğlu, *Nar Ağacı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 112.

¹⁸³⁶ Bekiroğlu, *Nar Ağacı*, s. 171.

Settarhan halı siparişini vermek üzere gittiği evde bir Zerdüşt cenazesine şahit olur. Gerard Russel da Zerdüşt cenazesini Yezd şehrinde gözlemlemiş ve bazı ayrıntılar vermiştir.¹⁸³⁷ Romanda da Zerdüşt cenazeleri G. Russell'ın verdiği bilgilere yakın ele alınır. Rahipler önce ölmekte olan Zerdüşt'e yol göstermek için etrafını sararalar, onu yıkarlar. Ardından beyaz keten giysileri ölüye giydirirler bunları gören Settarhan oradan ayrılmak istese de Zerdüşt cenazesinin nasıl kaldırıldığı onun şahitliğinde aktarılmaya devam edilir. Yine Zerdüştler için kutsal kabul edilen Avesta isimli kitaptan da söz edilir.

“Yere yayılmış bembeyaz bir çarşafın üzerine uzatıldı ve kutsal Zerdüştî bağı olan ‘kostî’ beline bağlandı. Bir vazonun içindeki ateşte yakılan sandal ve öd ağaçlarının derin ve ağır kokusu kıvrıla kıvrıla bütün evi dolaşırken rahiplerden biri uzun bir Avesta metnini kitabın yüzünden okumaya başladı. Settarhan ateş kadehindeki aleve bakarken Piruz’un kulağına eğildi, ölüyü işaret etti: ‘Ne kadar daha kalacak burada?’ ‘Birazdan götürecekler. Asla geceye bırakılmaz.’ Bu insanlara göre ruh bedenden ayrılınca geri kalan ceset artık kirli bir şeydi ve bir an evvel götürülmesi gerekti. ‘Nereye götürülecek?’ ‘Dahma’ya.’”¹⁸³⁸

Romanda Zerdüşt cenazesinin uzun süre bekletilmediği ve Sessizlik Kulesi olarak da anılan Dahma'ya götürüldüğü anlatılırken Settarhan'ın kişiliğinde Müslüman bakış açısına göre ne kadar şaşırtıcı bir cenaze töreni olduğu da gözler önüne serilir.

“O zaman Settarhan Zerdüştîlerin, ölülerini açık havada yırtıcı kuşlara bıraktıklarına dair Müslümanlar arasında dönüp duran tevatürü hatırladı. Kervanla Yezd'e girerken yolun biraz gerisinde karşılıklı iki küçük tepe üzerinde yükselen silindir biçimindeki kuleleri ve onlara tırmanan kıvrımlı yolları görmüştü. Batılı seyyahlar ‘Sessizlik Kulesi’ derlerdi Dahma'ya ve bu isim halk arasında da kullanılırdı. Demek birazdan, yaşayanları bile neredeyse eritecek bu sıcaklığın altında o yollar tırmanılacaktı, hem de ölü bir bedeni taşıyarak. Henüz öğle olmamasına rağmen cehennemî bir sıcak şimdiden bastırmıştı. Aralıksız duaların eşliğinde hazırlıklar sürerken Piruz elinde genişçe, bembeyaz bir mendille

¹⁸³⁷ Gerard Russell, *Unutulmuş Krallıkların Varisleri Orta Doğu'nun Yok Olan Dinlerine Yolculuk*, (Çev. Aylin Kayapalı), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 104.

¹⁸³⁸ Nazan Bekiroğlu, *Nar Ağacı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 174.

Settarhan'a doğru yaklaştı. Mendilin bir ucunu sağ eliyle kendi sol bileğine bağlarken Settarhan'a 'Uzatın bileğinizi' dedi, 'Yok, onu değil, sağ bileğinizi.'''¹⁸³⁹

Roman daha sonra Zerdüştlerin cenazeyi taşıma törenlerinden söz ederek devam ettirilir. Zerdüşt inancına göre cenazede sadece ölü yalnızdır, bu sebeple cenazeye katılanlar *payvand* ile birbirlerine bağlanarak yürümek zorundadırlar; bu bağ insana yalnız başına eksik olduğunu anlattığı gibi doğurganlığı da simgelemektedir.

“Yaşayanlar çiftler çiftlerdir. Bakın meselâ, sizin sağ elinizin yerine benim sol elim, benim sol elimin yerine sizin sağ eliniz. Ve ki evimizin en uzak misafiri olarak sizin benimle payvand bağlamanız uygundur. Bu bizde misafire verilen değeri gösterir.’ ‘Ama benim Müslüman olduğumu biliyorlar mı?’ diye sormak aklına gelmeden Settarhan da elini uzattı. Kavurucu sıcakta, ipek mendilin serin, ürpertili bir dokunuşla sağ bileğini sıkıca kavrayarak kendisinininkine kadar esmer bir başka bileğe bağladığını hissetti. Bu bağla, elinin üzerinden Piruz’un elinin ayasının sıcaklığı geçti sanki Settarhan kendi damarlarında akan bir başka kanın sıcaklığını hissetmişti. Dikkatle baktı Piruz’un yüzüne. Bu yüz Persepolis’in ya da Nakş-ı Rüstem’in duvar kabartmalarındaki ebedî bekçiler gibi göz alıcı ve görkemliydi.”¹⁸⁴⁰

Romanda “Sessizlik Kulesi” olarak anılan Zerdüştlerin kutsal kabul ettiği bu kulenin etrafında yırtıcı kuşların bulunduğu da belirtilir. Rahipler burada kulenin demir kapısının ardına ölmüş olan Zerdüşt’ü bırakıp geri dönerler ve demir kapının arkasındaki bölgeye kimse giremez. Romanda rahiplerin ölüyü bıraktıktan sonra okudukları duaya da yer verilir:

“Başını iyice kaldırdı Settarhan, tepenin üzerinde, kerpiçten inşa edilmiş silindir biçimli Sessizlik Kulesi’nin ikinci bir tepe gibi yükseldiğini gördü. Masmavi gökyüzü boştu ama kulenin kenarları çepeçevre akbabalarla, leş kargalarıyla ve Settarhan’ın adını bile bilmediği daha bir sürü kuşla doluydu. Çığlıkları kulağına kadar gelirken Settarhan’ın içinden bir bulantı geçti ne kadar çok ve ne kadar karalardı.

¹⁸³⁹ Bekiroğlu, *Nar Ağacı*, s. 174.

¹⁸⁴⁰ Bekiroğlu, *Nar Ağacı*, s. 175.

(...) *Ey kutsal ruh! Saygı sana. Şimdi burada bıraktığımız ölünün ruhunun kutsal ruhun bir parçası olduğunu farkındayız. Tören bitmişti. Arkalarında akbabaların çığlıkları, aralarında hâlâ payvand bağı, Sessizlik Kulesi'nin patikasından inerken Settarhan'ın da Piruz'un da aklı demir kapının arkasında kalmıştı.*''¹⁸⁴¹

Romanda bir insanı ölü de olsa akbabalara vahşi diğer hayvanlara göz göre göre yem etmek bir Müslüman olan Settarhan'ı oldukça şaşırtmış ve İslam dinine olan bağlılığı Zerdüştlerin cenaze törenine katılarak yaptığı bu şahitliği sayesinde biraz artmıştır. Bir Zerdüşt olarak doğan daha sonra Settarhan'ın nişanlısına yani Azam'a âşık olup Müslüman olan Piruz da Settarhan gibi düşünür ve akbabalara yem edilmektense toprağa gömülmeyi tercih edeceğini söyler:

“Müslümanlığından ilk kez bu kadar memnun hissetti. Toprağa karışacak olmaktan memnun, ümmet-i Muhammedî olmaktan memnun, şu içine dolan mavi yasemenin kokusundan memnun, Taht-ı Süleyman'da bıraktığı hatıradan memnun, akbabalara yem olmayacak olmaktan çok memnun. Tam o sırada Piruz bir sır verir gibi eğildi kulağına. Settarhan' dedi, 'Hem biliyor musun, ben, öldükten oraya gücüm yetseydi, bir dahmanın çukuruna atılmayı, akbabalara yem olmayı reddederdim. Bana kalsa cesedimin toprağa karışmasını tercih ederdim ya, bana kalmayacak elbette.' Aralarındaki payvanda bir düğüm daha atılmıştı.''¹⁸⁴²

Romanda Zerdüşt inancına dair ayrıntılardan da söz edilir ve bu inanışın tek Tanrı'ya inanılan bir inanç olduğu belirtilir ateşin ise temizliği temsil ettiği için kutsal sayıldığı anlatılmaktadır.

Nar Ağacı'nda Zerdüşt inancı ve İslamiyet dini arasında karşılaştırmalara yer verilir. Bir Müslüman olan Mirza Han üzerinden Müslümanların Zerdüşt inancına bakış açısı verilir ve bu inancın kutsal kabul ettikleri hiç sönmeyen ateş saydıkları Kisra'nın ebedi sayılan ateşinin Hz. Muhammed'in doğuşu ile birlikte söndüğü anlatılır. Zerdüştlerin kutsal saydıkları bu ateş karşısında Hz. Muhammed “su”ya benzetilir.

“Mecusilere karşı öfkeliydi. Tamam, ahlâklı, dürüst insanlar olabilirlerdi. Ama âlemlere rahmet olarak gönderilen Muhammed Mustafa sallallâhu aleyhi

¹⁸⁴¹ Bekiroğlu, *Nar Ağacı*, s. 176-177.

¹⁸⁴² Bekiroğlu, *Nar Ağacı*, s. 181-182.

vesellemin daha doğduğu gece, Kisra'nın ebedî ateşinin İştârabâd şehrinde sönüp gittiğini bilmezden geldikleri müddetçe onlara karşı bu kalpten bir muhabbet geçmezdi. Yolu Taht-ı Süleyman ateşgâhının önünden her geçtiğinde düşüncelere dalmış, bu çetrefili kendince halletmişti Mirza Han. Ateş görünen, hissedilen ama dokunulamayan, bir kalıba sokulamayan varlığıyla çok eski insanların muhayyilesinde görünür dünya ile görünmez dünya arasında bir köprü kurmuş olmalıydı. Özel bir bağdı ateş bağı. (...) Oysa Mirza Han hemen öndeki küçük yeşil göle, Taht-ı Süleyman'ın küçük ama derin suyuna baktıkça hayatın kaynağının ateş değil su olduğuna bir kez daha iman ederdi. Muhammed Mustafa bu ateşin üzerine bir su gibi serinlik ve selâmetle inmemiş miydi? ”¹⁸⁴³

Zerdüşt Piruz ile nişanlısı Azam arasındaki bağı anlayan Settarhan her ne kadar Zerdüşt olmasına rağmen hoşgörülü yaklaşmış olsa da Piruz'a aşk yüzünden öfke duymaya başlar. Çünkü kendi elleriyle bir Zerdüşt'ü Müslüman bir eve getirip üstelik nişanlısı ile tanıştırmış ve sevdiği kızı bu yüzden kaybetmiştir. Ancak aşk vesile olmuş, iki inanç birleşmiş ve Zerdüşt olan Piruz'un Müslüman olduğu da romanda anlatılmıştır. Romanın bu bölümünde Zerdüştlerin kutsal saydıkları Yezd'in dışında, hiç sönmeyen ateşin yandığına inandıkları Taht-ı Süleyman hakkında bazı bilgilere yer verilmiş ve bölgenin Hz. Süleyman'ın tahtına benzetildiği için bu ismi aldığı belirtilmiştir.

“Settarhan daha fazla dinleyemedi, Piruz'un yanından ayrıldı, sessizce. Taht-ı Süleyman'a adını veren muazzam kaidenin üzerine tırmandı; Hazret-i Süleyman'ın efsanevi tahtına benzetildiği için bu yer Müslüman halk tarafından bu isimle anılmış, öylece de kalmıştı. (...) Yıkık kubbeleri, kemerleri, kuleleri bir bir yükseltti. Sekiz kapılı ateş tapınağının içinden, kubbesindeki dört bacadan, avludaki ana sunaktan, kenarlardaki hücrelerin damlarından ve yerden ateş püskürmeye başladı. Püsküren alevlerin gölgesi hemen öndeki krater gölüne düşüverdi. Su alev almış yanıyor, suyun içinden yangın fışkırıyordu. İrkilerek açtı gözlerini Settarhan. Mecusi olan her nesneden, ateşin kelimesinden Yezd'den, çölden, Piruz'a benzeyen, ona dokunan, onun gözünün, dilinin, bilgisinin değdiği, dokunduğu, bulaştığı her şeyden içinde Piruz'un yaşadığı dünyadan, hatta Taht-ı Süleyman'dan nefret etmişti.

¹⁸⁴³ Bekiroğlu, *Nar Ağacı*, s. 332.

(...) Piruz ‘Göklerde yakıldığı için’ dedi, ‘Sönmeyen ebedi ateş burada yakılırdı.’”¹⁸⁴⁴

Russell, romanda Taht-ı Süleyman olarak anılan bu bölgenin Zendan-e Süleyman ismini de taşıdığını söyler ve Zerdüştlere en önemli tapınağının burada olduğunu belirtir.¹⁸⁴⁵

Ebubekir Subaşı’nın *Allah’ın Aslanı Hz. Hamza* romanında İran’da bulunan ateşperestlerden söz edilir. Romanda daha sonra Müslüman olan Selman-ı Farisi’nin babasının Mecusi olduğu anlatılır ve bu dinde ateş gedenin yani Mecusi mabedinin varlığından, öneminden söz edilir:

“‘Elbette... Benim babam; Mecusîlik denen ateşperestlik dinine aşırı derecede bağlı olan bir köy ağası, yani oradaki adıyla Dihkân olup, büyük bir çiftliğin sahibiydi. Evimizde ateşgede dediğimiz bir Mecusî mabedi vardı. Ve o sapkın dine göre o tapınakta ateşin sönmeden sürekli yanması gerekiyordu. Ne yazık ki bunu sağlama işiyle ben ilgileniyordum. Bununla beraber babamın bana karşı olan sevgisi aşırı derecedeydi. Hatta bu yüzden bana bir zarar gelmesin diye eve kapatmıştı beni.’”¹⁸⁴⁶

Diclenin Son Türküsü Kut’ül Amare romanında da Zerdüştlük için önemli olan bir yerden de söz edilir. Garraf Kanalı’nın açılışını anlatan yazar, Sasaniler zamanındaki Mazarya beldesi harabeleri ile olan bağı hakkında bilgiler verir. Mazarya beldesi Zerdüştlüğün önemli temsilcilerinden Mazdek’in yaşadığı bir yerdir:

“Vaktiyle cennetten geldikleri düşünülen Dicle ve Fırat’ı birbirine kavuşturmak için açılmıştı. Şimdilerde kimse onunla dedikodu etmediği için, o da Sasanî devrinin Mazarya beldesi harabeleriyle konuşup dertleşmekteydi. Dicle yatağından yüksek olduğu için, aralık ve ocak aylarından ilkbahar sonuna kadar taşan suları yatağına alıyor ve en azından küçük hacimdeki gemileri bağrına kabul ediyordu. Bu müddet içerisinde birdenbire diriliyor ve askerlere dahi mânia teşkil ederek kimseyi üzerinden salsız, köprüsüz geçirmiyordu.”¹⁸⁴⁷

¹⁸⁴⁴ Bekiroğlu, *Nar Ağacı*, s. 340.

¹⁸⁴⁵ Gerard Russell, *Unutulmuş Krallıkların Varisleri Orta Doğu’nun Yok Olan Dinlerine Yolculuk*, (Çev. Aylin Kayapalı), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 92.

¹⁸⁴⁶ Ebubekir Subaşı, *Allah’ın Aslanı Hz. Hamza*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2015, s. 205.

¹⁸⁴⁷ Ebubekir Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kut’ül Amare*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2017, s. 114.

Lütfü Parlak'ın *Nasıralı* romanında da Mecusi kahinlerden söz edilmektedir. Hz. İsa döneminde Yahudi toplumunda ve devlet yapısında kendilerine oldukça güçlü bir yer edindikleri söylenen Mecusilerin inançları ve sosyal yaşamları hakkında bazı detaylar verilir.

*“Mecusi şeriatına göre kişi; annesi kız ve kız kardeşi halasıyla evlenebilirdi. Sonra bunlar sihirbazdı. Liderleri olan Zerdüşt çevresindekilerin kendisine iman etmesi için farklı bir yol denemişti. Bakırı eritip göğsünün üzerine döktürmüş canının yanmamasının mucize saymıştı.”*¹⁸⁴⁸

3.1.6. Putperestlik

Putperestlik, birtakım figürlerin tanrıya ulaşmada yardımcı olacağı düşüncesinden doğmuştur. Paganizm ve “veseniyye” olarak da anılan putperestlik Avrupa’da “idolatri” olarak adlandırılmıştır.

*“Latince pagandan (köylü, taşralı) türeyen paganizm ise Orta çağ başlarından itibaren kilise tarafından hristiyan olmayanlar, XVIII. yüzyıldan itibaren ise çok tanrılı dini geleneklerdeki putperestlik için kullanılmıştır. İslami kaynaklarda put karşılığında kullanılan, insan suretindeki putun kastedildiği vesen (çoğulu evsan) kelimesinden türetilen veseniyye de genel anlamda putperestliği ifade eder. Putperestlere de abedetü'l-evsan denir. İslam kaynakları tarihi açıdan putperestliği genellikle Hz. Nuh dönemiyle başlatma eğilimindedir (Zemahşeri, IV, 164; İbn Kesir, es-Sıre, I, 68).”*¹⁸⁴⁹

Putperestlik üç büyük ilahi din olarak kabul edilen İslamiyet, Hristiyanlık ve Musevilik’te reddedilmiştir. Ancak bu dinlere mensup olanlar bazı zamanlar çeşitli sapmalar yaşamışlardır. Buna en iyi örnek Tur Dağı’na giden Hz. Musa’nın kavminin altın bir buzağı yaparak ona tapmalarınıdır.

İslam dininde ise Hz. İbrahim’in vefatının ardından bazı Arapların başta Nabatiler olmak üzere putperestliğe yöneldiklerinden söz edilmektedir. Hatta bazı Arapların yanlarında götördükleri taşları tavaf ettiklerine yer verilir. Mekke bir zaman sonra da

¹⁸⁴⁸ Lütfü Parlak, *Nasıralı-Meryem Oğlu İsa*, İz Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 111.

¹⁸⁴⁹ Ahmet Güç, “Putperestlik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, XXXVII, s. 365-366.

putperestliğin en çok görüldüğü beldelerden biri haline gelmiştir. Arap putperestlerin en çok tapındıkları putlar ise Lat, Menat, Uzza, İsaf, Naile ve Hübel isimleri ile anılmaktadır.

“Mekkeli müşrikler Kâbe’ye olduğu gibi putlara da saygı gösteriyorlardı. Bu sebeple Kâbe’nin dışında put evleri edinmişlerdi. Kâbe’yi tavaf ettikleri gibi zaman zaman put evlerini de tavaf ederlerdi. Onların da bakıcıları vardı. Çeşitli vesilelerle putlarına hediyeler gönderir, yanlarında kurban keser, ziyafet verirlerdi. Kendisine kurban sunulan putların başında Lat, Menat, Uzza, İsaf, Naile ve Hübel geliyordu. Kâbe’de Hübel’e yapılan ibadet iyi organize edilmişti. Bir hacib onunla meşgul olur, onun adına getirilen kurban ve hediyeleri kabul eder, fal oklarını çekerdi. Kaynaklarda Hübel’e bir defada 100 deve kurban edildiği belirtilir. Putlara kurban takdim etmenin gayelerinden biri de onlarla iyi ilişkiler kurmak ve kan akrabalığı oluşturmaktır. Putlara kurban olarak genellikle koyun, deve vb. hayvanlar takdim edildiği gibi içki ve buhur da sunulurdu. Çok eski zamanlarda Arapların putlar için insan kurban törenleri düzenlediklerine dair rivayetlere rastlanmaktadır. Putlara esirler, kız ve erkek çocukları adanır, daha sonra da kurban edilirdi.”¹⁸⁵⁰

Romanlarda da putperestlik ele alınmış, dönem dönem toplumların bu inanışa yönelmeleri konu edilmiştir.

Samiha Ayverdi *Aşk Budur* romanında Hayre devletinden ve halkın inancından söz ederken Hayrelilerdeki milattan önceye dayanan güneşe tapma ve puta tapma yaygınlığına yer verir:

“Hayreliler, milâddan evvel hemen bütün Arabistan’da olduğu gibi, güneşe, puta taparlardı. Bu tarihte Hayre sarayı, ihtişam ve debdebede, misli bulunmaz bir halde idi. Saray, bir müddetten beri yolu beklenen Bizans elçisi Marküs’ün şerefine büyük bir resmî kabul hazırlıyordu.”¹⁸⁵¹

Romanda putperestlik inancının çok yaygın olduğu Hayre’de Mısır’dan gelen Ömer’in ve onun aşiret lideri Yusuf’un ise putperestliğe karşı durduklarından ve bu inanışı eleştirdiklerinden söz edilir. Romanda Yusuf’un evi bir dergâh gibidir ve onun kendisine gelen insanların inançlarını ve hayata bakışlarını değiştirdiği ifade edilir. Hatta

¹⁸⁵⁰ Güç, s. 367.

¹⁸⁵¹ Samiha Ayverdi, *Aşk Budur*, Marifet Basımevi, İstanbul 1938, s. 16.

Hayre sultanının karşısına çıkararak onun puta tapıcılığını günah olarak nitelendirecek kadar cesurdur:

“—O halde Allahın mevcudiyeti de tabîdir. Sen ki yaradılmışsın, her yaradılmışın bir Yaradanı olmasından daha tabî ne olabilir? Allah var mıdır? demek, ben var mıyım, bu dünya ve gördüğüm şeyler var mıdır? demek gibidir. Allah olmasaydı ne sen ne de bu âlemler olmazdı. Bir putun ne ye iktidarı vardır? Aya, güneşe, öküze, ateşe tapan insan ne kadar biçare ve acınacak bir haldedir. — Ben de mi Yusuf? —Eğer putlara inanıyorsan sen de Hükümdarını! — Bu inancı benden kaldıracak iktidarın varsa göster de görelim.”¹⁸⁵²

Dr. Hamza ile sohbet eden esir Ömer, puta tapıcılığı eleştirdikten sonra Allah’a olan inancını dile getirir ve bunu aşk olarak niteler: *“—Benim bir tek muharrikim, [tahrik eden, harekete geçiren] bir tek gayem, bir tek zevkim bir tek Allah’ım vardır: Aşk!”¹⁸⁵³*

Romanda Meryem’in ise putlara adak adadığı, kurban kestiğine yer verilirken daha sonra Yusuf’a âşık olması ile birlikte duygularında büyük bir değişim yaşadığı anlatılır. Ancak onun değişimi sadece aşk üzerinden değerlendirilmiştir. O aşkını Yusuf’a tapmak olarak adlandırır ve kendisini ayıplayanların böyle bir aşkı anlamadıklarını söyler. Romanda bu konu ile Yusuf ve Züleyha kıssalarına gönderme yapılır.

“—Meryem, kendine dil uzatacak olanlara: Ey zavallılar, ben eğer Yaradan’ın nuru kandili olan Yusuf’a tapıyorsam beni ayıplamayın ki, benim, Yaradanım, imanım, dinim hep aşktır. Onu görmek hayat, onu görmemek ölümdür. Onu görmek en büyük zaferdir, onu görenler, vücutları aşk derdiyle göz kesilmiş olanlardır. Zulmet, azab, cehennem, ondan uzak olanlar, onu görmeyenler içindir. Gerçi onun da herkes gibi müteayyin bir varlığı vardır; fakat bu çehrenin en bedi hatlarla çizilmiş müvazeneli güzelliği içinde öyle teshir edilmez bir mana gizlidir ki, hiçbir beşer onu fethetmek müktedir olmamıştır. Gerçi onun da bir sinesi vardır fakat mahşer bu sinenin yanında تنها ve ıssız kalır.”¹⁸⁵⁴

Meryem’in tek Tanrıya, Allah inancına yöneldiğini ise “Allah’tan Yusuf isterdim” cümlesi ele vermektedir:

¹⁸⁵² Ayverdi, *Aşk Budur*, s. 296.

¹⁸⁵³ Ayverdi, *Aşk Budur*, s. 115.

¹⁸⁵⁴ Ayverdi, *Aşk Budur*, s. 250-251.

“—Ben Allah’tan nur istemiştim, sende nurun nurunu gördüm. Bütün nurların merkezi ve eşsiz güneşi olan sana eriştim. Ben bir Yusuf isterdim, senin vücudunda Yusufistan gördüm.”¹⁸⁵⁵

Durali Yılmaz’ın *Kutup Yıldızları* romanında da putperestlik yer edinir. Yasir’in hayatına ve düşüncelerine yer veren yazar, bu karakterin odağında bölgede yaygın olan puta tapıcılığı sorgular.

“‘Kureyş’i şimdi çok daha yakından tanımaktayım’, dedi Yasir. ‘Her biri mertlikte, dürüstlükte, cömertlikte yarış ediyorlar. Bu insanların, hiçbir gücü olmayan şu putlar karşısında saygıyla eğilmelerine, işlerini de onlardan geleceğini vehmettikleri bazı işaretlere göre düzenlemelerine bir türlü akıl erdiremiyorum. Hristiyanlarsa hiç olmazsa bir insan olan İsa’ya ve onu yaratan olarak düşündükleri bir güce inanıyorlar.’”¹⁸⁵⁶

Romanda putperest olan Ebu Huzeyfe’nin torunu Ammar’ı bu inanca yönlendirmek için Kâbe’ye götürmesine ve bu inancı, putları tanıtmaya yer verilir.

“Ebu Huzeyfe, Ammar’ı elinden tutarak sık sık Kâbe’ye götürüyor ve oradaki Kureyş ilahlarının hikâyelerini anlatıyordu. Ammar da bazıları taştan yontulmuş, bazıları ağaçtan yapılmış Kureyş ilahlarına, Lat’a, Uzza’ya, Hübel’e, Menat’a... bakıyordu. Bunların karşısında daha bir yalnız hissediyordu kendini. Ebu Huzeyfe ise Ammar’ın ilahlar karşısındaki umursamazlığının farkında değildi.”¹⁸⁵⁷

Romanda putperestliği sorgulayan Sümeyye ve Yasir’in, oğulları Ammar’ın daha sonra ailesinin, Hz. Muhammed’in çağrısına uyarak Müslüman oluşları anlatılır.

Nedim Gürsel’in *Allah’ın Kızları* romanında Cahiliye dönemi olarak adlandırılan dönemde Arapların tapındıkları üç büyük put konuşturulur. Putlar, Lat, Menat ve Uzza’nın adeta canlı birer varlık gibi düşünüldüğü romanda onların şahit oldukları hadiseler roman boyunca anlatılmakta, aynı zamanda putların geçmişleri ve toplumdaki putperestlik inancının yaygınlığı da verilmektedir.

¹⁸⁵⁵ Ayverdi, *Aşk Budur*, s. 256.

¹⁸⁵⁶ Durali Yılmaz, *Kutup Yıldızları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000, s. 17-18.

¹⁸⁵⁷ Yılmaz, *Kutup Yıldızları*, s. 22.

Romanda Lat isimli putun Taif'ten Mekke'ye götürülüşü ve Taif hakkındaki düşünceleri şöyle verilir.

“Taif’ten alıp getirdiler, buraya koydular beni. Taif Hicaz’ın dört güzelleri arasında en çekici, en verimli, en şehvetli olanıdır. Gerçi Yesrib de bir vahadır, suyu ve develeri boldur, Mekke gibi kervan yolunun üzerindedir. Hayber ise hurması ve kalesiyle ünlüdür, ama Taif’i hiçbirine değişmem. Bu kent çocukluğum, gençliğimdi benim, şimdi de genç sayılırım, zaten ilaheler yaşlanmaz, onlar hep tasarlandıkları, putlaştırıldıkları, sevilip okşandıkları yaştadır, ne bileyim oradayken sanki daha güzel, daha kutsal, çok daha neşeliydim. Gelen gidenim bolcu. Gülip eğlendirenim de. Tüccarlar getirdikleri değerli taşları, kehribar, yeşim, yakut, gümüş ve altınları sunmadan, ayağımın dibinde kurban kesip çıplak bedenimi ipek kumaşlara sarmadan önce başlarından geçenleri anlatırlardı.”¹⁸⁵⁸

Taif'ten Mekke'ye getirilen Lat'ın Mekke'de Kâbe'de bulunan bir diğer put olan Hubel ile kıyaslandığı bölüm ise şöyledir:

“Bir gün Taif’teki tapınağımdan alıp Allah’ın Evi diye bilinen bu karanlık alçak tavanlı küpün köşesinde bir yere attılar. Orada mutluydum, elimin altında taş hediyem, hayranların nezdinde saygınlığım vardı. Burada Hubel’in yanında sönük kaldığımı, ona tapanların beni yok saydıklarını biliyordum. Hem Hubel’in bir başka eşi daha var: Uzza.”¹⁸⁵⁹

Romanda manat, olarak anılan Menat isimli put da roman boyunca konuşturulur ve böylece bu putun da geçmişi ve Cahiliye toplumundaki yeri anlatılmış olur.

“Onların kaderine uzun süre ben hükmettim. Kubeyt’te dağların ortasında gün boyu güneşin kızdırdığı gece deli rüzgârın aşındırdığı bir kaya parçasından ibarettim. Sonra düzeltip parlattılar beni kadın suretine soktular. Elime de bir makas verdiler kaderlerinin ipliğini dilediğim zaman keseyim diye. Ben de hiç beklemedim hamarat bir terzi gibi yıllarca çalıştım durdum. Savaşıklarını da ölülerinin kan davası gittiklerinde bazen bütün bir aşiretin yalvarışlarına

¹⁸⁵⁸ Nedim Gürsel, *Allah’ın Kızları*, Doğan Kitap, İstanbul 2008, s. 19.

¹⁸⁵⁹ Gürsel, *Allah’ın Kızları*, s. 19.

aldırmadan diri diri toprağa gömleklerinde kız çocuklarının kaderlerini hep ben kestim.

Temizlenmeden beni görmeye gelmezlerdi. Ama pistiler her zaman çok pistiler. Ne yapsınlar giydikleri güneş yundukları kumdu, su değil. Çevremde dönerken giysilerini çıkarır çırılçıplak olurlardı.”¹⁸⁶⁰

Romanın ilerleyen bölümlerinde ise İslam Peygamberi Hz. Muhammed’in, İslam’ı tebliğ etmesinin Mekke’deki yankılarına yer verilirken, yine İslam dini de bu putlar üzerinden ele alınmaya çalışılır. Uzza olarak adlandırılmış olan putun düşünceleri romanda şöyle yansıtılır:

“Doğrusu Muhammed’in bizi kötölemesine hiç şaşırmadım. Kötölemekle de kalmıyor, Kureyş’in hatta tüm Arapların düpedüz vazgeçmelerini istiyor bizden. Babamızdan vahiy mi ne gelmiş, benden başkasına tapmayın, en yüce benim buyurmuş. Biz Allah’ın yüce olmadığını söylemiyoruz ki! Mekkelilerin, Medinelilerin hatta ikizim diyebileceğim Lat’a tapan Taiflilerin de böyle bir iddiası yok. Ama Allah öylesine uzak ki onlara, hem hayal bile edemeyecekleri tasarlayamayacakları kadar meçhul ki, bize gereksinimleri var.”¹⁸⁶¹

Fırat Dede’nin *Derin Yara Kerbela* romanında sekizinci yüzyılda Kâbe’de canlı olan puta tapıcılık hakkında dikkat çeken bilgilere yer verilir. Romanda Lat, Menat ve Uzza’yı ziyaret eden kabilelerden söz edilirken, bunların Ay tanrısı Nanna’nın kızları olduğuna inanıldığından söz edilir:

“Lat, Uzza ve Menat’a şükranlarını sunan sadece Mekke’deki Kureyşliler değildi. Kâbe’yi ziyaret edenler arasında Medine’yi mesken tutmuş Hazrec ve Evs gibi çeşitli Arap kabilelerinin yanı sıra Suriye’de Palmyra gibi uzak diyarlarda yaşayanlar da vardı. Palmyra, Fırat nehrinin güneye inerken Akdeniz kıyılarına en yakın olduğu yerde kavis yapıp güneydoğuya yöneldiği noktada kurulu Sıffin kentinin güneyinde kurulu bir kentti. Daha da güneyindeki Şam’a kervan yoluyla ulaşılmaktaydı.”¹⁸⁶²

¹⁸⁶⁰ Gürsel, *Allah’ın Kızları*, s. 88.

¹⁸⁶¹ Gürsel, *Allah’ın Kızları*, s. 170.

¹⁸⁶² Fırat Dede, *Derin Yara Kerbela*, Yurt Kitap Yayın, Ankara 2011, s. 35.

Lütfi Parlak'ın *Sudan Gelen Bir Hz. Musa Romanı* isimli romanında Mısır'da bulunan yerli halkın inançlarına yer verilirken Mısır halkının inandığı Hathor ve Aphis isimli tanrıçalardan söz edilir. Onların "ilah" olarak Firavun'u kabul ettiklerinden de söz edilir.

"Mısırlıların sığircılığa bu kadar düşkün olmalarının bir sebebi de inançlarıydı. Gökyüzü, inek suretinde yaratılan Tanrıça Hathor'un oturduğu yer; binlerce yıldızın süslediği kubbe ise ineğin karnı olarak düşünülüyordu. İçine kapanmayı seve Kiptiler, Firavun'u ilah belleşler de çok tanrılı dinlere mensup olduklarından 'atalarımızın dini' dedikleri eski inançlarına oldukça önem veriyorlardı. Nehir boyunda yetiştirilen rızkın sembolü olarak kabul edilen Hathor ve Aphis denen inek ve boğa heykellerine bu yüzden saygı duyuyorlar, bu yüzden onlara kurban kesiyorlardı. Yakupoğulları ise bunlara şaşkın şaşkın bakıyordu."

1863

Sami Özbil'in *Çöl Kimseyi Sevmiyordu* romanında da putperest Araplardan söz edilirken günlük yaşamlarının tam ortasında putlar ile yaşayan sıradan insanların yaşamlarına göz atılır:

*"Salonun ortasında küçük biz Uzza putu vardı. Ammar doğrudan sofraya oturup Halime'nin Yemen yulaflı, Taif üzümü ve ekçi sütüyle hazırladığı, yiyenin bütün yorgunluğunu alan hıdan yemeğini kaşıklamaya başladı. Arada bir kaşığına aldığı helmeli tatlı lapayı çocukların ağzına götürüyordu."*¹⁸⁶⁴

Romanda Uzza putu çokça yer eder. Romanın bir bölümünde aç kalan insanların kendi elleri ile buğday unundan yaptıkları put Uzza'yı yedikleri de ironik bir şekilde şöyle anlatılmaktadır:

"Doğru söylemiyordu Ammar. Yiyecek torbalarını Kudüs'ten çıkarırken konakladıkları hanların birinde unuttuklarını fark ettiklerinde çölün ortasındalardı. Gelip geçen kervanların yolunu gözlediler ama o gün hiçbir kervanın yolu oraya düşmedi. Bitki köklerini emerek susuzluklarını gidermeleri işe yaramamıştı, çünkü bu kez hurma yüzünden ishale yakalanmışlardı. Başlarının üzerinde yırtıcı kuşlar uçmaya başlamıştı. En sonunda Rebia'nın aklına buğday

¹⁸⁶³ Lütfi Parlak, *Sudan Gelen Bir Hz. Musa Romanı*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 20.

¹⁸⁶⁴ Sami Özbil, *Çöl Kimseyi Sevmiyordu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 20.

unundan yapıp kendilerini korusun diye en öndeki devenin hörgüçleri arasına oturttukları kocaman putu yemek gelmişti. (...) buğday unundan özenle yapılan Uzza'yı hep birlikte yemişlerdi."¹⁸⁶⁵

Çöl Kimseyi Sevmiyordu romanında da Lat, Menat, Uzza putlarına yer verilir ve putperest şairlerin onlardan yardım istekleri anlatılır:

"Bir senedir hazırlandıkları yarışmanın gerilimini yüzlerinde taşıyan ve aynı zamanda darb-ı mesel ustası olan şairlerden Kays bin Lebed ilk sözü alarak Huberl'e, Allah'ın kızları Uzza, Menat ve Lat'a duyduğu saygıyı anlattı, onların kendisine yardımcı olmasını diledi ve boğazını temizleyip şiirine başladı."¹⁸⁶⁶

İskender Pala'nın *Bülbülün Kırk Şarkısı* romanında da Mekke'de yaşayan putperestlerin varlığından söz edilir. Mekke'de yaşayan Kusay'ın ise bir konuşmasında Mekkelileri içlerindeki putları yıkmaları gerektiği düşüncesine yer verilirken, Kâbe'nin içinde 360 tane putun varlığından söz edilir.

*"'İçinizdeki putlar' dedi Kusay kardeşlerine, 'İçinizdeki putları kırmadan sizi Kâbe'deki putlara asla yaklaştıracak değilim! Kabe'nin içindeki üç yüz altmış tanrıya and içerim ki sizler atalarımızın yapmadığını yapmak istiyordunuz!'"*¹⁸⁶⁷

Necati Kanter'in *Bürde-Bir Hırka-i Saadet Romanı*'nda Hz. Muhammed döneminde yaşayan Gatafanlılar'dan söz edilirken onların putperest oldukları, hatta putlarına bakıcı bile buldukları söylenir:

"Cengâverlikleriyle tanınan Gatafan'ın Fezare, Eşca' Abs, Zubyan, Muharbi, Mürreoğulları ve Sa'lebe kolları da Nahle'de bulunan Uzza'ya taparlardı. Uzza için özel olarak yaptıkları bir binayı tapınak haline getirmişler, hatta putlarına bakıcı bile tayin etmişlerdi. Suriye taraflarında sürekli tavaf ettikleri bir tepede de yanı başında tıraş oldukları Ukaysır adlı bir putları daha vardı."¹⁸⁶⁸

Hz. Muhammed döneminde Mekke'de yaşayan putperest kabilelerden olan Sakifiler'den de yine romanda söz edilmektedir:

¹⁸⁶⁵ Özbil, s. 20-21.

¹⁸⁶⁶ Özbil, s. 37.

¹⁸⁶⁷ İskender Pala, *Bülbülün Kırk Şarkısı* kapı Yayınları, İstanbul 2015, 1. Baskı

¹⁸⁶⁸ Necati Kanter, *Bürde-Bir Hırka-i Saadet Romanı*, Tedev Yayınları, İstanbul 2018, s. 62.

“Hz. Muhammed’in Taif yolu üzerindeki Nahle’de bulunan Uzza putunu yıktırması, aynı akıbetin kendi tanrıraları olan Lat’ın başına gelebileceğini düşünen Hevazin Kabilesi’nin önemli bir kolu olan ve Taif’te yaşayan Sakifliler, Evtas’ta toplanmaya başlayan Hevaznililere katılmaya başladılar. Mekke’nin fethi sırasında kaçan putperestlerin bir kısmı da Mekke’yi geri alabilme umuduyla bu ordunun yanında yer aldılar.”¹⁸⁶⁹

Romanda Arap Yarımadasında Yahudi, Hristiyan ve Hanif inancındaki insanların azınlık olduğu putperestlerin ise çoğunluğu oluşturduğu anlatılır ve Nahle, Surye gibi şehirlerin putperestler için anlamlarına yer verilirken Kâbe’nin de putperestlerin hedefleri arasında olduğu söylenir. Mekkeli putperestlerin inançlarındaki en büyük put olan Hubel de romanda ele alınan bir diğer puttur:

“‘Mekkelilerin en büyük putlarının Hubel olduğunu duymuştum.’

‘Ha evet’, dedi Büceyr. ‘Kâbe’yi yıllar önce ziyaret eden Berra, aynen şöyle anlatmıştı Mekkelilerin ilah edindikleri akikten yapılmış uzun saçlı Hubel’i:

‘Kâbe’deki makamında oturuyordu. En büyükleriydi, koruyucularıydı ve güya o belirlerdi insanların yazgılarını, dünyanın bereketini. Altın ışık saçıyordu kırılan sağ kolunun yerine takılan eliyle. Giydirilen renkli giysiler öfkeli ve haşın bir ifade vermişti yüzüne. Parıl parıl parlayan Rum ve Sasani sikkeleri asılmıştı üzerine. Ayaklarının altında halkın sunduğu armağanlarla dolu bir hazinesi vardı. Sağ tarafında da fal oklarının bulunduğu ipekten kırmızı renkli bir torba asılıydı.’”¹⁸⁷⁰

Orhan Yeniaras’ın Alamut Kalesi romanında Uzza Kumluğuna ve putperestlerin inandığı Uzza’ya yer verilir. Büyük İskender’in Uzza’yı dikkate almadığı için onun tarafından cezalandırıldığı efsanesine inanıldığından da romanda kısaca söz edilir.

“Şu karşımıza Uzza’nın Kumluğu derler. Rivayete göre Uzza, Asur çağında insanlaların kurbanlar sundukları, yolcuları, kervanları, seyyahları ve orduları koruyan tanrılardan biriymiş. Kendisine kurban verildikçe hiçbir sorun yokmuş. Kurbanın aksaması halinde Uzza, gazaba gelip orduları ve kervanları yutarmış.

¹⁸⁶⁹ Kanter, *Bürde-Bir Hırka-i Saadet Romanı*, s. 139.

¹⁸⁷⁰ Kanter, *Bürde-Bir Hırka-i Saadet Romanı*, s. 23.

Mağrur İskender'in öncü birliklerinin Uzza'yı ciddiye almadıkları için çöl tarafından yutulduğunu tarihler bile yazar. 'Dedi.' ”¹⁸⁷¹

3.1.7. Mitolojik Tanrı, Tanrıça ve İlaheler

Orta Doğu, dünya üzerinde mitolojinin en yaygın olduğu bölgelerden biridir. Arapların “esatir” dedikleri mitolojik unsurlar çoğunlukla İslam'ı kabul etmeden önce toplumların inandıkları birtakım inanışlardan ve kavramlardan meydana gelmiştir.

Orta Doğu'da geçen Türk romanlarında da Mezopotamya-Babil mitolojisinin çok yaygın olarak ele alındığı görülmüştür. Bu romanların başında da Selâmi İzzet Sedes'in, *Babil Melikesi* romanı gelmektedir. *Babil Melikesi* romanında aşk tanrıçası olarak bilinen Venüs ele alınır ve onun birçok medeniyette farklı isimlerle anıldığı belirtilir:

“Astarte, Afrodite, İzis, Snere hep Venüs'tür. Yani her yerde başka başka suretlerde sevilen kadındır. Hatta bunlarda bazen isim müşahabeti de vardır. Meselâ: İç Asya'da Venüs'ün Astarte, Istar, Atar diye muhtelif isimleri vardır. Finikelilerin Astartes, Askalon, daha doğrusu Kudüs İlahesi Derseto'dur.”¹⁸⁷²

Romanda Venüs hakkında bilgiler verilmeye devam edilirken onun kökeninin Asur bölgesi olduğu iddia edilir.

“—Buzuniyas ile Diyodor Dösisilin eserlerini okudum. Yunan dini yani Venüs'ün mezhebi Asur'dan gelmiş, sonradan Baküs, Atina ve İskalon'la, diğer bazı şehirlere yayılmış.

—Setonun heykelinin ifade ettiği manayı da biliyor musunuz?

—Diyo (Tifon)'un şöhretinden firar eden Venüs'ün kollarında bir çocuk olduğu halde, Fırat'ı geçtiğini temsil eder.

—Bu çocuk kimdir?

—Harp İlahı Mars'tan olan çocuğu Anteros.

¹⁸⁷¹ Orhan Yeniaras, *Alamut Kalesi*, Panama Yayıncılık, Ankara 2019, s. 230-231.

¹⁸⁷² Selâmi İzzet Sedes, *Babil Melikesi*, Semih Lütfi Kitabevi, 2.b., s. 35.

—Şayanı tebriksiniz beyefendi. Birçok kişi bunu bilmezler. Bilenler de aldanırlar. Derseto ile Artagatesi karıştırırlar. Bunda büyük ansiklopedi bile aldanmıştır.”¹⁸⁷³

Babil Melikesi fantastik bir roman olduğu için roman kahramanları da anlatı ilerledikçe fantastik bir hal almaktadır. Samra, Semiramis’e dönüşmekte. Marduk isimli efsanevi varlık bir insan gibi romana dâhil olmaktadır. Romanda İstanbul’dan Babil’e kaçırılan Samra’nın -daha sonra Semiramis olarak anılacaktır- insandan tanrıçaya dönüşümü anlatılır. Bu noktada dikkat edilmesi gereken bir ayrıntı ise Babil dinlerinde reenkarnasyona inanılmasıdır ve asıl Semiramis de böylece yeniden dünyaya gelebilmektedir. Marduk isimli esrarengiz varlık tarafından kaçırılan Samra’ya o güne kadarki geçmişini unutturacak telkinler, hipnozlar yapılır ve Samra, Semiramis’e dönüştürülür:

“Pek yakın zamanda Babil’i görecek ve onun esrarengiz tarihini öğreneceksiniz. Evet, Babil mevcuttur. Bu maddeten küçük bir şehirdir. Fakat manen dünyanın en büyük beldelerden biridir. Bu belde namına, sizi bir kere daha selamlarım Babil melikesi Samurama!”¹⁸⁷⁴

Babil’i anlatan yazar, Marduk ve Bercir’den söz ederken ikisinin birbirinin zıddı olduklarını anlatır. Marduk geleneksel Bercir ise daha “Avrupalı” olarak anlatılırken onların çatışmaları romanda işlenir:

“Evvela ortada iki kişi vardı: Marduk ve Bercir. Marduk eski örf ve an’aneye riayetkârdı, Bercir de Avrupa medeniyetini kabul etmek istiyordu. Necdet bittabi Bercirle hemfikirdi.”¹⁸⁷⁵

Necdet’in Babil şehrini bulup Samra’yı kaçırması üzerine. Marduk ve Bercir isimli iki mit kahramanın çatışması yüzünden Babil şehri de yıkılacak, bu savaş sonucunda Babil halkı helak olacaktır. Necdet ve Samra’nın aşkını kıskanan Marduk’un kıskançlığı Babil şehrini de yok eder.

“—Evet mağlup olacağım. Fakat mağlup olmadan evvel bu yirmi beş bin senelik şehri mahv ü türap edebilirim. Evet, bundan başka çarem yok. Babilin

¹⁸⁷³ Sedes, *Babil Melikesi*, s. 36.

¹⁸⁷⁴ Sedes, *Babil Melikesi*, s. 66.

¹⁸⁷⁵ Sedes, *Babil Melikesi*, s. 128.

bundan böyle harabeleri kalmalıdır. Biz de bütün Babilliler ölmeliyiz, bu harabelerin toprakları ve taşları arasında çürümeliyiz."¹⁸⁷⁶

Babil Melikesi romanında Semiramis'in farklı bedenlerde aynı kişiyi yaşattığı anlatılırken tarihte Hammurabi olarak bilinen kahramanın da Semiramis olduğu belirtilir:

"—Bunlar bizim Semiramislerimizdir. Daha doğrusu on iki ayrı cismi yaşatmış olan yegâne Semiramislerimizdir. Bu on iki cisimde aynı ruh yaşamıştır. Buna eminiz. Elimizde buna dair delail var. Tereddüt ediyorsunuz, şüphe ediyorsunuz, inanmıyorsunuz, hakkınız var. Çünkü tarih okudunuz. Ama biz tarihin nasıl yazıldığını da biliriz. Tarih Semiramis'i inkâr ediyor, hurafe diyor. Hayır size anlatayım, tarihlerinizde 'Sinmobali,'nin oğlu 'Hammurabi, diye tavsif edilen adam erkek değil, kızdır. Hamurabi, Samurama, Semiramis!.. Üç şekilde aynı isim. İşte burada da on ki şekilde aynı cisim var."¹⁸⁷⁷

Romanda ilginç bir bölüm ise Marduk'un keşfettiği petrol yataklarıdır. Yazar bu bölümü şöyle ele alır:

"Marduk, bundan birkaç sene evvel bir petrol membaı keşfetmişti. Bu membaa bir kanal yaptı ve icabında, gazı alevlemek üzere tertibat aldı. İşte bu gaz da bir müddet sonra ateş alacak ve su ile birlikte, şehri baştanbaşa yakacak, harap edecekti. Alevli bir tufan olacaktı bu. Bütün bunlar şeytanca bir irade ile idare ederdi."¹⁸⁷⁸

Burhan Cahit Morkaya'nın *Yüzbaşı Celal* romanında İskenderiye'de olduğu düşünülen Tais isimli mitolojik kadın karakterden söz edilir. Yüzbaşı Celal, Lübnanlı genç bir kızı Tais'e benzetmektedir. Buna karşılık Tais'e benzetilen genç kız Zeliha da Yüzbaşı Celal'i, Lolyos isimli mitik kahramana benzetmektedir:

"Yüzbaşı Celal mırıldandı:

—Tais... Tais Mısır'ın şehvet mabudesi. Galiba ruhun Lübnan kızının vücuduna girip asırlarca sonra Halebüşşahba'da karşımıza çıktı.

(...) Genç erkânıharp zevkten bulutlanan bakışları ile cevap verdi:

¹⁸⁷⁶ Sedes, *Babil Melikesi*, s. 169.

¹⁸⁷⁷ Sedes, *Babil Melikesi*, s. 133.

¹⁸⁷⁸ Sedes, *Babil Melikesi*, s. 173.

—Sen!

O zaman Lübnan dağlarının güzel mahlûku sarındığı şeffaf tülû dalgalanarak salonun ortasına kadar yürüdü. Kalın altın bilezikleri bu tülûn altında kandillerin kırmızı, yeşil ziyalar ile ne hoş parlıyordu.

Zeliha uzun parmaklı narin elini genç zabitin omzuna koydu, dedi ki:

—Tais ayaklarına geldi. Lolyostan aşk istiyor.

Genç kadın İskenderiye âlemlerinde, Antakya'nın tarihi (Elasî) bahçelerinde asırlara şöhret veren kadının hayatını biliyordu. (Lolyos) meşhur facirenin yegâne sevdiği genç idi.

Yüzbaşı Celal Lübnan güzelinin ne demek istediğini anladı.

Boynunu büktü ve elindeki şarap tasından bir yudum alıp Zeliha'ya uzattı:

—Lolyos'la Tais işte böyle sevişirlerdi dedi. ”¹⁸⁷⁹

Babil'de Ölüm İstanbul'da Aşk romanında ise Babil'in en çok bilinen mitolojik kahramanları, Marduk'a ve Siruş'a yer verilir. Marduk romanda Babil'in baş tanrısı olarak anlatılmaktadır.

“İlk araştırdığı kitaba göre, bunlar Keldanilere ait çivi yazısının harfleri idiler. Hançerin üzerindeki çift boynuzlu, çift dilli yılan benzeyen hayvan motifli boğa ile ejderin, yılan ile grifonun başlarından izler taşıyordu. Babil'in baş tanrısı Marduk'u temsil eden, pençeleri kuş tırnaklı, gövdesi pul pul, uzun boyunlu ve iri başlı Babil ejderi Siruş idi. Birkaç gün süren araştırmalarının sonuçlarını değerlendirdiğinde, kayıp bir medeniyetin kapılarını aralamaya başladığını hissetti ve yaptığı için dehşetinden ürktü. ”¹⁸⁸⁰

Fırat Dede ise *Derin Yara Kerbela* romanında ay tanrısı olarak da anılan Nanna-Sin'den söz eder. Romanda bu bölgede yaygın olan inanışın Mekke'de, Yemen'de, Bahreyn'de farklı isimlerle de olsa devam ettiğine yer verilirken İslam dini ile de bir bağ kurulmaya çalışılır:

¹⁸⁷⁹ Burhan Cahit Morkaya, *Yüzbaşı Celal*, Köroğlu Kütüphanesi, İstanbul 1931, s. 29

¹⁸⁸⁰ İskender Pala, *Babil'de Ölüm İstanbul'da Aşk*, Kapı Yayınları, İstanbul 2010, s. 22.

“Günün ilk ibadeti, güneşi karşılamak içindi. Son ibadeti ise yeniden doğuşu için yakarmayı amaçlıyordu. Diğer yanda yine kıpırdayarak kayan Ay; atalarının Nanna’sı, Nanna’nın kızları. Neredeyse unutup gitmişlerdi sanki. Unutulmadı diye düşündü Ali. Unutulmadı ve günü geldiğinde, inanmışlar için oruç tutmak farz kılındığında Ramazan ayı kutlu ilan edildi.”¹⁸⁸¹

Yazar, romanda Mekke’de tapılan putlar Lat, Menat ve Uzza’nın da ay tanrısı Nanna’nın kızları olduğuna inanan insanların bunları ziyaret için Kuzey ülkelerinden ziyarete Mekke’ye geldiklerine ve çocuklarına bu tanrılardan izler taşıyan isimler verdiklerine yer verilir:

“Anlaşılan o ki Ur kentinin Ay Tanrısı Nanna (Sin) nerelere uğramışsa o yörede yaşayanlar Nanna’nın kızları Lat, Uzza ve Menat’ı tanıyor ve şükranlarını sunmak üzere yolları aşarak Kabe’ye ulaşıyorlardı. Şükran sunma, çocuklara verilen isimlerde de gözleniyordu. Mekke’de Abdullah ismini taşıyan pek çok insana rastlamak mümkündü.”¹⁸⁸²

İskender Pala’nın *Efsane-Bir Barbaros Romanı* adlı eserinde Yunan mitolojisindeki denizler tanrısı Poseidon’a yer verilir.

“Deniz tanrısı Poseidon’un oğlu Tesos’un hikâyesiydi bu. 26 yaşındayken babasına ait Egesos Denizi’ne hâkim oluyor ve Girit’i mekân tutup cengaverliğiyle bütün Akdeniz’i kuşatıyordu. Hızır, masalı dinlerken ağabeyinin de tam 26 yaşında olduğunu fark etti ve aslında adalarda, İskenderiye ve Suriye limanlarında dolaşırken sadece zeytin veya sabun, ahşap veya kayış ticareti yapmadığını, gittiği yerlerde kahramanlık hikâyeleri alıp sattığını hissetti. İçindeki kıpırtının o gece uykularını kaçıracağını bilemedi. Bütün gece Girit’te, o masalın içinde olmayı hayal edip durdu. Tabii ki masalın büyücüsü yenilmez Media’dan korkarak.”¹⁸⁸³

İskender Pala’nın *Abum Rabum* romanında ise Mezopotamya mitolojisinde geçen ay tanrısı Sin’den söz edilir. Romanda bu tanrılara halkın günlük yaşamlarında verdikleri yere değinilir:

¹⁸⁸¹ Fırat Dede, *Derin Yara Kerbela*, Yurt Kitap Yayın, Ankara 2011, s. 25.

¹⁸⁸² Dede, *Derin Yara Kerbela*, s. 36.

¹⁸⁸³ İskender Pala, *Efsane-Bir Barbaros Romanı*, Kapı yayınları, İstanbul 2013, s.4.

“Doğrusu Mezopotamya gibi sıcak bir coğrafyada gündüz güneşte yanarken ılık gecelerinde açık gök kubbenin yıldızlarına yahut ayına bakarak köklerin ihtişamından etkilenmeyecek pek az kişi mevcuttur. Krallardan pek çoğunun güneş yerine ayı kendisine sembol edilip ay tanrısı Sin’in gücüne inanıp sahip olmak istemesi sizce anlamlı değil midir? Sin-Adud, Sin-İddinam, Sin Eribam gibi... O zamanlar Mezopotamya toplumlarında görevi yıldızlara tapınmak bir gelenek olmuştu anlaşılan. Ay tanrısı Sin uzun sakallı ve elbisesinin üzerinde hilal şeklinde ay bulunan bir insan suretinde canlandırıyordu. Halk bu tanrıların kabartma resim ve heykelciklerini yapıyor ve evlerinde muhabbetlerinde saklıyorlar isimlerinde bunları kullanmayı geleneksel bir inanç tarzı olarak algılıyorlardı.”¹⁸⁸⁴

Okay Tiryakioğlu’nun *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi* romanında da bir Akdeniz tanrısı olan Dagon’dan kısaca söz edilmektedir: “‘Mitolojik söylencelerden hiç anlamam emirim. Ama Dagon bir zamanlar buralarda da saygı gören ve hatırı sayılır miktarda bağlısı olan bir Akdeniz tanrısıdır.’”¹⁸⁸⁵

Hasan Basri Bilgin’in, *Son Zafer Kut’ül Amare* romanında da Mezopotamya’daki mitolojik kahramanlardan Ereshkigal’dan söz edilmektedir. Romanda âşık olunan kadın Ereshkigal’a benzetilir: “Leyla’ya hiçbir şey olmaz, korkma. Anlattığınızdan anladığıma göre o kız; Mezopotamya’nın Ereshkigal’i olmalı! Ülkesi ölür ama kraliçeler hep ayakta kalır.”¹⁸⁸⁶ Bu mitik kahraman romanda sevgi tanrıçası olarak ele alınır:

“Önce ‘Eee, işte aşk konusundaki tecrübe farkı burada’ dercesinde başını salladı Menduh Ağa. Önce; sözünü ettiği Mezopotamya edebiyatının ‘Harika Leydim’ ismiyle de anılan o büyük efsanesini anımsadı... Ona göre Ereshkigal, ilişkilerindeki uyumuyla sevgi düzenini koruyan bir aşk çağlayanıydı... Sevdiğini onurlandırma simgesi, Mezopotamya ritüellerindeki büyük gücün güçlü bir sevgi Tanrıçası... Sevdiğine bağlılıkta üne sahip eşsiz bir maşuk.”¹⁸⁸⁷

¹⁸⁸⁴ İskender Pala, *Abum Rabum*, Kapı Yayınları, İstanbul 2017, s. 93

¹⁸⁸⁵ Okay Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, Timaş Yayınlar, İstanbul 2017, s. 165.

¹⁸⁸⁶ Hasan Basri Bilgin, *Son Zafer Kut’ül Amare*, Hayat Yayınları, Ankara 2018, s. 75

¹⁸⁸⁷ Hasan Basri Bilgin, *Son Zafer Kut’ül Amare*, s. 75.

Romanda Babil efsanesinde anlatılan Semiramis ve Marduk’a da değinilir. Semiramis ve Marduk aşkı ele alınır ve Semiramis’in Marduk için yaptırdığı kulelerden söz edilir:

“—Tıpkı Babil’in asma bahçeleri gibi... Bir tek Asur kraliçesi Semiramis’in Marduk için yaptığı hasret kulesi eksik! (...)

Ha, iyi’ deyip bir an hayale daldı Yüzbaşı! Asur kraliçesi güzeller güzeli Semiramis, asırlar önce, cennet misali böylesi dünya harikası bir mekânda yaşıyordu; ama sude değildi gönlü! Yalnız sevgiden uzak ve kime olduğu belirsiz bir aşka hasretliydi... O gün inanır olduğu tanrı Marduk’ yakın olmak ve dileğini, kimselere duyurmadan sadece onun kulağına fısıldamak için yüksek bir kule yaptı. Ve orada, Babil’in asma bahçelerini kuş bakışı seyreden en tepeye çıkıp yakardı;

—Haydi, yolla artık bana; kamerden de güneşten de aydınlık aşkımı geri dedi!

Hasret dayanılmaz bir olgu! Yitirdiği veya henüz bulamadığı değer in hasretiyle yanan Semiramis’e ‘Ruhun ışığından haberin var mı senin ey ölümlü? Diye sorulmuş olmalıydı o vakit. Dahası;

Mahiyeti kavrama acizliği, avama özgü bir durumdur. Şekil güzelliği varlık âlemindeki sırları keşfe yeterli değildir! Güzel gözlerinle güzel bakmasını bil önce... Basit bir avam sapkınlığı olan Marduk hayalini çıkar aradan da Kâmil ol!’”¹⁸⁸⁸

İyiliği ve Kötülüğü Bilme Ağacı romanında ise yaratılış konu edilir ve Hz. Âdem’in de Pandura’nın da ve Sümer tanrısının yarattığı ilk insanın da topraktan olduğuna değinildikten sonra Fırat ve Dicle bölgesinin yaratılış efsanelerinin ana mekânı olduğu vurgulanır:

“‘Örneğin Âdem de Pandura da Sümer tanrısının yarattığı ilk insan da hep topraktan yaratılıyor. Tanrı eski ve sonsuz denizin içindeki inci tanesidir. Yaratılış hikâyeleri orada başlıyor. Diğer ayrıntılar önemli değil. Mesela akrabalarımız, Samiriler çarşamba gününde dinlenirken, sizin için cumartesi önemlidir.

¹⁸⁸⁸ Hasan Basri Bilgin, *Son Zafer Kut’ul Amare*, s. 186.

Müslümanlar da hem onların hem de Yezidilerin inadına çarşambayı pek de uğurlu gün saymazlar. ’’’¹⁸⁸⁹

Necati Kanter, *Bürde-Bir Hırka-i Saadet Romanı* romanında Kuran’ı Kerim’de de geçen Harut ve Marut’tan söz eder. Ancak bu konu romanda daha farklı bir şekilde ele alınmıştır. Orta Asya Türk mitolojisinde de geçen Zühre yıldızından söz edilen romanda ona Çoban Yıldızı-Umay Ana da denildiğini ve “Çöl Çiçeği” olarak anılan bu yıldızın Harut ile Marut’u yoldan çıkaran bir kadını temsil ettiği anlatılmaktadır. Romanda Zühre yıldızının Arap putperest inancındaki Lat putunu temsil ettiğinden de söz edilmektedir. Yunan kültüründe ise Zühre yıldızının Venüs olarak anıldığını ve aşk tanrıçası olduğu belirtilir. Özellikleri müzisyenlik, hanendelik ve rakkaselik olan bu mitolojik karakterin Harut ile Marut’u baştan çıkarıp cinayet işlemelerine neden oluşu ve bu iki meleğin cezalandırılışları anlatılır. Âdem’den sonra insanların nefislerine uyup kötülükler işlemeleri üzerine melekler insanları ayıplarlar. Bunun üzerine Tanrı, Harut ile Marut’a nefis vererek insan kılığında dünyaya gönderir. Bu iki melek Babil’e gelirler, Babil’de bu iki melek, insanlara “kötülük için kullanmama şartı” ile büyü öğretmeye başlarlar. Ancak bir gün Zühre ile karşılaşan iki melek kınadıkları insanlar gibi nefislerine uyarak kötülük işlerler ve daha sonra Tanrı tarafından baş aşağı bir şekilde kıyamete dek sarkıtılarak cezalandırılırlar:

“Boyu servi, yanağı gül olan güzeller güzeli Zühre ile bütün günlerini geçirmeye başlayan Harut ve Marut anında söyleşir, eğlenir, keyiflenirler; geceleri ise o büyüülü sözü söyleyerek yeniden göğe çıkarlarmış.

Bir gün Zühre onlardan, kendisine bela olan bir adam öldürmelerini ister.’

‘Melek ve kan dökmek!’

‘Bütün insanlara olduğu gibi bu iki meleğe de haksız yere cana kıymak yasaklanmıştı. Melekler tabi kadının isteğini kabul etmezler. Ertesi gün kadın, Harut ve Marut’a afyon çekip şarap içmelerini söyler; melekler yine kabul etmez. Zühre onlardan sihirli sözü söylemelerini ister, bu isteğini de kabul etmezler. Harut’la Marut’un bu kadını olan tutkusu gün geçtikçe artar. Öyle ki ondan ayrıldıkları an yine onun yüzünün büyüleyici güzelliği hakkında sohbetler ederler

¹⁸⁸⁹ Tecelli Sercan Sırma, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 199.

derin düşüncelere dalarlar. Üçüncü kez görüştüklerinde zümrüt rengi bir giysi ile salına salına karşılına çıkar Zühre. Güzel işveler yapmaya, bal dudaklarından şekerler düzelmeye başlar. Adeta güzelliğinin doruğuna ulaşmıştır o gün Zühre. Onun zarafetinden güzelliğinden başları dönem bu iki melek daha fazla direnemeyip içtikleri şarabın ve afyonun da etkisiyle hem ona bela olan adam öldürürler hem de o büyülü sözü söylerler.’’’¹⁸⁹⁰

Kutsal Topaloğlu'nun *Tanrının Temsilcileri* romanında ise Sümer mitolojisine yer verilmiştir. Romanda Sümerler'de İnanna olarak bilinen tanrıçanın Yunan mitolojisindeki aşk tanrıçası olarak bilinen Venüs olduğu belirtilir.

“Sümerlerde tanrıça İnanna Babil uygarlığında İştâr adını aldı. Kùltürler değışirken izin değıştirmeler çok olur aynı isim Fenikelilerde Astarte Yunan'da Afrodite Roma'da Venüs adını almıştır. Star veya Sümerlerdeki ismi ile İnanna aşk ve bereket tanrıçasıydı. Kadınlarda görmek istedikleri bütün nitelikleri onun şahsında toplayan o zamanın erkekleri onu yüceltmış takmış ve hakkında sayısız şiir şarkı ve hikâye yazarak onu ölümsüzleştiren işlerdir.

‘Yazılan bu şiir ve hikayeler çivi yazılı tabletlerle de zamanımıza kadar ulaştı’’’¹⁸⁹¹

Romanda tanrıça İnanna ile Dumuzi'nin evliliğini kutsal evlenme olarak anlatan yazar, Sümer mitolojisi hakkında bilgi verirken, bu toplumlarda baharın başlangıcının da bu iki Sümer tanrıçasının bir araya gelmesi olarak kabul edilip kutlandığını anlatır:

“Mitolojideki kutsal evlenmeyi biliyor musun?’ diye sordu.

(...) ‘Ay tanrısı Nanna’nın kızı olan İnanna, Çoban Tanrı Dumuzi ile evlenir. Ancak bu evlilikte sonu gelmeyen tartışmalar yaşanmaya başlar ve Çoban Tanrı Dumuzi Karanlıklar diyarı yeraltına sürgüne gitmek zorunda kalır ama yılda bir defa yeraltından yeryüzüne çıkarak karısı İnanna ile cinsel ilişkiye girer. İnsanlar işte bu mitolojik birleşmenin sonucu olarak ilkbaharda bütün bitkilerin yerden fışkırdığını hayvanların yavrulayacak yumurtlayarak çoğaldığını her tarafa büyük bir bolluk bereket geldiğine inanırlar. Bunu kutlamak için hediyeler alıp

¹⁸⁹⁰ Necati Kanter, *Bürde-Bir Hırka-i Saadet Romanı*, Tedev Yayınları, İstanbul 2018, s. 38.

¹⁸⁹¹ Kutsal Topaloğlu, *Tanrının Temsilcileri*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2018, s.331.

verilmeye her tarafta büyük şenlikler düzenlemeye ziyafetler verilmeye başlandı.”¹⁸⁹²

Romanda efsanevi şehir Babil’den de söz edilirken bu şehirde inşa edilen Babil Kulesi’nin diğer adının da Marduk Tapınağı-Etemennaki olduğu, Kral Hammurabi tarafından Babil’in baş tanrısı Marduk için inşa edildiği anlatılır.

“‘Babil’i işgal eden Asur kralı Asurbanipal yıktırmış. Kral Nebukadnezar milattan önce 600 beşten sonra kuleyi yeniden inşa ettirmiştir. Ancak Pers işgalinden sonra maalesef bu kale de yıkıldı.’ (...) ‘Bugünkü tarihçiler ve arkeologlar kulenin yüksekliğine 90 ile 100 metre arasında tahmin etmekte dedi hoca’. ‘Milattan önce 450 yıllarda yaşayan ünlü tarihçi Herodot ise, ‘şehrin içinde Babil Kulesi vardı, bu kule tanrı Marduk için yapılan bir tapınakta ve cennete ulaşmak için köye doğru yükseliyordu’ diyor.”¹⁸⁹³

Tanrının Temsilcileri romanında Babil’in dindar bir şehir olarak kabul edildiğine ve Tanrıya açılan bir şehir olarak görüldüğüne yer verilirken bu şehirde hayat ağacı simgesinin de bulunduğu belirtilir.

“‘Evet yapay Hayat Ağacı. Antik Babil çok dindar bir şehirdi. Kendilerini yarı Tanrı gibi gören Kralları da inanışlarına uygun olarak şehirlerinde devasa eserler inşa ettirdiler bence. O tarihten kalan bazı tabletler ve duvarlar duvar resimlerinde Hayat ağacının dinsel olarak çok önemli olduğu net bir şekilde görülüyor çünkü.’

Gök tanrı dininin iki önemli sembolü Hayat Ağacı ile hemen ardından çift başlı kartalı hatırlayan Çok tedirgin olmuştu.”¹⁸⁹⁴

Yazar, romanda Sümerlerin baş tanrısı Anu’dan da söz eder ve romanda onun gök ile temasta olduğu anlatılır.

“‘Başka tanrıları da olmakla beraber Sümerlerin baş Tanrısının adı Anudur. Tanrıların babası veya Tanrıların Kralı olarak bilinir. Sümerce sözlük anlamı Gök olan ana ve zamanla onun yerine alan oğlu Enlil Gök

¹⁸⁹² Topaloğlu, s. 332.

¹⁸⁹³ Topaloğlu, s. 335.

¹⁸⁹⁴ Topaloğlu, s. 334.

tanrılarıdır. Zigguratlar bu nedenle Tanrı'nın evi gökevi tanrının Dağı Gök ile yeryüzünün birleştiği yüksek yer olarak da adlandırılır."¹⁸⁹⁵

¹⁸⁹⁵ Topaloğlu, s. 374.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TARİH VE İNSAN

4.1. ROMANLARDA YER VERİLEN TARİHİ KİŞİLİKLER

4.1.1. Peygamberler

4.1.1.1. Hz. Âdem

Hz. Âdem¹⁸⁹⁶ kutsal kitaplara göre insanlığın ilk atası, ilk peygamberidir ve “ebü’l beşer” olarak anılmaktadır. Hz. Âdem’in yaratılışı kutsal kitaplarda da konu edilmiş ve onun yaratılış hikayesi bütün insanlığın yaratılış hikayesine kaynaklık etmiştir. Romanlarda da Hz. Âdem’in yaratılışı, yaratıldıktan sonra yaşananlara değinilmiştir. Bu romanlardan biri *Lâ-Sonsuzluk Hecesi* romanıdır.

Nazan Bekiroğlu’nun *Lâ-Sonsuzluk Hecesi* romanında Hz. Âdem ve Hz. Havva’nın yaratılışı, cennetten dünyaya gönderilişi anlatılır. Yazar bu romanla “*Âdem’le Havva’nın hikâyesini anlatmanın bütün bir insanlığın hikâyesini atlatmak*”¹⁸⁹⁷ istediğini söyler.

Daha sonraki bölümde ise Hz. Âdem’in yaratılışını şiirsel bir dille ele alan yazar yaratılıştaki zıtlıklara vurgu yapar.

“Özenin kaydı olmazdı elbet Yaratıcı için, OL, dese olurdu. Yine de Kadir Olan, Adem’in hamurunu, oluşun sırrı açığa çıksın diye aniden değil zamanla, aşama aşama, topraktan toprağa hemhal etti. Merhaleden merhaleye geçirdi. İki merhale arasında, döndürdü, çevirdi, bekletti.

Alemlerin Rabbi bu hamura, kendisinde ne varsa; gazapla rahmeti, celalle cemali, korkuyla ümidi ve ikisinin arasında duran yüzlerce binlerceyi, tek tek değil bir arada kattı.”¹⁸⁹⁸

Kutsal kitaplara göre ilk insanın yaratılması üzerine Yaratıcı bütün meleklerle ona secde etmelerini emretmiştir. Ancak Şeytan bunu reddetmiş ve kendisinin ateşten

¹⁸⁹⁶ Süleyman Hayri Bolay, “Âdem”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, I.

¹⁸⁹⁷ Nazan Bekiroğlu, *Lâ-Sonsuzluk Hecesi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 7.

¹⁸⁹⁸ Bekiroğlu, *Lâ-Sonsuzluk Hecesi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 22.

yaratıldığını ve insandan daha üstün olduğunu söyleyerek başkaldırmıştır. Bekiroğlu da romanda kutsal kitaplarda geçen bu bölümlere göndermeler yapar:

“Kıyasında meşru kibri öyle işledi ki içine, kendinden daha üstün bir makamı tanımayacak hâle geldi. Kendisini her türlü sorunun cevabı, her türlü emrin âmiri addetti. Kendi kulluğunda kendi tanrılığına itaat etti. Sözlerine başlarken başı önde, gözleri yerdeydi. Sonra bir cesarettir geldi. Başını kaldırdı. Gözlerini dikilmemesi gereken yere dikti. Sesini yükseltti. Böyle bir sesle seslenilmemesi gereken yere seslendi: Beni, dedi, ateşten, ateş derken sesi titredi, onu çamurdan yarattın. Ben ateşten mizacımla seçilmiş, üstün tutulmuş olan değil miydim? Ben başka, ben yekta değil miydim?

*Oysa Sen! Onu bana eş koştun. Eş bile değil, üstün kıldın. Sonra tuttun, şu bulanık balçık bedene secde etmemi emrettin. Bir toprak yığını.”*¹⁸⁹⁹

Yazar, Şeytan’ın isyanına dair bölümlere sıklıkla yer verir. Ve onun en büyük özelliğinin “ben” zamirini ön plana çıkarması olduğunu ve kendisini diğer yaratılanlardan üstün görmek olduğunu belirtir:

*“Ben mi, dedi, secde buyruğuyla karşılaştığı daha ilk ânda. Kibrin zamiri ben. Ben, diye yineledi, ben, diye devam etti. Ben ki dumansız ateşten yaratılmışım, asilim, vakarlıyım. Sesinde acı değil öfke vardı... Ateş dedi en üstün yaratılış unsurudur. Çünkü maddesi yoktur, görünür ama dokunulmaz ona. Saftır, katışıksızdır. Üstelik sınırsızdır. Ateşin sınırı ancak onun kendi kendisinde tekrarıyla aşılır. Bu hâliyle saltanattır, baştan başa ulaşılmazdır.”*¹⁹⁰⁰

Romanda Şeytan, isyanı için Yaratıcıyı suçlar ve kaderinin belirlenmiş olduğunu, dolayısıyla isyanının da belirlenmiş olduğunu söyler:

*“Başını kaldırdı. Seslendi, beni Sen azdırdın, dedi. Kaderimi Sen yazdın. Sorumluluğu, Kaderler Çizen’e yükleyiverdi. Müsebbibü’l-Esbâb olana sebep gösterdi. Kabahatinden büyük bir özrü sahiplendi”*¹⁹⁰¹

Romanda “Büyük Ayartıcı” olarak anılan Şeytan insana secde etmeyerek başkaldırır ve daha sonra Hz. Âdem ve soyunu doğru yoldan saptırmak için birçok işe

¹⁸⁹⁹ Bekiroğlu, *Lâ-Sonsuzluk Hecesi*, s. 44-45.

¹⁹⁰⁰ Bekiroğlu, *Lâ-Sonsuzluk Hecesi*, s. 43.

¹⁹⁰¹ Bekiroğlu, *Lâ-Sonsuzluk Hecesi*, s. 47.

girişeceğine ve sonunda kendisinin kazanacağına, üstünlüğünü kanıtlayacağına dair yeminler eder, ilgili bölümler şöyle anlatılmaktadır:

“Döktü saçtı, içindekileri gösterdi. Ona bakılırsa, insanın yüzmeyi bildiği kadar deniz de boğmanın bilgisine sahipti. Onları, dedi, yeteri kadar kendine sadık bulamayacaksın. Sağdan, soldan, önden, arkadan, yani her hâlden, her meşrepten, her mizaçtan, her lisandan yol bulacağım. Sımsıkı bağlarını gevşetip açacağım. Ümit vereceğim, korku salacağım. Güzellikle kandıracağım, güzellikle olmazsa şiddetli nefreti sokacağım araya. Elimden geleni ardım koymayacağım. Doğru olanı yaptıklarına inandıracağım. En fazla da onları ben’den caydıracağım. Yok, diyecekler, şeytan diye bir şey. Benim ismini telâffuz ederken dudakları titremeyecek. Benizleri atmayacak, kanları çekilmeyecek.

Korkmayacaklar şerrimden. O kadar ileri gideceğim ki olmadığımı nerdeyse ben bile inanacağım. İşte o zaman onları San’a geldikleri dosdoğru yoldan çekip çıkaracağım. Yani ben kazanacağım”¹⁹⁰²

Romanda Hz. Adem’in cennetteki yaşantısını da ele alan yazar, Hz. Adem’e öğretilen kelimelerden ve “Kelimeler Kitabı”ndan söz eder. “Adem’in Can Sıkıntısı” ve “Galiba Ezelden Tanışlardı” isimli bölümde ise Hz. Havva’nın yaratılışı anlatılır. Yazar, bu bölümde Hz. Adem’in derin bir uyku uyuduktan sonra sol yanında bir boşluk hissi ile uyandığını söyler:

“Böyle bir şeye daha evvel rastlamamıştı. Ama şaşırtıcı derece tanıdıktı. İlk bakışta tanıdı. Havva’ydı.”¹⁹⁰³

Romanda daha sonra II. Yasak Meyve olarak anılan bölümde, Büyük Ayartıcı olarak adlandırılan Şeytan’ın Hz. Âdem ve Havva’yı yasak meyveden yemesi için yanıltması ele alınır. Yazar, bu bölümlerde yer yer şiir formunda anlatımlar yapmıştır:

*“Şu ağaca yaklaşmayın.
“Şu” ağaç.
“Bu” kadar yakın değil.
“O” kadar uzak da değil.*

¹⁹⁰² Bekiroğlu, *Lâ-Sonsuzluk Hecesi*, s. 51.

¹⁹⁰³ Bekiroğlu, *Lâ-Sonsuzluk Hecesi*, s. 60.

Arada. ¹⁹⁰⁴

H. Âdem ve Havva'nın Büyük Ayartıcının da etkisiyle yedikleri meyvenin gizemli bir imtihan olduğu da romanda belirtilmektedir:

“Gaye Adem'in, kaderin de üstündeki kaderinin gerçekleşmesi.

Sırr-ı imtihan.

Yasak meyveden bir ısırık alınacaktı. Adem'di bu. Kendi tercihinde, kendi düşmüşlüğünde sınanacaktı. ¹⁹⁰⁵

Daha sonraki bölümlerde ise H. Âdem ve H. Havva'nın cennetten dünyaya gönderilişlerini anlatan yazar, onların Hindistan'da bulunduğu bilinen Serendip bölgesine indirildiklerini söyler:

“Dünya böyle yaratılmışken, yazısı böyle yazılmışken, Âdem yasak meyveden nasıl yemesindi? Dünyaya nasıl düşmesindi? Nasıl gelmesindi? Geldi. Dünya, işte oradaydı. Vardı. Yaratılmıştı. Dayanıp döşenmişti. Hazırlıkları tamamdı. Konuşunu bekliyordu sadece. Âdem, gelmeyip de ne yapacaktı? O dünyaya uygundu dünya ona hazırды. Onunla tamamlandı dünya, Âdem'siz eksik kalırdı. Dünya dünya olalı, dünyalığını böyle bilmemişti. Geldi. Asıl sahibiymiş gibi dünya bahçesine girdi. Her şey ona aşına. O her şeye efendi. Tanışıklık ezeli. Geldi. Serendip'e indi. ¹⁹⁰⁶

Yazar, Serendip bölgesini ise şöyle anlatır:

“Serendip. Bu kelime Beklenmedik Şeylerin Ülkesi, demektir.

Beklenmedik Şeylerin Ülkesi, ama orada Âdem yedi iklim dört bucağı, hayvanları, bitkileri, maddeyi, ilkeleri, bilgiyi kendisini bekler buldu. ¹⁹⁰⁷

Romanda dünya hakkında da birçok tasvir bulunmaktadır. Yazar, dünyanın H. Âdem gelmeden önde ehlileştirildiğı ve bir insanın yaşayabileceğı özellikler kazandırıldığından bahseder:

“Lâkin Âdem için, Âdem'e göre kılınıncaya değin dünya çok merhaleden geçmişti. Hâlden hâle girmiş, munisleştirilmiş, müsait edilmişti. Nice türler var

¹⁹⁰⁴ Bekiroğlu, *Lâ-Sonsuzluk Hecesi*, s. 81.

¹⁹⁰⁵ Bekiroğlu, *Lâ-Sonsuzluk Hecesi*, s. 83.

¹⁹⁰⁶ Bekiroğlu, *Lâ-Sonsuzluk Hecesi*, s. 156.

¹⁹⁰⁷ Bekiroğlu, *Lâ-Sonsuzluk Hecesi*, s. 159.

edilmiş, daha Âdem görmeden yok da edilmişlerdi. Velhasıl ne lâzımsa Âdem'e, varlığı Âdem'in gelişine yakın, ne lâzım değilse Âdem'e, onun gelişine uzak durdu. Âdem dünya üzerinde geçmiş zamanı buldu."¹⁹⁰⁸

Cennetten dünyaya gönderilen Hz. Adem'in dünya hayatına yabancılık çekmemesi için cennetteki meyvelerin benzerlerinin dünyada da yaratıldıkları da yine romanda anlatılır.

Yazar, cennetten "yasak meyve" sebebi ile kovulan Hz. Adem'in çok büyük pişmanlık yaşadığı ve yaratıcıya affedilmek için yalvardığını da anlatır:

*"Gözlerini yumarken kelimeler döküldü ağzından bir bir. Hatakârların bu ilki, cennet suyunun kıyısında iç parçalayan bir yakarıyla yakardı. Dedi ki: BENİ AFFET! Bütün söyleyecekleri aslında bu iki kelimeydi. Ne söylese daha ileri geçemeyecekti. Ama o devam etti. Çok pişmanım, diye inledi..."*¹⁹⁰⁹

Hz. Adem'in dünya hayatına ve hayatta kalmak için mücadelesine de yer verilen romanda onun ev kurmak, su kuyusu açmak ve ateşi bulmak gibi birçok önemli vazifeyi de başarılı bir şekilde üstlendiğini anlatır:

*"O kadar keskinleşti ki bilgisi, dünyanın bu ilk sakini, öğrenmesi gereken ne varsa hepsini öğrendi. Ev kurmayı, korunmayı. Hasırdan şilte yapmayı. Kızgın taşların üstüne soğuk su dökmeyi, taşı çatlatmayı. Kuyu açmayı. Çıkrığı, kovayı. Kuyudan su çıkarmayı. Bahçe kurmayı. Önüne çit çekip çevirmeyi. Kırmızı gövdeli kırmızı yapraklı tarçın ağacını o bahçeye dikmeyi. Hayvanları ehlileştirmeyi. Taşların içinden, odunların gövdesinden kıvılcım çakmayı. Kavi tutuşturmayı. Kara ocakta ateş yakmayı, karşısında ısınmayı, deniz kabuklarından kandiller yapmayı, ışığı kandillerde taşımayı...Hepsini öğrendi. Kolay değildi öğrenmek. Her defasında öğrendiği ayağına dolandı Âdem'in, eline bulaştı. Ama o sebat etti."*¹⁹¹⁰

Romanda affedilmek için yakaran, aynı zamanda hayatta kalmak için mücadele eden Hz. Âdem'in dünya hayatında yaratıcıdan istediği bir başka varlık ise ezelden tanıdığı eşi Havva olur. Bunun için yazar, yine ben dili ile Hz. Âdem'in yaşadıklarını, hissettiklerini anlatmaya çalışır:

¹⁹⁰⁸ Bekiroğlu, *Lâ-Sonsuzluk Hecesi*, s. 159.

¹⁹⁰⁹ Bekiroğlu, *Lâ-Sonsuzluk Hecesi*, s. 139.

¹⁹¹⁰ Bekiroğlu, *Lâ-Sonsuzluk Hecesi*, s. 191-192.

“Koca dünya üzerinde bir başınayım. Havva yaratılmazdan önceki yalnızlığıma hiç benzemiyor bu. O zaman varlığını bilmediğim bir Havva’nın yokluğuyla yokluk çekiyordum. Şimdiyse bir kez bulup da kaybettiğimin boşluğuyla doluyorum. Onu bir kez tanıyan artık onsuz olamaz, beni şu dünya yolunda onsuz koma, beni Havva’sız bırakma. Rabbim, dedi, aynı içtenlikle. Ey Kalplerin Tartıcısı. Çok bunaldım senin uzaklığında. Senden habersiz, cennetinden kovulmuş. Çok yorgunum. Bana bütün haberlerin yerini tutacak bir haber gönder. Üzerime bir iyilik ve güzellik kondur. Avunmalığım olsun, hiç ummadığım bir sevinç nasîb et. Lâtifsin, lütfet. Lütfet. Bu gam denizinde tatlı bir dirlik olsun. Sürgünlüğümün sebebi o değil ama mükâfatı Havva olsun.”¹⁹¹¹

Romanda duaları kabul olan Hz. Âdem ve Hz. Havva’nın Mezopotamya veya Mekke dolaylarında birbirlerine kavuştuklarına yer verilir.

“Dünya toprağının üzerinde, iki ırmağın iyice yaklaştığı yerde karşılaştılar. Diyelim ki Mekke cihetinde, evlerin en güzelinin makamı, ismi ezelden belli Kâbe toprağında, Arafat’taydılar.”¹⁹¹²

Romanda daha sonra Hz. Âdem ve Havva’nın dünya hayatı anlatılır ve Hz. Âdem’in baba, Hz. Havva’nın da anne oluşları hikâye edilir. Yazar, annelik duygusunu, aşkı ve kelimeleri şiirsel bir dille şöyle anlatır:

“Üç şey seçtiler cennetten çıkarmak için:

Bir: Kelimeler.

İki: Aşk.

Üç: Annelik duygusu.

Kelimeleri Âdem, annelik duygusunu taşımak Havva’ya kaldı.”

Ama aşk çok ağırdı.

İkisinin de aşkı tek başına taşıması mümkün olmayınca ikisinin de zembili aşkı bir başına kaldıramayınca bölüştüler yükü.”¹⁹¹³

Nazan Bekiroğlu daha sonra Habil ve Kabil’in hayatlarını anlatır. Hz. Âdem’in iki çocuğunun özelliklerini ele alan Bekiroğlu, Habil’in dünya malına düşkün olmayan,

¹⁹¹¹ Bekiroğlu, *Lâ-Sonsuzluk Hecesi*, s. 202.

¹⁹¹² Bekiroğlu, *Lâ-Sonsuzluk Hecesi*, s. 211.

¹⁹¹³ Bekiroğlu, *Lâ-Sonsuzluk Hecesi*, s. 152.

munis bir kişiliğe sahip olduğunu yaratıcıya adadığı adakla bağlantı kurarak vermeye çalışır:

“En güzelini seçtim koyunlarımın. Gözleri en kara, tüyleri en parlak en beyaz, sırtı en kınalı olanı. Bana en içli bakanı, en alışık olanı. En sevdiğimi anlayacağın, hüznü içimi en çok oyacak olanı. Onu götürürken canım acıdı. Görmemek için gözlerinin üzerinden siyah bir bağ geçirdim. Elimden gelse kendi gözlerimi de bağlayacaktım. Ama bildim ki canım acımazsa, kurbanım kurban olmazdı.”¹⁹¹⁴

Romanda daha sonra Hz. Âdem ve Havva’nın kızları Sidre ile evlenmek isteyen Kabil’in nitelikleri anlatılır ve onun Büyük Ayartıcı’nın tuzağına düştüğü ve isyan ettiği belirtilir.

Yazar, Şeytan’ın Habil ve Kabil’i Sidre üzerinden birbirlerine düşürdüğünü onun açısından ele alarak şöyle anlatmaya devam eder:

“Büyük ayartıcı, uygun yolu bulmuştu. Son bir darbe yetecekti Kabil’in düşmesine. Bütün güzelliklerin ve güzeller güzeli Sidre’nin güzelliğinin üzerine, ölçtüm biçtim ve bir kez daha ölçtüm biçtim, Kabil’in kendi güzelliğini ekledim.”¹⁹¹⁵

Romanda daha sonra Kabil’in Habil’i öldürmesi ve yeryüzünde ilk kanın akması konu edilirken Hz. Âdem’in bu hadiseden dolayı çok üzgün olduğu söylenir ve Hz. Âdem’in vefatı ile roman nihayetlenir:

“Razıydı:

Kaderimden razıyım. Cennet sürgünümünden razı. Dünya çilesinden razı.

Öyleyse: Rabbi ondan razı, o Rabbinden razı.

...

Ben, dedi bilmeden seçtim. Seçimim bir ayak sürçmesiydi ilk bakışta.

Manasını şimdi tamam ettim. Bilsem de seçerdim.”¹⁹¹⁶

Necati Kanter’in *Bürde-Bir Hırka-i Saadet Romanı* isimli romanının bir bölümünde Hz. Âdem’in cennetten çıkarılışı ve dünyadaki yaşamına değinilir. Yazar, Hz. Âdem’in ilk günahının yaratıcı tarafından affedilişinden sonra çocukları Habil ve Kabil’in

¹⁹¹⁴ Bekiroğlu, *Lâ-Sonsuzluk Hecesi*, s. 152-153.

¹⁹¹⁵ Bekiroğlu, *Lâ-Sonsuzluk Hecesi*, s. 258.

¹⁹¹⁶ Bekiroğlu, *Lâ-Sonsuzluk Hecesi*, s. 383.

arasında yaşananlara yer verir. Romanda, Kabil'in Habil'i öldürmesi üzerine çok acı çeken Hz. Âdem'in dünyadaki ilk şiiri de söylediği iddia edilir ve Arap topraklarında yaygın olan şiir yarışmalarına dikkat çekilir.

“‘Evladım,’ dedi Cuşemli yaşlı bilge: ‘Nazım ipine söz incilerinin tane tane ilk dizildiği yerdir bu topraklar. Rivayet olunur ki; Âdem, cennetten yeryüzüne indirildiğinde pişmanlık içinde inleye inleye bu âlemi dolaştı ‘Ya Rabbi, biz nefsimize zulmettik.’ sözünü dilinden düşürmeden, uzun bir süre ağlayıp inledikten sonra ayrılık beyitleri söyleyip af diledi Rabbinden, yalvardı hele bir de Kabil, Habil’in kanını dökünce iyice canı yandı, neredeyse gözü görmez, eli tutmaz, ayakları adım atamaz oldu. (...) Bu topraklarda söylenen ilk şiir, Âdem ve Havva’nın gurbet, ayrılık ve evlat acısı için dizlerini yaktığı mersiyelelerdir.

‘Ağıtlar ile Arap şairlerinin elinde şiir; bugün bir silah, bir ok, bir kılıç... Ukaz Panayırı’nda kılıç ile değil karşı karşıya gelir, sözünün arkasında amansız bir savaş başlardı...’¹⁹¹⁷

Tecelli Sercan Sırma’nın, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı* romanının önemli bir bölümünde de Hz. Âdem’in cennetten çıkarılışı konu edilir. Romanda Tevrat’ın anlatısına göre Hz. Âdem’in yaşamı ele alınmıştır. Romana göre Hz. Âdem, cennette “yasak meyve”yi yiyerek “iyi ve kötü” bilenlerden olmuştur. Romanda Tevrat’ta Hz. Âdem’in cennetten çıkarılışının bir sürgün olarak ele alındığına yer veren yazar, Tanrının böylece onların ölümsüz olmalarını engellemiş olduğunu ve “Yaşam Ağacı”nı koruma altına aldığını söyler.

“(...) Onun için Allah, Tevrat’a göre, şöyle dedi: ‘Âdem iyi ile kötüyü bilmekle bizlerden biri gibi oldu.’

Âdem ile Havva’nın hem bilgili hem de ölümsüz olması durumunda, göklerin düzenini bozacak bir felaket olacaktı. Bu yüzden ölümsüz olmalarını engellemek için ‘Yaşam Ağacı’ derhal koruma altına alındı. Her yana dönen alevli kılıçlar ve özel muhafızlar yerleştirildi. Yaklaşan yok olacaktı. Âdem ile Havva’yı ondan uzak tutmak, meyvelerinden yemelerini engellemek için ikisi de dünyaya sürgün edildi. Doğru mu hatırlıyorum Yusuf?

‘Evet, doğru, ‘Yaratılış’ bölümlerinde bunlar var.’

¹⁹¹⁷ Necati Kanter, *Bürde-Bir Hırka-i Saadet Romanı*, Tedev Yayınları, İstanbul 2018, s. 47.

*‘Onlar dünyaya sürgün edildikten sonra burada da daha katı kurallar ve yasaklar getirildi. Şu yapılması yasak, yenmesi haram şeyler... Ve eğer insan burada da rahat durmazsa, bu kez daha da korkunç ve ağır cezaların verileceği ikinci bir sürgün yeri olacak. Yani cehennem.’*¹⁹¹⁸

Romanda daha sonra Hz. Âdem’in cennetten çıkarılmasına neden olan ağacın İslam ve Hristiyanlık dinlerindeki karşılıkları hakkında bazı açıklamalar yapılmıştır. Yazar Müslümanlara göre bu ağacın Sidretül Münteha olduğunu söylerken Hristiyanlara göre ise bu ağaç Hz. İsa’nın çarmıha gerildiği ağaçtır. Yahudilerin ise iki ağacın var olduğuna inandıklarını söyleyen yazar, bu ağaçların Fırat ve Dicle arasında bir yerde olduğunu belirtir ve ağaç kültürünün Yunan medeniyeti gibi pek çok medeniyette var olduğunu söyler.

“Müslümanlara göre, o ağaç göklerin yedinci katının en sonunda meleklerin bile gitmesinin yasak olduğu bir sınırdadır. Hiçbir yaratılmış oraya giremez. Sadece Peygamber efendimiz Allah’ın izniyle oraya bir kez gitmiştir. Cebrail bile oraya gitmemiştir. O ağaç ‘Sidre’tül Müntaha’, yani en sondaki ağaç diyoruz. Ama Kur’an’da iki değil sadece bir ağaç vardır.

(...) Peki, bize göre ağaç falan yok mu?’ diye sordu.

‘Var tabii. Olmaz mı? Sizin yaşam ağacınız Hz. İsa’nın çarmıha gerildiği haçtır. O göklere dayanmış bir merdivendir. Onunla göklere çıkıp inersiniz. (...) Âdem Baba bu kutsal ağaç öyküsü hemen her kültürde var. Yunan Tanrısı Zeus, kız kardeşi olan Tanrıça Hera ile evlenirken anneleri onlara düğün hediyesi olarak elmaları sihirli olan ve altın olan bir ağaç verir. Tıpkı Havva’nın yediği elmalardan. Onu da koruma altına alırlar.’ Âdem Baba onu dinlemiyormuş gibi konuşmasını sürdürdü. ‘Tevrat’ta Dicle ile Fırat’ın da Aden denen bir bahçeden çıktığı yazıyor mu?

‘Evet, yazıyor.’

*‘Şimdi her iki ağaç da aynı bahçede olduğuna göre, burada da bir değil iki ağaç olması gerekiyor. ‘İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı’ burada üstümüzde duruyor. ‘Yaşam Ağacı’ da buralarda bir yerde olmalı.’*¹⁹¹⁹

¹⁹¹⁸ Tecelli Sercan Sırma, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 84.

¹⁹¹⁹ Sırma, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı*, s. 84.

Romanda yine Fırat ve Dicle arasında tufanın gerçekleştiğine inanıldığına da yer verilir. *“Tıpkı tufan gibi. Zaten bir rivayete göre tufan buralarda gerçekleşmiş.”*¹⁹²⁰

Tecelli Sercan Sırma'nın *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı* romanında Fırat ve Dicle nehirlerinin yaratılış mitleri ile olan yakın bağına da değinilmiştir. Romanda bu bölgenin “dünyanın ana rahmi” olduğunu, dinlerin ve medeniyetlerin doğduğu yer olduğunu belirten yazar, ilk insanın da burada yaratıldığına dair iddialara yer verirken Hz. Âdem'in Zeytin Dağı ya da Golgota Tepesi'nde yaratıldığına ve orada kıyamet gününün yeniden yaşanacağına ve insanların yeniden dirileceğine inanıldığını da ekler. Ardından Necef şehrinde Hz. Âdem ve Hz. Nuh'un mezarlarının olduğu iddiası ele alınır.

“Dicle ile Fırat, Bağdat'ın yakınlarında birbirine yaklaştıktan sonra uzun birer yarım daire çizerek Kurna'da birleşiyorlar. Bu yay arasında kalan bir ana rahmine benziyor. Bence dünyanın da ana rahmi burasıdır. Çünkü medeniyetlerin de dinlerin de çıkış yeri burası. İnsan zihninin 'Aden cennet'ni buraya yakıştırmasının herhalde haklı bir gerekçesi vardır. Bence ilk insan burada yaratıldı, burada öldü. İnsan, 'İyi ve Kötü'yü burada bildi.

'Hayır. Âdem Kudüs'te Golgota Tepesi'nde yaratıldı. Orada öldü. Ölenler de orada tekrar dirilecekler.'

*'Yani Zeytin Dağı'nda demek istiyorsun. Tabii ki o da bir inanış. Dediğim gibi tarih ile inançları bir arada düşündüğünde sanki buralar daha mantıklı geliyor. Baksana! Şu ilerdeki Necef'te, Âdem, Nuh ve daha birkaç peygamberin mezarlarının olduğu söyleniyor. Bunlar uydurma olsa bile, etraftaki şehir kalıntılarından dolayı- buranın ilk cennet ve Âdem'in ilk yaşadığı yer olması fikri pek de yanlış gelmiyor. Atamız Hz. İbrahim burada yaşadığına göre.’”*¹⁹²¹

İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı romanında “Yaşam Ağacı”nın Fırat ve Dicle nehirlerinin yarattığı kollardan oluştuğunu yani Şattül Arab'ın, Yaşam Ağacı'nın kendisi olduğunu iddia edilir. Yazar, “İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı”nın ise bu iki nehrin kesiştiği noktada olduğunu, isminin de Âdem Ağacı olduğu söylenen ağacın ta kendisi olduğunu belirtir.

¹⁹²⁰ Sırma, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı*, s. 101.

¹⁹²¹ Sırma, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı*, s. 87-88.

“‘Âdem Baba, ‘İşte ikinci ağaç, yani Yaşam Ağacı bu. Cennetten akan iki nehir ve birleşerek oluşan bir gövde... (...) ‘Şu önümüzde akan Şattülarap ana gövde, sağıda ve solundaysa Dicle ve Fırat iki yan dal. İşte yaşam veren, yaşam alan ama kendileri hiç ölmeyen bu üç nehir, Yaşam Ağacı’dır. İki nehrin birleşip tek nehir olarak akmaya başladığı köşede ise; bizim ‘İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı’ dediğimiz, yani şu altında oturduğumuz Âdem Ağacı vardır.’ ‘(...) bence Yahudi âlimleri bunu bilirler ama kimseyle paylaşmazlar. Bunu sır gibi saklı tutarlar.’”¹⁹²²

4.1.1.2. Hz. İbrahim

Musevi, Hristiyan ve İslamiyet dinlerinde peygamberliği kabul edilen isminin anlamının “milletlerin atası” olan, Hristiyanlık’ta “inananların atası”, İslamiyet’te “Halîlullah” olarak anılan Hz. İbrahim’e peygamberliğinin Ur kentinde verildiği düşünülmektedir. Ailesinin ve yaşadığı bölge halkının putperest olduğu bilinen Hz. İbrahim, önce Harran’a uzun bir zaman sonra da kendisine vaad edilen Kenan diyarına gitmiş olduğu kabul edilmiştir. Hz. İbrahim, tek tanrı inancının yani Hanif inancının önemli temsilcilerinden olmakla birlikte putperestlere karşı verdiği mücadele ile birlikte İslam dininde de oldukça özel bir yer edinmiştir. Kur’an-ı Kerim’de Âl-i İmrân (67), Meryem Suresi (42 ve 48), Saffaf Suresi’nde (91-99) onun putperestlere karşı verdiği mücadele anlatılmaktadır. Ayrıca Hz. İbrahim ve Nemrut’un mücadelesi de yine İslam’ın kutsal kitabında Saffaf suresinde anlatılmakta, Nemrut’un ateşinin Hz. İbrahim’i yakamaması onun mucizeleri arasında yer almaktadır.

“Kur’an’ın özellikle ikinci ve üçüncü Mekke dönemine ait sûrelerinde İbrâhim’in, babasının ve kavminin taptığı putlara karşı mücadele ettiği ve bir tek Tanrı inancını savunduğu; gök cisimlerine ve bunların sembolleri olan putlara tapmanın mânasız olduğunu, hiç kimseye fayda veya zarar vermesi mümkün olmayan bu cisimlere tapmaktan vazgeçmeleri gerektiğini söylediği ifade edilir.”¹⁹²³

Kenân diyarının kendisine verileceğine inanarak buraya giden Hz. İbrahim, eşi Sare’den de bir çocuk sahibi olacağı müjdesini alır. Hz. İbrahim, İshak doğunca, eşi

¹⁹²² Sırma, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı*, s. 93.

¹⁹²³ Ömer Faruk Harman, “İbrâhim”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, XXI, s. 269.

Hacer'den olan oğlu İsmail'i ve eşini, diğer eşi olan Sare'nin isteği üzerine evlerinden uzaklaştırır. Daha sonra oğlunu kurban etmek ile görevlendirilen Hz. İbrahim, birçok sınavdan geçer. Kurban edilmesi istenilen oğul Yahudilik'te Hz. İshak olarak kabul edilirken İslam dininde bu oğulun Hz. İsmail olduğuna inanılır.

Hız. İbrahim, Kâbe'yi yeniden inşa etmesi sebebiyle de Müslümanlar için oldukça özel bir yere sahip bir peygamberdir. Kur'an-ı Kerim'e göre Hz. İbrahim oğlu İsmail ile birlikte Kâbe'nin yerini bulur ve Allah tarafından görevlendirilen Hz. İbrahim Kâbe'yi yeniden inşa eder.

“Allah tarafından Beytullah'ın yeri bildirildikten sonra (el-Hac 22/26) İbrâhim, oğlu İsmâil ile beraber Beytullah'ın temellerini yükseltmiş (el-Bakara 2/127) ve bir olan Allah'a adanan ilk mâbed olarak Kâbe inşa edilmiş (Âl-i İmrân 3/96), İbrâhim'den insanlar arasında hacca ilân etmesi, Beytullah'ı temiz tutması istenmiş, böylece bu kutsal mekân bütün müslümanlar için hac yeri ve kible yapılmıştır (el-Bakara 2/125; el-Hac 22/26-28).

Beytullah'ın bulunduğu Mekke için dua eden Hz. İbrâhim Mekke'nin emin bir şehir olmasını dilemiş (el-Bakara 2/126; İbrâhîm 14/35), bölgeyi “haram” (kutsal) ilân ederek orada kan dökülmesini ve dışarıda câiz olan diğer bazı işlerin yapılmasını yasaklamıştır.”¹⁹²⁴

İslam dinine göre nerede vefât ettiği bilinmeyen Hz. İbrahim'in Yahudiler, Filistin bölgesinde, el Halil'de (Hebron) vefât ettiğini kabul ederler.

Türk romanlarında da Hz. İbrahim'in yaşamı ele alınmıştır. Bunlardan biri Nedim Gürsel'in *Allah'ın Kızları* romanıdır.

Nedim Gürsel'in *Allah'ın Kızları* romanı Cahiliye dönemini konu alsa da romanda Hz. İbrahim'den de söz edilir. Romanda Hz. İbrahim'in ailesi gibi putlara tapmayı reddetmesine ve tek Tanrı inancına değinilir.

“İbrahim yaşlanmış, iyiden iyiye kocamıştı. Bugüne dek babası Azer'in yapıp ona pazarda satması için verdikleri de dâhil, putlara tapmayıp Tanrı'ya, içinde duyup hissettiği, hayalinde besleyip büyüttüğü, yalnızca zor zamanlarında

¹⁹²⁴ Harman, “İbrâhim”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, s. 271.

değil her an adını andığı Tanrısına sığınmış, gece gündüz O'nun varlığıyla avunmuştu da ne olmuştu sanki!”¹⁹²⁵

Romanda Hz. İbrahim ile Nemrud'un mücadelesinden de çok kısa olsa da söz edilir ve Hz. İbrahim'in tek Tanrı inancı için verdiği mücadele ele alınır.

“Evet, dünyada bir İbrahim'di tek tanrıya tapan, O'na sığınan, O'ndan medet uman. O da bu sevgili kuluna birçok ihsanda bulunmuş, onu Nemrud'un gazabından bile korumuş, ateşinden kurtarmış, ne var ki bir oğul bile vermemişti.”¹⁹²⁶

Daha sonra ise Hz. İbrahim ve eşleri Sare ve Hacer'e yer verilirken bu bölümde Hz. İbrahim tarafından Kâbe'nin yapılması da hikâyeleştirilir.

“İbrahim'in her iki karısından da çocukları oldu. Sara, İshak'ı doğurdu ona, Hacer İsmail'i. İsmail'in anlamı 'Tanrı işitir' demektir ve Tanrı, küçük oğul İshak'ın doğumundan sonra İsmail için ona yalvaran babasının sesini işitti, İshak yüzünden İbrahim'i kendi nezdinde gözden düşürmedi. Annesiyle birlikte oradan çok uzaklara, kırk günlük deve yolundaki Hicaz'a gönderdi. Daha sonra İbrahim de geldi peşlerinden, baba oğul birlikte kervanların konakladığı Zemzem Suyu'nun yanına Kâbe'yi yaptılar, mabedin doğu köşesinde de Hacerü'l Esved denilen ve gökten yeryüzüne düştükten sonra bir melek tarafından İbrahim'e getirilen karataşı koydular.”¹⁹²⁷

Romanda daha sonra ise Hz. İbrahim'in sağlam bir inançla oğlu İsmail'i kurban etmek için götürmesine ve Tanrı tarafından sınanmasına değinilir.

“Mezbaha bitince İsmail kurban edecekleri kuzunun nerede olduğunu sordu. İbrahim 'Rabbim hikmetinden sual olunmaz!' diye yanıtladı oğlunu. Sonra başına bir taşın üzerine koyup gözlerini kapatmasını söyledi. İsmail, babasının isteğini yerine getirince bıçağına çıkardı.”¹⁹²⁸

İskender Pala'nın *Abum Rabum* romanının önemli bir bölümünde de Hz. İbrahim'e yer verilir. Yirmi birinci yüzyıldan başlanarak Hz. İbrahim dönemi ile bağlar

¹⁹²⁵ Nedim Gürsel, *Allah'ın Kızları*, Doğan Kitap, İstanbul 2008, s. 20.

¹⁹²⁶ Gürsel, *Allah'ın Kızları*, s. 29.

¹⁹²⁷ Gürsel, *Allah'ın Kızları*, s. 31.

¹⁹²⁸ Gürsel, *Allah'ın Kızları*, s. 36.

kurulan romanda, İbrahim ismi ile Abram-Abraham gibi kelimeler arasındaki ilişkiden yola çıkılır. Romanda, Musevilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'teki İbrahim peygambere odaklanılır ve bu üç dindeki öğretiler karşılaştırılmaya çalışılır:

“Hiç şüpheden olmasın kelimenin etimolojisi bile bunu sana söyleyebilir. Hem Kur'an-ı Kerim'de hem de kutsal kitapta geçen İbrahim için Sümerler, 'Abum Rabum' diyorlardı. Zaten İbrahim, İbrahem, Abram, Abraham, gibi okuyuşların tamamında heceler neredeyse aynıdır. Bu konuda sana başka şeyler de anlatabilirim. Mesela çeşitli araştırmacılar ismin etimolojisi üzerinde kafa yormuş, izahlar getirmişlerdir. Tevrat'ın Tekvin bölümündeki artık adın Abram çağrılmayacak lakin adın Abraham olacak. Çünkü seni birçok milletlerin babası ettim ve soyunu ziyadesiyle bereketli kılacağım!’ cümlesindeki Abram ‘eb’ ve ‘rahim’ kelimelerine işaretle ‘abi rahim’ yani ‘merhametli baba’ anlamında Ebrahim veya Abraham diye telaffuz edilmiştir. Bazı araştırmacılar bunu milletlerin babası diye tercüme de ediyorlar. Babil'in yazılı metinlerinde ‘abi’ kelimesiyle başlayan Abi-Ramu, Abi-Sare, Abi-Lugal gibi isimler sık geçer. Hepsi şehzadelerin, komutanların yüksek devlet görevlilerinin isimleri...”¹⁹²⁹

Abum Rabum romanında yer verilen şehirlerden birisi El Halil'dir ve bu şehir Hz. İbrahim'in şehri olarak anılır ve onun kabri ve çevresi anlatılmaya çalışılır:

“Tepeyi aştıklarında El-Halil'deydiler. Hz. İbrahim'in makamında burada Hazreti İbrahim ile birlikte eşi Hacer, oğlu İshak ve küçük torunlarından Yusuf peygamberin kabirleri vardı. Ziyaret etmeden geçmek olmazdı onun kabri başında Allah'a edilecek dualar belki de makbul olurdu gelgelelim burayı İsrail askerleri kontrol ediyordu.”¹⁹³⁰

Hz. İbrahim'in öğretisi üzerine yapılan konuşmalara da romanda sıklıkla yer verilmektedir. Hz. İbrahim'in çocukluktan itibaren evren ve yaratılış üzerine düşündüğünü anlatan romancı, onun ilahi bir yaratıcının olduğuna kanaat getirdiğini anlatırken bunun İncil, Tevrat ve Kuran'ı Kerim'de de anlatıldığını söyler. Bu konuşmalarda Yahudi, Hristiyan ve Müslümanların Hz. İbrahim'in dinine bakış açlarına

¹⁹²⁹ İskender Pala, *Abum Rabum*, Kapı Yayınları, İstanbul 2017, s. 118.

¹⁹³⁰ Pala, *Abum Rabum*, s. 426.

ve uygulamalarına odaklanılırken Musevi ve Hristiyanların onun dinini değiştirmeye çalıştıklarından da söz edilir.

*“Hz. İbrahim işte o zigguratların ve Tanrı kralların arasında doğdu. İncil ona Allah dostu Müslümanlarda aynı anlamda ‘halilullah’ derken o bütün putlardan putlaştırmalardan vareste yaşamış bir peygamberden söz eder. Yine çok iyi bileceğiniz gibi O yıldızları ayı ve güneşi daha çocukken tefekkür etmiş ve sonunda kudret sahibi yüze bir yaratıcının olduğunu daha çocukken bulmuştu. ‘Tevrat da aynen bunu söylüyor. Selim hocam ve onun putlar yerine Rabba inandığını anlatıyor. Yani Ahd-i Atik yazarlarının çeşitli vesilelerle onu örnek bir şahsiyet olarak göstermeleri boşuna değildir. Çıkışın dört yerinde, Ester ve Mezmurun da birer bölümünde Yahve için İbrahim’in Allah’ı diye yazmışlardır.”*¹⁹³¹

Romanda Hz. İbrahim’in oğlu İsmail’i, Yahudilere göre İshak’ı, Tapınak dağında kurban etmesinin burayı kutsal kıldığı anlatılırken bu bölgenin bu sebeple çok önemli olduğu ve Süleyman Tapınağı’nın burada yapılması gerektiğine inanıldığı, Siyonizm’in de bu görüşü desteklemesi gerektiği Zelotların bakış açılarıyla anlatılmaktadır:

*“Tapınak Dağı’nın bütün kutsallığını İbrahim’in İshak’ı burada kurban etmesine ve Süleyman Mabedi’ne bağlamak gerektirir. Bu amaç aynı zamanda Siyonizmin de amacı olmalıydı.”*¹⁹³²

Hz. İbrahim’in hayatına odaklanılan romanda onun III. Mentuhotep zamanında Mısır’a gittiğinden ve Hz. İsmail için bir sunak yaptığından söz edilir:

*“Mısırlılar İbrahim’in firavun üçüncü Mentuhotep döneminde buraya geldiğini inanıyorlar. Hatta obelisklerden birinin yanındaki küçük kayayı bir sunak veya mezbah olarak İbrahim’in yaptığını söylüyorlar.”*¹⁹³³

Leyla İpekçi’nin *Şehrim Aşk* romanının bir bölümünde de Hz. İbrahim’den söz edilmektedir. İpekçi, romanda Kâbe’nin Hz. Âdem zamanında gökten indirildiğini ancak daha sonra yeniden göklere çekildiğini, Hz. İbrahim’in gelişi ile de yaratıcının ona Kâbe’nin yerini yeniden gösterdiğini, böylece Hz. İbrahim’in oğlu ile birlikte Kâbe’yi

¹⁹³¹ Pala, *Abum Rabum*, s. 93.

¹⁹³² Pala, *Abum Rabum*, s. 72.

¹⁹³³ Pala, *Abum Rabum*, s. 363.

inşa etme sürecini anlatırken onun bu mesajının çağlar sonrasındaki Müslümanlarda uyandırdığı etkiyi ele alır.

“Kâbe’nin Hazreti Adem zamanında gökten indirildiği rivayet ediliyor. Allah, Nuh tufanı sırasında Kâbe’yi semaya kaldırıyor ve sonra bir rüzgar göndererek etrafını ortaya çıkarıp Hazreti İbrahim’e onun yerini gösteriyor. O da oğluyla birlikte Kâbe’yi eski temelleri üzerinde yeniden kuruyor. İşte İbrahim’in onu yeniden keşfedip oğluyla birlikte bina ettiği gibi, her birimiz de kendi harcamızla Kâbe’yi yeniden bina ediyoruz. Etmeye çalışıyoruz. Çünkü bu başlı başına büyük bir emek gerektiriyor. Yokluğumuzla onun harcını yoğurabilirsek, kendi hiçliğimizle onu imar edebilirsek, evet belki Beytü’l-Mamur’umuz olacak o bizim.”¹⁹³⁴

Tecelli Sercan Sırma’nın *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı* romanında da Hz. İbrahim’in yaşamına yer verilmiştir. Romanda Hz. İbrahim’in anayurdu olarak Mezopotamya bölgesi anlatılırken, onun buradan Ur kentinden Filistin’e Nasıra’ya gittiğine yer verilir. Yazar, Hz. İbrahim’in yaratıcıya, Hz. Âdem ve Havva’nın yediklerine inanılan ağacın meyvesinin aynısını yeryüzünde de yaratması için dua ettiğini ve bu duanın sonucunda da bugünkü Kurna kentinde Fırat ve Dicle’nin kesiştiği bölgede ‘Âdem Ağacı’nın yaratıldığını söyler.

“(…) Sen Tevrat’ı okuduğuna göre biliyorsundur. Hz. İbrahim babamızın anayurdu burasıdır.’

‘Biliyorum. Eski Ur kentinden, yani Nasıralıdır.’

‘Hz. İbrahim ailesiyle beraber buralardan göç etmeden önce fırsat buldukça Ur’dan buraya, tam da üçümüzün olduğu yere gelir, saatlerce ibadet ettikten sonra hep aynı duayı edermiş: ‘Allah’ım, annemiz Havva ile babamız Âdem’in meyvesini yediği yasak ağacın aynısını burada yarat.’ Sonunda Allah onun duasını kabul etmiş ve cennetteki yasak ağacın aynısını burada yaratmış. Bu ağaca da Hz. İbrahim ‘Âdem Ağacı’ ismini vermiş. O günden beri insanlar onu ziyarete gelirlermiş. Âmâ şimdi size daha önemli bir şey söyleyeceğim,’ deyip Yusuf’a döndü. ‘Tevrat’ı okuduğunu söylemiştin. Söyle bakalım, cennette kaç tane yasak ağaç vardı? Bir mi, iki mi?’

¹⁹³⁴ Leyla İpekçi, *Şehrim Aşk*, H Yayınları, İstanbul 2017, s. 37-38.

‘İki ağaç var. Biri ‘Yaşam Ağacı’, diğeri ise ‘İyi ve Doğruyu Bilme Ağacı’. Allah tarafından, ikisinin de meyvelerinin yenmesi yasaklanmıştır. Ama Âdem ve Havva ‘İyi ve Doğruyu Bilme Ağacı’ndan yemişler. ‘Yaşam Ağacı’na ise dokunmamışlar.’’’¹⁹³⁵

4.1.1.3. Hz. Yusuf

Hz. Yusuf, Yakup peygamberin oğlu ve Yahudiler için gönderilmiş olan peygamberlerden biridir. Tevrat’ta “Yaratılış” bölümünde, Kur’an-ı Kerim’de “Yusuf” suresinde onun hayatı anlatılmakta ve bu ayet Ahsenü’l Kasas olarak bilinmektedir. Hz. Yusuf, güzelliği, güzel ahlakı ile ünlüdür ve bu özellikleri sebebi ile kardeşleri tarafından kıskanılmış ve çocukken kuyuya atılmış, daha sonra köle olarak satılmıştır. Mısır’a köle olarak satılan Hz. Yusuf, köle olarak satıldığı efendisinin eşi tarafından iftiraya uğramış ve Mısır’da zindana düşmüştür. Ona iftira atan Züleyha ise daha sonra tövbe ederek Hz. Yusuf’un dinine girecektir. Hz. Yusuf, Zindanda Allah tarafından kendisine verilen rüya tabiri yeteneğiyle Firavun’un dikkatini çeker ve Firavun’un rüyasını doğru tabir ettiği için affedilerek zindandan kurtularak, Mısır’a hükümdar olur. Daha sonra ise Filistin bölgesinde baş gösteren kıtlık sebebi ile Mısır sultanından yardım istemeye gelen kardeşleri ile karşılaşır ve onlara kim olduğunu açık ederek onların yaptıklarını affeder. Hz. Yusuf’un çocukken kurtlar tarafından parçalanarak öldüğünü söyleyen kardeşleri bu yalan ile beraber babaları Hz. Yakup’un evinin “hüzünler evi” olarak anılmasına sebep olmuşlardır.¹⁹³⁶

Romanlarda da Hz. Yusuf’un hayatı sıklıkla ele alınmış, baba oğul sevgisi, kardeşlerin kıskançlığı gibi konular romanlarda edebi bir dille ayrıntılandırılmaya çalışılmıştır.

Nazan Bekiroğlu’nun *Yusuf ile Züleyha* isimli romanı da Hz. Yusuf’un hayatını ele alan romanlardan biridir. Romanda özellikle Hz. Yakup ve Züleyha üzerinde durulmuş ve kutsal kitaplarda önemli bir yer eden Hz. Yusuf’un hayatı anlatılmaya çalışılmıştır.

¹⁹³⁵ Tecelli Sercan Sırma, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 82-83.

¹⁹³⁶ Ömer Faruk Harman, “Hz. Yusuf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, XLIV.

Roman edebi bir dil ile kaleme alınmış şiirsellik her cümlede kendini göstermiştir. Yazar, Hz. Yakup'un evini başta "neşeler evi" olarak niteler ve bu neşenin kaynağının da Hz. Yusuf olduğu vurgulanır.

"Yakub'un Neş'eler Evi olarak bilinen ve zeytin ağaçlarıyla çevrili evinden ... An-be-an. Neş'eli bir kalabalık, ama örtülemeyen bir zorlama, sanki geçerli olan esasında kurşun gibi ağır bir suskunluk da, neş'eli görünmesi gerektiğini bilen bir kalabalık. Gerçekte tek neş'eli olan Yûsuf. Uzaklaşırlarken.

*Yakub, kötü bir sezgiyle baktı arkalarından."*¹⁹³⁷

Daha sonra kardeşleri ile giden Hz. Yusuf'un kardeşlerinin kıskançlığı sonucunda tuzağa düşürülmesi anlatılır, neşeler evi artık külbe-i ahzana hüznler evine dönüşmüştür.

*"Yani ki Yakub çok ağladı ama sabrederek, teslim olarak ağladı. Ama sabır acıya mâni değildi. O kadar acı çekti ki Yakub, Yakub'un Neş'eler Evi, Külbe-i Ahzân'a dönüştü, Hüzünler Evi."*¹⁹³⁸

Hz. Yusuf'u tuzağa çeken kardeşleri ona ne yapacaklarını tartışır ve onu bir kuyuya atmaya karar verirler. Romanda bu bölümler yine yazarın üslubu ile şiirsel olarak şöyle anlatılır:

*"Öldürelim! Kuyuya atalım! Yûsuf, kuyuyla ölüm arasında gitti geldi. Sonunda kardeş kalplerinde kuyunun karanlığı ölümün soğukluğuna galip geldi. İki koluna girdiler, kuyunun karanlık ağzına getirdiler. Bir itekleme. Bir hamle"*¹⁹³⁹

Kardeşleri tarafından kuyuya atılan, Hz. Yusuf'un başına gelenleri hisseden ancak yine de diğer oğullarına karşı da çaresiz olan baba Hz. Yakup ise bu zor durum karşısında hüznlere boğulur.

*"Sustu Yakub. Sonra mavi gözlerinin derinlerinde denizler kabararak ağladı. O kadar ki en güzel kıssanın sonuna kadar ağladı. Gözlerine aklar ininceye, bir daha Yûsuf'un kokusu burnuna değinceye kadar ağladı"*¹⁹⁴⁰

¹⁹³⁷ Nazan Bekiroğlu, *Yusuf ile Züleyha*, Timaş Yayınları, İstanbul 2002, s. 37.

¹⁹³⁸ Bekiroğlu, *Yusuf ile Züleyha*, s. 43.

¹⁹³⁹ Bekiroğlu, *Yusuf ile Züleyha*, s. 38.

¹⁹⁴⁰ Bekiroğlu, *Yusuf ile Züleyha*, s. 43.

Yazar, Hz. Yusuf'u kuyudan çıkaranların onu güneşle karşılaştıracak kadar güzel bulduklarını söyler:

*"... Sonra kaldırıp başlarını bir evreni aydınlatan güneşe baktılar, bir de bakracın içinde oturan çocuğa. Çocuk daha güzeldi"*¹⁹⁴¹

Romanda kuyu, Hz. Yusuf'un gelişi ile dile gelir ve şereflenir. Ardından korku içindeki Hz. Yusuf'a seslenerek;

*"Korkma, korkma, bak biz burdayız, korkma. Bir gün hatırlatırsın bütün bu olanları onlara. Biz hiçbir düşü asılsız yere göstermedik sana. Gerçekleşir bir gün rüyan, korkma"*¹⁹⁴² der.

Yazar, Hz. Yusuf'un kuyudan çıkarılarak köle pazarında satılmasını ele alır ve pazarda Potifar tarafından Züleyha'ya hediye olarak alınan köle Yusuf'un güzelliği sebebi ile Züleyha'ya layık olduğu belirtilir. Hz. Yusuf boynunda "Züleyha'nın kölesi" mahfazası ile birlikte götürülür.

Hz. Yusuf romanda güzelliği ile anılmakta bu özelliği her fırsatta vurgulanmaktadır.

*"Güzeldi Yûsuf. O kadar ki, adı Mah-ı Ken'an'dı. Yani Ken'an'ın dolunayı. Güzeldi Yûsuf. O kadar ki, o geçerken kentinin gecesinde kentinin sokaklarından, evlerinin sahibi olan kadar duvara vuran ışığın şavkımından, Yûsuf geçiyor, diye fısıldar da sevinçle birbirine, kandillerini söndürürlerdi. Işık gökten yere değil o geçerken, yerden göğe ağardı"*¹⁹⁴³

Romanda Hz. Yusuf'u gören ve onun güzelliğine hayran olan bir Bedevi ona bir ayna hediye eder ve şunları söyler:

*"Sen suretsin O asıl. Sen fersin O mana.
Sen bedensin O ruh. Sen gurbetsin O yurt.
Sen parçasın O bütün. Sen gölgesin O ışık"*¹⁹⁴⁴

¹⁹⁴¹ Bekiroğlu, *Yusuf ile Züleyha*, s. 45.

¹⁹⁴² Bekiroğlu, *Yusuf ile Züleyha*, s. 52.

¹⁹⁴³ Bekiroğlu, *Yusuf ile Züleyha*, s. 27.

¹⁹⁴⁴ Bekiroğlu, *Yusuf ile Züleyha*, s. 29.

Yusuf'un bu güzelliği karşısında aşka düşen Züleyha ise onu kendi hedefleri için yönlendirmektedir ve onu “*yasemin tütsüsü, lotus çiçeği ve karanfil kokulu odasına*”¹⁹⁴⁵

davet etmiştir. Ancak o bu durum karşısında iffetini korumuş ve Züleyha'dan kaçarken gömleği de arkadan yırtılmıştır. Züleyha bu durumu gururuna yediremeyip Hz. Yusuf'a iftira atmış ve onun hapse düşmesine sebep olmuştur. Romanda yazar, Hz. Yusuf ile Züleyha arasında geçen bu hadiseyi şöyle anlatır:

“...ey geçmiş ve gelecek zamanların dişil ve doğurgan, duygusal ve duyarlı, hanı hanımcık, durağan ve çaresiz ve lekesiz bütün hikâye kahramanları. Adım adınızla birlikte anılsa da dağlar ve ırmaklar arasında, gökler ve yer arasında olduğu kadar mesafe olacak adımla adınız arasında. Siz yazgınızla iffetli, çaba harcamayacaksınız eteğinizdeki çamuru akıtmaya. Ben yazgımı yükleneyeğim önce, sonra yazgımdan iffet çıkaracağım. Bu yüzden, Yûsuf'un arka taraftan yırtılan gömleğinden, Züleyha'nın önden yırtık eteğine doğru uzanacak yolum, adım adım, aşk benim hakkım.”¹⁹⁴⁶

Romanda Hz. Yusuf'un düştüğü zindan ise yine şiirsel bir dille kaleme alınmış ve şöyle tasvir edilmiştir:

“Kocaman bıyıklı, kocaman elli, kocaman kılıçlı adamlar kapıları açtılar, kapıları kapadılar. Kırk merdivenlerden indirip de karanlığın kuyusuna, Yûsuf'u zindana koydular.

Zindan: Duvar, parmaklık, kapı. Sürgü, kilit, küf, karanlık, yine kapı. Kapıları olmasa zindan olmayacaktı.”¹⁹⁴⁷

Romanda zindan, Hz. Yusuf'un kendisini bulmasında önemli bir mekân olarak anlatılır. Burada peygamberliği verilen Hz. Yusuf yaratıcı tarafından kendisine verilen rüya tabiri yeteneği ile Firavun'un rüyasını açıklar ve zindandan kurtulur.

“Zindan çıkışı olmayan avlu, daraltılmış gökyüzü. Gece sessizce taşıdı ölüleri gündüze, ölümler ki müjdeledi doğumu. Yûsuf'unu ağırlayan zindan,

¹⁹⁴⁵ Bekiroğlu, *Yusuf ile Züleyha*, s. 103.

¹⁹⁴⁶ Bekiroğlu, *Yusuf ile Züleyha*, s. 83.

¹⁹⁴⁷ Bekiroğlu, *Yusuf ile Züleyha*, s. 149.

Yûsuf'un hükmüyle derde derman buldu. Herkes zindanda yiterken Yûsuf zindanda buldu"¹⁹⁴⁸

Romanda daha sonra Firavun ve Züleyha Hz. Yusuf'un dinini kabul eder ve Hz. Yusuf da Züleyha ile evlenir. Ardından kuraklık nedeniyle Ken'an'dan Mısır'a erzak almaya gelen kardeşleri ile yüzleşen ve onları da affeden Hz. Yusuf, babası Hz. Yakup ile de kavuşur.

Melike Çakmak da Hz. Yusuf romanına Hz. Yusuf'un ve kardeşlerinin babaları Hz. Yakup'un evinde mutluluk içinde yaşamalarını tasvir ederek başlar. Hz. Yusuf'un ise çocukluktan itibaren diğer çocuklardan çok farklı olduğunu söyleyen yazar, onun babası tarafından fark edilir bir biçimde çok sevildiğini belirtir:

*"Bu çocukların içinde kendi evlatları da vardı. Hepsini severdi ama Yusuf başkaydı. Yusuf ahlakıyla, güzelliğiyle diğerlerinden çok farklıydı. Etrafına ışık ve mutluluk saçıyordu. İki yaşında olmasına rağmen Kenan ilinin bütün halkı onun güzelliğinden söz ederdi. Hele de kadınların bir araya gelince konuştukları konuların başında Yusuf'un güzelliği geliyordu. Rahil, oğlu Yusuf olmadan bir yere gidince kadınlar Rahil'e 'Yusuf niye yok' diye kızarlardı."*¹⁹⁴⁹

Melike Çakmak, Hz. Yusuf'un girdiği bir topluluk içinde dikkat çekmesini ise şöyle anlatır:

*"Hz. Yakup şehir halkının en çok toplandığı pazara doğru yöneldi. Kenan halkı, kendilerine doğru gelen Hz. Yakup'u görünce sevinç içinde ayağa kalkıp peygamber için yer gösterdiler."*¹⁹⁵⁰

Romanın devamında Hz. Yusuf, annesi Rahil'in vefatı üzerine diğer kardeşleri tarafından hor görülür. Bunun üzerine romanda halası tarafından sahiplenilir ve belli bir süre onun yanında kalır. Ancak Hz. Yakup oğlunun hasretine dayanamaz ve onu almaya gider ancak bu kez de halası Hz. Yusuf'tan ayrılmak istemez ve onu evlerinde bulunan bir eşyayı almakla itham ederek geleneklerine göre yanında kalmasını sağlar. Bu sevgi bağı Hz. Yusuf'un halasının vefatına kadar devam eder ve daha sonra babasının yanına döner.

¹⁹⁴⁸ Bekiroğlu, *Yusuf ile Züleyha*, s. 150.

¹⁹⁴⁹ Melike Çakmak, *Zindandan Saraya Hz. Yusuf*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2019, s. 28.

¹⁹⁵⁰ Çakmak, *Zindandan Saraya Hz. Yusuf*, s. 29.

“Günler büyük bir hızla geçiyor, Hz. Yakup’un gözdesi Yusuf altı yaşında olmasına rağmen etrafındaki çocuklarda olmayan bir zekâ ile dikkatleri üzerine çekiyordu.”¹⁹⁵¹

Yazar romanda annesini kaybetmiş olan Hz. Yusuf ve öz kardeşi Bünyamin’in babaları tarafından çok sevildiğini ve bunun da diğer kardeşler tarafından kıskançlıkla karşılandığını sıklıkla anlatır:

“Hz. Yakup; Bünyamin ve Yusuf’u yetim olmalarından dolayı diğer oğullarından daha çok seviyor, onlara annelerinin yokluğunu hissettirmemek için uğraşıyordu. Bu aşırı sevgi diğer çocuklarının dikkatini çekmiş ve bu durum onlarda kıskançlığa sebep olmuştu.”¹⁹⁵²

Romanda Hz. Yusuf’un çok özel bir rüya görmesi vurgulanırken kardeşlerinin de bu rüya sonucunda kıskançlıklarının alevlendiği belirtilir:

“—Babacığım rüyamda bir dağda idim. On bir yıldız ile güneş ve ayın bana secde ettiklerini gördüm.”¹⁹⁵³

Daha sonra yazar, Hz. Yusuf’un kardeşleri tarafından kuyuya atılması ve babalarına söyledikleri yalanı anlatır:

“—Olmaz. Babama öldürdüğümüzü söyleyemeyiz. Öldürdüğümüzü söylersek onun sevgisini asla kazanamayız. Yusuf’tan kurtulmak için başka bir yol bulmalıyız.

—Onu öldürmek yerine yakınlarda bir kuyu var oraya atalım. Oradan asla çıkamaz, kendi kendine orada ölür.”¹⁹⁵⁴

Romanda Hz. Yusuf’un kuyudan bir köle tüccarı tarafından satın alınması ve Mısır’a götürülmesi ise şöyle anlatılmaktadır:

“Kardeşleri tarafından acımasızca dövülerek kuyuya atılmasının üzerinden tam üç gün geçmişti. Dördüncü günün sabahında kuyunun başında Medyan şehrinde gelen bir ticaret kervanı konaklamıştı.”¹⁹⁵⁵

¹⁹⁵¹ Çakmak, Zindandan Saraya Hz. Yusuf, s. 31.

¹⁹⁵² Çakmak, Zindandan Saraya Hz. Yusuf, s. 47.

¹⁹⁵³ Çakmak, Zindandan Saraya Hz. Yusuf, s. 48.

¹⁹⁵⁴ Çakmak, Zindandan Saraya Hz. Yusuf, s. 56.

¹⁹⁵⁵ Çakmak, Zindandan Saraya Hz. Yusuf, s. 67.

Çakmak, Hz. Yusuf'un köle pazarına getirilmesinin büyük bir yankı uyandırdığını ve onu görmek isteyen birçok kişinin buraya geldiğini de belirtirken köle pazarı şöyle anlatılır:

*“Uzun bir yolculuktan sonra nihayet Mısır’a varmışlardı. Kervan şehre girince Malik Yusuf’u da alarak hemen pazara gitti. Pazar geniş bir alana yayılmış, çeşitli yiyeceklerin yanı sıra insanların köle olarak satıldığı bir yerdi ve burası çoğunlukla köle bakmaya gelen insanlarla dolup taşardı.”*¹⁹⁵⁶

Onu kuyudan kurtaran Malik daha sonra Hz. Yusuf’u köle pazarında Kutfir isimli bir kişiye satar. Bu kişi ile Hz. Yusuf saray çevresine girer. Orada Hz. Yusuf, Hz. Züleyha ile karşılaşır ve iftiraya uğrar. Bu iftira sonucunda Hz. Yusuf hapse düşer. Hz. Züleyha ise saray ve çevresinde oluşan söylentiler ile sarsılır bunun üzerine Hz. Züleyha -daha sonra tevhid inancına bağlanacak ve Hz. Yusuf’u peygamber olarak kabul edecektir- Hz. Yusuf’un güzelliği karşısında herkesin hata yapabileceğini göstermek için bir ziyafet verir ve Hz. Yusuf’un saray çevresindeki kadınlara görünmesini sağlar. Romanda bu bölüm şöyle anlatılır:

“Züleyha’nın istediği olmuş, kadılar Yusuf’un güzelliği karşısında adeta küçük dillerini yutmuşlardı. Yusuf’a artık ihtiyacı yoktu. Ona dönerek:

— Sen de artık odana gidebilirsin.

Konukların ellerindeki kanlar temizlendikten sonra Züleyha akrabalarına baktı ve

*—Siz de gördünüz Yusuf’un güzelliğini. Onun güzelliği karşısında siz de benim gibi şaşırdınız, meyve yerine ellerinizi kestiniz.”*¹⁹⁵⁷

Zindana düşen Hz. Yusuf’a burada Cebrail tarafından peygamberliği kendisine tebliğ edilir. Sarayda zor günlerde hep Allah’a sığınan Hz. Yusuf rüya tabiri konusunda Allah tarafından kendisine verilen bir yeteneğe sahip olduğu için hükümdarın rüyasını tabir ederek zindandan kurtulmayı başarır.

“Hz. Yusuf’un devlet yönetiminde ortaya koyduğu akıllı çözümleri gördükçe Mısır hükümdarının ona karşı olan hayranlığı kat be kat artıyordu. Bu düriüst ve

¹⁹⁵⁶ Çakmak, Zindandan Saraya Hz. Yusuf, s. 70.

¹⁹⁵⁷ Çakmak, Zindandan Saraya Hz. Yusuf, s. 91.

iffet sahibi bilge kişiyi Mısır hazinelerinin başına geçirmekle kalmamış, devlet işlerinde hükümdara sormadan karar verme özgürlüğü sunmuştu.”¹⁹⁵⁸

Romanın devamında Mısır’da çok önemli görevler elde eden Hz. Yusuf ‘un kendisini kuyuya atan, köle olarak satan ve sevgili babası Hz. Yakup’tan ayıran, babalarının üzüntüden gözlerini yitirmesine sebep olan kardeşlerinin Kenan ilinde baş gösteren kıtlık sebebiyle Mısır’a erzak almaya gelmesi ve onlarla yüzleşmesi anlatılır. Roman diyaloglar ile ilerlemektedir ve Hz. Yusuf’un tevhid inancı gereği affedici oluşu vurgulanmaktadır.

4.1.1.4. Hz. Musa

Hz. Musa, İsrailoğullarına gönderilen son peygamberdir ve yaşamı, mücadelesi Mısır ve Filistin yöresinde geçmiştir. MÖ. 14. yüzyılda yaşadığına inanılan Hz. Musa, İbranilere savaş açan Firavun’un sarayında mucize eseri olarak bir gizem içinde büyümüş ve nihayetinde saraydan kaçarak Medyen’e gitmek zorunda kalmıştır.

Daha sonra kendisine peygamberlik verilen, Tur dağında Allah ile konuşan Hz. Musa, Firavun ile bir mücadeleye girişmiştir. Hz. Musa’ya indirilen kutsal kitabın adı Tevrat olarak adlandırılmıştır.

Hz. Musa’nın Allah ile konuştuğuna inanıldığı için İslam dininde Kelîmullah diye de anılmıştır. Firavun ile mücadelesinde kendisine inanmayan Firavun ve halkının, Kızıldeniz’de boğulduğuna inanılmıştır.¹⁹⁵⁹

Ümit Aktaş’ın *Musa ve Yol Arkadaşı* romanında Hz. Musa’nın hayatı ele alınmıştır. Yazar romanda Mısır’daki yaşantıyı ele almaya çalışarak bir başlangıç yapar. Firavunun İbraniler’e karşı başlattığı savaşa yer veren ve onun aldığı kararla erkek çocuklarının öldürülmesini anlatan yazar, Mısır’ı bir “ölüm sessizliğine” bürünmüş olarak yansıtır.

¹⁹⁵⁸ Çakmak, *Zindandan Saraya Hz. Yusuf*, s. 109.

¹⁹⁵⁹ Ömer Faruk Harman, “Hz. Musa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, XXXI.

“Mısır’da her şey uzun zamandır bir ölüm sessizliğine bürünmüştü. Ölüm bulanmıştı her yere. Öyle ki tıpkı çöllerden gelen kumların kapladığı piramitler, evler ve yollar gibi bir ölüm tozu çökmüştü her şeyin üzerine.”¹⁹⁶⁰

Aktaş, romanda Mısır’da oluşmuş olan sınıf farkını anlatmaya çalışırken Firavun’un sarayı ile İbranilerin evlerini karşılaştırır:

“Derme çatma İbrani evleri ya da şu görkemli saraylar. Ki birincileri daha şimdiden gömülmüşlerdi kum yığınlarına; ötekiler ise Nil’in kıyısında ydılar ve kıyılarda oturamazdı hiç kimse Firavun’un ahfadından başka.”¹⁹⁶¹

Romanda her ne kadar güçlü görünse de Firavun’un içten içe zayıf olduğu ve doğudan yani İbranilerden korkmaya başladığı da onun rüyaları üzerinden ele alınmaya çalışılır:

“İşte o günlerde bir rüya gördü Firavun. Gizemli ve anlamlı bir düştü. Tüm bilicileri topladı ve onlardan rüyasını zapta geçirmelerini istedi; ki, zapta geçirsinler ve en uygun yorumuyla gelsinlerdi karşısına, gönlünü ferahlatacağı. Oysa pek de hayırlı bir değildi Firavun’un gördüğü. Doğuda bir ateş yanmakta ve büyüyerek Firavun’un sarayını sarmaktaydı. Garip olan şu idi ki bu alevler ölümlü kölelerin yaşadığı yerlere dokunmazken, ölümsüzlerin, yani seçkin ve egemen sınıfın yaşadıkları sarayları yakıp kül etmekteydi.”¹⁹⁶²

Romanda İbrani soyundan gelen erkek bebeklerin Firavun’un emri ile öldürüldüğünden söz edilirken bir İbrani olan Hz. Musa’nın da bu ölümden kurtuluşu, annesi tarafından Nil’in sularına bırakılışı ve Firavun’un kız kardeşi tarafından sahiplenilişi şöyle anlatılır:

“Musa ise tüm bunlardan, etrafında beyhude bir biçimde sürdürülen oyunlardan habersiz, kendisi için hazırlanan kadere doğru akıp gitmekteydi Nil’in suları üzerinde, küçük çılgınlık atarak.”¹⁹⁶³

Daha sonra Hz. Musa’nın annesinin süt annesi olarak saraya gelmesini anlatırken Hz. Musa’nın Firavun’un da aynı yaşlarda bir oğlu olduğundan ve bu veliahtın da gizli

¹⁹⁶⁰ Ümit Aktaş, *Musa ve Yol Arkadaşı*, Okur Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2012, s. 8.

¹⁹⁶¹ Aktaş, *Musa ve Yol Arkadaşı*, s. 9.

¹⁹⁶² Aktaş, *Musa ve Yol Arkadaşı*, s. 10-11.

¹⁹⁶³ Aktaş, *Musa ve Yol Arkadaşı*, s. 14.

gizli Hz. Musa'ya öfke beslediğinden söz eder. Yazar, Hz. Musa'nın gerçekte kim olduğunu öğrendiğinden beri ise gizli gizli gerçek ailesi ile görüştüğünü söyler.

Romanda kazara bir cinayet işleyen Hz. Musa'nın Medyen ülkesine kaçıışı anlatıldıktan sonra bu kaçışta kendisine yoldaşlık eden bir köpek ile olan dostluğuna yer verilir. Daha sonra Hz. Musa için çok önemli olan Sina dağı ile karşılaşmaları anlatılır.

*“Uzaklarda başından dumanlar tüten Sina'yı fark ettiğinde artık yolun sonuna geldiğini de anladı. Yaşlı İbrani öyle söylemişti çünkü. Başı dumanlı bir dağ gördüğünde, orası Sina'dır ve senin gideceğin yer de onun etrafında, yakınındadır. Orada işte sona erecek yolculuğun ve oralarda artık kendine Firavun'dan çekinmeksizin kalabileceğin, sığınabileceğin bir yer bulabileceksin.”*¹⁹⁶⁴

Romanda daha sonra Hz. Musa ile Hz. Şuayb'ın karşılaşmalarına ve onun evinde bir müddet kalmasına yer verilir. Bu ziyaret Hz. Musa'nın Hz. Şuayb'ın kızlarından küçük olanı ile evlenmesi ile daha da güçlü bir bağ halini alır. Dikkat çeken bir diğer ayrıntı ise Hz. Musa'nın sünnetli doğmasının onun bir peygamber olduğunu gösterdiğine olan inançtır. Hz. Şuayb böylece Hz. Musa'ya daha da güvenmiştir.

Yazar, romanda *Musa ve Yol Arkadaşı* isimli bölümde Hz. Musa ile Cebrail As. arasında geçen hadiseleri anlatır ve Hz. Cebrail romanda “bilge kişi” olarak anılır.

Vahiy isimli bölümde Firavun ölmüş yerini oğluna bırakmıştır ve Hz. Musa'da Sina dağında tefekkürle ömrünü sürdürmektedir. Bir gece Hz. Musa bir çalılık arasında yanan bir ışık görmeye başlamıştır, tuhaf olan ise bu ateşi kendisinden başka kimse görmemektedir. Romanda bu bölüm yaratıcı ile Hz. Musa'nın konuşmaları olarak verilmektedir.

*“Sessizce yanmakta olan o büyümlü ışık ise dalga dalga yayılarak Musa'nın tüm bedenini kavramaktaydı. İçine yayılan sıcaklık, tüm bedenini kapladığında, sanki doğmak isteyen bir çocuk gibi vücudunu zorlayarak bir sese dönüşmüştü. Benim, ben demekteydi içine yayılan bu garip ses. Ben alemlerin Rabbi Allah'ım. (Yahve).”*¹⁹⁶⁵

¹⁹⁶⁴ Aktaş, *Musa ve Yol Arkadaşı*, s. 53.

¹⁹⁶⁵ Aktaş, *Musa ve Yol Arkadaşı*, s. 98.

Hız. Musa, Rabb’den aldığı görevle birlikte kardeşı Harun ile birlikte Firavun’u kendi dinine davet etmeye gider. Ancak Firavun, Teb ve Menfis’den çağırdığı en önemli sihirbazları Hız. Musa’nın uyarılarını dikkate almazlar.

“Ey Musa önce sen mi göstereceksin hünerini yoksa biz mi diyerek meydana çıktılar. Musa sırayı onlara verdi. Onlar ise en önemli gözbağcıkları olan cıvalı iplerini attılar ortaya ve ipler yılanlar gibi kıvranmaya başladılar yerde. Öyle ki bu gösteri karşısında Musa bile ürküntüye kapıldı.”¹⁹⁶⁶

Romanda Firavun, İsrailoğullarına ve onlara destek çıkanlara zulmünü iyice artırmış ve yaşanan hastalık ve kuraklık dolayısıyla onları suçlamaya başlamıştır. Bu zulümler karşısında çaresiz kalan ve köle olmak istemeyen İsrailoğulları ise mecburen Mısır’ı terk etmeye karar vermişlerdir. Mısır’dan ve Firavun askerlerinden kaçmaya çalışan İsrailoğullarının denizi geçerken Hız. Musa’nın denizi ikiye ayırması ise romanda şöyle anlatılmaktadır:

“Geçiş neredeyse sabah dek sürmüştü. Son kalanlar da geçmek üzereydi ki denizi, birden yer sarsılmaya başlamıştı. Öyle ki paniğe kapılan kâfileden bazıları denize düşerek boğulmuştu. Kötümser olanlar, yani kâfiledekilerin çoğu ise bunu, daha sonra olacakları da bilmediklerinden, uğursuz bir işaret olarak yorumlamaktaydılar.”¹⁹⁶⁷

Yazar, Firavun’un Hız. Musa’ya saldırmak için girdiği ve Hız. Musa’nın ikiye ayırdığı denizi “büyük yeşil” olarak kabul eder. Bu denizin Akdeniz mi Kızıldeniz mi olduğunun tartışmalı bir konu olduğunu da belirtir.

Romanda daha sonra Hız. Musa ve kavminin yaşadıkları anlatılmaktadır. Hız. Musa kavminin istekleri ve dine olan zayıf bağları sonucunda zorluklar yaşamıştır. Yazar, Medyen’de putlara tapan halka Hız. Musa’nın eleştirilerini şöyle anlatır:

“Özellikle de insanların, şu akleden ve düşünen varlıkların putlara tapmaları karşısında öfkesini kontrol edememekteydi. Nitekim oradan ayrıldıktan sonra kavminden bazılarının yanına gelip neden kendilerinin de o kavim gibi

¹⁹⁶⁶ Aktaş, *Musa ve Yol Arkadaşı*, s. 124.

¹⁹⁶⁷ Aktaş, *Musa ve Yol Arkadaşı*, s. 144.

Rabbin bir temsilini yapı ona tapınmadıklarını sormalarına karşı da öfkesine hâkim olamadı. Ama sabretmeye çalıştı yine de. Siz ne akılsız bir kavimsiniz dedi.”¹⁹⁶⁸

Romanda daha sonra Hz. Musa’ya On İki Emir’in yazdırılması ve kavminin, o Sina dağında iken bir buzağıya tapınmaları ve Hz. Musa’nın bu manzara ile karşılaşınca duyduğu büyük üzüntü anlatılır. Ayrıca romanda Hz. Musa’nın altın buzağıya tepki göstermesine karşı duyulan öfke üzerine bu kavmin daha da ileri giderek bir bebeği kurban etmelerine de yer verilir.

“Bu ziyafeti kendileri için bir aşağılama olarak gören kalplerindeki buzağı sevgisini atamayanlar ise, birkaç gün sonra buna, karşı bir saldırı ile cevap verdiler. Çünkü onlara göre kurbanın eti yenmezdi ve kurban ise, bir mabut olarak tapındıkları buzağı değil, bir oğlan çocuğu olmalıydı; ilk çocuk. İçlerinden birinin bir oğlu olmuştu yenilerde, ilk oğul. Götürerek onu, uzakta bir taş sunak yaptılar ve kurban ettiler onu önceki gün kestikleri buzağı yerine.”¹⁹⁶⁹

Romanın sonunda ise Hz. Musa’nın Habeşli bir kadın ile evlenmesini anlatan yazar onun böylece bu dinin bir ırka ait olmadığını ve evrensel bir din olduğunu vurguladığını söyler ve vefatını anlatır.

Lütfi Parlak’ın *Sudan Gelen Bir Hz. Musa Romanı* isimli eserinde de Hz. Musa’nın hayatı ele alınır. Yazar, Hz. Musa’nın Şuayp Peygamberin yanında çoban oluşu ile romana başlar. Sonraki bölümlerde Hz. Musa’nın Tur Dağı’na gidişleri ele alınır. Daha sonra Medyen şehri tanıtılır. Şehir, romanda şöyle ele alınmıştır:

“Bölgede ticaret merkezi olarak bilinen Medyen, Hz. İbrahim’in oğlu tarafından kendi adına kurulmuştu. Aynı zamanda bu isim, şehrin olduğu bölgenin de adıydı. Uçsuz bucaksız çöllerin içinde çayırılı, çimenli yerlerden ağaçlı, sulu vahalardan ibaretti.”¹⁹⁷⁰

Romanın devamında Hz. Musa’nın öğretisi yayılınca Firavun tarafından saraya davet edilir ve burada Hz. Musa, Firavunu dine davet eder. Ancak Hz. Musa, Firavun ve Firavuna biat eden din adamları tarafından ciddiye alınmazken ona ve kavmine başlatılan

¹⁹⁶⁸ Aktaş, *Musa ve Yol Arkadaşı*, s. 155.

¹⁹⁶⁹ Aktaş, *Musa ve Yol Arkadaşı*, s. 178.

¹⁹⁷⁰ Lütfi Parlak, *Sudan Gelen Bir Hz. Musa Romanı*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 168.

zulüm anlatılır. Romanın sonunda Hz. Musa ve kavminin Kızıldeniz’i geçişleri de tasvir edilir.

*“Kıptilerin tümü açılan yola girince kıyıda bekleyen Hz. Musa, tekrar asasını denize vurdu. Deniz yarım saat içinde eski halini alarak onları yuttu.”*¹⁹⁷¹

4.1.1.5. Hz. İsa

MÖ. IV. yüzyılda Nasıra’da doğduğuna inanılan Hz. İsa, Hristiyanlık dininin peygamberidir. İncil, ona indirildiğine inanılan kutsal kitaptır. Hristiyanlara göre İncil, Hz. İsa dininin yayılması görevini havarilerine vermiştir ve bu süreçte Matta, Markos, Luka ve Yuhanna gibi İncil nüshaları ortaya çıkmıştır.

Hristiyan inancısına göre Mesih olarak kabul edilen Hz. İsa daha bebekken gösterdiği mucizeleri ile halk içinde ünlenmiş ve inancı o tarihten günümüze dünyada yaygın olan en büyük dinler arasına girmiştir. Roma imparatorluğunda yayılan Hristiyanlık dini Roma devleti tarafından başlangıçta kabul görmemiş -daha sonra resmi dini olmuşsa da- Yahudilerin de etkisi ile Hz. İsa çarmıha gerilmiştir.

İslam dininde de peygamber olarak kabul edilen Hz. İsa Rûhullah olarak anılmaktadır. Onun hayatı Kur’an-ı Kerim’de Meryem ve Âl-i İmran surelerinde anlatılmakta onun mucizevi bir şekilde dünyaya gelişi Hz. Âdem’in yaratılışına benzetilmektedir. Yine Müslümanlar Hz. İsa’nın çarmıha gerilmediğine onun yerine başkasının çarmıha gerilerek öldürüldüğüne inanmaktadırlar.¹⁹⁷²

Romanlarda da Hz. İsa’nın hayatına yer verilmiş, özellikle Roma imparatorluğunda dini yaşam anlatılmaya çalışılmıştır.

Lütfü Parlak’ın *Nasıralı-Meryem Oğlu İsa* romanında Hz. İsa’nın hayatı ele alınmaya çalışılır. Yazar, romanda özellikle Yahudiler ve Roma İmparatorluğu arasındaki çatışmalardan söz eder. Hz. İsa’nın doğumundan evvel Hz. Meryem’in yaşayışına ve kendisini Beytülmakdis’e adayışına yer verilir. Romanda o dönemlerde tek Tanrıya inanan İsraili ailelerin bebeklerinin Beytülmakdis’e adadıklarını, mescitte görevli ailelerin de bu bebekleri alıp altı yedi yaşından itibaren de din eğitimi vermeye başladıklarını anlatılır.

¹⁹⁷¹ Parlak, *Sudan Gelen Bir Hz. Musa Romanı*, s. 320.

¹⁹⁷² Ömer Faruk Harman, “Hz. İsa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2000, XXII.

“Adetlere göre İsraili bazı aileler tapınağın işlerini yapması için bebeklerini hizmete adıyor, doğan erkek çocuk süttten kesildikten sonra baş kâhine götürülüyordu. Onun önerisi ile diğer kâhin ve hahamlar meseleyi tartışıp karara bağlıyordu. Mescide alınanların bakımını görevli aileler üstleniyor, çocuk mabedin malı kabul edildiğinden beden ve ruhen de oranın sayılıyordu. 6-7 yaşına girince diğer çocuklar gibi din eğitimine başlıyor, on ikisinde Yahudi şeriatına öğrenip boş kaldığında Beytülmakdis’in işlerini yapıyordu.”¹⁹⁷³

Hiz. İsa’nın öğretisini duyurmaya başlaması ve Mısır’a gitmesine yer verilen romanda rahipler arasında huzursuzluğun baş gösterdiği belirtilir. Roma İmparatorluğu’nun İsrailoğullarına köle muamelesi yaptığının anlatıldığı romanda, Hiz. İsa’nın çok güçlü bir şekilde taraftar toplamasına ve Roma tarafından tehlikeli addedilmesine yer verilir. Ardından onun çarmıha gerilerek ölüme gönderilmesi ele alınır.

Lütfü Parlak romanda Hiz. İsa’nın çarmıha gerilerek öldürülmesinin bile Roma devleti tarafından Yahudi kölelere uygun görülen bir ölüm şekli olduğunu anlatır.

“Kendilerini seçkin ve üstün millet ilan eden İsrailoğulları köle muamelesi yapılmasını asla kabullenemiyordu. İşlenen zulüm karşısında yabancı askerlere taş atarak karşılık vermeye çalışıyorlardı. Ancak bu iç kargaşada öldürülen her Romalı için, iki Yahudi çarmıha gerilerek idam ediliyordu. Yakalananların suçlu olup olmadığına bakılmıyordu. İşin bir diğer yönü daha vardı; ‘çarmıha germe’ sadece kölelere verilen bir cezaydı. Aşağılama kabul edilen bu durum Yahudileri çıldırtıyordu.”¹⁹⁷⁴

Hiz. İsa’nın çarmıha gerildikten sonra Golgota Tepesi’nde yürütüldüğüne inanılmaktadır ve bugün binlerce Hristiyan inanan bu bölgeyi ziyaret etmektedir. Romanda Hiz. İsa’nın çarmıha gerili bir şekilde Golgota Tepesi’ne götürülüşü de tasvir edilmeye çalışılmıştır.

“Mahkûmun yüzü solmuş gözünün parlaklığı gitmiş bir vaziyette Golgota Tepesi ne çıkardılar. Yaz güneşinin altında akşama kadar süren çıplak yolculuk onu bayağı yıpratmıştı.”¹⁹⁷⁵

¹⁹⁷³ Lütfü Parlak, *Nasırâlı-Meryem Oğlu İsa*, İz Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 11.

¹⁹⁷⁴ Parlak, *Nasırâlı-Meryem Oğlu İsa*, s. 93.

¹⁹⁷⁵ Parlak, *Nasırâlı-Meryem Oğlu İsa*, s. 342.

4.1.1.6. Hz. Muhammet

Peygamberlerin sonuncusu ve Allah'ın habibi olarak anılan Hz. Muhammet, İslam dinini insanlara son din olarak tebliğ etmekle görevlendirilmiştir. Mekke'de doğmuş, Medine'de yaşamını sürdürmüştür. Peygamberlik süreci özellikle ilk yıllarda çilelerle geçmiş, inkârcılar, müşrikler karşısında büyük zorluklar yaşamış, Medine'ye hicret etmek zorunda kalmıştır. Bu büyük ve evrensel hikâyenin asıl konumuzla ilgisi, Orta Doğu'nun merkezi bir rol üstlenmiş olan ve Kâbe'nin de bulunduğu Mekke şehrinde ilk vahiyyle muhatap oluşudur. Ancak onun gerek hayatı gerekse mücadelesi pek az romana konu olmuştur.

Sami Özbil'in *Çöl Kimseyi Sevmiyordu* romanında Hz. Muhammet (SAV) dönemi ele alınır. Roman ilk Müslümanlardan olan Ammar'ın Mekke panayırında bulunanları İslam'a davet etmesi ve puta tapıcılığı eleştirmesi ile başlar.

*“‘Ey insanlar, Allah’tan başka ilah yoktur ve mülk yalnız onundur, puta tapmayın!’ Bu yumuşak ses, panayırın gürültüsü arasında erimeden kendini duyurabiliyordu. Dönüp baktığında sesin sahibini tanıdı. İrisi siyah gözlü, değirmi yüzlü, orta boylu, saçları ensesine uzamış, kırklı yaşlardaki Ebu Kasım’dı panayırdakilere doğru konuşan. Ammar’ın ‘Ona bir haller olmuş, Hira’da herkesten çok kalıyor, gençleri ve köleleri etrafına topluyor,’ dediği adam.”*¹⁹⁷⁶

Romanda Hz. Muhammet'ten Ebu Kasım olarak bahsedilirken onun yeni bir din yaymaya çabaladığına ve Mekkelilerin eski dinlerini terk etmek istemediklerine yer veren yazar, Hz. Muhammed'in dedesi Abdülmuttalip'in koruması altında oluşuna ve Mekke'nin ileri gelenlerinden olan Hz. Ebubekir'in Müslüman oluşuyla birlikte onun güç kazanışına değinir.

“Son bir yıldır etrafındaki kırk taraftarıyla Mekke’de yeni dini yaymaya çalışan Ebu Kasım, mensubu olduğu Kureyş kabilesinin büyük kervan sahiplerini çok öfkelendirmişti. Buna rağmen Kureyş’in itibarlısı, Kâbe’ye hac farızasına gelenlere su ve yemek sağlayan Abdülmuttalip’in torunu olması hasebiyle dokunulmazlığı vardı. Karısı Hatice’nin Mekke’nin büyük zenginleri arasında sayılmaya yeten serveti Ebu Kasım’ın etrafında ikinci bir zırh gibiydi. Bir başka

¹⁹⁷⁶ Sami Özbil, *Çöl Kimseyi Sevmiyordu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 8-9.

büyük tacirin, Ebubekir'in de onunla saf tuttuğunun öğrenilmesi servet sahiplerinin canlarını iyice sıkırmıştı.”¹⁹⁷⁷

Sami Özbil romanda Hz. Muhammed'in bir insan olarak yaşamına perde aralar. Siyer çizgisinde ilerlemeyen romanda Hz. Muhammed'in günlük yaşamına yer verilir. Romancı onun ev işleri ile meşgul olmaktan rahatsızlık duymayacak ve kendi yamasını kendisi yapacak kadar alçakgönüllü olduğu vurgular.

“Geçen sene Şevval ayında, Ebu Kasım'ın akşamları üstüne geçirip dolaştığı hırkasını yamadığını gördüğünde şaşırılmıştı:

‘Erkekler hırka yamar mı?’

‘Amcamın oğlu Muhammed yamar. Hem o evimizi süpürür, keçi sağlar, develeri bağlayıp yemlerini verir, hamur yoğurur,’ demişti Ali, Nevres'in şaşkınlığına gülerek.

Anlattıklarına bizzat şahitlik etmesi için bir akşam onu evlerine davet edince Nevres bir parça ikna olmuştu ya, yine de bir erkeğin böylesi işler yapabileceğini akli almamıştı.”¹⁹⁷⁸

Yazar, romanını bir çocuk olan Nevres'in bakışından anlatmaktadır. Bir bölümde Hz. Muhammet insanları İslam dinine çağırırken müşrikler tarafından hakarete uğrar. Bunun üzerine o çevrede bulunan Nevres, üstü tozlanan Hz. Muhammet'e elini uzatıp yardımcı olmaya çalışır. Romanın bu bölümlerinde Hz. Muhammet'e hakaret eden onun İslam'ı yaymasına engel olmaya çalışan akrabalarına da değinilir.

“Muhammed, omuzlarından tuttuğu Nevres'in saçını okşuyordu. Akrabasının hakaretine uğramanın ağır mahcubiyetiyle Halime'nin yüzüne bakmamış ama amcası Abduluzza aleyhine de konuşmamıştı. Siyah gözlerinde çıktığı yolun dertlerini kabullenmiş ifadeyi gördü Halime; Muhammed'e üzüldü. Ümmü Cemil'in, geçen haftalarda geçtiği yola dikenler döktüğünden haberdardı. Arada bir istediği ot karışımlarını teslim etmek üzere evlerine gittiği, kendini beğenmiş Ümmü Cemil'e bu sebeple için için öfkeleniyordu.”¹⁹⁷⁹

¹⁹⁷⁷ Özbil, *Çöl Kimseyi Sevmiyordu*, s. 9.

¹⁹⁷⁸ Özbil, *Çöl Kimseyi Sevmiyordu*, s. 9.

¹⁹⁷⁹ Özbil, *Çöl Kimseyi Sevmiyordu*, s. 11.

Çöl Kimseyi Sevmiyordu romanında Mekke'deki ilk Müslümanların çektiği zorluklara da yer verilir. Romanda Hz. Muhammed'in ve onun en yakınındaki kişilerden olan Hz. Ebubekir'in namaz ibadetlerini icra ederken uğradıkları hakaret ve saldırılar da anlatılır. Mekkelilerin İslam dinine karşı çıkmalarının sebepleri de romanda ele alınır. Romanda İslam dininin köleliği kaldırmayı uygun bulmasını kabullenemeyen Mekkeliler, saldırdıkları Peygamber'e de bu korkularını haykırırlar:

“Ebubekir secdeye kapandığında Ebu Cehil'in talimatıyla birisi onun boynuna basarken, Utbe de kuşağını boynuna doladığı Muhammed'i boğmaya çalışıyordu. Ebu Kasım'ın hırıltılı öksürüğünü işitti gizlendiği yerde donup kalan Ammar. Hırsını alamayan Utbe şimdi ibadetlerini bitirip kendisine direnen iki adama karşı bağırıyordu? ‘Kölelerimizi bize isyan ettireceksiniz, alıp sattığımız o zavallıları bize ortak edeceksiniz ha!’”¹⁹⁸⁰

Romanda Hz. Muhammed'in yoksul Mekkeliler arasındaki ilk izlenimleri de Nevres ve ailesi üzerinden verilir. Nevres'in annesi, Hz. Muhammed'in Hz. Musa ve Hz. İsa'nın çağrısını dile getirdiğini ve eğer Mekke'nin ileri gelenlerinden olmasa onun da diğer peygamberler gibi öldürülebileceğini söyler. Çocuk Nevres ve ailesi romanın sonunda şahit oldukları mücadelenin etkisiyle Hz. Muhammed'in dinine çok ılımlı bakmaya başlamışlardır.

“‘O iyi biri. Dini mazlumlar, mustazaflar, bizim gibiler için kurtuluştur oğlum. Musa'nın ve İsa'nın söylediklerini söylüyor. Kureyş'in itibarlılarından olmasaydı onu da İsa gibi öldürürlerdi. Eğer annemin dininden başkasına meyletseydim Muhammed'inkini seçerdim. Kervan sahiplerine, onların eğlencelerine karşıdır.’”¹⁹⁸¹

İskender Pala'nın *Mihmandar* romanında da Hz. Muhammed'in yaşamı ele alınır. Onun Hz. Ebubekir ile birlikte Mekke'den Medine'ye hicretine ve Sevr mağarasında dinlenmelerine yer veren yazar, bu bölümleri Hz. Ebubekir'in bakışından yansıtmaya çalışır.

“Kuşça yüreğinin her ayrılıkta nasıl titrediğini, Mekke'den giden her mümin için adeta serçe kanatlarıyla çırpındığını görebiliyordum. Sevr

¹⁹⁸⁰ Özbil, *Çöl Kimseyi Sevmiyordu*, s. 29.

¹⁹⁸¹ Özbil, *Çöl Kimseyi Sevmiyordu*, İletişim, s. 52.

Mağarası 'nda geçirdiğimiz üç gün boyunca, gözündeki yaşlarla dönüp dönüp geride bıraktığı şehrine bakışı ve Yesrib'i bir umudun adı olarak tekrarlayıp durması yüreğimi burkmuştu."¹⁹⁸²

Romanda Mekke'de Hz. Muhammed'e yapılan baskılardan söz eden Pala, onun şiddete karşı şiddetle karşılık vermediğini ve saldırılara karşı sabrı tavsiye ettiğini söyler.

"Ömer'in gidişiyle her şey daha da zorlaştı. Kutlu Nebi'nin her adımı kontrol ediliyordu artık. Damadı Osman ile kızı Rukiye de gidince neredeyse nefes almasına bile karışılır oldu. O sabrediyor herkese sabrı tavsiye ediyordu hiçbir şiddete şiddet ile karşılık vermiyordu. Bütün yaptığı cemaat direnişinden ibaretti."¹⁹⁸³

Daha sonra Hz. Muhammed'i evinde ağırlayan Ebu Eyyub el Ensari'den söz edilir ve onun Medine'ye gidince orada konakladığı evler anlatılır. Yazar, Hz. Muhammed'in gittiği evlerde bolluk ve bereket yaşandığını söylerken, göçün ardından Yesriblilerin birlik ruhunu da ele alır.

İskender Pala'nın *Bülbülün Kırk Şarkısı* romanında da Hz. Muhammed'in hayatı doğumundan itibaren ele alınır. Pala, Hz. Muhammed'in doğduğu geceyi anlatırken o gece kâinatın zikirde olduğunu söyler.

"Doğduğu gece de sabaha kadar gökten yeryüzüne rahmetler yağdığında şahit oldum Mekke'de bütün kuşlar hayvanlar ve sürüngenler o gece uyanıktı. Dağlar ve taşlar tan yeri ağarasıya kadar şükür secdeleri ile Allah'ı zikrettiler."¹⁹⁸⁴

Romanda yazar, daha sonra Arabistan'da yaygın olan süt annelik kültürüne yer verir ve Hz. Muhammed'in süt annesi olan Halime'nin Hz. Muhammed'i çok benimsemiş olmasını ve öz annesi Amine'ye teslim ederken yaşadığı duygusal anları anlatır.

"Halime başını yere eğdi. Âmine bir anneydi. Elbette onun hislerini anlıyordu yutkundu bir şeyler söylemesi gerektiğini düşündü ama söze devam eden Halime oldu. Üstelik boynuna sarılarak 'ancak Âmine bilesin ki yavruma bir ziyan erişirse yaşayamam!' Hayret ki hayret sütanneden kan anneye idi bu tembih."¹⁹⁸⁵

¹⁹⁸² İskender Pala, *Mihmandar-Bir Eyyub Sultan Romanı*, Kapı Yayınları, İstanbul 2014, s. 16.

¹⁹⁸³ Pala, *Mihmandar-Bir Eyyub Sultan Romanı*, s. 18.

¹⁹⁸⁴ İskender Pala, *Bülbülün Kırk Şarkısı*, Kapı Yayınları, İstanbul 2015, s. 65.

¹⁹⁸⁵ Pala, *Bülbülün Kırk Şarkısı*, s. 91.

Romanda daha sonra Hz. Muhammed'in peygamber olmadan evvel Kureyşliler tarafından El Emin olarak anıldığından söz eden yazar, Hz. Muhammed'in gençlik yıllarında da çok sevilen birisi olduğunu anlatır.

İskender Pala Hz. Muhammed'in peygamber oluşunu ardından Mekke'de ilk Müslümanların yaşadıkları zorlu hayatı da ele alır. Hz. Muhammed'in Yesrib'e gidişini de anlatan yazar, Medine yerlileri olan Evs ve Hazrec Yahudileri ile Müslümanlar arasında yapılan Medine sözleşmesine de yer verir. Romanda daha sonra Müslüman olan Selman-ı Farisi'nin yaşamına yer verilir. Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarına değinildikten sonra Hudeybiye Antlaşması anlatılır. Pala, siyer tarzında ele aldığı kitabında son olarak peygamberin vefatını kaleme alır.

Ebubekir Subaşı'nın *Allah'ın Aslanı Hz. Hamza* isimli biyografik romanında da Hz. Muhammed'in hayatına yer verilmektedir. Yazar, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin Mekke'deki kabilelerde yansımaları ele alır ve kabilelerde süren asabiyet anlayışını konu edinir. Mekke'de kendi kabilesinden olmadığı için Hz. Muhammed'e karşı çıkanların oluşuna dikkat çekilir.¹⁹⁸⁶

Romanda Hz. Muhammed'in Mekke'deki mücadelesinin ardından Medine'ye hicret etmesine ve oradaki Yahudiler ile de anlaşma yapmasına yer veren Subaşı, Yahudilerin ise Hz. Muhammed ve İslamiyet'e inananlara karşı düşmanlık güttüklerini anlatır.

“‘Hazreti Peygamber Medine'ye hicret edip geldiğinde burada bulunan Yahudilerle anlaşma yapmıştı. Onlar istemeseler de hayatın gerçeklerine boyun eğmek zorunda kalmışlar ve burada anlaşarak Müslümanlarla beraber yaşamaya başlamışlardı. Yapılan anlaşmaya göre; kendilerinin dinlerine göre ayin yapmalarına müsaade ediliyor, malları ve canları korunuyordu. Anlaşma ve komşuluk gereği olarak kendilerine Müslümanlar tarafından herhangi bir zarar gelmiş değildi. Fakat bu arada münafiklarla iş birliği yaparak Müslümanlara zarar vermek için uğraşmaktan geri durmuyorlardı.’”¹⁹⁸⁷

¹⁹⁸⁶ Ebubekir Subaşı, *Allah'ın Aslanı Hz. Hamza*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2015, s. 80.

¹⁹⁸⁷ Subaşı, *Allah'ın Aslanı Hz. Hamza*, s. 221.

Yazar, romanda özellikle Yahudilerin Hz. Muhammed'e karşı çıkmalarının sebepleri üzerinde durur ve onların da son peygamberin bir Yahudi soyundan gelmesini istedikleri için Hz. Muhammed'e karşı düşmanca davrandıklarını söyler.

Necati Kanter'in *Bürde-Bir Hırka-i Saadet Romanı*'nda da Hz. Muhammed'in hayatı ele alınır. Romanda *Kaside-i Bürde* şairi Kab bin Züheyr'in ve kardeşi Büceyr'in hayatına odaklanılırken İslam dininin Mekke'de yayılması da anlatılır. Büceyr, İslam dinini seçince kardeşi ve ünlü bir şair olan Züheyr buna karşı çıkmış ve Hz. Muhammed'i hicvedici bir şiir yazmıştır. Ancak daha sonra İslamiyet'i seçen Kab bin Züheyr Hz. Muhammed'e övgü dolu bir şiir söylemiştir. Bu şiirin nihayetinde duygulanan Hz. Muhammed de ona kendi hırkasını hediye etmiştir. Bu şiir bu sebeple günümüze kadar *Kaside-i Bürde* olarak gelmiştir. Romanda bu şiire de yer verilir.

“‘Şüphe yok ki peygamber en keskin kılıçtır kılıçlarından Allah'ın.

Sonsuz bir kuruluşa, nura ve hidayete alıp götüren bizi.’

Kucağına düştü başı, inciler süzüldü yanaklarından. Sağanağa dönüştü sonra gözlerinden dökülen rahmet damlaları. Ruhunun yıkanıp durulma anıydı sanki. Bedeninde ve ruhunda ne kadar kir, kin ve kötülük varsa hepsini silip süpürdü.

Yüzündeki peçeyi indirdi.

Verilen buyruğun yerine getirilmesi için Allah Elçisi'nin gözlerinin içine bakıyordu Ashab-ı Kiram.

Yüzler tedirgin, dudaklar mühürlüydü.

Kılıçlar çekildi. (...)

Kılıçlar indi.(...)

Hırkasını sırtından çıkardı ve Şair Kâ'b b. Zuheyr'in omuzları üzerine koydu o sevgililer sevgilisi.”¹⁹⁸⁸

Necati Kanter romanda daha sonra Mute savaşına yer vermiştir. Bu savaşta Hz. Muhammed'in öncelikle barışı korumaya çalıştığını anlatan yazar, Hz. Muhammed'in İslam dinini yayarken gösterdiği sabra dikkat çeker.

Romanda daha sonra Taif'te bir araya gelen Yahudi kabilelerinin Hicaz bölgesinde çıkardıkları fitne ele alınır. Bu bölümlerde Yahudi kabileleri ile anlaşılan

¹⁹⁸⁸ Necati Kanter, *Bürde-Bir Hırka-i Saadet Romanı*, Tedev Yayınları, İstanbul 2018, s. 277.

Züheyr'in Hz. Muhammed'e hakaret edici şiirler yazdığı ve bunu öğrenen ve Müslüman olan kardeşi Büceyr'in üzüntüsüne yer verilir.

“Taif’te bir araya gelen Yahudi, Hristiyan ve putperest şairlerin Kur’an’a karşı amansız bir sanat taarruzuna geçtikleri haberinin ağızdan ağıza, kulaktan kulağa duyulduğunu; hele hele ünlü yedi askı şairi, Ebu Sulma’nın oğlu Kâ’b b. Zuheyr’in de onlara destek verip keskin hicviyeler yazdığını...’ Dizlerinin bağı çözüldü. Kahretmeye yetmişti. Abdurrahman’ın bu sözleri Büceyr’i ”’¹⁹⁸⁹

Romanda Büceyr ve Züheyr kardeşlerin mücadelesi üzerinden İslam’ın ilk mücadele yılları anlatılmaktadır. Arap kültüründe edebiyat ve şiirin çok büyük bir yeri olduğu bilinmektedir. Bu sebeple Hz. Muhammed’in çağrısının karşısında duranlar onun bir “şair” olduğunu söylemişler, böylece köleciliğe dayanan toplum düzenini değiştirmeyi hedefleyen İslam dininin çağrısını sıradan bir “şiir” ile eş tutmaya çalışmışlardır. Romanda şiirin o yıllarda bir propaganda aracı olarak da kullanıldığı anlatılır. İnananlar ve inanamayanların şiirleri üzerinden Mekke’de bir cenk panayırı kurulur adeta. Yahudi şairler ile birlikte Hz. Muhammed’e hakaret eden Züheyr’in yaşamı da bu noktada kıymetlidir ve romanda şiir ve çağrının kişinin hayatında açtığı yeni yollar ele alınır.

“Taif bölgesinde bir araya gelen müşrik ve Yahudi şairler, Cuşem’in dağlarında avlanan Kâ’b b. Zuheyr’e haber gönderdiler. Peygamberlik iddiasında bulunan Abdullah’ın yetimi, Arap geleneklerini hiçe saydığı yetmiyormuş gibi şairlerin ‘sapıklara uyduklarını, her vadide başıboş dolaştıklarını ve gerçekte yapmadıklarını söylediklerini’ iletiyormuş etrafındakilere. Bu arada şairlere karşı amansız bir saldırıya geçildiğini anlatıyordu adam. Ebu Sulma’nın oğlunu tahrik ediyor, can damarından vuruyordu.”¹⁹⁹⁰

Vejdi Bilgin’in *Enes’in Günlüğü*, isimli belge romanında da Hz. Muhammed’in yaşamı ele alınmaktadır. Roman, Enes bin Malik’in çocukluğundan itibaren yaşantısı ve annesinin Müslüman oluşu ile başlar. Daha sonra Müslümanların Medine’deki yaşamlarına yer verilir ve Mekke’den göç ederek Medine’ye giden Müslümanların yaşayışına değinilir. Kan bağının çok kuvvetli olduğu Arap toplumunda din kardeşliğinin

¹⁹⁸⁹ Kanter, *Bürde-Bir Hırka-i Saadet Romanı*, s. 125.

¹⁹⁹⁰ Kanter, *Bürde-Bir Hırka-i Saadet Romanı*, s. 91.

ilk filizlendiği yerin Medine olduğu vurgulanmakta ve Müslümanların kan bağıni gözetmeksizin bir bütün halinde yaşamalarına perde aralanmaktadır.

*“Allah Elçisi yeni yeni Müslümanlaşan Medine’de tam bir kardeşlik kurabilmek için olağanüstü çaba gösterdi. Zira Medine’nin eskiden beri sakinleri olan Evs ve Hazrec kabileleri arasında bir düşmanlık vardı. Bu iki kabilenin yanında Mekke’den gelen Müslümanlar, diğer kabilelere mensup olup şehre yerleşenler, Müslüman olan Yahudiler, köleler derken Müslümanlar kan bağından sıyrılıp inanç birliği etrafında bir araya gelen bir toplum olma yolundaydılar. İnanç kardeşliği; kan bağı, zenginlik/fakirlik ya da hür veya köle olmak gibi ölçütlerin üstüne çıkmıştı. Bu bir mümin topluluğu olmanın, hatta mümin olmanın ön şartı haline gelmişti.”*¹⁹⁹¹

Romanda Medine’de baş gösteren kuraklık ve kıtlık yıllarında açlık çeken Müslümanların hayatlarına da yer verilirken, Hz. Muhammed’in de diğer Müslümanlar ile birlikte bütün sıkıntılara göğüs gerdiğinden, açlığa katlandığından da söz edilir.

Daha sonraki bölümlerde ise Medine’den hac ibadetini yapmak üzere yola çıkan Hz. Muhammed’in Mekke’ye gidişi anlatılır.

*“O yıl Peygamber hac yapmaya niyetlendi ve bütün Müslümanlara çağrıda bulundu. Herkes hazırlık yapmaya başladı. Hac mevsimi gelince bir öğle namazı sonrası Medine’den büyük bir kabile olarak yola çıktık. (...) Peygamber yolculuk için emektar devesi Kasva’yı tercih etmişti.”*¹⁹⁹²

Romanda barış dini olarak gelen İslam dininin ancak zorunlu hallerde savaşmayı da emrettiği, Müslümanların gelen tehditlere karşı durdukları da belirtilir ve Bedir, Uhud gibi savaşlar anlatılır. Yazar, Uhud savaşında dişi kırılan Hz. Muhammed’in bu savaştaki etkisine de yer vermiştir.

*“Allah elçisinin son yıllarını hariç tutacak olursak Medine sürekli düşman tehdidi altında yaşadı. Tehdit esas olarak da Mekke’den geliyordu. Bedir Savaşı’ndan bir yıl sonra Medine’ye doğru gelen Mekkeli müşriklerle bu gece Uhud Dağı’nın eteklerinde karşı karşıya geldik.”*¹⁹⁹³

¹⁹⁹¹ Vejdi Bilgin, *Enes’in Günlüğü*, Beyan Yayınları, İstanbul 2018, s. 61.

¹⁹⁹² Vejdi Bilgin, *Enes’in Günlüğü*, s. 160.

¹⁹⁹³ Vejdi Bilgin, *Enes’in Günlüğü*, s. 52.

Vejdi Bilgin romanında, Hz. Muhammed'i sadece peygamber kimliğini değil onun aynı zamanda askeri ve yönetici taraflarını da ele alır. Mute savaşının anlatıldığı bölümlerde Hz. Muhammed'in mucizelerine de yer verilir.

“Peygamber bunun üzerine üç bin kişilik bir orduyu Bizans topraklarına gönderdi. Bizans ordusu ile Müslümanlar Suriye’de Mûte isimli bir yerde karşı karşıya geldiğinde Peygamber mescitteki hurma kütüğünün üzerindeydi. Bize savaşın başladığını bildirdi. Sonra gözleri bir noktaya takıldı ve bir mucize olarak savaşın bütün seyrini anlatmaya başladı.

*Peygamber seferden önce sırayla orduyu idare etmek üzere üç komutan belirlemişti. Birinci komutan Allah Elçisinin azatlı kölesi Zeyd’di.”*¹⁹⁹⁴

Hz. Muhammed'in ibadetlere olan düşkünlüğünü anlatan yazar, onun namaz konusunda çok dikkatli olduğunu ve Medine'ye gittiklerinde de İslam dininin farz ibadetlerinden biri olan namazı topluca kılmak için bir mescit inşa ettirdiğini anlatır.

Nurdan Damla'nın *Aşka Adanmış Bir Ömür Hz. Hatice* isimli biyografik romanında da Hz. Muhammed'in hayatı konu edilir. Romanda ona peygamberlik gelmeden evvel el Emin denildiğine, Hz. Hatice'nin ticaretle uğraşırken Hz. Muhammed'in bu yönüne dikkat ettiğine yer verilir. Daha sonra Hz. Hatice'nin Hz. Muhammed'e bir aracı eşliğinde evlilik teklif etmesi ele alınır. Hz. Muhammed'in ise evlenecek kadar zengin olmadığını söylediği belirtilir. *“Ben evlenecek kadar zengin değilim ki! Bugüne dek buna bütçem yetmedi. O sebeple evlenmedim.”*¹⁹⁹⁵

Romanda daha sonra Hz. Hatice ile evlenen Hz. Muhammed'in iç dünyasına çekilmesi, Hz. Hatice'nin ondaki bu değişiklikleri fark etmesi anlatılırken, Hira'da peygamberlik indirilen Hz. Muhammed'in yine ilk olarak eşi Hz. Hatice ile bu durumu paylaşması vurgulanır. Romanda Hz. Muhammed'e ilk vahyin gelişi şöyle anlatılır.

Hz. Muhammed'in peygamberliğini Mekke'de duyurmasının ardından ona ve ilk Müslümanlara karşı Mekke'de baskılar gün geçtikçe artmıştır. Romanda onun peygamberlikten vazgeçmesi için çağrılar yapıldığına, amcası Ebu Talip'e şikâyet edildiğine de yer verilir: *“Yeğenin bu işten vazgeçmiyor. İlahlarımızı reddediyor. Ya onu*

¹⁹⁹⁴ Vejdi Bilgin, *Enes'in Günlüğü*, s. 123.

¹⁹⁹⁵ Nurdan Damla, *Aşka Adanmış Bir Ömür Hazreti Hatice Roman*, Hayat Yayınları, İstanbul, 2016, s. 164.

sustur ya da bize teslim et. Biz onun çaresine bakarız."¹⁹⁹⁶ Roman siyer çizgisinde kronolojik olarak ilerletilmektedir.

4.1.2. Hükümdarlar

4.1.2.1. Selahaddin Eyyubi

Selahaddin Eyyubi, 1138 yılında Tikrit'te dünyaya gelmiştir. Babası Necmeddin Eyyüb'ün Selçuklu devletine olan bağlılığı Selahaddin Eyyubi'nin de iyi bir eğitim almasını ve devlette ön plana geçmesini sağlamıştır. Nureddin Zengi tarafından da gözetilen Selahaddin Eyyubi, Mısır'da Fatımiler ile ve Vezir Şaver ile mücadele etmiş, "el-Melikü'n-Nâsır" unvanıyla Mısır'a vezir olmuştur. Hem ordu kumandanı hem de Fatımi halifesinin veziri olan Selahaddin Eyyubi, bölgede büyük güç elde etmiş ve Haçlılara karşı mücadeleye karar vermiştir. Onu öne çıkaran da Kudüs'ü Haçlıların elinden almasıdır. Bu savaş Hittin Savaşı (1187) olarak anılmaktadır. Haçlıların büyük yenilgiye uğradığı bu savaş sonrasında Avrupalı Hristiyanlar bir araya gelerek III. Haçlı Seferi'ni başlatmışlardır. 1189 yılında gerçekleşen bu Haçlı Seferine Arslan Yürekli Richard olarak bilinen İngiltere kralı da katılmıştır. Haçlılar, Akka'yı kuşatmışlar ve Selahaddin Eyyubi de bu yenilgi karşısında Haçlılarla bir anlaşma düzenlemek zorunda kalmıştır. Selahaddin Eyyubi, Haçlılar ile anlaşma yaptıktan sonra 1193 yılında Şam'da vefat etmiştir.¹⁹⁹⁷

Romanlarda da Selahaddin Eyyubi'nin hayatı sıklıkla işlenmiştir. Bu romanlardan ilki Reha Çamuroğlu'nun *Selahaddin el Kürdi* romanıdır.

Reha Çamuroğlu'nun *Selahaddin el Kürdi* romanı Tiflis'in Davîn bölgesinde başlar. Buraya gelen Ravedî aşiretini ele alan yazar, bu aşiretin coğrafyası dolayısıyla burada yaşamayı seçtiğini belirtir. Daha sonra Ravin aşireti lideri Şadi'nin çocuklarını ele alan Çamuroğlu, Eyyub ve Şirkuh'un yaşadığı Tikrit'i anlatır. Roman, başlarda Yusuf olarak anılan Selahaddin Eyyubi'nin Tikrit'te geçen gençliği ile devam eder. Onun gençliğini anlatan yazar, bey çocuğu olarak Yusuf'un dini eğitimine önem verildiğine ve Kur'an hafızı olarak yetiştirildiğine yer verir.

¹⁹⁹⁶ Damla, *Aşka Adanmış Bir Ömür Hazreti Hatice Roman*, s. 325.

¹⁹⁹⁷ Ramazan Şeşen, "Selahaddin Eyyubi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, XXXVI.

“Yusuf gibi bey çocuklarının ömürlerinin büyük bölümünün kılıçla geçeceği bilindiğinden, erişkin yaşa gelmelerinden önce Kur’ân eğitimlerinin tamamlanmasına ve birer ayaklı Kur’ân ezberi haline gelmelerine dikkat edilirdi. (...) Yusuf beş yaşından beri Allah kelamını zihninde taşırdı. Bütün sure ve ayetleriyle. Hocası Şeyh Kutbettin Nişaburi ona bunları ezberletirken anlamlar üzerinde hemen hemen hiç durmamış, sadece ezberlemesi için büyük gayret göstermişti. ‘Nasıl olsa her birinin üzerinde defalarca düşünecek, soracak, dinleyecek,’ diyordu.”¹⁹⁹⁸

Roman daha sonra Halep emiri Nureddin Zengi ile Eyyubi ailesi arasındaki ilişkiyi ve onun Şam’ı almak için verdiği mücadeleyi ele alır. Bu dönemde Nureddin Zengi ile tanışan Yusuf, Şam’ın alınması ile Şam valisi olan amcası Şirkuh’un himayesi altına girer ve bu şehirde Haşhaşiler ile karşı karşıya gelir. Nureddin Zengi’nin en büyük hedeflerinden olan Kudüs’ün fethi, el-Aksa Cami için minber yaptırması ve bu minbere “Allah fethini Nureddin’e bağışlasın” yazdırmasını da anlatan yazar, bu durumun ve Nureddin Zengi’nin “bize Mısır lazım Yusuf” demesinin Selahaddin Eyyubi’yi çok etkilediğini dile getirir. Yusuf’un İskenderiye’de Haçlılarla olan mücadelesinden sonra kendisine “Selahaddin” denildiğini anlatan yazar, onun hayatını Hz. Yusuf ile ilişkilendirerek sürdürür. Fatımi veziri Şaver’in, Eyyubiler’e karşı Haçlılar ile ittifak kurup Kahire’yi adeta işgale hazır hale getirdiği anlatılan romanda, Selahaddin Eyyubi’nin Haçlılar ve Vezir Şaver ile olan mücadelesi de önemli yer kaplar. Bölgede bulunan Müslüman devletlerin parçalanmışlığından rahatsızlık duyan Selahaddin Eyyubi ise mezhep kavgalarına son verme kararı alır; bunun için Haşhaşi lideri Reşideddin Sinan ile mücadeleye başlar. Romanda Selahaddin Eyyubi’nin Haşhaşiler ile mücadelesinden sonra yönünü Haçlılara çevirdiğini anlatan Reha Çamuroğlu, Selahaddin Eyyubi’nin en önemli zaferi olan Hittin savaşına yer verir. Hittin savaşının ardından Kudüs’ü ele geçiren Selahaddin Eyyubi’nin bu büyük zaferinin Haçlılar üzerindeki yıkıcı tesirini ele alır. Romanda Selahaddin Eyyubi’nin en büyük hedeflerinin mezhepler arasındaki mücadeleyi nihayetlendirmek ve Müslümanların birliğini sağlamak olarak gösterilir. *“Fakirin tek bir amacı var efendimiz, ümmeti birleştirip kâfirleri topraklarımızdan kovmak. Bu hedeften fakiri uzaklaştıran her şey benim için haramdır.”¹⁹⁹⁹* Şii Fatımi Halifesi El-Adid ile olan

¹⁹⁹⁸ Reha Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, Everest Yayınları, Aralık 2011, s. 36.

¹⁹⁹⁹ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, s. 123.

ilişkisinin de ele alındığı romanda Selahattin Eyyubi'nin bu tavrının mezhepsel sorunlar nedeniyle çevresi tarafından pek onaylanmadığına da yer verilir:

*“Selahadin Yusuf bin Eyyub, Fatımilerin sapkın halifesini neden hâlâ yerinde tuttuğunu anlayamıyor ve hayra yormak istiyorum. Neden hâlâ hutbelerde onun adını okuttuğunu yahut okumalarına izin verdiğini anlayamıyorum. Neden hâlâ ezanların sonuna ‘Aliyyun veliyullah’ cümlesini eklemelerine seyirci kaldığını anlayamıyorum.”*²⁰⁰⁰

Romanın ilerleyen bölümünde Kudüs'ün Selahaddin Eyyubi ve ordusu tarafından fethinden sonra Haçlı cephesinde büyük bir yıkım yaşanmaya başlanması ele alınır. Haçlılar ve Hristiyan din adamları Eyyubi'yi “goliath”, “kötü ruh” olarak nitelendirmeye başlarlar:

“Şimdi gözler, inançsızlar dünyasından inançlılar dünyasına dönmeli, bu kan içicilerden hesap soracak kahramanlar ortaya çıkmalıydı. Goliath, Davut'u karşısında görmeliydi! Orada bir Saladin varsa, mutlaka onun karşısına imanlı bir kahraman çıkmalıydı.

*Saladin adı artık Avrupa'nın sokaklarında dolaşıyordu. Tanıdık ve en belalisından bir 'kötü ruh'tan bahsedilir gibiydi. Bütün büyük kötülükler gibi bu isim de yüksek sesle söylenmiyor, kulaktan kulağa fısıldanıyordu.”*²⁰⁰¹

Ömer Rıza Doğrul'un *Hasan Sabbah Cennet Fedaileri* romanında ise Selahaddin Eyyubi'nin Kudüs'ü Haçlıların elinden alma isteğine ve bunun için yaptığı hazırlıklara yer verilirken romanda onun kişiliği hakkında bazı değerlendirmelerde bulunulmakta barıştan yana bir kişiliğe sahip olduğu anlatılmaktadır:

*“Gerçi Selahaddin hep gayretli ve azimliydı fakat bu defaki çalışmalarında azimden çok ileri bir kudret seziliyordu. Bunun sebebi neydi? Harp sevdası veya kan dökme iştiağı mı? Asla! Çünkü Selahaddin son derece iyi ve sulhsever bir adamdı. Fakat bu defa yapılacak harp bir kurtuluş harbi idi. Bu harp şerefli bir neticeye bağlanmazsa Selahaddin boşu boşuna yaşamış olduğuna inanacaktı.”*²⁰⁰²

²⁰⁰⁰ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, s. 104.

²⁰⁰¹ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, s. 236.

²⁰⁰² Ömer Rıza Doğrul, *Hasan Sabbah Cennet Fedaileri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2015, s. 75.

Selahaddin Eyyubi'nin kişiliği hakkında bir yazı kaleme alan Âmin Maalouf da Selahaddin Eyyubi'nin savaşmaktan hoşlanmadığını, ancak ve ancak din adına savaşmayı kabul ettiğini söylerken onun dünya nimetleri uğruna, yeryüzündeki Kudüs'ü almak için değil gökyüzünde yaratılan Kudüs'ü almak için savaştığını, onun dünyayı çoktan aşan bir benliğe sahip olduğunu söyler.²⁰⁰³

Hüseyin Karatay'ın *Selahaddin Eyyubi* romanı ise Nureddin Zengi, Selahaddin Eyyubi ve amcası Şirkuh'un Mısır seferi ile başlar. Daha sonra Fatımilerin elinde olan Mısır'da hâkimiyet kuran Selahaddin Eyyubi'nin Haçlılar ile olan mücadelesine geçilir. Selahaddin Eyyubi'nin İslam birliğine duyduğu özlemi ele alan Karatay, Haçlıların bakış açılarından onun bu düşüncelerini anlatmaya çalışır:

*“Selahaddin, İslami hayatı ve cihadı yeniden canlandırmak istiyor. Muvaffak olursa; karşımızda ayrı ayrı hükümdarlar, prensler, atabekler, eyalet valileri bulunmayacak. Karşımızda, Kur'an'ın istediği tek İslam milleti olacak.”*²⁰⁰⁴

Romanda Halep kuşatmasında Selahaddin Eyyubi'nin Haşhaşiler tarafından uğradığı suikasta da yer verilir. Daha sonra Selahaddin Eyyubi'nin Haçlılarla mücadelesine yer veren yazar, Hıttın zaferinin ardından Kudüs'ün fethini anlatır. Romanın sonlarında Templar şövalyeleri ve Arslan Yürekli Richard olarak anılan Haçlı askeri ile Selahaddin Eyyubi'nin mücadelesini anlatan yazar, onun da nihayetinde Selahaddin Eyyubi'nin büyük bir komutan olduğunu kabul etmek zorunda kaldığını söyler. Romanın son kısmında ise Şam'da rahatsızlanan Selahaddin Eyyubi'nin vefatı ele alınır.

Ebubekir Subaşı'nın *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyubi* romanına bir babanın Selahattin Eyyubi'yi merak eden çocuklarına Selahattin Eyyubi hakkında bir kitap vermesi ile başlanır. Roman, Selahaddin Eyyubi'nin kardeşi Melik Adil'in Selahaddin Eyyubi dönemini görmüş olan İbn Şeddad'ı Kahire'ye getirmesi ile devam eder. Selahaddin Eyyubi'nin Baalbek'te geçen çocukluğunu anlatan yazar, onun amcası Şirkuh

²⁰⁰³ “Selahaddin Kudüs'ü, altınları istif etmek veya intikam almak için fethetmemiştir. Kendi açıklamasına göre, Allah'a ve imanına karşı ödevini yerine getirmeye çalışmıştır, o kadar. Onun asıl zaferi, kutsal kenti istilacıların boyunduruğundan fazla kan dökmeyen, yıkıma yol açmadan, kin uyandırmadan kurtarmasıdır. Onun mutluluğu, o olmasa hiçbir Müslüman'ın namaz kılamayacağı bu kutsal yerlerde secdeye varabilmektir.”

Âmin Maalouf, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, (Çev. Ali Berktaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020, s. 185.

²⁰⁰⁴ Hüseyin Karatay, *Selahaddin Eyyubi*, Bengisu Yayınları, İstanbul 2016, s. 54.

ile olan yakın ilişkisini ele alır. Şirküh çocukluğundan itibaren Selahaddin-Yusuf'un farklı bir çocuk olduğuna ve liderlik vasıflarının varlığına dikkat çeker. Romanda Selahaddin Eyyubi'nin doğduğu yer olan Tikrit'ten de söz eden yazar, bu coğrafyanın Selahattin Eyyubi üzerindeki tesirini de verir.

*“Efendim, ağabeyiniz Selahaddin Tikrit kalesinde dünyaya geldi. Bildiğiniz gibi burası Musul-Bağdat arasında, ama Bağdat'a yakındır. Bilahare Sultan çocukluğunu geçirdiği Baalbek kalesinin yüksek burçlarına çıkar, etraftaki denizi karlı dağları eski devirlerden kalma eserleri buralardan seyredemiş. Yükseklik ve enginlik düşüncesi kale ile birleşince de herhalde ortaya Sultan Selahaddin çıkar.”*²⁰⁰⁵

Ebubekir Subaşı, Selahaddin Eyyubi'nin aile geçmişine ve Yemen ile olan bağlarına dikkat çekerken Türkler ve Araplar ile olan yakın ilişkileri hakkında da birtakım bilgiler vermektedir:

*“‘Sultanım! Siz Eyyubiler adınızı bu hanedanın kurucusu olan babanız Necmeddin Eyyub'dan almaktasınız. Dedeniz ise, Şadi'dir: Bu değerli sülalenin teşekkülünde ilkin Yemen Arapları vardır. Zamanla bunlar Abbasiler zamanında Kürtlerin yaşadıkları bölgelere nakledilmeleri neticesinde Kürtlerle ve bilahare Selçukluların hizmetine girmeleri dolayısıyla da Türklerle karışıp kaynaşmışlardır.’”*²⁰⁰⁶

Romanda Selahaddin Eyyubi'nin, çevresinde bulunan birbirinden ayrı Müslüman devletlerin birleşmesini istediğine vurgu yapan yazar, onun İslam birliği özleminin gençlik yıllarından beri var olduğunu söyler.

*“Öncelikle şunu belirteyim ki, Selahaddin Eyyubi asla kendisini bir ırka, bir millete mensup olarak görmedi. Zira o ne cahiliye Araplarının zararlı milliyetçiliğine taraftar olarak kendisine başka milletlerden farklı bir başka yer çizmiş ve ne de belli milletlerin asil soylarına ait biri olma davası gütmüştür.”*²⁰⁰⁷

Romanda daha sonra Selahaddin Eyyubi'nin Nureddin Zengi ile olan ilişkisine ve Mısır'da vezirliğe yükselen Selahaddin Eyyubi'nin iç isyanlar, Haşhaşiler ve Haçlılarla mücadelesine yer verilir. Mısır hakkında çocukluktan itibaren çok şey öğrenen Selahaddin Eyyubi'nin bu bölgeye özel ilgisinin olduğunu belirten yazar, onun amcası

²⁰⁰⁵ Ebubekir Subaşı, *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyubi*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2017, s. 49.

²⁰⁰⁶ Subaşı, *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyubi*, s. 47.

²⁰⁰⁷ Subaşı, *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyubi*, s. 47.

Şirkuh'un vefatının ardından Mısır'a başkumandan oluşuna da yer vermektedir. Ebubekir Subaşı, Selahaddin Eyyubi'nin sık sık yanına çağırdığı dönemin ünlü şairi İbni Fariz ile dostluğunu, ilme ve edebiyata olan ilgisini de romanında anlatmaya çalışmıştır.

*“Selahaddin Eyyubi’de edebiyat, bazen cinnet derecesinde bir yere sahipti. Kendisine neden edebiyat ve şairlerle bu kadar fazla ilgilendiği sorulduğunda, ‘Ben, Kur’an belagatine bir nebze olsun yetişebilmek için, devrimin ve devrimden öncekilerin edebiyatlarını basamak olarak kullanıyorum. Bu bakımdan onların eserlerinin değeri büyüktür.”*²⁰⁰⁸

Romanın on ikinci bölümünde Hittin Savaşını ele alan yazar, daha sonra Kudüs'ün fethini anlatır ve Kudüs'ün Selahaddin Eyyubi için ne anlama geldiğini dile getirir.

*“Selahaddin gerek istihbaratı ve gerekse bizzat kendisi defalarca Kudüs arazisine girmiş onu uzaktan da olsa her yerinden keşfetmiş, planlarını yapmıştı. Ama bütün bunlar yaraya derman değildi. Kudüs, Selahaddin’in ruhunu tirmıklayan, doğrayan, yakan bir aşk halini almıştı.”*²⁰⁰⁹

Romanın son kısmında Selahaddin Eyyubi ve İngiliz Kral Richard'ın mektuplaşmaları ve mücadelesi işlenirken, Richard'ın Akka'da yaptığı katliamlar ele alınır. Kudüs'ün fethi ve Selahaddin Eyyubi'nin barışçıl siyaset izlemesi üzerine Haçlılardan ve şövalyelerden yüz çeviren bölge Hristiyanlarının da Selahaddin Eyyubi'nin hükümdarlığını kabul ettiğini belirten Subaşı, romanın son bölümünde ise Şam'da bulunan Selahaddin Eyyubi'nin vefatını işlemektedir.

Okay Tiryakioğlu'nun *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi* romanında Selahattin Eyyubi, başlangıçta Yusuf ismi ile anılır. Romanda yirmi iki yaşında olduğu söylenen Yusuf, askerlikten ziyade ilme olan yatkınlığı ve merakıyla ele alınır:

“‘Aklım...’ Mahcup bir ifadeyle durakladı önce Yusuf, ardından iç geçirerek devam etti. ‘Medresedeki odamda, rahlemde ve kitaplarımda hocam...’ Bir adım daha yaklaştı ihtiyar.

²⁰⁰⁸ Subaşı, *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyubi*, s. 94.

²⁰⁰⁹ Subaşı, *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyubi*, s. 112.

‘İşte bu yüzden yaptığın tüm hesaplaşmalar yanlış çıktı Yusuf! Çünkü bedeninin bulunduğu yerde değildir gerçekte insan, yüreğinin attığı yerededir.’”²⁰¹⁰

Romanda hocası Ebubekir el Kuseyri ve Nureddin Zengi gibi isimlerin Selahaddin Eyyubi’nin üzerindeki etkisine de yer verilirken, ilim alanında üstün yeteneklere sahip bir Selahaddin Eyyubi portresi çizilir.

“‘Eh, haksız değilsin delikanlı! Senin cebir, geometri ve astronomi dallarındaki yüksek ilmini; üstelik hadis ve tefsir alanlarındaki gelişmelerini duymuyor değiliz. Ancak istesen de istemesen de sana biçilen gelecekte hakiki bir muharip olmak var. Hakkındaki beklentilerimiz yüksek Yusuf... Ulu Selçuklu Atabeyi Emir Nureddin Zengi Hazretleri’nin dahi öyle...’”²⁰¹¹

Okay Tiryakioğlu, romanda Selahaddin Eyyubi’nin ailesinin bağlı bulunduğu aşiret ve soyu hakkında birtakım bilgiler verirken, ailesinin Şiilerden ziyade Sünni Müslümanlardan olan Kürt boyu Hezbaniyye’ye yakın olduğunu ileri sürer:

“Vadideki temkinli ilerleyişlerini sürdüren Haçlılara bakarak, ‘Yemen Araplarının Ravvadi boyundan olan aşiretiniz, 758’de Basra’dan Azerbaycan’a nakledildiklerinde,’ dedi El Kuseyri, ‘Şii olan Azerilerle yakınlaşıp karışmaktansa, Ehlisünnet ve güçlü bir Kürt boyu olan Hezbaniyye aşiretiyle birleşti. Bundan daima gurur duydular. Kendilerinni Hezbani olarak addetmekten asla çekinmediler.’”²⁰¹²

Okay Tiryakioğlu’nun dikkat çektiği bir diğer husus da Selahaddin Eyyubi’nin çok iyi bir asker olmasına karşın öldürmek karşısındaki tutumudur. Tiryakioğlu, Selahaddin Eyyubi’yi insani yönü kuvvetli bir asker olarak anlatır:

“Bugüne kadar hiçkimseyi öldürmemiştim’ diye düşündü o karmaşanın, toz dumanın ve bitkinliğinin arasında Yusuf. ‘Bu acı fazlasıyla geçek Allahım... Çok fazla gerçek... Ölmek kolay ama öldürmek zor... Çok zor...’”²⁰¹³

Selahattin Eyyubi’nin hocası El Kuseyri’den aldığı eğitimlerin yanı sıra Haçlıların durumlarının da dile getirildiği romanda Tapınak ve Hospitalier Şövalyeleri ile olan

²⁰¹⁰ Okay Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 11.

²⁰¹¹ Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, s. 10.

²⁰¹² Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, s. 18-19.

²⁰¹³ Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, s. 27.

çatışmalara da sık sık yer verilir. Nureddin Zengi'nin hedeflerine değinilen romanda bu hedeflere Selahaddin Eyyubi'nin bağlılığına vurgu yapar. Bu hedefler, Urfa ve Kudüs'ün Haçlılardan Mısır'ın Fatımiler'den alınması olarak değerlendirilir. Başlangıçta Nureddin Zengi'nin Haçlılar ile olan savaşlarının ele alındığı romanda, daha sonra Haşhaşilerin bölgedeki varlığına dikkat çekilir. Selahaddin Eyyubi de bu savaşlarda amcası Şirkuh ile birlikte görev alarak hem askeri hem siyasi tecrübeler kazanır. Okay Tiryakioğlu romanda özellikle İskenderiye seferine oldukça fazla yer verir. Romanın son bölümünde Kudüs'ün fethi ele alınırken Selahaddin Eyyubi ve Arslan Yürekli Richard'ın mektuplaşmaları da işlenir. Romanda Selahaddin Eyyubi'nin Hicaz'ı ziyaretine de yer verilmiştir.

Ali Emre'nin *Selahaddin Şark'ın Kartalı* isimli romanında Selahaddin Eyyubi, çocukluk yıllarından itibaren ele alınır. Kardeşi Turan Şah ile birlikte anlatılan S. Eyyubi'nin çocukluk döneminde ismi Yusuf olarak anılırken, o dönemlerden itibaren adil bir kişiliğe sahip olduğu vurgulanır. Romanda Yusuf'un ilme olan merakı ve başarısını anlatan yazar, başlangıçta aynı başarıyı askeri talimlerde göstermediğini de belirtir. Romanda, Nureddin Zengi'nin S. Eyyubi üzerindeki tesirini anlatan yazar, Selahaddin Eyyubi'nin bakış açısından amcası hakkındaki düşüncelerine yer verir:

*“Ayaklarımı sürüyerek gittiğim Mısır'da, hayal bile edemeyeceğim makamlar verdi bana Yüce Allah. Nil kıyılarında Frenkleri kovalarken, çocukken gördüğüm ve babama anlattığım rüyanın içinde kayboldum sanki bir an. Hâlbuki kendi oğullarını sıkıştırmazken amcam benim gelmem için neden bu kadar ısrar ediyor, diye düşünüp duruyordum hep. Yazgımla barışmaya o zaman karar verdim sanırım. Ne günlerdi Allahım!..”*²⁰¹⁴

Romanda Selahaddin Eyyubi'nin ilerleyen yaşı ile birlikte gösterdiği askeri başarılarının yanı sıra ilme, felsefeye ve şiire olan merakına da yer verilmiştir. Dönemin ünlü felsefecisi Musevi İbn Meymun'u Kahire'ye getirten S. Eyyubi ile onun ilişkisi romanda onun hoşgörülü bir karaktere sahip olduğunu gösteren bölümler arasındadır:

“Müslüman olmanı çok isterdim. Fakat bu halinle de ülkemize, Mısır'a değer veriyorsun. Seni kolladığım için bana kızanlar oluyor elbette. Fadıl'a kaç

²⁰¹⁴ Ali Emre, *Selahaddin Şark'ın Kartalı*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2018, s. 40.

çatanlar daha fazladır muhtemelen. Evin, kitapla dolup taşmış. Ben yokken buradaki Musevi cemaatinin de reisi seçilmişsin."²⁰¹⁵

Ali Emre, Selahaddin Eyyubi'nin İbn Meymun ile sohbetlerinden bir bölümünde ona Kudüs fethedildiği zaman İbn Meymun adına Kudüs'te yoksul Museviler için bir hastane yaptıracağı sözünü verdiğini anlatırken, onun din farkı gözetmeksizin özellikle yoksul insanlara olan sevgisini vurgular:

*"—Allah'ın izniyle, bir gün Kudüs'e yürüyeceğim İbn Meymun. Oradaki bütün itilip kakılanların, ezilen gariplerin, çaresi mahrumların boyunlarını çözeceğim. Eğer o günü ikimiz de görürsek, yoksul Museviler için, gelip bir hastane kurmanı isterim. Ben unutursam sen unutma."*²⁰¹⁶

Romanda Selahaddin Eyyubi'nin Haşhaşiler tarafından uğradığı suikastlara da yer verilirken onun kendisine suikast düzenleyen bu örgüt mensuplarına karşı bile merhametli davrandığı anlatılmakta ve adil, merhametli kişiliğe sahip olduğu düşüncesi ön plana çıkarılmaktadır.²⁰¹⁷

Kudüs'ün Selahaddin Eyyubi için öneminin sıklıkla tekrar edildiği romanda onun Kudüs'ü fethedene kadar başına siyah bir sarık sardığı da belirtilir: *"Başına siyah bir sarık sarmıştı. Sadık, o siyah sarığın Kudüs'ün fethine dek o baştan ayrıldığını görmedi."*²⁰¹⁸ Ali Emre Selahaddin Eyyubi'nin amcası ve babasının aksine ordusunda

²⁰¹⁵ Ali Emre, *Selahaddin Şark'ın Kartalı*, s. 101.

²⁰¹⁶ Ali Emre, s. 103.

²⁰¹⁷ Âmin Maalouf'un *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri* isimli çalışmasında da Selahaddin Eyyubi'nin merhameti ve hoşgörüsü ile ön plana çıktığı anlatılmaktadır. Hatta Âmin Maalouf, Selahaddin Eyyubi'nin bu özelliklerinin düşmanları için istismar edilecek bir özelliği olduğunu öne sürer.

"Selahaddin'i tanımış olanlar onun fiziksel görünüşü üzerinde fazla durmazlar kısa ve düzgün sakallı, ufak, tefek, çelimsiz bir adam. Yüzünden, o düşünceli ve biraz melankolik, birden bir gülüşle aydınlanıp karşısındakini içini ferahlatan, güven veren yüzden söz etmeği yeğlerler. Misafirlerine karşı hep cana yakın davranır, onları mutlaka yemeğe alıkoymak için ısrar eder, kâfir bile olsalar hürmette hiç kusur etmez, onları onurlandırır ve tüm taleplerini yerine getirir. Bir insanın kendisini görmeye gelip yanından hayal kırıklığı ile ayrılmasını kabullenemez ve bazıları da onun bu özelliğini istismar eder. Bir gün, Frenklerle ateşkes yapıldığı bir dönemde, Antakya prensi hiç habersiz gelip Selahaddin'in çadırının önüne dikilir ve sultanın dört yıl önce aldığı bir bölgeyi kendisine vermesini ister. Sultan da bu bölgeyi ona verir!"

Selahaddin'in cömertliğinin kimi zaman şuursuzluk sınırına vardığı görülüyor."

Âmin Maalouf, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, (Çev. Ali Berkay), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020, s. 167.

²⁰¹⁸ Ali Emre, *Selahaddin Eyyubi Şark'ın Kartalı*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2018, s. 194.

Kürt askerlere özellikle yer verdiğini ve onları mücahit olarak yetiştirmek amacı güttüğünü söyler:

*“Ordunun büyük bir bölümü, hür ya da âzad edilmiş Türkmenlerden oluşuyordu. Selahaddin, babası ve amcası zamanında fazla bir yekûna ulaşmayan savaşçı Kürtlerin sayısını artırmış, bizzat ilgilendiği yahut dostluk kurduğu Kürt emîrleri İslam ordusuna katmış, kardeşlerinin ve yeğenlerinin de desteğiyle, daha çok hayvancılık ve tarımla uğraşan yerleşik ve göçer Kürtlerin arasından çok sayıda mücahid yetiştirmişti. Özellikle güneydeki şehirlerde ve Mısır’da nüfusun çoğunluğu Arap’tı. Fakat Arapların çoğu savaşçı özelliklerini büyük ölçüde yitirmişlerdi. Ticaret ve ilim alanındaki üstünlükleri ise tartışılmazdı.”*²⁰¹⁹

A. Turan ismi ile yayınlanan *Selahaddin Eyyubi* romanında da Selahaddin Eyyubi’nin doğduğu yerden ve birçok zafer kazandığı Orta Doğu’nun önemli merkezlerinden olan Kahire, Kudüs gibi yerlere kadar birçok şehir ele alınır. Romanda Selahaddin Eyyubi’nin ve ailesinin kökenleri hakkında bazı bilgilere yer verilirken, Şeddadi ismiyle Kafkasya’da varlık sürdürdüğü bilinen bir Kürt hanedanlığından söz eder:

*“Yıllar gelmişlerdi Kafkasya’dan. Şeddadi ülkesinden... Bağdat onlara yanı başındaki Tikrit kalesini vermişti. Vezir Bihruz’un naipleydi burada. Bihruz, Şadi’nin iyiliğini görmüş ona iyilik yapmıştı. Şadi ölünce Necmettin Eyyüb geçmişti onun yerine... Necmettin’in kardeşi Şirkûh onun yardımcısı sayılırdı.”*²⁰²⁰

Romanda daha sonra Selahaddin Eyyubi’nin Mısır’daki zaferleri ve Kudüs’ü fethine yer verilmiştir.

4.1.2.2. Yavuz Sultan Selim

Osmanlı devletinin dokuzuncu sultanı olan Yavuz Sultan Selim’in Orta Doğu bölgesine üç seferi vardır ve bu seferleri işleyen romanlarda doğal olarak bir hükümdar olarak öne çıkmaktadır. Bu romanlardan ilki Oğuz Özdeş’in *Yavuz’un Pençesi* romanıdır.

Oğuz Özdeş’in *Yavuz’un Pençesi* romanı, “Muktedir Bir Şehzade” alt başlığı ile başlar ve Yavuz Sultan Selim’in taht mücadelelerini anlatır. Daha sonra Şah İsmail ile

²⁰¹⁹ Ali Emre, *Selahaddin Eyyubi Şark’ın Kartalı*, s. 142.

²⁰²⁰ A. Turan, *Selahaddin Eyyubi*, Festival Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 11.

olan mücadelesine yer veren yazar, Yavuz Sultan Selim'in Şii mezhebinin Anadolu'ya kadar yayılmasından büyük bir rahatsızlık duyduğunu belirtir. Onun Tebriz'e gidişini ve Şah İsmail ile satranç oyunu oynadığını da anlatan Özdeş, Şah İsmail'in, Yavuz Sultan Selim'e tokat attığını da ekler. Daha sonra Tebriz'den Trabzon'a giden Yavuz Sultan Selim'in babası ve kardeşleri ile olan taht mücadelesinin ardından Yavuz Sultan Selim'in tahta geçişi anlatılır.

Şah İsmail ile olan mücadelenin tekrar tekrar ele alındığı romanda iki hükümdarın mektuplaşmalarına da yer verilir. Romanda, Yavuz Sultan Selim askeri kimliği ve dehası ile ön planda tutulmuştur. Çaldıran savaşının ardından Tebriz'e Şah İsmail'in sarayına giren Yavuz Sultan Selim şöyle söyler: “—Şah İsmail, altından taht yapacağına, top, tüfek yapmayı neden akıl etmemiş acep?”²⁰²¹

Romanda Mercidabık ve Ridaniye savaşının ardından hilafetin Osmanlıya geçişi ve Yavuz Sultan Selim'in hilafet makamına bakışına da yer verilirken, onun dinine çok bağlı olduğu ve asıl amacının İslam dinine hizmet etmek olduğu vurgulanır.

*“Minbere çıkan hatip, Osmanlı Padişahının unvanını ‘Hâkim-ül Haremeyn-i Şerifeyn’ şeklinde zikredince, Yavuz büyük bir tevazu ile: – ‘Hâkim değil, Hadim’! Diye seslendi. Böylece Sultan Selim, İslam âleminin hâkimi değil, hizmetkârı olduğunu söylemek istemişti.”*²⁰²²

Romanın son bölümünde Yavuz Sultan Selim'in hastalığına ve vefatına yer verilirken yazar, onun ölüm döşğinde bile “Allahım, milletim, askerlerim...”²⁰²³ Diyerek can verdiğini söyler.

Ebubekir Subaşı'nın *Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim* romanı soru cevap şeklindeki sohbetler ile başlar ve uzun bir süre böyle devam eder. Yavuz Sultan Selim'in Tebriz'e gidişini anlatan yazar, orada Şah İsmail ile karşılaşmalarına da yer verir. Romanda Yavuz Sultan Selim, Şiiliğe meydan okuması ve bu mezhebin yayılmasını engellemek için verdiği mücadelesi ile ön planda tutulurken, Yavuz Sultan Selim'in şiirlerine de sıklıkla yer verilerek şair yönüne de gönderme yapılmaktadır. Yazar, daha sonra Yavuz Sultan Selim ile kardeşleri arasındaki taht mücadelelerine yer verir ve onun

²⁰²¹ Oğuz Özdeş, *Yavuz'un Pençesi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1964, s. 91.

²⁰²² Özdeş, *Yavuz'un Pençesi*, s. 159.

²⁰²³ Özdeş, *Yavuz'un Pençesi*, s. 191.

merhametli yönüne dikkat çekmeye çalışır. Subaşı, Çaldıran savaşı ile Tebriz'i ele geçiren Yavuz Sultan Selim'in Suriye ve Mısır seferleri ile hilafetin Osmanlı'ya geçişini ele alırken, sultanın hedeflerinden şaşmayan kişiliğini ön planda tutmaktadır. Romanda Yavuz Sultan Selim'in Halep'te Cuma namazından sonra kendisini "Hadimü'l Haremeyn" olarak anmasına yer verilir ve onun din karşısında ne kadar tevazu sahibi olduğu da vurgulanır.

Batuhan İşcan'ın *Yolculuğun Gölgesinde Cinayetler* isimli romanında Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi hakkındaki yorumlamalar dikkat çekmektedir. Hırslı bir padişah olarak anlatılan Yavuz Sultan Selim'in, Doğu Akdeniz'deki aşiret liderlerine karşı uyguladığı iddia edilen sert politikadan söz edilen romanda yazar, onun bu bölgeyi hallaç pamuğu gibi dağıttığı ve bölgeye korku saldığını söyler.

*"Yavuz'un askerlerinden korkan köylüler evlerinin sükûnetine çekilmişti. Güneşin altında parlayan evlerden ses seda çıkmıyordu. (...) Öte yandan Yavuz'dan korkup dağlara sığınanlar, bizim gibi gizliden gizliye dağ yollarını kullananlar olduğu da bir gerçektir."*²⁰²⁴

Romanda Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail karşılaştırılır ve Şah İsmail'in şiirler yazan, "yaralı bir güvercin" olarak halkın gözünde çok önemli bir yer edinmiş olduğu ifade edilirken, Yavuz Sultan Selim'in Muhyiddin İbn Arabi'nin kabrini yaptırmış olsa bile bölge halkının gözüne giremediği söylenir.

"Cihanı yıkan zulümdür, kazma kürek değil. Tüm ülkeyi pençesine alan Padişah Yavuz Sultan Selim'in zulmü, kaskatı kayalardan titrek kelebek kanatlarına varıncaya dek her yerde hissediliyordu, kaldı ki köyde hissedilmesin. Aslan için de tavşan için de bu zulüm aynı yasaydı; güçlü ve etkili. Köylülerin, 'sakalı kızıl kanda yunasıca Selim' dedikleri sultan çok sevilen büyük âlimi Muhyiddin Arabi Hazretlerinin Şam'daki kayıp mezarını bulup yaptırmış olsa bile yöre halkının gözüne girememişti. Halkının dilinden temiz şiirler yazan ve adaleti halkıyla bölüşen Şah İsmail misali yaralı bir güvercin değildi o. Selimi mahlasıyla insanın içini burkan şiirler yazsa da merhameti gazabından üstün, gönül dilini konuşan Hatayi değildi. O alıkıran baş koparan bir şahindi. Gölgesinden bile korkulan

²⁰²⁴ Batuhan İşcan, *Yolculuğun Gölgesinde Cinayetler*, Doğan Kitap, İstanbul 2010, s. 31.

öfkeli bir cihangir. Usta bir satranç oyuncusu, iyi bir şair olduğu da söyleniyordu.”²⁰²⁵

İskender Pala’nın *Şah ve Sultan* isimli romanında da Yavuz Sultan Selim’in hayatına odaklanılır. Romanda onun Tebriz’e gidip Şah İsmail ile satranç oynamasına ardından İran’a düzenlediği sefere, daha sonra da Mısır seferine yer verilirken Yavuz Sultan Selim’in kişiliği de romanda ele alınır. Romanda şehzade iken Tebriz’e giden Yavuz Sultan Selim’in bir derviş kılığına girmesi şöyle anlatılır:

“Hoy’da konakladığımız gece de kulağını ve meme ucunu deldirip birer küçük halka taktırdığını gördüm. Belinde teber ve keşkül, elinde tespih ve asa, pazubendinde cür’adan ile artık Safevi yurdunda sık rastlanan dervişlerden pek farkı kalmamıştı.”²⁰²⁶

Romanda Yavuz Sultan Selim’in Tebriz’i aldıktan sonra Sünniliğin simgesi olan Gök Mescid’e gidip orada ibadet etmesi, Şam’da Muhyiddin-i Arabi’nin türbesini buldurması anlatılırken onun Şam’ı ele geçirmesi edebi bir dille şöyle verilir:

“Şam halkı günlerce bu hadiseyi konuştu ve Sultan’ın kerametine bir kez daha inandılar. Çünkü Sin, Selim adının ilk harfi, Şın da Şam isminin ilk harfi idi. Sin’in Şın’a girmesi gerçekleşmişti.”²⁰²⁷

İskender Pala, Yavuz Sultan Selim’in kazandığı büyük zaferlere rağmen alçak gönüllülük içerisindeki ruh haline dikkat çekmeye ve bu durumu hilafete bağlamaya çalışmaktadır:

“Memluk ordusunu birkaç defa hezimete uğratarak Suriye Filistin Yemen Mısır ve Hicaz ülkelerini Osmanlı topraklarına kattıktan sonra tahtının bulunduğu, evinin olduğu şehre girerken tevazu ile girmesini ancak bir hilafet mahviyetkârlığına bağlıyorlar.”²⁰²⁸

Okay Tiryakioğlu’nun *Aslan Pençeli Şair Padişah Yavuz Selim Han* romanında Yavuz Sultan Selim’in çocukluk döneminden, Trabzon’daki şehzadeliliğine ve hilafetin Osmanlı devletine geçişine kadar uzun bir dönem ele alınır. Yazar, Yavuz Sultan Selim’in

²⁰²⁵ İşcan, *Yolculuğun Gölgesinde Cinayetler*, s. 32.

²⁰²⁶ İskender Pala, *Şah ve Sultan*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 77.

²⁰²⁷ Pala, *Şah ve Sultan*, s. 324.

²⁰²⁸ Pala, *Şah ve Sultan*, s. 330.

İstanbul'daki gençliğinden ve o dönemdeki arkadaşlıklarından söz eder. Bu arkadaşlıklar onun hayatı boyunca sürece kadar güçlü arkadaşlıklar olur. Daha sonra da Şah İsmail'den ve Şiiliğe karşı Yavuz Sultan Selim'in tutumlarından sıklıkla söz edilir.

Romanda Yavuz Sultan Selim'in çocukluk arkadaşı olan ve daha sonra paşa olan Kenan Paşa'nın seyahatnamesinden de bölümler verilir. Yavuz Sultan Selim'in Anadolu'daki çalışmalarından söz edildikten sonra şehzade Yavuz'un Tebriz'e gidişi ele alınır. Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selim'in karşılaşmalarının anlatıldığı romanda daha sonra Çaldıran seferine yer verilir. Romanda Yavuz Sultan Selim, çocukluğundan beri ne istediğini bilen kararlı, titiz ve gösterişten hoşlanmayan sade bir Müslüman gibi yaşamaya çalışan bir kişilik olarak ele alınır.

“Çok mütevazı ama tertemiz giyiniyordu. Lalaları ve vezirlerinin arasında yürürken kıyafetinin sadeliğiyle derhal tanınırdı. Yemek içmek, yaşıtlarında görüldüğünün aksine, hiç de büyük bir önem arz etmiyordu onun için.”²⁰²⁹

Romanın son bölümünde Mercidabık ve Ridaniye seferleri işlendikten sonra Yavuz Sultan Selim'in hilafeti ele geçirişine yer verilir. Kahire'deki yaşamının da ele alındığı Yavuz Sultan Selim'in “şirpençe”den vefat edişi ile roman nihayetlendirilir.

4.1.2.3. Şah İsmail

İran tarihinde oldukça önemli bir yer edinen Şah İsmail önemli İran hanedanlıklarından birini kurmuştur. Hakimiyeti altındaki bölgelerde Şii mezhebini yaymaya çalışan Şah İsmail bu yayılcı politikası sebebiyle Osmanlı devleti ile de karşı karşıya gelmiştir. Özellikle Şiilikle mücadele eden Yavuz Sultan Selim döneminde iki hükümdarın mücadelesi dikkat çekmektedir. Bu mücadele romanlara da yansımış, Şah İsmail ve Yavuz Sultan Selim arasında geçenler romanlarda sıklıkla konu edilmiştir.

Feridun Fazıl Tülbentçi'nin *Şah İsmail* romanında Şah İsmail'in tahta çıkışı ve Tebriz sokaklarında halk tarafından karşılanması anlatılır. Romanda Şah'ın halk tarafından çok sevildiği vurgulanırken onu öldürmeye gelen suikastçıya karşı gösterdiği tavra ve dini inancına dikkatler çekilir. Kendisini öldürmeye gelen kadına karşı hemen tepki göstermeyen Şah İsmail, “Hazreti Ali aşkı için kadını bırakın” diye bağıır.

²⁰²⁹ Okay Tiryakioğlu, *Aslan Pençeli Şair Padişah Yavuz Selim Han*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018, s. 42.

“Kadın öldürüldüğü takdirde suikast teşebbüsü bir sır olarak kalacaktı. Manası ilelebet yaşayacaktı. Eğer varsa kadının suç ortakları veya onu bu işe teşvik edenler bulunamayacaklardı.”²⁰³⁰

Romanda Şah İsmail’in dini inancına bağlılığı sıklıkla vurgulanırken, elde ettiği başarılar ile düşmanlarını alt ettiği, büyük bir devlet kurmayı başardığı belirtilir. Şah İsmail’in halka hitap ettiği konuşmasında da bu vurgular tekrarlanır:

“Şia mezhebinin esaslarına istinat eden büyük bir devlet kurduk. Düşmanlarımız makhûr oldular. Bizi bütün savaşlarda muzaffer kılan bir orduya sahip olduk. Hudutlarımız dışında bile biat eden on binler, yüzbinlerce müridimiz var. Ceddi imamı Hazreti Ali’ye kadar dayanan bir sülalenin son erkek evladı olan biz, İsmail Safevi bu devletin başı ve şahıyız.”²⁰³¹

Roman daha sonra Şah İsmail’in devlet işlerine alışmaya başlaması, saray içindeki yaşamı anlamaya çalışması ile devam ederken, onun annesi ile olan ilişkisi ön planda tutulmuştur. Romanda onun ve devletin çok büyük başarılar elde etmesine vurgu yapılırken bunun Yavuz Sultan Selim dönemine kadar süreceği de anlatılır:

“Tarih yeni devletin genç hükümdarına büyük bir istikbal vaat ediyor, geniş fütuhât yolları açıyordu. 1514 yılına kadar bu böyle devam edip gidecekti.”²⁰³²

Roman daha sonra Şia mezhebinin Anadolu’da yayılma süreçleri, Tebriz merkezli mezhep kavgaları ve saray içinde geçen entrikalar ile sürer.

İskender Pala’nın *Şah ve Sultan* romanında da Erdebil’de doğmuş olan Şah İsmail’in Hz. Ali soyundan geldiği tekrarlanır, onun halk tarafından çokça desteklendiği, Tebriz caddelerinde coşku ile karşılandığı anlatılır:

“Erdebil’den bu yana geçen beş yıl boyunca Şah Efendimiz’in ve elbette eşi Gülizar Begüm’ün hep yanında bulundum; seferlerde ve konaklarda. Akkoyunlu askerlerini yendiğini ve beylerinin başını gövdesinden bizzat kopardığı günü de, pek çok ülkeden sayısız hediyelerin geldiği veya Irak-ı Acem’de yetiştirilmiş, eşi hiçbir memlekette olmayan, alnı akıtmalı ve ayağı sekili Kamertay’a ilk bindiği günü de gördüm. Kamertay’ın sırtında güneş gibi parlayarak Tebriz caddelerinde

²⁰³⁰ Feridun Fazıl Tülbentçi, *Şah İsmail*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2009, s. 13.

²⁰³¹ Tülbentçi, *Şah İsmail*, s. 15.

²⁰³² Tülbentçi, *Şah İsmail*, s. 33.

dolaşmasını, onu görenlerin ‘Kurban oliiim yüce Şah’, ‘Dinim, imanım Şah’ım!’ veya ‘Başına döniiim senin!’ gibi sözlerle alkış tutmalarını, onun da hediyeler dağıtmasını hep sevinçle yaşadım.”²⁰³³

İskender Pala romanda Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selim’i karşılaştırır ve ikisinin de aynı dehaya sahip benzer karaktere sahip insanlar olduğunu söyler. Romanın devamında Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail arasında geçen mücadelelere yer verilir:

“Son birkaç yılda yaşananlar, Selim ile İsmail’i birbirinin karşısına koymuştu. İkisi de aynı dehaya sahipti ve ikisi de cihangir olmak istiyordu. İkisinin de artık diğerine tahammülü yoktu ve ikisi de kendi varlığını diğerinin yokluğunda görmeye başlamıştı.”²⁰³⁴

4.1.2.4. IV. Murat

On yedinci yüzyılda hükümdarlık süren IV. Murat’ın en dikkat çeken askeri başarılarından biri onun doğu bölgesine ve Mezopotamya bölgesine düzenlediği seferdir. Şii Safeviler’e karşı mücadele eden Osmanlı devleti IV. Murat döneminde de 1638 yılında Bağdat’e bir sefer düzenlemiştir. Bu sefer sonucunda IV. Murat, “Bağdat Fatih” olarak anılmaya başlamış ve Osmanlı ile Safeviler Kasr-ı Şirin anlaşmasını imzalamışlardır. Böylece Osmanlı devleti doğu sınırlarını kesin olarak emniyet altına almıştır. Bu önemli seferler romanlarda da ele alınmış ve IV. Murat’ın kişiliği de romanlarda yer edinmiştir.

Ahmet Haldun Terzioğlu, Bağdat valisinin Osmanlı devletine isyan etmesinin ardından Irak’ta başlayan sorunlara yer verdiği romanında IV. Murat’ın kişiliğinden ziyade onun dini inancına dikkat çeker. Yazar, daha çok mezhep farkın önemseddiğini belirtirken Osmanlı devletinin de Bağdat seferine bu sebeplerle hazırlandığını söyler.

“Sultan Murat İran seferine çok önem veriyordu. Asıl amacı uzun zamandır İran’ın elinde olan güzel Bağdat’ı kurtarmaktı. Ordusunun başına geçecek ve ikinci kez doğuya ilerleyecekti. İran şahının ordusunu alıp karşısına çıkması en büyük dileğiydi.”²⁰³⁵

²⁰³³ İskender Pala, *Şah ve Sultan*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 17.

²⁰³⁴ Pala, *Şah ve Sultan*, s. 61.

²⁰³⁵ Ahmet Haldun Terzioğlu, *IV. Murat*, Panama Yayıncılık, Ankara 2018, s. 377.

Romanda yine IV. Murat'ın Bağdat seferinde Şiilerden kurtardığı Bağdat'ta İmam Azâm'ın kabrini ziyaret etmesine ve Sünni âlimlere verdiği değere de dikkat çekilmektedir.

“Sultan Murat fethin ardından mezhebinin imamı İmam Azam'ın kabrini ziyaret etti. ‘İşte şimdi mezhebimizin başı İmam Azam Hazretlerini ziyarete yüzümüz oldu.’

Otağını Azamiye'ye naklettirdi.”²⁰³⁶

Ebubekir Subaşı'nın *Sultan IV. Murat Han* romanında da sultanın Bağdat seferine yer verilir. Romanda Bağdat'ın Osmanlı devlet için önemine ve tarihindeki yerine uzun uzun yer veren yazar, Kanuni Sultan Süleyman, Genç Osman gibi padişahların yaşamlarından kesitleri de romana taşır. Ayrıca IV. Murat'ın saray içi mücadelelerdeki tavrına dikkat çekmekte, onun sabırlı bir kişiliğe sahip olduğu belirtilmektedir. Romanda daha çok Bağdat ve bölgedeki isyanlara yer verilirken, çoğunlukla vezir-i azamlar ve paşalar ön planda tutulmuş, Sultan IV. Murat'ın kişiliği hakkında ayrıntıya girilmemiştir. Bağdat seferinde onun kararlı bir tutum sergilemesi anlatılırken Sultan'ın İmam Azâm gibi Sünni büyüklerine gösterdiği saygıya da dikkatler çekilmek istenmiştir.

4.1.3. Diğer Devlet Adamları

4.1.3.1. Nizamülmülk

Büyük Selçuklu Devletinin en önemli vezirlerinden olan, Haşhaşi-Bâtıniler ile mücadelesi ile yüzyıllar sonra dahi hatırlanan ve Nizamiye medreselerinin kurucusu olan vezir Nizamülmülk'ün hayatı, Türk edebiyatında da romanlara konu edilmiştir. Vezirin hayatını asıl konu olarak ele alan romanların yanı sıra Büyük Selçuklu devletini konu edinen romanlarda da kendisine yer verilmektedir.

Bu romanlardan biri Haldun Çubukçu'nun *Yıldızsayan* romanıdır. Romanda Selçuklu döneminde bir münecimin başından geçenler anlatılırken onun Nizamiye Medreseleri sayesinde yeniden huzuru bulduğu işlenmiştir. Romanda, Nizamülmülk'ün Nişabur'a gelişi anlatılırken İslam dünyasındaki sultanlık ve vezirlik gibi iki makamın kutsallığından bahsedilir.

²⁰³⁶ Terzioğlu, *IV. Murat*, s. 407.

“Ulu vezir Nizamülmülk, yakında Nişapur’a geliyordu. O gece bana seçkinlerin hayatlarına ve kavimlerin, devletlerin ve o hayatlarla ayniyet kazanan, giderek sadece onların fiillerinden ibaret ve şan kazanır olmalarına dair bahisler açıp meseller anlattı: ‘Göklerdeki âlemin bir suretidir yeryüzünün âlemi: halife ve İslam mülkünün sultanı Güneş’e eşse, vezirlerin ulusu da Ay yerindedir. Gerçi Nizamülmülk’ün parlaklığı, çoğu zaman, Ay’ın gökteki parlaklığının Güneş’e parlaklığına kıyasla çok daha fazla ve kendinden olsa da esas olan İslam mülkü ve onun bekasıdır...’”²⁰³⁷

Romanda genç müneccim eğitim almak için getirildiği zaman onu Vezir’in sarayına gönderirler. Saray romanda şöyle tasvir edilir.

“Nihayetinde; Nizamülmülk’ün sarayında, halılar ve seccadeler, ipekliler ve kadifeler içinde, sedir ağacından divanların, kuş tüyü yastıkların, minderlerin üzerinde, kameriyeler, pirinç fiskiyeli mermer havuzlarla dolu mamur bahçelerin, revaklı avluların ortasında çinilere nakşedilir bir suret olarak buldum kendimi. Kimsenin pek umursamadığı, varlığımdan bile haberli olup olmadıklarını belli etmedikleri, ancak Ulu Vezir Nizamülmülk’e ait bir şey olarak hacim kapladığım mekândaydım, yapıyınız ve ıssız.”²⁰³⁸

Yazar, romanda Hacı-i Büzürg Atabey olarak da andığı Vezir Nizamülmülk’ü de konuşturur ve onun çevresindeki düşmanlarının farkında olduğundan söz ederek Terken Hatun’un, Vezir Nizamülmülk’e olan düşmanlığı dolayısıyla Şii dailere, Fatimilere destek olduğu iddiası anlatılır.

“‘Dünya efendisi, cennetmekân, Sultan Aplarslan Han’ın yanındaydım; işte şimdi de Melikşah’ın... Ama genç meliğin etrafı, korkutup gelecekte kaygıya düşürüyor ben. Ona ata dostunu, Atabey’ini tahtının tehlikesi olarak gösteriyorlar ve o, bunlara inanmaya başladı korkarım’ fitnenin başında karısı Terken Hatun var. Değersiz insanları bana karşı oynuyorlar, oysa görmüyorlar ki, oynadıkları kendi tahtları, hükümdarlıkları, başlarıdır. Mısır’da Fatimi şiasının zehri,

²⁰³⁷ Haldun Çubukçu, *Yıldızsayan*, Gendaş Kültür, İstanbul 2004, s. 25.

²⁰³⁸ Çubukçu, s. 53.

buralarda İsmailiye daileri, cümle mülhid, münafık sırtımıza zehirli hançerlerini saplamak için uygun vakti kolluyorlar.”²⁰³⁹

Mürsel Gündoğdu’nun kaleme aldığı *Vezir Nizamülmülk* romanında da ünlü vezirin yaşamı üzerinden Büyük Selçuklu devleti ele alınır. Romanda vezirin çocukluğundan vefatına kadar olan süreç anlatılırken, babasının Nizamülmülk’ün eğitimdeki rolü üzerinde durulmuş, onun El Cüveyni ve Kuşeyri’den dersler aldığından söz edilmiştir. Başlangıçta Hasan ismi ile anılan Nizamülmülk’ün Belh şehrinde Vali Ali bin Şadan tarafından korunduğundan, onun görevden alınması ve yerine Emir Yahur’un gelmesi üzerine genç Hasan’ın burada barınmadığından ve Merv’e gitmek üzere şehri terk ettiğinden bahsedilmiştir.

“Hasan, Kuşeyri’den uzun süre hadis dersleri almıştı. Kuşeyri, Şafi fikhına, Eş’ari kelamına ve hadis rivayet edecek kadar da hadis ilmine vakıf olan, Nişabur bölgesinde büyük üne sahip bir âlimdi.”²⁰⁴⁰

Her bölümde *Siyasetname*’den alıntıların yapıldığı romanda Vezir’in dindar kişiliğine de dikkat çekilir.

“Nizamülmülk, hazırlanan yemeklerden çok azıyla iftarını açtıktan sonra kendisini ibadete verdi. Birbirini takip eden namazlarını, kapandığı secdeden hiç kalkmayacakmış gibi eda etti gece ortalarına kadar. Ardından hiç kimseyle görüşmeden istirahataya çekildi.”²⁰⁴¹

Romanda Sultan Melikşah ile Vezir Nizamülmülk’ün aralarında baş gösteren sorunlara da değinilir. Melikşah, kendisine düzenlenen suikast girişiminden Vezir’in haberinin olup olmadığı konusunda şüpheye düştüğü anlatılırken, bu durumun Nizamülmülk’ü çok fazla üzdüğü belirtilir.

“Ellerinde büyüyen ve kendisine ‘baba’ diye hitap eden Sultan’la arasında telafisi mümkün olmayan maniler sıralanmıştı. Dönüşü olmayan bir yola sürüklendiğini hissediyor, Sultan’ın kendisini yüreğinden söküp attığını çok iyi

²⁰³⁹ Çubukçu, s. 80.

²⁰⁴⁰ Mürsel Gündoğdu, *Vezir Nizamülmülk*, Nesil Yayınları, İstanbul 2016, s. 75.

²⁰⁴¹ Gündoğdu, *Vezir Nizamülmülk*, s. 9.

biliyordu. Zira beraber çıktıkları her seyahatin istirahat vakitlerinde Melikşah'la birlikte oturup uzun uzadıya sohbet eder, her beraber gülüp eğlenirlerdi."²⁰⁴²

Romanın ilerleyen bölümlerinde Büyük Selçukluların Şiiler ve Fatımiler ile verdikleri mücadeleye yer verilirken, Ömer Hayyam ile Hasan Sabbah'ın da bir arada bulunduğu bir kurgu devam ettirilmiştir. Romanda Hasan Sabbah'ın Ömer Hayyam tarafından Vezir Nizamülmülk ile tanıştırıldığı anlatılırken, Nizamülmülk'ün Hasan Sabbah'tan hoşlanmadığı da dile getirilir.

"Vezir Sabbah'ın ilk görüşmelerinde bu kadar talepkâr oluşunu pek hayra yormadı ve ona Horasan vilayetlerinin birinde en nihayet Rey valiliğini teklif etti. Ancak Sabbah bazı gerekçeler öne sürerek kabul etmedi. Üstelik saray teşkilatında bir göreve getirilmesi konusunda hâlâ ısrarcı oluyordu. Nizamülmülk'ün kararsız kaldığı anda devreye Ömer Hayyam girdi. Yeteneklerinden, kabiliyetlerinden ve işlerini çok iyi yaptığından bahisle Hasan Sabbah'a kefil olduğunu onu merkez teşkilatında bir göreve alması halinde asla yüzünü kara çıkarmayacağını ve her işin üstesinden gelebilecek yapıda birisi olduğunu üstüne basarak belirtti."²⁰⁴³

Hasan Sabbah ile Melikşah arasında bir rekabetin başladığı anlatılan bölümde Hasan Sabbah'ın Vezir Nizamülmülk'ü gözden düşürmeye çalıştığı ancak en sonunda kendisinin yenik düşerek saraydan kaçtığına yer verilir. Hasan Sabbah'ın Bâtını bir inanç içinde olduğu haberini alan Vezir Nizamülmülk'ün bu yapı ile mücadele etmek için yaptığı çalışmalar, kurduğu medreseler de romanda ayrıntılandırılır.

"Nitekim o medrese kurmak için ülkenin en uygun şehirlerini seçti. Bağdat, Belh, Nişabur, İsfahan, Basra, Merv, Amul, Herat, Gazne ve Musul gibi İslam dünyasının önemli şehir merkezlerine birbiri ardı sıra yaptırdığı medreselerle taçlandırdı. Medrese inşa edilen şehirlerin tamamının siyaset ticaret ve ilim merkezi olmasının yanında bu vilayetlerde çok sayıda müderris, mütefekkir ve âlim de bulunuyordu. Üstelik bu bölgelerin çoğu ehlisünnet dışı Şii batını düşüncenin tehdidi altındaydı.

²⁰⁴² Gündoğdu, *Vezir Nizamülmülk*, s. 12.

²⁰⁴³ Gündoğdu, *Vezir Nizamülmülk*, s. 229.

Vezir sadece medrese kurmakla yetinmiyor âlimlerle istişareler yaparak medreselerde uygulanacak ders programlarını ve eğitimin temel esaslarına da ayrıntılı olarak belirliyordu.”²⁰⁴⁴

Hasan Sabbah ve Bâtıniler ile mücadele eden Vezir Nizamülmülk’ün sarayda ise Terken Hatun ile mücadele verdiği anlatılan romanda, Melikşah ile dostluğu bozulan Nizamülmülk’ün yakınındaki bir kişi tarafından suikasta uğraması ile roman son bulur. Romanın başında Nizamülmülk’ün yanında bulunan ve rüyasında onun öldüğünü gördüğünü söyleyen kişi Nizamülmülk’ü hançerleyerek öldürecektir:

“Nizamülmülk, dilekçeyi alıp okumak istedi. Adam huzurunda el pençe divan duruyordu. Az ilerideki meşalenin altına yaklaştılar. Koca Vezir, giderek ilgisini daha çok çekmeye başlayan dilekçeyi merak içinde okumaya dalmıştı. Bunu fırsat bilen Ebu Tahir-i Errani, etrafında hızlıca göz gezdirdikten sonra, kuşağının altından çıkardığı hançeri Nizamülmülk’ün göğsüne sapladı. Neye uğradığını şaşırان Koca Vezir, müthiş bir inleme sesiyle sırt üstü yere yığıldı.”²⁰⁴⁵

Okay Tiryakioğlu’nun *Nizamülmülk* romanında Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devleti arasındaki ilişkiler ve on altı yaşından itibaren Vezir Nizamülmülk’ün hayatı ele alınır. Romanın başında Hasan bin Ali adıyla anılan genç vezirin eğitim hayatına odaklanılır. İlerleyen bölümlerde Hasan bin Ali’nin arkadaşları Celalettin Altuntaş, Hüseyin Yelbert, Abdülkerim Savtekin ile birlikte Molla Kuşeyri’nin sohbetlerine katılması ve onun düşüncelerinden feyz alması anlatılır.

İkinci bölümde sultanın iltifatına mazhar olan Hasan bin Ali Gazne’den Nişabur’a doğru yol alır. Burada Tuğrul ve Çağrı Beyler ile tanışan Hasan, aynı zamanda Alparslan’ı da görmüş olur:

“Kırk beş yaşındaki Tuğrul Bey’in hafifçe çekik gözlerine ince bir bıyıkla şekillenmiş görkemli yüzüne hayranlıkla bakarak ‘Bunu hedeflemiştim dersek daha doğru olur Sultanım’, dedi Hasan. (...)

Hemen yanında on bir yaşlarındaki küçük çocuk ise oğlu Alparslan’dı.”²⁰⁴⁶

²⁰⁴⁴ Gündoğdu, *Vezir Nizamülmülk*, s. 243.

²⁰⁴⁵ Gündoğdu, *Vezir Nizamülmülk*, s. 14.

²⁰⁴⁶ Okay Tiryakioğlu, *Nizamülmülk*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021, s. 52.

Romanda Nizamülmülk'ün Gazne'den gelmesi de sıklıkla vurgulanır. Şii-Sünni çatışması ise hilafet üzerinden anlatılırken Hasan'ın da Şii Büveyhoğlu ile mücadele etmek ve Halife Kaim bin Emrullah'ı baskıdan kurtarmak arzusu taşıdığı belirtilir. Romanda daha sonra Şiilerden Bağdat'ı almak isteyen Alparslan'ın mücadelesi anlatılırken bu dönemde Hasan'ın da Nizamülmülk olduğu söylenir. Baş vezir Amidülmülk'ün, Hasan'a, Hasan et Tusi diye hitap etmesi üzerine Alparslan'ın verdiği cevap onu başka bir konuma yükseltir.

“‘Ona Nizamülmülk diyeceksin,’ diye sertçe çıkışıyor birden Alparslan. Hafifçe çekik kaşları çatılmış, ak tenine tan vaktinin kızılığını andıran bir gizli ışık düşmüş. ‘O Melikşah ve benim için baba gibidir. Bütün bir mazim onun ellerinde şekillenmiştir ve dahi ulu hocamdır.’”²⁰⁴⁷

Romanda daha sonra Nizamülmülk'ün kurduğu Nizamiye medreselerinden bahsedilir ve bu eğitim kurumlarının amaçları ele alınır. Bu medreselerin kuruluş amaçlarından en önemlisinin Şii Fatımi El Ezher Medresesi ile rekabet etmek olduğu da vurgulanır.

“O dönemde ilki Nişabur'da açılan Nizamiye Medresesi'nin peşi sıra Bağdat'ta inşasına başlanmış medreseyle ilgilenmekte olan Nizamülmülk, İsfahan, Belh ve Herat'ta da benzer medreselerin inşası hususunda Sultan'a ısrar ediyordu. Kahire merkezli Fatımilerin El Ezher Medresesi'nde yetiştirdikleri daileri vasıtasıyla dünyaya yaydıkları fesadın bir panzehiri olarak ortaya çıkan bu eğitim kurumları, Sünni düşüncenin yeniden ihyasını amaçlıyor, aynı zamanda ihtiyaç duyulan temiz ahlaklı insanları yetiştirerek devlet kademelerinde görev almalarını sağlıyordu.”²⁰⁴⁸

Alparslan'ın Mısır seferi gibi hedeflerine yer verilen romanda Nizamülmülk'ün de bu seferler için yaptığı çalışmalar anlatılır. Romanın son bölümünde ise Vezir Nizamülmülk ile Melikşah'ın aralarının açılmasına yer verilir. Romanda, Gürcü kralı II. Giorgi'nin İsfahan'a gelerek Melikşah'a bağlılık sunduğu törende Ömer Hayyam'ın şiirini Hasan Sabbah'a okutmak istemesi ile Nizamülmülk'ün bu durumdan rahatsızlık duyması ve Hasan Sabbah'ın da Nizamülmülk'ü küçük düşürmeye çalışması anlatılır.

²⁰⁴⁷ Tiryakioğlu, *Nizamülmülk*, s. 167.

²⁰⁴⁸ Tiryakioğlu, *Nizamülmülk*, s. 194.

Romanın son bölümünde Hasan Sabbah fedaisinin Vezir Nizamülmülk'e düzenlediği suikast tasvir edilirken Melikşah'ın suikast haberine çok üzüldüğü de belirtilir.

Müslim Akil Avcı'nın *Nizam-ı Alem Büyük Selçuklu* romanı Büyük Selçuklu devletinin kuruluş yıllarını ele almakta romanda önemli Selçuklu veziri Nizamülmülk'e de yer verilmektedir. Olay örgüsüne göre üç arkadaşın bulduğu belgeleri okumaları ile devam eden romanda başlangıçta Alparslan'ın tahta geçişi ve Nizamülmülk'ü vezir tayin edişi ele alınırken romanın başında Alparslan ile Nizamülmülk arasında yaşanan fikir ayrılıklarına değinilir. Yazar, romanda Nizamülmülk'ün düşmanlar arasına ajan yerleştirme fikrinin Alparslan tarafından onaylanmadığını söyler. Romanda her ne kadar fikir ayrılığı yaşasalar da Nizamülmülk'ün Alparslan'ı babası Çağrı Bey' verdiği sözden dolayı koruyup kolladığı da söylenir.

*“Sultan Alp Arslan'ın babası Çağrı Bey ebediyete intikal etmeden önce Nizamülmülk'e Alp Arslan için 'Oğlun gibi sahip çık.' Diye öğütte bulunmuştu. Zaten Nizamülmülk Çağrı Bey'in hizmetine girdiğinde kendisine Alp Arslan'ın hocalığı görevi verilmişti. Bu sebepten ikisi arasındaki hukuk çok eskilere dayanırdı.”*²⁰⁴⁹

Romanda yazar, Ömer Hayyam, Hasan Sabbah ve Nizamülmülk'ün çok eskiden arkadaş olduklarından ve o dönemlerde birbirlerine söz verdiklerini ve makam sahibi olanın diğerlerine yardım edeceğini söyler.

*“Vezir Nizamülmülk çalışmalarına devam ediyordu. Yıllar önce Ömer Hayyam ve Hasan Sabbah ile okul arkadaşırken birbirlerine verdikleri bir söz vardı. Vezir de o sözü tutmak için kolları sıvamıştı.”*²⁰⁵⁰

Yazar, romanda Nizamülmülk'ün Ömer Hayyam'a valilik teklif ettiğini ancak onun bunu kabul etmediğini Hasan Sabbah'ın ise hırs ve kibrinden dolayı verilen görevi hemen kabul ettiğini söyler. Nizamülmülk'ün Ömer Hayyam'a maaş bağlattığı Hasan Sabbah'ın teklifi kabul etmesinin ise onu huzursuz ettiği de söylenir.

Daha sonra Melikşah dönemi anlatılır ve onun da Nizamülmülk'ü baş vezir ilan ettiği söylenir. Sultan Melikşah'ın Nizamülmülk'ten kısa süre içinde hazine raporlarını

²⁰⁴⁹ Müslim Akil Avcı, *Nizam-ı Alem Büyük Selçuklu*, Gülbey Yayınları, İstanbul 2021, s. 14.

²⁰⁵⁰ Avcı, *Nizam-ı Alem Büyük Selçuklu*, s. 53.

hazırlamasını istemesi üzerine Nizamülmülk'ün bunu hızlıca yapmanın mümkün olmadığını söyler. Ancak Hasan Sabbah bu görevi üstlenince sarayda Nizamülmülk ve Hasan Sabbah'ın arasında ilk huzursuzluklar başlar.

İlerleyen bölümlerde ise Hasan Sabbah yaşanan huzursuzluklardan dolayı saraydan ayrılmış Isfahan'dan Mısır'a giderken okurun karşısına çıkarılmıştır. Romanda onun Şii İsmaililiği yaydığı için gittiği yerlerde istenmediğine de yer verilirken Nizamülmülk'ün de onunla mücadele ettiği ve *Siyasetname*'yi yazdığı anlatılır.

*“Nizamiye medresesinin yapımına Vezir Nizamülmülk'ün emriyle 1065 yılında başlanıp iki yıl sonra da bitirilmişti. Bitiminin ardından büyük bir halk kitlesinin önünde dönemin Halifesi tarafından açılmıştı. O dönem Batıniler tarafından karalama kampanyaları ile itibarı zedelenmeye çalışılıyordu. Hatta medresenin yapıldığı yerin, sahibinden zorla alındığı dedikoduları bile dolaşıyordu.”*²⁰⁵¹

Romanın son bölümünde ise Vezir Nizamülmülk'ün bir Haşhaşi tarafından hançerlendiği ve vefat ettiği bu durum üzerine Melikşah'ın büyük üzüntü duyduğuna yer verilir.

4.1.3.2. Midhat Paşa

Ahmet Şefik Midhat Paşa, Kanun-i Esasi'yi hazırlayan kurulun başkanlığını yapmış olması dolayısıyla Osmanlı tarihinde oldukça önemli bir yer edinmişken Suriye ve Bağdat valilikleri ile çalışmamızda ele alınmıştır. Musul, Basra ve Bağdat'ı içine alan Bağdat vilayetinde valilik yapan Midhat Paşa, Fırat nehrinin ulaşımına açılmasını ve Kuveyt bölgesinin Osmanlı devletine bağlanmasını sağlamıştır. Ancak onun ulaştığı bu başarılar düşmanlarının gözüne batmasına sebep olmuş kendisinin de Kavalalı Mehmed Ali Paşa gibi isyan edeceğini söyleyenler II. Abdülhamid'in de kararlarını etkilemiş ve görevden alınmasına neden olmuşlardır. Daha sonra Suriye bölgesine vali olarak atanan Mithat Paşa, bölgede de çeşitli hizmetlerde bulunmuşsa da Hicaz bölgesine sürgün edilmiş ve burada hayatını kaybetmiştir. Mithat Paşa'nın hayatı romancıların da dikkatlerini çekmiştir. Bu romanlardan biri *Taif'te Ölüm* romanıdır.

²⁰⁵¹ Avcı, *Nizam-ı Alem Büyük Selçuklu*, s. 142.

Hıfzı Topuz'un *Taif'te Ölüm* romanında Mithat Paşa'nın yaşamı ele alınır. Orta Doğu'nun en önemli bölgelerinde valilikler yapan Midhat Paşa'nın çalışmalarının anlatıldığı romanda, onun yaşamının yanı sıra Osmanlı devletinin son dönemlerine de yer verilir. Romanda Midhat Paşa'nın valilik yaptığı vilayetlerde halk tarafından çok sevildiği anlatılırken saray ile iyi ilişkilerinin bulunmadığı da söylenir.

Roman onun Taif'te sürgün iken eşine yazdığı mektup ile başlatılır.

“Muhterem hanımların Naime ve Şehriban, kızım Memduha, Oğlum Ali Haydar, küçük kızlarım Vesime ve Mesrure, bu mektubum ihtimal ki son mektubumdur...”

*Mithat Paşa'nın Taif kalesinde ölümünden iki gün önce, 6 Mayıs 1884'te yazdığı son mektup işte böyle başlıyordu. Abdülhamit Mithat Paşa'yı önce idama mahkûm ettirmiş sonra da idam cezasını yaşam boyu hapse çevirerek Mekke yakınlarında Taif Kalesi'ne göndermişti.*²⁰⁵²

Romanda, Taif kalesinde sürgün hayatı yaşayan Midhat Paşa'nın burada rahat bırakılmadığı ve ona düşmanlık güdenlerin kalede görevlendirildiği ve böylece Midhat Paşa'nın her an ölüm korkusu ile yaşadığı söylenir.

*“O sıralarda İstanbul'dan Taif'e Bekir Efendi adında bir de Çerkez Binbaşı gönderilmişti. Bu Bekir Efendi 1877'de İstanbul'da Mithat Paşa'nın Beyazıt'taki konağını basan Çerkez Hasan'ın yakın arkadaşlarındandı. Çerkez Hasan o baskında seraskeri yani Milli Savunma Bakanını, Bahriye ve hariciye nazırları mı Mithat Paşa'nın uşağını ve beş altı askeri vurduktan sonra yakalanarak idam edilmişti. Binbaşı Bekir Efendi, Mithat Paşa'dan arkadaşı Çerkez Hasan'ın öcünü almak istiyordu. Çünkü idam kararını uygulatan Mithat Paşa'ydı.*²⁰⁵³

Romanın ilerleyen bölümünde İzzettin Vapuruyla bir aylık zorlu yolculuktan sonra Taif'e giden Mithat Paşa'nın şir pençe hastalığına yakalandığı anlatılırken, kaledeki görevlilerin onun tedavi olmasını engellemek istediklerine yer verilir.

*“‘çok üzgünüm Paşa hazretleri çıbanınız şiri pençeyi andırıyor’ dedi. ‘Ama sakın telaşa kapılmayın. Şiri pençe biliyorsunuz bir zamanlar çok korkunç bir hastalık sayılıyordu. Yavuz Sultan Selim Han da bu beladan kurtulamayarak Hakkın rahmetine kavuşmuştu.’”*²⁰⁵⁴

²⁰⁵² Hıfzı Topuz, *Taif'te Ölüm*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s. 7.

²⁰⁵³ Topuz, *Taif'te Ölüm*, s. 9.

²⁰⁵⁴ Topuz, *Taif'te Ölüm*, s. 12.

Yazar, Mithat Paşa gibi ömür boyu sürgün edilen Mahmut Paşa'nın Mithat Paşa'yı korumaya çalıştığını ancak bir çare bulamadığını, Mithat Paşa'nın hastalığının zaman içinde iyileştiğini anlattıktan sonra onun Bağdat valisi iken yaptığı çalışmaları ele alır. Romanda Midhat Paşa'nın da Kavalalı Mehmed Ali Paşa gibi isyan edeceği dedikoduları sebebi ile azl ve sürgün edildiği sıklıkla tekrar edilirken, bu söylentilerin Mahmut Nedim Paşa tarafından çıkartıldığı da iddia edilir.

“Bağdat Valiliği Mithat Paşa'nın yaşamında üç buçuk yıllık bir zamanı kapsar. Mithat Paşa'yı kıskananlar çekemeyenler neler uydurmuyorlardı? Irak geliyor mu? Tamam, ya yarın bağımsız olmak isterse? Ya yarın Mithat Paşa da orada Kavalalı Mehmet Ali Paşa gibi başına buyruk kesilirse? Padişaha başkaldırırsa?

Sadrazam Mahmut Nedim Paşa bu söylentileri yayıyor ve Mithat Paşa'nın azledilmesine çalışıyordu. Sonunda muradına erdi, Mithat Paşa istifayı bastı Babıali de bunu derhal kabul etti.”²⁰⁵⁵

Romanda Mithat Paşa'nın Taif'e gönderilmeden evvel başlangıçta yoksul ve düzensiz bulunduğu Suriye bölgesini bayındır bir hale getirdiği ve halk tarafından da çok sevildiği iddia edilmektedir.

“Mithat Paşa birkaç gün Beyrut'ta kalıp havayı yoklamak istedi. Her şeyi çok düzenli buldu. Sonra Şam'a doğru yola çıktı. Lübnan toprakları ile Suriye toprakları arasında hiçbir benzerlik yok gibiydi. Lübnan çok bakımlı ve uygar görünümde de Suriye ise geri bırakılmış bir havadaydı. Zaptiyeler o kadar perişan ve kılık sızdılar ki Paşa arabasının yanından atlarla kendisini izlemelerinden utandı.”²⁰⁵⁶

Romanda daha sonra onun Suriye'de yaptığı işlerin hakkının verilmediği ve Bağdat'ta olduğu gibi Suriye'de de ayaklanarak isyan edeceği dedikodularının onu rahat bırakmadığı tekrar edilirken romanın sonunda Taif'ten kaçacağı şüpheleri ile sürgün hayatı yaşayan Paşa'nın II. Abdülhamit'in emriyle öldürülmesi anlatılır.

“Abdülhamit Mithat Paşa'nın ölümü hakkındaki gerçeklerin ortaya çıkmasından çok korkuyordu bu olayı ört bas etmek gerekiyordu ama nasıl? Ya

²⁰⁵⁵ Topuz, *Taif'te Ölüm*, s. 45.

²⁰⁵⁶ Topuz, *Taif'te Ölüm*, s. 149.

yarın Taif'te Mithat Paşa mezarından çıkarılır da nasıl öldürüldüğü anlaşılırsa padişah bu işin altından kolay kolay kalkamaz da yeni Osmanlıların da eline yeni silahlar vermiş olacaktı."²⁰⁵⁷

Emre Caner'in *Kaplumbağa Terbiyecisi* isimli romanında da Mithat Paşa'nın Bağdat'taki görevine ve Bağdat'ta oluşan kişisel çevresine yer verilmeye çalışılır. Romanın başında Bağdat'a vali olarak atanan Midhat Paşa'nın Osman Hamdi Bey'i de görevlendirerek Bağdat'a götürmesine yer verilir.

*"Mithat Paşa Bağdat'a vali oluyor. Yanında götürmek için de okumuş yazmış adamlar arıyor. Geçen Şurayı Devlet toplantısında paşa ile konuştuk. Senin hakkında malumat istedi benden. Anlattıklarımın çok etkilendi. Kısa bir süre sonra Bağdat Vilayeti Yabancı İşler Müdürlüğü'nü teklif edecek sana. Bence pek uygundur."*²⁰⁵⁸

Romanda İstanbul'dan Bağdat'a gidecek olan kafilenin yaşadıkları sıkıntılı yolculuk da anlatılır. Bağdat'a ilk defa gelen Osman Hamdi Bey, bu şehrin sıcak ikliminden oldukça etkilenirken Mithat Paşa'nın buradaki görevlilerin birçoğu tarafından eskiden beri tanındığına dikkat çekilir. Yazar ayrıca, bölge halkının iklime göre şekillenen yaşamlarına romanda yer verirken halkın aksine yöneticilerin iklim şartlarının zorluğuna rağmen çalışmak zorunda olduklarından da söz eder.

"Bundan böyle Bağdat vilayetini yönetecek olan kafile, sakın bir gemi yolculuğunun ardından Antakya'ya ulaştı. Sonra Halep üzerinden Bağdat'a doğru zahmetli bir tren yolculuğu başladı. Diğer görevlilerin çoğu Midhat Paşa'yı eskiden beri tanıyorlardı.

*(...) Kafile, 1869 Temmuzunun son günlerinde Bağdat'a ulaştı. Onları kırk sekiz derecelik bir sıcak karşılamıştı. Osman Hamdi hayatında ilk defa böylesine sıcak bir güneşle yüzleşmek zorunda kalıyordu. Nefes almak bile zordu. Yöre halkı yaz aylarında öğlenden sonra uykuya dalıp, ikinci ezanına kadar kestirmeyi adet edinmişti. Ama İstanbul'dan gelen yeni yöneticilerin işe dört elle sarılmaları gerekiyordu."*²⁰⁵⁹

²⁰⁵⁷ Topuz, *Taif'te Ölüm*, s. 253.

²⁰⁵⁸ Emre Caner, *Kaplumbağa Terbiyecisi*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 60.

²⁰⁵⁹ Caner, *Kaplumbağa Terbiyecisi*, s. 67.

Romanda gazeteci olarak da anılan Ahmet Mithat Efendi ile Mithat Paşa'nın yakın dostluğuna da yer verilir ve onu çok sevdiği için kendi ismi olan Midhat ismini verdiğinden de söz edilir. Ayrıca Ahmet Midhat Efendi'nin de Mithat Paşa'ya büyük bir hayranlık duyduğu anlatılır. *“Masadaki herkes gibi Ahmet de Osman Hamdi'nin kültür birikimine hayrandı. İçinden, şu işe bak koskoca Midhat Paşa bile ona danışıyor, diye geçirdi.”*²⁰⁶⁰

Romanda daha sonra Bombay'a elçi olarak atanmaya çalışan Osman Hamdi Bey'in ailesi ile mektuplaşmalarına yer verilirken, o bu emeline ulaşmadan Midhat Paşa'nın görevinden alınışı ve İstanbul'a dönmek zorunda kalışı anlatılır.

4.1.3.3. Mehmet Fazıl Paşa

Dağıstan bölgesinde Ruslarla savaşan Mehmet Fazıl Paşa, Topçu Kolağası olarak 1877 yılında Osmanlı ordusunda göreve başlamıştır. İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından ise Bağdat'a vali olarak atanan Mehmet Fazıl Paşa, bölgede oldukça etkili bir siyaset izlemiş İngiliz siyasetini yakından takip ederek aşiretlerin isyanlarını önlemeye çalışmıştır. Romanlarda da onun Bağdat'ta vali iken yaşadıkları ele alınmıştır.

İsmail Bilgin'in kaleme aldığı biyografik romanda, Mehmet Fazıl Paşa'nın çocukluğundan başlanarak Şeyh Şamil ile Ruslara karşı verdiği mücadeleye kadar hayatı ele alınır. Mehmet Fazıl Paşa'nın kayınbiraderi Gazi Muhammed Paşa ile birlikte Fuad Paşa tarafından suçlanması ve II. Abdülhamid'e şikâyet edilmesine, yine Padişah tarafından suçlu bulunmayarak Halep'e tayin edilmesine de romanda yer verilir.

“Yapılan altı aylık yargılamada bir şey çıkmadı. İddia edilen suçlardan dolayı çok öfkelenen Mehmet Fazıl Paşa, mahkeme esnasında oturduğu sandalyeyi almış ve bütün gücüyle Fuat Paşa'ya savurup atmış ama isabet ettirememiş, Paşa hemen yere çökerek sandalyeden kurtulmuştu. Fakat olan da olmuştu. Bir kere Abdülhamid'in güveni sarsılmıştı. Bu yüzden nasıl bir karar vereceğini düşünürken Gazi Muhammed'i Müşir rütbesine yükselterek Medine'ye, Mehmet Fazıl'a da Paşa rütbesini vererek Halep'e görevli olarak tayin etmişti. Hatta Mehmet Fazıl'a

²⁰⁶⁰ Caner, *Kaplumbağa Terbiyecisi*, s. 79.

5.000 altın ihsan eylemiş ama o altınları almayarak saraydaki memur ve çalışanlarına dağıtmıştı.”²⁰⁶¹

Romanda önce 1903 yılında 1. Ferik (Korgeneral) oluşu, daha sonra da 1907 yılında Feriklik (Orgeneral) rütbesini alan Mehmet Fazıl’ın Bağdat’ta görev yaptığına değinilirken daha sonra Musul’a vali tayin edilmesi ve emeklilik hayallerine yer verilir. Romancı Mehmet Fazıl Paşa’nın emekli olup Bağdat’ta büyük bir çiftlik kurarak bu çiftlikte at, aslan ve kaplan besleyerek yaşamına devam etmek istediğini de anlatır. Bu bölümlerde Mehmet Fazıl Paşa ile Süleyman Nazif arasındaki dostluktan da söz edilir.

Romanın yedinci bölümünde ise Mehmet Fazıl Paşa’nın Bağdat’ta kurduğu at çiftliğinden bahsedilir.

“Bağdat ve Musul’da görev yaparken çiftlik için en uygun yerin buralar olduğunu anlamış, şehre yakın bir yerde, Dicle’nin kenarında yüz elli dönümlük bir arazi satın almıştı. Bu araziye hem yeşillendirecek hem de geniş birkaç tane hara kurarak at yetiştiriciliğine başlayacaktı. Üstelik safkan Arap atları yetiştirmeye karar ermişti. Bu konuda da iddialı olacaktı. (...) Eşi ve çocuklarını Bağdat’taki evine yerleştirdikten sonra atıyla her sabah erkenden kalkıp çiftliğindeki inşaat çalışmasına nezaret ediyor, akşam geç vakitte eve dönüyordu.”²⁰⁶²

Romanda Mehmet Fazıl Paşa’nın kurduğu at çiftliğinden ve İngilizlerin bu at çiftliğindeki atlardan satın almak istemelerinden de söz edilir. Yine Bağdat’taki atlar ile İngiliz atlarının yarıştırıldığı at yarışlarına da romanda yer verilmiştir:

“Yetiştirdiği atlar artık Bağdat dışında dahi ün kazanmıştı. Yarışlarda hep birinci gelmesi zaman zaman da ilk beşte olması şöhretini daha da arttırdı. Şimdi herkes ondan at almak için sıraya girmişti. Elbette bu başvuruların içinde bazı İngiliz siviller ve askerler de vardı. Israrla at satın almak istediklerinde Paşa da cevabını veriyordu:

‘Benim İngilizlere satacak atım yoktur!’

²⁰⁶¹ İsmail Bilgin, *Mehmet Fazıl Paşa*, Timaş Yayınları, İstanbul 2019, s. 175.

²⁰⁶² İsmail Bilgin, *Mehmet Fazıl Paşa*, s. 179.

Dikkatini bir şey çekiyordu; son dönemlerde bölgede İngilizler sık sık görülüyordu. Üstelik aşiretlerin, kabile reislerinin onlarla sık sık görüşüğünü de biliyordu."²⁰⁶³

4.1.4. Önemli Askerler

4.1.4.1. Fahreddin Paşa

Birinci Dünya savaşı başında Musul'da, IV. Orduya bağlı olarak görev yapan Fahreddin Paşa daha sonra Hicaz Kuvve-i Seferiyesi olarak Medine'de görevlendirilmiştir. Medine'de halk tarafından çok sevilen Paşa, Şerif Hüseyin ve isyancılarla mücadele etmiştir. Ancak İngiliz destekli isyancılara karşı direnen Osmanlı orduları güçsüz düşmüş ve Medine bu çevreler tarafından kuşatılınca bu kez de açlık ile mücadele etmiştir. Ateşkes anlaşmasının imzalanması sebebi ile de Osmanlı devleti Hicaz'dan çekilme kararı almıştır ancak Fahreddin Paşa Medine'yi kolay kolay bırakmak istemeyerek büyük bir direniş örneği sergilemiş, zorla da olsa Medine'den ayrılmıştır. Fahreddin Paşa'nın bu mücadelesinden sonra kendisi "Medine Müdâfî", "Çöl Kapları" gibi isimlerle anılmıştır.²⁰⁶⁴ Paşa, 1948 yılında vefat etmiştir. Romanlarda da onun bu destansı hayatı sık sık konu edilmiştir.

İsmail Bilgin'in *Çöl Kapları Fahrettin Paşa Medine Müdafaası* romanında Fahrettin Paşa'nın hayatı da ele alınır. Yazar, romanda onun Medine'ye gidişinden Osmanlı birliklerinin Hicaz'dan çekilmesine kadar olan süreci ele alır. Romanda Fahrettin Paşa'nın Medine'ye gidişinde isyancıların dikkatini çekmemesi için Hz. Peygamberi ziyaret edeceğinin söylendiği belirtilir:

"Masanın başına geçti, Fahrettin Paşa'ya şifreli bir telgraf çekti. Bu telgrafta; Medine'de olan biteni anlatıyor ve gerekenin yapılmasını istiyordu. Üstelik Şerif Hüseyin ve oğullarını kuşkulandırmamak için Medine'ye tamamen Peygamberimizin kabrini ziyaret etmek için gelmiş gibi bir hava verilmesini salık veriyordu."²⁰⁶⁵

²⁰⁶³ İsmail Bilgin, *Mehmet Fazıl Paşa*, s. 183.

²⁰⁶⁴ Süleyman Yatak, "Fahreddin Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, XII.

²⁰⁶⁵ İsmail Bilgin, *Çöl Kapları Fahrettin Paşa Medine Müdafaası*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 27.

Romanda Fahrettin Paşa'yı Medine'de karşılayanlar arasında Basri Paşa, Galip Paşa, Medine halkı ve isyancı Şerif Hüseyin'in olduğu belirtilir:

*“Askeri mızıkânın önünde Medine muhafız komutanı Basri Paşa, Galip Bey, Şerif Hüseyin'in oğulları Faysal ve Ali vardı. Bunların arkasında ise gayet düzenli bir şekilde sırada bekleyen asker kıtaları ve onların arkasında ise Medine halkı yer alıyordu. Halk özellikle Peygamberimizin kabrini ziyaret etmek amacıyla gelen bu Osmanlı komutanına merak ediyor.”*²⁰⁶⁶

Fahrettin Paşa kendisini bölgede istemeyenler tarafından dikkatle takip edilmektedir; Çöl Kaplanı lakabının da kendisine Arabistanlı Lawrence tarafından takıldığı romanda belirtilir:

*“—Bu yüzde inatçılık var. Cesur olduğunu gözlerinden okuyorum. Sarışın birine benziyor. Oturuşu rahat ama her an bir kaplan gibi hareket etmeye hazır. Bir Çöl Kaplanı gibi... Onun başına öyle bir dert açacağım ki bakalım bu dertler ve sıkıntılarla baş edebilecek mi?”*²⁰⁶⁷

Romanda Fahrettin Paşa'nın Cemal Paşa ile yazışmalarına da yer verilir ve ona Medine'deki durum rapor edilir:

*“Paşayı asıl mutlu eden haberlerin başında, Çanakkale Cephesi'nde çarpışmış, büyük kahramanlıklar göstermiş 42. Alay'ın geleceğinin bildirilmesi idi. İşte bu haberlerden sonra Fahrettin Paşa'nın gergin yüzü rahatlamıştı.”*²⁰⁶⁸

Fahrettin Paşa ile Cemal Paşa'nın yazışmalarından sonra Fahrettin Paşa, Cemal Paşa tarafından “Hicaz Kuvve-i Seferisi” olarak bölgede görevlendirilmiş ve kendisine Medine'yi son kurşuna kadar savunma emri verilmiştir.

*“(...) Basri Paşa'yı da Medine Muhafızı olarak görevde bırakmıştı. Bundan sonra Fahrettin Paşa emrindeki kuvvetlerle isyancıların peşine düşecekti. Cemal Paşa kendisine gönderdiği emirde son kurşuna son nefere dek savunma yapılmasını istiyordu.”*²⁰⁶⁹

²⁰⁶⁶ Bilgin, *Çöl Kaplanı Fahrettin Paşa Medine Müdafası*, s. 47.

²⁰⁶⁷ Bilgin, *Çöl Kaplanı Fahrettin Paşa Medine Müdafası*, s. 73.

²⁰⁶⁸ Bilgin, *Çöl Kaplanı Fahrettin Paşa Medine Müdafası*, s. 92.

²⁰⁶⁹ Bilgin, *Çöl Kaplanı Fahrettin Paşa Medine Müdafası*, s. 96.

İsyancılarla ve işbirlikçilerine karşı Medine’yi savunan Fahrettin Paşa ve Medine halkının yaşadığı açlık sorunu da romanda ele alınan konular arasındadır. Medine halkının açlık karşısında çekirgeleri toplayıp yemesine şahit olan Fahrettin Paşa bu çekirgelerin askerlerce de toplanıp yenilmesi emrini verir:

*“Çekirgeler Medine’yi de istila edince, Fahrettin Paşa emir vererek çekirgelerin ne yapılıp ne edilip toplanmasını ve toplanan her okka çekirge için iki kuruş verileceğini söylemişti. Bunun üzerine çekirge avına çıkan askerler daha sonra topladıkları çekirgeleri, Arap ahaliye verip onların beslenmelerine katkıda bulunmuşlardı. Onların bu mahlûku nasıl yediklerini bir türlü anlayamıyorlardı.”*²⁰⁷⁰

Romanda Fahrettin Paşa askerlerinin moralini korumak için çekirgeleri serçe kuşuna benzettiği belirtilir:

*“Çekirgenin serçe kuşundan ne farkı var? Yalnız tüysüzdür. Fakat serçe gibi kanatlıdır, uçar, yeşilliklerle beslenir. Serçe gibi huysuz, serçe kadar asabidir, yediği şeyleri titizlikle seçer.”*²⁰⁷¹

Romanda açlık konusunda ele alınan bir diğer konu ise Hz. Muhammed’in Fahrettin Paşa’nın rüyasına girip yemeklerin hurma ile yapılmasını istemesidir: *“Hz. Muhammed’in Fahrettin Paşaya hurma dediğini rüyasında görür ve yemeklerin hurma ile yapılmasını ister.”*²⁰⁷²

Romanda beslenme sıkıntısının artması üzerine kutsal emanetler karşılığında yiyecek almayı öneri olarak sunan Bedevilerin varlığına da değinilmekte ve onların herhangi bir kutsal değerlerinin olmadığı vurgulanmak istenmektedir:

*“—Üstelik gün geçtikçe yiyecek sıkıntısı artıyor... Bazıları ‘bu değerli emanetler karşılığında yiyecek alabiliriz’ demeye başladılar. Özellikle de bizim dışımızda çölde yaşayanlar... Biliyorsunuz ki şehir dışındaki urbanların en büyük geçim kaynağı talan ve hırsızlıktır... Burayı da talan etmek isteyebilirler... Biz, en çok bundan endişeleniyoruz...”*²⁰⁷³

²⁰⁷⁰ Bilgin, *Çöl Kaplanı Fahrettin Paşa Medine Müdafası*, s. 129.

²⁰⁷¹ Bilgin, *Çöl Kaplanı Fahrettin Paşa Medine Müdafası*, s. 189.

²⁰⁷² Bilgin, *Çöl Kaplanı Fahrettin Paşa Medine Müdafası*, s. 130.

²⁰⁷³ Bilgin, *Çöl Kaplanı Fahrettin Paşa Medine Müdafası*, s. 120-121.

Fahrettin Paşa teslim olması çağrılarına karşın Medine’yi terk etmek istemez, hasta olmasına rağmen kefenine bürünerek Hz. Muhammed’in kabrine gider ve saatlerini orada geçirir:

“Paşa gün geçtikçe zayıflıyordu. İspanyol nezlesine yakalanmıştı. Hastalığı ilerliyor ama paşa dişini sıkıyor ve gayret ediyordu. O, kendi hastalığını aldırmadan buradaki askerini, Medine’yi, burçlarda dalgalanan Türk bayrağını Peygamber Efendimize verdiği sözü düşünüyordu... Sık sık ziyaret ettiği Cennet’ül Baki mezarlığındaki şehitleri, yaralanan gazilerini düşünüyordu.”²⁰⁷⁴

7 Ocak 1919 günü Medine’de bulunan komutanlardan oluşturulan bir heyet ile isyancılar arasında anlaşma imzalanmıştır. Romanda bu anlaşmayı yapan askerlerin büyük bir utanç ve pişmanlık içinde oldukları söylenir.

“Teslim olma düşüncesindeki subaylar bile bu anlaşmaya imza atarken vicdanları pişmanlık ateşi ile tutuşuyordu. Mahcubiyet ve pişmanlık, hatta utanç vardı yüreklerinde... Osmanlı Devleti, İtilaf devletleri ile anlaşma yaptıktan iki ay bir hafta sonra Medine’yi isyancılara teslim eden anlaşmayı imzalamışlardı.”²⁰⁷⁵

Romanda Fahrettin Paşa’nın Osmanlı’nın Medine’den çekilme anlaşmasına rağmen Medine’yi terk etmek istememesi ve Harem-i Şerif’e sığınarak mücavir olduğunu söylemesi de anlatılır.

Fahrettin Paşa, Osmanlı’nın Medine’den ayrılmasını gaflet olarak niteler ve şehirden zorla çıkarılır. Romanda bu bölümler şöyle anlatılır:

“Paşa hançeresi yırtılırcasına bağııyordu... Gitmemek için ayak diretiyor ancak bir zamanlar kumanda ettiği, emir verdiği subaylara karşı koyamıyordu. Uzaklaşırken dahi bağırmaıa devam ediyordu: —Gitmiyorum! Ey Medine’nin sokakları, güller, bülbüller, amber ağaçları ben gitmiyorum! Beni götürüyorlar şahit olun! Şahit olun! Gaflete de delalet de şahit olun!”²⁰⁷⁶

Şükrü Altın’ın *Medine Müdafaası-Fahreddin Paşa* romanında da Medine’de beklenen Arap ayaklanmasına karşı Fahrettin Paşa’nın görevlendirilmesinden

²⁰⁷⁴ Bilgin, *Çöl Kaplanı Fahrettin Paşa Medine Müdafaası*, s. 232.

²⁰⁷⁵ Bilgin, *Çöl Kaplanı Fahrettin Paşa Medine Müdafaası*, s. 237.

²⁰⁷⁶ Bilgin, *Çöl Kaplanı Fahrettin Paşa Medine Müdafaası*, s. 246.

bahsedilmekte, Cemal Paşa'nın, Fahrettin Paşa'ya Medine savunması için göndermesine yer verilmektedir.

*“Cemal Paşa da cevabi telgrafta Medine'nin iyi savunulmasını istiyordu. Ayrıca Medine'ye çok cesur bir komutan olan Şam'daki 12. Kolordu Kumandanı Fahreddin Paşa'yı göndermeyi düşündü. Peygamber Efendimizin mis kokulu mezarı bu şehirdeydi. Nergis kokulu salat-u selamlar O'nun adına söylenirdi. Fahreddin Paşa, Hicaz Kuvve-i Seferiyesi Kumandanı unvanıyla hemen tayin edildi.”*²⁰⁷⁷

Daha sonra romanda Medine'ye gelen Şerif Hüseyin'in, Basri Paşa ve Fahrettin Paşa'yı bir yemek davetinde zehirlemek istediği anlatılır. Ancak bu tuzağı erkenden fark eden Basri Paşa ve Fahrettin Paşa bu yemeğe gitmemişlerdir.

Medine Müdafası-Fahreddin Paşa romanında Fahrettin Paşa'nın savunma konusundaki kararlılığı ele alınırken, kuşatma sırasında açlık sorununun baş göstermesi üzerine çekirgelerin yenilebileceği kararının alınmasından da söz edilmektedir.

*“Paşa artık yeni bir çekirge istilasını beklemeye başladı. Mevsimiydi. Günlerden bir gün yine milyonlarca çekirge bulut gibi geldi. Gökten bulut kümesi gibi nimet yağıyordu. Paşa nöbetçi askerlere ve karavana bölümüne çevredeki tüm çekirgelerin ziyan edilmeden toplanmasını emretti.”*²⁰⁷⁸

Romanda Fahrettin Paşa'nın Medine'de gösterdiği başarılarından dolayı korgenerallik rütbesine terfi ettirildiği, çevresindeki askerlerin bu duruma çok sevindiği ancak Fahrettin Paşa'nın rütbeleri hiç önemli görmediği de anlatılır:

*“2 Ağustos 1918'de Fahrettin Paşa'nın Ferik (Korgeneral) rütbesine terfi ettirildiğine dair bir telgraf gelmişti. Bu haber duyulduğunda tüm askerler sevinmişti. Merkezde ve kıtalarda bulunan ümera ve zabitanadan tebrik telgrafları geldi.”*²⁰⁷⁹

Romanda Mekke'de isyancıların ve işbirlikçilerinin Osmanlı devleti aleyhine basın yayın yolu ile propaganda faaliyetleri yürüttüklerini öğrenen Fahrettin Paşa, bu propaganda çalışmalarına El-Kıble isimli bir gazete ile cevap verir.

²⁰⁷⁷ Şükrü Altın, *Medine Müdafası-Fahreddin Paşa*, Hayat Yayınları, Ankara 2018, s. 29.

²⁰⁷⁸ Altın, *Medine Müdafası-Fahreddin Paşa*, s. 157.

²⁰⁷⁹ Altın, *Medine Müdafası-Fahreddin Paşa*, s. 179.

“Mekke’de bulunan Şerif Hüseyin asırlardır İslam sancaktarlığını yapan Osmanlı Devleti’nin kâfir olduğuna dair yalan beyannameler yayınlamayı sürdürdü. İlk yayınladığı beyannamenin kendi taraftarlarında bile yanlış anlaşılması üzerine yeni bir beyanname daha yazdı. Bir sabah El-Kible Gazetesi kâtibi Arap İdris’i huzuruna çağırdı ve ona şöyle dedi: ‘İdris Efendi aleyhimizdeki söylentilere karşı bizim de cevap vermemiz gerekli.’”²⁰⁸⁰

Romanda Fahrettin Paşa’nın direnişteki stratejilerine de yer verilmektedir. Onun, Medine şehri dört bir yandan kuşatılmış, ordu açlık sorunu ile yüz yüzeyleken bile yenilgiyi kabul etmemiş olduğundan ve zor günlerde bile Medine’ye Telefunken firması ile birlikte telsiz sistemi kurdurmayı başarmış olmasından söz edilir. Romanda bu bölüm şöyle anlatılır:

“... Osmanlı zabıtları ve askerleri telsiz merkezinde Medine’de kurmaya başlamışlardı. Bu takdire şayan çok mühim bir mesele idi. Medine sabit telsiz merkezi Seliğ ile Uhut Dağları arasında Uyun hurmalıklarına giden düzlükte inşa olunmuştu. Telsiz merkezinin 80 metrelik 2 liraya takılmış antenleri vardı. (...) Kurulan sistem Almanların ‘telefunken’ firmasından temin edilen 10 kilovatlık bir sistemdi. Sıcak memleketlerde benzinin buharlaşması düşünülerek gazla işletiliyordu. Telsiz telgraf mülahız-ı evvel Hikmet Cevat ve Fehmi Efendilerin teknik ustalıkları kabiliyetleri o zaman çok büyük takdir toplamıştı bu başarıları harp madalyaları ile taltif olunmuştu.”²⁰⁸¹

Şükrü Altın, Mondros Ateşkes anlaşması üzerine bölgeden çekilmesi istenen Fahrettin Paşa’nın Medine’den gitmek istememesi konusu üzerinde durmuştur. Romanda onun Harem-i Şerif’e giderek uzun bir müddet orada kalmasını anlatan yazar Paşa’nın yanı başında olan ve onu Medine’den çıkarmak için uğraşan Osmanlı Paşalarının da düştükleri zor durum anlatmaktadır. Yine romanda Fahrettin Paşa’nın *“Görüyorsun Ya Resulullah (SAV) ben gitmiyorum. Beni zorla götürüyorlar”*²⁰⁸² cümlesine de romanda yer verilir.

²⁰⁸⁰ Altın, *Medine Müdafası-Fahredden Paşa*, s. 69.

²⁰⁸¹ Altın, *Medine Müdafası-Fahredden Paşa*, s. 193.

²⁰⁸² Altın, *Medine Müdafası-Fahredden Paşa*, s. 280.

Orhan Yeniarias'ın *Fahreddin Paşa ve Medine Savunması* isimli romanında Medine'nin savunulması bahsinde ön plana çıkan Fahreddin Paşa'nın Şerif Hüseyin'in ailesi tarafından tuzağa çekilmek istendiği ancak Bahri Paşa ile beraber bu tuzaktan kurtuldukları anlatılırken, Kuşçubaşı Eşref'in Medine'ye uğramasından ve onların sohbetlerinden de söz edilir. Romanda Medine'yi savunmaya çalışan ancak Yenbu, Cidde gibi birçok stratejik noktanın kaybedilmesi ile Medine'de sıkıştırılan Osmanlı askerlerinin durumuna odaklanılır. Fahreddin Paşa romanda çaresizlik içindeki düşünceler ile okurun karşısındadır:

*“Fahreddin Paşa dalgın ve düşünceliydi. Kent neredeyse boşaltılmıştı. Asiler çölde kol geziyorlardı. Demiryolları, popüler telgraf direkleri gibi önemli hedeflere nokta saldırıları düzenleyerek kentin savunmasını kırmaya çalışıyorlardı. Düşman Taif, Yenbu ve Cidde'yi ve alarak Kızıldeniz en önemli bir kısmını hâkim olmuştu. Bundan sonraki hedefleri El Vech ve Akabe idi. Bu iki liman kenti düşerse Hicaz bölgesi de düşerdi.”*²⁰⁸³

Mondros ateşkes antlaşmasının imzalanarak Fahreddin Paşa'nın Medine'den ordusu ile birlikte çekilmesi istenmesi üzerine Paşa bu durumu önce kabullenemez ve çevresinden gizli tutmaya çalışır. Ancak bu haber gizlenebilecek bir haber olmadığı için duyulur ve Paşa, Medine'yi buna rağmen terk etmek istemez. Romanda Paşa'nın üst rütbeli askerleri ve sivilleri Harem-i Şerif'e davet ederek Medine'yi terk etmemek için söz istediği anlatılır:

*“Fahrettin Paşa gerek askerinin moralini bozmamak gerek zaman kazanmak için Mondros Ateşkes Antlaşması'nın hükümet tarafından imzalandığını elinden geldiği kadar geç duyurmaya çalıştıysa da nasıl olduysa oldu sonunda sır sır olmaktan çıktı ve olayı Hicaz'da duymayan kalmadı. Paşa sonuçta bir devlet memuruydu. Emre uyma zorunluluğu vardı ateşkesi resmen duyurmak için üst düzey sivil ve askeri makamları Harem-i Şerif'e davet etti.”*²⁰⁸⁴

Fahreddin Paşa'nın anlaşmanın maddeleri gereğince Medine'yi terk etmesi gerekmektedir. Ancak bu anlaşmanın geçici olduğunu düşünen Fahreddin Paşa zaman

²⁰⁸³ Orhan Yeniarias, *Fahreddin Paşa ve Medine Savunması*, Panama Yayıncılık, Ankara 2018, s. 243.

²⁰⁸⁴ Yeniarias, *Fahreddin Paşa ve Medine Savunması*, s. 454.

kazanmak ister. Hz. Muhammed'in kabri şerifini ziyaret için gittiği günlerden birinde burada kalacağını duyurur.

*“Paşa yanındakilere dönerek ‘Ben Resulullah’ın manevi şahsiyetine sığınmış bir mücavirim. Ömrümün kalan kısmını burada geçirmek istiyorum Ali Necip Bey’i vekil tayin ettim ne yapmak istiyorsanız yapın’ diyerek hiçbir şey olmamış gibi yatağın üzerinde oturup tesbihini çekmeye başladı.”*²⁰⁸⁵

Fahreddin Paşa'nın Medine'den ayrılmadığını gören İngilizler baskı yapınca diğer askerler tarafından Fahreddin Paşa'nın zorla çıkarılması kararı alınır. Bunun üzerine Fahreddin Paşa silahlarını Medine'de Hz. Muhammed'in kabri şerifine bırakır ve zorla götürüldüğünü tekrarlar:

*“‘Silahımı ve kılıcımı Resulullah’a teslim ediyorum. Onları düşmana vermeyin’ dedi. Dedikleri yapıldı kılıcı ve silahını kumandanlardan biri Ravza-i Mutahhara'nın önüne bırakıp otomobile bindirilerek Bir-i Derviş'e gönderildi.”*²⁰⁸⁶

4.1.4.2. Enver Paşa ve Cemal Paşa

İttihat ve Terakki'nin önde gelen liderlerinden olan Enver Paşa²⁰⁸⁷ Osmanlı devletinin Birinci Dünya Savaşı'na katılmasını onaylamıştır. Birçok cephede savaşan ve karar alıcı konumlarda bulunan Enver Paşa doğu halklarını doğrudan ilgilendiren Tehcir Kanunu'nu da çıkartmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında batı, güney ve Avrupa cephelerini ziyaret eden Enver Paşa Orta Doğu bölgesinde bulunan ve güney cephesi olarak kabul edilen Suriye Filistin, Hicaz ve Irak cephelerini ziyaret etmiş incelemelerde bulunmuştur.

Cemal Paşa²⁰⁸⁸ da Enver Paşa gibi İttihat ve Terakki'nin önemli liderlerindendir. Bağdat'ta valilik yapan Cemal Paşa, Birinci Dünya Savaşı sırasında 2. Ordu komutanı olarak görevlendirilirken daha sonra Kanal Harekâtını gerçekleştirmiştir. Kanal seferinde

²⁰⁸⁵ Yeniaras, *Fahreddin Paşa ve Medine Savunması*, s. 472-473.

²⁰⁸⁶ Yeniaras, *Fahreddin Paşa ve Medine Savunması*, s. 477.

²⁰⁸⁷ M. Şükrü Hanioğlu, “Enver Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, C. XI.

²⁰⁸⁸ M. Şükrü Hanioğlu, “Cemal Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, C. VII.

başarısız olan Cemal Paşa, bölgede baş gösteren Arap milliyetçiliği ile de mücadele etmeye çalışmış aldığı idam kararları ile de bölgede tepkileri üzerine çekmiştir.

Enver ve Cemal Paşa'nın hayatları Türk romanlarında da ele alınmış Enver Paşa'nın cephe ziyaretleri, Cemal Paşa'nın ise Kanal seferindeki kararları romanlara konu edilmiştir.

Burhan Cahit Morkaya'nın *İhtiyat Zabiti* romanında Cemal Paşa'nın kişiliğinden ve Kanal Harekatı'ndan bahsedilir. Romanda bu harekâtın birçok kişi tarafından tehlikeli kabul edilmesine rağmen Fon Kres Paşa tarafından desteklendiğinden, ardından da Cemal Paşa'nın Gazze'de İngilizlere karşı yapılan harekâtındaki kararlarından söz edilmektedir:

*“Fon Fankelhayn ile Cemal Paşa, Gazze önünde hareketsiz duran mükemmel İngiliz ordusunu avlamak için bazı tertibat yapıyorlarmış. Hatta İngilizleri geniş bir ihata hareketleri ile çevirip tamamı ile avlamak için Bağdat üzerine hazırlanan yıldırım ordularını birdenbire Halep'ten cenuba indirmek ve bu planı takip etmek istiyorlarmış. Cemal Paşa bu hareketi pek tatlı buluyor ve Kanal bozgununun acısını çıkaracağını düşünerek bu manevrayı makul bulmayan kumandanları kandırmaya çalışıyormuş.”*²⁰⁸⁹

Romanda cephede bulunmayan Cemal Paşa'nın İstanbul'dan Gazze taarruzunu yönetmeye çalıştığı iddia edilmekte ve bu durum eleştirilmektedir:

*“Cemal Paşa İstanbul'a gitmiş Perapalas otelinde oturuyormuş. Perapalas'tan Gazze taarruzunu idare etmek de kolay değil. Allah yardımcısı olsun!”*²⁰⁹⁰

Morkaya, romanın devamında Gazze cephesindeki askerlerin durumlarını, iklim şartlarının askerleri olumsuz etkilediğini ele alıp kıyafet ihtiyacının arttığından söz ederken Enver Paşa'yı da savaş ortamında bile lüks içinde yaşadığı iddiasıyla romana taşır ve bu durum eleştirilir:

“Gazze'yi cephane deposuna çevirdiler, hamamlara kadar, camilere kadar, cephane doldu. Sanki: —Alın bunları. Başınızın çaresine bakın demek istiyorlar. Peki, amma buradakiler de Allahın kulu yahu. Enver Paşa orduyu teftişe geliyor.

²⁰⁸⁹ Burhan Cahit Morkaya, *İhtiyat Zabiti*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1933, s. 217.

²⁰⁹⁰ Morkaya, *İhtiyat Zabiti*, s. 219.

Yataklı vagonun peşinde iki vagon da Tokatlıyanın lokantası, şampanya büfesi beraber geliyor.

Afiyet olsun. Yesin, içsin amma biraz da ateş hattındakileri düşünsün. Biz yemekten içmekten vazgeçtik. Artık Alman çorbasına zabitler de alıştı. Fakat hiç olmazsa arkada bıraktığımız anamızı, karımızı düşünmesek.”²⁰⁹¹

Burhan Cahit Morkaya’nın *Düinkülerin Romanı* isimli eserinde de Enver Paşa ve onun izlediği siyasete değinilmiş ve Enver Paşa olumsuz bir şekilde ele alınmıştır. Yazar, Enver Paşa’yı hırslı ve küçük sebeplerden dolayı öfkelenen birisi olarak anlatır.

“Baksana Enver Paşa yarışta bilmem kimin atı benimkini geçti diye kızmış, hırsından mahmuzlarını parçalamış.”²⁰⁹²

Romanda Enver Paşa’nın başarısız olmasının sonucunda daha da acımasız olduğu söylenerek Paşa, “diktatör”lülle suçlanır.

“Memleket meçhul bir akibete gidiyor. Bu cereyanı durduracak kuvvet görünmüyor. Her mağlubiyet Enver Paşa’yı daha zalim bir diktatör yapıyor. Öyle bir vaziyete gelindi ki artık meclis kabine gibi mesuliyeti idare eden ve paylaşılan teşekküllerin değeri kalmadı. Her şey başkumandanın dudaklarındadır.”²⁰⁹³

Yazar, Enver Paşa’nın Almanya ile olan bağlantıları sebebiyle ülkenin Almanya tarafından idare edildiğini söyler.

“Memleketin harp siyaseti Enver Paşa vasıtasıyla (Berlin)’den idare ediliyor. Buna şüphe yok. Zaten fıkır ve münakaşa hareketlerinin durması da bunun neticesidir. Her makul fikir karşısında: ‘— Nihai zafer, memleket meselesi! Kelimeleri tekrar ediliyor.”²⁰⁹⁴

Romanda Enver Paşa, kendi düşüncesinden başka düşüncelere ehemmiyet vermeyen bir yönetici olarak ele alınırken, onun karşısına Mustafa Kemal Paşa çıkartılır; Mustafa Kemal’in askerler tarafından çok sevildiği ve onun “kahraman ve her şeyden

²⁰⁹¹ Morkaya, *İhtiyat Zabiti*, s. 223.

²⁰⁹² Burhan Cahit Morkaya, *Düinkülerin Romanı*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1934, s. 143.

²⁰⁹³ Morkaya, *Düinkülerin Romanı*, s. 236.

²⁰⁹⁴ Morkaya, *Düinkülerin Romanı*, s. 237.

evvel yüksek ruhlu, derin düşünceli bir insan”²⁰⁹⁵ olduğu söylenir. Yazar, Enver Paşa’yı ise bencil olarak nitelendirir.

*“Yukarının bu sükûtu, bu hodbinliği yanında cephelerde harikalar yaratan genç zabitlerin, yüksek ruhlu kumandanların kahramanlığı sönüp gidiyor. Çünkü Enver Paşa kendisinden başkasını alkışlayan elleri koparacak kadar kendi kendinin kahramanı olmuştur.”*²⁰⁹⁶

Kemal Tahir’in *Yorgun Savaşçı* romanında i Cemal Paşa’dan sıklıkla söz edilir. Romanda “dürbün” konusu üzerinden paşalar üzerindeki İngiliz ve Alman etkisi ele alınır. Almanya ve İngiltere’nin planlarını uyguladıkları bir alan haline gelen Osmanlı devletinin geleceği üzerine kaygılar dile getirilir:

“— Ona ‘dürbünle bakıyorduk’ demezler, ‘Von Kreş Paşa’nın dürbünü ile bakıyorduk’ derler.

Halil Paşa gülerek sordu:

— Farkı ne bücür Efendi?

— Onlar öyle dürbünlerdir ki Paşa amca, Von Kres Paşalar önceden neleri hazırlamışlarsa ancak onu gösterirler! İstersen Kâbe’de ol! Von Kress Paşa’nın dürbünü kan ölüm çöküntü Türkçesi hep rezillik gösterir, %50 de aptallık...

*— Büyük Cemal Paşamız da bir kum tepesinden Kanal’a öyle bir dürbünle baktı. Onunki Kres Paşa’nın değil Palabıyık Vilhelm’inin armağanıydı!”*²⁰⁹⁷

Kanal seferinin büyük yer aldığı romanda, padişah tarafından Cemal Paşa’ya Kanal seferinde başarılı olması için hediye olarak verilen attan da söz edilir. Bu savaşta Osmanlı devletinin teknik anlamda geri kalmış olduğu da anlatılır:

“— Yalnız Kanal Seferi’nin başladığı gün değil... Acıklı bir rastlantı ile Sarıkamış felaketinin de bittiği gündür bugün... Kar cehenneminde yüz bin ölünün üstüne dünyanın en kanlı perdesi inerken ateş cehenneminde yalnız dokuz tanesi Alman iki bin beş yüz Türk delikanlısını önünde bir başka perde açılıyor! Kır atın üstünde 4. ordu komutanı Bahriye nazırı Büyük Cemal Paşa... Bu kıratı

²⁰⁹⁵ Morkaya, *Dükkülerin Romanı*, s. 248.

²⁰⁹⁶ Morkaya, *Dükkülerin Romanı*, s. 241.

²⁰⁹⁷ Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, Remzi Kitabevi, Ankara 1965, s. 96.

Osmanlıların padişahı İslam halifesi beşinci Sultan Mehmet Mısır'ı almak kabri ile armağan etmiş Cemal Paşa'ya... Ordu karargâhı Birüssebi'den kalkıp 300 kilometrelik kuş uçmaz kervan geçmez çölüne girecek..."²⁰⁹⁸

Cemal Paşa'ya İngilizler tarafından hilafeti kaldırması halinde padişahlık teklif edildiği iddiasına da değinilen *Yorgun Savaşçı* romanında, hilafetin gelecekte bütün Müslümanları birleştirici bir güç olduğu için Avrupalı devletlerce tehlikeli görüldüğü söylenir ve Orta Doğu'nun gelecekteki durumu hakkında yorumlara yer verilir:

—1917'de Cemal Paşa'ya İngilizlerin bir teklifi olmuş...

— Hangisi?

— 'Hükümeti devir padişahlığını ilan et! 'Seni bir şartla destekleriz' demişler. İleri sürdükleri tek şart... Halifelîği bırakması...

—Saçma!

—Değil! Savaşı kazanacaklarına iyice inandıkları sırada ileri sürüyorlar bunu... Neden? Çünkü İngilizler de Fransızlar da geniş İslam topraklarını ele geçirmişler. Savaş sırasında İslam memleketlerine verdikleri sözleri hemen tutmak niyetinde değiller. Dünya Savaşı'nda halifenin kutsal savaş çağrısı yürüyemedi ama kâfirler verdikleri sözü tutmazlarsa çeşitli İslam memleketlerindeki şefler halifelîği birleştirici bir sembol olarak kullanmaya kalkabilirler."²⁰⁹⁹

Kemal Tahir'in *Kurt Kanunu* romanında ise Cemal Paşa bir roman kahramanı olarak yer almasa da onun hakkında yapılan değerlendirmeler oldukça dikkat çekicidir. Romanda onun özellikle Kanal Seferinde başarısız olunmasının nedenlerinden biri olarak gördüğü el-Fetât gibi gizli Arap milliyetçisi yapılanmalarına mensup olan Arap askerlerini idam ettirmesine yer verilir ve bunun bir hata olduğu söylenir:

"Bizim alık Cemal Paşa Suriye'de Arap vatanseverlerini astı, sağlam suç delillerine dayanarak... Nerden ele geçirdi bu sağlam delilleri, el attığı zaman sakalını bulamayan derbeder? Adettir kâğıtlarını yakar. Allah'ın işine bakmalı ki, bütün kâğıtları yakan cingöz firenk diplomati, nasılsa kendileriyle iş birliği yapan Arap vatanseverlerinin listesini unutuyor. Budur Cemal Paşamızın harp divanında kullandığı delil... Rastlantıların zerafetine bak! Bizim Cemal akıllısının karşısına, ondan bir parmak daha akıllı bir firenk konsolusu çıkıyor."²¹⁰⁰

Attila İlhan'ın *Hacı Hanım Vay* romanında da Cemal Paşa'dan söz edilmektedir. Attila İlhan, romanda Cemal Paşa'nın tıpkı Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da ilan

²⁰⁹⁸ Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, s. 100.

²⁰⁹⁹ Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, s. 106-107.

²¹⁰⁰ Kemal Tahir, *Kurt Kanunu*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1969, s. 292.

ettiği hidivlik gibi bir yapı kurmanın peşinde olduğundan, Suriye'yi Osmanlı devletinden koparmak hedefi içinde olduğundan ironik bir şekilde söz etmektedir.

“Bir yandan da ahkâm kesiyor... ‘Cemal Paşa, haddizatında, Suriye’ye nefyedilmişti. Malum-ı aliniz, Enver’le hiç geçinemezler: biri Almancı, öbürü Fransızdır! Buna binaen, payitahttan uzaklaştırılıyor. Buradaki icraatıyla, şüpheyi büsbütün üzerine celbetti, derhatır buyurun, Hidivliğini ilan ile Suriye’yi Devlet-i Aliyye’den ayıracağı iddia edilmedi mi? Evet evet, gayetle emin bir menbada işittim, bir ara vaziyeti tahkik masadıyla, Merkez-i Umumi’nin İsmail Canbulad’ı buraya göndermesi takarrür ediyor; bak bak bak. (...)

‘...Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın Mısır’da yaptığını, yani Suriye’de yapacak! Hidiv Cemal Paşa, ne muazzam hayal!’”²¹⁰¹

Mustafa Yıldırım’ın 58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin’den Anayurdun Dağlarına romanında da Enver ve Cemal Paşa’ya yer verilmiştir. Ancak Enver Paşa romanda bir roman kahramanı olarak geçmemekte, askerlerin onun hakkındaki düşüncelerine yer verilmektedir. Romanda özellikle Enver Paşa ve Mustafa Kemal Paşa arasındaki ilişkiye yer verilmeye çalışılmakta, aralarında bazı konularda anlaşmazlıklar olduğu dile getirilmektedir. Romanın devamında ise Şam’da Victoria Oteli’nde Mustafa Kemal Paşa ile Cemal Paşa’nın buluşmalarına, Şam’ı nasıl koruyacakları hakkındaki düşüncelerine yer verilir:

“Cemal Paşa, onu gülümseyerek karşıladı. Kumandan, onu sıkıntıdan kurtarmak istercesine, ‘Emirlerden haberdar olduk Paşa Hazretleri, hayırlısı olsun!’ diye başladı: ‘7. Ordu’yu vekâleten İsmet Bey’e bıraktım. Kuvvet toplama yardımcı olmak üzere Ali Fuat Paşa’nın da arkamdan gelmesini emrettim.’”²¹⁰²

Mustafa Yıldırım’ın romanında Cemal Paşa’nın Osmanlı ordusunda gizli olarak yapılanan Arap milliyetçisi el-Ahd örgütü üyeleri ile olan mücadelesine ve onları yargılayarak idam ettirmesine de yer verilir.

“Cemal Paşa’nın Arap liderlerini hem hükümetle uzlaşmaya varmaları hem de rejim aleyhtarlığı sürdürenlerin idam sehvasına yollaması Osmanlı ordusundaki Arap subayları radikalleştirmiş bu subaylar milliyetçi hedefler güden asıl grup olarak ortaya çıkmışlardı. Pek çoğu Şerif Hüseyin’in tarafına geçmiş ve İngiltere Şerif ortaklığına büyük destek vermişlerdi.”²¹⁰³

Romanda Cemal Paşa’nın El Ahd örgütü üyeleri hakkında aldığı idam kararlarına İstanbul yönetiminin karşı çıktığına ancak onun bu kararından vazgeçmediğine yer

²¹⁰¹ Attila İlhan, *Hacı Hanım Vay*, Altın Kitaplar Yayınevi, 1984, s. 58.

²¹⁰² Mustafa Yıldırım, *58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin’den Anayurdun Dağlarına*, Ulus Dağı Yayınları, Ankara 2006, s. 205.

²¹⁰³ Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar 1900-1918*, (Çev. Türkan Yöney) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 230-231.

verilirken bu idamların ardından bölgede huzursuzlukların arttığından ve Avrupalı devletlerin özellikle İngiliz ve Fransızların Osmanlı devletinin iç sorunlarına müdahalede güç kazandıklarından söz edilmektedir.

“Süveyş seferleri bir askeri fiyaskoydu. Sakallı Cemal Paşa bu fiyaskonun acısını el-Ahd üyelerinden çıkarmıştı. Aliye’de bir harp Divanı kurulmuştu. Kısa süren mahkeme sonunda el Ahd üyeleri casusluk ve tedhişçilik ten idama mahkûm olmuşlardı. (...)

İdamların sonucunda da öyle oldu bu işten yalnız Arap milliyetçiliğini kışkırtan İngiliz ve Fransızlar yararlanmak ile kalmadılar. Zion teşkilatı da fırsatı değerlendirip Arap milliyetçileri ile ilişkilerini geliştirdi.”²¹⁰⁴

İsmail Bilgin’in 57. *Alay Filistin* romanında da Cemal Paşa’nın Filistin cephesine olan etkisine değinilir. Romanda Çanakkale ve Galiçya’da savaşan Osmanlı askerlerinin IV. Ordu’nun zor duruma düşerek geri çekilmesi üzerine Filistin’de görevlendirilmeleri ele alınırken, buradaki Arap isyanlarına da yer verilir. Bu isyanlarda çok büyük rolü bulunan Şerif Hüseyin ve Cemal Paşa arasındaki ilişkilere de yer verilen romanda, Filistin’deki en büyük yetkili olarak tanıtılan Cemal Paşa’nın olabilecekleri kestiremediği, Kanal cephesindeki başarısızlıklara rağmen yanlış adımlar attığı ve Şerif Hüseyin’i kendi safında tutmak için onu altınla elde etmeye çalıştığı anlatılır ve romanda bu durumun yanlışlığı gözler önüne serilirken askerlerin cepheden cepheye gönderilirken savaşmaktan yoruldukları anlatılıp ordudaki firar olaylarına da yer verilmiştir.

“Filistin’de her şeyin Cemal Paşa’dan sorulduğunu da duymuştuk. Üstelik Paşa, Şerif Hüseyin’in isyan edeceğini öğrendiği halde onları Osmanlı’ya bağlamak için altın vermeye devam etmiş ama daha fazla altının sıcak yüzü Şerif Hüseyin’i İngilizlerin safına itmişti. Bütün bunlar açıklıkla subaylar arasında konuşuluyordu. Neredeyse Filistin’e gitmeden pek çok şeyi öğrenmiştik. Ama son saldırılardan sonra ordumuzun geri çekilme hazırlıkları yapmaya başladığını da biliyorduk. Bizler, 19. Tümen bu geri çekilmeyi durdurabilecek miydik? Bilmiyorduk.”²¹⁰⁵

İsmail Bilgin’in *Kuşçubaşı Eşref* romanında da Cemal Paşa’nın Kanal Harekâtındaki siyasetine yer verilir. Romanda Kuşçubaşı Eşref ve Teşkilat-ı Mahsusa’nın getirdiği Arap isyanı hakkındaki istihbaratların dikkate alınmadığına yer verilirken, Cemal Paşa’nın Almanlara fazlasıyla güvenmesinin bedelinin ağır sonuçları olduğu vurgulanır. Yazar, Cemal Paşa’nın kendi ifadelerine yer vererek Almanların Mısır’daki

²¹⁰⁴ Mustafa Yıldırım, 58 *Gün Mustafa Kemal ile Filistin’den Anayurdun Dağlarına, Ulus Dağı Yayınları*, Ankara 2006, s. 270.

²¹⁰⁵ İsmail Bilgin, 57. *Alay Filistin*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 21.

Osmanlı siyasetine etkilerine dikkat çeker. Romanda Kanal Cephesi'nde Cemal Paşa'nın asıl gayesinin Almanların yükünü hafifletmek olduğu ve Anadolu'dan giden askerlerin bunu bilmeyerek savaşıp şehit oldukları anlatılır:

“Ben de bu kuvvetlerle süre için geçilemeyeceğini biliyordum. Fakat bizim asıl düşündüğümüz İngilizlerin en seçkin iki yüz elli üç yüz bin kişilik bir ordu kuvvetini buradan tutarak garp cephesinde büyük taarruzlara başlamış olan müttefikimiz Almanların yükünü hafifletmektir. Buna da muvaffak olduk diyebiliriz. Fakat bu asıl sebebi nasıl ifşa edebiliriz ki?”

Eşref Bey bu sözleri duyunca kulaklarına inanamadı. Önce vatan evladını bu amaç için ve kanala getirmişlerdi? Bunun için mi şehit olmuşlardı.”²¹⁰⁶

Kuşçubaşı Eşref romanında Enver Paşa'nın da önemli bir yeri vardır. Yazar, Enver Paşa'yı en güçlü otoritelerden biri olarak anlatırken, onun Kanal Harekâtında hata yaptıklarını kabul ettiğini de belirtir. Teşkilat-ı Mahsusa'nın getirdiği Arapların isyan edeceği, İngilizlerin de bunun için çabaladıkları gibi istihbaratlara inanamayan ya da gerektiği kadar önemsemeyen Enver ve Cemal Paşa'nın yenilgilerden sonra bir iç muhasebe yaptıkları iddiası romanda ele alınır. Kuşçubaşı Eşref ile konuşan Enver Paşa'nın bir konuşmasında Şerif ailesine güvenmeyen ve onları gözetim altında tutan II. Abdülhamid'e hak verdiği anlatılır:

“Biz Şerif Hüseyin'in ettiği yemine kandık. Cemal Paşa'nın ve benim huzurunda Kur'an'a el basarak Osmanlı'ya bağlı olduğunu söyledi. Şunu itiraf ederim ki senin çok daha önceden uyarmana karşın bizler onun sözlerine inandık. Sultan Abdülhamid Han iyi yapmış demek ki... Onu uzun yıllar İstanbul'da gözetim altında tuttu. Hatta çocuklarını burada okullarda okuttu. Biz ise onun Mekke şerifi yaptık...”²¹⁰⁷

İsmail Bilgin'in *Çöl Kapları Fahrettin Paşa Medine Müdafası* romanında da IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa'dan söz edilir. Romanda Kanal Harekâtını yöneten Cemal Paşa'nın 6 Aralık 1914'te Şam'a gidişi ve orada coşku ile karşılanışına yer verilir:

“Onun gelişi ile sanki yer yerinden oynamış, şehirde bir bayram havası etmişti. Caddeler ve evler bayraklarla donatılmıştı. Cemal Paşa bile bu kadar gösterişli törenlerle karşılanacağını beklemediğinden, ilk önce küçük bir şaşkınlık geçirmiş, daha sonra bir sakalının bile örtemediği neşe ve bir sevinç yayılmıştı yüzüne.”²¹⁰⁸

Kanal Harekâtı'nın yönetmek için hazırlıklar yapan Cemal Paşa'nın Hicaz'da da Müslümanların desteklerini almak için çalışmalar yaptığından, cihat ilan edildiğinde

²¹⁰⁶ İsmail Bilgin, *Kuşçubaşı Eşref*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 437-438.

²¹⁰⁷ Bilgin, *Kuşçubaşı Eşref*, Timaş Yayınları, s. 443-444.

²¹⁰⁸ İsmail Bilgin, *Çöl Kapları Fahrettin Paşa Medine Müdafası*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 34.

Mekke ve Medine'nin olumlu tepki verdiğinden söz eden yazar, Mekke'nin vali ve kumandanı olan Vehip Paşa'nın Şerif Hüseyin'e dair raporlarından da söz eder. Vehip Paşa'nın bu konuda Cemal Paşa'yı uyardığı ve Şerif Hüseyin'in Osmanlılara karşı İngilizler ile iş birliği yaptığından söz edilmektedir:

Romanda Cemal ve Enver Paşaların Arap isyanları hususunda sık sık mektuplaştıklarından söz edilirken, Basri Paşa'nın da Cemal Paşa'yı Şerif Hüseyin ve Arabistanlı Lawrence'a karşı dikkatli olunması için uyardığına ancak Cemal Paşa'nın bunu önemsemediğine dikkat çekilmiştir:

*“Medine Kumandanı Basri Paşa da sık sık; Şerif Hüseyin'e dikkat edilmesi gerektiğini hem İngiliz altınlarını hem de Osmanlı altınlarını alarak ikiyüzlü davrandığını bildiriyordu. Son zamanlarda Araplar arasında Lawrence ismi de çok sık anılıyordu...”*²¹⁰⁹

Ekrem Hayri Peker'in, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kuşçubaşı Hacı Sami Bey* romanında da Cemal Paşa ve Enver Paşa'ya yer verilir. Romanda Osmanlı devletine “Enverland” denilmeye başlandığından, Cemal Paşa'nın da Şam'da bütün Arabistan'ı yönettiğinden bahsedilirken Fransızların Cemal Paşa'ya Arap kralı olmayı teklif ettikleri ancak onun bunu reddettiği iddiasına yer verilir:

*“Ordu ve Harbiye aynı zamanda padişah damadı olan, Enver Paşa'nın elindeydi. Yabancı basında Osmanlı ülkesine Enverland-Enver'in ülkesi deniyordu. Cemal Paşa, Şam'a yerleşmiş Suriye'yi, Filistin'i, Arabistan'ı hükümdar gibi yönetmeye başlamıştı. Fransızlar kendisine savaştan çekilme karşılığında Arap kralı olmayı teklif ettiler ama Cemal Paşa bu teklifi hemen reddetti.”*²¹¹⁰

Yazar, romanda Cemal Paşa ve Enver Paşa'yı gözlerinin önündeki isyanı görmediklerini gerek Almanların siyasetlerine inandıkları gerek Arapların isyan etmeme yeminlerine kandıklarını anlatır. Özellikle de Cemal Paşa'nın Teşkilat-ı Mahsusa'nın uyarılarını dikkate almamasının sonucu olarak isyanların büyük bir güçle başladığı eleştirilerine de romanda yer verilir.

Ekrem Hayri Peker, romanına Özbek Milli İstiklal Şairi Abdülhamit Süleyman Çolpan'ın Enver Paşa'nın şehit olma haberini aldığı zaman yazdığı şiiri de ekler. Romanda Türkçeye de çevrilen şiirin bir kısmı şöyledir:

“En songg'i ümidini qonga boyag'an

²¹⁰⁹ Bilgin, *Çöl Kaplanı Fahrettin Paşa Medine Müdafası*, s. 36.

²¹¹⁰ Ekrem Hayri Peker, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kuşçubaşı Hacı Sami Bey*, Kastaş Yayınevi İstanbul 2017, s. 12-13.

*Ol, qanday ug'usiz zamonlar kelgan!
Faryodim dunyoning bkulsin orlig'in bog'ib o'ldirsin,
Qop-qorabaxtimga shaytonlar kulsun!*

*En son ümidi kana boyanmış,
Ah nasıl uğursuz zamanlar gelmiş,
Feryadım dünyayı boğup öldürsün,
Simsiyah bahtıma şeytanlar gülsün!”²¹¹¹*

Orhan Yeniaras'ın *Fahreddin Paşa ve Medine Savunması* romanında Enver Paşa ve Cemal Paşalardan sıklıkla söz edilir. Cemal Paşa'nın Kanal Muharebesi'nde yapmak istediklerini konu edinen yazar, onun Kanal ve Filistin cephesine odaklanarak Hicaz-Yemen'i boşladığı için bir iç muhasebe içinde olduğunu belirtir. Aynı zamanda Şerif Hüseyin ailesinin Osmanlı devletine karşı bir isyan içinde olmayacaklarına inandığı için gelen istihbaratları dikkate almadığını söyler:

“Benim kanaatime göre İngiliz propagandası etkili olmuş Cemal Paşa'yı tereddüde sevk etmiştir. Paşa bu nedenle Mekke Şerifi Hüseyin ve oğullarına karşı askeri bir harekâtın faydadan çok zarar getireceğini düşünmüş olmalıdır.”²¹¹²

Romanda Enver Paşa ise varlığı ile otoriteyi temsil eder. Teşkilat-ı Mahsusa üyelerinin izin aldığı Enver Paşa karar mercidir. Romanda Şam'a Cemal Paşa ile görüşmeye, ardından da Medine'ye giden Enver Paşa'nın isyanlara rağmen güçlü bir devlet izlenimi için çabaladığı vurgulanır:

“İrşat heyetinin yola çıkmasından bir hafta sonra Enver Paşa genel teftiş için Şam'a geldi Cemal Paşa kendilerini şanına layık bir törenle karşıladı. Şam'daki test işlerini bitirdikten sonra mahiyeti ile birlikte Medine'ye gitti. Ravza-i Mutahhara'da görkemli bir cuma namazı kılarak halifenin ilan ettiği kutsal cihatın başarısı için dua ettikten sonra yoksullara sadaka dağıttı.”²¹¹³

Şükrü Altın'ın, *Medine Müdafaası-Fahreddin Paşa* romanında ise Harbiye Nazırı olan Enver Paşa'nın Medine'deki Osmanlı birliklerini teftişe gitmesine yer verilmektedir.

Enver Paşa'nın Arap isyanından kaygı duyduğu ve Cemal Paşa'yı bu isyanlarda daha dikkatli olunması için uyardığından söz edilmektedir.

²¹¹¹ Peker, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kuşçubaşı Hacı Sami Bey*, s. 84-85.

²¹¹² Orhan Yeniaras, *Fahreddin Paşa ve Medine Savunması*, Panama Yayıncılık, Ankara 2018, s. 112.

²¹¹³ Yeniaras, *Fahreddin Paşa ve Medine Savunması*, s. 121.

Romanda Cemal Paşa'nın Bahriye Nazırlığına ilaveten üstlendiği IV. Ordu Kumandanlığı vazifesi gereği Şam'a yaptığı ziyarete yer verilir. Şam'da Cemal Paşa'nın büyük bir coşku ile "Büyük Cemal Paşa" cümleleri ile karşılanması anlatılır:

"Başkumandanlık tarafından Bahriye Nazırlığına ek görevle 4. Ordu Kumandanı olarak tayin edilen Cemal Paşa, Şam'a geldi. Cemal Paşa'nın trenden inişiyle Şam'da bir orkestra gibi, ahenkli sevinç dalgaları yayıldı. Sokaklar bayraklarla bayram yeri gibi olmuştu. Paşa'nın otomobilini karşılayan Arapların zılgıtlarına sanki cevap verir gibi kışlada askeri bandonun marşları çalışıyordu. Tam teçhizatlı karşılama bölüğünden bir yüzbaşı intizama soktuğu askerlere tembîh ediyordu:

'Sakin 'Büyük Cemal Paşa' diye bağırmayı unutmayın...'

*Cemal Paşa, alkış ve tezahüratlar arasında zabitleriyle hiç oyalanmadan Damaskus Palas Otel'i'ne geçip karargâhını kurdu."*²¹¹⁴

Bu romanda da Cemal Paşa'nın Arap isyanını ciddiye almadığına ve bütün güçleri Kanal Harekâtı'na yönlendirdiğine yer verilmektedir:

*"1915 senesi başında İngilizler Çanakkale Boğazı'na yığınak yaparken Hicaz'da da sinsice Şerif Hüseyin ayaklanmasını alevlendiriyorlardı. Cemal Paşa da Şerif Hüseyin'in hareketlerini görmüyor, Mısır'ı İngilizlerden geri almak için Süveyş Kanal Savaşı'na hazırlanıyordu. Paşa'nın aklında hep Kanal, Kahire, Ehram adının geçtiği Mısır vardı. İngilizlerin işgal ettiği Mısır, hukuken Osmanlı toprağıydı."*²¹¹⁵

Arap isyanı tehlikesinin Cemal Paşa'ya bildirilmesi üzerine Cemal Paşa Şam'da Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal ile görüşür. Romanda Faysal'ın çok iyi bir şekilde ağırlandığı belirtilmekte, isyan havasının çok belli olmadığı vurgulanmakta ve Şerif ailesinin Cemal Paşa'yı aldatmaya çalıştıkları anlatılmaktadır. Birçok romanda Cemal Paşa'nın Arap isyanını engellemek yerine çeşitli idam kararları ile isyanı körüklediği iddiası işlenir.²¹¹⁶

²¹¹⁴ Şükrü Altın, *Medine Müdaafası-Fahreddin Paşa*, Hayat Yayınları, Ankara 2018, s. 15.

²¹¹⁵ Altın, *Medine Müdaafası-Fahreddin Paşa*, s. 16,

²¹¹⁶ Ancak Cemal Paşa'nın Araplara karşı başlangıçta çok anlayışlı olduğunu söyleyen araştırmacılar da bulunmaktadır:

"Cemal Paşa Suriye'ye geldiği ilk andan itibaren Araplarla iyi geçinmeye çalışmıştır. Onları devlete bağlama yolunda büyük çabalar sarfetmiştir. Bu politikasının bir sonucu olarak Suriye vilayeti valisi Hulusi Bey'in kendisine verdiği Fransız Konsolosluğundaki Arap milliyetçilerine ait suç belgeleri ile ilgili bir şey yapmamıştır. Ayrıca bu belgeleri uygulamaya koyarak Arap milliyetçilerine cezalandırması İslamcılık politikasına ters düştüğü gibi İngilizlerin de elinde propaganda malzemesi vereceğinden Cemal Paşa bu belgeleri bir süre bekletilmiştir."

Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004, s. 335.

Romanda Cemal Paşa'nın Arap isyanını çok büyük bir tehlike olarak görmemesinin nedeni olarak ise Şerif Hüseyin'in ikili siyaseti gösterilmektedir. Yani romana göre Cemal Paşa, Şerif Hüseyin'e inanmış ve onun tarafından tuzağa düşürülmüştür.

Halit Payza'nın *Çöl Fedaisi Kuşçubaşı Eşref* romanında da Cemal Paşa ve Kuşçubaşı Eşref ilişkisine yer verilir. Romanda Kanal operasyonuna katılacak olan Kuşçubaşı Eşref'in başlangıçta gerilla saldırıları düzenlemeye karar verdiğini ancak daha sonra düzenli orduların savaşıacağını öğrenince onun böyle bir savaşta başarılı olmanın imkânsızlığını gördüğü anlatılır.

“Kuşçubaşı böylesi bir gerilla saldırısını planlarken Süveyş Kanalı'nda İngiltere'nin tek bir askeri tek bir gemisi bile yoktu. Mısır, İstiklal Partisi lideri Saad Zağlul Paşa, Cami ile Ezher talebeleri arasında bir isyanın başlayacağı garantisini vermişti. Ama şimdi çok şey değişmişti. Cemal Paşa gerilla savaşı yerine düzenli orduların karşı karşıya geleceği bir savaş için oradaydı. Bahriye nazırı ve şimdi 4. ordu kumandanı Cemal Paşa'nın beraberinde getirdikleri ile Türk Kuvvetleri Kal'atül Nahl'de yirmi beş bine çıkmıştı. Cemal Paşa'nın asıl planı İngiltere'yi Mısır'da oyalamaktı. Mısır'da bataklığa saplanacak İngiliz birlikleri Batı cephesinde kuvvet gönderemeyecek böylelikle Almanların eli rahatlamış olacaktı. (...) Süveyş Kanalı ele geçirilebilir, Mısırlı yurtseverler de İngiliz kuvvet ayaklanacaklar, Osmanlı ordusuna koşacaklardı.”²¹¹⁷

Romanda Cemal Paşa'nın Kanal operasyonundaki amaçlarına yer verilirken Kuşçubaşı'nın bunlardan haberdar olmadığı, yenilgi alındıktan sonra gerçekleri öğrendiği ve Anadolu evlatlarının bilerek ölüme gönderildiğini düşünen Kuşçubaşı ile ve Cemal Paşa'nın aralarının bir daha eskisi gibi olmayacağı belirtilir. Romana göre Cemal Paşa'nın asıl amacı müttefiki olan Almanların batı cephesinde başarılı olmaları için İngilizleri Süveyş Kanalı'nda oyalamaktır. Romanda Kanal Harekâtının başında sadece bir gün durduğu, ardından Kudüs'e döndüğü söylenen Cemal Paşa'nın yanlış tutuma sahip olduğu iddiasından ve yirmi beş bin Türk askerine karşılık olarak iki yüz bin, üç

²¹¹⁷ Halit Payza, *Çöl Fedaisi Kuşçubaşı Eşref*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2019, s. 134.

yüz bin İngiliz ordusunun varlığından söz edilirken, Cemal Paşa'nın yenilgiyi çoktan kabullendiği, başarılı olma ihtimalini de beklemediği belirtilir.²¹¹⁸

Ahmet Haldun Terzioğlu'nun *Enver Paşa'nın Romanı* Paşa hakkında ayrıntılı bilgilerin verildiği bir biyografik romandır. Romanın başında Enver Paşa'nın İsmailiye Vapuruyla, halkı İngilizlere karşı örgütlemek için kılık değiştirerek, gazeteci kimliğiyle İskenderiye'ye doğru yola çıkması ve ardından Kahire'ye gidişi, orada Arif Mardini tarafından karşılanması ele alınır.

“Enver Bey kılık değiştirdi. O ünlü yukarı doğru bıyıklarını aşağıya sarkıttı. Siyah gözlükler taktı. Başında siyah bir fes... Yanında da yüz altın...

İlk grupta yer alanlar, dikkat çekmemek için İskenderiye'ye gitmek üzere gemiye ayrı ayrı bindiler. Kimisi gazeteci, kimisi tüccar, kimisi kendine başka bir görev uydurarak... Enver Bey gazeteci olmayı seçmişti. Pasaportları değişik adlarla yazılmış, üstlendikleri mesleklere göre ayarlanmıştı. Hidiviye kumpanyasının İsmailiye Vapuru'nda...

İskenderiye'ye ulaştıklarında engel İngilizlerdi. Üstelik İstanbul'da kolera salgını olduğu için bir zaman karaya çıkışlarına engel oldular. Karantinaya alındılar. Buradan çıkmaları hiç kolay olmadı. Bir zamanlar Osmanlı olan topraklarda, İngilizler, Osmanlıların geçmesine izin vermiyorlardı. Mısırlı zabıtlar ve halk yanlarındaydı. Malzemeleri de Mısır Hilal-i Ahmer Cemiyeti taşıyordu.

Kahire'ye geçti Enver Bey ve yanındakiler. Orada Arif Mardini Bey misafir etti kendilerini.”²¹¹⁹

Yazar, romanda Enver Paşa'nın hedefleri uğruna kişisel yaşamından birçok kez ödün verdiğine değinerek, yaşadıkları zorlukları da anlatmaya çalışır. Kahire'ye giderken Deb'a istasyonuna kadar trenle giden oradan da atlarla yolculuk eden Enver Paşa'nın bu yolculukta yiyecekleri olmadığı için sadece hurma ile beslendiği romanda verilen ayrıntılardandır.

Romanda Enver Paşa'nın Derne'ye gidişi de ele alınır. Paşanın İtalyanların hilafet karşısı propagandalarına karşılık olarak bir bildiri yayınladığı ve Halifenin halkının

²¹¹⁸ Payza, *Çöl Fedaisi Kuşçubaşı Eşref*, s.151.

²¹¹⁹ Ahmet Haldun Terzioğlu, *Enver Paşa'nın Romanı*, Panama Yayıncılık, Ankara 2020, s. 291.

yanında olduğunu ve bunu duyurmak için de Enver Paşa ve arkadaşlarının görevlendirilmiş olduğunu duyurmaya çalıştığına da yer verilir.

Yazar, Arapların Enver Paşa'ya karşı olumsuz propaganda yaptıklarını ve onun "rahat" bir yaşam sürdüğünü belirtmek için ona paşa dediklerini, ancak aslında Enver Paşa'nın çadırlarda, sıkıntılı bir yaşam sürdüğünü belirtir.

*"Araplar Enver Bey'e Paşa diyorlardı. Nasıl bir paşalıksa çadırında yerde yatıyordu paşa. Hem de pek çok zabıt ile."*²¹²⁰

4.1.4.3. Mustafa Kemal Paşa

Birinci Dünya Savaşı içerisinde, Çanakkale'den sonra Filistin Cephesi'nde görev alan Mustafa Kemal Paşa, General Falkenhayn'ın öncülüğünde kurulan Yıldırım Orduları Grubu'nun Halep'te düzenlediği Yıldırım Harekâtı toplantılarına II. Ordu Komutanı olarak katılmıştır. Bu toplantılarda alınan kararlara göre Türk ordusunun Filistin'e bir taarruz düzenlenmesi düşünülmüştür. Daha sonra Falkenhayn ile fikir ayrılığı yaşamış ve VII. Ordu komutanlığından istifa etmiştir. Ancak daha sonra bu görev yeniden kendisine verilecektir. Ordunun durumunu gören ve General Allenby'nin ordu gücünü bilen Mustafa Kemal Paşa emrindeki orduların savunmada kalmasını sağlamış, IV. ve VII. Ordu'nun Halep'e çekilme emrini vermiştir. Romanlarda da Mustafa Kemal Paşa'nın Filistin cephesinde verdiği mücadele ele alınmıştır.²¹²¹

Attila İlhan'ın *Haco Hanım Vay* romanında da Mustafa Kemal'den kısaca bahsedilmektedir. Romanda Birinci Dünya Savaşı sırasında onun Şam'da görev aldığından kısaca bahsedilir:

*"...sahib-i selahiyet bir kumandanımızın yalancısıyım. Mustafa Kemal Paşa, evvelemirde Şam/Rayak istikametinde bir hatt-ı müdafaa tesis edip, bilahare şehrin müdafaaasına tevessül edecekmiş, bedbinliğe mahal görmüyorsam da keyfiyet..."*²¹²²

²¹²⁰ Terzioğlu, *Enver Paşa'nın Romanı*, s. 297.

²¹²¹ Nâsır Yüceer, "Sina ve Filistin Cephesi'nde Atatürk", *Atatürk Ansiklopedisi*. (<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sina-ve-filistin-cephesinde-ataturk/>)

²¹²² Attila İlhan, *Haco Hanım Vay*, Altın Kitaplar Yayınevi, 1984, s. 75-76.

Ahmet Çevik'in *Tutsak Yollar* romanında ise Yemen'deki saldırılardan kurtulan Hıdır Çavuş'un Şam'da Damascus Oteli'nde Mustafa Kemal Paşa ile karşılaşmalarına yer verilmektedir.

“‘Mustafa Kemal Paşa Hazretleri teşrif ettiler efendim! Diyerek sert bir selam verdi. Herkes ayağa kalktı.

‘Rahatsız olmayın efendiler. Kurban bayramlarınız mübarek olsun. Oturun lütfen. Nasılsınız?’

‘Sağ olun Paşa Hazretleri. Arkadaşları tanıtayım hemen.’

(...) ‘Hıdır Çavuş, diye tamamladı Şevket Bey. Yemen kahramanlarımızdan bir kıdemli Çavuş...’ deyince Paşa Hazretlerinin yaveri dikkatle baktı Çavuş’a. Şam Teşkilatı-ı Mahsusa Reisi konuşmasını sürdürerek. ’’²¹²³

Mustafa Yıldırım'ın *58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına* romanında Mustafa Kemal Paşa'nın Suriye Filistin cephesindeki mücadelelerine yer verilir. Romanda ondan “Kumandan” olarak da söz edilir. Mustafa Kemal Paşa romanda sadece askeri özellikleri ile değil halkın arasında dolaşan, onların acılarına ortak olmaya çalışan bir lider olarak anlatılırken, onun Enver ve Cemal Paşalar ile olan ilişkilerine de yer verilir. Yazar, romanda Mustafa Kemal'in bölgede sürüp giden savaş hakkındaki düşüncelerini şöyle anlatır:

“Kumandan, geceyi raporları okuyarak geçirdi. Ardı ardına emirler yazdırdı. Saatlerce seçenekler üstünde durdu. Bu seçeneklere Mareşal Sanders'in şöyle ya da böyle düşünebileceğini kattıkça, işin içinden çıkılmaz oluyordu. (...)

Bunlar yetmezmiş gibi, Kress von Kresenstein kumandasındaki Alman taburları Gürcistan'a gönderilmişti. Alman birlikleri giderken zırhlı trenleri de İstanbul'a götürmüşlerdi. Şimdi Suriye Filistin cephesinde bir tek zırhlı vagon kalmamıştı.

Şu olanlara, basit bir idari hata demek ne zor! Bir yıl önce de birlikler İran içlerine yollanınca Bağdat İngilizlerin eline düşmüştü. ’’²¹²⁴

²¹²³ Ahmet Çevik, *Tutsak Yollar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 268.

²¹²⁴ Mustafa Yıldırım, *58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına*, Ulus Dağı Yayınları, Ankara 2006, s. 60.

Romanda Mustafa Kemal'in cephe gerisinde kalmadığı, mücadele içinde bir askeri hayatının olduğu ele alınırken onun açlık ve zorluklar karşısında da yenilgiyi kabullenmeyen bir kişiliğe sahip olduğu vurgulanır. Şam'da verilen mücadelenin ardından askerleri ile yaşadıkları, romanda şöyle anlatılmaya çalışılır:

“3. Kolordu ırmağı geçerken Kumandan Mustafa Kemal Paşa arkasında karargâh zabitleri, onların da arkasında birkaç kilometre boyunca sessizce ilerleyen yorgun ve aç birlikler yamaçlardan aşağıya inmeye başladılar.

Gündüzün 30-40 dereceyi bulan sıcaklığından sonra dağların ayazı yüzlerini kavuruyor, çatlamış dudakları yakıyor, üşüdükçe daha hızlı yürümeye çalışıyorlardı. Bir tam günde alacakları yolu yarım gecede yürümüşlerdi. Düzlüğe vardıklarında dizlerinin bağı çözülmek üzereydi. Dağlarda ot kemirerek midelerini aldatmaya çalışanlar, onulmaz karın ağrıları ile sarsılmışlar elleri karınlarında iki büklüm...”²¹²⁵

Şam'da bulunan Victoria Otel'i romanlarda sıklıkla anlatılır. Bu romanda da bu otele önemli bir yer ayrılmıştır. 1918 Eylül'ü olarak verilen tarihte Mustafa Kemal Paşa ile Cemal Paşa'nın Şam'da Victoria Otel'deki görüşmeleri anlatılır.

“Aynı gecenin yarısına doğru, telgraf kulesinin beş on adım önündeki yüksek ağacın altında öbek olmuş, söyleşen Alman subayları ve Türk zabitleri, egzozundan gürültüler çıkararak Victoria otelinin önüne yanaşan otomobilden telaşla inerek, üstlerindeki tozu toprağı bile silkmeden içeri girenlere şöyle bir baktılar. Aralarından biri duyduğu şaşkınlığı dışa vurmaktan edemedi: ‘Mustafa Kemal Paşa bu! Öteki kumandanlar gelesi saatler oluyor, neden ayrı gelmiş ki?’”²¹²⁶

Romanda Victoria Oteli'nde buluşan Mustafa Kemal Paşa ile Cemal Paşa, Şam'ı kurtarmak için yapılması gerekenleri konuşurlar. Romanda Mustafa Kemal Paşa'nın yanında bulunarak dikkat çeken bir diğer isim ise İsmail Hakkı Tunalı'dır. Mustafa Kemal ona “Yaz çocuk” diyerek bazı belgeler hazırlatmakta, yazışmalar yaptırmaktadır.

²¹²⁵ Yıldırım, 58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına, s. 155.

²¹²⁶ Yıldırım, 58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına, s. 203.

Romanda onun Arap dünyasını İngilizlerin etkisinden kurtarmak gerektiği düşüncelerine de yer verilir.

“Kahveden bir yudum daha içerken, ‘Cephede tutunmak geçicidir. Aslolan Arap âlemini İngilizlerin etkisinden kurtarmak olmalı diye düşündü.’ İstanbul’dakileri uyandırmak için daha açık tekliflerde bulunmak gerekir. İngilizlerin bölge insanını kullanmasının önüne geçmeli. Bu da ancak adım atmakla mümkün. ‘Yaz çocuk’ dedi.

‘Cemal Paşa’ya Mekke Şerifi Hüseyin ile bir anlaşma yapma yetkisi tanınmalı. Şerif Hüseyin’e krallık vermek lazımsa verilmelidir. İngilizler, hiç duraksamadan saldıracak olurlarsa Şam’ı savunmak imkânsız olur.

Kuzeyden, Antakya civarındaki ordudan kuvvet kaydırarak bir emniyet hattı kurulursa, kuvvetlerimizi Rayak kuzeyine, Halep taraflarına çekeriz ve kuvvetli bir hat kurup İngilizleri durdururuz.”²¹²⁷

Romanda Mustafa Kemal’in Şam sokaklarında dolaşarak düşüncelere dalmasına yer verilirken bir gezintisinde Mithat Paşa’yı da hatırlamış olduğundan bahsedilir ve onun Şam şehri için yaptıkları ve uğradığı kötü akıbet anlatılır:

“Caddelerden hükümet meydanına dönerken büyük çarşıları, mektepleri yaptıran, açık su kanallarını kapattırarak o yıpranmış kerpiç evlerden kurulu şehrin geleceğini bir plana bağlayan zamanın valisi Mithat Paşa’yı düşünmeden edememişti. Kötü gidişin daha doğrusu sonun başlangıcı Mithat Paşa’nın uydurma bir mahkemeye beş gün içinde idama mahkûm edilmesi ve sonra Taifzindanlarında cellatlara boğdurulması mıydı? Toplumların geleceğini tek kişilik olaylar mı belirler?”²¹²⁸

Yazar, romanda Mustafa Kemal Paşa’nın Halep’te Baron Otel’de iken Bedevi Araplar tarafından suikasta uğradığını ancak onun bu suikast girişiminden tedirgin olmayarak ertesi gün ütülü, şık takım elbisesi ile görülmesinin isyancılarda yarattığı şaşkınlık verici etkiyi anlatır: *“daha dün bir grup Bedevi Baron otelini basıp Mustafa Kemal Paşa’yı öldürmeye kalkışmışlar.”²¹²⁹*

²¹²⁷ Yıldırım, 58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin’den Anayurdun Dağlarına, s. 209.

²¹²⁸ Yıldırım, 58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin’den Anayurdun Dağlarına, s. 208.

²¹²⁹ Yıldırım, 58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin’den Anayurdun Dağlarına, s. 317.

Romanda Mustafa Kemal'in Osmanlı ordusunun Almanlar tarafından ele geçirildiğinin tespitine ve bu duruma getirdiği eleştirilere yer verilirken uyarılarının Enver Paşa tarafından dikkate alınmadığı anlatılır:

“‘Alman mareşallerine teslim edilen ordunun karargâhında Alman subayların sayısı Türklerden çok! Cephe kararları nerede verildi?’

Binbaşı Nezir üçüncü süvari kumandanının sözünü saklamadan herkesin söylemekten kaçında gerçekler haykırı vermesi ile ünlü olduğunu bildiğinden kendi içinde kabaran hesaplaşmayı ona yaptırmak ister gibiydi.

‘Herhalde İstanbul’da değil?’

‘Ne İstanbul’u? Bu harbe İstanbul mu karar verdi? İngiliz buralarda ne istiyorsa Alman da onu istiyor!’

‘Zannımca bu çok doğru! Mustafa Kemal Paşa bir yıl evvel ‘yabancı kumandanlar emrinde perişan olacağız’ diye yazmıştı.

‘Ne oldu yazdı da? Enver her zamanki gibi bıyık altından gülüp geçmiştir?’”²¹³⁰

İsmail Bilgin’in 57. *Alay Filistin* romanında da Filistin cephesinde görev yapan Mustafa Kemal Paşa’ya yer verilmiştir. Yazar onun Von Kress Paşa ile yaşadığı tartışmaya kısaca yer verir ve ordunun güçsüz olduğunu bildiğini belirtir:

“Enver Paşa 7. Ordu Komutanlığı’na atanan Fevzi Paşa’ya (Çakmak), Filistin Cephesi’ni takviye görevini vermiş. Daha önce ‘Anafartalar Kahramanı’ olarak tanınan 19. Tümen Komutanlığı görevini yürüten Mustafa Kemal Paşa, Von Kress ile tartışınca 7. Ordu Komutanlığı’ndan istifa etmiş. İşte Halep’e gelen bütün birlikler, bizim gibi takviye birlikleri imiş.”²¹³¹

Ekrem Hayri Peker *Teşkilat-ı Mahsusa’dan Kuşçubaşı Hacı Sami Bey* romanında Mustafa Kemal Paşa’yı, Enver ve Cemal Paşaların karşısında duran ve onlardan farklı düşünen öngörü sahibi bir asker olarak ele alır. Romanda Mustafa Kemal Paşa’nın, Osmanlı ordusunun Almanlar tarafından yönlendirilmesinden ve Alman askerlerinin Türk askerlerinin içinde bulunmasından rahatsızlık duyduğu anlatılır. Ekrem Hayri Peker,

²¹³⁰ Yıldırım, 58 *Gün Mustafa Kemal ile Filistin’den Anayurdun Dağlarına*, s. 114.

²¹³¹ İsmail Bilgin, 57. *Alay Filistin*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 61.

romanda Almanların Mustafa Kemal'i kendi saflarına çekmeye çalıştıklarına ancak onun bunu hemen reddettiğini de söyler.

“Hepsi Kemal Paşa'yı gelip geçici görmüşlerdi. Enver Paşa'nın rakibini, Çanakkale kahramanı, İttihat Terakki Cemiyeti'nin eski üyesi ve Padişah'ın eski yaveri.

Kemal Paşa, Almanlarla anlaşmaya sürekli karşı çıkmıştı. Ordunun, Alman Genelkurmayı'nın emrine verilmesine, savaş planlarını onların yapmasına karşı, hep direnmişti. Örtülü ödenekten gönderilen Alman altınlarını hemen iade etmişti. Almanlar, onu altınlarıyla satın alamamışlardı.”²¹³²

Yazar, romanda aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'nın, Cemal Paşa'nın düzenlediği Kanal seferine de karşı durduğunu ve Anadolu çocuklarının göz göre göre ölüme göndermenin yanlış olduğunu söylediğini anlatır:

“Kanal seferine de karşı çıkmıştı Mustafa Kemal. Alman cephesinden çekilip Mısır'a getirilecek İngiliz ve Fransız askerleri Sina'yı geçip, Kudüs'e saldırabilirdi. Osmanlı ordusu çok yorulmuş ve tükenmişti. En seçme birliklerinin bir kısmı daha savaşın başında zamansız bir harekâtla Sarıkamış'ta yok olmuştu.”²¹³³

Şükrü Altın'ın *Medine Müdafası-Fahreddin Paşa* romanında Şam'da Büyük Viktorya otelinde toplanan paşalar arasında yer alan Mustafa Kemal Paşa'dan az da olsa söz edilmektedir. Romanda Cemal Paşa'nın Fahrettin Paşa'yı III. Ordu Kolordu Komutanlığı'nda, Mustafa Kemal Paşa'yı da Medine'de Hicaz Seferiye Kumandanlığı'nda görevlendirmek istemesine ve Mustafa Kemal'in de bu görevi reddetmesine yer verilmektedir:

“Medine'ye yardım gönderilmesi Filistin cephesinin zayıflatıyordu. Uzun müzakerelerden sonra Medine'nin tahliyesine karar verildi.

²¹³² Ekrem Hayri Peker, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kuşçubaşı Hacı Sami Bey*, Kastaş Yayınevi İstanbul 2017, s. 10.

²¹³³ Peker, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kuşçubaşı Hacı Sami Bey*, s. 11.

Yedinci kolordu kumandanı Mustafa Kemal Paşa Medine'nin tahliye kararının tatbik şeklinde sordu. Medine'nin tahliyesi Haremeyni Şerifeyn teslimi demekti. (...)

Cemal Paşa konuşmalarında hâlâ Mustafa Kemal Paşa'nın gönderilmesi üzerine müzakere ediyordu Mustafa Kemal birden ayağa kalkarak:

*'Medine'yi ben tahliye etmiyorum. Hicaz'ı şimdiye kadar hangi kumandan müdafaa etmiş ise tahliyesini de aynı kumandan yapsın' dedi.*²¹³⁴

4.1.4.4. Süleyman Askerî Bey

Süleyman Askerî Bey, İttihat ve Terakki üyeliğinin yanı sıra Teşkilat-ı Mahsusa'da önemli görevler üstlenmiştir. Bağdat'a askeri düzeni sağlamak amacıyla giden Süleyman Askerî daha sonra Trablusgarp'a gitmiş ve İtalyanlara karşı gerçekleşen direnişe dahil olmuştur.

Enver Paşa ve Cemal Paşa ile de görüşen Süleyman Askerî Bey, Birinci Dünya Savaşı'nda Irak ve Havalisi Genel Komutanı olmuştur. Bölgede hem İngilizlere karşı hem de isyancı aşiretlerle mücadele eden Süleyman Askerî askerler tarafından da oldukça sevilen bir komutan haline gelmiştir. Ancak daha sonra Süleyman Askerî Bey'in, Şuaybe ve Uceymi Muharebelerinde alınan yenilgiden dolayı intihar ettiği kabul edilir.²¹³⁵ Onun hayatı, Irak bölgesinde meydana gelen savaşlar ile birlikte romanlarda sıklıkla işlenmiştir.

Kemal Tahir'in *Kelleci Memet* romanında Rıfat Ağa isimli kahramanın geçmişi üzerinden Kut'ül Amare savaşı ve Süleyman Askerî Bey anlatılır. Rıfat Ağa seferberlikte cepheye giden en nihayetinde de Süleyman Askerî Bey ile birlikte Basra'yı almak için Irak cephesinde savaşmış bir askerdir. Romanda onun anılarını anlatması ile geriye dönüşler yaşanır. Yazar, romanda komutanını çok seven, ona hayranlık duyan bir askerin bakışından Süleyman Askerî'yi anlatır. Rıfat Ağa ona olan sevgisini ve merhametini de "fukara" kelimesi ile dile getirir. Kemal Tahir, Osmancık Taburu'nun Basra'yı geri almak için verdiği başarılı mücadeleyi ve başarısız olunmasının nedenini de aynı dikkatle iç içe verir.

²¹³⁴ Şükrü Altın, *Medine Müdafası-Fahreddin Paşa*, Hayat Yayınları, Ankara 2018, s. 96.

²¹³⁵ M. Şükrü Hanioglu, "Teşkilât-ı Mahsûsâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, XL.

“Süleyman Askeri Beyi bildin mi? Biz Süleyman Askeri Beyle Basramızı İngiliz gâvurundan kurtarmaya gitmişlerdeniz... Rezil Bedevilerin kancıklığına uğramasaydı Süleyman Askeri Bey Basramızı almıştı çoktan... Aslına bakarsan, Süleyman Askeri Bey, Basra'ya kumandan olduğu zaman, İngilizin adı madı yoktu. Yolu yarıladi. 'Basra'yı İngiliz almış' dediler. Süleyman Askeri Bey, kızdı ki çölün kum rüzgârı gibi, azdı. Bizi başına topladı. 'Başına topladı' dedimse, çölün yüzü askere kesti, belleme... Osmanlıdan bir Osmancık taburu var, bir de bizim atlı bölüğü... Arap Bedevisine geldi mi, işte bunlar çokluk... 'Osmanlı mecidiye dağıtmaktaymış lafını duyan yüreksiz Bedeviler, fukara Süleyman Askeri Bey'in çevresini kuşatmış. Tümü baldırı çıplak çapulcu... Bizi başına topladı rahmetli... 'Süleyman Askeri Bey' dedin mi on dakika düşüneceksin... Balkan'da, bunca Osmanlı ordusu ilk günden bozuluyor da, bizim Süleyman Askeri Beyimiz, bir tabur askerle gâvuru dağıtıp Tuna boyuna kadar gidip geliyor. 'Asker oğullarım' dedi. 'Başkumandan vekilimiz Enver Paşamız, beni Basra-Bağdat üstüne genel komutan dikti, bilmiş olun!' dedi, 'Dilediğim kadar asker veriyor ama ben istemiyorum' dedi. 'Çünkü bana siz yeter de artarsınız!' dedi.”²¹³⁶

Yazar, romanda daha sonra Süleyman Askeri Bey'in askeri dehasını ön plana çıkarır. İran sınırında bulunan Elhaz kasabasına giren Osmanlıların burayı savaşımadan ele geçirdikleri söylendikten sonra Süleyman Askeri'nin planı doğrultusunda Rıfat Ağa'nın da aralarında bulunduğu bir grup askerin İngilizlere petrol sağlayan İran'ın Karun bölgesine geçişleri ve burada gaz borularına düzenledikleri operasyona yer verilir.

“Acemin Elhaz kasabasına gösteriyor tamam dediler koca kasabayı tek tüfek atmadan aldık. Önümüzde bir iki Acem kılavuzu uydurup akşama doğru Karun boyundaki gaz borularına yetiştik. Acemin gaz kuyularından çıkan gaz yağı bu borularla İngilizlerin depolarına akarmış... Süleyman Askeri Bey'deki akli gördün mü? Niyeti gaz borularının kesmek... Gaz borularını kesti mi İngiliz gâvurun ışığını karartıyor. Şişesinde gazyağı kalmayacak da cehennem karanlığına gömülecek.”²¹³⁷

²¹³⁶ Kemal Tahir, Kelleci Memet, Remzi Kitabevi, İstanbul 1962, s. 134-135.

²¹³⁷ Kemal Tahir, Kelleci Memet, s. 136.

Rıfat Ağa'nın gözünden anlatılan Süleyman Askeri kimliği de romanda dikkat çeker. Ona hayranlık duyan Rıfat Ağa onun yarbay oluşunu hatırlar ve S. Askeri'nin birçok paşadan daha üstün özelliklere sahip olduğundan söz eder. Hatta bir bölümde onun ile Mustafa Kemal Atatürk'ü karşılaştırır ve ikisinin de "Paşa sesi" taşıdıklarını, Süleyman Askeri'nin askerlerini duygusal bakımdan etkilemekte de çok kuvvetli olduğunu söyler.

"Meğer biz boruları atarken İstanbul'dan Süleyman Askeri Bey'in yarbaylığı gelmiş... Yarbay marbay ama değme paşalardan üstün... Ben çok paşa gördüm, Alaman'ın Golf paşası, Halil Paşa, Ali İhsan Paşa... Süleyman Askeri Bey'deki sesi birinde görmedim. 'Paşa sesi' dedim mi bir Süleyman Askeri Bey'de vardı. Bir de rahmetli Atatürk'te... Bunlar bir kez asker evlatlarım diye bağırıldılar mı orduların gözlerinden yaş dökülürdü. İslamsak yalan mundar... Ağlatmadan yana Süleyman Askeri Bey, Atatürk'ten bile üstündü az biraz..."²¹³⁸

Kemal Tahir, Süleyman Askeri Bey'in bir vatan sevdalısı olduğunu, Saybe bölgesinde İngilizlerle yaşanan çatışmadan sonra yaralı iken bile cepheyi terk etmek istemediğini yine Rıfat Ağa'nın anlatımı ile okura sunar.

"Hiç unutmam böyle bir bahar vaktiydi beyim, Saybe derler bir yol kavşağında gâvur apansız çattık. Sağ yanımız Birisiye hurmalığı... Sol yanımız bildiğin Dicle Irmağı... İlk çarpışmada Fukara Süleyman Askeri Bey üç yerinden vuruldu mu sana? Subaylar 'Aman seni Bağdat'a yetiştirelim!' dediler. Rahmetli yattığı sedyeden tabancasına davrandı. 'Geri basın! Şart olsun vururum' diye bağırıldı..."²¹³⁹

Yazar daha sonra Süleyman Askeri'nin öngörülü bir asker olduğunu anlatmak için onun çöl bölgesine giden askerleri için seçtiği güzergâhtan söz eder. Çölde susuzluktan dolayı faciaların yaşanma ihtimaline karşı Süleyman Askeri'nin gidiş yolunu akarsu kenarlarından seçtiğini, böylece ordunun ve onlara eşlik eden binek hayvanlarının hayatlarını temin altına aldığını aynı dikkatle vererek onun askeri dehasına da dikkat çeker.

²¹³⁸ Kemal Tahir, *Kelleci Memet*, s. 136-137.

²¹³⁹ Kemal Tahir, *Kelleci Memet*, s. 139.

Ebubekir Subaşı da *Diclenin Son Türküsü Kut'ül Amare* romanında Birinci Dünya Savaşı'nda Kut'ül Amare'de mücadele eden Süleyman Askeri Bey'in hayatına yer vermiştir. Yazar, Süleyman Askeri'nin, Enver Paşa tarafından Irak'a gönderilmesinin arkasında yatan nedenleri sıralarken onunla birlikte genç ordu mensuplarının da Irak cephesine gönderildiğini söyler.

*“Nitekim Enver Paşa'nın güzel Basra'nın elden çıkması üzerine telaşlanıp Süleyman Askerî Bey'i Irak'a göndermesi elbette ki boşuna değildi. O aynı zamanda İngilizlerin kuzeye doğru ilerlemesini durdurmak üzere başıbozuklardan ve yeni silah altına alınmış kuvvetlerden teşekkül eden bir orduyu da Basra'ya göndermiş olacaktı.”*²¹⁴⁰

Subaşı, İngilizlerin Irak'ta birçok bölgeyi ele geçirdiğini, özellikle de Fırat ve Dicle nehirlerinin kesişim noktası olan Kurna şehrinin İngilizler tarafından ele geçirildiğini anlattıktan sonra, bu bölgeye daha evvel Balkan savaşlarında başarı göstermiş olan Süleyman Askeri Bey'in Enver Paşa tarafından özellikle gönderildiğini anlatır.

*“Kolay bir zafer kazanmış olan İngilizler ise Basra'yı ele geçirmiş olsalar da duracak gibi görünmüyorlardı. Bilakis ileri harekâta devam ederek 9 Aralık 1914'te Fırat ve Dicle nehirlerinin birleştiği yer olan Kurna mevkiini de işgal ettiler. Kuşatma öncesinde Kurna'daki Arap askerler kaçmış, Türkler ise esir düşmüşlerdi. Kurna'nın İngiliz eline düşmesi kahır ve üzüntü vericiydi, bunun üzerine Enver Paşa Trablusgarp'taki tecrübelerine güvendiği Erkân-ı Harp Binbaşı Süleyman Askeri Bey'i bazı seçme subaylarla birlikte buraya göndermeye karar verdi. Hesabına göre o Irak'taki aşiretleri teşkilatlandırarak ve Basra'yı geri alacaktı.”*²¹⁴¹

Romanda Irak cephesine giden Süleyman Askeri Bey'in mücadelesine yer verilirken onun buradaki çatışmalarda her iki bacağından da yara aldığını, savunma yapmanın faydasızlığını gören Süleyman Askeri'nin geri çekilmenin verdiği karamsarlığı ve yenilginin ortaya çıkardığı bunalımlı ruh halini ve en sonunda da intiharını anlatır.

²¹⁴⁰ Ebubekir Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kut'ül Amare*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2017, s. 33.

²¹⁴¹ Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kut'ül Amare*, s. 20.

“Artık Bercesiyeye koruluğunda yeniden derlenip toparlanarak müdafaaya geçmek faydasız görünüyordu. Durumu gören Fırat Grubu Kumandanı Binbaşı Ali: ‘Süleyman Bey, artık geri çekilmeyi teklif ve hatta rica ediyorum’ diye ısrar ediyordu. Yazık ki maddî ve manevî olarak pek yaman sarsılmış olan Askerî Bey: ‘Beni arabama bindirin!’ diye emretti. Dileği yerine getirildi ve tam arabası hareket etmek üzereyken birdenbire, çok yakından, Süleyman Bey’in can evinden bir silah sesi duyuldu.”²¹⁴²

Mehmed Niyazi Özdemir’in *Yazılamamış Destanlar* romanında da Süleyman Askerî’den söz edilmekte, onun Teşkilat-ı Mahsusa ile olan ilişkisi anlatılmaktadır. Romanda Trablusgarb’daki Müslümanlar ve İtalyanlar arasındaki savaşa yer verilirken Süleyman Askerî’nin bu savaşta üstlendiği görevlere ve Kuşçubaşı Eşref Bey ile olan bağlantısına değinilmiştir.

İsmail Bilgin’in *Mehmet Fazıl Paşa* romanında da Süleyman Askerî Bey’in hayatına yer verilmiştir. Yazar, Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı da olan Süleyman Askerî’nin Irak’a gitmek için yaptığı hazırlıkları ele alınır. Romanda Osmancık taburu ve İstanbul İtfaiye Bölüğü’nün de Süleyman Askerî Bey ile birlikte Irak’a gittiği anlatılır.

“Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Yarbey Süleyman Askerî Bey İstanbul’da hazırlıklara başladı. Kendine bağlı ve tamamen gönüllülerden oluşan Osmancık Taburu’nu oluşturdu. Ayrıca İstanbul İtfaiye Bölüğü’nü de yanına alarak Bağdat’a doğru yola çıktı.”²¹⁴³

Yazar, daha sonra Irak’a gelen Süleyman Askerî Bey’in Kurna’yı ele geçirmek için verdiği savaşı anlatır. Bu savaşta Arap aşiretlerinin bazılarının cepheyi terk etmeleri üzerine savaşın durumu olumsuz gitmeye başlamıştır. Romanda cepheyi kaybedeceğini düşünen Süleyman Askerî’nin intiharı ya da şüpheli ölümü de anlatılmıştır:

“Üstün İngiliz birliklerinin önünde aşiret birlikleri cepheye terk etmeye başlayınca Osmancık taburu da fedakârca çarpışmasına rağmen muharebeyi kaybedeceğini anlayan Süleyman Askerî Bey arabasına bindirilmesini istedi.

²¹⁴² Subaşı, *Diclenin Son Türküsü Kut’ül Amare*, s. 45.

²¹⁴³ İsmail Bilgin, *Mehmet Fazıl Paşa*, Timaş Yayınları, İstanbul 2019, s. 210.

Muharebenin kaybedileceğini anlayınca da bunu gurur meselesi yaparak tabancasıyla intihar etti. Çok geçmeden de İngilizler Kurna'yı ele geçirdi."²¹⁴⁴

4.1.5. Diğer Tarihi Kişilikler

4.1.5.1 Hasan Sabbah

On birinci yüzyılın başlarında İran'ın Kum şehrinde doğduğu düşünülen Hasan Sabbah'ın çalkantılı ve efsanevi hayatına Türk edebiyatında birçok eserde rastlanılmaktadır. Onun hayatı romanlarda çoğunlukla Ömer Hayyam, Vezir Nizamülmülk çevresinde ele alınırken bu üç kişinin hayatının kesişmesinin mümkün olmayacağını söyleyen araştırmacılar da bulunmaktadır. Ayşe Atıcı Arayancan'ın çalışmasında belirttiği gibi Ömer Hayyam, Vezir Nizamülmülk ve Hasan Sabbah'ın hayatlarının kesişmesi konusundaki ilk rivayetlere Reşidüddin Fazlullah'ın, *Camiü't-Tevarih* isimli eserinde yer verilmiştir.

“Ömer Hayyam ve Nişaburî ile birlikte Horasan'ın ileri gelen âlimlerinden imam Muvaffık Nişaburî'nin dersine katılmış olduğu rivayet edilmektedir. Ancak çok kişinin sandığının aksine Ömer Hayyam ve Hasan Sabbah'ın öğrencilik yıllarını bir arada geçirmeleri biraz gerçek dışıdır. Hatta birçok kaynakta bu arkadaşlığa Nizâmü'l-Mülk de eklenir. Rivayete göre; Hasan Sabbah, Nizamü'l-Mülk ve Ömer Hayyam gençliklerinde Nişabur'da İmam Muvaffık'tan beraber ders almaya başlamışlardır. Bu dönemde arkadaşlıkları samimiyet kazanmış, bu samimiyetin sonucunda, günün birinde içlerinden hangisi ilk önce yüksek bir konuma ulaşırsa, o mevkiyi diğer iki arkadaşı ile paylaşmak üzere karar almışlardır. Zamanla Nizamü'l-Mülk vezir olmuş, Ömer Hayyam ilimde ilerlemiştir. Anlaşma gereğince Nizamü'l-Mülk tarafından himaye edilen Ömer Hayyam ilmi araştırmalarına devam etmiş, Hasan Sabbah ise Nizamü'l-Mülk'ün yanında idari işlerde görev almıştır."²¹⁴⁵

Ayşe Atıcı Arayancan, *Hasan Sabbah ve Alamut* isimli çalışmasında Hasan Sabbah, Ömer Hayyam ve Nizamülmülk'ün çocukluk veya okul arkadaşı olma ihtimallerinin de yaşları gereğince mümkün olamayacağını yazar.

²¹⁴⁴ İsmail Bilgin, *Mehmet Fazıl Paşa*, s. 210.

²¹⁴⁵ Ayşe Atıcı Arayancan, *Hasan Sabbah ve Alamut*, Yedi Tepe Yayınları, İstanbul 2020, s. 26-27.

“Bu rivayetten ilk olarak Reşidüddin Fazlullah, Camiü't-Tevarih adlı eserinde bahseder. Onun ardından pek çok İranlı tarihçi tarafından tekrar edilmiş ve bir efsaneye dönüştürülmüştür. Öte yandan onların çocukluk ve okul arkadaşı olması oldukça tartışmalı bir konudur. Çünkü kaynaklara göre 1018’de doğan Nizâmü’l-Mülk ile 1124’te ölen Hasan Sabbah’ın ve 1132’de vefat eden Ömer Hayyam’ın yaş farklarından dolayı çocukluk arkadaşı olmaları pek mümkün değildir.”²¹⁴⁶

Fakat roman yazarları tarafından bu üç tarihi kişinin arkadaşlıkları oldukça ilgi çekici görülmüş ve romanlarda bu kurguya dayalı anlatımlar yapılmıştır.

Haldun Çubukçu’nun *Yıldızsayan* romanında Bâtıniler ve Büyük Selçuklu devleti arasında geçen mücadele ele alınır. Romanda Bâtınilerin etkisinde kalan ancak Büyük Selçuklu devleti için çalışmaya başlayan Melami karakterinin gözünden Alamut Kalesi ve Hasan Sabbah anlatılır. Bir dönem Bâtınilerin içinde yaşayan Melami, Hasan Sabbah’ın dünyaya dair bir istek ve arzusunun bulunmadığı gibi görüldüğünü ancak tam tersine dünyaya hükmetmek istediğini söyler.

“Kayalar içine oyulmuş, geniş ve loş odasında, arkasındaki mazgala bir ok boyu yakın ve sanki boşlukta, uçurumda oturuyormuşçasına duran, elinde hakiki ve Ali mushaftı olduğu bildirilen Kur’anıyla, bu dünyayla ilgisiz görüldüğü haliyle; ama kalbinden gözlerine vuran ateşin harında, bu dünyayı yıkıp yerine kendi hayalindeki dünyayı kurup, efendisi olma isteğini tebliğ eden haşmetiyle Dağın Şeyhi’ni gördüm. Rüzgârın ve karın, yağmurun ve güneşin buyruğunda uysal kediler gibi durduğu ve o sarı kan kalesinin en erişilmez burcunda, imamların sonuncusu velayet halkasının tamamlayıcısı ‘Sahibülzaman’ın şakının yansıdığını da...”²¹⁴⁷

Reha Çamuroğlu’nun *Selahaddin el Kürdi* romanında da Reşidüddin Sinan devri İsmaili yapılanmanın faaliyetlerine yer verilmiştir. Romanda Haşhaşilerin kaleleri sıralanır ve Reşidüddin Sinan’ın Masyaf Kalesi’ni seçmesi anlatılır.

“Sonra tek tek Haşhaşin kalelerini dolaşmaya başladı: Kudmos, Alifa, Kahf, Masyaf. Bunların her birinde aylarca kaldı. Her kalenin halkı ve muhafızlarıyla

²¹⁴⁶ Arayancan, s. 27-28.

²¹⁴⁷ Haldun Çubukçu, *Yıldızsayan*, Gendaş Kültür, İstanbul 2004, s. 107.

şahsi ilişkiler geliştirdi. Dostluk, saygı, güven ve en nihayet, tartışmasız itaatlerini elde etti. Olgunlaştırdığı bir kaleden diğerine geçiyordu. Nihayet tüm kalelerinin mutlak itaatini sağladığına kanaat getirmiş olarak Masyaf Kalesi'ne yerleşti. Selahaddin Halep'i almak için uğraşırken, o, burada Masyaf'taydı ve artık aralarındaki mesafe çok kısalmıştı."²¹⁴⁸

Reha Çamuroğlu romanda II. Hasan olarak da bilinen Reşiddüddin Sinan'ın kişiliği hakkında da bilgilere yer verir. Yazar, onun gizli ilimlerle donatılmış olduğunu ve birçok sırra erişmiş bir mürit olduğunu, toplum içinde de olsa gizli bir yaşam sürdürebildiğini söyler.

"Reşideddin Sinan, Haşhaşinlerin piri Hasan Sabbah'ın en gözde öğrencilerinden biriydi. Felsefede, simyada, gaip âlemine ilişkin tüm ilimlerde senelerce göz nuru dökmüş, bunlarla yetinmemiş, siyaset ilmiyle de yakından ilgilenmişti.

'1163'te, Haşhaşinlerin Kazvin'deki 'Ölüm Kalesi'nde bulunan karargâhı Suriye'ye, oradaki cemaatlerini toparlayacak, onları güçlü bir geleceğe hazırlayacak bir önder göndermeye karar verdiğinde, tereddüt göstermeksizin bu kişinin Reşidettin olduğu sonucuna varmıştı.

Elinde asası, üzerinde kıldan cübbesi, ayaklarında çarıkları yaşlı bir derviş olarak Halep'e yerleşti Sinan. Aylarca birkaç Haşhaşin dışında kimseyle sırrını paylaşmaksızın burada yaşadı."²¹⁴⁹

Romanda daha sonra Selahaddin Eyyubi'nin Haşhaşilerin en önemli kalelerinden olan Masyaf Kalesi'ni kuşatmasına yer verilmiştir. 1176 tarihli bu kuşatmada Selahaddin Eyyubi'nin her gün kuşatmayı denetlediğini söyleyen yazar, "Dağın Şeyhi" olarak anılan Reşiddüddin Sinan'ın ise kuşatmayı seyrettiğini anlatır.

Ömer Rıza Doğrul'un, *Hasan Sabbah Cennet Fedaileri* romanında da Hasan Sabbah romanın bir kahramanı değildir ancak onun ölümünden sonra onun makamına geçmiş olan ve dağın şeyhi olarak anılan Cebel Sinan'dan söz edilir. Cebel Sinan anlatılırken onun da tıpkı Hasan Sabbah gibi bir sahte cennet kurduğu ve kendi emirlerini

²¹⁴⁸ Reha Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, Everest Yayınları, Aralık 2011, s. 150.

²¹⁴⁹ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, s. 150.

yerine getiren fedaileri bu cennete aldığından buradaki cariyelerin varlığından söz edilir. Romanda Hasan Sabbah'ın öğretisinin dayanağı olarak da Tanrı'nın varlığını inkâr eden ve maddeci anlayışı ortaya çıkarmak isteyen İbn Meymun gösterilir. Ayrıca Cebel Sinan'ın yanına giden roman kişilerinden Zeydun ve Haldun'a onun uyguladığı muamele ile kendisini tıpkı Hasan Sabbah gibi ulaşılmaz bir güç olarak göstermeye çalıştığı da söylenebilir:

“Şeyhül Cebel Sinan o sıralarda İbni Meymunların mehdilerin Hasan Sabbahların en mühim ve en kuvvetli varisiydi. Onun da Hasan Sabbah'inki gibi cenneti bu cennet içinde Huri ve bu cennet ve bu hurilerin aşkına hayatlarına ehemmiyet vermeyen fedaileri ve daileri vardı.

Sinan kenarları parmaklıksız taraça da iki asker arasında oturuyordu. İki yanda saçlı sakallı on iki dai diziliydi. (...)

'Efendiler dedim 'Muazzam ve yüksek bir huzur da Şeyhül Cebel'in karşısındasınız diz çökün ve secde ediniz!''²¹⁵⁰

Okay Tiryakioğlu'nun *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi* romanında da Hasan Sabbah ve dönemin Haşhaşi lideri olarak kabul görmüş olan Reşidüddin Sinan'dan söz edilir. Romanda Hasan Sabbah'tan sonra imam olarak kabul edilen R. Sinan'ın “zamanın imamı” olarak anıldığı belirtilir ve mezheplere bölünmüş İslam dünyasının karmaşık durumuna yer verilir.

“Hasan Sabbah, Raşidüddin Sinan, kendini 'Zamanın İmamı' olarak adlandıran ve tüm mükellefiyetleri kaldırdığını iddia eden Alamut lideri Hasan-ı Sani, hiç düşünmeden kendilerinden başka her an herkesi akıllarınca tekfir edip kan dökebilen Hariciler, hadis muhalifi ifrat Mutezililer, bambaşka bir uçta duran ve haclılara payanda olmakta başka bir işe yaramayan Dürziler, güya Fatımileri reddeden Karmatiler ve nice diğerleri... Şu hadisi aklınızdan asla çıkarmayın yoldaşlar; 'Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır, bunların içinden yalnız biri ehlinecat (kurtulanlar) olacaktır!''²¹⁵¹

²¹⁵⁰ Ömer Rıza Doğrul, *Hasan Sabbah Cennet Fedaileri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2015, s. 91.

²¹⁵¹ Okay Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, Timaş Yayınlar, İstanbul 2017, s. 259.

Okay Tiryakioğlu, romanda Nureddin Zengi'nin Şii İsmaili temelli bir yapılanma olan Hasan Sabbah örgütüne karşı aldığı tedbirlere de yer verir. Romanda Nureddin Zengi'nin Şii İsmaili inancının etkisini İslam dünyasında azaltmak adına El Ezher'in etkisini de kırmak için Darülhadis Medresesini kurduğunu böylece Sünni inancının daha da güçlenerek yayılacağını düşündüğü ele alınır.

Yazar, II. Hasan yani Reşidüddin Sinan'ın kendi inanışına göre bazı dini beyanlarda bulunduğundan söz ederken onun İslam dinini değiştirip dönüştürmeye çalışmasından da bahseder ve *kıyamı kıyamet* isimli tebligatına yer verir.

*“‘Kıyam-ı Kıyamet’ adını verdiği bildirisinde II. Hasan şöyle diyor; ‘Ben İmam-ı Zaman’ım, İslam’daki emir ve neyhe ait ne kadar tekâkif mevcutsa hepsini lağvettim. Halk batinen Hüda’ya merbut kalmalı zahirde ise tamamen hürdür. Kuran-ı Kerim’de anlaşılan mana zahirî değil, bâtinidir.’”*²¹⁵²

Romanda Hasan Sabbah'ın Alamut Kalesi'nden otuz beş yıl boyunca hiç ayrılmadığından ve burada öldüğünden de söz edilmektedir. Reşidüddin Sinan'ın ise tıpkı Alamut Kalesi gibi inşa edilen Masyaf Kalesini inşa ettirip burada yaşadığına yer verilmiştir.

*“‘Raşidüddin’in Masyaf Kalesi’nde, Alamut’taki içlerinden süt ve şarap fışkıran pınarlar ve akarsularla dolu bahçelerden çok daha görkemlilerini inşa ettirdiği söyleniyor.’”*²¹⁵³

Romanda Nureddin Zengi'nin Haşhaşiler ile yapılacak olan mücadelenin zorluklarını ele aldığından söz edilirken Hasan Sabbah fedailerinin ulaşılması güç kalelerde gizlenerek yaşadıklarından ve gizli birtakım köylerde kendilerine taraftar bulduklarından söz edilmektedir.

Coşkun Mutlu'nun *Hasan Sabbah Alamut Kalesi Dağların Asi Rüzgârı* romanında Hasan Sabbah'ın çocukluğundan ölümüne kadar hayatı anlatılır. Ailesinin On İki İmam inancına sıkı sıkıya bağlı olduğu belirtilen Hasan Sabbah'ın Kum kentinde başlayan çocukluk yıllarını anlatan yazar, Hasan Sabbah'ın kitaplara olan düşkünlüğünü fark ederek ailesinin onu Rey'e göndermesi ile devam eder. Romanda Hasan Sabbah biraz

²¹⁵² Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, s. 73.

²¹⁵³ Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, s. 76.

efsaneleştirerek verilir ve onun çocukluk yıllarından itibaren Hazar Denizi kıyısında kumlardan kale yaptığını, babasının “kaleni kimsenin ulaşamayacağı yere yap” öğüdü üzerine “*Ben kalemi buraya yapacağım. Tanrı denizini çeksin*”²¹⁵⁴ dediği belirtilir.

Roman daha sonra On İki İmam inancın Hasan Sabbah’a yetmediğini ve Emire Zarrab ile tanışan Hasan Sabbah’ın dini görüşlerinin değiştiğini anlatır. Hasan Sabbah’ın İsmaililik ve On İki İmam inancı arasındaki farklar sonucunda inancının değiştiği belirtilir. Romanda İsmaililik ve On İki İmam inancı arasındaki farklar da anlatılır. Cafer es Sadık’ın oğullarından olan İsmail ve Musa Kazım’ın hilafetinin kabulünden inanç farklarının doğduğu, İsmail’in Hz. Ali soyundan olduğu ve büyük olduğu için hilafetin onun hakkı olduğuna inanıldığı belirtilir.²¹⁵⁵

Romanda daha sonra İsfahan’a giden Hasan Sabbah’ın burada Ömer Hayyam ve Ebu Ali ya da Nizam olarak anılan Nizamülmük ile tanıştığına yer verilir. Birçok araştırmacı ise böyle bir tanışmanın olmadığını belirtmektedir. Sarayda güç elde eden ve Melikşah’ın veziri olan Nizamülmük’ün Ömer Hayyam’ı yanına aldırıldığına, Ömer Hayyam’ın da Hasan Sabbah’ı saraya aldırıldığına ancak Nizamülmük’ün bu durumdan hoşlanmadığına ve Hasan Sabbah’ı gözetim altında tuttuğuna değinilen romanda Nizamülmük, Hasan Sabbah’a karşı oluşan bir karşıt güçtür ve onu sürekli kıskanmaktadır. Daha sonraki bölümde saraydan kovulan Hasan Sabbah’ın saraydaki eşi ile birlikte Rey’e sürgün edildiğine yer verilirken Nizamülmük ile de ilk büyük düşmanlıkları başlamış olur.

Yazar, davasından vazgeçmeyen Hasan Sabbah’ın Mısır’a gitmeye hazırlandığını anlatırken onun böylece birçok şehirde inancını yaydığını anlatır.

*“Daha sonra Musul Sincar, Rahbe, Dimaşk, Sayda en sonunda Sur üzerinden Akka’ya ulaştı. Evinden ayrılışının üzerinden 2 yıl geçmişti. Akka’ya geldi Akka denizin kenarında güzel bir kentti.”*²¹⁵⁶

Hasan Sabbah’ın Mısır’da başda Ebu Davut tarafından büyük bir gösteri ile karşılandığı ve çok güzel ağırlandığına da yer verilir. Daha sonra halife ile tanıştığı halifenin yerine geçecek olan Nizar ile samimi bir arkadaşlık kurduğu anlatılan Hasan

²¹⁵⁴ Coşkun Mutlu, *Hasan Sabbah Alamut Kalesi Dağların Asi Rüzgârı*, Lopus Yayınevi, Ankara 2019, s. 14.

²¹⁵⁵ Mutlu, *Hasan Sabbah Alamut Kalesi Dağların Asi Rüzgârı*, s. 25-26.

²¹⁵⁶ Mutlu, *Hasan Sabbah Alamut Kalesi Dağların Asi Rüzgârı*, s. 64.

Sabbah'ın Mısır'da kendisini kıskanan ve Ermeni asıllı olduğu söylenen Bedrül Cemali tarafından Mısır'dan sürgün edildiği belirtilir. Daha sonra Mısır'dan da sürülen Hasan Sabbah, Deylem bölgesine gitmiş ve propaganda faaliyetlerine başlamıştır.

Romanda yer verilen ilginç bir kişi ise Semerkantlı bir Türk olan Kiya Buzurg Ümid'dir. Kirman'da tanıştığı bu Türk Hasan Sabbah'ın en gözde fedaileri arasında olacaktır ve onu ölümünden sonraki halefi olarak gösterecektir. Özellikle Kazvin bölgesinde örgütlenen Hasan Sabbah'ın Alamut'u alma planlarına da yer verilen romanda halkın İsmaililerden baskı görmesi de anlatılır.

Hasan Sabbah'ın hedeflerine ulaşmak için "takiyye" yolunu da seçtiğini anlatan romancı, Hüseyin Kani isimli Haşhaşi'yi etkileyerek Hasan Hüseyin Mehdi'nin elinde bulunan Alamut Kalesi'ni ele geçirişine yer verilir. Romanda Hüseyin Kani, kendisini bir tüccar olarak tanıtip Mehdi'yi aldattığı ve onunla dost olduktan sonra da Alamut'a İsmailileri yerleştirdiğini, daha sonra da kaleye Hasan Sabbah'ı getirdiğini anlatır. Romanda Mehdi'nin çaresizce kaleyi Hasan Sabbah'a teslim ettiği belirtilir. Hasan Sabbah kaleyi ele geçirdikten sonra burada yaşlı genç birçok İsmaili bu bahçelerin kurulması için çalışır. Romanda Hasan Sabbah'ın ünlü "cennet bahçesi" fikrini de Ömer Hayyam'dan aldığı belirtilmektedir.

*"Bir gün sevgili dostum şair ve bilgin Ömer Hayyam 'bu insanlar cennet için yaşarlar onlara bir cennet verirsen onları yönetirsin' demişti işte o gün gelmek üzere. Bakın geçmiş zamanda Deylem krallarının yaptıkları şu bahçeleri onlar zevk ü sefa içinde dünya nimetlerini yaşamak için bu bahçeleri yaptırmışlardı. Bizse bu bahçeleri devamız uğruna kullanacağız. Bu bahçeleri bitirdiğimizde aynen cennet bahçeleri gibi olacak."*²¹⁵⁷

Hasan Sabbah'ın oğulları Muhammed'i ve Hüseyin'i davalarına ihanet ettiği gerekçesiyle öldürttüğü ve davasına çok büyük sadakati olduğu vurgulanırken romanda daha sonra Büyük Selçuklu Devleti'nin liderlerinin Hasan Sabbah ile mücadele etmesi ve kalelerine fetihler düzenlemesine yer verilir ve Hasan Sabbah'ın Büyük Selçuklu devleti ile yaptığı sulh anlaşmasından sonra hayatını kaybettiği söylenir.

²¹⁵⁷ Mutlu, *Hasan Sabbah Alamut Kalesi Dağların Asi Rüzgârı*, s. 128.

Orhan Yeniasaras'ın *Alamut Kalesi* romanının on dokuzuncu bölümünde ise Hasan Sabbah'ın hayatı kısaca anlatılır ve Nizamülmük ile olan çatışmalarına odaklanılır. Daha sonra Hasan Sabbah'ın Mısır'ı, Fatimileri ziyaretini anlatan yazar, onun Mısır'da çok güzel bir şekilde karşılandığını, halifenin oğlu Nizar ile de çok yakın dostluğunun olduğunu ancak vezir Bedrül Cemali ile anlaşamadığını belirtir. Mısır'dan sürülen Hasan Sabbah'ın daha sonra Akka'ya gidişi anlatılır. Ardından Mehdi'yi aldatarak Alamut Kalesi için yapılan planlarına yer verilir ve onun hemen halife olarak Fatımi halifesini tanıdığını duyurur.

*“Hasan Sabbah ilk iş olarak surların onarımını yaptırdı. Uzun süreli kuşatmalara karşı önlem olarak su ve erzak depolarının sayılarını artırmak gerekiyordu.”*²¹⁵⁸

Romanda Hasan Sabbah'ın büyük çabalarla kurduğu Alamut kalesi ve kale içindeki kütüphanesinin Moğollarca yakılıp yıkılmasına da yer verilir.

*“On bin kişilik Moğol ordusu, Yesu Buka'nın komutasında Alamut kuşatmasına yardıma gidiyordu. Talekan Irmağı buz tuttuğu için bu yol çok kestirmeydi.”*²¹⁵⁹

Ahmet Haldun Terzioğlu'nun *Alamut'un Piri Hasan Sabbah* romanında Hasan Sabbah'ın izinden giden bir gezginin bakış açısından ve bölgede yaşamış olanların duydukları efsanelerden Hasan Sabbah'ın hayatı ele alınmaya çalışılır. Romanda başlangıçta onun Alamut kalesine gittikten sonra bir daha dışarı çıkmadığı belirtilir:

*“Alamut Hasan Sabbah'ın son durağıydı. Çok dolaşmış Alamut'a yerleştikten sonra bir daha dışarı çıkmamıştı. Alamut onların ilk uğrağı olmak zorundaydı.”*²¹⁶⁰

Hasan Sabbah'ın gerçek ismini el Hasan bin Ali bin Muhammed Bin Cafer bin el-Hüseyin bin Muhammed-es Sabah el Himyeri olarak belirten ve ailesinin geldiği yeri anlatan yazar, onun ailesinin kökenlerinin Yemen'den göç etmiş Himyerilerden geldiğini

²¹⁵⁸ Orhan Yeniasaras, *Alamut Kalesi*, Panama Yayıncılık, Ankara 2019, s. 334.

²¹⁵⁹ Yeniasaras, *Alamut Kalesi*, s. 408.

²¹⁶⁰ Ahmet Haldun Terzioğlu, *Alamut'un Piri Hasan Sabbah*, Panama Yayıncılık, Ankara 2020, s. 45.

söyler. Yazar, Himyerilerin bir zamanlar Yemen’i yöneten bir hanedanlık olduğunu ve onların İslamiyetten evvel puta taptıklarını belirtir.²¹⁶¹

Romanda Hasan Sabbah’ın ailesinin yanı sıra onun doğduğu yere ve kişiliğinin oluşumundaki etkenlere de yer verilir, On İki İmam Şiiliğine inanan dindar bir çevrede yetişen ve zeki bir çocuk olduğu belirtilen Sabbah’ın daha çocukken din âlimi olmak istediği anlatılır.²¹⁶²

Din alanında kendini geliştirmek isteyen Hasan Sabbah’ın en büyük destekçisinin babası olduğu romanda belirtilirken, yine Sabbah, babası tarafından Şiiliğin o dönemdeki merkezi olan Rey’e gönderilir. Rey’de çok küçük yaştan (yedi) itibaren yalnız başına başlayan hayatı ve ilim macerası onu bu şehirde çok bilinen bir kişi haline getirecektir:

*“Rey kenti Şii eğitiminin verildiği medreselerinde ünlü hocaların görev aldığı önemli bir merkezdi. Hasan’ı oraya göndermeye niyetlendiklerinde akıllara gelen tek şüphe orada başarılı olup olmaması değil yaşının küçüklüğüydü.”*²¹⁶³

Romanda Rey şehri dailerin merkezi olarak tanıtılır. Terzioğlu, romanda Hasan Sabbah’ın bu şehirde Nizamettin Tusi, İmam Muvafık Nişaburi gibi ünlü âlimlerden dersler aldığını söyler.

Ahmet Haldun Terzioğlu romanda Hasan Sabbah’ın çok zeki bir çocuk olduğunu ve öğretilen her şeyi olduğu gibi ezberlemeyip sorgulamalar yaptığını belirtir.

Romanda Hasan Sabbah’ın hayatındaki dönüm noktalarından biri olarak Emire Zarrab isimli bir İsmaili ile tanışması gösterilir. Ayşe Atıcı Arayancan da Hasan Sabbah’ın hayatının Emire Zarrab ile tanışarak onun davasına kendisini adanması ile dönüştüğünü yazar.

*“Aslen İsnâaşeriyye mezhebine mensup olan Hasan Sabbah daha 17 yaşında genç birisiyken, İslamiyet’i büyük ölçüde sorgulamış ve Emire Zarrab sayesinde İsmaililik ile tanışıp, Fatıma davasını üstlenmiştir.”*²¹⁶⁴

²¹⁶¹ Terzioğlu, *Alamut’un Piri Hasan Sabbah*, s. 47.

²¹⁶² Terzioğlu, *Alamut’un Piri Hasan Sabbah*, s. 47.

²¹⁶³ Terzioğlu, *Alamut’un Piri Hasan Sabbah*, s. 89.

²¹⁶⁴ Ayşe Atıcı Arayancan, *Hasan Sabbah ve Alamut*, Yedi Tepe Yayınları, İstanbul 2020, s. 28.

Romanda da Hasan Sabbah'ın sorgulamalarına cevaplar veren, onun zahiri olandan batıniye geçişinde yol gösteren Emire Zarrab olarak gösterilmektedir.

*“İsmaili mezhebinden Mısır İsmaililerinden Rey’de yaşayan Emire Zarrab ile tanıştı. Dost oldular iyi mizaçlı ve bilgili biri olan Zarrab ile konuşunca etkilenmeye başladı Hasan Sabah. Zarrab ona İsmaili inancının temellerini anlattı. Hasan Sabbah’ın içinde kuşkular uyandırmayı ve onun mezhebine kazandırmayı amaçlıyordu.”*²¹⁶⁵

Hasan Sabbah’ın İsmaililik mezhebine dair getirdiği eleştiriler ve Emire Zarrab’ın ona verdiği cevaplar da önemli yer tutmakta, bu cevaplar Hasan Sabbah’ın mezhepsel dönüşümler yaşamasına sebep olarak gösterilmektedir.²¹⁶⁶

Hasan Sabbah ile Emire Zarrab arasındaki sohbetlerin önemli bir yer kapladığı romanda, Emire Zarrab’ın Bâtınlık hakkındaki görüşlerine de yer verilir. Bâtını bilgiyi ise onlara göre ancak “imam” olan kişiler bilmektedir. İmam denilen kişileri Tanrı elçisi olarak kabul eden İsmaili Emire Zarrab, imamların peygamberlerden üstün olduğunu iddia eder. Romanda Hasan Sabbah’ın bu görüşe katılmadığı belirtilir.²¹⁶⁷

Emire Zarrab, İsmaililiğin inançları hakkında Hasan Sabbah’ı ikna etmek için birçok açıklama yapar. İsmaililere göre Hz. Ali soyundan gelen Cafer es Sadık ile İsmail arasındaki imamet tartışmasında imamet İsmail’e geçmiştir. Romanda Hasan Sabbah’ın, Emire Zarrab’ın düşüncelerinden çok etkilendiği, hatta düşünmekten hastalandığı anlatılır. Onun hasta yatağında bile hakikati bulmadan ölmekten korktuğu belirtilir:

*“Ağır bir hastalığa yakalandı. Hekimlerin elinde güçsüz ve perişan halde tedavi olmaya çabalarken aklında yine aynı sorular vardı. İşin kötüsü inancındaki değişimleri büyük bir taassup halinde kendine saklıyor kimselere açıklayamıyordu. Bu da ona daha fazla hasta ediyordu.”*²¹⁶⁸

Hasan Sabbah, İsmaililik hakkında Necm Saraç isimli bir kişi ile tanıştıktan sonra daha net düşüncelere sahip olmaya başlar ve onun batını ilimleri öğrenerek İsmaililiğe daha da yakınlaştığı anlatılır.

²¹⁶⁵ Ahmet Haldun Terzioğlu, *Alamut’un Piri Hasan Sabbah*, Panama Yayıncılık, Ankara 2020 s. 93.

²¹⁶⁶ Terzioğlu, *Alamut’un Piri Hasan Sabbah*, s. 93.

²¹⁶⁷ Terzioğlu, *Alamut’un Piri Hasan Sabbah*, s. 94.

²¹⁶⁸ Terzioğlu, *Alamut’un Piri Hasan Sabbah*, s. 98.

İsmaililik mezhebini iyice benimseyen ve bazı sırlara vakıf olduğu anlatılan Hasan Sabbah'ın Mısır'a gidip Fatımi halifesini ziyaretini de anlatan yazar, Hasan Sabbah'ın Kahire'de şehrin girişinde övgü dolu sözlerle kalabalık gruplarla karşılandığı bir yıl kadar bu şehirde kaldığını anlatır.

Bu şehirde de kişiliğinden söz ettiren Hasan Sabbah halifeden de iltifatlar görünce Fatımi veziri tarafından tehlikeli görülerek Mısır'dan sürgün edilir. Buradan Bağdat'a, Rey'e ve Deylamlıların yaşadığı yerlere giden Hasan Sabbah, Rey'den ve birçok yerden sürgün edilir. Selçuklu veziri Nizamülmülk tarafından sıkı takibe alınan Hasan Sabbah çareyi kaçmakta bulur. Romanda Hasan Sabbah'ın Alamut Kalesi'ne sığınması ve orayı kendi "ütopyası" olarak inşa etmesi de anlatılır.²¹⁶⁹

Romanda, Hasan Sabbah hakkında araştırmalar yapan Gezgin'in, Hasan Sabbah ve Alamut hakkında bölge halkından dinlediklerine de yer verilir ve Alamut Kalesi'nin arka kısmında hazırlandığı iddia edilen cennetin efsaneleştirilmiş özellikleri, köşkler, değerli eşyalar, süt bal çeşmeleri ve huriler sıralanır.

Yazar, Hasan Sabbah'ın fedailerini cennete göndermek gibi bir gücünün olduğuna inandırmak için kurduğu bahçeye, bu bahçede bulunduğu iddia edilen kadınlara ve haşhaş kullanılmasına ayrıntılı olarak yer verirken, bu konunun Marko Polo'nun Seyahatnamesinde biraz da abartılı ve yanıltıcı bir şekilde bulunduğu bilgisi de belirtilmektedir:

"Yaşlı köylünün anlattığına göre ki bunlar sadece kendisinde başkalarının onlara da başkalarının aktarımıyla Hasan Sabbah seçtiği güçlü yetenekli genç ve dâileri eğitimleri arasında ziyafete davet ediyordu. Bunlara bazen tek bazen iki bazen dört, on yirmi genç ve dahi olabiliyordu. Ziyafet sırasında bir taraftan onlara cenneti anlatıyor öte taraftan kendisine özel hazırladığı içine bolca haşhaş, katı özel içkiyi veriyordu gençlere. Uyuşturucuyu alan gençler uyumaya başlıyor, Hasan Sabbah'ın yakın adamları da onları oradan alıp cennet bahçesinde taşıyorlardı. Gençler uyanık gözlerini açtıklarında kendilerini güzelliklerin içinde buluyorlar ve cennette olduklarını sanıyorlardı. Etraflarında yarı çıplak, çıplak genç güzel kızlar bulunuyordu. Şarkı söylüyorlar oynuyorlar, nefis yiyecekler

²¹⁶⁹ Terzioğlu, *Alamut'un Piri Hasan Sabbah*, s. 275.

içecekler sunuyorlardı genç fedailere. Huri gibi güzeller... Sonra da onlarla birleşiyorlardı.”²¹⁷⁰

Romanda cinayet işlemeleri için seçilen fedailerin önce gizli bahçeye götürülüp cennette olduklarına inanmalarının sağlandığı, daha sonra da ebediyen kalacaklarını sandıkları bu cenneti isteyip istemedikleri sorusu ile muhatap oldukları anlatılırken, fedailerin çok erken yaşlardan itibaren yaşanılan dünyanın bir cehennem olduğuna inandırıldıkları ve görevlerini yapınca da ebedi cennete gideceklerine kanaat getirdiklerine vurgu yapılır.

Romanda “Seyduna” olarak da anılan Hasan Sabbah’ın kişiliği hakkında da bazı açıklamalar yapılır ve onun kitaplara olan düşkünlüğünden söz edilir. Onun kitap ve ibadete ayırdığı zamanın dışında da Alamut ve halkı ile ilgilendiğine yer verilir.

Yazar, Hasan Sabbah’ın Alamut Kalesi’nde içkiyi ve zinayı kesinlikle yasakladığına da yer verirken, onun yeni Fatımi halifesi adına hutbe okutup para bastırıldığını söyler.

Romanda Vezir Nizamülmülk’ n Haşhaşiler ile olan mücadelesine de yer verilir. Yazar, Nizamülmülk’ n tehdit olarak gördüğü Fatımiler’den evvel İsmaili olan Haşhaşiler ile mücadele etmek gerektiğine inandığını belirtir.

Romanda Melikşah’ın Haşhaşilerle görüşmek için bir heyet hazırlattığı ve Alamut Kalesi’ne gönderdiğine de yer verilmiştir. Ebu Tahir isminde bir Haşhaşi fedaisi tarafından Nizamülmülk’e düzenlenen suikast anlatılırken eserde doksan yaşında öldüğü söylenen Hasan Sabbah’ın hayatını anlatan ve kendi ağzından yazılan *Sergüzeşti Seyyidina* isimindeki kitaptan da söz edilir:

“Bu hayatı, düşüncelerini, yolunu, davayı, yeni davete inançlarını sığdırdığı kalın kitap... Nizari İsmaililerin temel kitabı olacak kitap. Sergüzeşti Seyyidina-Efendimizin Serüveni”²¹⁷¹

Konu ile ilgili romanlarda Hasan Sabbah ve Nizamülmülk’ n aynı dönemde yaşadıkları ve birbirlerinden hiç hoşlanmadıklarına da yer verilmiştir. Ancak

²¹⁷⁰ Terzioğlu, *Alamut’un Piri Hasan Sabbah*, s. 326-327.

²¹⁷¹ Terzioğlu, *Alamut’un Piri Hasan Sabbah*, s. 426.

araştırmacılar bu iki kişinin aynı dönemde yaşayıp karşılaşmalarının imkân dâhilinde olmadığı gerçeğine de dikkat çekmişlerdir.

Müslim Akil Avcı'nın *Nizam-ı Alem Büyük Selçuklu* romanında Büyük Selçuklu Devleti'nin Alparslan ve Melikşah dönemleri anlatılır. Romanda Vezir Nizamülmülk'ün baş vezir oluşu ve mücadelesi anlatılır.

Yazar, Hasan Sabbah, Ömer Hayyam ve Nizamülmülk'ün öğrencilik yıllarından arkadaş olduklarını söyler. Romanda daha sonra birbirlerine verdikleri söz gereği makam elde eden Nizamülmülk'ün diğer iki arkadaşına makam teklif etmesini ele alır. Avcı, makam teklifinin Hasan Sabbah tarafından kabul edildiğini ancak hırslı bir kişiliğe sahip olan Hasan Sabbah'ın Nizamülmülk'ü huzursuz ettiğini de belirtir.

Sarayda hırsıyla Vezir Nizamülmülk'ü rahatsız ettiği söylenen Hasan Sabbah'ın daha sonra Mısır'a gittiği söylenir.

“Dai Abdul Malik el-Attaş'ın izniyle önce Azerbaycan'a uğramıştı.

Azerbaycan'da bir süre kalan Hasan Sabbah buradan güneye doğru ilerleyip Silvana geldi. Buraya gelişinin ardından rahat durmadı ve Sünni ulemanın otoritesini reddederek İslam dinini yorumlamaya ve imamlarının kesinlikle haklı olduğunu hiç çekinmeden dile getirmeye başladı.

Şehrin Sünni olan kadısı, Sabbah'ın bu tavırlarına daha fazla dayanamayarak onu şehirden kovdu.”²¹⁷²

Romanda Nizamülmülk'ün de Hasan Sabbah'ın çevresine Sungur isimli bir casus yerleştirdiği ancak Sabbah'ın onu yakaladığı da anlatılırken Hasan Sabbah'ın Fatımilerle yakınlaştığı belirtilir. Sultan Melikşah'ın da Hasan Sabbah öğretisine karşı durduğu söylenen romanda Hasan Sabbah'ın Selçuklular'dan korunmak için Alamut kalesine gittiği anlatılır. Romanda Alamut kalesi ve Hasan Sabbah'ın cennet bahçesi ile ilgili efsaneleşen konulara da değinilir:

“İsmaili öğretisini yurt yurt gezip anlatan Hasan Sabbah, taraftarlar toplayıp güçleniyordu. (...) Zamanla Hasan Sabbah, Alamut Kalesinde hakimiyeti eline aldıkça İsmaili davası için fedailer yetiştirmeye başlamıştı. Fedailerin

²¹⁷² Müslim Akil Avcı, *Nizam-ı Alem Büyük Selçuklu*, Gülbey Yayınları, İstanbul 2021, s. 130.

Seyduna diye hitap ettiği Hasan Sabbah, fedailerini İsmaili davasına gönül vermiş, bakir erkeklerden seçiyordu. Kalede özel eğitimler alan fedailere Hasan Sabbah'ın bir peygamber olduğu ve çok özel yetkilere sahip olduğuna inandırılıyordu. Bunlardan en önemlisi; cennetin anahtarının Hasan Sabbah'ın elinde olduğuydu."²¹⁷³

4.1.5.2. Kuşçubaşı Eşref

Babası II. Abdülhamid'in kuşçubaşı olan ve bu sebeple Kuşçubaşı olarak anılan Eşref Kuşçubaşı Sencer, II. Abdülhamid döneminde Jön Türk bağlantısı sebebi ile Hicaz bölgesine sürgün edilmiştir. Ancak burada da padişaha karşı faaliyetlerde bulunmaya devam etmiştir. Arap isyanlarında Teşkilat- Mahsusa ile birlikte görev yapmış ve Araplar tarafından "uçan şeyh" olarak nitelendirilmiştir.

Kuşçubaşı Eşref, I. Dünya Savaşı sırasında da Arap Yarımada'sında istihbarat toplamış ve çeşitli eylemlerde bulunmuştur. Onun katıldığı en önemli seferlerden biri Kanal seferidir. Arap isyancılara karşı mücadele eden Kuşçubaşı Eşref, 1917'de, Hayber'de esir edilmiş ve Malta'ya gönderilmiştir.²¹⁷⁴ Orta Doğu'da birçok bölgede faaliyet gösteren Kuşçubaşı Eşref'in hayatı birçok romana da konu edilmiştir.

Yorgun Savaşçı romanında Kuşçubaşı Eşref'in isyancılardan ele geçirdiği altınları İttihatçıların yetim kalan çocuklarına dağıttığı anlatılır.

—Öyledir bu Kuşçubaşının oğulları...

—Halil Paşa biraz daldı:

—Hicaz'da Ali Sait Paşa ya örtülü ödenekten 180.000 altın gönderdik.

—Patriota döndü:

—Kayserili Cemal'i tanırsın onunla... Ali Sait 150 bin altını almış, 30 binini teşkilat şeflerinden bir şeyhle yollamış... Tam bu sırada cephe bozuluyor. Kayserili Cemal İngilizlerden hem kendisine kurtardı hem de 30 bin altını... getirdi

²¹⁷³ Avcı, *Nizam-ı Alem Büyük Selçuklu*, s. 180-181.

²¹⁷⁴ Necmettin Şahiner, "Kuşçubaşı Eşref Sencer", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, XXVI, s. 471-472.

Kuşçubaşı'ya teslim etti. Eşref bunu fakir ölen ittihatçıların çocuklarına yardım fonu olarak ayırmayı düşünmüş. 'Ne dersin' dedi, 'iyi olur' dedim."²¹⁷⁵

İsmail Bilgin'in *Çöl Kapları Fahrettin Paşa Medine Müdafası* romanında Teşkilat-ı Mahsusa'nın yöneticilerinden olan Kuşçubaşı Eşref'ten söz edilmektedir. Romanda Kuşçubaşı Eşref'in Hicaz'a ulaşım sağlamak için verdiği mücadelede esir düşmesine yer verilmekte ve kendisine "Uçan Şeyh" denildiğinden de bahsedilmektedir:

"Osmanlı'ya bağlı Arapların, 'Uçan Şeyh' dedikleri bu vatansever teşkilatçı, yirmi bin kişiye karşı sadece kırk Teşkilat-ı Mahsusa üyesi ile savaştıktan sonra esir düşmüştü."²¹⁷⁶

Mehmet Niyazi Özdemir'in *Yemen Ah Yemen* romanında Kuşçubaşı Eşref ile Enver Paşa'nın karşılaşmalarına yer verilir. Daha sonra ise romanda Kuşçubaşı Eşref Bey'in Libya'da halkı işgalcilere karşı örgütlemeye çalışmasına temas edilir. Osmanlı devletinin içinde bulunduğu olumsuz durum da K. Eşref'in teşkilatçı kişiliği ile beraber anlatılmaya çalışılır:

"—Birkaç gün önce İtalyanlar Libya'ya çıkarma yapmışlar. Özel kaynaklardan aldığımız haberlere göre de Kaymakam Enver Bey ile yıllarını Arap çöllerinde geçirmiş, çok iyi gerillacı olduğunu bildiğimiz Eşref Bey yerli halkı organize edip, karşı koymak için oraya hareket etmişler. Onlar bir şeyler yapabileceklerine inanırlarsa, diğer bazı genç subaylar da oraya gideceklermiş."²¹⁷⁷

Mehmet Niyazi Özdemir ise *Yemen Ah Yemen* romanında önce Kuşçubaşı Eşref'in Medine'yi müdafaa etmek için verdiği mücadeleden söz eder.

Mehmet Niyazi romanda Osmanlı devletine karşı ayaklanan Emir Abdullah ve onun destekçilerinin İttihat ve Terakki yönetimine karşı olduklarını, ancak hilafet makamına saygı duyduklarını, bu yüzden Kuşçubaşı Eşref'i de kendi saflarına çekmek istediklerini yazar. Ancak romanda Kuşçubaşı, Arap isyancıların yaptıkları ömür boyu kumandanlık tekliflerini "siz beni Cafer Askeri ya da Nuri Said mi zannettiniz?" diyerek sert bir şekilde reddeder.

²¹⁷⁵ Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1965, s. 104.

²¹⁷⁶ Vahit Taha Kurutlu, *Yemen'imde Aşk Var*, Vadi Yayınları, İstanbul 2018, s. 146.

²¹⁷⁷ Mehmet Niyazi Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015, s. 144.

“Yanına oturan Emir Abdullah’ın heyecanını gizlemeye çalıştığını Eşref Bey sezdi; ama belli etmedi. Emir Abdullah duyulmasından endişe ettiğinden kısık bir sesle söze başladı.

(...) Bizim İslami bir anlayışa karşı olmamız mümkün mü? Biz İttihat Terakki’nin lider kadrosuna karşıyız. Hilafet makamına da saygımız sonsuzdur. Görüyorsunuz ki bütün Arap âlemi birleşiyor; ordumuzun başında liyakatli bir kumandana ihtiyacımız var Hayatınız boyunca devam etmek kaydıyla size kumandanlık teklif ediyoruz.

— Yazıklar olsun Abdullah Bey, bin kere yazıklar olsun. Ben size hangi hareketim veya tavrımla bana böyle bir ihaneti teklif etme cesaretini verdim? (...) Siz beni Cafer Askeri veya Nuri Said mi zannettiniz?”²¹⁷⁸

Emir Abdullah’ın teklifini reddeden Kuşçubaşı Eşref, isyancılar tarafından esir alınır ve Mekke’de halka teşhir edilerek küçük düşürülmeye çalışılır. Romanın bu bölümünde Kuşçubaşı Eşref’in Mekke’de ünlü casus Arabistanlı Lawrence ile karşılaştığı anlatılır. Bu bölümlerde Arabistanlı Lawrence tasvirleri de dikkat çeker.

“(…) Arap kıyafetiyle içeriye giren ufak tefek adama Eşref Bey kin ve yenilginin hıncıyla bilenmiş bakışlarını çevirdi. Ceres’te gördüğünden beri epeyce değişmiş, çöl iklimiyle yüzü iyice kavrulmuş, gözaltlarındaki çizgiler belirginleşmişti. Zaferin gururu duruşunda gizli olan adamın boynuna sarılıp boğmamak için kendini zor tutan Eşref Bey sandalyeyi işaret etti.”²¹⁷⁹

Romanda Kuşçubaşı Eşref’in Yemen’de bulunan Osmanlı memurlarının maaşlarını ulaştırmak için Medine’ye uğradığı ve bu sırada Fahrettin Paşa ile görüşme fırsatı yakaladığı da anlatılmaktadır.

Şükrü Altın da Kuşçubaşı Eşref’in Yemen’deki askerlere maaşlarını götürmek için yola çıkmasına ve Fahrettin Paşa ile Medine’ye gitmesine yer verir. Romanda onun isyancılarla karşılaşarak mücadele ettikten sonra onlara esir düştüğünden de bahsedilmektedir.²¹⁸⁰

²¹⁷⁸ Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, s. 314-315.

²¹⁷⁹ Özdemir, *Yemen Ah Yemen*, s. 322.

²¹⁸⁰ Şükrü Altın, *Medine Müdafası-Fahreddin Paşa*, Hayat Yayınları, Ankara 2018, s. 80.

İsmail Bilgin *Kuşçubaşı Eşref* isimli romanında Teşkilat-ı Mahsusa'nın unutulmaz kahramanının hayatını okul yıllarından itibaren ele alır. Kuleli Askeri lisesinde eğitim alan Kuşçubaşı Eşref'in asilikleri sebebiyle II. Abdülhamid'in kararıyla Edirne'ye gönderilmesi ile başlayan roman, daha sonra onun 1898 yılında Makedonya'daki Süvari Alayına tayin edilmesi, oradan da Hicaz'a sürgün edilmesi ile devam eder. Kendisi ile birlikte erkek kardeşi ve babasının da sürgün haberini alan Kuşçubaşı Eşref romanda II. Abdülhamid'e karşı düşmanca adımlar atmaya devam eder.²¹⁸¹

Mekke'den Taif'e gönderilen Kuşçubaşı Eşref, burada Cihad Kalesi olarak da geçen Ecyad Kalesi'ne gönderilir. Kuşçubaşı Eşref'in burada Medine Muhafızı olan Şükrü Paşa tarafından ağır işkencelere tabi tutulduğu söylenir. Bu sebeple Osmanlı devletine karşı iyice düşmanlık gütmeye başlar. Taif'e sürgün edilmiş olan Mithat Paşa'nın da anıldığı bu bölümde Kuşçubaşı Eşref, kalenin duvarlarından onun adeta sesini işitir. Romanda yedi ay boyunca tomruk işkencesine tabi tutulduğu anlatılan Kuşçubaşı Eşref, Sürre Alayı gelirken bir boşluktan faydalanarak kaçır. Çölde, İbn Mısri ve Ubeyt Ofi ve Ferec ile teşkilatlanmak için planlar yapan Kuşçubaşı Eşref, Arap İhtilal Hücresi'ni kurar.²¹⁸²

Romanda Kuşçubaşı Eşref'in Şükrü Paşa'nın oğlu Vasfı Bey'i herkesin içinde kaçırmamasının da onu efsaneleştirdiği ve “uçan şeyh” olarak anılmaya başlandığı da anlatılır. Diğer taraftan da Kuşçubaşı Eşref, Arap İhtilal Hücresi'ni II. Abdülhamid'e karşı destekleyip ve Orta Doğu'daki Arap kabilelerini özellikle Reşid ve Suud ailelerini barıştırıp II. Abdülhamid'e karşı birleştirme faaliyetleri yürütür. Kuşçubaşı Eşref kabilelerin arasındaki çekişmelerin II. Abdülhamid'in işine geldiğini dilden dile yaymaya çalışır.

Daha sonraki bölümlerde Kuşçubaşı Eşref'in Hindistan'a gitmeye çalışması, Bahreyn'e gitmesi ancak Cidde'de yakalanması ele alınır. Sonrasında yine kaçan Kuşçubaşı, bu kez Mısır'da karşımıza çıkar ve Mısır'ın İngilizler tarafından nasıl ele geçirdiğine dikkatleri çekerek Arapları İngilizlere karşı örgütlemeye çalışır.

“Mısır'da hürriyet isteyen ve İngilizlere karşı bazı gösterilerin başlamasını ve bu hareketin gittikçe büyümesini İngiliz ajanları kaydıyla izliyordu.

²¹⁸¹ İsmail Bilgin, *Kuşçubaşı Eşref*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 40-41.

²¹⁸² İsmail Bilgin, *Kuşçubaşı Eşref*, s. 40-41.

Göstericilerin en önünde Sait Zalul ile birlikte bağırان biri daha vardı. O da Eşref Beydi. Burada kargaşa çıkararak özellikle İngilizlerin dikkatini dağıtmak ve sevkiyatın güvenli yapılmasını sağlamak istiyordu."²¹⁸³

Romanda Kuşçubaşı'nın Libya'da Avakir'deki faaliyetlerine de yer verilir ve onun bulunduğu çadırın "Eşraf-ı Belde" olarak anıldığı söylenir. Daha sonraki bölümlerde Kanal Harekâtını ele alan yazar, Kuşbaşı Eşref, Zenci Musa gibi Teşkilat-ı Mahsusa üyelerinin Arap isyanları hakkında getirdikleri istihbaratların özellikle Cemal Paşa tarafından dikkate alınmadığını, Almanların siyasetine Anadolu'nun çocuklarının kurban edildiğini, bunun da İngiliz ve Arapların işlerini kolaylaştırdığını söyler.

Yazar daha sonra Kuşçubaşı Eşref ile Enver Paşa'nın görüşmelerine ve onun izni ile birlikte bir irşad heyeti kurma faaliyetlerine yer verir. Mümtaz Bey, Şerif Tunusi ve Şair Mehmet Akif Ersoy'un da içinde bulunduğu bu irşad heyetinin amacı Arap isyanlarına karşı aşiretleri yönlendirmektir. Ancak İbn Reşid ve İbn Suud aileleri ile yapılan görüşmeler başarılı olamaz. İbn Reşid, İbn Suud ile barışmayacağını çünkü onun İngilizlere destek verdiğini belirtir. Daha sonra İbn Suud ile görüşmeye giden heyet İbn Suud tarafından karşılanmaz. Böylece irşad faaliyetleri başarısız olur. Hayber'de mücadele eden Kuşçubaşı Eşref'in Araplara esir düşmesi ile roman nihayetlendirilir.

Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kuşçubaşı Hacı Sami Bey romanında ise Kuşçubaşı Eşref Bey'in Hicaz'a sürgün edilmesi, Taif'ten kardeşi Hacı Sami Bey ile beraber kaçması ve Arap İhtilal Cemiyetini kurlmaları anlatılır. Ağabeyi ile beraber çölde Arapları örgütleyen Hacı Sami Bey, aynı zamanda Orta Asya'daki Teşkilatı Mahsusa'dan da sorumludur. Yazar, Kuşçubaşı Eşref'in Hicaz'da Medine valisi Şükrü Paşa'nın oğlu Vasfi Bey'i kaçırmaması ve çölde birçok kez eylemler yapması dolayısıyla özellikle Bedeviler tarafından "Tayyar" olarak anıldığını söyler:

"Bu arada Eşref Bey yarı bağımsız emirleri Vehhabi Suudileri, İbn-i Reşid'i örgütlemeye çalıştı ama başaramamıştı. Kuşçubaşı Eşref'e çöldeki bedeviler "TAYYAR-Her yerde hazır" adını vermişlerdi."²¹⁸⁴

²¹⁸³ İsmail Bilgin, *Kuşçubaşı Eşref*, s. 230.

²¹⁸⁴ Ekrem Hayri Peker, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kuşçubaşı Hacı Sami Bey*, Kastaş Yayınevi İstanbul 2017, s. 53.

Romanda II. Abdülhamid'e karşı olan Kuşçubaşı ailesinin faaliyetleri anlatılırken Hacı Sami Bey'in bizzat Enver Paşa'nın emriyle Arap isyanlarını engellemek için görevlendirildiği, Mehmet Akif Ersoy ve Şeyh el Sunusi ile birlikte irşad heyeti oluşturdukları da anlatılır.

Halit Payza'nın, *Çöl Fedaisi Kuşçubaşı Eşref* romanında da Kuşçubaşı Eşref'in Kanal harekâtından evvel Cemal ve Enver Paşaları Arap isyanlarına karşı uyardığı ancak özellikle de Cemal Paşa'nın bu istihbaratları dikkate almadığı üzerinde durulmuştur. Kanal cephesinde başarısız olunacağını bile bile Osmanlı ordusunu felakete sürükleyen kararlar alındığını öğrenen Kuşçubaşı Eşref ile Cemal Paşa'nın ilişkilerinin kopma noktasına geldiği anlatılırken, bunun yansımaları romanda Kuşçubaşı Eşref'in iç muhasebeleri olarak verilir.²¹⁸⁵

Arap isyanlarını engelleyerek bölgede yaşayan etnik kesimlerin isyana destek vermelerini önlemek isteyen Enver Paşa, Kuşçubaşı Eşref'i görevlendirir. Romanda bu bölüm şöyle anlatılır:

*“Urbanlar Bedeviler, Dürziler ve birbiriyle kavgalı olan kabileler arasında faaliyet göstererek onlara gayemize hizmet edecek biçimde bir araya getirmeni istiyorum. Bu gaye için Şam'daki tek yetkili sensin.”*²¹⁸⁶

Kuşçubaşı Eşref'in Arap coğrafyasında Arap isyanlarını engellemek amacı ile çıktığı yola çok önceleri İngilizler çıkmıştır. Romanda Mısır'da bulunan İngiliz sömürge valilerinden de söz edilir.

Osmanlı Kuvve-i Seferiyesi Sol Kol Müfrezesi olan Kuşçubaşı Eşref, Kanal harekâtına başından beri karşı çıkmıştır. O gerilla savaşından yana iken Cemal Paşa düzenli ordular ile savaşı tercih eder. Kuşçubaşı Eşref ise savaşacak olan Osmanlı ordusunun durumunun içler acısı halini gözlemler. Romanda bu durum şöyle yansıtılır:

“Asker gündüzleri sıcaktan ve Kızıldeniz'in rutubetinden geceleri de sıfırın altında düşen ısı farkından olumsuz etkileniyordu. Gündüzleri ecel teri döküyor geceleri soğuktan tir tir titriyorlardı. İçme suyu yok gibiydi. Vitamin eksikliğinden iskorbüt başlamıştı askerlerin diş etleri kanıyor dökülüyor ağızları yara içinde

²¹⁸⁵ Halit Payza, *Çöl Fedaisi Kuşçubaşı Eşref, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2019, s. 110.*

²¹⁸⁶ Payza, *Çöl Fedaisi Kuşçubaşı Eşref, s. 115.*

*kaliyordu. (...) Bu askerlerle mi Süveyş Kanalı'na hücum edilecek, Mısır ikinci defa fethedilecekti?"*²¹⁸⁷

Yazar, romanda Arap isyanlarının artık durdurulamaz bir hal aldığını da belirtirken, bunu Kuşçubaşı Eşref üzerinden verir. İslam birliği ideali olan K. Eşref'in artık bunun sadece bir hayal olduğunu anladığı bölüm Mısır, Kanal operasyonudur. Romanda Teşkilatı Mahsusa'nın amacının İslam birliğini sağlamak yani Panislamizm, bir yandan da Pantürkizm'i sağlamak olduğunu söyler.²¹⁸⁸

Panza, Kahire'de esir düşen Kuşçubaşı Eşref'in tuvalet ihtiyaçlarını karşılamak için gittikleri yerlerde kapıların kapatılmasına izin verilmediğini, bu şartlar altında işkencelerle dolu bir esaret dönemi geçirdiğini anlatır. Romanda Mısır'daki esir kamplarına da yer verilir. Bunlar, Bilbeis, Heliopolis, Maadi, Ras-El-Ti Seydibeşir Kuveysna Osman-li Useray-i Harbiye'dir. Yazar, romanda Esir Kampları Genel Komutanı Albay Simsin'le Kuşçubaşı Eşref'in tartıştıklarını ve ona "sizin esiriniziz ama köleniz değiliz" dediğini anlatır. Romanda Mısır'a getirilen esir sayılarının çok fazla olduğunu hatta Kasr-ül Nil Kışlası ve Kahire Kalesi'nin de esirlerle dolup taşıdığı dile getirilir.

Romanda Kasr-ül Nil kışlasında kalan esirlerin diğer esir kamplarında kalanlara göre daha şanslı oldukları ifade edilerek diğer esir kamplarındaki esirlerin cretol-krizol havuzlarına sokuldukları, bu havuzlarda bulunan dezenfektanın fazla miktarının deride yakıcı özelliklerinin olduğu, böylece Türk esirlerin zorla sokuldukları bu havuzlarda gözlerinin kör edildiği anlatılır. Romanda bu olayların 28 Mayıs 1921 yılında TBMM 37. oturumunda görüşüldüğü de dipnot bilgisi ile ayrıntılandırılmıştır.

4.1.5.3. Şerif Hüseyin

Şerif Hüseyin (Hüseyin bin Ali el-Haşimi), 1908 yılında II. Abdülhamid tarafından Mekke şerifi olarak atanmış olmasına rağmen Osmanlı devletine karşı ayaklanmalarda ön planda olmuştur. İttihat ve Terakki yönetimi ile sık sık karşı karşıya gelen Şerif Hüseyin bölgenin tek hâkimi olabilmek için İngilizlerle olumlu ilişkiler kurmaya çalışmıştır. 1912 yılında oğlu Abdullah'ı Kahire'ye göndermiş ve burada Lord

²¹⁸⁷ Payza, *Çöl Fedaisi Kuşçubaşı Eşref*, s. 138.

²¹⁸⁸ Payza, *Çöl Fedaisi Kuşçubaşı Eşref*, s. 160.

Kitchener ile görüşme sağlamıştır. Daha sonra yine oğlu aracılığıyla Mac-Mahon görüşmelerini yapmış, gizli anlaşmalar imzalamış, Arap devleti kurma sözü almıştır. İngilizlerden aldığı vaat ve desteklerle başlattığı isyanlar sonucunda 1916 yılında kendisini Hicaz kralı ilan etmiştir. Ancak İngilizlerin Arap Vehhabi ve Suudlar ile olan olumlu görüşmeleri sonucunda İngilizler tarafından ikinci plana itilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda resmi yazışmalarda Osmanlı devletine sadık kalacağını iddia etse de isyanlara destek olmuş, Hicaz demiryolu ağının kurulmasına engel olmuştur. 1924 yılında kendisini halife ilan eden Şerif Hüseyin beklediği desteği yine bulamamış ve Suudiler tarafından sürgün edilmiştir. Oğlu I. Abdullah İngilizlerin vaatleri doğrultusunda Ürdün kralı diğer oğlu Faysal ise Osmanlı'dan koparılan Irak bölgesinde Irak kralı ilan edilmiştir. Şerif Hüseyin'in Hicaz bölgesindeki hakimiyeti ve Arap isyanlarındaki rolü romanlarda da sıklıkla konu edilmiştir.²¹⁸⁹

İsmail Bilgin'in *Çöl Kapları Fahrettin Paşa Medine Müdafası* romanında Cemal Paşa ile Şerif Hüseyin arasındaki ilişkiye yer verilmekte ve Şerif Hüseyin'in isyan hazırlıklarının arka planı ele alınmaya çalışılmakta ve onun ikiyüzlü bir kişiliğe sahip olduğuna dikkat çekilmektedir.

Romanda Şerif Hüseyin'in Osmanlı devleti tarafından gözetim altında tutulmasına da yer verilir. 1908'de serbest bırakılan ve kendine 60.000 altın verilen Şerif Hüseyin'in serbest bırakılınca İngilizlerin destekleri ile isyana kalkıştığı belirtilmektedir.

Romanda isyancı aile olan Şerif ailesi ile Cemal Paşa arasındaki ilişkiler tekrarlanmakta, Faysal'ın Osmanlı devletinin Kanal Hareketi'ne yardım sağlamak maksatlı Şam'a gitmesi ve Cemal Paşa'ya ihanet etmesi de ele alınmaktadır:

*“Medine'deki Faysal, Cemal Paşa'ya bir mektup yazarak, Kanal'a gitmeden önce beş yüz mavzer filinta tüfeğine ihtiyaçları olduğunu, bu silahların derhal kendisine verilmesini istiyordu. Bu silahlarla cihat uğrunda İngilizlere karşı Osmanlı kardeşlerinin yanında savaşarak can vermeyi en büyük şeref sağlayacaklarını da yazmıştı.”*²¹⁹⁰

²¹⁸⁹ Azmi Özcan, “Şerif Hüseyin”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, XXXVIII, s. 585, 586.

²¹⁹⁰ İsmail Bilgin, *Mehmet Fazıl Paşa*, Timaş Yayınları, İstanbul 2019, s. 40.

Romanda Şerif Hüseyin'in adım adım isyanı nasıl planladığı anlatılmaya çalışılmaktadır. Bu sebeple ilk önce hükümetin çalışmalarını eleştiren Şerif Hüseyin'in, Kanal Hareketi'ne katılmak bahanesi ile Medine'ye birçok Bedeviyi götürdüğü, bunların Kanal'a geçmek yerine Medine'de kaldığı bilgisi verilmektedir.²¹⁹¹

İsmail Bilgin romanda Cemal Paşa'nın Şerif Hüseyin ailesine çok fazla güvenip birçok olanak sağladığı ve isyan uyarılarını dikkate almadığı anlatılırken Şam'a giden Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ı büyük bir törenle karşılayıp ziyafetlerle ağırladığı da belirtilmektedir:

*“Fakat olayların uzağındaki Cemal Paşa ise Şerif Hüseyin'den umutluydu. ‘Ayaklanacak’ dediğim halde ona binlerce altın ve silah gönderdi. ‘Belki yola gelir’ dedi.”*²¹⁹²

Şükrü Altın'ın *Medine Müdafası-Fahreddin Paşa* romanında da Şerif Hüseyin'in ikiyüzlü bir siyaset izlediği, halifenin cihad ilanına uyuyor gibi yaparak isyanları düzenlediği belirtilir.²¹⁹³

Romanda İsyana kalkışan Şerif Hüseyin'in II. Abdülhamit tarafından gözetim altında tutulmasına vurgu yapılarak İttihatçı paşaların bu isyanlarda gaflet içinde oldukları ve aldatıldıkları iddiaları dile getirilmekte ve Şerif Hüseyin'in iki yüzlü bir kişiliğe sahip olduğu vurgulanmaktadır.²¹⁹⁴

Osmanlı devletinin 1916 yılında isyan eden Şerif Hüseyin'in yerine Şerif Ali Haydar'ı atadığı, ancak Şerif Hüseyin'in başını çektiği isyanlara engel olunamadığı da romanda belirtilmektedir.

4.1.5.4. Thomas Edward Lawrence

Arabistanlı Lawrence olarak bilinen Thomas Edward Lawrence Arap kıyafetleri giyinen bölgedeki dilleri ustalıkla kullanabilen bir İngiliz casusudur.²¹⁹⁵ İlk olarak

²¹⁹¹ İsmail Bilgin, *Mehmet Fazıl Paşa*, s. 52.

²¹⁹² İsmail Bilgin, *Mehmet Fazıl Paşa*, s. 53.

²¹⁹³ Şükrü Altın, *Medine Müdafası-Fahreddin Paşa*, Hayat Yayınları, Ankara 2018, s. 15.

²¹⁹⁴ Altın, *Medine Müdafası-Fahreddin Paşa*, s. 43.

²¹⁹⁵ Edward Said, *Sürgün Üzerine Düşünceler*, isimli çalışmasında Thomas Edward Lawrence'ın maceraperest kişiliğinden ve Arap dünyasındaki etkisinden söz eder ve onun kişisel sorunlarına yer verir. *“Lawrence bu karmaşanın orta yerinde yaşadktan sonra Churchill'in (ve Sömürge Sekreterliğinin) yapacağı her türlü düzenlemeye razıydı. Araplar, Fransızlar tarafından Şam'dan sürülmüştü, Irak*

Kahire’de görevlendirilen bölgedeki kişiler hakkında bilgiler toplayan Lawrence daha sonra Bedevileri örgütleyerek Hicaz demiryolu projesine saldırılarda önemli görevler üstlenmiştir. Şerif Hüseyin’in oğulları Abdullah ve Faysal ile yakın ilişkileri olmuş onların Osmanlı devletine karşı isyanlarında maddi olanaklar sağlamıştır. Onun yaşamına Türk romanlarında da yer verilmiştir.

Hint Yıldızı Yogoda romanında İskender Fahrettin Sertelli, İngilizlere esir düşen ve eskiden Türk milliyetçisi olan Ali’nin İngiliz ajanı Lawrence ile karşılaşmasına ve onun ile ilgili ilk izlenimlerine yer vermiştir. Lawrence, Filistin cephesinde zafer kazandıktan sonra Hindistan’a gitmiş ve buradaki işlerini bitirdikten sonra yine Filistin cephesine gideceği söylenmiştir. Romanda esir olan Ali ise Lawrence’ın isteği üzerine Hindistan’ın önemli bir ailesinin yanına Arapça muallimi kılığına girecek, ailenin genç kızı Yogoda’ya âşık olmuş gibi davranacak ve İngilizler için ajanlık yapmak zorunda kalacaktır. Romanda Lawrence’ın dış görünüşü şöyle tasvir edilmektedir:

“Hafif bir tebessümle Lavrens’in yüzüne baktım. Meşhur İngiliz casusu, hayalimde yaşayan casus tiplerinden biriydi. Uzun çehresinin üzerinde baktıkça derinleşen iki toparlak göz. Geniş bir çene... Sert ve manalı bakışlar... Filistin cephesinde Cemal Paşa ordusu ile başlı başına mücadele ettiğini söyleyen bu tehlikeli adamla karşılaşacağımı yüz sene yaşasam tahmin edemezdim.

Lavrens birdenbire çok nazik, yumuşak bir adam oldu.”²¹⁹⁶

İsmail Bilgin’in *Çöl Kapları Fahrettin Paşa Medine Müdafası* romanında ise Arabistanlı Lawrence olarak bilinen İngiliz casusundan ayrıntılı olarak söz edilmektedir. Romanda onun maceraperest ve mücadeleci bir kişiliğe sahip olduğundan bahsedilirken Orta Doğu’ya geliş serüveni ve amacı hakkında da bazı bilgiler yer almaktadır:

“Bu adam, orta boylu, sarışın, alnı açık biriydi. Cesur sayılırdı. Çevreyi ve çölü avucunun içi gibi tanıyordu. Hep Arap kıyafeti giyiyor, onlar gibi davranıyor,

ve Trans-Jordan oluşturulmuş ve başına sırasıyla Faysal ve Abdullah getirilmişti ve vaat edilen Filistin, tuhaf şekilde İngiliz mandasına bırakılmıştı. Knightley ve Simpson, Lawrence’ın itki noksanlığının, bizzat kendi hazırladığı şemalardan neredeyse isterik şekilde geri çekilişinin (Yüzde altı para sağlayacak olan Arap ve Siyonistlerle ilgili olan gibi), kendisinin tüm plan, insan ve gelenekler karşısında daima yalnız kalmaya yönelik yapısal arzusunda yattığını hiçbir yerde ima etmemiştir.”

Edward Said, *Sürgün Üzerine Düşünceler*, Hece Yayınları, İstanbul 2015, s. 63.

²¹⁹⁶ İskender Fahreddin Sertelli, *Hint Yıldızı Yogoda*, Şirketi Mürettebiye Matbaası, İstanbul 1932, s. 30.

Arap gelenek ve göreneklerini iyi biliyordu. Eli açıktı. Zengin olduğu Araplar tarafından söyleniyordu. İşte bu adam Lawrence'tı."²¹⁹⁷

Çöl Kapları Fahrettin Paşa Medine Müdafası romanında Thomas Edward Lawrence'ın kişiliği ile ilgili ayrıntılı bilgilere yer verilir. Yazar onun gizemli konulara meraklı olduğunu, onun bu merakının da Oxford üniversitesinde Arapça Profesörü olan Hogarth'ın dikkatini çektiğini ve Lawrence'a Osmanlı devletinin Arap sahasında çalışma teklifi ettiğini ve ondan Orta Doğu'da *Orta Çağ Şövalye Mimarisi ve Askeri* uygulamaları isimli bir tez çalışması hazırlanmasını istediğinden söz eder. Böylece daha sonra Arabistanlı Lawrence olarak anılacak olan Lawrence'ın maceralı hayatı başlamıştır. Romanda ilk yıllarında onun Beyrut başta olmak üzere birçok Arap şehrini gezdiği ve buralarda saldırılara uğramasına rağmen vazgeçmediği de söylenir.²¹⁹⁸

Şükrü Altın'ın *Medine Müdafası-Fahredden Paşa* romanında da Thomas Edward Lawrence'ın hayatına yer verilmiştir. Romanda Cemal Paşa'nın Arap isyanlarını engellemesinde zorlanmasının arkasında Lawrence'ın olduğu ve onun isyancılara altın dağıttığı belirtilir.

"Medine Muhafız Kumandanı Basri Paşa, Şerif Ali'nin davranışlarından şüphelendiğini, kabileler arasında hükümete karşı propaganda yapıldığını Cemal Paşa'ya raporlarla bildiriyordu. Bir de Araplar arasında İngiliz Lawrence ismi dolaşıyordu."²¹⁹⁹

Romanda Lawrence'ın kendisini araştırmacı, bir arkeolog gibi göstererek Arap isyanlarını organize ettiği, Mısır'daki İngiliz karargâhına da bilgiler götürdüğü iddiasına yer verilmektedir. Yazar, onun özellikle Filistin bölgesinde etkin olduğunu söylerken Hicaz'daki Arap isyanlarını da yönlendirdiğini belirtir.

"İsyanın kıpırdanışları apaçık belli oluyordu. Teşkilat-ı Mahsusa ajanlarının raporlarına göre Arabistan toprakları yabancı ajanların cirit attığı bir bölge haline gelmişti. Hicaz harekâtı boyunca, asilerin en büyük destekçisi İngiliz Lawrence olduğu bildiriliyordu. Lawrence Osmanlı topraklarında ve çoğunlukla Suriye ve Filistin bölgelerinde gözden uzak arkeolojik kazılarla meşgul gibi

²¹⁹⁷ İsmail Bilgin, *Çöl Kapları Fahrettin Paşa Medine Müdafası*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 71.

²¹⁹⁸ İsmail Bilgin, *Çöl Kapları Fahrettin Paşa Medine Müdafası*, s. 71.

²¹⁹⁹ Şükrü Altın, *Medine Müdafası-Fahredden Paşa*, Hayat Yayınları, Ankara 2018, s. 17.

görünüp Arap kabilelerinin içlerine girdi. İngiliz altınlarıyla dostluk kurarak önce dillerini öğrendi.”²²⁰⁰

4.1.5.5. Mehmet Akif Ersoy

Mehmet Akif Ersoy hayatının bir döneminde Teşkilat-ı Mahsusa üyeleri ile birlikte bazı faaliyetlere katılmıştır. Bunlardan biri de Arap isyanlarına karşı yapılan çalışmalardır. Kuşçubaşı Eşref ve Mümtaz Bey ile birlikte Necid çöllerine giden şairin aynı isimde bir de şiiri bulunmaktadır.

Tarık Buğra’nın *Firavun İmanı* romanında Mehmet Akif Ersoy’un Teşkilat-ı Mahsusa’da görevli iken Arap isyanları sırasında yaptığı çalışmalara yer verilmiştir. Mehmet Akif Ersoy’un isyanların en kuvvetli olduğu dönemlerde korkusuzca görev yaptığı, İngilizlerin kışkırtmaları ile Osmanlı devletine karşı ayaklanan isyancı Arapları bundan vazgeçirmeye çalıştığı anlatılmıştır.

“Akif, üyesi bulunduğu dört kişilik örgüt ile çöllerde tam bir eylem adamı örneği vermiştir. Tehlikeyi zerre kadar umursamamaktadır; üzerine gitmekte, en çetin durumlarda, sanki spor yaparmış gibi şevkle parlamaktadır. Hicaz Emiri’nin Osmanlı Devleti’ne ve Türk Milleti’ne arkadan vurma girişimini etkisiz bırakmak, önlemek için Bedeviler arasında da İbn Suut ve İbn-i Reşid’in dediği dedik, astığı astık bölgelerde de dolaşmış, görevini başarmıştır.”²²⁰¹

Şairin bu günlerdeki çalışmalarını Orhan Yeniaras, *Fahreddin Paşa ve Medine Savunması* romanında anlatmaktadır. Romanda yazar, Teşkilat-ı Mahsusa üyeleri ile birlikte Şam’a yolculuk eden ve orada Cemal Paşa tarafından karşılanan Mehmet Akif Ersoy’un hitabet gücünün önemine ve inanmışlığıyla çevresine destek olmasına yer verir:

“Mehmet Akif’in güven telkin edici sözleri yol arkadaşlarına moral vermiş sohbet söz ve söz sohbete dönüşmüştü. Günün konusu İngiliz propagandasıydı. Herkes bildiklerini anlatırken akşam da yaklaşmıştı. (...) sonunda sorunsuz vukuatsız dört dörtlük bir yolculuktan sonra Şam’a geldiler. (...) Şam’da Cemal Paşa ile görüştüler.”²²⁰²

²²⁰⁰ Altın, *Medine Müdafası-Fahreddin Paşa*, s. 36.

²²⁰¹ Tarık Buğra, *Firavun İmanı*, Yol Yayınları, 1978, s. 27.

²²⁰² Orhan Yeniaras, *Fahreddin Paşa ve Medine Savunması*, Panama Yayıncılık, Ankara 2018, s. 119-121.

Romanda Mehmet Akif Ersoy'un da aralarında bulunduğu irşat heyetinin yapacakları propaganda hakkında konuşulurken, Orta Doğu'da Nakşilik ve Kadirilik, Hindistan'da Mevlevilik tarikatlarının çok güçlü olduğuna, bunların üzerinden Arap isyanlarının denetlenebileceği belirtilir ve Mehmet Akif Ersoy'un hitabet ve ikna yeteneği yine vurgulanır:

“Eşref Bey, Enver Paşa'nın huzurundan ayrıldıktan sonra hemen işe koyuldu. Başta Mehmet Akif ve Şeyh Şerif Tunusi'nin de bulunduğu yirmi beş kişilik irşat heyetine ilave olarak Mevlevi, Kadiri, Nakşilerden oluşan bölükler teşkilatlandırılıp düzene sokulduktan sonra Necid ve Hicaz'a gitmek üzere hemen yola koyuldular.

Yolculuklarını trenle yapıyorlardı. Eşref Bey, Mehmet Akif Bey, Şeyh Şerif Tunusi, Binbaşı Mümtaz Bey ve Muhabere Yüzbaşısı Tahsin Bey aynı kompartımanda seyreliyorlardı.

*Mehmet Akif, coşkulu ve etkili konuşan kalbi vatan sevgisi ile dolu ikna gücü yüksek bir hatipti.”*²²⁰³

Romanın bu bölümünde İngiltere'nin Orta Doğu için hazırladığı propaganda kitabı olan Mavi Kitap'tan da söz edilir.²²⁰⁴

İsmail Bilgin'in, *Kuşçubaşı Eşref* romanının XV. bölümü “Mehmet Akif Ersoy Necid Çöllerinde” olarak adlandırılmıştır. Bu bölümde ilk önce Teşkilat-ı Mahsusa lideri olan Kuşçubaşı Eşref'in, Enver Paşa ile irşad heyeti hakkında görüşmesi anlatılır:

*“Efendim bizim Teşkilat-ı Mahsusa'dan seçtiğim yirmi beş kişilik bir kuvvetle yola çıkmak isterim. Ayrıca ilimlerine ve kendilerine güvendiğim Şair Mehmet Akif, Afrika ve Arap işleri müşavirimiz Şeyh Salih Şerif Tunusi ve yaveriniz Mümtaz Bey ile gideriz...”*²²⁰⁵

Romanda daha sonra İstanbul'da bulunan Mehmet Akif Ersoy ile görüşmeye ve onu ikna etmeye giden Kuşçubaşı Eşref ile şairin konuşmalarına yer verilir ve Mehmet Akif Ersoy'un Teşkilat-ı Mahsusa için daha evvel Berlin'de görev yaptığı belirtilir. Mehmet Akif Ersoy'un düşüncelerini öğrenmek isteyen K. Eşref onunla sohbet ettikten

²²⁰³ Yeniaras, *Fahreddin Paşa ve Medine Savunması*, s.117.

²²⁰⁴ Yeniaras, *Fahreddin Paşa ve Medine Savunması*, s.118.

²²⁰⁵ İsmail Bilgin, *Kuşçubaşı Eşref*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 445.

sonra şairin de devlet için bir şeyler yapma isteği içinde olduğunu görür ve birlikte yola çıkarlar. Mehmet Akif Ersoy'a göre Osmanlı devleti içinde Avrupalı ajanlar ve bilgeler gibi inanmış ulemanın bulunmaması en büyük problemlerden biridir ve romanda onun İslam ülkesi ve toplumu için ömrü boyunca çabalamak istediği dile getirilir.²²⁰⁶

Romanda Mehmet Akif Ersoy'un 1914 yılının ocak ayında Mısır ve Arabistan'a bir seyahat gerçekleştirdiği ve Prens Abbas Halim Paşa ile sıkı dostluklarının olduğu da anlatılırken onun Arap coğrafyası ve toplumunu yakından tanıdığı da belirtilir:

*“Eşref Bey'im Berlin'e gittim orada pek çok Müslüman esire vaazlar verdim. Şimdi de Hicaz'a gelmemi istiyorsunuz. Nasıl ki güneş kumları savurursa fitnenin de koca Arabistan yarımadasına kavuşacağını ifade ediyorsunuz. İslam'ın geleceği tehlikededir. İngilizlerin altını, iman dolu gönülleri ele geçiriyorsa, tefrika oluşturuyorsa, bu mübarek bölgeyi fırka fırka parçalıyorsa durum vahimdir. (...) fitne cehennemini söndüre bileceksek giderim...”*²²⁰⁷

Daha sonra Şam'a giden heyet burada Cemal ve Enver Paşa ile görüşür. Medine'ye giden irşat heyeti burada Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal ile de karşılaşır. Romanda Mehmet Akif Ersoy'un Faysal'ın abartılı ve gösterişli saygı merasimlerinden rahatsızlık duyduğu söylenir ve onun bir şiirine yer verilir:

“Şerif'in ne yaptığını bütün ayrıntıları ile Eşref Bey'den öğrendiği için Mehmet Akif karşısındakine mesafe ile duruyor ve bir yandan da ona bakıp içinden şu dörtlüğü okuyordu:

'Ezelde kaynaşan ervaha ayrılık var mı?

Cihan yıkılsa bu vahdet yerinden oynar mı?

Olunca minberimiz, Arş'ımız, Huda'mız bir;

*Benim de beklediğim nur O'nun da gölgesidir”*²²⁰⁸

²²⁰⁶ İsmail Bilgin, *Kuşçubaşı Eşref*, s. 446.

²²⁰⁷ İsmail Bilgin, *Kuşçubaşı Eşref*, s. 447-448.

²²⁰⁸ İsmail Bilgin, *Kuşçubaşı Eşref*, s. 451.

Romanın devamında çölde alınan iki habere yer verilir. Mehmet Akif Ersoy'un oğlu Tahir'in doğum haberini almasının ardından Kuşçubaşı Eşref'in de oğlunun ölüm haberini alması anlatılır.²²⁰⁹

İrşat heyetinin yaptığı sekiz günlük zorlu yolculuk da romanda anlatılmıştır. Yaklaşık yetmiş derecelik bir sıcakta yolculuk yapan ve İbn Reşit ailesi ile görüşmeye giden heyet İbn Reşit tarafından coşku ile karşılanır. Eşref Bey ve heyettekiler burada İbn Reşid'e padişah tarafından gönderilen on beş bin altın ve çeşitli hediyeler sunarlar.

“Yolculuk zorlu bir şekilde sürüp gittiği zaman zaman altmış yedi dereceye ulaşan sıcaklıkta heyettekiler çok zor anlar yaşamalarına rağmen vahaya gelince bol suya kavuştular. İbni Reşid'in kabilesi haber alınca gelenleri karşılamış hemen Reşid'e ulaştırmıştır. Her yanda bir sevinç dalgası peydah olmuş dalga dalga çöle yayılmıştı.”²²¹⁰

Romanda daha sonra İbn Suud ailesi ile görüşmeye giden irşat heyetinin burada hoş karşılanmadıkları ve Arap isyanının başlatıldığı haberi üzerine Mehmet Akif ve diğer teşkilat üyelerinin de geri dönmek zorunda kalışları anlatılır.

Halit Payza'nın *Çöl Fedaisi Kuşçubaşı Eşref* romanında da Mehmet Akif Ersoy'a yer verilir. Romanda Umurı Baytariye Dairesi Müdür Muavini olarak görev yapan Mehmet Akif'in II. Abdülhamid'e karşı olan olumsuz düşüncelerine yer verilir. Kuşçubaşı Eşref'in, Mehmet Akif Ersoy'u irşat heyetine dâhil etmesinin ardından Şam'a yapılan yolculukları anlatılır. Romanda Mehmet Akif ile birlikte Şeyh Salih Tunusi, Arap Musa, Mümtaz Bey'in de Arabistan'a doğru yola çıktıkları söylenir. Şam'a giden heyetin Cemal Paşa tarafından soğuk bir şekilde karşılandığı belirtilen romanda, daha sonra kafilenin Medine'ye giderek Şerif ailesi tarafından karşılanışları anlatılır. Bu bölümde yine Mehmet Akif Ersoy'un şiirlerinden faydalanılır:

“Sen ben desin efrad, aradan vahdet-i kaldır;

Milletler için işte kıyamet o zamandır.

Mazilere in, mahşer-i edvarı bütün gez:

Kaanun-u ilahi, göreceksin ki, değişmez

²²⁰⁹ İsmail Bilgin, *Kuşçubaşı Eşref*, s. 457.

²²¹⁰ İsmail Bilgin, *Kuşçubaşı Eşref*, s. 457.

Tarih o bizim eştığımız kanlı harabe ”²²¹¹

4.1.6. Orta Doğu’da Eş Hükümdar ve İlahe Olarak Kadın

4.1.6.4. Hz. Meryem

Hz. Meryem’den²²¹² Hristiyanlık ve İslamiyet’in kutsal kitaplarında söz edilmektedir. Hz. İsa’nın annesi olan Hz. Meryem, çocukluğundan itibaren Hz. Zekeriya tarafından korunmuştur ancak Hz. İsa’nın doğumundan sonra toplum tarafından dışlandığı için zorlu bir yaşam sürmüştür. Onun yaşantısı romanlara da konu olmuştur.

Sibel Eraslan’ın *Siret-i Meryem* isimli romanı Hz. Meryem’in yaşamını anlatan bir biyografik romandır. Yazar, romana Hz. İsa’nın Romalılar tarafından yakalanışı ve yargılanması ile başladıktan sonra, Hz. Meryem’in hayatını ele alır. Roman Hz. Meryem’in genç yaşta hamile kalan annesinin hayatı ile devam eder ve Filistinli kadınların en önemli uğraşlarından olan yün eğirme sanatı anlatılır.²²¹³

Daha sonra Hz. Meryem’in Beytü’l Mukaddes’e adanmasına yer verilir. Romanda Beytü’l Mukaddes’e çocuk adamanın o dönem için oldukça yaygın olduğu anlatılırken, bu çocukların hemen hepsinin erkek olduğuna, Hz. Meryem’in de bu sebeple ön plana çıktığına yer verilir.

“Meryem, Beytü’l Mukaddes’e adandığında, onun gibi Allah yoluna adanmış tam dört bin çocuk vardı aynı çatı altında. Bunların hepsi de erkekti. Kendi işlerini görebilecekleri, konuşmaya başlayıp söyleneni anlayacakları vakit alınırlardı. Mescid’deki tedrisatlarına. Meryem ise henüz kundak bebeği idi, Mescid’de ders ve talimlerle geçireceği hayatına başlamazdan evvel, bir ailenin velayetine teslim edilmeliydi.

Hz. Zekeriya, bu durumda hemen öne atıldı: ”²²¹⁴

Romanda Hz. Meryem’in koruyuculuğunu üstlenen Hz. Zekeriya’dan da söz edilmiş ve onun Hz. Meryem için yaptığı fedakârlıklara değinilmiştir. Yazar, çok zeki

²²¹¹ Halit Payza, *Çöl Fedaisi Kuşçubaşı Eşref, Tarihçi Kitabevi*, İstanbul 2019, s. 183.

²²¹² Ömer Faruk Harman, “Meryem”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, XXIX, s. 236-242.

²²¹³ Sibel Eraslan, *Siret-i Meryem*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 57.

²²¹⁴ Eraslan, *Siret-i Meryem*, s. 106.

olduğunu anlattığı Hz. Meryem'in erkek öğrencilerin içinde Hz. Zekeriya tarafından himaye edilerek, özel bir dershanede eğitim aldığını da ekler.

Hız. Meryem'in mucizevi eylemlerinden de söz edilir. Hız. Zekeriya ona öğretmediği dersleri bile onun ezberden okuyan bir çocuk olduğuna şahitlik eder. Yazar romanda onun Allah tarafından korunduğunu anlatır.

*“Hanne'nin ‘Onu bir kız olarak dünyaya getirdim şeklindeki telaşına karşı Allahu Teâla o kız çocuğunu katından güçlendirerek ve yollarını açarak destekliyor, Onu her türlü tehlikeden muhafaza ediyordu.”*²²¹⁵

Romanda Hız. Meryem'in yaşadığı olağanüstü haller sıklıkla ele alınmakta iken bir peygamber olan Hız. Zekeriya'nın da bu durumu hayretle karşıladığı anlatılır.

Siret-i Meryem romanında kutsal bir kişi dahi olsa kadınların dogmalaşmış bazı kurallar karşısındaki zor durumlarına da değinilir. Hız. Meryem, kendisine duyurulan sese uyarak Beytü'l Mukaddes'te, Kutsal Sahra bölgesinde din adamlarıyla birlikte ibadet etmesi, rahipler tarafından çok olumsuz karşılanmış ve romanda onun bu sebepten tartaklandığı anlatılmıştır.

“İşte Meryem ilahi emir doğrultusunda gittiği büyük Sahra'da cemaatle ibadet ederek bu eski yasağı bir tabuyu çiğnemişti.

*Ona orada gören diğer ruhbanlar feci halde alt üst oldular gazaplandılar. Az daha yüreklerine iniyordu ve onu tartaklayarak yumruklayarak attılar kadınlara yasak olan bu kutsal yerden.”*²²¹⁶

Sibel Eraslan romanda, Hız. Meryem'in kutsal sesler işittiğinin rahipler tarafından duyulması ve buna inanılamamasını da onun kadın kimliği üzerinden ele alır ve rahiplerin Hız. Meryem'in kadın olması dolayısıyla “Allah bir kadınla mı konuşuyor?” cümleleriyle küçük düşürülmeye çalışıldığından da söz eder.

“‘Ne Bir kadın hem de toy bir genç kız mı ilahi sesler üşütüyor? Allah'tan Nidalar geliyor ona ha? Melekler ilhamlar taşıyor ona ha? Olacak şey mi? Orada yıllarını Allah'a adanmış saçlı sakalı mescidin hizmetinde ağırmiş nice Hazret

²²¹⁵ Eraslan, *Siret-i Meryem*, s. 118.

²²¹⁶ Eraslan, *Siret-i Meryem*, s. 162.

dururken meleklerden ilham almak düşe düşe bu çocuğa mı düşmüş? Zekeriya'nın peygamberlik iddiası yetmezmiş gibi şimdi de Meryem mi çıktı?

(...)

'Sen ne dediğinin farkında mısın Zekeriya, Allah kadınlarla konuşur mu sen ne diyorsun?'

'Sen kadınlarla erkeklere eşit mi tutuyorsun Ey Zekeriya?''²²¹⁷

Romanda daha sonra Kur'an-ı Kerim'den, Meryem Suresi'nden alıntılar yapılır ve Hz. Meryem'in Hz. İsa'ya hamile kalışı ve doğumuna yer verilir. Kudüs'ün dışında doğan Hz. İsa ile birlikte Kudüs'e dönen Hz. Meryem burada da onu yargılayanlar ve kınayanlar ile karşılaşır. Daha sonraki bölümlerde ise Hz. İsa'nın bebekken konuşması ile onları kınayan kalabalığın dağılması anlatılırken Hz. Meryem ve Hz. İsa'nın Mısır'a hicretine ve oradaki yaşantılarına yer verilir.

4.1.6.3. Hz. Hatice

Ümmü'l-Hind, Hatice'tül Kübra olarak da anılan Hz. Hatice²²¹⁸ Hz. Muhammed (SAV)'nin ilk eşidir. Ticaret ile de ilgilenen ve maddi anlamda oldukça güçlü olan Hz. Hatice ilk Müslümanlardan olması dolayısıyla da oldukça önemlidir. Yaşamı boyunca Hz. Muhammed'e destek olan Hz. Hatice'nin yaşamı romanlara da konu edilmiş, onun İslam dinine girmeden evvel Cahiliye toplumunda saygın bir yer edinişine vurgu yapılmıştır.

Sibel Eraslan'ın *Çöl/Deniz Hz. Hatice* romanı Hz. Hatice'nin hayatını anlatan biyografik bir romandır. Yazar, romana Hz. Hatice'nin kişilik özelliklerini vererek başlar ve onun çalışmayı seven ve cesur bir kadın olduğuna dikkat çeker.

"Erken uyanan erken yol alır derler. Hatice de öyleydi. Annesinden kadınlığa has ince ince görgüleri ve en çok da konukseverliği, babasındansa ata binmeyi, harfleri hesap defteri tutacak kadar aritmetiği ve uzun çöl yolculuklarında

²²¹⁷ Eraslan, *Siret-i Meryem*, s. 163.

²²¹⁸ M. Yaşar Kandemir, "Hatice", TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, XVI, s. 465-466.

çıkabilecek kum fırtınalarında hayatını ve yolunu kaybetmemeye dair belki de tek elzem şey olan sabrı öğrenerek büyüdü Hatice.”²²¹⁹

Romanda Hz. Hatice’nin soylu ve ticaret ile meşgul olan bir aileden geldiğini tekrar eder ve onun ticaret hayatının da bu aile dolayısıyla başladığına dikkat çekilir. Ayrıca çöl bölgesinde günlük yaşamda kadınların yaşamlarının zorluklarına da yer verilir ve güneşe göre yaşamın şekillendiği anlatılır. “İster kendisi gibi konaklarda, isterse kıl çadırların içinde olsun, güneşle yarışmak zorundaydı çöl kadınları.”²²²⁰

Sibel Eraslan romanda Hicaz bölgesinde oldukça yaygın olan süt annelik âdetinden de bahseder ve süt annelik etmeye karar veren kadınların Mekke’ye geldiklerini söyler.

Hz. Hatice’nin Hicaz’da eşini kaybeden kadınlara verilen isabe ehli ismine de sahip olduğundan söz eden Sibel Eraslan, bu işaretin Mekke’de onu daha güçlü bir kadın haline getirdiğini de söyler.

“Ona ‘iseba ehli’ diyenleri hiç yanıltmamıştı. Himarının üzerinden tüm alnını kuşatarak bir taç gibi bağladığı isabesi, onun bir tür mezuniyeti gibiydi. Sadece kadınlar arasında değil, erkeklerin ancak güçlü ve başarılı olanlarına hayat hakkı tanıyan sert Mekke aristokrasisi içinde de alına konulan ‘isabe’nin oldukça önemli bir anlamı vardı. Herhangi bir veliye, herhangi bir dayanağa ihtiyacı kalmamış, her işini kendisi gören kadınlar has bir alınlıktı bu...””²²²¹

Yazar, romanda “isabe” kavramının Mekke’de taşıdığı anlamları da edebi bir dille anlatır ve bunun kadınların görünür hale gelmesine ve bir özne olarak varlıklarını topluma kabul ettirmede önemli bir giysi olduğunu belirtir. Hz. Hatice isabe ehli olduğu için kendi eşini kendi seçme hakkına sahiptir.²²²²

Romanda evliliği düşünmediği için de isabe giydiği anlatılan Hz. Hatice’nin Hz. Muhammed ile karşılaştıktan sonra evlenmeyi düşünmesine ve Meysere’nin Hz. Muhammed hakkında bilgiler getirmesine de yer verilir. Daha sonra evlilikleri ele alınır ve Hz. Hatice’nin Hz. Muhammed’in alnında parlayan bir ışık gördüğü söylenir.

²²¹⁹ Sibel Eraslan, *Çöl/Deniz Hz. Hatice*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 18.

²²²⁰ Eraslan, *Çöl/Deniz Hz. Hatice*, s. 48.

²²²¹ Eraslan, *Çöl/Deniz Hz. Hatice*, s. 113.

²²²² Eraslan, *Çöl/Deniz Hz. Hatice*, s. 114.

*“Meysere’nin dediğine bakılırsa: Herkes onu çok seviyordu. Hatta söz dinlemez inatçı develer bile... Boynunu okşadığı tüm hayvanlar kendisine ram oluveriyordu.”*²²²³

Yazar, Hz. Muhammed ile Hz. Hatice’nin evliliğine sevinen bir ismin de Varaka bin Nevfel olduğunu belirtir ve onun Hz. Muhammed’in son peygamber olduğuna inandığına yer verilir.

Romanda Hz. Hatice’nin “kızlar babası” olarak anılmaktan memnun olan Peygamber’in Hira dağına çıkışlarına eşlik ettiğinden de söz edilir.

Yazar, Hz. Muhammed’e ilk vahyin gelmesi ile ve Hz. Hatice’nin İslamiyet’i kabul etmesine vurgu yapar ve onun bir kadın ve eş olarak İslam Peygamberinin en önemli destekçisi olduğunu anlatır.

“Dünyada üç kişiydiler:

Mübarek sözü taşıyan Melek: Hz. Cebrail.

Mübarek Sözü’n Elçisi: Hz. Peygamber.

*Mübarek Sözü’n Muhatabı: Hz. Hatice.”*²²²⁴

4.1.6.2. Hz. Fatma

Hz. Fatma²²²⁵ İslâm peygamberi Hz. Muhammed (SAV)’in kızı, dört halifeden Hz. Ali’nin eşidir. Hz. Muhammed’in yaşamındaki en büyük destekçilerinden olan Hz. Fatıma, babasına olan yardımlarından dolayı “babasının annesi” olarak anılmıştır. Onun Hz. Ömer ve Hz. Ebubekir ile yaşadığı bir tartışma sonucu vefat ettiğini söyleyen Şiiler, onu efsanevi bir kişiliğe dönüştürmüşlerdir. Romanlarda da yer verilen Hz. Fatma’nın hayatının çoğunlukla üzüntü ile geçtiği belirtilir.

Sibel Eraslan’ın *Hz. Fatıma-Can Parçası* romanında Hz. Fatıma’nın biyografisi anlatılır. Romanda İslam tarihinin dönüm noktaları da anlatılırken bu dönemlerde Hz. Fatma ve diğer Müslüman kadınların görevleri üzerinde durulmaya çalışılır.

²²²³ Eraslan, *Çöl/Deniz Hz. Hatice*, s. 131.

²²²⁴ Eraslan, *Çöl/Deniz Hz. Hatice*, s. 279.

²²²⁵ M. Yaşar, Kandemir, Fatıma”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, XII, s. 223-224.

Romanda Hz. Muhammed ile Hz. Fatma'nın sevgi bağına sık sık vurgu yapılmaktadır. *"Efendimizin (SAV) hayattayken 'benden bir parçadır' buyurduğu kızı Fatıma, can parçası... Bu veda anında, hüznlerle paramparça oluyor."*²²²⁶

Romanda cahiliye toplumunda kız çocuklarının diri diri toprağa gömüldüğü ancak Hz. Muhammed'in kadınlara çok büyük değer verdiği ve kızlar babası olarak anılmaktan mutluluk duyduğu da vurgulanır.²²²⁷

Romanda Hz. Fatıma'nın Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in vefatlarına şahit olmadığını ancak vefat ederken bunun acısının içine doğduğunu söyleyen yazar, Hz. Muhammed'in de kızının çocuklarına çok düşkün olduğunu anlatır.

*"Hz. Peygamber; kızı Fatıma ve evlatları Hasan ile Hüseyin'i görmeden duramazdı. Sabah kalktığı gibi ilk uğradığı kapı ve uzak seferlerden her dönüşte görmeyi izlediği ilk yüzler, onlarınkiydi."*²²²⁸

Romanda Hz. Fatıma'nın dili çok güzel kullandığı ve hitabet gücünün yüksek olduğu ve şiirleri ile de bilindiği anlatılmaktadır. *"İbn Sa'd ve İbni Hacer, döneminde en fasih ve en belagatli konuşmaları yapan kadın olarak naklediyorlar, Hz. Fatıma'yı..."*²²²⁹

Romanda Hz. Fatıma'ya miras olarak kalan arazinin babasının vefatının ardından verilmediği onun da buna üzüldüğü ancak konuyu büyütme istemediği, Hz. Ömer döneminde bu arazinin Hz. Fatıma'ya verildiği de belirtilir.

Yazar, Hz. Muhammed'in vefat etmeden dakikalar evvel Hz. Fatma'nın kulağına 'kendisine kavuşacak ilk kişi olduğunu' müjdelediği bilgisine de yer verir.

²²²⁶ Sibel Eraslan, *Hız. Fatıma-Can Parçası*, Elest Yayınları, İstanbul 2009, s. 17.

²²²⁷ Eraslan, *Hız. Fatıma-Can Parçası*, s. 23.

²²²⁸ Eraslan, *Hız. Fatıma-Can Parçası*, s. 27.

²²²⁹ Eraslan, *Hız. Fatıma-Can Parçası*, s. 183.

4.1.6.1. Hz. Ayşe

Hz. Ayşe²²³⁰ Hz. Muhammed (SAV)'nin eşi ve Hz. Ebubekir'in kızıdır. İlk Müslümanlardan olan Hz. Ayşe kişiliği ile de dikkat çekmiştir. Bedir, Uhud gibi savaşlarda su taşıyan, Hz. Ayşe Cemel Vakasında ise Hz. Ali ile de karşı karşıya gelmiştir. Onun yaşamı romanlarda da ele alınmış özellikle “gerdanlık olayı” ve Cemel vakasına dikkat çekilmiştir.

Mehmet Coral'ın kaleme aldığı *Hümeýra'nın Anıları* isimli roman Hz. Ayşe'nin hayatını konu almaktadır. Yazar, romanda Hz. Ayşe'yi konuşturarak onu romanın odak noktasına yerleştirir. Romanda başlangıçta Hz. Ayşe'nin Hz. Hatice'yi tanıtmaması ve ona duyduğu derin saygıya yer verilir.

*“Mekke'nin en zengin kadını, Haşimi aşiretinden Hatice binti Kuwaylid 40 yaşındayken ona âşık olup evlenme teklif ettiğinde henüz 25 yaşındaymış. Hatice daha önce iki kez evlenmiş ama kocalarının ömrü vefa etmemiş. Dedim ya, o yaşında bile çağının en güzel ve varıl kadınıymış.”*²²³¹

Romanda daha sonra Hz. Ayşe'nin karakter özellikleri anlatılırken, onun güzel söze düşkün bir yaratılışa sahip olduğu ve söyleyeceği sözleri kestirmeden ve net bir şekilde söylediği anlatılır ve Hz. Muhammed'in Hz. Ayşe'yi övücü sözleri ele alınır.

*“Sivri dilliydi. Kıvırtmazdı. Doğru bildiğini açık yüreklilikle muhatabının yüzüne karşı söylerdi. Kimsenin ardından konuşmaz, dedikodu yapmazdı. Zamanının en okuyan kadınıydı. Bilgi susuzluğu hayatının sonuna dek hiç dinmedi. Resulallah bile bir seferinde ‘Benden sonra dinin dörtte üçünü Ayşe'den öğreneceksiniz!’ demişti.”*²²³²

Mehmet Coral romanda Hz. Ayşe'yi de konuşturur. Hz. Ayşe'nin kendisini geç yaşta doğuran annesini anlattığı bölümde Kureyş'te Cahiliye döneminde kadınların yaşadıkları sıkıntıları dile getirir.

“Annem Ümmü Ruman beni doğururken 38 yaşındaymış. Cahiliye devrinin çöl koşullarına göre inanılmazı istemek bu. O zamanlar Kureyş kadınları böyle

²²³⁰ Mustafa Fayda, “Âişe”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, II, s. 201-205.

²²³¹ Mehmet Coral, *Hümeýra'nın Anıları: Peygamber'in Gözdesi, Müminlerin Anası, Kıyamet'in Gelini*, Doğan Kitap, İstanbul 2012, s. 20.

²²³² Coral, *Hümeýra'nın Anıları: Peygamber'in Gözdesi, Müminlerin Anası, Kıyamet'in Gelini*, s. 25-26.

sonu ölümle biteceği aşikâr gebelikler için bir iksir içer, rahimlerini zahirlermiş. Ancak, Peygamber İslam'ı yaymaya başladığında bir çocuğun yaşam hakkının kutsal olduğunu vaaz ederek bunu yasaklamış."²²³³

Romanda Hz. Ayşe'nin Hz. Muhammed ile karşılaşması ise Hz. Ayşe'nin altı yaşında olduğu bir dönem olarak kurgulanmıştır. *"Beni sözledikleri günlerde görmüştüm onu ilk kez. Altı yaşındaydım. Ne olup bittiğini anlamıyordum. Bir erkeğin karısı olmak ne demekti?"*²²³⁴

Hz. Ayşe'nin çölde kaybettiği kolyesini aramaya başlaması ve Hz. Muhammed'in de onun çölde kaldığını fark edemeyerek yanından uzaklaşması üzerine birtakım dedikodular baş göstermiş ve Yahudi kavimlerin de konuyu dillendirmeleri üzerine büyük konu "ifk hadisesi" (gerdanlık olayı) olarak bilinen bir sorun haline gelmiştir. Romanda bu konu da ele alınmıştır. Yazar, kolyesini kaybeden Hz. Ayşe'nin çölde kalmasını ve daha sonra ona romanda "Kutsal Ana"²²³⁵ diyen Safvan bin Muattal ile birlikte geri dönmesini anlatır. Yazar bu dedikoduları duyan Hz. Ayşe'nin bu konuya ne kadar üzüldüğünü kaleme almaya çalışır.²²³⁶

Romanda Hz. Ayşe hakkında çıkan bu dedikodulara Hz. Muhammed'in inanmadığı ve ona sahip çıktığına da değinilirken, Hz. Ali'nin bu dedikodulara inandığı, böylece Hz. Ayşe ile Hz. Ali arasındaki ilk olumsuzlukların yaşanmaya başladığı söylenir.

"‘Sana dünyada karı mı yok!’ demeye getirmiş. Beni başından atmasını istemiş. Hem de daha üzerime atılan iftira temizlenmeden.

Neredeyse koşar gibi ayrıldım aralarından. Ali ile iç kavgam giderek büyüüyordu. O beni itham ediyor, ben bütün ateşimle savunuyordum kendimi."²²³⁷

Romanda Hz. Muhammed'in eşi Hz. Ayşe'ye iftira atılmış olduğunu söyleyerek onu cami minberinden savunduğu anlatılırken, Nur Suresi'nden de alıntılar yapılır.

²²³³ Coral, *Hümeýra'nın Anıları: Peygamber'in Gözdesi, Müminlerin Anası, Kıyamet'in Gelini*, s. 27.

²²³⁴ Coral, *Hümeýra'nın Anıları: Peygamber'in Gözdesi, Müminlerin Anası, Kıyamet'in Gelini*, s. 31.

²²³⁵ Coral, *Hümeýra'nın Anıları: Peygamber'in Gözdesi, Müminlerin Anası, Kıyamet'in Gelini*, s. 130.

²²³⁶ Coral, *Hümeýra'nın Anıları: Peygamber'in Gözdesi, Müminlerin Anası, Kıyamet'in Gelini*, s. 131.

²²³⁷ Coral, *Hümeýra'nın Anıları: Peygamber'in Gözdesi, Müminlerin Anası, Kıyamet'in Gelini*, s. 135.

*“Peygamberin minberden benim iffetimi savunması ve bunun kendisine yapılan büyük bir hakaret olduğunu söylemesi, kararmış dünyama nur kapıları açtı. Bundan sonra ölsem de gam yemem.”*²²³⁸

Sibel Eraslan’ın *Aişe*, romanında da Hz. Ayşe’nin yaşamı anlatılır. Romanın başlangıcında Hz. Ayşe çok küçükken Hz. Muhammed’in onun evine giderek *“Aişe’yi üzmezin dediğinden söz edilir.”*²²³⁹

Romanda daha sonra Hz. Hatice’nin vefatının ardından çok üzülen Hz. Muhammed’in Hz. Ayşe’yi eş olarak seçmesine yer verilir. Sibel Eraslan, Hz. Muhammed’in Hz. Ayşe’yi rüyasında gördüğü ve kendisine eş olacağına dair işaretlerin olduğunu da anlatır.

*“‘Sen... Bana rüyamda gösterilmiştin...’
Resulullah(s) böyle demişti bana...
Allah’ın peygamberine gelen ilk vahyi de doğru rüya şeklindeydi. Sadık rüya...”*²²⁴⁰

Romanda, Mehmet Coral’ın aksine Hz. Ayşe’nin Hz. Muhammed ile sözlendiği yaşı on altı olarak verilir. *“Hz. Peygamber’le(s) sözlendiğimde on altı yaşlarındaydım...”*²²⁴¹

Hz. Ayşe’nin gösterişli bir çeyize sahip olmadığını belirten Eraslan, onun bu duruma üzüldüğünü ekler. *“‘Aişe, çeyizin hasıdır’ derdi annem... Mahcubiyetimi hafifletmek için...”*²²⁴²

Romanda yine İfk hadisesine de yer verilir. Hz. Ayşe’nin ablasının kendisine verdiği gerdanlığı çölde kaybettiğini ve onu aramak için beklediği, böylelikle kervanı kaybettiği onun diliyle anlatılır.

Romanda daha sonra Safvan bin Muattal’ın konaklama yerine dönmesine ve Hz. Ayşe’yi fark etmesine yer verilir.

²²³⁸ Coral, *Hümevra’nın Anıları: Peygamber’in Gözdesi, Müminlerin Anası, Kıyamet’in Gelini*, s. 136.

²²³⁹ Sibel Eraslan, *Aişe*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 63.

²²⁴⁰ Eraslan, *Aişe*, s. 76.

²²⁴¹ Eraslan, *Aişe*, s. 76.

²²⁴² Eraslan, *Aişe*, s. 95.

“O arada, ordu mensuplarından Safvan b. Muattal, konaklama yerine dönüp geride kalan eşya olup olmadığına bakmak üzere kontrole geldiğinde fark etmiş beni...”²²⁴³

Hız. Ayşe bu olaydan sonra hastalanmış ve günlerce hasta yatmıştır. Romanda Hız. Muhammed’in Hız. Ayşe’ye “hastamız” kelimesi ile hitap ettiğini ve darıldığını söyler. Daha sonra anne babasının yanına gitmek istediği ancak vahiy gelene kadar orada beklediğini, vahyin gelmesi ile birlikte de Hız. Ayşe’nin huzura kavuştuğu anlatılır. Romanda Cemel Vakası ve Sıffin hadisesine yüzeysel olarak yer verilmiştir.

4.1.6.5. Semiramis

Selami İzzet Sedes’in kaleme aldığı *Babil Melikesi* romanı Irak’ta Babil’de yaşamış olan ve günümüzdeki Irak toplumlarında da yansımaları olan Irak mitolojisi hakkında birçok bilgi barındırmaktadır. Romanda Irak’ta ataşemiliter olan Muhsinülcivani Bey’in Babil’de esrarengiz bir şekilde üzerinde onu büyütüp, sonra geri göndermesi gereken bir not ile birlikte bir bebek bulması sonucunda fantastik aşamaya geçilir.

“—Sana ezbere okuyayım: (Bulduğunuz bu çocuk bir hükümdarın sulbünden dünyaya gelmiştir. Eğer bu çocuğu almazsan ölürsün. Eğer onu ihtimamla büyütür ve terbiye edersen, servet sahibi olursun: Boynundaki taş nüshasını muhafaza et. İleride başka emirler de verilecektir. Bu emirleri aynen, harfiyen ifa et. Yapacağın şeyler hiçbir zaman haysiyetşiken olmayacaktır.)”²²⁴⁴

Samra İstanbul’da on sekiz yaşına kadar Muhsinülcivani Bey’in kızı olarak sıradan bir hayat sürerken birdenbire hayatı değişir. Onu kimliğini bilmediği kişiler -bu kişilerden biri efsanevi Marduk’tur- Babil’e kaçırlılar ve orada onu telkin ve hipnozlar ile Semiramis olduğuna inandırırılar. Romanda Babil kenti de o dönem için gizli bir şekilde ayakta duran, sakinlerinin de gizli tutulduğu canlı bir kent olarak anlatılırken, Samra’nın da Kraliçe Semiramis’in reenkarnasyonu olduğu iddia edilir.

“—Bunlar bizim Semiramislerimizdir. Daha doğrusu on iki ayrı cismi yaşatmış olan yegâne Semiramislerimizdir. Bu on iki cisimde aynı ruh yaşamıştır.

²²⁴³ Eraslan, *Aişe*, s. 214.

²²⁴⁴ Selâmi İzzet Sedes, *Babil Melikesi*, Semih Lütü Kitabevi, 2.b., s. 21.

Buna eminiz. Elimizde buna dair delail var. Tereddüt ediyorsunuz, şüphe ediyorsunuz, inanmıyorsunuz, hakkınız var. Çünkü tarih okudunuz. Ama biz tarihin nasıl yazıldığını da biliriz. Tarih, Semiramis'i inkâr ediyor, hurafe diyor. Hayır, size anlatayım, tarihlerinizde 'Sinmobali'nin oğlu 'Hammurabi, diye tavsif edilen adam erkek değil, kızdır. Hammurabi, Samurama, Semiramis!.. Üç şekilde aynı isim. İşte burada da on ki şekilde aynı cisim var.'”²²⁴⁵

Romanda Semiramis'in mitolojideki yeri de ayrıntılı bir şekilde anlatılır, Suriye'de Askelden olarak anılan bölgede Semiramis'in kutsal kabul edildiği anlatılır. Daha sonra onun kadın başlı, balık vücutlu bir mabudenin kızı olduğu, güvercinler tarafından büyütüldüğü, Titüs ile tanıştığı anlatılır.

“(Semiramis) Suriye’de (Askalden) şehrinde ibadet edilen bir mabudenin kızı idi.

Bu mabut, kadın başlı ve balık vücutlu idi. Validesi (Semiramis) 'i dünyaya getirdikten sonra çocuğu kayalar arasına bırakmış, (Semiramis) o civarda yuvaları olan güvercinler tarafından büyütülmüştü. Güvercinler (Semiramis) 'i kanatları ile örtüp ısıtırlar, ağıllardan gagaları ile çocuğun ağzına süt taşırlar beslerlerdi. Daha sonra ona yağ ve peynir de taşımağa başladılar.

(Fakat günün birinde çobanlar bunun farkına vararak güvercinleri takip etmişler ve kayalar arasındaki dünya güzeli kızı bulmuşlar ve Titüs'ün emlak nazırına götürmüşler nazır güzel kızı kendine evlat adımı da (Semiramis) yani, güvercin, koymuş.

(...) (Titüs) (Semiramis) 'in cesaretine ve güzelliğine hayran olarak, kadını kocasından ayırıp kendisine nikâh ediyor.

Biraz sonra Titüs de vefat ederek, (Nineva) 'da bin metre irtifaında bir ehramın altına defnolunuyor. Titüs 'ten sonra Semiramis (Fırat) 'ın kısmı süflasında (Nineva) 'dan büyük bir payitaht inşa ettirmiştir. Bu payitaht (Babil) şehridir Semiramis Babil'in etrafına yetmiş kilometre muhitinde, yan yana altı araba

²²⁴⁵ Sedes, Babil Melikesi, s. 133.

gececek kadar geniş bir duvar ile Fırat nehrine setler ve bir de cesim mabet inşa ettirmiştir."²²⁴⁶

Sedes romanda Semiramis'in Babil kentini inşa ettirdikten sonra da Mısırlı kâhinler tarafından ortaya atılan kehanete göre bilinmeyen bir şekilde ortadan kaybolacağı ve kendisinin "mabut" olacağını söyler.

4.1.6.6. Sümer Ecesi-Bilge

İskender Fahrettin Sertelli'nin kaleme aldığı *Sümer Kızı* Sümer ve Alamlıların mücadelesini konu alan fantastik bir romandır. Romanda soylu bir aileden gelen ancak bundan habersiz bir şekilde büyütülen Bilge'nin kendisine saldıran Alam kralının yeğenini öldürmesi ile olay örgüsü başlar.

"Fırat sahillerinde ufak bir köyde, ağaç dalları altında yaşayan ihtiyar bir köylü vardı. Bu adam bir sabah gözlerini açtığı zaman yanında henüz doğmuş küçük bir kız çocuğu bulmuştu. Köylü çok merhametli bir adamdı. Çocuğu aldı, keçi sütü ile büyüttü. Çocuğun göğsünde mavi boya ile (Bilge) ismi yazılıydı. Bu ismi derisinin üstüne ateşle dağlayarak yazmışlardı. Bilge yedi yaşına kadar ihtiyar köylünün yanında kaldı."²²⁴⁷

Bilge, onuru için verdiği bu mücadele sonucunda devletin lideri ile tanışır ve Sümer kralı ona âşık olur. Romanda Sümer ve Akat devletlerinin birlik olup, Alamlılar ile mücadele ettikleri anlatılırken, Bilge savaşın sebebi olarak gösterilir ve kral gerekirse savaşacağını belirtir. *"Sümer hanedanı, Bilge'yi düşmana teslim etmemek için icap ederse, Alamlar ile harp etmeğe karar vermişlerdi. O günlerde, dostları, Akatlarla eski ittifakı tazelediler.*"²²⁴⁸

Romanda daha sonra Bilge'nin kendi geçmişini araması anlatılır. Bilge son Sümer ecesinin kızı olduğunu anlayınca bu defa devlet liderliğini üstlenmeye başlar. Romanın bu bölümleri anlatım olarak da bir "masal" izlenimi bırakmaktadır:

"Fırat sahilinde bulunan Bilge mazarını anlamak merakına düşmüştü Nipur'da kumaş dokunan ihtiyar bir kadın bir akşam Bilge'nin karşısına çıktı.

²²⁴⁶ Sedes, Babil Melikesi, s. 39.

²²⁴⁷ İskender Fahreddin Sertelli, *Sümer Kızı*, Akşam Kitaphanesi, İstanbul 1933, s. 21.

²²⁴⁸ Sertelli, *Sümer Kızı*, s. 9.

—Kızım sana ondan bahsetmek istiyorum benimle beraber gelir misin? Dedi Bilge bu kadının peşine düştü. Çatısı basit bir evin kapısından içeri girdiler. Burada üç mezar vardı. Bilge mezardan çok korktuğu için çekindi ne burada kumaş dokuyan kadın ‘Korkma kızım’ dedi ‘bu yerde yatanlar senin anan baban ve büyük babandır!’ Bilge dokumacı kadının peşinden gitti. Bir ufak bahçenin önünde durdular.”²²⁴⁹

Romanda Sümer kralının eşi olan ve onun ölmesi üzerine savaşta dahi liderliği ele alan bir kadın karakter kurgulanmıştır. Bilge’nin soylu bir geçmişe sahip olması da bunu hak ettiğini gösterir bir şekilde ele alınmıştır, yani Bilge doğuştan soylu, güçlü ve savaşçı bir ruha sahiptir. Ayrıca Bilge kendisinin zorlu ve etkili bir coğrafyada büyüdüğünü ve karakterinde bu coğrafyanın izlerinin olduğunu da dile getirir. “Ben Fırat’ın sihirli suyunu içtim ve çocukluğumu onun yeşil dizinde geçirdim.”²²⁵⁰

Sümerlerin Türk olduğu iddiası ile kaleme alınmış *Sümer Kızı* romanında Bilge kendisini Türk olarak tanıtmakta ve kendisine Türk kızı demektedir.

“— Beni dinleyiniz arkadaşlar dedi alan hükümdarı Beklan bu harbi beni esir almak için yapıyor. Ben Sümer ecesinin son kızıyım ve içinizde tek bir kadın olarak düşmanla dövüşmeye geldim. Yurdumuzun Alamlılar tarafından istila edilmesini ve kızlarının karıların ak saçlı analarının düşman eline esir düşmesini istemeyenler benim arkamdan gelsinler. Alamlara Türk kızının cesaretini göstereceğim.”²²⁵¹

Roman daha sonra Bilge’nin liderliğinde güçlü bir devlet olan Sümerlerin Mısır ile ilişkilerinin anlatılması ile devam ettirilir.

²²⁴⁹ Sertelli, *Sümer Kızı*, s. 22.

²²⁵⁰ Sertelli, *Sümer Kızı*, s. 71.

²²⁵¹ Sertelli, *Sümer Kızı*, s. 27.

SONUÇ

Orta Doğu kavramı, Orta Doğu bölgesine coğrafi anlamda oldukça uzak olan İngilizler tarafından ilk kez kullanılmış ve bu adlandırma Orta Doğulu toplumlar tarafından da kabul görmüştür. Milletlerin geçiş sahası, ticaret yollarının önemli durağı olan bu bölge, üç büyük dinin doğduğu, dünyaya yayıldığı, bünyesinde birbirine zıt kabul edilebilecek olan birçok kavramı, dini, milleti, yaşam tarzını barındırmaktadır.

Din ve Orta Doğu birbirinden ayrılamaz iki kavram şeklindedir. Bu sebeple bu bölge uzun süreli dinler savaşı alanı olmuş, özellikle Kudüs üzerinde hak iddia eden Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki çatışma uzun yıllar sürmüş günümüze kadar gelmiştir. Yine Orta Doğu azınlık milletlerin yaşadığı, Zerdüştlük, Ezidilik gibi inanışların doğduğu bir bölge olması sebebiyle de önem arz etmiştir. Bu dinlere inananlar ile merkezi otoriteler arasında da birçok kez sorunlar yaşanmış, dağlık alanlarda yaşam süren bu azınlık topluluklar ile iktidar arasında uzun soluklu mücadele başgöstermiştir.

Tarihte birçok ilke imza atan medeniyetler de Mezopotamya ve Mısır bölgesinde kurulmuştur. Bu değerli geçmişe de birçok millet sahip çıkmak istemiştir. Coğrafi Keşifler'in ardından Hindistan bölgesine ulaşmak isteyen İngilizler için de Orta Doğu büyük bir nimet haline gelmiş, bölgede bulunan petrol ve doğal gaz yatakları büyük devletlerin gözlerini buradan ayırmamasına sebep olmuştur.

İslam devletinin kurulduğu ve ilk yayıldığı şehirler olan Mekke ve Medine'nin kutsallığı da Müslüman toplumlar için oldukça önemli olmuş, birçok millet bu kutsal alanları korumak istemiştir.

Mısır Seferi'nin ardından hilafet makamını da ele geçiren Osmanlı devletinin bölgede uzun yıllar hâkimiyet kurması ile Orta Doğu bölgesinde din kavramı ön plana çıkmış ve çeşitli milletler bu kavram altında birleşmişlerdir. Ancak daha sonra milliyetçilik kavramının yayılması ve İngiliz, Fransız ve diğer Avrupa devletlerinin faaliyetleri sonucunda dinde birleşen Orta Doğu toplumu, ekonomik farklılıkların verdiği etkilerle de merkezi otoriteye karşı durmuş ve yeni bir yol çizmişlerdir. Ancak görülmüştür ki bu toplumlar öncelikle din kavramını dönüştürmüş, dolayısıyla yeni mezhepler ve sonucunda günümüzdeki milli devletler ortaya çıkmıştır. Bu mezheplerin doğuşu ve devletlerin ortaya çıkışı ise oldukça yıkıcı bir süreç halini almış, Araplar, Farslar, Türkler ve azınlık milletler arasında uzun yıllar sürecek savaşlar yaşanmıştır.

Orta Doğu’da büyük bir Arap devleti kurmak isteyen Araplar, İngiliz vaadlerine inanarak Osmanlı devletine isyan etmişlerse de süreç sonunda Filistin bölgesinde bir Yahudi devleti kurulmuştur. Bu devletin kurulmasının ardından bölgede daha farklı bir savaş süreci başlamış, Arap devletleri ile Yahudi devleti arasında günümüzde de süren bir savaş süreci başlamıştır ancak bu savaşlar sonucunda İsrail devleti her defasında topraklarını genişletmeyi başarmıştır. Bölge uzun süreli istikrarsız yönetimler tarafından idare edilmiş, şiddet önlenememiş, terörü finanse eden kaynaklar nedeniyle Orta Doğu adeta terörle birlikte anılmaya başlanmıştır.

Osmanlı devletinin dağılması ile birlikte yaşanan değişimler, I. Dünya Savaşı’na Orta Doğu bölgesine Anadolu’nun çeşitli yerlerinden giden hiç çöl görmemiş genç Türklerin savaşlarda şehit edilmesi, dinde birleşmiş olduğuna inanılan toplumların yeni mezheplerle din kardeşlerinden ayrılması, hilafet mücadelesi, yoksul halk ile gösterişli merkezi otoriteler arasındaki uçurum, Jön Türklerin ve Jön Arapların düşünce farkı romancıların da dikkatini çekmiş, romancılar eserlerinde bu konulara yer vermiş, bölgeye sürgün olarak gönderilen bazı yazarlar da kendi hayat coğrafyalarının da izlerini yine romanlarında sürdürmüşlerdir.

Romancılar XVIII. yüzyılın başında Orta Doğu hakkında genellikle olumsuz bakış açısına sahip olmuşlar ve bölgeyi Türk milletinin sırtında taşıdığı bir yük olarak kabul etmişler. Arap isyanlarını tam anlamıyla bir ihanet olarak görmüş ancak bölgeye sömürge amaçlı gelen Batılı devletlerden çok fazla söz etmemişlerdir. Batı medeniyetine yönelen, Batı’ya ait olan birçok değeri yücelten ilk dönem yazarları Doğu’yu ve Doğu’ya ait olanı reddederek Doğulu şehirleri “Doğulu” görüntüleri sebebiyle suçlamışlardır. Orta Doğu olarak adlandırılan bölge içerisinde özellikle Suriye-Filistin ve Mısır bölgesi bu romanlarda mekân olarak kullanılırken romancılar çoğunlukla sürgüne gönderilen devlet memurlarının ve Jön Türklerin hayatlarını konu edinmişler, bu bölgenin bir sürgün bölgesi olduğuna dikkat çekmek istemişler, Osmanlı devletinin yönetim sistemine eleştiriler getirmişlerdir. Ayrıca bu dönem romanlarında özellikle Lübnan bölgesinde başlayan sefahat dünyasına da sıklıkla vurgu yapılmış, iklim ve coğrafyanın da eğlence yaşamına olanak sağladığı belirtilmiş, Osmanlı devletinin merkezi otoritesinin bu bölgede yok olmaya başladığı vurgulanmıştır.

Romancılar başlangıçtan itibaren eserlerinde tarihten, tarihi savaşlardan ve bu savaşlarda yer almış olan kişilerin biyografilerinden faydalanarak eserlerini oluşturmuşlardır. Bu sebeple bu bölgenin Türk romanındaki yerini Türk tarihi ile birlikte değerlendirmek mümkündür. Haşhaşiler ile yapılan mücadeleler, Şii-Sünni mücadelesi, Osmanlı İran savaşları, Haçlı savaşları, Arap isyanları ve Millî Mücadele'nin bölgedeki yankıları romanlarda ele alınmıştır. Romanlarda tarihe yönelişin özellikle XIX. yüzyılın ortalarında artış gösterdiği görülmüş ve Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman IV. Murat gibi padişahların biyografilerine yer veren romanların ön plana çıktığı görülmüş, daha önce değinilmemiş olan Kut'ül Amare Savaşı gibi savaşların romanlarda yer edinmeye başladığı tesbit edilmiştir. Yine Kerbela olayını konu edinen, peygamberlerin ve dört halifenin biyografilerini anlatan aslında siyer bilgisinden öteye geçemeyen birçok roman da kaleme alınmıştır. Bunlardan roman niteliğinde olmaktan çok uzakta olan bazı eserler çalışmaya dahil edilmemiştir.

Roman yazarlarının bakış açıları özellikle iki binli yıllarda ise neredeyse tamamen değişmiş ve romancılar Türklerin Orta Doğu bölgesindeki zaferlerini, bölgeye getirdikleri huzur ve ihtişamı romanlarında işlemeye çalışmışlar, bölgenin Türk tarihindeki önemine değindikleri gibi Osmanlı devletinin bölgeyi bayındır bir hale getirdiği, Irak, Yemen Suriye Filistin gibi bölgelerde çok önemli eserlerinin bulunduğunu dile getirmişlerdir. Bu yazarlar çoğunlukla İttihat ve Terakki yönetiminin yanlış politika izlediklerine vurgu yapmış ve Osmanlı padişahlarının yönetim uygulamalarını savunmuşlardır.

İki binli yıllar Orta Doğu'ya yönelişin oldukça yoğun olduğu bir dönemdir. Arap Baharı'nın başladığı 2010 yılından itibaren romancılar Orta Doğu'ya yoğun ilgi göstermişlerdir. 2011-2015 yılları arasında Orta Doğu tarihine, bölgenin güncel meselelerine yer veren yetmiş bir roman yayımlanmış, bu romanlar yayınevleri tarafından yeniden basılmıştır. Son yıllarda da yazarlar sıklıkla Selahaddin Eyyubi, Haçlı Seferleri, Nizamülmülk, Hasan Sabbah, Kanuni Sultan Süleyman, Yavuz Sultan Selim, Mısır Seferi, Bağdat'ın fethi, Fahreddin Paşa, Kut'ül Amare Savaşı ve Medine Müdafaası gibi tarihi kişi ve savaşları romanlarında ele almaya devam etmişlerdir. Bu romanların genelinde Şii-Sünni mücadelesi, Osmanlı adaleti ilenirken bölgede azınlık olarak yaşayan halkın Türklerin yönetiminden memnuniyet duyduğu düşüncesi işlenmekte, Orta Doğu toplumuna ve Doğu medeniyetine karşı olumlu bir hava sezilmektedir. Dolayısıyla Arap

isyanları ile başlayan süreci Türk ve Arapların bakış açılarından değerlendirmeye çalışmakta oldukları ve tek yanlı bakış açısını yok etmeye çalıştıkları söylenebilir.

Sonuç olarak bu çalışmada mekân olarak Orta Doğu bölgesine yer veren romanlar ele alınmış, bölgedeki tarihi dönüm noktalarının, tarihi kişi ve savaşların ve iklim-coğrafi şartların milletlerin yaşamlarındaki yerinin romanlardaki yansımaları incelenmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

A. İncelenen Romanlar

- Ahmed Mithat Efendi, *Süleyman Musli*, (Haz. Erol Ülgen-Fatih Andı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Ahmet Midhat Efendi, *Eski Mektuplar-Altın Aşıkları-Mesâil-i Muğlâka- Jön Türk*, (Haz. Ali Şükrü Çoruk, M. Fatih Andı, Kâzım Yetiş), Ankara 2003.
- Adıvar, Halide Edip, *Sinekli Bakkal*, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1935.
- Adıvar, Halide Edip, *Seviye Talip*, Atlas Kitabevi, İstanbul 1973.
- Ali Kemal, *Bir Safha-i Şebâb-Çölde Bir Sergüzeşt*, (Haz. Seyit Battal Uğurlu), Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum 2015.
- Ali Kemal, *Fetret*, (Haz. Metin Kayıhan Özgül) Hece Yayınları, Ankara 2003.
- Altın, Şükrü, *Medine Müdafası-Fahreddin Paşa*, Hayat Yayınları, Ankara 2018.
- Alpan, Ahmet, *Dost Bombalar*, Destek Yayınevi, İstanbul 2012.
- Alpan, Ahmet, *Suriye 02:40*, Anemon Yayınları, İstanbul 2012.
- Avcı, Müslim Akil, *Nizam-ı Alem Büyük Selçuklu*, Gülbey Yayınları, İstanbul 2021.
- Aydın, Adnan, *Sessiz Çılgılık Yemen*, Manolya Yayınları, Konya 2019.
- Ayverdi, Samiha, *Aşk Budur- Aşk Bu İmiş*, Marifet Basımevi, İstanbul 1938.
- Banoğlu, Niyazi Ahmet, *Şahin Reis*, Ak Kitabevi, İstanbul 1964.
- Bekiroğlu, Nazan, *Yusuf ile Züleyha*, Timaş Yayınları, İstanbul 2002.
- Bekiroğlu, Nazan, *Lâ Sonsuzluk Hecesi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.
- Bekiroğlu, Nazan, *Nar Ağacı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.
- Bican, Zekeriya, *Azap Günlerinde Harput Yemen Sarıkamış*, Ertem Basım Yayın, Ankara 2008.
- Bilbaşar, Kemal, *Zühre Ninem*, Can Yayınları, İstanbul 2015.
- Bilgin, İsmail, *57. Alay Filistin*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.
- Bilgin, İsmail, *Çöl Kapları Fahrettin Paşa Medine Müdafası*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.
- Bilgin, İsmail, *Kuşçubaşı Eşref*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.
- Bilgin, İsmail, *Kut'ül Amare Osmanlı'nın Son Zaferi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018.
- Bilgin, İsmail, *Mehmet Fazıl Paşa*, Timaş Yayınları, İstanbul 2019.
- Bilgin, İsmail, *Kudüs'teki Son Osmanlı-İğdırlı Onbaşı Hasan*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020.
- Bilgin, Vejdi, *Enes'in Günlüğü*, Beyan Yayınları, İstanbul 2018.
- Bilgin, Hasan Basri, *Son Zafer Kut'ül Amare*, Hayat Yayınları, Ankara 2018.
- Büyükarkın, Bekir, *Bir Sel Gibi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2010.

- Büyükarkın, Bekir, *Gün Batarken*, Ötüken Yayınları, Ankara 2010.
- Buğra, Tarık, *Firavun İmanı*, Yol Yayınları, 1978.
- Buğra, Tarık, *Küçük Ağa*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- Caner, Emre, *Kaplumbağa Terbiyecisi*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011,
- Çamuroğlu, Reha, *İsmail*, Everest Yayınları, İstanbul 2008.
- Çamuroğlu, Reha, *Selahaddin el Kürdi*, Everest Yayınları, Aralık 2011.
- Çakmak, Melik, *Zindandan Saraya Hz. Yusuf*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2019.
- Çevik, Ahmet, *Tutsak Yollar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013.
- Çubukçu, Haldun, *Yıldızsayan*, Gendaş Kültür, İstanbul 2004.
- Çokum, Sevinç, *Ağustos Başağı*, Kapı Yayınları, İstanbul 2017.
- Damla, Nurdan, *Aşka Adanmış Bir Ömür Hazreti Hatice Roman*, Hayat Yayınları, İstanbul 2016.
- Danışman, Zuhuri, *Balak Gazi*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2010.
- Dede, Fırat, *Derin Yara Kerbela*, Yurt Kitap Yayın, Ankara 2011.
- (Demir) Kemal Tahir, *Kelleci Memet*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1962.
- (Demir) Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1965.
- (Demir) Kemal Tahir, *Kurt Kanunu*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1969.
- Duman, Faruk, *İncir Tarihi*, Hep Kitap, İstanbul 2019.
- Duman, Faruk, *Pîrî*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020.
- Doğrul, Ömer Rıza, *Hasan Sabbah Cennet Fedaileri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2015.
- Doğan, Samet, *Cuma Günü Uçmayan Kuş*, Profil Kitap, İstanbul 2017.
- Emre, Ali, *Selahaddin Eyyubi Şark'ın Kartalı*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2018.
- Engin, Gülseren, *Yorgun ve Yaralı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004.
- Eraslan, Sibel, *Siret-i Meryem*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- Eraslan, Sibel, *Aişe*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.
- Eraslan, Sibel, *Hz. Fatıma-Can Parçası*, Elest Yayınları, İstanbul 2009.
- Eraslan, Sibel, *Çöl/Deniz Hz. Hatice*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- Fazlı Necip, *Saraylarda Mecnunlar*, Devlet Matbaası, İstanbul 1929.
- Fazlı Necip, *Menfa*, Basım yeri hakkında bilgi verilmemiş. 1325.
- Fazlı Necip, *Dehşetler İçinde*, Haz. Bedia Koçakoğlu, Palet Yayınları, Konya 2014.
- Fındıklı, Selma, *Saray Meydanında Son Gece*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.
- Fındıklı, Selma, *Gecenin Yalnızlığında*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2002.

- Güler, Turgut, *Son Cihangir Sultan Dördüncü Murad Han'ın Romanı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2021.
- Güntekin, Reşat Nuri, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1942.
- Güntekin, Reşat Nuri, *Miskinler Tekkesi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1946.
- Güntekin, Reşat Nuri, *Son Sığınak*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1979.
- Güzide Sabri, *Yaban Gülü*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1945.
- Gündoğdu, Mürsel, *Vezir Nizamülmülk*, Nesil Yayınları, İstanbul 2016.
- Gürsel, Nedim, *Allah'ın Kızları*, Doğan Kitap, İstanbul 2008.
- Haksal, Ali Haydar, *Sevgili'nin Hak Dilli Arkadaşı Hz. Ömer Radiyallahu Anh*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2017.
- Hekimoğlu İsmail, *Minyeli Abdullah*, Mihrab Yayınları, İstanbul 1969.
- Işinsu, Emine, *Tutsak*, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013.
- İdiz, Bekir Fahri, *Jönler*, (haz. Atilla Özkırımlı), İletişim Yayınları, İstanbul 1985.
- İlhan, Attila, *Sırtlan Payı*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1974.
- İlhan, Attila, *Hacı Hanım Vay*, Altın Kitaplar Yayınevi, 1984.
- İlhan, Attila, *Dersaadette Sabah Ezanları*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.
- İlhan, Attila, *Bıçağın Ucu*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1973.
- İnal, İbnül Emin Mahmut Kemal, *Sabih*, Osmanlı -Asır Matbaası Şirketi, Selânik 1316/ 1899
- İrfan, *Madmazel Angel*, Cemiyet Kütüphanesi, 1330.
- İpekçi, Leyla, *Şehrim Aşk*, H Yayınları, İstanbul 2017.
- Işinsu, Emine, *Tutsak*, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013.
- İşcan, Batuhan, *Yolculuğun Gölgesinde Cinayetler*, Doğan Kitap, İstanbul 2010.
- Kabağağaçlı, Cevat Şakir, *Uluç Reis*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2018.
- Kamuran, Solmaz, *Ceviz Ağacı*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2018.
- Kanter, Necati, *Bürde-Bir Hırka-i Saadet Romanı*, Tedev Yayınları, İstanbul 2018.
- Karay, Refik Halid, *Çete*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1939.
- Karay, Refik Halid, *Sürgün*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1941.
- Karay, Refik Halid, *Yer Altında Dünya Var*, Çağlayan Yayınevi, İstanbul 1954.
- Karay, Refik Halid, *Nilgün*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1960.
- Karay, Refik Halid, *Yezidin Kızı*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1939.
- Karay, Refik Halid, *Dişi Örümcek*, Çağlayan Yayınevi, İstanbul 1953.
- Karakurt, Esat Mahmut, *Çölde Bir İstanbul Kızı*, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul 1980.

- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Bir Sürgün*, Ulus Basımevi, Ankara 1938.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Hüküm Gecesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.
- Karatay, Hüseyin, *Selahaddin Eyyubi*, Bengisu Yayınları, İstanbul 2016.
- Kaya, Nihan, *Buğu*, İthaki Yayınları, İstanbul 2018.
- Keskin, İsmail, *Kaktüs Ağacının Sürgünü*, Hayy Kitap, İstanbul 2015.
- Kurutlu, Vahit Taha, *Yemen'imde Aşk Var*, Vadi Yayınları, İstanbul 2018.
- Korok, Daniş Remzi, *Kerbela Şehitleri*, Yelken Matbaası, l.b., İstanbul 1971.
- Kozanoğlu, Abdullah Ziya, *Seyit Ali Reis*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2008.
- Livaneli, Zülfü, *Huzursuzluk*, Doğan Kitap, İstanbul 2017.
- Morkaya, Burhan Cahit, *Yüzbaşı Celal*, Köroğlu Kütüphanesi, İstanbul 1931.
- Morkaya, Burhan Cahit, *İhtiyat Zabiti*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1933.
- Morkaya, Burhan Cahit, *Dükkülerin Romanı*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1934.
- Mutlu, Coşkun, *Hasan Sabbah Alamut Kalesi Dağların Asi Rüzgârı*, Lopus Yayınevi, Ankara 2019.
- Namık Kemal, *Cezmi*, Akçağ Yayınları, (Haz. Seyit Kemal Karaalioğlu), İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1984.
- Onur, Necmi, *Kanlı Kerbela*, Menteş Matbaası, İstanbul 1968.
- Orhun, Can, *Ex Libris ya da Pertev Efendi'nin Olağanüstü Yolculuğu*, İstanbul 2017, Oğlak Yayınları.
- Öngör, Sami, *Orta Doğu (Siyasi ve İktisadi Coğrafya)*, Sevinç Matbaası, Ankara 1964.
- Oyal, Ömer F., *Sürgün Ruhun Rüya Defteri*, İstanbul 2017, Yapı Kredi Yayınları.
- Özbiç, Sami, *Çöl Kimseyi Sevmiyordu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- Özdek, Refik, *Gece Yarısı Güneşi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2010.
- Özdeş, Oğuz, *Yavuz'un Pençesi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1964.
- Özdemir, Mehmet Niyazi, *Yemen Ah Yemen*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015.
- Özdemir, Mehmet Niyazi, *Yazılamamış Destanlar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008.
- Pala, İskender, *Şah ve Sultan*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011.
- Pala, İskender, *Mihmandar Bir Eyyub Sultan Romanı*, Kapı Yayınları, İstanbul 2014.
- Pala, İskender, *Abum Rabum*, Kapı Yayınları, İstanbul 2017.
- Pala, İskender, *Bülbülün Kırk Şarkısı*, Kapı Yayınları, İstanbul 2015.
- Pala, İskender, *Babil'de Ölüm İstanbul'da Aşk*, Kapı Yayınları, İstanbul 2010.
- Pala, İskender, *Kervan*, Kapı Yayınları, İstanbul 2021.

- Pala, İskender, *Efsane-Bir Barbaros Romanı*, Kapı Yayınları, İstanbul 2013.
- Payza, Halit, *Çöl Fedaisi Kuşçubaşı Eşref, Tarihçi Kitabevi*, İstanbul 2019.
- Parlak, Lütfi, *Anadolu Fidanlarının Gidip Dönemediği Yer Yemen*, Popüler Kitaplar, İstanbul 2008.
- Parlak, Lütfi, *Sudan Gelen Bir Hz. Musa Romanı*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013.
- Parlak, Lütfi, *Nasıralı-Meryem Oğlu İsa*, İz Yayıncılık, İstanbul 2017.
- Parlak, Lütfi, *Genç Osman*, Popüler Kitaplar, İstanbul 2009.
- Peker, Ekrem Hayri, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kuşçubaşı Hacı Sami Bey*, Kastaş Yayınevi İstanbul 2017.
- Pişkin, Şebnem, *Kudüs Kırmızısı*, Siyah Kuğu Yayınları, İstanbul 2016.
- Samancı, Suzan, *Halepçe'den Gelen Sevgili*, Sel Yayınları, İstanbul 2012.
- Sayan, Başak, *Nigahdar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2020.
- Sedes, Selâmi İzzet, *Babil Melikesi*, Semih Lütfi Kitabevi, 2.b.
- Sertelli, İskender Fahreddin, *Hint Yıldızı Yogoda*, Şirketi Mürettebiye Matbaası, İstanbul 1932.
- Sertelli, İskender Fahreddin, *Sakın Beni Okuma*, Tefeyyüz Kitaphanesi-Nümune Matbaası, İstanbul 1932.
- Sezai, Samipaşazade, *Sergüzeşt*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1305-1888.
- Sözen, Suzan, *Siyah Zambak*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1962.
- Sırma, Tecelli Sercan, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.
- Subaşı, Ebubekir, *Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2015.
- Subaşı, Ebubekir, *Allah'ın Aslanı Hz. Hamza*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2015.
- Subaşı, Ebubekir, *Kudüs Fatih Selâhaddin Eyyubi*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2017.
- Subaşı, Ebubekir, *Sultan IV. Murat Han*, Çelik Yayınları, İstanbul 2017.
- Subaşı, Ebubekir, *Dicle'nin Son Türküsü Kut'ül Amare*, Çelik Yayınları, İstanbul 2017.
- Subaşı, Ebubekir, *İmanın Sancağı Musab bin Umeyr*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2018.
- Şepitçi, Mustafa Sami, *Yemen Sızısı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2019.
- Talu, Ercüment Ekrem, *Kan ve İman, Haz. Rahim Tarım*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988 Ankara.
- Talu, Ercüment Ekrem, *Meşhedi ile Devri Alem*, Semih Lütfi Kitabevi, 2. b., s. 207.
- Tan, M. Turhan, *Cehennemden Selam*, İktisad Matbaası, İstanbul 1928.
- Tan, M. Turhan, *Hint Denizlerinde Türkler*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2010.
- Tansu, Samih Nafiz, *Çarlara Baş Eğmeyen Dağlı*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1963.

- Tarus, İlhan, *Hükümet Meydanı*, h2okitap, İstanbul 2019.
- Taşkesen, Nurettin, *Nekbe 1948*, Mihrabad Yayınları, İstanbul 2018.
- Tayfur, Hamdi, *Kusay'ın Mekke Devrimi*, Tebeşir Yayınları, Konya 2015.
- Tekelioğlu, Veysel, *Yitik Balta*, Akçağ Yayınları, Ankara 2018.
- Terzioğlu, Ahmet Haldun, *Sultan Genç Osman*, Panama Yayıncılık, Ankara 2002.
- Terzioğlu, Ahmet Haldun, *Alamut'un Piri Hasan Sabbah*, Panama Yayıncılık, 1. b., Ankara 2020.
- Terzioğlu, Ahmet Haldun, *IV. Murat*, Panama Yayıncılık, Ankara 2018.
- Terzioğlu, Ahmet Haldun, *Enver Paşa'nın Romanı*, Panama Yayıncılık, Ankara 2020.
- Tiryakioğlu, Okay, *IV. Murat Gürz ve Zafer*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- Tiryakioğlu, Okay, *Süleyman Han*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.
- Tiryakioğlu, Okay, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.
- Tiryakioğlu, Okay, *Aslan Pençeli Şair Padişah Yavuz Selim Han*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018.
- Tiryakioğlu, Okay, *Nizamülmülk*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021.
- Topaloğlu, Kutsal, *Tanrının Temsilcileri*, Bilgi Yayınevi, 3. b., Ankara 2019.
- Topuz, Hıfzı, *Meyyale*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1998.
- Topuz, Hıfzı, *Taif'te Ölüm*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999.
- Tunç, Ayfer, *Aziz Bey Hadisesi*, Can Yayınları, İstanbul 2018.
- Turan, A., *Selahaddin Eyyubi*, Festival Yayıncılık, İstanbul 2017,
- Turgut, Ahmet, *Aşkın Şehidi*, Callisto Basım, İstanbul 2011.
- Tülbentçi, Feridun Fazıl, *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2008.
- Tülbentçi, Feridun Fazıl, *Şah İsmail*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2009.
- Temelkuran, Ece, *Muz Sesleri*, Everest Yayınları, İstanbul 2010.
- Temelkuran, Ece, *Düğümlere Üfleyen Kadınlar*, Everest Yayınları, İstanbul 2013.
- Uşaklıgil, Halid Ziya, *Nesl-i Ahir*, Özgür Yayınları, İstanbul 2009.
- Vâlâ Nureddin, *Leke*, Semih Lütfi: Suhulet Kütüphanesi, İstanbul 1933.
- Vedi Vecdet, *Afrika'da Bir Türk Genci-Trablus Çöllerinde*, İstanbul Maarif Kitaphanesi, İstanbul.
- Vodinalı Hüseyin Remzi, *Sevdâ-yı Medfün yahut Safahât-ı İstibdâd*, Uhuvvet Matbaası, İstanbul 1327.

- Yeniaras, Orhan, *Fahreddin Paşa ve Medine Savunması*, Panama Yayıncılık, Ankara 2018.
- Yeniaras, Orhan, Kerbela *Ateşi*, Panama Yayıncılık, Ankara 2018.
- Yeniaras, Orhan, *Alamut Kalesi*, Panama Yayıncılık, Ankara 2019.
- Yenişehirlioğlu, Bahadır, *Aşk Çölü*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.
- Yıldız, Bekir, *Ve Zalim ve İnanmış ve Kerbela*, İskele Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Yılmaz, Durali, *Kutup Yıldızları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000.
- Yılmaz, Çağlayan, *Böke Alamut'un Fethi*, Panama Yayıncılık, Ankara 2021.
- Yıldırım, Mustafa, *58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına*, Ulus Dağı Yayınları, Ankara 2006.

Diğer Kaynaklar

A. Kitaplar ve Tezler

- Ahmed, Abdülsettar Elhaj, *Ali Kemal'in Eserlerinde Suriye*, Marmara Üniversitesi-Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.
- Akalın, Durmuş, *Süveyş Kanalı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015.
- Akbulut, Uğur, *Hindistan Yolu ve İngilizler-Fırat Nehrinde İlk İngiliz Vapurları*, Çizgi Yayınevi, Konya 2016.
- Aktaş, Şerif, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Kurgan Edebiyat, Ankara 2011.
- Aktaş, Ümit, *Musa ve Yol Arkadaşı*, Okur Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2012.
- Alkan, Necmettin, *NİLİ: Orta Doğu'da Casuslar Savaşı*, Kronik Kitap İstanbul 2017.
- Arayancan, Ayşe Atıcı, *Hasan Sabbah ve Alamut*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2020.
- Arı, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Alfa Akademi Basım, İstanbul 2017.
- Armaoğlu, Fahir *Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. b, 1991 Ankara.
- Ataman, Muhittin -Akdoğan İbrahim, "Suudi Arabistan 2017" , *Orta Doğu Yıllığı 2017*, Kadim Yayınları.
- Bademci, Ali, *Suriye'de Türkmenler ve Bayır-Bucak*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.
- Bağlıoğlu, Ahmet, *Orta Doğu Siyasi Tarihinde Dürziler*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018.
- Bandoğlu, Zeyyad, "Who Is The Real Threat? Daesh (ıslıl) Or Wahhabism As Its Ideology?", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Mart 2016
- Bachelard, Gaston, *Mekânın Poetikası*, (Çev. Alp Tümertekin), İthaki Yayınları, İstanbul 2020.

- Bates, Daniel G. Rassam Amal, *Orta Doğu Halkları ve Kùltürleri*, (Çev. Barış Gümüşbaş), Dipnot Yayınları, Ankara 2018, Dipnot Yayınları.
- Braudel, Fernand, *Uygarlıkların Grameri*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, 5.b., Ankara 2017.
- Bozarslan, Hamit, *Orta Doğu Bir şiddet Tarihi-Osmanlı İmparatorluğunun Sonundan El Kaide'ye*, (Çev.: Ali Berktaş), İletişim Yayınları, İstanbul 2018.
- Bozarslan, Hamit, *Lüks ve şiddet (İbn Haldun'da Tahakküm ve Direniş)*, (Çev. Melike Işık Durmaz), İletişim Yayınları, İstanbul 2016.
- Bury, G. Wayman, *Bir İngiliz Ajanının Gözünden Yemen ve Yemen'de Türk İdaresi (Bahtsız Arabistan ve Yemen'de Türkler)*, (Çev. İlker Can), Kayıt Yayınları, İstanbul 2021.
- Clausewitz, Carl von *Harp Üzerine*, Genel Kurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara 1984.
- Coral, Mehmet, *Hümeyra'nın Anıları: Peygamber'in Gözdesi, Müminlerin Anası, Kıyamet'in Gelini*, Doğan Kitap, İstanbul 2012.
- Coşkun, Zebercet, *Tarihe Düşülen Dipnot: Haçın ve Çallıyan Efendi*, Günizi Yayıncılık, İstanbul 2005.
- Chomsky, Noam -İlan Pappé, *Yaşamla Ölüm Arasında Gazze-Dünden Bugüne Filistin Sorunu*, (Ed. Frank Barat), (Çev. Taylan Doğan-A.K. Saysel), bgst Yayınları, İstanbul 2011.
- Chirol, Valentine, *The Middle Eastern Question or Some Political Problems Of Indian Defence*, Publisher John Murray, London 1903.
- Choueiri, Youssef M., *Orta Doğu Tarihi*, (Çev. Fethi Aytuna), İnkılap Kitabevi, İstanbul 2011.
- Demirel, Emin, *Dünyada Terör*, IQ Kùltür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2000.
- Düşmanını Arayan Savaş*, (Haz.: Metin Sever- Ebru Kılıç) Everest Yayınları, İstanbul 2001.
- Edebiyat Sosyolojisi*, Ed. Köksal Alver, Hece Yayınları, Ankara 2012.
- Ford, Roger, *Cennetten Mahşere Orta Dou'da Birinci Dünya Savaşı*, (Çev. Nureddin Elhüseyni), Yapı Kredi Yayınları.
- Fromkin, David, *Barişa Son Veren Bariş Modern Orta Doğu Nasıl Yaratıldı?* (Çev. Mehmet Harmancı), Epsilon Yayınları, İstanbul 2018.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir 2014.
- Finn, Robert P., *Türk Romanı İlk Dönem (1872-1900)*, (Çev. Tomris Uyar), Everest Yayınları, İstanbul 2020.
- Freud, Sigmund, *Savaş ve Ölüm Üzerine*, Oda Yayınları, İstanbul 2018.
- Günaltay, şemsettin, *Yakın şark III-Suriye Filistin*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987.

- Gündüz, Şinasi, *Sâbiîler-Son Gnostikler*, Vadi Yayınları, İstanbul 2016.
- Gözenç, Selami, *Güneybatı Asya (Orta Doğu) Ülkeler Coğrafyası*, Çantay Kitabevi, İstanbul 1999.
- Har-el, Shaı, *Orta Doğu'da Hâkimiyet Mücadelesi (Osmanlı Memlûk Savaşı 1485-1491)*, (Çev.: Gül Çağalı Güven), Alfa Basım Yayım, İstanbul 2019.
- Hassan, Ümit, *İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi*, (Haz. Taşkın Takış-Cansu Özge Özmen) Doğu Batı Yayınları, Ankara 2015.
- Hungtington, Samuel P., *Medeniyetler Çatışması*, Okuyanıs Yayınları, İstanbul 2005.
- İnalcık, Halil, *Osmanlı Hâkimiyetinde Orta Doğu ve Balkanlar*, Kronik Kitap, İstanbul 2020.
- İshakoğlu, Ömer, *Suriye Tarihi Osmanlı Dönemi Suriye'sinde Edebi ve Kültürel Hayat (1800-1918)*, Kabalcı Yayıncılık İstanbul 2012.
- İshakoğlu, Ömer, *Suriye Tarihi Osmanlı Dönemi Suriye'sinde Edebi ve Kültürel Hayat (1800-1918)*, Kabalcı Yayıncılık İstanbul 2012.
- Kayalı, Hasan, *Jön Türkler ve Araplar 1900-1918*, (Çev. Türkan Yöney), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. basım İstanbul 2018.
- Kefeli, Emel, *Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz*, 3F Yayınevi, İstanbul 2006.
- Kefeli, Emel, "Edebiyat Coğrafya İlişkisi", *Edebiyat ve Coğrafyalar*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2019.
- Kılınç, Taha, *Orta Doğu'ya Dair Yirmi Tez*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2018.
- Kılınçkaya, M. Derviş, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015.
- Kral Abdullah, *Biz Osmanlı'ya Neden İsyân Ettik?* (Çev. Halit Özkan), Klasik Yayınları, İstanbul 2017.
- Kur'an-ı Kerim Meâli*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003.
- Kubat, Mehmet, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Kitap Dünyası Yayınları.
- Küçük, Abdurrahman -Tümer Günay, *Dinler Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2017.
- Kongar, Emre, *Küresel Terör ve Türkiye*, Remzi Kitabevi, 2001.
- Maalouf, Âmin, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, (Çev. Ali Berktaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020.
- Mackinder, Sir H. J., *Tarihin Coğrafi Kalbi*, Doğu Kütüphanesi Haz. Kadir Yılmaz, İstanbul 2013.

- Mahan, Alfred Thayer *Studies in International Relations Naval and Political*, Little, Brown and Company, Boston, 1902.
- Martin, Gus, *Terörizm Kavramlar ve Kuramlar*, (Çev. İhsan Çapçioğlu-Metin Bahadır), Adres Yayınları, Ankara, 2017.
- Mikhail, Alan, *Osman'ın Ağacı Altında*, Çev. Seda Özdil, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019.
- Orta Doğu'da Kültürel Geçişler*, Ed. Şerif Mardin, Çev. Birgül Koçak, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2019.
- Övür, Ayşe, *Sahra 1911*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2017.
- Özdem, Gökçe, “Muhteşem Gatsby Romanında Sosyo-Mekânsal İzlekler”, *Edebiyatta Mimarlık*, (Haz. Hikmet Temel Akarsu- Nevnihal Erdoğan), Yem Yayın, İstanbul 2020.
- Özkaplan, Yurdakul, Nurcan, *İngiltere Orta Doğu'ya Nasıl Girdi?* Kronik Kitap, İstanbul 2018.
- Özel, Mustafa, *Roman Diliyle İktisat*, Küre Yayınları, İstanbul 2020.
- Özey, Ramazan, *Dünya Denkleminde Orta Doğu Coğrafyası*, Aktif Yayınevi, İstanbul 2004.
- Özmen, Süleyman, *İsrail ve Etnik Dini Çatışmalar*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.
- Polat, Süleyman, *Doğu'ya Hâkim Olmak*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021.
- Provence, Michael, *Büyük Michael, Suriye İsyanı-Arap Milliyetçiliğinin Yükselişi*, (Çev. Nidanur Yüksel), Pınar Yayınları, İstanbul 2020.
- Rogan, Eugene, *Araplar Bir Halkın Tarihi*, (Çev.: Cem Demirkan), Pegasus Yayınları, İstanbul 2017.
- Roux, Jean Paul, *Dinlerin Çarpışması*, (Çev.: Lale Arslan Özcan), Kabalcı Yayınları, İstanbul 2014.
- Savaşın Değişen Modeli Hibrit Savaş*, (Çev.: Melih Arda Yazıcı), Milli Savunma Üniversitesi Basımevi, İstanbul 2018.
- Russell, Gerard, *Unutulmuş Krallıkların Varisleri Orta Doğu'nun Yok Olan Dinlerine Yolculuk*, Çev. Aylin Kayapalı, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016.
- Said, Edward W., *Entelektüel-Sürgün-Marjinal- Yabancı*, (Çev. Tuncay Birkan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995.
- Said, Edward W., *Şarkiyatçılık* (Çev.: Berna Ülner), Metis Yayınları, İstanbul 2013.
- Said, Edward W., *Sürgün Üzerine Düşünceler*, Hece Yayınları, İstanbul 2015.
- Uras, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul 1974.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Yaşadığım Gibi*, Ed. İnci Enginün, İstanbul 2020.

- Tefsiru't-Tevrat Bi'l Arabiyye: Tevrat (Tora) Tefsiri*, (Haz. Sa'adya Gaon), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, Haz. Nuh Arslantaş, İstanbul 2018.
- Törenek, Mehmet, *Türk Romanında İşgal İstanbulu*, Kitabevi, İstanbul 2013.
- Umar, Ömer Osman, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004.
- Tanyeli, Uğur, *Mimar Sinan Tarihsel ve Muhayyel*, Metis Yayınları, İstanbul 2020.
- Yılmaz, Ebru Burcu, *Edebiyat Şehir Hafıza, Türk Romanında Hafıza Mekânı Olarak Şehir*, Kesit Yayınları, İstanbul 2019.
- Yerasimos, Stefanos, *Milliyetler ve Sınırlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- Yetim, Mustafa, “Katar 2017”, *Orta Doğu Yıllığı 2017*, Kadim Yayınları, Ankara 2018.
- Yurdakul, Nurcan Özkaplan, *İngiltere Orta Doğu'ya Nasıl Girdi?* Kronik Kitap, İstanbul 2018.
- Zürcher, Erik Jhan, *Birinci Dünya Savaşı'nda Cihat ve İslam*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019.

B. Makaleler ve Ansiklopedi Maddeleri

- Akkor, Mahmut, “Çanakkale Cephesi'nden Mısır'a Götürülen Türk Esirleri”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl/Vol. III, 2018, 1-38.
- Albayrak, Kadir, “Keldaniler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, XXV, 207-210.
- Algar, Hamid, “İran”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, XXII, 429-437.
- Aydın, Mehmet, “Hristiyanlık”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, XVII, 340-345.
- Bilge, Mustafa L. “Bahreyn”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, IV, 492-495.
- Bilge, Mustafa L. “Birleşik Arap Emirlikleri”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, VI, 200-203.
- Buzpınar, Ş. Tufan, “Surre”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, XXXVII, 567-569.
- Buzpınar, Ş. Tufan, “Lübnan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, XXVII, 244-246.

- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. “Eliezer Sukenik” *Encyclopedia Britannica*, August 8, 2021. (<https://www.britannica.com/biography/Eliezer-Sukenik>)
- Bolay, Süleyman Hayri, “Âdem”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, I, 358-363.
- Çetin, Nurullah, “Kudret Ayşe Yılmaz’ın Mühür Kuyusu Romanı”, *Türk Dili Dergisi*, Aralık 2016, CX, S. 780., 72-76.
- Çetinsaya, Gökhan, “Orta Doğu”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, XXXIII, 403-407.
- Çiftçi, Kemal, “Westphalia-Sistemi”ne Karşı “Millet-Sistemi” Söylemi ve Soğuk Savaş Sonrası’nda “Uluslararası Siyaset”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Sonbahar 2018, Y. 10, X, S. 19, 685-705.
- Daftary, Farhad, “Râşidüddin Sinân el-İsmâîlî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, XXXIV, 467-468.
- Demirci, Kürşat, “Hristiyanlık”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, XVII, 328-340.
- Demirkent, Işın, “Haçlı Seferleri”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, XIV, 525-546.
- Dursun, Davut, “İsrail”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, XXIII, 184-188.
- Dursun, Davut, “Orta Doğu’nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, S. 50, 2010, 1236.
- Emecen, Feridun, “İrakeyn Seferi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, XIX, 116-117.
- Emecen, Feridun, “Ridâniye Savaşı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, XXXV, 87-88.
- Emecen, Feridun, “Mercidabık Muharebesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, XXIX, 174-176.
- Erdoğan, Şemsettin- Ergün Deligöz, *Irak Şam İslam Devleti: Gücü ve Geleceği*, Savunma Bilimleri Dergisi, Mayıs 2015, XIV, 5-37.
- Erinç, Sırrı, “İsrail”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, İstanbul 2001, XXIII, 181-183.

- Erinç, Sırrı, “Kuveyt”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, XXVII, 35-36.
- Fayda, Mustafa “Âişe”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, II, 201-205.
- Güç, Ahmet, “Putperestlik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, XXXVII, 365-368.
- Gürkan, Salime Leyla, “Yahudilik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, XLIII, 187-197.
- Görgün, Hilal “Mısır”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, XXIX, 555-557.
- Hanioğlu, M. Şükrü, “Teşkilât-ı Mahsûsâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, XL, 567-569.
- Hanioğlu, M. Şükrü, “Cemal Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, VII, 568-569.
- Hanioğlu, M. Şükrü, “Enver Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, XI, 261-264.
- Harman, Ömer Faruk, “İbrâhim”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, XXI, 266-272.
- Harman, Ömer Faruk, “İsa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2000, XXII, 465-472.
- Harman, Ömer Faruk, “Meryem”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, XXIX, 236-242.
- Harman, Ömer Faruk, “Yusuf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, XLIV, 1-5.
- Harman, Ömer Faruk, “Musa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, XXXI, 207-213.
- İşcan, İsmail Hakkı, “Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları”, *Uluslararası İlişkiler*, C. I., S. 2., Yaz 2004, 47-79.
- Karaman, M. Lütfullah, “Filistin Kurtuluş Örgütü”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, XIII, 103-106.
- Kandemir, M. Yaşar, “Fatıma”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, XII, 219-223.

- Kandemir, M. Yaşar, “Hatice”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, XVI, 465-466.
- “Kıptîler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, XXV, 424-426.
- Kurşun, Zekeriya, “Katar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, XXV, 29-31.
- Kurşun, Zekeriya, “Suûdîler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, XXXVII, 584-587.
- Kurt, Halil, “Suudi Arabistan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, XXXVII, 581-584.
- Küçük, Abdurrahman, “Beytül Ma’mur”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, VI, 94-95.
- Küçük, Abdurrahman, “Câlût”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, VII, 38.
- Küçük, Cevdet- Bilge, Mustafa L., “Kuveyt”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, XXVII, 36-38.
- Meydan Larousse-Büyük Lugat ve Ansiklopedi*, Meydan Yayınevi, İstanbul 1990.
- Olgun, Hakan, Modern İsrail’in Milli Kimlik Kaynağı Olarak Josephus’un Masada Anlatısı, *Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Sayı I, Ocak- Nisan 2013, X, 7-39.
- Önkal, Ahmet, Bozkurt Nebi, “Cami”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, VII, 46-56.
- Polat, Ü. Gülsüm, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yemen ile İlişkiler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 33(2), 2017, 113-154.
- Saatçi, Suphi, “Kerkük Katliamı (14 Temmuz 1959)”, *Türk Yurdu Dergisi*, Ağustos 2006, Yıl: 95, S. 228.
- Seyyid, Eymen Fuâd, “Nil”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, XXXIII, 122-123.
- Slugletî, Marion Farouk- Peter Slugletî, “Irak”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, 1999, XIX, 95-99, 352-354.
- Şahin, Cemalettin, “Ürdün”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, XLII, 352-354.

- Şahiner, Necmettin, “Kuşçubaşı Eşref Sencer”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, XXVI, 471-472.
- Şensoy, Ahmet Arda, “Lafarge Skandalı Batının Terörle Mücadelede İki Yüzlülüğünü Ortaya Koydu”, *Anadolu Ajansı*, (13.09.2021).
- Şeşen, Ramazan, “Dâviyye ve İsbîtiyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, IX, 19-21.
- Şeşen, Ramazan, “Selahaddin Eyyubi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, XXXVI, 337-340.
- Taşgın, Ahmet, “Yezidiyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, XLIII, 525-527.
- Tuncel, Metin, “Dicle”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, IX, 469-472.
- Üstün, İsmail Safa, “İran”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, XXII, 400-404.
- Varlık, Mustafa Çetin, “Çaldıran Savaşı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, VIII, 193-195.
- Yatak, Süleyman, “Fahreddin Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, XII, 87-89.
- Yılmazer, Ziya, “Murad IV”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, XXXI, 177-183.
- Yüceer, Nâsır, “Sina ve Filistin Cephesi’nde Atatürk”, *Atatürk Ansiklopedisi*, 1-6.